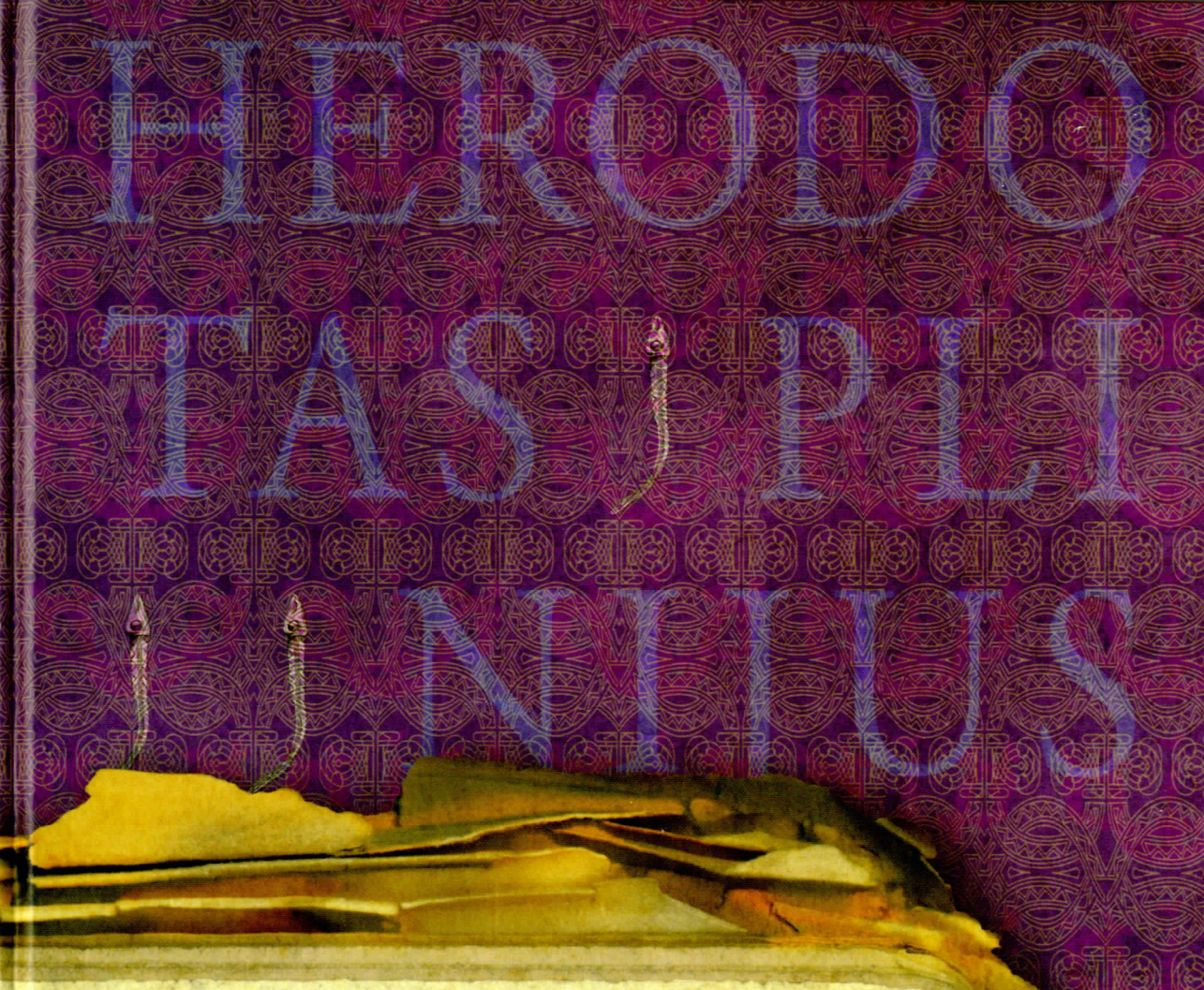

Simas KARALIŪNAS

BALTŲ PRAEITIS ISTORINIUOSE ŠALTINIUOSE II

Simas Karaliūnas

BALTŲ PRAEITIS ISTORINIUOSE ŠALTINIUOSE II

INSTITUTE OF
THE LITHUANIAN
LANGUAGE

VYTAUTAS
THE GREAT
UNIVERSITY

Simas Karaliūnas

THE BALTIC PEOPLES' PAST IN HISTORICAL SOURCES II

VILNIUS 2005

LIETUVIŲ
KALBOS
INSTITUTAS

VYTAUTO
DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS

Simas Karaliūnas

BALTŲ PRAEITIS ISTORINIUOSE ŠALTINIUOSE II

VILNIUS 2005

UDK 808.8
Ka389

Leidybą rėmė
Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija

ISBN 9986-668-87-5 (2 tomas)
ISBN 9986-668-69-7 (2 tomai)

© Lietuvių kalbos
institutas, 2005

Turinys

Ketvirtoji dalis
TACITO AESTIORUM GENTES
1. Aisčių etninio tapatumo ir vardo kilmės problema ✻ 11
1. 1. Diskusija dėl aisčių etninio priklausymo: baltai, germanai ar finai. Nuomonių apžvalga ✻ 11
1. 2. Aisčių vardas ir jo kilmės problema. Kritiška hipotezių apžvalga ✻ 26
2. Istorinių šaltinių duomenys apie aisčių gentis ✻ 36
2. 1. Tacito *Aestii* ✻ 36
2. 1. 1. Aisčių dievų motina ✻ 45
2. 1. 2. Gintaro pavadinimai ✻ 54
2. 2.Viduramžių šaltinių duomenys apie aisčių gentis ✻ 79
2. 2. 1. Tautų kraustymosi meto šaltiniai ✻ 79
2. 2. 2. Ankstyvųjų viduramžių šaltiniai ✻ 87
2. 2. 2. 1. Frankų šaltiniai. Karolio Didžiojo biografas Einhardas ✻ 87
2. 2. 2. 2. Anglosaksų šaltiniai ✻ 88
2. 2. 2. 2. a. Orosijaus vertimas ir Wulfstano kelionės pranešimas ✻ 88
2. 2. 2. a. 1. *Ilfing, Truso* ir *Witland* ✻ 103
2. 2. 2. 2. b. *Widsith'as* ✻ 113
2. 2. 3. Vėlyvųjų viduramžių šaltiniai ✻ 122
2. 2. 3. 1. Adomas Bremenietis ✻ 122
2. 2. 3. 2. Senovės skandinavų šaltiniai ✻ 124
2. 2. 3. 2. a. Sagų asmenvardžiai ✻ 131
3. Aisčių etninė tapatybė ir vardo kilmė ✻ 138
3. 1. Pr. *Sembi* : s. angl. *Éste* ✻ 145
3. 2. Estų *maarahvas* : s. skand. *Eistr* ✻ 159
3. 3. Suomių *Häme* : švedų *Tavastland* ✻ 161
4. Aismarių klausimas ✻ 180

Penktoji dalis
PTOLEMAJO EUROPOS SARMATIJA
1. Ptolemajo hidronimai ✻ 193
2. Ptolemajo etnonimai ✻ 219
2. 1. Pirmosios istorinių šaltinių žinios apie baltų gentis ✻ 219

2. 1. 1. Sulōnes
(Σούλωνες) ✻ 226
2. 1. 2. Stavanoi
(Σταυανοί) ✻ 241
2. 1. 3. Igylliōnes
(Ἰγυλλίωνες) ✻ 247
2. 1. 4. Veltai
(Οὐέλται) ✻ 249
2. 1. 5. Os(s)iai
(Ὄ[σ]σιοι) ✻ 280
2. 1. 6. Karvōnes
(Κάρβωνες) ✻ 286
2. 1. 7. Kareōtai
(Καρεῶται) ✻ 292
2. 1. 8. Saloi
(Σάλοι) ✻ 294

Šeštoji dalis
VENETAI IR „VENETIŠKOJI LIETUVOS PRADŽIA“
1. Problema ✻ 321
2. *Chronicon Livoniae* vendų klausimas ✻ 325
3. Baltų, venetų ir ilyrų kalbų santykiai ✻ 331
4. Senoji Europos hidronimija ir baltų kalbos ✻ 350
5. Venetų etninė tapatybė ir jų vardo kilmė ✻ 370
6. Hidronimai bei toponimai tarp Oderio ir Elbės ir jų baltiškos kilmės problema ✻ 414
Summary ✻ 449

Contents

Part Four
TACITUS'S *AESTIORUM GENTES*
1. The problem of the ethnic identity of the Aistians and the origin of their name ✻ 11
1. 1. A discussion of the ethnic identity of the Aistians: Balts, a Germanic people or Finns. A survey of opinions ✻ 11
1. 2. The name of the Aistians and its origin. A critical survey of hypotheses ✻ 26
2. Information about the Aistians in historical sources ✻ 36
2. 1. Tacitus's *Aestiorum gentes* ✻ 36
2. 1. 1. The mother god of the Aistians ✻ 45
2. 1. 2. Questions surrounding denominations of amber ✻ 54
2. 2. Data about Aistians in medieval sources ✻ 79
2. 2. 1. Sources for the migration of the great peoples ✻ 79
2. 2. 2. Sources from the Early Middle Ages ✻ 87
2. 2. 2. 1. Frankish sources. Einhardus : Charlemagne's biographer ✻ 87
2. 2. 2. 2. Anglo-Saxon sources ✻ 88
2. 2. 2. 2. a. Orosius' translation and Wulfstan's voyage report ✻ 88
2. 2. 2. a. 1. *Ilfing*, *Truso* and *Witland* ✻ 103
2. 2. 2. 2. b. *Widsith* ✻ 113
2. 2. 3. Sources from the Late Middle Ages ✻ 122
2. 2. 3. 1. Adam von Bremen ✻ 122
2. 2. 3. 2. Old Icelandic sources ✻ 124
2. 2. 3. 2. a. Personal names in the Sagas ✻ 131
3. The ethnic identity of the Aistians and the origin of their name ✻ 138
3. 1. Old Pr. *Sembi* : Old Engl. *Ésta* ✻ 145
3. 2. Est. *maarahvas* : Old Scand. *Eistr* ✻ 159
3. 3. Finn. *Häme* : Swed. *Tavastland* ✻ 161
4. The Aismarės question ✻ 180

Part Five
PTOLEMY'S EUROPEAN SARMATIA
1. Ptolemy's hydronyms ✻ 193
2. Ptolemy's ethnonyms ✻ 219

2. 1. The first historical sources concerning the Baltic tribes ✻ 219
2. 1. 1. Sulōnes (Σούλωνες) ✻ 226
2. 1. 2. Stavanoi (Σταυανοί) ✻ 241
2. 1. 3. Igylliōnes (Ἰγυλλίωνες) ✻ 247
2. 1. 4. Veltai (Οὐέλται) ✻ 249
2. 1. 5. Os(s)iai (Ὄ[σ]σιοι) ✻ 280
2. 1. 6. Karvōnes (Κάρβωνες) ✻ 286
2. 1. 7. Kareōtai (Καρεῶται) ✻ 292
2. 1. 8. Saloi (Σάλοι) ✻ 294

Part Six
THE VENETI AND „THE VENETIAN ORIGIN OF LITHUANIA"
1. A problem ✻ 321
2. A question concerning the Vends in the *Chronicon Livoniae* ✻ 325
3. The oldest relationship among the Baltic, Venetian and Illyrian Languages ✻ 331
4. Ancient European hydronyms and the Baltic languages ✻ 350
5. The ethnic identity of the Veneti and the origin of their name ✻ 370
6. Hydronyms and Toponyms between the Oder and the Elbe and the problem of their Baltic origin ✻ 414
Summary ✻ 449

Ketvirtoji dalis

TACITO

AESTIORUM GENTES

1.

AISČIŲ ETNINIO TAPATUMO IR VARDO KILMĖS PROBLEMA

1. 1. Diskusija dėl aisčių etninio priklausymo: baltai, germanai ar finai. Nuomonių apžvalga

Tacito aisčių genčių *(Aestiorum gentes)* etninio identiteto ir lokalizacijos dalykai turi gana ilgą tyrinėjimo istoriją, tad neblogą senesnių autorių nuomonių apžvalgą tais klausimais randame užsienio mokslininkų,[1] taip pat lietuvių autorių[2] darbuose. *Aestii* etninės tapatybės problemai yra skirtas ir R. Schmittleino tyrinėjimas.[3]

[1] Senn A. A Contribution to Lithuanian Historiography. – *Studi Baltici,* IX, 1952, 107-120; Laur W. Aisten/ Esten, eine germanische Volksbezeichnung im baltischen Raum. – *Zeitschrift für Ostforschung,* Jg. 3., H. 2, 1954, 229-231; Powierski J. Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich. – *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. Kwartalnik Nr. 2 (88), Olsztyn, 1965, 161-183; Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 50-62; Grünthal R. *Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonyymit* (Castrenianumin toimitteita, 51), Helsinki, 1997, 213-240; Sowa W. Bałtowie w źródłach antycznych. – *Litwa. Dzieje, naród, kultura* [=Varia CCCLXXVII], Kraków, 1998, 31-36.

[2] Skardžius P. Aisčiai. – *Lietuvių enciklopedija,* I, Kaunas, 1933, 123 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* III, 96]; Puzinas J. Aisčiai istorinių šaltinių šviesoje. – *Aidai*. Mėnesinis kultūros žurnalas, 1948, Nr. 12, 97-103 [= Puzinas J. *Rinktiniai raštai,* II, 317-331]; Karaliūnas S. „Aisčiai ir jų vardas". – *Mokslas ir Lietuva,* Vilnius, '91/ 2, 4-12; Idem. The Aistians and their Name. – *Science, Art § Lithuania,* Vilnius, '91/2, 4-12; Idem. *Aestii* ja *Eesti.* – *Keel ja Kirjandus,* 6, Tallinn, 2003, 401-415.

[3] Schmittlein R. *Études sur la nationalité des Aestii,* Tome I.

Didysis Europos senovės tyrinėtojas vokietis Kasparas Zeussas Tacito *Aestii* laikė kuopiniu pavadinimu (Gesamtbezeichnung), tokiu pat kaip *Fenni, Veneti, Suiones.* Vardo kilmė ir forma esanti vokiška, tai yra germaniška, ir ta proga priminė, kad gotų kalba turėjo veiksmažodį *aistan* reikšme „honorare (gerbti)". Aisčius Tacitas teisingai vadinęs gintaro pakrantės tauta (das Volk der Bernsteinküste): „Šioje pakrantėje per visus kitimų bei virsmų šimtmečius tarp dviejų galingų kaimynų [galvoje turimi slavai ir germanai] išsilaikė atskira giminė (ein besonderer Stamm), mažai iš savo pirmykščių sodybų išplitusi ir vadinama vienos jos dalies pavadinimu l i e t u v i a i".[4] Tokiu būdu K. Zeussas suformulavo tezę apie Tacito aisčių priklausymą baltų gentims, dviem šimtmečiams lėmusią daugelio mokslininkų tyrinėjimų kryptį. Jis, taip pat pirmasis, kruopščiai surinko ir pateikė beveik visus šioje monografijoje apžvelgiamus graikų, romėnų ir kitų autorių liudijimus apie aisčius, pabrėžė, kad vokiečiai šitą kuopinį pavadinimą perkėlę vadinti dabartinių estų protėviams, kai jį ėmę pamažu iš vartosenos stumti atskirų baltų genčių vardai, ir ta prasme aisčių vardą pirmasis paminėjęs Adomas Bremenietis. Įdomi ir K. Zeusso mintis, kad slavai, kurie nežinoję aisčių vardo, kaip kuopinį baltų pavadinimą vartoję *prusy*.[5]

[4] Zeuss K. *Die Deutschen und die Nachbarstämme,* 267-268.
[5] Ibid., 667-670.
[6] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde,* I, 11-12.
[7] Ibid., 14.

Didžiulė K. Zeusso įtaka po jo dirbusiems tyrinėtojams matyti, pvz., kad ir iš to, jog tokie žymūs vokiečių tyrinėtojai kaip K. Müllenhoffas ir R. Muchas aisčius taip pat laikė baltų gentimis, dabartinių lietuvių, latvių ir XVIII a. galutinai išnykusių prūsų protėviais, o svarbiausia, kad toji įtaka atsispindėjo ir jų argumentacijoje. Antai K. Müllenhoffas savo penkių tomų veikale „Vokiečių senovės istorija" tiesiai sakė, jog tai, kad Tacito paliudytas vardas *Aestii* buvo kuopinis pavadinimas (Gesamtname), kuriuo germanai vadino savo rytų kaimynus, pradžioje kalbiškai ir etniškai vieningą kiltį (Volksstamm) – prūsus, lietuvius ir latvius, – pirmasis įrodęs K. Zeussas. Bet svariausias vardo apimties įrodymas, nors K. Zeusso ir nepastebėtas, esąs Ptolemajo duotas seniausias kilties vidinis susiskirstymas ir išorinis, geografinis pasklidimas. Tačiau pirmiausia esą aptartini seniausi žinomi liudijimai apie aisčius, juoba kad kai ką reikią kitaip ir tiksliau apibrėžti. Taip sakydamas, Müllenhoffas galvoje turėjo Ptolemajo *Geografijoje* paminėtas šiaurės gentis, kurių ne vieną vokiečių mokslininkas priskyrė prie baltų ir atitinkamai lokalizavo (žr. p. 222–224). Bet *Aestii* vis dėlto esąs germaniškas vardas. Tacito *Aestii* jokiu būdu nebuvę apriboti Sembos gintaro pajūriu. Pasakymas *Aestiorum gentes* esąs tokios pat rūšies kaip ir *Sitonum gentes, Suionum civitates,* t. y. vadinęs plačiai pasklidusią į mažesnes gentis suskilusią ypatingą kiltį (Volksstamm).[6] Jeigu per tą laiką kalbamojo regiono gyventojai nepasikeitė, „prūsai turi būti Vulfstano *Êsti* ir bent jau dalis Tacito *Aestii* (müssen die Pruzzi die *Êsten* des Wulfstan und mindestens ein Teil der Aestii des Tacitus sein)".[7] Tad K. Zeussas ir K. Müllenhoffas pirmieji suformulavo ir pagrindė teiginį, kad *Aestii* yra

kuopinis pavadinimas (Gesamtname), kuriuo germanai vadino savo rytų kaimynus, pradžioje kalbiškai ir etniškai vieningą kiltį (Volksstamm) – prūsų, lietuvių ir latvių protėvius.

K. Müllenhoffo manymu, nuo IX a. ar gal kiek vėliau šiaurės germanai ėmę vartoti aisčių vardą vadinti finų gyventojams į pietus nuo Suomių įlankos. Tokiam vartojimo pasikeitimui esąs galimas tas vienintelis aiškinimas, kad skandinavai žinoję priešingame Baltijos krante ir prie Suomių įlankos kadaise gyvenus tikruosius aisčius, jų krašto vardą (den Landesnamen) išsaugoję atmintyje, o kai gyventojai pasikeitė, šitą etnikoną pamažu perkėlę naujiesiems gyventojams. Kad aisčių, tai yra baltų, gyvenama teritorija kadaise iš tikrųjų siekė Suomių įlanką, galima esą įrodyti iš Ptolemajo duomenų – tiek iš paminėtųjų genčių vardų,[8] tiek ir iš vandenvardžių.[9] Anot liudininko, kuris buvęs gerai informuotas ir Ptolemajui teikęs duomenis, Κάρβωνες turėję gyventi toliausiai į šiaurę, vadinasi, anapus Χέσυνος (Dauguvos), todėl galį būti tikra, kad Suomių įlanka tuomet buvusi aisčių kilčių šiaurės riba (der Finnische Meerbusen damals die Nordgrenze des aistischen Stammes war).[10] Kai kuriuos iš šių teiginių dabar, mūsų laikais, galima patvirtinti naujais duomenimis bei jų interpretacija (žr. p. 164).

[8] Ibid., 16 .

[9] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde,* II. Neuer verbesserter Abdruck besorgt durch Max Roediger, Berlin, 1906, 25-26, 350-352.

[10] Ibid., 26.

[11] Much R. *Die Germania des Tacitus,* 508.

Vienos germanistas R. Muchas manė, kad Tacito *Aestiorum gentes* apima daugelį genčių, tad turima galvoje vėliau į latvius, lietuvius ir prūsus suskilusi indoeuropiečių šaka (Es handelt sich also um eine Mehrheit von Stämmen. Gemeint ist der nachmals in Letten, Litauer und Preußen gespaltene Zweig der Indogermanen.). Šį kuopinį pavadinimą galima atsekti vartotą ta pačia reikšme ligi pat viduramžių. Bet keistu būdu skandinavų *Eistr, Eistir* ir vokiečių *Esten* žymi suomių tarme kalbančius (eine finnische Mundart sprechenden) Estijos gyventojus, taigi senųjų baltiškųjų *Aestii* šiaurės kaimynus. Kodėl taip atsitiko, sunku tikrai pasakyti. Galbūt pradžioje tuo vardu vadinosi germanų kolonistai ir užkariautojai, kurie priešistoriniais laikais savo viešpatavimui buvo pajungę visą pajūrio ruožą nuo gotų ligi Suomių įlankos, panašiai kaip vėliau švedų variagai (die schwedischen Waräger) pasklido po visą Rytų Europą ir jų vardas pasiliko kaip jų pavaldinių rusų pavadinimas. Jeigu į tai atsižvelgsime – kai kurios žymės tai patvirtintų, – nesunkiai suvoksime, kad jų vardas, viena vertus, perėjo šio regiono baltų gentims, kita vertus, tiko jis ir suomių giminėms. Joms abejoms šis vardas yra svetimas ir daro germaniškumo įspūdį, be to, nėra lengva pasirinkti vieną kurią nors jo aiškinimo galimybę.[11] Čia reikia pastabos, kad estų kalba yra atskira finougrų šeimos kalba, nors ir giminiška suomių kalbai.

Atrodo, K. Zeusso autoriteto veikiami ir K. Jaunius su K. Būga baltų tautas vadino aisčiais. Jaunasis K. Būga 1908 m. teigė: „Visųgeriausia vienu vardu prūsų-

latvių-lietuvių kalba ir tauta vadinti aistiškąją. Šiuo vardu minėtosias tautas tarp kitų vadina ir šitie mokslavyriai, k. a.: Zeuss'as, Kunik'as, Tomašek'as, J. Baudouin'as de Courtenay'as ir prop. kun. Kaz. Jaunius...".[12] Kaip matyti, pirmuoju paminėtas K. Zeussas. *Lietuvių kalbos žodyno* įvade 1924 m. K. Būga rašė: „Aisčių vardą bus perkėlę germanai ant aisčių (prūsų) valdžioje gyvenančių pietinių suomių, šiandie latviškai vadinamų *igauniais,* suomiškai *virolaiset.*"[13] Straipsnyje „Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje" 1924 m. K. Būga tvirtino: „Tacitas *áisčių* vardu apima ne vieną pietinę prūsų giminę, bet ir kitas, nes jis, sakydamas (Aestiorum) *gentes* (pl.), o ne *gens* (sing.), pažymi tų giminių daugybę. Tacito posakis *Aestiorum gentes* savo turiniu yra tolygus jo paties posakiams *Sitonum gentes, Suionum civitates, Lygiorum nomen in plures civitates diffusum*".[14] K. Būga pagrįstai skyrė dvi termino *aisčiai* reikšmes – siauresniąją ir platesniąją. Tai aiškiai pabrėžiama straipsnyje „Šis-tas iš lietuvių ir indoeuropiečių senovės": „Iš pat prādžių senovėje áisčių vardu bus buvusi vadinama tiktai ta prūsų tautõs dalis, kurią pirmąją prie Výslos žiočių ir Aismarių (Frisches Haff) pažino senasis pasaulis (Tacitas).

Mums aisčiai yra lietuvių, latvių ir prūsų tautos protėviai".[15] „Visą tautų giminę, kurią sudaro prūsai ir lietùviai, lãtviai, žiemgãliai, sėliai ir kuršiai, aš vadinu áisčiais, t. y. tuo vardu, kuriuo buvo iki Vulfstanui (apie 900 m.) vadinama prūsų tauta".[16]

E. Blesė manė, kad aisčių kalba nebuvo germanų,[17] vadinasi, ir aisčiai negalėjo būti germanai. W. La Baume'ės nuomone, vardas *Aestii* apėmęs visas baltų gentis, tarp jų ir prūsus.[18] A. Gāters teigė, kad vardu *Aestii* buvusios suprantamos įvairios gentys ir tautos Rytų Baltijoje nuo Vyslos ligi Narvos. Vakarų Baltijoje gyvenę germanai šiuo vardu vadinę ir finougrų tautas. Panašiai dešiniajame krante gyvenančių latvių liaudies dainose vardu *leiši* vadinami ne tik lietuviai, bet ir į pietus nuo Dauguvos gyveną latviai. Tačiau nesą abejonių ir dėl to, kad pirmosios žinios apie *Aestii* – tai žinios apie pietinius prūsus.[19] W. Lauras priėjo prie tokios išvados: germanai aisčių vardu vadinę prūsų protėvius arba bendrai baltų gentis (Volksstämme).[20] Bet vardas greičiausiai esąs germaniškas, ne baltiškas, kaip manė K. Būga. W. Laurui priimtini K. Müllenhoffo ir R. Mucho (žr. p. 12) aisčių vardo kilmės aiškinimai – abudu esą apgalvoti ir prasmingi (sinnvoll).[21] Kita svarbi jo išvada lietė vardo ir etnoso santykį: „Germaniškas vardas pats savaime neturi reikšti, kad ir

[12] Būga K. *Aistiški studijai,* I, Peterburgas, 1908, 1.
[13] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 124.
[14] Ibid., 552.
[15] Ibid., 584.
[16] Ibid., 731.
[17] Blesse E. Sprache als Quelle zur Geschichte der lettischen Volksstämme. – *Conventus primus historicorum Balticorum,* Rigae, 1938, 70-82.
[18] La Baume W. Sprache und Heimat der Prussen. – *Zeitschrift für Ostforschung,* Jg. I, Heft 4, 1952, 592.
[19] Gāters A. Osti und Ostsee. – *Beiträge zur Namenforschung,* 5 (3), 1954, 248.
[20] Laur W. Aisten/Esten, eine germanische Volksbezeichnung im baltischen Raum. – *Zeitschrift für Ostforschung,* Jg. 3, H. 2, 1954, 226.
[21] Ibid., 223.

atitinkama tauta būtų germaniškos kilmės (Ein germanischer Name braucht aber an sich nicht zu bedeuten, daß auch das betreffende Volk germanischer Herkunft wäre)".[22]

Į klausimą, kaip ir kodėl aisčių vardas nuo prūsų buvo perkeltas vadinti estams, W. Lauras taip atsakė: IX ir X a. į dienos šviesą ima išeiti ir tampa žinomi kaimynams, tarp jų ir germanams, atskirų baltų genčių bei kilčių vardai, todėl kuopinis aisčių pavadinimas darosi nebereikalingas. Vikingų išvykos, buvusios dažniausiai karinio pobūdžio, tuo metu daugiausia nukreipiamos į estų kraštą. Kita vertus, ir patys estai, kartu su etniškai gimininga is lybiais, pasidaro aktyvūs politiniu bei kariniu atžvilgiu – jie pasiekia netgi Skandinaviją, – ypač tai pasakytina apie Saaremo (Ösel) estus. Estai ir Kuršo lybių-estų viršsluoksnis galėjo skandinavams pasirodyti esą Rytų Baltijos tautų žymiausi ir politiškai aktyviausi atstovai. Be to – kitaip negu kuršiai, lybiai, žiemgaliai, sėliai ir latviai, – estai neturėjo savo atskiro gentivardžio, ir dėl viso to senasis germaniškas kuopinis, kolektyvinis vardas, skirtas vadinti tautoms nuo Vyslos ligi Suomių įlankos, prigijo estams. Aisčių vardo sąvoką viduramžių pradžioje ir tautų kraustymosi epochos pabaigoje turbūt susiaurino skandinavai, švedai ir gautai, o Wulfstanas, anglų jūrininkas, buvo paskutinis, tęsęs senąją germaniškąją tradiciją. Ta proga W. Lauras maloniai prisiminė savo kolegą P. Johansena, atkreipusį jo dėmesį į faktą, kad anglai dar XIV a. vokiečių pirklius iš Hamburgo ir Lübecko laikė atvykusiais *de Estlandia* „iš Estlandijos", tai galįs būti silpnas senosios aisčių pavadinimo reikšmės atspindys. Baigdamas W. Lauras pabrėžė, kad, kaip dažnai manoma, aisčių vardas negalėjo žymėti vien baltų genčių, nes tada sunku būtų paaiškinti jo vartojimo susiaurinimą ir išvertimą dabartinių estų vardu.[23] W. Lauro hipotezė liko nepakitusi per visą jo mokslinės kūrybos metą: aisčių vardas, kuriuo Tacitas, Jordanas ir Wulfstanas vadino prūsus, o skandinavų *Eistir,* skirtas dabartiniams estams, galimas daiktas, buvęs arba germanų perkeltas, arba jų vartotas visų Baltijos gyventojų nuo Vyslos ligi Suomių įlankos bendras pavadinimas (eine allgemeine Bennenung).[24]

Der kleine Pauly apie aisčius tiek tepasakyta, kad, pagal Tacitą, nuo Vyslos žiočių ligi Dauguvos (Düna) gyvenusios lietuvių, latvių ir prūsų gentys, išvaizda panašios į svebus, o kalba – į britus. Vardas išsivestas iš germaniškos šaknies (got. *aisteis* „gerbtinas") ir aisčiams uždėtas dėl jų taikaus būdo. Šių tautų žmonės vertęsi žemdirbyste, bet pajūrio gyventojai anksti rinkę ir gintarą, kurį vadinę *glesum* (latvių *glīsis,* rytų germanų *glīsaz,* prūsų *glīsis*).[25] W. R. Schmalstiego nuomone, galimas daiktas, kad prūsai buvo pirmą kartą paminėti kaip Tacito *Aestii* ir kad „we can identify Wulfstan's Aestians with the Old Prussians".[26]

[22] Ibid., 224.
[23] Ibid., 232-233.
[24] Laur W. Zur Toponymie Estlands. – *Beiträge zur Namenforschung,* 22 (2), 1987, 117.
[25] Cüppers H. Aestii. *Der kleine Pauly,* I, Stuttgart, 1964, 103.
[26] Schmalstieg W. R. *Studies in Old Prussian*. A Critical Rewiev of the Relevant Literature in the Field since 1945, University Park and London, 1976, 1-2.

O. Bremeris,[27] G. Kossinna,[28] J. Rozwadowskis[29] ir kt. aisčius laikė finais, kuriuos vėliau pakeitę prūsai. „Nuo Suomių įlankos ligi Vyslos gyveno iš dalies germanizuoti finougrai. VI a. ši žmonių grupė buvo išsklaidyta įsiveržusių naujų indoeuropiečių, būtent lietuvių ir latvių", – rašė anglų istorikas T. D. Kendrickas.[30] Į nuomonę, kad šiaurinė prūsų krašto dalis, prieš atsikeliant čia baltams, buvusi gyvenama finų, buvo linkęs ir A. Sennas.[31] Ptolemajo Φίννοι buvę netoli nuo Vyslos žiočių gyvenusi tauta (in der Nähe der Weichsel-Mündung sitzendes Volk), teigė J. J. Mikkola.[32]

Panfinizmu išsiskiria 1960 m. Kanadoje išėjusi mėgėjiška Edgaro V. Sakso knyga, pretenzingu pavadinimu „Aestii". Europos senosios civilizacijos analizė. Europos priešistorės studijos". Ko vertos tokios „studijos", matyti iš jokios kritikos neišlaikančių pagrindinių jų teiginių: istorinių šaltinių minimi *Aestii/Aisti* buvę finų gentys, dabartinių estų protėviai; pavadinimą *Aestii/Aisti* vartoję estai, taigi jis esąs estiškos (finiškos) kilmės; senasis *Aestii*-estų gyvenamasis plotas tęsęsis nuo Suomių įlankos ligi Vyslos; vardu *Pruzi* „prūsai" vakarų slavai (vendai) vadinę estus, gyvenusius Vyslos žemupyje; sembai taip pat buvę estai; atskira kuršių kalba niekad neegzistavusi: kalba, kuria kalbėję senieji kuršiai, buvusi estų kalbos oziliškoji (Saaremo salos) tarmė.[33]

Tiesa, Tacitas nemažą *Germanijos* paskutinio, 46-ojo, skyriaus dalį paskyrė finams, jo terminu, fenams: „Fenai stebėtinai žiaurūs ir baisūs skurdžiai: neturi nei ginklų, nei arklio, nei namų židinio; jų maistas – žolė; drabužis – kailis, guolis – žemė [...]".[34] Savo *Geografijos* 3-iosios knygos 5-ojo skyriaus pradiniuose skirsniuose Klaudijas Ptolemajas II a. po Kr. išvardijo kiltis, kurias jis vadino didžiosiomis (ἔθνη μέγιστα), gyvenusias palei Venedų įlanką Okeano – Baltijos jūros (ir turbūt Šiaurės jūros) – pakrantėje: venetus (Οὐενέδας), gotus (Γύτωνες), finus (Φίννοι) ir sulonus (Σούλωνες). Kadangi Venedų įlanka tyrinėtojų sutartinai laikoma dabartinė Gdansko įlanka (Zatoka Gdańska), darosi aišku, kad kalbama apie Žemutinės Vyslos regioną. Kaip matome, viena iš didžiųjų kilčių čia paminėti finai.

[27] Bremer O. *Ethnographie der germanischen Stämme,* 2. Aufl., Strassburg, 1899, 19-20.

[28] Kossinna G. Die indogermanische Frage archäologisch beantwortet. – *Zeitschrift für Ethnologie,* XXXIV, 1902, 213-215.

[29] Rozwadowski J. Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków wschodniej Europy i praojczyzny indoeuropejskiej na podstawie nazw wód. – *Rocznik Slawistyczny,* VI, 1913, 48-53 [= Idem. *Wybór pism,* II, Warszawa, 1961, 76-90].

[30] Kendrick T. D. *A History of the Vikings,* London, 1930, 60.

[31] Senn A. A Contribution to Gothic-Finnish Relations. – *Journal of English and Germanic Philology,* XXX, 1931, 143-149; Idem. Ostpreussens Vorgeschichte sprachlich beleuchtet. – *Germanic Review,* XV, 1940, 3-19.

[32] Mikkola J. J. Über einige Völker- und Flussnamen bei Tacitus und Ptolemaios. – *Conventus primus historicorum Balticorum,* 84.

[33] Saks E. V. *Aestii. An Analysis of an Ancient European Civilization.* Studies in the ur-European History, Montreal-Heidelberg, 1960, 31, 33, 34, 245.

[34] Tacitas P. K. *Rinktiniai raštai,* 31.

Tačiau vakarų, arba Baltijos, finų protėvių buvimas Žemutinės Vyslos regione yra vienas iš labiausiai diskutuotinų dalykų.[35] Finų buvimą Vyslos žemupyje kategoriškai neigė H. Łowmiańskis: „Pagrindinis vardas *Finnoi*, iš Skandinavijos perkeltas prie Vyslos, taip pat yra fikcija".[36] Ir iš tikrųjų, Ptolemajo informaciją apie finus, kaip vieną iš didžiųjų kilčių, vargu ar reikia suprasti tiesmukiškai – kad finų genčių gyventa Pavyslyje, kaip kartais linkstama manyti.[37] Dalies finougrų genčių būta maisto rinkėjų, medžiotojų ir žvejų, todėl, ieškodami žuvingesnių ežerų ir sėkmingos medžioklės plotų, jie galėjo kuriam laikui užklysti ir į baltų gyvenamas žemes. Negana to, pastaruoju metu iš Šiaurės rytų Europos vandenvardžių ir baltiškos kilmės skolinių Volgos finų kalbose tyrimo daroma išvada, kad tarp III ir I tūkstantmečių pr. Kr. (atskirose vietose ir vėliau) baltai ir finougrai buvo ne tik kaimynai, bet daugeliu atvejų gyveno pramaišiui toje pačioje teritorijoje, o tai negalėjo nesudaryti sąlygų glaudiems abipusiams kontaktams.[38] Ptolemają Aleksandrijoje neabejotinai pasiekdavo keliautojų ir pirklių pasakojimai, kad plotuose į šiaurės rytų pusę nuo Vyslos gyveno finai, atskira gimingų genčių grupė.

Tacito *Germanijoje* aprašyto finų gyvenimo būdo nustebinti, tyrinėtojai svarsto, ką Tacitas turėjęs galvoje, kai rašė apie fenus. Linkstama manyti, kad *Fenni* buvo vadinami visi Baltijos finai, tarp jų ir suomiai, gyvenę aisčių (baltų) kaimynystėje šiaurinėje Kuržemės pusėje, Latvijos Vidžemėje, Estijoje ir jos salose, ir vertęsi – kaip ir baltai – žemdirbyste.[39] Bet tada pasidaro nesuprantama visa tai, ką apie juos parašė Tacitas. Nereikia užmiršti, kad apie finus – kaip ir daugeliu kitų atvejų – informaciją Tacitas, matyt, gavo iš germanų, kitaip sakant, išdėstė germanų požiūrį – gal ir ne visai teisingą – į finus. Patikimesnė gali būti nuomonė, kad tais fenais greičiausiai buvo samiai, kitaip vadinami lapiais, germanų kaimynai, gyvenę pačioje Skandinavijos šiaurėje,[40] – tokiu atveju Tacito informacija geriau atspindėtų jų sunkias gyvenimo sąlygas. Taigi Tacitas aprašė finų gyvenimo būdą, bet tai

[35] Much R. *Die Germania des Tacitus,* 529; Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 66.

[36] Łowmiański H. Sulanowie. – *Słownik starożytności słowiańskich,* V, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1975, 476.

[37] Itkonen E. – *Kulturhistoriskt lexicon för nordisk medeltid,* IV, Malmö, 1956, 276.

[38] Топоров В. Н. К вопросу о древнейших балто-финно-угорских контактах по материалам гидронимии. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 329.

[39] Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – *Arheoloģija un etnogrāfija.* Rakstu krājums, V, Rīgā, 1963, 36-38.

[40] Raith J. *Altenglisches Lesebuch*: Prosa, 2nd Edition, München, 1958, 82 (: „*Fenni* Tacitus, Old Norse *Finnar, Finnas* Ohthere: the Lapps who had settled in the north of Norway (Finnmarken); not the Finns of modern Finnland [Ohthere's *Beormas* and *Cwēnas*]"); Mikkola J. J. Über einige Völker- und Flussnamen bei Tacitus und Ptolemaios. – *Conventus primus historicorum Balticorum,* 84; Kiparsky V. Die Ostseefinnen im Baltikum. – *Baltische Lande.* Herausgegeben von Albert Brackmann und Karl Engel, Leipzig, 1939, 44 (išn. 4) (: „Unter den *Fenni* des Tacitus und

turbūt nereiškia, kad aisčiai buvo tik Baltijos finų gentys, kaip linkę manyti kai kurie tyrinėtojai.

Nieko čia neįrodo nė spėjami finougriškos kilmės Vyslos baseino ir Prūsijos hidronimai[41] (plg., pvz., *Liwa* Lenkijos teritorijoje, *Lywa* (1250 m.) upė Prūsijoje ir *Lyva* (1253 m.) kaimas Kurše, bet plg. lat. *līvis* „pelkė“) ir finougriškos kilmės baltų kalbų skoliniai, kurių dalis randama ir prūsų kalboje. Finougriškos kilmės vandenvardžiais taip pat laikyti Lenkijos ir aplinkinių teritorijų hidronimai *Winy, Wiencza* (ežeras), *Łępno, Lampasch* (ežeras), *Paskrza* (upė), *Raja* (upė, Mecklenburgas [XIII a.]), *Sosa, Sosno* (upės), *Siwier, Swir* (upės, ežerai), *Wieska, Wiska* (upės ir gyvenvietės), *Niemen, Nẽmunas, Niemiga* (upės), *Mùno* ež. (Daugėliškio parapija, Lietuva) ir *Msta, Mostwa, Musteikà* (upės, Lietuva) [42] aiškinami kitaip [43] – nėra pakankamai duomenų įrodyti juos buvus finougriškus, pvz., *Nẽmunas* (: suomių *niemi,* karelų *nemi* „iškyšulys, ragas; nerija“), *Mùnas, Mũnas* (: suomių *muna* „kiaušinis“), *Musteikà* (: suomių *musta* „juodas“).

Tarp žalvario bei geležies amžiaus archeologinių paminklų nerandama aiškaus finų palikimo pavyzdžių. Pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais pietinė Baltijos finų gyvenamojo ploto riba, išskyrus šiaurinę Kuršo dalį, kur gyveno lybiai, ėjo maždaug Dauguvos upe. Tik ankstyvaisiais viduramžiais į pietus patraukus lybiams, finai, vietomis net tirštai, apsigyveno Pietų Kurše ir iš dalies Klaipėdos srityje.[44]

Pagaliau ir pats finų etnonimas, beje, nėra finougriškas, bet atsiradęs germanų kalbų dirvoje kaip intensyvių Baltijos finų ir germanų tarpusavio kontaktų rezultatas.

den Φιννοι des Ptolemaios sind sicher nicht Urfinnen, sondern Urlappen zu verstehen“); Tacitus. *Dialogus Agricola Germania* [The Loeb Classical Library Founded by James Loeb], London-Cambridge Mass., MCMLXII [1963], 366-367 (: „Fenni, the modern Lapps“).

[41] Rozwadowski J. Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków wschodniej Europy i praojczyzny indoeuropejskiej na podstawie nazw wód. – *Rocznik Slawistyczny,* VI, 1913, 48-53 [= Idem. *Wybór pism,* II, Warszawa, 1961, 76-90]; Górnowicz H. Próba rekonstrukcji pradziejów osadnictwa na Powiślu Gdańskim w świetle nazewnictwa.– *Onomastica,* XXIII, 1978, 49.

[42] Rozwadowski J. Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków wschodniej Europy i praojczyzny indoeuropiejskiej na podstawie nazw wód. – *Rocznik Slawistyczny,* VI, 1913, 48-53; Lehr-Spławiński T. *O pochodzeniu i praojczyźnie słowian,* Poznań, 1946, 81-86.

[43] Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas, II. Die ehemalige Ausbreitung der Westfinnen in den heutigen slavischen Ländern. – *Sitzungsberichte der Preuischen Akademie der Wissenschaften,* Phil.-Hist. Klasse, Berlin, 1934, 351-440; Idem. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas, III. Merja und Tscheremissen. – *Sitzungsberichte der Preuischen Akademie der Wissenschaften,* Phil.-Hist. Klasse, Berlin, 1935, 507-594; Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 14-15.

[44] Laur W. Aisten/Esten, eine germanische Volksbezeichnung im baltischen Raum. – *Zeitschrift für Ostforschung,* Jg. 3, H. 2, 1954, 229-230.

Tacito *Fenni,* Ptolemajo Φίννοι, s. skand. *finnar* nom. plur. „suomiai; samiai (lapiai)“ yra kuopinis, kolektyvinis Baltijos finų pavadinimas. Šaknies vokalizmo skirtumas (*e* : *i*) aiškintinas germanų kalbų įtaka: germanų kalbose ide. *e,* būdamas prieš junginį *nosinis priebalsis + sprogstamasis priebalsis,* susiaurėjo ir virto balsiu *i,* plg., pvz., s. skand. *lind* „liepa“ : liet. *lentà;* s. skand. *hringr* „žiedas“: suom. *rengas* „žiedas“ (skolinys iš skandinavų kalbų). Vadinasi, Ptolemajo Φίννοι yra būdinga germaniška forma. Finų etnonimas atsirado į germanų kalbas išvertus atitinkamus Baltijos finų etnonimus, būtent: 1) vepsų *vepsä* „vepsai; vepsų kalba“ : samių *væk'se,* dial. *vepsi* „(žuvies) pelekas“; 2) votų *vad'ja* „votas; votų kalba“, samių *vuowjoš* „samis (lapis)“ < finų **vakja* : samių *wuoiwe,* dial. *vuoivē* „pleišto pavidalo ženklas drabužiuose...“ < samių **vuow'je* < finų **vakja* „pleištas“ < baltų **vagja-,* plg. liet. *vãgis* „kablys (ar kuolas) sienoje kam nors (už)kabinti; pleištas...“, lat. *vadzis* „kablys (drabužiams pakabinti); pleištas“; 3) rusų *čudь (чудь)* „estai“, samių *čuđđe* < finų **śūta* „vagis, pleištas“ : suomių *suudin* (gen. *suue*) „pleištas“. Etnonimas Tacito *Fenni,* Ptolemajo Φίννοι, s. skand. *finnar* etimologiškai siejamas su tokiais bendriniais daiktavardžiais kaip vok. *Finne* „(žuvies) pelekas“, s. angl. *finn,* angl. *fin,* šv. *fena,* norv. *finne* „t. p.“, lot. *pinna* „(paukščio) plunksna; pelekas; (dantų) krapštukas“, „(sienos) dantis...“[45] turbūt iš **(s)pitn-,* plg. liet. *spitnà* „diržo sagties liežuvėlis, atsikišimas“, *spìtė (spitẽ)* „diržo sagtis; diržo sagties liežuvėlis, atsikišimas; prie kepurės prisegamas ar prismeigiamas koks ženklas (ppr. žvaigždė); smeigtukas; graviravimo įrankis, plunksna...“ (LKŽ XIII 453).

Kaip matome, Baltijos finų etnonimai sudaro gana vienalytę semantinę grupę – jų etimonai žymėjo vagį, pleištą arba (žuvies) peleką. Pavadinimo motyvacijos procesas rėmėsi tuo faktu, kad kai kurie finai, tarp jų ir samių genčių žmonės, ant savo drabužių nešiodavo prisiūtus vagio, pleišto pavidalo (trikampius) medžiagos, audinio gabalus kaip skiriamuosius ženklus arba amuletus. Be to, amuletai būdavo vartojami ir kaip prekių ženklai. Ilgainiui juos reiškiančiais žodžiais buvo imta vadinti ir tą patį amuletą ar vagio, pleišto pavidalo audinio gabalą nešiojančius genties ir kilties narius.[46]

Paplitusi nuomonė, kad aisčiai galėję būti Rytų Baltijoje gyvenę germanai, kurie pietuose buvę baltų, šiaurėje finų asimiliuoti ir palikę šioms tautoms savo vardą. Aisčius laikė germanais T. B. Karstenas, V. Kiparskis, E. Sittigas, D. Stichtenothas ir kt. Tokiu būdu norima paaiškinti, kodėl tuo pačiu aisčių vardu buvo vadinami pietuose baltai, šiaurėje finai. Siekiant įrodyti, kad Rytų Baltijoje gyvenę germanai, pasitelkiama netgi vietovardžių. Antai prancūzų mokslininkas R. Schmittleinas manė Lietuvos teritorijoje radęs daugybę ger-

[45] Lehtinen T. Das etymologische Wörterbuch der finnischen Sprache fertiggestellt. – *Finnisch-Ugrische Forschungen,* 45, 1983, 245.

[46] Rédei K. Bemerkungen zu zwei mißlungenen etymologischen Versuchen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen,* 50 (2), 1991, 165.

maniškos kilmės vietovardžių [47] (pvz., *Eitkūnai,* vok. *Eydtkuhnen* jam yra gotų laikų palikimas – iš got. *Eid* + *Cuno*).[48] Tačiau apie tai, kad Rytų Baltijoje būtų buvę pastoviai gyvenančių germanų grupių (išskyrus faktorijas, tokias kaip, pvz., ankstyvųjų viduramžių Gruobinia ir Apuolė, labai galimas daiktas, egzistavusias ir anksčiau, geležies amžiuje bei tautų kraustymosi metu), duomenų nėra. V. Kiparskis, W. Lauras ir kiti tyrinėtojai pabrėžė, kad negalima įrodyti Rytų Baltijoje buvus ar esant senų germaniškos kilmės vietovardžių[49], tad germanų tautų žmonių apsigyventa čia ne anksčiau kaip vikingų epochoje.[50] Todėl didelę dalį T. E. Karsteno laikomų germaniškais estų, vepsų, taip pat šiaurės rusų vietų vardų[51] reikia pripažinti neįrodytais. Nesėkmingas buvo nė R. Schmittleino bandymas įrodyti, kad daugelis Lietuvos vietovardžių yra germanų palikimas.

Nuomonė, kad Tacito paminėti aisčiai *(Aestiorum gentes)* yra baltų tautų protėviai, nuo Kasparo Zeusso laikų yra tokia populiari, kad laikoma vos ne tikru mokslo faktu. Tačiau E. Sittigui atrodė, kad ši nuomonė remiasi viena romėnų rašytojo veikalo vieta, būtent ta, kur sakoma, jog aisčių kalba esanti artimesnė britaniškajai kalbai negu svebų (germanų) kalbai. Romėnų autoritetą kalbos klausimais svetimuose, mažai žinomuose kraštuose E. Sittigas laikė šiek tiek abejotinu; senosios Britanijos kalbos ir germanų šnektos pašaliečiui tikriausiai negalėjusios būti taip smarkiai supriešintos. Net ir tuo atveju, jei aisčių kalba tikrai būtų sudariusi baltų kalbų pagrindą, Tacito (teisingiau, jo informantų) nuomonė mažai atitiktų tikrovę, teigė E. Sittigas. Ar Klaudijo Ptolemajo II a. paminėti galindai ir sudinai iš tikrųjų buvo aisčių gentys (Unterstämme der Aestier), nesą visiškai įrodyta, kaip ir galindų vardo baltiška kilmė – pirmiausia reikėtų bent jau to vardo darybą paaiškinti, toliau dėstė E. Sittigas.[52] Aisčių vardas veikiau traktuotinas kaip germaniškas negu kaip baltiškas, bet apie tai, kas buvo aisčiai, jis nieko negalįs pasakyti, nes vardai yra perkeliami, pvz., vendų vardas nėra slaviškas. Bet svarbus esąs Tacito pranešimas, jog aisčiai gyvena Svebų jūros krante ir papročiais bei apdaru yra artimi svebams. Aisčių dievų motinos garbinimą E. Sittigas lygino su svebams priskiriamų langobardų Nerthus, žemės motinos, kultu. Nei moteriškoji dievybė, nei šernų statulėlės nesančios būdingos vėliau prie jūros, aisčių teritorijoje gyvenusiems prūsams. Tacito pastaba, kad aisčiai žemę dirba uoliau negu tingūs germanai

[47] Schmittlein R. *Études sur la nationalité des Aestii,* Tome I, 233-276.

[48] Ibid., 282-283.

[49] Kiparsky V. Baltische Sprachen und Völker. – *Baltische Lande,* herausgegeben von Albert Brackmann und Karl Engel, Leipzig, 1939, 52-54; Laur W. Aisten/Esten, eine germanische Volksbezeichnung im baltischen Raum. – *Zeitschrift für Ostforschung,* Jg. 3, H. 2, 1954, 230-231.

[50] Vasmer M. Balten und Finnen im Gebiet von Pskov. – *Studi Baltici,* III, 1933, 29-30; Kiparsky V. Die Ostseefinnen im Baltikum. – *Baltische Lande,* 44.

[51] Karsten T. E. Altgermanisches Sprachgut in den ostbaltischen Ländern. – *Baltische Lande,* 60-86.

[52] Sittig E. Die Aestier. – *Studi Baltici,* IV, 1934–1935, 18.

(patientius quam pro solita Germanorum inertia laborant), pažodžiui kalbanti apie jų priklausymą prie germanų. Kai Tacitas tęsiąs: *Sed et mare scrutantur ac soli omnium sucinum, quod ipsi glesum vocant, inter vada atque in ipso litore legunt* („Bet jie apieško ir jūrą, seklumose ir pačiose jos pakrantėse vieninteliai iš visų rankioja gintarą, jų pačių vadinamą glesum"), E. Sittigas sakosi nežinąs nieko, ką bereikėtų pridurti prie *omnium* negu prieš pat einantį *Germanorum*. Toliau E. Sittigas taip rašė: „Niekas pagaliau galbūt rimtai neišdrįs teigti, kad *glesum* yra baltiškas žodis". Latvių *glēsis* esąs aiškiai kilęs iš germanų kalbų ir galintis visiškai nebūti giminaitis (turbūt su *glesum*).[53] Gintarą Prūsijoje, ypač Samlande, vadiną grynu vokišku žodžiu *Bernstein*. Retas *Kentner* „gintaras" atėjęs iš viduramžių lotynų *gentārum;* pastarasis rodąs į liet. *giñtaras,* lat. *dzītars* ir *zītars,* Kurše *dziñtars,* kurie tačiau nedarą tikrai baltiškų žodžių įspūdžio, plg. vengrų *gyanta* „sakai", dial. *gyantar* „gintaras". Gal reikėtų atsižvelgti į ilyrų kalbą, kaip jų šaltinį, klausė E. Sittigas. Jeigu aisčiai, tai yra, be abejo, das Bernsteinvolk, tikrai būtų buvę baltai, kodėl jie neturėję baltiško žodžio svarbiausiai savo mainų prekei? – stebėjosi E. Sittigas.[54] „Dėl minėtų priežasčių etninis aisčių baltiškumas man nėra taip jau visiškai neabejotinas; visa, kas pasakyta, veikiau kalba už aisčių germanišką kilmę bei jų priklausymą svebų gentiniam junginiui", – buvo galutinė E. Sittigo išvada.

[53] Ibid., 19.
[54] Ibid., 20.
[55] Kiparsky V. Baltische Sprachen und Völker. – *Baltische Lande,* 52-54.

Kad aisčiai buvę germanai ir jų vardas germaniškas, V. Kiparskio nuomone, rodantys šie dalykai: 1) pats Tacitas aisčius tvirtai priskyrė prie germanų; 2) Tacito *Aestii* yra aiškiai ne baltiškas vardas, su liet. *Aismarės* nieko bendra neturintis; 3) vienintelis kaip aisčių žodis paliudytas gintaro pavadinimas *glesum* yra ne baltiškas, bet germaniškas (bendrašaknis su s. vok. aukšt. *glas* „gintaras; stiklas", s. angl. *glaes* „stiklas", *glaer* „gintaras; sakai" ir kt.); 4) ryšium su šiuo gintaro pavadinimu dažnai minimas lat. *glīsis* „gintaras", jei toks iš viso buvo, yra skolinys iš got. **glēsas* : **glīsas*. Dabar vartojami gintaro pavadinimai liet. *giñtaras,* lat. *dzītars, dziñtars* taip pat nesą tikri baltiški, bet kilę iš nežinomo, greičiausiai rytų šaltinio (čia autorius rėmėsi J. Mikkolos nuomone). V. Kiparskis pabrėžė, kad aisčių vardas negalįs būti nė finougriškos kilmės. Net jeigu vardas iš pradžių ir nebuvo taikomas germanams, tačiau jis galįs būti germanų nukaltas, nepaisant to, kad iškyla sunkumų jį vedant iš visiškai neaiškios germaniškos formos **aist-*. Iš visų hipotezių, aiškinančių vardo perkėlimą nuo Prūsijos gyventojų estams, patikimiausias esąs požiūris, kad *Aestii* buvo bendrasis germaniškas vietinių gyventojų nuo Vyslos ligi Narvos pavadinimas. Tačiau tokiam požiūriui prieštaraujanti ta aplinkybė, kad kaip tik pusiaukelėje tarp Prūsijos ir Estijos, ruože nuo Klaipėdos ligi Kolkos rago, *Aestii, Eistr* nepasirodo, bet vietoj jų istoriniuose šaltiniuose yra kuršių vardas *Cori, Curones*.[55] Žinodami tą da-

lyką, kad aisčiais greičiausiai buvo vadinami „žemės žmonės“ (žr. p. 163), į šią pastabą mes dabar galime tuoj pat atsakyti: tarp Klaipėdos ir Kolkės rago Latvijos pusėje šaltiniuose nėra jokių aisčių buvimo žymių todėl, kad šiame ruože nebuvo žemės žmonių – čia gyveno kuršiai, Henriko Latvio paminėti vendai ir finų gentis lybiai.

Iš lietuvių autorių germaniškosios hipotezės laikėsi istorikas I. Jonynas. Jo nuomone, *Aestii* iš kilmės buvę germanai (d'origine germanique). Tačiau esą gali būti, kad tarp tautų, vadintų aisčiais, buvo ir baltų protėvių (les ancêtres des peuplades lithuaniennes). Kita vertus, esą abejotina, ar baltų protėviai patys save vadinę *Aestii*. Tai buvęs bendrinis, bet ne tikrinis vardas (C'était un nom commun et non pas un nom propre).[56]

D. Stichtenothas manė, kad ir Tacito *Aestii* buvo germanai, ir jų vardas germaniškas. „Aisčiai, be abejo, kalbėjo „alveoniškai“, taigi rytų germanų kalba (Die Aestii sprachen ohne Zweifel 'elveonisch', also ostgermanisch)“, – gana kategoriškai teigė šis vokiečių tyrinėtojas.[57] Sakydamas 'elveonisch', jis turėjo galvoje germanų gentis, gyvenusias prie Elbės, istorinių šaltinių *Albis, Elvs* – iš čia ir jų pavadinimas *Elveones*. G. Bonfantei aisčiai taip pat be jokių abejonių buvo germanai, germaniškas ne tik *glēsum,* bet ir aisčių vardas, o pajūrio ruože tarp Vyslos ir Nemuno germanai gyvenę nuo 1000 m. pr. Kr.[58] Kaip matyti, kartojami pasenę teiginiai. Miunchene išleisto Tacito „Germanijos“ ir „Analų“ vertimo į vokiečių kalbą pridėtame tikrinių vardų žodynėlyje aisčių vardas (Ästier, Esten) paaiškintas taip: „Baltų genčių Rytų Prūsijos pajūrio ruože visuma. Galbūt jie buvo maišyta tauta (ein Mischvolk), kurios aukščiausias sluoksnis susidėjo iš imigravusių germanų, o apatinis sluoksnis (vėlesni latviai, lietuviai, prūsai ir kt.) išsaugojo savo kalbą bei papročius“.[59] Bet germanistinėje literatūroje esama ir kitokio požiūrio. Aisčiai (die Aestier), kurie, pagal Tacitą, buvo artimi svebams, bet iš tikrųjų nebuvo germanai (die aber nicht mit Sicherheit Germanen waren), garbino „dievų motiną“, nešiodami jai skirtas šerno statulėles.[60]

Atsakymas į E. Sittigo Tacito informacijos kritiką ilgai neužtruko, ir tas atsakymas buvo J. Endzelyno. Pirmiausia latvių mokslininkas priminė Tacito svyravimą, kam – germanams ar sarmatams – skirti peukinus, nors peukinai, anot Tacito, „kalba, gyvenimo būdu, sėslumu, gyvenvietėmis prilygsta germanams“. Iš to galima spręsti, teigė J. Endzelynas, kad Tacitui ne kalba lėmė nustatant genčių giminystę. Tačiau E. Sittigas manąs, kad Tacito duodamos žinios apie aisčius veikiau liudijančios jų germa-

[56] Jonynas I. Les peuplades lithuaniennes jusqu'au XIV-e siècle. – *Conventus primus historicorum Balticorum,* 46-47.

[57] Stichtenoth D. Abalus und die Nerthusinsel. – *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur,* 86, Wiesbaden, 1955, 174.

[58] Bonfante G. The Word for Amber in Baltic, Germanic, and Greek. – *Journal of Baltic Studies,* XVI (3), 1985, 316-318.

[59] Tacitus P. C. *Germania. Die Annalen,* München [be metų], 45.

[60] *Die Germanen.* 4. überarbeitete Auflage, I, Berlin, 1983, 371.

niškumą negu baltiškumą. Nei moteriškoji dievybė, nei šernų statulėlės, pagal E. Sittigą, nebuvusios būdingos vėlesniesiems prūsams, bet kaip tik svebai turėję žemės motinos kultą. J. Endzelyno nuomone, tai nieko neįrodą: kas kadaise buvo, vėliau galėję pražūti, be to, pilnesnių, išsamesnių žinių apie prūsus mes neturį. Tad ar germanų kraštuose galima konstatuoti buvus Dievo motinos kultą ir šernų statulėles, J. Endzelynas klausė pagrįstai. Tacito pranešimą, kad aisčiai papročiais bei apdaru yra artimi svebams, E. Sittigas priimąs be jokių išlygų, bet abejojąs, ar aisčių kalba buvusi artimesnė britaniškajai. Iš tikrųjų abu šiuos tvirtinimus galima esą priimti tik *cum grānō salis*: jie nesą remiami nei kokiais nors moksliniais tyrinėjimais, nei paties Tacito stebėjimais. Tarp maždaug vienodomis sąlygomis kaimynystėje gyvenančių tautų paviršutiniškas stebėtojas galįs pamatyti nemaža papročių, išvaizdos ir apdarų panašumų. Tačiau kalbos srityje aisčiai – jeigu jie buvo baltai – galėję atrodyti artimesni britams negu germanams todėl, kad nei britų, nei baltų kalbose nebuvo germaniškosios garsų perkaitos. Į E. Sittigo klausimą, kad, jeigu aisčiai (t. y., be abejo, das Bernsteinvolk) tikrai buvo baltai, kodėl jie neturėjo baltiško žodžio svarbiausiai savo mainų prekei, J. Endzelynas atsakė klausimu: Iš kur tad mes žinome, kad aisčiai neturėjo baltiško gintaro pavadinimo? Jeigu *glesum* tikrai buvo germaniškas ir baltams pradžioje svetimas žodis, aisčiai – jeigu jie buvo baltai – galėjo šį žodį išgirsti bendraudami su savo kaimynais germanais arba su prekeiviais iš pietų, kurie, vykdami į aisčių žemę, pakeliui galėję šį žodį nusiklausyti iš germanų ir tada aisčių teirautis „glėsumo“. Tokiu būdu, aisčiai galėję iš kitataučių perimti žodį *glėsum,* nepaisant to, kad jie patys gintarą galėję vadinti kitaip. XVI a. literatūroje yra minimas prūsiškas gintaro pavadinims *gentars*.[61] Bet *glėsum* negalėtų būti ne vien germaniškas, bet kartu ir baltiškas tik tuo atveju, jei germanų *glės-* būtų kilęs iš ide. **ǵhlēs-;* iš tikrųjų greta esančios sinoniminės šaknys **ǵhel-* ir **ghel-,* taigi nesą jokių formalių kliūčių *glėsum* laikyti baltišku žodžiu, kuriuo visų pirma buvę žymimi sakai. Juk prūsų kalba turinti taip pat kitų tik su germanais bendrų žodžių. Latvių *glīsis* dėl savojo *ī* greičiausiai esąs gautas ne iš germanų, bet iš tokio prūsų dialekto, kur ilgasis *ē* virtęs *ī*.[62] J. Endzelyno nuomonė dėl Tacito *glėsum* baltiškumo visiškai pasitvirtina (žr. p. 64).

[61] Endzelīns J. *Senprūšu valoda,* 5-6 [= Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (2), 10-11].
[62] Ibid.
[63] Schmittlein R. *Études sur la nationalité des Aestii.* Tome I, 73.

Priminęs, kad *Aestii* etninė prigimtis dar nenustatyta, R. Schmittleinas teisingai pastebėjo, kad E. Sittigas savo teiginį, jog Tacito aisčiai buvę germanai, grindė daugiausia Tacito asmenine nuomone ir aisčių vartotu gintaro pavadinimu *glesum*. E. Sittigas esąs teisus ta prasme, tęsė R. Schmittleinas, kad *Aestii* baltiškumas yra daugiau dogma negu verifikuotas mokslo faktas (que la balticité des Aestii est plus un dogme qu'une vérité scientifique).[63] Bet ir Sittigo pozityvi argumentacijos pusė esanti taip pat labai silpna. Pirmiausia esą nesuprantama, kodėl Sittigui taip labai rūpi įro-

dyti, kad, Tacito supratimu, Aestii buvo germanai. Tai esą savaime akivaizdu ir, kad įsitikintum, visiškai užtenką paskaityti tekstą. Tačiau galų gale tai ničnieko neįrodą. Kur kas įdomiau būtų konstatuoti, tvirtino R. Schmittleinas, kad Tacitas, neabejodamas aisčių germaniškumu, stengėsi parodyti, kuo jie skyrėsi, būtent: dirbo žemę, nevartojo geležies, prekiavo gintaru, išpažino savotišką religiją, o jų kalba turėjo keltiškų priebalsių. Kodėl lotynų istoriko autoritetas vienu atžvilgiu laikomas abejotinu, o kitu – iškeliamas, kaip daro, pvz., E. Sittigas, labai vertindamas tai, ką Tacitas pasakė apie aisčių apdarą, bet abejodamas jo autoritetu kalbų klausimu? – klausė R. Schmittleinas. Savaime aišku, kad Tacitas ir visa klasikinė jo laikų antika neturėjo nė mažiausio supratimo apie tai, ką mes dabar vadiname lingvistika. Vis dėlto, ir nebūdamas lingvistas, žmogus, ypač keliautojas, – o pirkliai, leidęsi į rizikingas keliones po tolimus kraštus, mokėję bent jau vieną germanų kalbą, – sugebantis pastebėti kalbose, nors jų ir nemoka, tikslių dalykų. Juoba kad Tacitas buvo ypač susidomėjęs Britanija, kur jo uošvis kariavo, buvo legiono vadas ir galiausiai gubernatorius. R. Schmittleinui atrodė, kad Tacitas buvo geriau informuotas apie Britaniją negu visi kiti prieš jį apie ją rašę. Tacitas žinojęs, kad bretonų (britų) kalba nelabai skyrusis nuo galų kalbos – tai, ką patvirtina dabartinė kalbotyra.[64]

Dėl E. Sittigo nuomonės, kad, girdi, į Tacito pastabą apie aisčių bei britų kalbų panašumą nereikią kreipti dėmesio, E. Fraenkelis sakė, jog E. Sittigas teisus ta prasme, kad artima aisčių ir britų kalbų giminystė yra negalima. Tačiau galinti būti teisinga ir ta nuomonė, kad aisčių kalba nebuvo germaniška. Gali būti, kaip J. Endzelynas manė, kad, nepaisant antikinių žmonių diletantizmo lingvistiniais klausimais, Tacito informantus vis dėlto stebino tai, jog baltų kalbos neturėjo germanų kalboms būdingos priebalsių perkaitos (Lautverschiebung'o), kurios taip pat nebuvo ir keltų kalbų šakai priklausančioje britų kalboje. E. Fraenkelis buvo linkęs į nuomonę, kad Tacito aisčiai galbūt iš tikrųjų buvo baltai ir, sprendžiant pagal geografinę padėtį, prūsų protėviai.[65] Verta dėmesio E. Fraenkelio pastaba, kad Tacito laikais aisčiai, nors ir būdami prūsų protėviai, gintaro pavadinimo *glēsum* balsį *ē* galėjo turėti sveiką, dar neišverstą į *ī* – kaip tik tokį ir turi dalis prūsų kalbos paminklų.[66] Tad E. Fraenkelis norėjo pasakyti, kad balsio *ē* išlaikymas sveiko nerodo aisčių germaniškumo, bet pritarė nuomonei, kad aisčių vardas gali būti giminingas vid. vok. žem. *êste* „jauja" (žr. p. 27), nes tik šioje kalboje *ai* virto *ē*.[67]

J. Endzelynas, pacitavęs C. Engelį,[68] priminė archeologų konstatuotą kultūrų tęstinumą nuo aisčių epochos ligi prūsų ir kartu pažymėjo, kad jeigu taip, tai aisčiai galbūt buvę vėlesniųjų prūsų protėviai. Kultūrų tęstinumą nuo priešistorės ligi Or-

[64] Ibid., 73-74.
[65] Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* 22 [= Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 25-26].
[66] Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* 22 [= Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 26].
[67] Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* 23 [= Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 26].
[68] Engel C. *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme,* I, Königsberg Pr., 1935, 124.

dino laikų bent jau Sembos-Notangos srityje pabrėžė ir vėlesni tyrinėtojai.[69] Bet kuriuo atžvilgiu, toliau dėstė J. Endzelynas, IX a. pabaigoje Wulfstano paminėti *ēsti (ēasti)* esą identiški su prūsais, kuriuos aptinkame šaltiniuose vėliau, – tai aiškiai rodą Wulfstano pateikti ēstų vietovardžiai, kurie randami Prūsijoje, taip pat ēstų ir vėlesniųjų prūsų bendri papročiai. Aisčių vardas, kurio dvibalsis *ai-* senojoje vokiečių žemaičių kalboje turėjo išvirsti *ē-*, Wulfstanui galėjęs pasirodyti susijęs su senosios anglų kalbos žodžiu *ēaste* „rytai“, todėl ēstus jis dar vadino *ēasti*. Aisčių baltiškumą liudytų ir liet. *Ais[t]marės* „das frische Haff“, jeigu tai būtų autentiškas pavadinimas (Gerulis jį vadina gelehrte Erfindung).[70]

Šitokią J. Endzelyno argumentaciją galima laikyti gana svaria turint galvoje tai, kad prie visai panašių išvadų yra priėjusi mūsų dienų istorinė lyginamoji kalbotyra. Pirma, aisčiai gyveno toje teritorijoje, kuri įeina į senosios Europos hidronimijos arealą. Antai tokie prūsų vandenvardžiai kaip *Alna, Almoyn, Elmone, Alowe, Arse, Arle, Drawe, Drewentz, Nyda, Seria,* drauge su jų šaknimis **el-/*ol-, *er-/*or-, *dreu̯-/ *drou̯-, *neid-/*nid-, *ser-/*sor-* bei priesagomis *-(i̯)ā, -nā, -menā, -ont-/-n̥t-*, įsijungia į šios hidronimijos paplitimo plotą, pirmiausia į tą jo dalį, kurią sudaro vakarų indoeuropiečių kalbos, bet kuri siekia ir Baltarusijos teritoriją. Antra, prūsų vandenvardžiai turi tikslių atitikmenų Lietuvos, Latvijos ir Baltarusijos vardyne, – plg., pvz., liet. *Alnà* (upė), *Alnas* (ežeras, Lazdijai), *Almenas* (ežeras, Linkmenys), *Ãlovė* (Nemuno intakas, Alovė), *Érla* (Bartuvos intakas, Mosėdis), *Drãvinė* (upė, Jūžintai), *Niedà* (upė), *Niedùs* (ežeras, Kapčiamiestis), *Serė̃* (upė, Pandėlys), *Sarià* (upė, Švenčionys), – ir visi kartu sudaro tipiškų baltiškų vardų sluoksnį su paveldėtomis darybos priemonėmis, kurios stebėtinai gyvos išliko net atskirose baltų kalbose, pvz., pr. *Galanten* (ežeras) (su priesaga *-ont-* iš baltų **galas*); pr. *Sirwis* (upė), *Syrwentin, Serwynte* (ežeras), liet. *Širvinta* (upė) (su *-n̥t-* iš liet. *šir̃vas*); pr. *Gilmen* ir *Gilwe* (ežerai) (su *-menā* ir *-u̯ā* iš šaknies, kurią turi liet. *gelmė̃, gilmė̃, gilùs*). Jeigu taip pat lingvististiniu atžvilgiu galima parodyti aisčiams patikimai skiriamo ploto pastovų perėjimą iš senosios europinės padėties į baltiškąją būseną, tai aisčiai negalėjo būti nei Baltijos finai, nei germanai, jie privalėjo būti tik baltai.[71]

[69] Kilian L. *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten,* Bonn, 1955, 194 ir tolesni.

[70] Endzelīns J. *Senprūšu valoda,* 6-7 [= Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (2), 10-11].

[71] Schmid W. P. Aisten. – *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* von Johannes Hoops. Zweite, völig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage, I, Berlin-New York, 1973, 117.

Tokia išvada yra teisinga, bet tik iš dalies. Wulfstano pranešimas, be jokios abejonės, kalba apie prūsus, pietines baltų gentis. Tacito informacija taip pat gali atspindėti visų pirma prūsų tikėjimą bei papročius, jo paminėtą gintaro pavadinimą, nors, kaip spėjama, skolinį iš germanų kalbų, vartojo prūsai. Tačiau labai gali būti, kad a i s č i a i s germanai vadino ne tik baltus, bet taip pat Rytų Baltijoje gyvenusias finų gentis (žr. p. 164).

Iš apžvalgos matome, kad, ieškant atsakymo į klausimą, kas buvo istoriniuose šaltiniuose pradedant Tacitu minimi aisčiai, suformuluotos tokios aisčių etninio priklausymo hipotezės:

1) aisčiai buvo baltų gentys (K. Zeussas, K. Müllenhoffas, R. Muchas, K. Jaunius, K. Būga, J. Endzelynas, W. La Baume, E. Blesse, E. Fraenkelis, W. R. Schmalstiegas ir kt.);

2) aisčiai buvo finougrų giminės (O. Bremeris, G. Kossinna, J. Rozwadowskis ir kt.);

3) aisčiai buvo Rytų Baltijoje gyvenę germanai (T. B. Karstenas, V. Kiparskis, E. Sittigas, I. Jonynas, R. Schmittleinas, D. Stichtenothas ir kt.);

4) aisčių etnonimą, kuriuo pradžioje buvo vadinamos baltų kiltys, Baltijos finams (estams) perkėlė germanai (K. Müllenhoffas, R. Muchas, W. Lauras ir kt.);

5) aisčiais germanai vadino visas Rytų Baltijoje gyvenusias gentis be jų etninio skirtumo (A. Gāters ir kt.).

O kai dėl paties etnonimo, K. Zeussas reiškė ir grindė teiginį, kad *Aestii* buvo kuopinis kolektyvinis pavadinimas (Gesamtbezeichnung), apėmęs visas baltų gentis. Tokiai nuomonei pritarė daugelis vėliau dirbusių tyrinėtojų, kaip K. Müllenhoffas, R. Muchas ir kt.

Ir iš tikrųjų pliuralinė aisčių pavadinimo *Aestiorum gentes* forma rodo buvus ne vieną gentį, bet, matyt, visą grupę genčių. Nustatyti, kokios ir kurios gentys tai buvo, ir yra vienas iš pagrindinių šio tyrinėjimo uždavinių.

Dabar pasižiūrėkime, kaip mokslinėje literatūroje yra aiškinamas etnonimo *Aestii* atsiradimas.

1. 2.
Aisčių vardas ir jo kilmės problema. Kritiška hipotezių apžvalga

Iš karto reikia pasakyti, kad aisčių vardo kilmė yra baltų nomenklatūros *crux etymologica*. Kaip jau minėta, vokiečių tyrinėtojai aisčius laikė baltų kiltimi, tačiau aisčių pavadinimas jiems atrodė germaniškas. Matyt, ne be K. Zeusso, kuris, kalbėdamas apie aisčių vardą, paminėjo gotų kalbos žodį *aistan* „bijoti, drovėtis; gerbti (revereri)“, įtakos, K. Müllenhoffas aiškino, kodėl germanai pavadinę savo kaimynus *aisteis* „garbingaisiais, gerbiamaisiais, gerbtinaisiais (die Achtbaren, Ehrenswerten)“. Priminęs, kad Jordanas aisčius apibūdino kaip visiškai taikingų žmonių giminę, ir Adomas Bremenietis pavadino prūsus *homines humanissimi*,

K. Müllenhoffas teigė: „Aš taip pat manau, kad būtent dėl tokio jų taikingo būdo ir bjaurėjimosi smurtu germanai taip ir praminę savo kaimynus (Ich denke auch aus keinem andern grunde, als wegen ihres friedfertigen, jeder gewalt abgeneigten characters haben die Germanen ihre nachbarn Aisteis oder Aistjus d. i. nach got. aistan aestimare, revereri die achtbaren, ehren werten genannt)“.[72] R. Muchas aisčių vardą vedė iš germanų kalbų jaujos pavadinimo: vid. vok. žem. *êste,* olandų *eest* „jauja“, s. angl. *āst* „krosnis (džiovinti ar degti ką)“. Tokiu būdu pirmykštė *Aestii* reikšmė turėjusi būti „jaujose gyvenantys, žiemojantys (scil. žmonės) (die in den Riegen, Getreidedarren wohnen, überwinternden)“.[73] Panašios nuomonės buvo ir kiti germanistai, pvz., H. Falkas.[74] Įdomu, kad aisčių vardo siejimui su germanų kalbų jaujos (krosnies) pavadinimais, o kartu ir jo laikymui germanišku buvo linkę pritarti ir žymiausi baltistai J. Gerulis,[75] J. Endzelynas[76] ir E. Fraenkelis.[77]

T. E. Karstenas teigė, kad aisčių vardas savo kilme yra geografinis ir siejasi su Sembos pusiasalio gintaro krantu. Pragermaniškasis **Aist-mari-,* Alfredo Orosijaus vertimo *Éstmere,* tai yra Aismarės, ir **Aist-landa-* „Samland, Semba“ (plg. Wulfstano *Éastland,* s. skand. *Eistland,* vok. ir šv. *Estland*), etimologiškai žiūrint, reiškiąs „gintaro marios (das Bernsteinmeer)“ ir „gintaro žemė, kraštas (das Bernsteinland)“. Alfredo Didžiojo Orosijaus vertimo *Éstmere* K. Zeussas ir K. Müllenhoffas aiškino kaip „aisčių marios (das Aistenmeer)“ ir tai buvęs Aismarių, Vyslos įlankos, pavadinimas. T. E. Karsteno nuomone, pirmuoju šių vardų sandu einą germaniški žodžiai **aistu-* masc. arba **aistō* fem., gyvi išlikę germanų kalbose: tai vid. vok. žem. *êste* fem., vid. oland. *e(e)ste* masc. ar fem., oland. *eest* „jauja“, s. angl. *āst* „krosnis (džiovinti ar degti ką)“, dabartinės anglų *oast*. Lotynų kalboje juos atliepia *aestus* masc. „karštis, kaitra...“ (<**aidh-s-t-*). Germ. **aistu-, *aistō,* lot. *aestus* esą formanto *-t-* vediniai greta *-es-* kamienių s. ind. *édhas* neutr., gr. αἶθος neutr. ir pagrindinio germanų kalbų žodžio **aisō(n)* (< ide. **aidh-s-ā*), kurį tęsia s. isl. *eisa* fem. „ugnis“, norv. dial. *eisa* fem. „gaisravietė“, šv. dial. *ajsa* fem. „židinio kaitra, karštis“. Dūriniuose **Aist-mari-, *Aist-landa-* pirmasis sandas galėjęs reikšti žibėjimą, spindėjimą, skaistumą bei gludą, politūrą (Glut, Glanz), drauge juo galėjęs būti nusakomas ir gintaras. Kad gintaras galėjęs būti apibūdinamas kaip žibantis, spindintis, gluda, politūra (Glut, Glanz), esą matyti iš tokių paralelių: germ. **glēza-* (lot. *glēsum*), **glása-, *glazá-,*

[72] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde,* II, Berlin, 1887, 30.

[73] Much R. Aisten. – *Reallexikon der germanischen Altertumskunde.* Herausgegeben von J. Hoops, I, Staburg, 1911-1913, 55; Idem. *Deutsche Stammeskunde*. 3. verbesserte Auflage, Berlin und Leipzig, 1920, 30 [I leidimas 1900 m.].

[74] Falk H. Svensk ordforskning. – *Arkiv för nordisk filologi,* 41, Lund, 1925, 124.

[75] Gerullis G. Baltische Völker. – *Reallexikon der Vorgeschichte.* Herausgegeben von Max Ebert, I, Berlin, 1924, 337.

[76] Endzelīns J. *Senprūšu valoda,* 7; Idem. *Ievads baltu filoloģijā,* 37-38.

[77] Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* 23 (= Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 26).

tikrai sakant, „žibantis, spindintis; gluda, politūra (Glut, Glanz)"; s. isl. *raf,* fryzų *reaf* „gintaras", tikriausiai „rausvas" arba „gelsvas"; suomių *meri-kulta* „gintaras", tikrai sakant, „jūros auksas"; vok. *Bernstein,* vid. vok. žem. *bernstên* „gintaras", tai yra „degintas akmuo, Backstein" šalia vid. vok. žem. *bernen* „degti; lydyti".[78]

Iš viso to šis autorius padarė išvadą, kad **Aist-landa-* pradžioje buvęs Sembos pusiasalio, kur randama daug gintaro, pavadinimas, ir iš jo vėliau buvęs abstrahuotas gentivardis *Aestii/Aisti.*[79] Aisčių vardą iš Sembos finų gentims į pietus nuo Suomių įlankos perkėlę skandinavai, pirmiausia švedai, nuo seniausių laikų ir ypač vikingų metu su Estlandu palaikę gyvus ryšius.[80] Reikėtų pabrėžti, kad T. E. Karstenui *Aestii* buvo germanai.[81] T. E. Karsteno nuomone, pavadinimu *Aestii* pradžioje vadinusis viena kuri germanų gentis, tačiau vėliau šis pavadinimas įgijęs kolektyvinio vardo funkciją žymėti skirtingų rasių ir kalbų giminėms.[82]

T. E. Karsteno išnagrinėtiems tikriniams vardams H. Lindrothas paskyrė netgi atskirą straipsnį.[83] Pastarasis autorius taip pat manė, kad *Eistland* yra germaniškas vardas, bet kiek kitaip aiškino jo istoriją. Sandą *Eist-* jis pirmiausia lygino su Švedijos kaimo vardu *Eigst* (Skee, Vette ir kitose apylinkėse), kuris 1391 m. dokumente rašomas *Æist,* toliau – su krioklio pavadinimu *Æist fors* (: *fors* „krioklys"). Etimologine plotme siejo su s. isl. *eista* neutr. „pautelis, kiaušinėlis (testiculum)" (< **aista-* < ide. **oid-st-,* plg. gr. οἰδέω „brinkti, tinti, pusti") ir **Aist-landa-* semantiškai interpretavo kaip „bangomūšio (tai yra pajūrio) kraštas", Wulfstano *Éstmere* – kaip „jūra su bangų mūša (havet med bränningarna)", kaip alternatyvą palikdamas ir T. E. Karsteno aiškinimą.[84] Panašios nuomonės buvo ir Th. von Grienbergeris[85] bei K. Wiklundas[86]: pirminis buvęs ne gentivardis, bet topografinis pavadinimas, išlaikytas senosios skandinavų kalbos – *Eistland.* Jo sandas **Aista-* esąs toks pat senosios islandų kalbos žodžio *eið* neutr. „sąsmauka, nerija" (< **aiđa-*) išplėtimas kaip ir, pvz., senosios švedų kalbos asmenvardis *Thiust,* pasidarytas iš tautą reiškiančio žodžio (plg. got. *þiuda*). Th. von Grienbergeris dar pridūrė, kad, kalbant apie s. isl. *eið* „sąsmauka, nerija", galima esą galvoje turėti Baltijos jūros nerijas – Kuršių ir Vyslos.

Kaip nesunku iš išdėstytų įvairių aiškinimų pastebėti, senoji **Aist-landa-* reikšmė atstatoma labai neapibrėžtai, remiamasi rekonstruktais, vienas nežinomasis

[78] Karsten T. E. *Germanisch-finnische Lehnwortstudien.* Ein Beitrag zu der ältesten Sprach- und Kulturgeschichte der Germanen, Helsingfors, 1915, 210-212.
[79] Ibid., 206-207.
[80] Ibid., 213.
[81] Ibid., 207-208.
[82] Idem. *Die Germanen,* 115-116, 215-216.
[83] Lindroth H. Onomatologiska anmärkningen till T. E. Karsten Germanisch-finnische Lehnwortstudien. – *Namn och Bygd,* 5, Lund-Uppsala, 1917, 19-52.
[84] Ibid., 40-41.
[85] Von Grienberger Th. [Recenzija:] Schönfeld M. Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen, Heidelberg, 1911. – *Indogermanische Forschungen Anzeiger,* 32, 1913, 50.
[86] Wiklund K. B. Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen. – *Indogermanische Forschungen,* 38, 1917-1920, 110.

*(*Aist-landa-)* aiškinamas kitu nežinomuoju. Pvz., iš reikšmės „pautelis, kiaušinėlis (testiculum)“ kažin ar galima išvesti bangų plūdimo, mūšos reikšmę. Kad taip kada nors būtų buvusios vadinamos nerijos – Kuršių ir Aismarių, – neturime duomenų. Šaknies **aist-* žodžiais ir jų vediniais, kiek žinoma, gintaras nėra vadinamas nė vienoje kalboje. Ne ką geresnis ir R. Mucho aiškinimas, nepaisant to, kad jam pritarė žymiausi baltistai. Vargu ar galima jį paremti tipologiškai. Be to, labiau tikėtina, kad jaują (krosnį) žyminčiu žodžiu aisčius būtų pavadinę jų artimiausi kaimynai – vokiečių protėviai ir senovės skandinavai, su aisčiais daugiausia bendravę ir reikalų turėję. Pasirodo, skandinavai tokio žodžio visai neturi, o vokiečių žemaičių dialektuose jo būta reto. Antai A. Lascho ir C. Borchlingo žodyne prie žodžio *êst(e)* „džiovykla, jauja; kas išdžiovinta“ pažymėta „labai pavienis (ganz vereinzelt)“.[87] Tad kartu su A. Gāteriu[88] pagrįstai galima klausti, ar vokiečiai žemaičiai (saksai) galėjo jiems mažai žinomu žodžiu pavadinti tautą, juolab kad aisčių vardas jau buvo žinomas ir vartojamas erų sandūroje.

Got. *aistand* „jie bijo, vengia (ko)“, *aistands* „bijant(is)“, kaip atrodo, yra palyginti vėlyvo fonetinio pavidalo formos, todėl vargu ar galėjo iš jų atsirasti I a. po Kr. paliudytas aisčių etnonimas. Šiam gotų kalbos veiksmažodžiui yra atstatoma prolytė **aizd-*, ji vedama iš senesnės ide. šaknies **$h_2$eisd-*, kurią tęsia gr. αἴδομαι „gerbti, bijotis“ ir prie kurios priklauso taip pat vok. *Ehre* „garbė; pagarbos reiškimas, pagerbimas“ (< germ. **aiz-* < ide. **ais-*).[89]

F. Kluge laikė, kad aisčių vardas *Aestii/Aisti* sudaras germaniškųjų asmenvardžių – senosios skandinavų kalbos *Eist-ulfr* ir viename lotyniškame įraše paliudyto *Aisto-modius* – pirmąjį sandą.[90] Toks teiginys turbūt reiškia, kad aisčių etnonimas yra germaniškos kilmės. Tačiau panašių vardų randama ir keltų kalbose, pvz., bendrašakniais laikomi galų asmenvardžiai *Aisto* ir *Aisius*. Be to, iš šaknies **aist-* (< ide. **aidh-ti-* ar **aidh-to-*), kiek svyruojant, vedami Ispanijos keltiberų asmenvardžiai *Aefes* bei *Efondo* (< **Aif-ondos* su populiaria gališka priesaga *-on(n)o-* < **-ondo-*).[91] Todėl labiau tikėtina, kad šie germanų ir keltų asmenvardžiai kilme susiję tarpusavy ir, vadinasi, su aisčių etnonimu nieko bendra neturi.

Mėgindamas etniškai identifikuoti aisčius ir paaiškinti jų vardą, D. Stichtenothas remėsi viena Plinijaus Vyresniojo *Naturalis historia* vieta (XXXVII, 11, 5-6), kur rašoma: *Sotacus credidit in Britannia petris effluere, quas electridas vocat. Pytheas Gut-*

[87] Lasch A. und Borchling C. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch,* fortgeführt von G. Cordes, I, Neumünster, 1956, 1933-1934.

[88] Gāters A. Indogermanische Suffikse der Komparation und Deminutivbildung. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 72, 1954, 53.

[89] Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* I, 95; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* I, 204.

[90] Kluge F. Völkernamen als erste Glieder von Personennamen. – *Zeitschrift für deutsche Wortforschung,* VIII, Staßburg, 1906, 141.

[91] Schmoll U. *Die Sprachen der vorkeltischen Indogermanen Hispaniens und das Keltiberische,* Wiesbaden, 1959, 100.

tonibus, Germaniae genti, accoli aestuarium Oceani, Mentonomon [variantas *Metuonis*] *nomine, spatio stadiorum sex millium : ab hoc diei navigatione insulam abesse Abalum : illuc vere fluctibus advehi et esse concreti maris purgamentum : incolas pro ligno ad ignem uti eo proximisque Teutonis vendere. Huic et Timaeus credidit, sed insulam Basiliam vocavit* „Sotakas tikina, kad Britanijoje [bangos] išskalauja akmenis, kuriuos vadina gintarais. Anot Pitėjo, gotai, germanų gentis, gyvena palei šešių tūkstančių stadijų ilgio Okeano įlanką, vardu Mentonomon (Metuonis). Per vienos dienos plaukimą esanti nutolusi sala *Abalum:* ten pavasarį vilnys išplauna sutirštėjusias jūros išmatas. Gyventojai jas vartoja kaip kurą arba parduoda kaimynams teutonams. Ir Timėjas tikina tokią salą esant, bet ją vadina *Basilia*." Žodžiu *aestuārium* romėnai tada vadino deltą, upės žiotis ir marias, jūros ar vandenyno įlanką, dažniausiai atskirtą nerijos. Bet D. Stichtenothui ne tai svarbu. Jis darė prielaidą, kad Tacito *Aestii,* vardas genties ar genčių, tikrai gyvenusių prie Baltijos jūros, ir *aestuārium* yra vienos kilmės ir kad Pitėjo bei Tacito pranešimai apie gintarą iš tikro sutampa ir tiesiogiai liečia Rytų Baltiją. Kalbėdamas apie įlanką, estuariją, Pitėjas galėjęs turėti galvoje tą Baltijos jūros rytinį ruožą, kuris yra tarp Lübecko ir Åbo (Turku) prie Suomijos įlankos ir kuris stebėtinai tiksliai sudaro 1100 km, tai yra 6000 stadijų.[92] Šita D. Stichtenotho mintis verta dėmesio, nes, kaip toliau matysime, prie aisčių priklausė ir kai kurios Baltijos finų gentys.

Pavadinimų *aestuārium* ir *Aestii* sutapimas paaiškina aisčių vardo etimologiją, tęsė D. Stichtenothas. Aisčiai – tai „įlankos, marių gyventojai (Haffanwohner)".[93] Prof. E. Fraenkelis (Hamburgas) paprašytas patvirtinęs, kad anglų *ást* „krosnis" ir lot. *aestuārium* „delta, upės žiotys; salpa, įlanka" garsais sutinka ir priklauso lot. *aestus* masc. „karštis, kaitra" šakniai. Tai konstatavęs D. Stichtenothas rašo: „*Aestuārium* yra 'išdžiūstanti' jūros šaka (ein 'austrocknender' Meeresarm), aisčiai gyveno prie jos ir būtent visu 1100 km ilgiu, jie yra „įlankos, marių gyventojai (Haffanwohner)", bet ne „žmonės, žiemojantys jaujoje (Leute, die in der Getreidedarre überwintern)".[94] Tai patvirtinąs ir istoriniuose šaltiniuose užrašytas vietovardis *Esestua* (iš baltų *ais-* „už" ir *-estua* „įlanka, marios"), kuriuo vadinama sritis į šiaurę nuo Liepojos, vėliau žinoma kaip *Bihavelant*. Kaip ir reikėjo tikėtis, tyrinėjimo išvada yra tokia: *Die Aestii sprachen ohne Zweifel 'elveonisch', also ostgermanisch*[95] „Be jokios abejonės, aisčiai kalbėjo 'elveoniškai', taigi rytų germanų šneka". Germaniškas esąs ir *aestuārium*.

[92] Stichtenoth D. Abalus und die Nerthusinsel. – *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur,* 86, Wiesbaden, 1955, 161-162.

[93] Įdomu, kad *Aist-* žymėjus jūros krantą, pajūrį (Meeresküste) aiškino ir K. Jaunius, žr. Būga K. *Aistiški studijai,* I, 3. Bet jo siejimas su lot. *ōra* „jūros krantas, pajūris; pajūrio sritis" ir s. isl. *eyrr* „kopos, smėlėtas krantas" (< germ. **aurī*) fonetiškai negalimas.

[94] Stichtenoth D. Abalus und die Nerthusinsel. – *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur,* 86, 173.

[95] Ibid., 174.

Čia verta prisiminti, kad šitą lotynų kalbos žodį vartojo Fabijus P. Fulgencijus (VI a. po Kr.) reikšme „delta, upės žiotys“, Plinijus Vyresnysis (I a. po Kr.) – reikšme „salpa“, Gajus Julijus Cezaris (I a. pr. Kr.) – reikšme „jaura“ ir M. Terencijus Varonas (II–I a. pr. Kr.) – reikšme „įlanka“. Užkonservuotas jis prancūzų kalbos pietinėse (Provanso) tarmėse (plg. *étier* „kanalas“, *étiage* „žemiausias vandens lygis upėje, nusekimas“) ir ispanų bei portugalų kalbose.[96] Kaip matyti, kur nors prie Baltijos jūros jis nebuvo vartojamas, todėl negali būti germanų kalbų palikimas. Žodis *aestuārium* šiaip jau laikomas vediniu iš lot. *aestus* masc. „karštis, kaitra; bangavimas, kunkuliavimas; jūros bangos...“ (šaknis **aist-* < **aidh-t-*, plg. gr. αἴθω „degti“).[97] Kitaip dabar aiškinamas ir *Esestua*. Iš istorinių dokumentų *Esestua scilicet durpis* (1230 m.) matyti, kad *Esestua* yra *Durbis* sinonimas (išsivestas iš lat. *durba* „sparis [tokia žuvis, Abramis ballerus]“), todėl ir varde *Esestua* norima matyti žuvies pavadinimą – ir būtent liet. *ežegỹs* (acc. sing. *ẽžegį*) „pūgžlys (Acerina cernua)“ atitikmenį su pridėta priesaga *-tuv-*[98]: **ezedz(ja)-* + *-tuv-*.

Bene patikimiausia aisčių vardo etimologija istorikas J. Puzinas laikė tą, kuria Wulfstano pranešimo nuorašuose randama lytis *Éastlend* vietoj reguliarios formos *Éstland* aiškinama atsiradusi susiejus su s. angl. žodžiu *éaste* „rytai“. Toliau jis taip rašė: „Tuo vardu, manoma, germanai bus vadinę savo rytinius kaimynus, gyvenusius į rytus nuo Vyslos žemupio. Taigi aisčiai greičiausiai reiškė „rytiniai gyventojai“.[99] Reikia pasakyti, kad šis teiginys atsirado iš nesusipratimo. J. Endzelyno aiškinimą, kad aisčių vardas, kurio diftongas *ai-* vokiečių žemaičių kalboje išvirto į *ē-*, Wulfstanui galėjo pasirodyti esąs susijęs su senosios anglų kalbos žodžiu *éaste* „rytai“, todėl vietoj *ēsti* jis galėjęs pasakyti *ēasti*, J. Puzinas (cituoja Endzelyną !) priėmė už tikrą pinigą.[100]

Baltiškoji aisčių vardo kilmės hipotezė buvo suformuluota daug vėliau nei germaniškoji. Jos atstovai visų pirma buvo ir tebėra pačių baltų tautų mokslininkai. Mintį apie tai, kad ne tik istorinių šaltinių minimi aisčiai galėję būti senovės baltų gentys, bet ir pats vardas galbūt yra baltiškas, pirmieji ėmė reikšti lietuvių kalbotyrininkai K. Jaunius ir jo mokinys K. Būga. K. Jauniaus nuomone, šaknis *Aist-* bus žymėjusi jūros krantą, pajūrį (Meeresküste),[101] bet jo siejimas su lot. *ōra* „jūros krantas, pajūris; pajūrio sritis“ ir s. isl. *eyrr* „kopos, smėlėtas krantas“ (< germ. **aurī*) fonetiškai negalimas. Baltišką šio etnonimo etimologiją K. Būga grindė jau 1913 m. rusiškai parašytame straipsnyje „Slavų-baltų etimologijos“, nagrinėdamas latvių kalbos žodį *ìsts* „tikras“ ir jo atitikmenis slavų kalbose. Čia K. Būga rašė: „Etimologiškai su *istъ* = *ìsts* galbūt yra gimi-

[96] Meyer-Lübke W. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 19 (Nr. 250).

[97] Ernout A. et Meillet A. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 13.

[98] Kiparsky V. *Die Kurenfrage*, 98-99.

[99] Puzinas J. *Rinktiniai raštai*, II, 328 (čia p. 317-331 spausdinamas jo straipsnis „Aisčiai istorinių šaltinių šviesoje“).

[100] Endzlīns J. *Senprūšu valoda*, 12.

[101] Būga K. *Aistiški studijai*, I, 3.

ningas senųjų prūsų genties vardas *Aestiorum gentes* [...] arba *Aisti* [...]. Tuo vardu, matyt, vadinosi tik tie prūsai, kurie gyveno arti Vyslos žiočių prie Frischhaffo. Frischhaff lietuvių yra vadinamas *Aismarės* [...] iš *Aist-marės* [...]".[102] *Kalboje ir senovėje* 1922 m. aisčių vardo etimologija buvo išplėsta, atstatyta jo lietuviškoji forma, netgi sukirčiuota: „Žodis *aĩsčiai*, man rodos, reikėtų tarti *áisčiai* ir gretinti su latvių žodžiais *ìsts*, *ìstenieks* „artimas giminaitis" (sl. *istъ*) ir lietuvių *ỹsčias* „aiškus, raiškus", *ýškus* ir *áiškus*".[103] *Lietuvių kalbos žodyne* 1924 m. savo etimologiją K. Būga patikslino – atskleidė pirmykščią aisčių vardo prasmę: „Drauge su K. Jauniumi aš *áisčio* (nom. s. *áistis,* nom. pl. *áisčiai*) vardą kìldinu iš tos-pat šaknies, iš kurios kilę yra la. *ìstenieki* „tikrieji giminaičiai, Blutsverwandten" [...], sl. *istъ* „tikras". Taigi, *áisčiai,* jei jų vardo kilmė būtų maniškė, būtų „tikrieji", „ближние", „krewni", „Verwandten".[104] Įdomu, kad su sl. *istъ*, *istovъ* „tikras" etimologiškai gretinamas vieno germanų genčių junginio pavadinimas *Istaevones*.[105] Nurodydamas K. Būgos pirmąjį straipsnį, M. Vasmeris sakė, kad galbūt čia su kitu balsių kaitos laipsniu būtų galima skirti ir Tacito *Aestii,* Einhardo *Aisti*.[106]

Reikia dar pridurti, kad, aiškindamas aisčių vardo etimologiją, K. Būga didelę reikšmę teikė Aismarių pavadinimui. 1913 m. išspausdintame straipsnyje „Kalbų mokslas bei mūsų senovė", priminęs, ką apie tai pranešė Wulfstanas, jis rašė: „*Aisčių* (o gal *aistų*?) vardas išliko gyvas Jūros kojos varde *Aismarės* „das frische Haff". Vardas *Aismarės* bus kilęs iš *Aist-marės*".[107] Tokia K. Būgos nuomonė išliko pastovi per visą jo mokslinės kūrybos laiką.[108]

Savitai aisčių etnonimo atsiradimą aiškino latvių tyrinėtojas A. Gāters. Remdamasis tuo, kad prūsų vardyne priesagos *-st-* vediniai gana paplitę (plg. *Grabist, Coliste, Arwiste*), – čia galima pridurti, kad lietuvių vardyne šios rūšies vediniai, pvz., *Abistà* (upė, Daugai), *Savìstas* (ežeras, Daugai) gravituoja į sūduvių bei prūsų arealą, – jis aisčių vardą su šia priesaga, jo nuomone, turėjusia priklausomybės ir kilmės reikšmę, kildino iš šaknies **au(e)-* „vanduo; srautas", slypinčios upėvardžiuose liet. *Ovà,* lat. *Avikne* (<**Avitne*), pr. *Aweyken*. Šios baltų kalbose gerai paliudytos hidroniminės šaknies pamatu ir susidariusi aisčių vardo prolytė **aų-ist-* „vandens gyventojas, vandeniui

[102] Буга К. Славяно-балтийские этимологии. – *Русский филологический вестник,* LXX, 1913, 252-253 [=Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 443-444].

[103] Būga K. *Kalba ir senovė,* I, 122 [=Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 145].

[104] Būga K. *Lietuvių kalbos žodynas,* I sąsiuvinis, Kaunas, 1924, 24 [=Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 333]. – Tad nesuprantama A. Vanago pastaba, kad „Etnonimo *áisčiai* etimologijos K. Būga nepateikė", – Vanagas A. K. Būga – lietuvių onomastikos pradininkas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XX, 1980, 15.

[105] Schönfeld M. *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen,* 148-149.

[106] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* II, 144.

[107] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 401 (išn. 1). Taip jau Būga K. *Aistiški studijai,* I, 1.

[108] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 272, 291, III, 123, 333, 552, 897.

priklausantis (Anwohner eines Wassers, dem Wasser angehörig)". Prolytė **aų-ist-*, toliau rutuliodamasi, viena vertus, davusi **aisti* (fonetiškai iškritus priebalsiui *-v-* kaip, pvz., lat. *aita* „avis" iš *avita* arba liet. dial. *saimi, taimi* < *savimi, tavimi*), kita vertus, **aų-isti* buvęs svetimų kalbėtojų (germanų) suvoktas kaip **austi* ir sutapatintas su germ. **aust-* „rytai" – taip galėjusios atsirasti Alfredo Didžiojo Orosijaus vertimo formos *Ósti* (= *Aesti*) ir *Ostsæ* „Baltijos jūra (tai yra aisčių jūra)".[109]

Po antrojo pasaulinio karo lietuvių kalbotyroje tam tikro populiarumo susilaukė aisčių etnonimo hidroniminės kilmės hipotezė. Su lietuvių upėvardžiu *Aistà* (acc. sing. *Aĩstą*) (dešinysis Širvintos intakas, Bartninkai) aisčių vardą dar 1893 m. susiejo J. Basanavičius. Savo studijėlėje *Etnologiškos smulkmenos* jis rašė: „upės Aistos vardas identiškas su vardu gentes",[110] tai yra su *Aestii/ Aisti*. Nepriklausomai nuo to šį etnonimą labai atsargiai (padėdamas klaustuką) su *Aistà,* kaimo vardu *Aistìškiai,* ežero pavadinimu *Aisetà* (plačiau žinomas *Aĩsetas*) ir latvių vietų vardais *Aĩstere* (vokiškai *Aistern*) dvaras, *Aîsteres-purvs* Kuosa, *Aistir* (1811 m. dokumente, Bebrene) susiejo J. Endzelynas savo paskutiniame darbe apie Latvijos vietovardžius, priesagos atžvilgiu paminėdamas *Stagare, Vedzere,* liet. *Vedera* (Spruogis 37).[111] Priminęs, kad klausimo literatūroje ne kartą rašyta, jog senuosiuose šaltiniuose aisčių vardas gali būti atėjęs iš kitų kalbų, V. Toporovas teigė, kad, labai galimas daiktas, šis etnonimas, neginčijamai prūsų ar kažkurios jų dalies, vėliau ir visų baltų vardas, galįs turėti baltiškąsias šaknis, ir čia priminė jau minėtus *Aistà, Aistìškiai, Aĩstere*.[112] H. Krahe'ės tyrinėjimų išvadomis pasiremdamas, plačiau aisčių vardo ryšį su hidronimais analizavo K. Kuzavinis, kurio pagrindinė tezė buvo tokia: „nuo hidronimo *Aista* atsirado kraštavardis *Aista* [...], o jo gyventojai imti vadinti *aisčiais* (lot. *aestii*)".[113]

Indoeuropietiškajai šakniai su determinantu *-s- *eis-/*ais-* (< **ois-*)/**is-*, reiškiančiai „eiti, skubiai judėti, tekėti", priklausąs ne tik minėtas hidronimas *Aistà,* bet ir *Aisetà* (acc. sing. *Aĩsetą*) (upė [įteka į Kiauno ežerą], Linkmenys), *Aĩsetas* (ežeras, Labanoras), *Éisra* (kairysis Kamonos intakas, Pagėgiai), *Éisrava* (dešinysis Vilkos intakas, Pagėgiai), *Jiesià* (acc. sing. *Jiẽsią*) (kairysis Nemuno intakas, Garliava) (< **Eisiją̃*), *Jieslà* (acc. sing. *Jiẽslą*) [kairysis Šušvės intakas, Krakės (< **Eislã̃*).[114] Taip teigdamas ir rekonstruodamas K. Kuzavinis, kaip minėta, rėmėsi H. Krahės tyrinėjimų išvadomis:[115] hidroniminei ide. šakniai **eis-/ *ois-/*is-* „smarkiai,

[109] Gāters A. Osti und Ostsæ. – *Beiträge zur Namenforschung,* 5 (3), 1954, 244-248; Idem. Indogermanische Suffixe der Komparation und Deminutivbildung. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 72, 1954, 53-54.

[110] Basanavičius J. *Etnologiškos smulkmenos,* Tilžė, 1893, 20.

[111] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 7.

[112] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 66.

[113] Kuzavinis K. Etymologica, I. Baltų etnonimų kilmės klausimu. – *Baltistica,* I (2), 1966, 178.

[114] Ibid., 177-178.

[115] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 55-56.

greitai judėti“, be ilgos virtinės Europos vandenvardžių, priskirti ir *Aistà, Aisetà, Aĩsetas*.[116]

Pastaruoju metu aisčių pavadinimą iš vandenvardžio kildino ir W. P. Schmidas. Kadangi baltų genčių vardai dažnai esti išsivesti iš geografinių (ypač vandenų) pavadinimų, teigė šis tyrinėtojas, galima **Aistis* suvokti kaip priesagos *-įo-* vedinį iš vandenvardžio **Aista,* tuo labiau kad toks iš tiesų yra – tai jau minėtoji *Aistà* (dešinysis Širvintos intakas, Bartninkai). Ryšys *Aestii – Aistà* niekaip neverčiąs pripažinti migracijos prielaidos (*Aistà* : lot. *aestus maris* „jūros bangavimas; potvyniai ir atoslūgiai“, *aestuārium* „upės žiotys; įlanka“ kaip *Lietuvà* – lot. *litus* „jūros krantas, pajūris“), bet teikiąs galimybę Tacito *Aestii* kalbos lygmeniu sulyginti su Ptolemajo Σουδινοί: *Aestii – Aistà* kaip Σουδινοί : *Sūduonià* upė nepamirštant, kad abi upės teka istorinėje sūduvių-jotvingių srityje.[117]

Aisčių etnonimą N. Vėlius interpretavo mitopoetiškai. Jo stebėjimais, senovės baltai pasaulio modelį kartais realizavę žmogaus milžino, paguldyto vakarų-rytų kryptimi, įvaizdžiu, ir tada horizontaline plokštuma „vakarinis baltų arealas turėjo būti siejamas su apatine milžino kūno dalimi – kojomis“. Todėl dalis vakarinių baltų buvę išskirti kaip vaikščiojantieji (*aisčiai* iš šaknies **ei-s-* „eiti“).[118]

Nors šaknis **au-* baltų kalbose iš tikrųjų paliudyta apeliatyviškai (plg. lat. *avuõts* „šaltinis“) ir hidronimiškai,[119] A. Gāterio hipotezė kelia rimtų abejonių kad ir dėl to, jog baltų kalbose nerandame paliudyto kamieno **A(v)ist-*[120] ir intervokalinis *-v-* išlaikomas (išskyrus vieną kitą jo nedėsningo išmetimo atvejį). Vadinasi, postuluojamas pakitimas **avist-* > **aist-* nėra dėsningas fonetinis reiškinys, ir etnogenetinėse studijose juo remtis negalima. Šia proga dar reikia pasakyti, kad neaiškumų turi ir ta hipotezė, pagal kurią *Aestii/Aisti* yra kildinami iš upėvardžio *Aistà* ir kitų tariamai bendrašaknių vandenvardžių. Mat liko nepaaiškintas darybinis santykis tarp *Aistà* ir *Aisetà/Aĩsetas*: ar čia esama šaknies **Ais-/*Aise-* ir formanto *-t-* ar šaknies **Ais-* ir formanto *-t-/-et-*? Tokį neaiškumą tyrinėtojai jau pastebėjo. Kalbamų hidronimų tarpusavio struktūros santykius pabandė paaiškinti J. Laučiūtė: šaknis čia vis dėlto yra **ais-,* nes ją turi ir kitų arealų indoeuropietiškieji vardai (pvz., trakų *Aesius* upė, Αἴσα miestas ir kt.); priesagos *-t-* ir *-et-/-at-* skirtinos vandenvardžiuose *Aistà* ir *Aĩsetas*.[121] Tai, žinoma, teisinga, taip aiškino ir H. Krahe. N. Vėliaus aiškinimą apsunkina ta aplinkybė, kad baltų kalbose nerandame kamieno **aist-/*eist-* reikšme „eiti“. Mažybinės reikšmės veiks-

[116] Ibid., 57.

[117] Schmid W. P. Aisten. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* von Johannes Hoops. Zweite, völig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage, I, 117-118.

[118] Vėlius N. *Senovės baltų pasaulėžiūra,* Vilnius, 1983, 208.

[119] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 52, 235; Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 43-44.

[120] Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 64.

[121] Laučiūtė J. Senieji baltų etnonimai indoeuropietiškosios onomastikos fone – *Baltistica,* XXIV (1), 1988, 58.

mažodis *eisterėti* (be kirčio) „kiek paėjėti“ (LKŽ II 1069) yra sudėtas iš šaknies *eis-* ir priesagos *-terėti*. Veiksmažodis *(pa)ystėti (-ėja)* „(pa)ėjėti“ (LKŽ IV 153) turi kitą šaknies balsių kaitos laipsnį, ir rekonstruoti **aist-/*eist-* „eiti“ jo nepakanka.

Tad apskritai yra pasiūlyti tokie aisčių etnonimo atsiradimo aiškinimai:

I. Etnonimo *Aestii* germaniškosios kilmės hipotezės:

1) iš gotų *aistan* „bijoti, drovėtis; gerbti (revereri)“, *Aestii* – tai „garbingieji, gerbiamieji, gerbtinieji (die Achtbaren, Ehrenswerten)“ (K. Zeussas, K. Müllenhoffas);

2) iš vid. vok. žem. *êste,* olandų *eest* „jauja“, s. angl. *āst* „krosnis (džiovinti ar ką degti)“; pirmykštė *Aestii* reikšmė turėjusi būti „jaujose gyvenantys, žiemojantys (scil. žmonės) (die in den Riegen, Getreidedarren wohnenden, überwinternden)“ (R. Muchas);

3) pradžioje Aestii buvęs geografinis topografinis pavadinimas: a) *Aestii* yra bendrašaknis su istorinių šaltinių Aismarių ir Sembos pavadinimais Alfredo Orosijaus vertimo *Éstmere,* Wulfstano *Éastland,* s. skand. *Eistland,* vok. ir šv. *Estland,* kurie etimologiškai reiškė „gintaro marios (das Bernsteinmeer)“ ir „gintaro žemė, kraštas (das Bernsteinland)“ (T. E. Karstenas); b) etimologine plotme susijęs su s. isl. *eista* neutr. „pautelis, kiaušinėlis (testiculum)“ (< **aista-* < ide. **oid-st-*, plg. gr. οἰδέω „brinkti, tinti, pusti“) ir **Aist-landa-* semantiškai interpretuotinas kaip „bangomūšio (tai yra pajūrio) kraštas“, Wulfstano *Éstmere* – kaip „jūra su bangų mūša (havet med bränningarna)“ (H. Lindrothas); c) *Eistland* sandas **Aista-* esąs senosios islandų kalbos žodžio žodžio *eið* neutr. „sąsmauka, nerija“ (< **aiđa-*) išplėtimas (Th. von Grienbergeris, K. Wiklundas);

4) *Aestii* susijęs su lot. *aestuārium* „delta, upės žiotys; salpa, įlanka“; aisčiai – tai „įlankos, marių gyventojai (Haffanwohner)“ (D. Stichtenothas).

II. Baltiškosios aisčių vardo kilmės hipotezės:

1) bendrašaknis su lat. *ìsts* „tikras“, *ìstenieks* „artimas giminaitis“, toliau su liet. *ysčias* „aiškus, raiškus“, *ýškus* ir *áiškus,* aisčiai – tai „tikrieji, artimieji (scil. žmonės)“, „giminaičiai“ (K. Jaunius, K. Būga);

2) aisčių vardo prolytė buvo **aų̆-ist-* „vandens gyventojas, vandeniui priklausantis (Anwohner eines Wassers, dem Wasser angehörig)“, su priesaga *-ist-* išsivesta iš baltų hidroniminės šaknies **au(e)-* „vanduo; srautas“, plg. upėvardžius liet. *Ovà,* lat. *Avikne* (< **Avitne*), pr. *Aweyken* (A. Gāters.);

3) *Aestii* kilęs iš lietuvių upėvardžio *Aistà* (acc. sing. *Aĩstą*) (J. Basanavičius, K. Kuzavinis); etimologiškai susijęs su *Aistà,* kuris turi tą pačią šaknį kaip lot. *aestus maris* „jūros bangavimas; potvyniai ir atoslūgiai“, *aestuārium* „upės žiotys; įlanka“ (W. P. Schmidas);

4) *Aestii* priklauso prie latvių vietų vardų *Aĩstere* (vokiškai *Aistern*), *Aĩsteres-purvs, Aistir* (iš 1811 m. dokumento) šaknies (J. Endzelynas).

Norint verifikuoti etninio aisčių identiteto ir jų etnonimo kilmės hipotezes, reikia nuodugniau susipažinti su aisčius liečiančių istorinių šaltinių duomenimis bei tyrinėtojų duota jų interpretacija.

2.

ISTORINIŲ ŠALTINIŲ DUOMENYS APIE AISČIŲ GENTIS

2. 1.
Tacito *Aestii*

Publijus Kornelijus Tacitas (Publius Cornelius Tacitus, apie 55–120 m. po Kr.), paskutinis žymus romėnų istorikas, apie 98 m. baigė rašyti geografinę etnografinę studiją *De origine et sitv Germanorvm* („Apie germanų kilmę ir būklę"). Jos 45-ąjį paragrafą paskyrė aisčių gentims: *Trans Suionas aliud mare, pigrum ac prope inmotum, quo cingi claudique terrarum orbem hinc fides, quod extremus cadentis iam solis fulgor in ortus edurat adeo clarus ut sidera hebetet; sonum insuper emergentis audiri formasque equorum et radios capitis adspici persuasio adicit. Illuc usque et – fama uera – tantum natura.*

Ergo iam dextro Suebici maris litore Aestiorum gentes adluuntur, quibus ritus habitusque Sueborum, lingua Britannicae propior. Matrem deum uenerantur. Insigne superstitionis formas aprorum gestant : id pro armis omniumque tutela securum deae cultorem etiam inter hostis praestat. Rarus ferri, frequens fustium usus. Frumenta ceterosque fructus patientius quam pro solita Germanorum inertia laborant; sed et mare scrutantur, ac soli omnium sucinum, quod ipsi glesum uocant, inter uada atque in ipso litore legunt. Nec quae natura quaeue ratio gignat, ut barbaris, quaesitum compertumue; diu quin etiam inter cetera eiectamenta maris iacebat, donec luxuria nostra dedit nomen. Ipsis in nullo usu : rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. Sucum tamen arborum esse intellegas, quia terrena quaedam atque etiam uolucria animalia plerumque interlucent, quae implicata umore mox durescente materia clauduntur. Fecundiora igitur nemora lucosque sicut Orientis secretis, ubi tura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse crediderim, quae uicini solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur ac ui tempestatum in aduersa litora exundant. Si naturam sucini admoto igne temptes, in modum taedae accenditur alitque flammam

pinguem et olentem : mox ut in picem resinamue lentescit[122] „Už svijonų – kita jūra, rami ir beveik sustingusi. Galėtum patikėti, kad ji pasaulį apjuosia ir už jos pasaulis baigiasi, kadangi paskutinis jau besileidžiančios saulės spindėjimas negęsta iki patekėjimo, savo šviesumu temdydamas žvaigždes. Be to, tikima, kad virš vandens girdimas išnyrančios saulės šnaresys, matyti žirgai ir spinduliuojanti jos pačios galva. Tik iki ten ir – patikimas gandas – siekia pasaulis.

Dešiniajame savo krante Svebų jūra skalauja aisčių gentis, kurių papročiai bei apdaras kaip ir svebų, o kalba artimesnė britaniškajai. Jie garbina dievų motiną. Kaip savo tikėjimo ženklą nešioja šernų statulėles, kurios atstoja ginklus ir gina nuo visko, deivės garbintoją apsaugo net ir priešų maišaty. Kardus vartoja retai, dažniau vėzdus. Javus bei kitus reikalingus augalus augina uoliau, negu tingūs germanai. Jie apieško ir jūrą; seklumose ir pačiose jos pakrantėse vieninteliai iš visų rankioja gintarą, jų pačių vadinamą „glesum“. Gintaro savybių ir kaip jis atsiradęs, jie, kaip barbarai, netyrinėjo ir nieko apie jį nežino. Juk gintaras ilgai išgulėjo tarp kitų jūros išmetamų daiktų, kol mūsų prabanga suteikė jam vardą. Patys gintaro nevartoja: renka gabalus, parduoda neapdirbtą ir stebėdamiesi ima atlyginimą. Tačiau nesunku suprasti, kad tai medžių sakai, kadangi neretai persišviečia įklimpę į skystį kažkokie vabalai ar vabzdžiai, kurie, skysčiui greit stingstant, taip ir liko jame. Manyčiau, kad tankių girių bei miškų, kur teka smilkalai ir balzamas, esama ne tik nuošaliose Rytų vietovėse, bet ir Vakarų salose bei žemėse ir kad karštos saulės spindulių išspausti skysti medžių sakai teka į artimiausią jūrą, o smarkios audros išmeta juos į priešingą krantą. Jei gintaro savybes bandysi, prikišdamas prie jo ugnį, jis įsiliepsnos tarsi pušis, skleisdamas riebią, kvepiančią liepsną ir čia pat sutirps, virsdamas derva ir sakais.“[123]

Manoma, kad rašydamas *Germaniją* Tacitas naudojosi dingusiu Plinijaus Vyresniojo darbu *Bella Germaniae*. Yra žinoma, jog Tacitas dėjo daug pastangų, kad patikrintų turimus duomenis, gautų informaciją iš pirmųjų rankų, iš liudininkų – pirklių, keliautojų ar kareivių. Antai jo toli gražu netenkino žinios apie Plinijaus Vyresniojo žūtį per Vezuvijaus išsiveržimą 79 m. po Kr. rugpjūčio mėnesį, gautos iš Plinijaus sūnėno. Tacitas paprašė sūnėno daugiau parašyti. Dėl duomenų, liečiančių Britaniją, jis kreipdavosi į Agrikolą.[124] Iš čia matyti, kad Tacitas buvo reiklus ir mąstantis tyrinėtojas, rūpinęsis duomenų tikrumu, jų autentiškumu. Gal ir tiesa, kad į gatavą tekstą Tacitas įrašinėdavęs pamažu gaunamas etnografines žinias apie germanus bei Europos Šiaurę, bet Tacitas yra pirmasis autorius parašęs apie aisčius, gintarą rinkusią kiltį, tikriau turbūt sakytina, apie genčių grupę, jo lokalizuojamą kažkur germaniškų-

[122] Cornelii Taciti De origine et sitv Germanorvm. – Tacite. *La Germanie,* Paris, 1983, 98-99 (Première édition 1949); Tacitus. *Dialogus Agricola Germania,* 328-330.

[123] Publijus Kornelijus Tacitas. *Rinktiniai raštai,* 29-30.

[124] Nordon E. *Die germanische Urgeschichte in Tacitus Germania*. 3. Aufl., Leipzig, 1923, 207, 212-213.

jų svebų gyvenamos teritorijos pakraštyje, prie jūros („Už svijonų – kita jūra, rami ir beveik sustingusi"), – be kita ko, čia ir yra jo istorinė reikšmė. Pastarųjų metų tyrimų rezultatai, nauji archeologijos ir baltų folkloro studijų duomenys leidžia manyti, kad Tacito nupieštas aisčių vaizdas buvo gana artimas tikrovei.

Pažymėjęs, kad už svijonų – kita jūra, „kad ji pasaulį apjuosia ir už jos pasaulis baigiasi, kadangi paskutinis jau besileidžiančios saulės spindėjimas negęsta iki patekėjimo, savo šviesumu temdydamas žvaigždes", Tacitas rašė: „Be to, tikima, kad virš vandens girdimas išnyrančios saulės šnaresys, matyti žirgai ir spinduliuojanti jos pačios galva. Tik iki ten ir – patikimas gandas *(fama vera)* – siekia pasaulis". Galima, žinoma, manyti, kad Tacitas čia surašė pasakas, nors jis pats kalba apie *fama vera,* patikimą gandą, ir jį kaltinti tuo, kad, aprašęs Europos Šiaurei būdingas baltąsias naktis, kai saulė iš tikrųjų nebeužlenda už horizonto, jis nepaminėjo visą parą trunkančių žiemos naktų. Bet Tacito informantai jų galėjo nė nežinoti, nes gintaro pirkliai Baltijos pajūryje lankydavosi tik pavasarį ir vasarą. Tad ir iš to matyti, kad Tacitas rėmėsi liudininkų informacija. Maža to, gana tikslią paralelę išnyrančios saulės šnaresiui ir žirgams randame baltų etnokultūroje. Dar W. Mannhardtas atkreipė dėmesį į saulės ryšį su žirgais latvių folklore.[125] Vienoje latvių liaudies dainoje Saulė, kaip deivė, vaizduojama kaip moteris, per dangų važiuojanti žirgais: *Pa trešiem Saule brauca / Div' dzelteniem kumeliņiem* „Pro trečiuosius [vartus] Saulė važiavo su dviem geltukais žirgužiais". Kitoje dainoje dainuojama apie tai, kaip Saulė ir jos rankos siekiantys garbintojai kelia triukšmą žvangančiomis kamanomis: *Viņpus jūras jātin jāja / Še atskan iemauktiņi* „Anapus jūros jote jojo, čia atžvanga kamanos". Archeologijos duomenys liudija, kad baltų tautos prašmatniai metalu puošdavo kamanas ir brizgilus ne tik XI–XII a., bet ir gerokai anksčiau, „Aukso amžiuje", tai yra netrukus po Tacito „Germanijos" parašymo.[126] Dainose iškyla taip pat tekančios saulės garsų ir jos spindulių asociacijos vaizdas: *Kas tas tāds kalējiņš / Kam tik tālu ogles sprāga? / Tā jau mūsu silta saule / Savus starus mētādama* „Kas tas dangaus kalvis, kurio anglys taip toli sproginėjo? Tai jau mūsų šiltoji saulė savo spindulius berdama".[127]

[125] Mannhardt W. Die lettischen Sonnenmythen. – *Zeitschrift für Ethnologie,* Jg. 7, 1875, 93-94.

[126] Gimbutas M. *The Balts,* 134, 164-165.

[127] Olcott M. D. Tacitus on the Ancient Amber-Gatherers: A Re-Evaluation of *Germania.* – *Journal of Baltic Studies,* XVI (3), 1985, 304.

Toliau Tacitas perėjo prie *Aestiorum gentes* ir jų kultūrinės klasifikacijos bandymo taip parašydamas: *Aestiorum gentes adluuntur, quibus ritus habitusque Sueborum, lingua Britannicae propior* „[Svebų jūra] skalauja aisčių gentis, kurių papročiai bei apdaras kaip ir svebų, o kalba artimesnė britaniškajai". Daugiskaitinė aisčių pavadinimo forma rodo buvus ne vieną gentį, bet, matyt, visą grupę genčių. Žinant kaip mažai antikos žmonės buvo informuoti kalbų klausimu, didelės reikšmės negalima teikti Tacito aisčių kalbos lyginimui su keltų šakos britų kalbomis, bet vis dėlto ši

pastaba, nors gal ir paremta pirmu įspūdžiu, verta dėmesio. Tacitas maždaug tuo pačiu metu rašė *Agricolą* (Julijus Agricola, 77 m. po Kr. paskirtas Britanijos valdytoju, buvo Tacito uošvis) ir *Germaniją*; pastarasis darbas galbūt kilo iš Tacito preliminarių studijų apie Domiciano valdymo istoriją, kurią planavo rašyti, kai 98 m. po Kr. dirbo prie *Agricolos*. Labai galimas daiktas, Tacitas tada nuodugniau domėjosi Britanijos kalbomis, jas studijavo. Paprasčiausia minimos Tacito pastabos interpretacija būtų ta, kad tiems, kurie kontaktavo su aisčiais, galbūt gintaro pirkliams, aisčių šneka galėjo pasirodyti skambanti kitaip negu kaimynų svebų genčių kalba ir kai kuriais atžvilgiais priminti keltų kalbas Britanijoje.[128] Kaip baltų ir keltų kalbų panašumas, lingvistų yra nurodomas, pvz., faktas,[129] kad šios kalbų grupės nepažįsta būdingo germanų kalbų reiškinio, vadinamojo *Lautverschiebung'o* – priebalsių perkaitos. Svarbu ir tai, kad Tacitas rėmėsi kalba taip pat kvalifikuodamas peukinus – ar juos skirti prie germanų ar prie sarmatų. Todėl vėl galima manyti, kad jis turimą informaciją tikrino.

Aiškindami Tacitui ar jo informantams pasirodžiusį baltų ir keltų kalbų panašumą, *Germanijos* vertimo į anglų kalbą komentatoriai nurodė, pvz., ir tai, kad arba užtekę vien to, jog baltų kalbos nebuvo germanų, arba prūsų kalbos pavadinimas buvęs suplaktas su britų kalbos vardu, o tai galėję atsitikti arba dėl lotyniškųjų būdvardžių *Pruthenicus* ir *Britannicus* panašaus skambėjimo, arba – dar paprasčiau – dėl šių genčių vardų anglosaksiškųjų būdvardžių *Bryttisce* ir *Pryttisce* ir šaknų *Brit-* bei *Prit-* sutapimo.[130] Galima atsižvelgti į dar vieną aplinkybę. Tacito informantai – galbūt ir pats Tacitas, kiek mokėjęs keltiškai – galėjo atsitiktinai išgirsti bei įsiminti tuos *Aestii* kalbos žodžius, kurie panašūs į britiškuosius (keltiškuosius), pvz., liet. *abuolis* (SD), *abuolỹs* (LKŽ I² 15, DrskŽ 10) – gal. *abalo* „t. p.“; liet. *bìtė* – kimr. *bydaf* „(bičių) spiečius“; liet. *dervà* „pliauska skaloms skelti; pušies ar eglės kelmas, iš kurio degamas degutas...“, *dervė̃* „sakingas medis...“ – gal. *dervo* „ąžuolas“; liet. *drū́tas* „turintis daug jėgos, stiprus; smarkus...“ – gal. *druto* „smarkus; tvirtas, stiprus“; liet. *dubùs* „įdubęs, gilus...“ – gal. *dubis* „juodas“; liet. *galė́ti (gãli)* – gal. *gallu* „t. p.“; liet. *garnỹs* „gandras“ – gal. *garano* „gervė“; liet. *gulbė* „toks paukštis“ – gal. *gulbia* „snapas“; liet. *kãrias* „kariuomenė...“ – gal. *corio* „t. p.“; liet. *kárvė* – kimr. *karw* „elnias“; liet. *kraũjas, kravaĩnis* „duona, kepta su krauju“ – kelt. **krou̯os* „kraujas“; liet. *kùrmis* – s. air. *cruim* „kirmėlė“; liet. *lankà* „didelė lygi pieva, dažniausiai prie upės, potvynio metu užliejama vandens...“ – gal. *lanca* „upės vaga“; liet. *mãrios, mãrės* – gal. *mori* „t. p.“; liet. *rãtas* – gal. *roto* „t. p.“; liet. *raũdas* „rusvas, sartas; raudonas“ – gal. *roudo* „raudonas“; liet. *sẽnas* – gal. *seno* „t. p.“; liet. *srutà* „skystas tvarto mėšlas...“ – gal. *sruth* „upelis“; liet. *tautà*, lat. *tàuta* – gal. *touto* „žmonės“; liet. *trobà* – gal. *trebo* „gyvenvietė, sodyba“;[131] pr. *deiws*, liet. *diẽvas* – kelt. *deivos*; pr. *mergo*, liet. *mergà* –

[128] Ibid., 305.

[129] Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen*, 22 (= Frenkelis E. *Baltų kalbos*, 25).

[130] Tacitus. *Dialogus Agricola Germania*, 352.

[131] Schmittlein R. *Études sur la nationalité des Aestii*. Tome I, 1948, 114 (išn. 1).

kelt. **merkkā* „duktė“ (< ide. **mergā* „mergina“), plg. val. *merch* „duktė“, korn. *myrgh*, bret. *merc'h*.[132] Dėmesio vertų minčių yra išsakęs R. Schmittleinas. Tacitas žinojęs, kad britonų (bretonų) kalba nelabai skyrusis nuo galų kalbos – tai, ką patvirtina dabartinė kalbotyra. Būtų gana keista, kad tokio smalsaus proto žmogus kaip Tacitas nebūtų įsidėmėjęs (o gal ir pasižymėjęs) keletą šios kalbos žodžių. Labai galimas daiktas, Tacitą stebinęs kai kurių žodžių panašumas į tuos, kuriuos jam buvo keliautojai pranešę. Tacito frazė *lingua britannicae proprior* esanti per daug neapibrėžta, kad galėtume daryti kokias nors tikslesnes išvadas, bet šiaip ar taip tai esąs vertingas duomuo, leidžiantis spėti, kad galai ir lotynai be didesnių sunkumų suprasdavę vieni kitus.[133] Kad paremtų Tacito frazės *lingua britannicae proprior* teisingumą, R. Schmittleinas dar pridėjo porą kultūros bruožų, sujungusių ano meto aisčių ir keltų gentis: dievų motinos kultą, šventojo šerno vaizdinį, kaip keltų dvasinės galios simbolį.[134]

Keltų kalbos, kaip žinoma, artimiausios yra germanų ir italikų grupių kalboms. Statistinis britonų (Brythonic) kalbų leksikos tyrimas parodė, kad britonų kalbų žodyne bendroji šios kalbos ir germanų kalbų leksika sudaro 63, 3 %, bendroji britonų ir lotynų kalbos leksika – 56, 1%, o su baltų kalbomis britonų kalbos turi 46, 4 % bendrų žodžių.[135] Kaip matyti, baltų ir keltų kalbos yra gana panašios leksikos srityje, o prieš porą tūkstančių metų, reikia manyti, jos buvo dar artimesnės.

Indoeuropeistas ir baltistas W. P. Schmidas atskleidė dar vieną baltų ir keltų kalbų panašumo aspektą, kurį, galimas daiktas, buvo pastebėję ir Tacitas bei jo informantai. Priminęs keletą iš anksčiau žinomų atitikmenų tarp vandenvardžių bei vietovardžių Vokietijoje, pvz., Mozelio baseine, ir baltų žemėse, tokius kaip *Saar* (istorinių šaltinių formos *Saravus, Sara*) ir baltų areale liet. *Sarià* (Žeimenos intakas, Švenčionys), lat. *Sarija,* pr. *Sargin-se* (1294 m.) (< **Sarija;* priesaga **-āu̯o-* baltų vardyne taip pat žinoma) arba *Wolken, Wolkenne* (1162 m.) ir liet. *Valkà* (upė, Kruonis ir Smilgiai; ežeras, Onuškis), siejamus su apeliatyvais s. air. *folc* „patvinimas, paplūdis“, liet. *valkà* „klanas“, W. P. Schmidas nustatė dešimt naujų keltų ir baltų kalbų korespondencijų iš senovės paveldėto palikimo, kuris ir lėmė paralelių atsiradimą: 1) *Alken* (upė ir gyvenvietė), *Alkana* (939 m.) – liet. *Alkà* (upė, Darbėnai ir Pernarava; ežeras, Dubingiai) su etimonu liet. *alkà* „balokšnis, tvenkinys“; 2) *Eltzbach* (upė), *Eltz* (miestas), *fluviolus Elza* (943 m.), *Alcia* (952 m.) (iš **Altia*) – liet. *Altis* ([be kirčio] upė, Salantai); 3) *Enz* (upė), *Enzen* (gyvenamoji vieta), taip pat *Ens* (Dunojaus intakas) < keltų **Panisā*, trakų *Panyssis* (upė), *Panisos* (Küstenfluß in der Thynias), Πάνιον (miestas prie Propontidės)[136] – *Ponja*

[132] Schmidt K. H. – *Études Celtiques,* XVI, 1979, 120-121.

[133] Schmittlein R. *Etudes sur la nationalite des Aestii,* Tome I, 73-74.

[134] Ibid., 75.

[135] Schmidt K. H. Remnants of the Galatian Language. – *Proceedings of the Fifth Symposium of Societas Celtologica Nordica,* Uppsala, 2001, 20.

[136] Duridanov I. *Thrakisch-dakische Studien.* Erster Teil. Die thrakisch- und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen, Sofia, 1969, 54.

(*Поня*), dešinysis Berezinos intakas, Vileika ir Borisovas (Baltarusija) < baltų **Panjā*,[137] pr. *Panyen* (1267 m.), plg. pr. *pannean* „raistas“ (< baltų **panjan* neutr.), liet. *pania-bùdė* „toks drėgnuose miškuose augantis grybas“ (LKŽ IX 334) (< jotvingių **panja-* „pelkė, raistas“),[138] bet ir *põnia-budė* „kiaulgrybis“ (Liškiava [LKŽ X 428]) (< jotvingių **pānja-*), lat. *paņa* „klanas, bala“, got. *fani* „dumblas“, gal. *anam* „pelkė, raistas“ (su dėsningu *p-* nukritimu keltų kalbose); 4) *Kyll* (konjektūra *Celbis*) upė, gyvenamoji vieta < **Kelu̯i(ā)* – liet. *Kel̃vė* (Veršvo intakas, Lapės, Kauno r.) (< **Kelu̯iā*), plg. vid. vok. aukšt. *hilwe* „rūkas“, s. vok. aukšt. *huliwa, hulia* „pelkė, raistas“, vid. vok. aukšt. *hülwe* „klanas, pelkė, bala“; 5) *Meckel* gyvenamoji vieta, *villa Meckela* (771–814 m.), *Macuilla* (816 m.), *Maquila* (895 m.) (< **Mak^{u}-ilā* iš **Mak^{u}ā* kaip *Mosella* – iš *Mosa*) – liet. *Makẽlis* (upė, Luokė, Telšių r.), *Makỹs* (var. *Makiaĩ*) (ežeras, Balninkai), lat. *Makale* (Aiviekstės intakas), *Maka* (upė, Vėrene), plg. liet. *makinà* „purvas, bala“ (A. Juška), *makỹnė* „purvynas, dumblynas“, *maknà* „klampi vieta, purvynas“, sl. **mokry* „šlapias“; 6) *Nims* (Prümo intakas, Mozelio baseinas), istorinių šaltinių *Nemesae-que* (Ausonius), *Nimisa* (792 m.) su reguliaria priesagų *-s-* bei *-n-* sąsaja – liet. *Nẽmunas* 1. Kaunas (įteka į Kuršių marias [var. *Nẽmanas*, *Nẽmonas*], pradžioje, matyt, žymėjęs aukštupį, o žemupiui vadinti bus perkeltas vėliau); 2. Graužupio intakas, Rozalimas, Pakruojo r. Šis vardas taip pat yra senas, jis priklauso senajai Europos hidronimijai ir turi giminaičių kitur: *Nemanka (Неманка)*, var. *Nemenka (Неменка)* Sožies kairysis intakas Dnepro upyne (< **Nemъnъka*), *Niemnica* (upė, Gdanskas) (< **Nemъn-*),[139] *Niemonica* Vyslos ir Oderio tarpupyje;[140] etimonu galima laikyti tokius apeliatyvus kaip liet. *nemùnė, nemunẽ* (acc. sing. *nẽmunę*), *nẽmunė* „kelmutis (toks grybas)“, *nẽm-uogė* „mėlynė (Vaccinium myrtillus)“ (LKŽ VIII 653); 7) *Orenhofen* (gyvenamoji vieta), *Orneva* (902 m.), *Ornaua* (953 m.) – pr. *Arnau, Arnow* ([1322 m.] vietovardis); 8) *Reil* (vietovardis), *Rigala* (1008 m.), *Rigila* (1052 m.) < **Regila* – *Rega* (upė Pamaryje, Lenkija), *Rega* (1180 m.), *Regalica, Regala* (1212 m.); *Rega* : **Regila* darybiškai tarpusavy santykiauja taip, kaip, pvz., **Mosa* : *Mosella, Maka* : *Maquila*; 9) *Ruwer* (upėvardis ir vietovardis), *Ruwera* (633 m.) – liet. *Ruvesỹs* (Šventosios intakas, Taujėnai), *Rūvelỹs* (Šėkščio intakas, Kuršėnai); 10) *Our* su intaku *Irsen, Uren et Urversen* (751–768 m.), *ad fluvium Urvam* (915 m.) – liet. *Urvenà* (Uliūnai, Utenos r.), *Ùrvas* (pieva, Vepriai, Ukmergės r.; Kražiai, Kelmės r.; miškas Užpaliai, Utenos r.); jų apeliatyvai yra liet. *ùrvas*, lat. *urva* „urvas, skylė“, s. ind. *ūrva* „urvas, skylė; jūra“.[141] Baigda-

[137] Būga K. *Rinktiniai raštai*, I, 529.

[138] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, III, 217.

[139] Górnowicz H. – *Konferencja Pomorska*, Wrocław etc., 1979, 66.

[140] Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988–1996*, 345.

[141] Schmid W. P. Zu einigen keltisch-baltischen Namen-Entsprechungen. – *Studia Indogermanica et Slavica.* Festgabe für Werner Thomas zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von Peter Kosta unter Mitarbeit von Gabriele Lerch und Peter Olivier, München, 1988, 49-56.

mas W. P. Schmidas pabrėžė, kad čia buvo apžvelgta keletas baltų ir keltų vardyno bendrybių Mozelio baseine, bet tų bendrybių kiekį lengvai galima keleriopai padidinti. Tačiau ir to pakanka, kad būtų parodytas tų atitikmenų archajiškumas ir tirštumas, taip pat išryškinta nauja Tacito sakinio *Aestiorum gentes [...], quibus ritus habitusque Sueborum, lingua Britannicae propior* prasmė.

O tai, kad aisčių papročiai bei apdaras kaip svebų, aisčių germaniškumo nerodo, ir tuo labiau, kad, kaip informavo Tacitas (*Germanija* 38), svebų gentis nebuvo vienalytė: svebai buvo apgyvenę didesnę Germanijos dalį, pasidaliję į daugelį skirtingų tautelių, nors jos visos bendrai buvo vadinamos svebais. Tad svebų veikiau būta genčių konglomerato, jų daugumas, matyt, buvo identifikuojamos kaip germanai, ir todėl buvimas atskiros etninės aisčių grupės, gyvenusios svebų teritorijos pakraštyje ir nekėlusios germanams karinės grėsmės, atrodo visai patikimas. Tad nėra visai be pagrindo ir tokia nuomonė, kad, girdi, nors Tacitas ir lokalizavo aisčius šalia svebų, tačiau netvirta svebų genčių būrio kaip visumos struktūra netrukdė kalbiškai ir kultūriškai skirtingoms gentims, pvz., tokioms kaip aisčiai, laisvai prie jų prisijungti.[142] Palaidojimai pelkėse duoda nemaža informacijos apie vyrų bei moterų apdarą ankstyvajame geležies amžiuje Rytų Baltijos regione, Jutlandijoje ir svebų genčių areale, ir ši informacija drauge su Romos reljefais patvirtina Tacito žinią apie minėtų genčių bei kilčių apdaro panašumą.[143]

[142] Olcott M. D. Tacitus on the Ancient Amber-Gatherers: A Re-Evaluation of *Germania*. – *Journal of Baltic Studies,* XVI (3), 1985, 305-306.

[143] Gimbutas M. *The Balts,* 79, 125-137.

Tolesnės *Germanijos* 45-ojo skyriaus pastraipos gana aiškiai leidžia skirti aisčius nuo kaimyninių germanų tautelių. Aisčiai garbiną dievų motiną – *matrem deum venerantur*. Tai ryškus kontrastas germanų religinei praktikai. Iš *Germanijos* 9-ojo skyriaus matyti, kad germanai iš dievų labiausiai garbino Merkurijų ir laikė pareiga nustatytomis dienomis aukoti jam netgi žmones. Heraklį ir Marsą jie numaldą aukojimui skirtais gyvuliais. Aptardamas aisčių ir germanų religinę praktiką, Tacitas naudojo įprastinę priemonę – *interpretatio Romana,* tai yra vietoj svetimųjų dievų minėjo romėnų dievų ekvivalentus. Reikia pabrėžti, kad – kaip ir daugelis nomadų genčių – germanų grupės anuo metu garbino vyriškus dievus, o aisčiai, būdami žemdirbiai, meldėsi moteriškosioms dievybėms. Daugelis Tacito komentatorių tarė, kad laikydamasis savo metodo – *interpretatio Romana* – kaip aisčių deivės romėniškąjį ekvivalentą Tacitas bus nurodęs frigų „Didžiąją Motiną“, kurios kultas buvo pripažintas Romoje 204 m. pr. Kr. Tacito liudijimu, aisčių dievų motinos garbintojams yra būdingi du bruožai: jie nešioja šernų statulėles, „kurios...deivės garbintoją apsaugo net ir priešų maišaty“ ir dažniau vartoja vėzdus negu kardus. Tacito informacija paskatino ne vieną tyrinėtoją aisčių šernų statulėles lyginti su „Didžiosios Motinos“ kulto žynių bei pasekėjų amuletais Romoje ir pasakymą *formas*

aprorum „šernų atvaizdai, figūros“ traktuoti kaip Tacito vertimą „šernų amuletai, nešiojami aisčių deivės garbintojų“.

Tokią hipotezę iš dalies patvirtintų Herodoto pasakojimas apie skitą Anacharsį. Savo *Istorijos* IV knygos 76 pastraipoje Herodotas pasakoja, kaip skitas Anacharsis (Ἀνάχαρσις), plaukdamas per Helespontą, užsukęs į Kiziką ir užtikęs kizikiečius labai iškilmingai švenčiančius Dievų Motinos šventę. Jis susižavėjęs ir, grįžęs į savo kraštą, irgi atšventęs šiai deivei skirtą šventę: rankose jis laikęs būgną, po kaklu buvęs pasirišęs deivės statulėles (ἀγάλματα).[144] Kizikas (Κύζικος) buvo graikų miletiečių kolonija Propontidės (dabartinės Marmuro jūros) pietinėje pakrantėje, kuri vadinosi Helesponto (dabartinių Dardanelų) Frigija. Dievų Motina (Μήτηρ τῶν θεῶν), arba Didžiąja Motina (Μεγάλη Μήτηρ, lot. *Magna Mater*), buvo vadinama frigų deivė Kibelė (Κυβέλη, Κυβήβη), motinystės bei vaisingumo deivė Mažojoje Azijoje. Seniausias jos kulto centras buvo Pessinus (Πεσσινοῦς) Aukštutinėje Frigijoje. 204 m. pr. Kr. Kibelė su jos orgiastiniu kultu buvo oficialiai įvesta į Romos olimpą.

Tad negalima atmesti prielaidos, kad Tacitas atspindėjo realią aisčių kultūrinę situaciją. Rytų Baltijos regione rasta nemaža gintarinių amuletų įvairių gyvūnų, tarp jų ir šernų, pavidalu ir, atrodo, laikytų turinčiais apotropėjinę, sulaikomąją, ginamąją galią.[145] Šitokia funkcija aiškiai matyti Tacito informacijoje apie *formas aprorum*: „Kaip savo tikėjimo ženklą nešioja šernų statulėles, kurios atstoja ginklus ir gina nuo visko, deivės garbintoją apsaugo net ir priešų maišaty“. Manoma, kad geležies amžiaus senkapiuose rasti gintariniai daiktai (pvz., neapdoroti gintaro gabalėliai, apskritos plokštelės, šukų pavidalo pakabučiai) laikytini amuletais.[146] Labai gali būti, kad jie atliko amuletų funkciją, nes Lietuvoje rasti IV a. priklausantys gintariniai pakabučiai forma primena gintarinius kirvelius-amuletus, nešiotus kaimyniniuose Baltijos regiono kraštuose.[147]

Tacito pabrėžtą aisčių paprotį vėzdus vartoti dažniau negu kardus tyrinėtojų linkstama irgi sieti su jų tikėjimu. Mat yra žinoma, kad baltų protėviai kai kuriuos medžius laikė šventais, teikė jiems stebuklingos galios, kai kuriuos priskyrė atskiroms dievybėms, pvz., liepa buvusi Laimos medis, tikėjo galint juos apsaugoti nuo piktų dvasių.[148] Apotropėjinė, ginamoji funkcija paaiškintų ne visai suprantamą vėzdų vartojimą tuo metu, kai geležis bei jos gaminiai plito pirmiausia tarp pajūrio gyventojų.[149] Tarp archeologinių senienų II ir III amžių po Kr. kapuose randa-

[144] Herodotas, *Istorija,* 233.

[145] Spekke A. *The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the Eastern Baltic,* Stockholm, 1962, 5.

[146] Vaitkunskienė L. Gintaras senovės baltų mene ir tikėjimuose. – *Senovės baltų kultūra.* Ikikrikščioniškosios Lietuvos kultūra, Vilnius, 1992, 36-48.

[147] Paulsen P. *Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa,* Bonn, 1956, 202-204.

[148] Gimbutas M. *The Balts,* 1963, 194.

[149] Olcott M. D. Tacitus on the Ancient Amber-Gatherers: A Re-Evaluation of *Germania.* – *Journal of Baltic Studies,* XVI (3), 1985, 308.

mi geležiniai kirviai, kapliai, pjautuvai[150] patvirtina Tacito teiginį, kad aisčiai žemę dirbo uoliau nei tingūs germanai. Išplėtotą baltų žemdirbystę rodo ir skoliniai Baltijos finų kalbose, pvz., akėčių pavadinimas: suom. *äes* (gen. *äkeen*) „įvairūs paprastai arklio traukiami žemės ūkio padargai, kuriais ariama, purenama ir lyginama dirva, akėčios", est. *äke,* dial. *äges* „akėčios; šukos", vepsų *ägez*, *-eh* „akėčios", lyb. *ä'gгəz* „t. p.", gautas iš baltų, plg. liet. *akėčios,* lat. *acêšas,* pr. *aketes*. Su žodžiu, suprantama, buvo perimtas ir pats žemės dirbimo būdas. Cezaris (*De Bello Gallico* 4, 7 etc.) rašė, kad svebai neturėjo atskiros, privačios žemės, vienoje vietoje nepasilikdavo ilgiau gyventi kaip vienus metus, nesimaitino javais, jų maistas susidėjo daugiausia iš pieno ir jautienos, nemaža dalimi ir iš sumedžiotos žvėrienos. Tai yra tipiškas nomadų gyvenimo būdas, visiškas kontrastas aisčiams, kurie *patientius laborant*. Kita veiklos sritis, aisčius skyrusi nuo germanų, buvo prekyba gintaru. Tacitas liudijo, kad aisčiai vieninteliai renką gintarą... Taigi gintaro prekybos monopolis buvo aisčių rankose. Archeologai konstatuoja, kad gintariniai daiktai (karoliai) retai randami gintaro tėvynėje, jie daugiausia pasitaiko anapus šio regiono. Sembos kaimuose gintaras paprastai randamas žalias, taigi jiems gintaras buvo toks paprastas daiktas, kad jie norėjo egzotiškesnių papuošalų.[151]

Pagrindinė išvada būtų tokia: „atskiros žmonių grupės, gentys ir tautelės Tacitui jau nebebuvo tik virtinė tikrinių vardų, bet pasidarė individualios etninės ir kultūrinės esybės".[152]

Kaip iš Tacito aisčių klausimui skirtos literatūros apžvalgos matyti, Tacito ir Plinijaus paliudytam gintaro pavadinimui *glesum* (var. *glaesum*) teikiamas ypatingas vaidmuo sprendžiant aisčių etninio priklausymo problemą: jeigu šį gintaro pavadinimą vartojo Tacito aisčiai, labai galimas daiktas, jie buvo germanai, juoba kad ir Plinijaus juodu ant balto parašyta, jog tai germaniškas žodis! Todėl sprendžiant aisčių lingvoetninės identifikacijos problemą labai svarbu nuodugniau pasiaiškinti *glesum (glaesum)* ir, be abejo, dabartinių baltų kalbų gintaro pavadinimų struktūrą, reikšmes ir raidą. Kadangi, be to, abejojama, ar Tacito minimą dievų motinos vaizdinį turėjo senovės baltų gentys, ir tai laikoma vos ne vienu iš svarbiausių argumentų aisčių baltiškumo nenaudai, darosi privalu taip pat specialiai pasidomėti dievų motinos įvaizdžiu baltų tautų lingvoetnokultūroje.

[150] Gimbutas M. *The Balts,* 114.

[151] Ibid., 129.

[152] Spekke A. *The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the Eastern Baltic*, 85.

2. 1. 1.
Aisčių dievų motina

Turimi duomenys prūsų ir lietuvių mitologijoje dievų motinos neliudija. Latvių tyrinėtojai (H. Biezais ir kt.) spėjo, kad dievų motinos vaidmeniui labai tiktų likimo deivė Laima, galima sakyti, pagrindinė baltų senojo tikėjimo figūra, liaudies sąmonėje išsilaikiusi ligi krikščioniškųjų laikų.[153] Tautosakos tekstuose Laima, kaip likimo deivė ir motina, pasirodanti lemtingiausiais žmogaus gyvenimo momentais – gimimo, vedybų, mirties ir karo. Logiška esą manyti, kad kovos maišatyje aisčiai prašydavę jos pagalbos. Tiek iš istorinių šaltinių, tiek iš archeologinių paminklų matyti, kad šernai ir kiaulės buvo dažniausiai alkuose aukojami gyvuliai, matyt, siekiant paveikti dirbamų laukų ir dirvonuojančių plotų derlingumą.[154] Laimos ryšys su žemės dirbimu bei derlingumu taip pat ryškus. Iki pat XX a. lietuvių buvo tikima, kad žirgo kaukolė, galvijų, ožio ar avino ragai saugo nuo „blogos akies“, ligų, krušos ir kitų nelaimių, ir jais buvo dekoruojami stogai.[155] Tačiau įdomiausia tai, kad latvių liaudies dainose kalbama apie *Dieva māte* „Dievo motę“, *Diev' māmiņa* „Dievo motinėlę“ ir netgi *Kaŗa māte* „Karo motę“. Šie epitetai, ypač pastarasis, labai jau siejasi su Tacito tekstu. Be to, iš funkcinio panašumo galima netgi spėti, kad Tacito informantai šios dievybės vaizdinį galėjo gauti iš pačių baltų.[156] Dievo motinos kulto buvimas baltų, kaip žemdirbių, religinėje pasaulėžiūroje ir praktikoje, atrodo, laikytinas neabejotinu dalyku. Labai galimas daiktas, kad būta ryšio tarp dievų motinos ir šerno. Apie tai leistų spręsti paralelė iš skandinavų mitologijos. Laukinis šernas pirmiausia išsiskiria savo žiaurumu, šernu žavimasi ir jo bijomasi, nes jis gali užpulti ir sudraskyti. Be to, šernas pasižymi ir seksualumu, ir, matyt, dėl šios priežasties skandinavų mitologijoje jis buvo asocijuojamas ne tik su derlingumo dievu Freyru, bet ir su deive Freyja, kurią galėtume laikyti aisčių dievų motinos skandinaviškuoju atšvaitu.[157] Apvaisinantis, bet kartu ir karingasis šernas, kaip motiniškos dievybės simbolis, galbūt jungia moteriškąjį bei vyriškąjį pradą.[158] Tačiau dėl Tacito paminėtos aisčių dievų motinos gali būti ir kitokių samprotavimų.

[153] Ström A. und Biezais H. Germanische und baltische Religion. – *Die Religion der Menschheit,* XIX (1), Stuttgart, 1975, 365-367.

[154] Gimbutas M. *The Balts,* 193.

[155] Ibid., 182-183.

[156] Olcott M. D. Tacitus on the Ancient Amber-Gatherers: A Re-Evaluation of *Germania.* – *Journal of Baltic Studies,* XVI (3), 1985, 307. Plg. Matossian M. K. Vestiges of the Cult of the Mother Goddess in Baltic Folklore. – *Baltic Literature and Linguistics,* Columbus, Ohio, 1973, 119-125.

[157] Olcott M. D. Tacitus on the Ancient Amber-Gatherers: A Re-Evaluation of *Germania.* – *Journal of Baltic Studies,* XVI (3), 1985, 308.

[158] *Die Germanen.* 4. überarbeitete Auflage, I, 371 (išn. 86).

Baltų panteone Perkūnas užėmė jeigu ne pačią svarbiausią, tai, be abejonės, pačią ryškiausią vietą.[159] Jonas Lasickis savo 1580 m. parašytoje ir 1615 m. Bazelyje (Šveicarija) išleistoje knygelėje *De diis Samagitarum*, kuriai duomenis gavęs daugiausia iš revizoriaus Jokūbo Laskovskio, žemaičių žemės matininko, rašė: *Percuna tete mater est fulminis atque tonitrui, quae solem fessum ac pulverulentum, balneo excipit, deinde lotum et nitidum postera die emittit* „Percuna tete yra žaibo ir griaustinio motina, kuri saulę, nuvargusią ir dulkiną, išprausia maudyklėje, o po to kitą dieną išleidžia švarią ir švytinčią".[160] Jau ankstesni tyrinėtojai pažymėjo, kad tai, ką J. Lasickis pranešė apie *Percuna tete,* atrodo tarsi būtų paimta iš dainų ir pasakų ir kad čia, nors ir deformuotai, yra atspindėtas mitas.[161] Iš konteksto matyti, kad *tete* yra pavartotas reikšme „motina (mater)", nepaisant to, kad lietuvių kalboje *tetà* reiškia, pirma, tėvo ar motinos seserį ir, antra, dėdės žmoną, dėdienę (LKŽ XVI 129). Labai gali būti, kad viena iš pirmykščių žodžio *tetà* reikšmių buvo „motina", kaip kad *tẽtis, tẽtė* (ir *tētis, tètis, tētė, tètė*) dabartinėje kalboje žymi tėvą (LKŽ XVI 130, 134). Atrodytų, kad Perkūnas turėjo motiną! Lietuvių liaudies sakmėse[162] ir tikėjimuose[163] kalbama ne tik apie tai, kad perkūnų yra keli – dažniausiai keturi, kaip yra keturios pasaulio šalys (kartais ir septyni, rečiau devyni) – ir kad jie yra broliai, bet pasakojama ir apie Perkūno šeimą. N. Laurinkienė, specialiai tuo klausimu domėjusis, kelia ir grindžia mintį, kad Perkūno žmona ir jo vaikų motina galėjusi būti laumė. Už neištikimybę ji buvusi ištremta iš dangaus žemėn. Įdomu, kad sakmėse laumė reiškiasi ne tik kaip žemės, kur ji kartu su vaikais klajoja, neturėdama pastovios vietos, gyvenamo būsto, bet kartu ir kaip mitinė dangaus būtybė. Danguje po lietaus pasirodanti vaivorykštė neretai vadinama laumės juosta. Įsivaizduota, kad pati laumė tą juostą ir išaudžianti. Laumė, kaip ir Perkūnas, galinti sukelti lietų: savąja juosta ji sutraukianti vandenį iš upių, ežerų į debesį, o po to ir pasipiląs lietus. Yra netgi tautosakos tekstų (tiesa, turimais duomenimis – tik vienas), kur užsimenama apie laumės ir Perkūno vedybinius ryšius.[164]

Neseniai rastame žodynėlyje „Pogańske gwary z Narewu" Perkūnas vadinamas *Pjarkus* ir šalia jo yra parašyta *Łaume*.[165] Perkūno vardas *Pjarkus* kol kas yra unikali fiksacija, tačiau tai nereiškia, kad ja negalima pasitikėti. *Pjarkus* yra *u* kamieno daiktavardis, jam randamas *o* kamieno atitikmuo senovės Balkanuose (plg. trakų Περκος), o prie jo pridėjus vadinamąjį Hof-

[159] Toporov V. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai,* Vilnius, 2000, 28-29, 32-33; Laurinkienė N. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas,* 55 ir tolesni.

[160] Mannhardt W. *Letto-Preussische Götterlehre,* Riga, 1936, 356; Lasickis J. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus,* Vilnius, 1969, 19, 40.

[161] Mannhardt W. *Letto-Preussische Götterlehre,* 382, 392.

[162] Laurinkienė N. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas,* 174-183.

[163] Balys J. *Raštai,* I, 51-52.

[164] Laurinkienė N. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas,* 176-183.

[165] Zinkevičius Z. Lenkų–jotvingių žodynėlis? – *Baltistica,* XXI (1), 1985, 65, 77-78.

fmanno sufiksą *-*Hn*-,[166] posesyvinės (turėjimo, priklausymo) reikšmės priesagą, neseniai identifikuotą kaip *-*h*$_3$*n*- (/*-*h*$_3$*en*-),[167] susidarė baltų kalbų gamtos reiškinio ir mitinio personažo pavadinimo formos liet. *perkūnas*, lat. *pērkuôns, pērkûns*[2], pr. *percunis*. Vadinasi, ši minėto žodynėlio pastraipa (todėl, matyt, ir pats žodynėlis) negalėtų būti falsifikatas.[168] Perkūnas ir latvių sakmėse bei tikėjimuose yra aktyvus dangiškųjų vedybų dalyvis. Dalyje latvių liaudies dainų kalbama apie Perkūno šeimą, jo žmoną, kuri vadinama *Pērkuona māte* „Perkūno motina", jos sūnūs vadinami broliais, dukros – seserimis. Iš dainų taip pat aiškėja, kad tiek Perkūno žmonos, tiek jo dukrų arba brolių seserų darbas buvęs pinti ar austi sietus (tokius ant lanko aptrauktus ašutų, plėšų ar vielelių tinkliukus miltams, grūdams ir kt. sijoti), kad su jais sijotų lietų.[169] Kalbant apie J. Lasickio informaciją, vertas dėmesio vienas XVIII a. antrosios pusės žinomas latvių tekstas, iš kurio matyti, kad Perkūno motina, tai yra žmona, vakarais vesdavusi į pirtį po dienos darbų nudulkėjusį Perkūną ir jį numazgodavusi. J. Lasickio tekste vietoj Perkūno pasirodo Saulė. Yra latvių liaudies dainų (tiesa, vos keletas), kur dukrų motina laikoma Saulė, ir šiuos tekstus tyrinėtojai linkę laikyti pirminiais.[170] Tuo, kas pasakyta, remdamiesi, drąsiai galime daryti išvadą, kad XVI a. antroje pusėje J. Lasickis spėjo užfiksuoti, tegu ir deformuotą, baltų mitą apie dangiškąsias vestuves, kur pagrindiniai veikėjai buvo Perkūnas, Saulė ir Laumė. Perkūno ir jo šeimos narių mitiškieji paveikslai, atributai ir funkcijos yra valstiečių psichologijoje ir pasaulėjautoje antropomorfizuoti gamtos reiškiniai bei jų išgyvenimai. Tokio mito buvimą remia ir kalbos duomenys.

Turimais duomenimis, *laũmė* (ir *laumẽ*, acc. sing. *laũmę*) reiškia: 1) „mitologinė būtybė (tėvams sukeičianti vaikus, naktį slegianti miegantį, paslepianti siūlo galą ritėje, naktį velėjanti, audžianti, vaikus supanti ir pan.)", 2) „kas gaudo kitus užrištomis akimis (lauminėjant)", 3) „senųjų prūsų gimimo deivė" (iš Brodovskio žodyno), 4) „vaivorykštė" (Simnas, Alytaus r.) ir kt. (LKŽ VII 190, ZtŽ 344). Iš žodžio *laũmė* pastaroja reikšme yra išsivestas būdvardis *laũminis* „ruožuotas laumės juostos (vaivorykštės) spalvų juostomis (kalbant apie skarą)" (Salamiestis, Kupiškio r., Panevėžys [LKŽ VII 191]). Vaivorykštės reikšme aukštaičių ir Mažosios Lietuvos tarmėse (Ruigio ir Kuršaičio žodynai) plačiau vartojamas ar vartotas junginys *laũmės júosta* (LKŽ VII 190). Reikia pridurti, kad J. Jablonskis yra pateikęs ir *lomẽs júosta* (LKŽ VII 646), tačiau vietos, kur girdėjęs ar iš kur užrašęs, nenurodė. Tai sunkina aiškinimą. Vakarinėje lietuvių kalbos ploto pusėje laumės pavadinimą links-

[166] Jis taip vadinamas jo atradėjo vokiečių indoeuropeisto Karlo Hoffmanno vardu, žr. Hoffmann K. Ein grundsprachliches Possesivsuffix. – *Mémoires de la Société de Linguistique*, 6, Paris, 1955, 35-40.

[167] Pinault G.-J. Védique *damūnas*-, latin *dominus* et l'origine du suffixe de Hoffmann. – *Bulletin de la Société de Linguistique*, XCV (1), Paris, 2000, 61-118.

[168] Žr. išn. 165.

[169] Biezais H. *Seno latviešu debesu dieva ģimene*, Rīga, 1998, 78.

[170] Ibid., 74-75.

tama kirčiuoti galūnėje, būtent *laumẽ* (Būga RR II 405, LKŽ VII 190, DūnŽ 169): taip sukirčiuota randame Kuršaičio žodyne, taip kirčiuoja pietinės vakarų aukštaičių tarmės apie Griškabūdį, Skriaudžius, Virbalį ir kt., šiaurinės rytų dūnininkų šnektos. Todėl galima spėti, kad frazė *lomẽs júosta* atsirado junginį *laumẽs júosta* priderinus, pvz., prie seniau tikrai plačiau vartoto dial. *lóma* „laimė, likimas“ Nesselmanno žodyne ir Klaipėdos apylinkių pasakyme *iš savo lómos, kurią Dievas bus lėmęs*.[171] Yra žinoma atvejų, kad *laũmė* bei *láima* (ir *laimà*), *láimė (laĩmė, laimẽ)* „likimo palankumas, sėkmė, pasisekimas; likimas, dalia; likimo deivė...“ (LKŽ VII 52-53) ir jų žymimos mitinės būtybės buvo painiojamos, pvz., pasakoma *láimės júosta* (Anykščiai, Ariogala, Čiobiškis, Širvintų r. [LKŽ VII 53]). Matyt, tuo reikia aiškinti ir reikšmės „senųjų prūsų gimimo deivė“ (iš Brodovskio žodyno) atsiradimą. Įdomu, kad prūsų kalba turėjo būdvardį **lāima-* „turtingas“ turbūt senesne reikšme „laimingas“, išlaikytą dūrinyje *etnīstislaims* „kupinas malonės“ ir atitinkantį liet. *laimas* (be kirčio) adj. „kuris turi laimę, dalingas; kuris teikia, duoda laimę“ Daukšos Postilėje (LKŽ VII 52).[172] Vadinasi, iškyla vaivorykštės – oro reiškinio ir mitinės būtybės – ryšio klausimas, kuris tuo sunkiau sprendžiamas, kad nieko panašaus nerandame latvių kalboje, plg. *laũma, laũme* „skraidanti ragana, burtininkė; šundaktaris, kerėtojas; senovės latvių žemės deivė“ (ME II 428) ir jų vedinį *laumêt (-ẽju)* „burti, kerėti“.

Prieš pradedant aiškinimą, reikia prisiminti, kad, pirma, laumės pavadinimas ir jos vaizdinys yra bendrabaltiškas reiškinys – jį turėjo ir prūsai, tai matyti iš Notangos vietovardžio *Laumygarbis* (iš pr. **laumi-* ir *garbis* „kalnas“),[173] – ir, antra, kad šių žodžių atsiradimas toli gražu nėra paaiškėjęs,[174] nepaisant to, kad nemažo tyrinėtojų dėmesio yra susilaukę šių baltų mitinių būtybių pavadinimai (kaip spėjama, iš balt. **loudmā*) dėl jų formalaus panašumo ne tik į spėjamosios venetų deivės vardą *Loudera* (etruskų šriftu *Louzera*), bet ir į romėnų derlingumo deivės (vėliau tapatintos su Proserpina, Bakcho seserimi) vardą *Lībera* – galimos italikų, venetų ir baltų kalbų izoleksos prasme.[175] Deja, *louderai* paliudyta ant urnos iš Valle di Cadòre ir todėl

[171] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 451. Plg. *Lietuvių kalbos žodynas,* VII, 691 (s. v. *lúoma*).

[172] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (L), 30-32; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 300; III, 24.

[173] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 85; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (L), 169-170; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* III, 51-52.

[174] Endzelīns J. *ME,* II, 429; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 345-346; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (L), 156-169; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* III, 51-52; Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca,* I, 509.

[175] Gāters A. Die baltische *Lauma* bzw. *Laumė* und die venetische *Louzera.* – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 73, 1956, 52-57; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 345-346; Prosdocimi A. Litewskie *Laũmė,* łacińskie *Libera.* – *Acta Baltico-Slavica,* III, 1966, 137-141; Hamp E. P. Venetic *Louderai* – Lith. *Laumė.* – *Baltistica,* XXXIII (1), 1998, 58.

veikiau yra asmenvardis negu teonimas.[176] Etimologiškai jį ir toliau galima sieti su lot. *līber* „laisvas“, *līberī* masc. „laisvųjų (ne vergų) vaikai“ (<**leudher-*), vadinasi, ir su venetų *louderobos* dat. plur. „vaikams“. Prie šios šaknies priklauso taip pat germanų ir baltų kalbų žmonių pavadinimas s. vok. aukšt. *liut,* s. angl. *lēod,* burgundų *leudis* „laisvasis, paprastasis (der Gemeinfreie)“, liet. *liáudis* ir kt.

Pradėti aiškinti laumės pavadinimą ir jos vaizdinio susidarymą galima nuo lat. *laumît matus* „šukuoti, lyginti plaukus“ (ME II 429) – frazės, kurios *laumît*, atrodo, taip pat laikytinas vediniu, tačiau iš dabar nebevartojamų **lauma* resp. **laume* „kas su balta kakta; kas su balta, šviesia dėme kaktoje“ arba iš **laumas* adj. „su balta, šviesia dėme kaktoje“. Tolygios darybos ir panašios reikšmės lietuvių kalboje yra *at-laũkinti (-ina)* „kepurę nusmaukti ant pakaušio“, pasidarytas iš *laũkas* adj. „su balta kakta ar baltu snukiu (apie gyvulius)“ (LKŽ VII 178, 183), taip pat *laũkšis* „kas su balta dėme kaktoje“ vediniai *at-laũkšinti (-ina)* „kepurę nusmaukti ant pakaušio“, *iš-laũkšinti* „plaukus nuo kaktos atversti...“ (LKŽ VII 185). Veiksmažodžių darybinė reikšmė būtų „daryti (plaukus nuo kaktos atverčiant resp. kepurę nusmaukiant) kaktą baltą, šviesią...“. Ir iš tikrųjų, latvių tikėjimuose yra liudijimų, kad laumė ragana skrendanti ugningos juostos pavidalu iš stataus namų galo (ME II 428 s. v. *laũma*). Iš čia matyti, kad laumė gali skraidyti, taigi būti susijusi su oru. Kad kažko panašaus būta ir lietuvių tikėjimuose, leistų manyti *laũmžirgis* (ir *laumažirgis, laumėžirgis* (be kirčio ženklų) „plėšrus vabzdys su dviem poromis sparnų (Libellula)“, kitaip dar vadinamas *velnio žirgas* (LKŽ VII 192).

Ypatingo susidomėjimo vertas tas faktas, į kurį dėmesį jau atkreipė N. Laurinkienė, kad kai kuriuose tikėjimuose Perkūno sužadėtinė yra vardu *Vaiva*: „Ketvirtadienyje Perkūnas važiavęs į šliūbą su savo sužadėtine Vaiva“.[177] N. Laurinkienė atsargiai spėja: „Gal Vaiva atitinka laumę. Juk vaivorykštė [...] vadinama ir *laumės juosta*“.[178] N. Laurinkienė bus bene pirmoji pastebėjusi galimą Laumės, Perkūno sužadėtinės ar žmonos, ryšį su vaivorykšte kaip gamtos reiškiniu. Vardas *Vaiva* ir bendrinis daiktavardis *vaivà* „šviesa; į laumę panaši būtybė“, taip pat būdvardis *vaĩvas* „šviesus“ (LKŽ XVII 966), kurio, K. Būgos žodžiais, „šnekamojoje liáudies kalboje nėra“, yra apibendrintai išskirti iš žodžio *vaivórykštė* (ir *vaivorýkštė*), liaudies etimologijos būdu jį suskaidžius į *vaivos rykštė*.[179] Iš tikrųjų čia skiriama priesaga *-ykštė* bei kamienas *vaivor-*, randamas žodyje *vaivóras* „girtuoklė; mėlynė...“, ir jokios tariamos *rýkštė* čia niekad nėra buvusios.[180] Tačiau mitinės būtybės asociacija kalbos vartotojų sąmonėje su vaivorykšte verta dėmesio. Turint galvoje tai ir dar kitus dalykus (žr. toliau), galima ryžtis hipotezei, kad senų senovėje lietuvių, latvių ir prūsų protėviai, galbūt ir kitos baltų gentys žodžiais *laũmė* (liet.),

[176] Untermann J. Die venetische Sprache (seit 1950). – *Kratylos,* 6, 1961, 6.

[177] Laurinkienė N. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas,* 182.

[178] Ibid., 182 (išn. 1).

[179] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 322.

[180] Ibid., 323; Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 373, 404.

laũme, laũma (lat.), **laumi-* (pr.) vadino vaivorykštę. Kitaip tariant, oro reiškinys vaivorykštė mitinėje poetinėje kūryboje, matyt, buvo antropomorfizuotas – susidarė laumės, Perkūno sužadėtinės ar žmonos, vaizdinys. Kad liet. *laũmė*, lat. *laũma, laũme* (jų priegaidžių skirtumą reikia aiškinti metatonija,[181] plg. liet. *láũkas*) pirmykštės reikšmės būta „vaivorykštė ir pan.“, nėra sunku įrodyti, tuo labiau, kad reikšmė „vaivorykštė“ žodžiui *laũmė* iš tikrųjų realiai paliudyta.

[181] Būga K. *Rinktiniai raštai*, II, 405.
[182] Ibid., 323.

Baltų laumės vaizdinys yra susijęs su šviesos ore sąvoka, – tai matyti iš *laũmė* „vaivorykštė“ (Simnas), *laũmės juosta, laũminės (skaros)* „vaivorykštės spalvų...“ (Salamiestis, Panevėžys [LKŽ VII 190]), lat. *laũma* „ugningos juostos pavidalu... (in der Gestalt eines feurigen Streifens...)“; *Lauma bij gaisu dieviete* „Lauma buvo oro deivė“ (EH II 428).

Liet. *vaivórykštė* fem. (ir *vaivorýkštė, vaĩvorykštė*), *vaivórykštis* masc. (ir *vaivorýkštis*) dabar reiškia „įvairiaspalvė lanko pavidalo juosta, atsirandanti lūžtant saulės spinduliams lietaus lašuose, laumės juosta“, rečiau taip pat „švytintis ratilas, spindintis aplink saulę ar mėnulį“ (LKŽ VII 968), o formos tarmėse įvairuoja: *vaivarýkštė, vaivãrykštė, váivarykštė, vaiverýkštė, veivorýkštė, veiverýkštė, veivẽrykštė* „įvairiaspalvė lanko pavidalo juosta, vaivorykštė“ (LKA I 181, LKŽ XVIII 546). Vaivorykštės pavadinimo kilmę yra išaiškinęs K. Būga: „Iš tikrųjų *vaivórykštis* turi būti skaidomas morfemomis šitaip: *vaivór-ykštis,* kur *-ykštis* tėra galūnė kaip ir žodžiuose: *šeimýnykštis, bandýkštis, vingerýkštis* [...] *Vaivórykščio* šakninė dalis yra bendra su uogų vardu *vaivórai* „girtuoklės...“ [...] Ir uoga [...], ir laumės juosta turi vardą nuo spalvos: *vār-, ver-* „žýdras...“ [...], iš kur dvigubinis (reduplicatus) būdvardis **vaivóras* [...] „labai žydras“ . Dėl reduplikacijos pirmosios dalies įvairumo plg. *vie-versỹs // vo-veršis* // pr. *wer-wirsis* „vieversys“ [...].[182] Kad elementas *-ykšt-* čia yra priesaga, patvirtina, pvz., *vaivórakštė* (LKŽ VII 967).

K. Būgos išvadą, kad „*Vaivórykščio* šakninė dalis yra bendra su uogų vardu *vaivórai* „girtuoklės...“, galima patvirtinti vaivorykštės ir uogų pavadinimų kamienų tapatumu: antai šalia *vaivórykštė, vaivórykštis* etc. turime *vaivóras* „girtuoklė (Vaccinium uliginasum), jos uoga; mėlynė (Vaccinium myrtillus)...“ (LKŽ XVII 967-968). Tarmėse randame daugiau tiek vienų, tiek kitų variantų: 1) *voverýkštė, vóverykštė, voverýkštis, vovẽrykščia, vovãrykštė, vóvarykštė* „įvairiaspalvė lanko pavidalo juosta, vaivorykštė“ (LKA I 181, KLŽ XIX 964, 966) greta *vovóras* „juodoji varnauogė (Rauschbeere)“ (Ragainė, Juodkrantė), *vovórai* „girtuoklės (Trunkelbeere)“ (Priekulė [Būga RR II 323; LKŽ XIX 969]); 2) *varvórykštė* „įvairiaspalvė lanko pavidalo juosta, vaivorykštė“ (Butrimonys [Būga RR II 323; LKŽ XVIII 353]) šalia K. Būgos rekonstruoto adj. **varvóras* „labai žydras“; 3) *varavýkštė, varavýkšnė* „įvairiaspalvė lanko pavidalo juosta, vaivorykštė“ (Klykoliai, Akmenės r. [LKA I 181; LKŽ XVIII 130]) su priebalsių metateze iš **vavarýkštė, *vavarýkšnė* (dėl priebalsių grupės *-kš-*

jie negali būti atėję iš latvių kalbos) greta *vavóras* „girtuoklė“ (Priekulė [LKŽ XVIII 398]); 4) *vauvorýkštė* „įvairiaspalvė lanko pavidalo juosta, vaivorykštė“ (Traupis, Anykščių r.) su neaiškios kilmės žodžio pradžios skiemeniu; ar nėra čia nedėsningai pakeistas **vanvor-*, – plg. *vąvóras* (originale parašyta *wanworas*) „mėlynė (Schwarzbeere)“ (Būga RR II 323 [iš L. Geitlerio „Litauische Studien“, 120]), – nes rytų aukštaičių šnektos apie Panevėžį dvigarsius *an, am* linkusios vienaip ar kitaip šalinti?[183] Vaivorykštės pavadinimo variantų buvimas šalia uogas žyminčių žodžių, matyt, nėra atsitiktinis: vaivorykštės pavadinimai su priesagomis *-ykšt-, -ykšn- -akšt-* yra išsivesti iš uogų pavadinimų – tačiau tuo metu, kai jie dar buvo būdvardžiai ir reiškė spalvas. Kad vaivorų, girtuoklių, mėlynių pavadinimai daromi iš spalvas žyminčių žodžių, nėra sunku įrodyti: liet. *mėlỹnė* „viržinių šeimos augalas (Vaccinium myrtillus), to augalo uoga; girtuoklė (Vaccinium uliginosum)“ : *mėlas* „mėlynas“; *mėlėnė* „viržinių šeimos augalas (Vaccinium myrtillus), to augalo uoga“ (priesaga *-enė*)[184] : *mėlas* „mėlynas“ (LKŽ VII 1027, 1029, 1031); lat. *zilene* „girtuoklė, vaivoras“ : *zilêt* „mėlti, darytis mėlynam (nuo šalčio)“; rus. *golubíca (голубúца), golubíka (голубúка)* „girtuoklė, vaivoras (Vaccinium uliginosum)“ : *golubój (голубóй)* „žydras, melsvas“;[185] rus. *malína (малúна)* „avietė“ : liet. *mėlynas*.

[183] Zinkevičius Z. *Lietuvių dialektologija*, Vilnius, 1966, 83, 100.
[184] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, 236 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai*, I].
[185] Būga K. *Rinktiniai raštai*, II, 323.
[186] Endzelīns J. *ME*, IV, 484; Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II, Rīga, 1992, 486.
[187] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I, 198.

Vaivorykštės pavadinimas latvių kalboje yra *vaŗavîksna, vaŗavîksne, vaŗavîkste*[2], šnekamojoje kalboje dažnai su sukietintu priebalsiu *r* ir išmestu antruoju balsiu *varvîksnis*[2], *vaŗvīksna, vaŗvīksne, varvîksna, varvîksne* ir kt. (ME IV 483484, EH II 758, 759). Latvių lingvistai šiuos žodžius laiko su metateze atsiradusiais iš reduplikuotinių formų **vavarīksne* resp. **vavarīkste* ir tokiu būdu sieja su liet. *voverýkštė, voverýkštis* pamatine šaknimi atstatydami ide. **u̯er-* „sukti, kreipti, lenkti“.[186]

Iš gana skirtingų reduplikacinio kamieno variantų galima atstatyti šakninę morfemą **vār-/*var-/*ver-*, kuri reiškė „labai žydras ir pan.; žibantis, tviskantis, spindintis; žibėti, blizgėti, tviskėti, spindėti“ – tai patvirtina *vovorãkis* „kas žydrių akių“ (LKŽ XIX 969), tad kamienas *vovor-* reiškė „žydras“ ! Buvus tokią reikšmę patvirtina bendrašaknis (**var-u-*)[187] veiksmažodis *varvėti (vařva, -i, -ėjo)* „lašais ar srovele tekėti, lašėti...; žibėti, blizgėti, tviskėti, spindėti“ ([LKŽ XVIII 345-347] šiame žodyne antroji reikšmė be reikalo laikoma perkeltine); – dėl jo reikšmių tarpusavio ryšio semasiologiškai plg. *láistyti (-o, -ė)* „lieti, drėkinti (augalą, dirvą); aplieti, šlakstyti ką; (refl.) tviskėti, raibuliuoti...“ (LKŽ VII 63-64); *lašėti (lãša, -ėjo)* „lašais kristi, varvėti; lašais laistyti“, „blizgėti, spindėti“ (LKŽ VII 166-167). Spalvą žyminčią šaknį **vār-/*var-/*ver-*, labai galimas daiktas, turi ir lat. *vãravs* „tamsiai rusva antis su bal-

tais taškeliais ant krūtinės“ (su priesaga *-av-*), ir *vẽrenes* „serbentai“ (su priesaga *-en-*) [ME IV 499, 561] (šaknis **vār-/vēr-*).

Dairantis liet. *laũmė* „vaivorykštė“ ir lat. lat. *laũma* „ugningos juostos pavidalu...“ etimologinių atitikmenų, pirmiausia minėtini tokie germanų kalbų žodžiai, kaip antai: s. skand. *ljómi* masc. „blizgėjimas, spindėjimas, žibėjimas“, norv. *ljome* „liepsna, ugnis; šviesa“, šv. dial. *ljöm* „šiaurės pašvaistė“, s. saks. *liomo* „blizgėjimas, spindėjimas, žibėjimas“, s. angl. *léoma* „t. p.“.[188] Iš got. *laúhmuni* fem. „žaibas; liepsna“ (digrafu *aú* yra pažymėtas trumpasis balsis *u* prieš priebalsį *h*) matyti, kad jų šaknis buvo **leuk-m(on)-* greta gotų kalbos prolytės **luk-mon-*. Prie šios bendrašaknių žodžių grupės toliau priklauso tokie lotynų kalbos žodžiai kaip *lūmen (-inis)* neutr. „šviesa; žiburys; dienos šviesa; akių šviesa, regėjimas; akis...“ (<**leuk-s-men-*), *lūna* fem. „mėnulis“ (<**leuk-s-nā*). Pastarąjį, kaip matyti, gana tiksliai (išskyrus kitą šaknies balsių kaitos laipsnį) atliepia s. sl. *luna* „mėnulis“ (<**louksnā*) ir pr. *lauxnos* plur. „žvaigždės“.[189] Bet čia vertėtų atsižvelgti į vieną svarbią aplinkybę. Liet. *laũmė* ir lat. *laũma* prolytė **louk-m-* galėjo atsirasti vėliau, pirmykštę formą priderinus prie baltų žvaigždžių pavadinimo **louksnā*. Kadangi baltų laumės vaizdinys yra susijęs su šviesos ore sąvoka ir todėl pasižymi dideliu archajiškumu, galima manyti, kad toji pirmykštė forma buvo protobaltų **luk-m-* su archajišku nykstamuoju šaknies vokalizmu. Taip manyti leidžia pirmiausia gimininių kalbų archajiniai priesagos *-m-* veiksmažodiniai vediniai-būdvardžiai toch. B *lyek-emo* „švytintis, spindintis, žaruojantis“ ir ypatinga senove dėl reduplikacijos dvelkiantis het. *lalukk-ima-* „švytintis, spinduliuojantis; švytėjimas, spinduliavimas (apie saulę)“, vartojami kontekstuose, kuriuose kalbama apie dangaus kūnus (pvz., hetitų Saulės himne).[190] Iš senosios indų kalbos turime *ruk-má-* masc. „auksinė ar sidabrinė plokštelė, nešiojama kaip papuošalas“.[191] Šiuos baltų ir hetitų kalbų žodžius sieti bei lyginti įgalina pastarųjų metų tyrimų konstatuotas pluoštas specifinių izoglosų, jungiančių baltų ir pietų anatoliečių (luvių, lykių, karių ir kt.) kalbas.[192]

Bet reikia pabrėžti, kad prolyčių **loukm(į)ē, *loukmā,* pakeitusių archajinę pirmykštę formą **luk-m-* „švytintis, spinduliuojantis, žaruojantis“, virtimas (iškritus priebalsiui *k*) dabartinių kalbų žodžiais liet. *laũmė,* lat. *laũma, laũme* yra nedėsningas fonetinis dalykas – mat baltų kalbose priebalsių grupė *-km-* išlieka sveika (plg., pvz., *sukmà* „sukčius, apgavikas“, *smulkmẽ* „maži vaikai...“), į ją netgi išvirsta kitos senesnės priebalsių grupės (plg. *sẽkmas* iš **sep(t)mas,* plg. *septynì*), – tačiau ga-

[188] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörtebuch,* 360; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörtebuch,* 741.

[189] Walde A., Hofmann J. B. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch,* I, 832-834.

[190] Иванов Вяч. Вс. Балто-южноанатолийские изоглоссы. – *Балто-славянские исследования,* XV, Москва, 2002, 232-233.

[191] Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* III, 63; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 451-452.

[192] Иванов Вяч. Вс. Балто-южноанатолийские изоглоссы. – *Балто-славянские исследования,* XV, 215-240.

limas turint galvoje šių leksemų vartojimą su burtais susijusių tikėjimų bei antgamtinių reiškinių sferoje, kur žodis neskiriamas nuo jo žymimojo daikto (referento, denotato), dėl maginės reikšmės suteikimo žodžiui ir dėl tabu žodis yra pasmerktas iškraipymui bei nedėsningiems pakitimams,[193] ypač seniausiais baltų kalbų raidos etapais, kai veikė kiti fonetiniai dėsniai. Baltų kalbų laumės pavadinimo atsiradimas, kaip atrodo, siekia tolimus praeities laikus.

Laumės pavadinimai iš tikrųjų priklauso prie tos pačios šaknies kaip ir liet. *laũkas* (ir *láukas*) „su balta kakta ar baltu snukiu (apie gyvulį)“, lat. *làuks* „su balta dėme“, tęsiančiais ide. **loukos* (vadinasi, šaknies priegaidė cirkumfleksinė, tad akūtas – metatonijos rezultatas) ir balsių kaita susijusiais su gr. λευκός „šviesus, skaistus, skaidrus; baltas“, s. ind. *rocáḥ* „šviečiantis, spindintis, žibantis“. Tiek šių baltų būdvardžių, tiek ir laumės pavadinimų darybinis pagrindas buvo dabar jau išnykęs, bet gimininguose kalbose gerai paliudytas veiksmažodis ide. **leuk-* „švisti, šviesėti“: prezentinės formos s. ind. (vedų) *rócate* „(jis) šviečia, spindi, žėri“, toch. B *lyuśtär* conj. „ap-, nu-šviečia“, kauzatyvinės-iteratyvinės formos s. ind. (vedų) *rocáyati* „(jis) (ap-, nu)šviečia“, lot. *lūceo, -ēre* „šviesti, spindėti, blizgėti, žėrėti; spinduliuoti“ (**louk-eie-*) ir turbūt het. *lukkizzi* „jis uždega, įžiebia“ (jeigu tai ne esamojo laiko forma **leuketi*).[194] Iš šaknies ide. **leuk-* „švisti, šviesėti“ baltų kalbose, viena, su balsių kaita (*eu* : *ou*) susidarė liet. *laũkas* (ir *láukas*), lat. *làuks* ir, kita, su priesaga *-m-* buvo išsivesta archajinė pirmykštė forma **luk-m-* „švytintis, spinduliuojantis, žaruojantis“, davusi pagrindą *nomina actionis* **lukm(i̯)ē*, **lukmā* „švytėjimas, spindėjimas, žėrėjimas“, vėliau išvirtusiems į**loukm(i̯)ē*, **loukmā* konkretėjant reikšmėms į „vaivorykštė“ ir dar vėliau – į „mitinės būtybės, laumės“. Šitokį darybos tipą ir semantikos kitimą iliustruoja, pvz., *tėkmė̃* (ir *tekmė̃*) „vandens srovė upėje (tai yra tekėjimas); upė, upelis; (upės) vaga...“ greta *tekėti (tẽka, -ėjo)*.

[193] Karaliūnas S. *Kalba ir visuomenė,* Vilnius, 1997, 157-159.

[194] Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* III, 75-76; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 463-464; *Lexikon der indogermanischen Verben,* 376.

Tad iš lietuvių ir latvių mitologijos, folkloro ir kalbų duomenų senovės baltų mitopoetinėje pasaulėjautoje pakankamai akivaizdžiai atsiskleidžia dievų motinos vaizdinys latvių liaudies dainų *Dieva māte* „Dievo motė“, *Diev' māmiņa* „Dievo motinėlė“, netgi *Kaŗa māte* „Karo motė“ ir lietuvių Laumės, kaip Perkūno žmonos, pavidalu. XVI a. antroje pusėje J. Lasickis spėjo užfiksuoti, tegu ir deformuotą, baltų mitą apie dangiškąsias vestuves, kur pagrindiniai veikėjai buvo Perkūnas, Saulė ir Laumė. Pirmykštės formos **luk-m-* „švytintis, spinduliuojantis, žaruojantis“ pagrindu susidarė *nomina actionis* **loukm(i̯)ē*, **loukmā* „švytėjimas, spindėjimas, žėrėjimas“, iš kurių konkretėjant reikšmėms „vaivorykštė“ ir vėliau „mitinė būtybė“ galėjo išriedėti liet. *laũmė* „vaivorykštė“, lat. *laũma* „ugningos juostos pavidalu...“ ir mitopoetinės būtybės liet. Laumė, Perkūno žmona, ir lat. Lauma, oro deivė.

Nagrinėjimo rezultatus galime taip reziumuoti:

1. Pastarųjų metų tyrimų rezultatai, nauji archeologijos ir baltų folkloro studijų duomenys leidžia manyti, kad Tacito nupieštas aisčių vaizdas buvo gana artimas tikrovei.

2. Dievų motinos *(Mater deum)* kulto buvimas baltų, kaip žemdirbių, religinėje pasaulėžiūroje ir praktikoje, atrodo, laikytinas neabejotinu dalyku.

3. Latvių liaudies dainose kalbama apie *Dieva māte* „Dievo motę", *Diev' māmiņa* „Dievo motinėlę" ir netgi *Kaŗa māte* „Karo motę". Šie epitetai, ypač pastarasis, labai jau siejasi su Tacito tekstu. Iš funkcinio panašumo atrodo, kad Tacito informantai šios dievybės vaizdinį galėjo gauti iš pačių baltų.

4. Dievų motinos vaidmeniui gali tikti ir Laumė, kuri buvusi Perkūno žmona ir jo vaikų motina, bet už neištikimybę ištremta iš dangaus žemėn. Yra lietuvių tautosakos tekstų, kur užsimenama apie Laumės ir Perkūno vedybinius ryšius. Įdomu, kad neseniai rastame žodynėlyje „Pogańske gwary z Narewu" Perkūnas vadinamas *Pjarkus* ir šalia jo yra parašyta *Łaume*. Perkūnas yra aktyvus dangiškųjų vedybų dalyvis taip pat latvių sakmėse bei tikėjimuose. Dalyje latvių liaudies dainų kalbama apie Perkūno šeimą, jo žmoną, kuri vadinama *Pērkuona māte* „Perkūno deivė", jos sūnūs vadinami broliais, dukros – seserimis.

5. Baltų laumės vaizdinys yra susijęs su š v i e s o s o r e sąvoka, – tai matyti iš *laũmė* „vaivorykštė", *laũmės júosta, laũminės (skãros)* „vaivorykštės spalvų...", taip pat iš lat. *laũma* „ugningos juostos pavidalu... (in der Gestalt eines feurigen Streifens...)", *Lauma bij gaisu dieviete* „Lauma buvo oro deivė". Latvių tikėjimuose yra liudijimų, kad laumė ragana skrendanti ugningos juostos pavidalu iš stataus namų galo.

6. Pirmykštės formos **luk-m-* „švytintis, spinduliuojantis, žaruojantis" pagrindu susidarė *nomina actionis *loukm(į)ē, *loukmā* „švytėjimas, spindėjimas, žėrėjimas", iš kurių konkretėjant reikšmėms „vaivorykštė" ir vėliau „mitinė būtybė " galėjo išriedėti liet. *laũmė* „vaivorykštė", lat. *laũma* „būtybė ugningos juostos pavidalu" ir mitopoetinės būtybės liet. Laumė, Perkūno žmona, ir lat. Lauma, oro deivė.

2. 1. 2.
Gintaro pavadinimai

Nors ir vyrauja nuomonė, kad Tacito paminėtas gintaro pavadinimas *glēsum* yra germaniškas žodis, jo kilmės klausimo dar negalima laikyti išspręstu.

Be Tacito *glēsum,* šitokį gintaro pavadinimą buvus žinomą romėnų pasauliui paliudijo taip pat Plinijus savo *Naturalis historia* (XXXVII, 42) kartu pabrėždamas, jog

tai germaniškas žodis: *Certum est [electrum] gigni in insulis septentrionalis oceani et ab Germanis appellari glaesum* „Yra tikra, kad gintaras atsiranda šiaurės okeano salose ir germanų yra vadinamas *glaesum*“.[195] Digrafu *ae* žodyje *glaesum* yra pažymėtas ilgas atviras balsis *ē*, nes vėlyvojoje lotynų kalboje (pradedant 100 m. pr. Kr.) *ē* buvo siauras, uždaras garsas.[196] Galūnė *-um* yra lotyniška. Šis gintaro pavadinimas tyrinėtojų laikomas skoliniu iš germanų kalbų, kurio originalas būtų anglosaksų *glǣr* masc. „gintaras; sakai“, vid. vok. žem. *glār* „sakai“, s. vok. aukšt. *glās* „gintaras“,[197] atspindintys germaniškąją formą **glēso-*(< ide. **ghlēso-* iš šaknies **ǵhel-* arba **ghel-* „žibėti, blizgėti, spindėti“).[198] K. Müllenhoffas teigė, kad romėnai gintaro pavadinimą *glaesum* (= s. angl. *glære*) sužinoję iš germanų ir jį Tacitas klaidingai priskyręs prūsų aisčiams.[199] Manoma, kad iš germanų šis žodis buvo pasiskolintas taip pat senųjų prūsų ir kartu su gintaro artefaktais keliavo Kuršių Nerija toliau į rytus.[200] Todėl lat. *glīsis* Cēsis, *glīse* (*glihse* J. Langės 1773 m. žodyne) „gintaras“ laikomas, kuršiams tarpininkaujant, pasiskolintu iš prūsų kalbos, kur *ī* galėjo atsirasti iš ilgojo *ē*, o laukiama galūnė **-as* (plg. *glēsum* neutrum) buvusi pakeista *-is* Elbingo žodynėlio dialekte (plg. šio žodynėlio *deywis* „dievas“, *caymis* „kaimas“, *snaygis* „sniegas“). Negana to, buvo mėginimų spėjamąjį germanišką šaltinį tikslinti. M. Vasmeris, K. Būga ir H. Jankuhnas[201] lat. *glīsis* laikė pasiskolintu iš gotų kalbos. Antai M. Vasmeris rašė: „lat. *glīsis, -e* „gintaras“ [...] aš išrandu esant skolytinį iš senovės germaniškojo žodžio **glēza-* m. „gintaras“, kuris turi gretimines lytis **glasa-* ir **glaza-* n. „stiklas“.[202]

[195] C. Plinius Secundus d. Ä. *Naturkunde,* Lateinisch-deutsch. Buch XXXVII, 40.

[196] Bartoněk A. Das lateinische Vokalsystem. – *Akten des VIII. Internationalen Kolloquiums zur lateinischen Linguistik*. Proceedings of the Eighth International Colloquium on Latin Linguisttics. Herausgegeben von Alfred Bammesberger, Friedrich Heberlein, Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1996, 123-124. Plg. *Baltistica,* XXXIII (2), 1998, 220-221.

[197] Ernout A. et Meillet A. *Dictionnaire étymologique de la langue latine,* 1959, 276; Walde A., Hofmann J. B. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch,* I, 604.

[198] Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* 432.

[199] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde,* I, 1890, 482.

[200] Bezzenberger A. [Recenzija:] Reinhold Trautmann Die Altpreußischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch.Göttingen 1910, XXXII und 470 S. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* XLIV, 1911, 291; Būga K. *Kalba ir senovė,* 255-257 [= Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 290-292]; Vasmer M. Prie germanybių baltų kalbose. – *Švietimo darbas,* Nr. 3-6, 1922, 272-274; Endzelīns J. *ME,* I, 627; Idem. *Senprūšu valoda,* 6, 179; Schmid W. P. Aisten. – *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* von Johannes Hoops. Zweite, völig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage, I, 1973, 117; Schmalstieg W. R. *Studies in Old Prussian,* 65; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 380-381; Топоров В. Н. *Прусский язык*. Словарь (Е–Н), 261-263.

[201] Much R. *Die Germania des Tacitus,* 512.

[202] Vasmer'is M. Prie germanybių baltų kalbose. – *Švietimo darbas,* Nr. 3-6, Kaunas, 1922, 273-274.

Pagal M. Vasmerį, skolinimo šaltinis buvęs rytų germanų (gotų) kalba, nes tik joje ilgasis ide. balsis *ē* virtęs *ī*. Bet bėda ta, kad nėra duomenų, jog rytų germanai, tarp jų ir gotai, būtų turėję tokį gintaro pavadinimą.[203] Jį turėjo tik vakarų germanai. R. Mucho nuomone, teiginys, kad aisčiai gintarą vadinę *glēsum,* yra nepagrįstas, jis atsiradęs kaip išdava prielaidos, jog aisčiai buvę germanai, ir neapgalvotos išvados, kad, girdi, aisčių kalba buvusi artimesnė britaniškajai. R. Muchas priminė, kad lietuviškai gintaras vadinamas žodžiu *gintãras,* ir jį lygino su vok. *Kentner.* Dėmesio vertas šio mokslininko teiginys, kad *gintãras* galįs būti bendrašaknis su s. skand. *kynda,* vid. vok. aukšt. *künten,* vok. dial. (bavarų) *kenten* „uždegti" (germ. **kundjan, *kandjan*).[204]

Tačiau šiai germaniškajai gintaro pavadinimo *glēsum* kilmės hipotezei yra ir alternatyvų.

A. Bezzenbergeris, K. Būga ir V. Mažiulis neatmetė *glēsum, glaesum* baltiškos kilmės galimybės ir kaip galimą giminaitį nurodė liet. *gluosà* „geltonai gintarinė spalva".[205] A. Bezzenbergerio nuomone, lat. *glīsis* balsis *ī* vietoj laukiamo *ē* suteikiąs jam kilimo iš vartotos svarbiausioje gintaro gavimo vietoje, taigi iš prūsų kalbos, koloritą, o laukiama galūnė **-as* (plg. *glēsum* neutrum) buvusi pakeista *-is* Elbingo žodynėlio dialekte. Taigi šis prūsų žodis yra atėjęs iš germanų. Bet jeigu K. Būgos minimam liet. *gluosà* „geltonai gintarinė spalva" būtų galima teikti didelę reikšmę, **glēsis* galėtume laikyti baltišku žodžiu.[206] Dėl šio gintaro pavadinimo K. Būga rašė: „Latviai savo žodžiu *glīsis, glīse* rodo, kad senovėje *glėso* vardo nebūta svetimo Baltijos pajūrio áisčiams, arba báltams. Vokalizmas (germ. *ē* : la. *ī*) rodo, kad latvių kalbos žodis *glīsis* negali būti savas žodis, nes tuomet būtų **glēsis*. Kadangi latviai su Gintaro žemės (la. *Dzintara zeme* BW 13282), tosios Plinijo *insula Glaesaria,* germanais niekuomet nėra buvę kaimynais, tai jie žodį *glīsis* bus gavę iš savo kaimynų prūsų kalbos. Prūsai su *glīsio* vardu gavo susipažinti iš senųjų Gintaro žemės *(insula Glaesaria)* gyventojų germanų rytiečių (gotų). Gotų kalbos žodis **glēsaz* prūsų kalboje turėjo pavirsti lytimi **glīsas,* iš kurios vėliau turėjo išriedėti lytis *glīsis*. Dėl galūnės *-as* pavirtimo į *-is* plg. elbingiškio žodyno žodžius: *snaygis* „sniegas", *deywis* „dievas", *wilkis* „vilkas", *caymis* „kaimas"...".[207] Gali būti, kad, kaip teigia K. Būga, lat.

[203] Much R. *Die Germania des Tacitus,* 512.

[204] Ibid., 512.

[205] Bezzenberger A. [Recenzija:] Reinhold Trautmann Die Altpreußischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch.Göttingen 1910, XXXII und 470 S. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* XLIV, 1911, 291; Būga K. *Aistiški studijai,* 8 (išn.); Idem. *Kalba ir senovė,* 257 [= Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 292]; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 380-381.

[206] Bezzenberger A. [Recenzija] Reinhold Trautmann Die Altpreußischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch.Göttingen 1910, XXXII und 470 S. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* XLIV, 1911, 291.

[207] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 291, III, 105.

glīsis atėjo iš prūsų kalbos, nes ide. *ē* prūsų sembų dialekte buvo virtęs *ī* (žr. toliau). Kita gintaro pavadinimo skolinimosi priežastimi K. Būga laikė tai, kad gintaras yra kultūros žodis, o tokie žodžiai vienos tautos būna skolinami kitai. Kita vertus, K. Būga buvo linkęs ir į tą nuomonę, kad, anot jo, „gintaro vardo **glēsa-*" galėtų būti ir baltiško, ir čia jis rėmėsi M. Akelaičio *gluosa*: „Jei *gluosa* yra nepramanytinis žodis, tai ji tuomet bus vienos giminės su *glúosniu* „salix": *glúosis, -sio* Jūžintai = pr. *glossis* „Haarweide", *glúosna*...".[208]

F. Spechtas sakė, kad germanai, nuo akmens amžiaus gyvenę prie Baltijos jūros, vieninteliai iš indoeuropiečių išsaugoję aiškų gintaro pavadinimą **glēsom* (tai yra **ǵhlēsom*). Tačiau F. Spechtas tuoj pridūrė, jog tokį giminingą žodį galėję išlaikyti ir baltai, po germanų gyvenę prie Baltijos, ir paminėjo K. Būgos duotą *gluosa* „geltonai gintarinė spalva" ir jo nuomonę, kad tai galįs būti Akelaičio pramanytas žodis.[209]

Tacito komentatorius H. Jankuhnas pažymėjo, kad lat. *glīsis* taip pat leistų laikyti teisingais Tacito duomenis apie tai, jog aisčiai gintarą būtent taip vadinę, jeigu į aisčius žiūrėsime kaip į baltus.[210]

V. Mažiulio argumentacijos trūkumas tas, kad operuojama rekonstruktais, nors pati idėja, kad germaniškos kilmės hipotezei yra baltiškoji alternatyva, gali būti teisinga: baltų dial. (vakarų) **glēsis* (tiksliau **glēsan* neutrum) galįs būti fleksijos vedinys iš **glēsa-* adj. „blizgantis", savo ruožtu kilusio iš baltų veiksmažodžio **glẽs-* „blizgėti". Tokiu atveju, Mažiulio nuomone, gintaro pavadinimai – vakarų baltų **glēsa-* ir germanų **glēza-* – sudarytų baltų ir germanų kalbų izoleksą.[211] Be to, tiek pr. *glosano* „gluodenas (tokia gyvatė)", tiek *glossis* „gluosnis" V. Mažiulis kildina iš prolyčių **glōsena-* „blizgantis" adj., **glōsa-* adj. „t. p.", o pastarąjį – iš **glōd-sa-* arba (su šaknies balsių kaita) iš **glẽs-*„blizgėti".[212] Tačiau K. Būga *glosano* „gluodenas (tokia gyvatė)" vedė iš **glōdsena-* ir siejo su liet. *gluodenà,*[213] pr. *glossis* lygino su liet. *glúosis, -sio* ir toliau siejo su *gluosà* „geltonai gintarinė spalva";[214] pr. *grosis* „šerkšnas, šarma" (aisčių **grōsas*) lygino su liet. *grúodas,*[215] vadinasi, irgi vedė iš **grōdsa-*.[216] Ir iš tikrųjų, iš santykio tarp pr. *glosano* „gluodenas" ir liet. *gluodenà, gluõdenas* bei lat. *gluõdene* prūsų kalbos žodžiui veikiau reikėtų atstatyti prolytę **glōds-*/**glōdes-* negu * *glōsen-*.[217] Panašiai galbūt reikėtų traktuoti ir pr. *glossis* „gluosnis" bei liet. dial. *glúosis* (<**glōd(e)s-*, plg. liet. *gluodà* „toks medis")

[208] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 292. Plg. ibid., II, 341.

[209] Specht F. Sprachliches zur Urheimat der Indogermanen. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 66, 1939, 66.

[210] Much R. *Die Germania des Tacitus,* 512.

[211] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 3 80-381.

[212] Ibid., 383-385.

[213] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 312.

[214] Idem. *Rinktiniai raštai,* II, 292, 653.

[215] Idem. *Rinktiniai raštai,* I, 312.

[216] Kitaip (sudėtingai ir neįtikinamai) Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 413-415.

[217] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 312. Панашiai Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (E–H), 266.

suvokiant kaip lygus, dailus, švelnus medis resp. gyvatė, plg. lat. *gluõdęns, gluõdęna* „varinė gyvatė“ = *gluõdęns, gluõdęna* adj. „lygus, gludus“, – semasiologiškai plg. lat. *gludęnā čūska* „lygusis žaltys“ greta *gludęns, gludęna* adj. „lygus, glotnas“. Bet žodžio *gluosà* „geltonai gintarinė spalva“ vienintelis šaltinis yra M. Akelaičio gramatika, kurioje esama prasimanytų dalykų, ir todėl akademiniame „Lietuvių kalbos žodyne“ (III, 441) šio žodžio tikrumu yra pagrįstai abejojama (padėtas klaustukas). Todėl juo, kaip argumentu, remtis nedera.

V. Toporovas taip pat svarstė dvi kilmės galimybes – iš germanų ir baltų. Kad prūsai tokį pavadinimą turėję, rodantis lat. *glīsis*. Žinoma, jis galėjęs būti gautas iš germanų – šiuo atžvilgiu ypač svarbus vok. dial. (rytprūsių) *glees* „gintaras“. Verti dėmesio esą ir slavų kalbų faktai, pvz., Rudnickio teigiamas slaviškas gintaro pavadinimas **glazъ* „akies obuolys“[218] – gintaro motyvas akių liga: gintaras yra akmuo, kuriuo gydoma akių ligą.[219] M. Rudnickis lot. *glēsum, glaesum* lygino su lenk. *glaz* „sidabro ir aukso mišinys“ ir laikė slaviškos kilmės (iš sl. **glězъ*). Negana to, pastarajam rodėsi, kad lechitiškos kilmės yra ne tik prūs. **glēz(a)s* ir iš jo kilęs lat. *glīsis,* bet ir germanų **glēza-*.[220] Šalia *glaz* (< **glězъ* „[gintarinis] akmuo“) lenkų kalboje randamas ir *głaz* „(apvalus, srovės nugludintas) akmuo; dirvos akmuo, riedulys“. Jį atliepia s. ček. *hlaz* „akis“, rus. *glaz* (*глаз*) „akis“ (šia prasme žinomas tik nuo XVI a. pradžios) su senesne reikšme „akies obuolys“, o šio žodžio pirminė reikšmė atstatoma „rutulėlis, kamuoliukas; karolėlis“, nes tokią reikšmę kaip tik ir turi s. rus. *glazъkъ (глазъкъ),* rus. *glaz (глаз)* „akis“ deminutyvas,[221] plg. s. ček. *hlazec* „brangakmenis“. Ukr., bltr. *glaz (глаз)* „akis“ laikomi pasiskolintais iš rusų kalbos.[222] Apskritai paėmus, tai neaiškios kilmės žodis,[223] tačiau pastaruoju metu, turint galvoje jo ribotą paplitimą slavų kalbose (pvz., pietų slavų kalbos jo neturi) ir specifinę reikšmę, laikomas senais laikais (III–IV a.) atėjusiu iš germanų kalbų:[224] iš germ. **glāza-* < ide. **ghlēso-* „švytintis, blizgantis, spindintis“, taigi to paties germaniškojo žodžio, iš kurio yra atsiradę gintaro pavadinimai *glēsum* ir *glaesum*.

[218] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (Е–Н), 261-263.

[219] Ibid., 214.

[220] Rudnicki M. *Prasłowiańszczyzna. Lechia. Polska.* I. Wyłonienie się słowian spośród ludów indoeuropejskich i ich pirwotne siedziby, Poznań, 1959, 163-164; Idem. O wyrazie *glaz* „bursztyn“. – *Slavia Occidentalis,* 28/29, 1971, 221-224.

[221] *Этимологический словарь русского языка* под редакцией Н. М. Шанского, I (4), Москва, 1972, 88; Черных П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка,* 3-е издание, стереотипное, I, Москва, 1999, 190.

[222] *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы,* III, Мінск, 1985, 92.

[223] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 409-410; *Этимологический словарь славянских языков,* 6, 117-118.

[224] *Słownik prasłowiański.* Pod redakcją Franciszka Sławskiego, VII, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1995, 90-91; Черных П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка,* 190.

Nagrinėjamų baltiškųjų gintaro pavadinimų (prūsų, latvių) ir šių slaviškųjų žodžių šaltiniu pakankamai pagrįstai galėtume laikyti germanų kalbas. Tam pagrindą sudarytų vakarų germanų kalbų gintaro bei sakų pavadinimas vid. vok. žem. *glār* „sakai“, s. saks. *glēr* „t. p.“, s. angl. *glær* „gintaras; sakai“. Su šaknies balsių kaita ir papildomai su gramatine priebalsių kaita (germ. **glāza-* < ** glēsá-* < ide. **ǵhlēso-*) jis yra giminiškas germanų kalbų stiklo pavadinimams: s. vok. aukšt., vid. vok. aukšt. *glas,* s. saks. *glas, gles,* s. angl. *glæs* „stiklas“ (< germ. **glása-* < ide. **ǵhləs-*).[225] Ide. **ǵhlēs-/ *ǵhləs-* yra priebalsiu *-s-* išplėsta ide. šaknis **ǵhel(H)-* „mirgėti, žibėti, žėrėti“ (plg. liet. *žélti [žẽlia, žélė], žãlias,* lat. *zęlts*). Svarbu ir tai, kad germanų kalbos taip pat turi šios šaknies veiksmažodį: tai s. skand. *glæsa* „šveisti, blizginti, puošti“, norv. *gløsa* „žėrėti, tviskėti, šviesti, spindėti“ (< germ. **glēs-* < ide. **ǵhlēs-*), kurie toliau su gramatine priebalsių kaita giminiuojasi su vid. vok. žem. *glaren* „blizgėti, spindėti; žėruoti, degti“, vid. angl. *glaren* „blizgėti, žėrėti; žybčioti“, angl. *glare* „akinamai spindėti; įdėmiai ar įniršusiai žiūrėti“ (< germ. **glaz-*[226] < ide. **ǵhləs-*). Germanų kalbose paliudytas ir šios šaknies vokalizmas (ide.) *ō*: norv. *glósa* „žėrėti, tviskėti, spindėti, žibėti, švytėti; šviesti; žiūrėti“ ir s. skand. *glóra* „žėrėti, spindėti, žibėti, švytėti“, jeigu pastarojo šaknies galo *-r-* yra iš **-z-* < ide.*-s-*. Šios ide. šaknies refleksų yra ir keltų kalbose: air. *glass* „žalias; pilkas; melsvas, žydras“, val. *glas* „mėlynas, melsvas“, bret. *glaz* „žalias“ tęsia prolytę **glasto-*.[227]

Kita vertus, negalima lengva ranka numoti į kai kuriuos kitus baltų kalbų duomenis. Antai M. Olcott paminėjo iš savo informanto gautą latvių kalbos latgališkųjų tarmių žodį *gleze* „lipni derva, sakai (a sticky resin)“, norėdama tuo parodyti, kad Tacito *glēsum* gali ir nebūti germaniškas žodis.[228] Akivaizdu, kad *gleze* „lipni derva, sakai“ neskirtinas nuo lat. *gleze* „kas glitu, lipnu“ (ME I 625, EH I 393), „dirvožemio, duonos masė“,[229] *glezis* „gliti, lipni duona“ (EH I 393), *glezêt (-ēju)* „darytis gličiam, lipniam; po lietaus kietėti, darytis kietam (apie žemę); kibti, klijuotis“ (ME I 625, EH I 393). Šios šaknies žodis lietuvių kalboje būtų *glėzoti (-oja)* „tepti (apie lipnų

[225] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörtebuch,* 173; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörtebuch,* 378; Kluge F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache,* 22. Auflage völlig neu bearbeitet von Elmar Seebold, Berlin-New York, 1989, 268; Klein E. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language,* 313; *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen.* 2. Auflage, durchgesehen und ergänzt von Wolfgang Pfeifer, I, Berlin, 1993, 453.

[226] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörtebuch,* 177; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörtebuch,* 378; Klein E. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language,* 313; Watkins C. *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots,* 21; Magnússon A. B. *Íslensk orðsifjabok,* 261.

[227] Walde A., Hofmann J. B. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch,* I, 604.

[228] Olcott M. D. Tacitus on the Ancient Amber-Gatherers: A Re-Evaluation of *Germania.* – *Journal of Baltic Studies,* XVI (3), 1985, 311.

[229] Reķēna A. *Kalupes izloksnes vārdnīca,* I, Rīga, 1998, 322-323.

daiktą); teplioti, terlioti“ (LKŽ III 417), kurį K. Būga siejo su *glẽžnas.*[230] Dar minėtini *glẽzotis (-ojasi)* „terliotis“ (DrskŽ 104), *glẽžiotis (-iojasi)* „terliotis, glėzotis“ (su *-ž-* žodžio gale) (LKŽ III 418). Jų semantinius santykius leidžia paaiškinti tokios paralelės, kaip antai: 1) gr. γλοιός „lipni medžiaga; sakai (Harz); guma, kaučiukas“ greta γλίχομαι „lipti, kibti, kabintis“; jeigu γλοιός būtų kilęs iš **gloi̯o-*, galėtume jį sieti su liet. *glãjus* „glitus skystis“, žinodami, kad Hesichijo γλίττον „lipni medžiaga; sakai (Harz); guma, kaučiukas“, išskyrus giminę, sutampa su liet. *glìtas* „gleivės“; 2) lat. *glīze* „purvas, dumblas ant kojų“, *glìzda (glĩzda), glìzds*[2] „molis, mergelis; lipni masė“, *glìzns* „slidus, glitus (apie duoną)“, *glizinât* „plonai tepti (sviestą); ką minkštą ar šlapią lyginti, glaistyti“ (ME I 627, 628, EH I 394); 3) sorb. žem. *gliwk* masc. „(vyšnių ir slyvų medžių) sakai ar klijai“, s. rus. *gliva (глива)* “gleivės, glitėsiai“;[231] 4) ček. *glej* masc. „klijai; medžių derva“, slovk. *glej* „klijai“, lenk. *glej* „žemė prie molio“, rus. dial. *glej (глей)* „molis; žemė prie molio; dumblas“, ukr. *glej (глей)* „lipnus, šlapias molis; dumblas; pelkė...“ ir kt.[232]

[230] Būga K. *Rinktiniai raštai*, I, 283.

[231] *Этимологический словарь славянских языков*, 6, 130.

[232] Ibid., 162.

[233] *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. 2. Auflage, durchgesehen und ergänzt von Wolfgang Pfeifer, II, Berlin, 1993, 829; Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, II, 598; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, II, 332.

Labai gali būti, kad lat. *glãzene, glãzine* „girtuoklė, vaivoras“ remiasi spalvos pavadinimu **glāza-* adj. „mėlynas; šviečiantis, blizgantis“, – dėl semantinių santykių plg. lat. *zilene* „girtuoklė, vaivoras“ : *zils* „labai mėlynas“, *zilêt* „mėlti, darytis mėlynam (nuo šalčio)“; liet. *vaivóras* „girtuoklė, vaivoras“ : *vovorãkis* „kas žydrių akių“, tad kamienas *vovor-* reiškė „žydras“, o šakninė morfema **vār-/*var-/*ver-* turėjo reikšmę „labai žydras ir pan.; žibantis, tviskantis, spindintis; žibėti, blizgėti, tviskėti, spindėti“ (žr. p. 51); rus. *malina (малина)* „avietė“ : *mélas, mélynas,* vok. *malen* „tapyti, piešti; dažyti“, *sich malen* „atsispindėti“, s. ind. *maliná-, málam* „purvas, dumblas“;[233] semasiologiškai dar plg. liet. *ribėti (rìba, -ėjo)* „mirgėti, mirguliuoti; judėti smulkiomis bangelėmis, raibuluoti, virpėti; mirgant žibėti, tviskėti (apie žvaigždes); raibti (apie akis)...“, *rìbti (rim̃ba, rìbo)* „raibti“ (LKŽ XI 527, 530) : *riebùs* (acc. sing. *rìebų*) „turintis daug riebalų; nutukęs, nusipenėjęs, apkūnus, apvalus; trąšus, įtręštas (apie žemę); gausus, dosnus; sodrus, tarpus, vešlus; be smėlio priemaišų, grynas, lipus (apie molį)“ (LKŽ XI 547-548) : *ráibas* (ir *raĩbas*) „taškuotai margas, gegužėtas, kanapėtas; šlakuotas“ (LKŽ XI44); lot. *niteo, -ēre* „blizgėti, žibėti, spindėti“, *nitidus* „blizgantis, žibantis, spindintis; šviesus, skaidrus, tyras, grynas, švarus; dailus, gražus, puošnus; nutukęs, riebus“.

Toliau **glāza-* adj. „mėlynas; šviečiantis, blizgantis“ galima sieti su liet. *glózoti (-oja)* „dažyti; tėplioti, glėzoti“ (t. y. „daryti, kad šviestų, švytėtų“), *glóza* „aliejiniai arba klijiniai dažai“ (LKŽ III 434 [abu žodžiai iš A. Juškos žodyno]), bet ir *gliõzoti*

(-oja) „tepti, terlenti“ (LKŽ III 424) rodo šios žodžių grupės ryšį su ekspresyviniu kalbos paribiu. Toliau juos galima gretinti su slavų kalbų žodžiais rus. *glaz (глаз)* „akis“, bltr. dial. *glaz (глаз)* „t. p.“, lenkų *głaz* „didelis akmuo; (apvalus, srovės nugludintas) akmuo; titnagas...“, kurių pagrindu atstatoma prolytė sl. **glazъ* ir jos pirminė reikšmė apibrėžiama „nedidelis (lygus, apvalus) akmenukas; srovės nugludintas akmenukas“[234] arba „rutulėlis, kamuoliukas; karolėlis“.[235] Taigi čia akmuo, matyt, yra tai, „kas nugludinta, poliruota, nublizginta“. Liet. *glóza* ir sl. **glazъ* laikytini adj. **glāza-* masc., **glāzā* fem. „mėlynas; šviečiantis, blizgantis“ substantyvizacijos padariniais. Semasiologiškai čia galima prisiminti liet. dial. (žem.) *veizėtuvai* „(niek.) akys“, *veizõlai* „akys“, *veizõvai* „veidas, burna“ (LKŽ XVIII 568-569) : dial. *veizėti (véizi, -ia, -ėjo)* „žiūrėti, žvelgti“; lotynų kalbos žodžiai *lūmen (-inis)* neutr. „šviesa; žiburys; dienos šviesa; akių šviesa, regėjimas; akis...“ (< **leuk-s-men-*); s. ind. *locanam* (be kirčio) „akis“ : *lókate* „jis žiūri, mato“;[236] Av. *daēman* „akis; žvilgsnis“, persų *dīdan* „žiūrėti“, *dīm* „veidas“.[237] Bendrašakniu, atrodo, laikytinas ir lenk. *glaz* „sidabro ir aukso mišinys“ (iš sl. **glězъ*), turintis kitą šaknies vokalizmą, – semasiologiškai plg. gr. ἤλεκτρον neutr., ἤλεκτρος masc., fem. „gintaras; gintaro spalvos aukso ir sidabro lydinys“; s. ind. *rukmá-* masc. „auksinė ar sidabrinė plokštelė, nešiojama kaip papuošalas“ greta *rúk-mant-* „blizgantis, spindintis, žibantis“; dar plg. vok. *backen* „(trans.) kepti; degti (pvz., plytas)“, „(intrans.) kepti; lipti, kibti (pvz., sniegui prie batų, slidžių)“; be to, liet. *žiẽsti (-džia)* „... sukti, daryti iš molio“ : *žaĩsti (-džia)* „...kaitinti“, *žydėti (žỹdi, -ėjo)* „žibėti, blizgėti; degti, žioruoti“ ir t. t.[238]

[234] *Słownik prasłowiański,* VII, 90.

[235] *Этимологический словарь русского языка,* I (4), 88; Черных П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка,* I, 190.

[236] Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* III, 112-113.

[237] Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* II, 45.

[238] Karaliūnas S. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė,* 34-37.

[239] Balčikonis J. *Rinktiniai raštai,* I, Vilnius, 1978, 260.

[240] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 273-274 ir tolesni.

[241] Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika,* I, Vilnius, 1980, 130.

Kadangi nagrinėjamų leksemų šaknys baigiasi *-s-* ir *-z-*, jų finalę reikėtų vesti iš **-s-d-* (bet ne iš **-žd-*), plg. liet. dial. *veizėti (véizi, -ia, -ėjo)* „žiūrėti, žvelgti“, išriedėjusį iš *veizdėti (véizdi, -ėjo)*.[239] K. Būgos nuomone, lietuvių kalbos tarmėse veikęs dėsnis, kuriuo *zd* tarp balsių vienomis sąlygomis išlikęs sveikas, kitomis – sutrumpėjęs į *z*. Tik tokio dėsnio veikimu galima esą paaiškinti, kodėl dalyje lietuvių kalbos tarmių *Jėzus, ãbrozas* (< rus. *óbraz [óбраз]*) ir *rãzumas* (< rus. *rózum [рóзум]*) pavirto *Jėzdus, ãbrozdas* ir *rãzdumas*. Junginys *zd* baltų kalbose esąs dvejopos kilmės – iš baltų *-z-d- (*-s-d)* ir iš *-ž-d-*.[240] Be to, sporadiškai priebalsis *s* suskardėja prieš nosinius priebalsius, pvz., *juozmuõ* (vietoj *juosmuõ*).[241] Panašų reiškinį matome ir latvių kalboje, plg. *glīsma* ir *glīzma* „ledo žvakė, varveklis“ (ME I 627-628). Priebalsis *z* greta

pradinio *s* galėjo atsirasti ir dėl gana dažnos žodžio galo dusliųjų bei skardžiųjų priebalsių kaitos struktūrinės analogijos, plg. *bliskėti (blìska, -ėjo)* : *blizgėti (blìzga, -ėjo)* (LKŽ I² 922, 934), *viskėti (vìska, -ėjo)* : *vizgėti (vìzga, -ėjo)* (LKŽ XIX 727, 855). Tokiu pavyzdžiu galėtų būti *juozėti (-ėja)* (LKŽ IV 429) greta *juosėti (juõsi, -ėja, -ėjo)*. Slavų kalbose tokią kaitą turi, pvz., rus. *luska (луска)* „lukštai, lupenos“ ir *luzga (лузга)*, lenk. *brzask* „atspindys; aušra“ ir *brzazg, trzaska* „skiedra, skala“ ir *trzazga* „t. p.“.

Lygumas, glotnumas sukelia blizgesio, spindėjimo įspūdį, plg. liet. *už-gliẽsti (-čia)* „užtepti“ greta jo vedinio iteratyvo *glaistýti (glaĩsto)* „teplioti; laistyti, lipinti, taisyti nelygumus, plyšius; tinkuoti; glostyti, dailinti, lyginti“ bei bendrašaknio *išgléičioti (-ioja)* „išdailinti, išzliebti“ (LKŽ III 393, 408, 421); *glìtinti (-ina)* „daryti glitų, slidų; tepti, šlapinti; lyginti, dailinti, poliruoti, slidinti“, būdvardžių *glitùs* „glebus, tižus; lipus; gleivėtas, pavandenijęs; lygus, švelnus“, *glìtas* „glebus, tižus; lipus; gleivėtas, pavandenijęs“ (LKŽ III 425, 427) vedinį; lat. *glizinât* „plonai tepti (sviestą); ką minkštą ar šlapią lyginti, glostyti...“ (EH I 393) su atitikmeniu *glìžti (glỹžta, glìžo)* „darytis gličiam; gleimėti, glimti“ (LKŽ III 428) lietuvių kalboje. Informatyvus šia prasme yra ir vartojimas tokių veiksmažodžių kaip *gludénti (-ẽna)* „glausti, tvarkyti, krauti, dėlioti (lygiai)“: *Išgludena* (nušveičia, nupoliruoja) *kaip auksakalys deimantą* (iš J. Balvočiaus raštų [LKŽ III 435]) bei *gluõdinti (-ina)* „lyginti, gluodą daryti; lygiai šukuoti (galvą)“: *Ir vaikščioj ištiestu kaklu, išrašytais* (išteptais) [paraštėje: *išgluodintais*] *veidais* (iš J. Bretkūno Biblijos vertimo [LKŽ III 441]); tad *gluõdinti* čia reiškia „tepti“. Iš minėtų semantinių paralelių galima daryti išvadą, kad t e p t i yra lyginti, gludinti, poliruoti, šveisti, o šitai jau turi tiesioginį ryšį su švytėjimu, blizgėjimu bei spindėjimu, plg. liet. *svìdinti (-ina, -ino)* „gludinti, šlifuoti; blizginti, poliruoti“ : *svidėti (svìda, -ėjo)* „švytėti, blizgėti, spindėti“ (LKŽ XIV 335). Tokią konotaciją gauna ir g l o s t y t i, plg. lat. *glasît vę̃dęru* „tinginiauti“, tai yra „glostyti pilvą“ (EH I 391), *glãsêt (-ẽju)* „gailėti, lepinti“ (EH I 392), *glãsît, glãstît (-u, -ìju)* „glamonėti, glostyti“, *glãzît (-u, -ìju)* „t. p.“ (ME I 623, 624); vok. *streichen* „glostyti, glostinėti; (nu)braukti, (nu)žerti; (už)tepti; dažyti; (iš)braukti, užbraukti...“.

Lipni, gliti masė duoda dažų atspalvį, spalvų niuansus ir pan., plg. liet. *mulvė* „pelkė, klampynė, liūnas; dumblas; purvas, kimbanti žemė“, *mulvas* „purvas“, *mulvinti* „purvinti, tepti“ : *mulvas* „rausvas, gelsvas, molio spalvos“: *Žąsinas mulvas* ([A. Juška] LKŽ VIII 404); liet. *mólis* „rusva žemė, tąsi, kai drėgna“ : *mólinas* adj. „suteptas moliu, moliuotas; molingas, su molio priemaišomis; padarytas iš molio; molio spalvos, moliūgas; apskritais rutuliukais dėmėtas (apie arklio plaukus), obuolmušis“, *moliũgas* adj. „molio spalvos, pilkšvai rusvas; gelsvas; nešvarus, išsitepęs...“, *moliũkas* adj. „molio spalvos, pilkšvai rusvas; gelsvas“ (LKŽ VIII 337-338, 341); lat. *mãls,* plur. *mãli* „molis“ (sl. **malina*) : *mãlaĩns* „molingas, molėtas; molio spalvos; gelsvas (hellgelb)“, *mãlęns* „gelsvas (hellgelb)“, *mãlgans* „molio spalvos, rusvas (hellbraun)“ (ME II 581, EH I 790); lat. *pliekns* (be kirčio) „baltasis molis“ : liet. *pliẽkti*

(-ia) „smarkiai degti, liepsnoti; smarkai šviesti, spiginti“; lat. *glīve* „žalios gleivės ant vandens; dumblas, mulvė; dažai (die Farbe)“ ir vedinys *glīvêt (-ēju)* „darytis gleivėtam, dumblinam, mulvinam“ (ME I 628); lot. *marga* fem. „mergelis (klintys arba kreida su didesne molio priemaiša)“ : **merg-* „mirgėti, mirguliuoti, ribėti“ (Walde II 39); gr. ἄργιλλος „baltasis molis“ : ἀργός „baltas; švytintis, blizgantis“ (Frisk I 132). – „tepti, glieti, lipinti“ ~ „brauk(y)ti, glostyti, trinti“ ~ „degti, liepsnoti“ // „šviesti, žibėti, spindėti, švytėti“.[242] Semantinių santykių reguliarumą iliustruotų ir tokios paralelės, kaip antai: vengrų *gyanta* „gintaras; sakai; gipsas, glazūra“.[243] Anglų *glaze* subst. „glazūra; (cukrinis) glajus; blizgesys; glazūruoti indai; dial. (amer.) ledo danga“, verbum „įstiklinti; glazūruoti; blaustis, stiklėti (apie akis); aptraukti glajumi; poliruoti“.

Veiksmažodį *iš-glésti* reikšme „išblėsti“ (LKŽ III 416) randame J. Šlapelio žodyne.[244] Kad tai iš tikrųjų vartotas žodis, leidžia spręsti tolygios reikšmės A. Juškos iš gyvosios kalbos užfiksuotas *glìsti (glỹsta, glìso)* „blėsti, mažėti ugniai, trauktis pelenais (apie žarijas)“ (LKŽ III 424). Tikslią struktūrinę bei semantinę paralelę sudaro veiksmažodžiai *blésti (-ta, -o)* „gesti, mažėti ugniai, trauktis pelenais (apie žarijas)“ ir *blìsti (blỹsta, bliñsa, blìso)* „temti“; dėl pastarojo reikšmės plg. *už-blìsti* „nustoti žėrėjus“ ir veiksmažodį su ilguoju šaknies balsiu *blýsti (-ta, -o)* „brėkšti, švisti; balti, blykšti; blėsti, gesti, temti“ (LKŽ I² 903-904, 923). Reikšmių diapazonas platėja ir jų santykiai aiškėja iš frazės *Apiblėsęs veidas* (buvo įkaitęs, raudonas) (LKŽ I² 904) ir vedinių *blėsčioti (-ioja)* „blėsuoti, pliūpčioti; mirgėti, žybčioti...“, *blėsúoti (-úoja, -ãvo)* „tarpais pasirodyti liepsnai, rusenti...“ (LKŽ I² 905). Vadinasi, greta reikšmės „blėsti, gesti, temti“ pasirodo ir priešingos, antoniminės reikšmės, tokios kaip „mirgėti, žybčioti“, „pasirodyti liepsnai, rusenti“ ir pan. Kad *glìsti (glỹsta, glìso)* „blėsti...“ savo turinyje galėjo taip pat turėti panašių reikšmių, matyti iš S. Daukanto vartoto jo priesagos *-ti-* vedinio *glistis* (be kirčio) „ugniavietė; (prk.) kibirkštis“ (LKŽ III 424). Tai, kad šalia daugeliu atvejų tranzityvinių vokalizmo *ė/e* formų atsiranda vokalizmo *i* intranzityvinės formos, lietuvių kalbos veiksmažodžio morfologijoje yra įprastas reiškinys, pvz., *dvẽsti (dvẽsia, -ė)* „gaišti, stipti, kristi (apie gyvulį); alkti, badauti; kvėpti...“, *ap-dvẽsti* „daugeliui išstipti; apgesti, apiblėsti...“, *dvèsti (dvę̃sta, dvẽso)* „blėsti, gesti“ : *dvìsti (dvỹsta, dviñsa, dvìso)* „švinkti, pradėti dvokti; rusenti, gesti, blėsti“ (LKŽ II² 955, 986); *grẽsti (grẽsia, grẽsė)* : *grìsti (grỹsta, grìso)*; *plẽsti (plẽčia, plẽtė)* : *plìsti (pliñta, plìto)*; *rẽkti (-ia, -ė)* : *(su-)rìkti (riñka, rìko)*.

Reikia pridurti, kad nepanašu, jog *glìsti (glỹsta, glìso)* „blėsti...“ priklausytų prie veiksmažodžio *glyvéti (glỹvi, -ėjo)* „žibėti, švitėti; mirgėti“ (LKŽ III 428) šak-

[242] Karaliūnas S. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė*, 34 ir tolesni.

[243] Voigt V. Hungaro-Baltica. – *Donum Balticum*. To Professor Christian S. Stang on the Occasion of his Seventienth Birthday 15 March 1970. Edited by Velta Rūķe-Draviņa, Stockholm. 1970, 575.

[244] Šlapelis J. *Lietuvių ir rusų kalbų žodynas*, Vilnius, 1921, 173 (*iš-glėsti = išblėsti*).

nies. Šis veiksmažodis turi atitikmenų ide. kalbose: s. fryz. *glīa* „žėruoti; degti (glūhen)“, s. skand. *gljá* „blizgėti, spindėti“ (<germ. **glīwēn*), gr. χλίω „gyventi pertekliuje, prabangiai; pūstis, keltis į puikybę, riesti nosį “ su ilguoju *ī* šaknyje ir pirmine reikšme „šilti, būti šiltam“ (plg. χλιά „šiluma“, χλιαρός „šiltas, drungnas“), s. air. *glē* „spindintis, žibantis, aiškus“ (<ide. **ghleiu̯o-*). Kaip matyti, šaknies struktūra yra visai kita (**ghliH-*/ **ghleiH-*, kartais atstatoma ir **ǵhlei-*[245]) negu veiksmažodžio *glìsti*.

[245] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II, 1104. Plg. Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II, 1965, 1317.

Vadinasi, *iš-glésti* „išblėsti“ ir *glìsti (glỹsta, glìso)* „blėsti, mažėti ugniai, trauktis pelenais (apie žarijas)“ galima laikyti pakankamu pagrindu teiginiui, kad lietuvių kalboje būta veiksmažodinės šaknies **glēs-* ne tik reikšme „blėsti, gesti“, bet ir reikšme „žėrėti, mirgėti, žybčioti“, „rodytis liepsnai, degti, rusenti“. Ir tuo labiau, kad galima atitikmenų rasti taip pat latvių kalboje, ir kandidatu gali būti *glęsa* „vėjo dvelksmas“ su vediniu *glęsuôt* „dvelkti, pūsti“ (ME I 625), – semasiologiškai plg. liet. *dvesėti (-ėja)* „gaudyti dvasią, kvėpuoti, dvėsuoti“: *Dvesėk pamažu dvasę, t. y. pūsk* (A. Juška [LKŽ II² 954]), *dvėsti (dvėsia, -ė)* „gaišti, stipti, kristi (apie gyvulį); alkti, badauti; kvėpti...“, *ap-dvėsti* „daugeliui išstipti; apgesti, apiblėsti...“, *dvèsti (dvę̃sta, dvėso)* „blėsti, gesti“, *dvìsti (dvỹsta, dviñsa, dvìso)* „švinkti, pradėti dvokti; rusenti, gesti, blėsti“ (LKŽ II² 955, 986); *dvėlúoti (-úoja, -ãvo)* „dvėsuoti, pūtuoti, lekuoti; plezgenti, žioruoti...“, *iš-dvėlúoti* „pamažu išgesti“ (LKŽ II² 952), o dėl reikšmių „kvėpuoti“ ir „pūsti (apie vėją)“ ryšio plg. *pūtúoti (-úoja, -ãvo)* „sunkiai ar girdimai kvėpuoti, alsuoti; pamažu pūsti (apie vėją)...“; *pū́tauti (-auja, -avo)* „sunkiai alsuoti, kvėpuoti; trūkčiais, gūsiais, šuorais pūsčioti...“ (LKŽ X 1119, 1144).

Tai galėjo sudaryti pakankamą pagrindą gintaro pavadinimui **glēsom (*ǵhlēsom)* atsirasti baltų kalbose, nes, kaip minėta, to pavadinimo motyvacija yra gintaro greito užsidegimo ypatybė. Antikos laikų *glēsum, glaesum* su lotyniška galūne atspindėtų baltų (prūsų) neutrum formą **glēsan*. Veiksmažodžius liet. *iš-glésti* reikšme „išblėsti“ ir s. skand. *glæsa* „šveisti, blizginti, puošti“, norv. *gløsa* „žėrėti, tviskėti, šviesti, spindėti“ (< germ. **glēs-* < ide. **ǵhlēs-*), be to, galima laikyti etimologiniais atitikmenimis.

Klasikinėje graikų kalboje, pradedant „Odisėja“, gintaras buvo vadinamas ἤλεκτρον neutr., ἤλεκτρος masc., fem. (seniausiuose tekstuose giminės negalima tiksliau apibrėžti). Be to, šis žodis žymėjo elektrą, gintaro spalvos aukso ir sidabro lydinį (4 dalys aukso, 1 dalis sidabro), kurį Herodotas pavadino „baltuoju auksu“. Iš skolinio *electrum* bei jo vedinio *electricus* lotynų kalboje, kaip viduramžių mokslinių terminų, į Europos kalbas, tarp jų ir į lietuvių, atėjo elektros pavadinimas. Mat magnetinės tam tikrõs hipotetinės substancijos jėgos pirmiausia buvo pastebėtos gintare. Graikiškas gintaro pavadinimas – sudėtingos struktūros ir neaiškios kilmės žodis. Antai toks žymus helenistas kaip U. von Wilamowitz–Moellendorffas netgi laikė jį

skoliniu iš karių kalbos.[246] Apie jį težinoma tiek, kad jis yra vedinys iš ἠλέκτωρ (acc. sing. -τορα) masc.,[247] turėjusio, kaip spėjama, pirminę reikšmę „švytintis, žėrintis“ ir vartoto saulės pavadinimu, taip pat ėjusio Hiperiono, saulės dievo, epitetu bei ugnies epitetu, – taigi toks pat vedinys, koks yra ir ἠλεκτρίς, mėnulio epitetas.[248] Iš gintaro pavadinimo išsivestas Strabono ir Plinijaus raštuose randamas salų pavadinimas Ἠλεκτρίδες νῆσοι „gintaro salos“. P. Chantraine'as pažymi, kad šis žodis tikriausiai yra priesagos -τωρ vedinys iš indoeuropietiškos šaknies, ir klausia: „mais quel radical?“.[249] Mėginimų tokios šaknies ieškoti būta.

M. S. Ruipérez manė tokią šaknį suradęs graikų kalbos veiksmažodyje ἀλέξω „ginti, atremti, atmušti“ (iš ide. *$h_2$lek-s-), ir todėl gintaro pavadinimo šaknį jis apibrėžė kaip *eh$_2$lek-.[250] L. Deroy ir R. Halleux šiai hipotezei turi rimtų priekaištų.[251] Jos silpnumas, teigia jie, nėra fonetika: šaknies pradžios balsis ā- (ἠ-) ilgas, o spėjamojo etimono šaknis turi tik ἀ- < *h_2-. Tas silpnumas matyti iš to, kaip M. S. Ruipérez interpretuoja Homero palyginimus: Achilas, šarvuotas nuo galvos ligi kojų, pasirodo kaip saulė (ὥστ' ἠλέκτωρ („Iliada“ XIX 398). Kitoje vietoje („Iliada“ VI 513) panašiai vaizduojamas Paris. M. S. Ruipérez siūlo šiame pasaže ἠλέκτωρ versti „gintaru“, tarsi šis graikų kalbos žodis paprastai atitiktų ἤλεκτρον, turėdamas galvoje, kad gintaro spalva buvusi panaši į graikų mikėniečių šarvų ir ginklų bronzos spalvą. Tokiu atveju, teigia L. Deroy ir R. Halleux, etimologinis tyrimas gerokai supaprastėja, ir, žinant gintaro apotropinę galią, gintaro pavadinimą be didesnio vargo galima sieti su ἀλέξω „ginti, atremti, atmušti“ žodžių šeima. L. Deroy ir R. Halleux savo tyrimą pradeda nuo to, kad, jų manymu, žodžius ἠλέκτωρ ir ἤλεκτρον artina ne spalva, bet jų funkcinis panašumas. ἤλεκτρον yra įrankio pavadinimas su priesaga -τρον kaip, pvz., μέτρον „matas; saikas“. Šie *nomina instrumenti* priesaga -τρον atitinką veikėjų pavadinimus su -τωρ ir -τηρ. Nuo Homero laikų egzistuoja nemažai vyriškos giminės veikėjų pavadinimų su -τρος. Todėl ir ἤλεκτρον „aukso ir sidabro lydinys“, ypač „gintaro“ reikšme, priklausąs žodžiui ἠλέκτωρ, nepaisant to, kokia būtų pastarojo etimologija. O šioji – iš kamieno ἠλεκ- arba ἠλεγ- – turinti atskleisti, išryškinti gintaro ir baltojo aukso funkcijas, jų vartojimą antikos visuomenėje.

Baltijos gintaras po Europą ėmė plisti prekybos keliais nuo žalvario amžiaus. Mikėnų epochos graikų kraštuose jo jau randama nemažai. L. Deroy ir R. Halleux

[246] Wilamowitz-Moellendorff von U. *Der Glaube der Hellenen,* I, Berlin, 1931, 255.

[247] Fraenkel E. Geschichte der griechischen Nomina Agentis auf -τηρ, -τωρ, -της (-τ-). – *Untersuchungen zur indogermanischen Sprach- und Kulturwissenschaft,* I, Strassburg, 1910, 16.

[248] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* I, 629; Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque,* 409.

[249] Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque,* 409.

[250] Ruipérez M. S. Ἠλέκτωρ et ἤλεκτρον „ambre“. – *Mélanges de linguistique et de philologie grecques offerts à Pierre Chantraine,* Paris, 1972, 239-240.

[251] Deroy L. et Halleux R. A propos du grec ἤλεκτρον „ambre“ et „or blanc“. – *Glotta,* 52, 1974, 36-38.

teigia, kad gintaras plito ne tik kaip mainų prekė, bet – svarbiausia – kaip patogi mainų priemonė, kaip, tarkim, druska, tam tikri akmenys, kriauklės ir vėliausiai kailiai. Ir gintaras, ir baltasis auksas, vienodai vadinti ἤλεκτρον, antikos graikams tarnavo kaip skaičiavimo priemonė. Mikėnų graikų periodu (II tūkstantmečio pr. Kr. antroji pusė) žodis ἤλεκτρον nuo gintaro buvęs perkeltas vadinti „baltajam auksui" (metalui), tačiau pirminė šio žodžio reikšmė buvusi „skaičiavimo priemonė (moyen de compte)", kuria jis ir susisiejąs su gr. ἀλέγω „rūpintis kuo, galvoti apie ką, kreipti į ką dėmesį". Autoriai mano, kad šis veiksmažodis, paliudytas tik esamojo laiko formomis ir dažniausiai su neiginiu, pradžioje reiškęs „(su)skaičiuoti, inventorizuoti, išvardyti", ir šitokią reikšmę sakosi radę jau „Odisėjoje" (VI 266-269). Gr. ἀλέγω esąs sudėtas iš veiksmažodžio λέγω „kalbėti, sakyti; pasakoti, dėstyti; vadinti; suprasti; laikyti kuo, priskirti kam, įskaityti į ką" ir priešdėlio ἀ-, kilusio iš kopuliatyvinio **sm̥-* ir pailginto į *-ā-* (vėliau *-η-*) priešdėlinėse formose ἀνηλεγής, ἀπηλεγής. Jie mano, kad λέγω pirmiau reiškęs „(iš)skaičiuoti", vėliau atsiradusi reikšmė „sakyti, kalbėti", ir kaip semantinę paralelę nurodo vok. *zählen* „(su)skaičiuoti" ir *erzählen* „pasakoti, sakyti, (pa)sekti".[252]

Antikos visuomenei gerai buvo žinoma gintaro apotropinė galia, tačiau tai, atrodo, nėra joks argumentas gintaro pavadinimą sieti su „ginti" reikšmės šaknimis, juoba kad gintaro ir gynimo sememų genetinis ryšys sunkiai suvokiamas, o jeigu šiuo atveju kažkokios psichologinės sąsajos ir būta, greičiausiai tai buvo antrinis dalykas. Mat pastebėjus gydomąsias gintaro savybes (plg., pvz., gr. ἀλέξιων „gydomoji priemonė", ἀλέξημα „gynyba, gynimas; gydomoji priemonė"), gintaro pavadinimas galėjo būti asocijuotas su šiuo veiksmažodžiu ir todėl atitinkamai priderintas prie jo struktūros; taigi vokalizmas *e* gali būti antrinis, priderintas prie šio veiksmažodžio.

[252] Deroy L. et Halleux R. A propos du grec ἤλεκτρον „ambre" et „or blanc", 39-52.
[253] Ibid., 52.

L. Deroy ir R. Halleux'o straipsnis yra labai informatyvus, autoriai išstudijavę visą literatūrą tuo klausimu, puikiai pažįsta graikų šaltinius ir meistriškai operuoja faktais. Tačiau jie patys pripažįsta, kad jų traktavime yra *un point faible,* būtent jų iškelta hipotezė, kad gintaras Mikėnų epochoje jau buvo skaičiavimo priemonė, taigi tam tikri pinigai, dar prieš atsirandant raštui.[253] Kitu jų hipotezės *un point faible* reikėtų laikyti aiškinimą, kad graikams matavimo (scil. laiko) vienetai buvę ir saulė bei mėnulis.

Tad atsakymo į P. Chantraine'o klausimą dar neturime.

Kita vertus, M. S. Ruipérezo kalbamojo žodžio formalinė rekonstrukcija **eh₂lek-* (išskyrus galbūt šaknies vokalizmą) atrodo esanti visai įmanoma, turint galvoje graikų doriečių dialekto formą (ἄλεκτρον su ilguoju *ā*) bei šio tyrinėtojo pateiktus kitus panašios struktūros pavyzdžius, kaip antai: gr. ἤπειρος, dial. (doriečių) ἄπειρος „žemynas (kaip priešingybė jūrai bei saloms); jūros krantas" su tiksliu atitikmeniu va-

karų germanų kalbose: vok. *Ufer* „krantas“, s. angl. *ōfer* ir kt.< ide. **āpero-* < **eh₂per-*; gr. ἠρέμα adv. „ramiai, švelniai, lėtai, po truputį“ < **eh₁rem-* šalia s. ind. *rámate* „jis tyla, rimsta“, liet. *rìmti* ir kt. (< **h₁rem-*); gr. ἠλάσκω „klaidžioti, bastytis, slankioti“, lat. *āla* „kvaiša, vėpla“ < ide. **āl-* < **eh₂l-* greta gr. ἀλάομαι „klaidžioti, bastytis; gyventi tremtyje“, lat. *aluôtiês* „klysti, apsirikti“ < **h₂l-* .[254]

Dar vienas šios rūšies pavyzdys su etimologiniais atitikmenimis lietuvių kalboje būtų gr. ἠλακάτη „kuodelis“, turbūt ir „verpstas“, specializuotai taip pat „kotas, stiebas, strypas“; jo variantas ἠλεκάτη su balsiu *e* laikomas atsiradusiu dėl asimiliacijos. Ankstesnių autorių lyginimo su liet. *lenktùvas, lañktis* dabar atsisakyta dėl fonetinio pobūdžio neatitikimų.[255] Prisimenant P. Chantraine'o nuomonę, jog tai, kad jis būtų skolinys, yra neįrodomas dalykas,[256] galima ryžtis šį graikų kalbos žodį susieti su liet. *éleksis,* žinomu iš prūsų lietuvių žodynų ir akademiniame „Lietuvių kalbos žodyne“ (II², 1120) paaiškintu „žagrės ragožius, mastas, uolektis“, bei *elektis* (be kirčio) „t. p.“. Reikšmių diapazonas ir jų santykiai ryškėja iš panašias reikšmes turinčių žodžių, kaip antai: liet. *úolektis* (ir *uolektìs)* „ilgio matas, lygus atstumui nuo alkūnės iki pirštų galų (66–71 cm) , mastas; žagrės ragožius“, *úolekis* „ilgio matas, lygus atstumui nuo alkūnės iki pirštų galų, mastas“ (LKŽ XVII 489-490); *ragõžius* „arklo rankenos ir liemuo, padaryti iš dvišako eglės ar beržo kamieno; medinis arklas, žagrė; stulpas su šakomis puodynėms džiauti...“ (LKŽ XI 38-39); *ragõčius* „arklo rankenos ir liemuo, padaryti iš dvišako eglės ar beržo kamieno; medinis arklas, žagrė; įtaisas siūlams vyti, reketukas; stulpas su šakomis puodynėms džiauti...“ (LKŽ XI 36); *rekẽtis* (ir *reketỹs*) „labai šakotas medis; šakoto medžio stulpas puodynėms džiauti; prietaisas siūlams iš ritės į sruogą vyti, lenktuvas; prietaisas virvėms vyti; trišakis pagalys, prie kurio tvirtinamas kuodelis verpiant ...“ (LKŽ XI 406); *rekẽžis* (ir *rẽkežis, rekežỹs*) „žemas išsišakojęs medis; šakoto medžio stulpas puodynėms džiauti; prietaisas siūlams vyti, lenktuvas...“ (LKŽ XI 407-408). Iš čia matyti, 1) kad reikšmė „prietaisas siūlams iš ritės į sruogą vyti, lenktuvas“ nėra labai nutolusi nuo tos pagrindinės reikšmės, kurią turi *éleksis,* būtent nuo reikšmės „žagrės ragožius, mastas, uolektis“; be to, lietuvių kalboje pasirodo taip pat reikšmė „kuodelis“, plg. reikšmę „trišakis pagalys, prie kurio pritvirtinamas kuodelis verpiant“ (*rekẽtis* [ir *reketỹs*]); 2) kad, jeigu šie graikų ir lietuvių kalbų žodžiai bendrašakniai, ἠλεκάτη negalėtų turėti antriniu būdu atsiradusio šaknies balsio, nes šis graikų kalbos žodis šaknies vokalizmu sutampa su liet. *éleksis, elektis*. Matyt, veikiau būta atvirkščiai – ἠλακάτη šaknies balsis galėjo būti priderintas prie priesagos balsio *a* (balsių harmonija). Gr. ἠλεκάτη, ἠλακάτη ir lietuvių kalbos *elektis,* išskyrus

[254] Ruipérez M. S. Ἠλέκτωρ et ἤλεκτρον „ambre“.– *Mélanges de linguistique et de philologie grecques offerts à Pierre Chantraine,* 239.

[255] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* I, 628; Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque,* 409.

[256] Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque,* 409.

pastarojo šaknies pradžios neaiškų balsį *e*, skiriasi tik tuo, kad graikų kalbos žodžiai turi priesagą *-at-*, o lietuvių kalbos – *-t-*. Darybos santykis priesagų atžvilgiu toks pat kaip, pvz., tarp *úolektis* ir *úolekis*. Liet. *éleksis* dar turi prisijungęs priesagą *-s-*. Jų šaknies prolytė rekonstruotina **eh₁lek-* su šaknies pradžios balsių kaitos nykstamojo laipsnio alomorfu **h₁lek-*, baltų kalbose virtusiu **alek-*, dar vėliau **elek-*, šaknies pradžios balsį priderinus prie šaknies vidurio balsio, jeigu, žinoma, *elektis* šaknies pradžios balsis *e* yra buvęs iš seno trumpas.

Lietuvių kalboje seniau buvo vartojami (gal kur ir dabar tebėra) *lakaĩ* „sakai“ („Tilžės Keleivis“, 1881 m., Šatės [LKŽ VII 81]), *lokis* (kirčiuotas pirmasis skiemuo, priegaidė nežinoma) „sakingo medžio gabalai, iš kurių daromas žiburys“ (Tverečius, Ignalinos r.), – semasiologiškai plg. liet. *sakaĩ* „sutirštėję ar sukietėję kai kurių medžių gyvasakiai“ : *soklỹs* „sakingas medis ar pagalys kurui“ (LKŽ XIII 288), – *lokas* (be kirčio) „iš vielų nupintas didelis samtis kūrenti ugnelei, gaudant vėžius“ (Rimšė, Ignalinos r. [LKŽ VII 644]). Plačiau žinomi žodžiai su šaknies dvibalsiu *uo*: *luõkas* „įtaisas šviesti naktį žuvis gaudant“ (Vidiškės, Rimšė, Ignalinos r.), „kūjis žuvims pritrenkti daužiant į ledą“ (Tverečius, Ignalinos r.), „samtis žuvims po ledu gaudyti“ (Dūkštas, Ignalinos r.), *luõkina* „samtis žuvims po ledu gaudyti“ (Trakai). Jų denominatyvai yra *luõkinti* (ir *lúokinti*) „naktį su žiburiu žuvis (žeberklu) ar vėžius gaudyti“ (Nedzingė, Varėna, Leipalingis, Seirijai, Lazdijų r.), „žuvį gaudyti pritrenkiant per ledą“ (Rudamina, Lazdijų r.; Seinai, Lenkija, Leipalingis [LKŽ VII 690]), *luõkyti* (ir *lúokyti*) „naktį su žiburiu žuvis (žeberklu) ar vėžius gaudyti“ (Molėtai, Rimšė, Ignalina), „žuvį gaudyti pritrenkiant per ledą“ (Dusetos, Zarasų r.; Dūkštas, Ignalinos r.; Kriaunos, Rokiškio r. [LKŽ VII 691]). Dėmesio verti ir variantai su vokalizmu *o*: *lokinti (-ina)* (kirčiuotas pirmasis skiemuo) „naktį su žiburiu žuvis (žeberklu) ar vėžius gaudyti“ (Dubičiai, Leipalingis), *lokyti (-ija)* (kirčiuotas pirmasis skiemuo) „naktį su žiburiu žuvis (žeberklu) ar vėžius gaudyti“ (Linkmenys, Ignalinos r.; Salakas, Zarasų r. [LKŽ VII 644]). Situacinį tarp šių dviejų veiksmų – su žiburiu žvejoti ir žuvį gaudyti pritrenkiant per ledą, – taigi ir semantinį žodžių ryšį rodo, pvz., sakinys *Reikia eiti šiąnakt luokyti* (pritrenkiant gaudyti) *žuvų su ugnia, ba ledas šviesus – matysis* (Dusetos [LKŽ VII 691 s. v. *luõkyti*]). Vadinasi, pirminė situacija yra žvejoti su žiburiu, pradinė reikšmė – „naktį su žiburiu žuvis (žeberklu) ar vėžius gaudyti“. Todėl kitaip negu manoma,[257] reikšmė „žuvį gaudyti pritrenkiant per ledą“ laikytina antrine, išvestine iš pirmosios, o patys veiksmažodžiai *luõkinti* (ir *lúokinti*), *luõkyti* (ir *lúokyti*) yra aiškūs denominatyvai. Kad reikšmė „žuvį gaudyti pritrenkiant per ledą“ yra vėlesnė, patvirtina latvių kalbos veiksmažodžiai *lāktêt (-ēju)*, dažniau *làktît*[2] *(-îju)* „degti, blykčioti, žiburiuoti, žėrėti; su žiburiu naktį valtyje žvejoti“, vardažodžių *lākte*, *làkts*[2] „sakingo medžio šakalys, skala; to-

[257] Būga K. *Rinktiniai raštai*, I, 319; III, 834. Plg. Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I, 385; Топоров В. Н. *Прусский язык*. Словарь (K–L), Москва, 1984, 77.

kių degančių šakalių, skalų ugnis; liepsna (helle Flamme)“ vediniai, kurių reikšmė „su žiburiu naktį valtyje žvejoti“ yra aiškiai išvestinė iš reikšmės „degti, blykčioti, žiburiuoti, žėrėti“. Veiksmažodžius lietuvių kalboje darantis, galėjo atsirasti metatonija: *luõkas* → *lúokinti, lúokyti* kaip *sveĩkas* → *svéikinti, šveñtas* → *švéntinti, švéntyti (-ija).* Jų cirkumfleksinės (tvirtagalės) priegaidės pasirodymas, matyt, aiškintinas intonacijos suvienodinimu su vardažodžiais, kai pastarieji nustojo buvę suvokiami esą jų darybos pamatas. Vardažodžių *luõkas, luõkina* (dėl priesagos *-ina* plg., pvz., *vaĩkas* : *vaikinà*[258]) šaknies dvibalsis, atrodo, yra vėliau atsiradęs iš senesnio *o,* kurį turi žemaičių šnektų *lokis*. Kad pirminio vokalizmo būta *o* (< baltų *ā*), matyti iš artimos reikšmės latvių kalbos atitikmenų *lākte, làkts*[2] „sakingo medžio šakalys, skala; tokių degančių šakalių, skalų ugnis; liepsna (helle Flamme)“. Lietuvių kalboje yra atvejų, kad dvibalsis *uo* sporadiškai pasirodo šalia balsio *o,* plg., pvz., *druožlẽ* (ir *druogžlẽ* su įspraustu *g*) (acc. sing. *druõžlę*) : *drožlẽ* (acc. sing. *drõžlę*), *dróžti (-ia); stuomuõ* „figūra, išvaizda, pavidalas, augumas, ūgis, dydis“, *stúomenas* „t. p.“, *stúomenys* „drobės gabalas marškiniams“ : *stomuõ* „figūra, išvaizda, pavidalas, augumas, ūgis, dydis“, *stómenas* „t. p.“, *stómenys* „drobės gabalas marškiniams“, *stóti (-ja);*[259] *púoselėti (-ėja)* „rūpestingai auginti, prižiūrėti...“ : *póselėti (-ėja)* „t. p.“, *pósėti (-a)* „laikyti pagarboje, garbinti (ppr. stabus)“.[260] Kaimo vardas *Skuomantaĩ* (acc. plur. *Skúomantus*) (Juodupė, Rokiškio r.) taip pat turi *uo,* kilusį iš *o,* plg. *Skomantaĩ* (acc. plur. *Skómantus*) kaimas, Veiviržėnai, Klaipėdos r. Šais atvejais šaknies vokalizmas *o* (< baltų *ā*) yra pirminis. Vadinasi, aukštaičių rytiečių *luõkas* seniau atrodė **lokas* ir, išskyrus kamiengalį, sutapo su žemaičių *lokis*.

Kaip jau dėstant minėta, latvių kalboje yra paliudyti, pirma, *lakts* (gen. sing. *lakts*, taigi *i* kam.) „ugnis (eine Flamme)“ (ME II 417), kuris šaknies vokalizmu sutampa su liet. *lakaĩ;* antra, *lākte, làkts*[2] (*i* kamienas fiksuotas Druviena, Kalnamuiža) „sakingo medžio šakalys, skala; tokių degančių šakalių, skalų ugnis; liepsna (helle Flamme)“ (ME II 437, EH I 727) su vediniais *lāktêt (-ēju),* dažniau *làktît*[2] *(-îju)* „degti, blykčioti, žiburiuoti, žėrėti; su žiburiu naktį valtyje žvejoti“ (ME II 437-438). Iš turimų duomenų negalima nustatyti šių latvių kalbos žodžių šaknies intonacijos, bet kad jų turėtas baltiškasis akūtas, latvių kalbos tarmėse reflektuotas tęstine (stieptā) priegaide, rodo dūrinys *lākturis* „žibintuvas (balanai įkišti), žibintas...“, tikrai sakant, *lākte+turêt* „turėti“ (ME II 438, EH I 727). Akivaizdu, kad *lākte* ir *i* kamieno *làkts*[2] turi formantą *-t-* ir todėl yra vediniai. Vadinasi, vediniais reikėtų laikyti ir liet. *lokis* bei *luõkas* (<**lokas*). Darybos pamatas turėjo būti veiksmažodis **lāk-* „degti“. Iš jo latvių kalboje su priesaga *-t-,* lietuvių kal-

[258] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 243 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

[259] Plačiau Karaliūnas S. Iš lietuvių kalbos *į̨o*-kamienių veiksmažodžių istorijos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XIV, 1973, 127 ir tolesni.

[260] Каралюнас С. С. К балтийскому соответствию славянского **pasti.* – *Балто-славянский сборник,* Москва, 1972, 284-286.

boje su *-(i̯)o-* ir buvo pasidaryti *lãkte*, *làkts*[2], *lokis* bei **lõkas (→ luõkas)*. Tokiais darybos atvejais lietuvių kalboje įvyksta metatonija, plg., pvz., *klóti* : *klõdas*; *lópyti (-o)* : *lõpas*; *pastóti (-ja)* : *pastõvas* „laiptelis lipant pasistoti, pamina...“; *pasésti (-sédi)* : *pasẽdas* „vežimo sėdynė, pasostė“; *pavydėti (-výdi)* : *pavỹdas*.

Bet kas yra **lā́k-* „degti“? Pirmiausia reikia neužmiršti, kad būta ir alomorfo baltų **lak-* su trumpuoju balsiu šaknyje – tik tokia prielaida galima patenkinamai paaiškinti liet. *lakaĩ* „sakai“ ir *i* kamieno lat. *lakts* „ugnis (eine Flamme)“ buvimą. Gr. ἥλέκτωρ (acc. sing -τορα) masc., turėjusio pirminę reikšmę „švytintis, žėrintis“ ir spėjamąją šaknį **eh₂lek-*, akivaizdoje jų šaknies struktūros interpretacija teoriškai gali būti dvejopa. Viena vertus, tariant, kad šaknis **eh₂lek-* struktūriškai yra galima – tai matyti iš aukščiau duotų tokio tipo pavyzdžių, rodančių du normaliojo laipsnio balsius šaknyje – ir kad graikų kalbos formos vokalizmas *e* yra etimologinis, baltų **lak-* reikėtų suvokti buvus ide. **h₂lok-*, o baltų **lā́k-* laikyti su kiekybine apofonija atsiradusiu iš ide. **h₂lok-* po to, kai šis alomorfas baltų prokalbėje išvirto **lak-*, – dėl tokios galimybės plg. liet. *žélti* (*žẽlia*, *žélė*) : *žãlias* < **źolio-* : *žolė̃* (acc. sing. *žõlę*) < **źāl(i)i̯ā*. Kita vertus, kaip sakyta, graikiškų žodžių šaknies vokalizmas *e* yra įtartinas – jis gali būti priderintas prie gynimo veiksmažodžio. Todėl galimà prielaida, kad tikrąjį vokalizmą šioje šaknyje yra išlaikiusios baltų kalbos. Tada teoriškai turėtume atvejį, panašų į tą, kurį matome, pvz., liet. *stãtas* „tiesiai ar beveik tiesiai kylantis aukštyn; stovintis ant kojų“, *stãčias* „stovintis ant kojų; vertikalus, negulsčias, nepakrypęs...“ < ide. **sth₂-tó-* resp. **sth₂-tio̯-* greta veiksmažodžių *stóti (-ja)*, lat. *stât (-ju)* < ide. **steh₂-*. Tada baltų **lā́k-* atspindėtų ide. **h₂leh₂k-*, baltų **lak-* būtų **h₂lh₂k-*, o ἥλέκτωρ tęstų **eh₂lh₂k-*. Kaip atrodo, preferuotina šioji alternatyva. Šaknis **h₂lh₂k-*/**eh₂lh₂k-* „degti“, matyt, yra vėliau susidariusi: prie *h₂el-*„degti“, kurią turi lot. *ad-oleo*, *-ēre* „uždegti (židinio ugnį); smilkyti smilkalus; aukoti aukas; sudeginti“, *altāre* neutr. „aukuras, altorius“, umbrų *uřetu* „reikia sudeginti“,[261] galimas daiktas, buvo pridėtas išplėtimas **-h₂k-*.

[261] *Lexikon der indogermanischen Verben*, 234.

Tad iš tos indoeuropietiškosios šaknies su priesaga -τωρ gali būti išsivestas ἡλέκτωρ, vartotas kaip saulės pavadinimas, taip pat ėjęs Hiperiono, saulės dievo, epitetu bei ugnies epitetu, taigi *nomen agentis* su pirmine reikšme „kas (už)dega, degina, degintojas“, ir bus buvusi **h₂lh₂k-*/**eh₂lh₂k-* „degti“. Jos vediniu laikytinas taip pat ἤλεκτρον, įrankio pavadinimas su priesaga -τρον ir pirmine reikšme „priemonė (už)degti“, tai yra gintaras. Dar reikėtų pridurti, kad kitas graikų motyvas gintaro pavadinimą darytis iš saulės žodžio galėjo būti ir mitologinis. Mat gintaras pagal vieną antikos tradiciją yra kilęs iš Fajetonto, saulės dievo Helijo sūnaus, sesers ašarų. Apie tai Plinijus (*Natur. hist.* 37, 31) rašė: *Phaetontis fulmine icti sorores luctu mutatas in arbores populos lacrimis electrum* [...] *appellatum, quoniam Sol vocitatus est Elector.*

Tipologinės paralelės patvirtintų pirmiausia sememų „derva, sakai“ ir „gintaras“ ryšį: est. *merevaik (-gu)* „gintaras“, sudėtas iš *meri* „jūra“ ir *vaik (-gu)* „derva, sakai; ausų siera“, vot. *vaikko* „derva, sakai“;[262] est. *helmes* „perlas“, dial. „gintaras“, suom. *helmi* „perlas; spragilo kankalas“;[263] suom. *meripihka* „gintaras“, pažodžiui „jūros derva“, sudėtas iš *meri* „jūra“ ir *pihka* „derva, smala“;[264] lyb. *el'm* „perlas; gintaras“;[265] vengrų *gyanta* „gintaras; sakai; gipsas, glazūra“;[266] anglų *glaze* subst. „glazūra; (cukrinis) glajus; blizgesys; glazūruoti indai; dial. (amer.) ledo danga“, verbum „įstiklinti; glazūruoti; blaustis, stiklėti (apie akis); aptraukti glajumi; poliruoti“.

Čia išdėstytą gintaro graikiško pavadinimo kilmės hipotezę patvirtina liet. *giñtaras* etimologija.

K. Būgos „Aistiškų Studijų“ (34), akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ (III, 322) duomenimis, *giñtaras* „suakmenėję sakai, išplaunami jūros arba iškasami iš žemių (glaesum)“ plačiausiai vartojamas žemaičių šnektose, jų vakarų pakraštyje (Kretingos, Skuodo, Plungės, Šilalės r.). Nesvetimas nė šiaurės rytų dūnininkų šnektoms (DūnŽ 486). Daugiskaitine forma ir reikšme „(gintaro) karoliai“ pažįstamas ir rytiečiams (Salamiestis, Kupiškio r.; Troškūnai, Anykščių r.). Kad seniau rytiečių vartotas plačiau, matyti iš jo fiksacijos K. Sirvydo žodyno trečiajame leidime (*gintaras,* gen. sing. *gintaro,* būdvardis *gintarinis*)[267] bei jo „Punktuose sakymų“ (I, 183). Druskininkų apylinkių šnektų *giñtaris* (DrskŽ 101), spėjama, atėjęs iš bendrinės kalbos. Kirčiavimo variantą *gintãras* duoda F. Kuršaičio žodynas (K I 211). Kad *gintãras* vartotas ir gyvojoje kalboje, pvz., Tilžės apylinkėse, liudija K. Būga („Aistiški Studijai“, 34). Prūsų Lietuvoje anksčiausiai (XVIII a. pradžia), rodos, paliudytas J. Brodovskio žodyne. P. Ruigio ir K. Milkaus žodynuose sutinkama reta forma *gentãras* (LKŽ III 237), bet F. Kuršaitis sako tokios negirdėjęs. Rankraštiniame XVII a. vidurio žodyne „Lexicon Lithuanicum“ duodamos formos *gentaras* ir *gintorius*.[268] Negana to, prūsų lietuvių (Ruigio, Milkaus, Krauzės, Nesselmanno) žodynuose paliudyta forma *jentãras* (LKŽ III 340) taip pat šaknyje turi *e*. Tad priesagos *-ar-* kirčiavimas gerai paliudytas ir abejonių nekelia. O tai, kad vietoj *g-* čia yra garsas *j-*, matyt, reikia aiškinti kalbų kontaktais. Vidurinėje vokiečių žemaičių kalboje, vartotoje Prūsijos gyventojų vokiečių, priebalsis *g* prieš priešakinės eilės balsius buvo tariamas kaip *j*[269] (plg. *jēn* = *gehen*

[262] Mägiste J. *Estnisches etymologisches Wöterbuch,* XI, 3650-3652.

[263] *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja,* I, Helsinki, 1992, 154.

[264] *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja,* II, Helsinki, 1995, 351.

[265] Kettunen L. *Livisches Wörterbuch,* Helsinki, 1938, 45.

[266] Voigt V. Hungaro-Baltica. – *Donum Balticum,* 575.

[267] *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas,* 123.

[268] *Lexicon Lithuanicum.* Rankraštinis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas, Vilnius, 1987, 100, 180.

[269] Čepienė N. *Lietuvių kalbos germanizmai ir jų fonetinė adaptacija* [Daktaro disertacijos mašinraštis], Vilnius, 1995, 147.

„eiti", *jiçt* = *Gicht* „podagra", o žodis *pavojingasis* Prūsijos valdžios įsakuose parašytas taip: *pawogingafis*).[270]

Iš įvairių vokiškų dokumentų susekama prūsus vartojus *gentars*.[271] Iš Karaliaučiaus senamiesčio parapijos klebono Pollianderio laiško, lotyniškai rašyto į Leipcigą 1535 m. draugui mokytojui Kasparui Borneriui, sužinome, kad Semboje, sūduvių krašte, „yra daugiau kaip 32 kaimai, kurių gyventojai jau nuo senų laikų visu pajūriu gaudo gintarą, kurį jie savo protėvių kalba vadina *gentarum*".[272] Forma *gentarum*, suprantama, yra lotynizuota. Kiek vėliau, 1551 m., tai patvirtina ir A. Aurifaberis savo veikale „Succini historia" pasakydamas: „Sūduviai gintarą savo kalba vadina Gentarn (Die Sudawen heissen den Börnstein in jrer sprach Gentarn)".[273] Šitokią gintaro pavadinimo formą teisingai yra paaiškinęs K. Būga: „Sūdai gintarą bus tarę *gẹntaran* (nom. sing. n.). To žodžio balsis *e* yra *ẹ* iš *i*. Vadinasi, *gentarum* prūsiškai skaitytinas yra *gintaran*".[274] V. Toporovas, pritardamas K. Būgai, pr. *gentars* laikė vėliau atsiradusiu ar netgi neteisingai atstatytu pagal Rytprūsių vokiečių *Gentar*, taip pat neatmetė galimybės, kad lotyniškųjų šaltinių *gentarum* yra liaudies etimologijos rezultatas, kai gintaras buvo suvoktas kaip ugnies gimdytojas ir pavadinimas priderintas prie lot. *genitor* „gimdytojas".[275] V. Mažiulis irgi spėjo („turbūt") prūsų kalboje buvus *gintars*.[276] Padarius prielaidą, kad prūsų ir sūduvių (jotvingių) kalbose buvo *gintar(a)s* (su šaknies *i*), sunku paaiškinti liet. dial. *gentãras* ir *jentãras*. Kadangi šios formos paliudytos prūsų lietuvių žodynuose, galima spėti, kad jos į to krašto lietuvių šnektas atėjo iš prūsų kalbos dialektų. O Ordino šaltinių prūsiškuose vietovardžiuose, taip pat prūsų kalbos paminkluose – Elbingo žodynėlyje ir katekizmuose – dažnai vietoj etimologinio *i* randame parašytą *e*. Iš to daroma pagrįsta išvada,[277] kad prūsų dialektuose, bent jau jų dalyje, balsis *i* galėjęs būti tartas plačiai ir atvirai, tai yra *ẹ*, kaip sakė K. Būga.

Pradinę formą **gintara-* (su balsiu *i* šaknyje) remia latvių kalbos atitikmuo *dzĩtars*, žinomas iš liaudies dainų,[278] taip pat *dziñtars* liaudies dainose ir gyvojoje kalboje

[270] *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams.* Sudarė P. Pakarklis, Vilnius, 1960, 15.

[271] Nesselmann G. H. F. *Thesaurus linguae prussicae*. Die preussische Vocabel vorrath, Berlin, 1873, 46; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (E–H), 211-212.

[272] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 151.

[273] Ibid., 150-151; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (E–H), 211-212.

[274] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 150.

[275] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (E–H), 212.

[276] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 352.

[277] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 215; Trautmann R. *Die altpreußischen Personennamen,* 124; Endzelīns J. *Senprūšu valoda,* 25.

[278] *ME,* I, 559; *EH,* I, 362; Gāters A. Dzintarzeme (Bernsteinland) in den Dainas und die lettische Bezeichnung für Bernstein. – *Humanitas Religiosa.* Festschrift für Haralds Biezais, Stockholm, 1979, 283-294.

(pvz., Pūre, Tukumo r.) su variantais *dzintārs* (be kirčio) Kuršių Nerija,[279] *dzinteris* (be kirčio) liaudies dainose, *dziñtārs* (Ungurmuiža [ME I 552, EH I 359]) dėl išlikusio dvigarsio *in* laikomas gautu iš kuršių kalbos ir leticizuotas;[280] jis aiškiai paliudytas vietovardžiuose *Sintere* (1253 m.), *Sinter* (1291 m.), *Zintere* (1305 m.), *Zynthere* (1338 m.) kuršių teritorijoje ir upėvardžiuose *Gintarà* (Šaltuonos intakas, Raseiniai), *Gintora (Гинтора)* (XVI a.),[281] *Giñtaras* (upė, Raseiniai), *Giñtaris* (upė, Šeduva) Lietuvos teritorijoje. Gyvojoje kalboje plačiai vartojamas *zìtars,* su variantais *zìtęrs, zìteris*[2], *zīters* (ME IV 737, EH II 810), turi žodžio pradžios *z-*, sporadiškai supaprastėjusį iš *dz-*, plg. *zęguze* „gegutė" : *dzęguze* „t. p." (plg. liet. *gegužė̃*); *zeldinât* „dilginti" : *dzeldinât* „t. p."; *zelît* „gelti" : *dzelît* (plg. liet. *gélti*).

Žodžio *giñtaras* K. Būga skyrė priesagą *-aras,* o liet. *giñtaras,* lat. *dzìtars* priegaidžių skirtumą (cirkumfleksas : akūtas) aiškino metatonija.[282]

Iš duomenų apžvalgos matyti, kad gintaro pavadinimas **gintara-* yra senas baltų kalbų žodis, siekiantis XIII a. Pirmine jo priesagos forma, atrodo, laikytina *-ar-* (< ide. **-or-*), nes, viena, iš jos vėliau atsirado baltų *-er-* (matyt, priderinus prie galūnės *-is* priešakinės eilės balsio, vėliau perkėlus ir į poziciją prieš galūnę *-as*) ir, antra, ji buvo pailginta į *-ār-* – matyt, pagal modelį *gaũgaras* „kalno viršūnė, kauburys" : *gaugorà* „pakili vieta dirvoje ar pievoje..." (LKŽ III 167); *kaũkaras* „kalnelis, kalva, kaubrys" : *kaũkoras* „t. p.", *kaukõris* „kauburys, krūva" (LKŽ V 420, 423, 424). Kaip jau pastebėjo W. Schmidas,[283] prie priesagos balsio pailginimo galėjo prisidėti (plg. *gintorius*) ir tokie semantiškai artimi slaviška priesagą *-orius* turintys liaudies dainose vartojami žodžiai, kaip antai: *Ar žiba žiborius? Ar dega degorius?* ([LB 102] iš A. Leskieno ir K. Brugmanno 1882 m. išleisto lietuvių liaudies dainų rinkinio).

J. J. Mikkola liet. *gintãras* nelaikė baltišku žodžiu, spėjo jį kilus iš tiksliau neapibrėžiamos rytų šalies (plg. čuvašų *janDar* „stiklinė; stiklas", čeremisų *jamdar*

[279] Schmid W. P. Zum baltischen Dialekt auf der Kurischen Nehrung. – *Indogermanische Forschungen,* 88, 1983, 261-262; Idem. *Nehrungskurisch. Sprachhistorische und instrumentalphonetische Studien zu einem aussterbenden Dialekt,* Wiesbaden, 1989, 34, 36.

[280] Endzelin J. Zu den kurischen Bestandtteilen des Lettischen. – *Indogermanische Forschungen,* 88, 1913-1914, 98 [=Endzelīns J. *Darbu izlase,* II, Rīgā, 1974, 506]; Idem. *ME,* I, 552. Idem. [Recenzija:] Die Kurenfrage von V. Kiparsky (Annales academiae scientiarum Fennicae B XLII). Helsinki 1939. 474. – *Filologu biedrības raksti,* XX, Rīgā, 1940, 254 [=Endzelīns J. *Darbu izlase,* III (2), 561]; Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 179-180.

[281] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 168, 175; Kiparsky V. *Die Kurenfrage*, 199.

[282] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 390.

[283] Schmid W. P. Bemerkungen zu litauisch *giñtaras* 'Bernstein'. – *Anglo-Saxonica.* Beiträge zur Vor- und Frügeschichte der englischen Sprache und zur altenglischen Literatur. Festschrift für Hans Schabram zum 65. Geburtstag, München, 1993, 426.

„butelis“).[284] Įdomu, kad J. J. Mikkola rašydamas pasiklausė J. Gerulio, žinomo baltisto, nuomonės dėl žodžio *giñtaras* kilmės. J. Gerulio atsakymas buvo toks: savo daryba *giñtaras* esąs izoliuotas, nematyti galimybės jį etimologiškai susieti su baltų kalbomis; trumpai tariant, *giñtaras, dziñtars, dzìtars* negalima esą laikyti baltiškais žodžiais.[285] B. Larinas teigė, kad baltiškasis gintaro pavadinimas, kaip ir vengrų *gyanta,* kilę iš pirmykščių Rytų Baltijos gyventojų autochtonų, gintaro rinkėjų, „pamarėnų“. Girdi, liet. *giñtaras, gintãras, gentãras* nei morfologiškai, nei semantiškai negalima paaiškinti lietuvių kalbos duomenimis. Vengrų *gyanta* negalėjęs atsirasti iš *gyantár,* nes žodžio galo *r* vengrų kalboje neiškrintąs. Ir morfologinė kaita *-a* : *-ár,* ir būdinga reikšmė „gintaras; pušų sakai“ esančios atėjusios iš tos kalbos, iš kurios vengrai šį pavadinimą pasiskolinę. Šio žodžio migracijoje į baltų kalbas vengrai buvę tarpininkai.[286] Fantastinis, vadinasi, ir nepriimtinas yra O. Trubačiovo *giñtaras* atsiradimo aiškinimas: jis esąs pasiskolintas iš rus. *янтáрь, ентарь,* o šis, tarpininkaujant čuvašų *janDar* „stiklinė; stiklas“, *janDal* „brangūs karoliai; gintaras“, paeinąs iš s. ind. *yántar-* „sulaikantis“ (girdi, jis atspindįs gintaro magnetizmą).[287]

Nieko apie žodžio *gintaras* kilmę nepasakyta ir E. Fraenkelio „Lietuvių kalbos etimologijos žodyne“.[288] Mėginta aiškinti taip pat remiantis baltų kalbų medžiaga. E. Blesė gintaro pavadinimą morfemiškai skaidė **gint-aras,* siejo jį su lat. *guntiņa* „ugnelė“, jam atstatė pradinę reikšmę „ugnis“, stengėsi pagrįsti reikšmių „ugnis“ ir „gintaras“ ryšį ir abu žodžius, taip pat lat. dial. *guns* „ugnis“ skyrė prie ide. **g^{u}hen-* „kirsti, mušti; varyti“ šaknies, prie kurios priklauso lat. *dzìt (dzęnu, dzinu)* „vyti, varyti“, liet. *giñti (gẽna, gìnė).*[289] Vertos dėmesio šio mokslininko pastangos pagrįsti reikšmių „ugnis“ ir „gintaras“ ryšį, nes tai sutinka su tipologiniais duomenimis. Lat. *guntiņa* yra mažybinė dialektinio (daugiausia augšzemniekų tarmių) *guns* „ugnis“ forma, todėl šaknies **gunt-* čia gali ir nebūti. Šio dialektinio žodžio istoriškai negalima skirti nuo lat. *uguns* ir liet. *ugnìs*. Kartu su etimologiniais atitikmenimis s. sl. *ognь*, lot. *ignis* (< **egnis*) ir s. ind. *agníḥ* jie yra išriedėję iš protoide. paradigmos **Hgnei-*/**H^{o}gnei-* : **Hogni-* :

[284] Mikkola J. J. Einiges über den eurasischen Bernsteinhandel. – *Senatne un māksla,* I, Rīgā, 1938, 33-37.

[285] Ibid., 35.

[286] Ларин Б. А. О слове *янтарь.* – *Rakstu krājums.* Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei, Rīgā, 1956, 149-162.

[287] Трубачев О. Н. Из балто-славянских этимологий. – *Этимология 1978,* Москва, 1980, 7-18; Idem. – *Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом.* Предварительные материалы, Москва, 1979, 141-142.

[288] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 152.

[289] Blesse E. Zum lett. *uguns* „Feuer“. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 75 (3/4), 1958, 200 (išn. 1).

Hegni-.[290] Įdomu, kad su veiksmažodžiu *giñti (gẽna, gìnė) giñtaras* siejamas ir P. Anttilos, bet pirmine jo reikšme laikoma „sakingas varveklis, aptekas“.[291]

Priesagos *-tar-* buvimas baltų kalbose yra toks neaiškus,[292] kad V. Mažiulis buvo priverstas griebtis priesagos *-tr-* (vėliau paveiktos priesagos *-ter-*), kad paaiškintų gintaro pavadinimo baltų kalbose susidarymą – iš veiksmažodžio *gìnti (gìna, gýnė)* šaknies: girdi, senų senovėje pagrindinė gintaro funkcija buvusi magiškoji – ap(si)gynimo nuo tam tikrų blogybių.[293] Nesunku čia matyti įtaigą hipotezių, graikų kalbos gintaro pavadinimą ἤλεκτρον (šaknis **eh₂lek-*) aiškinančių veiksmažodžiu ἀλέξω „ginti, atremti, atmušti“ (ide. **h₂lek-s-*),[294] tačiau, kaip sakyta, neturinčių tvirtesnio pamato.

Pirmiausia verta pasidomėti, kaip savo kalbos gintaro pavadinimą aiškina patys vengrų lingvistai. Naujausiame vengrų kalbos etimologijos žodyne *gyanta* „gintaras“ (var. *gyenta* ir *gyonta*),[295] kuris istoriniuose šaltiniuose fiksuojamas dar pačioje XVI a. pradžioje (*gyentha* [1500 m.], *güwnthar* [1525 m.], *giantar* [1539 m.], *gentharos* [1542 m.]), apibūdinamas kaip baltiškos kilmės migruojantis žodis (Wanderwort), toks pat kaip ir viduramžių lotynų *gentarum* bei vokiečių *Kentner* (dabar jau išėjęs iš vartosenos). Vengrų kalboje, be to, jis reiškia „sakai“ ir „glazūra“, bet šios reikšmės laikomos išriedėjusiomis iš pagrindinės reikšmės „gintaras“. Žodžio galo *-r* dėsningai nukritęs uždarame skiemenyje.[296] Neturime jokio pagrindo abejoti šiais vengrų lingvistų teiginiais, juolab kad nagrinėjamasis žodis jų kalboje paliudytas palyginti vėlai. Vis dėlto gali būti, kad, kaip spėja V. Voigtas, šis migracinis žodis pateko į vengrų kalbą I tūkstantmetyje (po Kr.) ir buvo atitinkamai adaptuotas.[297]

Vėlai gintaro pavadinimas paliudytas ir rusų kalboje. Pirmą kartą *jentarь (ентарь)* aptinkamas 1551 m., dažniausiai pasirodo XVII a. raštuose, ir nuo tada jo forma knyginiukų „hipernormalizuojama“ ir tampa *jantárь (янтáрь),* panašiai kaip, pvz., *jendova (ендова)* (skolinys iš liet. *indaujà*) pavirsta *jandová (яндовá).* Priebalsio *n* buvimas rodo, kad *jentarь (ентарь)* į rytų slavų dialektus pateko ne anksčiau kaip X a., priešingu atveju būtų **jatarь (*ятарь).*[298] Tai neabejotinas skolinys iš

[290] Karaliūnas S. Notes on Latvian Etymology. – *Symposium Balticum.* A Festschrift to honour Professor Velta Rūķe-Draviņa, Hamburg, 1990, 177-178.

[291] Анттила Р. Недостающие звенья в лексических цепочках. – *Балто-славянские исследования 1988–1996,* 112, 114.

[292] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 303-304 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

[293] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 352.

[294] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (Е–Н), 215.

[295] Plačiau Voigt V. Hungaro-Baltica. – *Donum Balticum,* 575-578.

[296] *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen,* I, 492.

[297] Voigt V. Hungaro-Baltica. – *Donum Balticum,* 574-580.

[298] Ларин Б. А. О слове *янтарь.* – *Rakstu krājums.* Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei, 149-151.

lietuvių kalbos, ir jo šaltiniu linkstama laikyti prūsų lietuvių vartota forma *jentãras, gentãras*.[299] Iš rusų kalbos šis gintaro pavadinimas paplito ir į kitas slavų kalbas.[300]

Baltų kalbų gintaro pavadinimą istorine lyginamąja plotme yra išnagrinėjęs ir argumentuotai jo darybą bei semantiką išaiškinęs vokiečių indoeuropeistas ir baltistas Wolfgangas Schmidas.[301] Savo tyrimą jis pradeda nuo liet. *giñtaras*, taigi ir jo giminaičių kitose baltų kalbose, skaidymo morfemomis *gint-* ir *-ara-*. Kad šaknis **gent-* su nuliniu balsių kaitos laipsnio variantu **gint-* (<**gn̥t-*) baltų kalbose yra galima, nors ir nepaliudyta, ir kad todėl substrato prielaida šio žodžio kilmės aiškinti nebūtina, matyti iš tokių pavyzdžių:[302] **kent-/*kint-:* liet. *Vìskintas*, pr. *Wissekint* sandas *kint-* yra šaknies balsių kaita susijęs su veiksmažodžiu *kę̃sti (keñčia); *ment-/*mint-: mį̃sti (miñčia, miñtė)* „užduoti spėti, minti“, *mintìs* „mįslė“, *miñtė* „atmintis, protas“ yra bendrašakniai su *pamę̃sti (-menčia, -mentė)* (be kirčio) „patarti“ (LKŽ VIII 84, 232, 245, 284); **pent-/*pint-: iš-péntėti (-ėja)* „išdūlėti, ištrūnyti; išdžiūti, išsausėti, sukietėti...“ : *pìntis* „tokia medžio antauga, grybas, augantis ant pūvančio medžio“ (LKŽ IX 798, 1061); **rent-/*rint-*: *riñtis* (ir *rìntis, rintìs*) „įpjova, įrėža; aplink karvės ragą ženklas, rodantis, kiek veršių yra turėjusi...“ : *rę̃sti (reñčia, reñtė)* „daryti rinčius, įkarpas...“ (LKŽ XI 477, 671). Toliau W. Schmidas remiasi R. Mucho teiginiu, kad *gintãras* gali būti bendrašaknis su s. skand. *kynda*, vid. vok. aukšt. *künten*, vok. dial. (bavarų) *kenten* „uždegti“ (germ. **kundjan*, **kandjan*).[303] Šiuos germanų kalbų veiksmažodžius ir baltiškąjį gintaro pavadinimą W. Schmidas laiko iš seno giminingais (urverwandt) ir veda iš šaknies **gn̥t-*„degti“. Šios šaknies yra ir suomių kalbos germanizmas *kynttilä* „žvakė“. Tad gintaro pavadinimo motyvo būta ne (nuo ligos) ginamosios funkcijos, bet gintaro greito (užsi)degimo ypatybės. Šiuo motyvu yra pagrįstas ir gintaro pavadinimo atsiradimas vokiečių kalboje: *Bernstein* „gintaras“ ankstyvuoju naujosios vokiečių aukštaičių kalbos periodu yra pasiskolintas iš vidurinės vokiečių žemaičių kalbos *bern(e)stein, barnstēn, bornstēn* „degantis akmuo“ (paliudyto nuo XIII a.), kur pirmuoju sandu eina veiksmažodis *bernen* „degti“, o šis laikomas su priebalsio *r* metateze kilusiu iš vok. aukšt. *brennen* „t. p.“.[304] Tačiau tokiu aiškinimu W. Schmidas toli gražu nesitenkina, nes tai esanti tik šakninė etimologija ir baltiškojo žodžio darybos nepa-

[299] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* IV, Москва, 1987, 558; Sławski F. *Słownik etymologiczny języka polskiego,* I, 501; Кипарский В. О балтизмах русского литературного языка. – *Baltistica,* IX (1), 1973, 69; Лаучюте Ю. А. *Словарь балтизмов в славянских языках,* Ленинград, 1982, 26.

[300] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* IV, Москва, 1987,558.

[301] Schmid W. P. Bemerkungen zu litauisch *giñtaras* 'Bernstein'. – *Anglo-Saxonica.* 1993, 425-430.

[302] Ibid., 428.

[303] Much R. *Die Germania des Tacitus,* Heidelberg, 1937, 405; Idem. *Die Germania des Tacitus*. Dritte, beträchtlich erweiterte Auflage, unter Mitarbeit von Herbert Jankuhn herausgegeben von Wolfgang Lange, Heidelberg, 1967, 512.

[304] Kluge F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache,* 22. Auflage, 1989, 76.

aiškinanti. Liet. *giñtaras* derivacijos atžvilgiu W. Schmidas toliau lygina su s. skand. *kyndill* masc. „žibintas; žvakė; šviesa“ (iš čia pasiskolintas minėtas suomių kalbos žodis) ir darybos reguliarumą (baltų *-r-/-ar-* : germ. *-l-*) grindžia štai šitokių atitikmenų analogija: liet. *mentùrė* „įrankis košei maišyti, bulvėms grūsti ir pan.; įrankis sviestui mušti muštuvyje“ : s. skand. *mǫndull* masc. „rankinių girnų milinys“; liet. *vénteris* „tinklas žvejoti“ : s. skand. *vǫndull* masc. „šieno ryšulys“; liet. *vingurỹs* „(kelio, tako, upelio ir pan.) vingis “ : vok. *Winkel* „kampas“; liet. *kaugurỹs* „neaukšta iškilumėlė“ arba *kaũkaras* „kalnelis, kalva“, *kaũkuras* „t. p.“ : vok. *Hügel* „kalva, kalnelis“; liet. *nõterė* „dilgėlė“ : vok. *Nessel* „t. p.“; liet. *ungurỹs* : lot. *anguilla* „t. p.“.[305] W. Schmidas daro išvadą, kad seniai siejamieji liet. *giñtaras* ir s. skand. *kynda* „uždegti“ yra kažkas daugiau negu tik šakninė etimologija. Žodžio *giñtaras* daryba yra tipiška baltiška, nors veiksmažodis ir išnykęs; šaknis išlikusi šiaurės germanų kalbose. Tad kur šis žodis atsirado, kelia klausimą W. Schmidas. Pagrindinės gintaro radimo vietos buvo Sembos pusiasalis ir Kuršių Nerija (Juodkrantė), taigi tos vietos, kurios anksčiau tikrai nebuvo lietuvių ir latvių gyvenamos. Kad į šias gintaro radimvietes būdavo patenkama per užšalusią jūrą ar marias, rodo latvių liaudies dainos su jų dažnai minima *dzintarzeme*. Kaip žodis *dziñtars* iš kuršių pajūrio prasiskverbė į Vidzemę, taip, reikia manyti, *giñtaras* į pagrindinį lietuvių gyvenamą plotą pateko iš sembų pajūrio. Tai reiškia, kad Baltijos pajūris buvo ankstyvosios baltų kalbos protėvynė (eine Bodenständigkeit des Frühbaltischen) ir kad jos skilimas į dialektus yra vėlesnis reiškinys. Ankstyvosios baltų kalbos žodis *giñtaras* yra baltų–germanų kalbų atitikmuo.[306]

[305] Schmid W. P. Bemerkungen zu litauisch *giñtaras* 'Bernstein'. – *Anglo-Saxonica.* 1993, 429.

[306] Ibid., 430.

[307] Dėl jos žr. Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 302 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I.

[308] C. Plinius Secundus d. Ä. *Naturkunde,* Lateinisch-deutsch. Buch XXXVII, 39.

Gintaro pavadinimo variantui *gentãras* lietuvių kalboje randame homonimą – tai A. Juškos užfiksuotas *geñtaras, -ė* „tinginys, slinkis“ (LKŽ III 237) ir, reikia pasakyti, tai neaiškios darybos bei kilmės žodis. Galimas daiktas, su priesaga *-ara-*[307] jis yra pasidarytas iš veiksmažodžio *gęsti (-sta, geñto)* „giminiuotis, draugėn dėtis, bičiuliautis“. Jų darybos ir antoniminių reikšmių santykis būtų toks pat kaip, pvz., *gaĩmaras* „gaišlys, delsuonis, vilkintojas; nevalgus žmogus, nudvėsėlis“ šalia *gaimìnti (-ìna)* „gimdyti, veisti; auginti“ (LKŽ III 31-32); *bandžiùlis* „draugas, bičiulis; sukčius...“ (LKŽ I² 643-644), *bañdžius* „draugas, bičiulis; kerdžius...“ ar tiesiog *bandà* „būrys galvijų, kaimenė“ vedinio (kaip *didžiùlis* „didelis žmogus, didžiuoklis“ : *dìdis*).

Plinijus *Naturalis historia* (XXXVII 40) rašo: *Xenocrates non sucinum tantum in Italia, sed et thium vocari* „Ksenokratas sako, kad [gintarą] Italijoje ne tik *sucinum* vadina, bet ir *thium*“.[308] Kitoje vietoje (*Naturalis historia* XXXVII 43) randame: *Arboris sucum esse etiam prisci nostri credidere, ob id sucinum appellantes* „Mūsų protė-

viai irgi manė, kad čia yra medžių sunka, ir todėl vadino *sucinum*".[309] Senatoriaus Kasiodoro laiške (žr. p. 80) aisčiams taip pat kalbama apie gintarą ir paminimas tas pats pavadinimas: *ex arboris suco defluens, unde et sucinum dicitur* „teka iš medžio sunkos, todėl ir *sucinum* [= gintaras] vadinas". A. Walde'ės ir J. B. Hofmanno žodyne nurodyta, kad lotyniškasis gintaro pavadinimas *sūcinum* esąs vėlai (pradedant Plinijumi) paliudytas ir galįs būti kažkokio Šiaurės Europos medžių sakams vadinti skirto žodžio perdirbinys, todėl *sūcinum,* sutapatintas su *sūcus* „sultys, syvai" ir gavęs iš jo šaknies ilgąjį balsį, atstoja pradines formas **sŭcinum, *sŏcinum.*[310] A. Ernout ir A. Meillet žodyne pasakyta aiškiau: *sūcinum* (ir *succinum*), be jokios abejonės, esąs skolinys, ir konkrečiai nurodytas liet. *sãkas.*[311] Belieka pridurti, kad pagrindinė forma, kurią skolinosi, matyt, buvo liet. **sakinas* „didelis sakų gabalas", su didinamąja priesaga *-in-*[312] pasidarytas iš *sakaĩ* arba *sãkas,* plg., pvz., *jáutinas, jautìnas* „didelis jautis" (LKŽ IV 324) : *jáutis*; *vaikìnas* „jaunuolis, jaunikaitis" : *vaĩkas.*[313]

Plinijus (*Naturalis historia* XXXVII 36) liudija, kad senovės egiptiečiai gintarą vadinę žodžiu *sakal*: *in Aegypto nasci simili modo – vocari sacal* „Egipte jis [gintaras] atsiranda panašiu būdu – jį ten vadina *sacal*".[314] Egiptiečių žodis siejamas su liet. *sakaĩ* ir laikomas baltiškos kilmės žodžiu.[315] Baltų kalbų dirvoje prie *sakaĩ,* matyt, būta pridėtos priesagos *-la-*[316] kaip, pvz., *dažaĩ* „dažymo medžiaga" : *dažalaĩ* „dažai"; taigi tikriausiai buvo baltų **sakalai,* iš kurio, nukandus galūnę, ir bus išriedėjęs *sakal.*

Šis tyrimas leidžia padaryti tokias išvadas:

1. Viena vertus, Tacito ir Plinijaus paliudytas gintaro pavadinimas *glēsum (glaesum)* gali būti germaniškas žodis, nes germanų kalbos turėjo kitų bendrašaknių žodžių: su vid. vok. žem. *glār* „sakai", s. saks. *glēr* „t. p.", s. angl. *glær* „gintaras; sakai" šaknies balsių apofonija, dar papildomai gramatine priebalsių kaita (germ. **glāza-* < **glēsá-* < ide. **ǵhlēsó-*) yra susiję germanų kalbų stiklo pavadinimai s. vok. aukšt., vid. vok. aukšt. *glas*, s. saks. *glas, gles,* s. angl. *glæs* „stiklas" (< germ. **glása-* < ide. **ǵhləs-*). Ide. **ǵhlēs-*/**ǵhləs-* yra priebalsiu *-s-* išplėsta ide. šaknis **ǵhel(H)-* „mirgėti, žibėti, žėrėti".

2. Kita vertus, baltų kalbose taip pat randama pakankamai duomenų, rodančių, kad *glēsum* (*glaesum*) galėjo atsirasti ir baltų kalbų dirvoje. Jų darybos pagrindas

[309] Ibid., Buch XXXVII, 40.

[310] Walde A. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, II, 621.

[311] Ernout A. et Meillet A. *Dictionnaire étymologique de la langue latine,* 662.

[312] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 242 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

[313] Bammesberger A., Karaliūnas S. Zu Fragen nach der ethnischen Identität der Aisten. – *Baltistik: Aufgaben und Methoden*. Herausgegeben von Alfred Bammesberger, Heidelberg, 1998, 40.

[314] C. Plinius Secundus d. Ä. *Naturkunde,* Lateinisch-deutsch. Buch XXXVII, 37.

[315] Šmits P. – *Etnografisku rakstu krājums,* Rīgā, 1912, 38; Williamson G. S. *The Book of Amber,* London, 1932, 50.

[316] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 174 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

galėjo būti veiksmažodis **glēs-* „žėrėti, mirgėti, žybčioti; rodytis liepsnai, degti, rusenti“, kurį tęsia liet. *iš-glésti* „išblėsti“, šaknies balsių kaita susijęs su *glìsti (glỹsta, glìso)* „blėsti, mažėti ugniai, trauktis pelenais (apie žarijas)“.

3. Atsargumo dėlei gal veikiau turėtume teigti, kad gintaro pavadinimą **g(h)lēso-* savo sistemose nepriklausomai pasidarė tiek germanų, tiek ir baltų kalbos. Kitaip tariant, balt. **glēso-* (plg. lat. *glīsis* < pr. **glēso-*) ir germ. **ghlēso-* priklauso bendrajai baltų ir germanų kalbų leksikai, kurios atstovai lygiai yra ir balt. **gintara-*, ir germ. **kundjan* „(už)degti“ (ide. **gn̥t-*„degti“).

4. Baltų kalbos savo sistemoje seniau tikriausiai turėjo ir kitokių gintaro pavadinimų, kaip **sakinas*, **sakalai*, pasidarytų iš baltų **sakai*, ir gintaro prekybos keliais patekusių į Vidužemio jūros etnokultūrinį regioną (lot. *succinus*, egiptiečių *sakal*).

5. Kalbami baltiškos kilmės gintaro pavadinimai patvirtina teiginį, kad Tacito *Aestiorum gentes* buvo baltų kiltys ir gintaro prekyboje užėmė ne paskutinę vietą.

6. Intensyvius baltų genčių ir graikų praeities kontaktus, galbūt ir kaimynystę rodo baltų ir graikų kalbų etimologiniai atitikmenys, bendri gintaro resp. sakų, sakingo medžio gabalų pavadinimai: gr. ἤλέκτωρ (acc. sing -τορα) masc. „gintaras“, turėjęs pirminę reikšmę „švytintis, žėrintis“ ir spėjamąją šaknį **eh₂lek-;* liet. *lakaĩ* „sakai“, lat. *lakts* (gen. sing. *lakts, i* kam.) „ugnis (eine Flamme)“ < baltų **lak-* < ide. **h₂lh₂k-*; liet. *lokis* „sakingo medžio gabalai, iš kurių daromas žiburys“, *luõkas* „įtaisas šviesti naktį žuvis gaudant“ (< **lokas*), lat. *lākte*, *lakts*[2] (*i* kamienas) „sakingo medžio šakalys, skala; tokių degančių šakalių, skalų ugnis; liepsna (helle Flamme)“ < baltų **lāk-* < ide. **h₂leh₂k-*.

2. 2.
Viduramžių šaltinių duomenys apie aisčių gentis

2.2. 1.
Tautų kraustymosi meto šaltiniai

Vadinamojo tautų kraustymosi (IV–VI a.), kurio, atrodo, neišvengė nė baltų kiltys (pvz., galindai), pagrindinėmis priežastimis laikomi klimato pablogėjimas Šiaurėje ir Romos imperijos patrauklumas barbarams. 375 m. iš Azijos įsiveržę hunai sugriauna rytų gotų valstybę vėlesnės Pietų Rusijos stepėse –

tai buvo akstinas tautų kraustymuisi. Gelbėdamiesi nuo plūstančių rytų gotų, vakarų gotai, gyvenę į šiaurę nuo Dunojaus, ieškodami prieglobsčio bėga į Romos imperijos žemes. 406 m. germanų gentys vandalai, kvadai ir alanai peržengia Reiną ir patraukia į Romos imperijos provinciją Galiją. 410 m. vakarų gotų karaliui Alarikui I trečiu bandymu pavyksta užimti Romą. Pirmasis, nors ir laikinas, po 800 metų Amžinojo miesto užėmimas sudrebina pasaulį...

Tautų kraustymosi laikais aisčius paminėjo senatorius Kasiodoras ir gotų istorikas Jordanas.

Senatorius Kasiodoras (Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus, apie 485–po 580), kilmės romėnas, valstybės veikėjas ir rašytojas, tarnavo gotų karaliui Teodorikui (Theodorichus, nuorašuose kartais Theoderichus). Nuo 506 ligi 511 m. tvarkė karaliaus dvaro dokumentus: teisinius aktus , įsakymus, potvarkius. Siekdamas savitarpio supratimo tarp gotų ir romėnų, 519 m. senate pasakė valdovo giriamąją kalbą. 523 m. paskirtas kanceliarijos vadovu, *Magister officiorum*, kartu buvo patikimas Teodoriko patarėjas ir filosofijos profesorius. Po Teodoriko mirties 526 m., tapo pretorionų prefektu Italijai. Kai 540 m. rytų imperatoriaus Justiniano karvedys Belisaras užėmė gotų sostinę Raveną (Ravenna), suprantama, Kasiodoro politinė karjera baigėsi.[317] Jis užsidarė savo paties įsteigtame vienuolyne *Vivarium*, parašė 12 knygų „Gotų istoriją" *(Historia Gothica)*, kuri, deja, yra žuvusi, bet atskiros ištraukos išliko jo bendraamžio Jordano raštuose. Jordanas (*Getica* 2) sakosi Kasiodoro istoriją gavęs tik trims dienoms. Svarbiu istorijos šaltiniu laikomi Kasiodoro *Variae*, kuriuos sudaro oficialūs įsakai ir kiti įvairūs (iš čia kilęs ir pavadinimas) karaliaus kanceliarijos raštai. Į savo „Gotų istoriją" Kasiodoras buvo įdėjęs ir karaliaus Teodoriko laišką aisčiams, rašytą, kaip spėjama, apie 523–526 m.[318]

[317] Zwolski E. *Kasjodor i Jordanes*, 66-67.

[318] Puzinas J. *Rinktiniai raštai*, II, 324.

Senatoriaus Kasiodoro laiškas *Hestis Theodoricus rex* (nuorašuose taip pat *Haestis*) „Aisčiams – karalius Teodorikas": *Illo et illo legatis vestris venientibus grande vos studium notitiae nostrae habuisse cognovimus, ut in Oceani litoribus constituti cum nostra mente iungamini : suavis nobis admodum et grata petitio, ut ad vos perveniret fama nostra, ad quos nulla potuimus destinare mandata. Amate iam cognitum, quem requisistis ambientur ignotum. Nam inter tot gentes viam praesumere non est aliquid facile concupisse. Et ideo salutatione vos affectuosa requirentes indicamus sucina, quae a vobis per harum portitores directa sunt, grato animo fuisse suscepta. Quae ad vos Oceani unda descendens hanc levissimam substantiam, sicut et vestrorum relatio continebat, exportat : sed unde veniat, incognitum vos habere dixerunt, quam ante omnes homines patria vestra offerente suscipitis. Haec quodam Cornelio describente legitur in interioribus insulis Oceani ex arboris suco defluens, unde et sucinum dicitur, paulatim solis ardore coalescere. Fit enim sudatile metallum, teneritudo perspicua, modo croceo*

colore rubens, modo flammea claritate pinguescens, ut, cum in maris fuerit delapsa confinio, aestu alternante purata vestris litoribus tradatur exposita. Quod ideo iudicavimus indicandum, ne omnino putetis notitiam nostram fugere, quod occultum creditis vos habere. Proinde requirite nos saepius per vias, quas amor vester aperuit, quia semper prodest divitum regum adquisita concordia, qui, dum parvo munere leniuntur, maiore semper compensantione prospiciunt. Aliqua vobis etiam per legatos vestros verbo mandavimus, per quos, quae grata esse debeant, nos destinasse declaramus (Variae V, II, 1-3)[319] „Kaip mes patyrėme, jūsų pasiuntiniai iš tokios tolybės atvyksta ir jūs labai trokštate mus pažinti, kad, net Okeano pakrantėse begyvendami, užmezgtumėte su mumis dvasinį ryšį. Mielas mums labai ir malonus prašymas, kad mūsų garsas pasiektų ir jus, kuriems negalėjome išleisti jokių paliepimų. Malonu, kad jau suradote, ko klaidžiai ieškojote nežinodami; nes tarp tiek tautų leistis kelionėn – nėra geisti ko lengva. Ir todėl, norėdami širdingai atsakyti į jūsų sveikinimą, pareiškiame, kad miela širdimi buvo priimti jūsų per nešėjus atsiųsti gintarai. Krintančios į jus Okeano bangos išneša šią lengvutėlę substanciją, kaip kad ir jūsiškių pranešime buvo pasakyta. Jie sakė, kad jūs laikote nežinomu dalyku, iš kur ateina ši substancija, kurią, jūsų tėvynės teikiamą, jūs gaunate gausingiau negu visi žmonės. Ši, kaip toks Kornelijus aprašo, Okeano viduryje esančiose salose teka iš medžio sunkos, todėl ir sunkinė [=gintaras] vadinasi, saulės kepinama pamažu sukietėja. Tad sakai tampa metalu (?), permatomo plonumo, čia raustančio šafrano spalvos, čia tirštėjančios liepsnos vaiskumo. Kai nukrinta jūsų pakrantėn, pakaitom siūbuojančios bangos išskalauna jį ir išmetusios perduoda jūsų krantams. Tai mes laikėme reikalingu nurodyti dėl to, kad nemanytumėte, jog tai, ką jūs laikote paslaptingu, išeina iš viso už mūsų žinojimo ribų. Taip pat lankykite mus dažniau keliais, kuriuos jūsų meilė atvėrė, nes visuomet yra naudingas įgytas palankumas turtingų karalių, kurie, kad ir maža dovana maldomi, atsimoka visuomet didesniu atlyginimu. Kai ką perdavėme jums žodžiu per jūsų pasiuntinius, per kuriuos skelbiame savo nutarimą, kuris turėtų būti malonus".[320]

[319] Cassiodori senatoris *Variae*. – Mommsen Th. *Monumenta Germaniae Historica*. Auctores Antiquissimi, XII, Berolini, 1894, 143-144.

[320] Puzinas J. *Rinktiniai raštai*, II, 325.

[321] Macpherson R. *Rome in Involution*, Poznań, 1989, 192.

Istorikas J. Puzinas frazės *ex arboris suco defluens* žodį *sūcus* masc. „sultys, syvai" vertė lietuviškuoju *sunka* ir iš jo pasidarė naujadarą *sunkinė*, kad perteiktų lotynų *sūcinum* neutrum „gintaras". Toks vertimas pateisinamas iš dalies turint galvoje, kad romėnai, kaip gana aiškiai matyti iš teksto, gintarą suvokė buvus medžių syvus ir patį gintarą žymintį žodį tapatino su *sūcus*. Teksto į lietuvių kalbą vertėjas abejojo dėl *metallum* vertimo. Šis lotynų kalbos žodis reiškia metalą, taip jis yra verčiamas ir Kasiodoro teksto vertėjų į kitas kalbas, pvz., į anglų kalbą ši teksto vieta taip išversta: *For it turns into a metal exuded by trees*.[321]

Kalbant apie gintaro kilmę, kaip matyti, kartojama, ką pasakė Tacitas, „toks Kornelijus“. Vadinasi, Kasiodoras (tikriausiai ir pats Teodorikas) žinojo Tacito raštus ir jais rėmėsi, ir ši aplinkybė neleidžia abejoti, kad abiem atvejais kalbama apie tuos pačius aisčius. Aisčių pasiuntiniai, kaip manoma, galėjo būti nuvykę pas Teodoriką į Raveną pasveikinti ir išreikšti draugiškus jausmus.[322] Kita vertus, labai galimas daiktas, aisčių pasiuntiniai, kurie tikriausiai buvo prūsai, vyko į Italiją norėdami atgaivinti prekybą gintaro keliu, nes didžiojo tautų kraustymosi metu ji buvo sunykusi. O kad gotai būtų juos pajungę, neatrodo tikra, nes Teodoriko laiške pasakyta: *ad quos nulla potuimus destinare mandata* „kuriems negalėjome išleisti jokių paliepimų“. Tekste pavartotas bevardės giminės daiktavardis *mandātum*, reiškiantis pavedimą, potvarkį, įsakymą, paliepimą.

Jei palyginti nemažai žinome apie Kasiodorą, tai nedaug turime žinių apie Jordaną. Jordanas savo *Getica* (316-ame skirsnyje) sakėsi esąs gotas. Tyrinėtojai mano, kad jo paties prisipažinimu nereikėtų abejoti.[323] Tačiau kitoje *Getica* vietoje (265-266 skirsniuose) Jordanas nurodė, kad jo tėvas vadinęsis Amuth, o senelis – Paria (plg. Avestos *parya-* „jaunuolis“). Kadangi šie asmenvardžiai atrodo esą iranėniški, manoma, kad Jordanas kilmės galėjo būti alanas (iranėnas).[324] E. Zwolskio nuomone, Jordanas greičiausiai buvo vienuolis, kilęs iš Romos imperijos Skitijos provincijos, kur maišėsi iranėnų ir germanų gentys.[325] Jordanas tarnavo sekretoriumi pas Gunthigį, kilimo ostrogotą, Romos tarnyboje turėjusį aukštą kariuomenės magistro *(magister militum)* rangą. Kadangi Jordanui buvo prieinama svarbiausioji istorinė literatūra, spėjama, kad rašė jis Konstantinopolyje arba netoli jo. 551 m. baigė lotyniškai rašyti dvi nedideles knygas – „Romos istoriją“ *(Gesta Romana)* ir „Gotų istoriją“ *(Getica)*.[326] Kai kurių tyrinėtojų spėjimas, kad *Jordanes* (kaip manoma, miręs 552 m.), gotų istorikas, ir *Jordanes,* Krotonos vyskupas (minimas popiežiaus Vigilijaus 551 VIII 14 laiške), yra tas pats asmuo, naujausiuose tyrimuose laikomas nepagrįstu dalyku.[327]

Kaip minėta, rašydamas gotų istoriją, Jordanas rėmėsi savo pirmtako ir vyresnio amžininko Kasiodoro veikalu, nors ir, kaip pats sakėsi, jį tebuvo gavęs trims dienoms. Kitas Jordano šaltinis buvo gotų istoriko Ablavijaus, vadinamo *descriptor Gothorum gentis* („Gotų genties aprašytojas“), darbas, taip pat neišlikęs.

Iš Jordano veikalo ryškėja pagrindiniai gotų istorijos bruožai. Iš Skandijos, „genčių lopšio“, gotai, vadovaujami Berigos, išsikraustę į žemyną ir apsistoję Vyslos žiotyse. Čia radę gyvenant vandalus ir juos pajungę. Prie Okeano – Vyslos žiotyse –

[322] Puzinas J. *Rinktiniai raštai,* II, 326.
[323] Wagner N. *Getica,* 17; Zwolski E. *Kasjodor i Jordanes,* 59.
[324] Zwolski E. *Kasjodor i Jordanes,* 59. Топоров В. Н. Еще раз о *Golthescytha* (Getica, 116): к вопросу северо-западных границ древнеиранского ареала. – *Славянское и балканское языкознание,* Москва, 1983, 42 (išn. 15-16).
[325] Zwolski E. *Kasjodor i Jordanes,* 59.
[326] Ibid., 63.
[327] Ibid., 74.

išbuvę keturias generacijas. Valdant Filimerui, penktajam karaliui po Berigos, gotai pergalingai keliavę toliau, kol pasiekę pelkėtą Skitijos žemę, kurią pavadinę *Oium*. Vėliau, III a. (po Kr.), jie pasirodą Trakijoje ir Dakijoje, kur jiems perkeliamas getų vardas. Todėl visa getų (trakų-dakų) istorija įtraukiama į gotų istoriją. Kad dėl panašaus skambėjimo Jordanas painiojo etnikonus Γέται, *Getae* – taip vadinama trakų gentis getai, gyvenusi Balkanų šiaurėje prie Žemutinio Dunojaus – ir *Gothi* „gotai", nėra kažkokia išimtis, bet antikos rašytojų tendencijos (nuo III a. po Kr.) tapatinti gotus ir getus ir į gotų istoriją įrašyti getų istoriją tąsa.[328] Čia ne pro šalį prisiminti, kad senieji lenkų metraštininkai (1110–1296 m.) getais bendrai vadino visus prūsus, kartais – net ir lietuvius, pirmiausia, žinoma, sutapatinę *Getae* = **jātvā* „jotvingiai", o tai nesunku buvo padaryti dėl viduramžių papročio vietoj raidės *j* rašyti *g*.[329]

Jordano gotų istorijoje *De origine actibvsqve Getarvm* „Apie gotų kilmę bei darbus", arba trumpiau *Getica,* aisčius randame paminėtus dviejose vietose. *Getica* V skyriaus 34-37 skirsniuose, aprašant etninę situaciją Vyslos žemupyje ir aplinkiniuose rajonuose, nurodoma, kad Okeano (Baltijos jūros) pakrantėje tuoj už slavų gyvena aisčiai, ir pabrėžiamas taikus jų gyvenimo būdas: *introrsus illis Dacia est, ad coronae speciem arduis Alpibus emunita, iuxta quorum sinistrum latus, qui in aquilone vergit, ab ortu Vistulae fluminis per inmensa spatia Venetharum natio populosa consedit. quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutentur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur. Sclaveni a civitate Novietunense et laco qui appellatur Mursiano usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commorantur : hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt. ad litus autem Oceani, ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur, Vidivarii resident, ex diversis nationibus adgregati; post quos ripam Oceani item Aesti tenent, pacatum hominum genus omnino. quibus in austrum adsidet gens Acatzirorum fortissima, frugum ignara, quae pecoribus et venationibus victitat*[330] „Jų [upių] vidury yra Dakija, tarsi vainiku apsupta stačiais Alpių skardžiais, kurių kairiuoju kraštu, palinkusiu į šiaurę, nuo Vyslos ištakų beribiuose plotuose gyvena gausinga venetų giminė. Nors jie dabar skiriasi įvairiais genčių ir vietų vardais, tačiau pirmiausia yra vadinami slavais ir antais. Slavų sodybos tęsiasi nuo miesto *Noviodunum* ir ežero, vadinamo *Mursianus,* palei Dnestrą ligi Vyslos šiaurėje: vietoj miestų jie turi raistus ir miškus. O antai, stipriausieji, yra išsidėstę nuo Pontijos jūros vingio ir nuo Dnestro ligi Dnepro upių, nutolusių

[328] Скржинская Е. У. Комментарий. – Иордан. *О происхождении и деяниях гетов 'Getica'*, Москва, 1960, 231, 267-268.

[329] Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 155-156.

[330] Iordanis Romana et Getica. – Mommsen Th. *Monvmenta Germaniae Historica.* Avctorvm Antiqvissimorvm Toni V Pars Prior, Berolini, MDCCCCLXXXXII [= 1882], 62-63.

viena nuo kitos per daugelį sustojimo vietų bei nakvynių. Okeano pakrantėje, ten, kur trejomis žiotimis jūra sugeria Vyslos tėkmę, gyvena vidivarijai, susidedantys iš įvairių genčių; už jų Okeano krante yra įsikūrę aisčiai, visiškai taikingų žmonių giminė. Iš pietų pusės jų kaimynai yra galinga akacirų gentis, nepažįstanti javų ir besimaitinanti galvijų mėsa bei medžioklės laimikiais".

Taip gotų istorikas Jordanas aprašė etninę situaciją Vyslos baseine ir aplinkiniuose rajonuose apskritai ir Vyslos žemupyje atskirai, susidariusią VI a. Kaip matyti, tuo metu aisčių gyventa nuo Baltijos jūros – „Okeano" – ir Vyslos žiočių vakaruose ligi akacirų pietryčiuose. Apie akacirus tyrinėtojai daugiau sužino iš Priskaus, rašiusio pirmojoje V a. pusėje ir juos paminėjusio dukart: vieną kartą kaip skitų gentį *Akatziroi*, kitą kartą *Akatiroi Unnoi*, tai yra akacirai hunai. Pavadinimas kildinamas iš turkų kalbos *agač-äri* „girių žmonės".[331] Akacirai laikomi viena iš hunų genčių, V–VI a. gyvenusia Dono žemupyje, stepėse prie Juodosios jūros.[332] Taip pat manoma, kad hunai Dono baseine ir Šiaurės Kaukaze, kur gyveno iranėnų gentis alanai, pasirodė apie 360–370 m.[333] ir 375 m. sugriovė ostgotų (rytų gotų) valstybę prie Dono – tai buvo signalas tautų kraustymuisi. Vėliau galingasis hunų vadas Attila (gyvenęs apie 434–453 m.), gotų kalba „tėvelis", sujungė klajoklius hunus ir ostgotų, herulių bei alanų tauteles, grėsė Romos imperijai. Tad Jordanas, kalbėdamas apie aisčius, labai galimas daiktas, galvoje turėjo visą aisčių gyventą plotą ar bent jau jo pietinę dalį. Šiuo atžvilgiu dėmesio vertas archeologų konstatuotas faktas. V. Kazakevičius, tyrinėdamas Plinkaigalio (Kėdainių r.) kapinyną, atkasė dvigubą vyro ir moters kapą, datuojamą V–VI a., taigi Jordano ar jam artimu laiku. Į moters griaučius buvo įsmigęs strėlės antgalis, būdingas klajoklių gentims.[334] Vadinasi, klajoklių gentys iš Juodosios jūros stepių, gal ir tie patys akacirai, puldinėdami pasiekdavo net Vidurio Lietuvą.

[331] Zwolski E. *Kasjodor i Jordanes*, 148.

[332] Скржинская Е. У. Комментарий // Иордан. *О происхождении и деяниях гетов 'Getica'*, 221.

[333] Ibid., 268.

[334] Kazakevičius V. M. e. I tūkstantmečio strėlių antgaliai Lietuvoje. – *Jaunųjų istorikų darbai*. Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės, 4, Vilnius, 1982, 92-93; Казакявичюс В. Редкая форма наконечников копий на территории Литвы. – *Древности Литвы и Белоруссии*, Вильнюс, 1988, 79-88.

Getica XXIII skyriaus 119-120 skirsniuose aisčiai vėl paminėti išskaičiuojant ostrogotų karaliaus Hermanariko nukariautas tautas Okeano pakrantėje: *post Herulorum cede item Hermanaricus in Venethos arma commovit, qui. quamvis armis despecti, sed numerositate pollentes, primum resistere conabantur. sed nihil valet multitudo inbellium, praesertim ubi et deus permittit et multitudo armata advenerit. nam hi, ut in initio expositionis vel catalogo gentium dicere coepimus, ab una stirpe exorti, tria nunc nomina ediderunt, id est Venethi, Antes, Sclaveni; qui quamvis nunc, ita facientibus peccatis nostris, ubique deseviunt, tamen tunc omnes Hermanarici imperiis servierunt. Aesto-*

rum quoque similiter nationem, qui longissimam ripam Oceani Germanici insident, idem ipse prudentia et virtute subegit omnibusque Scythiae et Germaniae nationibus ac si propriis lavoribus imperavit [335] „Palenkęs herulius, Hermanarikas nukreipė ginklus prieš venetus, kurie, nors ir neįgudę kariauti, tačiau galingi savo gausybe, iš pradžių mėgino priešintis. Bet nieko nereiškia minia neįgudėlių, ypač ten, kur ir Dievas leidžia, ir daugybė ginkluotų atvyksta. Būtent šie [venetai], kaip nurodžiau genčių kataloge savo dėstymo pradžioje, kilę iš vieno kelmo, dabar yra žinomi trimis vardais, tai yra venetai, antai ir slavėnai; ir nors dabar, taip atsitikus dėl mūsų nuodėmių, jie visur siautėja, visi tada tarnavo Hermanariko valdžiai. Panašiai ir aisčių tautą, įsikūrusią ilgiausioje Germanų okeano pakrantėje, Hermanarikas pajungė gudrumu bei narsumu ir tokiu būdu įsakinėjo visoms Skitijos ir Germanijos tautoms kaip šeimininkas tarnams".

Hermanarikas (miręs apie 375 m.) buvo ostrogotų (rytų gotų) karalius iš Amalių giminės. Kita galinga gotų giminė buvo *Baltai* (iš gotų kalbos žodžio *balta* „drąsus", plg. anglų *bold* „drąsus; pasitikįs savimi"). Hermanarikas valdė genčių sąjungą stepėse prie Juodosios jūros *(super limbum Ponti),* ir čia antroje IV a. pusėje susikūrė trumpalaikė Hermanariko valstybė, kuriai, matyt, priklausė ir kitos, svetimos gentys. O kad jis būtų nugalėjęs aisčius, gyvenusius Okeano (Baltijos jūros) pakrantėje, toli gražu nėra tikra,[336] – taip manyti yra rimtas pagrindas, nes, pirma, ne viena Hermanariko nugalėtų tautų sąrašo tautelė ar gentis niekad jo nebuvo nukariauta, ir, antra, gotų buvo palyginti nedaug, tad Hermanariko įtaka vargu ar taip toli siekė. Toks perdėtas teigimas – tam tikra hiperbolė – veikiausiai kilo iš Jordano pastangų aukštinti gotus ir jų karalius.[337] Prisimintina ir tai, kas pasakyta Teodoriko laiške aisčiams: *ad quos nulla potuimus destinare mandata* „kuriems negalėjome jokių paliepimų išleisti". Kita vertus, neatmestina prielaida, kad aisčių vardu germanai vadino visus Rytų Baltijos gyventojus, tarp jų ir baltus, kurių gyvenamasis plotas gerokai tęsėsi rytų pusėn, siekdamas Dono žemupyje įsikūrusius akacirus, ir todėl baltų gentys Dnepro baseine iš tikrųjų galėjo būti patekusios į Hermanariko valdomų ostrogotų įtaką, o gal ir įeiti į jo valdomų genčių sąjungą. Tad Jordano pranešimas gali atspindėti ir realią dalykų padėtį.

[335] Iordanis Romana et Getica. – Mommsen Th. *Monvmenta Germaniae Historica.* Avctorvm Antiqvissimorvm Tomi V Pars Prior, 88-89.

[336] Puzinas J. *Rinktiniai raštai,* II, 326.

[337] Скржинская Е. У. Комментарий. – Иордан. *О происхождении и деяниях гетов 'Getica',* Москва, 1960, 265.

Prieš pereidami prie mums rūpimų aisčių problemos, prisiminkime dar vidivarijus, apie kuriuos štai kas sakoma: *ad litus autem Oceani, ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur, Vidivarii resident, ex diversis nationibus adgregati* „Okeano pakrantėje, ten, kur trejomis žiotimis jūra sugeria Vyslos tėkmę, gyvena vidivarijai, susidedantys iš įvairių genčių". Žinių apie juos randame ir kitoje *Getica* vietoje

(96-97 skirsniai). Čia rašoma, kad gepidai, germanų gentis, kurį laiką gyvenę *Spesis* srityje (Spesis provincia), Vyslos žiočių saloje, kurią savo kalba jie vadinę *Gepedoios*. Pasakojama, kad dabar toje saloje gyveną vividarijai, o anie, tai yra gepidai, išsikraustę į geresnes žemes. Esą žinoma, kad šie vividarijai susirinko iš įvairių giminių į vieną priebėgą ir sudarė atskirą gentį: *nunc eam, ut fertur, insulam gens Vividaria incolit ipsis ad meliores terras meantibus. Qui Vividarii ex diversis nationibus ac si in unum asylum collecti sunt et gentem fecisse noscuntur.*

Gepedoios, pažodžiui „gepidų lanka, pieva", yra germanų etnonimas, sudėtas iš *Geped-* ir gepidiškojo gotų kalbos žodžio **aujom* (plg. vok. *Au* „lanka, pieva") atitikmens. *Vividarii,* kuris yra anksčiau minėto *Vidivarii* variantas, antruoju sandu turi germanų *-varii* „gyventojai". Tai būdingas germanų etnonimų elementas, tiksliau apibrėžiamas arba upės (pvz., *Amsi-varii*), arba krašto (pvz., *Raeto-varii*), arba praeitų laikų genties (pvz., *Baiu-varii* „bavarai") pavadinimų. Tyrinėtojų seniai manoma, kad vidivarijai, kaip informavo ir Jordanas, buvo etniškai mišri gentis ar genčių grupė, susidėjusi iš aisčių ir pasilikusių gepidų.[338] Viduramžiais vokiečių šaltiniai šias vietas vadino *Widland*.

Jordano *Getica* aisčių vardas paminėtas dukart: *Aesti* ir *Aestorum nationem*. Be to, Jordano raštuose (OB s. X/XI) randame ir labai retą aisčių vardo formą su kamiengalio priebalsiu *r,* būtent *Aestri*.[339]

Rusų mokslininkė Jordano *Getica* vertėja ir komentatorė E. Skržinskaja pabrėžė, kad, jos terminu, estai (arba aistai, *Aesti*) buvo lietuvių gentys ir kartu su labiau į šiaurę gyvenusiais fenais ir pietuose įsikūrusiais slavais venetais sodybas turėjo Sarmatijos ir Germanijos pasienyje.[340] Aiškesnį to meto baltų ir germanų genčių vaizdą leidžia susidaryti archeologijos duomenys. Jordano aisčiai archeologiškai siejami su V a. vakarų baltų kultūra, tiksliau, su jos Sembos-Notangos grupe.[341] Germanų likučių – III a. po Kr. iš Vyslos deltos, Gepedojos salos ir kt., išsikrausčius gotams ir gepidams – ir baltų riba ėjusi Nogato upe. Mat Nogato baseine V a. ryškėja panašūs kapų inventoriai bei keramika tiek Sembos aisčių srityje, tiek ir vidivarijų pusėje kairiajame Nogato krante. Būta netgi tam tikros infiltracijos į Sembos aisčių tarpą. Tas panašumas aiškinamas vidivarijų germanų ir aisčių baltų susimaišymu, daliniu jų susiliejimu Nogato ir Paserijos (Paslękos) tarpupyje, – tai ir atspindėtų Jordano pranešimas, kad *Vidivarii resident, ex diversis nationibus adgregati* „gyvena vidivarijai, susidedantys iš įvairių genčių". Tad Vyslos žemupyje, matyt, būta gana glaudžių, intensyvių kontaktų tarp germanų likučių ir vakarų

[338] Schmidt L. *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung.* Die Ostgermanen, München, 1934, 530.

[339] Schönfeld M. *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen,* 273.

[340] Скржинская Е. У. Комментарий. – Иордан. *О происхождении и деяниях гетов 'Getica'*, Москва, 1960, 221.

[341] Кулаков В. И. Эстии и видиварии. – *Балто-славянские исследования 1988–1996,* 360.

[342] Ibid., 363.

baltų ligi bendrų karinių išvykų imtinai.[342] Visai galimas daiktas, kad germanų buvimas stimuliavo aisčius baltus ieškoti kontaktų su ankstyvosiomis germanų valstybėmis Europos pietuose – tai patvirtintų ir karaliaus Teodoriko laiškas – atsakymas aisčiams. VI a. aisčių kultūrinį kompleksą su gana žymia germanų vidivarijų įtaka, išlaikiusį būdingus archeologinius požymius ligi pat XII–XIII a., visai teisėtai galima laikyti prūsų kultūra.[343]

2.2. 2.
Ankstyvųjų viduramžių šaltiniai

2. 2. 2. 1.
Frankų šaltiniai. Karolio Didžiojo biografas Einhardas

Po ilgesnės pertraukos aisčių vardas istoriniuose šaltiniuose vėl iškyla IX a. pradžioje. Pirmiausia aisčius paminėjo Karolio Didžiojo biografas Einhardas (Einhardus, arba Eginhardus, apie 770–840 III 14). Po studijų Fuldos vienuolyne 791 ar 792 m. kaip lotynų kalbos mokovas paimamas į Karolio Didžiojo (mirusio 814 m.) dvarą imperatoriui aiškinti lotynų autorių. Apie 825–826 m. parašė *Vita Caroli Magni* „Karolio Didžiojo gyvenimą". Dvyliktame skyriuje, pavadintame „Karas su slavais", skaitome: *Sinus quidam ab occidentali oceano orientem versus porrigitur, longitudinis quidem inconpertae, latitudinis vero quae nusquam centum milia passuum excedat, cum in multis locis contractior inveniatur. Hunc multae circumsedent nationes; Dani siquidem ac Sueones, quos Nordmannos vocamus, et septentrionale litus et omnes in eo insulas tenent. At litus australe Sclavi et Aisti et aliae diversae incolunt nationes; inter quos vel praecipui sunt, quibus tunc a rege bellum inferebatur, Welatabi* [variantas *Wilzi*]. *Quos ille una tantum et quam per se gesserat expeditione ita contudit ac domuit, ut ulterius imperata facere minime rennuendum iudicarent*[344] „Neišmatuojamo ilgumo įlanka tęsiasi nuo Vakarų okeano rytų pusėn, platumu niekur neprašokdama šimto mylių, daugelyje vietų dar siauresnė. Aplinkui ją daug tautų gyvena; danai ir švedai, kuriuos mes vadiname normanais, yra

[343] Кулаков В. И. Эстии и видиварии. – *Балто-славянские исследования 1988–1996*, 366.

[344] Holder-Egger O. *Einhardi Vita Karoli Magni,* editio sexta, 1911 (Neudruck, 1927), 15; Einhard. *Vita Karoli Magni. The Life of Charlemagne*. The Latin Text with a New English Translation, Introduction, and Notes by Evelyn Scherabon Firchow and Edwin H. Zeydel, University of Miami Press, Coral Gables, Florida, 1972, 60.

užėmę šiaurinį krantą ir visas salas. Rytų pakrantėje gyvena slavai ir aisčiai bei kitos įvairios tautos; iš jų minėtini veletabai, su kuriais tada buvo kariaujama. Pakako vieno žygio, kuriam pats karalius vadovavo, kad jie būtų sutriuškinti ir niekad daugiau nedrįstų rodyti nepaklusnumo".

Iš kokių šaltinių duomenis apie suminėtas tautas Einhardas yra paėmęs, tyrinėtojams nėra žinoma.[345] Nuomonė, kad Baltijos jūros vardą *Mare Balticum* pirmą kartą paminėjęs Einhardas, yra be pagrindo (žr. p. 102). Einhardo „Frankų karalių analuose" (IX a. 30–40-ieji metai) pasakyta, kad danai rytų jūros įlanką (Baltijos jūrą) vadino *Ostarsalt* (*Einhardi Annales* 126).[346]

2. 2. 2. 2.
Anglosaksų šaltiniai

XI a. ir kiek anksčiau aisčių vardas aptinkamas anglosaksų šaltiniuose. Svarbiausi su aisčiais susiję šios rūšies šaltiniai yra du: anglosaksiškasis Orosijaus vertimas, atliktas Anglijos karaliaus Alfredo Didžiojo rūpesčiu, iš dalies jo paties verstas, ir *Widsith*'as.

2. 2. 2. 2. a.
Orosijaus vertimas ir Wulfstano kelionės pranešimas

Alfredas Didysis (848/849–899) tapo Anglijos karaliumi, kai 871 m. jo brolis žuvo kautynėse su danais. Garbingąjį priedėlį *Didysis* gavo už nuolatinį rūpinimąsi anglų tautos kultūra, švietimu bei literatūra. Antai Pauliaus Orosijaus 7 knygų „Istorijos prieš pagonis" *(Historiarum adversus paganos libri VII)* (žr. p. I, 84) vertimas į anglosaksų kalbą, manoma, buvo parūpintas Alfredo Didžiojo paskutiniaisiais jo valdymo metais, maždaug tarp 895 ir 899 m.

Yra žinoma, kad tą Orosijaus pasaulio istorijos įvado dalį, kur buvo aprašyta Europos geografija, išvertė pats karalius. Siekiant priartinti prie savo laikmečio, geografinė dalis buvo papildyta interpoliacijomis. Prie vertimo buvo pridėti dviejų keliautojų pranešimai apie jų lankytas vietas: jūrininko Wulfstano apie lankymąsi Vyslos žiotyse, Truso mieste, ir Ohthere – apie kelionę po Šiaurės Skandinaviją.[347] Anglosaksiškojo Orosijaus vertimo yra išlikę du rankraščiai: X a. pirmosios pusės Lau-

[345] Éginhard. *Vie de Charlemagne*. Éditée et traduite par Louis Halphen, Paris, 1923, 37.

[346] Джаксон Т. Н. *Исландские королевские саги о Восточной Европе*, Москва, 1993, 258.

[347] Raith J. *Altenglisches Lesebuch*, München, 1940, 2, 75.

derdale nuorašas (dabar yra Helmingham Hall Suffolke) ir XI a. pirmosios pusės Cotton Tiberius B I (saugomas Britų muziejuje).

Vertingos, tačiau nemaža dalimi kontroversinės informacijos mums rūpimais klausimais randame pirmiausia pačiame Alfredo Didžiojo vertimo tekste:

[Ond] be westan Suþdenum is þæs Garsecges earm þe liþ ymbutan þæt land Brettania; ond be norþan him is þæs sæs earm, þe mon hæt Ostsæ; ond be eastan him ond be norþan [him] sindon Norðdene, aegþer ge on þæm maran landum, ge on þæm iglandum; ond be eastan him sindon Afdrede; ond be suþan him is Aelfe muþa þære ie ond Ealdseaxna sum dæl. Norðdene habbað be norþan him þone ilcan sæs earm, þe mon hæt Ostsæ; ond be eastan him sindon Osti þa leode; ond Afdrede be suþan. Osti habbað be norþan him þone ilcan sæs earm ond Winedas ond Burgendan; ond be suþan him sindon Hæfeldan.

Burgendan habbað þone ilcan sæs earm be westan him; ond Sweon be norþan; ond be eastan him sint Sermende ond be suþan him Surfe. Sweon habbað be suþan him þone sæs earm Osti; ond be eastan him Sermende; ond be norþan him ofer þa westenne is Cwenland; ond be westannorþan him sindon Scridefinne; ond be westan Norþmenn „[Ir] nuo pietinių danų į vakarus yra Okeano atšaka, kuri supa kraštą Britaniją; į šiaurę nuo jų yra kita Okeano šaka, kurią vadina Ostų jūra; o į rytus bei į šiaurę nuo jų gyvena šiauriniai danai tiek žemyne, tiek ir salose; o rytų pusėje nuo jų yra obodritai [slavų gentis prie Oderio], pietų pusėje – Elbės žiotys ir dalis senųjų saksų. Šiauriniai danai iš šiaurės turi tą pačią jūros šaką, kuri vadinasi Ostų jūra; į rytus nuo jos gyvena žmonės ostai, į pietus obodritai. Ostai turi tą jūros šaką šiaurėje kaip ir vendai [vakarų slavai] bei burgundai [manoma, Bornholmo salos gyventojai]. Pietuose nuo jų [arba nuo jos] yra hefeldai [manoma, Havelio paupio gyventojai].

Burgundai tą jūros šaką turi iš vakarų, švedai – iš šiaurės; rytų pusėje nuo jų yra sarmatai [turbūt rytų slavai], nuo šių pietuose – serbai. Švedai turi į pietus tą pačią Ostų jūros šaką, rytuose nuo jų yra sarmatai; šiaurėje nuo jų už dykumos yra kvenų [spėjama, taip samiai vadinę savo pietinius kaimynus prie Botnijos įlankos, visų pirma suomius] kraštas, šiaurės rytuose yra skridfinai [spėjama, samiai, kitaip lapiai], vakaruose – norvegai".

Senosios anglų kalbos žodis *earm* reiškė „ranka", ir jo prasmę pasakyme *þone sæs earm Osti* leidžia suvokti būdinga dabartinės anglų kalbos frazė *an arm of the sea* „jūros (at)šaka" (pažodžiui „jūros ranka"). Vis dėlto, reikia pasakyti, kad frazė *þone sæs earm Osti* yra viena iš neaiškiausių visame Alfredo Didžiojo vertimo tekste. Tačiau bene pats neaiškiausias, labiausiai ginčijamas ir diskutuojamas iš visų Alfredo Didžiojo chorografijos pavadinimų vis dėlto yra *Osti þa leode,* pažodžiui „žmonės ostai". Dalyko literatūroje išryškėjo du požiūriai. Vieni tyrinėtojai linko *Osti* laikyti baltų gentimi, gyvenusia į rytus nuo Vyslos žiočių, patį vardą *Osti* traktuoti kaip etnonimo *Aestii, Aesti, Ésti* variantą, tam tikrą jo formą. Kiti teigė priešingai – kad

tautelė *Osti* nieko bendra neturinti su Wulfstano *Éstas,* tai yra aisčiais, ir buvusi visai atskira gentis (slavai, gotai ir pan.).

Tačiau prieš mėginant rasti atsakymus į iškilusius klausimus, pravartu pirmiau susipažinti su Wulfstano pranešimu apie jo kelionę į Vyslos žiotis, Truso miestą:

Wulfstan sæde þæt he gefore of Hæðum, þæt he wære on Truso on syfan dagum ond nihtum, þæt þæt scip wæs ealne weg yrnende under segle. Weonoðland him wæs on steorbord ond on bæcbord him wæs Langaland ond Læland ond Falster ond Sconeg, ond þas land eall hyrað to Denemearcan. Ond þonne Burgenda land wæs us on bæcbord, ond þa habbað him sylf cyning. þonne æfter Burgenda lande wæron us þas land þa synd hatene ærest Blecingaeg ond Meore ond Eowland ond Gotland on bæcbord, ond þas land hyrað to Sweon. Ond Weonodland wæs us ealne weg on steorbord oð Wislemuðan. Seo Wisle is swyðe mycel ea ond hio tolið Witland ond Weonodland, ond þæt Witland belimpeð to Éstum, ond seo Wisle lið ut of Weonodlande ond lið in Éstmere, ond se Éstmere is huru fiftene mila brad; þonne cymeð Ilfing eastan in Éstmere of ðæm mere ðe Truso standeð in staðe, ond cumað ut samod in Éstmere, Ilfing eastan of Éstlande [nuorašuose *Éastlende*] *ond Wisle suðan of Winodlande; ond þonne benimð Wisle Ilfing hire naman ond ligeð of þæm mere west ond norð on sæ: for ðy hit man hæt Wislemuða.*

Þæt Éstland is swyðe mycel, ond þær bið swyðe manig burh, ond on ælcere byrig bið cyningc, ond þær bið swyðe mycel hunig ond fiscað, ond se cyning ond þa ricostan men drincað myran meolc, ond þa unspedigan ond þa þeowan drincað medo. þær bið swyðe mycel gewinn betweonan him. Ond ne bið ðær nænig ealo gebrowen mid Éstum, ac þær bið medo genoh. Ond þær is mid Éstum ðeaw, þonne þær bið man dead, þæt he lið inne unforbærned mid his magum ond freondum / monað ge hwilum twegen, ond þa kyningas ond þa oðre heahðungene men swa micle lencg swa hi maran speda habbað, hwilum healf gear þæt hi beoð unforbærned ond licgað bufan eorðan on hyra husum. Ond ealle þa hwile þe þæt lic bið inne, þær sceal beon gedrync ond plega, oð ðone dæg þe hi hine forbærnað. þonne þy ylcan dæg [þe] hi hine to þæm ade beran wyllað, þonne todælað hi his feoh, þæt þær to lafe bið æfter þæm gedrynce ond þæm plegan, on fif oððer syx, hwylum on ma, swa swa þæs feos andefn bið. Alecgað hit ðonne forhwæga on anre mile þone mæstan dæl fram þæm tune, þonne oðerne, ðonne þæne þriddan, oþ þe hyt eall aled bið on þære anre mile; ond sceall beon se læsta dæl nyhst þæm tune ðe se deada man on lið. Donne sceolon beon gesamnode ealle ða menn ðe swyftoste hors habbað on þæm lande, forhwæga on fif milum oððe on syx milum fram þæm feo. þonne ærnað hy ealle toweard þæm feo; ðonne cymeð se man se þæt swit[ost]e hors hafað to þæm ærestan dæle ond to þæm mæstan, ond swa ælc æfter oðrum, oþ hit bið eall genumen; ond se nimð þone læstan dæl se nyhst þæm tune þæt feoh geærneð. Ond þonne rideð ælc hys weges mid ðan feo ond hyt motan habban eall, ond for ðy þær / beoð þa swiftan hors ungefoge dyre. Ond þonne hys gestreon beoð þus eall aspended, þonne byrð man hine ut ond forbærneð mid his wæpnum ond hrægle, ond swiðost ealle hys speda hy forspendað

mid þan langan legere þæs deadan mannes inne ond þæs þe hy be þæm wegum alecgað, þe ða fremdan to ærnað ond nimað. Ond þæt is mid Éstum þeaw þæt þær sceal ælces geðeodes man beon forbærned, ond gyf þar man an ban findeð unforbærned, hi hit sceolan miclum gebetan. Ond þær is mid Éstum an mægð þæt hi magon cyle gewyrcan, ond þy þær licgað þa deadan men swa lange ond ne fuliað, þæt hy wyrcað þone cyle hine on, ond þeah man asette twegen fætels full ealað oððe wæteres, hy gedoð þæt oþer bið oferfroren, sam hit sy sumor, sam winter [348] „Wulfstanas pasakojo, kad jis išvyko iš Haede [dabar Haithabu prie Schleswigo] ir kad po septynių dienų ir naktų pasiekė Truso, visą kelią plaukęs buriniu laivu. Vendų [slavų] kraštas buvo dešinėje pusėje, o kairėje – Langlandas, Laalandas, Falsteris ir Skonija, ir visas tas kraštas priklauso Danijai. Toliau kairėje pusėje nuo mūsų buvo burgundų žemė, kuri turi savo karalių. Už burgundų krašto buvo tokios žemės, kurios iš kairės paeiliui vadinasi Blekinge, Meore, Ölandas ir Gotlandas – visos jos priklauso švedams. Vendų kraštas visą laiką buvo dešinėje pusėje ligi pat Vyslos žiočių. Vysla yra didelė upė, ji skiria Vitlandą ir vendų kraštą; šis Vitlandas priklauso aisčiams. Vysla išteka iš vendų žemės ir įsilieja į Aismares. Šios Aismarės yra penkiolikos mylių platumo. Į Aismares iš rytų įteka Elbingas, iš to ežero, ant kurio kranto stovi Truso miestas. Ir sueina į Aismares iš rytų Elbingas iš aisčių krašto, iš pietų Vysla iš vendų žemės. Ir tada Vysla paima iš Elbingo jo vardą ir iš marių įteka vakaruose bei šiaurėje į jūrą: todėl ji ir vadinasi Vyslos žiotimis.

[348] Originalą ir transliteruotą tekstą duoda: *The Old English Orosius*. Edited by Janet Bately, London-New York-Toronto, 1980, 16-18; Labuda G. *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów słowiańszczyzny*, Warszawa, 1961, 69-70.

Aisčių kraštas labai didelis, ten daug pilių [s. angl. *burg, burh* „tvirtovė, įtvirtintas miestas"] ir kiekvienoje yra kunigaikštis [s. angl. *cyning* „karalius"]. Ir yra ten labai daug medaus ir žuvų. Kunigaikštis ir turtingieji geria kumelių pieną, neturtingi ir vergai – midų. Tarp jų ten kyla daug karų. Aisčiai alaus nedaro, bet midaus yra pakankamai. Aisčiai turi tokį paprotį: kai numiršta žmogus, jis paliekamas gulėti nesudegintas namuose šeimos bei draugų tarpe mėnesį, kartais ir du; kunigaikščiai ir kiti žymūs žmonės – tiek ilgai, kiek jie turi turto; neretai ligi pusės metų jie guli nesudeginti ant žemės savo namuose. Ir per visą tą laiką, kol velionis guli namuose, turi būti geriama ir žaidžiama ligi tos dienos, kai jis sudeginamas. Ir tą dieną, kai numirėlį nori nešti ant laužo, jo turtą, likusį po išgertuvių ir žaidynių, padalija į penkias ar šešias dalis, kartais ir į daugiau dalių, žiūrint kiek jo yra. Visa tai išdėlioja vienos mylios atstumu: geriausią dalį deda toliausiai nuo namų, po to antrą, trečią, kol viskas yra išdėliota anos mylios atstumu; mažiausioji dalis turi būti arčiausiai prie namo, kur guli velionis. Tada susirenka visi žmonės, kurie turi greičiausius žirgus visame krašte, penkios ar šešios mylios nuo turtų. Po to visi lekia prie tų turtų, ir raitelis, kurio žirgas eikliausias, pasiekia pirmąją ir geriausiąją dalį; ir taip vienas

paskui kitą, kol visas turtas yra paimamas. Mažiausioji dalis tenka tam, kuris turėjo prijoti prie savo dalies arčiausiai namų. Ir tada kiekvienas joja savo keliu su tuo turtu ir gali jį pasilaikyti. Ir todėl geri žirgai yra ten labai brangūs. Velionį, kai jo turtas tokiu būdu yra padalytas, išneša ir sudegina kartu su ginklais ir drabužiais. Visas jo turtas yra išeikvojamas ilgai laikant velionį namuose ir išdėliojant ant kelio, kad jį kiti laimėtų lenktynėse. Ir yra aisčių paprotys, kad kiekvienas žmogus, kokios kilmės jis bebūtų, turi būti sudegintas. Ir jeigu randamas kuris nors kaulas nesudegintas, jį reikia raudomis, maldavimais išpirkti. Yra dar aisčių menas gaminti šaltį. Ir todėl mirę žmonės guli ilgai ir negenda, kadangi veikia juos šalčiu. Jeigu šalia pastato du indus, pilnus alaus ar vandens, sugeba juos užšaldyti, ar tai būtų žiema, ar vasara".[349]

Kaip matome, Wulfstano kelionės pranešimas prasideda taip: „Wulfstanas pasakojo, kad jis išvyko iš Haede ir kad po septynių dienų ir naktų pasiekė Truso, visą kelią plaukęs buriniu laivu". Mat anuomet jūra per dieną nuplaukdavo 75–100 km, stengdamiesi horizonte visą laiką matyti krantą.

Pakankamai akivaizdu, kad Ohthere ir Wulfstano kelionių ataskaitas apie Šiaurės Europą sudarė žinios, gautos iš jų žodinių pranešimų.[350] Tačiau apie Wulfstano asmenį, kas ir kokios tautybės jis buvo, nieko daugiau nežinoma. Iš vardo spėjama, kad jis buvęs anglosaksas, nes skandinaviškai jo vardas turėjęs skambėti **Ulfsteinn*. Juoba kad *Wulfstan* buvo anglosaksams gerai žinomas vardas – tuo vardu jie netgi vyskupą turėjo. Todėl ir jūrininkas Wulfstanas paprastai laikomas anglu, kilusiu iš Mercian provincijos, o nemaža Wulfstano pranešimo kalbinių bruožų, nebūdingų anglų kalbos Vakarų saksų (West Saxon) dialektui, aiškinama pranešėjų ar vertėjų darbu. Bet niekas neneigia ir to, kad Wulfstano pranešime randama taip pat ano meto danų ir netgi senosios vokiečių žemaičių kalbų ypatybių. Todėl negali būti visiškai atmetama jo fryziškos ar daniškos kilmės galimybė.[351] Antai spėjama, jog kadangi – kaip ir *Ohthere* – *Wulfstan* laikomas anglicizuotu skandinavišku vardu *Ulfsteinn*, Wulfstanas greičiausiai buvęs danas, bet ne anglas, plaukęs iš svarbiausio ano meto Baltijos jūros uosto, *æt Hæðum*, danų miesto Hedeby (šaltinių Haithabu) Schleswigo-Holsteino šiaurėje prie 40 km ilgumo Baltijos jūros fiordo.[352]

Kada jis keliavo, taip pat sunku nustatyti. Kaip jau minėta, manoma, kad Orosijaus veikalo vertimas atliktas IX a. paskutiniame dešimtmetyje (apie 895–899),[353] todėl Wulfstano kelionė tada turėjusi ir įvykti, ypač po taikos su Danija sudarymo,

[349] Plg. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, I, Vilnius, 1955, 22-23.

[350] *The Old English Orosius*, 42.

[351] Plačiau Craigie W. A. The Nationality of King Alfred's Wulfstan. – *Journal of English and Germanic Philology*, 24, 1925, 396-397; Bately J. (red.) *The Old English Orosius*, 70.

[352] Hübener G. Koenig Alfred's Geographie. – *Speculum*. A Journal of Mediaeval Studies, VI, Cambridge, Massachusetts, 1931, 432.

[353] Raith J. *Altenglisches Lesebuch*, 2, 75.

kai susiklostė palankios politinės aplinkybės, vadinasi, po 887 m.[354] Nėra duomenų, rodančių, kad Wulfstanas apie savo kelionę būtų pranešinėjęs tiesiog karaliui Alfredui,[355] nepaisant to, kad daugelis tyrinėtojų būtent taip ir manė; pvz., teigiama, kad į kelionę greičiausiai jį bus pasiuntęs Alfredas Didysis patyrinėti, duomenų parinkti siekiant papildyti Orosijaus chorografiją.[356]

Grįžtant prie Orosijaus vertime ir Wulfstano pranešime paminėtų etnonimų bei toponimų, ypač prie *Osti þa leode,* pažodžiui „žmonės ostai", pirmiausia vertėtų prisiminti – jei ne dalykiškai, tai bent jau chronologiškai – K. Müllenhoffo jau XIX a. duotą s. angl. *Osti* atsiradimo aiškinimą: senovės skandinavų etnonimo formos *Eistr, Eistir* senovės vokiečių, tiksliau sakant, saksų, galėjusios būti suvoktos esančios tolygios s. skand. *Eystr, Eystir* (su *i* umliautu pagal s. isl. *austr* „rytai") ir nusiklausius Baltijos jūros pavadinimą *Ostsee* vokiečių šnekoje bei veikiant „liaudies etimologijai", taip pat dėl šios genties (tai yra aisčių) rytų padėties (: vok. *Ost* „rytai") ir buvęs sukurtas pavadinimas *Osti*. Vardą formomis *Osti, Ostar* perėmę saksai, iš čia jis patekęs į Angliją, kur veikiau būtume laukę formų *Éste, Éstas* (tai yra su *É*-!).[357] Dar gerokai prieš K. Müllenhoffą M. Riegeris pabrėžė, kad Alfredas Didysis vardu *Osti* vadinęs *Éstas,* o tai esanti išsaugota lotyniškoji forma. Tad galvoje čia turėtas lotyniškųjų šaltinių aisčių pavadinimas *Aestii, Aesti, Aisti. Ostsæ* – ostų, tai yra estų/aisčių, jūra – galbūt esąs neteisingai suprastas vokiškas pavadinimas *Ostsee*.[358]

Tačiau Kemp Malone atmetė K. Müllenhoffo aiškinimą ir ryžtingai grindė savo požiūrį, kad tautelė *Osti* nieko bendra neturinti su Wulfstano *Éste,* tai yra aisčiais. Pasakymą *Sweon habbað be suþan him þone sæs earm Osti* jis interpretavo taip, kad, užuot Baltijos jūrą vadinęs *Ostsæ*, Alfredas ją pavadinęs tiesiog *Osti*. Šitoks vartojimas, jeigu jis esąs tikras, rodantis, kad senasis Baltijos vardas reiškė ne „Rytų jūra", bet veikiau „Ostų jūra" (but rather the „sea of the Osti").[359] Vartojimas vieno *Osti* (be jūrą žyminčio priedėlio) turįs paralelę – tai mūsų dienų pavadinimas *Caribbean* „Karibai (gyventojai indėnai); Karibų jūra ir jos salos". *Osti* išnykus, liaudies etimologija šį jūros vardą greitai asocijavusi su rytus žyminčiu žodžiu. *Osti* su *ō* iš *au* greičiausiai esąs pasiskolintas iš skandinavų kalbų.[360] Kadangi tautelė *Osti* nieko bendra neturinti su Wulfstano *Éstas,* į klausimą, kas tada jie buvo, K. Malone taip atsakė: tai buvusi slavų gentis, gyvenusi Oderio žemupyje, kur istorijos šaltiniai mini slavų *pagus Wostroze*. Šis pavadinimas esąs fonetiškai gana artimas *Osti,* nors tapatinant ir sudaręs nemažai sunkumų. Kadangi slavų genties tokiu pavadinimu niekur

[354] Labuda G. *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów słowiańszczyzny,* 17.
[355] Bately J. (red.) *The Old English Orosius,* 72.
[356] Labuda G. *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów słowiańszczyzny,* 17.
[357] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde*. Zweite Auflage, II, 12-13.
[358] Rieger M. *Alt- und Angelsächsisches Lesebuch,* Giessen, 1861, 309.
[359] Malone K. King Alfred's North. A Studie in Mediaeval Geography. – *Speculum,* V, 1930, 156-157.
[360] Ibid., 157.

nėra paliudytos, *Osti* buvęs grynas apeliatyvas, kažkieno jiems, slavams, primestas iš šalies, o tie „kažkurie" buvę ostrogotai. Taip iš ostrogotų vardo atsiradę ir *Wostroze,* ir – kiek pakreipus – *Osti.*[361] Nurodydamas K. Malone'ės straipsnį, V. Kiparskis taip pat manė, kad Alfredo Didžiojo paminėtas vardas *Osti* žymėjęs ne aisčius, bet visai kitą gentį, ir pats pavadinimas *Osti* jokiu būdu nesąs formos *Ésti (= Aestii)* variantas.[362]

Panašios nuomonės kaip K. Malone buvo J. Raithas, teigęs, kad *Osti,* niekur kitur nežinoma gentis, tikriausiai gyvenusi prie Baltijos jūros (Oderio žiotyse tarp Stralsundo ir Swinemündės ir pan.). Dėl to, kad jie nieko bendra neturėjo su Wulfstano *Ésti,* taigi nebuvo baltai, negalį būti jokios abejonės, pabrėžė J. Raithas.[363] Pasakymas *(þone) sæs earm Osti,* matyt, žymėjęs *Ostsæ* „Baltijos jūrą", bet jo konstrukcija leidžianti spėti, jog *Ostsæ* veikiau reiškė „Ostų jūra" negu „Rytų jūra". Šiaip ar taip, prasmė „Rytų jūra" esanti skandinavų (vikingų) geografijos dalykas. *Ost-sæ* (vietoj laukiamos *ēastsæ*) tikriausiai esanti senovės vokiečių (aukštaičių ir žemaičių) forma,[364] plg. dabartinės vokiečių kalbos *Ostsee* „Baltijos jūra". Bet Wulfstano *Éste* J. Raithas teisingai išaiškino: *Ésti* arba *Éstas* (*Eastas* su *ea* rašoma Britų muziejaus Cotton rankraštyje) buvo į rytus nuo Vyslos Witlande gyvenusi baltų gentis prūsai, o vardas – tas pats kaip Tacito *Aestii,* Jordano *Aesti* ir skandinavų *Eistr.*[365] Tiek *mid Éstum,* tiek ir *mid Ístum* neskiriami nuo *Osti,* be to, visi kartu siejami su rašytinės tradicijos duodamais aisčių vardais lot. *Aestii* ir kt., s. skand. *Eistr* taip pat F. Mezgerio žodyne.[366]

K. Malone'ės hipotezę išnagrinėjo ir argumentuotai paneigė S. H. Crossas. Pirmiausia jis pabrėžė, jog nėra duomenų, kad VIII–IX a. Baltijos pietuose, tarp Vyslos ir Oderio, gyventa ostrogotų (rytų gotų). Tai patvirtinąs Wulfstanas sakydamas, kad jam plaukiant dešinėje visur buvę venedai-slavai. S. H. Crosso nuomone, *Osti* buvę lietuvių gentis, ir vardai *Osti* bei *Éste* vienas nuo kito neskirtini. Spėjamoji jų vardo pirmykštė forma buvusi**Aistīs,* kuri, patekusi į germanų kalbas, turėjo išvirsti **Aistīz* ir senojoje skandinavų kalboje pasirodyti kaip *Eistir.* Jeigu ši forma kalbos vartotojams dėl analogijos atrodė kaip *i* umliauto rezultatas **eystra,* ji galėjo būti asocijuota su pirmine **Austir.* Tokiu atveju ji visai galėjo būti supainiota su žodžiu *austr* „rytai" – forma *Eystir* tai ir patvirtintų. Patekusi į senąją anglų ar saksų kalbas, ji turėjusi duoti *Osti.* Negana to, dviejų formų paralelinę raidą iš **Austi* matome ir senojoje anglų kalboje. Viena vertus, turime **Austi* > **Easti* > **Iesti* > **Ysti, Íste* (Widsith 87); tačiau yra ir forma *Eastas,* rodanti analogijos su *ēast* „rytai" veikimą. Kita vertus, matome raidą *Osti* > **Œste* > *Éste;* pastaroji ir esanti taisyklinga anglų kalbos vakarų saksų (West Saxon) tarmės forma. Žinant, kad Alfredas Europą ana-

[361] Malone K. On King Alfred's Geographical Treatise. – *Speculum,* VIII, 1933, 67-78.
[362] Kiparsky V. Baltische Sprachen und Völker. – *Baltische Lande,* 54.
[363] Raith J. *Altenglisches Lesebuch,* 81.
[364] Ibid., 81-82.
[365] Ibid., 85.
[366] Mezger F. *Angelsächsische Völker- und Ländernamen,* Weimar-Berlin, 1921, 13.

pus Vyslos įsivaizdavo miglotai, *Osti*/ *Éste* buvimas greta neturėtų stebinti, padarė išvadą S. H. Crossas.[367] H. Ludatas irgi nepritarė K. Malone'ės aiškinimui ir atsargiai spėjo, kad jeigu Alfredo Didžiojo *Osti,* niekur kitur nepaliudyti, nebuvo slavizuotų rytų gotų (Austrgothi) liekana Vyslos žemupyje, preferuotinas *Osti* tapatinimas su karaliaus Alfredo tautų lentelėje atsitiktinai trūkstamais *Aisti,* apie kuriuos karalius turėjo žinių ir kurių vardą Wulfstanas siejo su s. angl. *éastr* „rytai".[368]

Deja, šie autoriai nieko nepasakė apie *Ostsæ*.

G. Hübeneris aiškino, kad, jo nuomone, pusiau vokiška forma *Ōstsæ* Alfredo interpoliacijoje apie Vokietiją atsiradusi iš vokiečių kalbos. Bet kilme šitoji vienintelė vokiška forma vis dėlto esanti daniška. Mat žiūrint iš vokiečių pusės, pavadinimas *Ōstsæ* geografiškai esąs neteisingas – IX a. vokiečiai nuo Baltijos jūros buvę visiškai atskirti vendų (vakarų slavų). Todėl vokiečiai jį pasiskolinę iš danų, kuriems šis Baltijos jūros pavadinimas geografiškai buvęs prasmingas – jis reiškęs „Rytų jūra"![369] Galimas esąs ir K. Malone'ės aiškinimas – pavadinimas *Ōstsæ* pasiskolintas iš s. isl. *Austmarr* „Rytų marios" su *au*, virtusiu *ō* anglosaksų kalboje.[370]

Remdamasis Alfredo Didžiojo geografinių duomenų interpretacija pagal pasaulio šalis, savotišką požiūrį išsakė R. Ekblomas. Sprendžiant iš Alfredo Didžiojo geografinio aprašymo, atrodo, dėstė šis tyrinėtojas, kad *Osti* gyvenę kažkur Pomeranijoje, tarp Greifswaldo, Peene ir Schwinge, taigi toje vietoje, kuri ankstyvuosiuose lotyniškuose vokiečių šaltiniuose laikoma vendų apygarda (ein wendisches Pagus) ir vadinama čia *Wostroze,* čia *Wostrosne,* čia *Wostze*. Sakso Gramatiko darbuose šie vietų vardai rašomi be priebalsio *W-*, taip būdingo vakarų slavų kalboms: *Ostroznam* (acc.), *Ostrøzno.* Su *-ja, -ьna, -ьje* priesagomis jie esą pasidaryti iš sl. **ostrogъ* „kuolas; tvirtovės siena (iš statinių, tuinų)"). Kadangi šių vietovardžių kamiengaliai varijavę, Alfredas aiškiai girdėjęs *Ost-* ir jį pasirinkęs – taip ir atsiradęs vardas *Osti*. Alfredo Didžiojo Orosijaus vertime paminėti *Osti* su aisčiais nieko bendra neturėję, jie buvę vakarų slavai, – baigdamas padarė išvadą R. Ekblomas.[371]

[367] Cross S. H. Notes on King Alfred's North: *Osti, Este.* – *Speculum,* VI, 1931, 296-299.

[368] Ludat H. Ostsee und Mare Balticum. – Ludat H. *Deutsch-slawische Frühzeit und modernes polnisches Geschichtsbewusstsein,* 222 (išn. 5) [= *Zeitschrift des Vereins für Schleswig-Holsteinische Geschichte,* 76, 1952, 1].

[369] Hübener G. Koenig Alfred's Geographie. – *Speculum,* VI, 1931, 430.

[370] Ibid., 430.

[371] Ekblom R. Der Volksname *Osti* in Alfreds des Grossen Orosius-Übersetzung. – *Studia Neophilologica,* XIII, Uppsala, 1940/41, 161-173; Idem. Alfred the Great as Geographer. – *Studia Neophilologica,* XIV, Uppsala, 1941/42, 134-135, 142. Žr. dar po mirties išspausdintą R. Ekblomo straipsnį: Ekblom R. King Alfred, Ohthere and Wulfstan. – *Studia Neophilologica,* XXXII, Uppsala,1960, 3-13. Atsakydamas į R. Ekblomo pastabą, kad taip aiškinti vardą *Osti* niekam nekilusi nintis, K. Malone pabrėžė, jog panaši slavisto S. Crosso nuomonė esanti inkorporuota į jo – tai yra K. Malone'ės – straipsnius, žr. Malone K. On Alfred's *Osti.* – *Studia Neophilologica,* XV, Uppsala, 1942/43, 410.

Rimtų priekaištų R. Ekblomui turėjo A. Ellegårdas. Alfredo Didžiojo duomenys apie *Osti* gyvenamą vietą niekaip nerodą *Osti* gyvenus pietuose. Juk Wulfstanas, Alfredo informantas, pasakodamas apie savo kelionę į prūsų žemę, vartojo visai kitą terminą, būtent *Éstum* (dat. plur.). Tai, žinoma, tikrai keista, bet vargu ar gali būti argumentas tvirtinti, kad *Osti* buvo visai kita tauta, o ne Tacito *Aestii,* Kasiodoro ir Jordano *Aesti,* kaip rašoma mokslinėje literatūroje. Pažodžiui suprasti Alfredo pasakymą, kad į šiaurę nuo *Osti* yra *Ostsae,* vadinasi, anot Alfredo, į vakarus nuo Bornholmo salos yra Baltijos jūra, ir iš to daryti išvadą, jog *Osti* gyvenę kažkur į pietus nuo Baltijos jūros, vargu ar taip jau galima. Netgi dabartiniam, kad ir labai išsilavinusiam žmogui orientavimasis pagal pasaulio šalis yra gana apytikris, ką tada kalbėti apie viduramžių žmogų? Todėl R. Ekblomo duota Alfredo Didžiojo duomenų interpretacija pagal pasaulio šalis buvusi pagrįstai kritikuota.[372]

W. Lauro nuomone, reikėtų dar galvoje turėti ir tą aplinkybę, kad, matyt, liaudies etimologijos būdu **Aistīz/Æste* painiota su anglosaksų **Austa-/east* „rytai; (adj.) rytinis, rytų“, – tai rodančios senosios anglų kalbos formos *Eastland* ir *Osti* greta senosios anglų ir senosios vokiečių aukštaičių *ōst* „rytai“, kitais žodžiais sakant, painiojimas, viena vertus, germ. **aisti* > anglosaksų **āsti* > s. angl. **aeste* (*i* umliautas) > s. saks. **ēst* ir, kita vertus, germ. **austa-*> s. angl. *east* > s. saks. *ōst;* tokiu būdu *Estland* „Aisčių kraštas“ greičiausiai buvęs suvoktas kaip *Ostland* „Rytų kraštas“.[373]

G. Labuda, Alfredo Didžiojo teksto leidėjas, vertėjas ir komentatorius, *Ostsæ* irgi vertė „Ostų jūra“, bet interpretavo „Estų jūra“, kur Estai – tai Wulfstano *Ésti,* taigi aisčiai. Šią nomenklatūrą jis laikė istoriškai patvirtintu seniausiu pietinės Baltijos dalies pavadinimu, tos dalies, kuri buvo žinoma IX ir X amžių žmonėms. Vėliau vietoj jo pasirodęs pavadinimas *Mare Balticum*. Iš *Ostsæ,* tai yra „Ostų jūra“, liaudies etimologijos keliu atsiradęs vok. *Ostsee* ir skand. *Östersøen,* tai yra „Rytų jūra“.[374] *Osti* ir *Ésti* esanti ta pati gentis ir tęsianti Tacito *Aestii* ir vėlesnių autorių, pvz., Einhardo *Aisti.* Formą *Aestii* // *Aisti* turį taip pat *Ést-mere* ir *Ést-land;* iš jų ir atsiradęs *Osti;* forma *Osti* esanti kontinento germanų, o *Ésti* – anglosaksų.[375] G. Labudos žodžiais, vardų *Osti* ir *Aestii*, *Aesti* tarpusavio santykis tol likęs neaiškus, kol *Aesti* buvo laikomas germanišku. Tai išaiškinęs A. Gāters. Todėl G. Labuda *sæs earm, þe mon hæt Ostsæ; (þone) sæs earm Osti* ir vertė „Ostų jūra“.[376]

Latvių tyrinėtojas A. Gāters teigė, kad Orosijaus vertime paminėti *Éstum* (dat. plur.) ir *Osti* yra identiški. Vardu *Ostsæ* buvusi vadinama visa Baltijos jūra, bet *Ést-*

[372] Ellegård A. The Old Scandinavian System of Orientation. – *Studia Neophilologica,* XXXII, 1960, 241-248.

[373] Laur W. Aisten/Esten, eine germanische Volksbezeichnung im baltischen Raum. – *Zeitschrift für Ostforschung,* Jg. 3, H. 2, 1954, 232-233.

[374] Labuda G. *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów słowiańszczyzny,* 98-99.

[375] Ibid., 109-110.

[376] Ibid., 98-99, 101.

mere – tik jos dalis, rytų pusė. Jeigu čia nesą klaidos, toliau dėstė A. Gāters, *Éstmere* būtų galima tapatinti su liet. *Aismarės*, tokiu atveju abu pavadinimai būtų seniai paliudyti. Tada būtų galima manyti, kad Aismarėmis tuomet vadinosi ne tik Baltijos rytų dalis, bet ir visa jūra. Tai rodytų islandiškas Baltijos jūros pavadinimas *Eystrasalt*. Ir dėl padėties rytų pusėje, ir dėl baltų kraštų artumo prie jūros germanai galėję Baltijos jūrą pavadinti *Ostsee* „Aisčių jūra". Germanų **Austimere* kisdamas išvirtęs į s. angl. *Eastmere,* vėliau *Éstmere* arba, antrąją **Austimere* dalį pakeitus s. angl. *sæ* „jūra", atsiradęs *Ostsæ* – kaip paliudyta Alfredo Didžiojo. Vėliau dėl minėtų priežasčių jūros vardas buvęs galutinai sutapatintas su germ. **aust-* „rytai" švedų (*Östersön* „Baltijos jūra"), danų *(Østersøen)* ir vokiečių *(Ostsee)* kalbose.[377] Dėl didelio nuotolio senasis (baltiškasis) jūros pavadinimas išlikęs islandų kalboje, kur *Eystra-* vadinami tik baltų kraštai ir Baltijos jūra. Baltų kalbose gausiai paliudytos hidroniminės šaknies **au̯(e)-* pamatu su priesaga *-ist-* ir susidariusi aisčių vardo prolytė **au̯-ist-* „vandens gyventojas, vandeniui priklausantis (Anwohner eines Wassers, dem Wasser angehörig)". Prolytė **au̯-ist-,* toliau rutuliodamasi, viena vertus, davusi *aisti* (fonetiškai iškritus priebalsiui *-v-* kaip, pvz., lat. *aita* „avis" iš *avita* arba liet. dial. *saimi, taimi* < *savimi,* tavimi), o kita vertus, **au̯-isti* buvęs svetimų kalbėtojų (germanų) suvoktas kaip **austi* ir sutapatintas su germ. **aust-* „rytai" – taip galėjusios atsirasti Alfredo Didžiojo Orosijaus vertimo formos *Osti (= Aesti)* ir *Ostsæ* „Baltijos jūra (tai yra aisčių jūra)".[378] A. Gātero hipotezė turi nemažai trūkumų, todėl, aiškinant tokį sudėtingą ir painų dalyką, kokie yra anglosaksų Orosijaus vertime paliudyti vardai, ja remtis nereikėtų, juolab kad yra kur kas pagrįstesnių interpretacijų (žr. toliau).

[377] Gāters A. Osti und Ostsee. – *Beiträge zur Namenforschung,* 5 (3), 1954, 246-248.

[378] Ibid., 244-248; Idem. Indogermanische Suffikse der Komparation und Deminutivbildung. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 72, 1954, 53-54.

Išdėstytus įvairius tyrinėtojų aiškinimus galėtume glaustai pateikti taip:

I hipotezė: *Ostsæ,* arba tiesiog *Osti,* yra ne „Rytų jūra", bet veikiau „Ostų jūra"; tautelė *Osti* nieko bendra neturi su Wulfstano *Éstas,* tai yra aisčiais; tai visai atskira gentis (slavai, gotai ar pan.) – K. Malone, J. Raithas.

II hipotezė: pavadinimas *Ostsæ* verčiamas „Ostų jūra" ir interpretuojamas „Estų jūra", kur Estai – tai Wulfstano *Ésti,* taigi aisčiai. Iš *Ostsæ,* tai yra „Ostų jūros", liaudies etimologijos keliu atsiradęs vok. *Ostsee* ir skand. *Östersøen,* tai yra „Rytų jūra", – G. Hübeneris, A. Gāters, G. Labuda, iš dalies H. Ludatas.

III hipotezė: etnonimai s. skand. *Eistr, Eistir* senovės vokiečių, tiksliau sakant, saksų, galėję būti suvokti esą tolygūs s. skand. *Eystr, Eystir* (su *i* umliautu pagal s. isl. *austr* „rytai") ir nusižiūrėjus į Baltijos jūros pavadinimą *Ostsee* vokiečių šnekoje ir veikiant „liaudies etimologijai", taip pat dėl šios genties (tai yra aisčių) rytų

padėties (: vok. *Ost* „rytai“) ir buvęs sukurtas pavadinimas *Osti*. S. angl. *Ost(sæ)* paprasčiausia būtų laikyti skoliniu iš s. saks. ar s. vok. aukšt. *ost* „rytai“ – K. Müllenhoffas.

Aiškintis vertėtų pradėti nuo tautelės Osti. Tačiau iš karto reikia pasakyti, kad, mėginant „žmones *Osti*“ identifikuoti, metodologiškai labai svarbu neatsiriboti nuo frazės *(þone) sæs earm Osti*. Kitas svarbus metodologinis pastebėjimas būtų tai, kad vietoj Wulfstano pranešimo *Éste* Alfredo Didžiojo tekste figūruoja *Osti,* ir tai turbūt reiškia, kad realia istorine plotme kalbama apie vieną ir tą pačią gentį, kalbine plotme – abu pavadinimai yra vieno ir to paties etnonimo variantai. Labiausiai paplitusi ir pakankamai pagrįsta yra dar kažkada C. F. Dahlmanno pareikšta nuomonė[379], pagal kurią Alfredo Didžiojo *Osti þa leode* yra t a p a t i g e n t i s, apie kurią savo reliacijoje pranešė Wulfstanas ir kurią jis vadino *Ésti*. Besilaikantieji šio požiūrio vardą *Ésti* toliau siejo ir tebesieja su Tacito *Aestii*. Antai G. Hübeneris laikė *Osti* dėl liaudies etimologijos iškreiptu *Ésti* variantu.[380] *Ésti* greta *Éstas* (Britų muziejaus Cotton rankraštyje rašoma *Eastas* su *ea*) buvę į rytus nuo Vyslos Witlande gyvenusi baltų gentis prūsai, o vardas esąs tas pats kaip Tacito *Aestii,* Jordano *Aesti* ir skandinavų *Eistr*.[381] Todėl pakankamai pagrįstu reikėtų laikyti s. angl. *Osti* atsiradimo aiškinimą, duotą dar XIX a. K. Müllenhoffo: etnonimai s. skand. *Eistr, Eistir* senovės vokiečių, tiksliau sakant, saksų, galėję būti suvokti esą tolygūs formoms s. skand. *Eystr, Eystir*, priderintoms prie s. isl. *austr* „rytai“, todėl paveiktoms *i* umliauto, ir nusižiūrėjus į Baltijos jūros pavadinimą *Ostsee* vokiečių šnekamojoje kalboje ir veikiant „liaudies etimologijai“, taip pat dėl šios genties (tai yra aisčių) rytų padėties (: vok. *Ost* „rytai“) ir buvęs sukurtas pavadinimas *Osti*. Vardas formomis *Osti, Ostar* iš saksų patekęs į Angliją, kur veikiau būtume laukę formų *Éste, Éstas* (tai yra su *É-!*).[382]

Autoritetingo J. Bosworthо žodyno duomenimis, senojoje anglų kalboje (Wulfstano ir kt.) paliudytos formos yra *Éste, Éstas* nom.-acc. plur. masc., *Ésta* gen. plur., *Éstum* dat. plur.[383] Dėl formų pobūdžio įdomu esą jas palyginti su s. angl. *éstan* „iš rytų, rytinis (from the east, easterly)“. *Éstmere,* sudėtas iš *ést* = *éast* „rytai [east]“ ir *mere* „ežeras [a lake]“, apibūdinamas kaip „Aismarės, arba gėlo vandens ežeras į šiaurę nuo Rytų Prūsijos (The Frische Haff, or fresh water lake which is on the north of east Prussia)“.[384]

[379] Dahlmann C. F. König Alfreds Germania. – *Forschungen auf dem Gebiete der Geschichte,* Altona, 1822, 420-421.

[380] Hübener G. König Alfred und Osteuropa. – *Englische Studien,* 60, 1925/26, 433; Idem. Koenig Alfred's Geographie. – *Speculum.* VI, 1931, 433.

[381] Raith J. *Altenglisches Lesebuch,* 85.

[382] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde*. Zweite Auflage, II, 12-13.

[383] Bosworth J., Northcote Toller T. *An Anglo-Saxon Dictionary* based on the manuscript collections, Oxford, 1954, 259 (Pirmas leidimas 1855 m.).

[384] Ibid., 259.

Anglosaksiškąsias aisčių vardo formas yra aiškinęs Alanas S. C. Rossas. Jo nuomone, dėl aisčių vardo esą aiškūs du dalykai: pirma, s. angl. *Éste,* s. isl. *Eist(i)r,* lot. *Aesti(i)* ir est. *Eesti* „Estija" lingvistiškai yra tarpusavyje glaudžiai susiję. Antra, vardo kilmės reikią ieškoti prūsų kalboje, nors išlikusioje jos medžiagoje šio vardo nėra paliudyto, ir tai visai suprantama žinant tos medžiagos fragmentišką pobūdį.[385] Senosios anglų kalbos *Éste* esąs *i* kamieno. Anksti ir tiesiogiai iš baltų skolinantis, tiek pr. *(i)i̯o-*kamienė **Aist(i)i̯a-,* tiek ir *o*-kamienė **Aista-* formos turėjusios duoti *i*-kamienę s. angl. **Æste,* bet vėlyvesnio skolinimosi atveju veikiau lauktume formos **Ægste.* Todėl *Éste* negalįs būti angliškos kilmės, veikiausiai jis pasiskolintas iš danų. Alanas S. C. Rossas pirmenybę teikė tai hipotezei, pagal kurią Wulfstanas greičiausiai buvęs danas, – taip bent leidžiąs manyti jo vardas, randamas danų *(Ulfsten)* ir vokiečių *(Wolfstein)* kalbose, – tačiau neatmetė nė kitų prielaidų, pvz., tos, kad Wulfstanas galėjęs būti anglosaksas. Jeigu s. angl. *Éste* gauta iš danų kalbos, tai formos pr. **Aist(i)i̯a-* ir **Aista-* turėjusios duoti senovės skandinavų formą su *æi,* iš kur kilusi s. skand. *Eistr* ir senosios danų kalbos forma su dvibalsio *ei* monoftongizacija (> *ē*).[386]

Verti dėmesio yra Alano S. C. Rosso teiginiai, kad senosios anglų kalbos pavadinimas *Éste* yra *i* kamieno ir kad jis gautas iš danų kalbos. Tacito paliudyta lotynų forma *Aestii* iš tikrųjų yra *-(i)i̯o-* kamieno (žr. p. 143), bet galima *Éste* aiškinti ir kiek kitaip.

[385] Ross Alan S. C. The Este. – *Notes and Queries,* New Series,Vol. 25, No. 2, London-New York, 1978, 100-101.
[386] Ibid., 102.
[387] Bammesberger A. *English Etymology,* Heidelberg, 1984, 58.
[388] Campbell A. *Old English Grammar,* Oxford, 1959, 52, 53.
[389] Ibid., 50.
[390] Bammesberger A. *English Linguistics,* Heidelberg, 1989, 72.

Nekirčiuoti galūnės trumpieji balsiai *-i* ir *-æ* dar senosios anglų kalbos periodu sutapo į vieną balsį *-e*.[387] Skandinavų XII a. šaltinių *Eistr, Eistir* (< **Aistir*) rodo buvus pagrindinę priebalsinio kamieno formą nom. plur. **Aistes* su daugiskaitos vardininko galūne *-es,* kuri yra ta pati kaip, pvz., žodžių *šùnes, píemenes* lietuvių šiaurinių rytų aukštaičių ir dzūkų tarmėse. Jeigu *Éste* greta *Éstas* (su galūne *-as,* matyt, analogiškai atėjusia iš *o* kamieno daiktavardžių, plg. s. angl. *dagaʒ* nom. plur. „dienos", got. *dagōs* ir jų etimologinį atitikmenį liet. *dãgas* „degimas, gaisras; saulės karštis..." [LKŽ II[2] 208]) tikrai būtų buvęs pasiskolintas iš danų – tai yra iš skandinavų – kalbos, tai toji skolinamoji forma galėjo būti priebalsinio kamieno nom. plur. **Aistes*. Germanų prokalbės dvibalsis *ai* (< ide. *ai, oi*) senojoje anglų kalboje dėsningai virto *ā,*[388] plg. angl. *stone* „akmuo" < s. angl. *stān* < germ. **stain-,* plg. got. *stains,* vok. *Stein*. Visi svarbiausi fonetiniai pakitimai senojoje anglų kalboje įvyko laikotarpiu nuo germanų genčių įsiveržimo į Britų salas apie 450 m. ligi išlikusių seniausiųjų raštų pasirodymo apie 730–750 m.[389] Vadinamasis *i (j)* umliautas *(i mutation),* veikęs apie VI a. po Kr.,[390] balsį *ā* (kilusį iš germ. *ai*) per laipsnį *ǣ* pavertė balsiu *ē* daugelyje senosios

anglų kalbos dialektų.[391] Antai ide. **pōd-es* „kojos“ germanų prokalbėje fonetiškai dėsningai pasikeitė į **fōtiz* (galūnės balsis ide. *e* virto germanų *i*, plg. liet. *ėsti*, bet vok. *ist*, angl. *is* „yra“ < ide. **h$_1$esti*). Toliau rutuliojantis žodžio galo *-z* nukrito, balsis *i* sukėlė umliautą (plg. s. angl. *fēt* „kojos“, dab. angl. *feet*) ir po to visai išnyko.[392] Vadinasi, **Aistes* bus kitęs tokiu būdu: **āstiz* > **ǣsti-* > **ēste*. Kita vertus, senosios anglų kalbos fonetiniai dėsniai netrukdo s. angl. *Éste, Éstas* per tarpinę stadiją **ǣste* < **āstja-* kildinti ir iš **Aist-(i)i̯o-*, tarus, kad aisčių vardas anglosaksus pasiekė kitu keliu, pvz., iš šnekamosios lotynų kalbos, mokėtos ir vartotos gintaro prekeivių.

Pereinant prie *Ostsæ* atsiradimo traktavimo, verta prisiminti K. Malone'ės aiškinimą: Alfredo *Ostsæ* esąs pasiskolintas iš s. isl. *Austmarr* „rytų marios“ su *au* virtimu *ō* anglosaksų kalboje. Čia reikia pažymėti, kad *Austmarr* tikrai paliudytas senojoje islandų kalboje, bet tik *Ynglingatal* (25), ir tai yra Baltijos jūros pavadinimas, sudėtas iš *austr* neutr. „rytai“ ir *marr* „marios“.[393] Kita vertus, Baltijos jūrai vadinti skandinavų buvo daug plačiau vartojamas *Eystrasalt* neutr., kur pirmasis sandas yra būdvardžio lyginamojo laipsnio forma *eystri* „rytesnis, (labiau) į rytus esantis“ (plg. *austr* neutr. „rytai“), antrąjį sandą sudaro s. isl. *salt* neutr. „druska; marios, jūra“,[394] plg. konstrukciją *hit eystra salt*, tai yra Baltijos jūra (vok. *die Ostsee*).[395] Tolygios struktūros yra ir kitas su Šiaurės rytų Europa susijęs pavadinimas *Austrvegr* masc. „Rytai; į rytus bei pietus nuo Baltijos jūros esantys kraštai“:[396] s. isl. *austr* neutr. „rytai“ ir *vegr* masc. „kelias“. Rytų keliu buvo suprantamas kelias, ėjęs iš Skandinavijos per Rytų Europą į Bizantiją. Tai buvo jūrų ir upių kelių sistema, kuri atitiko tai, ką rusų metraščiai vadino „keliu iš variagų į graikus“ *путь из варяг в греки (put' iz varjag v greki)*. Antroji reikšmė buvo kraštai ir valstybės, per kurias šis kelias ėjo, – tai Vindlandas (vakarų slavų žemės), Kurlandas (kuršių žemė), Eistlandas (Estija), Finnlandas, Kirjalalandas (Karelija) ir, žinoma, Senoji Rusia.[397]

Turimais duomenimis, *Eystrasalt* pirmą kartą buvo pavartotas 1046 m. skaldo Arnoro Tordarsono visoje (eilėraštyje). Vokiečių kalbos atitikmuo yra *Ostsæ* reikšme „Rytų jūra“. Tad belieka konstatuoti, kad germaniškasis Baltijos jūros pavadinimas švedų *Östersön*, danų *Østersøen* ir vokiečių *Ostsee* (: germ. **aust-* „rytai“) pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose buvo paliudytas IX a. forma *Ostsæ* Wulfstano kelionės pranešime. Einhardo „Frankų karalystės analuose“ 808 m. randame parašyta *orientali maris sinu quem illi Ostarsalt* [variantas *Estarsalt*] *dicunt*, tai yra „rytų jūros įlanką (Bal-

[391] Campbell A. *Old English Grammar*, 71; Bammesberger A. *English Linguistics*, 70.
[392] Bammesberger A. *English Etymology*, 46; Idem. *English Linguistics*, 71.
[393] Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch*, 653.
[394] Ibid., 765; Baetke W. *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur*, 2. Auflage, Berlin, 1976, 119, 514.
[395] Baetke W. *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur*, 119, 514.
[396] Ibid., 36.
[397] Джаксон Т. Н. *Исландские королевские саги о Восточной Европе*, 258.

tijos jūrą) vadina Ostarsalt". Daug vėliau analistas Saksas Gramatikas taip pat vartojo *Ostarsalt*. Adomas Bremenietis kalbėjo apie *Mare orientale* ir *Pelagus orientale*. Visa tai neleidžia abejoti, kad šis Baltijos jūros pavadinimas yra atsiradęs iš pasaulio šalies pavadinimo. Tad Baltijos jūra germanų pasaulyje buvo vadinama „Rytų jūra" jau IX a. pradžioje.[398]

Tyrinėtojai pastebėjo, kad Alfredas Didysis savo chorografijoje vartojo vokiškas formas, o keliautojai Ohthere ir Wulfstanas reguliariai laikėsi anglosaksiškųjų. Alfredas Didysis, kaip manoma, žinių apie Baltijos jūros regioną, kur vyraujanti politinė ir kultūrinė įtaka buvo skandinavų, iš jų pirmiausia ir gaudavo, bet jas papildydavo autoritetingų vokiečių duomenimis. Todėl, viena vertus, forma *Ostsæ* Alfredo interpoliacijoje galėjo būti gauta iš vokiečių kalbos, kita vertus, Wulfstanas tą patį pavadinimą galėjo duoti *Éste* pavidalu.[399] Atitinkamai ir krašto bei jo gyventojų, kurie buvo baltai, pavadinimams *E(a)stland* ir *E(a)stum* (dat. plur.) buvo suteikta anglosaksiška išraiška (plg. s. angl. *east* „rytai"), o paralelinė forma *Osti* turi senosios saksų kalbos pavidalą (plg. *ōstan* „rytai" < ide. **aust-*).[400] Iš viso Orosijaus vertimo konteksto matyti, kad pasakymą *þone sæs earm Osti* Alfredas Didysis vartojo vietoj *Ostsæ,* taigi šiedu pavadinimai greičiausiai buvo sinonimai, jo paimti iš vokiečių (žemaičių, arba saksų) kalbos, ir reiškė „Rytų jūra" (bet ne „Ostų jūra"). Bet tokiu atveju pasakymas *þone sæs earm Osti* gali būti klaida vietoj šių variantų: 1) *þone sæs earm ond Osti;* 2) *þone sæs earm Ostsæ* supainiojus *Ostsæ* su *Osti;* 3) *þone sæs earm Ostsæ ond Osti* ir 4) *þone sæs earm* su vėliau klaidingai pridėtu *Osti,* plg. frazę *þone ilcan sæs earm*, kur *Osti* nėra. Pastarąją konjektūrą Janet Bately laiko patikimiausia.[401]

Remiantis Wulfstano pranešimo informacija, kad vandens baseinas *þæs sæs earm [...] Ostsæ* buvęs ne tik į šiaurę nuo pietinių danų, bet ir į šiaurę nuo šiaurinių danų, į šiaurę nuo Ostų, į vakarus nuo Bornholmo ir į pietus nuo švedų, daroma išvada, kad pasakymais *þæs sæs earm [...] Ostsæ* ir *ond be norþan him is þæs sæs earm, þe mon hæt Ostsæ* anuo metu greičiausiai žymėtas jūros plotas nuo Skagerrako ir Kattegato ligi Bornholmo ir tikriausiai toliau į šiaurės rytus, kitaip tariant, visa tai, kas viduramžiais buvo vadinama *Mare orientale* ir kas Adomui Bremeniečiui buvo *Mare Balticum,* o skandinavų šaltiniuose – *Eystrasalt,* vadinasi, Baltijos jūra.[402]

J. Bosworthο senosios anglų kalbos žodyne nurodoma, kad *Ost-sæ* buvo vadinama Baltijos jūra su Kattegatu, pabrėžiant, kad tai žinoma tik iš Orosijaus vertimo, ir

[398] Ludat H. Ostsee und Mare Balticum. – Ludat H. *Deutsch-slawische Frühzeit und modernes polnisches Geschichtsbewusstsein,* 222 (išn. 5) [= *Zeitschrift des Vereins für Schleswig-Holsteinische Geschichte,* 76, 1952, 1].

[399] Plačiau žr. Labuda G. *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów słowiańszczyzny,* 99-100.

[400] Matthews W. K. Baltic Origins. – *Revue des etudes slaves,* 24, 1948, 50.

[401] Bately J. (red.) *The Old English Orosius,* 179.

[402] Ibid., 176.

s. angl. *Ost-sæ* sulygintas su vokiečių *Ostsee* „Baltijos jūra" bei islandų kalbos fraze *fara á Austrveg* (pažodžiui „vykti Rytų keliu"), vartota kalbant apie prekybą arba piratų išvykas Baltijos jūroje.[403] Suprantama, tuo norėta pasakyti, kad s. angl. *Ost-sæ* – kaip ir minėti vokiečių bei islandų kalbų Baltijos jūros pavadinimai – reiškė Rytų jūra, o ne, kaip manoma, „Ostų jūra", bet šis senosios anglų kalbos *hapax legomenon* niekaip negali būti fonetiškai išriedėjęs iš germ. **aust-* „rytai": ide. diftongai *au* ir *ou* anglosaksų kalboje virto dvibalsiu *ēa*[404] (rašoma ir *ea*). Taigi čia pabrėžiama kalbamų pavadinimų funkcinė, bet jokiu būdu ne genetinė tapatybė. Todėl nepaisant bandymų senosios anglų kalbos *Ost(sæ)* tapatinti su s. skand. *austr* „rytai" ar netgi su *Aestii*, paprasčiausias aiškinimas būtų šio pavadinimo laikymas skoliniu iš s. saks. *ost* „rytai", tiesioginio fonetinio germ. **aust-* „rytai" tęsinio. Tas argumentas, kad pavadinimas „Rytų jūra" galįs būti tik skandinavų, nes tik jiems Baltijos jūra buvo rytų pusėje, yra visiškai nepagrįstas. Antai Einhardo „Frankų karalystės analuose" (*Einhardi Annales Regni Francorum* 126) 808 m. pasakyta: *orientali maris sinu quem illi Ostarsalt* [variantas *Estarsalt*] *dicunt*,[405] tai yra skandinavai rytų jūros įlanką (Baltijos jūrą) vadina *Ostarsalt*.

Nuorašų[406] varianto *Eastlende* atsiradimą paprasčiausia aiškinti prieš jį einančios frazės *Ilfing eastan of Éstlande* rytus reiškiančio žodžio *eastan* įtaka perrašinėjant – rašybos priderinimu. Leidėjai ir komentatoriai pirmenybę pagrįstai teikia variantui *Éstlande*, nurodydami į tekste vartojamus *mid Éstum, to Éstum* dat. plur.

[403] Bosworth J., Northcote Toller T. *An Anglo-Saxon Dictionary*, 768.
[404] Krahe H. *Germanische Sprachwissenschaft*, I, 45.
[405] Bately J. (red.) *The Old English Orosius*, 176.
[406] Apie juos žr. Ibid., 16.
[407] Chaucer G. *Canterbury Tales*, edited with an introduction by A. C. Cawley, London-New York, 1975, 2.

Alfredo Didžiojo *Éstland* yra *Pruce* (Prūsai), kur anglų epo *Canterbury Tales* Geoffrey Chaucerio (apie 1343–1400) parašytame „Bendrajame Prologe" (*General Prologue* 53) Riteris (Knight) po penkių šimtų metų kovojo Vokiečių ordino tarnyboje:

> *At Alisaundre he was whan it was wonne.*
> *Ful ofte tyme he hadde the bord bigonne*
> *Above alle nacions in Pruce;*[407]
> „Jis buvojo Aleksandrijoje, kai ji buvo paimta.
> Daugelį kartų jis sėdėjo už stalo garbingoje vietoje
> Virš visų tautų riterių Prūsuose".

2. 2. 2. 2. a. 1.

Ilfing, Truso ir *Witland*

Wulfstano pranešime apie jo lankymąsi aisčių krašte esama vietovardžių ir etnografinių žinių. Viena jų – apie aisčių mokėjimą (už)šaldyti vasaros metu. Šią Wulfstano žinią patvirtina lygiai toks pat keliautojo Fynes Morysono, 1593 m. aplankiusio Dancigą ir jo apylinkes, pasakojimas. Jo knygoje *Itinerary* (London, 1593) rašoma: „Malvine ir Dancige Prūsijoje (At Malvin and Dantzke in Prussen) tarp Šv. Michaelio [bažnyčios šventė rugsėjo 29 d., skirta arkangelo Mykolo garbei] ir Kalėdų kaimo žmonės veža prikrautas roges užšaldytų negyvų kiškių, kurie tokiu būdu išsilaiko geriau, negu kad būtų pasūdyti druska, visą gavėnią ligi Dievo Motinos šventės [...] Lygiai taip jie išlaiko fazanus ar kitą kokią mėsą, užšaldytą tarsi ji būtų sūdyta“ (IV 4).[408] Kaip matyti, ilgo užšaldymo technikos įgūdžių šiame regione būta kelis šimtmečius. Tikriausiai čia kalbama apie ledų patalpas arba ledų duobes, kur žiemą iškirsti ir suvežti ledo gabalai būdavo apdedami lapais arba apiberiami storu sluoksniu spalių.[409] Šio darbo autorius prisimena, kad vaikystės metais labai stebėdavosi matydamas, kaip Daunoravos dvare (Svirplių apylinkė, Joniškio r.) vėlyvą pavasarį ir vasarą vyrai imdavo iš tokių duobių ledo luitus ir juos veždavo į dvaro pieninę, įsteigtą aplinkinių turtingesnių ūkininkų susitarus su dvaro savininku vokiečiu.

[408] Waterhouse G. Wulfstan's Account of the Esthonians. – *The Modern Language Review,* XXV, Cambridge, 1930, 327.

[409] Macdonald A. Wulfstan's Voyage and Freezing. – *The Modern Language Review,* XLIII, Cambridge, 1948, 73-74.

[410] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 31, 48-49, 187.

[411] Ibid., 48-49, 187.

Wulfstano pranešime randame taip pat tikrinių vardų – tokie yra *Truso* ir *Ilfing*. Šie pavadinimai paliudyti istoriniuose Vokiečių ordino šaltiniuose: *Drusin(e)* (1243 m.), *Drusa* (1243 m.), *Drůsen* ([1290 m.] vok. *Drausen-See,* lenk. *Drużno*) ir *Elbing* (1238 m.), *Elbinc* (1238 m.), *Elwing* ([1354 m.] vok. *Elbing* (upė ir miestas), lenk. *Elbiąg* (upė), *Elbląg* (miestas).[410] Kaip matyti, šie vardai vietoj skardžiųjų priebalsių *d* ir *b* turi dusliuosius *t* ir *f*. J. Gerulis manė, kad *Truso* ir *Ilfing* vietoj prūsiškųjų formų **Druso* ir *Elbing-* galbūt atsiradę Wulfstano tartyje.[411] Iš tikrųjų galima spėti, kad toks priebalsių kokybės pasikeitimas atsirado dėl anglosaksiškojo tarimo. Anglui ar amerikiečiui davus paskaityti lietuvišką tekstą arba jį užrašius į magnetofono juostą, gana aiškiai girdėti, pvz., *darbas* tariant /*tarpas*/. Išlipęs Truso mieste, Pagudėje, Wulfstanas, jeigu jis buvo anglosaksas, išgirstus **Druso* ir *Elbing-* galėjo tarti *Truso* ir *Ilfing*. Kita vertus, *Truso* ir *Ilfing* veikiau reikėtų aiškinti drauge su kitais tikriniais Orosijaus vertimo žodžiais bei vardais. Orosijaus *Historia adversus paganos* (apie 410 m.) vardų lotyniškųjų formų priebalsiai *d* ir *b* žodžio viduryje yra Orosijaus vertime

pakeičiami atitinkamai priebalsiais *ð* arba *þ* (kartais parašoma ir *th* arba tiesiog *t*) ir *f* (parašoma ir lotyniškomis raidėmis *v*, *u*), pvz., *Ætiubena* – (lot.) *Adiabenorum* gen. plur.; *Proponditis – Propontide, Propontidis; Sceltiferin, Sceltiuerin – Celtiberorum* gen. plur; *Cordofa – Corduba; Siuos – Sibos; Clafrione – Glabrione; Galua – Galba.*[412] Skardieji sprogstamieji priebalsiai *b, d, g* žodžio pradžioje gana dažnai parašomi raidėmis *p, t, c,* plg. *Pulgara, Pulgare – Bulgari; Truso – Drausen(see); Tamiris, Thamyris – Damaris, Dameris* ir kt.[413] Tyrinėtojai pažymi, kad, nagrinėjant vertimą, aiškinant garsų kaitaliojimąsi ir aiškias rašybos klaidas, kartais atrodo, jog vertėjas diktavo rašančiajam ar rašantiesiems.[414] Anglų tyrinėtojos Janet Bately nuomone, šitokia priebalsių variacija negali būti atsiradusi dėl tekstą rašiusio žmogaus netobulos klausos ar nesugebėjimo (it can not be due to the defective hearing or incapacity of the person who wrote down the OE text). Janet Bately čia mato garsų substituciją ir ją gana įtikinamai aiškina senosios valų kalbos (Old Welsh) įtaka. Taip pat dabartinėje valų kalboje (Modern Welsh) žodžio pradžios priebalsiai *c, t, p* yra tariami aspiruotai (išskyrus poziciją prieš *l, r, s*), o priebalsiai *g, d, b* yra tik iš dalies skardūs ir todėl buvo suvokiami kaip *c, t, p*. Intervokalinis *d* senojoje valų kalboje buvo tariamas /ð/.[415] Siekiant pagreitinti dublikatų rengimą, vertimo tekstas, kaip spėjama, tikriausiai buvo diktuojamas grupei raštininkų, ir tai darė, kaip mano Janet Bately, karaliaus Alfredo dvare tarnavęs ir lotynišką išsilavinimą turėjęs velsietis. Yra žinoma, kad Alfredo Didžiojo dvare tikrai būta valų (žymiausias iš jų buvo Asser).[416]

Ežero, esančio į pietus nuo Elbingo ir turinčio 1109 ha plotą, pavadinimas lenk. *Drużno*/vok. *Drausen-See,* iš kurio kilo ir miesto vardas bei Wulfstano uosto pavadinimas, viduramžių istoriniuose šaltiniuose paliudytas formomis *Drusin(e)* (1243 m.), *Drusa* (1243 m.), *Drůsen* (1290 m.),[417] *Stagnum Drusnie* (1243 m.), *in lacu, que Drusa dicitur* (1246 m.), *trans lacum, qui Drusin* (1290 m.), *ad lacum Drusen* (1297 m.), *dem Drussen* (1324 m.), *Drusenam sitis* (1344 m.), *dem Drusen* (1355 m.), *sehe dru-*

[412] Langenfelt G. Foreign Names in Old English. A Comparison between Alfred's 'Orosius' and 'Widsith'. – *Neuphilologische Mitteilungen,* LXII (1), Helsinki, 1961, 14; Bately J. The Old English Orosius: The Quest for Dictation. – *Zeitschrift für Englische Philologie,* 84 (3/4), Tübingen, 1966, 264-266.

[413] Langenfelt G. Foreign Names in Old English. A Comparison between Alfred's 'Orosius' and 'Widsith'.– *Neuphilologische Mitteilungen,* LXII (1), Helsinki, 1961, 10-18; Bately J. M. The Old English Orosius: The Quest for Dictation. – *Zeitschrift für Englische Philologie,* 84 (3/4), Tübingen, 1966, 274-275.

[414] Langenfelt G. Foreign Names in Old English. A Comparison between Alfred's 'Orosius' and 'Widsith'. – *Neuphilologische Mitteilungen,* LXII (1), Helsinki, 1961, 10.

[415] Bately J. M. The Old English Orosius: The Quest for Dictation. – *Zeitschrift für Englische Philologie,* 84 (3/4), Tübingen, 1966, 261, 279.

[416] Ibid., 304.

[417] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 31, 187.

sin genat (1383 m.).[418] *Drusa* (1243 m.) V. Mažiuliui atrodė buvęs pr. **Drūsan* neutr., gal ir **Drūsă* (nom.-acc. sing. neutr. be **-n*), o formų *Drusin(e)* 1243 m. dokumento pagrindu jis rekonstravo priesagos *-in-* vedinį **Drūsinan* neutr. (su fleksija **-an*).[419] Tačiau šaltiniuose paliudytų formų morfologinį santykį galima apibrėžti ir kitaip. Wulfstano *Truso*, matyt, su būdingu anglosaksiškuoju ilgojo *ō* sutrumpinimu nekirčiuotoje galūnėje ir istorinių šaltinių *Drusa* (1243 m.), *Drusa* (1246 m.) veikiausiai su *-a* < *-ŏ* galėjo atspindėti pr. **Drūsō* (dėl ilgojo *ō* žymėjimo plg., pvz., pr. *Doben, Joduthen, Lolicken* ir liet. *duobẽ, Juodáičiai, Juodeĩkiai, Lúola*). *Drůsen* (1290 m.) ir vok. *Drausen-See* (su *-au-* iš *-ū-*), galimas daiktas, tęsė šalutinių paradigmos linksnių formą **Drūsen-* – dėl tokios paradigmos pobūdžio plg., pvz., Lietuvos teritorijos hidronimus *Lenkmuõ* : *Lenkmeñs, Leñkmenį; Lėvuõ* : *Lėveñs, Lévenį*. Be to, kaip, pvz., greta *akmuõ, -eñs, ãkmenį* turime dial. *ãkminas,* lygiai taip prūsų kalboje šalia *Drůsen* randame *Drusin, Drusine* (1243 m.). Lenkų *Drużno,* matyt, atspindi **Drużьn-*, atėjusį iš vok. **Drūzin-* < pr. **Drūsin-*. Vadinasi, paliudytosios *Truso* formos, labai galimas daiktas, yra išriedėjusios iš priebalsinio linksniavimo paradigmos nom. sing. **Drūsō* : šalutinių linksnių **Drūsen-*.

Nors bandymų ir būta, tačiau istorine lyginamąja plotme patenkinamai identifikuoti šį prūsų hidronimą dar nepavyko. Kadangi pirmykštės formos būta su šaknies pradžios priebalsiu *D-*, savaime atkrinta M. Rudnickio bandymas įrodyti etruskišką *Truso* kilmę ir susieti su miesto pavadinimu *Tczew,* tariamai kilusiu iš prolytės **Trəsy* < **Trusū* < **Trusō* = (Wufstano) *Truso*.[420] Bergždžias buvo ir šio lenkų tyrinėtojo darbas pagrįsti teiginį, kad *Tczew* yra etruskų buvimo prie Baltijos pėdsakas. Vardo *Tczew,* vok. *Dirschau* XIII a. šaltinių formos *Dirsovia, Dersew, in Thsczow sive Derschaw* ir kt. neabejotinai rodo jo šaknį buvus **Dirs-* arba **Dirz-*. Pastaroji šaknis aiškiai paliudyta lietuvių nomenklatūroje: *Diržai, Diržiai, Diržiaĩ* 3 kaimai, *Diržamenys, Diržióniai, Diržónys* ir kt. ir ypač XVI a. *Deržavete (Державете), Deržutoiti (Держутойти), Deržany (Держаны), Diržany (Диржаны), Diržiški (Диржишки).*[421] Jų daugumas susiję su atitinkamomis pavardėmis arba asmenvardžiais, kaip antai: *Diržis* (be kirčio), *Diržỹs, Diržius, Diržininkas, Dìržiuvaitis, Diržuláitis, Deržuláitis* ir kt. Jų pagrindą, matyt, sudaro bendriniai žodžiai liet. *diržas* „sagtimi susegama juosta (ppr. odinė); žemės rėžis“, lat. *dir̂ža* „odinė juosta, diržas“ (< **dr̥zi̯ā*), *derža* (be kirčio) „rimbas, botagas...“ (< **derzi̯ā*). Iš šių paralelių matyti, kad *Tczew,* vok. *Dirschau* gali būti baltiškos kilmės, ir šią prielaidą patvirtintų faktas, kad prie

[418] Biolik M. Najstarsze nazwy wodne w okolicach Elbląga. – *Prace Językoznawcze – Filologia Polska,* Universytet Gdański, Nr. 16, 1992, 64.

[419] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, Vilnius, 1988, 230-231.

[420] „Nie istnieje żadna konieczność przyjmowania postaci **Drūsā*“, – Rudnicki M. Wulfstana *Truso – Tczew.* – *Slavia Occidentalis,* 3/4, 1925, 324. Plg. Idem. O nazwie Tczewa i Trusach. – *Slavia Occidentalis,* 9, 1930, 539-612.

[421] Спрогис И. Я. *Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтія,* 93, 97.

pat Tčevo esanti aukštuma vadinama baltišku vardu *Samajtengarbis* (: pr. *garbis* „kalnas“, paliudyta *grabis*).

Nepasitvirtino nė G. Hübenerio[422] ir jam pritarusio H. Łowmiańskio[423] spėjimas, matyt, atsiradęs dėl gretinimo su skandinavų kalbų veiksmažodžiais dan. *drysse* „lietis, tekėti“, šv. *dråsa,* dial. *drösa* „kristi“, norv. dial. *drjosa* „t. p.“, kad *Truso, Drusa* esą skandinavų palikimas. J. Gerulis[424] ir V. Toporovas (su jam būdingu atsargumu)[425] šį prūsų vardą sugiminiavo su Lietuvos kaimo vardu *Drūsėnai* bei būdvardžiu *drūsas* „stiprus, tvirtas“. Bet *Drūsėnai* iš tikrųjų yra kaimo vardo *Drąsėnai* (Čiulėnai, Molėtų r., Daugailiai, Utenos r.) tarminė forma, nes tose vietose ilgasis balsis *ā,* seniau buvęs nosinis balsis **ą̄* (< *an*), buvo tariamas /*ū*/. Na, o A. Juškos užrašytas būdvardis *drūsas* (be kirčio) „stiprus, tvirtas“ (LKŽ II[2] 767) yra izoliuotas ir neaiškus, greičiausiai sudaro *drąsùs, drą̃sus* ir *drąsas* (be kirčio) dialektinį variantą.

Ežero (ir miesto) pavadinimas *Druso* „Drausen-See“ (vestas iš **Drūsā*) K. Būgos buvo sulygintas su bltr. *Drisa (Дриса),* rus. *Drissa (Дрисса)* (dešinysis Dauguvos intakas, Vitebsko sritis) arba XVI a. aktų bltr. *Drysa (Дрыса)*[426] (< **Drūsā*).[427] *Drysa (Дрыса)* ir *Drysviata (Дрысвята),* lenkų *Dryświata* (kairysis Dysnos intakas, Breslaujos r., Vitebsko sritis, Baltarusija) struktūriškai gali būti kilę tiek iš prolyčių bltr. **Drъ̃sa, *Drъ̃svęta*, tiek iš **Drysa*, **Drysvęta* (su *y* = *ы*),[428] plg., pvz., bltr. *bryvo (брывo)* ir s. sl. *brъvь* „antakis“. Upėvardžio *Drysviata (Дрысвята)* pradinę formą įgalina apibrėžti tas faktas, kad Lietuvos pusėje ši upė yra vadinama *Drūkšà* (acc. sing. *Drū̃kšą*) ir ežeras *Drysviaty (Дрысвяты) – Drūkšiaĩ* (Rimšė, Ignalinos r.).[429] Tai konstatavus, galima padaryti dvi išvadas: pirma, tiek bltr. *Drisa (Дриса),* rus. *Drissa (Дрисса)* (turbūt iš **Drys-sa [*Дрысса]*), tiek ir bltr. *Drysviata (Дрысвята)* šaknyje bus turėję etimologinį ilgąjį balsį *ū*. Su tuo sutiktų ir J. Otrębskio hidronimui bltr. *Drysviata (Дрысвята)* rekonstruota baltiškoji prolytė **Drūsvētā*.[430] Kaip bltr. *Drisa (Дриса),* kilusi iš **Drysa (*Дрыса),* gali tęsti baltų **Drūsā,* taip panašiai ir rus. *Drissa (Дрисса)* (turbūt iš **Dryssa [*Дрысса]*) gali atspindėti baltiškąją prolytę **Drūsvā* (rus. *-ss-* < **-sv-*). Negana to, bltr. *Drysviata (Дрысвята)* upė ir *Drysviaty (Дрысвяты)* ežeras praformos rekonstrukciją galima patikslinti – tai baltų **Drūsvent-*/**Drūsvint-*,[431] plg. bltr. *Driviaty (Дрy-*

[422] Hübener G. König Alfred und Osteuropa. – *Englische Studien,* 60, 1925, 37 ir tolesni.

[423] Łowmiański H. *Początki Polski*, I, 79 (išn. 213).

[424] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 31.

[425] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 380.

[426] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 501.

[427] Idem. *Rinktiniai raštai,* III, 501, 522, 880.

[428] Idem. *Rinktiniai raštai,* I, 501.

[429] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 32; *Lietuvos tradiciniai vietovardžiai,* Vilnius, 2002, 22, 101-102; *Vietovardžių žodynas,* Vilnius, 2002, 90.

[430] Otrębski J. Slawizacja litewskich nazw wodnych i miejscowych. – *Z Polskich Studiów Slawistycznych*. Seria A. Językoznawstwo, Warszawa, 1963, 274.

[431] Slavizuotą baltiškąją jų formą A. Vanagas klaidingai laikė lietuviška ir atstatė nesamą šaknį **drisv-*, – Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 91.

вятьı) iš baltų **Druvintas*.[432] Antra, labai gali būti, kad liet. *Drūkšà, Drūkšiaĩ* turi įterptinį priebalsį *-k-*, ir tuo labiau, kad pagal lietuvių kalbos fonotaktikos taisykles priebalsių grupė *-kš-* yra reguliari tik pozicijoje prieš priebalsius, plg., pvz., *rẽkšti,* bet *rẽškia, rẽškė*. Lietuvių kalboje ide. *s* virsdavo *š* ir po įterptinio *k,* plg., pvz., *krìkštas* iš s. rus. *крьстъ*.[433]

Prūsijoje buvo *Druschen* (ežeras), *Drause* (turbūt iš **Drūs-*) (upė, Nadruva),[434] nuo kurių, matyt, neskirtinas *Druso*.

Vadinasi, hidroniminė šaknis **drūs-* baltų vardyne paliudyta gausiai, ir jos vediniai istorinę prūsų teritoriją areališkai jungia su šiaurės rytų Lietuvos kampu, apimdami ir dalį baltarusių gyvenamojo ploto.

Kita vertus, nemaža panašių hidronimų bei toponimų taip pat randama Vokietijos teritorijoje: *Trusen, Drusanda, Drusenda* ([933 m.] Tiuringijoje), *Drusen-bach* (dešinysis Langquarto intakas), *Drusen-tal* (slėnis), *Trusana* (881 m.), *in ualle Drusiana* (948 m.), *vallis Trusiana* ([1040 m.] Reino baseine) ir kt. Formos *Drusanda, Drusenda* galėjo turėti prolytę **Dhrusont-*/**Dhrusent-* ir tokiu būdu suartėti su baltų **Drūs(v)ent-*/**Drūs(v)int-* upėvardyje *Drysviata (Дрысвята)*. Jeigu Vokietijos teritorijos hidronimų bei toponimų šaknis iš tikrųjų buvo **dhrus-*/**dhrūs-*, paprasčiausia būtų manyti jas priklausius senajai Europos hidronimijai, nors indoeuropietiškojo etimono nustatymas kelia sunkumų. Dėmesį atkreipia bendras baltų ir germanų kalbų veiksmažodis liet. *driaũbti (-ia)* „tęsiantis tekėti seilėms ar kitam skysčiui, driektis...“, s. isl. *drjúpa* „lašėti, tekėti“, s. angl. *dréopan*, s. vok. aukšt. *triofan* „lašėti, varvėti“ (< germ. **dreupa-* < ide. **dhreub-*).[435] Tai pačiai ide. šakniai su kitu šaknies baigiamuoju priebalsiu (**dhreu-s-*) E. Seebold das laikė esant galima priskirti ir tokius germanų kalbų veiksmažodžius kaip got. *driusan,* s. angl. *dréosan,* s. saks. *driosan,* norv. dial. *drjosa* „kristi“, dan. *drysse* „bėgti, tekėti“ ir kt.[436] Su s. angl. *drysnian* „(už)gesti“ (< **drusinō-*) formaliai sutampa liet. dial. *drusnóti (-ója)* „pamažu bėgti, ristele važiuoti“ (LKŽ II[2] 770); šalia jo yra ir *dursnóti (-ója)* „t. p.“ bei *durslénti (-ẽna)* „t. p.“ (LKŽ II[2] 908). Todėl neatmestina prielaida, kad būtent su šiais veiksmažodžiais šaknimi yra susiję nagrinėjamieji hidronimai bei toponimai.[437]

Iš Wulfstano *Truso* prekybinės faktorijos aprašymo apie 890 m. ir Vyslos žiočių rekonstrukcijos, taip pat iš dabartinių geomorfologinių Elbingo apylinkių ypatybių matyti, kad Družno ežeras anuomet buvo lagūna, įlanka, taigi sudarė dalį marių, lie-

[432] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 501.

[433] Skardžius P. *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen,* Kaunas, 1931, 110 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* IV, Vilnius, 1998, 168].

[434] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 31.

[435] Karaliūnas S. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė,* 58.

[436] Seebold E. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben,* 170-171.

[437] Karaliūnas S. К интерпретации информации Вульфстана о Вислянском заливе. – *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc.* Pogranicza i kontakty językowe, Warszawa, 1997, 354-357.

tuvių vadintų *Aismarėmis*, kur įtekėjo Vysla. Remdamiesi Wulfstano informacija, kad *Truso* stovėjęs ant Drusino ežero (vok. Drausensee) kranto, 1925 m. vokiečių archeologai, pirmiausia Maxas Ebertas, prie vietovės Meislatein atkasė liekanas didelės gyvenvietės, egzistavusios nuo ankstyvojo geležies amžiaus (maždaug 500 m. pr. Kr.) per visą Romos imperatoriškąjį periodą (I–IV a. po Kr.) ligi pat prūsų pagonių laikų.[438] Paaiškėjo, kad miestas buvo įrengtas tokiu pat būdu kaip ir kiti ano meto didieji skandinavų prekybos centrai prie Baltijos jūros, tarp jų ir Wulfstano *Hedeby*. *Truso* stovėjęs prie vandens kelio giliau į žemyną, kad būtų apsaugotas nuo puldinėjimų iš jūros, buvęs apjuostas pylimu gintis iš žemyno pusės ir aukštai ant kalvos turėjęs pilį pavojaus atveju pasislėpti. Keramikos radiniai daugiausia buvę skandinaviški.[439]

Tad *Truso* yra dingęs, bet jo vietoje 1237 m. iškilo naujasis *Truso* – Ordino ir Hanzos miestas Elbingas.

Wulfstano kelionės pranešimo *Ilfing* istoriniuose šaltiniuose paliudytas kaip *Castrum de Elbingo, quod a nomine fluminis Elbingum appellavit* (1237 m.), *Elbinc* (1238 m.), *in Elbingo* (1239 m.), *in Elbing* (1242 m.), *in Elbinge...fluvium Elbinc* (1246 m.), *Elwing* (1354 m.); vok. *Elbing* (upė ir miestas), lenk. *Elbiąg* (upė), *Elbląg* (miestas).[440]

Veikiamas tuo metu indoeuropeistikoje paplitusios nuomonės, K. Būga tiek *Ilfing* jo spėjamąja pirmine forma **Ilbingaz*, tiek ir Voluinės vietovardį *Ilьbiazь (Ильбязь)* (plg. *uv Ylbiazьskuju granicu [ув Ылбязьскую границу]*) bei Pinsko apylinkių *Ilьbiaz (Ильбяз)* (plg. Lietuvos metrikos *Olbiaz [Олбяз]* [1418 m.]) laikė gotų palikimu (sl. **Jьlbędzъ* < got. **Ilbingaz*) dar iš tų laikų, kai gotai pirmaisiais amžiais po Kr. buvo įsikūrę Vyslos žemupyje ir vėlau per Voluinę keliavo į stepes prie Juodosios jūros.[441] Jeigu jų šaknies iš tikrųjų būta sl. **J-ьlbędzъ* (< **ilbinga-* < ide.**l̥bh-*), etimono galėtume ieškoti armėnų kalbos žodyje *alb* „mėšlas; purvas, dumblas".[442] Todėl jie atstovautų kitai šakniai negu *Ilfing, Elbing*, bet J. Udolphas čia skyrė ir *Ilfing, Elbing*.[443]

Vėliau atsirado vikingiškoji hipotezė. G. Hübeneris vedė *Ilfing* iš s. isl. *elfr* „upė" + priesaga *-ingr*,[444] R. Ekblomas rekonstravo prolytę **AlbingR* (> **Ælbin*gr su *i* umliautu), kurią į Vyslos įlanką (Aismares) atnešę vikingai ne anksčiau kaip IX a. pradžioje ir kurią **Elbingas* (<**Ælbin*gr) pavidalu perėmę čia gyvenę prūsai. Šį hidronimą R. Ekblomas irgi laikė pasidarytu iš germ. **albaz* „upė" (s. isl. *elfr*, norv. *elv*, šv.

[438] Gaerte W. Wo lag Truso, die älteste Stadt Ostpreußens. – *Altpreußens*, Jg. 2, H. 3, 1937, 135-137.

[439] Hübener G. Koenig Alfred's Geographie. – *Speculum*, VI, 1931, 433-434.

[440] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen*, 48-49; Biolik M. Najstarsze nazwy wodne w okolicach Elbląga. – *Prace Językoznawcze – Filologia Polska*, Universytet Gdański, Nr. 16, 1992, 65.

[441] Būga K. *Rinktiniai raštai*, II, 88; III, 796.

[442] Топоров В. Н. *Прусский язык*. Словарь (Е–Н), 23.

[443] Udolph J. Alteuropa an der Weichselmündung. – *Beiträge zur Namenforschung*, N. F., 15 (1), 1980, 35-36.

[444] Hübener G. König Alfred und Osteuropa. – *Englische Studien*, 60, 1925, 49-50.

älv „upė“) su priesaga *-ing-* panašiai kaip, pvz., *Näring(sberg)* – iš *När* (vietovių Söderlando provincijoje ir Gotlando saloje pavadinimai).[445] O. Pritsakas *Ilfing* laikė giminės pavadinimo *Ylfingr,* atitinkamai *Ylfingar*, taigi šio klano eponimo, variantu ir etimologiškai lygino su *Úlfhamr* „vilko kailis“, atseit vilkato, vilkolakio pavadinimu. Sekant *Heidrekssaga*, pagrindinis sagos veikėjas Úlfhamr Heidrek buvęs tiesioginis Gudmundro à Glasisvǫllum palikuonis (isl. *glasir* „gintaras“ ir *vǫllr* „laukas“). Iš čia O. Pritsakas padarė išvadą, kad Ylfingų klanas kažkuriuo metu gyvenęs „gintaro laukuose“, tai yra Baltijos jūros pakrantėje, kur svarbiausias gintaro prekybos uostas buvęs *Truso*.[446] Deja, reikia pasakyti, kad autoriui nepavyko įrodyti, ką jis norėjo. Pavadinimai *Ylfingr/Ylfingar* yra pirminės formos **Ulfingr i* umliauto padariniai, ir todėl jų pamatą sudarė žodis *úlfr* „vilkas“ (plg. liet. *vil̀kas*). Vadinasi, *Ilfing* (< *Elbing*) ir *Ylfingr/Ylfingar* priklauso skirtingoms šaknims.

Jau seniai buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad priesaga *-ing-* yra dažnas prūsų vardyno formantas, plg., pvz., *Balyngen, Dobringe, Seringe*.[447] Nereta ji ir lietuvių varduose, plg., pvz., *Delinga* (be kirčio, upė, Darkiemis, buv. Karaliaučiaus sritis), *Dubingà* (upė, Dubingiai), *Liólinga* (upė, Šiluva), *Apsìngis* (ežeras, Merkinė), *Stabìngis* (ežeras, Seinai).[448] Todėl pagrįstas yra teiginys, kad *Elbing* yra prūsų kalbos forma **Albings,* sudėta iš šaknies **Alb-* ir būdingos baltų vandenvardžių priesagos *-ing-*, IX a. užrašyta kaip *Ilfing*, XIII–XIV a. vokiečių tarta kaip *Elbing/Elwing*.[449] Dar XIX a. lenkų buvo vartojama forma *Olbiąg*, kaip prūsų **Albings* gryna fonetinė substitucija, o *Elbląg* atsirado per tarpinę formą **Elb'ąg* dėl vok. *Elbing* įtakos.[450] Darybos atžvilgiu ypač svarbi ta aplinkybė, kad priesagos *-ing-, -ung-, -eng-* ir *-ang-* baltų hidroniminėje sistemoje eina pakaitomis.[451] Netgi esti atvejų, rodančių, kad priesaga *-ing-* atsirado elementu *-g-* išplėtus senąjį kamiengalį *-en-/-in-* (< **-n̥-*), plg., pvz., liet. *kruvìngas* ir *krùvinas* (LKŽ VI 743, 745). Visa tai teiginį, kad priesaga *-ing-* yra susidariusi baltų kalbų dirvoje, daro neginčijamą.

Ilfing, Elbing jau J. Otrębskio buvo pagrįstai susieti su *Èlbentas,*[452] dešiniojo Ežeruonos intako (Žygaičiai, Tauragės r.) pavadinimu. Tauragės miesto inventoriuose 1571 m. ši upė pažymėta *Albenta*: *nad rzeczką Albentą*.[453] Šaknies pradžios balsių

[445] Ekblom R. Der Name *Elbing.* – *Arkiv för nordisk filologie,* 58, Lund, 1944, 209-220.

[446] Pritsak O. *The Origin of Rus',* I. Old Scandinavian Sources other than Sagas, Harvard University Press, 1981, 130.

[447] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 147.

[448] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 168.

[449] Biolik M. Najstarsze nazwy wodne w okolicach Elbląga. – *Prace Językoznawcze – Filologia Polska,* Universytet Gdański, Nr. 16, 1992, 66.

[450] Ibid., 66.

[451] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 91-92, 134, 168, 203.

[452] Otrębski J. La formation des noms physiographiqes en Lithuanien. – *Lingua Posnaniensis,* I, 1949, 231.

[453] Skardžius P. Lietuvių vandenvardžiai su *-nt-*. Jų daryba, kilmė ir reikšmė. – *Lituanistikos darbai,* III, 1, Lituanistikos institutas, 1973, 18 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* IV, 889].

skirtumas aiškintinas dažnu ir lietuvių kalboje normaliu *a-* ir *e-* svyravimu, plg., pvz., *alksnis* ir *elksnis* (LKŽ I² 105, II² 1125), *álnis* ir *élnis, élnias* (LKŽ I² 108, II² 1126). Tikslus *Elbing* atitikmuo konstatuotas Aukštutinio Dnepro baseine, būtent upėvardis *Labezna (Лабезна)*. Jis kildinamas iš **Elbęz-/*Albęz- < *Elbing-/*Albing-*[454] ir galutinai patvirtina teiginį, kad Wulfstano *Ilfing* ne tik savo daryba, bet ir šaknimi yra baltiška formacija. *Elbing* ir *Èlbentas, Albenta* priklauso Vakarų Europoje gausiai vandenvardžių šeimai su šaknimi **alb-*, pvz., vok. *Albe* (kairysis Saaro intakas), *Alba* (1200 m.), pranc. *Aube* (dešinysis Senos (Seine) intakas), *Alba* (877 m.), *Aubance* (dešinysis Loueto intakas [iš *Albantia*]). Visi šie vardai toliau yra siejami su s. skand. *elfr* „upė“, norv. *elv,* šv. *älv*, vid. vok. žem. *elve* „upės vaga“ ir kildinami iš ide. šaknies **albh-* „baltas“, kurią turi lot. *albus* „baltas“, gr. ἀλφός „balta dėmė ant kūno“.[455] Vadinasi, *Ilfing, Elbing* taip pat yra vienas iš daugelio senosios Europos hidronimijos atvejų baltų etninėse žemėse (apie tai plačiau žr. p. 108–110).

Kontroversijos objektas yra ir Wulfstano paliudytas *Witland*: *Seo Wisle is swyðe mycel ea ond hio tolið Witland ond Weonodland, ond þæt Witland belimpeð to Estum,* „Vysla yra didelė upė, ji skiria Vitlandą ir venedų kraštą; šis Vitlandas priklauso aisčiams“. Vienu metu manyta, kad pavadinimas *Witland* esąs germaniškos kilmės, sudėtas iš s. fryz., s. saks. *hwīt*, s. isl. *hvítr* „baltas“ ir *land* „žemė; kraštas“.[456] Kad ne tik Semba, bet ir visas prūsų kraštas senovėje buvęs skandinavų (vikingų) valdomas ir vadintas **Hvítland* ir jame gyvenę skandinavai turėję vardą **hvítingjar,* ypač akcentavo R. Ekblomas. Tokiu būdu atsiradę tiek *Witland*, tiek prūsų aukštuomenės pavadinimas *vitingi*, tiek sl. **vitędzь* „karžygys“.[457] Šita kategoriška hipotezė susilaukė kritikos iš pačių skandinavų mokslininkų. Antai A. Stender-Petersenas nurodė, kad Skandinavijos šaltiniai, tarp jų ir Saksas Gramatikas, Vitlando nemini, todėl jis greičiausiai nėra skandinaviškas.[458] Įdomiausia, kad 1957 m. savo hipotezės atsisakė pats jos autorius. Dabar R. Ekblomas tiek Wulfstano *Witland,* tiek vokiečių šaltinių *Witlandie* ir *Widlandie* formose matė trumpąjį balsį *i* (skand. *hvítr* jis yra ilgas), priebalsių *t : d* svyravime – vokiečių tarimo įtaką – kaip ir Wulfstano *Truso* : *Drausen-See* atveju, *Widland* lygino su latvių vietovardžiu *Vidzeme,* pažodžiui „Viduržemė (das Zwischenland, das innere Land)“.[459] Vadinasi, R. Ekblomas tokiu būdu prisijungė prie tų, ku-

[454] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (E–H), 24.

[455] Skardžius P. Lietuvių vandenvardžiai su *-nt-*. Jų daryba, kilmė ir reikšmė. – *Lituanistikos darbai,* III, 1, Lituanistikos institutas, 1973, 13 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* IV, 890]. Plačiau Karaliūnas S. К интерпретации информации Вульфстана о Вислянском заливе. – *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc*, 357-359.

[456] Hübener G. König Alfred und Osteuropa. – *Englische Studien,* 60, 1925, 49; Laur W. Baltisch und Balten. – *Beiträge zur Namenforschung,* VII, 1972, 59.

[457] Ekblom R. Zur Etymologie von slav. *vitędzь.* – *Zeitschrift für slavische Philologie,* XVI, 1939, 269-282.

[458] Stender-Petersen A. *Varangica,* Aarhus, 1953, 53.

[459] Ekblom R. *Nord.* hvítingr *als slavisches Wanderwort,* Uppsala, 1957, 56.

rie laikėsi gana paplitusios nuomonės, einančios dar iš A. Kolbergo[460] ir argumentuotos K. Müllenhoffo, kad *Witland/Widland* yra dalinis vertimas iš pr. **Vid-semme* (plg. liet. *vidus,* lat. *vidus* „vidurys“ ir pr. *semmē* „žemė“), atitinkančio latvių *Vidzeme,* lybių *Vidumaa* ir Henriko Latvio *Ydumea*.[461]

Egzistuoja taip pat nuomonė, kad tiek *Widland*, tiek etnonimo *Vidivarii* pirmieji sandai yra tolygūs. Tokios nuomonės buvo J. Raithas (*Witland* – tai „Vidi-varii kraštas“)[462] ir J. Puzinas (Wulfstano Witland [=Waldland]) esantis ne kas kita kaip Jordano paminėta vidivarijų sritis; *vidivarijai,* gotų kalba *Widuwarjos*, reiškiąs „miško gyventojai“).[463] Iš Jordano (VI a.) pranešimo (V 36, XVI 96) atrodo, kad vidivarijai *(Vidivarii)* gyveno Vyslos žiočių rajone, ribojosi su aisčiais ir susidėjo iš įvairių tautų *(ex diversis nationibus adgregati).* Vardas *Vidivarii* laikomas tokios pat struktūros ir kilmės dariniu kaip, pvz., *Ampsivarii* – iš hidronimo *Amisia* ir germ. **varii* „gyventojai“, tai yra pirmąjį sandą sudarė *ā* kamieno daiktavardis **vīdā*, išlaikytas XIII a. paliudyto upėvardžio *Wda* (< **vidā* su trumpuoju *i*). Upė Wda teka per ežerą, pavadinimu *Wdzydze*, kurio seniausioji forma buvo **Videntia*. Darybinė grutė **Vĭdā/ *Videntia* pasikartoja dešinėje Vyslos pusėje *Lywa/ Liventia* pavidalu. Tad *Vidivarii* galėję būti ne tik „Wda paupio gyventojai (Anwohner der Wda)“, bet ir Widlando gyventojai.[464] Į Jordano (VI a.) vidivarijų, *ex diversis nationibus adgregati,* sudėtį neabejotinai įėjo ir baltų gentys.[465]

[460] Kolberg A. Wulfstans Seekurs für die Fahrten von Schleswig nach Truso an der warmischen Küste von Preußen im 9. Jahrhundert. – *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands,* VI, 1878, 1-74.

[461] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde,* II, 347.

[462] Raith J. *Altenglisches Lesebuch,* 85.

[463] Puzinas J. *Rinktiniai raštai,* II, 328. Puzinas remiasi: Much R. Vidivarii. – *Hoops Reallexikon,* IV, 1918–1919, 418.

[464] Schmid W. P. Beiträge zur Bestimmung der baltischen Westgrenze. – *Baltistica,* XXIII (1), 1987, 5-6.

[465] Ibid., 11-12.

Tačiau nepaisant viso šios hipotezės patrauklumo ir turint prieš akis grutę *Widland* ir *Weydelant,* lieka atviras klausimas dėl *Witland/Widland* pirmojo sando struktūros ir kilmės (pvz., ar jis hidroniminis).

Weydelant buvo suvokiamas turįs šaknyje etimologinį baltų dvibalsį *ei,* ir jo šaknis **veid-* etimologiškai lyginta su liet. *vieduõlis* „kas išdžiūvusiu viduriu, bet dar žaliuoja“ (Būga RR II 65, LKŽ XIX 125) ir toliau su antruoju sandu *-vied-, -vid-* tokių vardažodžių kaip liet. *sausaviẽdis* (ir *sausãviedis*) adj., subst. mob. „kas sausas, išdžiūvęs (apie medį)“ (Būga RR II 65, LKŽ XII 212), *saũsviedis* adj. „sausaviduris (apie medį); kuris neturi vaikų, bevaikis“, *saũsvidis* „sausaviduris (apie medį)“, *sausvíedis*, *saũsviedis* subst. „paprastasis sausmedis (Lonicera xylosteum)“, *sausvíetis* subst. „t. p.“ (su *-t-*) (LKŽ XII 227), lat. *sausviedis (sausviêdis), sausviedris* „apskritalapis sausmedis (Lonicera xylosteum)“, *sausvidis* „t. p.“ (ME III 777, EH II 462). Krinta į akis šių žodžių vartojimo arealas: jie (buvo) vartojami lietuvių kalbos ploto vakarų pusėje (žemaičių tarmė-

se; juos fiksavo prūsų lietuvių žodynai). Antruoju sandu ėjo **veidus* ir **vidus* „vidurys“. Tokiu atveju *Weydelant* būtų buvęs dalinis pr. **Veid(i)zemē* vertimas. Bet klausimas dėl semantinės šio pavadinimo interpretacijos – ar jis reiškė geografinę orientaciją („vidurio žemė“, „sausumos žemė“ kaip opozicija jūrai), žymėjo grunto ypatybes (plg. lat. *vidu zeme* „nei kieta, nei minkšta žemė“) ar ką nors kita (plg. lat. *vidus* „vietovė, kraštas“: *ļaužu vidus* „tirštai apgyventa vietovė“) – buvo paliktas atviras.[466]

Petro Dusburgiečio „Prūsų žemės kronikoje“ XIV a. pirmoje pusėje tarp suminėtų sričių (*terrae* – „žemės“) tokios nerandame. Literatūroje šiuo klausimu Vitlandas lokalizuojamas čia Aismarių Nerijoje (die Frische Nehrung), čia Sembos pusiasalyje, čia aisčių *(Ésti)* krašto vakarinėje dalyje, netgi Pagudėje bei Notangoje, todėl verta prisiminti G. Labudos pastabą, kad šiek tiek šviesos lokalizacijos klausimu galėtų duoti vardo išaiškinimas.[467] Senesniuose šaltiniuose šis pavadinimas dažniau fiksuojamas su *-t-*, kaip ir Wulfstano: *Witlandia* (popiežiaus Honorijaus III bulėje 1224 m.), *Withlandia* (Alberiko iš Trium Fontium „Pasaulio kronikoje“ 1228 m.), *Widlandie* (Kulmo vyskupo 1246 m. rašte dėl Liubecko miesto ginčo su Ordinu). Vėlesniuose, visų pirma Ordino, šaltiniuose ima vyrauti formos su *-d-*: *terram Sambie, que tunc Weydelant* [viename nuoraše *Wydelant*] *vocabatur, subiugaverunt* [468] „[kryžiuočiai] žemę Sambia, kuri tuomet vadinosi Weydelant, pajungė“ ([„Šv. Barboros perkėlimas ir stebuklai *(Translatio et miracula Sanctae Barbarae)*“] XIV a. antroji pusė); *dat lant te Samelant, dat heit dat Wydelant* „Sambijos žemė, kuri vadinasi Wydelant“ ([„Jaunesnioji didžiojo magistro kronika *(Die jüngere Hochmeiter chronik)*“] XV a.).

[466] Karaliūnas S. К интерпретации информации Вульфстана о Вислянском заливе. – *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc*, 359-362.

[467] Labuda G. *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów słowiańszczyzny,* 85, 108.

[468] *Scriptores rerum Prussicarum,* II, Leipzig, 1863, 404.

[469] Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika,* 157.

[470] Batūra R. Paaiškinimai. – Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika,* 388.

[471] *Scriptores rerum Prussicarum,* I, 241; Batūra R. Paaiškinimai. – Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika,* 388.

1326 m. baigtoje rašyti Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“ paminėtas *Wiclantsort* ir nurodyta: „Viklandsorto pilis, kuri dabar vadinama Laukstetais nuo vieno ten gyvenusio sembo, vadinamo Laukstetu, vardo“[469] *(quod dicitur nunc Locstete)*. Ordino Laukstetai buvo pilis Sembos pietvakarių iškyšulyje, į pietvakarius nuo Fischhauseno.[470] Petro Dusburgiečio kronikos eiliuotame Mikalojaus Jeroschino vertime į vokiečių kalbą (apie 1340 m.) randame *Witlandisort* (turbūt Vitlando galas, tai yra Sembos pusiasalio pietvakarių kampas[471]).

Iš paliudytų pavadinimo formų pobūdžio ir chronologijos matyti, kad, pirma, tikriausiai senesnis ir todėl etimologinis priebalsis yra *-t-* ir, antra, vėlai paliudytos formos *Weydelant* šaknies dvibalsis *ei,* matyt, yra išriedėjęs iš ilgojo balsio *ī,* kaip ilgųjų balsių *ī* ir *ū* diftongizacijos vidurinėje vokiečių kalboje rezultatas. Vadinasi, Wulfstano IX a. paliudyto *Witland* šaknis turėjo atrodyti **Vīt-*.

2. 2. 2. 2. b.

Widsith'as

Kitas aisčių pavadinimas senojoje anglų kalboje buvo *Íste (Ístas)*. Jis paliudytas epe *Widsith'as*. Pavadintas šis epas pagal pirmuosius poemos žodžius *Widsith matholade* „Widsith'as kalbėjo", ir *Widsith* bus reiškęs „keliauninkas, kas toli keliavęs." Istorikas V. Pašuta pastebėjo, kad „Šį šaltinį nagrinėti – įdomus uždavinys lituanistams".[472] Tad kuo dar ypatingas, lituanisto akimis, galėtų būti senovės anglų epas *Widsith'as*? Mat kataloge tautų, kurias sakosi aplankęs poetas, – iš viso 72 – manoma, galįs būti paminėtas ir Vilnius.

Tyrinėtojai visuotinai sutaria, kad pradinė poema pamažu kilo, augo ir didėjo vėlesnių tikrintojų bei taisytojų ir interpoliatorių rankomis įterpiant naują medžiagą, perrašant ar išmetant senąją. Todėl *Widsith'as*, kokį dabar turime, iš tikrųjų yra konglomeratas. Bet šitai, žinoma, nereiškia, kad nieko tikra negalima pasakyti apie poemos kompoziciją. Antai germanų karalių katalogas (18-34 eilutės) atsiduoda gilia senove ir tikriausiai yra sudarytas gerokai anksčiau už pačią naratyvo šerdį. Ekstravagantiškas ir nevienalytis 75-87 eilučių rinkinys, kita vertus, atrodo kilęs iš žymiai vėlesnio laikotarpio,[473] nes, kaip spėjama, daugumas jo vardų yra išrinkti iš Alfredo Didžiojo Orosijaus vertimo geografinės medžiagos. Visai galimas daiktas, kad *Widsith'o* pagrindą sudarė pasakojimas pirmuoju asmeniu apie dainiaus menestrelio keliones nuo vieno germanų karaliaus ir jo genties pas kitą karalių ir jo gentį. Keleto vardų katalogų, sudarančių didesnę poemos dalį, tikriausiai dar nebuvo pirminiame poemos variante. Nauji papildomi pasakojimai galėjo būti į poemą įterpiami norint išlaikyti jos – kaip tam tikro geografijos ir istorijos kompendiumo – aktualumą keičiantis klausytojų generacijoms. Pradinė pasakojimo gija, kaip manoma, yra reziumuota 1-9 eilutėse – tai Widsitho kelionė į gotų karaliaus dvarą Lombardo princesės Ealhhildos palydos sudėtyje.

Iš čia tuojau aiškėja, kad poemos originalas, matyt, nevaizdavo aktualių einamojo meto įvykių. Užtenka prisiminti tris karalius, kuriuos Widsith'as ypač mini kaip rėmėjus, labdarius: gotų karalių Ermanarichą (Eormanric), mirusį apie 375 m., Nibelungų giesmės Guntherą (Guthher), žuvusį mūšyje su hunais netrukus po 435 m., ir lombardų karalių Alboiną (Ælfwine), nužudytą 572 ar 573 m. Ealhhilda, Ælfwine'o sesuo, poemoje vaizduojama keliaujanti į gotų karaliaus dvarą, kad taptų Eormanrico nuotaka. Istorijos ir chronologijos dalykų painiojimas, kurį matome po-

[472] Pašuta V. *Lietuvos valstybės susidarymas*, 40 (išn. 114). Bet plg. Jurginis J. Vilniaus miesto įkūrimo klausimu. – *Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai*, Serija A, 6, Vilnius, 1959, 103-113.

[473] *Grundriss der germanischen Philologie.* Herausgegeben von Herman Paul, II. Bd., 1. Abteilung, Strassburg, 1893, 540.

emoje *Widsith*'as, yra būdingas ir kitų herojinių germanų legendų neapibrėžtam ir nuolat besikeičiančiam medžiagos korpusui.

Sunku pasakyti, kada *Widsith'as* buvo sukurtas. Apskritai manoma, kad originali poema turėjusi būti sukurta kontinente, tačiau ne anksčiau kaip apie 575 m., sprendžiant iš Alboino (Ælfwine) gyvenimo datų. Frazė *eastan of Ongle* „į rytus nuo anglų" rodytų, kad prologas greičiausiai buvo parašytas Anglijoje. Aukšta Offa padėtis ir anglų kalbos Mercian dialekto žymės, matomos visame tekste, leidžia manyti, kad *Widsith'as* galutinai buvo baigtas redaguoti ir tvarkyti VIII a. pabaigoje ar netgi IX a. Mercian karaliaus dvare, kai Mercian karalystė buvo savo didybės viršūnėje.[474] Apie tą laiką iš Rytų Baltijos regiono vikingų galėjo būti į Angliją atnešta ir žinia apie *Ydumea* bei jos gyventojus *([mid] Idumingum)*.

[474] Krapp G. Ph. and van Kirk Dobbie E. *The Exeter Book*, New York-London, 1936, xliv-xlv.

[475] *Widsith.* Edited by Kemp Melone [= *Anglistica*, XIII], Copenhagen, 1962, 25; Labuda G. *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów słowiańszczyzny*, 145-146.

[476] Lehnert M. *Poetry and Prose of the Anglo-Saxons*. Dictionary, Berlin, 1956, 129.

Mus dominančios 75-88 eilutės štai taip skamba:

75 *Mid Sercingum ic wæs & [ond] mid Seringum.*
Mid Craecum ic wæs & mid Finnum & mid Casere,
se þe winburga geweald ahte,
wiolane & wilna & Wala rices.
Mid Scottum ic wæs & mid Peohtum & mid Scridefinnum.
80 *Mid Lidingum ic wæs & mid Leonum & mid Longbeardum,*
mid Hæðum & mid Hæleþum & mid Hundingum.
Mid Israhelum ic wæs & mid Exsyringum,
mid Ebreum & mid Indeum & mid Egyptum.
Mid Moidum ic wæs & mid Persum & mid Myrgingum,
85 *[mid] Ongendmyrgingum & mid Amothingum.*
Mid Eastþyringum ic wæs & m[id] Ofdingum,
mid Eolum & mid Istum & [mid] Idumingum.
& ic wæs mid Eormanrice ealle þrage.[475]

Kaip matome, *Widsith'o* 87-88 eilutėse yra kalbama apie *Íste (Ístas)* nom. plur. (poemos nuorašuose taip pat *Īste, Īstas*) ir *Idumingas*, bet tuojau pat paminimas, – atrodo, neatsitiktinai (žr. toliau) – ir gotų valdovas Ermanarichas (Eormanric). Dėl *Íste* etninio priklausymo bei lokalizacijos buvo išsakyta prieštaringų nuomonių. Antai M. Lehnertas savo žodyne aiškino, kad *Íste* buvę Baltijos ostrogotai, galbūt ir gotai apskritai. *Íste* esanti trumpesnė *Eastȝotan* „Rytų gotai" forma su raida **Éastī* > *Í(e)ste*.[476] Gentį *Iste* K. Malone taip pat klaidingai laikė slavizuota rytų gotų, ostrogotų, gentimi Baltijos pajūryje, vardą siejo su *Widsith'o Eastgotan* teigdamas, kad pra-

dinė forma **Eastī* vakarų saksų (West-Saxon) dialekte turėjusi duoti **Íeste,* iš kur ir atsiradusi paliudytoji *Íste*.[477] Kita vertus, pavadinimas *Íste*, kartu su Wulfstano *Éste*, dar XIX a. tyrinėtojų[478] buvo neskiriamas nuo s. skand. *Eistr*, Tacito *Aestii*, Jordano *Aesti*, Einhardo *Aisti* ir laikomas pavadinimu, kuriuo, ano meto terminais, vokiečiai vadinę lietuvių gimines.

Bosworthо senosios anglų kalbos žodyno papildymuose Orosijaus vertimo *Éste* nurodoma žiūrėti *Ístas,*[479] o šie aiškinami esą *Ístas* masc. plur. „estai (the Esthonians)" ir toliau siejami su s. isl. *Eistir,* vardu, skandinavams taip pat reiškusiu estų protėvius. Tiek *mid Éstum,* tiek ir *mid Ístum* siejami su rašytinės tradicijos duodamais aisčių vardais lot. *Aestii,* s. skand. *Eistr* taip pat F. Mezgerio žodyne.[480] Bet taip daryti vargu ar leidžia germanų kalbų fonetikos dėsniai. Mat pagrindinė forma, iš kurios atsirado *Íste,* buvo **aust-* „rytai" (bet ne **aist-*). Iš paliudytos dat. plur. formos *mid Ístum* atstatoma nom. plur. masc. *i*-kamienė forma *Íste*. Germanų prokalbės dvibalsis *au* (< ide. *au* ir *ou*) senojoje anglų kalboje virto *æu* (rašomas *ēa*).[481] Senosios anglų kalbos dvibalsį *ēa* vakarų saksų dialekte (West-Saxon) *i* umliautas *(i mutation)* pavertė *īe,* kuris vėliau buvo monoftongizuotas ir virto *ī*.[482] Todėl *Íste* fonetiškai negalima vesti iš **aist-*, nes reguliari fonetinė raida verčia *Ístas* kildinti iš **aust-* „rytai".

[477] *Widsith.* [= *Anglistica,* XIII], 179-180.
[478] Rieger M. *Alt- und Angelsächsisches Lesebuch,* 250; Grein C. W. M. *Bibliothek der Angelsächsischen Poesie,* IV (Glossar), Cassel-Göttingen, 1863, 790.
[479] Northcote Toller T. *An Anglo-Saxon Dictionary.* Supplement, Oxford [1921], 194.
[480] Mezger F. *Angelsächsische Völker- und Ländernamen,* 13.
[481] Campbell A. *Old English Grammar,* 52.
[482] Ibid., 79.
[483] Ross Alan S. C. The Este. – *Notes and Queries,* New Series, 25, No. 2, London-New York, 1978, 102.
[484] Mezger F. *Angelsächsische Völker- und Ländernamen,* 20.

Vadinasi, *Widsith'e* randamas aisčių pavadinimo variantas *Íste* yra tas pats vardas kaip Wulfstano *Éste*, tačiau senojoje anglų kalboje greičiausiai atsiradęs liaudies etimologijos keliu aisčių vardą sutapatinus su rytų pavadinimu *east*: *(mid) Ístum* = **Iestum*, **Ieste* < **austi-* „rytai" (> *east*) ← **aisti-* + „rytai". Liaudies etimologijos veikimą rodo faktas, kad iš 11 kartų paminėto aisčių vardo Wulfstano kelionės pranešime 3 kartus jis yra parašytas su digrafu *ea*: *Eastlande* (eilutė 118), *Eastlande* (eilutė 122), *Eastum* (eilutė 158).[483] Vadinasi, ortografija *Eastland*, viena vertus, žymėjo aisčių kraštą *(Estland),* kita vertus – rytų šalį *(Östland).*

Kad *Widsith'o Íste* buvo taikomas vadinti estų protėvius, matyti iš šio anglų epo etnonimo *Idumingas*.

Ne per daug atsižvelgdami į didžiulį laiko skirtumą tarp *Widsith'o* ir Henriko Latvio „Livonijos kronikos", *Idumingas* (paliudyta dat. plur. *Idumingum*) komentatoriai laiko Henriko Latvio kronikos *Ydumea* srities gyventojus, dabartinės Latvijos teritorije gyvenančių lybių protėvius. Antai *Widsith'o Idumingas* paaiškintas taip: „Bewohner von Ydumea, eines Gebietes zwischen Raupa und Aa [Gauja]".[484]

Abiejų etnonimų tapatinimas yra fonetiškai nepriekaištingas.[485] Tačiau daugiau šalininkų turėjo *Idumingas* siejimas su Biblijos *Idumea*. Bet Šventraščio vardai yra sudėti į aiškiai vėliau įterptą 82-83 dvieilį, ir todėl mažai tikėtina, kad poetas ar sąrašo sudarytojas izoliuotą vardą būtų talpinęs tarp jį pirmiausia dominusių pavadinimų. Vėlgi ne be reikšmės, matyt, yra ir tas faktas, kad kitoje derinio eilutėje minimas Ermanaricho (Eormanric) vardas. Jeigu tikėsime VI a. gotų istoriko Jordano informacija, gotų karalius Ermanarichas „gudrumu bei narsumu" buvo pajungęs aisčių kilti *(Aestorum nationem)*, o aisčiams kartu su Ístas tikriausiai priklausė ir idumingai, lybių gentis vėlesnės Latvijos teritorijoje.

Istorinė sritis *Ydumea*, jos gyventojai *Ydumei* (lat. *idumieši*) minimi Henriko Latvio *Chronicon Livoniae* (XI 2, XIII 2, XV 7 ir kt.), parašytoje, kaip manoma, tarp 1224 ir 1227 m. Jie kartu su vendais paminėti ir popiežiaus Inokentijaus III 1208 01 31 d. bulėje. Gyveno Gaujos dešinėje pusėje, Braslos upės srityje, pradžioje jiems priklausiusi tik Straupės parapija. Iš archeologinių iškasenų matyti, kad XII–XIII a. šioje vietoje gyventojų būta etniškai maišytų – su lybių ir latgalių kultūrų žymėmis.[486] Reikia pridurti, kad Henriko Latvio kronikos pavadinimui *Ydumea* forma buvo suteikta nusižiūrėjus į Biblijos *Idumea*, edomitų genties gyventą kraštą į šiaurę nuo Negyvosios jūros. Todėl *Ydumea* laikytina lotynizuota lybių *Idu-mõ*.

Kalbamasis srities ir gyventojų pavadinimas neskiriamas nuo dabartinio latvių vietovardžio *Vidzeme*.[487] *Vidzeme* latviai vadina lybių žemę (lat. Lībija, vok. Livland) (ME IV 581, EH II 781), pasakymas *braukt uz Vidzemi* gyvojoje latvių kalboje reiškia „vykti, važiuoti į lybių gyvenamą vietovę toli nuo jūros (nach dem livländischen Binnenland)" (ME IV 581). G. Elgero lenkų-lotynų-latvių kalbų žodyne, išleistame Vilniuje 1683 m., randame dar junginius *Vidu zeme* ir *Vidus zeme*. Pavadinimas greičiausiai atsiradęs pajūrio lybių kalboje vadinti lybių gyvenamai, toliau nuo jūros, žemyno viduryje esančiai vietovei *(vidus zeme)*.[488] Tai patvirtina senesniųjų žodynų duomenys. G. Elgero žodyne *Vidu zeme* ir *Vidus zeme* reiškė Vidzemę, bet jais buvo išverstas ir lenkų *odmorze* „toliau nuo jūros esanti vietovė, sritis" bei lot. *meditullium* „šalies giluma, vidurys", *mediterraneum* „t. p.". Versdamas šiuos žodžius į lietuvių kalbą, lygiai taip pat elgėsi ir K. Sirvydas – jis pavartojo *vidužemė* turėdamas galvoje toli nuo jūros esančią vietovę (*vidùs* ir *žẽmė*).[489]

[485] *Widsith* [= *Anglistica*, XIII], 178; Chambers R. W. *Widsith*. A Study in Old English Heroic Legend, New York, 1965, 8-9.

[486] Mugurēvičs Ē. Komentāri. – *Indriķa hronika*, Rīga, 1993, 369.

[487] Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II, Rīga, 1992, 519-520 (su literatūros apžvalga).

[488] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*, St. Petersburg, 1892, 74; *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca*, IV, 581.

[489] *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, 346; *Lietuvių kalbos žodynas*, XIX, 122.

Vidzemė lybių vadinama *Vidù-mǭ,* dial. (vakarų lybių) *Vidù-må* „lybių žemė (vok. Livland)“[490] – pavadinimu, pasiskolintu iš latvių kalbos. Iš čia ir išriedėjęs istorinės srities pavadinimas *Ydumea,* asocijavus jį su pasaulio šalis žyminčiais Baltijos finų žodžiais. Kalbamai lybių ir latvių pramaišiui gyventai sričiai vardą **Idu mea* „Šiaurės rytų žemė“ (lybių *idà* „šiaurės rytai [Nordosten]“ ir *mǭ,* dial. *må* „žemė“; dar plg. iš lybių ar estų kalbų pasiskolintus latvių vėjų pavadinimus *ide, ides vējš, idus, idis* „šiaurės rytų vėjas“) davę Metsepolėje bei apie Thoreidą ir Dauguvos žiotyse gyvenę lybiai, kuriems toji žemė buvo (šiaurės) rytuose.[491]

[490] Kettunen L. *Livisches Wörterbuch,* 485.

[491] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert,* 70-71.

Tad labai gali būti, kad *Widsith'o* etnonimai, tiek *Idumingas,* tiek ir *Íste,* buvo taikomi Rytų Baltijos gyventojams. Gana aišku ir tai, kad prie *Ydumei* buvo pridėta priesaga *-ing-* – tikriausiai senosios anglų kalbos dirvoje – pagal *Sercingas, Sēringas, Lidingas* ir daugelio kitų analogiją.

Šitai konstatavus galima įsižiūrėti į kitas *Widsith*'o vietas, taip pat laikytinas aliuzijomis į Rytų Baltijos regioną.

Widsith'o 76-78 eilutės

ic wæs & [ond] [...] mid Casere,
se þe winburga gewеald ahte,
wiolane & wilna & Wala rices

dabar daugelio tyrinėtojų ir interpretatorių yra verčiamos taip: „kuris valdė vyno miestus, turtus bei geidžiamus daiktus ir valų karalystę (tai yra Romos imperiją)“. Frazė *ic wæs & [ond] mid* reiškia „aš buvau (ir) su“. *Casere* (lot. *Caesar*) suprantamas kaip Konstantinopolio imperatorius, tačiau apibendrinta valdovo reikšme. Frazė *gewеald ahte* yra traktuojama „valdė, turėjo savo valdžioje (possessed authority over)“ ir laikoma susidedanti iš *a* kamieno daiktavardžio *gewеald* reikšme „valdžia“ bei veiksmažodžio *āgan* „turėti, valdyti“ būtojo laiko formos. Frazės *wiolane & wilna* žodžiai, manoma, yra bendriniai daiktavardžiai ir kartu spėjama juos buvus daugiskaitos kilmininko formas, kaip ir prieš juos einantis žodis *winburga,* kuris, manoma, esąs gen. plur. forma ir kurį sudaro s. angl. *win* „vynas“ ir *burg, burh* „miestas“. Nepaisant viso šito, frazės *wiolane & wilna* struktūra ir jos sudedamųjų dalių morfologinis pobūdis vis dėlto lieka neaiškūs.

Iš Exeter knygos buvo išrinkti visi pavyzdžiai su raidėmis *io*. Pasirodė, kad išsiskiria parašymas *wiolane,* o *wiol-* yra visiškai nebūdingas Exeter knygos rašymo manierai. Todėl šitokia rašyba arba aiškinama tuoj po jo einančio *wilna* įtaka (per)rašančiajam arba laikoma, kad šie žodžiai yra iškraipyti tikriniai vardai. Maža to, pastebėta, jog žodžio *wiolane* raidė *i* skiriasi nuo perrašinėtojo normaliosios, įprastinės raidės *i*, bet sunku pasakyti, ką tai galėtų reikšti. Gal pradžioje tos raidės iš tikrųjų

nebuvo? Daugumas dabartinių leidėjų, kaip minėta, *wiolane & wilna* laiko bendriniais daiktavardžiais ir preferuoja emendacijas *weolena* ir *welena* „turtai“. Svarbus tas faktas, kad frazė *wilna ond welena (weolena)* randama Alfredo *Pastoral Care* 387/7 ir 391/18. Redaktoriai ir leidėjai pabrėžia, kad šiame cituojamame leidime – kaip ir 1936 m. leidime – paliekamas *wiolane,* bet priduriama, kad pageidautina normalizacija į *weolena*. Abu daiktavardžiai, spėjama, yra gen. plur. formos ir sudaro paralelę *winburga* konstrukcijai.[492]

Wiolane & wilna kaip tikrinių vardų suvokimas taip pat ateina iš senų laikų, dar iš Johno Kemble'o: *Wiolane ond Wilna ond Wala-rîces*.[493] B. Thorpe'as poemos 1855 m. leidime žodžius *Wiolane ond Wilna ond Wala rîces* taip pat rašė didžiosiomis raidėmis ir komentaruose atsargiai klausė: „Wilna – the capital of Lithuania?“[494] *Wiolane ond Wilna ond Wala rîces* tikriniais daiktavardžiais laikė ir kiti poemos leidėjai bei komentatoriai, bet jų neidentifikavo.[495] Mėginant identifikuoti, pasirodo, būta ir štai tokio atvejo: nagrinėjamos eilutės interpretuotos

Së þë vynburga gewëald âhte,
Velena and Vyl'na and Vala-rîces.

ir verstos

„Er der Gewalt hatte der Wonnenburgen,
Der Walchen und Walchinnen und des Walchenreiches“.[496]

Žodžiais *Walch,* seniau *Walh* (iš čia per slavus atėjęs liet. *valãkas* „Italijos, Valakijos gyventojas“) vokiečiai vadino ir tebevadina romanų tautas (italus, prancūzus ir kt.). Matyt, reikia pritarti tai nuomonei, kad patenkinamas *Wiolane ond Wilna* išaiškinimas ir identifikavimas kaip vardų, tikrinius daiktavardžių, lieka atviras.[497]

Ilgainiui, kaip jau minėta, įsivyravo ir paplito *wiolane ond wilna ond wala rices* interpretacija kaip bendrinių daiktavardžių reikšmėmis „turtai, prabanga“ ir pan.[498]

[492] *Widsith* [= *Anglistica,* XIII], 44-45.

[493] Kemble J. H. *The Anglo-Saxon Poems of Beowulf,* London, 1833, 228.

[494] Thorpe B. *The Anglo-Saxon Poems of Beowulf,* Oxford, 1855, 222, 329.

[495] Schaldemose F. *Beo-Wulf og Scopes Widsiþ*, Kjøbenhavn, 1847, 179; Grein C. W. M. *Bibliothek der Angelsächsischen Poesie,* I, Göttingen, 1857, 253.

[496] Leo H. *Altsächsische und Angelsächsische Sprachproben,* Halle, 1838, 81.

[497] *Widsith.* [= *Anglistica,* XIII], 44-45.

[498] Conybeare J. J. *Illustrations of Anglo-Saxon Poetry.* Edited by William D. Conybeare, London, 1826, 16, 24; Klipstein L. F. *Analecta Anglo-Saxonica.* Selections in Prose and Verse from the Anglo-Saxon Literature, II, New York, 1849, 303, 429; Rieger M. *Alt- und Angelsächsisches Lesebuch,* 59; Kluge F. *Angelsächsisches Lesebuch,* III. Auflage, Halle, 1902, 126; Craigie W. A. *Specimens of Anglo-Saxon Poetry,* III, Edinburgh, 1931, 3; Mackie W. S. *The Exeter Book*. An Anthology of Anglo-Saxon Poetry, II, London-Oxford, 1934, 20-22; Krapp G. Ph. and van Kirk Dobbie E. *The Exeter Book,* 152, 301-302.

Suprantama, atitinkamai buvo ir verčiama. Pvz.,

Mid Craecum ic wæs & mid Finnum & mid Casere,
se þe winburga geweald ahte,
wiolane & wilna & Wala rices

yra taip verčiama:

„I was among the Greeks and among the Fins and with Caesar,
who had festive cities in his power,
riches, and treasures, and the realm of the Romans".[499]

Senoji anglų kalba turėjo žodį šitokiomis reikšmėmis: *willa, -an* masc., taip pat *will, -es* masc. „protas, supratingumas, prielankumas, simpatija, noras, pageidavimas, pritarimas, sutikimas, ketinimas; didelis noras, troškimas, geismas; kūniškas malonumas, gašlumas (mind, understanding, disposition, affection, wish, consent, intention; strong desire, lust, sensual pleasure)";[500] *willa, -an* masc. „valia, noras, sugebėjimas norėti...; malonus, geidžiamas daiktas (will, the faculty of willing...; a pleasant, desirable thing)", casus obliqui *willana, wilna;*[501] *wil[l], -es* neutr. „noras, malonumas; malonus arba geidžiamas daiktas (will, pleasure; a pleasant or desirable thing)";[502] *wiln* subst. (noun) „noras, troškimas (a wish, desire)".[503] S. angl. *willa, -an* masc. „geidžiamas daiktas", kaip matome, priklauso *n* kamienui ir *wilna* frazėje *wiolane & wilna* yra laikomas jo gen. plur. forma.[504] Tad senojoje anglų kalboje nerandame paliudytų **wilna, *wiola* reikšme „turtai, prabanga ir pan." Tai sudaro nemažą pastarosios hipotezės spragą, napaisant to, kad anglų kalboje buvo ir tebėra vartojami, pvz., s. angl. *wela* „gerovė, (su)klestėjimas", angl. *welfare* „dvasinė ir fizinė sveikata, gerovė", *wealth* „turtas (riches); gausybė" (iš s. angl. *wela*), s. angl. *wel faran* „gerai eiti, sektis". Tačiau, kaip sakyta, patenkinamo *Wiolane & Wilna* aiškinimo ir identifikavimo kaip vardų, tikrinių daiktavardžių taip pat dar neturime. Ir vis dėlto yra įmanoma pareikšti keletą samprotavimų ir šiuo klausimu.

[499] Mackie W. S. *The Exeter Book*. An Anthology of Anglo-Saxon Poetry, II, 20-22.
[500] Bosworth J. *A Dictionary of the Anglo-Saxon Language,* London, 1838, 460; Northcote Toller T. *An Anglo-Saxon Dictionary,* 194.
[501] Bosworth J., Northcote Toller T. *An Anglo-Saxon Dictionary*, 1125-1126.
[502] Ibid., 1225.
[503] Bosworth J. *A Dictionary of the Anglo-Saxon Language,* 461.
[504] *Widsith* [= *Anglistica,* XIII], 126.

Antai galima manyti, kad *wiolana* frazėje *wiolane & wilna* atsirado dėl atgalinio *a* umliauto iš **welana,* – tai rodytų Alfredo *Pastoral Care welena* (variantas *weolena*), kur *a* nekirčiuotame viduriniame skiemenyje galėjo būti redukuotas į *e*. **Weolana* (plg. *weolena*) kalbos skolintojos sistemoje gali atspindėti originalą **wel'ōna* (ar **wel'āna?*): vidurinio skiemens *ō* anglų kalbos vartotojų šnekoje, galimas daiktas, sukėlė atgalinį umliautą, todėl ir galėjo atsirasti pradžioje **weolōna*, vėliau **weolana*, žodžio vidurio balsį priderinus prie galo balsio *a* (< *ā*), dar vėliau – *weolena,* balsį *a*

nekirčiuotame viduriniame skiemenyje redukavus į *e*, galiausiai – *wiolana* skiemenį *weo-* frazėje *wiolane & wilna* priderinus prie paskesnio žodžio *(wilna)* pirmojo skiemens. Turint tai galvoje, tapatinimas su Vilniaus vardo senąja forma *Vĩlnia*, tai yra *Vilńa* (su minkštuoju *n*), – Vilniaus vardas yra kilęs iš upėvardžio *Vĩlnia,* kairiojo Neries intako,[505] – ir Veliuonos pavadinimu *Veliuonà* (acc. sing. *Veliúoną*) (< **Vel'ōna* < **Ųelįōnā*) nebeatrodo toks fantastinis, nors šių Lietuvos vietovardžių išgarsėjimas ano meto Europoje ir jų virtimas „prabangių, turtingo gyvenimo bei pilnų gerovės miestų", kuriuos valdo *Casere*–imperatorius, simboliu, topine fraze lieka neaiškus. Kita vertus, labai gali būti, kad kaip anglosaksus pasiekė žinia apie toli rytuose, anapus Baltijos jūros, esantį Idumėjos kraštą, taip ir Europoje sklido gandas apie Vilniaus miestą bei Veliuonos alkakalnį, garsėjančius prabanga ir jų gyventojų laime bei gerove (kaip ir apie kai kuriuos kitus Rytų miestus, pvz., Konstantinopolį). Gandai, garsas, nuogirdos apie Rytų kraštuose tariamai esančius turtus ir galimybę vienaip ar kitaip jų įsigyti buvo viena iš pagrindinių priežasčių vikingams, Rytų Europoje vadintiems variagais, pradedant VII a. vykti į karines ekspedicijas.

Vilniaus miestui ir jo istorijai skirtoje XIX a. literatūroje neretai būdavo užsimenama, kad *Widsith*'o fraze *wiolane & wilna* galį būti paminėti Vilnius ir Veliuona.[506] Maža to, daugelis ano meto istorikų kartojo T. Czackio (1765–1813) spėjimą, kad Snorri Sturlusono *Heimskringloje* tariamai randami vardai *Velni* ir *Tryk* esą Vilnius ir Trakai. Bet *Heimskringloje* tokių vardų nėra paliudytų.[507] Be to, specialiai šiuo reikalu domintis, nieko panašaus nepavyko aptikti nė kituose senuosiuose islandų rašto paminkluose (pvz., *Antiquités russes* tomuose, sagų rinkiniuose ir kt.). Todėl Vilniui skirtoje istoriografijoje paplitęs teiginys, kad Snorri Sturlusonas XII a. žinojęs Vilnių, atsirado iš nesusipratimo.[508] Kalbant apie galimą Vilniaus ir Veliuonos paminėjimą nagrinėjamame anglosaksų epe, reikia pasakyti, kad, po teisybei, Veliuonos miestas buvo įkurtas 1291 m., kai Vokiečių ordinas pastatė Junigedos (Jadagonių) pilį,[509] vėliau istorijos šaltiniuose vadintą *Wilhun, Welun, Welyn, Weluw, Wiliona, Veluna* ir pan. Bet kaip alko, šventovės šios vietos lietuviams, be abejo, būta svarbios, ir jos pavadinimas, galimas daiktas, buvo žinomas taip pat už Lietuvos ribų daug anksčiau. Teisybė, Veliuonos miestui vardą yra davęs upėvardis *Veliuonà* (acc. sing. *Veliúoną*), dešiniojo Nemuno intako pavadinimas, plg. dar *Veliuõnis* (ežeras, Šventežeris, Lazdijų r.).

[505] Balčikonis J. *Rinktiniai raštai*, I, 273, 295-296.

[506] Топоров В. Н. *Vilnius, Wilno, Вильна*: город и миф. – *Балто-славянские этноязыковые контакты,* Москва, 1980, 14.

[507] Jurginis J. Vilniaus miesto įkūrimo klausimu. – *Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai,* Serija A, 1 (6), 1959, 105-106; Топоров В. Н. *Vilnius, Wilno, Вильна*: город и миф. // *Балто-славянские этноязыковые контакты,* 13-15.

[508] Jurginis J. Vilniaus miesto įkūrimo klausimu. – *Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai,* Serija A, 1 (6), 1959, 105.

[509] Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika,* 225, 416.

Miestelyje, prie Nemuno ir Veliuonos santakos, yra apie 30 m aukščio kalvose vienas šalia antro du piliakalniai. Viename iš jų, vadinamame Gedimino kapu, kur pagal padavimą kunigaikštis esąs palaidotas, archeologai rado suanglėjusių rąstų, apdegusio molio ir akmenų, rodančių, kad šiame kalne jau XI–XII a. būta medinės pilies. Ties miesteliu, Veliuonos upelio kairiajame krante, atkasti III–IV a. kapų likučiai. Vadinasi, žmonių čia gyventa nuo labai senų laikų. Bet vandenvardžiai yra mitologinės kilmės, pirmasis susijęs su *Vielona Deus animarum cui cum oblatio offertur, cum mortui pascuntur* „Veliuona – vėlių dievas, jam aukojamos aukos, maitinami mirusieji“. Kitoje J. Lasickio knygelės apie žemaičių dievus vietoje sakoma, kad į skerstuves kviečiamas dievas Ezagulis: *Vielona velos atteik musmup [mūsump] und stala*.[510] Tad čia *velionio veliai* kaip ir *Sikies Vielonia pemixlos* = velionio paplotėliai, kuriais maitinamos mirusiųjų vėlės, dėl mitologinio teksto archajinio pobūdžio kilmės plotme veikiau tapatintini ne su bendriniu dabartinės kalbos daiktavardžiu *veliónis* „miręs žmogus“, bet su taip pat archajišku ežero pavadinimu *Veliuõnis*. Kitaip sakant, XVI a. ir anksčiau, matyt, buvo vartojamos archajiškos mitologinių vaizdinių formos *Veliuona* ir *Veliuonis*. Šie dievų, mirusiųjų pasaulio valdovų, pavadinimai yra žodžių *velẽ*, rečiau *velỹs* „mirusio žmogaus siela“ (LKŽ XVIII 606, 633) priesagos *-uon-* (< **-ōn-*) vediniai. Upėvardis *Veliuonà* sutampa su deivės vardu *Veliuona*, ežero pavadinimas *Veliuõnis* yra to paties kamieno kaip mirusiųjų dievo vardas *Veliuonis*. Dabartinės lietuvių kalbos bendrinis daiktavardis, plačiai vartojamas ir senuosiuose raštuose, *veliónis* „miręs žmogus“ turi priesagą **-ān-*.[511]

[510] Lasickis J. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*, 21, 24, 41, 44; Mannhardt W. *Letto-Preussische Götterlehre*, 357, 378.

[511] Dėl jų formos ryšio ir funkcijų plg. Būga K. *Rinktiniai raštai*, II, 333 ir tolesni, 371-376.

[512] *Gedimino laiškai*. Parengė V. Pašuta ir I. Štal, Vilnius, 1966, 31, 35.

Kaip matyti, istoriniuose šaltiniuose aptinkamas Veliuonos vardas ne taip jau labai skiriasi nuo *Widsith'o wiolane*. Galima prisiminti ir tai, kad, pvz., 1323 m. sausio 25 d. Gedimino laiške Europos miestams Vilniaus pavadinimas parašytas lygiai taip kaip ir *Widsith'e*: *(Datum) in ciuitate nostra Vilna, in Vilna ciuitate nostra*.[512]

Tam tikrą istorinį foną, vertą dėmesio, atskleidžia *Widsith'o* 75-76 eilutės:

Mid Sercingum ic wæs & [ond] mid Seringum.
Mid Craecum ic wæs & mid Finnum & mid Casere.

Sercingas, Sercingum dat. plur. yra skandinavų šaltinių *Serkir*, kraštas *Serkland*, kuriais vadinti saracėnai. Šis etnonimas pradžioje buvo taikomas Vidurinės Azijos gyventojams, vėliau juo buvo vadinami mahometonai ir kiti nekrikščionys Artimuosiuose Rytuose ir Šiaurės Afrikoje. *Sēringas, Sēringum* dat. plur. – tai antikos laikų *Sēres* arba *Sērae*, pažodžiui „Šilko žmonės“. Taip buvo vadinami žmonės, kilę iš Vidurinės Azijos, vadinasi, iš regiono, kuris prekybos keliu, ėjusiu Nevos ir Volgos upė-

mis, buvo susijęs su Baltija.[513] Na, o tolesnėse eilutėse taip pat kalbama apie rytų pusės tautas – graikus, finus ir Rytų imperatorių kaizerį. Tad prie istorinio fono geriau tinka *Wiolane ond Wilna* interpretuoti kaip tam tikrų Rytų pusėje už Baltijos jūros buvusių vietovių su jų turtais garsėjančiais gyventojais pavadinimus.

Tam tikrą atspirtį čia dėstomai hipotezei duoda ir tai, kad senovės anglų epo *Widsith'o* etnonimas *Íste* buvo taikomas vadinti estų protėviams, o *Idumingas,* kaip manoma, žymėjo Henriko Latvio „Livonijos kronikos" *Ydumea* srities gyventojus – finų gentį, dabartinės Latvijos teritorijoje gyvenančių lybių protėvius.

2.2. 3.
Vėlyvųjų viduramžių šaltiniai

2. 2. 3. 1.
Adomas Bremenietis

Adomas Bremenietis (Adam von Bremen, apie 1040–1085), vadinamas germaniškosios šiaurės Tacitu, kilmės tikriausiai frankas, mokėsi Bamberge, būdamas 24 metų stojo tarnauti Bremeno arkivyskupui Adalbertui (1043–1072) kaip kanauninkas ir mokyklos vadovas. Apie 1076 m. baigė rašyti Hamburgo–Bremeno vyskupystės istoriją, pavadintą *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* („Hamburgo bažnyčios istorija"), kur iškėlė Hamburgo–Bremeno vyskupystės vaidmenį Šiaurės Europoje skleidžiant krikščionybę.[514] Etnografiniu istoriniu požiūriu ypač vertinga ketvirtoji knyga *Descriptio Insularum Aquilonis* („Šiaurės salų aprašymas"), kur, remdamasis misionierių ir tikriausiai pirklių pasakojimais, aprašė Skandinavijos tautas, taip pat į rytus nuo Baltijos gyvenusias gentis, tokias kaip finai, slavai ir baltai. Jo stiliui įtakos turėjo romėnų autoriai, bet Tacito *Germanijos* Adomas tikriausiai nežinojo. „Šiaurės salų aprašyme" mums rūpimu klausimu randame dvi žinutes. 10 skirsnyje autorius aprašė Baltijos jūrą, *Balticum mare*, 12-ame skirsnyje suminėjo prie jos gyvenančias tautas: *Ad litus australe Sclavi, Haisti aliaeque diversae incolunt nationes, inter quas praecipuae sunt Welatabi* „Rytinėje pakrantėje gyvena slavai, aisčiai ir kitos įvairios tautos, iš kurių ypatingi yra veletabai". Akivaizdu, kad šis sakinys yra paimtas iš Einhardo, bet jame pavartotas savotiškas aisčių pavadinimo variantas, žymintis tą pačią gentį resp. tas pačias gentis kaip ir Tacito, Kasiodoro, Jordano bei Einhardo teks-

[513] *Widsith* [= *Anglistica,* XIII], 197-198.

[514] Iš paskutiniųjų darbų žr. Hallencreutz C. *Adam Bremensis and Sueonia.* A fresh look at Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum, Uppsala, 1984.

tuose. 17-oji pastraipa istorine bei etnografine prasme yra gana įdomi, tad pravartu ją visą pateikti: *Praeterea recitatum est nobis, alias plures insulas in eo ponto esse, quarum una grandis Aestland dicitur, non minor illa de qua prius diximus. Nam et ipsi Deum christianorum prorsus ignorant, dracones adorant cum volucribus, quibus etiam litant vivos homines, quos a mercatoribus emunt, diligenter omnino probatos, ne maculam in corpore habeant, pro qua refutari dicuntur a draconibus. Et haec quidem insula terrae feminarum proxima narratur, cum illa superior non longe sit a Birca Sueonum* „Be to, mums pasakojo, kad jūroje yra ir daugiau kitų salų, kurių viena didelė vadinasi *Aestlandas,* ne mažesnė negu anksčiau minėtos. Bet ir jos gyventojai krikščionių Dievo nepažįsta. Jie garbina slibinus ir paukščius, jiems aukoja netgi gyvus žmones, kuriuos perka iš prekeivių ir pirmiau visus atidžiai apžiūri, ar jie neturi dėmių, nes, sako, bus slibinų atmesti. Ir šitoji sala esanti arčiau prie moterų žemės, tuo tarpu anoji, anksčiau minėta [tai yra Kuršas, Churland], yra netoli nuo švedų *Bircos.*"[515] Nesunku pastebėti, kad čia galvoje turima dabartinės Estijos teritorija, ir tai patvirtina paminėjimas Kuršo bei „Moterų žemės", buvusios, Adomo Bremeniečio duomenimis, Švedijoje. Vadinasi, *Haisti* aisčiai ir *Aestland* čia yra skirtingi dalykai – pirmasis paimtas iš IX a. šaltinio, antrasis yra XI a. faktas, kai tuo pačiu vardu, matyt, jau buvo vadinami dabartinių estų protėviai, atitinkamai jų kraštas.

18-oje pastraipoje, išvardijęs dvi slavų gyvenamas salas, tai yra kraštus, Adomas Bremenietis rašė: *Tertia [id est insula] est illa, quae Semland dicitur, contigua Ruzzis et Polanis; hanc inhabitant Sembi vel Pruzzi, homines humanissimi, qui obviam tendunt his ad auxiliandum, qui periclitantur in mari, vel qui a pyratis infestantur. Aurum et argentum pro minimo ducunt, pellibus habundant peregrinis, quarum odor letiferum nostro orbi propinavit superbiae venenum. Et illi quidem ut stercora haec habent ad nostram credo dampnationem, qui per fas et nefas ad vestem anhelamus marturinam, quasi ad summam beatitudinem. Itaque pro laneis indumentis, quae nos dicimus faldones, illi offerunt tam preciosos martures. Multa possent dici ex illis populis laudabilia in moribus, si haberent solam fidem Christi, cuius praedicatores immaniter persecuntur. Apud illos martyrio coronatus est illustris Boemiorum episcopus Adalbertus. Usque hodie profecto inter illos, cum cetera omnia sint communia nostris, solus prohibiter accessus lucorum et fontium, quos autumant pollui christianotum accessu. Carnes iumentorum pro cibo sumunt, quorum lacte vel cruore utuntur in potu, ita ut inebriari dicantur. Homines cerulei, facie rubea, et criniti. Praeterea inaccessi paludibus, nullum inter se dominum pati volunt*[516] „Trečioji sala vadinama Semba, susisiekianti su Rusija bei Lenkija; joje gyvena sembai, arba prūsai, humaniškiausi žmonės, kurie skuba į pagalbą pavojų ištiktiems jūroje arba užpultiems piratų. Aukso ir sidabro maža paiso, apsčiai turi svetimų kraštų kailių, kurių kvapas mūsų pasaulį pripildė pražūtingų išpuikimo ir pasipūtimo nuodų. Jie laiko šiuos kailius mėšlu, tai, manau,

[515] *Adami Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum,* 190.
[516] Ibid., 191-192.

smerkia mus, kurie ir dievišku įstatymu, ir neleistinomis priemonėmis trokštame įsigyti kiaunių kailių tarsi aukščiausios palaimos. Todėl jie siūlo brangias kiaunes už vilnonius drabužius, kuriuos mes vadiname *faldones*. Daug girtinų dalykų būtų galima pasakyti apie anų tautų papročius, jeigu tik jie turėtų Kristaus tikėjimą, kurio skelbėjus jie nežmoniškai persekioja. Pas juos kankinio mirtimi buvo vainikuotas šlovingasis Bohemijos vyskupas Adalbertas. Ligi pat šios dienos iš tiesų pas juos, kurie šiaip jau mums yra draugingi, uždrausta prisiartinti prie šventųjų giraičių bei šaltinių, nes, jų supratimu, krikščionių prisiartinimas juos suteršia. Arklių mėsą vartoja maistui, jų pieną ir kraują taip geria, kad pasigeria. Žmonės šviesaus gymio, rausvais veidais ir ilgais plaukais. Be to, neprieinami dėl pelkių, negali savo tarpe pakęsti jokio pono".

Kaip matyti, Adomas Bremenietis Sembą vadino sala. Bet tuo nereikia labai stebėtis. Mat Sembą iš šiaurės ir vakarų supa jūra ir jos įlankos, iš pietų ir rytų ją riboja Priegliaus bei Deimenos upės. Todėl daugeliui viduramžių žmonių Semba galėjo atrodyti esanti sala.

2. 2. 3. 2. Senovės skandinavų šaltiniai

Vikingų amžius Europoje truko beveik 400 metų, maždaug nuo 700 m. ligi 1100 m. Tai buvo kelionių, tyrinėjimų, mainų bei prekybos ir kolonizacijos amžius. Dabar manoma, kad vikingai, ne tiek plėšę, žudę ir griovę, kiek praturtinę ano meto Europos civilizaciją – jie buvo pirkliai ir politikai, meistrai, kalviai ir batsiuviai, laivų statytojai ir poetai... Vikingų amžius baigėsi, kai vikingai iš Šiaurės Prancūzijos, vadinami normanais, prie Hastingso laimėjo mūšį prieš anglus ir Normandijos kunigaikštis Wilhelmas pasiskelbė Anglijos karaliumi – Wilhelmu Užkariautoju (William the Conqueror).[517] Vikingai pirmiausia ir daugiausia buvo išeiviai iš Skandinavijos ir Islandijos, ir apie jų žygius pasakoja islandų sagos.

[517] Sawyer P. H. *Kings and Vikings*. Scandinavia and Europe A D 700–1100, London and New York, 1982.

Sagomis (s. isl. *saga* reiškia „pasakojimas" ir yra pasidarytas iš veiksmažodžio *segja* „sakyti, pasakoti") vadinami ne mažesni kaip 5000 žodžių pasakojimai – grožiniai kūriniai ar istoriniai darbai (pvz., šeimų genealogijos). Sagų rašymas prasidėjo XII a., klestėjo XIII a., kai buvo parašytos svarbiausios sagos apie islandų šeimas ir norvegų karalius. Vadinamosios amžininkų, arba – tiksliau – tuometinės, bendralaikės, sagos (contemporary sagas) yra tos, kur aprašomi asmenys gyveno ar įvykiai dėjosi maždaug autorių gyvenamu laiku, tarp 1117 ir 1264 m. Seniausia islandų sagų grupė vaizduoja įvykius tarp 900 ir 1050 m. Karalių, arba konungų, sagos pasakoja

apie IX–XIII a. skandinavų karalius ir kunigaikščius. Pirmosios išsamios savarankiškos (nemėgdžiojant kitų) karalių sagos sukurtos nuo 1150 ligi 1200 m., tarp jų ir saga apie Olafą Tryggvasoną. Manoma, kad Þingeyro benediktinų vienuolyne Šiaurės Islandijoje *Saga Ólafs konungs Tryggvasonar* lotyniškai sukūrė vienas po kito du vienuoliai. Apie 1190 m. vienuolis Oddas Snorrasonas, panaudodamas tiek žodinę informaciją, tiek senesnius raštus, parašė trumpą norvegų karaliaus Olafo Tryggvasono (valdžiusio 995–1000 m.) gyvenimo apybraižą. Ji, deja, žuvo, tačiau išliko jos vertimas į islandų kalbą vienu norvegišku (XIII a. pabaiga), kitu islandišku (apie 1300 m.) nuorašu. Kiek vėliau sagą apie konungą Olafą lotyniškai parašė kitas vienuolis, Gunnlaugas Leifssonas (miręs apie 1218 m.), tačiau ji taip pat dingo. Jo islandiško vertimo fragmentai išliko *Flateyjarboke* ir *Saga Ólafs konungs Tryggvasonar hin mesta* nuorašuose.[518] Oddo Snorrasono darbas sudarė pagrindą taip pat Snorri Sturlusono (1179–1240) parašytai karaliaus Olafo Tryggvasono sagai *Saga Ólafs Tryggvasonar*, kuri kaip dalis įėjo į didįjį šio žymiojo islando veikalą *Heimskringla*. *Heimskringla* – pažodžiui „Pasaulio ratas“ – yra monumentalus Snorri Sturlusono darbas, skirtas norvegų karalių istorijai. Rankraštis, manoma, buvo baigtas netrukus po 1230 m. Viena vertus, jame dėstoma Norvegijos istorija nuo mitinių laikų ligi 1177 m., taigi dvejų metų ligi Snorri gimimo. Meistriškai naudodamasis istoriniu kritiniu metodu, šis autorius duomenis ėmė ir iš kitų šaltinių, taip pat ir iš neišlikusių. Kita vertus, *Heimskringlos* sagos apie atskirus konungus laikomos savarankiškais literatūriniais kūriniais. Negana to, XIII a. pabaigoje pasirodė dar vienas Olafo Tryggvasono gyvenimo aprašymas – tai *Saga Ólafs konungs Tryggvasonar hin mesta* „Didžioji Olafo Tryggvasono saga“, išlikusi dviem versijomis ir daugeliu nuorašų. Šios sagos pagrindą sudarė Snorri Sturlusono Olafo biografija, bet kompiliatorius (manoma, jis buvo abatas Bergas Sokkasonas iš Þvera vienuolyno Šiaurės Islandijoje) pasakojimą gerokai papildė medžiaga iš kitų sagų ir kitų žanrų kūrinių, tarp jų iš sagų apie šventuosius (pvz., pasakojimo apie Olafo Šventojo gyvenimą). Visos redakcijos šiaip ar taip galiausiai atsiremia į Oddo Snorrasono apybraižą, kurios autorius vargu ar turėjo po ranka daug faktų, todėl ir juo, kaip istoriku, negalima labai pasikliauti. Pagrindinė pasakojimo tema yra paskutinieji penkeri karaliaus Olafo valdymo metai, o visi kiti pasakojimai, pvz., apie jo vaikystės metus, vienaip ar kitaip yra paveikti Olafo Šventojo sagos – ir ne tik dėl jų vardų tapatumo. O *Saga Ólafs konungs Tryggvasonar hin mesta* yra ištisai parašyta hagiografinės literatūros pavyzdžiu.[519] Nežiūrint beletristinio pobūdžio ir kompiliacinių elementų, Olafo Tryggvasono saga vis dėlto gali turėti tikrovės bruožų. Taip manyti leidžia, be kita ko, joje paminėti aisčių vardai.

[518] De Vries J. *Altnordische Literaturgeschichte*, II, Berlin, 1942, 177-179; Simek R., Pálsson H. *Lexikon der altnordischen Literatur*, Stuttgart, 1987, 128.

[519] Simek R., Pálsson H. *Lexikon der altnordischen Literatur*, 270-271.

Galiausiai vertėtų prisiminti dar vieną aplinkybę: turėdamas galvoje, kad Oddo Snorrasono parašyta *Saga Ólafs konungs Tryggvasonar* turi tiek daug liaudies sakmių bei padavimų, jog vienuolis iš Þingeyro vargu ar visa tai galėjo surinkti savo tėvynėje – saloje, J. de Vries netgi spėjo buvus senesnę norvegiškai parašytą šio konungo biografiją – tai rodanti ir *Historia Norvegiae* išsami žinia apie konungą Olafą Tryggvasoną.[520]

Saga Ólafs konungs Tryggvasonar skyrių vietos, kur kalbma apie aisčius, yra tokios:

VI. Kapituli

Sigurðr hét bróðir Ástríðar, sonr Eiríks bjóðaskalla; hann hafði þá lengi verit af landi á brot ok verit austr í Garðariki með Valdamar konungi; hafði Sigurðr þar metnað mikinn. Fýstisk Ástríðr at fara þannug til Sigurðar, bróður síns. Fekk Hákon gamli henni gott föruneyti ok öll góð föng; fór hon með kaupmönnum nökkurum. Þá hafði hon verit tvá vetr með Hákoni gamla. Óláfr var þá þrevetr. En er þau heldu austr í hafit, þá kómu at þeim víkingar; þat váru Eistr; hertóku þeir bæði menn ok fé, en drápu suma, en sumum skiptu þeir með sér til ánauðar. Þar skilðisk Óláfr við móður sína ok tók við honum Klerkón, eistneskr maðr, ok þeim Þórólfi ok Þorgilsi. Klerkóni þótti Þórólfr gamall til þræls, þótti ok ekki forverk í honum ok drap hann, en hafði sveinana með sér ok seldi þeim manni, er Klerkr hét, ok tók fyrir hafr einn vel góðan. Inn þriði maðr keypti Óláf ok gaf fyrir vesl gott eða slagning; sá hét Réas; kona hans hét Rékón, en sonr þeira Rékóni. Þar var Óláfr lengi ok vel haldinn, ok unni bóandi honum mikit. Óláfr var sex vetr á Eistlandi í þessari útlegð „Astrid brolio vardas buvo Sigurdas, jis buvo Eiriko Tuščiabliūdžio sūnus. Ilgą laiką jis buvo užsienyje, rytuose pas karalių Valdamarą Gardarikyje [Novgorode], kur Sigurdas buvo laikomas didžioje pagarboje. Astrid labai norėjo ten nuvykti, kad būtų kartu su broliu Sigurdu. Hakonas Senasis davė jai didelę palydą ir aprūpino viskuo, kas reikalinga. Ji keliavo su pirkliais. Prieš tai pas Hakoną Senąjį ji išbuvo dvejus metus, ir Olafas buvo trejų metų. Kai jie plaukė per jūrą į rytus, juos užpuolė plėšikai; tai buvo aisčiai. Jie pagrobė žmones ir prekes, vienus nužudė, kitus pasidalijo kaip vergus. Tada Olafas buvo atskirtas nuo savo motinos, ir Klerkonas, aistis, jį gavo kaip savo dalį kartu su Torolfu bei Torgilsu. Klerkonui pasirodė, kad Torolfas yra per senas būti vergu ar vergo darbus dirbti, ir todėl jį nužudė, o berniukus jis pasiėmė ir pardavė žmogui, vardu Klerkas, mainais už gerą ožį. Paskui trečias žmogus nupirko Olafą duodamas už jį neblogą apsiaustą, arba drabužį. Jis vadinosi Reas, jo žmona buvo Rekona, jų sūnus – Rekonis. Ten Olafas ilgą laiką išbuvo gerai užlaikomas, nes valstietis jį labai mylėjo. Olafas prabuvo Aistlande tremtyje šešerius metus.“

[520] De Vries J. *Altnordische Literaturgeschichte,* II, 175.

VII. Kapítuli

Sigurðr Eiríksson kom til Eistlands í sendiferð Valdamars konungs af Hólmgarði, ok skyldi hann heimta þar í landi skatta konungs. Fór Sigurðr ríkuliga með marga menn ok fé mikit. Hann sá á torgi svein, fríðan mjök, ok skilði, at sá myndi þar útlendr, ok spyrr hann at nafni ok æt sinni. Hann nefndi sik Óláf, en Tryggva Óláfsson föður sinn, en móður sína Ástríði, dóttur Eiríks bjóðarskalla. Þá kannaðisk Sigurðr við, at sveinninn var systurson hans. Þá spurði Sigurðr sveininn, hví hann væri þar kominn. Óláfr sagði honum alla atburði um sitt mál. Sigurðr bað hann fylgja sér til Réás bóanda. En er hann kom þar, þá keypti hann sveinana báða, Óláf ok Þorgils, ok hafði með sér til Hólmgarðs ok lét ekki úppvíst um ætt Óláfs, en helt hann vel „Sigurdas atvyko į Eistlandą, kur jį siuntė Holmgardo [Novgorodo] karalius Valdamaras, kad surinktų ir atvežtų duoklę. Sigurdas keliavo prašmatniai, lydimas vyrų ir turėdamas daug pinigų. Turgaus aikštėje jis pastebėjo labai gražų berniuką, kuris jam pasirodė ne vietinis, ir jis berniuko paklausė jo vardo bei giminės. Berniukas pasakė, kad vardas – Olafas, jo tėvas – Tryggvi Olafsonas, motina – Astrid, Eiriko Tuščiabliūdžio duktė. Tada Sigurdas suprato, kad berniukas yra jo sesers sūnus. Jis berniuko pasiteiravo, kaip čia atsidūręs. Olafas papasakojo jam viską, kas nutiko. Sigurdas paprašė nuvesti jį pas Reasą į jo ūkį. Atvykęs jis nupirko abudu berniukus, pasiėmė juos į Holmgardą ir niekam nieko nesakė, kas Olafas buvo“.

VIII. Kapítuli

Óláfr Tryggvason var staddr einn dag á torgi; var þar fjölmenni mikit; þar kenndi hann Klerkón, er drepit hafði fóstra hans, Þórólf lúsarskegg. Óláfr hafði litla öxi í hendi ok setti í höfuð Klerkóni, svá at stoð í heila niðri, tók þegar á hlaup heim til herbergis ok sagði Sigurði, frænda sínum, en Sigurðr kom Óláfi þegar í herbergi dróttningar ok segir henni tíðendi; hon hét Allógíá; bað Sigurðr hana hjálpa sveininum. Hon svaraði ok leit á sveininn, segir, at eigi má drepa svá fríðan svein, bað kalla menn til sín með alvæpni. Í Hólmgarði var svá mikil friðhelgi, at þat váru lög at drepa skyldi hvern, er mann drap ódæmðan „Olafas Tryggvasonas stovėjo turgaus akštėje. Žmonių sumaištyje jis atpažino Klerkoną, žmogų, kuris užmušė jo globėją Torolfą Utėliuotbarzdį. Olafas rankoje turėjo kirvuką, su juo ir smogė Klerkonui per galvą, kad kirvukas net sulindo į smegenis. Tuojau pat Olafas parbėgo namo ir viską papasakojo Sigurdui. Tas kuo greičiausiai su juo nulėkė į karalienės rūmus, pasakė jai, kas atsitiko, ir prašė gelbėti berniuką. Karalienė, kurios vardas buvo Allogia [Olga], žiūrėdama į berniuką pasakė, kad toks gražus berniukas neturi žūti. Mat Holmgarde buvo toks paprotys ir įstatymas: kas nužudo nekaltą žmogų, turi būti ir pats nuteistas myriop“.[521]

[521] Snorri Sturluson, *Heimskringla*. Bjarni Aðalbjarnarson gaf út, I [= *Íslenzk Fornrit*, XXVI], Reykjavík, 1941, 230-231; *Heimskringla Snorra Sturlusonar*. Konungasögur, I. bindi, um prentum sá Páll Eggert Ólason, Reykjavík, 1946, 155-156.

Frazė *Þat varu Eistr* „Tai buvo aisčiai“ paliudyta tik kai kuriuose sagų nuorašuose. Oddo Snorrasono sagos B rankraštyje yra variantas *Þat voru Eistr* „Tai buvo aisčiai“.[522] Apskritai sagose randame paliudytas tokias aisčių etnonimo formas: *Eistir* nom. plur. masc. „estai (Ester, Estlændinger)“, *Eistr* nom. plur. masc. „t. p.“, *Eistland* neutr. „Estija (Estland)“, *eistneskr* adj. „estų, estiškas“ junginiuose *eistneskr maðr* „estų vyras“, *eistneskr herr* „estų kariuomenė; estų žmonės (tauta)“.[523] Formas s. isl. *Eistr, Eistir* nom. plur. tęsia s. šv. *ester* nom. plur. „estai; baudžiauninkai“, šv. *est*, plur. *ester* „estas, estai“, kuriais yra vadinama dabartinė estų tauta. Juos atliepia vok. *Esten,* Alnpekės „Rimuotojoje kronikoje *(Reimchronik)*“ *Eisten* „estai“.[524] Reikia pabrėžti, kad sagų vardas *Eistr, Eistir* ir Tacito *Aestii* istoriškai traktuojami kaip tapatūs.[525]

Įdomu, kad nuo X a., gal ir anksčiau, skandinavų literatūroje estai vadinami *Eistr,* rečiau *Eistir,* jų kraštas *Eistland, Estland,* kartais *Æstland*.[526] Turimais duomenimis, krašto vardas *Aistland* pirmą kartą paminėtas *Gutasagoje,* senąja švedų kalba parašytoje legendinėje Gotlando istorijoje, tačiau pasakojančioje apie IX a. įvykius: *foru i. aina oy wiþr aistland sum haitir dagaiþi* [527] „važiavo į salą priešais Aistlandą, kuri vadinosi Dagö [dabar Hiiumaa]“. Manoma, kad *E(i)stland* dabartinės Estijos reikšme skandinavų šaltiniuose anksčiausiai paminėtas VII a. Tai išliko XIII a. pirmoje pusėje parašytoje *Heimskringla,* kur 41 skyriuje (caput 41) pasakojama, kad švedų konungas Ivar Wiðfadmi pajungęs Kurlandą, Estlandą ir visą Garðarikį, tai yra Rusiją. Iš *Heimskringlos* 46 skyriaus (caput 46) sužinome, kad konungas Erikas iš Uppsalos apie 850–860 m. nukariavęs Estlandą, Kurlandą ir Finnlandą, tai yra Suomiją. *Egilio saga* taip pat pasakoja apie vikingų žygius į Estlandą.[528] Vokiečių literatūroje, kaip jau žinome, estų kraštą *Aestlandu* 1076 m. pavadino Ado-

[522] *Saga Ólafs konungs Tryggvasonar* er ritaði Oddr Muncr. Udgivet af P. Groth, Christiania, 1895, 8, 9, 124.

[523] Fritzner J. *Ordbog over det gamle norske sprog*, Kristiania, 1886, 315; Jónsson F. *Lexicon Poeticum.* Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog, København, 1913–1916, 103; Metzenthin E. M. *Die Länder- und Völkernamen im altisländischen Schriftum,* Bryn Mawr, Pennsylvania, 1941, 19-20; Holthausen F. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen,* Göttingen, 1948, 48; Baetke W. *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur,* 107.

[524] Hellquist E. *Svensk etymologisk ordbok,* 3 uppl., I, Lund, 1980, 190.

[525] Holthausen F. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen,* 4; De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* 98; Magnússon Á. B. *Íslensk orðsifjabok,* 149.

[526] Fritzner J. *Ordbog over det gamle norske sprog,* 315; Jónsson F. *Lexicon Poeticum,* 103; Metzenthin E. M. *Die Länder- und Völkernamen im altisländischen Schriftum,* 19-20.

[527] Pipping H. *Gutalag och Gutasaga,* København, 1905–1907, 63.

[528] Мельникова Е. А. *Скандинавские рунические надписи.* Тексты, перевод, комментарий, Москва, 1977, 98, 201.

mas Bremenietis parašydamas: *alias plures insulas in eo ponto esse, quarum una grandis Aestland dicitur* „toje pačioje jūroje yra daug salų, kurių viena didelė vadinasi Aestlandas".

Reikia pasakyti, kad ir kituose islandų rašto paminkluose randama vertingų duomenų apie aisčius ir jų vardą. *Ynglinga saga* („Saga apie Ynglingus") yra pirmoji Snorri Sturlusono *Heimskringlos* dalis, kurioje aprašoma Skandinavijos ir švedų karalių-konungų Ynglingų dinastijos legendinė istorija. Rašydamas šią dalį, be kitų šaltinių, kaip manoma, Snorri Sturlusonas panaudojo ir IX a. skaldo Þjóðolfr ór Hvini („Thjodolvo iš Hvini") genealoginį eilėraštį *Ynglingatal,* pasak Snorri Sturlusono, sukurtą apie 870 m.:

Varð Önundr
Jónakrs bura
harmi heftr
und Himinfjöllum,
ok ofvæg
Eistra dolgi
heift hrísungs
at hendi kom,
ok sá frömuðr
foldar beinum
Högna hrörs
of horfinn vas.[529]

„Buvo Önundas Jonakro sūnų [tai yra akmenų] po atviru dangum sulaikytas prie Himinfjöllo, ir aisčių priešas smarkiai tapo slapta gimusio sūnaus auka; ir Högnio kraują išliejęs, buvo po žemės kaulais [akmenimis] palaidotas".

Eilėraštyje pasakojama apie tai, kaip Brautas Önundas, konungo Ingvaro sūnus, atkeršijo aisčiams (*Eistra dolgr* „aisčių priešui") už tėvo mirtį, juos nugalėdamas. Iš minėto Snorri Sturlusono pasakojimo sužinome, kad vieną vasarą karalius Ingvaras surinkęs laivyną, nuvykęs į Eistlandą ir nusiaubęs *Steini* vietovę. Tačiau aisčiai-estai atvykę su didele kariuomene, ir karalius Ingvaras buvęs estų žmonių *(Syslu kind)* nukautas, kai jį „aisčių kariai *(herr eistneskr)* smogė su didele jėga".[530] Spėjama, kad Ingvaras gyvenęs VII a. pirmojoje pusėje,[531] mūšis įvykęs apie 600 m.[532] Minimoji vietovė, kurią nusiaubę švedai ir kur žuvęs Ingvaras, estiškai buvo vadinama *Kivi,* o *Steini* tikriausiai yra vertimas į švedų kalbą.[533] Tai labai gali būti, nes, pvz., estų vietovė

[529] Snorri Sturluson, *Heimskringla,* Bjarni Aðalbjarnarson gaf út, I [= *Íslenzk Fornrit,* XXVI], 37.

[530] Snorri. *The Sagas of the Viking Kings of Norway. Heimskringla.* Translated by Lee M. Hollander, Oslo, 1987, 29.

[531] Pritsak O. *The Origin of Rus',* I, 258-259.

[532] *Eesti talurahva ajalugu,* I, Tallinn, 1992, 78.

[533] *Eesti rahva ajalugu,* I, Tartu, 1932, 45.

Kivi-Vigala (: estų *kivi* „akmuo; malūnas“) 1765 m. vokiškai vadinama *Stein-Fickel*[534] (: vok. *Stein* „akmuo“).

Kai dėl mums rūpimo aisčių vardo, tai, kaip matyti, islandiškoji forma *(Eistra dolgi)* čia turi šaknies galo priebalsį *-r-*. Be to, panaši forma *Eistrar* užfiksuota *Frís-sbók* ir *Jöfraskinna* rankraščiuose. Tačiau frazė *Eistra dolgr* mokslinėje literatūroje ir žodynuose dažnai yra taisoma į *Eista dolgr* (be *-r-*).[535] Kita vertus, *Eistra dolgr* pamatu kartais atstatoma taip pat forma nom. plur. *Eistrir* ir struktūriškai laikoma lygiaverte su *Eistr, Eistir*.[536] Viename *Historia Norvegiae* rankraštyje *(Fragmentum Orcadense Historiae Norvegiae)* aisčių vardą taip pat aptinkame turintį *-r-*: *inde tendit* [Astrida, mater Olavi Tryggvidae] *in Rusciam, sed devenit in Eistriam; ipse autem puer Olavus Eistris in servum venundatur* [537] „iš ten vyko [Astrida, Olafo Tryggvasono motina] į Rusiją, bet pateko į Eistriją; ir pats berniukas Olafas aisčiams į vergiją buvo parduotas“.

Tad kyla klausimas, su kuo mes čia susiduriame – su kopistų, perrašinėtojų, padaryta klaida ar su kalbos faktu. Iš toliau duodamo gana plataus istorinio lyginamojo konteksto nesunku įsitikinti, kad minėtuose senovės islandų ir skandinavų šaltiniuose yra pavartota archajiška aisčių etnonimo forma su kamiengaliu *-r-*. Vadinasi, IX a. skaldo Þjóðolfr ór Hvini („Thjodolvo iš Hvini“) genealoginio eilėraščio *Ynglingatal* frazėje *Eistra dolgr* „aisčių priešas“ yra paliudyta archajiška aisčių vardo forma. Jos autentiškumą patvirtina vėlesnių šaltinių duomenys – *Eistri* „estai“, *Eistria* „Estija“ Norvegijos istorijoje *(Historia Norvegiae)* ir *Eistrar* „estai“ *Frissbók* ir *Jöfraskinna* rankraščiuose. Buvus tokią formą rodo taip pat toponimai Latvijos, iš dalies ir Lietuvos teritorijoje, etimologiškai susiję su aisčių vardu, pvz., *Aĩstere* dvaras netoli Liepojos ir kt.[538] (žr. p. 144).

[534] *Baltisches historisches Ortslexikon,* I. Estland, bearbeitet von Gertrud Westermann, Köln-Wien, 1985, 566.

[535] Jónsson F. *Lexicon Poeticum,* 103; Snorri Sturluson, *Heimskringla,* Bjarni Aðalbjarnarson gaf út, I [= *Íslenzk Fornrit,* XXVI], 65; *Heimskringla Snorra Sturlusonar.* Konungasögur, I, 37; Kock E. A. *Den norsk-isländska skaldediktningen,* I, Lund, 1946, 8; Pritsak O. *The Origin of Rus'.* I, 259; Джаксон Т. Н. *Исландские королевские саги о Восточной Европе,* 70.

[536] Holthausen F. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen,* 48; Fritzner J. *Ordbok over det gamle norske sprog,* Oslo, 1954, 315; Noreen A. *Altnordische Grammatik,* I. Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Formenlehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen, 5. unveränderte Auflage, Tübingen, 1970, 285.

[537] *Antiquités russes* d'après les monuments historiqes des islandais et des anciens scandinaves, II, Copenhague, 1852, 117.

[538] Karaliūnas S. Why not *Eistra dolgr* „The Estonian Enemy“. – *Sagas and the Norwegian Experience.* 10th International Saga Conference. Preprints, Trondheim, 1997, 343-346.

2. 2. 3. 2. a.
Sagų asmenvardžiai

Kaip jau minėta, islandų sagose yra paliudyta ir asmenvardžių, tačiau sagų rankraščiuose ir jų nuorašuose minimi aisčių žmonių vardai gana įvairuoja: 1) *Klerkón,* dat. sing. *Klerkóni;* 2) *Klerkr;* 3) vyras *Eres, Réas, Réass;* 4) jo žmona *Rekni, Rekin, Rekóni* ir 5) jų sūnus *Rekni, Rekin, Rekón.*[539] Panašūs vardai, tačiau kiek kitokia forma ir seka duodami vienuolio Oddo Snorrasono šios sagos variante, kuris laikomas seniausiu (vadinamasis B rankraštis): *hann hét Clerkon (*var. *Klercon*); *selde hann þeim manne er Klerkr hét* (var. *Clercr*); *selldi hann þeim manni er Eres hét, kona hans hét Recon* (var. *Rechon*) *oc sonr hans hét Réas* (trečiasis žmogus, nupirkęs Olafą, vadinosi Eres, jo žmona – Recon, jų sūnus – Reas).[540]

Saga Ólafs konungs Tryggvasonar, kaip jau minėta, laikoma beletristiniu kūriniu, kurio siužeto elementai bei linijos yra paimti iš Bizantijos epochos graikų romanų (pvz., piratų užpuolimas plaukiant jūra) ir kitų islandų sagų, o skyriuje apie piratų užpuolimą pasitaikantys žmonių vardai *Klerkón, Recón, Eres, Reas* turį graikiškas galūnes.[541] Kodėl tyrinėtojams šios galūnės pasirodė graikiškos, gana suprantama – jie buvo klausę klasikinės graikų kalbos kursą, gal ir šiaip kiek mokėjo naująją graikų kalbą. Būtų jie mokėję kurią nors vieną baltų kalbą, pagonių aisčių vardų galūnės veikiausiai jiems būtų atrodžiusios baltiškos.

Saga Ólafs konungs Tryggvasonar aprašytiesiems įvykiams apytikriai nustatomi tokie chronologiniai rėmai: 971 m. Olafas Tryggvasonas (Óláfr Tryggvason) piratų atvežamas į Estlandą; 977 m. jis atvyksta į Garðarikį (Novgorodą); 986 m. palieka Garðarikį.[542]

Vadinasi, turime spręsti tokias problemas: 1) ar šie asmenvardžiai yra tikri, autentiški; 2) iš kurios kalbos jie gali būti atėję (tarus, kad jie yra tikri) ir 3) kada jie yra paliudyti – istorinio įvykio metu, Olafui būnant Eistlande metu (spėjama, 971–977 m.) ar sagų rašymo, kūrimo metu (XII a.). Jeigu tariame, kad šie vardai yra istorinio įvykio metu paliudyti, darosi nesuprantama, kuriuo būdu jie prozoje (ne poezijoje) galėjo įvykio amžininkų būti perduodami ateinančioms kartoms.

Bet prieš leisdamiesi spręsti iškeltas problemas, pasižiūrėkime į bandymus šiuos vardus identifikuoti ir aiškinti. Mėginta juos aiškinti germanų kalbų medžiaga, va-

[539] *Antiquités russes* d'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves, I, Copenhague, 1850, 396-398; *Ólafs saga Tryggvasonar en mesta* utgevit af Ólafur Halldórsson, I, København, 1958, 82-86.

[540] *Antiquités russes* d'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves, I, 418; *Saga Ólafs Tryggvasonar* af Oddr Snorrason Munk. Udgivet af Finnur Jónsson, København, 1932, 22-23.

[541] Lönnroth L. Studier i Olaf Tryggvasons saga. Samlaren. – *Tidskrift för svensk litteraturhistorisk forskning,* Årgång 84, Uppsala, 1963, 89 („Några av de [...] namn som förekommer i detta avsnitt har grekiska ändelser").

[542] Pritsak O. *The Origin of Rus',* I, 575.

dinasi, laikyti germaniškais: moters vardas *Rekón* galėjęs perteikti got. **reikon* „karalienė“, buvusį šalia *reiks* „karalius“; abudu vyrų vardai *Eres*, *Réas* galį sietis su plačiai vartojamais germanų žodžiais **harjaz* „kariuomenė“ ir **redaz* „patarimas“, kartu – su asmenvardžiais s. vok. aukšt. *Haro* ir *Rado*.[543] Kita vertus, V. Kiparskis prisiminė, kad suomių kalbininkas J. Mikkola seniai atkreipė jo dėmesį į tai, jog pagonio Ereso žmonos vardas *Recón* (su variantais *Rechon, Rekóni, Rekin, Rekni*) galįs atspindėti baltišką prolytę **rīkōne* „valdovė“ – tos pačios šaknies kaip pr. *rikijs* „viešpats, ponas“, *rickawie* „valdo, tvarko“, liet. *rýkauti* „valdyti, tvarkyti, šeimininkauti“, lat. *rīkuôt* „rengti, ruošti; tvarkyti, rikiuoti“ – ir kad tai sudarytų būtiną argumentą už *Eistir – Aestii* baltiškumą. Bet šitoks aiškinimas V. Kiparskiui pasirodė mažai įtikinamas dėl keleto priežasčių: pirma, sagos tekste pagonių vadas *Eres* nėra aiškiai prie aisčių priskirtas; antra, asmenvardžiai *Eres* ir *Réas* jokiu būdu nesą baltiški; trečia, baltiškieji *Aesti* Rytų Prūsijoje buvo taikinga tauta, bet ne jūrų plėšikai. Todėl V. Kiparskis manė, kad sagoje veikiau kalbama apie Oeseler estus – tai rodytų ir topografija (kelias į Rusiją), – nors paminėti asmenvardžiai nesą finiškojo pobūdžio vardai.[544]

Dėl V. Kiparskio nuomonės galima pasakyti, kad nėra pakankamo pagrindo šiuos asmenvardžius – jeigu jie iš tikrųjų buvo asmenvardžiai, bet ne bendriniai žodžiai, žymėję tam tikras pareigybes (žr. toliau) – laikyti finougriškais, nepaisant to, kad sagoje aprašyti įvykiai galėjo dėtis dabartinės Estijos teritorijoje. *Klerkr* ir *Klerkón* šaknies pradžioje turi priebalsių grupę *Kl-*, kuri finougrų kalbose pagal jų fonotaktines taisykles yra negalima. Tokias priebalsių grupes jos supaprastina netgi skoliniuose, plg., pvz., suomių *rastas*, *rästäs* „strazdas“, pasiskolintą iš baltų kalbų, plg. liet. *strãzdas*, lat. *strazds*. Nieko panašaus, kas bent jau forma primintų šiuos sagos vardus, nerandame nė Baltijos finų onomastikone.[545] Bet yra rimtas pagrindas paminėtus asmenvardžius laikyti baltiškos kilmės vardais,[546] nepaisant to, kad vardų *Eres, Réas* morfologinė struktūra nėra aiški: ar *-es, -as* čia yra galūnės, ar *Eres, Réas* yra kamienai su nukąstomis galūnėmis, tai yra **Eresas, *Reasas*? Toliau mėginant apibrėžti jų struktūrą ir juos istoriškai paaiškinti, galvoje turimos abi galimybės.

Tarp nelaisvosios dvaro šeimynos pavadinimų terminas *rykūnia*, var. *rykūnija* (plg. istorinių šaltinių formas *rykunia [рыкуня], rykunija [рыкунiя], rykunia [рыкуниа]*) vartojamas 1544 ir 1773 m. laikotarpiu ne tik etnografinėje Lietuvoje, bet ir vakarų Baltarusijoje (su vediniais *rykunič [рыкунич], rykunoitis [рыкуноiтис]* ry-

[543] Stegmann von Pritzwald K. [Recenzija:] *Baltische Lande*, I Bd. Ostbaltische Frühzeit, herausgegeben von Carl Engel, Leipzig, 1939, 498 S. – *Wörter und Sachen*, N. F., III (Bd. 21), 1940, 232.

[544] Kiparsky V. Baltische Sprachen und Völker. – *Baltische Lande*, 53.

[545] Stoebke D.-E. *Die ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines urfinnischen Namensystems*, Hamburg, 1964.

[546] Karaliūnas S. The Information on the Aistians in Ólafs Saga Tryggvasonar and its Importance for the History of the East Baltic Region. – *Samtiðarsögur. The Contemporary Sagas*, II, Akureyri [Islandija], 1994, 450-454.

kūnės sūnui vadinti) ir kai kuriose Ukrainos vietovėse,[547] netgi XVI a. Lenkijos teritorijoje *(rykonia),* pvz., vadinamojoje Podliasėje (Podlasie), istorinėje srityje abipus Bugo vidurupio.[548] Nėra abejonės, kad šis terminas buvo gyvosios lietuvių kalbos faktas, patekęs ir į oficialiąją Lietuvos senųjų aktų kalbą. XVI a. pirmoje pusėje iš nelaisvosios dvaro šeimynos būdavo skiriama moteris prižiūrėti produktyviųjų gyvulių bandą, rūpintis gyvulių auginimu ir pieno produktų perdirbimu. Po valakų reformos rykūnios buvo samdomos iš valstiečių tarpo. Rykūnią randame visur, kur tik buvo kiek didesnis skaičius dvaro gyvulių. Kur darbo buvo daugiau, rykūniai į pagalbą duodavo daugiau žmonių iš dvaro šeimynos – mergų, vaikų. Jos turėdavo daug darbo, kuris, beje, buvo vertinamas, todėl rykūnias bei jos padėjėjas atleisdavo nuo verpimo bei drobės audimo prievolių, o iš kitų šeimynos moterų to buvo griežčiausiai reikalaujama.

Tad dvaro šeimynos moteris, prižiūrėjusi produktyviųjų gyvulių ūkį ir jų produktų perdirbimą, Lietuvoje buvo vadinama *rykūnia, rykūnija* ir *rykūnė* (LKŽ XI 618). Kalbotyros literatūroje buvo svarstoma, kuri iš šitų formų yra tikroji, ir sutarta, kad *ė* kamieno forma atsiradusi vėliau, o dėl likusiųjų nuomonės išsiskyrė: vieni sakė, kad turi būti *rykūnija*, kiti – kad *rykūnia*.[549] Kaip iš minėtų istorinių šaltinių autentiškų formų matyti, realiai lietuvių kalboje vartotos buvo ir viena, ir kita, nepaisant to, kad į pirmąjį lietuvių kalbos žodyną pateko *rykūnia* (*rykunia* [SD^3 56]), nes šių kamiengalių svyravimo pasitaiko ir kitais atvejais, plg. *delčià* „paskutinė mėnesio fazė, senas mėnuo“ (< **deltiā*) ir *deltijà* „t. p.“ (LKŽ II^2 392, 398); *páinia* „nepatogumas, keblumas, kliūtis; klaidinanti dvasia, nelabasis“ ir *páinija* „keblumas, nepatogumas, kliūtis...“ (LKŽ IX 112-113). Abu variantai bus išriedėję iš senesnės lyties **rīkūnī*. Manoma, kad seniau lietuvių kalba yra turėjusi priesagą **-ū-nī*[550] (dėl **-ī* >*-i* plg. dial. *viešnì, viešpatì*). Tad nagrinėjamieji socialiniai terminai laikytini priesagos *-ūnī* vediniais iš veiksmažodžio *rýkauti (-auja,- avo)* (ir *rykáuti*) „valdyti, tvarkyti, šeimininkauti, rikiuoti“ (LKŽ X 600), kurio atitikmuo yra lat. *rīkuôt* „rengti, ruošti; tvarkyti, rikiuoti“.[551]

[547] Jablonskis K. *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje,* Kaunas, 1941, 195; Butėnas D. Rykūnė. – *Iš lietuvių kultūros istorijos,* I, Vilnius, 1958, 243-247; Вержбовский А. А. Древнебелорусская юридическая лексика литовского происхождения. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* III, 1960, 273.

[548] Jaglarz K. Nazwy czeladzi i oficjalistów dworskich w XVI wieku. – *Prace Językoznawcze* [Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego], zeszyt 121, 2003, 54.

[549] Pakalka K. Iš lietuvių kalbos žodžių istorijos. – *Kalbos kultūra,* 27, 1974, 68-69; Karaciejus J. Dėl socialinio termino *rykūnia* formos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXII, 1983, 124-127.

[550] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 281 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

[551] Lizisowa M. T. Dwa terminy prawne pochodzenia germańskiego w statucie Wielkiego Księstwa Litewskiego: *ciwun* i *rykunia.* – *Polszczyzna regionalna w okresie renesansu i baroku,* Wrocław, 1981, 231; Jaglarz K. Nazwy czeladzi i oficjalistów dworskich w XVI wieku. – *Prace Językoznawcze* [Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego], zeszyt 121,

Baltiškoji forma **rīkūnī* ir gali slypėti sagos varde *Recón,* ypač dėmesio vertas variantas *Rekóni* (šalia *Rechon, Rekin, Rekni*), formaliai artimas Lenkijos Podliasėje vartotam *rykonia*. Raidėmis *e* ir *o* čia gali būti pažymėti ilgieji balsiai *ī* ir *ū*. Svyravimo tarp balsių *ō* ir *ū* (prieš *h* pailgėjusio *u*) skandinavų kalbose iš tikrųjų esama, plg. s. skand. (vakarų) *lón* ir *lún* „ramus vanduo", *almóge* ir *almúge* „visa tauta".[552] Atskiruose rankraščiuose asmenvardžio kamieno balsiai yra pažymėti buvę ilgi (*é* ir *ó*).

Formalus santykis tarp *Klerkr* ir *Klerkón (Klercón)* yra toks, kad leidžia pastarąjį laikyti pirmojo vediniu. Jau sakyta, kad grafema *o* gali žymėti, ypač svetimos kilmės žodžiuose, ilgąjį balsį *ū*. Tad galima spėti, kad *Klerkón (Klercón)* perteikia **Klerkūnas*, priesagos *-ūn-* vedinį iš *Klerkr* (< skand. **KlerkaR* < **Klerkas*), o tai yra būdingas lietuvių kalbos asmenvardžių darybos tipas. Atitinkami apeliatyvai galėtų būti arba *klérkas* „laukinis tilvikas" (plg. pavardę *Tilvìkas*), arba *klérka* „kas neapsitvarkęs, suklerėlis, driskius...", *klérkis* „ištižėlis, žioplys" (LKŽ VI 54-55).

Jeigu *Eres* elementas *-es* yra galūnė, šis vardas atspindėtų **Erịes* (su balsiu *e* iš *a* po joto), kilusio iš **Erịas* resp. **Arịas,* kadangi baltų kalbose, ypač lietuvių, kaita *a* : *e* žodžio pradžioje gana dažna. Svarbu pabrėžti, kad **Er(i)ịa-* resp. **Ar(i)ịa-* sudaro pirmąjį sandą vietovardžio *Ariógala,* istoriniuose Vokiečių ordino šaltiniuose paliudyto kaip *Erogeln* (1390 m., 1406 m., 1409 m.), *Eragolen* (1407 m.), *Eragel* (1418 m.), *Heragala* (1418 m.), *Aragall* (1418 m.) ir kt.[553] Dabar žinomos, daugiausia žemaičių, pavardės *Arỹs, Ãrius* bei pavardė su patronimine priesaga *Aráitis*, yra ir kaimo pavadinimas *Ãriškė* (Žarėnai, Telšių r.), be abejo, kilęs iš pavardės. Galima laikyti tikru dalyku, kad pirmuoju vietovardžio *Ariógala* sandu ir eina šios pavardės, seniau asmenvardžiai, su *gãlas* susietos jungiamuoju balsiu *-o-* kaip ir, pvz., kaimų pavadinimai *Daukšiógala, Tendžiógala, Vandžiógala,* pasidaryti iš asmenvadžių *Daukšỹs, Daũkšis, Tendỹs, Vandỹs. Arỹs, Ãrius* kilmė dar neišaiškinta, bet galima spėti **Er(i)ịa-* resp. **Ar(i)ịa-* etimologinių atitikmenų turėjus kitose ide. kalbose: s. ind. *árya-* masc. „šeimininkas (Hausherr)", *arí-* masc. „svetimšalis, ateivis; svečias; priešas", s. air. *aire* „kilmingasis" (< **arịa-*), het. *ara-* com. „draugas", *araš aran* „kitas kitą". Kita vertus, jeigu *Eres* remtųsi forma **Eresas* resp. **Aresas* (prie **Er-[i]ịa-* resp. **Ar-[i]ịa-* buvo pridėta priesaga *-es-*?), būtų galima jį sieti su liet. *ãrasas* (ir *arãsas*) „pilkasis strazdas (Turdus pilaris)" (LKŽ I[2] 289), nes priesagų *-es-* : *-as-* gretybė baltų kalbose galima.[554]

2003, 54 (Kalbamojo socialinio termino laikymas germanizmu – liet. *rykūnė* siejamas su pr. *rikijs*, laikomu skoliniu iš gotų *reikeis* „viešpats, valdovas", – nepagrįstas).

[552] Noreen A. *Altnordische Grammatik.* I, 103-104.

[553] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 134, 251.

[554] Istorinį lyginamąjį kontekstą žr. Schwentner E. Litauisch *ãrasas* „Krammetsvogel". – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 73 (3/4), 1956, 238.

Vardo *Reas* – jeigu tai iš tikrųjų asmens vardas su vienaskaitos galūne *-as* – grafeminė struktūra tokia, kad leidžia spėti iš jo vidurio iškritus kažkokį priebalsį. Baltų kalbose iškristi intervokalinėje pozicijoje labiausiai linkę priebalsiai *j* ir *v*. Turimais duomenimis, baltų vardyne šakninė morfema **Reja-/*Rēja-* kaip ir nepaliudyta, todėl belieka akis atkreipti į **Reva-/*Rēva-*. Parašymas *Reas* gali atspindėti tiek**Revas*, tiek **Rēvas*. Lietuvių kalboje randame pavardes *Reva* (be kirčio), *Rẽvas* ir su tėvavardine priesaga *Reváitis*.[555] Iš jų su priesaga *-et-* (kaip, pvz., *Benetà, Bènetas* – iš *Benỹs*) gali būti pasidarytos pavardės *Revetà, Rẽvetas*. Kadangi svyravimas *-et-/-at-* galimas (plg., pvz., *Bènetas* : *Bẽnatas*), verta prisiminti latvių vietovardį *Revota mežs* (miškas prie Kalupės, Daugpilio rajone),[556] kur *Revots* (gen. sing. *Revota*) turi tarminį *o*, kilusį iš *a*, ir atliepia liet. *Rẽvetas*. Tokiu pat būdu iš latvių gyvenamosios vietos pavadinimo *Revutova* (Vārkavos apylinkė, Preilų r.), turinčio priesagą *-ava,* dial. *-ova,* galime išskirti asmenvardį *Revut-* (kaip, pvz., *Tabalova* : *Tabals, Tutinava* : *Tutins*), sutinkantį su lietuvių pavardėmis *Rèvuta, Revùtas*. Jeigu *Reas* atspindėtų **Rēva-,* būtų galima jį lyginti su pavarde *Rėvà* ir su iš jos pasidarytu viensėdžio vardu *Rẽviškė* (Cirkliškio apyl., Švenčionių r.). Bendrašakniai galėtų būti taip pat latvių gyvenamųjų vietų pavadinimai *Reveļi* (buv. Cēsų aps. Rankos vls.; buv. Valkos aps. Jaunlaicenės vls.), *Revelītes* (buv. Valkos aps. Zeltinios vls.),[557] dėl veikėjų pavadinimų priesagos *-el-* plg., pvz., lat. *bèdelis* „vargšas“, *kvêpelis* „nevala“, *smir̃delis* „smirdalius“.

Pr. *Rewen* (1497 m.), vietos vardas Semboje, gali būti tiek **Reva-,* tiek **Rēva-*.

Iš medžiagos matyti, kad, ką belaikytume *Reas* pamatu – **Reva-* ar **Rēva-*, – jį nesunku „pripildyti“ baltiškųjų duomenų, ir ši aplinkybė, regis, nuomonę, kad sagų vardas *Reas* taip pat gali būti baltiškas, daro patikimą. Tiesą sakant, baltų kalbose priebalsis *v* tarp balsių gerai išlaikomas (plg., pvz., liet. *avìs,* lat. *avs,* pr. *awins* ir daugelį kitų), bet intervokalinėje pozicijoje jis daug kur virsta bilabialiniu *u̯*, o toks neretai ir visai išnyksta, jei tik dėl to nenukenčia kalbos komunikacinė funkcija. Antai tarp balsių priebalsio *v* netaria daugelis pietinių aukštaičių tarmių, tarp jų ir Prūsų lietuviai: pvz., formą *buvo* vieni (Gervėčiai, Dieveniškės) taria */buo/,* kiti (vakarų aukštaičiai) – */buo/* ar */bua/*. Svarstomuoju klausimu svarbu tas, kad priebalsio *v* tarp balsių netardavo nė pamario žvejai lietuviai,[558] dėl savo verslo pobūdžio ir geografinės padėties turėję daugiausia progų bendrauti su kitų tautų žmonėmis, įskaitant ir skandinavus. Tarp balsių, ypač po *u* ir *uo*, priebalsis *v* sporadiškai praleidžiamas ir latvių kalboje, plg. *guo[v]īm* „karvėms“, *zu[v]es* „žuvys“, *aitiņa* „avytė“ (iš **avitiņa*).[559]

[555] *Lietuvių pavardžių žodynas* (L–Ž), 600.

[556] Zeps V. J. *The Placenames of Latgola,* Madison, 1984, 418.

[557] Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (1), Rīga, 1981, 35, 85, 96.

[558] Gerullis J. ir Stang'as Chr. *Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose,* 33, 53.

[559] Endzelīns J. *Latviešu valodas gramatika,* 214.

Tad galima daryti išvadą, kad baltų kalbų fonologinės bei fonotaktinės ypatybės netrukdo sagų asmenvardį *Reas* laikyti baltiškos kilmės ir kildinti iš **Revas* arba **Rēvas*, kur elementas **-as* yra *o* kamieno vardažodžių vienaskaitos vardininko galūnė. Bet norint šitokią išvadą pagrįsti, tenka istoriškai apibrėžti taip pat šaknį **Rev-/*Rēv-*, kurią turi nagrinėjami lietuvių ir latvių kalbų asmenvardžiai bei vietovardžiai.

Į kalbamosios šaknies etimoną kažin ar tinka liet. *revėtis (rėvisi)* „raivytis, rąžytis“ (LKŽ XI 498), kadangi jis užrašytas A. Juškos, kitur iš gyvosios kalbos nežinomas ir todėl gali būti dėl balsių kaitos nukrypimo atsiradęs šalia veiksmažodžių *raivýtis (raĩvosi)* „rąžytis, tampytis...“, *reivėntis (-ėnasi)* „raivytis, rangytis“. Darybiniai santykiai tarp *Rėvà* : *Revetà, Rėvetas* būtų tokie pat kaip, pvz., *lėpa* „pernelyg lėtas, ištižęs, nerangus, tingus žmogus“ : *lepetà* (ir *lèpeta*) „kas lėtai vaikščioja, dirba“ (LKŽ VII 362, 365); *kėvė* „prastas, liesas gyvulys; kuinas“ : *kėvetas* „silpnas iš senatvės“, *kėvetas* „kiautas, lukštas“, *kevatas* „t. p.“ (LKŽ V 671, 672, 676), – semasiologiškai plg. *skūrà* „viršutinis kūno sluoksnis, oda; tik nulupta ar ir išdirbta gyvulio oda, kailis; netikęs, liesas arklys“ (LKŽ XII 1135-1136). Iš darybinių santykių matyti, kad asmenvardis *Rėvà* turi pailgintąjį šaknies balsių kaitos laipsnį, rodantį, jog čia esama senesnio reiškinio. Etimono ieškant, negalima iš akių išleisti ir tokių lietuvių pavardžių kaip *Ravà, Ravỹs, Raváitis, Raveĩkis, Raveika* (be kirčio), *Ravìnis*, su kuriomis *Rėvas, Revàitis* santykiauja šaknies balsių kaita, einančia iš senesnių laikų.

Baltiškąją šaknį **reu̯-/*rēu̯-, *reu̯-/*rou̯-* galima laikyti ide. šaknimi **reu̯(H)-* „atidaryti, atverti; būti atviram“,[560] prie kurios skiriami toch. AB *ru-* „atidaryti, atverti“, lot. *rūs* (gen. sing. *rūris*) „kaimas, sodžius; dvaras; laukas, arimas, žemė“ (< **reu̯os*), s. air. *roe, roi* fem. „laukas, atvira žemė“ (< **rōu̯iā* arba **rou̯esi̯ā*), av. *ravah-* neutr. „laisva erdvė, platybė“ (< **reu̯es-/*rou̯es-* arba **reu̯os- /*rou̯os-*) ir kt. Kaip matyti, greta **reu̯o-, o* kamieno, paliudytas ir *es/os* kamienas. Baltų prokalbėje galėjo egzistuoti šios šaknies būdvardinės formos **reu̯a-/*rau̯a-, *reu̯es-/*rau̯es-* „atviras, platus, laisvas; lygus“. Substantyvizacijos būdu iš jų ir galėjo atsirasti minėti lietuvių ir latvių kalbų asmenvardžiai (vėliau – pavardės su gyvenamųjų vietų vardais). Tokią prielaidą iš dalies dar paremtų lat. *revelis* „sveikas kaip ridikas vaikas; storas, apkūnus žmogus“ (EH II 367) – semasiologiškai plg. liet. *dukslùs* „erdvus, palaidas, platus (apie drabužį, apavą); storas, apystoris, aptukęs“ (LKŽ II[2] 808-809), – taip pat lietuvių upėvardis *Revuonà* (acc. sing. *Revúoną*) (Nemuno kairysis intakas, Prienai). Avestos tekstuose greta *es* kamieno randame paliudytą ir *n*-kamienę formą *ravan-* „laisva erdvė, platybė“. Šio kamieno forma su pailgintu kamiengalio balsiu *(*reu̯ōn-/*reu̯on-)* ir gali remtis upėvardis *Revuonà*.[561] Jeigu *Réas* būtų suvokiamas kaip kamienas **Revas-*, jis galėtų atspindėti ide. **reu̯os-*, plg. av. *ravah-*. Čia

[560] Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, 874; Adams Q. D. *A Dictionary of Tocharian B*, 537.

[561] Kitaip Būga K. *Rinktiniai raštai*, I, 529; Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 276.

svarbu tai, kad kamiengalį *-es-/-os-* paliudytą Avestos kalboje randame dar vienu atveju. Iš hidronimų *Laukesà* (acc. sing. *Laũkesą*) (Dauguvos dešinysis intakas, Zarasai), *Laũkesas* (ežeras, Smalvos) matyti, kad baltų kalbose greta *laũkas* „lygi, be medžių vieta...; dirbama žemė, pasėlių plotas; vieta po atviru dangumi, oras...“ seniau būta ir kamieno **laukes-*, bet šis *-es-* kamienas paliudytas tik iranėnų kalbose, plg. Avestos *raočah-* „šviesus, skaistus“. Šiame kontekste asmenvardžius (pavardes) *Reva* (be kirčio), *Rẽvas* ir *Rėvà,* atitinkamai **Revasas* galima būtų interpretuoti reiškus „žmogus atviroje erdvėje, platybėje“, tai yra „laisvas, nepriklausomas žmogus“.

Estijos teritorijoje vienas palivarkas (Beigut) netoli Loalo miesto vadinosi *Rea* (vok. *Röa*),[562] tačiau nėra duomenų, kad sagų asmenvardis *Réas* būtų atsiradęs iš jo.

Iš aukščiau suformuluotų trijų problemų pirmąją galima laikyti išspręsta: *Saga Ólafs konungs Tryggvasonar* paliudyti žmonių vardai yra tikri, autentiški. Dėl antrosios problemos reikėtų teigti, kad šie asmenvardžiai iš Rytų Baltijos į Skandinaviją pateko tikriausiai sagų kūrimo metu, vadinasi, apie XII a. Kita svarbi išvada yra ta, kad šie vardai daugiau panašūs į profesijos ir pareigybių pavadinimus negu į asmenvardžius, patekusius į skandinavų akiratį, iš dalies ir pasisavintus. Skandinavų literatūroje tokių atvejų, regis, yra ir daugiau.

Karaliaus Froði saga (*Saxonis Gesta Danorum,* librum II) pasakoja apie danų karaliaus Froði žygius į baltų kraštus, tikriausiai į kuršių ir estų žemes. Ketvirtasis žygis vykęs į *Duna urbs* (kur *Duna* yra Dauguva), Handvano miestą *(Andwani moenibus).* Penktasis žygis buvęs nukreiptas į miestą *Paltisca* (s. rus. *Polotьskъ* < **Paltьskъ*), kurio karalius vadinęsis *Vespasius* (žr. p. 215). A. Stender-Petersenas teigė, kad *Vespasius* yra „vardo forma, be jokios abejonės, atsiradusi būdingai lotynizavus lietuvių kalbos apeliatyvą *viešpats* (une forme de nom qui, sans doute, est due à une latinisation caracteristique de l'appellatif lithuanien *viešpats* „maître, souverain“). Šiuos duomenis, kaip manė autorius, Saksas Gramatikas galėjęs paimti iš variagų (s. skand. *væringjar*) tradicijos: variagai žinoję atskirus variantus legendų, kurios „šiaurės kraštuose buvo žinomos, taip sakant, oficialia forma“.[563]

[562] *Baltisches historisches Ortslexikon,* I, 506.

[563] Stender-Petersen A. *Varangica,* 204.

[564] Laur W. Überlegungen zur Herkunft des Wissewalde (Vsevolod) von Gercike (Jersika). – *Zeitschrift für Ostforschung,* 4, 1986, 503-515.

XIII a. Visvaldis buvo latgalių didikas, Jersikos valdovas, kurį Henrikas Latvis vadino tiesiog *rex* „karalius“ – *Rex de Gercike* (VII 5). Jis buvo vedęs lietuvių didiko Dangeručio dukrą ir kartu su Polocko Vladimiru kovojo prieš kalavijuočius. *Visvaldis,* istorinių šaltinių paliudytas kaip *Vissewalde, Wiscewalodus,* yra baltiškas asmenvardis, žymėjęs galingą valdovą, viešpatį, nes vardų su *-vald-* turėjo ir kitos indoeuropiečių tautos, pvz., germanai. Manoma, kad pradžioje *Visvaldis* bus buvęs pravardė, reiškusi vadovaujančio asmens socialinę padėtį bei galią, bet laikui bėgant valdovo šeimoje tapusi asmenvardžiu.[564]

Šie atvejai patvirtina baltuose buvus tradiciją, pagal kurią socialinio statuso bei pareigybės pavadinimai tapdavo asmenvardžiais.

3.

AISČIŲ ETNINĖ TAPATYBĖ IR VARDO KILMĖ

Nuo K. Müllenhoffo, sekusio K. Zeussu, laikų yra paplitusi nuomonė, kad Aesti(i) buvo tiesioginiai baltų protėviai, tai yra artimai giminingų genčių grupė, davusi pradžią prūsams, lietuviams ir latviams. Tačiau R. Schmittleinui atrodė, kad Aestii baltiškumas yra daugiau dogma negu verifikuotas mokslo faktas (que la balticité des Aestii est plus un dogme qu'une vérité scientifique).[565] Vadinasi, *Aestii* baltiškumą dar reikia įrodyti.

[565] Schmittlein R. *Études sur la nationalité des Aestii*, Tome I, 73.

Pirmiausia ypatingą dėmesį reikėtų kreipti į Tacito pastabą *Aestiorum gentes, quibus ritus habitusque Sueborum, lingua Britannicae propior* „[skalauja] aisčių gentis, kurių papročiai bei apdaras kaip ir svebų, o kalba artimesnė britaniškajai", kuri – tegu ir ne visai tiksli – rodo aisčius buvus indoeuropiečių tautą – baltus arba germanus. Jau iš Tacito informacijos pakankamai aiškiai matyti, kad aisčių gentys skyrėsi nuo germanų: dirbo žemę, nevartojo geležies, prekiavo gintaru, turėjo kalbą su keltiško tipo priebalsiais, savotišką religiją. Tai, kad aisčių „papročiai bei apdaras kaip ir svebų", jokiu būdu nerodo aisčių germaniškumo, nes mes dabar žinome, kad prūsai, aisčių palikuonys, kultūros srityje nemažai buvo paveikti kaimynų germanų. Kita vertus, tarp maždaug vienodomis sąlygomis kaimynystėje gyvenančių tautų paviršutiniškas stebėtojas gali pamatyti nemaža papročių, išvaizdos ir apdarų panašumų. Taikus aisčių genčių gyvenimo būdas (Jordano *post quos ripam Oceani item Aesti tenent, pacatum hominum genus omnino* „už jų [už vidivarijų] Okeano krante yra įsikūrę aisčiai, visiškai taikingų žmonių giminė") sutinka su sembų, arba prūsų, aprašymu, XI a. duotu Adomo Bremeniečio (žr. p. 123). Tai, kad Tacitas jų kalbą („o kalba artimesnė britaniškajai") prilygino britų idiomai (valų, kornų ir bretonų kalboms), galima suprasti kaip įrodymą to, jog aisčių kalba buvo indoeuropiečių, bet ne germanų. Gali būti, kad, nepaisant antikos žmonių diletantizmo lingvistiniais klausimais, Tacito informantus vis dėlto stebino, jog baltų kalbos neturėjo germanų kal-

boms būdingos priebalsių perkaitos (*Lautverschiebung'o*), kurios taip pat nebuvo ir keltų kalbų šakai priklausančiose britų kalbose (valų, kornų ir bretonų).

Rašydamas apie aisčius, Tacitas vartojo daugiskaitos formą *Aestiorum gentes*. Panaši forma yra ir Jordano *Aestorum natio*. Vadinasi, kalbant apie aisčius, tiek I a., tiek ir VI a., matyt, galvoje turėta arba keletas atskirų genčių, arba genčių susivienijimas, kiltis, bet ne viena kuri gentis. Ir Jordano informaciją *Aestorum quoque similiter nationem, qui longissimam ripam Oceani Germanici insident* „laiko užėmę ilgiausią Germanų Okeano krantą", matyt, tinkamai galima suprasti tarus, kad kalbama apie keletą, jeigu ne daugelį genčių, gyvenusių ne tik Sembos pusiasalyje, Aismarių ir Kuršių marių pakrantėse, bet, ko gero, ir kur kas toliau į šiaurę. Tai patvirtintų K. Zeusso teiginį, kad Tacito *Aestii* buvo kuopinis, kolektyvinis pavadinimas (Gesamtbezeichnung), toks pat kaip ir *Fenni*, *Veneti*, *Suiones*. Tyrinėtojo uždavinys yra nustatyti, kurios ir kokios gentys tai buvo ir kurio pobūdžio buvo jų tarpusavio santykiai – giminystės, kaimynystės ir pan.; tai padaryti čia ir bandoma.

Senatorius Kasiodoras (VI a. po Kr.) laišką *Hestis Theodoricus rex* („Aisčiams – karalius Teodorikas") rašė tikrai aisčiams baltams, – tai rodo informacija apie gintarą. Gotų istorikas Jordanas VI a., sakydamas *post quos ripam Oceani item Aesti tenent, pacatum hominum genus omnino* „už jų Okeano krante yra įsikūrę aisčiai, visiškai taikingų žmonių giminė", turėjo galvoje aisčius baltus, nes lokalizavo *ad litus autem Oceani, ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur* „Okeano pakrantėje, ten, kur trejomis žiotimis jūra sugeria Vyslos tėkmę". Einhardas (IX a. pradžia) savo *Aisti* tikriausiai kalbėjo apie baltų gentis, kai rašė: *Ad litus australe Sclavi et Aisti et aliae diversae incolunt nationes* („Rytų pakrantėje gyvena slavai ir aisčiai bei kitos įvairios tautos."). Alfredo Didžiojo *Osti* (IX a. pabaiga) tyrinėtojai linksta laikyti baltų gentimi, gyvenusia į rytus nuo Vyslos žiočių, tad Alfredo Didžiojo *Osti þa leode* yra ta pati gentis, apie kurią savo reliacijoje pranešė Wulfstanas ir kurią jis vadino *Ésti*. *Osti* dėl liaudies etimologijos priderinus prie germaniškojo rytų pavadinimo (**aust-*), gali būti iškreiptas *Ésti* variantas. Niekas neabejoja, kad Wulfstanas buvo atvykęs į prūsų žemę Pagudę. Negana to, visa, ką pranešė Wulfstanas apie *Ésti* papročius bei įpročius, tinka prūsams. Tad iš Jordano ir ypač iš Wulfstano duomenų matyti, kad aisčių gyventos vietos buvo Rytų Prūsija, vadinasi, teritorija į rytus nuo Vyslos. Tacito ir Einhardo aisčių lokalizacija ne tokia aiški, tačiau jų informacija susijusi su ta pačia vieta – Rytų Prūsija. Viduramžiais šis kraštas buvo gyvenamas prūsų (liet. *prūsai*, lat. *prūši*, pr. **prūsai*, plg. prieveiksmį *prūsiskai*) ir, kaip rodo archeologija, nuo labai senų laikų, nuo žalvario amžiaus. Iš čia galima spręsti, kad vardu *Aestii*/*Aisti* buvo vadinami prūsų protėviai. Aisčius buvus pietines baltų gentis rodytų ir gintaro pavadinimai. Negana to, intensyvius baltų genčių ir graikų praeities kontaktus ir kaimynystę patvirtina baltų ir graikų kalbų etimologiniai atitikmenys, bendri gintaro resp. sakų, sakingo medžio gabalų pavadinimai.

Pagrindinis, masyvusis dolichokraniškasis siauraveidis Lietuvos žmonių tipas, vadinamas vakarų antropologiniu tipu, yra laikomas labai senu, baltų arealo vakariniame pakraštyje aptinkamu ne vėliau kaip nuo žalvario amžiaus, o gal ir nuo neolito pabaigos. Morfologinės jo ypatybės iki smulkmenų pakartoja Kivutkalnio kapinyno Dauguvos žemupyje (1300–1100 m. pr. Kr.) jungtinės serijos ypatybes. Kelia nuostabą tai, kad beveik per pusantro tūkstančio metų (nuo XIII–XI a. pr. Kr. ligi II–V a. po Kr.) šis tipas Rytų Baltijoje visai nepasikeitė, išlaikė tokias protoeuropidines ypatybes kaip masyvumas (ypač didelis smegeninės aukštis ir ilgis) ir griežta dolichokranija. Vadinasi, Tacito aisčiai baltai tikriausiai buvo iš pietų atėjusių indoeuropiečių palikuonys.[566]

[566] Česnys G. On the Craniology of the Balts. – *Ethnogenese europäischer Völker.* Herausgegeben von Wolfram Bernhard und Anneliese Kandler-Pálsson, Stuttgart-New York, 1986, 349; *Lietuvių etnogenezė,* 119.

Kita vertus, gali būti teisūs ir tie mokslininkai, kurie teigė, jog prie aisčių priklausė ir Baltijos finų gentys, nes tai patvirtina istorinių šaltinių duomenys. Skandinavų šaltiniuose *Aistland*, *E(i)stland* dabartinės Estijos reikšme, manoma, anksčiausiai paminėtas VII a. Anglų epas *Widsith*'as (VIII a. pabaiga ar netgi IX a.) vardu *Íste (Ístas)* jau žymėjo estus (the Esthonians), kaip ir s. isl. *Eistir,* kuriuo skandinavų sagose XII –XIII a. taip pat vadinami estų protėviai. Adomo Bremeniečio (XI a.) sala *Aestland* jau reiškė dabartinės Estijos teritoriją, ir tai patvirtina paminėjimas Kuršo ir „Moterų žemės", kuri, spėjama, buvo Skandinavijos šiaurėje.

Užbėgant už akių, reikėtų pabrėžti kelis gana akivaizdžius dalykus. Pirma, etnonimas *Aestii/Aisti* paliudytas su germanais susijusiuose šaltiniuose; Tacitas taip pat šį vardą pavartojo rašydamas studiją apie germanus. Antra, vardu *Aestii/Aisti* buvo vadinamos tiek baltų gentys, tiek ugrofinų giminės. Trečia, pavadinimas *Aestii/Aisti,* matyt, turėjo dvi reikšmes: vartojamas siaurąja, žymėjo pietines baltų gentis, prūsus, kitaip vadintus sembais; plačiąja prasme jis greičiausiai žymėjo visus Rytų Baltijos gyventojus nuo Vyslos ligi Botnijos įlankos, taigi tiek baltus, tiek ir Baltijos finus. Vadinasi, iš dalies vienodai teisūs gali būti ir tie tyrinėtojai, kurie aisčius laikė baltais, ir tie, kurie juose matė Baltijos finų protėvius.

Prieš pereinant prie aisčių vardo kilmės, prasmės ir turinio atskleidimo, reikėtų dar prisiminti tą ne mažiau nuostabų dalyką, kad Ptolemajo *Geografijoje* nerandame paminėtų aisčių, gerai žinomų I a. (po Kr.) iš Tacito *Germanijos* ir po 400 metų paliudytų Jordano ir Kassiodoro. K. Zeussas laikė neabejotinu dalyku, kad aisčių vardas buvęs žinomas gerokai prieš Tacitą pavadinimu Ὠστιαῖοι. Šitą etnonimą paliudijo Strabonas savo *Geografijoje* (I a. pr. Kr.) atpasakodamas Pitėjo (Πυθέας, Pytheas) iš Massilijos (dabar Marselio), graikų jūrininko ir keliautojo, neišlikusį pranešimą apie jo kelionę į Šiaurės Europą Aleksandro Didžiojo laikais, apie 320 m. pr. Kr., kai jis pasiekęs net Thulės salą (spėjama, tai buvusi Islandija), galbūt pabuvęs ir prie

Baltijos jūros. K. Zeussas dar rėmėsi Stefano Bizantiečio (VI a.) geografiniu žodynu, kur taip pat minima gentis Ὦστίωνες prie Okeano ir kurią Pitėjas vadinęs Ὦστιαίους.[567] Šios K. Zeusso hipotezės būtų galima ir neminėti, jeigu panašių samprotavimų nepasirodytų ir mūsų laikais. Į tai, kad Ptolemajo veikale nėra paminėti aisčiai, atkreipė dėmesį ir J. Powierskis. Užtatai Ptolemajas fiksavo niekur kitur nepaliudytą gentį *Hos(s)ioi* (Ὅ[σ]σιοι) ir ją lokalizavo „virš Veltų", vadinasi, šiaurės pusėn nuo veltų, J. Powierskio manymu, taip pat Prūsijos teritorijoje. Kadangi anglosaksiškajame Orosijaus Chorografijos vertime IX a. minimi prie Baltijos jūros (*Ostsae* „Rytų jūra") gyvenantys *Ostoi*, kurių pavadinimas esąs kitas aisčių vardo variantas, J. Powierskis, leidęs sau nedidelę *Hos(s)ioi* emendaciją į *(H)ostoi* (graikų grafinius ženklus ι ir τ juk lengva supainioti), priėjo prie išvados, kad Ptolemajo *Hos(s)ioi,* kaip ir Strabono paliudytai Pitėjo Ὦστιάτοι ir esąs aisčių pavadinimas.[568]

Tačiau reikia pasakyti, kad, pirma, Alfredo Didžiojo Orosijaus vertime aptinkamas aisčių pavadinimas *Osti*, kaip jau minėta (žr. p. 98), greičiausiai yra atsiradęs iš *Aestii*, *Aisti,* priderinus juos prie germaniškojo pasaulio šalies pavadinimo vok. *Ost-* „rytai" (< **aust-*). Antra, viename iš pakutiniųjų Strabono *Geografijos* leidimų atpasakojant Pitėjo iš Massilijos pranešimą randame jau tokį emenduotą tekstą: καὶ τὰ περὶ τοὺς Ὦστιμίους (I 4, 3) „ir savo [pranešime] apie ostimijus", Ὀσίσμιοι δᾳ εἰσίν ὀὺς Ὦστιμίους ὀνομάζει Πυθέας (IV 4, 1) „yra ten osismijai, kuriuos Pitėjas vadina ostimijais".[569] Čia kalbama apie ostimijų (variantas osismijų) genties vardu vadinamą iškyšulį į vandenyną kažkur keltų krašte, ir toji gentis greičiausiai buvo keltų. Be to, yra pamato Ptolemajo *Hos(s)ioi* identifikuoti kaip vieną šiauriausių iš priešistoriniais laikais egzistavusių baltų genčių (žr. p. 286).

[567] Zeuss K. *Die Deutschen und die Nachbarstämme,* 269, 673.

[568] Powierski J. Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich. – *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. Kwartalnik Nr. 2 (88), Olsztyn, 1965, 175-177.

[569] *The Geography of Strabo* with an Englich Translation by Horace Leonard Jones in eight volumes, London, 1960.

Kaip matyti, nei Ὦστιαῖοι, nei Ὦστίωνες ar Ὦστιάτοι egzistavimas nėra tikras, o jeigu tokie etnonimai realiai ir buvo, kažin ar ką bendra jie turėjo su aisčių vardu, nes Tacito paliudytas *Aestii* turi šaknį **āist-* (žr. toliau). Be to, minėti šaknies Ὦστ- vardai yra atėję iš kitos, visiškai skirtingos nuo germaniškosios – Tacito ir vėlesnių viduramžių autorių tradicijos.

Galima spėti, kad Tacito *Aestiorum gentes* Ptolemajo *Geografijoje* atstoja *sulonai* (Σούλωνες), viena iš keturių didžiųjų kilčių (ἔθνη μέγιστα), gyvenusių Vyslos regione. Turimais duomenimis, sulonai, kurių vardas vedamas iš žodžių, giminingų su liet. *sulava* (be kirčio) „sala" (žr. p. 226), buvo pirmaisiais amžiais po Kr. Vyslos žemupyje gyvenusi baltų gentis (žr. p. 239), bet Ptolemają pasiekusioje informacijoje jų etnikonas galėjo būti suprantamas kaip visų baltų genčių pavadinimas, juoba kad Ptole-

majas paminėjo ir *Saloi* (Σάλοι), kaip manoma, sėlių etnonimą, etimologiškai siejamą su liet. *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste; dirvos, ariamos žemės plotelis tarp pievų; lauko gabalas, sklypas; pelkėta upės pakrantė“ ir lat. *sala* „sala; iškilimas, kalva...“. Be to, istoriniuose šaltiniuose sėlių etnonimas lot. *Selones*, vok. *Sêlen* (plg. dar vietovardį lat. *Sēl-pils*) yra susijęs su baltų **sélā* „sala; iškilimas, kalva pelkėje; miško, girios žemė; pelkė, liūnas ir pan.“ (žr. p. 301). Tad visai įmanoma, kad anuomet baltai nuo Vyslos žemupio pietvakariuose ligi Lietuvos ir Latvijos paribio (Zarasų ir Daugpilio r.) šiaurės rytuose buvo vadinami sulonų vardu.

Istoriniuose šaltiniuose, apskritai paėmus, randame paliudytas tokias aisčių vardo formas:

1) *Aestiorum* [gen. plur.] *gentes* (var. *estiorum*) (Tacitus *Germania,* 98 m. po Kr.); nom. plur. būtų *Aestii* < **Aist(i)i̯o-*;

2) *Hestis* [dat. plur.] *Theodoricus rex* (nuorašuose taip pat *Hæstis*) (Cassiodorus *Varia,* 523–526 m.);

3) *Aesti* nom. plur., *Aestorum* [gen. plur.] *nationem* (var. *aestrorum, aestyorum*) (Jordanes *Getica,* apie 551 m.);

4) *Aisti* nom. plur. (var. *haisti, aistri, agisti*) (Einhardi *Vita Caroli Magni,* apie 830 m.);

5) *to Éstum, mid Éstum* (dat. plur.) (Wulfstan, apie 895–900 m.), nom. plur. *Éste* (*Éstas* su vėliau analogiškai pridėta kitų kamienų galūne *-as*) < **ǣsti* < **āstiz* < ide. **Aistes* arba *Éste* < **ǣste* (dėl *j* umliauto) < **āstjas* (reguliari diftongo monoftongizacija) < **Aist(i)i̯os*;

6) *Haisti* (forma, paimta iš Einhardo), *Aestland* (sala, Adomo Bremeniečio *Gesta hammaburgensis Ecclesiae Pontificum,* apie 1076 m.);

7) *Eistra dolgi* (IX a.), *in Eistriam, Eistris* < **Aistr-* (XII a. antroji pusė ar XIII a. pradžia), *Eistr, Eistir* (XII–XIII a.) < skand. **Aistir* < ide. **Aistes* (skandinavų šaltiniai).

Sprendžiant paliudytų aisčių vardo formų tapatumo klausimą, pirmiausia reikėtų pabrėžti, kad daugmaž yra aišku, jog antikos ir viduramžių šaltiniuose minimas jų vardas yra tas pats. Tie šaltiniai, nors jų daugumas kilę iš germanų kultūrinio arealo, parašyti lotynų kalba, o tai reiškia, kad ir jų grafika yra lotyniška. Autorių didžiuma – Tacitas, Kasiodoras, Jordanas – aisčių vardą rašė su lotyniškuoju digrafu *ae,* tik Einhardo ir Adomo Bremeniečio jis parašytas su *ai*. Tai aiški romėnų rašymo būdo tradicija – romėnai kurį laiką, pvz., rašė čia *Aimilius,* čia *Aemilius*. Kita vertus, peržvelgiant duomenis, nesunku įsitikinti, kad, matyt, būta dviejų tradicijų – ankstesnės, Tacito, su *Aestii* ir vėlesnės – su *Aesti.* Alanas S. C. Rossas teisingai pastebėjo, kad tikriausiai būta ir dviejų formų: *(i)i̯o*-kamienės **Aist(i)i̯o-* ir *o*-kamienės **Aisto-* ir kad jos kilo iš to baltų dialekto, kuriuo kalbėjo aisčiai. Alanas S. C. Rossas atkrei-

pė dėmesį ir į tai, kad šitos rekonstruotos formos šaknyje veikiau turėjo vokalizmą *ai,* bet ne *oi,* nes spėjamasis Tacito formos etimonas **oist(i)i̯o-* būtų lotynų kalboje davęs **Oestii*.[570] Ir iš tikrųjų, ide. dvibalsis *oi* per tarpinį laipsnį *oe* buvo lotynų kalboje monoftongizuotas į *ū* prieš III a. pabaigą, plg., pvz., lot. *ūnus* „vienas" < ide. **h₁oino-*.[571] Vadinasi, aisčių vardo pamatinės formos būta **Aist(i)i̯o-*, atitinkamai vėlesniųjų šaltinių – **Aisto-* su šaknies dvibalsiu *ai*. Iki pat III a. pabaigos lotynų kalboje buvo rašomas diftongas *ai*. Klasikinė ortografija *ae* pasirodė II a. pradžioje ir įsitvirtino šio amžiaus pabaigoje.[572] Rašyba, aišku, atspindėjo dvibalsio *ai* monoftongizaciją (> *ae* > *ē*) šnekamojoje lotynų kalboje, vykusią poklasikiniu laikotarpiu, pvz., *CEDITO* vietoj *caedito* II a. pradžia, *PRETOD* vietoj *praetor* II a. antroji pusė.[573]

Kasiodoro kanceliarijos raštuose raidė *H* greičiausiai atsirado apsirikus rašant *A*.[574]

[570] Ross Alan S. C. The Este. – *Notes and Queries,* New Series,Vol. 25, No. 2, 101.
[571] Meiser G. *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache,* 59.
[572] Ibid., 58.
[573] Safarewicz J. *Lateinische Grammatik*, Halle (Saale), 1969, 32-35; Meiser G. *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache,* 57, 62, 86.
[574] Schönfeld M. *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen,* 273.
[575] Ibid., XXVI.

Kaip matome, paliudytos aisčių vardo formos sutinka šaknies vokalizmu *(ai),* bet, kaip minėta, skiriasi kamiengaliu. Tarp Tacito *Aestii* (plg. *Aestiorum* [gen. plur.] *gentes*) ir kitų autorių *Aesti, Aisti* kamiengalių, matyt, yra toks pat santykis kaip ir, pvz., tarp germanų genčių vardų, viena vertus, *Quadii, Rugii, Vandilii* ir, kita vertus, *Quadi, Rugi, Vandili*. Manoma, kad to santykio būta darybinio – etnonimai galėję pasireikšti čia kaip *i̯o* kamieno, čia kaip – *o* kamieno formos.[575] Šitai pakankamai aiškiai matyti sulyginus Tacito *Aestiorum gentes* ir Jordano *Aestorum nationem*. Tad iš tikrųjų turime **Aist(i)i̯o-* ir **Aisto-*. Reikia pasakyti, kad kamiengalių *-(i)i̯o-* ir *-o-* vieno šalia antro buvimas yra būdingas baltų kalbų reiškinys, plg., pvz., *žãgris* „senovinis padargas žemei arti, žagrė" : *žãgras* „t. p." (LKŽ XX 59, 61-62); *žaĩdis* „vieta ugniai kūrenti, židinys, ugniakuras" (Bretkūno Biblija ir kt.) : *žaĩdas* „krosnis; vieta ugniai kūrenti, židinys, ugniakuras..." (LKŽ XX 75, 78); *žaĩzdris* „židinys (kalvėje) metalui kaitinti" : *žaĩzdras* „židinys (kalvėje) metalui kaitinti..." (LKŽ XX 90-91); *žam̃bis* „medinis arklas, žagrė; aštrusis daikto kampas, kraštas, briauna; ašmenys, jų kampas..." : *žam̃bas* „aštrusis daikto kampas, kraštas, briauna; ašmenys, jų kampas; įkarpa, įranta; medinis arklas, žagrė ..." (LKŽ XX 151-152); *žam̃bris* (ir *žambrỹs*) „medinis arklas, žagrė; arklo išara; ašmenys, jų kampas" : *žam̃bras* „medinis arklas, žagrė" (LKŽ XX 153); *žaris* (be kirčio) „žarija, išdaga, anglis" (Chylinskio Biblija) : *žãras* „padangės švytėjimas rytą ar vakare; žarija; kibirkštis" (LKŽ XX 163, 182); *žel̃vis* „žaliuokė (toks grybas)" : *žélvas* „t. p." (LKŽ XX 191, 290); *žẽris* masc. „sužertos žarijos" : *žẽras* masc. sing. „žarijos" (LKŽ XX 398, 408); *žióbris* (ir *žiobrỹs*) „karpinių šeimos jūrų žuvis (Vimba vimba)" : *žióbras* „t. p." (LKŽ XX 668, 669); *žvirgž-*

džiai (be kirčio) masc. plur. „stambesnis žvyras, smulkiai sudaužyti akmenys“ : *žvirgždai* (ir *žvirgždaĩ*) „smėlio, žvirgždo ir gargždo mišinys, žvyras; žemė, dirva, kurioje daug gargždo“ (LKŽ XX 1140, 1142); *žvỹriai* masc. plur. „smėlio, žvirgždo ir gargždo mišinys, žvyras“ : *žvỹrai* (ir *žvyraĩ*) „t. p.“ masc. plur. (LKŽ XX 1131, 1142).

Germanų prokalbės dvibalsis *ai* (< ide. *ai, oi*) senojoje anglų kalboje dėsningai virto *ā*[576], plg. angl. *stone* „akmuo“ < s. angl. *stān* < germ. **stain-*, plg. got. *stains*. Visi svarbiausi fonetiniai pakitimai senojoje anglų kalboje įvyko laikotarpiu nuo germanų genčių įsiveržimo į Britų salas apie 450 m. ligi išlikusių seniausiųjų raštų pasirodymo apie 730-750 m.[577] Vadinamasis *i (j)* umliautas *(i mutation)* balsį *ā* per laipsnį *æ* pavertė balsiu *ē* daugelyje senosios anglų kalbos dialektų.[578] Tad senosios anglų kalbos fonetikos dėsniai netrukdo *Éstas* per tarpinę stadiją **æstas* kildinti iš **Aist-ịo-*.

Germanų ir skandinavų kalbų dvibalsis *ai*, kuris gerai paliudytas runų įrašuose, skandinavų kalbose per tarpinę stadiją *æi* dėsningai išvirto *ei* (pvz., runų *staina* „akmuo“ – s. norv. *stæinn* – s. isl. *stein*).[579] Etnonimai ir šiaip gyventojų pavadinimai *Eistr, Vinðr* (vėliau *Vindr*) „vakarų slavai (die Wenden)“, *Iamtr* „Jämtlando srities gyventojai“ yra laikomi senosiomis priebalsinio kamieno formomis, o *Eistir, Eister, Eistrer, Vinder* aiškinami susidarę analogiškai pagal *i* kamieno formas, plg. *gestr* „svečias“ : plur. *gester* < **gastīR*.[580] Vadinasi, *Eistr* greičiausiai tęsia skand. **Aistir* ir atspindi ide. **Aistes*. Tai priebalsinio kamieno forma – nom. plur. galūnė *-es* pridėta tiesiog prie priebalsiu besibaigiančio kamieno (plg. liet. dial. *dùkter-es*, gr. πόδ-ες „kojos“, s. ind. *pād-as*). Tad skandinavų šaltiniuose randame paliudytą savotišką priebalsinio kamieno formą **Aistes* (> **Aistir*).

Kaip minėta, būta dar vieno aisčių etnonimo varianto su kamiengalio priebalsiu *-r-* – tai Jordano *Aestri* (VI a. vidurys), skandinavų šaltinių *Eistra dolgi* (IX a.), *in Eistriam, Eistris* (XII a. antroji pusė ar XIII a. pradžia).

Kaip jau sakyta, Wulfstanas apsilankė *Truso* uoste, kuris buvo įsikūręs ant *Drusin(e)* vadinto ežero kranto prūsų žemėje Pagudėje (šaltinių *Pogusania* [1287 m.], *Pogozania* [1310 m.], *Pogesania* [1326 m.], Petro Dusburgiečio *terra Pogudinensis*,[581] pr. **Pagudịan*) ir Elbingo upe jungėsi su Aismarėmis. *Truso* ir *Ilfing* (apie 895 m.) laikomi prūsiškųjų vardų **Druso* ir *Elbing-* variantais, kaip jie buvę Wulfstano ištarti, ir tapatinami atitinkamai su ežero vardu *Drusin* (var. *Drusine*) [1243 m.], *Drusa* (1243 m.), *Drůsen* ([1290 m.] vok. *Drausen-See*,) ir upės bei miesto, vardu *Elbinc* (1238 m.), *Elwing* ([1354 m.] vok. *Elbing-Fluß und Stadt*).[582] Nors nuo Sembos, turtingiausios ir tirščiausiai gyventos prūsų žemės, Pagudę skyrė Notanga ir Varmė, prū-

[576] Campbell A. *Old English Grammar*, 52, 53.
[577] Ibid., 50.
[578] Ibid., 71.
[579] Noreen A. *Altnordische Grammatik*, I, 50, 156; Krause W. *Abriss der altwestnordischen Grammatik*, Halle (Saale), 1948, 7.
[580] Noreen A. *Altnordische Grammatik*, I, 283; Krause W. *Abriss der altwestnordischen Grammatik*, 69-70.
[581] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen*, 127.
[582] Ibid., 31, 48-49, 187.

sai pagudėnai buvo Sembos prūsų infiltruoti, ir iš svetur atvykusiam prašaliečiui galėjo pasirodyti, kad jis yra Semboje, bendrauja su sembais, kurie, anot Adomo Bremeniečio, ir buvo tikrieji prūsai. XIII a. prūsams būdinga archeologinė kultūra Nogato bei Deimenos tarpupyje susidarė Sembos pusiasalyje III a. pr. Kr. Pagrindinės būdingos šios kultūros senienos, pirmiausia laidojimo atributika su kūnų deginimu bei neretais pabalnotų žirgų palaidojimais, ištakomis siekia III–V a., lokalizuojamos Semboje ir aiškiai skiriasi nuo vakarų baltų, taip pat nuo kaimyninių genčių kultūros liekanų. Dar ankstyvaisiais viduramžiais Vitlandas bei Semba buvo žemės su monoetniniais gyventojais, kurie tyrinėtojų laikomi prūsais. V–VI a. sandūroje prūsų kultūros atstovai pasistumia į vakarus ligi Nogato upės bei vakarinės Mozūrų ežerų pusės ir užima dalį Wielbarko kultūros arealo[583] (plačiau žr. I, 204).

Vadinasi, Wulfstanas atvyko į Pagudę, bet, labai galimas daiktas, susidūrė iš tikrųjų su sembais – ūkine, kultūrine ir, matyt, politine plotme dominuojančia prūsų etnoso grupe ir ją vadino *Ésti*.

3. 1.
Pr. *Sembi* : s. angl. *Éste*

Sembų vardo tikroji forma ir kilmė dar nėra paaiškėjusios, ir, reikia pasakyti, tai vienas iš sunkiausiai apibrėžiamų ir nustatomų baltų etnonimų. Dar ir dabar tebegalioja J. Gerulio teiginys, kad gentivardžio (Stammesname) *Sembi* pradžios priebalsio *S-* kokybės nustatyti negalima, todėl ir vardo aiškinimas taip pat negalimas.[584] „Vietų vardai etimologizuoti yra labai sunkus darbas, retai kam tepavykstąs. Prūsų vardų kilmė aiškinti yra dar tuo sunkesnė, kad dažniausiai nesusekama yra tikroji vardo lytis. Pavyzdžiui gali tikti kad ir pačių *sambų* arba *sembų* vardas. Kur čia beetimologizuoti, kad nėra žinios kaip šis vardas skaityti: *sambas* ar *zambas*", – rašė K. Būga 1913 m.[585] Ir pridūrė: „Nežinodami tikrosios ištarmės, mes tarkim taip, kaip turime parašyta senovės šaltiniuose, t. y. *sambai* (lot. *sambi, sambitae*) arba *sembai* (lot. *sembi*)".[586] Tai turėdamas galvoje ir tardamas, kad junginys *se* prūsų tarmėse vėliau išvirto *sa*, *Lietuvių kalbos žodyno* įvade K. Būga sričiai vadinti pasiūlė vartoti *Sémba,* gyventojams – *sémbai*.[587] Žodžių darybos požiūriu tai visai galima, plg.

[583] Кулаков В. И. Земля пруссов и „прусские земли". – *Балто-славянские исследования 1985,* 96.

[584] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 155.

[585] Būga K. Apie senovės prūsų ir lietuvių tikrinius vardus. – *Draugija,* XXI, 1913, 266 [=Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 421].

[586] Idem. Apie senovės prūsų ir lietuvių tikrinius vardus. – *Draugija,* XXI, 1913, 265 [=Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 420].

[587] Idem. *Lietuvių kalbos žodynas,* I sąsiuvinis, Kaunas, 1924, LXVIII [=Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 115].

liet. *Prūsa* (XVII a.) ir *prūsai;* lat. *Kursa* „Kuržemė“ ir *kursi* „kuršiai“. Kaip matyti, aiškindami sembų gentivardžio ir kraštavardžio kilmę, susiduriame su keletu problemų: 1) šaknies vokalizmo kokybe (balsis *e* ar *a*), 2) šaknies pradžios priebalsio pobūdžiu (*s-* ar *z-*) ir 3) kamieno struktūra (*sem-/sam- ar semb-/samb-*). Į pirmąjį klausimą galima nedelsiant atsakyti: pirminiu, etimologiniu balsiu, kaip atrodo, pagrįstai laikomas *e*, o balsio *a* pasirodymas aiškinamas prūsų tarminiu varijavimu[588] (*sa* arba *za* tarimu vietoj *se* arba *ze*), kaip, pvz., žodžiuose *wessals* „linksmas“ greta *wesselingi* „linksmai“, *saxsto* „rąstas, sienojas“ greta liet. *šėkštis* „šakotas pagalys...“, *same* „žemė“ (**zamē*) šalia pr. *semmē /zemē/*, liet. *žėmė.* Dar 1922 m. savo *Kalboje ir senovėje* K. Būga rašė: „Tautos vardą aš kildinu iš nebevartojamo įvardžio **semba-* „savo, savas“: sl. **sębrъ* „draugas, bendras“.[589] 1924 m. *Lietuvių kalbos žodyno* įvade savo hipotezę išplėtė bei detalizavo. Dabar K. Būga sembų vardą taip pat kildino iš nebevartojamo žodžio **sembas*, reiškusio saviškį, tos pačios genties narį, gretino su sl. **sębrъ* „draugas, bendras“ ir toliau taip aiškino: „Vardo pirmykščias šaltinis yra įvardis *se-/sē-* „savas, save, savęs“ greta su *swe-/swē-*, iš kurio turime keletą tautóvardžių, pvz.: lot. *Sabīni*, *Sabelli*, germ. *Swēba-* „lot. Svėbi, vok. Schwaben“, s. isl. *Suīar* (lot. Tacito *Sviones*) „švedai“. Ide. *sēbho-* „savas, savybė“ bus greta turėjusi ir lytį su įtérptu *n*: *sē-n-bho-*, iš ko lietuvių kalboje būtų išriedėjęs žodis **sémbas*“.[590] Panašiai aiškino ir A. Brückneris R. Trautmanno žodyno *Baltisch-slavisches Wörterbuch* recenzijoje: vardas *Sembi* pasikartojąs slaviškajame žodyje **sęb-rъ* „draugas“, o jų sufiksas *-b-* esąs tas pats kaip ir Trautmanno išdėstytų bendrašaknių žodžių sl. **svoboda* „laisvė“, pr. *subs* „pats“.[591] K. Būgos etimologiją savo žodyne atpasakojo ir E. Fraenkelis.[592] Tačiau reikia pasakyti, kad sl. **sębrъ*, kurio atstovai yra rus. *sjaber (сябёр)* (gen. sing. *sjabrá [сябрá]*) „kaimynas; draugas; bendrininkas; kaimo bendruomenės narys“, baltr. *sjabr (сябр)* „giminaitis; brolis; draugas“, serb.-kr. *sȅbar* (gen. sing. *sȅbra*) „žemdirbys“, slovn. *srebər* (gen. sing. *srebra*) „valstietis“ ir kt. ir iš kurio nemaža kalbininkų laiko kilusiu liet. *sėbras* „bičiulis, bitininkas; draugas; pirkimo ar pardavimo bendras, mainų dalyvis...“,[593] yra labai neaiškios kilmės žodis.[594] Tuo pačiu neaiški lieka ir jo pirmykštė forma – antai jis siejamas ir su sl. **sěmьja* „šeima“ bei vedamas iš **sěmro-* < **soim-r-* < ide. **ḱoim-r-* su įspraus-

[588] Idem. *Rinktiniai raštai,* II, 561, III, 627; Salys A. *Raštai,* III. Įvairūs straipsniai, Roma, 1985, 435.

[589] Idem. *Rinktiniai raštai,* II, 306.

[590] Idem. *Rinktiniai raštai,* III, 115.

[591] Brückner A. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* IV, 1927, 213.

[592] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 774.

[593] Nuomonių apžvalgą žr. Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* 768-769; Karaciejus J. Dar dėl lie. *sėbras* kilmės. – *Baltistica,* XXIX (2), 1994, 184-187. Plg. Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 560-561.

[594] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* III, 600, 824; Karaciejus J. Dar dėl lie. *sėbras* kilmės. – *Baltistica,* XXIX (2), 1994, 184-187.

tu *b*.[595] Vadinasi, norint sembų etnonimą tinkamai paaiškinti, būtų neatsargu jį sieti su nežinomos kilmės kitų ide. kalbų žodžiais. Tiek krašto pavadinimo *Sambia* P. Kušnerio (Knyševo) vedimas iš pr. *semme* „žemė“ + skandinavų kalbų *by* „sodyba, gyvenvietė; kaimas“ *(*semby)*,[596] tiek V. Mažiulio kildinimas iš pr. **sem-* „apsemti, užlieti“ (plg. liet. *sémti [-ia, sémė]*) + priesaga **-bā-/*-ba-* (**sembā* „tai, kas apsemta“)[597] yra pakibę ore.

Istorikų S. Daukanto, P. Pakarklio, K. Jablonskio ir kt. vartoti Sembos srities ir jos gyventojų pavadinimai *Žemija* ir *žemiai*[598] yra prasimanyti nusižiūrėjus į vokišką vardo variantą *Semen* ir, anot A. Salio, „tuo pačiu jam [P. Pakarkliui] sembai išvirto žemaičiais“.[599] Nepagrįstas yra fonetinis šio gentivardžio aiškinimas: į priebalsių grupę *-ml-* įspraudus neetimologinį *b*, atsiradęs *Samblandia* (pr. *Same* „žemė“ + vok. *land*), iš jo vėliau buvę išskirti *Sambia* ir *Zambia*.[600] Panašiai linkęs aiškinti ir V. Grinaveckis: „Vienos baltų genties kraštas, vadinamoji *Semba, Sambija*, iki istorinių laikų greičiausiai vadinosi *Žemė (Žemija)* [...]. Užrašymai su *b* po *m* (*Samblandia, Zambia, Sambia, Sambe, Semborum* ‘žemių’), galimas daiktas, rodo vėlesnį vardo pavidalą, atsiradusį, įterpus *b* tarp *m* ir *l*. Vėliau galėjo būti su *b* rašomas ir vienas pirmasis sudurtinio žodžio *Samblandia* dėmuo – *Sambia*“.[601] Atmetus fonetinį aiškinimą, šitą hipotezę galima laikyti verta dėmesio ir mėginti ją suderinti su faktais, turint galvoje, kad minėtas pirmasis sandas buvo ne tik rašomas, bet ir tariamas su *b*. Tačiau pirma turbūt reikėtų pažymėti, kad istoriniuose šaltiniuose sričiai bei jos gyventojams vadinti iš tikrųjų randame formas *Samia, Samen, Sami, Samen, Semen*. Matyt, teisus A. Salys, sakydamas, kad „šalutinės lytys *Samen, Semen* atsirado numetus vok. *land*“.[602] Kita vertus, tos formos vis dėlto rodo, kad sembų etnonimas, labai gali būti, asociavosi ar buvo asocijuojamas su žemės (Land, Erde) žodžiais (pr. *semmē, same*, acc. sing. *samyen, semmien, semien* „žemė, dirva“), pridedant vokišką daugiskaitos galūnę *-en* ir tikriausiai neblogai atsimenant tokią pat buvus ir senąją šaknies **Semb-/*Zemb-* vardų reikšmę. Tad nėra negalima prielaida, kad šie žemės, dirvos žodžiai ir pavadinimų šaknis *Semb-/Zemb-* buvo sinonimai.

Sembos srities pavadinimas lotyniškuose šaltiniuose rašomas *Semland* (1076 m. Adam von Bremen), *Sam-*

[595] Vaillant A. Notules, III. Slave commun **sębrъ*. – *Slavia*, 11, 1932, 38-40; Трубачев О. Н. *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва, 1959, 164.

[596] Кушнер (Кнышев) П. И. *Этнические территории и этнические границы*, Москва, 1951, 153; Idem. *Этническое прошлое юго-восточной Прибалтики*. Повторное издание, Вильнюс, 1991, 53.

[597] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, IV, 57-58.

[598] *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, I, 21, 24.

[599] Salys A. *Raštai*, III, 453.

[600] Kuzavinis K. *Prūsų kalba*, Vilnius, 1964, 9.

[601] Grinaveckis V. Dėl žemaičių vardo kilmės. – *Kalbotyra*, 19, 1968, 47 [=*Lietuvių dialektologijos skaitiniai*, I tomas. Sudarė Zofija Babickienė, Birutė Jasiūnaitė, Vilnius, 1999, 157-158].

[602] Salys A. *Raštai*, III, 435.

blandia (1224 m.), *Zambia* (1231 m., 1256 m.), *Samia* (*paganis Samie* [1238 m.]), *Samplandia* (1240 m.), *Samlandia* (1242 m.), *Sambia* ([1246 m.] nuo XIII a. dažnas), *Sambia, in qua Sambite* (Peter von Duisburg). Vokiškieji šaltiniai (pvz., P. Dusburgiečio „Prūsų žemės kronikos" vertėjas į vidurinę vokiečių kalbą Jeroschinas) vartojo *Samelant, Samlant, Samlandt, Semland, Zamenland, Samen, Samin*. Krašto gyventojai vadinami lotyniškai *Sembi* (Adam von Bremen, 1076 m., ir danų šaltiniai), *simskun* (XI a. vidurio runų įrašas Švedijoje), *Sambi, Zambi, Sami, Sambitae, Sambienses, Zambienses,* vokiškai *Samen, Semen, Samelander*.[603]

[603] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 155; Salys A. *Raštai,* III, 434; Powierski J. Sambia. – *Słownik starożytności słowiańskich,* V, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1975, 37.
[604] Stender-Petersen A. *Varangica*, 45.
[605] Ibid., 45.

Išsiskiria danų istorikas ir poetas Saksas Gramatikas (Saxo Grammaticus, apie 1150–1206) su savo veikalu *Gesta Danorum* („Danų istorija"), kuriame tikriausiai buvo panaudoti kiti šaltiniai (keliautojų pasakojimai), ne tie, kuriuos turėjo Adomas Bremenietis. Saksui Gramatikui, kaip minėta, Prūsija buvo *Samland,* Sembą jis vadino lotynizuotu vardu *Sembia,* gyventojus – *Sembi* arba *Sambi,* vieną kartą netgi *Sami*. Greta Saksas Gramatikas vartojo ir formą *Sembones,* kurią A. Stender-Petersenas laikė „sąmoningu archaizmu (un archaïsme conscient)".[604] Šia archaizuojančia tendencija A. Stender-Petersenas aiškino ir formos *Curetes* atsiradimą šalia šios „barbarų" tautos pavadinimų *Curi* ir *Kurii* (pastaroji forma ἅπαξ λεγόμενον giesmėje apie Starkaðą [lib. VIII, c. 9]), nes klasikinė literatūra žinojo buvus Homero gentį Κορῆτες. Ta pati tendencija viduramžiais *Pruzzi* ir *Ruzzi* transformavo į *Prutheni* ir *Rutheni* su klasikinės lotynų kalbos sufiksu *-enus*, plur. *-eni*, nes Cezario raštuose buvo *Rutheni*. Vartoti *Sembones* Saksą Gramatiką gal bus inspiravęs germanų genties vardas *Semnones*. Bet čia svarbus tas faktas, kad Saksas Gramatikas visur vartoja gen. plur. *Sembonum*, „laquelle forme pourrait être une erreur de plume pour *Semborum*".[605] Visa tai rodytų, kad Saksas Gramatikas pats vartojo tik *Sembi* ir, matyt, nežinojo nei *Pruzzi,* nei *Prutheni,*– padarė išvadą A. Stender-Petersenas.

Saksas Gramatikas sembus mini legendinėje savo veikalo dalyje, turinčioje variagiškųjų žymių. Pirmą kartą *Sembi* aptinkamas jaunojo Starkaðo žygių apdainavime. Pagal Saksą šis karžygys gimęs kažkur Austrvege. Jis kovojęs su „gladiatoriumi, vardu Wisinnus, prie Rusijos kranto, kurį vadino *Anafial* (*gladiator nomine Wisinnus, apud Rusciam rupem, quae Anafial dicitur* [lib. VI, c. V, 14])". Gladiatoriaus vardas primena islandų sagų *Visinn of Blǫkumannalandi* ir gali būti finų genties vardo *Visu*, tai yra vepsų, istoriniuose šaltiniuose užuomina. Toliau Saksas pasakoja, kad Starkaðas Lenkijoje nugalėjęs *athleta, quam nostri Wasce* [kitur variantas *Waza*] *nominant* – tai gali būti finų genties *vadja* vardas. Sakso pasakojimo epizode apie Starkaðo kovas su milžinu *Hama* gali slypėti kovų su suomiais *Hämäläiset* reminiscencija. Kiek-

viena pasakojimo dalis pradedama trumpa pastaba, kad Starkaðas su vadu Winus siunčiamas į Austrvegą: įtariama, kad *Winus* galįs būti *Dvina*.[606] Ir galiausiai sužinome: Starkaðas kovoja ir nugali *Curetum, Sembonum, Samgalorum omniumque postremo Orientalium exercitus* [lib. VI, c. V, 14]. Įdomu ir tai, kad A. Stender-Petersenas pavadinimą *Samland* laikė pasidarytu iš pr. *same* „žemė", *semmai* „žemai".[607]

Alberikas (Albericus), vienuolis iš Neuf Montier vietovėje Huy prie Maaso, apie 1241 m. sudarė didelę „Pasaulio kroniką (Weltchronik)", kurios paskutiniuose skyriuose yra ypatingų, niekur kitur nerandamų žinių. 1228 m. įraše skaitome: *In Prutia vero [...] episcopus Mutinensis Guillelmus [...] ingenio et sapientia sua, non fortitudine, multos paganos ad fidem attraxit, et linguam eorum ex maxima parte didicit, insuper principem artis grammaticae scilicet Donatum in illam barbaram linguam cum maximo labore transtulit. Erant autem hoc anno in illis partibus quinque tantummodo provinciae paganorum acquirendae, ista videlicet, de qua agitur, Prutia, Curlandia, Lethovia, Withlandia et Sambia.* Leibnitzo publikuotame variante, be to, randame: *Lethonia, Sambria*[608] „Tačiau Prūsijoje [...] vyskupas Mutinietis Guillelmas sumanumu ir išmintimi, ne tvirtumu, daugelį pagonių patraukė į tikėjimą ir jų kalbą didžiąja dalimi išmoko, be to, išvertė į tą barbarų kalbą su didžiausiu vargu Donato gramatikos pagrindus. Taip pat tais metais anuose kraštuose teko laimėtos (įsigytos) penkios, vien tik pagonių provincijos, kaip antai: Prūsija, Kuršas, Lietuva, Vitlandas ir Sambija". Leibnitzo sembų krašto pavadinimo variantą *Sambria* (su *-r- !*) patvirtina lietuvių kalbos duomenys (žr. toliau).

[606] Stender-Petersen A. *Varangica*, 46.
[607] Ibid., 52.
[608] *Scriptores rerum Prussicarum,* I, 241.
[609] Salys A. *Raštai*, III, 434-435.
[610] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 561; Trautmann R. *Die altpreußischen Personennamen,* 85.
[611] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 561; Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 150; Trautmann R. *Die altpreußischen Personennamen,* 85.
[612] Łowmiański H. *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego,* I, Wilno, 1931, 395 (išn. 2).

Kuri iš istoriniuose šaltiniuose paliudytų sembų etnonimo formų ir kodėl laikytina tikra, pakankamai argumentuotai įrodyta A. Salio: „Sugretinus Adomo Bremeniečio 1073 m. [sic!] lytis *Sembi* ir *Semland,* darosi aišku, kad pastaroji forma yra fonetiškai supaprastinta iš **Sembland*, kurią patvirtina Honorijaus III 1224 m. bulės ir tų pačių metų imperatoriaus Fridricho II rašto vartojama *Samblandia.* Taigi, atmetę vok. *land* „žemė, kraštas" (plg. šaltinių lot. *Curi,* vok. *Kuren* ir *Curlandia, Kurland*), gauname kamieną *semb-* : *samb-*".[609] Tokią išvadą galima paremti ir kitais duomenimis. Varmės srityje 1357 m. yra paminėtas prūsas, vardu *Sambe,*[610] ir iš asmenvardžio kilęs vietovardis *Sambelavken* (1390 m. [vok. *Samlack*]), traktuojamas kaip „Sembo laukas", tai yra *Sambe* ir *laucks*.[611] Iš 1261 m. dokumento matyti, kad Varmės srityje būta lauko *Sambia.*[612] Tad galima spėti, ar nebus lauko pavadinimas pirminis, kitaip tariant, asmuo pavadintas lauko vardu, ypač jeigu jis buvo lauko savi-

ninkas. Sritis *Zambia* fiksuojama neseniai atrastoje XIII a. antros pusės *Descriptiones terrarum* kopijoje.[613] Vadinasi, turimų duomenų visai pakanka išvadai, kad Sembos srities ir jos gyventojų pavadinimų kamienas buvo **Semb-/*Samb-* arba **Zemb /*Zamb-*. Lieka bene sunkiausias dalykas – mėginti nustatyti, kuris kamieno variantas istoriškai pirminis.

Dairantis šaknies **Semb-/*Samb-* vardų kitose baltų kalbose, į akis krinta jų retumas. Lietuvos teritorijoje terandamas *Sambùtis* (suarta pieva, Pašvitinys, netoli Bučiūnų k.), siejamas su sembų etnonimu.[614] Daugiau yra Latvijoje: *Sęmba* (buvęs dvaras, Ėduolės vls. Kuržemėje, dabar Ventspilio r.),[615] 1502 m. dokumente vokiškai vadinamas *Gut Semben* „dvaras Semba“;[616] Laucienėje (Talsų r.) būta vienkiemio *Sambe* (1850 m.), kuris taip pat gretinamas su kalbamu prūsų srities vardu ir laikomas prūsų persikėlėlių atneštu;[617] Vidzemėje, buv. Veclaicenės valsčiuje, žinotas vietovardis *Sambi,* dial. *Sombi*.[618]

Ar iš tikrųjų šie latvių toponimai ir Sembos vardas tapatūs, ar jie yra prūsų imigrantų palikimas?

Vok. *Semben* – „tarp jūros ir Užiavos, nuo Žlėkų į vakarus“, taigi lat. *Sęmba* – K. Būga manė esant kuršiškos kilmės vardą, išlaikiusį šaknyje sveiką junginį *-en-* (> *-em-* prieš *b*),[619] bet *Sambi,* dial. *Sombi* lygino su tokiais vietovardžiais kaip estų *Samba* arba *Samma* (su *-mm-* iš *-mb-*) ar suomių *Sampu, Sammun-joki* (su *-mm-* iš *-mp-*) ir laikė finougrišku.[620] V. Kiparskis teigė, kad jeigu *Sęmba* junginys *-mb-* esąs pradinis (bet ne iš **-nb-* atsiradęs), šis vietovardis visai galėtų būti latviškas („gut lettisch sein“).[621] Įdomu, kad dvaro *Sęmba* (vok. *Semben*) apylinkėse seniau būta ežero *Sembas ezers*. Dėl to vertas dėmesio ir faktas, kad viename šaltinyje buv. Užavos valsčiuje (dabar Ventspilio r.) paliudytas *Zembas ezers* (su *Z-*), bet apie jį tikresnių žinių nėra,[622] todėl neaišku, ar jo šaknies pradžios priebalsis buvo *z*. Ir vis dėlto Latvijos teritorijoje su šaknies pradžios *Z-* yra žinoma keletas tikrinių vardų: *Zambe* (dvaras, buv. Sarkanmuižos vls., dabar Ventspilio r.),[623] *Zam̃bas* (viensėdis, Vandzene), *Veczam̃bji* (kampininkas, grytelninkas) bei *Zam̃bji* (naujakurys, Upesgrīva [pastarieji trys Tal-

[613] Охманьский Е. Неизвестный автор „Описания земель“ второй половины XIII в. и его сведения о балтах. – *Балто-славянские исследования 1985,* 90.

[614] Ванагас А. Вклад родственных балтийских диалектов в литовский язык. – *Проблемы этногенеза и этнической истории балтов,* Вильнюс, 1985, 200.

[615] Endzelīns J. – *Filologu biedrības raksti,* VI, Rīgā, 8; Idem. *Darbu izlase,* IV (1), 261; IV (2), 381.

[616] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 158.

[617] Дамбе В. Соответствия в топонимии Латвийской ССР с древнепрусским языком. – *Baltistica,* I priedas, Vilnius, 1972, 60.

[618] Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (1), 86.

[619] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 176.

[620] Ibid., 646.

[621] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 158.

[622] Balode L. Dažu hipotētisku etnonīmu izplatība Latvijas PSR teritorijā. – *Baltu valodas senāk un tagad,* Rīga, 1985, 106.

[623] Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (1), 26; Balode L. Dažu hipotētisku etnonīmu izplatība Latvijas PSR teritorijā, 106.

sų rajone]).[624] Vietovardžius *Sęmba, Zambe, Zambas, Zambji* kilmės plotme L. Balodė identifikavo labai atsargiai: jie galį būti sembų etnonimas su *z-* vietoj *s-* dėl vokiško tarimo (kaip, pvz., sūduvių vardo *sudavi, zudavi*) arba finougrizmai (lygintini su estų *samb, samma* „eršketas, sturys“ arba *sammas, samba* „stulpas“).[625]

[624] Balode L. Dažu hipotētisku etnonīmu izplatība Latvijas PSR teritorijā. – *Baltu valodas senāk un tagad,* Rīga, 1985, 106-107.

[625] Ibid., 107.

Ir iš tikrųjų, tikimybė, kad juose būtų užsikonservavęs prūsų sembų etnonimas, maža – pirmiausia dėl to, kad jiems nerandama atitikmenų lietuvių kalboje (išskyrus vieną *Sambùtis*). *Sambe Sambi,* dial. *Sombi* galima lyginti su minėtais estų kalbos žodžiais, bet nereikia užmiršti latvių kalbos finougrizmų *sampis* „pelkė“, *zampis* (Rūjienoje *zamp̃is*) „pelkė; klimpstanti, balota vieta“ (iš estų *somp* „pelkė“) (ME III 689, IV 689). Šaknies galo *-b-* latvių kalbos žodžiuose galėjo atsirasti dėl dažnos žodžio baigmens skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių analogijos arba bilingvių šnekoje. *Zamb̃ji, Veczamb̃ji* gali priklausyti prie kitos šaknies, būtent prie latvių žodžių *zamba (zamb̃a)* „kas netvarkingai rengiasi; kas negražiai valgo“ (ME IV 689) šaknies, tuo labiau kad jos atstovų randame ir Kuržemės vakaruose, plg. *zamb̃blât* „seilėtis (apie mažus vaikus); be noro valgyti“ (Dundaga [ME IV 689]). Tiesa, šios šaknies pavardžių, iš kurių būtų galėję išsirutulioti vietovardžiai, dabar nežinoma, bet seniau jų galėjo būti.

Liet. *Sambùtis* areališkai (Šiaurės Lietuva), struktūriškai (ta pati šaknis) ir semantiškai šliejasi prie lat. *Sambe, Sambi,* dial. *Sombi,* vadinasi, galima jį įtarti esant finougrizmą. Bet *Sęmba,* vok. *Semben* 1502 m. dokumente nuo jų atsiskiria kitu šaknies vokalizmu ir varianto su *Z-* turėjimu, plg. *Zembas ezers* greta *Sembas ezers* . Jeigu – kitaip negu sūduvių vardo *sudavi, zudavi,* kur *s-* yra etimologinis, – forma su *z-* yra pirminė, o variantas su *s-* atsiradęs bilingvių kuršių-lybių ar latvių-lybių šnekoje, būtų galima galvoti apie *Sęmba* ryšį su sembų etnonimu pr. **Zemb-* (liet. **Žemb-*).

Kaip matyti, lietuvių ir latvių kalbose nėra aiškių ir pakankamų duomenų, kurie patvirtintų sembų etnonimo **Semb-*/**Samb-* rekonstrukciją. Todėl belieka alternatyva **Zemb-* /**Zamb-*, kurią ir reikia verifikuoti.

Pirmiausia minėtinas įdomus kalbos faktas iš lietuvių žvejų tarmės: *Zambiai* (sembai) *siūlė trãną, tepalą žvejų šopagas tepti, iš stintų* (Kintai, Šilutės r. [LKŽ XVI 562]). Čia turimi galvoje, suprantama, ne tikrieji istorinės Sembos gyventojai prūsai, bet, matyt, naujųjų laikų žmonės iš Rytų Prūsijos, tačiau pats pavadinimas vertas dėmesio dėl savojo žodžio pradžios priebalsio *z-*. Tačiau *zamb̃is* „neaiškiai kalbantis, tolimas žmogus“ sakinyje iš Kintų *Marogalininkai* (Labguvos gyventojai) *zamb̃iai, zambydavo* (LKŽ XIX 997) gali būti užsikonservavęs istorinės Sembos gyventojo pavadinimas. Labguva buvo Kuršių marių pietų rytų pusėje, prie pat Sembos pusiasalio, todėl darosi suprantama, kad jos gyventojai galėjo būti pavadinti sembais, taigi

zambiais. Pavadinimas *zam̃bras* „Zalcburgo gyventojas“ (LKŽ XIX 997), matyt, plačiai prūsų lietuvių vartotas ir todėl anksti patekęs į žodynus (pradedant Milkaus žodynu), gali atspindėti istoriniuose šaltiniuose paliudytą sembų etnonimo variantą su *-r-*. Gyvojoje lietuvių kalboje tokie etnonimai, matyt, buvo priderinti prie ekspresyvinės leksikos (plg. *zam̃byti [-ija]* „kalbėti, pliaukšti...“, *zam̃bryti [-ija]* „plepėti niekus, tauzyti...“) ir atitinkamai iškreipti – vietoj šaknies balsio *e* atsirado *a*. Juose ieškant sembų etnonimo refleksų, reikia galvoje turėti tą aplinkybę, kad žodžio pradžios priebalsis *z-* juose yra dviprasmiškas: dėl vokiečių kalbos įtakos, ypač prūsų-vokiečių bei lietuvių-vokiečių bilingvių šnekoje, etimologinis **s-* galėjo būti tartas ryškiau nei vokiečių kalbos priebalsis *s* ir patekęs į monolingvių šneką įsitvirtinti. Kita vertus, nėra negalima, kad *zam̃bis* ir *zam̃bras* turi ir etimologinį **z-*, atitinkantį liet. *ž-*.

Etimologiniu požiūriu sembų etnonimą, – teoriškai tuo tarpu, tarkime, **zembīs* plur., *i* kam., arba **zembai, o* kam., – galima gretinti su slavų kalbų bendriniais daiktavardžiais: rus. *zjabь, -i (зябь, -u)* fem. *i* kam. „dirvonas; žemė, dvejus metus nesėta žiemkenčiais; žemė, triskart suarta ir skirta žiemkenčiams“, *zjablь, -i (зябль, -u)* fem. *i* kam. „iš rudens suarta žemė pavasario sėjai“, *zjábelь, -i (зя́бель, -u)* fem. „t. p.“, *zjab, -a (зяб, -a)* masc. *o* kam. „t. p.“,[626] ukr. *zjab,-i (зяб, -i)* fem., *zjab, -u (зяб, -y)* masc., *zjabljá (зябля́)* fem. „iš rudens suarta žemė pavasario sėjai“, bltr. *zjab (зяб), zjáblja (зя́бля)* „iš rudens suartas laukas (pavasario sėjai)“. Jų vediniai atitinkamai yra veiksmažodžiai rus. *zjabitь (зя́бить* ir *зябúть), zjablitь (зя́блить* ir *зяблúть)* „arti žemę rudenį (pavasario sėjai)“, ukr. *zjablíti (zjabljú) (зяблúти, зяблю́), zjabljuvati (зяблювати)* (be kirčio) „t. p.“, bltr. *zjábicь (зя́биць), zjáblicь (зя́блиць)* „t. p.“.[627] Atitikmenį turi lenkų kalbos tarmės – tai *zięblziembl, zięblaziembla, zięblo* „rudenį suartas laukas pavasario sėjai“.[628] Greta žodžių su *-l-* yra leksemų ir su formantu *-r-*, pvz., rus. *zjabrja, -i (зя́бря, -u)* „iš rudens suarta žemė pavasario sėjai“ (Pietų Uralo tarmės), „ražiena“ (Novgorodas),[629] bltr. *zjábrja (зя́бря)* „iš rudens suartas laukas (pavasario sėjai)“ su vediniu *zjábricь (зя́бриць)* „arti žemę rudenį“.[630]

[626] *Словарь русских народных говоров*, 12, Ленинград, 1977, 45-49.
[627] Плевачева Г. К слав. **žabrьjь. – Этимология 1966*, Москва, 1968, 94; *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, III, 355.
[628] *Słownik języka polskiego*, X, Warszawa, 1968, 1108.
[629] *Словарь русских народных говоров*, 12, 49.
[630] *Слоўнік беларускіх гаворак*, II, Мінск, 1980, 334.

Būdinga, kad žemdirbystės terminai rus. *zjabь, -i (зябь, -u)* fem., ukr. *zjab, -i (зяб, -i)* fem., *i* kam. (sl. **zębь* < ide. **ǵ[h]embhi-*), rus. *zjab, -a (зяб, -a)* masc., ukr. *zjab, -u (зяб, -y)* masc., bltr. *zjab (зяб), o* kam. (sl. **zębъ* < ide. **ǵ[h]embho-*) su jų formantų *-l-/-r-* vediniais paplitę rytų slavų areale ir gretimose Lenkijos srityse. Nesunku pastebėti, kad, viena vertus, dėl specifinės reikšmės jie yra susiję su veiksmažodžiais rus. *zjábnutь (зя́бнуть), ukr. zjábnuti (зя́бнути), bltr. zjábnucь (зя́бнуць)* ir kt. „šalti,

žvarbti“[631], – vadinasi, jais žymimas tam tikras ypatingas laukas, kuris į rytų slavus apie XV a. atėjusioje trilaukėje ūkininkavimo sistemoje, nuėmus žiemkenčių derlių, patręštas, giliai iš rudens suartas paliekamas žiemojimui – iššalimui prieš pavasario sėją, plg. Dalio žodyno *par zjabnet (nap зябнет)* – pūdymas po vasarojaus, rudenį suartas, šąla. Etimologiniai atitikmenys rodo, kad tai žodžiai – gilios senovės padariniai, ir jų žymimos realijos tik XV a. įjungtos į sėjomainos sistemą. Kita vertus, teigiamas taip pat jų etimologinis ryšys, pirma, su veiksmažodžiais s. sl. *zębǫ, zęti* „rauti, plėšti“, liet. *žem̃bti (-ia)* „įkypai pjauti, sklembti“, alb. *dhëmp* „man skauda“, s. ind. *jambháyati* „trupina, triuškina“, kauzatyvu, av. *zənbaiiaδβəm* “sutrupinkite, sutriuškinkite!“, imperatyvu (ide. šaknis **ǵembh-*).[632] Šiuo atžvilgiu ypatingą reikšmę įgyja Kašarausko medžiagos rinkinyje randamas *žembti* (be kirčio) „arklu žemę žymėti, ženklinti (znaczyć) riekiant jos kietą, sukepusią plutą“, – semasiologiškai plg. *plėšti (-ia)* „...draskyti, ardyti; smulkinti plėšiant; arti (plėšinį)...“, *riẽkti (-ia)* „pjauti (nuo kepalo duonos ar pyrago riekę); plėšti dirvoną, pirmą kartą arti“. Antra, neatmetamas nė jų giminystės ryšys su liet. *žem̃bti (-ia)* „daigus leisti, žaliuoti“, *žémbėti (žémbi, -ėja, -a)* „daigus leisti, želti“, s. sl. *pro-zębati* „dygti, želti“,[633] – semasiologiškai plg. liet. *díegti (-ia)* „gelti, aštriai skaudėti; durti...“ : *dýgti (-sta)* „daigą leisti, augti, želti“.

Archajiškose mitopoetinėse tradicijose žemė yra suvokiama turinti moterišką prigimtį ir esanti aukščiausias vaisingumo pradas (žemė gimdo!), todėl tapatinama su moterimi, dievo žmona ir personifikuojama – Žemė! Kalbos lygmeniu iš to daroma išvada, kad baltų ir slavų kalbų šaknis **žemb-, *zęb-/*zǫb-* gali tęsti ide. **ǵen-* „gimdyti“ su pridėtu išplėtimu *-bh- > -b-*.[634] Tačiau mėginimas suvesti į vieną indoeuropietiškąją šaknį, pirma, „gimti, gimdyti“, „pažinti, žinoti“ reikšmės veiksmažodžius ir, antra, **ǵembh-* (atseit, iš **ǵenbh-*) „dygti, daigus leisti“, „įkypai pjauti, sklembti; rauti, plėšti; draskyti, ardyti ir pan.“, deja, nepasitvirtina. Nagrinėjamieji ide. kalbų veiksmažodžiai atstovauja struktūriškai iš esmės skirtingoms šaknims, būtent: **ǵenh$_1$-* „gimdyti“, **ǵneh$_3$-* „pažinti, žinoti“ ir **ǵembh-* „šiepti, dantis rodyti; čiupti, griebti; (per)kąsti, (per)graužti“.[635]

Tai, kad *žem̃bti (-ia)* „įkypai pjauti, sklembti (pvz., duonos kepalą)“, *žembti* (be kirčio) „arklu žemę žen-

[631] *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы,* III, 355.

[632] *Lexikon der indogermanischen Verben,* 143-144; Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* I, 419. Bet Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* I, 572-573 atskiria nuo danties žodžių, kuriuos sieja su s. ind. *jambh-* „burną verti, čiupti, griebti“. Tačiau šie veiksmažodžiai gali būti denominatyvai, taigi pasidaryti iš danties pavadinimų.

[633] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* II, 110-111; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 1289; *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы,* III, 355.

[634] Топоров В. Н. Из индоевропейской этимологии, V (1). – *Этимология 1991–1993,* Москва, 1994, 145-146, 148, 149.

[635] *Lexikon der indogermanischen Verben,* 143,144, 149.

klinti, riekiant jos kietą, sukepusią plutą“ buvo žemdirbystės terminas, vaidinęs svarbų vaidmenį senovės baltų kultūroje, patvirtina bendrašakniai žodžiai. Vidurio ir šiaurės žemaičiai vartoja *žam̃bis* „medinis arklas, žagrė“, *žam̃bris* (ir *žambrỹs*) „t. p.“,[636] *žam̃bras* „t. p.“ su etimologiniu atitikmeniu rus. *zubrina (зубрина)* „šakota kartis“.[637] Liet. *žam̃bas* „rąsto briauna (Balkenkante)“, „kampas, kertė“ (pvz., *dirvos, stalo, kirvio žam̃bas*), „skvernas“ yra labai senas *žem̃bti (-ia)* „įkypai pjauti, sklembti (pvz., duonos kepalą)“ vedinys, turintis visą būrį tikslių atitikmenų kalbose giminaitėse: lat. *zùobs* „dantis“, s. sl. *zǫbъ* „dantis“, s. ind. *jambhaḥ* masc. „dantų eilė, iltys“, plur. „dantys“, gr. γόμφος „dantis; kylys, medinė vinis“, alb. *dhëmb* „dantis“, s. skand. *kambr* „šukos“, s. vok. aukšt. *kamb* „t. p.“, toch. A *kam*, B *keme* „dantis“ (< ide. **ǵombho-*).[638] Tad *žam̃bis*, *žam̃bris* (ir *žambrỹs*) su *-i(į)o-* yra išsivesti iš *žam̃bas* „rąsto briauna...“, **žambras* „medžio šaka“ (plg. rus. *zubrina [зубрина]* „šukė, ištrupa; pjautuvo dantis; šakota kartis“[639]), o *žam̃bras* „medinis arklas, žagrė“ bus atsiradęs iš **žambras* „medžio šaka“ pagal panašumo asociaciją perkėlus mediniam arklui vadinti.

Lietuvoje randame šios šaknies vietovardžių, rodančių, kad lietuvių kalboje taip pat būta vardažodinių vedinių kaip ir slavų kalbose. Antai su rus. *zjabь, -i (зябь, -u)* fem., ukr. *zjab, -i (зяб, -i)* fem., rus. *zjab, -a (зяб, -a)* masc., ukr. *zjab, -u (зяб, -y)* masc., bltr. *zjab (зяб), (-y)* galima gretinti liet. *Žembiškės miškas* (be kirčio, var. *Žambiškės miškas* [1935 m.], Krakių girininkija), o *Žem̃brė* (upelis ir pieva, Miroslavo apyl., Alytaus r.), *Žémbrė* (pieva, Luksnėnų apyl., Alytaus r.), *Žembra (Жембра)* ([1902 m.], upelis, buv. Seinų vls.), *Žembrovo (Жемброво)* ([1567 m.], Melnickis) etimologiškai niekas netrukdo lyginti su rus. *zjábrja, -i (зя́бря, -u)* „iš rudens suarta žemė pavasario sėjai; ražiena“, bltr. *zjábrja (зя́бря)* „iš rudens suartas laukas (pavasario sėjai)“. Šie galimi etimologiniai atitikmenys lietuvių kalboje, kaip matyti, areališkai šliejasi prie prūsų ir lenkų kalbų ploto, kur vartojami ką tik suminėti slaviškieji apeliatyvai. Istorinių šaltinių paliudytų prūsų etnonimo formų lot. *Sembi*, *Sambi*, *Zambi*, *Sambitae* pagrindą gali sudaryti žemę (arimą) ir pan. žymėjęs bendrinis prūsų kalbos daiktavardis **zemb-* (liet. **žemb-*) (žr. toliau), minėtų sla-

[636] *Lietuvių kalbos žodynas*, XX, 152-153; *Lietuvių kalbos atlasas*, I (žemėlapis Nr. 45).

[637] Būga K. *Rinktiniai raštai*, I, 494.

[638] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II, 1288-1289; *K. Mühlenbachs Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin, IV, Riga, 1929–1932, 757-758; Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II, 566-567; Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I, 419; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, I, 572-573; *Lexikon der indogermanischen Verben*, 143-144; Adams D. Q. *A Dictionary of Tocharian B*, 194.

[639] *Словарь русских народных говоров*, 12, 17.

viškųjų apeliatyvų etimologinis atitikmuo.[640] Tai būtų dar viena iš specifinių prūsų kalbos ir slavų kalbų leksikos bendrybių.[641]

Galima išryškinti vieną šiuos teiginius patvirtinančią aplinkybę.

Prūsų lietuvių žodynai fiksuoja dievo vardą *Žembarys*. Tai senovės lietuvių žemės dievas: „der Erd-Gott der Heiden" (R 186, MŽ 341), „der Gott der Erde" (MŽ II 240), „der Erdstreuer" (K 580). Rečiau paliudyta forma *Žemberys*: „der Erdbestreuer, der heidnische Erdgott" (N 543), „ein Bier zum Fest des Zemberis" (K 518). Plačiau, regis, buvo vartojamas pasakymas *žemberinis alus* (LKŽ XX 304) „alus, kadaise darytas šio dievo garbei iš trimis rieškučiomis supiltų javų" (R 186, MŽ 341), „Žemberio šventei skirtas alus (ein Bier zum Fest des Zemberis)" (K 518). Ypač įdomūs F. Nesselmanno komentarai apie šį alų: „apie Velykas kasmet jam būdavo aukojamos trys pilnos saujos visų sėklų, trys kąsniai maisto ant baltos drobės; maistą suėsdavo šunys, sėklos būdavo pasėjamos, o iš jų derliaus daromas alus, kurį per tą šventę išgerdavo; jį vadino *žemberinis alus*" (N 543). Sintaksinis junginys *žemberinis alus* patvirtina, kad senesnės, vadinasi, ir pirminės pagoniškojo dievo vardo formos būta *Žemberys*. *Žembarys* bus atsiradęs vėliau dėl analogijos su kitais žodžiais, kuriuose kaitaliojasi kamiengalio *-er-/-ar-*. Mat ir kitais atvejais *-a-* prieš *-r-* taip pat yra vėlesnis,[642] plg., pvz., *pavãsaris* : *pavãseris; vėdaris, vėdarỹs* : *vėderis, vėderỹs; véntaris, ventarỹs* : *vénteris, venterỹs*.

Remiantis reikšmėmis „der Erdstreuer", „der Erdbestreuer", dievo vardą mėginta interpretuoti kaip sudėtą iš *žẽmė* ir *beřti*, netgi lyginti su tokio augalo pavadinimu rusų kalboje: *žabrej (жабрей)* „Galeopsis" (< **zem-bьr-is*).[643] Bet *Žemberys* formaliai niekas netrukdo lyginti su rus. *zjábrja, -i (зя́бря, -и)* „iš rudens suarta žemė pavasario sėjai; ražiena", bltr. *zjábrja (зя́бря)* „iš rudens suartas laukas (pavasario sėjai)" (sl. **zębr-į-* < ide. **ǵ(h)embhr-*), taip pat turtinčiais *-r-* kamiengalyje. Lyginimą remia minėti lietuvių kalbos toponimai bei hidronimai *Žémbrė, Žẽmbrė, Žembra* (be kirčio), aiškiai turintys baltų apeliatyvą **žembr-* „iš rudens suarta žemė (pavasario sėjai)", kuris nuo *Žemberys* skiriasi tik kitu kamiengalio balsių kaitos laipsniu – tokiu pat kaip ir, pvz., *móteris* : dial. (žem.) *mótriška* „moteris" (kamienas *moter-/motr-*). Tačiau funkcionaliai *Žemberys* priklauso visai kitai vedinių kategorijai, vadinamiesiems veikėjų pavadinimams. Todėl kaip, pvz., *šeimerỹs* „(niekinamai) draugas,

[640] Verta pažymėti, kad prūsų sembų etnonimas su čia nagrinėjamais žodžiais, konkrečiai su liet. *žamẽbas*, susietas jau V. Toporovo kartu pabrėžiant, kad, pirma, Sembos pusiasalis aštriu kampu yra įsirėžęs į Baltijos jūrą ir, antra, šio etnonimo inicialės priebalsis *S-* reikalauja atskiro aiškinimo (Tai šiame tyrime kaip tik ir daroma), – žr. Топоров В. Н. Из индоевропейской этимологии, V (1). – *Этимология 1991–1993,* 153 (išn. 36).

[641] Dėl jų žr. Endzelīns J. *Senprūšu valoda,* 21.

[642] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 303 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

[643] Погодин А. Л. *Следы корней-основ в славянских языках,* Варшава, 1903, 194.

bičiulis“ (LKŽ XIV 606) yra su priesaga *-er-* išsivestas iš *šeimà*,[644] lygiai taip pat *Žemberys* galima laikyti tos pačios priesagos vediniu iš **žemb-* „iš rudens suarta žemė (pavasario sėjai)“. Kita verus, *Žemberys* galėtume traktuoti ir kaip veiksmažodžio *žembti* (be kirčio) „arklu žemę ženklinti, riekiant jos kietą, sukepusią plutą“ vedinį, veikėjo pavadinimą („kas riekia, verčia jos sukepusią, kietą plutą“).

Gretinamųjų žodžių etimologinę tapatybę patvirtina taip pat maginę funkciją turintis skaičius „3“: Žemberio šventei skirtas alus daromas iš trimis rieškučiomis supiltų javų; dievui aukojamos trys pilnos saujos visų sėklų, trys kąsniai maisto ant baltos drobės; rus. *zjabь, -i (зябь, -u)* reiškia „žemė, triskart suarta ir skirta žiemkenčiams“. Matas Pretorijus savo apie 1681 m. parašytame, bet vėliau iš esmės perdirbtame ir pildytame veikale *Preussische Schaubühne oder Deliciae Prussicae* rašė, kad, kai ateina metas eiti į lauką, šeimininkas atneša alaus, padaryto iš pirmo kūlimo grūdų (vom ersten Würfel Getreidig), kalba maldelę į Žemynėlę, žemyneliaudamas bei palabindamas paleidžia kaušelį alaus triskart aplinkui. Vakare, grįžus iš lauko, valgant geriama ir kitos ceremonijos atliekamos taip pat tris kartus.[645] Kad čia išryškinti su skaičiumi „3“ susiję dalykai yra reliktiniai, archajiški indoeuropiečių kultūros reiškiniai, patvirtina kitų indoeuropiečių kalbų bei kultūrų paralelės. Antai skaičius „3“ yra atvira, regima ir kartu slaptinga senovės indų dievo Šivos konstanta. Šiva yra triakis, jo svarbiausias ginklas ir atributas yra *tri-śūla-* „trišakis“ (s. ind. *tri-* „trys“ ir *śūla-* „iešmas, ietis“), jis pats vadinamas *tri-śūlin-*, tai yra „turintis trišakį“. Šivos žmona Durga taip pat yra *tri-śūlinī*. Be to, ji yra viena iš Didžiųjų Motinų, susijusių su žeme ir jos kuriamąja, vaisingąja galia. Vienos Šivos sektos – šaktizmo – tikėjimu Didžioji Motina Šakti, įkūnydama kuriamąją energiją, pasireiškianti ir kaip Šivos žmonos hipostazė – ginče su dievais Šivai kaip tik ir tenka žemė! Trišakis yra ir graikų dievo Poseidono, taip pat simbolizuojančio vaisingumą bei seksualinę galią, ženklas, Aischilo žodžiais – ἡ τρίαινα σημεῖον θεοῦ. Poseidonas juo (ἡ τρίαινα : τρεῖς, τρία „trys“) atveria šaltinius, kad išeitų gaivinanti drėgmė, tačiau ne šiaip sau atveria, bet pradaužia, prakasa, išrausia jūrą, okeaną, tarp kitko ir žemę, mojuodamas, mosikuodamas trišakiu. Iš čia pasidarytas ir veiksmažodis τριαινόω „mojuoti, mosikuoti trišakiu“, vartojamas kaip τρίαινα predikatas. Todėl vėliausiai nuo Homero laikų Poseidonas apibūdinamas epitetu ἐνοσίχθων „žemės drebintojas, sukrėtėjas“. Apvaisinančią Poseidono galią liudija kad ir jo santykiavimas su Demetra – Motina Žeme, kuri jam pagimdo žirgą Arejoną.[646]

Vyriškos giminės dievybės „Žemės (žemių) bėrėjas, barstytojas (der Erdstreuer, der Erdbestreuer)“ buvimas lietuvių valstiečių mitopoetiniame pasaulyje nėra jo-

[644] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 305 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I, 305].

[645] Mannhardt W. *Letto-Preussische Götterlehre,* 563, 565.

[646] Топоров В. Н. Из индоевропейской этимологии. V (1). – *Этимология 1991–1993,* 94, 143-144.

kia išimtis. Verta čia prisiminti kad ir tai, jog, pvz., graikai taip pat turėjo panašų dievą. Graikų Ἐνοσίχθων „Žemės drebintojas, sukrėtėjas“, žemės drebėjimo, virpėjimo dievas, yra dūrinys, sudėtas iš ἔνοσις „judėjimas“ ir χθών „žemė“, ir pradžioje jis reiškė „kas (iš)judina žemę“. Kokios kilmės yra ἔνοσις „judėjimas“, dar nėra pakankamai išaiškinta. Naujausių tyrimų duomenimis, tai gali būti abstraktus reiškiančios priesagos *-ti-* vedinys, bet jo kamienas, atitinkamai šaknis randama kalbose giminaitėse. Antai *s* kamieno daiktavardžiai s. ind. *anas-* „vežimas“ ir lot. *onus, -eris* „našta, nešulys, krova, krovinys; sunkumas, svoris“ laikomi bendrašakniais su het. *aniia-* „veikti, daryti“, palajų *ani(ia)-*, dantiraštinės luv. *aniia-* „t. p.“ (< **h₁oneiio-*) pirmine reikšme „judinti, gabenti naštą“ (priesagos ide. **-e-io-* > anatolų kalbų *-iia-* denominatyvas).[647] Konstatuoti šitai svarbu, nes etimologinis atitikmuo yra lietuvių kalboje – tai daugiareikšmis veiksmažodis *anúoti (-úoja, -ãvo)* „ką negreitai, sunkiai vargstant daryti, knibinėti, taisyti; valyti, šveisti, mazgoti; gadinti, naikinti; teršti; užkabinėti; coire“ (LKŽ I 144-145, LKŽ I² 180-182). Atstatoma prolytė yra **h₁enh₃-*, jos vardažodinis vedinys **h₁onh₃-* (> liet. *an-*), manoma, pasitarnavo atsirasti liet. *anúoti (-úoja, -ãvo)*.[648] Vadinasi, iš kilmės liet. *anúoti* yra denominatyvas. Ide. šaknies **h₁enh₃- s* kamienas **h₁onh₃-os-*, manoma, žymėjo naštos judinimą, gabenimą, vėliau veiksmo rezultatą – judinamą, gabenamą naštą, galiausiai priemonę naštą judinti, gabenti (scil. vežimą).[649] Ἐνοσίχθων tokiu atveju interpretuojamas kaip „Dievas, kuris žemę kaip naštą judina“. Reikia pabrėžti, kad hetitų kalbos veiksmažodis *aniia-* „ką vykdyti, atlikti, (pa)daryti; ką (ap)dirbti, (ap)doroti, su kuo pasielgti; (ap-, į-) dirbti lauką, žemę, arti arimą; berti sėklą į dirvą, sėti; braižyti lentelėse, rašyti...“[650] greičiausiai yra iteratyvas ir, kaip matyti, buvo susijęs su žemės dirbimu, todėl šiuo atžvilgiu įdomu jį palyginti su liet. *anúoti (-úoja, -ãvo)* štai tokiame kontekste: *Vėjas smiltis anúoja, t. y. kelia iš vietos ir neša, verčia, daro kitaip* ([Juška] LKŽ I² 181), iš kur drauge aiškėja ir *Žemberys* funkcijos ištakos. Tad pagrįstai galima spėti, kad pradine savo funkcija Ἐνοσίχθων ypač suartėja su liet. *Žembarys*.

Ide. veiksmažodinė forma **h₁oneh₃-u̯-/*h₁onh₃-u̯-* su kamiengalio **-eh₃-/*-h₃-* balsių kaita ir veiksmažodine priesaga *-u̯-* baltų kalbų dirvoje dėsningai galėjo išvirsti į **onō-u̯- /*ono-u̯-* (> **onōu̯-/*onou̯-*). Pridėjus esamojo ir būtojo laiko formantus *-ia-* ir *-ā-*, atsirado **onō(u̯)-ia-/*onou̯-ā-*, iš kur galiausiai išriedėjo liet. praes. *anúoja* : praet. *anãvo*.

Išryškintas istorinis lyginamasis kontekstas nepalieka vietos nuomonei, kad prūsų lietuvių žodynų paliudytas senovės lietuvių žemės dievas *Žemberys* (variantas *Žem-*

[647] Eichner H. Die urindogermanische Wurzel **H₂reu-* 'hell machen'. – *Die Sprache,* 24 (2), 1978, 161 (išn. 71).

[648] Janda M. Ἐνοσίχθων „Erderschütterer“. – *Compositiones Indogermanicae in Memoriam Jochem Schindler.* Herausgegeben von Heiner Eichner und Hans Christian Luschützky, Praha, 1999, 193 (išn. 38).

[649] Ibid., 183-203.

[650] Ibid., 191.

barys) galįs būti tų žodynų autorių prasimanytas, atsiradęs peretimologizavus („kas žemes beria, Erdbestreuer“) J. Brodovskio *Sambarys* (be kirčio), kuris savo ruožtu esąs perdirbtas iš (M. Praetorijaus) *Sambarios*, trejų devynerių šventės pavadinimo, kaip buvo linkęs įtarti W. Mannhardtas,[651] arba atsiradęs iš *Sambarys* liaudies etimologijos būdu sutapatinus jį su žodžiu *žẽmė*.[652] Sintaksiniai junginiai *žemberinis alus* ir *samberinis alus* taip pat yra skirtingi dalykai. J. Brodovskio duomenimis, šventė, kai būdavo daromas ir geriamas žemberinis alus, būdavo švenčiama kasmet apie Velykas (jährlich umb Ostern),[653] taigi tuo metu, kai būdavo išeinama pirmą kartą lauko arti, o sambarios, arba trejų devynerių šventė, paprastai būdavo švenčiama vėlai rudenį, gruodžio pradžioje, kai derlius jau būdavo suvežtas ir pradedamas kulti.[654]

Žemberys kamienas *Žember-*, kuris, formaliai žiūrint, nuo lietuvių toponimų bei hidronimų *Žémbrė, Žeñbrė, Žembra* (be kirčio), aiškiai turinčių baltų apeliatyvą **žembr-* „iš rudens suarta žemė (pavasario sėjai)“, skiriasi tik kitu kamiengalio balsių kaitos laipsniu, sutampa su vienuolio Alberiko sudarytoje „Pasaulio kronikoje“ randamu Sembos pavadinimo variantu *Sambria* su *-r-* (< **Zembr-*). Negana to, šį variantą etimologiškai galima lyginti su rus. *zjábrja, -i (зя́бря, -и),* bltr. *zjábrja (зя́бря)* (sl. **zębr-į-* < ide. **ǵ(h)embhr-*). Lygiai taip pat pr. 1) **zembīs*, nom. plur. *i* kam. (plg. pr. *ackis* nom. plur. = liet. *ãkys*) < **zembiịes*, 2) **zembai*, nom. plur. *o* kam. šiame kontekste etimologiškai atitiktų 1) rus. *zjabь, -i (зябь, -и)* fem., ukr. *zjab, -i (зяб, -i)* fem., *i* kam. (sl. **zębь* < ide. **ǵ(h)embhi-*), 2) rus. *zjab, -a (зяб, -a)* masc., ukr. *zjab, -u (зяб, -y)* masc., bltr. *zjab (зяб), (-y) o* kam. (sl. **zębъ* < ide. **ǵ(h)embho-*). Istorinių šaltinių paliudytos formos lot. *Sembi, Sambi, Zambi, Sambitae* gali atspindėti tiek **zembai,* tiek **zembīs*. Tai būtų gramatinės daugiskaitos formos, vartotos žymėti atskiriems genties nariams. Genčiai, kaip nedalomai visumai, vadinti galėjo būti vartojama kuopinė, kolektyvinė daugiskaita **zembā* arba *i* kamieno **zembis*.

Tam tikros žemės, lauko, arimo pavadinimo virtimą žmonių, genties vardu galima interpretuoti tokiu būdu: „žemė (rudenį triskart suarta pavasario sėjai) **zembi-, *zembo-, *zembr-*“ kalbos vartotojų sąmonėje tampa suvokiama kaip „žmonės, gyvenantys žemėje (rudenį triskart suartoje pavasario sėjai) **zembi-, *zembo-, *zembr-*“; vėliau transformuojama į „žemės **zembi-, *zembo-, *zembr-* (tai yra žemės kaip nuosavybės ir socialinės grupės ženklo) žmonės“, kitaip sakant, „jiems priklausančios, jų valdomos žemės **zembi-, *zembo-, *zembr-* savininkai“, dar vėliau „**zembai, *zembīs* žmonės“ resp. „**zembā* arba **zembis* žmonės, gentis“, taigi žemė, vadinama **zembi-, *zembo-, *zembr-*, tampa jų, kaip socialinės grupės, požymiu, juos telkiančiu, jungiančiu, juos išskiriančiu iš aplinkinių genčių: nom. plur. **zembīs, *zem-*

[651] Mannhardt W. *Letto-Preussische Götterlehre,* 610.
[652] Petit D. À propos du lituanien *Sámbaris*: la racine IE. **bher-* en baltique oriental. – *Bulletin de la Société de Linguistique,* XCIII, Paris, 1998, 248.
[653] Mannhardt W. *Letto-Preussische Götterlehre,* 613.
[654] Ibid., 568.

*bai, *zembrai „*zembi-, *zembo-, *zembr-* (žemės, dirvos, lauko, kaip nuosavybės ir socialinės grupės ženklo) žmonės".

Tokiu istoriniu lyginamuoju kontekstu lietuvių žvejų vartojami *zam̃bis* ir *zam̃bras* gauna sustiprinamąjį argumentą, kad jų **z-* yra etimologinis, atitinka liet. *ž-* ir kad jie gali būti sembų etnonimo kontinuantai.

Šitoks *Sembi, Sambland* struktūros, raidos ir kilmės aiškinimas, atskirai paimtas, gali pasirodyti neaiškus, nesuprantamas, bet, susietas su kitais toliau nagrinėjamais dalykais, jis išreiškia tam tikrą reguliarią priklausomybę ir todėl gauna žymiai tvirtesnį pamatą negu kiti jų kilmės aiškinimai.

3. 2.
Estų *maarahvas* : s. skand. *Eistr*

Estai save dabar vadina *eestlased,* savo kraštą ir valstybę – *Eesti* arba *Eestimaa* (su pridėtu estų kalbos žodžiu *maa* „žemė").[655] Tačiau tai naujas pavadinimas, atsiradęs ir tarp estų išplitęs kartu su nacionaliniu atgimimu XIX a. viduryje.[656] Estai jį pasiskolino iš vokiečių žemaičių (plg. *Ehsten, Ehstland*) arba iš rytų skandinavų (plg. s. šv. *Ester*), *-land* pakeisdami savo žodžiu *-maa* „žemė".[657] Naujausiame „Estų kalbos etimologijos žodyne" pasakyta, kad pats gentivardis (Tacito) *Aestii* ir (Jordano) *Aisti* pradžioje tikriausiai žymėjo kurią nors baltų ar – tai esą ne taip jau tikra – prie Baltijos jūros gyvenusią germanų gentį, bet buvo perkeltas Baltijos estams vadinti: s. šv. *ester* plur. „estai; baudžiauninkai", XIV a. lotynų kalba rašytų dokumentų *esto,* plur. *estones* „estai".[658] Etnonimo *Eisti* „estai" forma gen. plur. *Eistein,* kuri tikriausiai gauta iš Švedijos estų, suomių kalboje paliudyta 1584 m., vėliau Abr. Kollanijaus raštuose pasirodo kaip gen. plur. *Estiläisten*. Pietryčių Suomijoje yra žinomi valstiečių sodybų pavadinimai *Eisti* (1544 m.) ir *Eistilä* (1554 m.). Suomijos teritorijoje randami dar tokie vietovardžiai kaip antai: *Eistinkari, Estvik, Estbacka, Estluotan, Estnäs*.[659]

Ilgą laiką tikrojo vardo estai neturėjo. Kad atsiskirtų nuo kaimynų, jie save vadino *maarahvas,* pažodžiui „(savo) žemės žmonės (die Leute [unseres] Landes)" (: estų *rahvas* „tauta [Volk]; liaudis, žmonės [Leute]"), savo kalbą – *maakeel,* pažodžiui „(savo) žemės kalba (die

[655] Saagpakk P. F. *Estonian-English Dictionary*, New Haven and London, 1982, 77.

[656] Moora H. und Viires A. *Abriss der estnischen Volkskunde,* Tallinn, 1964, 27.

[657] Mägiste J. *Estnisches etymologisches Wörterbuch,* I–XII, Helsinki, 1982-1983, 161-162; Laur W. Zur Toponymie Estlands. – *Beiträge zur Namenforschung,* 22 (2), 1987, 117.

[658] Mägiste J. *Estnisches etymologisches Wörterbuch,* I, 162.

[659] Toivonen Y. H. *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, I, Helsinki, 1955, 34.

Sprache [unseres] Landes)“ (: estų *keel* „kalba“).[660] Tai patvirtina ir F. Wiedemanno žodynas, teikiantis tokius XIX a. duomenis: *maa-mes* „kaimo žmogus, valstietis, estas (Landmann, Ehste)“ (: estų *mes* „žmogus“), *maarahvas* „kaimo žmonės, valstiečiai, estai (Landvolk, die Bauern, Ehsten)“, *maa-keel* „kaimo kalba, estų kalba (Landsprache, ehstnische Sprache)“, *maa-sõna* „tikras estiškas pasakymas, posakis (echter ehstnischer Ausdruck)“ (: estų *sõna* „žodis“). Čis visur *maa* reiškia žemę, kraštą kaip miesto priešpriešą.[661] Tačiau P. Johansenas spėjo, kad žodis *maa* turėjo taip pat reikšmę „estai“ ir kad ji atsirado dar prieš estų-vokiečių santykių pradžią, o Estijos sričių pavadinimų *Harjumaa* (vok. *Harrien*), *Virumaa* (vok. *Wierland*, XI a. runų įraše *uirlanti*), *Järvamaa* (vok. *Jerwen*), *Läänemaa* (vok. *Wiek*) ir *Saaremaa* (vok. *Ösel*) dėmuo *-maa* reiškė ne tik žemę, kraštą (Land), bet ir žmones, estus, taigi, pvz., *Harjumaa* būtų „Harju estai“.[662]

Kad toks estų savivardis nėra koks nors vėlyvas prasimanymas – kaip būtų galima įtarti turint galvoje tai, kad, pvz., Henriko Latvio „Livonijos kronikoje“ nieko panašaus nerandame, – matyti iš senovės skandinavų sagų ir skaldų poezijos. Antai *Ynglingatal* mini *Sýslukind,* kažkokią gentį rytuose už Baltijos jūros, ir pats vardas struktūriškai yra tolygus *Svíakind* „švedų tauta“.[663] Manoma, kad tai gali būti *maarahvas* vertimas į senąją skandinavų kalbą,[664] nes *sýsla* fem., be kita ko, reiškia „valsčius, apskritis, apygarda, sritis (Amtsdistrikt, Verwaltungsbezirk, Gebiet)“, o *kind* fem. yra „karta, giminė, generacija (Geschlecht); gyva būtybė (Lebewesen [gleicher Art]“.[665] Todėl galimas dalykas, kad estai save vadino „žemės žmonėmis“ *(maarahvas)* jau X a. Įdomu, kad nuo X a., gal ir anksčiau skandinavų literatūroje estai ir jų kraštas (žemė) vadinami *Eistr*, rečiau *Eistir* ir *Eistland*.[666] Vokiečių literatūroje, kaip jau žinome, estų kraštą *Aestlandu* 1076 m. pavadino Adomas Bremenietis parašydamas *alias plures insulas in eo ponto esse, quarum una grandis Aestland dicitur* „toje pačioje jūroje yra daug salų, kurių viena didelė vadinasi *Aestland*“.

[660] Moora H. und Viires A. *Abriss der estnischen Volkskunde,* 27.

[661] Wiedemann F. *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch.* Zweite Auflage, St. Petersburg, 1893, 578, 1015.

[662] Johansen P. Der altnordische Name Ösels als verfassungsgeschichtliches Problem. – *Festschrift Karl Harff,* herausgegeben von Kurt Bussmann und Nikolaus Grass, Innsbruck, 1950, 95-110.

[663] Vigfusson G. *An Icelandic-English Dictionary,* Second Edition, Oxford, 1982, 338, 616.

[664] Ariste P. Maakeel ja Eesti keel. – *Eesti NSV Akadeemia Toimetised* V. Ühiskonnateaduste seeria Nr. 2, 1956, 117-124; Idem. Kuidas eestlast on nimetatud. – *Keel ja Kirjandus,* 10, 1968, 603-606.

[665] Baetke W. *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur,* 2. Auflage, Berlin, 1976, 325, 632.

[666] Fritzner J. *Ordbog over det gamle norske sprog,* 315; Jónsson F. *Lexicon Poeticum,* 103.

3. 3.
Suomių *Häme*: švedų *Tavastland*

Pietinėje Suomijos dalyje, į šiaurę nuo Helsinkio, yra sritis *Häme*, kurios gyventojai vadinasi *hämäläiset* (nom. sing. *hämäläinen*). XI a. rusų Laurentijaus kronika 1042 m. juos fiksavo kaip suomių gentį *Jamь (Ямь)*.[667] Jau daugiau kaip šimtas metų mokslininkai – pirmiausia pačių suomių – pavadinimui *Häme* ir kamienui *hämä-* atstato Baltijos finų (Ostsee Finnisch) prolytę **šämä(-)* ir ją kildina iš baltiškojo žodžio, atitinkančio liet. *žẽmė* [668] (senovėje **žemẽ*, plg. *žemėtas* ir pr. *semmē*). Kadangi finougrų kalbos neturi skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių opozicijos, baltų *ž-* automatiškai reflektuojamas kaip finų **š-* ir suomių kalboje perduodamas priebalsiu *h-* (plg. suomių kalbos *hammas*, *heinä*, skolinius iš baltų, plg. liet. *žam̃bas, šiẽnas*).

Suomijos ir kitur Skandinavijos šiaurėje gyvenanti tauta samiai, arba lapiai, save ir savo kalbą vadina *saamie* (gen. sing. *saamien*, nom. plur. *saamieh*) 1. „lapis, „samis“ (tauta) [Lappe, Lappländer, „Same“ (Volk)]“, 2. „lapių, „samių“ kalba [die lappische Sprache]“.[669] Sakoma ir *saamien giële* „samių kalba“ (plg. *eesti keel* „estų kalba“), *saamien baagaa* „samių žodis“,[670] pavartojus tautovardžio *saamie* gen. sing. formą *saamien*. Tai pietinių tarmių samių tautos ir jos kalbos pavadinimai. Daugiau į šiaurę esančiose tarmėse (pvz., Gellivare, Jokkmokk ir su jais besiribojančiuose valsčiuose) sakoma *sapmē* (nom. plur. *sāmē*) 1. „lapis (Lappe)“, 2. „lapių kalba (das Lappisch, die lappische Sprache)“, *sāmē-kiella* „lapių kalba (die lappische Sprache)“, *Sāmē-lanta* „lapių kraštas (Lappland)“.[671] Dar kitas iš devynių samių kalbos dialektų, kurį vartoja prie didžiojo Inari ežero gyvenanti Inari bendruomenė, turi *Säämi* „samių šalis (Lappland)“, nom. plur. *sämih* „samiai“, *sämi-almaj* „samis, samių žmogus“ (: *almaj* „žmogus, vyras“), *sämi-aalmug* „samių tauta“ (: *aalmug* „tauta; daug žmonių“), *sämikiela* „samių kalba“.[672]

Gali būti, kad samių etnonimas *saamie, sapmē* (rašoma ir *sabmē*) kilme yra susijęs su Suomijos srities bei jos gyventojų pavadinimu *Häme, hämäläiset*.[673] Pradinė

[667] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, IV, 557.

[668] E. A. E. [E. A. Tunkelo] Mistä nimi *Häme*? – *Virittäjä*, Helsinki, 1899, 97-107; Kalima J. *Itämerensuomalaisten kielten baltilaiset lainasanat*, Helsinki, 1936, 26-27; Toivonen Y. H. *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, I, 97; Koivulehto J. Suomi. – *Virittäjä*, 97 (3), 1993, 400-408; Anttila R., Embleton Sh. On the Origin of *Suomi* „Finnland“. – *Scandinavian-Canadian Studies*, VII, 1994, 25-32.

[669] Hasselbrink G. *Südlappisches Wörterbuch*, III, Uppsala, 1985, 1102.

[670] Ibid., 1103.

[671] Grundström H. *Lulelapsk ordbok/ Lulelappisches Wörterbuch*, II, Uppsala-København-Lund, 1948-1950, 928, 930.

[672] Itkonen E. *Inarilappisches Wörterbuch*, III, Helsinki, 1989, 88.

[673] Toivonen Y. H. *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, I, 97; Collinder B. *Ordbok till Sveriges lapska ortnamn*, Uppsala, 1964, 188.

samių etnonimo forma yra *saamie,* o variantas *sabmē* atsirado dėl priebalsių kaitos (Stufenwechsel) ir pasižymi stipriuoju tos kaitos laipsniu, kuris paprastai yra vėlesnis, plg., pvz., samių *liebmâ* „putra“ : *liema* gen. sing. Silpnasis laipsnis daugeliu atvejų yra pirminis. Jo vedinys samių *sabmelaš* „samis“ kildinamas iš senesnės formos **šämäläisen*, ir, vadinasi, jis atitinka suomių *hämäläiset*, nes prafinų *š* dažnai reflektuojamas kaip samių *s* (*ss*). Tai rodo, kad samių *saamie* fonetiškai galima susieti su suomių *hämä(-)*: iš prafinų **šäme-* dėsningai atsirado samių **säme-*, vėliau iš jo *same-*. Tad samių *same-* turėjo pradžioje reikšti „kas kilęs iš *Häme* srities“. Tam neprieštarauja nė istoriniai duomenys – *Häme* srityje iš pradžių gyveno samiai. Tačiau samių vardo ryšys su *suome-* negalimas, nes tada lauktume **some-/*sobme-*.[674] Kita vertus, nors *Häme* srityje gyveno samiai, tačiau yra manoma, kad *Häme* (arba tavastų) gentis buvusi senųjų gyventojų liekana, kurią iš jų sodybų išstūmę suomiai.[675] Kaip iš vardo ir jo atitikmens skandinavų kalbose galima spręsti, toji senųjų gyventojų liekana galėjo būti baltų gentis. Šitokia prielaida tuo labiau galima, kad yra duomenų, jog dabartinės Suomijos teritorijoje priešistoriniais laikais (maždaug 1800–600 m. pr. Kr.) gyventa indoeuropiečių.[676]

Į rytus nuo jų, prie pat Suomių įlankos, gyveno karelai: jų pavadinimas su priesaga *-el-* vietai žymėti gali būti kilęs iš baltų **kar(ia)-*, plg. liet. *karià* „kariuomenė...“, *kãrias* „kariuomenė; būrys, pulkas...“, lat. (augšzemniekų) *kaŗš* „kariuomenė...“.

Dabartinėse skandinavų kalbose, taip pat istoriniuose šaltiniuose ir islandų sagose Suomijos provincija *Häme* yra vadinama *Tavastland, Tafeistaland* (pvz., *Hausbók*), *Tafstalonti* (1030 m. runų įraše ant akmens, rasto netoli miesto Gävle, Švedija), gyventojai – *Tavaster, Tafastr, Tafaistr* (XI a., pvz., runų akmenyje Trödge Härad Upplande, Švedija). Vartotas ir kaip asmenvardis *Tafaistr, Tafeistr* runų įrašuose: *tafaistr . lit . raisa . stain* „Tavastas pastatydino akmenį“ (Löts kyrka runų akmuo, XI a. vidurys); *tafeist-...-sa stein* „Tavastas [pastatydino] šitą akmenį“ (Tibble runų akmuo Upplande, XI a.).[677] Runų įrašuose fiksuojamas seniausias vardo pavidalas. Kad *Häme, hämä(-)* ir *Tavastland, Tavaster* susiję tam tikru santykiu, matyti ir iš kitų duomenų. Dvi gyvenvietės *Hämeenkylä* Suomijoje švediškai vadinamos *Tavastby* (by i Helsinge, by i Elimäki), kur suomių *-kylä* ir švedų *-by* reiškia kaimą, viensėdį. *Häme* provincijoje XIII a. buvo pastatyta pilis ir įkurtas miestas *Hämeenlinna* (: suomių *linna* „pilis; miestas“). Senąja švedų kalba apie 1308 m. parašytoje Eriko kronikoje (Eriks-Chronik) tai vadinama *Tauestaborg, Taffwesta borg*.[678] Kaip matyti, antrąjį sandą sudaro

[674] Décsy G. *Einführung in die finnish-ugrische Sprachwissenschaft,* Wiesbaden, 1965, 200-201, 237.

[675] Cieślak T. *Historia Finlandii,* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1983, 17.

[676] Ibid., 12-13.

[677] Мельникова E. A. *Скандинавские рунические надписи,* 98, 108-109.

[678] Jutikkala E. *A History of Finland,* London, 1962, 163; Suvanto S. Tavaster. – *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid,* XVIII, Malmö, 1974, 144-146.

tapačios reikšmės žodžiai – suomių *linna,* švedų *borg.* Tad labai tikėtina, kad pagal reikšmę identiški yra ir pirmuoju sandu einantys *Hämeen-, Tavest-.*

Iš *Tafeistaland, Tafaistr* ir *Tafeistr* galima spręsti, kad *Tavest-, Tafeist-* yra kompozitas, kurio antrąjį sandą sudaro šv. *Ester,* s. skand. *Eistr, Eistir* (< skand. **AistaR*). O kas yra pirmasis sandas *Taf-/Tav-,* neaišku. T. E. Karstenas spėjo, kad tavastiečiai pradžioje buvę iš Estijos atsikėlę estai, Eistir, jų vardas **Taf-eistar* kaip pravardžiuojamasis žodis esąs susijęs su s. isl. *tefja* „vilkinti, delsti; lėtinti" ir žymėjęs dvasiškai bei kūniškai suglebusius žmones.[679] Aiškintis reikėtų pradėti nuo fakto, kad suomių kalboje *hämäläinen* (plur. *hämäläiset*) „Häme srities gyventojas, tavastietis" turi dar kitą – neigiamą, pejoratyvinę – reikšmę „kvailys, neišmanėlis, mulkis (tyhmyri, hölmöläinen)".[680] Tai turint galvoje, galima manyti, kad sandas *Taf-/Tav-* yra susijęs su tokiais skandinavų kalbų žodžiais kaip dan. *taabe* „kvailys, neišmanėlis, mulkis (Tor, Tropf)", norv. dial. *taap, taape,* šv. dial. *tåp, tåpa* „t. p.",[681] ir tarti, kad pagrindinė *taabe* reikšmė buvo „kas eina apgraibomis, netvirtais žingsniais kaip patamsyje (tappende Person)".[682] Iš dviejų kamienų sudėtą *Tavest-, Tafeist-* tokiu atveju galima interpretuoti kaip suomių *hämäläinen* (plur. *hämäläiset*) „Häme srities gyventojas, tavastietis; kvailys, neišmanėlis, mulkis (tyhmyri, hölmöläinen)" vertimą į skandinavų kalbas su pirmine reikšme „žemininkai, žemės žmonės; kvailiai, neišmanėliai, mulkiai".

[679] Karsten T. E. *Germanisch-finnische Lehnwortstudien,* 224-225.

[680] *Nykysuomen sanakirja,* I, Helsinki, 1951, 581.

[681] Hellquist E. *Svensk etymologisk ordbok,* 3. upplagan, II, Lund, 1957, 1175.

[682] Karsten T. E. Zu den ältesten Völker- und Ortsnamen der Ostseeländer. – *Germanen und Indogermanen.* Festschrift für Herman Hirt, herausgegeben von Helmut Arntz, II, Heidelberg, 1936, 479; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 464. Plg. De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörtebuch,* 579.

Išdėstyta medžiaga yra pakankamas pagrindas kelti hipotezę, kad, pirma, Rytų Baltijos regione vietinių gyventojų kultūroje egzistavo etnolingvistinis modelis genčių pavadinimus darytis iš žemę (dirvą, lauką) žyminčių žodžių ir, antra, antikos ir vėliau germanų tautų šaltiniuose fiksuojamas aisčių vardas siejamas su tomis Rytų Baltijos gentimis, kurios save suvokė esant žemės žmones ir gentivardžiais vartojo žemę (dirvą, lauką) žyminčius žodžius:

1) pr. **zembīs,* nom. plur. *i* kam. (< **zembiịes*), **zembai,* nom. plur. *o* kam. (plg. liet. *zam̃bis* „neaiškiai kalbantis, tolimas žmogus"), **zembro-* (plg. Alberiko *Sambria,* liet. *zam̃bras* „Zalcburgo gyventojas") : s. angl. *Éste* (tikriausiai iš **æstas,* kuris su *i* umliautu iš **āstịo-* < **aistịo-,* plg. Tacito *Aestiorum gentes*);

2) estų *maarahvas* „(savo) žemės žmonės" : s. skand. *Eistr,* rečiau *Eistir* < **Aistes,* priebalsinio kamieno nom. plur., s. isl. *Eistra dolgi* „aisčiai priešai";

3) suomių *Häme, hämä(läiset),* s. rus. *Jamь* < finų **šämeh(-)* < baltų **žemịē* : s. skand. *Tavaster, Tafaistr, Tafeistr* su **-aistr* iš **Aistes.*

Istoriškai interpretuojant išdėstytą medžiagą, galima padaryti tokias išvadas: pirma, germanų vartotas aisčių vardas gali būti atitinkamų Rytų Baltijos etnonimų vertimas; antra, germanai aisčių vardu iš pradžių, matyt, vadino tik tas Rytų Baltijos gentis, kurios save laikė žemės žmonėmis nepriklausomai nuo to, ar jos – žiūrint mūsų dienų akimis – buvo indoeuropiečiai (baltai) ar finougrai (estai, suomiai); trečia, laikui bėgant, aisčių vardas tikriausiai tapo kuopiniu, kolektyviniu visų Rytų Pabaltijos gyventojų – nuo Vyslos žiočių pietuose ligi Botnijos įlankos šiaurėje – pavadinimu. Čia vertėtų prisiminti, kad ir Tacito *Fenni*, Ptolemajo Φίννοι, s. skand. *finnar* nom. plur. taip pat yra kuopinis kolektyvinis pavadinimas, kuriuo buvo ir tebėra vadinamos Baltijos finų gentys ir tautos. Jis taip pat yra vepsų *vepsä*, votų *vad'ja*, rusų *čudь (чудь)* „estai", samių *čuđđe* „t. p." vertimo rezultatas (žr. p. 19). Ketvirta, aisčių etnonimas iš pradžių, matyt, taip pat buvo žemę (dirvą, lauką) žymintis žodis. Šitokį teiginį nėra sunku pagrįsti. 1429 m. dokumente, išskaičiuojant Kuršo kapitulos ir Ordino ginčijamas žemes, randame parašyta: *item das dorff genomett* Ayster, *von alters genomet* Semm.[683] A. Bielensteinas buvo linkęs manyti, kad čia *Semm* esąs nukritęs priedėlis *Ayster* ir kad pradžioje turėjęs būti *Aystersemm(e)*.[684] Tačiau tai neigia pasakymas *von alters genomet* Semm „nuo senovės vadintas *Semm*", tai yra *Zeme*, plg. lat. *zeme* „žemė; dirva, laukas". V. Kiparskis teisingai pažymėjo, kad ši vietovė „nuo seno" turėjo grynai latvišką pavadinimą *Semm* (= *zeme* „žemė; dirva, laukas") ir kad vardo pakeitimas toje pačioje kalboje būtų nelogiškas, todėl jis linko šį vardą laikyti iškreiptu finougrišku **Hais(t)järvi* „smirdintis ežeras", nors ir nurodė fonetinio pobūdžio sunkumų (pvz., neaišku, kodėl iškrito *v*).[685] Tačiau šios prielaidos neremia kiti bendrašakniai toponimai Latvijos ir Lietuvos teritorijose (žr. toliau). Tokiu būdu iš minėto 1429 m. dokumento aiškėja, kad Durbės parapijos dvaras netoli Liepojos seniau vadinosi *Zeme, Semm* (1429 m.) ir kad jo vardas lat. *Aĩstere* (vok. *Aistern, Ayster* [1429 m.], *Ayster, Aysteren* [1253 m.]) turėjo reikšmę „žemė; dirva, laukas (Erde, Boden, Land)". Vadinasi, neatsitiktinai šis latvių vietovardis ir skandinavų šaltiniuose paliudytas aisčių etnonimas kamiengalyje turi *-(e)r-*, pvz., *Ynglingatal* (26) *Eistra dolgi*, pažodžiui „aisčiai priešai"; XII a. antroje pusėje ar XIII a. pradžioje lotyniškai parašyta *Historia Norvegiae*: *devenit in Eistriam* „nuvyko į Aistiją"; *puer Olavus Eistriis in servum venumdatur* „berniukas Olafas buvo parduotas aisčiams į vergovę".[686] Todėl prieš akis turint tokius duomenis, pirmenybė teiktina tai etimologijai, pagal kurią aisčių etnonimas pirmiausia yra siejamas su lat-

[683] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volkes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert,* 454; Feldmann H., von Kymmel R. et al. *Baltische historisches Ortslexikon,* II. Lettland, Köln-Wien, 1990, 12-13.

[684] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volkes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert,* 454 (išn. 1).

[685] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 204.

[686] Metzenthin E. M. *Die Länder- und Völkernamen im altisländischen Schriftum,* 19-20.

vių vietovardžiu *Aĩstere* (vokiškai *Aistern*), latvių liaudies dainose pasirodančiu kaip *Aistara*. Tai Aisterės dvaras Aisterės srities Aisterės valsčiuje (Aĩsteres novads un Aĩsteres muiža Aĩsteres pagastā)[687] prie Durbės ežero ir upės, 23 km į šiaurės rytus nuo Liepojos, 2 km į šiaurės vakarus nuo Durbės ežero, prie kurio 1260 m. lietuvių buvo sumušta kalavijuočių kariuomenė. Tačiau *Aĩstere*, liaudies dainų *Aistara* (be kirčio) anaiptol ne vienintelis tokios rūšies toponimas Latvijos teritorijoje. Kamieną *Aister-* turi taip pat vietų vardai Vidurio ir Rytų Latvijoje: *Aĩsteres-purvs* (pelkė, Kuosa, Skujenės apyl., Cėsų r.), *Aistir* (be kirčio; valstiečio sodyba, Bebrene, Daugpilio r. [iš 1811 m. dokumento]),[688] vietovė *Aisternīki* (netoli nuo Rėzeknės).[689] Rygoje buvo žinoma pavardė *Aisters* (be kirčio).[690] Tarp istorinių šaltinių *Aesti(i)* ir *Aĩstere* darybos santykis yra toks, kokį randame, pvz., tarp lat. *Buni* (gyvenvietė, Užava [Užavos baseinas], Sarkanmuiža) ir *Buneri* ([var. *Bunāri*] gyvenvietė, Mežuotne [Lielupės baseinas]). Darybos atžvilgiu *Aĩstere* reikia laikyti baltiška formacija, nes jo priesaga yra ta pati kaip, pvz., latvių varduose *Lādzere, Ildzere, Saustere, Slītere, Vādzere, Vedzere,* dar plg. liet. *Vedera* (Spruogis), pr. *Wedera* arba *Wedir* (ežeras).[691] Šiaurės vakarų Lietuvoje, Ylakių valsčiuje, prie pat Latvijos sienos, būta 5 ha arimų, kuriuos vadino *Eistrai* (be kirčio)[692] iš senesnės lyties **Aistrai*.

Aisčių vardo šaknies būta **āist-*, tačiau rekonstruotinas ir kamienas **āist(e)r-*, o pastarasis sutampa su lat. *Aĩstere, Aĩsteres-purvs* (< baltų **āister-*) kamienu. Iš šių kamienų su priklausomybės priesaga *-i̯o- (-ii̯o-)*, taip pat su *-o-* baltų kalbų dirvoje ir galėjo išaugti aisčių vardo formos **āist-i̯o-* (plg. Tacito *Aestiorum gentes*), **āisto-* (plg. Jordano *Aestorum natio*) ir **āist(e)r-i̯o-* (plg. *Eistriam, Eistriis*). Pradžioje šie gentivardžiai galėjo reikšti „žemei, dirvai, laukui **āist-*, **āist(e)r-* priklausantys (scil. žmonės)“.[693] Vadinasi, nors iš istorinių šaltinių duomenų ir atrodo beveik tikra, kad aisčių vardas buvo vartojamas germanų, tačiau nėra aišku, ar jis germaniškos kilmės. Labai gali būti, kad jį germanai pasiskolino iš baltų.

[687] Kasparsons K. Aizvēstures atbalsis valodā. – *Filologu biedrības raksti,* XIX, 1939, 59.

[688] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 7.

[689] Zeps V. J. *The Placenames of Latgola,* 6.

[690] Kasparsons K. Aizvēstures atbalsis valodā. – *Filologu biedrības raksti,* XIX, 1939, 59.

[691] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 466.

[692] Lietuvių kalbos instituto Vardyno kartoteka (s. v.).

[693] Bammesberger A., Karaliūnas S. Zu Fragen nach der ethnischen Identität der Aisten. – *Baltistik: Aufgaben und Methoden,* 39-47.

Bandymas toliau aiškinti aisčių vardo ir ką tik paminėtų bendrašaknių vietovardžių kilmę susijęs su nemažais sunkumais. Reikėtų pasiremti kitais baltų kalbų faktais, o tokių, atrodo, yra. Spėjamąsias pamatines formas **āisti̯o-*, **āisto-*, **āist(e)r-* „žemė; dirva, laukas“, iš kurių tikriausiai buvo išsivestos aisčių vardo lytys, galima laikyti bendrašaknėmis, pvz., su liet. *aikštė* (acc. sing. *áikštę* ir *aĩkštę*) ir *áikštė* „miške lygi be medžių vieta; vieta, plotas; gerai matoma, aiški vieta...“ (Būga RR III 327,

LKŽ I[1] 29-30, LKŽ I[2] 36), dial. *áikštė* „be medžių vieta miške“ (DūnŽ 22), *aikštę̃* (acc. sing. *aĩkštę*) ir *aĩkštė* „gerai matoma vieta; tam tikra tuščia vieta“ (Zanavykų šnektos žodynas,V., 2003, 21), *aikšmę̃* (acc. sing. *aĩkšmę*) „aikštė“ (Būga RR III 327, LKŽ I[1] 29, LKŽ I[2] 35), *eikštę̃* (acc. sing. *éikštę*) ir *éikštė* (su žodžio pradžios *ei-* iš *ai-*) „miške lygi be medžių vieta; gerai matoma, aiški vieta; brasta“ (reikšme „brasta“ antriniu būdu šis žodis galėjo būti susietas su veikšmažodžiu *eĩti*, plg. A. Juškos aiškinamąjį sakinį *Čia mūsų eikštę̃ per upę, t. y. mes vis čia einame* [LKŽ II[2] 1060], bet žr. p. 177), *eikštìs* fem. *i* kam. „laukymė tarp miškų“ (LKŽ II[2] 1060). Pamatine leksema, darybos pagrindu, laikytinas būdvardis *áiškus* (ir *aiškùs*, acc. sing. *aĩškų*) „gerai matomas, šviesus, skaistus, giedras“ (Būga RR III 335-336, LKŽ I[1] 35-36, LKŽ I[2] 43), dial. *áiškus* „skaistus, švarus; griežtas“ (DūnŽ 23), *áiškus* „šviesus, skaistus; tiesus, lengvai suvokiamas“ (Zanavykų šnektos žodynas, 21). Iš jo su priesagomis – tarpininkaujant priesagų *-st-*, *-sm-* būdvardžiams **āišk-st-*, **āišk-sm-* – ir galėjo būti pasidaryti minėti žodžiai, galūnių *-ē* ir *-i-* vediniai. Iš tų būdvardžių tarpininkų, išsivestų iš *áiškus,* tėra paliudyti *aikštùs* (acc. sing. *áikštų*) „matomas, atviras, aiškus“ (< **āišk-st-*) bei (su dial. *ei-* iš *ai-* ir metatonija) *eikštùs* (acc. sing. *eĩkštų*) „aiškus; erdvus“, išsivesti tokiu pat būdu kaip, pvz., *gaikštùs* „gailus (apie ridikus)“ (LKŽ III 22), *laikštùs* „šleikštus, laiškus“ (LKŽ VII 51), *raikštus* (be kirčio) „ryškus“ (LKŽ XI 53) – atitinkamai iš *gaigùs* „gaižus, ėkštus...“, *laiškùs* „nemaloniai, aitriai salstelėjęs, kartokas, aitrus...“, *ráiškus* ir *raiškùs* (acc. sing. *raĩškų*) „aiškus, ryškus...“. Nagrinėjamuoju aspektu vertas dėmesio denominatyvas *(iš-)áikštinti (-ina)* „išretinti (mišką); refl. išaiškėti, išsiaiškinti“ (LKŽ I[1] 30, LKŽ I[2] 36), leidžiantis manyti, kad šių žodžių senovėje būta lydiminės žemdirbystės terminų.

Paliudytos ir nykstamojo šaknies balsių kaitos laipsnio leksemos *ýškus* „aiškus, raiškus“ (Daukšos ir Bretkūno Postilės, taip pat kiti senieji raštai [LKŽ IV 200]), *yskus* „t. p.“ (LKŽ IV 148), – dėl šaknies vokalizmo santykio plg., pvz., *ráiškus* „aiškus, ryškus...“ : *ryškùs* „labai aiškus, gerai pastebimas...“.

Dėl *-šk-* atsiradimo žodžiuose *áiškus* ir *ýškus* nėra vieningos nuomonės. Remdamasis indoeuropeistų stebėjimais, K. Būga *-šk-* kildino iš ide. *sḱ* (su *ḱ* palataliniu).[694] Chr. Stangas, primindamas K. Būgos aiškinimą, žodžiuose *áiškus, raiškùs,* kaip ir daugelyje kitų, matė *šk* kaip diferencinio *ḱ* sukietėjimo junginyje *śḱ* (< *sḱ*) produktą.[695] Kaip ir daugelis tyrinėtojų, laikydamasis nuomonės, kad ide. *sḱ* refleksas lietuvių kalboje buvo *š* (latvių, prūsų ir slavų kalbose *s*), J. Endzelynas teigė, jog tokie žodžiai kaip *réiškia, réiškus, éiškus, áiškus, ýškus* turi *-šk-*, apibendrintą iš lyčių su *-kš-*, pvz., *réikšti, aikštùs*, kur, pozicijoje prieš priebalsį įvykus metatezei (*-sk->-ks-*) ir *s* atsidūrus po priebalsio *k,* tas *s* fonetiškai išvirto į *š*.[696] Tačiau

[694] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 286-287.

[695] Stang Chr. S. *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen,* 92-93.

[696] Endzelin J. Über den slavisch-baltischen Reflex von idg. *sḱ* – *Zeitschrift für slavische Philologie,* XVI, 1939, 112 [=Endzelīns J. *Darbu izlase,* III (2), 330].

ta aplinkybė, kad tarmėse *ýškus* Ukmergė ir *ýskiai* Lėnas (Ukmergės r.) vartojami netoli vienas nuo kito, taip pat dažna gretybė *šk/sk* (be to, plg. *áikštis* fem. „užgaida, užsispyrimas, įnoris, kaprizas; noras, geidulys, aistra; siutas, pašėlimas“ : *áikstis* „koks nors priepuolis, paroksizmas, ataka; pasiilgimas“ [žr. toliau]), primenanti *š/s* kaitaliojimąsi, leidžia *šk* greta *sk* atsiradimą aiškinti fonetiškai, būtent: dalyje lietuvių tarmių priešistoriniais laikais ide. *s* po *i* ir *u* galėjo virsti *š*.[697]

Paisant analogijos, kad greta *áiškus* egzistuoja nykstamojo šaknies vokalizmo formos *ýskus* „aiškus, raiškus“, *ýškus* „t. p.“, ir remiantis būdvardžiais *ysčias* (be kirčio) „aiškus, raiškus“ (LKŽ IV 145) bei *ỹščias* (glosuota *įščias* [LKŽ IV 167], kur raide *į* pažymėtas ilgasis balsis *ī*) „aiškus“ (< **īst[i]i̯o-*), galima rekonstruoti normaliojo šaknies balsių kaitos laipsnio būdvardžio formas **āisto-* resp. **āist(i)i̯o-* „gerai matomas, šviesus, skaistus, giedras; karštas“. Liet. *ysčias* (be kirčio) ir *ỹščias* archjiškumą patvirtina atitikmenys *ỉsts* (dial. *īksts*), *ỉstens* „tikras (nepramanytas)“ latvių kalboje.

Tolesnei rekonstrukcijai gali padėti buvimas greta vienos kitų tokių leksemų kaip panašios darybos ir, matyt, su metatonija *aikštìs* (acc. sing. *aĩkštį*) „giedra, sausra, didelis karštis, kada oras net mirga“ ([Būga RR III 327, LKŽ I[1] 30, LKŽ I[2] 36-37], išriedėjusio iš **aišk-st-* arba iš **aist-* su įterptu *k*), toliau *aikštas* (be kirčio) „ūpas, karštis“ (Švėkšna, Šilutės r.), *áikštis* fem. „užgaida, užsispyrimas, įnoris, kaprizas; noras, geidulys, aistra; siutas, pašėlimas“, *aikštẽ* (acc. sing. *áikštę*) ir *áikštė* „siutas, pašėlimas“ (žemaičių tarmės [LKŽ I[1] 29, 30, LKŽ I[2] 35, 36]), *aikštẽ* (acc. sing. *áikštę*) „nuotaika“ (DūnŽ 23), *aikštùs* (acc. sing. *aĩkštų*) „piktas, greitas“ (Zanavykų šnektos žodynas, 21). Greta yra ir leksema *áikstis* „koks nors priepuolis, paroksizmas, ataka; pasiilgimas“ (Būga RR III 327, LKŽ I[1] 29, LKŽ I[2] 35) su *-ks-* (< *-sk-*) ir vediniu *áikstyti (-o, -ė)* „trokšti, pasiilgti“, paliudytu dar J. Brodovskio žodyne. Prie pastarųjų leksemų semantiškai neabejotinai šliejasi liet. *aistrà* (acc. sing. *aĩstrą*) „stiprus patraukimas prie ko nors, geidulys, aikštis; pasiutimas, patrakimas“ su galūnės *-us* vediniu *aistrùs* „geidulingas“ (LKŽ I[1] 34, LKŽ I[2] 40). Pastarasis, težinomas iš A. Juškos žodyno ir vartojamas raštų kalboje, matyt, atsirado *kaitrà* : *kaitrùs* tipo žodžių pavyzdžiu. Graikų kalbos žodžio οἶστρος masc. „sparva, gylys (Tabanus bovinus); dūris, dygsnis; dyglys; įniršis, įtūžis; pamišimas, geidulys“, anot H. Frisko, „tikslus, išskyrus giminę, darinys yra liet. *aistrà* fem.“.[698] Abudu žodžiai toliau lyginami su gr. οἶμα neutr. „veržlus puolimas, įniršis, įtūžis (kalbant apie liūtą, erelį, gyvatę)“ (iš **οἶσμα*), av. *aēš(ə)ma-* masc. „pyktis, rūstumas“, lot. *īra* „pyktis, rūstybė, įtūžis, įniršis“ (< **eisā*), s. isl. *eisa* „įpulti, įlėkti“ (< **aisōn*), s. ind. *eṣati* „jis slysta, bėga, skuba“ ir kt.[699] Bet šitoks žodžio

[697] Karaliūnas S. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė,* 121 (su literatūra).

[698] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* II, 369-370.

[699] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 334; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 3; Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* II, 362; De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* 98; Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* 299-300.

aistrà kilmės aiškinimas mokslinėje literatūroje nėra vienintelis. Liet. *aistrà* dar skiriamas čia ide. šakniai **aidh-* „degti“[700] (vadinasi, tai pačiai, kurios yra gr. αἴθω „degti, kaisti“ ir kitos giminingos leksemos), čia gretinamas su tokiais pačios lietuvių kalbos žodžiais kaip *áiškus* (< **ois-ku-*), *iesmẽ* „malkų kiekis, dedamas per kartą į krosnį (ppr. jaujos, pirties)“, *aisùs*, tokiu būdu išskiriant šaknį **ei(s)-/*oi(s)-/*i(s)-* „degti“.[701] Tokiu atveju būtų natūralu žodžiui *aistrà* skirti priesagą *-tr-*.[702] Liet. *aistrà* skyrimas degimą reiškiančių žodžių šakniai vertas dėmesio, tačiau dabar koreguotinas turint galvoje baltų ir kitų giminingų kalbų medžiagą ir jos šiuolaikinę interpretaciją.

Antai liet. *aistrà* reikšme yra artimas alb. *ethe* „karštis, temperatūra“, vedamas iš prolytės **aidh-st-* ir lyginamas su ką tik minėtais lotynų ir slavų kalbų žodžiais, taip pat su Avestos *istyō* „plyta“, – semasiologiškai plg., pvz, angl. *kiln* subst. „džiovinimo ar degimo krosnis“, verbum „degti (plytas ir pan.)“, – toliau taip pat su vid. air. *aith* „džiovinimo ar degimo krosnis“, kornų *eth* „židinys; žaizdras“ greta *ēth* „garai; oras“ (< ide. **āist-*), s. angl. *āst* „krosnis ką nors džiovinti“, oland. *eest* „t. p.“.[703] Tad sulyginus su alb. *ethe* „karštis, temperatūra“ (< **aidh-st-*), žodyje *aistrà* išsiskiria priesaga *-r-*.

Liet. *aikštìs* (acc. sing. *aĩkštį*) „giedra, sausra, didelis karštis, kada oras net mirga“ (išriedėjęs iš **aišk-st-* arba **aist-* su įterptu *k*) semantiškai labai artimi yra lot. *aestās, -ātis* fem. „vasara; vasaros orai“, *aestus, -ūs* masc. „kaitra, karštis; karščiavimas; aistringas susijaudinimas, susierzinimas; karštis, įkarštis, didelis nerimas“ su savo šaknimi **aist-*, vedama iš ide. **aidh-* „degti, liepsnoti“, plg. gr. αἴθω „degu, kaistu“. Įdomu, kad šiai šakniai yra skiriami ir tokie germanų kalbų tikriniai ir bendriniai daiktavardžiai kaip germanų *Aisto-modius* (asmenvardis su pirmine reikšme „kuris su karšta, degančia drąsa, narsa“), vid. vok. žem. *êste* „jauja“, oland. *eest* „jauja“, s. angl. *āst* „ krosnis“ (iš veiksmažodinio būdvardžio **aidh-to-*).[704] Tad žodžiui *aikštìs* (acc. sing. *aĩkštį*) „giedra, sausra, didelis karštis, kada oras net mirga“, matyt, preferuotina pradinė šaknis **aist-*. Jeigu taip, nuo minėtųjų žodžių neskirtinas liet. *aistrà* „stiprus patraukimas prie ko nors, geidulys, aikštis; pasiutimas, patrakimas“ (semasiologiškai plg. liet. *kaitulỹs* „karštis, kaitimas; raudonavimas, užkaitimas (iš susijaudinimo), aistra, aikštis“ – *kaĩsti (-sta)* vedinį; lat. *kàislība* „aistra, potraukis, geidulys; aistringumas, užsidegimas; (šuns) pasiutimas“ – *kàisls* „karštas (apie orą, liepsną); aistringas, geidulingas; pašėlęs, pasiutęs (iš džiaugsmo), kvailas“ vedinį).

Galima įtarti šaknį **āi-s(t)-* „degti; karštas; aitrus“ turint ir kitus lietuvių kalbos žodžius.

[700] Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, 12.

[701] Būga K. *Rinktiniai raštai*, I, 594; III, 339.

[702] Idem. *Rinktiniai raštai*, I, 594; Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, 301 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai*, I].

[703] Mann S. E. *An Albanian Historical Grammar*, 73. Kitaip (ne taip pagrįstai) aiškina Huld M. E. *Basic Albanian Etymologies*, 62 (<**eus-dieh*$_1$).

[704] Walde A., Hofmann J. B. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, I, 20.

Liet. *aisùs* (acc. sing. *aĩsų*) „graudus, gūdus, gailus“ (LKŽ I² 41) paliudytas jau K. Sirvydo žodyne (*karčiai, aisiai* [SD 331]). Jį turėjus dar reikšmę „aitrus, kartus“ rodo veiksmažodis *áisterėti (-ėja)* „būti kiek aitriam, karstelėti“ (Kupiškis [LKŽ I² 40]), kuris su priesaga *-ter-* bus išsivestas iš būdvardžio *aisùs* seniau galbūt akūtinės šaknies **áis-* (< ide. **āi-s-* „degti; karštas; aitrus, gailus“),[705] – struktūriškai plg. *sénterėti* „kiek pasenti“ (LKŽ XII 405) : *sẽnas; rūgšterėti* „būti rūgščiam, atsiduoti rūgštumu“ (LKŽ XI 897) : *rūgštùs*. Būdvardžio *aisùs* (acc. sing. *aĩsų*) cirkumfleksas, matyt, atsirado dėl sistemos „prievartos“ (Systemzwang) – juk vyraujanti *u* kamieno būdvardžių šaknies priegaidė yra tvirtagalė. Liet. *aisùs* (acc. sing. *aĩsų*) „graudus, gūdus, gailus“ skyrimą degimo, kaitros žodžių šakniai patvirtina tipologinės paralelės, kaip s. sl. *gorьkъ* „kartus, gailus, aitrus“ : s. sl. *gorěti* „degti“; air. *goirt* „kartus, aitrus; rūgštus; sūrus“ (< **gor-ti*) : air. *gorim* „kaistu, degu“, s. air. *fo-geir* „jis šildo, kaitina“.

[705] Karaliūnas S. Lithuanian *aisùs* 'dreary, gloomy, bitter' and its cognates (IE. **āi-* 'burn, glow' in Baltic) – *Linguistica Baltica*, 1, 1992, 217-221. Kitaip (nepagrįstai) Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 334.

Būdvardžio *aisùs* (acc. sing. *aĩsų*) „graudus, gūdus, gailus“ vedinys gali būti *aisúoti (-úoja, -ãvo)* „aisiu balsu šaukti; kūvėkčioti“ (SD, Valkininkai, Varėnos r. [LKŽ I² 41]), – dėl darybos plg. *ėdrùs* : *ėdrúoti, puikùs* : *puikúoti, tamsùs* : *tamsúoti*. Būdvardžio *aisùs* (acc. sing. *aĩsų*) „graudus, gūdus, gailus“ vediniu, atrodo, laikytinas ir *áisauti (-auja, -avo)* „aičioti, verkti, liūdėti“ (Miroslavas, Alytaus r. [LKŽ I² 40]), – dėl tokio darybos būdo, kai keičiasi dar ir šaknies priegaidė, plg. *drąsauti (-auja)* „būti drąsiam“ : *drąsùs* (acc. sing. *drąsų*), *smárkauti (-auja)* „būti smarkiam, gyvam, greitam“ : *smarkùs* (acc. sing. *smarkų*). Pradėjus kalbą apie vedinius, būtina paminėti ir *ysúoti (-úoja, -ãvo)* „aisuoti, aisiu balsu šaukti“ (Kupiškis; Daugėliškis, Ignalinos r. [LKŽ IV 155]), kuris galbūt turi seniau egzistavusio būdvardžio **ýsas/*ýsus* „graudus, gūdus, gailus“ šaknį. Tokiu būdu nustatome buvus būdvardžius *aisùs* (acc. sing. *aĩsų*) „graudus, gūdus, gailus“ *(→ aisúoti, áisauti), *áisas/ *áisus* „gailus, kartus“ *(→ áisterėti)* ir **ýsas/*ýsus* „graudus, gūdus, gailus“ *(→ ysúoti)*. Kad tai giminingų reikšmių, taigi ir bendrašakniai žodžiai, matyti, pvz., iš *gailùs* „aštrus, glitus, aitrus, kartus; pasigailėjimo vertas, griaudus, verksmingas, liūdnas...“ (LKŽ III 30-31). Kartu paėmus ir vedinius, gerokai prasiplečia šių giminingų žodžių geografija (Obeliai, Rokiškio r.; Biržai; Papilys, Biržų r.; Kupiškis; Daugėliškis, Ignalinos r.) – jie pažįstami ir pietų aukštaičių tarmėms (Valkininkai, Varėnos r.; Miroslavas, Alytaus r.). Semasiologiškai plg. *graudóti (-ója)* „gailėti, apgailestauti; skųstis, dejuoti...“ : *graudùs* „graudinantis, skurdus, liūdnas, gailus...“.

Santykis tarp, pirma, būdvardžio *aisùs* (acc. sing. *aĩsų*) „graudus, gūdus, gailus“ su vediniu *aisúoti (-úoja, -ãvo)* „aisiu balsu šaukti; kūvėkčioti“ ir, antra, **ýsas/*ýsus* „graudus, gūdus, gailus“, kurį buvus rodo *ysúoti (-úoja, -ãvo)* „aisuoti, aisiu balsu šaukti“, labai primena *áiškus* : *ýškus,* taigi ir **āist-* : **īst-*.

Vadinasi, kaip greta *áiškus* yra nykstamojo šaknies vokalizmo formos *ýskus* „aiškus, raiškus“, *ýškus* „t. p.“, taip šalia liet. *yscčias* (be kirčio) ir *ỹščias* – jų archajiškumą patvirtina lat. *ìsts* (dial. *īksts*), *ìstens* „tikras (nepramanytas)“ – seniau galėjo egzistuoti **āisto-* resp. **āist(i)i̯o-* „gerai matomas, šviesus, skaistus, giedras; karštas“, iš kur ir buvę pasidaryti **āisti̯o-*, **āisto-*, **āist(e)r-* „žemė; (iš rudens triskart suarta) dirva, laukas“. Šitokią išvadą, be to, patvirtina slavų kalbų duomenys.

Etimologinėje literatūroje bendrašakniais žodžiais seniai laikomi liet. *áiškus* ir slavų kalbų būdvardžiai s. sl. *jasnъ* „clarus (aiškus, suprantamas; šviesus, ryškus)“, lenk. *jasny* „šviesus, žėrintis, akinantis; skaistus, giedras, saulėtas; skaidrus, permatomas...“, serb.-kr. *jȁsan, jȁsna,* slovn. *jasen, jasna,* sorb. aukšt. ir žem. *jasny* „aiškus, suprantamas; šviesus, vaiskus, skaidrus, giedras“ ir kt., kaip manoma, kilę iš sl. **(j)ěsnъ* (< ide. **aisk-n-*), o dėl jų formalaus santykio nurodoma paralelė liet. *ráiškus* „aiškus, ryškus“ ir s. sl. *rěsnъ* „tikras, teisingas“ (< sl. **rěs[k]nъ*).[706] Bet sorbų lingvistas H. Schuster-Šewcas šių slaviškųjų žodžių struktūrą aiškino kitaip, ir į tai verta atkreipti dėmesį.

[706] Pedersen H. Das indogermanische *s* im Slavischen. – *Indogermanische Forschungen,* V, 1895, 43; Trautmann R. *Baltisch-slavisches Wörtebuch,* 4; Berneker E. *Slavisches etymologisches Wörtebuch,* I, Heidelberg, 1924, 276, 433; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 3; Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* IV, 565-566; Bezlaj F. *Etimološki slovar slovenskega jezika,* I, 1977, 213, 220-221; *Этимологический словарь славянских языков,* 6, 52; *Słownik prasłowiański* pod redakcją Franciszka Sławskiego, VI, Wrocław-Warszawa- Kraków, 1991, 148-151;

Sorbų (lužičėnų) žemaičių būdvardžiui *jěsny* „greitas, spartus, vikrus; (adv.) anksti“, kaip gana aiškiai matyti iš bendrašaknio veiksmažodžio *jěsćiś* „žibėti, spindėti, šviesti; girtis, puikuoti“ (< sl. **jěstiti*), jo manymu, turi būti atstatoma šaknis **jěst-* su *-stn->-sn-* kaip čekų *jasný* „skaistus, skaidrus, ryškus, šviesus, vaiskus, raiškus; aiškus, suprantamas“ greta s. čekų *jastny*. Šiai šakniai jis skyrė taip pat krosnies angos, pakuros pavadinimus, pvz.: sorb. žem. *jěsća, jěsćija* „krosnies anga, pakura; židinys; kalvės žaizdras“, aukšt. *nĕsí* fem. „židinys, ugniakuras; kaminas“ (< **[j]ěstьje* arba **[j]ěstьja*), taip pat slovn. *vesteje* plur. fem., *jistje* neutr., *istéje* plur. „krosnies pakura“, s. ček. *niestĕjě* fem., *nístěj* „krosnies anga, pakura; krosnis; žaizdras“, ček. dial. *nístěj* „židinys; krosnies pakura“, slovk. *nistej* fem. „krosnies padas“ ir kt. iš sl. **ěstěja*, **ěstьje* (su *n-*, atsiradusiu dėl neteisingo morfemų skaidymo priešdėlėtuose junginiuose **vъn-ěstěję*, **vъn-ěstějach*).

H. Schuster-Šewcas tvirtino, kad jų šaknis esanti ide. **oi-* (J. Pokornio manymu, **ăi-*) „degti, kaisti“, išplėsta *-s-t-* greta *-dh-* tokiuose kitų ide. kalbų žodžiuose, kaip liet. *iesmẽ* „malkų kiekis, dedamas per kartą į krosnį (ppr. jaujos, pirties)“, av. *aēsma-* „kuras, malkos“, gr. αἴθω „degu, kaistu“, αἰθήρ „oras“, s. ind. *édhas* „kuras, malkos“, lot. *aedes* „židinys?“, ir, kiek abejodamas, pridėjo dar lot. *aestus* „karštis...“ bei liet. *aistrà*. Bet H. Schuster-Šewcas neigė s. sl. *jasny* etc. kildinimą iš sl. **(j)ěsknъ* (< ide.

aisk-no-*) primygtinai teigdamas, kad pakitimo *ě*>*'a* slavų kalbose nebuvę, ir s. sl. *jasny* etc. (< sl. **[j]astnъ*) atstatė ide. šaknį **āis-* „degti, liepsnoti“, egzistavusią šalia **ai-s-*/oi-s-* „degti, kaisti“.[707] H. Schuster-Šewcas, atrodo, buvo teisus sakydamas, jog, aiškinant s. sl. *jasny* etc. pradinę struktūrą, negalima užmiršti s. ček. *jastny* ir slovk. *jastrit'* „aštriai pažvelgti, pažiūrėti“, rodančių šaknyje buvus *-t-*. Čia dar galima prisiminti s. lenk. *jastny* bei kaš. *jastroch* „juodmargis jautis“. Bet šis autorius vargu ar buvo teisus tvirtindamas, kad slavų kalbų fonema *ě* negalėjusi išvirsti *'a* po joto ir kitų minkštųjų priebalsių. Kad senoji slavų kalba turėjo *jamь*, *jasti* „ėsti“ vietoj XVI a. liet. *ėmi, ėdu,* lot. *ēdi* „pavalgiau“ ir kt., tegalima, rodos, paaiškinti ide. **ēd-* > **'ād-* > **jād-* raida slavų prokalbėje.[708] Vadinasi, yra galimas iš diftongo kilusio (ide. **ai-*, **oi-*) sl. **ě-* ir slavų kalbų dirvoje žodžio pradžioje gavusio jotaciją virtimas *ā*.[709] Todėl būdvardžiams s. sl. *jasnъ* „clarus (aiškus, suprantamas; šviesus, ryškus)“, serb.-kr. *jȁsan, jȁsna*, slovn. *jasen, jasna*, sorb. aukšt., žem. *jasny* „aiškus, suprantamas; šviesus, vaiskus, skaidrus, giedras“, lenk. *jasny* „šviesus, žėrintis, akinantis; skaistus, giedras, saulėtas; skaidrus, permatomas...“, rus. *jasnyj* (*ясный*) „aiškus, skaidrus, šviesus, skaistus, giedras, vaiskus“ ir kt. yra visai galima atstatyti šaknį sl. **(j)ěstnъ* ir ją kildinti iš ide. **aist-no-*. Semasiologinę pusę iliustruotų paralelė lenk. *świecić* „šviesti; uždegti, užžibinti (lempą ir pan.); spindėti, spinduliuoti; būti matomam, išsiskirti; baltuoti“.

Tiek liet. *aistrà* (acc. sing. *aĩstrą*) „stiprus patraukimas prie ko nors, geidulys, aikštis; pasiutimas, patrakimas“ (< **aist-r-*) su galūnės *-us* vediniu *aistrùs* „geidulingas“, *aikštas* (be kirčio) „ūpas, karštis“, *áikštis* fem. „užgaida, užsispyrimas, įnoris, kaprizas; noras, geidulys, aistra; siutas, pašėlimas“, *aikštẽ* (acc. sing. *áikštę*) ir *áikštė* „siutas, pašėlimas“ (iš **aisk-st-* arba **aist-* su vėliau įterptu *k*), *aikštìs* (acc. sing. *aĩkštį*) „giedra, sausra, didelis karštis, kada oras net mirga“, tiek ir lot. *aestās, -ātis* fem. „vasara; vasaros orai“, *aestus, -ūs* masc. „kaitra, karštis; karščiavimas; aistringas susijaudinimas, susierzinimas; karštis, įkarštis, didelis nerimas“ bei vid. air. *aith* „džiovinimo ar degimo krosnis“, korn. *eth* „židinys; žaizdras“ greta *ēth* „garai; oras“ (< **āist-*), s. angl. *āst* „krosnis ką nors džiovinti“, oland. *eest* „t. p.“ bei alb. *ethe* „karštis, temperatūra“ (< **aist-*) patvirtina buvus ide. šaknį **aist-*, kuri gali būti vedama iš ide. **āis(t)-* „degti, liepsnoti“, tad nebūtinai iš ide. **aidh-t(o)-* „degti, liepsnoti“, plg. gr. αἴθω „degti, kaisti“. Ide. šaknis **h$_2$eidh-* „(už-, pa)degti, (už)kurti; (medial.) (užsi)degti, (įsi)liepsnoti“ yra atstatoma iš s. ind. (vedų) *indhé* „užsidega, įsiliepsnoja“, *indháte* „t. p.“ (3 p. sing. praes.) (< **h$_2$i-n-dh-*) ir ne visai aiškaus vedų *édhate* „spindi, švyti“ (< **h$_2$eidh-*). Skiriami jai taip pat gr. αἴθω „degu, kaistu“,

[707] Schuster-Šewc H. Rozważania etymologiczne. – *Slavia Occidentalis,* 33, 1976, 75-80; Idem. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache,* 1-14, Bautzen, 1978-1984, 432-433.

[708] Aitzetmüller R. *Altbulgarische Grammatik als Einführung in die slavische Sprachwissenschaft,* Freiburg i. Br., 1978, 9-10, 24.

[709] Селищев А. Н. *Старославянский язык,* I, Москва, 1951, 222-223.

αἴθομαι „degu, liepsnoju“.[710] Bet hetitų kalboje yra paliudytas veiksmažodis *aāri* „jis šyla, kaista“, kuriam, atsižvelgiant į fonetinius atitikimus, rekonstruojama šaknis **aḭ-a-* ir toliau **h$_1$ái-o-* arba **h$_{1/3}$ái-o-*,[711] vadinasi, čia turėtume kitą šaknį. Antra vertus, het. *aāri* „šyla, kaista“ (< **aḭ-a-*) yra gretinamas su minėtais s. indų ir graikų kalbų veiksmažodžiais ir skiriamas ide. šakniai **ai(dh)-* „degti“,[712] nors formalus ryšys nėra aiškus. Ide. **h$_2$eis-* fonetiškai dėsningai davė baltų **ais-*, bet jos šaknies dvibalsio pailgėjimas – tai yra **āis-* – tokiu atveju lieka neaiškus. Todėl neatmestina prieš einančio laringalo fonetinės įtakos galimybė (plg., pvz., liet. *vìlna,* lat. *vìlna* ir het. *hulana* „t. p.“ < ide. **l̥nā* < protoide. **Hl̥nā*), kaip manė V. Ivanovas[713] ir kaip matome veiksmažodyje liet. *áugti* (< ide. **h$_2$eug-*) greta got. *aukan* „daugėti“.

Nepaisant bandymų įrodyti, kad baltų **āi-s(t)-* „degti; šviesti“ esą turi etimologinį ryšį su het. *aāri* „jis šyla, kaista“, kurio šaknis **aḭ-a-* tęsia ide. **h$_1$ai-o-* (arba **h$_{1/3}$ai-o-*), tai toli gražu nėra tikra. Antai liet. *iškas* (be kirčio) „aiškus“ (Q, N), *iškus* (be kirčio) „aiškus“, paliudyti daugiausia prūsų lietuvių žodynuose, taip pat Daukšos, Morkūno ir Bretkūno Postilėse (LKŽ IV 194, 200), kartu su *áiškus* buvo susieti su hetitų kalbos denominatyviniu veikšmažodžiu *iškunahh-* „(pa)skelbti, pranešti“ kaip semantinę bei darybinę paralelę primenant lot. *dēclārāre* „paskelbti; išreikšti, pareikšti; paaiškinti, išaiškinti...“, *clārus* „šviesus, ryškus; spindintis, žibantis, blizgantis; aiškus, suprantamas...“ vedinį. Bendrašakniais, be to, laikomi s. sl. *jasnъ* „clarus (aiškus, suprantamas; šviesus, ryškus)“ (< sl. **[j]ěsnъ* < ide. **ays[k]no-*) ir het. *ašara-, ešara-* „baltas; šviesus, ryškus, permatomas“ (< **ešra-* < ide. **ays[k]ro-*).[714] Kadangi laringalo *h*$_2$ refleksas hetitų kalboje yra *h(h),* belieka manyti, kad šio būdvardžio ide. šaknis buvo **h$_1$eis-* arba *h*$_3$*eis-* (jeigu, žinoma, ji turėjo diftongą, bet ne balsį). Tačiau hetitų kalbos veiksmažodžiui *aāri* „šyla, kaista“ (<**aḭ-a-*) taip pat toliau rekonstruojama **h$_1$ái-o-* arba **h$_{1/3}$ái-o-*. Vadinasi, gali būti, kad het. *ašara-, ešara-* ir *aāri* „šyla, kaista“ yra bendrašakniai. Tyrinėtojai visiškai neatmeta galimybės, kad čia nagrinėti veiksmažodžiai, pvz., gr. αἴθω „degu, kaistu“, αἴθομαι „degu, liepsnoju“, turintys vokalizmą *a*, taip pat priklauso **h$_{1/3}$ai-* „būti šiltam, kaisti“ šakniai.[715] Kita vertus, negalima išleis-

[710] Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* I, 191, 267; *Lexikon der indogermanischen Verben,* 230-231.

[711] Oettinger N. Der indogermanische Stativ. – *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft,* 34, 1976, 136, 149; *Lexikon der indogermanischen Verben,* 204 (su klaustuku!).

[712] Puhvel J. *Hittite Etymological Dictionary.* Vol. 1. Words beginning with A, Berlin-New York-Amsterdamm, 1984, 12 (su ankstesne literatūra).

[713] Иванов Вяч. Вс. *Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы,* Москва, 1965, 11-14.

[714] Puhvel J. Baltic-Anatolian Lexical Isoglosses. – *Investigationes Philologiae et Comparativae.* Gedenkschrift für Heinz Kronasser, Wiesbaden, 1982, 182-183; Idem. *Hittite Etymological Dictionary,* II, 427-428.

[715] Oettinger N. Der indogermanische Stativ. – *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft,* 34, 1976, 149 (išn. 78); *Lexikon der indogermanischen Verben,* 204, 230.

ti iš akių tos aplinkybės, kad *iškunahh-* reikšme „(pa)skelbti, pranešti“ yra išlukštentas iš konteksto – to, aišku, nevertėtų daryti, – kurį sudaro *iškuna(hh)-*, *išhuna(hh)-* „tepti, teršti, juodinti, niekinti, plėšti garbę, smerkti, žeminti“, bendrašaknis *iškunant-* „dėmėtas, nešvarus, purvinas“ ir kur sakinys *huhhaš-miš [Laba]rnan* DUMU-*san*^{URU} *Šanahuitti iškunahhiš* (KUB I 16 III 41-42) yra verčiamas „Mano senelis paskyrė savo sūnų Labarną į žemesnes pareigas Sanahuitte“.[716] Tad nėra būtina šį sakinį versti „Mano senelis paskelbė savo sūnų Labarną (savo įpėdiniu) Sanahuitte“, taigi ir ieškoti *iškuna(hh)-* reišmės „proclaim, paskelbti“.

Iš istorinio lyginamojo pateiktų duomenų nagrinėjimo pakankamai motyvuotai ryškėja kontekstas, kuriam gali priklausyti vietovardžiai lat. *Aîstere, Aîsteres-purvs* (pelkė), *Aistir* (be kirčio, valstiečio sodyba), *Aisternīki* (vietovė), liet. *Eistrai* (arimai [< **Aistrai*]) ir su jais kilme susijusios istorinių šaltinių aisčių etnonimo formos. Baltų kalbos turėjo šaknį **āi-s(t)-* „degti, liepsnoti; šviesti“. Iš jos vedinių būdvardžių **āisto-* resp. **āist(i)i̯o-* „gerai matomas; šviesus, skaistus; giedras; karštas“ galėjo būti pasidaryti **āisti̯o-*, **āisto-*, **āist(e)r-* „žemė; (iš rudens triskart suarta) dirva, laukas“. Šitokią išvadą patvirtina liet. *aistrà* (acc. sing. *aĩstrą*) „stiprus patraukimas prie ko nors, geidulys, aikštis; pasiutimas, patrakimas“ (< **aist-r-*) su etimologiniu atitikmeniu alb. *ethe* „karštis, temperatūra“, žodžio liet. *aikštìs* (acc. sing. *aĩkštį*) „giedra, sausra, didelis karštis, kada oras net mirga“ preferuotina pradinė šaknis **aist-*, s. sl. *jasnъ* „clarus (aiškus, suprantamas; šviesus, ryškus)“ (< sl. **[j]ěstnъ* < ide. **aist-no-*) ir kiti anksčiau minėti bendrašakniai žodžiai.

Vadinasi, kaip greta *aikštẽ* (acc. sing. *áikštę* ir *aĩkštę*) ir *áikštė* „miške lygi be medžių vieta; vieta, plotas; gerai matoma, aiški vieta...“ (aukštaičių tarmės) yra *áiškus* „šviesus...“, taip senovėje šalia **āisto-* resp. **āist(i)i̯o-* „gerai matomas; šviesus, skaistus; giedras; karštas“ galėjo būti **āisto-*, **āist(i)i̯o-*, **āist(e)r-* „miške lygi be medžių vieta; gerai matoma, aiški, šviesi vieta; laukymė tarp miškų; (triskart iš rudens suarta) žemė, dirva, laukas ir pan.“ Šį teiginį semasiologiškai galima paremti tokiomis paralelėmis, kaip antai: (1) liet. *trãkas* „aukšta, sausa pieva, apaugusi retais krūmais bei medžiais, miško aikštelė; iškirsta ar išdegusi miško vieta, skynimas; miško (kartais ir lauko) kelias ar takas; tarpas tarp pelkių ar ežerų praeiti, pravažiuoti...“, *trakùs* „ariamas, dirbamas (apie žemę)“, *trãkinti (-ina)* „rauti kelmus, ruošiant žemę arimui“ (LKŽ XVI 538, 541, 552); (2) makedonų *utrina* „laikinai nedirbama, nesėjama žemė, palikta ganyklai, pūdymas; alga kerdžiui“, serb.-kroat. *ùtrina* „ganykla“ : slovn. *utern* „aiškus, giedras, šviesus, slaidrus“; (3) slovn. *svêt* „dirva, žemė; dvaras“ : s. sl. *světъ* „(dienos) šviesa“;[717] (4) vok. *Lichtung* „(miško) proskyna; trakas, progu-

[716] Puhvel J. *Hittite Etymological Dictionary*, II, 426-427. Plg. Tischler J. *Hethitisches etymologisches Glossar*. Mit Beiträgen von Günter Neumann, Lieferung 3, Innsbruck, 1980, 403.

[717] Bezlaj F. Kleine Beiträge zur slavischen Wortforschung. – *Linguistica*, XIII, Ljubljana, 1973, 111-115.

ma“ : *licht* „šviesus, skaistus; retas“, *lichten* „retinti“. Arabų kalbos būdvardžio (5) *bayād* „baltas“ daugiskaitos forma reiškia nedirbamą, dirvonuojančią žemę.[718]

Reikalingos informacijos gauname ir iš (6) liet. *laũkas* „lygi, be medžių vieta; dirbama žemė, pasėlių plotas; tam tikro didumo žemės sklypas; kaimas, sodžius (skiriant nuo miesto)...“, kuris su savo priesaginiais vediniais *laukẽsmas* „aikštė, ertmė miške“, *laukẽsmė* „maža miško aikštelė“ etimologinėje literatūroje[719] pagrįstai neskiriamas nuo būdvardžio *laũkas* (ir *láukas*) adj. „su balta kakta ar baltu snukiu (apie gyvulius)...“, plg. *laũkymė* „natūrali aikštė miške, medžių retuma girioje; proguma, prapleikė; balta dėmė gyvulio kaktoje ar snukyje“ (LKŽ VII 177-178, 179, 180). Iš giminingų kalbų pirmiausia verti dėmesio jų etimologiniai baltų kalbų atitikmenys lat. *laũks* „proskyna, aikštė miške; laukas, vieta po atviru dangumi; (veikimo, darbo) vieta, aikštė“, pr. *laucks* „dirva, žemė, laukas“, toliau s. vok. aukšt. *lōh* „aikštė, proskyna miške“, lot. *lūcus,* s. lot. *louco-* „šventa giraitė“, s. ind. *lokaḥ* „laisva vieta, erdvė; šviesi vieta, proskyna; visatos erdvė, pasaulis“, kuriems, tarp jų ir liet. *laũkas*, atstatoma prolytė ide. **louko-* „šviesi vieta, erdvė; proskyna, aikštė“ ir kurie toliau siejami su būdvardžiais gr. λευκός „baltas; šviesus, skaistus“, s. ind. *rocaḥ* „šviečiantis“ (< ide. **leukos*) ir veiksmažodžiais s. ind. *rócate* „šviečia, spindi, žėri“, toch. AB *lyuke-trä* „šviečia“, het. *luk-zi* „šviesėja, aušta“.[720] Neaiškus šaknies vokalizmas yra būdvardžių liet. *laũkas* (ir *láukas*) „su balta kakta ar baltu snukiu (apie gyvulius); praplikusia kakta, plikas“, lat. *làuks* „su balta kakta ar baltu snukiu (apie gyvulius). Jų etimologiniais atitikmenimis laikant gr. λευκός „baltas; šviesus, skaistus“, s. ind. *rocaḥ* „šviečiantis“ (< ide. **leukos*), reikėtų čia matyti ir baltų **laukas*, kuris išvirto į **laukas* tokiu pat būdu kaip, pvz., *tautà,* lat. *tàuta* vietoj ide. **teutā*. Arba galima spėti, kad šių baltų kalbų būdvardžių šaknies vokalizmas buvo priderintas prie daiktavardžių liet. *laũkas*, lat. *laũks* „proskyna, aikštė miške; laukas, vieta po atviru dangumi...“, kurių šaknies vokalizmas yra balsių kaitos rezultatas.

Toliau verta paminėti tokias semantines paraleles iš lietuvių kalbos, kaip antai: (7) *prapleĩkė* (ir *prapleikė̃*) „tuščia, nesužėlusi vieta javuose; aukštesnė vieta, kur pirmiausia nutirpsta sniegas; miško proskyna, laukymė...“ (LKŽ X 539); (8) *prašvaĩstė* (ir *prašvaĩkštė, prašváikštė,* matyt, su įterptu *k*, po kurio *s* virto *š*) „tarpas tarp debesų, properša, prošvaistė; tuščias tarpas miške, laukymė; tuščia, išplikusi vieta; pašvaistė“ (LKŽ X 574); (9) *progymà* „nedidelė miško aikštė“, *prógymė* „nedidelė miško aikštė; reta vieta girioje, prorėta“ (LKŽ X 786), *próguma* (ir *progumà*) „nedidelė miško aikštė; miško retuma, progymė; vieta tarp ko nors, tarpas, plyšys; prošvaistė,

[718] Иванов В. В. Цветовая символика в географических названиях в свете данных типологии (К названию Белоруссии). – *Балто-славянские исследования 1980,* 165.

[719] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 257, 281, 387-388; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 343-345.

[720] Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 481.

pragiedrulis, giedros tarpelis...“ (LKŽ X 788); (10) *próperša* „neužšalusi ar ištirpusi vieta upėje, ežere; tarpas tarp debesų, pragiedrulis; retesnė, šviesesnė vieta miške; koks nors trapas, plyšys“ šalia *próperšas* „bedugnė, duburys“ (LKŽ X 793-794); (11) *prõšvaista* „šviesi vieta tarp debesų, pragiedrulis; skersai mišką iškirstas ruožas, spindis; *prõšvaistė* „šviesi vieta tarp debesų, pragiedrulis; tarpmiškis, laukymė, proguma, šiaip koks protarpis, praretėjusi, neapaugusi vieta; pašvaistė “ (LKŽ X 800); (12) liet. *pólymas* „žema, drėgna, pelkėta vieta, raistas; didelis miško, lauko plotas‘, lat. *pàlums (pãlums)* „juosta, ruožas, kuo nors išsiskiriantys iš aplinkos; tuščia vieta (kur neauga javai ar žolė); blyškus spindėjimas, mirgėjimas danguje“, priesagų *-ymas, -ums* vediniai iš būdvardžių liet. **pãlas,* lat. *pãls (pàls)* „blyškus, nublukęs; šviesiai sartas (apie arklį)“, turėjusių, kaip atrodo, taip pat reikšmę „tuščias; plikas“;[721] (13) lat. *tĩrelis (tĩrẽlis)* „didelis, gilus raistas, liūnas; aukštai esanti pelkė; šienavimui paruošta, išvalyta pelkė ar krūmai; nesėtas laukas; miško aikštė, trakas, laukymė; mišrus miškas“, *tĩrums* „dirva, arimas, laukas“[722] : lat. *tĩrs* „švarus, grynas, tyras; grynas, tikras“, liet. *týras* „neapaugęs medžiais, plynas; tuščias, be žmonių; skaidrus, vaiskus, be priemaišų, permatomas (apie vandenį, dangų, stiklą ir pan.); švarus, nesuteptas, grynas; tikras, grynas, visiškas“. Iš suminėtų pavyzdžių matyti, kad reikšmė „dirva, žemė, laukas“ kalbos vartotojų sąmonėje yra glaudžiai susijusi, viena vertus, su reikšmėmis „(maža) aikštė, ertmė miške“, „laukymė, proguma miške ar tarp miškų; „miške lygi be medžių vieta; gerai matoma, aiški, šviesi vieta“ ir, kita vertus, su sememomis „šviesus, skaidrus“, „aiškus, ryškus“ ir galiausiai, matyt, su semema „degti“.

[721] Каралюнас С. Лит. *pólymas* „болотистое место“. – *Этимология 1979,* Москва, 1981, 110-111.

[722] *ME,* IV, 206; *EH,* II, 686; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* 1099-1100.

Baltų kalbų būdvardžių **āisto-* resp. **āist(i)į̄o-* „gerai matomas, šviesus, skaistus; giedras; karštas“ pagrindu galėjo susidaryti daiktavardžiai **āistos, *āist(i)į̄os, *āist(e)r-* (su priesaga *-r-/-er-*), „miške lygi be medžių vieta; gerai matoma, aiški, šviesi vieta; laukymė tarp miškų; (triskart iš rudens suarta) žemė, dirva, laukas ir pan.“, iš kurių ilgainiui baltiškųjų dialektų dirvoje galėjo išriedėti aisčių vardo formos **āist-į̄o-* (plg. Tacito *Aestiorum gentes*), **āist(e)r-į̄o-* (plg. skandinavų *Eistriam, Eistriis*) ir **āisto-* (plg. Jordano *Aestorum natio*). Pradžioje šie gentivardžiai galėjo reikšti „žemei, dirvai, laukui **āist-*, **āist(e)r-* priklausantys (scil. žmonės)“.

Kita vertus, šalia **āist-* „degti, kaisti; karštas; giedras; šviesus, skaistus; gerai matomas ir pan.“ galėjo būti ir **āisto-, *āist(i)į̄o-, *āist(e)r-* „miške lygi be medžių vieta; gerai matoma, aiški, šviesi vieta; laukymė tarp miškų; (triskart iš rudens suarta) žemė, dirva, laukas ir pan.“; taip spėti leistų ir 1559 m. revizijos akto duomenys: pirma, *Eisto ostupъ poseredine Olitskoj pušči (Эйсто оступъ посередине Олитской пущи)* ir, antra, *nadъ rečkoju Eistoju, Olitskaja pušča (надъ речкою Эйстою, Олит-*

ская пуща).[723] Rus. *ostupъ (ocmynъ)* reiškia „upės kranto iškyšulys, pakopa, terasa“.[724] Yra žinoma upė *Aistà* (acc. sing. *Aĩstą*) (dešinysis Širvintos [Šešupės intako] intakas, Bartninkai) su prie jos esančiu kaimu *Aistìškiai*.[725] Bet iš minėto revizijos akto matyti, kad būta ir kitos upės tuo vardu – tai Alytaus apylinkių *Eista (Эйстма)* – K. Būga kaip tik ir davė *Eista (Эйстма)*.[726] Jis taip pat pabrėžė, kad ir pro Bartninkus tekanti *Aistà* seniau taip pat turėjo šaknyje dvibalsį *ei*.[727] Toks šaknies vokalizmo svyravimas aiškintinas gana dažna *ai-* : *ei-* kaita gyvojoje kalboje, tarmėse. Dabar sunku pasakyti, kas iš ko yra kilęs – ar *Eisto (Эйстмо)*, upės kranto iškyšulio, pakopos, terasos pavadinimas – iš upėvardžio *Eista (Эйстма)*, ar atvirkščiai; dėl pastarosios galimybės semasiologiškai palyginkime, pvz., *Skařdis* (upė, Gelvonai), *Skařd-upis* (24 pavadinimai įvairiose Lietuvos vietose)[728] : liet. *skařdis* „status šlaitas, krantas, stati atkalnė; iškyšulys, pakopa, terasa“, *skařdžius* „status šlaitas, krantas, stati atkalnė; įdubimas, dauba, tarpukalnė, griova“ (LKŽ XII 751-752, 755-756); *Šlaĩtas* (upė, Krakės) : *šlaĩtas* „kalno šonas, atkalnė; krantas, skardis; nuolaidi vietovė, apaugusi medžiais, krūmais; lygios žemės plotas, lyguma“ (LKŽ XIV 995-996); *šalìs* „dešinė ar kairė kūno liemens pusė, šonas; viena daikto pusių, šonas; (upės, ežero, jūros ir pan.) krantas; vieta ar erdvė, esanti tolėliau nuo ko nors, nuošalė; pakraštys, tolesnė gyvenamoji vieta; vietovė, kraštas, teritorija...“ (LKŽ XIV 454-457), senuosiuose raštuose *šalė* (be kirčio) „žemė“: *Pakėlė Lot akis savo ir apžvelgė visą šalę* (paraštėje *žemę*) (BrB 1 Moz 13, 10 [LKŽ XIV 439]); *pašalỹs* „vieta palei kraštą, pakraštys; krantas, pakrantė; vieta, apylinkė; šalis, kraštas...“ (LKŽ IX 554), *atšalė̃* „pieva pagal lauką, papievis“, *atšaliaĩ* „prie lauko (dirvų) didokas nedirbamos akmenuotos ar šlapios žemės plotas, paprastai ganyklomis laikomas“ (LKŽ I² 439); *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste; ariamos žemės, dirvos plotelis tarp pievų; aikštelė miške...; pelkėta upės pakrantė“ (LKŽ XII 59); *vadà* „miško aikštė, laukymė; kelias“, *vãdė* „vandens užliejama vieta, užlaja; išdžiūstanti upė, sausupė“, *vãdagis* „pieva paupyje, vadaksnis; miško aikštė, laukymė“, *vãdaksnis* (ir *vadaksnỹs*) „upės įlanka, kuri tik per potvynius susisiekia su upe; vandens užliejama vieta, užlaja; pievos dirvų tarpuose“, *vadãkšlis* „vandens užliejama vieta, užlaja“ (LKŽ XVII 770, 775) ir su šaknies balsių kaita (*a* : *ā* > *o*) *vodà* „pievos įsikišimas į mišką, į krūmus, laukymė || nedirbamos žemės rėžis tarp dirvų; smėlio sekluma (upėje ar ežere)“ (LKŽ XIX 881); liet. *pratẽgė* „tuščia vieta tarp ko nors, tarpas, protarpis; tarpas tarp debesų, properša, prošvaistė; tuščias tarpas miške, laukymė;

[723] Lietuvių kalbos instituto Vardyno kartoteka (s.v.).

[724] *Словарь русских народных говоров*, 24, Ленинград, 1989, 93.

[725] Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 334; *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, 2; *Vietovardžių žodynas*, 13.

[726] Būga K. *Rinktiniai raštai*, I, Vilnius, 1958, 503.

[727] Ibid., 421, 422, 503.

[728] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, 147; Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, 37, 235.

tuščia, išplitusi vieta, prašvaistė“ (LKŽ X 576); rus. *ostrov (остров)* „iškili sausa vieta pelkėje; iškili sausa vieta pelkėtoje tundroje; vieta su kietu pamatu tundroje; iškilimas miške, lomoje, slėnyje, kur įsikuria kaimas; iškilimas tarp pelkių, apaugęs mišku, krūmais; iškilimas miške, apsuptas balomis arba lomomis; pievų gabalas tarp balų; kalva, kauburys pelkėse; mišku apaugęs kaukaras; mišku apaugusi vieta pelkėje“, „iškilimas lygumoje; kalva, iškilimas, gūbrys lygumoje“, „miško plotas atviroje vietoje (tarp laukų, pievų); miško plotas tarp pelkių; gyvenvietę, kaimą supantis miškas; miško plotas su aviliais bitėms; vienos rūšies medžių plotelis; pušynas tarp lapuočių ar mišrių medžių; didelis, senas, tankus miškas; didelis miškas toli nuo gyvenvietės...“, „aikštė miške; aukšta žole apaugusi vieta miške“.[729]

Semasiologiniu atžvilgiu čia labai tinka ir *eikštė* (acc. sing. *éikštę*), taip pat *éikštė* „miške lygi be medžių vieta; gerai matoma, aiški vieta; brasta“ (LKŽ II² 1060). Tačiau reikšmė „brasta“ verčia kelti klausimą dėl šio žodžio ištakų. Iš toliau duodamų pavyzdžių matyti, su kuo giminiuojasi reikšmė „brasta“: liet. *dūbra* (be kirčio) „iš žabų ir akmenų padaryta brasta“, *dubrà* „duoba miške“, *dubrẽ* „proskyna (miške, girioje)“ (LKŽ II² 784), lat. *dubra* „pelkė, palios“, s. sl. *dъbrъ* „dauba, duburys; klonis, slėnis“, s. rus., rus. bažn. *dъbrъ, dьbrъ, debrъ, deberъ (дъбръ, дьбръ, дебръ, деберь)* „kalnų šlaitas, tarpeklis; mišku apaugęs klonis, slėnis; miškas; srautas, urulys, tekantis tarpekliu“;[730] lat. *gatva* „brasta, perėjimas (Durchgang); (laivų) plaukiojimo takas (Fahrwasser)“ (K. Ulmanio žodynas), lat. *gatva* „alėja; bandotakis“, liet. *gãtvė* „kelias tarp namų miestuose ir sodžiuose; genesys, varykla“; lat. *gãtis* plur. ir sing., *gãtes (gãtes)* plur. „kelias, perėjimas, takas; bičių avilio landa; bičių kelminio avilio uždaromoji lenta“, *gãte* „išliejimas, paplavos; krioklys“, *gãtis (gãtis)*“ (Lielupės) ištaka iš Babytės ežero; šio ežero vandens takai tarp nendrių laivams ir žuvims“, bltr. *gasь (гаць)* fem. „kamša (pereiti, pervažiuoti per pelkę, raistą); kaimo kelias, gatvė, grįsta plonais rąstais, su grioviais iš abiejų pusių; užtvanka, damba per upelį, tvenkinį; kelias...“; liet. *vara* (be kirčio) „brasta (Fuhr)“[731] (LKŽ XVIII 128) etimologiniai atitikmenys kitose ide. kalbose gali būti alb. *urë* „tiltas“ (jeigu kilęs iš **u̯aru*[732]), s. skand. *vǫr* fem. „akmeninis tiltas iš abiejų prieplaukos pusių“ (< **waru*), isl. *vör* fem. „įlanka; prieplauka“, norv. dial. *vor* masc. „aukštas akmenų ar žvirgždo klodas“, norv. runų *waruR* „t. p.“, vid. vok. žem. *war* neutr., *were, ware* fem. „užtvanka; damba, pylimas“, vid. oland. *ware, were* „t. p.“, s. angl. *mylenwaru* „malūno užtvanka“; [733] lot. *vadum* neutr., *vadus* masc. „brasta; sekluma; dugnas; giluma“. Tad reikšmė „brasta“ gali būti ir reguliarus šios semantinės filiacijos

[729] *Словарь русских народных говоров,* 24, 80-81.

[730] *Этимологический словарь славянских языков,* 5, Москва, 1978, 176.

[731] *Lexicon Lithuanicum,* 176.

[732] Орел В. На полях албанского этимологического словаря. – *Этимология 1997–1999,* Москва, 2000, 134.

[733] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* 674; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 150.

narys. Tai nustačius, galima kelti klausimą dėl etimologinio ryšio tarp, viena vertus, *eikštẽ* (acc. sing. *éikštę*), taip pat *éikštė* „miške lygi be medžių vieta; gerai matoma, aiški vieta; brasta“ ir, kita vertus, upės kranto iškyšulio, pakopos, terasos pavadinimo *Eisto (Эŭcmo),* juoba kad iškyšulys, pakopa, terasa ir yra status šlaitas, krantas, plg. minėto *skařdis* reikšmes.

Tam tikros vietos miške – upės kranto iškyšulio, pakopos, terasos – pavadinimas *Eisto (Эŭcmo)* vis dėlto vertas ypatingo dėmesio, nes tiek struktūriškai, tiek ir semantiškai jis gražiai įsijungia į čia apžvelgtų šaknies *aišk-*, atitinkamai *aist-* žodžių būrį. Todėl negalima visiškai atmesti prielaidos, kad upėvardžiai *Aistà* ir XVI a. *Eista (Эŭcma)* yra kilę iš apeliatyvo **āistā* „brasta; upės krantas; (kranto) iškyšulys, pakopa, terasa; miške lygi be medžių vieta; aiški, šviesi vieta, laukymė miške ir pan.“, – dėl tokios galimybės plg., pvz., *Spiñdžius* (upė [įteka į Spindžiaus ežerą], Onuškis), *Spindžiùs* (ežeras, Onuškis) : *spiñdžius* „šviesi linija, iškirsta miške, proskyna; vieta miške arba vandenyje, kur medžiojama ar žvejojama...“; *Spingis* (be kirčio, upė, Šilalė) : *spiñgis* „šviesos ruožas, šviesulys; siaura, tiesi ir ilga linija, iškirsta miške, proskyna“.[734]

Reikšmių „status šlaitas, krantas“, „(upės kranto) iškyšulys, pakopa, terasa“, „(pelkėta upės) pakrantė“ ir „(aiški, šviesi iškirsta) vieta, aikštelė, laukymė miške ir pan.“ *tertium comparationis*, matyt, buvo reikšmė „vieta miške arba vandenyje (kur medžiojama ar žvejojama)“.

Kalbant apie liet. **āistā* „brasta; upės krantas; (kranto) iškyšulys, pakopa, terasa; miške lygi be medžių vieta; aiški, šviesi vieta, laukymė miške ir pan.“, verta prisiminti nenustatytos kilmės senosios graikų kalbos žodį ἠϊών, doriečių ἀϊών, -όνος fem. „krantas; pakrantė, pajūris, paupys“. Pagal V. Pisanio pasiūlytą hipotezę jis turėjęs atrodyti **āwi-ōn*.[735] Bet niekas netrukdo spėti jo prolytę buvus **āis-ōn* (ide. šaknis **eh₂is-*/ **h₂is-*?). Tada šaknį **āis-* „krantas; pakrantė, pajūris, paupys“ būtų galima matyti pirmajame pavadinimo *Aismarės* sande (atseit būtų “kranto, pajūrio marios“). Gr. ἤπειρος, doriečių ἄπειρος „žemynas, sausuma, kieta žemė“ ir „krantas; pakrantė, pajūris“, kaip opozicija jūrai ir saloms, tiksliai atliepia germ. **ōfera-* (< ide. **āpero-*) žodžiuose vok. *Ufer* „krantas; pakrantė, pajūris, paupys, paežerė“, s. angl. *ōfer* ir kt.[736] Reikšmių reguliarumas dar matyti, pvz., iš val. *glan* „kraštas, šonas; (jūros, ežero) krantas“, bretonų *glann* „krantas“, vid. bretonų *glenn* „šalis, kraštas“, air. *glenn* „slėnis“, val. *glyn* „t. p.“[737]

Pasiaiškinus, kad jų turimos reikšmės yra giminingos, galima žengti dar vieną žingsnį. Graikų αἶα „žemė“, nors jau vartojamas Homero poemose ir laikomas ar-

[734] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 311-312.

[735] Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque,* 408. Plg. Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* I, Heidelberg, 1960, 626-627.

[736] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* I, 640; Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque,* 415.

[737] Buck C. D. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Chicago Illinois, 1949, 33.

chaizmu,[738] yra vienas iš neaiškiausių graikų kalbos žodžių (gal netgi neindoeuropietiškos kilmės).[739] Bet yra viena galimybė jį laikyti indoeuropietišku. Reikėtų pradėti nuo H. M. Hoenigswaldo minties, kad toponimas Αἰολίς, -ίδος „Ajolidė“ ir atitinkamai etnonimas Αἰολεῖς „ajolai“ (viena iš keturių pagrindinių senovės graikų genčių)“ yra pasidarytas iš Αἶα. Tad Αἰολεῖς „ajolai“ galima suvokti buvus „Aia žemės gyventojai“. Priesaga *-oli-* esanti ta pati kaip ir kitos graikų srities pavadinimo, būtent Ἀργολίς „Argolidė“. Argonautų mite dažnai minima Αἶα kaip Kolchidės pavadinimas. Manoma, kad vardas Kolchidė (Κολχίς, -ίδος) atsirado vėliau ir Homero laikais buvo vartojamas paraleliai su Αἶα, plg. ἐς Αἰάν τε τὴν Κολχίδα „į (šalį) Aia, į Kolchidę“. Yra žinoma, kad priešistoriniais laikais būta graikų genčių ryšių su Kaukaze gyvenusiais kartvelais, ir argonautų mitas gali atspindėti graikų atėjimą į Kolchidę II tūkstanmetyje pr. Kr.[740] Vadinasi, Αἶα "Kolchidė" (tai yra αἶα „žemė“) gali būti graikų kolonistų palikimas Kaukaze. Ši aplinkybė patvirtintų graikišką šio žodžio pobūdį ir leistų αἶα „žemė“ (jeigu iš **aisi̯a* < **Hh₂is-*) susieti su gr. ἠϊών, doriečių ἀϊών, -όνος fem. „krantas; pakrantė, pajūris, paupys“ (jeigu iš **āis-ōn* < **Heh₂is-*). Nuo gr. ἠϊών, doriečių ἀϊών, -όνος fem. „krantas; pakrantė, pajūris, paupys“ liet. *Eisto (Эйстмо)* (< **āistā*) pirmykšte upės kranto iškyšulio, pakopos, terasos reikšme skirtųsi priebalsiu *-t-*. Įdomu, kad jo turėjimu, be to, pasižymi (kietą) žemę, jos gabalą žyminčios gimininių kalbų leksemos s. ind. *iṣṭakā-*, *iṣṭikā-* fem. „(degta) plyta“, av. *ištiia-* neutr. „plyta“, *zəmōištuua-* neutr. „molio plyta“, s. pers. *išti-* fem. „lauke džiovinta plyta“, kildinamos iš dalyvio **išta-* „degtas, įkaitintas“.[741] Šiame kontekste tada reikėtų jas vesti iš **išta-* (< **Hh₂ist-*) reikšme (ne „degtas, įkaitintas“, bet) „žemė; molis“. Indigeniu tocharų B kalbos žodžiu laikomas *iścem* „molis; plyta“.[742]

[738] Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque,* 29.

[739] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I, 29.

[740] Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. *Индоевропейский язык и индоевропейцы,* II, Тбилиси, 1984, 907.

[741] Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* I, 94; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* I, 201.

[742] Adams D. Q. *A Dictionary of Tocharian B,* 67.

Ide. priesaga *-(i)i̯o-* pradžioje buvo vartojama iš daiktavardžių darytis būdvardžiams su santykio, priklausymo reikšme, plg. s. ind. *pitrya-*, *pitriya-*, gr. πάτριος, lot. *patrius* „tėviškas, tėvo, iš tėvo kylantis“ (: s. ind. *pitár-*, gr. πατήρ, lot. *pater* „tėvas“); s. ind. *apya-* „vandenyje esantis“ (: s. ind. *ap-* fem. „vanduo“); gr. ποτάμιος „upės, upei priklausantis“ (: ποταμός „upė“). Šis archajiškas darybos tipas yra išlikęs gyvas lietuvių kalboje, plg. *vãgis* adj. „kuris eina vaga, vaginis (apie arklį)“ (LKŽ XVII 822), su kalbamąja priesaga pasidarytą iš *vagà*. Vadinasi, **āist(i)i̯o-*, **āist(e)r(i)i̯o-* su priesaga *-(i)i̯o-* būtų išsivesti iš **āist-*, **āist(e)r-* „(jūros, marių, upės) krantas; sausuma, žemynas; žemė; dirva, arimai“, ir pradžioje būtų reiškę „(jūros, marių, upės) krantui; sausumai, žemynui; žemei; dirvai, arimams priklausantys (scil. žmonės)“.

Šia prasme vertas dėmesio reikšmės skirtumas tarp *arẽjs* ir *arājs* latvių kalboje: *arẽjs* reiškia artoją, žemės dirbėją, tą, kuris aria žemę, todėl liaudies dainose dažnesnis išsireiškimas *zemes arẽjs*, o *arājs* vadinamas kaimo žmogus, valstietis, laukų gyventojas, žemdirbys (Landmann), kurio pašaukimas yra žemdirbystė (ME I 140). Pabažuose (Sėjos apyl., Rygos r.) *arāji*, *arājnieki* vadinami krašto gilumoje gyvenantys žemdirbiai, ūkininkai, kaip žvejų priešingybė (ME I 140). Pajūrio gyventojai toliau nuo jūros kranto gyvenančius savo kaimynus vadina *arājnieki* (EH I 129).

Galimas daiktas, būtent pajūrio gyventojai (iš baltų tokie galėjo būti, tarkime, kuršiai) aisčiais – žemės žmonėmis – vadino visas žemyno gilumoje gyvenusias gentis, kaip pajūrio gyventojų – ne vien žvejų – priešingybę. **Aistịo-* /**aisto-* „žemė“ galėjo vartoti pajūrio gyventojai, pvz., kuršiai, juo vadinę, tai yra vertę „žemės gyventojai“, kaip toliau nuo pajūrio, žemyno gilumoje, gyvenančius žmones. *Zeme* į *Aĩstere* galėjo pakeisti taip pat kuršiai, kai čia iš žemyno ėmė keltis latviai kolonistai – „žemės žmonės“.

4.

AISMARIŲ KLAUSIMAS

Wulfstano pranešimo fragmentas, kur paminėta *Éstmere*, atrodo taip: *ond seo Wisle liþ ut of Weonodlande ond liþ in Éstmere, ond se Éstmere is huru fiftene mila brad; þonne cymeð Ilfing eastan in Éstmere of ðæm mere ðe Truso standeð in staðe, ond cumað ut samod in Éstmere, Ilfing eastan of Éstlande* [nuorašuose *Eastlende*] *ond Wisle suðn of Winodlande* „Vysla teka iš vendų žemės ir įteka į Aismares. Aismarės yra apie penkiolika mylių platumo. Paskui atiteka iš rytų Elbingo upė į Aismares iš to ežero, ant kurio kranto stovi Drūsa. Į Aismares jos subėga kartu: iš rytų, iš Aisčių žemės, – Elbingas ir iš pietų, iš vendų žemės, – Vysla“.[743] Kaip matome, Wulfstano *Éstmere* lietuviškai verčiama *Aismarėmis*. Šioje Wulfstano pranešimo ištraukoje tikriausiai kalbama apie tą Baltijos jūros įlanką, kuri telkšo kitapus Sembos pusiasalio, kur senovėje tiesiog sutekėjo Vysla su savo atšakomis, ir kuri vokiškai vadinasi *das frische Haff*. Lietuviškai toji įlanka vadinama *Aismarėmis*. Tad *Éstmere* labai gali būti *Aismarės*, nes aiškiai sakoma, kad „Vysla teka iš vendų žemės ir įteka į Aismares *(Éstmere)*“. Be to, pavadinimų *Éstmere* ir *Éstland* pirmieji sandai sutampa. Todėl Wulfstano *Éstmere* lietuviškai galima versti *Aismarėmis*. Wulfstano *Éstmere* iš tikrųjų daugelio tyrinėtojų yra laikoma Aismarėmis, tapatinami ir jų pavadinimai. Vadinasi, tai būtų

[743] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I, 168.

pirmoji Aismarių fiksacija istoriniuose šaltiniuose. Tačiau kyla ir problemų: 1) ar *Aismarės* yra tikras, autentiškas pavadinimas? 2) kas jį vartojo ir iš kur jis atsirado? 3) ar jis tikrai atrodė **Aist-marēs* ir reiškė „Aisčių marios"?

Bet pirma pažiūrėkime, kaip šie dalykai aiškinami atitinkamoje mokslinėje literatūroje.

1913 m. išspausdintame straipsnyje „Kalbų mokslas bei mūsų senovė", priminęs, ką apie tai pranešė Wulfstanas, K. Būga rašė: „*Aisčių* (o gal *aistų*?) vardas išliko gyvas Jūros kojos varde *Aismarės* „das frische Haff". Vardas *Aismarės* bus kilęs iš *Aist-marės*".[744] Rusiškai rašytame savo straipsnyje K. Būga *Aismarės* taip pat kildino iš **Aist-marės,* bet jau nurodė, kad rėmėsi Nesselmanno žodynu ir J. Schmidto darbu.[745] Tokia K. Būgos nuomonė išliko pastovi per visą jo mokslinės kūrybos laiką.[746] 1922 m. „Kalboje ir senovėje" K. Būga rašė, kad Mažosios Lietuvos vakariečių (tai yra lietuvių) „das frische Haff" vadinta *Aist-marėmis,* t. y. *áisčių mãriomis,* ir paminėjo Wulfstano *Éstmere*.[747] Suprasdamas, kad *Aismarės* yra *mare Aestiorum,* tai yra *Aisčių marios,* pirmą kartą šį pavadinimą K. Būga sukirčiavo laiške savo draugui Maxui Vasmeriui, apie 1921 m. rašytame rusų kalba: liet. *Áismarės,* t. y. *mare Aestiorum*.[748] Iš *Lietuvių kalbos žodyno* įvado „Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai" aiškiai matyti, kad K. Būga kirčiavo pagal savo paties sukirčiuotą *áisčiai*: „Wulfstano marias „Estmere" lietuviai dar neseniai vadinę (gal ir šiandie dar tebevadina) *Aismarėmis* N 13, t. y. *áistmarėmis, áisčių mãriomis*.

Jei *Estmere* yra *áis(t)marės,* tai Wulfstano *estai* (*to Estum, mid Estum, Eastum* = IX amžiaus Einhardo vardui *Aisti*) turi būti *áisčiai*".[749]

Tai patvirtina ir glosa *Lietuvių kalbos žodyne* 1924 m.: „**Aismarės** (iš senėlesnės lyties *áist-marės* „áisčių mãrios")", kur nurodomi F. Nesselmanno *Lietuvių kalbos žodyno* (p. 13) duomenys.[750]

Straipsnyje „Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje" 1924 m. K. Būga konstatavo: „Frisches Haff'o"... lietuviškasis vardas *Aismarės* (iš senėlesnės lyties **Áistmarės*) rodo, kad áisčių gyventa į pietus nuo sėmbų, o į vakarus nuo galìndų ir sūdų (sūdùvių)", ir išnašoje pridūrė: „*Aismares* pažįsta dar ir Vulfstanas apie 900 m.: sen. angl. *Éstmere*".[751] Visai panašiai dar užsiminta tų pačių metų straipsnyje „Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje": *Aismarės*, t. y. aisčių marios, Vulfstano *Estmere*.[752]

Šitaip aiškindamas ir argumentuodamas, suprantama, K. Būga rėmėsi ano meto indoeuropeistikos tyrimų išvadomis, o pavadinimą *Aismarės*, kaip pats pažymėjo, paėmė iš F. Nesselmanno *Lietuvių kalbos žodyno*. Mintį, kad keliautojo Wulfstano pranešimo *Éstmere* yra Ais-

[744] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 401 (išn. 1). Taip jau Būga K. *Aistiški studijai,* I-oji dalis, 1.
[745] Idem. *Rinktiniai raštai,* I, 443-444.
[746] Idem. *Rinktiniai raštai,* II, 123, 333, 552, 897.
[747] Ibid., 272, 292.
[748] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 897.
[749] Ibid., 123.
[750] Ibid., 333.
[751] Ibid., 552.
[752] Ibid., 731.

čių marios (Aistenmeer) ir žymi tą Baltijos jūros įlanką, kuri vokiškai vadinama *das frische Haff*, pirmasis pasakė K. Zeussas: „prie Aismarių, kurios vadinasi aisčių marios (am frischen Haff, das Aistenmeer heisst)".[753] Šią nuomonę plėtojo ir grindė K. Müllenhoffas.[754]

Tačiau dėl pavadinimo *Aismarės* kilmės ir reikšmės buvo pareikšta skirtingų nuomonių. V. Kiparskis manė, kad jeigu *Aismarės* nėra išgalvotas pagal iš literatūros (Wulfstano) žinomą *E[i]stmere*, tai tikriausiai atsiradęs iš liet. dial. **āž-mares* arba iš latvių („kuršių") **aiz-mares* „hinten dem (Kurischen) Haff" ir todėl nieko bendra su gentivardžiu *Aestii* neturįs.[755] Turėdamas galvoje tą Wulfstano kelionės aprašymo vietą, kur sakoma, kad iš rytų į jūros dalį, vadinamą *Éstmere*, įteka Elbingas, Wulfstano pranešimo *Ilfing*, A. Gateris (Gāters) teigė, kad, jeigu čia nėra klaidos, šią *Éstmere* galima būtų tapatinti su *Aismarės* „das frische Haff" ir drauge pastarasis pavadinimas pasirodytų esantis senas palikimas (eine alte Überlieferung).[756] Tokiu atveju būtų galima manyti, kad *Aismarėmis* anuomet vadinosi ne tik Baltijos rytų dalis, bet ir visa jūra, nepaisant to, kad vardu *Ostsæ* germanų buvo vadinama visa Baltijos jūra. Tai rodytų islandiškas Baltijos jūros pavadinimas *Eystrasalt*.[757] K. Kuzaviniui atrodė, kad hidronimas *Ais(t)marės* (Wulfstano *Eastmere*) buvęs naujai perdirbtas iš senesniojo **Aista* ir jų pakrančių gyventojams baltams reiškęs „įsiliejančias, įtekančias (į Baltijos jūrą)".[758] J. Endzelyno nuomone, aisčių baltiškumą liudytų ir liet. *Ais[t]marės* „das frische Haff", jeigu tai būtų autentiškas pavadinimas.[759] Taip sakydamas, J. Endzelynas galvoje turėjo J. Gerulio pastabą, kad *Aismarės* kaip mokslinė pramonė esąs smarkiai įtartinas (als gelehrte Erfindung stark verdächtigt).[760] Ir iš tikrųjų esama pamato abejoti šio pavadinimo autentiškumu. Mat vardas *Aismarės* paliudytas vėlai ir vienintelio šaltinio – F. Nesselmanno žodyno.

F. Nesselmanno *Lietuvių kalbos žodyne* šį pavadinimą randame paliudytą dukart ir abiem atvejais etimologizuojamą: „*Aismares*, das frische Haff. Other ir Wulfstan, du Alfredo Didžiojo jūreiviai, vadina *Estmeer*, taigi, Aisčių jūra (?) [also: das Meer der Aestier (?)]".[761] Kaip matome, yra padėtas klaustukas, vadinasi, ką teigė F. Nesselmannas, nebuvo jam taip jau visai tikra. Ir tuo labiau, kad kitoje žodyno vietoje

[753] Zeuss K. *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, 668.
[754] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde*, 12-13.
[755] Kiparsky V. Baltische Sprachen und Völker. – *Baltische Lande*, 52.
[756] Gāters A. Osti und Ostsæ. – *Beiträge zur Namenforschung*, 5 (3), 1954, 246.
[757] Ibid., 246-248.
[758] Kuzavinis K. Etymologica. I. Baltų etnonimų kilmės klausimu, *Baltistica*, I(2), 1966, 178.
[759] Endzelīns J. *Senprūšu valoda*, 6-7.
[760] Gerullis G. Baltische Völker. – *Reallexikon der Vorgeschichte* hrsg. von Max Ebert, I, 337. – J. Gerulis teigia, kad, kiek žinąs, šį pavadinimą pirmasis yra paminėjęs J. Brodovskis savo rankraštiniame lietuvių kalbos žodyne. Lietuvių kalbos institute esančioje J. Brodovskio žodyno kopijoje čia rašantysis nieko panašaus nerado.
[761] Nesselmann G. H. F. *Wörterbuch der Littauischen Sprache*, Königsberg, 1851, 13.

duotas kitas aiškinimas: „Pirmenybė teiktina lyginimui su lat. *aiz* „už" (Die Vergleich mit lett. *ais* „hinter" ist vorzuziehen); vadinasi, *Aismares* „Užpakalinės marios, Užmaris" (also *Aismares*, das hintere Haff)".[762] Su s. angl. (Wulfstano) *Éstmere Aismarės* lygino ir kildino iš **Aistmarės* taip pat žymus vokiečių indoeuropeistas J. Schmidtas, nurodydamas K. Zeusso veikalą ir F. Nesselmanno žodyną.[763] F. Kuršaitis savo žodyne *Aismarės* „das frische Haff" rašė laužtiniuose skliausteliuose ir pridūrė: „Patikrinti, ar kas nors dar ir dabar das frische Haff taip vadina, neturėjau galimybės".[764] Dar įdomiau tai, ką pasakė A. Bezzenbergeris: „Nesselmannas „Lietuvių kalbos žodyne" Frisches Haff'ui duoda vertimą *Aismarės*, kur galima atpažinti *Aist-mares*. Bet aš nežinau, iš kur jis šį žodį gavo, ir kaip lietuviškas anų vandenų pavadinimas man žinomas *Bràneburke máres*, tai yra „Brandenburger Haff" (Brandenburgas yra didelė gyvenvietė prie Frisches Haff)".[765]

Tad bene vienintelis pavadinimo *Aismarės* šaltinis yra F. Nesselmanno *Lietuvių kalbos žodynas,* kur jį randame dukart paliudytą. Vadinasi, pagrįstai kyla klausimas, iš kur tokį pavadinimą F. Nesselmannas gavo – išgirdo iš gyvosios lietuvių kalbos, lietuvių žvejų tarmės, ar sužinojo iš L. Rėzai rašyto W. Beerbohmo laiško (žr. toliau).

Tiesą sakant, atidžiau pasižiūrėjus, nematyti priežasties, dėl kurios hidronimą *Aismarės* reikėtų laikyti „moksline pramone". Jeigu vardas *Aismarės* būtų kieno nors iš mokslininkų pramanytas žodis, tai akstiną turbūt tegalėjo duoti istorinių šaltinių minimi aisčiai ir jų lokalizavimas Sembos pusiasalyje, prie marių. Tokiu atveju toji „mokslinė pramonė", labai tikėtina, turėjo būti **Aistmarės* su (*-t-*!). Jeigu taip, tai pozicijoje tarp priebalsių *s* ir *m* priebalsis *t* šnekamojoje kalboje turėjo dėsningai iškristi. Į šią aplinkybę, konkrečiai kalbėdamas apie *Aismarės,* dėmesį atkreipė dar J. Schmidtas. *Aismarės* jis lygino su s. angl. (Wulfstano) *Éstmere* ir kildino iš **Aistmarės*, nurodydamas K. Zeusso veikalą ir F. Nesselmanno žodyną.[766] Iš to fakto, kad Aismarių varde dabar turime ne **-stm-*, bet su lietuvių kalbos fonotaktikos taisyklėmis sutinkantį junginį *-sm-* (fonetiškai dėl *-t-* iškritimo plg., pvz., liet. *raìspelkis* : *raìstpelkė* „raistas" [LKŽ XI 59, 61]), galima daryti išvadą, kad *Aismarės* atspindėjo realų lietuvių kalbos tarimą ir kažkada veikiausiai buvo lietuvių kalbos faktas.

Geografas V. Gudelis atkreipė dėmesį į Klaipėdos burmistro (1836–1840) W. Beerbohmo laišką, Klaipėdoje rašytą L. Rėzai 1839 m. lapkričio 12 d. Jame skaitome: „Ays marės – pirmasis skiemuo tariamas šiek tiek pratęstai ir dėl to skamba

762 Ibid., 383.

763 Schmidt Joh. [Anmerkung 1]. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 33, 1895, 159.

764 Kurschat F. *Littauisch-deutsches Wörterbuch,* Hale a. S., 1883, 3.

765 Bezzenberger A. *Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner,* Stuttgart, 1889, 7 (išn. 2).

766 Schmidt Joh. [Anmerkung 1]. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 33, 1895, 159.

ne visai taip, kaip vokiškas žodis „Eis“ [„ledas“]. Man ligšiol nepavyko išsiaiškinti šio žodžio kilmės. Vokiečių kalba Aismarės (Frisches Haff) vadinamos Brandenburgo mariomis nuo čionykščio amto (srities), turinčio tą patį pavadinimą. Aš manau, kad Aismarių vardas yra kilęs iš labai senų laikų, iš vardo „Aisti“, kaip kad buvo vadinami „Aestii“. Jie nuo seno gyveno Baltijos pietinėje pakrantėje, Prūsuose, ir turėjo gintaro [...]. Kuršių marias vietiniai gyventojai vadina marės“.[767] Galimas daiktas, L. Rėza, ilgametis (1810–1840) Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro direktorius, buvo suinteresuotas marių – Kuršių ir Vyslos įlankų – lietuviškais pavadinimais ir, kažką panašaus žinodamas ar išgirdęs, prašė Klaipėdos burmistro šį pavadinimą paaiškinti. V. Gudelis tvirtai teigia, kad šis Vyslos įlankos pavadinimas tebebuvo vartojamas XIX a. pirmoje pusėje ir W. Beerbohmas pats šį žodį girdėjo iš Kuršių marių lietuvių žvejų. W. Beerbohmas, kaip ir jo tėvas, kuris buvo žūklės inspektorius – fišmeisteris, ilgą laiką gyveno Ventės rage ir artimai bendravo su lietuvių žvejais.[768] Pateiktais faktais ir šitokia jų V. Gudelio duota interpretacija, atrodo, nereikėtų abejoti, ir visa tai galima laikyti pavadinimo *Aismarės* kaip lietuvių kalbos fakto patvirtinimu. Nurodytoje W. Beerbohmo laiško vietoje Aismarių vardas paminėtas du kartus: *Ays marės* pastraipos antraštėje (nes laiške duodama ir daugiau lietuvių žvejų vartojamų žodžių su jų reikšmėmis) ir *Ays/marės* pačiame tekste dalį žodžio nukeliant į kitą eilutę.[769] Vadinasi, *Aismarės* nėra niekieno prasimanymas – jį žinojo ir vartojo Kuršių marių žvejai lietuviai . Todėl A. Salio „Lietuvos žemėlapio vardyne“ atlikta jo kodifikacija yra visai vietoje: *Áismarės* (vok. Frisches Haff, lenk. Zalew Wiślany).[770]

Atstatant senesnę pavadinimo *Áismarės* formą **Aistmarės* su (*-t-*!), pirmiausia ir daugiausia remiamasi Wulfstano *Éstmere,* o šis yra suvokiamas buvęs **Aist-marēs* „Aisčių marios (Estenmeer)“. Labai gali būti, kad Wulfstanas Vyslos ir jos intako gėlo vandens marias pavadino „Aisčių marios“. Ir iš tikrųjų *Éstmere* geriau neskirti nuo *Éstland,* kur pirmuoju sandu eina aisčių etnonimas. Analogijų randame (senovės) Skandinavijoje. Tokie hidronimai kaip *Göta-älv* (s. skand. *Gaut-elfr*) vakarų Švedijoje arba *Gute-ån* Gotlando saloje[771] aiškinami kaip „gautų upė (Fluß der Gauten)“.[772] Taigi šie vandenvardžiai yra pasidaryti iš etnonimo, gautų vardo. Bet tokiu atveju **Aist-marēs* „Aisčių marios“ reikia laikyti antrinės kilmės, *ad hoc* dariniu, sugalvotu atskiram atvejui.

[767] Gudelis V. Apie Aistmarių vardą. – *Mokslas ir gyvenimas,* 1973, Nr. 6, 20-21.

[768] Naudodamasis proga, monografijos autorius nuoširdžiai dėkoja prof. Vytautui Gudeliui, paskambinusiam ir maloniai atkreipusiam dėmesį į W. Beerbohmo laiško L. Rėzai turinį tuoj po straipsnio „Aisčiai ir jų vardas“ (in: *Mokslas ir Lietuva,* '91/2, 4-12) pasirodymo.

[769] Lietuvos Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius (Liudviko Rėzos fondas, F 137–5, 35-tas lapas).

[770] Salys A. *Raštai,* II. Tikriniai vardai, Roma, 1983, 496.

[771] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* 183.

[772] Anderson Th. Gøtar. Namenkundliches. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* XII, 280.

Kitas klausimas, ar *Áismarės* senoji forma iš tikrųjų buvo **Aistmarės* su (*-t-*!).

Į šį klausimą atsako ir šio geografinio pavadinimo autentiškumą patvirtina tolygiõs ar panašiõs formaliõsios bei semantinės struktūros lietuvių ir latvių kalbų vietovardžiai. Iš tokių pirmiausia minėtini *Ajskarkle* (Onuškis, buv. Zarasų pavietas [iš 1854 m. dokumento]), *Áiskapis* (pamiškė, kur buvo senosios kapinės, buv. Juozališkio k., Nemunėlio Radviliškis, Biržų r.), *Aispudỹnė* (miškas, Vismantų k., Rozalimas, Pakruojo r.). Kadangi žodžio pradžioje gana dažnai kaitaliojasi *ai-* ir *ei-*, galima prisiminti XVI a. vietovardžius *Eisialaukas* (*[Ейсялавкасъ]* armuo, dirva Šiauduvos vls.),[773] *Eismilga* (*[Ейсмильга]* upelis, Veliuonos vls., netoli Kėdainių, var. *Esmilgis [Есмильгисъ]*), *Eismilgis (Ейсмильгисъ)* upė ir šienaujama lanka Josvainių vls., var. *Esmilga* (*[Есмильга]* upė),[774] kurie, matyt, kilę iš **Ais-smilg-*, ir tai patvirtintų upėvardžio *Smilgáitis* (Smilgos dešinysis intakas, Josvainiai) gretiminė forma *Asmilgis* (be kirčio) gyvojoje kalboje[775] (iš **Ais-smilgis*). Vadinasi, juose išsiskiria sandai *Aisia-/Eisia-* ir *laukas, Smìlga* ([var. *Smilgỹs*] Nevėžio dešinysis intakas, Krakės), *Smìlgis* (upė, Marijampolė), apeliatyvas *smìlga*. Krinta į akis *Áispurvė* (viensėdis, Parovėja, Biržų r.) ir latvių *Eispurv* ([1850 m.] viensėdis prie Sventės, netoli Ilūkštos)[776] sutapimas. Minėtinas ir latvių *Aĩslejas* (pieva, prie Matkulės,[777] Tukumo r.). *Áispurvė* ir *Eispurv* su lat. *Áizpurvs, Aizpurvi, Aizpurvji* etc. (priešdėlis *aiz-* ir *pùrvs*) turbūt nieko bendra neturi. Šitų hidronimų bei toponimų, kur gražiai dera ir *Aismarės*, semantinė struktūra apima ne tik tai, kad antraisiais jų sandais eina to paties semantinio lauko apeliatyvai liet. *puřvas,* lat. *pùrvs* „bala, pelkė“, liet. *mãrios, kařklai, kapaĩ,* lat. *leja* „klonis, slėnys“, bet ir tą patį pirmojo sando elementą. Vadinasi, galima daryti išvadą, kad tą patį *Ais-* (bet ne **Aist-*) kaip ką tik minėti vardai turi ir *Aismarės*. Kad čia iš tikrųjų esama *Ais-/Eis-*, matyti iš *Aisabalis* (be kirčio, pieva buv. Semeliškių vls. ir girininkija, buv. Trakų aps.) bei jau minėto *Eisialaukas* (*[Есялавкасъ]* armuo, dirva Šiauduvos vls.). Tad turime **Aisa-/*Aisia-/*Eisa-/*Eisia-*.

Šitą dėmenį etimologiškai galėtume sieti su liet. *aisùs (aĩsų)* „graudus, gūdus, gailus“ (LKŽ I² 41), paliudytu jau K. Sirvydo žodyne (*karčiai, aisiai* [SD 331]). Jį turėjus dar reikšmę „aitrus, kartus“ rodo veiksmažodis *áisterėti (-ėja)* „būti kiek aitriam, karstelėti“ (Kupiškis [LKŽ I² 40]). Su priesaga *-ter-* (plg., pvz., *srėbterėti* : *srėbti*) jis bus išsivestas iš akūtinės šaknies **áis-* (<ide. **āi-s-* „degti; karštas; aitrus, gailus“), slypėjusios taip pat būdvardyje *aisùs*.[778] Pastarojo cirkumfleksas, matyt, atsirado dėl sistemos „prievartos“ (Systemzwang) – juk vyraujanti *u* kamieno būdvar-

[773] Спрогисъ И. Я. *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтия,* 110.

[774] Ibid.

[775] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 8, 152.

[776] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 268.

[777] Ibid., 7.

[778] Karaliūnas S. Lithuanian *aisùs* 'dreary, gloomy, bitter' and its cognates (IE. **āi-* 'burn, glow' in Baltic). – *Linguistica Baltica,* 1, 1992, 217-221. Kitaip (nepagrįstai) Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 334.

džių šaknies priegaidė yra tvirtagalė. Tipologines paraleles, kurios iš dalies paaiškintų ir *Áismarės* semantiką, sudarytų *Gaĩlupis* (Jurbarkas), *Gailupỹs* (Seredžius) ir *Gũdupis* (Kelmė), kurių pirmieji sandai tapatinami[779] su būdvardžiais *gailùs* (ir *gáilus*) „aštrus, glitus; aitrus, kartus; piktas, rūstus; skaudus, baisus; griaudus, skurdus, verksmingas; liūdnas...“ (LKŽ III 30-31), *gū́dus* „liūdnas, skurdus, graudus, gailus; nykus, niūrus; baugus, baisus, klaikus“ (LKŽ III 700-701).

Šiaurės ir Šiaurės rytų Lietuvos kampą su pietiniu baltų arealu jungia ir daugiau izoleksų: *Gasčiū́nai* (kaimai: Stupurai, Joniškio r.; Gudžiūnai, Kėdainių r.) : *Gasčiónys* (kaimas, Akmenynė, Šalčininkų r.), *Gãstos* (miestelis, Pakalnė, Prūsų Lietuva), pr. *gasto* „dirbamos žemės gabalas, sklypas“;[780] *Veñcavas* (ežeras, Dusetos) : sūduvių *Wensowa* (giria, Mozūrai, Olecko aps. Lenkija);[781] *Čičirỹs* (ežeras, Imbradas, Zarasų r.), *Čičìrė* (upė, Antazavė, Zarasų r.) (< sėlių **Ćićir-* < baltų **kikir-* „žirnis“) : pr. *keckirs* „žirnis“.[782]

Kita vertus, visiškai neatmestina nė interpretacijos alternatyva. Kaip buvo konstatuota, graikų kalbos žodį ἠϊών, doriečių ἀϊών, -όνος fem. „krantas; pakrantė, pajūris, paupys“ galima kildinti iš prolytės **āis-ōn* ir laikyti bendrašakniu su baltu apeliatyvu **āistā* „upės krantas; (kranto) iškyšulys, pakopa, terasa; miške lygi be medžių vieta; aiški, šviesi vieta, laukymė miške ir pan.“ (žr. p. 179). Tada šaknį **āis-* „krantas; pakrantė, pajūris, paupys“ būtų galima matyti pirmajame pavadinimo *Aismarės* sande (atseit būtų „kranto, pajūrio marios“).

Yra duomenų, rodančių, kad Aismarės seniau turėjo ir kitų pavadinimų.

Aismarių ir jų pavadinimo istorija liktų fragmentiška, nepasižiūrėjus į Kasparo Hennenbergerio Prūsijos žemėlapį: toje vietoje, kur nurodytos Aismarės, yra parašyta *Halibo*. Žemėlapių paaiškinime *(Erclerung)* K. Hennenbergeris pažymėjo, kad, kiek jam žinoma, tai esąs seniausias Aismarių pavadinimas. Geografas V. Gudelis *Halybo* (su *y* !) skaitė *Galybo,* teisingai pabrėždamas, kad galūnė *-o* rodanti jį esant prūsišką vardą, ir aiškino kaip reiškusį „vandens gausybė, didžiulis ežeras“. Mat jis laikėsi tos nuomonės, kad baltų **gala-* (plg. liet. *gãlas*) labai senais laikais reiškęs „vanduo; ežeras“.[783] Bet žodžio pradžios *H-* skaityti kaip priebalsį *G-* vargu ar galima, nes nėra jokių duomenų, iš kurių būtų galima spręsti čia buvus baltų ar kitų kalbų priebalsį *g*. Raidę *H-* tegalima skaityti arba kaip skardųjį priebalsį *h,* arba kaip

[779] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 103, 126.

[780] Karaliūnas S. Kalbotyros pastabos. 5. Ide. **ghostis* „svečias; svetimšalis“ baltų kalbose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXIX, 1991, 65-70.

[781] Karaliūnas S. Kalbotyros pastabos. 8. Blt. *vans-/vens-* „prastas, menkas, netikęs; tuščias“.– *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXIX, 1991, 73-77.

[782] Karaliūnas S. Kalbotyros pastabos. 20. Ar pr. *keckirs* „žirnis“ yra skolinys? – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XLIV, 2001, 98-99.

[783] Gudelis V. *Baltijos jūra,* Vilnius, 1960, 25; Idem. Žodžio ir vietovardžio „gala(s)“ etimologijos ir priešistorinės geografijos klausimu. – *Geografinis metraštis,* III, 1960, 80-81.

duslųjį *ch*. Panašų Aismarių pavadinimą vartojo ir kiti XVI a. autoriai: *wasser Hailibo, das wassir Hailibo, Hailibo, Halibo* – Simonas Grunau savo „Prūsijos kronikoje" (1529);[784] *daβ Süsse wasser haalibo, hailibo* – Lukas Davidas savo „Prūsijos kronikoje" (1583).[785] Šis pavadinimas galūne iš tikrųjų primena Elbingo ir Simono Grunau žodynėlių prūsiškus žodžius, pvz., *galwo, mergo, rancko*.[786] Vadinasi, labai gali būti, kad prūsams jis buvo pažįstamas, ir minėti kronikų autoriai gal ir galėjo jį išgirsti iš prūsų. Kita vertus, šio vietovardžio rašybos varijavimas rodytų, kad vis dėlto minėtiems autoriams tai buvo svetimas, nepažįstamas žodis.

Formos atžvilgiu *Halibo, Halybo* labai jau primena tokius slavų kalbų žodžius kaip **xalupa* ir **kolyba,* vartojamus vakarų ir pietų slavų kalbose, taip pat ukrainiečių kalboje: *chalúpa (халýна), chałupa* „grytelė, trobelė, pirkia (Baltarusijoje, Ukrainoje, Lenkijoje)" ir kt.,[787] ukr. dial. *koliba (колúба)* „būdelė, lūšnelė; palapinė", lenk. *koliba* „pastogė nuo lietaus ir audros (kalnuose); piemenų būdelė; daržinė; palapinė" ir kt.[788] Tai vieni iš neaiškiausių slavų kalbų žodžių, greičiausiai jie yra skoliniai, bet jų šaltinis ir migracijos kelias į slavų idiomas nėra paaiškėjęs. Naujausiuose tyrimuose linkstama dėl priebalsio *ch-* (iš *k-*) pripažinti germanų (kai kurių autorių manymu, ilyrų, nes jų kalboje taip pat būta priebalsių perkaitos) tarpininkavimą šių žodžių kelyje į slavų kalbas[789] ir ta proga prisimenami graikų kalbos žodžiai, kurie kaip galimi originalai verti ypatingo dėmesio, nes leidžia paaiškinti kalbamąjį Aismarių pavadinimą – tai gr. καλύβη „pastogė; trobelė, lūšna; palapinė", kuris laikomas veiksmažodžio καλύπτω „dengti, siausti, gobti; slėpti" vediniu. Įdomu, kad klausimo literatūroje nuo šių žodžių neskiriamas nė gr. καλυφή „apsėmimas, užliejimas, išsiliejimas, patvinimas (pvz., upės); užlieta, užtvindyta žemė", turint galvoje, kad priesagų -βη, -φή (ide. **-bā, *-bhā*) gretimybė yra galima.[790] Tad dėl to, kad *Halibo, Halybo* šaltinis yra šis graikų kalbos žodis, didesnių abejonių negali būti, bet jo kelias į Prūsiją pasilieka ne visai aiškus – galimas daiktas, žodis atėjo tarpininkaujant germanams: jų kalboje gr. *k* buvo išverstas priebalsiu *h*, tai yra gr.**kalubhā* virto germ. **halibā*. Nuo VII a. pr. Kr. Jonijos-Atikos dialekte balsis *u* buvo tariamas kaip *y [ü]*.[791]

[784] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai.* II. XVI amžius, 49, 53, 59, 61.
[785] Ibid., 244, 245.
[786] Endzelīns J. *Senprūšu valoda,* 62.
[787] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* IV, 219; *Этимологический словарь славянских языков,* 8, Москва, 1981, 15-16.
[788] *Этимологический словарь славянских языков,* 10, Москва, 1983, 162-163.
[789] *Этимологический словарь славянских языков,* 8, 16-16.
[790] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* I, 768; Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque,* 488; *Этимологический словарь славянских языков,* 8, 16-17.
[791] Rix H. *Historische Grammatik des Griechischen,* 46.

Penktoji dalis

PTOLEMAJO

EUROPOS SARMATIJA

Kartu su prekybos ar mainų daiktais (gintaru, brangiaisiais kailiais, medumi, vašku) romėnus ir graikus pasiekdavo žinios apie Šiaurės rytų Europoje gyvenančius žmones, atskiras gentis, jų gyvenimo būdą, papročius, genčių, vietovių ir upių bei ežerų vardus. Tiesą pasakius, tos žinios yra labai šykščios, pabiros, neretai paremtos nuogirdomis, todėl dažnai prieštaringos. Ypač sunku identifikuoti vardus. Nepaisant to, antikos autorių raštai yra svarbus informacijos šaltinis.

II a. po Kr. viduryje ir antrojoje pusėje antikos žmones pasiekdavo vis daugiau žinių apie Šiaurės rytų Europos kraštus ir jų gyventojus, be to, jos buvo ir tikslesnės. Keista ir ne visai suprantama, kodėl Ptolemajas nėra paminėjęs aisčių vardo, – matyt, apie juos nieko nežinojo. Taip galėjo būti, nes *aisčiai (Aestii)* buvo germanų vartotas pavadinimas, o Ptolemajas informaciją apie Šiaurės rytų Europą tikriausiai gaudavo kitais kanalais, pirmiausia rytiniu gintaro keliu (žr. p. 220-221). Užuot minėjęs aisčius, Ptolemajas pirmasis konkrečiai paliudijo atskirų baltų genčių vardus, būtent galindus ir sudinus (Γαλίνδαι καὶ Σουδηνοὶ), kurie vėliau viduramžiais iškyla kaip prūsų gentys; tai rodo prūsų genčių ryšį su gintaro prekyba.[1] Šį paminėjimą galima pagrįstai laikyti istoriniu Ptolemajo įnašu į baltų tautų ir kalbų istoriografiją.

Egipte gimęs, Aleksandrijoje gyvenęs ir dirbęs žymus graikų gamtos tyrinėtojas, astronomas, matematikas ir kartografas, geocentrinės visatos sistemos, vadinamos jo vardu, kūrėjas Klaudijas Ptolemajas (Κλαύδιος Πτολεμαῖος, *circa* 100–178 po Kr.) parašė aštuonių knygų *Geografijos įvadą* (Γεογραφικὴ Ὑφήγησις, pažodžiui „Įvadas į žemės ženklus“), paprastai vadinamą tiesiog *Geografija*. Veikalo pobūdį lėmė Ptolemajo meto kartografijos suvokimas, todėl iš tikrųjų tai buvo žemėlapių komentaras. Iš jo sužinome, kad anuomet Germanija pasibaigusi Vyslos *(Vistula)* upe, už jos rytuose prasidėjusi Sarmatija, kuri tęsusis nuo Vyslos ligi Dono. Taigi galima manyti, kad vakarinė Sarmatijos riba buvo Vysla. Kad Sarmatijos, kuri iš tikrųjų plytėjo į šiaurę nuo Juodosios jūros, vardu buvo vadinamos taip pat sritys palei Vyslą, nereikia stebėtis, nes antikos žmonės labai miglotai žinojo apie šios Europos dalies etnografinius santykius. Europos Sarmatiją Ptolemajas aprašė *Geografijos* 3-iosios knygos 5-ajame skyriuje. 2-ajame paragrafe pirmiausia suminėtos į Venedų įlanką įtekančias upės:

§ 2. μετὰ τὰς τοῦ Οὐϊστούλα ποταμοῦ ἐκβολάς.
αἵ ἐπέχουσι μοίρας [...]

[1] Spekke A. *The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the Eastern Baltic*, 91; Gimbutas M. *The Balts*, 21-22.

Χρόνου ποταμοῦ ἐκβολαί [...]
Ῥούδωνος ποταμοῦ ἐκβολαί [...]
Τουρούντου (ἢ Ταυρούντου) ποταμοῦ ἐκβολαί[...]
Χερσίνου ποταμοῦ ἐκβολαί [...]

„kartu su Vyslos upe įteka kraštą užėmusi Chrono upė..., Rudono upė įteka..., Turunto upė įteka..., Chersino upė įteka...".

Iš Sarmatijoje gyvenusių didžiųjų kilčių (ἔθνη μέγιστα) Ptolemajas pirmiausia paminėjo venedus, turėjusius sodybas palei visą jų vardu vadinamą įlanką (παρ' ὅλον τὸν Οὐενεδικὸν κόλπον [*Geografija* III 5, 8]). Už venedų, prie Vyslos upės, gyvenę gotai, už jų – finai, po to – sulonai:

§ 8. Κατέχει δὲ τὴν Σαρματίαν ἔθνη μέγιστα·
οἵ τε Οὐενέδαι παρ' ὅλον τὸν Οὐενεδικὸν κόλπον [...]
Ἐλλάττονα δὲ ἔθνη νέμεται τὴν Σαρματίαν
παρὰ μὲν τὸν Οὐϊστούλαν ποταμὸν ὑπὸ τοὺς Οὐενέδας
Γύτωνες, εἶτα Φίννοι, εἶτα Σούλωνες.

„Laiko užėmusios Sarmatiją didžiosios kiltys: venedai palei visą Venedų įlanką... Iš tų kilčių prie Vyslos upės virš venedų gyvena gotai, už jų – finai, po to – sulonai".

Paskutiniuose dviejuose didžiausiuose paragrafuose Ptolemajas išvardijo gentis ir kiltis, gausiai gyvenusias į rytus nuo Okeano, anapus Venedų įlankos, ligi Ripėjų kalnų. Vakarų pusėje prie Venedų įlankos, anot jo, buvo įsikūrę galindai ir sudinai bei kitos įvairios gentys, o pačiuose rytuose, netoli nuo Ripėjų kalnų, gyvenę boruskai:

§ 21. Τῶν δὲ εἰρημένων εἰσὶν ἀνατολικώτεροι,
ὑπὸ μὲν τοὺς Οὐενέδας πάλιν
Γαλίνδαι (ἢ Γαλινδανοί),
καὶ Σουδηνοὶ (ἢ Σουδινοί),
καὶ Σταυανοὶ μέχρι τῶν Ἀλαύνων.
ὑφ' οὓς Ἰγυλλίωνες,
εἶτα Κοιστοβῶκοι,
καὶ Τρανσμοντανοί μέχρι τῶν Πευκίνων ὀρέων.

„Nuo paminėtųjų į rytus po venedų vėlgi yra galindai ir sudinai, ir stavanai ligi alanų. Už jų igylliones, po to koistobokai ir transmontanai ligi Peukinų kalnų".

§ 22. Πάλιν δὲ τὴν μὲν ἐφεξῆς τῷ Οὐενεδικῷ
κόλπῳ παρωκεανῖτιν κατέχουσιν Οὐέλται.
ὑπὲρ οὓς Ὄ(σ)σιοι (ἢ Ὄσιοι),
εἶτα Κάρβωνες ἀρκτικώτατοι.
ὧν ἀνατολικώτεροι Καρεῶται
καὶ Σάλοι.
ὑφ' οὓς Ἀγάθυρσοι,
εἶτα Ἄορσοι,

καὶ Παγυρῖται.
ὑφ' οὓς Σαύαροι,
καὶ Βοροῦσκοι μέχρι τῶν Ῥιπαίων ὀρέων.[2]

„Vėlgi iš eilės Venedų įlanką prie Okeano gyvenantys laiko užėmę veltai. Virš jų os(s)iai, toliau į šiaurę karbones, į rytus nuo jų kareotai ir salai. Už jų agatyrsai, toliau aorsai ir pagyritai. Už jų savarai ir boruskai ligi Ripėjų kalnų".

1.

PTOLEMAJO HIDRONIMAI

Geografijos 2-ajame paragrafe Ptolemajas pranešė, kad kartu su Vysla (Οὐιστούλα) į Venedų įlanką (Οὐενεδικὸς κόλπος) – visi tyrinėtojai sutaria, kad taip vadinama Baltijos jūros dalis, – Gdansko įlanka, – įtekančios (ἐκβολαί) dar keturios upės, esančios į rytus nuo Vyslos: *Chronos* (Χρόνος, nuorašuose taip pat Χρόνον, Χρῶνον ir Χρυνος[3]), *Rhudōn* (Ῥούδων, gen. sing. Ῥούδωνος), *Turuntēs* (Τουρούντης), *Chersinos* (Χέρσινος, nuorašuose taip pat Χέσινος). Ammianus Marcellinus IV a. po Kr. yra pateikęs variantus *Chronius* (27, 8, 38), *Chesynus,* turbūt *Chersynus*, ir *Turuntēs* (2, 39).

Įstabiausia tai, kad *Chronos* ir *Rhudōn* labai jau primena pragaro upes *Horn* ir *Ruðr* skandinavų mitologijoje (žr. p. 203).

Beveik prieš šimtmetį Plinijus Vyresnysis savo *Naturalis Historia* IV knygoje irgi paminėjo upes: *Amnes clari in Oceanum defluunt: Guthalus, Visculus sive Vistla, Albis, Visurgis, Amisis, Rhenus, Mosa* (IV 100)[4] „Į Okeaną suteka garsios upės: Guthalus, Visculus arba Vistla, Albis, Visurgis, Amisis, Rhenus, Mosa". Minėtosios upės šiandien vadinamos atitinkamai Prieglius, Vysla, Elbė, Vezeris, Emsas, Reinas, Maasas. Sulyginus šią informaciją su Ptolemajaus, nesunku pastebėti jų erdvinę orientaciją: Ptolemajo pranešimas susijęs su rytine europinės Sarmatijos dalimi, o Plinijus Vyresnysis informavo apie jos vakarų dalį.

Antikos šaltiniuose paminėta upė, kurios nei lokalizacija, nei vardas nekelia abejonių, yra Vysla. Be Plinijaus ir Ptolemajo raštų, Vyslos upės, įsiliejančios į Baltijos jūrą netoli Gdansko, pavadinimas lenk. *Wisła,* vok. *Weichsel* fiksuotas ir kituose antikos šaltiniuose: *Vistula* (Mela, 44 m. po Kr.), *Visculus, Vistila, Visila, Visula, Vistla, Viscla* (Solinus, III a.), *Vistula(s)* (Marcianus ir Anonymus, apie 400 m.), *Visula (Bisula)* (Ammia-

[2] Claudii Ptolemaei *Geographia*. Edidit C. F. A. Nobbe, Hildesheim, 1966 [Reprografinis 1843–1845 m. Leipzigo leidimo pakartojimas].

[3] Neumann G. Chronos. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde.* Zweite Auflage, Bd. 5, Berlin-New York, 1984, 1.

[4] C. Plinius Secundus d. Ä. *Naturkunde,* Lateinisch-deutsch. Bücher III/IV, 184.

nus Marcellinus, IV a.). Pavadinimus *Vistula, Viscla, Vistla* VI a. fiksavo Jordanas, o *Wisle* – apie 895 m. Wulfstanas.[5] Vokiečių ordino bei Pamario šaltiniuose šis upės vardas aptinkamas dažnai, pvz.: *Visle, Vizle* (1198 m.), *Wizla* (1222 m.), *Vislam* (1229 m., 1235 m.), *Wissle* (1239 m.), *Wizla* (1242 m.), *Wixla* (1243 m.), *Visla* (1245 m.), *Wizle* (1247 m.), *Wixla* (1250 m.). Bizantijos imperatorius Konstantinas Porfirogenetas X a. viduryje paminėjo *Vislas, Visla,* Gallis 1113–1116 m. ir Nestoras, Kijevo Rusios metraštininkas, XII a. pirmojoje pusėje – *Wisla, Visla*.

Garsų seka *-stl-* lotynų kalbai buvo svetima, todėl *Vistula, Vistila* ir pan. atsirado upės pavadinimą priderinus prie lotynų kalbos žodžių bei vardų su *-ul-, -il-* (pvz., *pōculum* „taurė; gėrimas"). Tad senesniais, kartu ir vietiniais vardo variantais laikomi *Vistla* ir *Viscla.* Šitai patvirtina ir senõsios anglosaksų literatūros kūrinio *Widsith'as* dūrinys *Wistlawudu* (plg. antrąjį sandą su angl. *wood* „miškas"). *Wisle, Visla* tipo formos, taigi ir *Visila, Visula,* atsirado tarp *s* ir *l* iškritus priebalsiui *t*. Morfemiškai patikimiausiu laikomas skaidymas *Vis-tla,* kur *-tla* yra ide. priesaga **-tlā,* o šakninė morfema *Vis-* (< **u̯īs-*) atitinka s. ind. *véṣati* „liejasi, teka" (< **u̯eis-*), s. skand. *veisa* „dumblas; pelkė" (< germ. **waisōn*), vid. oland. *wisene* „vandens tekėjimas" ir kt. šaknį.[6] Ypatingo tyrinėtojų dėmesio susilaukė Plinijaus paliudyta forma *Visculus*: *Visculus sive Vistla* (*Historia Naturalis* IV 100). Junginio *tl* pakeitimas *kl*, anot H. Krahe'ės, negali būti nurašytas lotynų kalbos sąskaiton, jis veikiau liudija ankstyvą baltų buvimą prie Vyslos, nes pakitimas *tl* >*kl* būdingas baltų – lietuvių, latvių, iš dalies prūsų – kalboms.[7] Prūsų kalbos pamedėnų (Elbingo žodynėlio) tarmėje **Vīstlā* turėjo fonetiškai išvirsti į **Vīsklā,* iš čia metatezės būdu išriedėti **Vīkslā,* iš kur ir galėjo atsirasti naujosios vokiečių aukštaičių kalbos *Weichsel*.[8] Slaviškas šis vandenvardis negali būti, nes slavų kalbos turi *-dl-* (o ne *-tl-*), plg. s. sl. *ralo,* lenk. *radło,* ček. *rádło* ir kt. (< ide. **arH-dl-om*) ir liet. *árklas* (< ide. **arH-tl-om*). Formacija **Vīs-tl-ā* – baltiška, bet hidroniminė šaknis siekia senąją Europą, plg. valų *Gwy* (upė) (< **Veisa*), s. šv. *Visa,* norv. *Vīsa* (upė) (< **Veisa*) ir kt., prie kurių, matyt, priklauso ir liet. *Viešà*.[9] Be *Viešà* (acc. sing. *Víešą*) (kairysis Krašuonos intakas, Utena), tą pačią šaknį turi *Viešià* (acc. sing. *Viẽšią*) (Zversos intakas, Pažaislis), *Víešis* (ir *Viešỹs,* acc. sing. *Víešį*) (ežeras,

[5] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 204; Rzetelska-Feleszko E., Duma J. *Nazwy rzeczne Pomorza między Dolną Wisłą a Dolną Odrą,* 135.

[6] Krahe H. *Unsere älteste Flussnamen,* 50, 102. Dėl s. ind. *véṣati* žr. Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* III, 223, 228; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 586; Rix H. (red.) *Lexikon der indogermanischen Verben*, 623.

[7] Krahe H. *Unsere älteste Flussnamen,* 103.

[8] Būga K.. Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen? – *Rocznik slawistyczny,* VI, 1913, 28 [=Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 521]; Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 204.

[9] Krahe H. *Unsere älteste Flussnamen,* 50-51, 102; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* IV, 251.

Utena), *Viešintà* (acc. sing. *Viešintą*) (kairysis Lėvens intakas, ištekantis iš Viešinto ežero, Viešintos), *Viešinta* (kairysis Krašuonos intakas, ištekantis iš Viešio ežero, Utena), *Viešintas* (ežeras Anykščių r.), *Viešmuõ* (acc. sing. *Viẽšmeną*) (1) upė, Joniškėlis; 2) (variantas *Jiešmuõ*) dešinysis Mūšos intakas, Krinčinas) ir kt. Svarbu tai, kad pastarasis upėvardis turi etimoną lietuvių kalbos žodyje *viešmuõ* (acc. sing. *viẽšmenį*) „upokšnis" (LKŽ XIX 279) (< blt. **ųeis-m-*), kuris, be abejonės, bendrašaknis su s. ind. *véṣati* „(jis) liejasi, teka" bei minėtais germanų kalbų bendriniais žodžiais.[10] Ide. *s,* buvęs po *i* (taip pat po *u, r, k*), atskirais atvejais lietuvių kalboje yra išvirtęs į *š,*[11] o lytis su *J-* vietoj *V-* atsirado kaip vėlyva lietuvių kalbos tarminė ypatybė, kurią paaiškina tokios gretybės kaip *(j)iẽšmas* : *viẽšmas, jéras* : *véras* ir kt. Bendrinis daiktavardis pr. *weysigis /veisijis/* „pieva", paliudytas prūsų vietovardyje *Treonkaymynweysigis* „trium villarum pratum, trijų kaimų [kaimynų?] pieva" ir davęs ežero vardą *Veisiẽjis* Veisiejai (←**Veisijis*), matyt, taip pat priklauso nagrinėjamai šakniai[12] (pirminė reikšmė buvusi „šaltiniuota arba potvynio metu užliejama pieva"). Tas faktas, kad baltų kalbose yra paliudyta šaknies **veis-* „lietis, tekėti", kurią baltų kalboms rekonstravo dar K. Būga[13], apeliatyvų, leidžia drąsiau kalbėti ne tik apie ankstyvą baltų buvimą Vyslos žemupyje, bet ir apie tai, kad baltai buvo Vyslos upės vardo krikštatėviai.

Liet. *Visinčià* (acc. sing. *Visiñčią*) (dešinysis Šalčios intakas, Šalčininkai) (< **Visn̥tiā*) atitinka upėvardį *Bisenzo* (dešinysis Arno intakas, Toscana, Italija) bei iš jo kilusį vietovardį *Visentium* (Plinijus) (< **Visentios*), plg. s. ind. *véṣant-ī-* fem. „tekanti" su *-ent-* arba *-ont-*.[14] Pr. *wissene* „gailis (Ledum palustre L.)", išsivestas iš adj. **visena-* „balai, pelkei priklausantis",[15] tiksliai sutampa su vid. oland. *wisene* „vandens tekėjimas".

Kitų Ptolemajo minimų upių lokalizacija, savaime suprantama, gali būti tik labai apytikrė. Nepaisant to, Ptolemajo paminėtas upes, esančias Europos Sarmatijoje į rytus nuo Vyslos, linkstama gana hipotetiškai lokalizuoti šitokia tvarka: Chronos – tai Prieglius, Rudõnas – Nemunas, Turuntas – Vakarų Dvina (Dauguva), Chersinos – Lielupe (Kurländische Aa) arba Gauja (Livländische Aa) arba Pernava Estijoje.[16] Chronos vienų laikytas Priegliumi, kitų – Nemunu.[17] Kiek kitokią Ptolemajo minimų upių lo-

[10] Skardžius P. Lietuvių vandenvardžiai su *-nt-*. Jų daryba, kilmė ir reikšmė. – *Lituanistikos darbai,* III (1), 1973, 29-30 [=Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* IV, 907-908]; Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 378-379.

[11] Каралюнас С. К вопросу об и.-е. **s* после *i, u* в литовском языке. – *Baltistica,* I (2), 1966, 113-126; Andersen H. IE **s* after *i, u, r, k* in Baltic and Slavic – *Acta Linguistica Hafniensia,* XI (2), Copenhagen, 1968, 171-190.

[12] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* IV, 198-199.

[13] Būga K *Rinktiniai raštai,* I, 335, 521; III, 546.

[14] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 51.

[15] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* IV, 255.

[16] Tymieniecki K. *Ziemie polskie w starożytności,* Poznań, 1951, 560.

[17] Plezia M. Chronos – *Słownik starożytności słowiańskich,* I, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1961, 262.

kalizaciją pateikė K. Sallmannas: Chronos = Nemunas, Rhydon = Dauguva (Düna), Turuntēs = Venta (Windau) (?), Chesinos = Pernava (Pernau)?[18] J. Kolendo Chronos irgi tapatino su Priegliumi, Rudon – su Nemunu, o Turuntas jam buvo Vakarų Dvina (Dauguva).[19] J. Powierskis *Rudon* tapatino su *Radunia,* kairiojo Motlavos intako, kuris anuomet tekėjęs tiesiai į Aismares (Zalew Wiślany), pavadinimu. Turuntēs galėjęs būti Drwęca, Pasłękos intakas, o senovėje Turuntēs vardu galėjo būti vadinama ir visa Pasłęka, nes jos dabartiniai pavadinimai esą nauji. Upėvardis *Drwęca* pagal kilmę esantis vakarų indoeuropiečių vardas, panašus į italų *Truentus*, bet slavų iškreiptas į *Drwęca.* Šių dviejų upių pavadinimus kartu su veltų vardu Ptolemajas perkėlęs gerokai toliau į rytus dėl to, kad prie Vyslos jis lokalizavęs venetus – šie buvę slavai – ir veltams čia nelikę vietos.[20]

Remdamasis Jordano žinia, kad Vysla į jūrą įsiliejanti trimis šakomis, T. J. Mikkola spėjo, kad *Chronos, Rhudōn* ir *Chersinos* yra Vyslos žiočių pavadinimai, o *Turuntēs* – dešiniojo Vyslos intako, lenkiškai vadinamo *Drvęca,* vokiškai *Drewentz*[21] (< **Druɣentiā*), pavadinimas. Kaip matyti, tarp šių dviejų upėvardžių yra didžiulis fonetinis skirtumas, todėl susieti istoriškai jų negalima. *Chronos* mėginta identifikuoti su Priegliumi[22], bet kai kas jį siejo ir su Nemunu.[23] Kiti tyrinėtojai spėjo, kad *Chronos* yra Nemuno pavadinimas, *Rhudōn* – Dauguvos, *Turuntēs* – Ventos, *Chersinos (Chersynos)* – Lielupės, o Plinijaus *Naturalis Historia* (IV 100) minimas upės vardas *Guthalus* esantis Priegliaus pavadinimas.[24] Vis dėlto daugumas tyrinėtojų, pradedant K. Müllenhoffu,[25] laikėsi nuomonės, kad antikos laikais *Rhudōn* vadintas Nemunas, ir pabrėžė, kad dešinioji jo atšaka vokiškai vadinama *Russ* (< germ. **Rut-*).[26] Χρόνος K. Müllenhoffui buvo germaniškas Priegliaus pavadinimas šalia *Guthalus*: **Hrun-* esąs s. skand. *hrynja* „lietis, tekėti". Ῥούδων jis taisė į Ῥούσων ir tapatino su liet. *Rùsnė* (vok. *Russ*), dešiniosios ir svarbiausios Nemuno žemupio atšakos nuo Gilijos iki Atmatos pavadinimu, o Τούροντος (sic!), anot jo, galėjęs būti Ventos žemupio pavadinimas. Χέσινος (sic!) jis siejo su *Šyšà,* dešiniojo Atmatos intako pavadinimu, ir *Šešùpė,* kairiojo Nemuno intako

[18] Sallmann K. Plinius der Ältere 1938–1970. – *Lustrum,* XVIII, 1977, 121.

[19] Kolendo J. Wenetowie w Europie środkowej i wschodnej. Lokalizacja i rzeczywistość etniczna. – *Przegląd Historyczny,* LXXV (4), Warszawa, 1984, 643.

[20] Powierski J. Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich – *Komunikaty Mazursko-Warmińskie,* Kwartalnik Nr 2 (88), Olsztyn, 1965, 171-172.

[21] Mikkola T. J. Über einige Völker- und Flusznamen bei Tacitus und Ptolemaios. – *Conventus primus historicorum Balticorum,* 86.

[22] Loewenthal J. Illyrisch-Germanisches. – *Zeitschrift für Ortsnamenforschung,* IV, 1928, 63.

[23] Plezia M. Chronos – *Słownik starożytności słowiańskich,* I, 262.

[24] Rosenkranz B. Zu einigen Flußnamen des nordwestlichen Sarmatiens bei Ptolemäus. – *Beiträge zur Namenforschung,* IV, 1953, 284.

[25] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde,* 2. Bd. Neuer verbesserter Abdruck besorgt durch Max Roediger, Berlin, 1906, 25-26, 351-352.

[26] Wędzki A. Rudon. – *Słownik starożytności słowiańskich,* IV, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970, 564.

pavadinimu, laikė jį baltišku ir identifikavo su Vakarų Dvina (Dauguva). Baigdamas K. Müllenhoffas pabrėžė, kad, nepaisant mįslingo šių vandenvardžių pobūdžio, Ptolemajui ir jo informantui, be abejonės, buvę žinomi keturių didžiųjų upių tarp Priegliaus ir Vakarų Dvinos vardai.[27]

R. Muchas yra pažymėjęs, kad *Chronos, Rudōn* (iš liet. *rùdas,* germ. **rudaz* „rot"), *Turuntēs* galbūt yra upių Priegliaus (Pregel), Nemuno (Ruß), Ventos (Windau) pavadinimai, o *Chersinos* gal slepiantis germanizuotą liet. *Kiršnas* „der Schwarze".[28]

Chronos (Χρόνος, Χρόνον) J. Loewenthalis laikė ilyrų, anot jo, Vyslos venetų, palikimu (**krunos* „šlaitas, atkalnė"), perėjusiu per germanų kalbas (ryt. germ. **hronas* < germ. **hrunaz*) ir etimologiškai susijusiu su lietuvių upėvardžiu *Kriaunà* (Obeliai) bei pr. *krūt* „kristi".[29] Bet kiti tyrinėtojai buvo linkę jį laikyti germanų pėdsaku Vyslos baseine, pagal kilmę lyginti su s. isl. *hrynja* „kristi, lietis, tekėti".[30] Germaniškas, manyta, buvęs ir *Guthalus,* kuriam S. Gutenbrunneris atstatė prolytę germ. **guþla-* ir ją siejo su gr. χύτλον „skystis (mazgoti, tepti)". *Rhudōn* (Ῥούδων), suprantamas kaip „Raudonoji (*scil.* upė)", aiškiai buvęs indoeuropietiškas, bet jame nelikę konkrečios kalbos žymių.[31] S. Gutenbrunneris pritarė R. Mucho nuomonei, kad *Chersinus* (Χέρσινος) yra germaniškas baltų upėvardžio skolinys, padarytas iš liet. *kiršnas* „juodas", ir turi priebalsio *k* germaniškąjį refleksą *h.* Tokia kaita matoma ir, pvz., kairiojo Reino intako Waalo pavadinimo keltų *Vacalus* > germanų *Vahalis* atveju.[32] Tuo remdamasis S. Gutenbrunneris padarė išvadą, kad germanai pietrytinėje Baltijos pakrantėje pasirodę tuo pat metu kaip ir Waalo regione. Tuo pačiu pagrindu S. Gutenbrunneris teigė, kad baltų gyvenviečių prie Baltijos jūros reikią ieškoti keletą šimtmečių prieš Kristų. Ketvirtąjį vardą *Turuntēs* (Τουρούντης) S. Gutenbrunneris siejo su pr. *tauris* ir liet. *taũras* ir išskyrė priesagą *-nt-,* būdingą gyvūnų pavadinimams; taigi vardas esąs aiškiai indoeuropietiškas ir gal teisingiau būtų jį atstatyti Ταυράντης.[33]

S. Gutenbrunnerio straipsnio recenzijoje M. Rudnickis pabrėžė, kad vokiškąjį Nemuno žemupio šakos pavadinimą *Russ* galima tiesiog sieti su Ῥούδων, tačiau tada

[27] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde,* 2. Bd., 26.

[28] Much R. *Deutsche Stammeskunde,* 3. verbesserte Auflage, 29-30.

[29] Loewenthal J. Illyrisch-Germanisches. – *Zeitschrift für Ortsnamenforschung,* IV, 1928, 63.

[30] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde,* II, 351; Gutenbrunner S. Namenkundliche Zeugnisse zur germanischen Urgeschichte. – *Germanen und Indogermanen,* II, 462; Neumann G. Chronos. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* V, Berlin-New York, 1984, 1.

[31] Rosenkranz B. Zu einigen Flußnamen des nordwestlichen Sarmatiens bei Ptolemäus. – *Beiträge zur Namenforschung,* IV, 1953, 284.

[32] Much R. *Deutsche Stammeskunde.* 30; Gutenbrunner S. Namenkundliche Zeugnisse zur germanischen Urgeschichte. – *Germanen und Indogermanen,* II, 462.

[33] Rosenkranz B. Zu einigen Flußnamen des nordwestlichen Sarmatiens bei Ptolemäus. – *Beiträge zur Namenforschung,* IV, 1953, 284.

reiktų pripažinti buvus ne tik germaniškąją priebalsių perkaitą (**Rud-* > **Rut-*), bet ir vokiečių aukštaičių kalbos perkaitą (**Rut-* > **Ruz-*, dabar *Russ*). Tokią nuomonę remianti ir R. Mucho išvada apie Χέρσυνος kaip germaniškąjį skolinį iš baltų dar prieš *Lautverschiebung*'ą, tuo labiau, kad liet. **Keršunas* tiksliai atlieptų ptolemajiškąją formą. Τουρούντης pagrindas, M. Rudnickio manymu, buvusi priešslaviškoji, o galbūt ir praslaviškoji forma **Tour-ont-* ir todėl jo nereikią grafiškai taisyti į Ταυράντης.[34] Čia būtina pabrėžti, kad apie slavų tarpininkavimą nėra ko kalbėti, nes yra duomenų, rodančių, kad viename prabaltų dialekte ide. *a* ir *au* atskirais atvejais buvo išvirtę į *o* ir *ou* (žr. toliau).

Kitokiame istoriniame lyginamajame kontekste šiuos vardus nagrinėjo B. Rosenkranzas. Etimologiškai skaidriausias, anot jo, esąs *Turuntēs*, bet rekonstruojama baltiška forma **Taurant-* kelianti abejonių, nes šį hidronimą tradicija perdavusi su priesaga *-unt-*, kilusia iš ide. **-ont-*. *Rhudōn* traktavimas kaip „Raudonoji (*scil.* upė)" esąs liaudies etimologijos pavyzdys. Vardai *Rhudōn* ir *Rhodanus,* upėvardis, pasitaikantis Pietų Prancūzijoje (6 x), Šiaurės Prancūzijoje (5 x), Belgijoje (1 x), Reinlande (1 x) ir Šiaurės Italijoje (1 x), yra fonetiškai tokie panašūs, kad pagal kilmę turį būti tapatūs, o šaknies balsių skirtumą galima aiškinti pakitimu *o* > *u* kaip ir formoje *Turuntēs*. Rosenkranzo nuomone, *Chronos* negali būti germaniškas vien dėl aprašytos geografinės situacijos: Ptolemajo pranešimu, Vysla ir upė *Chronos* įtekančios į Venedų įlanką, be to, minimi Venedų kalnai. Taigi šios upės lokalizuojamos išnykusios Europos genties venedų/venetų teritorijoje. Todėl *Chronos* B. Rosenkranzas lygino su gr. χεράς, -άδος „apvalūs akmenukai, žvirgždas, žvyras", χαράδρα „išdžiūvusi kalnų upės vaga" (< ide. **gher-*). Kad *Chersinos* nėra baltiškas, rodanti pirminė forma *Chesinos,* o *Chersinos* atsiradęs dėl panašiai skambančio χερσί „rankoms" įtakos. Naujo etimologinio aiškinimo B. Rosenkranzas sakosi negalįs pasiūlyti, bet manąs, kad *Chesinos* dėl *ch-* < ide. *gh-* galbūt priskirtinas tai pačiai substratinei kalbai kaip ir *Chronos*. Taigi Ptolemajo paminėti vandenų vardai greičiausiai priklausą išnykusiam senosios Europos etnosui, kuris galbūt buvo istorinių šaltinių ir išlikusių įrašų paliudyti venedai/venetai.[35]

Reikia pasakyti, kad B. Rosenkranzo analizė toli gražu nėra pakankamai argumentuota. Ar galima lyginti *Chronos* su minėtais graikų kalbos žodžiais, su kuriais jis tetu ri bendrus du pirmuosius priebalsius *(ch-r)*? Metodologiškai tai daug blogiau negu šakninė etimologija. Kitas abejotinas aiškinimas, kad *Chersinos* atsiradęs jo šaknį priderinus prie semantiškai visai svetimo žodžio.

[34] Rudnicki M. [Recenzija:] Gutenbrunner S. Namenkundliche Zeugnisse zur germanischen Urgeschichte. – *Germanen und Indogermanen*. Festschrift für Herman Hirt, hrsg. von Helmut Arntz, II, Heidelberg, 1936, 453-470. – *Slavia Occidentalis,* 15, 1936, 156-157.

[35] Rosenkranz B. Zu einigen Flußnamen des nordwestlichen Sarmatiens bei Ptolemäus. – *Beiträge zur Namenforschung,* IV, 1953, 284-287.

T. J. Mikkola teigė, kad Guthalus priklausęs Oderio baseinui ir jo pavadinimą išlaikęs Oderio intako Noteć / Netze vokiškasis vardas *Küddow, Küdde* bei jo lenkiškas variantas *Głda/Gwda* (su *w,* kilusiu iš *ł*). Forma *Głda,* iškritus balsiui *ə* < *u* ir susikeitus vietomis priebalsiams *ł* ir *d,* išriedėjusi iš senesnės **Gudła.* Kadangi, Mikkolos nuomone, junginys *dl* slavų kalbose atsiradęs iš *tl,* tai pirminė šios upės vardo lytis buvusi **Gutla.*[36] Kad rekonstruotų formą, panašią į *Guthalus,* Mikkola turėjo pripažinti buvus keletą nedėsningų fonetinių pakitimų, iš kurių labiausiai diskutuotinas *dl* virtimas *tl* slavų kalbose – etimologiškai skaidriuose žodžiuose šie junginiai išlaikomi sveiki, jie matyti ir Novgorodo dialekto tošies įrašuose, pvz., žodžio pradžioje *dl* ir *kl* (< *tl*).

Geografinė orientacija leidžia šių upių lokalizacijos ieškoti dabar gyvenamose baltų žemėse, taip pat visame baltiškosios hidronimijos paplitimo areale.

Pagal Plinijaus *Naturalis Historia* (IV 100) didelė upė Guthalus įtekanti į Okeaną – taip antikos eruditai tikriausiai vadino Baltijos ir Šiaurės jūras. Kadangi Plinijaus turėta informacija apie šį „okeaną" išdėstyta einant iš rytų į vakarus, be to, *Guthalus* paminėtas pirmuoju, tai yra prieš Vyslą *(Visculus sive Vistla),* todėl šios upės dažniausiai ieškoma į rytus nuo Vyslos ir ji tapatinama su Priegliumi: *Guthalus,* dabar Prieglius (vok. Pregel).[37] Upėvardį *Guthalus* (su variantais *Gythalus, Gothalus*) H. Krahe laikė *nomen agentis* („liejikas") ir siejo su got. *giutan* „lieti, pilti" bei kitų germanų kalbų atitikmenų šaknimi.[38] Gal tam prieštarautų, aiškino H. Krahe, Plinijaus rašyba su *-th-* (mat germanų *þ,* arba *th,* atspindi ide. *t*), bet gotų vardas istoriniuose šaltiniuose irgi būdavo parašomas su *th (*Γύτωνες, *Gothi),* nors etimologiškai ir skiriamas ide. **gheud-* „lieti, pilti" šakniai. Aiškindamas priesagos *-al-* kilmę, H. Krahe *Guthalus* lygino su lietuvių upėvardžiu *Vãbalas* (kelios upės, Ylakiai, Jonava, Kelmė), kuris esąs nepakeistas gyvūno pavadinimas, einantis vandenvardžiu (bloβer Tiername als Gewässerbezeichnung), o pradžioje buvęs *nomen agentis* ir priklausęs germanų veiksmažodžio s. vok. aukšt. *weban* „be paliovos judėti, krutėti" ir kt. šakniai. Kalbant apie šaknies vokalizmą, *Vãbalas* (< **ų̃obhalos* „judėtojas, krutėtojas") esąs tos pačios rūšies kaip, pvz., upėvardis *Crotalus* (Plinijaus *Naturalis Historia* III 96 [: liet. *krẽčia,* vid. airių *crothaim* „t. p.", s. vok. aukšt. *hrad* „greitas" ir kt.]) arba gr. τροχαλός „bėgantis, greitas" (: τρέχω „bėgu"), o su liet. *vãbalas* esąs bendros, bet paralelios kilmės. Įdomu, kad P. Kretschmeris, neatmesdamas kilmės ryšio su gotų gentivardžiu, spėjo *Guthalus* esant baltišką arba bent jau kaimynų baltų duotą ir dėl priesagos lygino su liet. *vãbalas*.[39] Priesaga *-al-* yra būdingas lietuvių hidronimų formantas, plg., pavyzdžiui,

[36] Mikkola T. J. Über einige Völker- und Flusznamen bei Tacitus und Ptolemaios. – *Conventus primus historicorum Balticorum,* 85.

[37] C. Plinius Secundus d. Ä. *Naturkunde,* Lateinisch-deutsch. Bücher III/IV, 429.

[38] Krahe H. Einige Gruppen alter Gewässernamen. – *Beiträge zur Namenforschung,* VI, 1955, 110-112. Tokios pat nuomonės buvo ir A. Greule, žr. Greule A. Deutsche Flußnamen mit *r*-Suffix. – *Indogermanische Forschungen,* 76, 1971, 41.

[39] Kretschmer P. – *Mélanges Holger Pedersen,* Kopenhagen, 1937, 84-85.

Tártalas, Tãtalas, Taũsalas.[40] *Guostùs* (ežeras, Aukštdvarys), *Guostẽ* (upė, Aukštdvarys) greta *Gùst-upis* (1) Šilalė; 2) Tverai) kilme susiję su apeliatyvais *guostas* (be kirčio) „kuokštas, guotas", *gū́sras* „kupstas, tarpas"[41] (LKŽ III 739,763), ir tai leidžia įtarti esant etimologinį *Guthalus* ryšį su liet. *guõtas* (ir *gúotas*) „medžių, grybų, krūmų, javų nedidelė grupė, kuokštas...", – darybiškai (dėl šaknies balsių kaitos) ir semasiologiškai dar plg. *Kùpstis* (ežeras, Šilalė), *Kupst-upỹs* (Vandžiogala) : *Kuõpšt-upis* (Tirkšliai) : *kùpstas* „koks nors nedidelis iškilimas; kaupas, kemsas, kupurna...", *kùpstis* „sugrėbto šieno ar šiaudų kupetaitė, nedidelis kūgis, kaugė", *kùpštis* „t. p.", be to, *kùpstaraistis* „kupstuotas raistas" (LKŽ VI 935, 936, 937).

Nežiūrint to, kad, aiškindamas *Guthalus,* T. J. Mikkola rėmėsi keletu nedėsningų fonetinių pakitimų, vis dėlto atrodo, jog *Guthalus* galima tapatinti su Notečies, dešiniojo Wartos intako, vokišku pavadinimu *Küddow, Küdde,* taip pat su dešiniojo Notečies intako vardu *Gwda,* plg. istorinių šaltinių *Chuda* (1260–1306 m.), *Chudda* (1313, 1349 m.), *Kudda, Kudde* (1312 m.), *Gwda* (1349 m. ir Długoszo XV a.), *Głda* (1650–1652 m.), *fluvius Kieda* (1719–1720 m.).[42] Forma *Kuda/Chuda* dėl priebalsių skardumo asimiliacijos (*k–d* > *g–d*) vėliau slavų kalbose galėjo virsti *Guda/Gwda* su fonetiniu variantu *Głda* (*v* ir *ł* artikuliaciškai gana panašūs). Pirminė šaknis ide. **Gut-* (su pridėta priesaga *-al-*) germanų kalbose turėjo tapti **Kuþ-*, iš kur galėjo išriedėti **Kud-* su *d* kaip priebalsio *þ* refleksu vokiečių žemaičių kalboje (plg. s. isl. *faðir* : s. saksų *fadar* „tėvas"). Taigi Plinijaus *Guthalus* tapatintinas greičiausiai su senuoju Notečies ir jo intako vardu, bet ne su Priegliumi.

Kaip jau minėta, Ptolemajo yra paliudyta Χρόνον, Χρῶνον ir Χρυνος. Variantas Χρῶνον rodytų šaknyje buvus ilgąjį balsį *ō* ar labializuotą ilgąjį *ā*. Kita vertus, negyvoje, rašytine tradicija paremtoje formoje raide omega galėjo būti pažymėtas ir trumpasis balsis *o*. Χρυνος galėtų turėti trumpąjį balsį *u* (šalia nosinių priebalsių kilusį iš *o* [žr. toliau], bet tai kelia abejonių). Tarkime, kad šios formos yra išlaikiusios senąjį fonetinį savo pavidalą (bet apie tai žr. toliau).

[40] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 85.

[41] Savukynas B. Ežerų vardai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* VIII, 1966, 194.

[42] Kitaip (atstatoma šaknis **gud-*) Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (E–H), 325; Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 337.

[43] Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus Mikrotoponimikos kartoteka.

Lietuvos teritorijoje randame vandenvardžių ir vietovardžių su šakniniu *a*: *Krãnis* (ežeras, dabar jau užakęs, netoli Akies (ežero) Žaslių apyl., Kaišiadorių r.), *Kreanъ (Креань)* (XVI a. [Spruogis 147]; gal skaitytina *Krianas* su ekspresyviškai suminkštintu *r* ?) (ežeras, Kauno pavietas), *Krãnių raĩstas* (Mijaugonių k. buv. Žiežmarių vls.), *Krana-rejstis* (laukas), *Krana-rojstis* (pieva Driškūnų k., buv. Dūkšto vls.). Galbūt (plg. asmenvardį bltr. *Kron [Крон]*) čia tiktų paminėti ir *Krãniškės* (viensėdija, buv. Nemenčinės vls.) bei *Krãniškis* (vienkiemis Parovėjos apyl., Biržų r.),[43] jeigu jie kilę iš

vandenvardžių. Šios šaknies vardų pasitaiko ir Latvijoje: *Krans* (laukas, Zlēkas). Bendrašaknis upėvardis, matyt, yra ir *Kronowo* (variantas *Kronowska Struga*), vok. *Kronauer Fliess* (Mozūrai),[44] turintis priesagą *-av-* ir trumpąjį *o*. Šaknies variantą su vokalizmu *u* liudija vandenvardžiai *Krunà* (gen. sing. *Krunõs*) (dešinysis Nemuno intakas, Pažaislis), *Krùnio ẽžeras* (Krunio k., Semeliškės): ežerui vardą bus davęs kaimas, o *Krùnis* (kaimas, Aukštadvaris, Trakų r.) pavadinimą greičiausiai gavo iš ežero vardo **Krùnis*.[45] Daug geriau baltų vardyne yra išlaikyta šaknis **krān-*: *Krõnas* (laukas Lastaučikų k., Puškonių apyl., Dieveniškės), *Krõnai* (miškas Didžiulių k., Dieveniškės), *Kronẽliai* (laukas ir miškas Šudainių k., Dieveniškės), *Kronaĩ* (laukas Daržininkų k., Kaniavos apyl., Varėnos r.), *Krõno kapai* (Švėkšna, Šilutės r.), taip pat (bet su ekspresyviškai suminkštintu *r*) *Krionỹs* (miškas ir pelkėtos ganyklos Galulaukių k., Josvainių apyl., Kėdainių r.), *Krionis* (priegaidė neaiški) (žemos balotos pievos Šingalių k., buv. Josvainių vls.), *Kriõniškis* (bala Žumbrickių k., Ramygalos apyl., Panevėžio r.).[46] Šiuos mikrotoponimus toliau galima lyginti su prūsų vietovardžiu *Cronow* (1378 m.), vok. *Cronau* su vokalizmu *ō*.

Liet. *krõnas* „didelė krūva sniego, pusnis“ (Dubičiai, Nočia [LKŽ VI 682]) turi etimologinį atitikmenį latvių kalboje *krâns* „krosnis“ (Vecsalaca [ME II 266]), *krāns* „t. p.“ (Pļaviņas, Valka, Ipiķi [EH I 645]). Kadangi krosnis ir tereiškia sukrauti akmenys, akmenų krūva, plg. liet. *krósnis* „iš akmenų sukrautas šildomasis pirties ugniakuras...; akmenų krūva“ (LKŽ VI 687-688),[47] lat. *krāsne* „akmenų krūva; krosnis“ (ME II 268), *krâsne* „krosnis; akmenų krūva“ (EH I 654), tai ir nagrinėjamų žodžių pirmine reikšme be didelių svyravimų galima laikyti „akmenų krūva“. Tokios reikšmės žodžiai neretai tampa vandenvardžiais, plg. liet. *Krosà* (acc. sing. *Krõsą*) (Nemuno kairysis intakas, Liškiava) : lat. *krâss* (gen. sing. *krāsa*) „krosnis“ (ME II 268), tai yra „akmenų krūva“. Bet lietuvių upėvardis *Krosnà* (acc. sing. *Krõsną*), atrodo, neturi nieko bendra su šiais vardais ir jų apeliatyvais (žr. toliau). *Krúonė* (Lapainios dešinysis intakas, Kruonis) (iš upėvardžio kilęs miestelio vardas *Krúonis, Кроны* (XVI a. [Spruogis 152]; dvaras, Kauno pavietas) : *krúonė* „akmenų krūva su urvu viduryje“ (LKŽ VI 709). Pirmieji sugretinti vardai ir apeliatyvai skiriasi tik gimine. Liet. *krõnas* ir lat. *krâns* galėtų būti veiksmažodžio lat. *krât (-āju)* „kaupti, krauti, rinkti“ vediniai, kaip kad tokiais yra laikomi liet. *krósnis* bei lat. *krāsne*.[48]

Bet gr. κραναός „kietas, gruoblėtas, nelygus; akmenuotas, uolėtas“ rodytų, kad jie vis dėlto yra daug senesnių laikų dariniai. Šis gana neaiškus graikų kalbos žodis kildinamas iš **κρανα(ϝ)ός*,[49] ir kaip struktūrinė jo paralelė nurodomas τανα(ϝ)ός) „ištįsęs, il-

[44] Топоров В. Н. *Прусский язык*. Словарь (K–L), 205-206.

[45] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 168.

[46] Ibid.

[47] Šaltinių duomenis žr. Būga K. *Rinktiniai raštai*, II, 202.

[48] Būga K. *Rinktiniai raštai*, II, 203; Endzelīns J. *ME*, II, 268; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I, 301-302.

[49] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II, 6.

gas, plonas".[50] Tiek pastarasis, tiek kornų *tanow* „plonas; dailus, švelnus" atspindi ide. *$t_{\underline{n}}h_2$-$e_{\underline{u}}$-os* (laringalas h_2 balsį *e* pakeitė į *a*),[51] o lot. *tenuis* „plonas, laibas; liesas" – *$t_{\underline{n}}h_2$-(e)u-*. Vadinasi, ir κραναός pradžioje bus turėjęs prolytę *$kr_{\underline{n}}h_2$-$e_{\underline{u}}$-os*, o liet. *krõnas* ir lat. *krâns* galėjo atrodyti *$krenh_2$-*, plg. liet. *tęvas* „laibas, plonas", lat. *tiêvs* „t. p." < baltų **tēnva-* < ide. *$tenh_2$-$_{\underline{u}}$o-*. Praforma *$krenh_2$-/$kronh_2$- su dėsninga šaknies balsių kaita *e/o*, vykstant reguliariai fonetinei raidai, turėjo duoti **krēn-* bei **krōn-*. Pastarojo varianto refleksas baltų kalbose gali būti tiek **kruon-* (plg. liet. *krúonė*), tiek ir **krān-*. Senojo *ō* refleksą *ā* turi, pavyzdžiui, žodis liet. (*akies*) *vókas* šalia alb. *vetullë* fem. „antakis; akies vokas" (< **$_{\underline{u}}$ōkla*) ir sl. **věko* su vokalizmu *ē*.[52] Panašus šaknies balsių santykis būdingas ir toliau nagrinėjamiems pavyzdžiams. Alomorfą **kruon-* turėtų *krúonė* „akmenų krūva su urvu viduryje" bei iš jo kilęs upėvardis *Krúonė*, matyt, pakeitę senesnę formą **Kruon$_{\underline{i}}$ā-*. Alomorfą **krān-* būtų išlaikę minėti apeliatyvai *krõnas*, lat. *krâns* ir jų pamatu susidarę lietuvių bei prūsų šaknies *Kr(i)on-*, *Cron-* tikriniai vardai.

Baltų kalbose archajinių šaknų su ilguoju vokalizmu *ā* (*ō*) nykstamojo laipsnio variantuose pasirodo balsiai *a/u*. Pvz., indoiranėnų žodį *dānu-* „upė" baltų kalbose atliepia ne tik lat. *daņava* „klanas, valka", bet ir lat. *duņavas* plur. „upeliai, upokšniai", pr. *Donne* (upė, įteka į Aismares) < **Dun(i)ā*. Arba: *Mónis* (ežeras, Semeliškės) turi tą pačią šaknį kaip ir lot. *mānāre* „tekėti, bėgti, lietis, plūsti, srūti", valų (kimrų) *mawn* „durpės" (< **mōni-*), s. airių *moin* „samanos; pelkė; durpės", bet lietuvių vardyne randame ir *Mùnas* (variantas *Mūnas*) (ežeras, Daugėliškis).[53]

Tokiu būdu gali būti aiškinamas šių nagrinėjamų etimologijos neturinčių baltų kalbų tikrinių vardų atsiradimas.

Ptolemajo paliudyto hidronimo variantų, pirmiausia Χρόνον, kita vertus, negalima aiškinti atsietai nuo skandinavų šaltiniuose užfiksuoto *Horn*, nuo kurio jie skiriasi tik priebalsio *r* padėtimi.

„Poetinės Eddos" *(Eddukvæði)*, arba „Senosios Eddos", ir „Sviþdago giesmių" *(Sviþdagsmál)* ciklo pirmojoje giesmėje „Groos kerai" *(Gróugaldr)* pranašė Groa, sūnaus pažadinta iš amžinojo miego, užkeikia visas blogąsias jėgas, kad jos nekenktų sūnui Sviþdagui ir jam netrukdytų vykti pas mylimąją Mengladą. Antrojoje, pavadintoje „Giesmė apie Fjölsviną" *(Fjölsvinnmál)*, pasakojama apie Sviþdago susitikimą su milžinu Fjölsvinu, saugančiu įėjimą į Menglados sodybą. Po ilgo dialogo – keitimosi klausimais ir atsakymais – Sviþdagui pavyksta iš milžino sužinoti, kad Menglada jo laukia, nes jis seniai jai skirtas. Labai galimas daiktas, Menglada yra deivės

[50] Ibid., 6; Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque,* 577.

[51] Rikov G. T. Hittite *šanna-* and Greek ἄνεω. – *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia Ioannis Safarewicz Memoriae Dicata,* Cracoviae, 1995, 333.

[52] Hamp E. P. On Lithuanian *o* : Indo-European **ō*. – *Baltistica,* XXXIII (1), 1998, 14.

[53] Schmid W. P. Gewässernamen zwischen Danuvius und Don. – *Slavisches Spektrum,* 413-415; Idem. *Linguisticae Scientiae Collectanea,* 399.

Frigg, o Sviþdagas – dievo Freyo, svarbiausių skandinavų mitologijos figūrų, hipostazės. Pranašė Groa aštuntajame giesmės posme taip sako:

Þann gel eg þér hinna þriðja
ef þér þjóðir
falla að fjörlotum:
Horn og Ruður
snúist til heljar me þan
en þverri æ fyrir þér.[54]
„Aš trečią giedu giesmę: jei gilios upės
mirtinai tau grėstų,
lai Hornas ir Rudas į pragarą suka
ir priešais tave išsenka".

Atrodo, nuotykiai skandinavams bus vaidinę didžiulį vaidmenį pasakojimuose apie keliones į prūsų gyvenamą pakrantę – mat šio regiono upės buvo perkeltos į pragarą, plg. got. *halja* „pragaras", vok. *Hölle* „t. p.". Senovės germanams pragaras iš tikrųjų buvo mirusiųjų karalystė, plg. s. isl. *hel* fem. (gen. sing. *heljar*) „mirusiųjų karalystė; mirties deivė". Beje, islandų tyrinėtojai *Horn* ir *Ruð(u)r* traktuoja kaip piktųjų dvasių, demonų vardus (*árheiti*) ir naujajame islandų kalbos etimologijos žodyne, pavyzdžiui, *Ruð(u)r* sieja su isl. *ruður* plur. „žuvies atliekos valant (pelekai, oda, uodega)", ir abu žodžius skiria veiksmažodžio *ryðja* „valyti, švarinti" šakniai.[55] Vis dėlto „Sviþdago giesmių" kontekstas nerodo jokio ryšio su žuvimis, ir todėl galima numanyti, jog minimi upių vardai sietini su mirusiųjų karalyste.

Χρόνον ir *Horn* fonetinį skirtumą galima aiškinti priebalsio *r* metateze kaip ir daugeliu kitų atvejų, pvz.: liet. *brivìs, bruvìs, bruvė̃* „antakis" : *birvė̃* „t. p."; *gradė̃lė* „gardelis": *gardė̃lis, gařdas; júodbruvas* „tamsaus veido, brunetas" : *júodburvas* „t. p."; *grìbšnis* „griebimas, čiupimas" : *gìrbšnis* „t. p."; *riščià* : *irščia* (be kirčio), *iršča* „riščia; skubiai"; *pãprakas* „papirkimas, kyšis" : *pãparkas* „t. p."; *pãprikas* „t. p." : *pãpirkas* „t. p.", *pa-piřkti*; *prikáitė* : *pirkáitė*; *priñ* „pirma" : *piřm* „t. p."; *primdėlė̃* „pirmą veršį atvedusi karvė" : *pirmdėlė̃, pirmadėlė̃*; angl. *hundred* „šimtas" : vok. *Hundert* „t. p."; vok. *brennen* „degti, kūrentis" : angl. *burn* „t. p."; rum. *frumos* „gražus" iš lot. *formosus* „lieknas, dailus, gražus"; pranc. *fromage* „sūris" iš lot. *formaticum* „tai, kas pagaminta, padaryta". Reikia pabrėžti, jog į kairę nuo dvitaškio surašyti variantai jokiu būdu nerodo, kad jų priebalsio *r* vieta yra visais atvejais naujesnė. Taigi *Horn,* tikėtina, atspindi senesnę formą **Korno-* .

Į *Horn* panašią šaknį baltų vardyne turi, pvz., upėvardžių *Kařn-upis* (Radviliškis), *Kařn-upis, Karn-upỹs* (Skaistgirys), *Kařn-upė* (Skaistgirys) pirmasis sandas, taip pat *Karnavė̃* (Nemuno dešinysis intakas ties Raudondvariu).[56] Latvių teritorijoje randame

[54] *Eddukvæði,* utgavit Gísli Sigursson, Reykjavík, 1998, 408 [rašyba leidėjo sumodernintа].

[55] Magnússon Á. B. *Íslensk orsifjabók,* 776.

[56] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 69.

tokių vietovardžių kaip *Kařna* (Limbaži), *Karn-ups* (Bolderāja, Jāsmuiža), *Karnītes* (Mēris), *Kàrnavas-tilts* (Trikāta), *Karnavu-kalns* (Zemgale).[57] Kaip matyti, liet. *Karnavė̃* ir lat. *Kàrnavas-, Karnavu-* sutampa visas kamienas. Atitikmenų esama Dnepro baseine: *Karna (Карна), Korna (Корна)*.[58] Kita vertus, *Karnavė̃* lietuvių vardyne neskirtina[59] nuo *Kernavė̃* (acc. sing. *Keřnavę*) (1) Neries dešinysis intakas, Kernavė); 2) upė, Panevėžys), *Kerniavà* (acc. sing. *Keřniavą*) (upė, Salos, Smurgainių r., Baltarusija), ežerų vardų *Kernavas* (Šalčininkai), *Kernỹs* (acc. sing. *Keřnį*) (Zarasai) bei upėvardžio *Kernaujà* (acc. sing. *Kernaũją*) (Kaltanėnai). Šaknyje jie turi reguliarią balsių *a : e* (ide. *o : e*) kaitą. Šaknies balsių kaita pasižymi ir jų etimonais galintys eiti bendriniai žodžiai liet. *kernavė* „klampi vieta pievose, miškuose", *kìrna* „vandens išplauta medžio ar krūmo šaknis upės krante; krūmuota, šlapia vieta...", *kìrnos* „šlapios, beveik neįeinamos vietos, klampynės" (LKŽ V 613, 847-848), pr. *kirno* „keras, krūmas".[60]

Chronos/Chronon, Horn (< baltų **Korno-*) lokalizacijai diagnostinis galėtų būti *Karnavė̃* (Nemuno dešinysis intakas ties Raudondvariu). Priesaga *-av-* gali būti pridėta vėliau. Kad taip gali būti, plg. *Vadavė* (be kirčio) *: Vãdė, Vadà; Stirnavė* (be kirčio) : *Stìrna; Éisrava : Éisra*,[61] apeliatyvus *rándas* „bangų suneštas dugno nelygumas..." : *rándavos* „kopos" (LKŽ XI 139). Vadinasi, galėjo būti ir **Karnā* arba **Karnas*. Telieka paaiškinti, kokiu būdu atsirado baltų **Korno-*. Kai kurie prabaltų dialektai, pirmiausia tas, iš kurio skolinosi Baltijos finai, balsį *a* (< ide. *a, o*) tam tikroje pozicijoje (atrodo, prieš kito skiemens priešakinės eilės balsį) bus išvertę į *o*, – tai aiškiai matyti iš baltiškos kilmės skolinių suomių kalboje, pvz., *lohi* : liet. *lãšis, morsian* : liet. *martì, oinas* : liet. *ãvinas, torvi* „ragas" : lat. *tàure* „medžioklės ragas".[62] Iš tokio ar panašaus prabaltų dialekto prolytę **Korno-* ir bus išgirdę pirkliai – graikų ir romėnų informantai.

Nemuno šaka nuo Gilijos iki Atmatos dabar vadinama *Rùsnė*,[63] bet senesnės formos būta ir *Rusnìs* (vok. *Rustrom*),[64] kuri, atrodo, priklausė *i* kamienui. Į Kuršių marias įtekanti nedidelė upė mažybiškai vadinama *Rusnáitė* (vok. *Ruszneit*). Jeigu senesnė forma tikrai buvo *i* kamieno, galima būtų drąsiau kelti mintį dėl jos konsonantinės prigimties, būtent **Rud(e)s-n-*.[65] Kitaip sakant, priebalsinio *s* kamieno šalutinių linksnių formos buvo dar

[57] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (2), 52-53.

[58] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (I– K), 234.

[59] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 148, 153; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (I– K) , 234.

[60] Dėl jų plačiau Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (K–L), 15-18; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* II, 194-195.

[61] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 102, 104.

[62] Stang Chr. S. *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen,* 23-24.

[63] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 140; Pėteraitis V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta,* 149-150.

[64] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 480.

[65] Tradicinį aiškinimą žr. Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 480; Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 285; Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 341.

charakterizuotos *n* kamiengaliu. Spėjimą dėl pirminio *s* kamieno patvirtintų vandenvardžiai *Rudesà* (upė, Molėtai), *Rudesà* ir *Rùdesas* (ežeras, Molėtai).

Šalia *s* kamieno, atrodo, būta ir *n* kamieno, labai galimas daiktas, išlikusio upėvardyje *Rudnalė* (be kirčio) (kairysis Jūros intakas, Rietavas). Kamieno *n* reliktai gali būti taip pat pievų pavadinimai *Rudnẽ* (Kazlų Rūda), *Rudnià* (Rudnia, Merkinė). Su kamienu **Rud(e)n-*, matyt, ir reikia tapatinti Ptolemajo *Rhudōn* (Ῥούδων, gen. sing. Ῥούδωνος), suprantamą kaip „Raudonoji (*scil.* upė)", ir pirmiausia dėl to, kad jis fonetiškai gana tiksliai – išskyrus, žinoma, apibendrintą nom. sing. formos kamiengalį **-ōn-* – sutampa su liet. *ruduõ* (gen. sing. *rudeñs,* dial. *rudenès*) „metų laikas tarp vasaros ir žiemos" (< **rudōn*), priklausančiu būdvardžio *rùdas* šakniai.[66] Su individualizuojamuoju ide. sufiksu **-on-/*-n-* (nom. sing. **-ōn*) daiktavardžiai dažniau buvo daromi iš tematinių kokybės būdvardžių, pvz., *ruduõ* – iš *rùdas* (kamienas **rudo-/ *rude-*), tai yra **rudo-+*-on-* > **rudōn* > *ruduõ*, bet **rude-+*-n-* > *ruden-ès* (gen. sing.) > *rudeñs*.[67] Be to, lietuvių vardyne kamienas **Ruden-* iš tikrųjų paliudytas – tai XVI a. upėvardis *Rudena (Рудена)* (upė, buv. Dirvėnų vls., dabar Tauragės r.).[68] Skandinavų *Ruđr* (< **RuđaR*) galėtų atspindėti baltų **Rudas*, kuris sutaptų su liet. *rùdas* „tamsiai geltonas" ir būtų jo substantyvizacija. Dėl *d* (< ide. *dh*) reflekso *đ* senojoje skandinavų kalboje plg. got. *raupʀ* „raudonas" su *þ* iš *dh*.

Turimais duomenimis, nėra paliudyto *o* kamieno vandenvardžio, bet lietuvių vardyne yra *Rùdė* (kelių Lietuvos upių vardas), dūrinių *Rùdupė, Rudùpė, Rùdupis, Rudupỹs* (keliolikos upių pavadinimai) pirmasis sandas, kuriuo eina būdvardis *rùdas* „tamsiai geltonas". *Rùdė* ir yra šio žodžio galūnės *-ė* vedinys.

Vadinasi, Ptolemajo paliudytas *Rhudōn* (Ῥούδων, gen. sing. Ῥούδωνος), labai galimas daiktas, buvo Nemuno žemupio pavadinimas. Šiai prielaidai patvirtinti ypatingo dėmesio vertas tas faktas, kad XIV ir XV a. dokumentuose minimas upelis, vardu *Rodan* (dešinysis Nemuno intakas l mylia į vakarus nuo Skirsnemunės): *It. donehest so vellet die Rodan in die Memel boben Kirsmymmel mee denn eyne meile weges* (XV a. rankraštis Slaptajame Karaliaučiaus archyve),[69] *in flumine Rodan* (1420 m. Žygimanto sprendimas),[70] *Tandem transeunt fortifer ad ripam fluminis Rodan* (Vygando Marburgiečio kronika, 1360 m.),[71] *in flumine Rodan* (Vygando Marburgiečio kronika).[72] Nežiūrint to, kad dabar šis upelis (dešinysis Nemuno intakas ties Raudone, apie 9 km į vakarus nuo Veliuonos) vadinamas *Raudõnė,*

[66] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 745.

[67] Pinault G.-J. Vedique *damūnas-,* latin *dominus* et l'origine du suffixe de Hoffmann. – *Bulletin de la Societe de Linguistique,* XCV (1), Paris, 2000, 63.

[68] Спрогис И. Я. *Географический словарь древней жомойтской земли XVI столетия,* 282.

[69] *Scriptores Rerum Prussicarum,* II, 709.

[70] Ibid., 526 (išn. 524).

[71] *Scriptores Rerum Prussicarum,* II, 526; Marburgietis V. *Naujoji Prūsijos kronika,* Vilnius, 1999, 108.

[72] *Scriptores Rerum Prussicarum,* II, 557; Marburgietis V. *Naujoji Prūsijos kronika,* 135.

minėti istoriniai šaltiniai įtikina, kad anuomet jo pavadinimas buvęs **Rudānas* resp. **Rudōnas*. Įsigalint vardui *Nėmunas*, senasis *Rodan* pavadinimas stumiamas į vartojimo periferiją mažiems upeliukams vadinti, kol galiausiai ir jų vardas pakeičiamas priderinus prie dažniau vartojamo būdvardžio *raũdas*.

1576 m. K. Hennenbergerio sudarytame vadinamajame Prūsijos žemėlapyje Kuršių marių ploto vietoje yra užrašyta *Curtono sive Rusna*. Geografas V. Gudelis spėjo, kad arba *Curtono* yra kilęs iš lotyniško Kuršo žemės pavadinimo *Curonia*, arba jame iškreipta forma slypi pavadinimas *Kuršona*.[73] Pastaroji forma būtų susijusi su kuršių kraštu ir genties vardu. Tačiau tiek Kuršių marių pavadinimą, tiek ir Kuršių nerijos vardą pasidarė Vokiečių ordino raštininkai pagal Kuršo vyskupystės pavadinimą po to, kai, 1252 m. pastačius Klaipėdos pilį, Kuršo vyskupystės sienos pasiekė Kuršių marias. Neringos juosta buvo pavadinta *Kuršių nerija,* kad ją būtų galima atskirti nuo Aismarių nerijos, nes Ordino lotyniškuose dokumentuose *nerija* (*Neria,* Petro Dusburgiečio *indicta Neria* III 215) iš pradžių vadinta tik Aismarių nerija. Lietuvių ir latvių vardyne šaknies *Kurt-* vedinius turime tokius: *Kurt-upis* (be kirčio) (Telšiai), lat. *Kùrtu-kalns*[2] (su mišku, Graši), *Kuŕtu-muiža* (Stopiņi).[74] Juos leidžia paaiškinti liet. *kuŕt-pelkė* „iš visų pusių kalvų apsupta pelkė“ (Šatės [LKŽ VI 982]), kurio pirmuoju sandu eina *kuŕtas* „negirdintis...“, *kurtùs* „kurčias, negirdintis; duslus, neskambus; nykus, gūdus, nejaukus“, *kuŕčias* „kuris negirdi; nykus, gūdus...“ šaknis. Be to, *Kùrtuva* (upė ir ežeras, Kurtuvėnai), lat. *Kurtava* (be kirčio) (ežeras, Ļaudonos vls.), *Kurtene* (be kirčio) (pieva, Āzvīķi)[75] etimologiškai sietini su lat. *kuŕtums*[2] „skardžio įdubimas; gili vieta upėje; įduba, išduba, skylė bulvėse ar šakniavaisiuose“ (ME II 326, EH I 680) šaknimi. Liet. *kuŕtas, kurtùs, kuŕčias* ir lat. *kuŕtums*[2] yra bendrašakniai, – semasiologiškai plg. angl. *hollow* „tuščias, tuščiaviduris; įdubęs; duslus“, vok. *taub* „kurčias; tuščias (pvz., varpa, riešutas)“ : *tief* „gilus“ (< germ. **deub-*).

[73] Gudelis V. *Baltijos jūra,* 14; Idem. *Lietuvos įjūris ir pajūris,* Vilnius, 1998, 40.
[74] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (2), 182.
[75] Ibid., 182.
[76] Gudelis V. *Lietuvos įjūris ir pajūris,* 40.

Į šį duomenų kontekstą gražiai įsijungia ir *Curtono*, kuris dėl *-o* < **-ā*, galbūt, laikytinas prūsišku vardu, ir pr. **Kurtanā,* kuris kaip Kuršių marių pavadinimas darosi suprantamas bei skaidrus palyginus su *kuŕt-pelkė* „iš visų pusių kalvų apsupta pelkė“ (Šatės [LKŽ VI 982]), o marios juk ir yra nerijomis, smėlio kopomis nuo jūros atitverta, beveik uždara gėlo arba pusgėlio vandens įlanka – lagūna. Aismarių vokiškas pavadinimas *das Frische Haff* reiškia „Gėlo vandens įlanka“. *Curtono* formaliai artimiausia yra lat. *Kurtene*: šios formos skiriasi tik priesagos balsiu – *-an-* (rašoma *-on-*), lat. *-en-*. Senoji jo reikšmė, be jokios abejonės, buvo „gili vieta, įdubimas žemėje“.

Kita V. Gudelio hipotezė yra ta, kad „senovėje Kuršių marios galėjo būti vadinamos *Rusnos mariomis* arba stačiai *Rusna*. Ilgainiui šis pavadinimas buvo pamirštas. *Rusna* arba *Rusne* imta vadinti tik Nemuno dešiniąją atšaką, o marias – mariomis“.[76]

Nẽmunas (variantai *Nẽmanas, Nẽmonas*), pradžioje, matyt, žymėjęs aukštupį, žemupiui vadinti bus perkeltas vėliau. Šis vardas taip pat yra senas, jis priklauso senajai Europos hidronimijai ir turi kitur giminaičių: *Nemanka (Неманка)* (variantas *Nemenka [Неменка]*) (Sožies kairysis intakas Dnepro upyne) (< **Nemъnъka*), *Niemnica* (upė, Gdanskas) (< **Nemъn-*),[77] *Niemonica* (Vyslos ir Oderio tarpupis),[78] *Nims* (Prümo intakas, Mozelio baseinas), istorinių šaltinių *Nemesa* (Ausonius), *Nimisa* (792 m.) su reguliaria priesagų *-s-* ir *-n-* sąsaja (dar plg. *Očesa [Очеса]* (Dnepro baseinas) < balt. **Akesā* : liet. *Akunė* (be kirčio) (upė, Židikai); *Rems* < **Rāmisia* : liet. *Ramùnė* (upė, Panevėžys) tiek ką tik minėtose formose,[79] tiek ir varduose *Rusnìs* (< **Rud[e]s-n-*), *Rudesà, Rùdesas* ir *Rudnalė* (< **Rud[e]n-*).

Istorinių šaltinių formos *Chesynus,* galbūt taisytinos į *Chersynus*, autentiškumu reikia labai abejoti. Pirmiausia negalima žinoti, ar čia esama kitos priesagos (*-un-* ?), ar gal raide *y* tėra pažymėtas balsis *i*. Todėl M. Rudnickio rekonstrukcija liet. **Keršunas* vargu ar turi kokį nors pagrindą istorinių šaltinių fiksacijose ar dabartiniame baltų vardyne. Be to, baltų kalbose priesagos *-un-* vedinių težinoma vos keli.[80] Kita vertus, baltų vardyne vandenvardžiui *Chersinos* (Χέρσινος) nesunku rasti formalių atitikmenų, nors jo lokalizacija tebelieka neaiški. Tų atitikmenų yra ir prūsų teritorijoje, ir Lietuvos krašte. Prūsų vardyne žinoma *Kirsin* (1330 m., upė), kuri vokiškai verčiama „Schwarze Flieβ", dar *Kirsen* (1344 m., ežeras),[81] o Lietuvos teritorijoje randame *Kiršinas* (Nevėžio dešinysis intakas, Baisogala),[82] paliudytą XVI a. dokumentuose kaip *Kiršinъ (Киршинъ)* (Veliuonos pavietas).[83] Literatūroje abu šie vardai istoriškai tapatinami ir etimologiškai nedvejojant siejami su būdvardžių pr. *kirsnan* „juodas", liet. *kéršas* (ir *keršas*) „lopais juodas, lopais baltas; lopais baltas, lopais žalas ar žilas; margas" (plg. dar liet. *kiršnas* „tamsiai juodas [apie arklį]" (Marijampolė), pagrįstai laikomą skoliniu iš jotvingių kalbos[84]) šaknimi,[85] nes kitaip vargu ar galima: juk prūsų *Kirsin,* taigi ir liet. *Kiršinas* semantiką nustato vokiškas prūsiškojo vardo vertimas „Schwarze Flieβ". Bet nei pr. *kirsnan* „juodas", nei liet. *kéršas* (ir *keršas*) negali būti pr. *Kirsin, Kirsen* ir liet. *Kiršinas* darybos pagrindas, nes pirmuoju atveju turėtų būti **Kirsnin-, *Kiršnin-,* antruoju – **Kersin-, *Kerš-in-*. Beje, formaliai žiūrint, *Chersinos* tiksliai sutampa su rekonstruota for-

[77] Górnowicz H. – *Konferencja Pomorska,* 66.

[78] Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 345.

[79] Schmid W. P. Zu einigen keltisch-baltischen Namen-Entsprechungen. – *Studia Indogermanica et Slavica,* 53-54; Idem. Das baltische Zentrum der alteuropäischen Hydronymie. – *Baltistica,* XXXIII (2), 1998, 152.

[80] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 282 [=Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

[81] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 64.

[82] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 75.

[83] Спрогис И. Я. *Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столетия,* 136.

[84] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* II, 34, 198.

[85] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 64; Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 157, 158; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (K–L), 18-19.

ma *Kersinas*. Pr. *kirsnan* ir liet. *kéršas* (bei *keršas*) negalėtų būti net bendrašakniai žodžiai, nes gana ryškus vėlesnis, antrinis šių hidronimų ryšys su reikšmės „juodas“ žodžiais.

Dar reikia pažymėti, kad bendrašaknių vandenvardžių randame Dnestro aukštupio regione. Tai hidronimas *Čerchavka (Черхавка)* (kairysis Bystricos intakas), atspindintis aiškiai senesnę slavizuotą neslavišką formą **čьrchava* < **kirsava*, pakankamai motyvuotai neskiriamas nuo Dunojaus vidurupio hidronimo Κρίσος.[86] Pagal etimologiją šis hidronimas seniai lygintas su upėvardžiu *Kirsnà* (dešinysis Šešupės intakas, Kalvarija), *Kirsna* (variantas *Kiršna*) (upė, Labguva), ir, atsižvelgiant į jo vengrišką variantą *Fekete-körös*, rekonstruojama jo reikšmė „juodas“[87] (vengrų kalboje *fekete* reiškia „juodas“). Vadinasi, **kirsava* reikšmė taip pat buvo „juodoji (*scil.* upė)“. Didesnių abejonių dėl *Čerchavka (Черхавка)* < **kirsava* ir baltų **Kirsinas* (= pr. *Kirsin*, liet. *Kiršinas*) ryšio negalėtų kilti, nes hidronimo Κρίσος šaknis **kris-* (< ide. **kr̥-s-*) atitinka baltų **kirs-* žodžiuose liet. *kiršnas* „tamsiai juodas (apie arklį)“ ir pr. *kirsnan* „juodas“.

Nagrinėjamų hidronimų darybos pamatas iš tikrųjų yra visai kitas.

Hidronimo liet. *Krosnà* (acc. sing. *Krõsną*) (dešinysis Kiaūlyčios intakas, Krosna, Lazdijų r.) prolytė **krāsnā* šaknyje turi ilgąjį balsį *ā*, kuris gali būti kiekybinės apofonijos baltų *ā* : *a* (< ide. *a* arba *o*) rezultatas. Bendrašaknį „vandens“ žodį, tiesa, su kitu šaknies vokalizmo laipsniu randame germanų ir graikų kalbose: s. isl. *hrǫnn* fem. „banga“, s. angl. *hræn*, *hærn* „vilnis; srovė, srautas; jūra“ (< germ. **hraznō* < ide. **krosnā*);[88] graikų κρουνός „versmė, šaltinis; srauni srovė, srautas“ (< ide. **krosnòs*), dorėnų ir arkadų κράνα, aoliečių κράννα fem. „versmė, šaltinis“ (dar plg. dūrinį καλλί-κρανος „su gražiaisiais šaltiniais“) atspindi **κράσνᾱ* (< ide. **krosnā*).[89] Bet gr. κρήνη fem. „versmė, šaltinis“ (< **kr̥snā*) pasižymi nykstamuoju šaknies balsių kaitos laipsniu, kurį turi ir etimologiniai atitikmenys baltų vardyne – tai, pirma, liet. *Kirsnà* (acc. sing. *Kiršną*) (dešinysis Šešupės intakas, Kalvarija), *Kirsna* (variantas *Kiršna*) (be kirčių), vok. *Kirschna* (kairysis Mauros intakas, Labguva), *Kirsn-upė* (be kirčio) (Kraupiškas) ir, antra, pr. *Kirsnappe* (1339–1349 m., upė, Ylava), *Kirsno ežeras* (1336 m., Bartos ir Galindos paribys). Gali būti, kad liet. *Kirkšnìs*, *-ičs* (*Kiřkšnis* [Būga RR I 278]) (kairysis Jūros intakas, Rietavas), *Kirkšnó-upis* (Plungė), *Kirkšnóvė* (kairysis Dubysos intakas, Betygala) turi įterptinį (neetimologinį) *k*[90] (po kurio lietuvių kalboje *s* virto *š*), todėl jie taip pat greičiausiai priklauso šiai „vandens“ šakniai. Negana to, greta **kr̥snā*, atrodo, būta ir šaknies varianto **kersnā* – jį gali turėti, pvz., liet. *Keřkšnis* (dešinysis Beržtalio intakas, Žeimelis) ir lat. *Cę̂rsna*[2] (Lielupės intakas).

[86] Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины*, 90, 268.

[87] Detschew D. *Die thrakischen Sprachreste*, 267.

[88] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, 264.

[89] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II, 16, 27; Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, 582, 587.

[90] Būga K. *Rinktiniai raštai*, I, 278. Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 157.

Kadangi Ptolemajo (II a. po Kr.) Χέρσινος (nuorašuose Χέσινος) = baltų **Kersinas* ir Ammiano Marcellino (IV a.) *Chersynus* (paliudyta *Chesynus*) nuo pr. *Kirsin* (1330 m., upė), *Kirsen* (1344 m., ežeras), liet. *Kiršinas* (dešinysis Nevėžio intakas, Baisogala) skiriasi tik kitu šaknies balsių kaitos laipsniu, galima daryti prielaidą, kad jie atspindi priebalsinio kamieno archiformą **Kersn̥-* su *-un-* ir *-in-* kaip *-n̥-* refleksais.

Hidronimui *Turuntės* (Τουρούντης) norima rekonstruoti autentišką baltišką formą *Taurantės* (Ταυράντης). Pirminė baltų forma **Tauruntės* (plg. nuorašų variantą Ταυρούντου) pasikeitė į **Touruntės,* matyt, tame prabaltiškajame dialekte, iš kurio ši forma pateko į antikos žmonių akiratį. Kad tame prabaltiškajame dialekte dvibalsis *au* atskirais atvejais išvirsdavo *ou,* matyti iš baltiškos kilmės skolinių suomių kalboje: suom. *torvi* „piemens ragas; beržo tošies tūtelė, vamzdelis" < **touri* : lat. *tàure* „medžioklinis ragas, piemenų ragas", liet. *taurẽ (taũrę)* ir *taũrė* „geriamasis stiklas (pr. vynui) su kojele; geriamasis indas iš tauro rago; medžiotojo, piemenėlio ragas"; suomių *torvi,* be to, neskiriamas nuo baltų skolinio *tarvas* „briedis, elnias, stirna (Hirschtier)" (< **tauras*); *kouko* „šmėkla, vaiduoklis; lokys, vilkas; žemaũgis žmogus" : liet. *kaũkas* (dėl pastarojo žodžio baltiškumo abejojama).[91]

Sunkiau paaiškinti hidronimo *Turuntės* (Τουρούντης) formantą *-unt-* vietoj laukiamų *-ant-* ir *-ent-,* vyraujančių baltų vardyne, plg. liet. *Ãlantas, Deimántas, Dómantas, Geřmantas, Elbentas, Kíementas, Mélmentas, Šelmentas,*[92] pr. *Babant, Drewancz, Perwante.*[93] Priesagos varianto *-unt-* pasirodymą vietoj laukiamo *-ont-* (< *-ant-*) būtų galima sieti su Χρυνος atsiradimu šalia Χρόνος. Kitaip tariant, tai galima aiškinti fonetiniu pakitimu – trumpojo balsio *o* virtimu *u* nosinių ir lūpinių priebalsių aplinkoje, plg. liet. *mãzgas* : dial. *mùzgas; paskuĩ* : dial. *puskuĩ; kapõnė* : *kuponė* (be kirčio); *sámbarė* „rinkliava" : *samburė* (be kirčio); lat. *jūrmala* : *jūrmule.* Vis dėlto buvus tokį fonetinį kitimą prabaltiškajame dialekte įrodyti trūksta duomenų. Todėl bandyta ieškoti kitokio aiškinimo. Zietelos apylinkėse (Baltarusija) užrašyti mikrotoponimai *Ramùnta, Ramùntava* (žinomi taip pat variantai *Ramùlta, Ramùltava*) (pievos, Kurpešių k. prie Zietelos upės ir Zasečių k.),[94] kur pagrįstai skiriama hidroniminė priesaga *-unt-*[95] (gali būti, kad seniau šios pievos buvo lankos, kuriomis tekėjo vadinamasis upelis). Zietelos lietuvių tarmėje išliko nepakitę ne tik tautosilabiniai dvigarsiai *an, en,* bet taip pat seniau buvę nosiniai balsiai *ą, ę,* todėl akivaizdu, kad *Ramùnta, Ramùntava* turi priesagą *-unt-,* greičiausiai kilusią iš *-n̥t-*. Ši priesaga baltų vardyne gana dažna, bet ji būna ir kitokio fonetinio pavidalo, būtent *-int-*: liet. *Gáilintas, Jūžintas, Úosintas,*

[91] Suhonen S. Die baltischen Lehnwörter der finnisch-ugrischen Sprachen. – *The Uralic Languages.* Ed. by Denis Sinor, Leiden-New York-København-Köln, 1988, 598, 601, 608.

[92] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 93-94, 135; Skardžius P. Lietuvių vandenvardžiai su *-nt-*. Jų daryba, kilmė ir reikšmė. – *Lituanistikos darbai,* III (1), 1973 [=Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* IV, 879-944].

[93] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 256.

[94] Vidugiris A. *Zietelos šnektos žodynas,* 827-828.

[95] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 203.

Alsintà, Dabintà, Birbìntė;[96] pr. *Kelincz* (upė), *Syrwynthen* (ežeras), *Spargint* (ežeras).[97] Vadinasi, galima įtarti *Turuntēs* (Τουρούντης) morfologiškai buvus **Tourn̥t-* < ** Taurn̥t-*.

Jeigu šio hidronimo pagrindą sudarytų baltų kalbų tauro pavadinimas – liet. *taũras* „dykaragių šeimos žvėris, dabartinių galvijų protėvis (Bos primigenius)“, dial. *taũris, taurỹs* „t. p.“, pr. *tauris* „tauras (Wisent)“, jį būtų galima lyginti su keliolika iš šio žodžio pasidarytų Lietuvos vandenvardžių: su ežerų vardais *Taũragnas,* kitaip *Taũras* (Tauragnai), *Taurẽlis* (Giedraičiai), *Taureĩkus* (Semeliškės), upių pavadinimais *Taurẽ* (Kaišiadorys), *Taurẽlis* (Tverai), *Tauragnà* (Linkmenys), *Taurijà* (Šumskas), *Taurókšnė* (Daugailiai), *Taurósta* (Jonava), *Taurõžė* (Debeikiai), *Taũrulis* (Naujamiestis) ir po kraštą išsibarsčiusiais *Taũrupė, Taurùpė, Taũrupis, Taurùpis, Taurupỹs.*[98] Ne vienas pavadinimas randamas ir XVI a. aktuose: *Tavrupъ (Таврупъ)* ir *Tovrupъ (Товрупъ)* (upė, Ariogala), *Tavrupi (Таврупи)* (dvaras, Viduklė, Batakiai), *Tavragola (Тавраголa)* (dvaras, Kražiai), *Tavraupisъ (Таврауписъ)* (kalnas, Ariogalos paviete).[99] Pastarasis vietovardis patvirtina, kad pirmuoju sandu eina daiktavardžio *taũras* kamienas *taura-*. Latvijoje irgi yra nemažai šios rūšies sudurtinių vardų, pvz., *Tàur-upe, Taurkalns,* su pirmuoju sandu **tàurs* „dykaragių šeimos žvėris, dabartinių galvijų protėvis (Bos primigenius)“. Iš šio pasidaryta ir mažybinė forma *tàuriņš* „plastakė, peteliškė“ su pakitusia reikšme. Iš gyventų kuršių žemių Klaipėdos apylinkėse žinomas vietovardis *Tauerlauken* (1540 m.) < **Taur-lauk-* (plg. liet. *laũkas,* lat. *laũks*), rodantis kuršius taip pat turėjus **tauras* „dykaragių šeimos žvėris...“.[100] Prūsijoje būta *Tauro* (1326 m., miškas Galindos ir Bartos pasienis), *Taurusgalwo* (1284 m., netoli Brausbergo), kur *Taurus-* – žodžio *tauris* gen. sing. forma – sudėta su pr. *galwo* „galva“.[101] Įdomus faktas, kad tikslus upokšnio Nemuno aukštupyje vardo *Taurijà* atitikmuo randamas ir Pripetės baseine: *Turija (Турия)* < **Taurijā*. Negana to, jeigu *Taurókšnė* turėtų įspraustinį *k,* šis vandenvardis sutaptų su Sožės baseino *Turosna (Турocна)* < baltų **Taurosnā*.[102]

Touruntēs (Τουρούντης) < **Taurn̥t-* vertas dėmesio ir baltų kalbų istorijos požiūriu. Visai galimas daiktas, kad forma **Taurn̥t-*, prieš tapdama baltų hidroniminės sistemos elementu, turėjo tauro jauniklio reikšmę. Priesaga *-ęt-* gyvulių ir gyvūnų jauniklių pavadinimuose plačiai vartojama slavų kalbose. Tokios jos funkcijos būta ir baltų kalbose. Pr. *klente* (Elbingo žodynėlis), *klint, clynth* „karvė“ (Grunau žodynėlis), matyt, seniau atrodė **tl-ent-* (*tl* prūsų kalboje, kaip ir kitose baltų kalbose, yra virtęs *kl*[103]). Jam

[96] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 92-93, 135, 169-170; Skardžius P. Lietuvių vandenvardžiai su *-nt-*. Jų daryba, kilmė ir reikšmė [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* IV, 879-944].

[97] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 256.

[98] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 171-172.

[99] Спрогис И. Я. *Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столетия,* 305.

[100] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 173.

[101] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 181.

[102] Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 210.

[103] Stang Chr. S. *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen,* 107; Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika,* I, 146.

artimiausias tokiu atveju būtų slavų kalbų veršio pavadinimas **telę* (gen. sing. **telęte*) < **tel-ęt-*.[104] Vadinasi, pr. *klente* greičiausiai yra tos pačios šaknies kaip ir baltų kalbų veršio pavadinimas: liet. *tẽlias*, lat. *teļš* (< **tel-i̯o-*), ir tai neturėtų stebinti, nes latvių kalboje *tele* reiškia „karvytė, telyčia“, o *telīdze* jau yra „veršinga karvė“ (plg. liet. *telìnga kárvė*). Kad pr. *klente* neturi jauniklio reikšmės, reikia aiškinti tuo, jog šis prūsų kalbos žodis išlaikė senąją, archainę, priesagos *-nt-/-ent-/-ont-* reikšmę. Ide. prokalbėje ši priesaga, kuri kilme susijusi su esamojo laiko veikiamųjų dalyvių formantu *-nt-* (pvz., liet. *einą̃s* < **ein-ant-s*), buvo vartojama veikėjų pavadinimams iš veiksmažodžių kamienų sudaryti ir ypač aktyvizuoti, personifikuoti pasyvinių klasei priklausančius daiktavardžius, pvz., het. *u̯atar* „vanduo“, bet *u̯etenant-* „vanduo kaip aktyvusis pradas“.[105] Iš čia ima aiškėti, kodėl su šita apofonine priesaga baltų kalbose yra sudaryta tiek daug vandenų vardų.

Tačiau čia išdėstytam tradiciniam aiškinimui yra ir alternatyva, ir lokalizacijos tikimybė. Ptolemajas mus informuoja, kad Τουρούντης buvo upė, todėl, šį antikos laikų upėvardį galima būtų lyginti su kitais vandenvardžiais, pirmiausia su senuoju, dar Herodoto paliudytu Dnestro vardu Τύρης (vėlesniuose šaltiniuose – variantas Τύρας). Tiesa, juos identifikuojant ir aiškinant, sunkumų sudaro galūnė *-ēs* (-ης): nežinia, ar čia yra grecizuotas *ā* kamienas (su Jonijos-Atikos dialekto η vietoj *ā*), ar **-ēs* darinys. Τύρης laikomas iranėnų genčių palikimu ir kilmė aiškinama jų kalbų būdvardžiu **tū̆ra-*, s. ind. *turá-* „greitas“.[106] Antai skitų palikimu, be to, laikomas dar Herodoto *Istorijoje* (IV 48, 2) paliudytas Τιάραντος, identifikuojamas su Dunojaus žemupio intaku Siret, arba Seret, su priesaga *-nt-* vedamas iš skitų kalbos esamojo laiko dalyvio *čaraṇt-* „judanti, skubanti (*scil.* upė)“, plg. av. *čaraiti,* s. ind. *cárati* „jis juda, keliauja“ (ide. **k^{u}elh$_1$-* „suktis, judėti“).[107] Taigi hidroniminė priesaga *-nt-* buvo būdinga ir iranėnų kalboms, bet prielaidą, kad Τουρούντης yra iranėnų palikimas, reikia atmesti arealiniais sumetimais – šis upėvardis lokalizuojamas gerokai toliau į šiaurę, kur iranėnų genčių įtakos vargu ar būta.

[104] Иванов Вяч. Вс. Хурритские и хаттские этимологии. – *Этимология 1981,* Москва, 1983, 142. Kitaip Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* II, 217-218.

[105] Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. *Индоевропейский язык и индоевропейцы,* I, Тбилиси, 1984, 302-304.

[106] Vasmer M. *Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenkunde,* I, 158.

[107] Duridanov I. Zur dakischen Hydronymie. – *Florilegium Linguisticum.* Festschrift für Wolfgang P. Schmid zum 70. Geburtstag, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Wien, 1999, 95.

[108] Schmid W. P. *Linguisticae Scientiae Collectanea,* 241.

Bet Τύρης yra gretinamas ir su liet. *Turė* (be kirčio) (Versekos kairysis intakas, Eišiškės), kartu paminint ir s. ind. *turá-* „greitas“.[108] Tokiu būdu šie vandenvardžiai įgytų senosios Europos hidronimų statusą, o priesaga *-nt-* jiems taip pat buvo būdinga. Tiesa, tiek *Turuntės,* tiek ir *Turė* galima laikyti vediniais ir iš senovėje baltų kalbose egzistavusio būdvardžio **turà-* „greitas“ – pirmasis su priesaga *-unt-* < **-n̥t-*, antrasis su galūne *-ē* (matyt, iš senesnės *-(i)i̯ā*). Turint prieš akis baltiškąją perspektyvą ir tarus, kad *-ēs* vis dėlto yra galūnė, *Turuntės* galima laikyti daugiskaitiniu, plg. *drìgnės, dùlkės, rõgės, stãk-*

lės, žìrklės. Kalbama apie vandenį (upę), toks traktavimas visai įmanomas. Tradicine tapatybe liet. *žvãkė* : s. lot. *facēs* „deglas, fakelas“ ir liet. *lãpė* : lot. *vulpēs* „lapė“ remtis ir manyti baltų kalbas turėjus seną *-ė* kamieną negalima, nes baltų kalbų *ē* kamieno daiktavardžiai daugeliu atvejų yra pakeitę senesnį *-iį̃ā* kamieną. *Žvãkė,* be to, *-ė* galėjo gauti iš *lopė* „deglas, fakelas, šviesa“, o jo pradinę formą buvus **lāp-iį̃ā,* gal kilusią iš **lāp-iį̃o-,* rodytų pr. *lopis* „liepsna“. Lot. *facēs* „deglas, fakelas“ težinomas iš glosų, todėl neturi įrodomosios galios, o lot. *volpēs* „lapė“ galūne galėjo būti priderintas prie *verrēs* „kuilys“ < **u̯r̥s-ē*.[109]

Dar J. Rozwadowskis spėjo, kad *Turuntēs* galįs būti senasis Dauguvos, kitaip Dvinos, pavadinimas.[110] Šį spėjimą patvirtintų tas faktas, kad XVI a. dokumentuose (1570 m.), aprašant Polocko pavietą, randame parašyta štai ką: *vъ Turuntovskoj vol. (vъ Zamošъě) (въ Турунтовской вол. [въ Замошьѣ]),*[111] *vъ Turuntovskoj vol. vъ Zamošъě okolo Sitno (въ Туронтовской вол. въ Замошьѣ около Ситно).*[112] Taigi Polocko paviete (volosti [волости]) keletą kartų paminėtas *Turunto (Turonto)* valsčius. Nuo jo pavadinimo, matyt, neskirtinas Latvijos teritorijoje, Liepojos apylinkėse prie Embūtės, 1503 m. paliudytas ežero vardas *Turandeschen See*.[113] Formantus *-ant- (-unt-)/-and-* gali turėti tas pats vardas, plg. liet. *Kùrantas* ir *Kùrandas* (kairysis Dubysos intakas, Betygala). Taigi visai įmanoma, kad **Turuntas*/**Turandas* yra senasis Vakarų Dvinos (Dauguvos) pavadinimas, – juk per Polocką ir jo pavietą šita upė kaip tik ir teka. Tai konstatavus, galima taip pat teigti, kad Ptolemajas informuodamas rėmėsi tikrais duomenimis.

Lietuvių kalbos tarmėse (Kapčiamiestis, Lazdijai) vartojamas augalo pavadinimas *tùrantas* „mėlynai žydinti vaistinė žolė“ (LKŽ XVII 76). Jo ryšys su botanikos žodynuose randamais *torantas* (be kirčio) „siauralapis gencijonas (Gentiana...)“ bei *torenta* (be kirčio) „t. p.“ (LKŽ XVI 514-515) lieka neaiškus, nežinoma nė jo kilmė. Todėl tik iš bėdos žodį *tùrantas* būtų galima laikyti vandenvardžių **Turuntas*/**Turandas* etimonu, – dėl tokios lyginimo galimybės plg. *Ašùtis* (upė, Šilalė) : *ašùtis* „nelaboji svidrė (Lolium temulentum)“; *Vendrýkštis* (upė, Veiviržėnai) : *vendrýkštis* „erškėtinių šeimos pievų augalas (Filipendula)“.

Dauguvos upė rytų slavų vadinama *Západnaja Dviná (Зáпадная Двинá).* Panašiai ją vadina ir Baltijos finai : lybiai *Véna,* estai *Väina-jõgi,* arba *Väin,* suomiai *Väinä-joki*. Yra dar viena Dvina – tai Šiaurės Dvina, rusų vadinama *Sévernaja Dviná (Сéверная Двинá),* karelų – *Viena.* Dėl priebalsių grupės *Dv-* šis pavadinimas negali būti finougriškas, nes fonotaktiškai finougrų kalbose žodžio pradžioje tegali būti vienas priebalsis.[114] Vadinasi, Baltijos finų kalbų upės

[109] Bammesberger A. Litauisch *lãpė* und lateinisch *volpēs*. – *Donum Balticum,* Stockholm, 970, 38-43. Dėl *ē* kamieno žr. Stang Chr. S. *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen,* 201-206 ; Kuryłowicz J. Bałtycka deklinacja na *-ē-*. – *Acta Baltico-Slavica,* III, 1966, 83-88.

[110] Rozwadowski J. *Studia nad nazwami wód słowiańskich,* 77-78.

[111] *Писцовыя книги XVI вѣка,* под редакціею Н. В. Калачова, отдѣленіе II, Санктпетербург, 1877, 474, 475, 476.

[112] *Писцовыя книги XVI вѣка,* 460.

[113] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 238.

[114] Koivulehto J. – *Neuphilologische Mitteilungen,* 73, 1972, 627 (išn. 3).

pavadinimo *V-* yra antrinis ir kilęs iš *Dv-*.[115] Kita vertus, kadangi rekonstruojama pradinė lytis **dhu̯einā,* atitinkamai **Du̯veinā* (žr. toliau), finiškose šio upėvardžio formose taip pat lauktinas dvibalsis *ei,* juoba kad baltiškos kilmės žodžiuose Baltijos finų kalbose baltų *ei* yra išlaikomas, plg. suomių *heinä, heimo, seinä*, pasiskolintus iš baltų, ir atitinkamus liet. *šiẽnas,* lat. *sìens,* liet. *šeimà, síena*. Bet finiškieji hidronimo *Dvina* variantai šaknyje turi *ää*. Jo vietoj laukiamo *ei* atsiradimas aiškinamas tokių žodžių kaip lybių *vēna* „sąsiauris; uostas“, estų *väin* „sąsiauris“, suomių *väinä* asmenvardyje *Väinämoinen* įtaka. Henriko Latvio „Senosios Livonijos kronikos“ (IX 13) *Livones Veinalenses* rodytų XIII a. buvus finišką formą su laukiamu *ei* šaknyje. Čia galima prisiminti K. Būgos nuomonę, kad kai V a. ar VI a. pradžioje slavų gentys pasirodžiusios Dauguvos aukštupyje, Dauguvos upę jos dar vadinusios **Dveinā* (bet ne **Dvẽnā*). Kaimynystėje gyvenusių finų kalboje ši lytis turėjusi pavirsti **Veina.*[116] Karelų *Viena* rodo buvus **Dvẽna*.

Dveinā* etimologiškai siejamas su gr. θίς (gen. sing. θινός) „smėlio krūva, kopa; krantas, pajūris“ (< **du̯-īn-*), liet. *dujà* „dulkelė, krislelis“ šaknimi,[117] kitaip sakant, su ide. šaknimi **dheu(ə)-* „pakelti sūkuriu (pvz., dulkes); sūkuriuoti, (iš)lakioti, (pa)žirti (aufwirbeln, stieben)“.[118] Hidronimas *Dvina* (< **Dveinā*) ir spėjamas bendrašaknis apeliatyvas gr. θίς (gen. sing. θινός) „smėlio krūva, kopa; krantas, pajūris“ (< **du̯-īn-*) tada būtų susiję skirtingais šaknies balsių kaitos laipsniais. Prie šitokio *Dvina* kilmės aiškinimo pradžioje prisijungė ir W. Schmidas,[119] bet vėliau *Dvina* jau susiejo su ide. šaknimi **dheu-* (s. ind. *dhavate* „teka, bėga“, *dhautí-* „šaltinis“ ir kt.).[120] Taigi *Dvina* interpretuojama kaip **Du̯einā* ir yra lyginama su lietuvių vandenvardžiais *Dãvilas* (ežeras, Utena), *Dóvinė* (Šešupės intakas, Liudvinavas) pasitelkiant struktūrinę analogiją *Swina* (<Su̯einā*) greta *Savẽlis* (Kruojos intakas, Pakruojis), taip pat slavų *Sava*. Šios šaknies atstovai baltų kalbose tada būtų tokie bendriniai daiktavardžiai: liet. *dujà* „dulksmas, smulkus lietus, migla, rūkas; dumblynas...“ (LKŽ II[2] 799), lat. *dunava* „klampi bala, pelkė“ (EH I 342), *du̯navas* ir *dunavas* „upokšnis, šaltinis, neužšąlanti versmė“ (ME I 515, 518), liet. *dunojus* (be kirčio) „gelmė (ežere, upėje); ežeras“ (A. Juškos žodynas 366),

[115] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 151, 284, III, 503, 882-883; Фасмер M. *Этимологический словарь русского языка,* I, 488.

[116] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 882-883.

[117] Фасмер M. *Этимологический словарь русского языка,* I, 488; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 109; Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* 263; Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* I, 675.

[118] Dėl šios šaknies žr. Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* 261; Watkins C. *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots,* 14; *Lexikon der indogermanischen Verben,* 130 (**dheuH-* „skubiai judėti, krutėti; purtyti, kratyti“).

[119] Schmid W. P. Düna. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* VI, Berlin-New York, 1986, 242.

[120] Schmid W. P Gewässernamen zwischen Danuvius und Don. – *Slavisches Spektrum.* Festschrift für Maximilian Braun zum 80. Geburtstag. Herausgegeben von Reinhard Lauer und Brigitte Schultze, Wiesbaden, 1983, 414.

dunùs „platus, gilus, ištvinęs“ (Dusetos [LKŽ II² 861]) < **dhu-n-*, lat. *dūna, dùņas, dûņi*[2] „dumblas, purvas“ (< **dhū-n-*). Pastarųjų lietuvių ir latvių kalbų leksemų pamatas yra išvestinė šaknis **dhū-n-/*dhu-n-*, išriedėjusi iš ide. šaknies **dheu-* „tekėti, bėgti“,[121] plg. archajišką s. indų formą *dhava-* „bėgti, tekėti“ iš Rigvedos greta dažnesnių *dhā́vati, dhāvate* (be kirčio) „jis bėga, lekia; teka, srovena, liejasi, plūsta“[122] (jeigu *dhā́vati, dhāvate,* kaip įtariama, nėra iš **dhu̯h₂-u̯e-*).[123] Iš čia matyti, kad baltų kalbose ši šaknis funkcionavo dviem alomorfais: **dhu-* ir **dhū-* „bėgti, tekėti; lietis, plūsti“. Įdomu, kad šiai šakniai skiriamas ir vakarų slavų hidronimas *Dvina* (<**dhu̯einā*),[124] o jo, kaip mes dabar žinome, negalima atskirti nuo abiejų šiaurės rytų Europos Dvinų. Prie **dhu-* ir **dhū-* pridėjus formantą *-n-*, susidarė minėti lietuvių ir latvių kalbų apeliatyvai. Negana to, šie alomorfai galėjo prisijungti tam tikrą formantą, šaknies išplėtimą (*élargissement*) *-ei-*. Prie šitokiu būdu atsiradusių antrinių alomorfų **dhu-ei-* ir **dhū-ei-* „bėgti, tekėti; lietis, plūsti“ prisijungus formantui *-n-*, susidarė kamienai **dhu̯ein-* ir **dhuu̯ein-* (fonetiškai plg. *bū́-ti,* bet *bùv-o*). Jie ir galėjo sudaryti Dauguvos upės pavadinimo pagrindą. Vadinasi, pasitvirtina K. Būgos teiginys, kad „Upės vardo *Двина* pamatine lytim negali būti ide. **dhwīnā* (gr. θίς, acc. θῖνα „kopos, jūros smėlinis kraštas“), nes tam prieštarauja šiaurės Dvinos kareliškas vardas *Viena,* kuris rodo praslaviška lytim buvus **D(h)weinā*“.[125]

Baltų vardyne randame tokius šaknies **d(h)āu-/*d(h)au-/*d(h)ēu-/*d(h)eu-* atstovus: *Dóvinė* (dešinysis Šešupės intakas, Liudvinavas), *Davilà (-õs, Dãvilą)* (upė, Vyžuonos), *Dãvilas* (ežeras, Utena), *Davi-giliai* (be kirčio) (ežeras, Salakas) (antrasis sandas yra būdvardis *gilùs*), *Devetìškė* (kairysis Kemėšos intakas, Tauragnai),[126] lat. *Dãvainis* (miškas, Stūri; pieva, Blīdiene) [*Dãviņi* (sodyba, Vecsaule), *Daviņš* (sodyba, Jaunburtnieki), *Daviņi* (sodyba, Puope), *Davi̇̀na-pļava* (Lugaži) gali būti asmenvardinės kilmės], *Davilnītis* (ežeras, Ērgļi), *Davitene* (pieva, Skrunda), *Dêvite*[2] (pieva) (balsio *i* kiekybė neaiški), *Dēvit-ezers* (Dundanga), pr. *Dewythen* (ežeras).[127] Ežero pavadinimas *Davilnītis* turi keletą variantų: *Davilnis, Davelnītis, Davelnīša ezers, Davelnīšu ezers, Develnīša ezers, Develnīšu ezers, Delvenīšu ezers*[128] (su priebalsių *v-l* metateze). Išsiskiria kamienai *Davil-/Davel-/Devel-,* prie kurių yra pridėtas būdingas heteroklitinio linksniavimo šalutinių linksnių formantas *-n-* (plg. liet. *šakarnis* „šakotas (medis)“ < **šakar-n-*). Šio kamieno variantą turi ir lietuvių limnonimai *Davilà, Dãvilas*. Heteroklitinį kamieną rodo ir balsių *e/o* kaitaliojimasis šaknyje, ir kamiengalio **-l̥- (>-il-)/-el-* alternacija. Su šalutinių linksnių formantu *-n-* (su skiemens sudaromuoju va-

[121] Dėl šios šaknies žr. Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* 259; Watkins C. *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots,* 14; *Lexikon der indogermanischen Verben,* 128 (**dheu-* „bėgti, skubėti“).

[122] Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* I, 789.

[123] Plg. *Lexikon der indogermanischen Verben,* 128.

[124] Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* 260.

[125] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 714.

[126] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 28, 30, 31.

[127] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 200, 202, 211.

[128] Balode L. Par dažiem neskaidras cilmes Latvijas hidronīmiem. – *Baltistica,* XXXI (2), 1996, 232.

riantu *-n̥-), matyt, buvo sudarytos formos *dau-n- (< *dou-n-)/ *dāu-n-, esančios vandenvardžiuose lat. *Daviņš, Daviņi, Davĭna-pļava* ir liet. *Dóvinė* bei lat. *Dāviņi* (< *Dauṇ̥-/ *Dāuṇ̥-). Lat. *Dāvainis* su priesaga *-ain-* yra išsivestas iš pailginto laipsnio vokalizmo šaknies *dāu-, kurios normaliojo balsių kaitos laipsnio variantą *dau-* turi ir *Davi-giliai* (*-i-* yra jungiamasis balsis). Iš šaknies *dau-/*deu-/*dēu- su priesagomis *-it-, -et-* išsivesti *Devetìškė,* lat. *Davitene,* pr. *Dewythen,* lat. *Dêvite*[2] ir *Dēvit-ezers*.

Dáulia (upė, įtekanti į Musės ežerą, Paberžė) dėl tvirtapradės priegaidės (plg. *Dóvinė*) veikiau laikytinas išriedėjusiu iš *Dāu̯el- arba *Dāu̯il-, negu vestinas iš asmenvardžių[129] ar gretintinas su trakų vardais (Δαυλία ir pan.),[130] nes pastarųjų fonetinis panašumas gali būti atsitiktinis. Panašią struktūrą yra turėjęs bei perėjęs tokią pat raidą ir žodis *sáulė,* matyt, pakeitęs *sāu̯eliiā-, plg. gr. ἥλιος, dial. ἀέλιος „saulė" < *sāu̯elios*.[131]

Baltiškoji hidroniminė šaknis *dāu-/*dau-/*deu- (ide. *dhou-/*dheu-) etimologiškai pagrįstai tapatinama su s. ind. *dhavate* (be kirčio) „(jis) bėga, teka", *dhā́vati* „(jis) bėga, teka, liejasi, plūsta", *dhautí-* fem. „šaltinis; upė"[132] (< *dhāu-ti-). Baigiant dar galima pridurti, kad kamienas *Davel-/Devel-* tiksliai sutampa su s. indų kalbos būdvardžiu *dhavaláḥ* „akinamai baltas", kurio ryšio su šiais senosios indų kalbos žodžiais galimybė neatmetama.[133]

Tačiau upė Dauguva vardą *Dvina* ne vienintelė yra turėjusi. Į Baltąją jūrą prie Archangelsko, kaip jau minėta, įteka *Sévernaja Dviná (Céверная Двина),* bet šis pavadinimas laikomas atsiradusiu šiai upei perkėlus Vakarų Dvinos vardą.[134] Be to, jis pasitaiko ir kitose teritorijose: *Dviná (Двина)* – dešinieji Titivos, Snovos ir Desnos intakai Černigovo ir kitose gubernijose,[135] *Dwini* plur. – Vyslos baseine Lenkijoje.[136] Bet *Dźwina* (Wartos baseinas, Poznanė, Lenkija), atrodo, nėra giminaitis, nes istoriniuose šaltiniuose jis užrašytas *Zwinny*.[137]

Latvių lingvistas E. Blesė bene pirmasis iškėlė mintį, kad *Dvina* yra baltiškos kilmės, ir ją argumentuotai pagrindė.[138] Baltiškosios formos *dhu̯einā ir *Duu̯einā, anot jo, slavų buvo perimtos iš Dauguvos aukštupio baseine gyvenusių, palaipsniui slavizuotų baltų genčių, kurių pėdsakų žymu ir dabar. Ta proga E. Blesė priminė įdomią Saxo Grammatico informaciją, kad IX a. Polocke (*Paltisca,* s. rus. *Polotьskъ*) valdė kunigaikštis,

[129] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 81.

[130] Топоров В. Н. К фракийско-балтийским языковым параллелям. – *Балканское языкознание,* Москва, 1973, 46-47.

[131] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* I, 631.

[132] Schmid W. P. *Linguisticae Scientiae Collectanea,* 411; Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* Vilnius, 1981, 89; Balode L. Par dažiem neskaidras cilmes Latvijas hidronīmiem. – *Baltistica,* XXXI (2), 1996, 232.

[133] Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* I, 783, 790.

[134] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 488.

[135] Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 183.

[136] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 600; Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 336.

[137] Schmid W. P. Düna. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* VI, 242.

[138] Blesse E. Zur Etymologie des lett. FLN *Daugava* „Düna". – *Studi Baltici,* IX, 1952, 186-210.

vardu *Vespasius* (žr. p. 137). Šį vardą kartu su latvių mokslininku Peteriu Šmitu E. Blesė laikė liet. *viẽšpats* atitinkama senąja Dvinos-Dnepro baltų kalbų forma.[139] Blesės dėstomą hipotezę mūsų laikais patvirtina tas faktas, kad visos *Dvinos* įeina į baltiškosios hidronimijos paplitimo arealą – taigi vardas yra baltiškas, kitaip tariant, jis negali būti nei slaviškos, nei finougriškos, nei germaniškos kilmės, kaip ne kartą buvo mėginta teigti.[140] Turint tai omeny, pirmiausia reikėtų koreguoti K. Būgos teiginį, kad „*Двиноса* nėra lietuviškas vardas“,[141] nes Būgai dar nebuvo žinomas faktas, kad lietuvių vardyne yra hidroniminė priesaga *-asa*. E. Blesė teisingai pastebėjo, kad Vilijos (Neries) aukštupio intako pavadinimas *Двиноса,* lenk. *Dźwinosa* taip pat yra baltiškas[142] – tai patvirtina jo daryba iš *Dvina* su priesaga *-asa,* plg. *Mikasà* (Nemuno intakas, Alytus) : *Mik-ytà* (Svylos intakas, Adutiškis), *Narasà* (Ančios intakas, Skaudvilė) : *Nar-ùpis* (Bytvano intakas, Lapės).[143] Visa tai turint omeny, nebe tikslingas pasidaro ir E. Blesės spėjimas, kad Šiaurės Dvinos pavadinimas esąs vėlyvas, rusų kalboje atsiradęs po XI a.; jame slypinti skaitvardžio „du“ šaknis **dhu̯ei-* todėl, kad, girdi, ši upė susidaranti sutekėjus dviem upėms – Suchónai ir Výčegdai.[144]

E. Blesė spėjo, kad pradžioje **Du̯einā*/**Du̯u̯einā* buvo vadinamas tik Dauguvos aukštupys, o jos vidurupis, ėjęs sėlių ir žiemgalių žemėmis, tikriausiai turėjęs vardą *Dàuguva*.[145] Taip visai galėjo būti, nes baltarusiai pagal dydį antrąją Lietuvos upę vadina *Vilija (Вилия)* – vardu, kuris, matyt, perimtas iš baltų,[146] o lietuviams ši upė yra *Nerìs.* Bet tokį teiginį nesunku ir nuginčyti: juk abipus Dauguvos žiočių gyvenę lybiai ją vadino ir tebevadina *Véna*. Lybiai nuo seniausių laikų su rytų slavais palaikė intensyvius prekybos ryšius, ne kartą buvo sąjungininkai kovoje su priešu, todėl jie iš slavų pirmiausia ir galėjo išgirsti juos jungusios arterijos pavadinimą.

Skandinavai ir vokiečiai Dauguvos upę vadina atitinkamai *Dýna, Düna*. Nuo IX a. jau būta gyvų prekybos ryšių tarp skandinavų – vikingų, Rytų Europoje vadintų variagais, – ir rytų slavų genčių. Tų ryšių kelias iš dalies buvo ir Dvina (Dauguva). Galima spėti, kad nuo tada Vakarams ir galėjo būti žinomas Dauguvos upės pavadinimas. Lotyniškai rašęs danų metraštininkas Saxo Grammaticus gyveno 1150–1220 m., taigi XII a. paskutiniaisiais dešimtmečiais jau buvo vartojamas Dauguvos pavadinimas *Duna, Dyna*. Senovės skandinavų šaltiniuose kaip *Dýna* jis pirmiausia pasirodo *Gutasagoje*. Kaip matyti, Vakarų žmonės Dvinos (Dauguvos) vardą smarkiai pakeitė, ir tokį pasikeitimą lėmė asociacijos su pana-

[139] Ibid., 203.

[140] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 488; De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* 90; Schmid W. P. Düna. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* VI, 242.

[141] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 714.

[142] Blesse E. Zur Etymologie des lett. FLN *Daugava* „Düna“. – *Studi Baltici,* IX, 1952, 203 (išn. 5).

[143] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 95-96.

[144] Blesse E. Zur Etymologie des lett. FLN *Daugava* „Düna“. – *Studi Baltici,* IX, 1952, 208-209.

[145] Ibid., 204.

[146] Топоров В. Н. *Vilnius, Wilno, Вильна*: город и миф. – *Балто-славянские этноязыковые контакты,* 57-58; Idem. О северо-западнорусском локусе гидронимии (из цикла *По окраинам древней Балтии*). – *Res Balticae,* 1995, 18-19.

šiais vietinių kalbų žodžiais. Stipriausiai veikė dabartinės vokiečių kalbos *Düne* „kopa" viduramžių formos pirmtakės, kilusios iš šaknies ide. **dheu-* „pakelti sūkuriu (pvz., dulkes); sūkuriuoti, (iš)lakioti, (pa)žirti (aufwirbeln, stieben)", iš kurios yra atsiradusi ir vid. vok. žem., vid. oland. *dūne* „smėlinga kalva", s. angl. *dūn* „aukštuma, kalva". Skandinavijoje *Dvinai* lemtingos įtakos galėjo turėti s. skand. *dun, dyn* „upė".[147]

W. P. Schmidas manė, kad *Dvina* yra indoeuropietiškas, t. y. priešbaltinis ir priešslavinis, pavadinimas, o grynai baltiškas esąs lat. *Dàugava*.[148] Įprastinis Vakarų Dvinos pavadinimas latvių kalboje ir jos tarmėse yra *Dàugava*, bet tarmėse pasitaiko ir jo variantas *Dàuguva*^{2},[149] iš raštų žinomas ir *Dauga* (EH I 310). Gryvos, Kalkuonės ir Laukesos (Latvijos teritorijoje) lietuviai didžiausią Latvijos upę vadina *Dauguvà (-õs, Daũguvą)*,[150] bet pasitaiko ir *Daũguva*.[151] Pastarąsias formas atliepia liet. *Dauguva* (be kirčio) (Storės intakas, Deltuva). Santykis tarp lat. *-ava* ir liet. *-uva* yra toks pat, kaip, pvz., tarp lat. *Bārtava* ir liet. *Bártuva,* liet. *Latavà* : *Latuvà, Lankavà* : *Lankuvà*.[152] Lietuvių kalbos plote dar randame penkis *Daũgupius* Žemaičiuose, vieną *Daũgupį* netoli Vandžiogalos ir du *Daũgupius* prie Ariogalos bei Babtų; be to, iš Žemaičių žinomi *Daugupė* (be kirčio) (Židikai) bei *Daugupalis* (be kirčio) (Kartena).[153] Kaip matyti, *Daug-* sandą turintys vandenvardžiai telkiasi vakarinėje Lietuvos dalyje, o Šiaurės rytuose žinoma tik *Dauguva* ir *Daugýv-enė* (Mūšos intakas, Rozalimas). Lat. *Dàugava* ir kitus *Daug-* upėvardžius etimologiškai įprasta sieti su lat. *daũdz,* liet. *daũg,* kaip paraleles nurodant lat. *Liẽlupe* : *liẽls* ir rus. *Mnoga (Много)*.[154] Pastarasis rusų upėvardis sietinas su liet. *Minaga* (be kirčio) (ežeras, Krakės) ir todėl yra baltiškos kilmės.[155] Labai gali būti, kad daugelio (ne visų) Lietuvos teritorijoje esančių upėvardžių dūrinių pirmuoju sandu eina prieveiksmis *daũg (daũgi, daũgia),* bet lat. *Dàugava,* dial. *Dàuguva*^{2}, liet. *Dauguvà* iš tikrųjų reikia sieti su šaknimi, kurią turi tokie latvių kalbos žodžiai kaip *duga* „tąsūs, lipnūs ant vandens plaukiantys maurai; drumzlinas vanduo; drumzlės, nuosėdos skystyje; žemos, pelkėtos šaltiniuotos vietos" (ME I 510, EH I 339), *sa-, ap-dugt* „darytis tvaikiam, drumstam, tamsiam"

[147] Blesse E. Zur Etymologie des lett. FLN *Daugava* „Düna". – *Studi Baltici,* IX, 1952, 200-201; Schmid W. P. Düna. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* VI, 242.

[148] Schmid W. P. Düna. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* VI, 243.

[149] *ME,* I, 444, *EH,* I, 310; Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 198.

[150] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 501, II, 394, 441, III, 258, 503, 882; *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai,* Vilnius, 2002, 84; *Vietovardžių žodynas,* 77.

[151] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 394; III, 845.

[152] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 845; Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 102.

[153] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 27-28.

[154] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 441; Endzelīns J. *Darbu izlase,* II, 357; Endzelin J. Die lettländischen Gewässernamen. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* XI, 1934, 128 [=Endzelīns J. *Darbu izlase,* III (2), 175]; Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 198; Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 488; Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 81.

[155] Schmid W. P. Düna. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* VI, 243.

(ME I 510).[156] Suprantama, vandenvardžių šaknis *Daug-* šalia *dug-* yra alomorfas su normaliuoju balsių kaitos laipsniu. Šių alomorfų šaknies vokalizmo santykis yra toks pat, kaip, pvz., tarp liet. *daubà* (acc. sing. *daũbą*) „slėnys, klonis", *daũbaras* „įdubimas žemėje dauba...", *dauburỹs* „t. p." ir *duburỹs, dùburas* „t. p."

Belieka pasiaiškinti chronologinio pobūdžio dalyką, t. y. ar *Chronos* resp. *Horn, Chersinos, Russ* turi germaniškosios priebalsių perkaitos ypatybių, kitaip sakant, ar šie vardai tikrai atspindi germaniškąjį priebalsių *k* ir *d* tarimą – tai, beje, galėjo atsitikti tik tuo atveju, jei šie vardai pateko į germanų kalbas prieš germaniškąją priebalsių perkaitą. Daugumas tyrinėtojų mano, jog ši perkaita įvyko tarp 400 ir 250 m. pr. Kr.,[157] tačiau tai nėra labai tikra, nes esama nuomonės, kad germanų kalbų priebalsių perkaita greičiausiai vykusi paskutiniaisiais senosios ir pirmaisiais krikščioniškosios eros šimtmečiais (žr. I, p. 203). Vokiečių mokslininkas R. Muchas, juo remdamasis S. Gutenbrunneris ir ypač lenkų lingvistas M. Rudnickis, kaip minėta, garso *ch* (*h*) pasirodymą vietoj baltiškojo *k* (< ide. *k*) aiškino tuo, kad *Chronos, Horn, Chersinos, Russ* germanai pasiskolinę dar prieš germaniškąją priebalsių perkaitą (*Lautverschiebung*). Betgi vardų *Chronos/Chronon, Horn* ir *Chersinos* priebalsis *ch (h)* vietoj laukiamojo *k* (*Rhudōn* priebalsį *d* vietoj *dh* reikia laikyti reguliaria baltų kalbų raida, plg. būdvardžių *rùdas, raũdas, raudónas* ir jų etimiloginių atitikmenų kitose ide. kalbose šaknį su *dh*) galėjo atsirasti ir dėl garsų substitucijos reiškinio vykstant kalbiniams kontaktams: svetimtaučių informantų kalboje galėjo nebūti garso *k* ekvivalento, ir todėl baltų priebalsis *k* automatiškai buvo keičiamas fonetiškai panašiu garsu. Toks garsų pasikeitimas vykstant kalbiniams kontaktams yra gana dažnas reiškinys. Jeigu šie vandenvardžiai į germanų kalbas pateko po priebalsių perkaitos, t. y. tada, kai garso *k* kalboje nebebuvo, svetimos kalbos *k* turėjo būti automatiškai keičiamas savos kalbos *ch (h)*. Tai svarbu žinoti, nes yra duomenų, kad germanų kalbose ide. *k* pakito į *ch (h)* anksčiau, negu ide. *g* virto *k* germanų prokalbėje.[158] Vokiškas pavadinimas *Russ* gali būti asimiliuotas iš **Rusn-*(*strom*) (su *-ss-* <*-sn-*), o kad liet. *Rùsnė* veikiausiai buvo *s* kamieno su vėliau pridėtu *-(e)n-*, jau kalbėta.

Negalima užmiršti ir to fakto, kad nagrinėjamų baltiškųjų vandenvardžių kelionėje iš Pietryčių Baltijos regiono į Mediteraniją tarpininkavę pirkliai galėję būti ir tikriausiai buvo kitos etninės priklausomybės žmonės, ne tik germanai. Semboje ar kitose gintaro radimo vietose iš baltų išgirdę tikrinius vardus ir suvokę juos pagal savo kalbos dėsnius, pirkliai perleido juos per savo gimtosios kalbos filtrą.

Kita vertus, nereikėtų visiškai atmesti ir bilingvių žmonių vaidmens adaptuojant ir perteikiant tikrinius vardus. Tyrinėtojai mano, kad, pvz., *Vacalus/Vahalis, Carvium/Herwen* su *h* vietoj *c* /*k*/ galėjo priklausyti „dvikalbių" žmonių sluoksniui,[159] taigi ir priebalsis *ch (h)* galėjo atsirasti tarpininkaujant germanams kaip fonetinės substitucijos rezultatas.

[156] Blesse E. Zur Etymologie des lett. FLN *Daugava* „Düna". – *Studi Baltici,* IX, 1952, 190-192; Schmid W. P. Düna. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* VI, 243.

[157] *Die deutsche Sprache*, I, 79.

[158] Bammesberger A. *English Etymology,* 33.

[159] Krahe H. *Sprachliche Aufgliederung und Sprachbewegungen in Alteuropa,* Wiesbaden, 1959, 12 ir tolesni.

2.

PTOLEMAJO ETNONIMAI

2. 1.

Pirmosios istorinių šaltinių žinios apie baltų gentis

Savo *Geografijos* 3-iosios knygos 5-ojo skyriaus 7-ajame, 8-ajame ir 21-ajame paragrafuose Europinėje Sarmatijoje gyvenančių genčių bei kilčių aprašymą Klaudijas Ptolemajas pradeda nuo vakarų. Iš didžiųjų kilčių 7-ajame paragrafe (III 5, 7) jis nurodo venetus (Οὐενέδας), 8-ajame (III 5, 8) – gotus (Γύτωνες), finus (Φίννοι) ir sulonus (Σούλωνες). 21-ajame paragrafe (III 5, 21) rašoma, kad į rytus nuo minėtųjų genčių už venetų gyveną galindai bei sudinai (Γαλίνδαι καὶ Σουδινοί), ir stavanai ligi alanų (alaunų), už jų Igylliōnes (καὶ Σταυανοί μέχρι τῶν Ἀλαύνων. ὑφ' οὓς Ἰγυλλίωνες). Toliau *Geografijos* (III 5) 22-ajame paragrafe Ptolemajas rašo, kad iš eilės palei Venedų įlanką Okeano – Baltijos jūros ir tikriausiai Šiaurės jūros – pakrantėje vėlgi gyveną (pažodžiui: laiko užėmę, κατέχουσιν) veltai (Οὐέλται), už jų os(s)ioi (Ὅ[σ]σιοι), į šiaurę nuo jų karbōnes (Κάρβωνες), toliau į rytus kareōtai ir saloi (Καρεῶται καὶ Σάλοι). Paragrafas baigiamas žodžiais: „ir boruskai ligi pat Ripėjų kalnų" (καὶ Βορυῦσκοι μέχρι τῶν Ῥιπαίων ὀρέων).

Nesunku pastebėti, kad kitą vardų eilę Ptolemajas lokalizavo išilgai rytinio Baltijos jūros kranto: Venedų įlanka – Veltai – Os[s]ioi – Karbōnes – Kareōtai – Saloi. Venetų sodybos buvo išsidėsčiusios palei jų vardu vadintą įlanką (ὁ Οὐενεδικὸς κόλπος). Be to, Ptolemajas yra paminėjęs Venedų kalnus (τὰ Οὐενεδικὰ ὄρη). Reikia pasakyti, kad, remiantis vien Ptolemajo *Geografijos* tekstu, lokalizuoti šiuos kalnus vargu ar galima. Jie identifikuoti tai su Karpatais, tai su Šv. Kryžiaus kalnais, spėta, kad Venedų kalnais galėjusios būti vadinamosios Gdansko pajūrio kalvos dabartinių Kartūzų apylinkėse.[160] H. Łowmiańskio nuomone, paskaičiavus Ptolemajo duotas geografines koordinates, šiuos kalnus galima lokalizuoti Mozūrų ežeryne ir tapatinti su Góra Dylewska netoli Ostródos arba su kitomis Warmijos bei Mozūrų aukštumomis. Tapatinti juos su Karpatais ar Šv. Kryžiaus kalnais esą negalima.[161] Viduramžių kodeksuose išlikę Ptolemajo žemėlapiai Venedų kalnus leidžia lokalizuoti Chrono upės (Priegliaus) arba Paslękos aukštupiuose. Prie šių kalnų gyvenusi

[160] Milewski T. Nazwy z obszaru Polski podejrzane o pochodzenie wenetyjskie lub iliryjskie. – *Slavia Antiqua,* XI, 1964, 55; Idem. *Z zagadnień językoznawstwa ogólnego i historycznego,* Warszawa, 1969, 267.

[161] Łowmiański H. *Początki Polski,* I (2), 1963, Warszawa, 171.

galindų gentis. Taigi Venedų kalnų lokalizavimas Mozūrų ežeryne gautų papildomą argumentą.[162]

Tad kas buvo tie venetai/venedai, kad jų vardu – Venedų įlanka (ὁ Ουενεδικὸς κόλπος) – vadinama Baltijos jūros dalis ir kažkur palei Vyslos upę buvę kalnai (τὰ Ουενεδικὰ ὄρη)? Iš Ptolemajo informacijos (*Geografija* III 5, 7-8) aiškėja tik tiek, kad anuo metu venetai gyveno prie Baltijos jūros, Vyslos regione, ir visi tyrinėtojai sutaria, kad Venedų įlanka – dabartinė Gdansko įlanka *(Zatoka Gdańska),* pavadinta jų vardu. Taigi pavadinimas *Venedų įlanka* (Οὐενεδικὸς κόλπος) aiškiai rodo, kad venetų gyventa kažkur prie jūros. Vadinasi, I ir II amžiuje venetai bus gyvenę prie Baltijos jūros, Vyslos žemupyje, o į rytus, dabartinių Mozūrų ežerų plote, sprendžiant vėlgi iš tos pačios Ptolemajo informacijos, plytėjo galindų sodybos, dar toliau į rytus prasidėjo kitos baltų genties – sūduvių – gyvenvietės. Kai kurie tyrinėtojai – pirmiausia lenkų – venetus tapatino su slavais, remdamiesi tuo, kad Jordanas VI a. viduryje jau aiškiai juos laikęs slavų gentimis. Iš to kartais būdavo padaroma fantastinių išvadų (žr. toliau).

Ptolemajo informacijoje apie Europos Sarmatiją yra neabejotinų, tikrų dalykų. Toks, pavyzdžiui, yra genčių *Galindai kai Sudinoi* (Γαλίνδαι καὶ Σουδινοί) paminėjimas. Jau seniai tyrinėtojams krito į akis didelis Γαλίνδαι καὶ Σουδινοί ir *Galindite et Sudowite* iš XIV a. pradžioje parašytos (1326 m. baigtos) Petro Dusburgiečio *Prūsų žemės kronikos* panašumas. Dusburgiečio vardų dvejetas aiškiai siejosi su viduramžių istorinių šaltinių gerai paliudytų galindų ir sūduvių kilčių vardais, todėl nebuvo labai sunku identifikuoti Ptolemajo Γαλίνδαι καὶ Σουδινοί.[163] Kad teisingai identifikuota, patvirtina, pirma, tai, jog jau istoriniais laikais abi šios gentys gyveno gretimose teritorijose, antra, baltiški vardai buvo tiksliai perteikti graikiškame tekste ir, trečia, šių vardų sujungimas sujungiamuoju jungtuku rodo jų autentiškumą ir tai, kad graikiškos ir baltiškos formos negali būti panašios atsitiktinai.[164] Galindai ir sūduviai paminėti II a. po Kr. dėl to, jog tada buvo gintaro kelias,[165] o yra žinoma, kad Ptolemajas žinių gaudavo iš itinerarijų, kurie būdavo sudarinėjami remiantis pirklių pasakojimais. O tas gintaro kelias, kaip

[162] Kolendo J. Wenetowie w Europie środkowej i wschodnej. Lokalizacja i rzeczywistość etniczna. – *Przegląd Historyczny,* LXXV (4), Warszawa, 1984, 644.

[163] Zeuss K. *Die Deutschen und die Nachbarstämme,* 271; Schütte G. *Ptolemy's Maps of Northen Europe,* Copenhagen, 1917, 114 [: „Sudinoi (var. Sidinoi). The Mediaeval Sudovitae, a Prussian tribe, inhabiting the present district of Sudauen. Galindai. The Mediaeval Galinditae, another Prussian tribe"]. Milewski T. Dwa ujęcia problemu granic prasłowiańskiego obszaru językowego. – *Rocznik Slawistyczny,* XXI (1), 1960, 58 (: „*Galindai* Ptolemeusza są niezawodne identyczni z *Galindite* XIII w. Podobne *Sudinoi* Ptolemeusza są identyczni z plemieniem *Sudowite* poświadczonym również w XIII w.").

[164] Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 54.

[165] Spekke A. *The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the Eastern Baltic,* 91; Gimbutas M. *The Balts,* 21-22.

dabar manoma, ėjęs nuo Baltijos jūros pro Volynę, aplenkdamas Pripetės pelkes, per pietų Rusijos stepes, Ojumą Azovo jūros link, pasiekdamas prie Dono graikų ir sarmatų pramaišiui gyvenamą miestą Tanais, o iš ten žinios patekdavo ir į Bosforą.[166] Kad buvo rytinis gintaro kelias, rodo ir žinios apie gintaro prekybą su Rytais, pvz., Baltijos gintaro randama Kinijoje.[167]

Per tūkstantį su viršum metų išsilaikę galindų ir sūduvių vardai nepalieka jokios abejonės, kad Ptolemajo paminėti galindai ir sudinai buvo baltų gentys ir, matyt, priklausė aisčiams, nes jo Γαλίνδαι καὶ Σουδινοί atstoja Tacito *Aestiorum gentes*. O kad Ptolemajas nepaminėjo aisčių, visai suprantama, nes jis informaciją apie Vyslą ir Baltiją gaudavo ne iš germanų ar keltų informantų. Vadinasi, galindai ir sūduviai (sudinoi) yra anksčiausiai – II a. po Kr. – į istorinius šaltinius patekusios baltų gentys. Šis faktas todėl vertas ypatingo dėmesio, kad yra neįkainojamos mokslinės vertės atramos taškas šios Europos dalies senosios istorijos tyrimams ir drauge yra neginčijamas labai seno baltų įsikūrimo, apsigyvenimo stabilizacijos liudijimas, – pažymėjo Švedijoje gyvenęs ir dirbęs lenkų mokslininkas J. Nalepa.[168] Tiesa, būta ir abejonių dėl galindų ir sudinų etninės priklausomybės ir pačių vardų kilmės. E. Sittigas rašė, kad nėra įrodyta, jog Ptolemajo paminėti galindai ir sudinai buvo aisčių gentys *(Unterstämmen der Aestier)*, taip pat nesą aišku, ar galindų vardas baltiškas, o norint tai įrodyti, pirmiausia reikėtų pasiaiškinti jo darybą.[169] Tai, žinoma, buvo pagrįstos abejonės, ir dabar šių genčių pavadinimai yra išaiškinti, jų daryba bei kilmė nustatyta, o pačių genčių baltiškumas įrodytas.

Prie Ptolemajo paminėtų galindų ir sudinų, be didesnių abejonių, galima pridėti ir jo paliudytą trečią baltų gentį.

Βορουῦσκοι tyrinėtojų lokalizuojami gerokai toliau į rytus nuo Gdansko įlankos, netoli Ripėjų kalnų. Kurie kalnai šitaip vadinami, nežinoma, bet kartais jie tapatinami su Uralu. Tai tyrinėtojams kėlė mintį, kad gentivardis Βορουῦσκοι galįs būti nežinomos genties netoli upės Ῥᾶ (Volgos) pavadinimo Ῥοβόσκοι (Ῥοβάσκοι), variantas.[170] Tokios rūšies priebalsių metatezės atvejų Ptolemajo tekste iš tikrųjų pasitaiko. Tačiau šių etnonimų tapatinimas neatrodo pakankamai pagrįstas jau vien dėl to, jog niekam ligi šiol dar nepavyko įtikinamai lokalizuoti Ripėjų kalnų. Šiuos kalnus (Ῥιπαῖα ὄρη) minėjo dar Hekatajas iš Mileto (VI a. pr. Kr. pradžia). Anuo metu *Ripėjais* galėjo būti vadinamos tiek Valdajaus aukštumos, tiek Karpatų kalnai (plg. čekų žemės kalno vardą *Říp* < **ripъ*, Galicijos *Ripa [Puna]*[171]), tiek ir aukštumos kur nors Vidurio Europoje (plg. tokius vietovardžius kaip vok. *Reif* (kalnas netoli Prahos), oland. *De Rijp, Dron-rijp* ir ben-

[166] Łowmiański H. Stawanie. – *Słownik starożytności słowiańskich*, V, 408-409.

[167] *Užmirštieji prūsai*, Vilnius, 1999, 134.

[168] Nalepa J. Próba nowej etymologii nazwy *Galindia* czyli *Golędź*. – *Acta Baltico-Slavica*, IX, 1976, 209.

[169] Sittig E. Die Aestier. – *Studi Baltici*, IV, 1935, 18-20.

[170] Jankowski J. Boruskowie. – *Słownik starożytności słowiańskich*, I, 450-451.

[171] Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 722.

drinius žodžius s. skand. *rík* fem., *ríkr* masc. „stati uola", vid. vok. aukšt. *rīf* „krantas" ir kt.[172]

Taręs, kad Βορουῦσκοι vis dėlto gali būti autentiškas vardas, ir nelabai paisydamas formalių skirtumų bei lokalizacijos nebuvimo, lenkų lingvistas L. Bednarczukas jį tapatino su etniniu prūsų savivardžiu *prūsiskan* acc. sing., *prūsiskai* adv. Argumentuodamas jis atkreipė dėmesį į seniausias šio gentivardžio istorinių šaltinių fiksacijas su šaknies pradžioje esančiu *b*-: Bavarų geografo (IX a.) *Bruzi,* arabų keliautojo Ibrāhīm-ibn-Ja'qūbo (965–966 m.) *Bʷrūs*, Rolando giesmės *Bruise* (pastaroji informacija gali siekti Karolio Didžiojo nukariavimų laikus, taigi VIII a. antrąją pusę – IX a.pradžią). Vėlesnės fiksacijos turi priebalsį *p*-, kuris yra etimologinis. Šitai L. Bednarczukas aiškino logiška prielaida, kad svetimų fiksacijų *b*- galėjo atsirasti tarpininkaujant germanams kaip fonetinės substitucijos rezultatas. Prie to ypač galėjusi prisidėti žodžio pradžios pozicija bei sklandžiojo priebalsio *r* apsuptis, o graikiškos formos pradžios balsis *o* galįs būti anaptiksės pasireiškimas, priesaga *-sko-* gerai žinoma iš antikinių etnikonų.[173] Dėl arabiškosios formos galima pridurti, kad arabų kalbos neturi priebalsių /*b*/ ir /*p*/ kontrasto ir abu garsai perteikiami raide *b,*[174] taigi arabiškoji fiksacija gali slėpti *prūs*-. Tačiau L. Bednarczukas nemanė, kad graikiškos fiksacijos prototipas būtų galėjusi būti prūsų kalbos būdvardžio forma su priesaga *-isk-,* tarkime, /*pᵒrū(si)skai*/ „*scil.* žmonės"; dėl adjektyvų nom. plur. galūnės *-ai* prūsų kalboje plg. pr. *maldai* „jauni", *wissai* „visi".

Įdomumo dėlei dar galima priminti, kad *Borussi, Borussia* į vokiečių kalbą XVI a. įvedė humanistas Erazmus Stella, pavyzdžiu paėmęs Ptolemajo Βορουῦσκοι.[175]

Tad galime drąsiai teigti, kad baltų genčių vardai į istorijos šaltinius pateko 500 metų anksčiau negu slavų!

Reikia pasakyti, kad kitų Ptolemajo paminėtų genčių identifikavimas kelia nemažai sunkumų pirmiausia dėl to, kad vėlesniuose istoriniuose šaltiniuose neaptinkame nieko panašaus, kas formaliai kiek primintų Ptolemajo gentivardžius. Todėl natūralu, kad dėl jų būdavo pasakoma ir nepagrįstų dalykų. Antai M. Rudnickiui Ἰγυλλίωνες, Οὐέλται, Σταυανοί, Σούλανες ir Γαλίνδαι buvo praslavų gentys.[176] Kadangi gana patikimai žinome, jog slavų etninis branduolys yra palyginti vėlyva formacija ir slavų gentys į istorinius šaltinius pateko tik VI a. po Kr., šitas M. Rudnickio spėjimas yra be jokio pagrindo. Kita vertus, tarp Ptolemajo paliudytų Europos Sarmatijos etnikonų tyrinėtojai įtardavo buvus ir daugiau baltų gentivardžių. Kaip minėta, venetai, gotai ir finai sudarę tris didžiausias Europos Sarmatijos kiltis. Vokiečių mokslininkas K. Müllenhoffas teigė, kad buvusi dar viena – ketvirtoji – iš „didžiųjų tautų"

[172] De Vries J. *Altnordiches etymologische Wörterbuch,* 447; Schwartz E. *Germanische Stammeskunde,* 40.

[173] Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 60-61.

[174] Schmalstieg W. R. *Studies in Old Prussian,* 4.

[175] Lohmeyer K. *Geschichte von Ost- und Westpreussen,* Gotha, 1908, 14.

[176] Rudnicki M. *Prasłowiańszczyzna Lechia–Polska.* II. Wspołnota słowiańska. Wspołnota lechicka-Polska, Poznań, 1961, 5-6, 10-12, 15, 18.

(eins der „grössten Völker") Europos Sarmatijoje palei Venedų įlanką, – tai galindai ir sudinai (Γαλίνδαι καὶ Σουδινοί), nuo kurių jokiu būdu negalima esą savavališkai atplėšti stavanų (Σταυανοί) ir priskirti jų prie alanų (Ἀλαυνοί) genčių būrio. Nuo šių trijų genčių (galindų, sudinų ir stavanų) į pietų pusę turėję gyventi igylionai (Ἰγυλλίωνες), šiaurės link – veltai (Οὐέλται), dar toliau į šiaurę Okeano pakraštyje – os(s)iai (Ὄ[σ]σιοι) ir karbōnai (Κάρβωνες), nustumti į šiuos plotus jų užnugaryje susitelkusių rytų tautelių. Vėliau šaltiniai stavanų nebemini, bet, K. Müllenhoffo nuomone, visiškai neįtartiną bei neginčijamą stavanų vardą reikią sieti su rytų lietuviais, gyvenusiais tarp Neries (Wilia) ir Nemuno aukštupio (oberen Memel) ligi pat į Baltarusiją nusidriekiančių pelkių arba ligi Berezinos upės, kur dabar gyvenantys rusai yra tik vėlyvi atsikėlėliai. Igylionus šis tyrinėtojas identifikavo su pietiniais jotvingiais (südlichsten Jatwingen oder alten Igyllien). Tai esanti pietinė kalbamojo ploto pusė (Südhälfte), toliau einanti šiaurinė pusė (Nordhälfte). Sprendžiant iš Ptolemajo informantų duomenų, virš – tai yra į šiaurę nuo galindų, sudinų ir stavanų – gyvenusiems veltams galėjusios priklausyti dabartinių lietuvių, aukštaičių ir žemaičių sritys abipus Dubysos (Dobese) ir Ventos aukštupyje, ir sunku esą atmesti spėjimą, kad vietinis krašto vardas *Lietuva*, gotų lūpose skambėjęs panašiai kaip dabar slavų *Litva*, sudaręs veltų etnikono pagrindą, – vadinasi, Οὐέλται galįs būti apsirikus parašytas vietoj Λετούαι. Lietuvos vardą slavų gentys galėjusios pažinti V a. po Kr. ar kiek anksčiau. Dar toliau į šiaurę, abipus Dauguvos upės ir Rygos įlankos, gyvenę os(s)iai ir karbōnes, kuriuos galima esą laikyti dviem geografinėmis senovės latvių dalimis.[177] Įdomu tai, kad etnonimą Οὐέλται dar K. Zeussas laikė Lietuvos vardo rusiškojo varianto *Litva* vokiška forma su priebalsių metateze.[178] Karbōnes (Κάρβωνες) šis vokiečių tyrinėtojas laikė kuršiais (šaltiniuose *Cori, Curi*).[179] K. Zeussas pastebėjo ir tai, kad Ptolemajo tautų lentelėje (in der Völkertafel) Οὐέλται yra maždaug dabartinės Kuržemės vietoje, po jų priešais Oesel, Osilia (Saaremo) salą ir pačioje saloje – os(s)ioi, dar toliau į šiaurę, prie Suomių įlankos, anot jo, gyvenę karbōnes. Aisčių sodybos išilgai Baltijos jūros kranto išsidėsčiusios nuo Suomių įlankos ligi Priegliaus.[180] W. Piersonas Οὐέλται taip pat laikė lietuvių protėviais ir spėjo, kad senovėje lietuviai vadinosi *Wiltai,* tik šis jų prievardis tyčia vėliau buvęs iškreiptas į *Litwen*.[181]

Kad Velti galėję būti lietuviai, manė ir latvių tyrinėtojas A. Spekke.[182]

K. Müllenhoffas vardą Ὄ[σ]σιοι siejo su upėvardžiu (vokiškai) *Ossa,* kuriuo vadinama viena upė Vyslos baseine, netoli Graudenzo,[183] o kita – Lauknės intakas tarp Priegliaus ir Nemuno: *Osa* (upė, Osupėnų k., Pakalnė, Skaisgi-

[177] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde,* II, 24.

[178] Zeuss K. *Die Deutschen und die Nachbarstämme,* 271-272, 655 (išn. 679).

[179] Ibid., 272.

[180] Ibid., 272.

[181] Pierson W. *Elektron oder Ueber die Vorfahren, die Verwandtschaft und den Namen der alten Preussen,* 32-33.

[182] Spekke A. *The Baltic Sea in Ancient Maps,* Stockholm, 1961, 5.

[183] Орел В.Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 347.

riai).[184] Šį etnonimą F. Bujakas gretino su *Osua* Ventos žiotyse.[185] Kadangi Ὸ[σ]σιοι yra *hapax legomenon,* J. Powierskis jį taisė į *Os(s)toi*, paleografiškai graikų raidę ι keisdamas į τ ir tapatino su anglosaksiškojo Orosijaus vertimo (IX a.) *Ostoi* (žr. p. 93 ir tolesni). Tačiau šitokia emendacija visiškai nereikalinga (žr. toliau).

K. Müllenhoffo nuomone, pavadinimas Κάρβωνες galįs būti kilęs iš lietuvių kalbos žodžio *kareĩvis,* dial. *karávis, kãras* vedinio. Kita vertus, šį etnonimą galima esą lyginti ir su prūsų kalbos žodžiu *karwan* „arsenalas, ginklinė (Rüsthaus)".[186] Pastarasis spėjimas vertas dėmesio (žr. p. 290).

J. Okuliczius veltus linko skirti prie didelės venetų tautos, tačiau neatmetė F. Bujako siūlymo kai kuriuos vietovardžius Kurše (pvz., *Welden, Welteten*), Nemuno žemupyje *(Welaten)* ir Prūsijoje (*Wiltekeym* 1409 m.) sieti su veltų vardu, kitaip sakant, ieškoti jų lokalizacijos tarp Sembos ir Kuršių pusiasalių.[187] Tačiau vardas *Welaten* yra paliudytas *Wehlaiten* (1709 m.), *Wehlaten* (1785 m.) ir atitinka liet. *Vėlaičiai*.[188] Liepojos rajone Latvijoje yra *Velda* (bet **Velt-* nėra).

Iš esmės laikydamasis kartografų tradicijos, lenkų mokslininkas K. Tymienieckis prie baltų genčių skyrė taip pat ir stavanus, Ptolemajo lokalizuotus į rytus („žemiau venetų") nuo venetų: jeigu galindai bei sudinai buvo užėmę dabartinių Mozūrų ir Suvalkų arealą, tai, einant rytų kryptimi, už jų turėjusios prasidėti stavanų sodybos. Be to, Tymienieckio nuomone, kai Ptolemajas pažymįs, kad šių genčių, ypač stavanų, sodybos siekusios netgi „ligi alanų", kurie aiškiai nepriklausė Europos Sarmatijos vakarų pusei, todėl iš to išplaukią, kad pietryčiuose baltų gentys ribojosi su Sarmatijos rytuose, Dono ar Donecko stepėse, gyvenusiais klajokliais nomadais.[189] Igyllionus Tymienieckis laikė venetų slavų gentimi,[190] o veltai jam irgi buvo baltų gentis ir manė, kad jos reikią ieškoti prie Kuršių nerijos, pietų Latvijoje.[191] Jis manė, kad negalima veltų iš II a. tapatinti su 700 metų vėliau paliudytais veletais, vakarų slavais.[192] Jo nuomone, tai, kad Ptolemajas pažymėjo, jog tuoj už veltų buvę ossioi, reiškia, kad pastarieji buvę baltai, juoba kad jų vardas primenąs baltišką upės vardą *Ossa* (pietinė Pomezanija). Veltai ir ossioi, anot jo, sudarę šiaurinę baltų genčių grupę.[193]

Kitas lenkų mokslininkas F. Bujakas Ripėjų kalnus tapatino su Valdajaus aukštumomis, kareotus, salus laikė, jo žodžiais, lietuvių ir latvių giminėmis. Kareotus spėjo buvus k a r i u s ir tai paremdamas paminėjo tokius žodžius kaip liet. *kariaũtas* „didelis (žmogus ar gyvulys)", *kariáutojas*, pr. *cariawoytis*. Pagyritai buvę p a g i r ė n a i (Polesiane czy Pod-

[184] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 222; Pėteraitis V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta,* 132.

[185] Bujak F. *Wenedowie na wschodnich wybrzeżach Bałtyku,* Gdańsk, 1948, 12-13.

[186] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde,* Berlin, 1906, 350-351.

[187] Okulicz J. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e.,* 348.

[188] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 439.

[189] Tymieniecki K. *Ziemie polskie w starożytności,* 618-619, 621.

[190] Ibid., 621-622.

[191] Ibid., 624-625, 626.

[192] Ibid., 625-626.

[193] Ibid., 627.

lesiane) ir jų vardą lygino su liet. *gìrė*. Reikia pasakyti, kad etnonimas *pagyritai* (Παγυρῖται) turi šaknį **gur-*, jeigu, žinoma, *pa-* laikysime baltišku priešdėliu, kaip spėjo Bujakas. Įdomu, kad lietuvių kalbos tarmėse randame žodžius *gùras* „kauburys, išsikišimas; kalno viršūnė; atskiras kalnelis kalnuose", *gurà* „plika kalva", *gurõnas* „kupstas, kęsas; kalva" (LKŽ III 741, 758), kurie semantiškai labai tinka panašiai interpretacijai (*pagurėnai* – pakalnės, slėnio gyventojai). Be to, Bujakas manė, kad *salai* galį būti vėlesni Latvijos sėliai, o *boruskoi* – tai tikriausiai (zapewnie) rytų tautelė goljad'.[194]

Lenkų istorikas J. Powierskis etnonimus *karbõnes* ir *kareõtai* laikė to paties vardo dubletais ir dėl bendrojo elemento *-kar-* tapatino su viduramžių kuršių vardu, o šalia kareotų gyvenusius salus laikė iš Livonijos kronikų žinomais sėliais.[195] Be to, salus identifikuodamas, J. Powierskis rėmėsi, kaip manoma, III ar IV a. sudarytu romėnų žemėlapiu *Tabula itineraria Peutingeriana* (kopijos išlikusios iš XII–XIII a. ir pavadintos jų turėtojo vokiečių humanisto Konrado Peutingerio [1465–1547] vardu), kur sužymėti ano meto romėnams žinomi keliai ir kur vieno tokio kelio pradžia (ar pabaiga) pavadinta *Caput fl/uvii/ Selliani* (*Tabula Peutingeriana* VIII 4).[196] Powierskis tai interpretavo kaip „Sėlių upės žiotis" ir sutapatino su Dauguva.[197] J. Powierskis priminė, kad į pietų pusę nuo kareõtų bei salų Ptolemajas lokalizavęs gelonus, hippopodus ir melanchlenus, o dar toliau į rytus – agatyrsus. Suprantama, tai – vardai, paimti iš Herodoto. Negalima atmesti prielaidos, sakė lenkų mokslininkas, kad šiuos vardus paminėti salų kaimynystėje progą davęs gelonų vardas, kurį Ptolemajas galbūt identifikavo su *Letygola* ir *Galindia* tipo vardais.[198]

Daugiausia abejonių čia kelia vardų *kareõtai* ir *karbõnes* tapatinimas su kuršiais. L. Bednarczukas teisingai pastebėjo, kad šių vardų panašumas nedidelis: tik du bendri priebalsiai *k-r* ir *s-l*, neatitinka vokalizmas, nėra priebalsio *-s-* (liet. *-š-*), be to, germaniškos kuršių vardo formos be *-s-* (plg. vok. *die Kuren*) jokiu būdu negali siekti Ptolemajo laikų. Dėl viso to sunku identifikuoti tuos pavadinimus, ir, jeigu ne stebinantis lokalizacijos tikslumas bei abiejų genčių kaimynystės faktas priešistoriniu periodu, šių vardų sugretinimą reikėtų atmesti.[199] Ir iš tikrųjų jų gretinti nereikėtų, juoba kad galima pasiūlyti ir geresnį sprendimą (žr. p. 291).

Gentivardžių *karbõnes* ir *kareõtai* pasirodymas antikos šaltiniuose taip pat siejamas su gintaro prekybos keliais.

[194] Bujak F. *Wenedowie na wschodnich wybrzeżach Bałtyku,* 38.

[195] Powierski J. Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich. – *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. Kwartalnik Nr 2 (88), Olsztyn, 1965, 179-180.

[196] Žemėlapio fotokopijas žr. Miller K. *Die Peutingersche Tafel.* Nachdruck, Stuttgart, 1962; Łowmiański H. *Początki Polski,* I, 176-177.

[197] Powierski J. Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich, 180; Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 62.

[198] Powierski J. Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich. – *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. Kwartalnik Nr 2 (88), Olsztyn, 1965, 180.

[199] Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 60-61.

Ptolemajo žinios apie gintaro telkinius Rytų ir Vakarų Prūsijoje remiasi ankstyvojo Romos imperatorių periodo (Römische Kaiserzeit) šaltiniais; yra patikima spėti gintaro kelią, die alte „Landstraβe", ėjus iš Galindos į Sembą.[200] Vardas *karbōnes,* spėjama, galįs būti išlikęs kaip gyvenviečių ant pietryčių Aismarių kranto tarp Elbingo ir Karaliaučiaus pavadinimas vok. *Carben,* pr. *Karwen* (1419 m.), *Carwan* (1423 m.) (Šventapilis [Heiligenbeil]), *Karwan* (1449 m.), *Carwen* (1452 m.) (Braunsbergas), o *kareōtai* lokalizuojami nuo jų į rytus, ties Krantu (vok. Kranz) šaurinėje Sembos dalyje, kur rastas vikingų laikų archeologinių radinių kompleksas. Kartu su *Karbōnes* ir *Kareōtai* prie Venedų įlankos paminėti *Véltai* ir *Saloi* tapatinami atitinkamai su *Wilten* Notangoje, Alnos vidurupyje, ir *Groß- und Klein-Saalow,* pr. *Salow* (1339 m.) Frydlando apskrityje.[201]

Apžvelgęs tyrinėtojų nuomones, E. Bojtaras taip pat neatmetė galimybės, kad veltai ir stavanoi galėję priklausyti baltų gentims.[202]

Kas buvo Σούλωνες (Sulōnes), dar nėra išaiškinta,[203] bet L. Bednarczukas linko manyti, jog tai greičiausiai buvo baltų gentis, gyvenusi Vyslos žiočių regione; šį savo teiginį jis pakankamai argumentavo.[204] Randame paliudytą ir variantą Σούλανες. Neturėdamas rimto pagrindo, S. Rospondas spėjo, kad Σούλανες yra vienas iš anksčiausiai į istorinius šaltinius patekusių slavų pavadinimų ir atspindi sl. **Soljane*: priesaga čia esanti *-an-,* o ne **-jan-;* digrafu ου graikų buvęs žymimas balsis *u,* o ne **o.*[205]

2. 1. 1.
Sulōnes (Σούλωνες)

Čia išdėstytų įvairių autorių hipotezių verifikaciją, – kiek tai yra įmanoma padaryti atsižvelgiant į dabartinę tyrinėjimų padėtį ir prieinamus duomenis, – galima pradėti nuo sulōnų, gyvenusių Vyslos žemupyje greta didžiųjų Europos Sarmatijos genčių bei kilčių venetų, gotų ir finų: παρὰ μὲν τὸν Οὐϊστούλαν ποταμὸν ὑπὸ τοὺς Οὐενέδας, Γύτωνες, εἶτα Φίννοι, εἶτα Σούλωνες („Iš tų kilčių prie Vyslos upės virš venedų gyvena gotai, už jų finai, po to sulonai"). Yra pagrindas manyti, kad Σούλωνες buvo gentis, priklausiusi prie ketvirtosios didelės gimininių genčių grupės.

[200] Wenskus R., Timpe D. Galinder. Historisches. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* Bd. 10, 1996, 327.

[201] Ibid., 327.

[202] Bojtár E. *Foreword to the Past.* 107.

[203] Łowmiański H. Sulanowie. – *Słownik starożytności słowiańskich,* V, 476.

[204] Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 58-59; Idem. Finno-Ugric Loans in Baltic. – *Journal of Baltic Studies,* VIII (2), 1977, 102.

[205] Rospond S. Struktura pierwotnych etnonimów słowiańskich. – *Rocznik slawistyczny,* XXVI (1), 1966, 31.

Turėdamas galvoje, kad vietoj Σούλωνες kai kuriuose nuorašuose pasitaiko ir forma Σούλανες, L. Bednarczukas manė, kad šio etnonimo pagrindą sudaro kamienas **Sul-av-* su priesagos substitucija kaip ir, pvz., Σουδινοί vietoj laukiamo baltų **Sūd-av-* atveju. Kamienas **Sul-av-* esąs gerai paliudytas toponimijoje (žr. toliau) bei apeliatyvuose – tai liet. *sulava* (be kirčio) „sala“, randamas Nesselmanno bei Kuršaičio žodynuose, Brodovskio fiksuotas iš Galdapės Prūsų Lietuvoje,[206] taigi vartotas prūsų lietuvių tarmėse. Bet iš prūsų lietuvių (Bretkūno Biblijos vertimo, Ruigio ir Milkaus žodynų) geriau yra žinomas *salavà* (acc. sing. *sãlavą*) „sala“(LKŽ XII 61), vėlesniuose raštuose reiškęs ir „iškyšulys, nerija“, su priesaga *-ava* išsivestas iš plačiai vartojamo *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste...“. Tiek *sal-*, tiek ir *sul-* šaknies atstovus L. Bednarczukas laikė bendrašakniais, bet spėjo, kad vokalizmo *a/u* santykio baltų kalbose paaiškinti negalima. Negana to, šie žodžiai neturį jokių aiškesnių indoeuropietiškų ryšių, todėl reikią skaitytis su tuo, kad jie galbūt bus paskolinti iš finougrų kalbų.[207] Deja, L. Bednarczukas čia suklydo.

Liet. *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste; dirvos, ariamos žemės plotelis tarp pievų; lauko gabalas, sklypas; pelkėta upės pakrantė“ (LKŽ XII 59) ir lat. *sala* „sala; iškilimas, kalva pelkėje; miško, girios žemė; toli nuo namų esantis žemės gabalas“, *saliņa* „eglių arba pušų giraitė“ (ME III 664, EH II 423) etimologiškai, matyt, priklauso veiksmažodžio *at-sálti (-są̃la, -sãlo)* „palengva atitekėti“ (Kvėdarna) šakniai,[208] kurios atstovai, be to, yra *salijà* „pieva paupyje“ (Ariogala [LKŽ XII 61, 79, 86]), *ãt-sala* „upės įsigraužimas į krantą, užtakis; sekluma“ (A. Juška, Kvėdarna, Švėkšna [LKŽ I² 420]). Prūsų kalba yra turėjusi *salus* „upokšnis (atsiradęs po lietaus)“.[209] Kitos ide. kalbos šaknyje **sel-*, kurios atstovai yra minėtos *sal-* leksemos, turi žodžius su vyraujančia reikšme „šok(inė)ti; bėgti; lėkti, skristi“, pvz.: s. ind. (vedų) *ásarat* „jis yra pabėgęs, pasprukęs“, toch. B *säl-* „rodytis, kilti; skristi“, *salāte* „jis šok(inėj)o“, *salamo* adj. „skrendantis, lekiantis“, toch. A *salat* adj. „lekiant, skrendant“[210] (dar žr. toliau).

[206] Bezzenberger A. [Recenzija:] Reinhold Trautmann Die Altpreußischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch. Göttingen 1910, XXXII und 470 S. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* XLIV, 1911, 290 (išn. 1); *Lietuvių kalbos žodynas,* XIV, 133.

[207] Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 58-59; Idem. Finno-Ugric Loans in Baltic. – *Journal of Baltic Studies,* VIII (2), 1977, 102.

[208] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 414, 417, II, 304, 554 (siejama su *sálti* „tekėti“; *salà* – tekamóji scil. vietà); Endzelīns J. *ME,* III, 664; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 758; Karaliūnas S. Pastabos. – Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 114; Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca,* II, 147-148; Pėteraitis V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta,* 150; Smalinskienė G. Lie. *salà,* la. *sala* „kaimas“. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXXI, 1994, 177-179.

[209] Mažiulis V. *Prūsų kalbos paminklai,* II, 17, 321.

[210] Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 705-706, 708; Rix H. (red.) *Lexikon der indogermanischen Verben,* 477-478; Adams D. Q. *A Dictionary of Tokharian B,* Amsterdam-Atlanta, 1999, 678, 686.

Kalbant apie šią bendrašaknių žodžių šeimą, būtina atkreipti dėmesį į veiksmažodžio *at-sálti (-są̃la, -sãlo)* „palengva atitekėti“ galimą giminaitį veiksmažodį *į-, už-sálti (-są̃la, -sãlo)* „pasidaryti nešvariam, juodam“ (LKŽ XII 86), šalia kurio randame *sãlas* „nešvarumas“ (A. Juška) ir ypač gausiai priesagos *-t-* vedinių: *sal̀tai, salčiai* plur. (be kirčio), *sáltos* plur., *saltės* plur. (be kirčio), *sáltys* plur., *sal̀ta-mėsės* „gyvulių ar žmogaus liauka, išskirianti virškinimui reikalingas sultis (pancreas)“, *sálta, sáltis* sing. fem. „limfinė liauka (ppr. gyvulio)“ (LKŽ XII 61, 84, 86). Jų pamatu su priesaga *-en-* bus atsiradęs *sal̀tenos* „gyvulių ar žmogaus liauka...“. Denominatyvu laikytinas veiksmažodis *sal̀sti (-ta, sal̀to)* „pasidaryti nešvariam, juodam“ (LKŽ XII 84). Etimologiškai pirmesnis vis dėlto, atrodo, yra *at-sálti (-są̃la, -sãlo)* „palengva atitekėti“, o iš sememos „tekėti, bėgti“ gali būti išriedėjusios vedinių reikšmės. Vadinasi, gausių priesagos *-t-* vedinių darybos pamatas, matyt, yra veiksmažodis *at-sálti (-są̃la, -sãlo)* „palengva atitekėti“, tiksliau – jo nepriešdėlėtoji forma. Tokiu pat šio pirminio veiksmažodžio vediniu laikytinas ir *sãlas* „nešvarumas“, matyt, sudaręs pamatą atsirasti veiksmažodžiui *į-, už-sálti (-są̃la, -sãlo)* „pasidaryti nešvariam, juodam“. Tai matyti iš tipologinių paralelių.

Antai *liaũkos* plur. „kiaulių liga – kaklo liaukų uždegimas“, *liaukà* (acc. sing. *liaũką*) (ir *liáuka* Karsakiškis, Panevėžys) „organas, gaminantis organizmui reikalingas medžiagas arba šalinantis žalingus produktus (glandula); banga, vilnis; srovė...“ (LKŽ VII 392-393), *pa-liáukė* „lietingas oras, pabiurimas“, *pa-liaukõm* adv. „zliaukte, srūte, latakais“ (iš **pãliaukos*) (LKŽ IX 255-256) yra veiksmažodžio *liaũkti (-ia)* „gausiai tekėti, bėgti, žliaukti...“, atitinkamai priešdėlėtosios formos *pa-liaũkti* vediniai su galūnėmis *-ė* ir *-a* (< *-ā*).[211] Jų semantikos ir kilmės ryšį su pastaruoju veiksmažodžiu patvirtina latvių kalbos atitikmenys *ļàuka*[2] (ir plur. *ļàukas*[2]) „kas šlapia, išmirkę, minkšta; kiaulių liga – kaklo liaukų uždegimas, liaukos“ (ME II 531-532, EH I 769), *laukas* (be kirčio) „raudonas skystis, bėgantis iš sumuštos nosies; kiaulių liga – kaklo liaukų uždegimas, raudonligė“ (ME II 426) (su neaiškiu inicialės priebalsiu *– l* ar *ļ*). Įdomu, kad su darymu nešvarų, suteptą, su teršimu susijusios reikšmės pasirodo antrojo laipsnio vediniuose, plg. *liaukà, liaũkos* vedinius *liaukótas* „aptekėjęs kokiais nors nešvarumais (taukais, gleivėmis, seilėmis ir kt.)“, *liaukúotas* „purvinas, pabiuręs“, *liaukóti (-ója)* „vemti, laistyti kuo nors nešvariu...“, *ap-liaukóti* „apibjauroti, apteršti, aplieti, aptaškyti kokiais nors nešvarumais...“ (LKŽ VII 392-393). Vadinasi, tas pat pasakytina ir apie veiksmažodžio *į-, už-sálti (-są̃la, -sãlo)* šeimą.

Tačiau būtina pabrėžti, kad *paliáukis* (ir *paliaũkis, paliaukỹs* [acc. sing. *pãliaukį*], *pãliaukis*) „storas riebumų sluoksnis po smakru, gurklys; galvijų po kaklu nukarusi oda“, *paliáukė* (ir *paliaukė̃* [acc. sing. *pãliaukę*]) „storas riebumų sluoksnis po smakru, gurklys; pažandė; kiaulių li-

[211] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 311, II, 412; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 361-362; Karaliūnas S. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* X, 1968, 69, 72. Dėl *liaũkti* istorinėje perspektyvoje žr. Karaliūnas S. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė,* 137, 140; Idem. Protoide. šaknis **leh₃u-* „lietis, tekėti...“ baltų kalbose (liet. *liūtìs* ir *lietùs*). – *Baltistica,* XXVII (1), 1991, 40.

ga – kaklo liaukų uždegimas, liaukos“, *paliaukiaĩ* (acc. plur. *pãliaukius*) „pažandinės liaukos; pažandinių liaukų sutinimas, kiaulytė (tokia žmonių liga); kiaulių liga – kaklo liaukų uždegimas, liaukos...“, *paliaukaĩ* (acc. plur. *pãliaukus*) „kiaulių liga – kaklo liaukų uždegimas“ formos ir reikšmės ryšys su *liaukà* (acc. sing. *liaũką*) (ir *liáuka* Karsakiškis, Panevėžys) „organas, gaminantis organizmui reikalingas medžiagas arba šalinantis žalingus produktus (glandula); banga, vilnis; srovė...“ ir *liaũkti (-ia)* „gausiai tekėti, bėgti, žliaukti...“ nėra pakankamai aiškus. Laikant juos šio veiksmažodžio formos su priešdėliu *pa-* vediniais, vargu ar galima suvokti jų reikšmių išsirutuliojimo būdą. Savo forma gal daugiau jie primena priešdėlio *pa-* vedinius iš vardažodžio – tokiu galima spėti buvus, pvz., **leukã* resp. **leukas* „smakras“. Tai lyg patvirtintų suomių *leuka* „smakras“, kai kurių tyrinėtojų (Būgos, Kalimos, Kuloneno) laikomas pasiskolintu iš baltų kalbų.[212] Iš jų su priešdėliu *pa-* išsivestų žodžių darybos pobūdį bei reikšmių modifikacijas padėtų suprasti, pvz., žodžių *pagùrklis* (ir *pagurklỹs* [acc. sing. *pãgurklį*]) „vieta po smakru, pasmakrė, pakaklė; storas riebumų sluoksnis po smakru, gurklys; galvijų po kaklu nukarusi oda; gaidžio ar vištos pakarūklai po snapu...“, *pagùrklė* „vieta po smakru, pasmakrė, pakaklė; storas riebumų sluoksnis po smakru, gurklys; gaidžio ar vištos pakarūklai po snapu...“ (LKŽ IX 102) šalia *gurklỹs* ir *pasmakrỹs* ([acc. sing. *pãsmakrį*] ir *pãsmakris*) „vieta po smakru; paukščio pasnapė, pagurklis...“, *pasmakrė̃* (acc. sing. *pãsmakrę*) „vieta po smakru...“ (LKŽ IX 511) šalia *smãkras*, *smakrà* analogija. Spėjamieji **leukã* resp. **leukas* „smakras“ taip pat būtų veiksmažodžio *liaũkti (-ia)* „gausiai tekėti, bėgti, žliaukti...“ vediniai, tačiau jų pradinę reikšmę reikėtų suvokti kaip „iš burnos ar nosies tekančios gleivės ir pan.“, plg. lat. *ļàuka*[2] ir *laukas* reikšmes. Reikšmę „smakras“ jie galėjo įgyti vėliau dėl gretimumo asociacijos, nes veido (atitinkamai galvos) dalių pavadinimuose dėl minėtos asociacijos pastebimas reikšmių svyravimas, plg. angl. *chin* „smakras“, vok. *Kinn* „t. p.“ : got. *kinnus* „skruostas“; angl. *neck* „kaklas; sprandas“ : vok. *Nacken* „sprandas“; gr. κρανίον „kaukolė“ : toch. B *krāñi* „sprandas“ (< ide. **krh₂sniio̯m*); gr. στόμα „burna“ : het. *ištaman-* „ausis“. Smakras šiaip jau baltų kalbose žymimas žodžiais liet. *smãkras, smakrà, smakrỹs,* lat. *smakrs, smakre, smakris,* ir šioji šių žodžių reikšmė pagrįstai laikoma pirmine, nežiūrint to, kad jų giminaičiai kitose ide. kalbose (s. ind. *śmáśru-*, arm. *mawruk'*, het. *zamangur-*, bet alb. *mjekër* „smakras; barzda“) reiškė „barzda“.[213]

Pirminė *liaũkti (-ia)* „gausiai tekėti, bėgti, žliaukti...“ forma ir reikšmė yra užsikonservavusi upėvardyje *Liaukiavà* (acc. sing. *Liaukiãvą*) (Baisogala).[214]

Veido dalių pavadinimų reikšmių svyravimas, bet kartu ir jų motyvacija, pagrįsta tekėjimu, srovenimu, bliaukimu ir pan., gerai matyti ir pačioje lietuvių kalboje. Antai *liūlỹs* (ir *liulỹs*) „iš nosies tekančios gleivės; snarglys, smurgas, glitė (ppr. vaikų kalboje); (menk.

[212] *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja,* II, 66.

[213] Job M. Zur semantischen Vorgeschichte von lit. *smãkras* „Kinn“. – *Florilegium Linguisticum*, 251-264.

[214] Karaliūnas S. Protoide. šaknis **leh₃u-* „lietis, tekėti...“ baltų kalbose (liet. *liūtìs* ir *lietùs*). – *Baltistica,* XXVII (1), 1991, 40.

prk.) veidas, snukis...", *liū̃lė* „iš nosies tekančios gleivės; snarglys, smurgas, glitė (ppr. vaikų kalboje)" (LKŽ VII 605, 607-608), be didesnės abejonės, skirtini veiksmažodžių *liū̃léti (liū̃la, liū̃li) (ir liuléti [liùla, liùli])* „liūliuoti, siūbuoti, vilnyti; tekėti, sroventi...", *liū̃liúoti (-iúoja, -iãvo)* (ir *liuliúoti*) „banguoti, vilnyti, siūbuoti; būti išsiliejus, tyvuliuoti..." (LKŽ VII 605-606, 608-609) šakniai. Liet. *smurgaĩ* (acc. plur. *smùrgus*) „snarglys", *smùrgas* „ snarglys; snukis...", *smur̃gė* „veidas", *smùrgis* „snarglys; veidas", *smùrglė* „šnervės (ppr. gyvulio)", *smùrglės* „nosis; burna", *smurglỹs* „snarglys", *smur̃glius* „snarglys; sloga" šalia turi veiksmažodį *smur̃gti (-ia)* „lynoti, šlapnoti" (LKŽ XIII 226-229). Liet. *sniùrglės* „ šnervė; (niek.) nosis", *sniurgliaĩ* „snarglys; kalakuto išauga ant snapo", *sniurglỹs* „t. p." ir *sniur̃gti (-ia)* „šniurkšti nosį; (prk.) pamažu lynoti" (LKŽ XIII 260-261) taip pat yra bendrašakniai. Įdomi šaknies balsių *a* : *e* kaita susijusių daiktavardžių *snarglà* (ir *snárgla*) „tokia arklių liga, įnosės; šnervė...", *snar̃glas* „snarglys", *snar̃glės* „(niek.) nosis", *snarglỹs* (acc. sing. *snár̃glį*) „nosies vidų vilgančios gleivės; tokia arklių liga, įnosės; kalakuto išauga ant snapo...", *snárglos* „šnervės" (LKŽ XIII 238-242), *sner̃glė* (ir *snérglė*) „šnervė; (niek.) nosis", *snerglỹs* „snarglys", *sner̃glės*, *snérglos* „šnervė; (niek.) nosis" (LKŽ XIII 247-248) reikšmių konfigūracija.

Visa apžvelgus, galima grįžti prie prūsų lietuvių vartoto *salavà* (acc. sing. *sãlavą*) „sala; iškyšulys, nerija", su priesaga *-ava* išsivesto iš plačiai vartojamo *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste...". Atrodo, šitokį žodį pažinojo ir pačiame Lietuvos šiaurės rytų kampe gyvenantys lietuviai. Taip spėti leidžia viensėdžio pavadinimas *Salavìškis* (Suviekas, Zarasų r.). Jis, pridėjus priesagą *-iškis,* galėjo atsirasti iš *salavà* „sala" tokiu pat būdu, kaip, pvz., ežero vardas *Sietuvìškis* (Panemunėlis, Rokiškio r.), kuris kilo iš *sietuvà* „gili, plati upės vieta...".

Baltistikos ir indoeuropeistikos literatūroje s. ind. *súrā* fem. „alkoholinis gėrimas" ir av. *hurā* fem. „svaiginamasis gėrimas, iš pieno padarytas vynas, kumysas" etimologiniais atitikmenimis yra laikomi liet. *sulà*, lat. *sula*, ypač pabrėžiant pr. *sulo* „sutrauktas, sukrekėjęs pienas" ir av. *hurā* reikšmių tapatumą. Šie senovės indų ir Avestos žodžiai laikomi veiksmažodžių s. ind. *sunóti* „(jis) spaudžia, sunkia (somą)", av. *hu-* „spausti, sunkti (somą)" vediniais.[215] M. Mayrhoferis pažymėjo, kad indoiranėnų šaknies **sau-* „spausti, sunkti (somą)" ide. prolytė lieka neaiški.[216] Naujausiame ide. veiksmažodinių šaknų žodyne šiems arijų kalbų veiksmažodžiams atsargiai (pridedant klaustuką) atstatoma šaknis **seu-* „spausti, sunkti" ir pabrėžiama, kad tai tik indoiranėnų kalbų šaknis be tikrų to-

[215] Trautmann R. *Altpreussischen Sprachdenkmäler,* Göttingen, 1910, 441; Idem. *Baltisch-Slavisches Wörterbuch,* 291-292; Endzelīns J. *ME*, III, 1119; Idem. *Senprūšu valoda,* 258 [=Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (2), 319]; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 940; Specht F. *Der Ursprung der Indogermanischen Deklination,* Göttingen, 1944, 56, 206; Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* III, 482, 487; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 713, 737.

[216] Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 713-714.

limesnių giminaičių ir kad reikšmės raida „spausti, sunkti“ →„sultis leisti“ yra gana abejotina (ganz unsicher).[217] Kad abejonės dėl šitokio semantinio pakitimo nepagrįstos, nesunku įsitikinti pasižiūrėjus, pvz., į reikšmes, kurias turi liet. *sunkà* „išsisunkęs ar išsunktas skystimas, sultys; sriubos skystimas, skystoji maisto dalis; nuoviros; įvairių organų išskiriamas ar organuose esantis skystis; išrūgos...“ (LKŽ XIV 152-153) ir *suñkti (-ia)* „spaudžiant atskirti, išgauti (sunką, skystį); valyti (skystį) nuo priemaišų, košti; košiant skirti nuo skysčio, pilti, lieti skystį nuo ko, tekinti; (refl.) pamažu tekėti pro tarpelį; sroventi nedidele srovele...“, plg. *Iš balos suñkias* (prasideda, išteka) *to upė* (Švenčionys); *Te suñkias upeliukas* (Molėtai [LKŽ XIV 163]). Reikšmes papvairina veiksmažodžio atitikmuo latvių kalboje: *sùkt (sùcu)* „siurbti (apie siurbėles), čiulpti, žįsti; košti; šlapiuoti, vandeniuoti, sunktis“, *-tiês* „(prasi)sunkti, varvėti“ (ME III 1132, EH II 607-608), o pradinį šaknies pavidalą **sṇk-* padeda apibrėžti liet. dial. *iš-siñkti (-ia)* „išsunkti“ (Šimkaičiai, Jurbarko r. [LKŽ XII 566]). Vadinasi, remiantis semantika, visai gali būti, kad liet. *sulà,* lat. *sula,* pr. *sulo* „sutrauktas, sukrekėjęs pienas“ taip pat priklauso minėtų senovės indų ir Avestos veiksmažodžių šakniai ir s. ind. *súrā* bei av. *hurā* yra jų etimologiniai atitikmenys. Kita vertus, nagrinėjant šių žodžių kilmę ir semantinę raidą, pravartu neišleisti iš akių to vidinio leksinio-semantinio konteksto, kuriame šie žodžiai funkcionuoja arba yra funkcionavę baltų kalbose.

Liet. *sulà* „pavasarį iš medžių (ppr. beržų ir klevų) leidžiamos sultys; sultys, syvai“ (LKŽ XIV 132), lat. *sula* „sula, sultys; patiekalas, valgis iš galvijo vidurių, kojų, galvos ir stuburo, minkštai virtas ir sumaišytas su kruopomis bei kraujais...; labai skystas valgis; lašas; skystis apskritai; išrūgos“ (ME III 1119, EH II 602) savo ruožtu neskirtini nuo liet. *sùltys* fem. plur. „skystis, esantis augalų audiniuose, iš šio skysčio paruoštas gėrimas; įvairių organų išskiriamas ar organuose esantis skystis; sūrymas; skystis iš pypkės, syvai“, *sùltis* fem. sing. „skystis, esantis augalų audiniuose, iš šio skysčio paruoštas gėrimas; sūrymas; (juok.) lietus“, *sùltės* fem. plur. „skystis, esantis augalų audiniuose, iš šio skysčio paruoštas gėrimas; skystis iš pypkės, syvai“, *sùltė* fem. sing. „skystis, esantis augalų audiniuose, iš šio skysčio paruoštas gėrimas; sūrymas; skystis iš pypkės, syvai“ (LKŽ XIV 141-143). Su priesagomis *-ti-, -tē-* jie yra išsivesti iš veiksmažodinės šaknies **sūl-* < **suHl-* (**sulH-*?) „sunktis, tekėti; lašėti, varvėti; lyti“: akūtinė intonacija suponuoja laringalą. Iš jos su galūne *-ā* ir bus pasidaryti liet. *sulà,* lat. *sula* ir pr. *sulo* „sutrauktas, sukrekėjęs pienas“. Kas yra šaknis **suHl-,* matyti iš lietuvių žemaičių šnektose (Gardamas, Mosėdis) vartojamo *sū́loti (-oja)* „pamažu tekėti, sunktis“ (LKŽ XIV 138 s. v. *sulóti*) bei jo atitikmenio latvių kalboje *sūlāt (sùlât², sûlât) (-āju)* „sunktis, šlapiuoti, vandeniuoti; pūliuoti; lašėti, varvėti; verkšlenti, žliumbti, sriūbčioti; pradėti pūti (apie medį)“. Įdomu, kad pastarasis vartojamas ir kalbant apie lietų: *Lietus sūlā vienā sūlāšanā* „Be perstojo lyja ir lyja“ (ME III 1132 s. v. *sùlât²*), o *sùlêt²* (3 p. praes. *sùl²*) „smarkiai lyti“ (EH II 608) tik lijimo reikšmę ir teturi. Be to, latvių kalboje

[217] Rix H(red.). *Lexikon der indogermanischen Verben,* 486-487.

randame *sūla (sùla*[2]*, sûla)* „verkšlenantis vaikas; sunkiai, pamažu išsiskiriančios sultys; mėlynė (nuo sumušimo), randas“ (ME III 1132), plg. dar lat. *sulât (-ãju), suluôt* „suloti; šlapiuoti, vandeniuoti, sunktis“ (ME III 1119-1120), lat. *sula* vedinius. Su lašėjimu, varvėjimu ir ypač su lijimu susijusios reikšmės etimologijos paieškas leidžia pasukti visai kita kryptimi.

Kaip giminaičiai prie s. ind. *sunóti* „(jis) spaudžia, sunkia (somą)“ ir av. *hu-* „spausti, sunkti (somą)“ skiriami gr. ὗει „lyja“, alb. *shi* „lietus“ (< **sū-*),[218] taip pat jungiamas ir pr. *suge* „lijimas“ su atstatoma šaknimi **su-/*sū-* „tekėti, lietis“.[219] J. Pokornio „Indoeuropiečių etimologijos žodyne“ po rekonstruotos šaknies **seu-, *sū-* „sultys; kas drėgna (Feuchtes); sultis spausti; lyti“ rubrika randame sudėtus tiek s. ind. *sunóti,* tiek s. ind. *súrā* bei visus baltų kalbų sulos ir pan. pavadinimus, tiek visus tuo laiku žinotus lietaus (lijimo) žodžius, tarp jų ir pr. *suge*, lyginamą su lot. *sūgo* ir s. vok. aukšt. *sūgan* ir kt.[220]

Pr. *suge* fem. „lijimas (Reynen)“ yra paliudytas Elbingo žodynėlyje (49), Grunavo žodynėlyje (46) randame *soye* „lijimas (Regen)“.[221] Pr. *suge* „lijimas“ R. Trautmannas lygino su s. vok. aukšt. *sūgan* „čiulpti, žįsti, siurbti“, lot. *sūgo* „t. p.“, bet nepamiršo paminėti ir gr. ὗει „lyja“.[222] Pr. *suge* „lijimas“ J. Endzelynas atsargiai giminiavo su gr. ὗει „lyja“, tiesa, pažymėjęs, jeigu *g* čia yra priebalsis *j*.[223] H. Friskas gr. ὗει „lyja“ gretino su tocharų kalbų lietaus pavadinimu A *swase*, B *swese* „lietus“ ir šių kalbų „lyti“ veiksmažodžiais (žr. toliau), taip pat su alb. *shi* „lietus“ ir pr. *suge* = *suje*.[224] Dėl ne visai suprantamų priežasčių V. Mažiulis gr. ὗει „lyja“ skyrė spėjamai baltų ir slavų kalbų šakniai **seu-* „berti, pilti; judinti, supti, linguoti ir pan.“.[225] Pr. *suge* „lijimas (das Regnen)“ = **sūjē* [226] ir pr. *sulo* „sutrauktas, sukrekėjęs pienas“ V. Mažiulis jungė į vieną šaknį **seu-* „tekėti, lietis“.[227] Pr. *suge* ir *soye* „lijimas“ E. Hampas fonemizavo kaip /*sujē*/ arba /*sūjē*/, sulygino su alb. *shi* /*ši*/ „lietus“, gr. ὗει „lyja“ bei toch. A *swase*, B *swese* „lietus“ (< ide. **suu̯oso-s* su priesaga *-oso-* kaip, pvz., s. ind. *rájasa-* „erdvė; dangus“, *támasa-* „tamsa“) ir pabrėžė, kad tai esanti dar viena leksikos izoglosa, tocharų kalbas jungianti su Europos kalbomis.[228] Šiuos lietaus pavadinimus svarbia tocharų, senųjų Europos kalbų (baltų, slavų, germanų, ilirų, italikų ir keltų) ir graikų

[218] Trautmann R. *Baltisch-Slavisches Wörterbuch,* 291-292; Endzelīns J. *ME,* III, 1119; Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* II, 963, 979; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* IV, 167 (gr. ὗει neminimas, bet aiškiai numanomas).

[219] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* II, 963, 979 (čia ir pr. *suge*=*suje*); Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* IV, 139, 167 (suponuodamas gr. žodį, tik pr. *suge*].

[220] Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* 912-913.

[221] Mažiulis V. *Prūsų kalbos paminklai,* II, 16, 54, 286.

[222] Trautmann R. *Altpreussischen Sprachdenkmäler,* 441.

[223] Endzelīns J. *Senprūšu valoda,* 258 [=Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (2), 319].

[224] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* II, 979.

[225] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* III, 232.

[226] Mažiulis V. *Prūsų kalbos paminklai,* II, 286.

[227] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* IV, 139, 167.

[228] Hamp E. P. OPruss. *Soye* „rain“. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 74 (1/2), 1956, 127-128.

leksine izoglosa, pasireiškiančia ekologiniu simboliu ir liudijančia tapačią geografinę aplinką, laikė ir V. Ivanovas.[229] W. Schmalstiegas pagrįstai klausė, kodėl šis prūsų kalbos žodis negali būti fonemizuojamas kaip /sūje/ arba /sūja/, turint galvoje, kad žodžio galo *-a* po *j* ir palatalizuotų priebalsių galėjo būti supriešakintas ir išvirsti balsiu *-e*.[230] Be to, jis pastebėjo ir tą įdomų dalyką, kad hidronimas *Sožь (Сожь),* istorinių šaltinių *Sъža (Съжа)* gali atliepti pr. *suge*, jeigu šis būtų lyginamas su s. vok. aukšt. *sūgan*, s. angl. *sūkan* „čiulpti, žįsti, siurbti" ir kt. Kitaip sakant, W. Schmalstiegas neneigė nė tos prielaidos, kad prūsiškasis lietaus pavadinimas žodžio gale turi priebalsį *g*. Visai panašią nuomonę dėl pr. *suge* fonetinės interpretacijos ir jo ryšio su šiuo rusų upėvardžiu išsakė V. Toporovas, neatmesdamas ir alternatyvos, kad tuo atveju, jei prūsų kalbos žodyje būtų priebalsis *j* (plg. pr. *cugis* „kūjis" : liet. *kū́jis* [bet lietuvių kalboje yra ir *kū́gis* „įrankis kam kalti, skaldyti" (LKŽ VI 776) su *g*]), jį būtų galima sieti su rusų hidronimu *Suja (Суя).*[231] Teiginys, kad *Sožь (Сожь), Sъža (Съжа)* (kairysis Dnepro intakas) yra baltiškos kilmės ir etimologiškai sietinas su pr. *suge,* priklauso M. Vasmeriui, kuris, be to, prūsiškąjį žodį pagal kilmę laikė bendrašakniu su s. vok. aukšt. *sūgan* „čiulpti, žįsti, siurbti", lot. *sūgo* „t. p.",[232] taigi manė čia esant priebalsį *g*. Ne visai įtikinamai šį M. Vasmerio aiškinimą bandė paneigti (siedami su suomių *susi* „vilkas") monografijos apie Aukštutinio Dnepro hidronimiją autoriai.[233] J. Otrębskis, pritardamas M. Vasmeriui, *Sožь (Сожь)* irgi laikė baltišku ir dar prūsišku žodžiu *suge* kaip etimonu aiškino liet. *Sugedà* (acc. sing. *Sùgedą*) (Žuvintės intakas, Pabaiskas) atsiradimą.[234] Kaip matyti, daugelis tyrinėtojų linkę manyti, kad pr. *suge* „lijimas (Reynen)" suvoktinas kaip /sugē/. Šitokiai nuomonei paremti galima rasti ir kitų argumentų.

Antai pr. *suge* ir *soye* „lijimas, lietus" etimologiniai atitikmenys gali būti liet. *sugos* (be kirčio) plur. „smulkios ledo lytys jūroje" (Palanga [LKŽ XIV 51]) ir lat. *suga* „plaukianti ledo lytis; sušalęs sniegas ir vanduo; vanduo ant ledo" (ME III 1115), kurio vedinys, atrodo, yra *suguôt* „šalti" (EH II 600). Tiesa, latvių kalba turi panašios reikšmės skolinį *soga* (ir *suga*), plur. *sogi* „plaukiantis ledas", gautą iš lybių kalbos, plg. lybių *soga* „sumišęs su vandeniu sniegas".[235] Visai gali būti, kad šaknis **sug-* paliudyta ir germanų kalbose

[229] Иванов Вяч. Вс. Балто-славяно-тохарские изоглоссы. – *Балто-славянские исследования 1986,* 54.

[230] Schmalstieg W. *Studies in Old Prussian,* 283.

[231] Топоров В. Н. О балтийских следах в топонимике русских территорий. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* II, 1959, 62.

[232] Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. – *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften,* Phil.-Hist. Klasse, XXIV, Berlin, 1932, 234.

[233] Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 208.

[234] Otrębski J. Les mots d'origine commune dans les langues slaves et baltiques. – *Lingua Posnaniensis,* I, 1949, 151.

[235] Endzelīns J. *ME,* III, 979-980.

– tai s. angl. *socian* „merkti, nardinti (į skystį); nugrimzti, paskęsti“ (< germ. **sukōn*), kiekybine vokalizmo kaita susijęs su s. angl. *sūkan* „čiulpti, siurbti, žįsti“,[236] priskiriamas tai pačiai priebalsiu *-g-* išplėstai šakniai, kuriai atstovauja ir gr. ὓει „lyja“.[237] Baltų kalbose galėjo būti jo atitikmuo **sug-* „grimzti, skęsti; tekėti, lietis; lyti“. Liet. *sugos* „smulkios ledo lytys jūroje“, lat. *suga* „plaukianti ledo lytis...“ irgi galėtume traktuoti kaip „atšilęs, atitirpęs ledo gabalas“, – plg. liet. *atlajùs, ãtlajus* „ledas, užsidėjęs ant žemės, stogo ar ko kito; anksti atšilusi vieta pavasarį; atšilęs, pratirpęs ledas...“ (LKŽ I² 392), veiksmažodžio *at-lìeti (-lìeja, -leja)* vedinius. Kìtos semantinės paralelės būtų lat. *pluota* (be kirčio), *pluõte* „ledo gabalas; žuvų būrys“, *pluõts* „žuvų būrys“ (< *„plūstantis, plaukiantis“)[238] ir liet. *lytìs* (acc. sing. *lỹtį*) „didelis atitrūkęs ledo luitas, gabalas, ledinė“ su atitikmeniu *lĩte* „ledo lytis“ latvių kalboje (ME II 491) ir pirmine reikšme „srovėje plaukiantis, vandens plukdomas, liejamas ledo luitas“, – taip manyti leidžia senesnes, ne taip specializuotas reikšmes turintis lat. *lît* (1 p. sing. praes. *lîstu, liju*) „lietis, tekėti, bėgti (kalbant apie ašaras, prakaitą, vandenį...); lyti“ greta liet. *lytùs* (acc. sing. *lýtų*) „lietus“ (LKŽ VII 594-595), lat. *lîts* „lietus“.[239]

Vid. vok. aukšt. *Reynen* irgi turi priebalsį *g*, parašytą raide *y* /j/.

Iš reikšmių santykio tarp liet. *suñkti (-ia)* ir lat. *sùkt (sùcu)* „siurbti (apie siurbėles), čiulpti, žįsti; košti; šlapiuoti, vandeniuoti, sunktis“ matyti, kad *sùltys, sùltės,* kartu ir *sulà* šakniai gali priklausyti taip pat liet. *sul̃pti (-ia)* „čiulpti, siurbti; žįsti; traukti orą pro sukąstus dantis (ppr. iš skausmo)...“, *sulpėti (sùlpa, -ia, -ėja), sùlpėti (-ėja, -ia)* „pamažu sulpti, čiulpti“ (LKŽ XIV 140), lat. *sul̂pît*[2] „čiulpti, siurbti; žįsti“, *sul̂pstît* „čiulpti, siurbti“ (ME III 1119, EH II 602). Šiuo atveju šaknis **sul(H)-* „sunktis, tekėti; čiulpti, siurbti“ yra išplėsta priebalsiu *-p-*. Turint galvoje, kad greta *surbti (-ia)* „tam tikrais organais čiulpti, traukti; pro sučiauptas lūpas traukti, čiulpti; gerti (alkoholinius gėrimus); (refl.) skverbtis...“ (LKŽ XIV 208-209) (iš **sr̥b-*, plg. lot. *sorbeo, -ēre* ir *sorbo, -ere* „srėbti, siurbti; ryti“ < **sr̥b-*) yra leksemų su normaliuoju šaknies vokalizmo laipsniu: liet. dial. *pa-serbėti (-ėja?)* „pasrėbti“ (LKŽ XII 424) ir *srẽbti (srẽbia, srẽbė),*[240] *sul̃pti (-ia)* toliau galima sieti su *sel̃pti (-ia)* „mausti, svembti; dejuoti; trokšti, geisti; traukti per dantis orą, traukti orą iš skausmo“, *selpėti (-ėja), sélpėti (-ėja)* „truputį skaudėti, mausti; labai norėti, trokšti“ (LKŽ XII 355).

Ide. šakniai **sh₂eu-* „berti, pilti; lyti (schütten, regnen)“ yra skiriamos veiksmažodžių formos het. *suhhai* (3 p. sing. praes.) „jis beria, barsto; pila, pilsto“ < **suh₂-* (su laringalo metateze), *ishuwanzi* (3 p. plur. praes.) „jie išmeta; praberia, prapila“ < **sh₂i-sh₂éu/sh₂u-* (su reduplikacija), gr. ὓει „lyja“ < **suh₂-i̯é-*, toch. A *su-*, B *swā-*.[241] Sememų „berti, pilti

[236] Klein E. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language,* 694.

[237] Watkins C. *The American Heritage Dictionary of the Indo-European Roots,* 58.

[238] Karaliūnas S. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė,* 200.

[239] UrbutisV. Lie. *lytis.* – *Baltistica,* II (1), 1966, 91-93.

[240] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 945.

[241] *Lexikon der indogermanischen Verben,* 493.

(schütten)“ ir „lyti (regnen)“ koegzistenciją patvirtina, pvz., liet. *pìlti (-a, pýlė)* „daryti, kad lietųsi, bėgtų į vidų (apie skystį); berti iš ko kur, į ką; žerti, mesti (biralus), barstyti; birti; smarkiai lyti, žliaukti; gausiai sunktis, tekėti (iš organizmo), lietis...“ (LKŽ IX 1004-1006). Tocharų kalbų tekstuose veiksmažodžio „lyti“ yra paliudytos tik esamojo laiko daugiskaitos 3-iojo asmens formos A *swiñc*, B *suvaṃ* (3 p. plur. praes.) „lyja“ su mediumo nuosakos dalyviais A *sūmāne,* B *swāmane* ir jos kaitomos tematiškai.[242] Ide. **suh$_2$e-nti* (3 p. plur. praes.) tocharų kalbose turėjo išvirsti **su̯anti* ir toliau fonetiškai pasikeisti į **su̯āñci*. Taigi linkstama manyti, kad **su̯anti* (su *a* vietoj tikėtino *e* dėl laringalo h_2 poveikio) buvo atstatyta į formą **su̯enti*, kuri tocharų kalbose reguliarios kaitos būdu pasikeitė į **su̯äñci* > A *swiñc*. Toch. B *suvaṃ* kamienas **su̯a-* apibendrintas iš 3 p. plur. praes. **suh$_2$á-nti* (su laringalo asimiliacija **suh$_2$-* > **su̯-*). Ide. medialinio dalyvio forma **suh$_2$-mh$_1$no-* reguliariai davė prototoch. **swāmānæ* (su laringalų h_2 ir h_1 vokalizacija į *ā* tarp balsių) ir B kalboje galiausiai – *swāmane*.[243] Iš ide. šaknies **sh$_2$eu-* „berti, pilti; lyti“ nykstamojo vokalizmo laipsnio variantų su išplėtimu *-l- *sh$_2$u-l-* ir su laringalo metateze **suh$_2$-l-* ir bus išriedėjusios baltų kalbų šaknys **sul-* ir **sūl-* „sunktis, tekėti; lašėti, varvėti; lyti“. Tokiu būdu bus atsiradę ne tik liet. *sulà* „pavasarį iš medžių (ppr. beržų ir klevų) leidžiamos sultys; sultys, syvai“, lat. *sula* „sula, sultys; patiekalas, valgis iš galvijo vidurių, kojų, galvos ir stuburo, minkštai virtas ir sumaišytas su kruopomis bei kraujais...; labai skystas valgis; lašas; skystis apskritai; išrūgos“ ir pr. *sulo* „sutrauktas, sukrekėjęs pienas“, bet ir liet. *sulava* (be kirčio) „sala“.

Germanų literatūroje *sulà* lyginama su s. vok. aukšt., vid. vok. aukšt., vid. oland., s. fryz. *sol,* s. angl. *sol, solu* „dumblas, purvas; bala, valka, klanas“ (< germ. **su-l-*), su šaknies balsių kaita susijusiais isl. *seyl, seyla* fem. „bala, pelkė, liūnas“, norv. *saula, söyla* „t. p.“, *söyla* „tepti, teršti“, got. *bi-sauljan* „t. p.“ (< germ. **sau-l-*).[244] Daryb iniu ir semantiniu atžvilgiu taip sieti visai įmanoma. Germ. **su-l-*/ **sau-l-* laikoma ta pačia šaknimi, kuriai atstovauja minėti prūsų, albanų, graikų ir tocharų kalbų lietaus pavadinimai.[245] Žodžių reikšmių santykis ir daryba neprieštarauja, kad šios šaknies alomorfui **sau-l-* būtų skiriami ir lietuvių upėvardžiai *Saũl-upė* (Telšiai, Žeimiai, Jonavos r.), *Saul-ãtakis* (Raudondvaris, Kauno r.) (antrasis sandas tikriausiai yra *ãttakas* „pakilęs vanduo, kuris užlieja krantą; iš upės išsiliejusi įlanka, aplieta vandens vieta“ (LKŽ I^2 442), nes sieti su *sáulė* [246] neleidžia skirtinga jų šaknies priegaidė. Įdomu, kad vieną iš didesnių kairiųjų Dnepro intakų pavadinimų *Sula (Сула)* dar M. Vasmeris laikė

[242] Adams D. Q. *Tocharian Historical Phonology and Morphology,* New Haven, Connecticut, 1988, 102.

[243] Hilmarsson J. *Studies in Tocharian Phonology, Morphology and Etymology,* 284-286.

[244] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* 464, 529;. Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 774; Magnússon Á. B. *Íslensk orðsifjabok,* 808.

[245] Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 774.

[246] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 292.

baltų palikimu ir jo šaknį (**Soul-*) tapatino su liet. *sulà*, lat. *sula* ir norv. *saula* „bala, pelkė, liūnas“.[247]

Salos pavadinimo *sulava* (be kirčio) giminystės ryšiai su ką tik paminėtomis **sul-* ir **sūl-* leksemomis matyti iš tokių paralelių:

Liet. *ùžtakis, užtakỹs* „nedidelė sekli įlanka, apsemiamas pakraštys; rami vieta ppr. upėje prie kranto, kur nėra tėkmės; koks įsiterpiantis plotas; (prk.) užkampis...“ (LKŽ XVII 700-701) yra pasidarytas iš *už-tekėti (ùž-teka, -ėjo)*. Liet. *salpà* „užliejama paupio dalis, kur susirenka sąnašų; maža upės ar ežero įlanka, užtakis, atsala“ (LKŽ XII 83), „sala (ostrów, wyspa)“ D. Poškos XIX a. pradžios lenkų–lietuvių kalbų žodyne [248] etimologiškai siejamas su ček. *slap* „krioklys“, serb.-kr., slovn. *slâp* „krioklys; srautas; banga“ (< **solp-*), kurie priklauso rus. bažn. *slьpati* „tekėti, plūsti“ šakniai,[249] rodo semantinę raidą vykus ligi reikšmės „sala“. S. sl. *ostrovъ* „sala“, priešdėlinis darinys sl. **o-strovъ* pagal kilmę bendrašaknis su tokiais lietuvių kalbos žodžiais kaip: *srovẽ*, dial. *strovẽ* „(upės) vandens tėkmė; upė, upelis...“ (LKŽ XIII 591, 996), *sravėti (srãvi)* „sunkiantis tekėti, srūti, plūsti; sroventi, bėgti (apie upės tėkmę)“, dial. *stravėti (strãvi)* „sroventi, bėgti (apie upės tėkmę)“ (LKŽ XIII 571, 941), dial. *srevėti (srẽvi), strevėti (strẽvi)* „sunkiantis tekėti, srūti, plūsti; sroventi, bėgti (apie upės tėkmę)“ (LKŽ XIII 577, 954). Serb.-kr. *òtok* „sala“ yra veiksmažodžio s. sl. *tekǫ, tešti* „tekėti“ vedinys.[250] Lot. *īnsula* „sala“ tikriausiai irgi yra išriedėjęs iš prielinksninio junginio **en salō* „jūroje esantis“, plg. lot. *salum* „nerami (banguojanti) jūra; atvira jūra“.[251] Kadangi liet. *salà*, bepriešdėlinis vedinys, sunkiai suprantamas greta veiksmažodžio *sálti (są̃la, sãlo)* „palengva tekėti, tvinti“, daroma prielaida, kad *salà* yra abstrahuota iš **ap(i)sala*, egzistavusio šalia *ãtsala* „upės įsigraužimas į krantą“,[252] *at-sálti* „palengva atitekėti“ vedinio. Šitokiame semantiniame leksiniame kontekste semema „sala“ suvokiama kaip „tai, kas aptekama, ką vanduo apteka; kas vandens apsupta“ arba, kaip yra pažymėjęs K. Būga, *salà* – „tekamóji *scil.* vietà“ (: *sálti* „tekėti“).[253] Tada liet. *salà*, lat. *sala* ir pr. *salus* etimologiniais atitikmenimis galima laikyti vid. airių *sal* „jūra“ ir lot. *salum* „nerami (banguojanti) jūra; atvira jūra“[254] (< ide.** salā* „srovė, tėkmė; upė“), nors šaknies vokalizmo santykiai ir lieka ne visai aiškūs.

Bet ememą „sala“ galima suvokti ir kiek kitaip. Aktualizacijos procese invariantinis semantinis požymis „sala, t. y. iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas“ yra asocijuojamas su reikšmėmis „pelkė, bala, liūnas“, „upė; upelis, upokšnis“, „vanduo“, „srovė, srautas“ ir pan. ir kal-

[247] Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. – *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften*, Phil.-Hist. Klasse, XXIV, Berlin, 1932, 217.

[248] Būga K. *Rinktiniai raštai*, II, 305.

[249] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II, 760.

[250] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, III, 165.

[251] Walde A., Hofmann J. B. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, I, 707; II, 471.

[252] Endzelīns J. *ME*, III, 664; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II, 758.

[253] Būga K. *Rinktiniai raštai*, II, 554. Plg. Pėteraitis V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*, 150.

[254] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*, 49.

bos vartotojų praktikoje pasireiškia tokiomis modifikacijomis kaip „(ppr. sausumos, žemės, arimų, lauko, miško gabalo ir pan.) išsikišimas tarp ko nors“, „pakilesnis sausas žemės plotas liūne, raiste, pelkėje, upėje, ežere, jūroje“, „mišku apaugusi vieta liūne, raiste, pelkėje ir pan.“, „ariamos žemės plotelis tarp pievų“, „vienos rūšies augalų plotelis“ ir pan.[255] Tai matyti, pvz., iš liet. *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste; dirvos, ariamos žemės plotelis tarp pievų; lauko gabalas, sklypas; pelkėta upės pakrantė“ (LKŽ XII 5); lat. *sala* „sala; iškilimas, kalva pelkėje; miško, girios žemė; toli nuo namų esantis žemės gabalas“, *saliņa* „eglių arba pušų giraitė“ (ME III 664, EH II 423); liet. *kalvà* (acc. sing. *kalvą*) „pakili vieta, nedidelis kalnelis; tarp pievų esantis dirbamos žemės sklypas, vidupievis; aikštė miške; seklesnė vieta jūroje (Palanga [LKŽ V 164]); lat. *kalva* „nedidelis kalnelis, kalva; iškilimas, kalva pievoje; ganykla, kur vieni viržiai auga; maža sala (tarp dviejų upės atšakų); pusiasalis; sekluma (Sandbank)“, *kalvs* „prieškalnė; ragas, kyšulys (Vorgebirge)“ (J. Langės žodyne 1773 m.) (ME II 146-147, EH I 580). Reikšme „sala (upėje, ežere)“ lat. *kalva* vartojamas tiktai Kuržemėje, plačiau latvių kalbos tarmėse jis pažįstamas reikšme „kalva, kauburys, kalnelis pievoje, miške; sausa vieta pelkėje, liūne“.[256] Be to, dar plg. rus. *óstrov (óстров)* 1) „sala su pieva upėje; upės apsupta pieva“; 2) „smėlėta sekluma“; 3) „iškili sausa vieta pelkėje; iškili sausa vieta pelkėtoje tundroje; vieta su kietu pamatu tundroje; iškilimas miške, lomoje, slėnyje, kur įsikuria kaimas; iškilimas tarp pelkių, apaugęs mišku, krūmais; iškilimas miške, apsuptas balomis arba lomomis; pievų gabalas tarp balų; kalva, kauburys pelkėse; mišku apaugęs kaukaras; mišku apaugusi vieta pelkėje“; 4) „iškilimas lygumoje; kalva, iškilimas, gūbrys lygumoje“; 5) „miško plotas atviroje vietoje (tarp laukų, pievų); miško plotas tarp pelkių; gyvenvietę, kaimą supantis miškas; miško plotas su aviliais bitėms; vienos rūšies medžių plotelis; pušynas tarp lapuočių ar mišrių medžių; didelis, senas, tankus miškas; didelis miškas toli nuo gyvenvietės...“; 6) „aikštė miške; aukšta žole apaugusi vieta miške“;[257] s. isl. *ey* fem. „sala; pieva, lanka“ (< germ. **ahwō*), s. angl. *ieg* „sala“, s. vok. aukšt. *ouwe* „vanduo; srovė; žema, drėgna pieva; sala“ (vok. *Au, Aue* fem. „pieva, lanka“) iš **aujō* „vandeninga, vandeniuota (tai yra vandens apsupta ar vandenyje esanti) žemė (wäßriges Land) “ (< germ. **agwijō*), o ši forma laikoma priklausomybės dariniu iš germ. **ahwō* fem. „upė; vanduo“, randamo žodžiuose s. isl. *á* (*ǫ́*) fem. „upė; vanduo“, s. angl. *éa*, s. vok. aukšt. *aha* „upė“ (plg. dabar jau iš vartosenos išėjusį vok. *Ache*), got. *ahwa* „upė; vandenys“ (< ide. **akᵘā*), plg. lot. *aqua* „vanduo; vandens telkinys, jūra, ežeras, upė; lietus“[258]; s. isl. *holmr*, *holmi* masc. „salelė (upėje); pakilimas tarp laukų ir

[255] Невская Л. Г. *Балтийская географическая терминология*, Москва, 1977, 155.

[256] Laumane B. – *Latviešu valodas dialektu atlants*. Leksika, Rīga, 1999, 89.

[257] *Словарь русских народных говоров*, 24, 80-81.

[258] De Vries J. *Altnordisches etymologische Wörterbuch*, 106; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch*, 14-15; Kluge F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 22. Auflage, 1989, 47.

pievų", vid. vok. žem. *holm* „salelė (upėje)", s. angl. *holm* „marios; sala (upėje)"[259] (< germ. **hulma-* < ide. **kl̥m-*).

Kad iš salą žyminčio žodžio gali kilti gyventojų pavadinimai, matyti iš keturių kaimų vardo *Salà* ir dvylikos kaimų bei viensėdžių pavadinimo *Sãlos* Lietuvoje.[260] Be abejo, juose slypi bendrinis daiktavardis *salà* „sodžius, kaimas" (LKŽ XII 59), kuris etimologiškai neskiriamas nuo *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste; lauko sklypas; ariamos žemės, dirvos plotelis tarp pievų...".[261] Senovėje, saugantis nuo pavojų, gyvenvietės, sodžiai, kaimai dažniausiai kurdavosi neprieinamose ar sunkiai prieinamose vietose – viduryje girių, pelkių, ežerų. Pvz., latvių tarmėse (Taurkalnėje) *sala* taip pat reiškia „kaimas (viduryje pelkės)";[262] rus. *óstrov (óстров),* be kita ko, vadinamas ir iškilimas miške, lomoje, slėnyje, kur įsikuria kaimas, ir gyvenvietę, kaimą supantis miškas (žr. anksčiau). Kad senovės baltų gentys gyvenvietes, stovyklas rengdavosi ežerų salose, yra gerai archeologijos paliudytas faktas. Didelė sėlių gyvenvietė (apie 2700 m^2) atkasta Krīgānų ežero saloje. Šiuo metu žinoma net dešimt latgalių stovyklų ežeruose – visos yra iš I tūkstantmečio po Kr. antrosios pusės. Geriausiai ištirta Āraišų gyvenvietė Cēsų rajone. Ji rasta ežere 50 m nuo kranto beveik visa po vandeniu, todėl neblogai išsilaikė kultūrinis sluoksnis su medinių pastatų liekanomis, iš organinių medžiagų (odos, virvių) padarytais daiktais.[263] Nemaža pasako ir daugiausia žemaičiuose vartojamas žodis *kūlgrinda,* dažnai plur. *kūlgrindaĩ* „slaptas povandeninis kelias, grįstas akmenimis" (LKŽ VI 836), sudurtinis žodis, kurio pirmuoju dėmeniu eina *kūlis* „akmuo".

Tad panašiai semantiškai traktuotinas ir liet. *sulava* (be kirčio) „sala", turint omeny tokius bendrašaknius žodžius kaip liet. *sū́loti (-oja)* „pamažu tekėti, sunktis" ir lat. *sūlāt (sùlât², sûlât) (-āju)* „sunktis, šlapiuoti, vandeniuoti; pūliuoti; lašėti, varvėti...", kurie negali būti denominatyvai, nes greta neturi bendrašaknių vardažodžių. Semasiologine prasme vertas dėmesio ir liet. *salvėti (salv̀a)* „pamažu tekėti, sunktis (kalbant apie sulą, taip pat skystį, vandenį)" (LKŽ XII 86) (< **sol-u-*), bendrašaknis su veiksmažodžiu *at-sálti (-są̃la, -sãlo)* „palengva atitekėti" ir turintis vedinių hidroniminėje sistemoje:[264] *Sálva* (upė, Baisogala, Radviliškio r.), *Sálvis* (upė, Pakruojis). Semasiologiniu atžvilgiu dėl ryšio su *sùltys* galima palyginti liet. *srutà* „skystas tvarto mėšlas; šlapimas; skystis (ppr. neaiškios, nešvarios spalvos); žolės sultys" (LKŽ XIII 598).

[259] Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 244.

[260] *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, II, 270-271; Smalinskienė G. Liet. *salà,* la. *sala* „kaimas". – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXXI, 1994, 179.

[261] Endzelīns J. *ME,* III, 664; Smalinskienė G. Lie. *salà,* la. *sala* „kaimas". – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXXI, 1994, 177-178. Kitaip Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 758.

[262] Брейдак А. *Диалектная лексика латгальских говоров вехнелатышского диалекта и ее исторические связи.* Автореферат канд. диссертации, Рига, 1969, 17.

[263] Sedovs V. *Balti senatnē,* 114, 117.

[264] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 289.

Yra žinoma, kad Vyslos žiotys lenkų vadinamos *Żuławy* plur., vokiečiams jos yra *Werder*. Be šio pavadinimo, Gdansko Pamaryje, netoli Pruszczo, yra dvaras *Żuława* ir kaimas *Żuławka*, kurie vokiškai vadinami *Groß und Klein Saalau.* Istoriniuose šaltiniuose pastarasis vardas paliudytas *Solow* (1401 m.), *Solaw* (1414–1438 m.), *Zulawa* (1583 m.). Yra dar du toponimai lenk. *Żuława,* vok. *Werder* – jais vadinamas kaimas netoli Wejherowo – ir *Żuławka* – gyvenvietė prie Święco. Anksčiausiai istoriniuose šaltiniuose paliudytas prūsų toponimas *Solowo* (1263 m.), *Solowe* (1316, 1423 m.) neabejotinai susijęs su *Żuławy,* pavadinimu, vėlesniuose dokumentuose pasirodančiu kaip *Zolava* (XV a.), *Zyolava* (J. Długoszo *Banderia Prutenorum* šalia dažnesnio *Zolava;* parašymas *Zyolava,* matyt, atspindi priebalsio *ź* tarimą XV a.) ir *Zulavia* (XVIII a.).[265] Šie toponimai laikomi prūsų palikimu, bet prūsiškojo originalo rekonstrukcija įvairuoja. Mėginta atstatyti pr. **sulōwō,*[266] jo šaknį netgi tapatinant su pr. *soalis* „žolė".[267] Bet vokiškuose dokumentuose vietoj *Żuławy* paprastai yra *Werder* „salelė (upėje)" (pvz., *Żuława Gdańska* = vok. *der Danziger Werder* [268]), kai kuriuose lotyniškuose šaltiniuose – *Insula*. Taigi, remiantis šio vietovardžio fiksacija istoriniuose šaltiniuose, reikia spėti prūsų kalboje egzistavus reikšmės „sala" apeliatyvą. Buvo atkreiptas dėmesys į jau čia minėtą *Solowo* (1263 m.) (sala), *Solowe* (1316 m.) (miškas), *Solow* (1354 m.) (raistas, pelkė), *Solwo* (1419 m.) (kaimas), *Solowe* (1423 m.), aiškiai atspindintį salos reikšmę turėjusį prūsų kalbos bendrinį žodį, lenkų pasiskolintą kaip *żuława* ir buvusį panašų į liet. *salavà* „sala".[269] Dar anksčiau 1263 m. šaltinio minimą salą *quae Solovo nuncupatur* „kurią vadina *Solovo*", kuri vėliau pasirodo kaip *Zulawia,* A. Bezzenbergeris identifikavo esant lenkų *Żuława* ir vykusiai susiejo su liet. *sulava* „sala", žinomu iš Brodovsko žodyno.[270] Šaknies balsis *u* čia gali būti pažymėtas raide *o*, nes trumpasis balsis *u* gana dažnai prūsų katekizmuose ir senuosiuose lenkų

[265] Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 57-58; Idem. Ptolemy (III, 5, 7) Σούλωνες: a Baltic name? – *Florilegium Linguisticum,* 21-22.

[266] Lorentz F. Preußische Ortsnamen und Appellative in Namen im Raum links der unteren Weichsel. Mit Anmerkungen von F. Hintze. – *Zeitschrift für Slawistik,* XI (2), 1966, 248; Топоров В. Н. Древние германцы в Причерноморье: Результаты и перспективы. – *Балто-славянские исследования 1982,* 254 (išn. 57).

[267] Lorentz F. Preußische Ortsnamen und Appellative in Namen im Raum links der unteren Weichsel. – *Zeitschrift für Slawistik,* XI (2), 1966, 248.

[268] Linde S. B. *Słownik języka polskiego,* VI, w Warszawie, 1814, 1030.

[269] Bezzenberger A. [Recenzija:] Reinhold Trautmann Die Altpreuischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch. Göttingen 1910, XXXII und 470 S. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* XLIV, 1911, 290 (išn. 1); Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 168.

[270] Bezzenberger A. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* XLIV, 1911, 290 (išn. 1).

raštuose žymimas grafemomis *u* ir *o; -av-* išvirto į *-ov-* ir galūnė *-ā* pamedėnų tarmėje dėsningai davė pr. *-o*.[271] Kad vietoj prūsiškos formos atsirado *Žuława* (su priebasiu *ż* vietoj *s*), matyt, kalti buvo prūsų, lenkų ir vokiečių kalbų kontaktai ir interferencija (skardusis vokiečių kalbos *z* vakarų slavų buvo suvoktas ir perduotas garsu *ż*, plg. lenk. *żagiel* „burė“, *żegnać* „atsisveikinti; žegnoti“ iš vok. *Segel, segnen*).[272] Iš **sulavā* „sala; užliejama ar prie vandens esanti žemė“ su priešdėliu *pa-* „po, apačioje“ yra išsivestas prūsų toponimas *Pozoloue* (1259 m.), *Posolua* (1250 m.), *Posilia* (1280 m.), *Pusilge* (1354 m.), *Posolia* (1647 m.), *Pozylia* (1672 m.), dabar lenk. *Żuławka Sztumska*, vok. *Posilge*.[273] Ta proga įdomu pažymėti, kad Žemutinės Vyslos lenkų tarmėse ir dabar vartojamas žodis *żuława* „žema, šlapia vieta; žemuma, susidariusi iš upės sąnašų“ formaliai labai artimas prūsiškajam originalui. Nuo XVI a. *żuława* yra vadinama derlinga paupių žemė Gdansko, Elblągo ir Malborko apylinkėse.[274] Ypatingo dėmesio vertas tas faktas, kad lenkų *Żuławy* atitikmuo slovincų (kašubų) kalboje yra *Zëławë,* taigi turi priebalsį *z-*. Be to, slovincų kalba turi ir bendrinių žodžių – tai *zëława*, paprastai plur. *zëławë* „smėlėtos žemės“ ir *zława* „žema vieta, žemuma“ (iš **zȯlava* su iškritusiu jeru silpnojoje pozicijoje). Dėl priebalsio *z* (bet ne *ż*) linkstama manyti, kad slovincai jį gavę tiesiai iš prūsų, gyvenusių, galimas daiktas, Pamaryje gerokai toliau į vakarus nuo Vyslos.[275] Tai skoliniai iš pr. **sulavā* „sala; užliejama ar prie vandens esanti žemė“, patekę į vakarų slavų tarmes dar prieš jerų vokalizaciją (pr. *u* slovincų kalboje virto *ȯ*, vėliau nekirčiuotas iškrito). Prielaidą, kad minėtus žodžius slovincai gavo tiesiai iš prūsų kalbos (taigi su priebalsiu *z* vietoj prūsų *s*), remia tai, kad skoliniai iš viduramžių lotynų kalbos senojoje lenkų kalboje turi priebalsius *z* arba *ž* tarp balsių vietoj lotynų *s*, plg. s. lenk. *Izak* (iš čia lietuvių pavardės *Ìzokas, Izõkas, Ýzokas*) arba *Iżak* (*ż* patvirtina dabartinės lenkų pavardės *Iżak*, *Iżakiewicz*) iš lot. *Isaak* (gr. Ἰσαάκ).[276]

Hidronimo *Suliava* (be kirčio) (Obelies intakas, Kėdainiai) A. Vanagas skyrė priesagą *-iava* ir šaknį *Sul-*, kurią siejo su upėvardžio *Sùltekis* (upė, Plateliai; Logupio intakas, Šimkaičiai) pirmuoju sandu (*sulà* ir *tekėti*).[277] Iš tikrųjų jame greičiausiai slypi *sulava* „sala“ variantas **suliava* , nes yra galima priesagų *-iava* ir *-ava* kaita, plg. *šuniavà* „šunų

[271] Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 58; Idem. Ptolemy (III, 5, 7) Σούλωνες: a Baltic name? – *Florilegium Linguisticum,* 23.

[272] Rozwadowski J. Parerga. 5. Pol. *Żuławy* (niem. *Werder*). – *Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności,* II, 1907, 355-356 [= Idem. *Wybór pism,* II, 220-221].

[273] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 132; Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 57; Idem. Ptolemy (III, 5, 7) Σούλωνες: a Baltic name? – *Florilegium Linguisticum,* 22.

[274] Karłowicz J. *Słownik gwar polskich,* VI, Kraków, 1911, 449.

[275] Popowska-Taborska H. Z rozważań nad językowymi związkami prusko-pomorskimi. – *Rocznik Slawistyczny,* XLVII (1), 65.

[276] Rymut K. Ze studiów nad nazwami osobowymi Żydów polskich. – *Florilegium Linguisticum,* 397.

[277] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 319; Idem. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 102.

būrys...“ : *šunavà* „t. p.“, *broliavà* „broliai ir seserys...“ : *brolavà* „t. p.“. Dėl arealinio paplitimo tokiu atveju *sulava* „sala“ gal ir nelaikytinas skoliniu iš prūsų kalbos.

Kad prūsų kalboje egzistavo žodis **sulavā* „sala; užliejama ar prie vandens esanti žemė“, plačiai naudotas kuriant geografinę nomenklatūrą pirmiausia Vyslos Žulavų rajone, L. Bednarczukas laikė tikru dalyku. Jo nuomone, šiame rajone ar kur nors netoli jo galėjo egzistuoti ir baltų etninė grupė, vadinusis **Sulavai*. Jų vardas, greičiausiai tarpininkaujant germanams, galėjęs patekti į romėnų itinerarijus, o iš jų jį sužinoti Ptolemajas.[278] Papildomu argumentu lokalizuojant sulonus Vyslos žemupyje L. Bednarczukas laikė tai, kad sulonai buvę gotų kaimynai. Iš VI a. gotų istoriko Jordano (*Getica* 96) informacijos matyti, kad Vyslos žiočių rajone kurį laiką gyveno gepidai, artimi gotų giminaičiai. Kad iš salos pavadinimo gali atsirasti etnonimai, matyti, pavyzdžiui, iš germanų *Ulmerugi,* kur pirmasis sandas yra siejamas su s. isl. *holmr, holmi* masc. „salelė (upėje); pakilimas tarp laukų ir pievų“, vid. vok. žem. *holm* „salelė (upėje)“, s. angl. *holm* „marios; sala (upėje)“.

2. 1. 2.
Stavanoi (Σταυανοί)

Stavanus tyrinėtojai skyrė čia prie iranėnų genčių, – antai spėjama, kad stavanai buvę Ponto alanų giminaičiai,[279] – čia prie baltų (žr. p. 223). Tačiau bene labiausiai paplitusi nuomonė, galima sakyti, *opinio communis,* yra ta, kad stavanai buvę protoslavų giminė, o etnonimas Σταυανοί esąs iškreiptas (*Στλαυηνοί) slavų **slověne* [280] arba bent jau esąs jo variantas, atsiradęs priderinus prie keltiškųjų vardų, tokių kaip 'Ασταυηνοί, 'Ασταβηνοί ir kt.[281] Visa tai toli gražu ne taip jau tikra, nežiūrint to, kad Bizantijos graikų šaltiniuose yra paliudyta slavų etnonimo forma Σθλαβηνοί. Viduramžių graikų kalba junginio *sl-* neturėjo – tebuvo *skl-, sθl-, stl-,* todėl slavų etnonimo priebalsių

[278] Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1982, 59; Idem. Ptolemy (III, 5, 7) Σούλωνες: a Baltic name? – *Florilegium Linguisticum,* 24.

[279] Wenskus R., Timpe D. Galinder. Historisches. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* X, 1996, 327.

[280] Iš pastarųjų darbų minėtini: Mačinskij D. A. Die älteste zuverlässige urkundliche Erwähnungen der Slaven und der Versuch, sie mit den archäologischen Daten zu vergleichen. – *Universitas Comeniana Bratislavensis. Facultas Philosophica. Ethnologia Slavica,* VI, 1974, 56; Мачинский Д. А., Тиханова М. А. О местах обитания и направления движения славян I–VIII вв. н. э. – *Acta archeologica carpatica,* XVI, 1976, 70; Трубачев О. Н. „Старая Скифия“ (Ἀρχαίη Σκυθία) Геродота (IV, 99) и славяне. Лингвистический аспект. – *Вопросы языкознания,* 1979, № 4, 41-42.

[281] Łowmiański H. *Początki Polski,* I, 174-180; Idem. Zagadnienie słowiańskich i bałtyckich nazw plemiennych w Sarmacji Europejskiej Ptolemeusza. – *Acta Baltico-Slavica,* I, 1964, 45-46; Idem. Stawanie. – *Słownik starożytności słowiańskich,* V, 409.

grupę *sl-* graikai tarė su liežuvio klektelėjimu /$s^{k}l$-/ ir rašė *skl-*. Kiek modifikuotos nuomonės laikėsi O. Trubačiovas, kuris teigė, kad indoarijų ir slavų genčių kultūriniai bei kalbiniai kontaktai Herodoto *Senojoje Skitijoje* (Ἀρχαίη Σκυθία) – šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje – lėmė, jog Σταυανοί esąs senosios indų kalbos žodis *stávāna-*, Avestos *stavana-* „girtinas, giriamas“ (: s. ind. *stáuti,* av. *staoiti* „jis giria, garbina“), kuriuo buvęs išverstas slavų etnonimas **slověne,* priklausęs slavų kalbų veiksmažodžio **slovǫ, *sluti* „(medial.) būti šaukiamam, skelbiamam; būti giriamam, garbinamam, šlovinamam“ šakniai.[282] Ši hipotezė yra niekas kitas kaip rafinuotas konstruktas, neturintis jokio realaus pagrindo.

Slavų etnonimas yra gerai paliudytas daugelyje slavų kalbų: s. rus. *slověne (словѣне)* buvo vadinama rytų slavų gentis, gyvenusi netoli Novgorodo; s. sl. *slověne (словѣне)* reiškė pietų slavų gentį, gyvenusią netoli Salonikų Balkanuose; bulgarai turi *словéнин*; čekai slavus vadina *slované*; slovakų *slovák* reiškia „slovakas“, *slovenka* – „slovakė“; lenkai slavams vadinti vartoja *słowiane.* Iš etnonimo yra pasidaryti būdvardžiai: slovėnų *slovęnski* „slovėnų“, slovincų (kašubų) *słoviński* „slovincų (tai yra Baltijos slavų)“. Visos paliudytos formos atspindi praslaviškąją formą plur. **slověne,* sing. **slověninъ.* Slavų etnonimas aiškintas ir tebėra aiškinamas įvairiai, egzistuoja keliolika hipotezių, kurių viena slavų etnonimą netgi susiejo su kaimo vardu *Šlavėnai* (Anykščių r.), kilusiu iš upėvardžio *Šlavė* (Šventosios intakas prie Anykščių),[283] tačiau nė viena iš jų nėra pakankamai argumentuota, kad būtų visuotinai priimta.[284] Verta dėmesio R. Jakobsono pastaba, kad gentivardžiui **slověne* darybinę paralelę sudaro *kličane* „varovai, kurie medžioklės metu šauksmu ar triukšmu gąsdina žvėris“ ir kad yra opozicija *slověne – němьci*.[285]

Tarp priesagos *-ěn(inъ)* vedinių slavų kalbose tikrai daug yra gyventojų ir genčių pavadinimų, kilusių iš gyvenamąją vietą žyminčių žodžių, plg. rusų *gorožaninъ (горожанинъ)* „miestietis“, *slobožaninъ (слобожанинъ)* „slabados, tai yra priemiesčio, gyventojas“, *uličaninъ (уличанинъ)* „gatvės gyventojas“, *selьčaninъ (сельчанинъ)* „kaimietis“. Bet yra ir tokių priesagos *-ěn(inъ)* vedinių, kurie kilę iš veiksmažodžių ir todėl turi veiksmažodinės ypatybės turėtojo reikšmę, pvz.: *běgljaninъ (бѣгляинъ)* „bėglys, pabėgėlis“, *běžaninъ (бѣжанинъ)* „t. p.“, *kličaninъ (кличанинъ)* „varovas, kuris medžioklės metu šauksmu ar triukšmu gąsdina žvėris“, *lavьčaninъ (лавьчанинъ)* „kas gaudo“ ir kt. Todėl naujesniuose tyrimuose sl. **slověne* (sing. **slověninъ*) linkstama laikyti veiksmažodžių s. rus. *sluti (слути)* (praes. *slovu [слову]*) „turėti vardą, reputaciją, būti laikomam (kuo)“, s. sl. *slouti* (praes. *slovǫ*) „vadintis, būti vadinamam“ vediniu. Atstatomas slavų prokalbės veiksmažodis **slovǫ, *sluti* „(aiškiai, suprantamai)

[282] Трубачев О. Н. „Старая Скифия“ (Ἀρχαίη Σκυθία) Геродота (IV, 99) и славяне. Лингвистический аспект. – *Вопросы языкознания,* 1979, № 4, 41-42.

[283] Otrębski J. Die Herkunft der Bezeichnung *slověne.* – *Lingua Posnaniensis,* VII, 1978, 263-264.

[284] Gerą nuomonių apžvalgą duoda M. Vasmeris: Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* III, 664-666.

[285] Jakobson R. Marginalia to Vasmer's Russian Etymological Dictionary. – *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics,* 1 (2), 1959, 271.

kalbėti; (medial.) būti šaukiamam, skelbiamam; būti giriamam, garbinamam, šlovinamam", o jo vediniais laikomi sl. **slovo* „žodis" (kamienas **sloves-*), **slava* „garbė; garsas; garsi kalba".[286] Kaip matyti, slavų etnonimas nieko bendra negali turėti su Ptolemajo *stavanoi*.

Dairantis šio etnonimo ištakų baltų kalbų dirvoje, atsiveria dvi galimybės, atsižvelgiant į tai, kokį balsį – trumpąjį ar ilgąjį *a* – jo šaknyje įžiūrėsime.

Nepaisant smarkiai išplėtoto turinio, lotynų kalbos veiksmažodžio *tueor, -ēris, tuitus (tūtus) sum, tuēri* „žiūrėti, žvelgti; stebėti, sekti; rūpintis, saugoti; ginti; prižiūrėti; išlaikyti, maitinti" ir jo priešdėlinių formų *con-tueor* „atidžiai žiūrėti, apžiūr(in)ėti, apžvelgti", *in-tueor* „įdėmiai žiūrėti, įsižiūrėti, įsistebėti; atidžiai apžiūrėti; žiūrėti su nuostaba", *ob-tueor* „(pa)žiūrėti, (pa)žvelgti; pastebėti" pirmine reikšme vis dėlto yra laikoma „ginti, saugoti", kuri būdinga taip pat perfekto dalyviui *tūtus* „apsaugotas, saugus; patikimas, tikras; aprūpintas" bei jo vediniams *tūto, -āre* „saugoti, ginti", *tūtum* „saugumas", *tūtor, -ōris* „gynėjas, saugotojas, sargas" ir kt. Reikšmės „žiūrėti, žvelgti" atsiradimą iš „ginti, saugoti" galima pailiustruoti tokiais pavyzdžiais kaip lot. *servo, -āre* „saugoti, prižiūrėti" : *ob-servo, -āre* „stebėti, sekti, žiūrėti; saugoti"; pranc. *garder* „saugoti, prižiūrėti; apsaugoti; (iš)laikyti, (iš)saugoti" : *re-garder* „žiūrėti, žvelgti"; vok. *behalten* „palikti, išlaikyti" (dar plg. *Behälter* „saugykla") : angl. *behold* „(pa)matyti, pastebėti; žiūrėti", vok. *wahren* „saugoti, žiūrėti". Etimologinėje literatūroje šis lotynų kalbos veiksmažodis yra laikomas bendrašakniu su s. ind. *tavīti* „jis yra stiprus, turi galios", kauzatyvu *taváyati* (< **[s]touH-éye-ti*), *es* kamieno vediniu *tavás-* „stiprus, tvirtas" ir kt.[287]

Šia proga negalima neatkreipti dėmesio į tai, kad šiems lotynų ir s. indų kalbų veiksmažodžiams reikšme artimi yra liet. *stavóti (-ója)* (retai ir *stãvoti*) „ištverti; turėti jėgų, pajėgti..", *už-stavóti* „ginti, užstoti" (LKŽ XIII 726), *tavalióti (-iója)* (ir *tàvalioti, tãvalioti*) „pajėgti valdyti, pajudinti...", *pa-tavalióti* „įstengti pakiloti; pajėgti pajudėti, pasivaldyti", *tàvaliuoti (-iuoja)* „(refl.) įstengti pajudėti, valdytis..." (LKŽ XV 1039). Nuo šios veiksmažodinės šaknies, matyt, neskirtinas J. Lasickio paliudytas *Tawals „Deus, auctor facultatum* – galimybių, paslaugų teikėjas",[288] kurį L. Ivinskis manė buvus „stiprybę tei-

[286] Трубачев О. Н. „Старая Скифия" (Ἀρχαίη Σκυθία) Геродота (IV, 99) и славяне. Лингвистический аспект. – *Вопросы языкознания*, 1979, № 4, 41-42; Idem. Из исследований по праславянскому словообразованию: генезис модели на **-ěninъ*, **-janinъ*. – *Этимология 1980*, 12-13; Maher J. P. The Ethnonym of the Slavs – Common Slavic **Slověne*. – *The Journal of Indo-European Studies*, vol. 2, 1974, 143-154.

[287] Ernout A. et Meillet A. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 706.

[288] Kitaip šią mitinę būtybę suvokė Greimas A.: Greimas A. Tawals. – Deus auctor facultatum. – *Baltistica*, XI (2), 1975, 181-184. *Tawals* tapatinimas su *tabala* „šventas blukio vakaras", *tãbalas* „vakarėlis, pasilinksminimas; toks šokis ar žaidimas" ir *tabalaĩ* „mušamasis liaudies muzikos instrumentas iš pakabintų lentelių" yra abejotinas dėl jų skirtingų funkcijų : *Tawals* yra veikėjo pavadinimas, o pastarieji daiktavardžiai yra atitinkamai švenčių, veiksmo ar veiksmo vietos ir instrumento pavadinimai. Be to, A. Greimas remiasi abejotinos vertės tekstu [„Tabalai, tabalai, visi garbin tave"], kuris negali būti pagrindas daryti išvadai, „kad Tabalas šiame tekste yra personažas, į kurį kreipiamasi, kuris, kad ir juokais, garbinamas". – Ibid., 183. Veikėjai čia iš tikrųjų yra b l u k v i l k i a i.

kiančiu dievaičiu“ („darytojas stiprybės“ *Metskaitlius* 1864, 9). Pastarieji daugiausia žemaičių tarmių veiksmažodžiai dabar, suprantama, priklauso ekspresyviajai leksikai, bet jų pamatas, matyt, buvo vardažodis **(s)toų-ol-* (plg. minėtą *tavalas,* taip pat *tàvalis* „kas nevikrus, lėtai dirba“) su ide. šaknimi **(s)touH-* greta varianto **(s)teuH- > *(s)tēu-*,[289] kuris galbūt išlaikytas lat. II *tęvs* „jėga, galia (die Kraft)“ (ME IV 178). Pamatiniu veiksmažodžiu laikytinas žemaičių tarmėse vartojamas *stavóti (-ója)* „ištverti; turėti jėgų, pajėgti...“, *už-stavóti* „ginti, užstoti“ su šaknies vokalizmu *a* (< ide. *o*), seniau, galimas daiktas, turėjęs dar esamojo laiko *ā*-kamienę 3 p. sing. formą **stãvā,* plg. *kãro* ir *karója (-ójo, -óti), sáugo* ir *sáugoja (-ojo, -oti).* Iš jo baltų prokalbės dialektuose su priesaga *-an-* galėjo būti pasidarytas veikėjo pavadinimas nom. plur. **stavanai* „turintys jėgų, pajėgiantys ginti, gynėjai“, – dėl tokios darybos galimybės plg. *kėstãnas* „kas vaikšto išsikėtęs“ : *kẽsti (kẽčia, kẽtė); krañkanas* „kranklys, juodvarnis“ : *krañkti (-ia, -ė).*[290] Tolesnėje raidoje jis galėjo tapti etnonimu.

Lietuvių ir latvių lingvokultūrose yra savotiškas reiškinys nekviestus svečius vadinti lazdą, pagalį žyminčiais žodžiais.

Liet. dial. *guõgas* „stačiokas, storžievis“ (Biržai), „kapso pravardė (taip pravardžiuoja dzūkai)“ (Alytus, Miroslavas), *gúogis* „neprašytas svečias vestuvėse“ (rytų aukštaičiai) etimologiškai neskirtini nuo daiktavardžių *guõgas* (Rudamina, Lazdijų r.) (J. Šlapelis savo žodyne kirčiuoja *gúogas*), *gúoga* (Linkmenys, Labanoras) „pagalys, kuoka su storu galu“ ir būdvardžio *gúogas, -a* „drūtu, apskritu galu“ (Naujamiestis, Panevėžio r. [LKŽ III 738]). Tad *gúogis* „neprašytas svečias vestuvėse“ su priesaga *-(i)ja-* yra išsivestas iš *gúoga* „pagalys, kuoka su storu galu“, o *guõgas* „stačiokas, storžievis“ ir *guõgas* „kapso pravardė“ per tarpinę reikšmę „neprašytas svečias vestuvėse“, matyt, išriedėjo iš *guõgas* „pagalys, kuoka su storu galu“ metonimijos būdu. Be to, rytų aukštaičiuose randame žodžius *kuõgis* , *kúogis* „neprašytas svečias vestuvėse; iš kito kaimo atėjęs į vakaruškas“ (LKŽ VI 907), kurie, atrodo, taip pat yra priesagos *-(i)ja-* vediniai iš *kúoka, kúokas* „lazda vienu drūtu galu...“, bet gavę šaknies galo skarduįjį priebalsį dėl dažnos skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių kaitos žodžio gale. Rytų aukštaičių tarmėse plačiau vartojami *kúoka, kúokas* vediniai *kuokìnė* „kaimo jaunimo pasilinksminimas, vakarėlis, gūžynė“, *kuokỹnė* (su ne visai aiškia priesaga) „t. p.“ (LKŽ VI 908). Būdinga, kad šių žodžių vartojimo plotai iš esmės sutampa. Mat seniau Rytų Lietuvoje ir Vakarų Lietuvoje (atrodo, tik Suvalkijoje) būta papročio nekviestiems, neprašytiems svečiams į vestuves eiti, taip pat traukti į pasilinksminimus ar vakaruškas su lazdomis.[291] Grindžiant šį teiginį, buvo dar atkreiptas dėmesys į liet. *kriùkininkas, krùkininkas* „neprašytas vestuvių svečias“ (LKŽ VI 645, 695), *kr(i)ùkis* „lazda riestu galu...“ vedinius,[292] vartojamus pie-

[289] Apie šią ide. šaknį žr. Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* I, 490-491; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* I, 638-639.

[290] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* Vilnius, 1943, 226 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I, Vilnius, 1996].

[291] Klimavičius J. Liet. *gúogis (kúõgis)* ir *kr(i)ùkininkas.* – *Baltistica,* VI (1), 1970, 57.

[292] Ibid., 57.

tinių vakarų aukštaičių (Suvalkija), taip pat į lat. *kūj(i)niẽks, kūjeniẽks* „kas su lazda eina, elgeta; neprašytas svečias vestuvėse“ (Rauna, Lielstraupe, Cėsų r., Smiltene, Valkos r. [ME II 332]), pasidarytus iš lat. *kūja* „lazda, pagalys“ (ME II 908).[293]

Panašiai, atrodo, traktuotina ir kilmė tokių lietuvių ir latvių kalbų leksemų kaip *tãbala* „vakarėlis, pasilinksminimas“ ir *stãvenis* „neprašytas svečias“.

Žodžių liet. *tãbala* „vakarėlis, pasilinksminimas“ (fiksuojamas M. Miežinio ir A. Kuršaičio žodynuose), *tãbalos* plur. fem. „vakarėlis, pasilinksminimas“ (vartojamas žemaičiuose: Kuliai, Plungės r.), *tabalaĩ* (acc. plur. *tãbalus*) plur. masc. „toks šokis ar žaidimas“ (randamas S. Daukanto raštuose), *tãbalas*: 1) „toks šokis ar žaidimas“ (pietų aukštaičiai – Alksnėnai, Geistarai, Pilviškiai, Vilkaviškio r., Dieveniškės, Šalčininkų r. ir žemaičiai – Palanga); 2) „vakarėlis, pasilinksminimas“ (žemaičių tarmės); 3) „dainuška“ (rytų aukštaičiai – Kamajai) pamatiniais žodžiais, matyt, laikytini *tabalaĩ* (acc. plur. *tãbalus*) „mušamasis lietuvių liaudies muzikos instrumentas iš pakabintų lentelių“ (plg. frazę *tãbalus mùšti* „šokti tokį šokį ar žaisti tokį žaidimą“ (LKŽ XV 630, 633) ir *tãbalas* „koks tabaluojantis daiktas“ (Skuodas, pvz., *Svirties tãbalas* [NdŽ]); dar plg. frazę *tãbalą mùšti* „šokti tokį šokį ar žaisti tokį žaidimą“ (LKŽ XV 632).

Turint omeny šį leksinį semantinį kontekstą, pasilinksminimas, vakarėlis bei toks šokis ar žaidimas suvoktinas kaip l a z d ų , vadintų tabalomis, tabalais, sunešimas, bet l a z d õ s , kaip tokio daikto, čia jau nebeįžiūrėsi, nes ji yra smarkiai transformuota ir įgijo tam tikro muzikos instrumento reikšmę – pakabintos tabaluojančios tam tikros lentos, į kurias tam tikru ritmu mušama.

Kad lat. *stāvenis* (*stāvene, stāvine, stāveņi* Blīdene, Saldus r.) „toks kibiras (skirtas pienui ir kt.); iš medžio kamieno padarytas avilys“ (ME III 1053) ir *stàviņi*[2] plur. „tokie kibirai“ (Varakļāni, Maduonos r.) bus turėję pirmykštę reikšmę „lazda, pagalys“, rodytų *stāvkuocis* „tvoros statinis, „štaketas“; stačias medžio kemieno avilys; išskobtas medinis indas su įdėtu dugnu, stovintis aukštas platus medinis indas“ (ME III 1054, EH II 574), kuris, sudarytas iš būdvardžio *stãvs* „stovintis, stačias; statusˮ ir daiktavardžio *kùoks* „medis“, taip pat iliustruoja reikšmių ryšius, kaip ir lietuvių kalbos *stovinỹs* (acc. sing. *stõviną*) „indas pienui stovinti; kubilas (mėsai sūdyti)...“ (LKŽ XIII 919). Nesunku pastebėti, kad minėtų žodžių darybos pamatą sudaro būdvardžiai lat. *stãvs* „stovintis, stačias; statusˮ ir liet. *stovùs* (acc. sing. *stõvų*) „stovintis; statmenas, vertikalus“ (LKŽ XIII 921-922). Šis *u* kamieno būdvardis, matyt, išstūmė senąją *o* kamieno formą, kuri dar randama latvių kalboje. Senojo būdvardžio **stāva-* „stovintis, stačias; statusˮ (= lat. *stãvs*) vediniu, rodos, reikėtų laikyti ir liet. *stovỹnės* „vestuvininkų pulko vaišės, kurias ruošia svočia savo namuose ar kur kitur“ – tai gana aiškiai rodo antroji šio žodžio reikšmė „staklių šonai“ (LKŽ XIII 918), dar plg. *stõvai* „staklės; staklių šlaunys...“. Tad žodis *stovỹnės* bus susidaręs panašiai kaip *kuokỹnė* „kaimo jaunimo pasilinksminimas, vakarėlis, gūžynė“ (jeigu jo priesaga tikrai *-ynė*) šalia *kúoka, kúokas* „lazda vienu drūtu ga-

[293] Rudzytė M. Liet. *gúogis* ir la. *kūj(i)nieks*. – *Baltistica*, VII (2), 1971, 188.

lu...". Vadinasi, iš rytų baltų **stāva-* „stovintis, stačias; status" bus pasidaryti ir lat. *stāvenis* (*stāvene, stāvine, stāveņi, stàviņi*[2]), ir liet. *stovinỹs,* pridėjus priesagas *-en-, -in-* (<*-n̥-*).

Nėra visai aišku, kaip interpretuoti lat. *stāvenis* „žmogus, kuris daugiau stovi kaip dirba *(stàvenis*[2]*);* į talką (bet ne dirbti, o svečiu) pakviestas žmogus *(stàveņi*[2]*);* neprašytas svečias" (Saikava, Maduonos r. [EH II 573-574]) atsiradimą: ar kaip kuokų, lazdų sunešimą – tada šie daiktavardžiai būtų perkelti metonimijos būdu su kuokomis atėjusiems nekviestiems svečiams vadinti; ar kaip stovinčius, nedirbančius – pastarąją interpretaciją remtų lat. *stāvenis* réikšmės. Tokiu atveju priesaga *-en-* būtų buvusi pridėta tiesiog prie veiksmažodžio *stāvêt* (= liet. *stovėti*) šaknies.

Liet. dial. *guõgas* „kapso pravardė (taip pravardžiuoja dzūkai)", be jokios abejonės, pradinė reikšmė buvo „neprašytas svečias vestuvėse". Vadinasi, *guõgas* „neprašytas svečias vestuvėse" tapo grupės gyventojų pravarde, tam tikru jų pavadinimu. Labai galimas daiktas, kad panašiu būdu baltų etninio komplekso priešaušriu nom. plur. **stāvenai* „neprašyti svečiai (vestuvėse)" (plg. lat. *stāvenis* „neprašytas svečias") buvo pradėtas vartoti kaip genties pravardė, ilgainiui išvirto genties vardu, etnonimu, kai toji taip pravardžiuojamoji gentis ėmė pati save taip vadinti. Ptolemajo paliudyta forma *Stavanói* (Σταυανοί) nuo rekonstruotosios **stāvenai* „neprašyti svečiai (vestuvėse)" skiriasi tik priesagos balsiu. Kalbėdamas apie baltų priesagas *-ana-, -anā-,* J. Endzelynas yra užsiminęs, kad iš dalies galbūt jos tęsia ide. **-eno-, *-enā-*.[294] Latvių kalboje, be to, yra ir priesagų *-an-, -en-* kaitaliojimosi atvejų, pvz., lat. *saldęns* ir *saĨdans* „saldokas, apysaldis" (ME III 668).

Liet. *gúogis, kuõgis, kúogis* „neprašytas svečias vestuvėse", kaip minėta, vartojami rytų aukštaičiuose, *guõgas* „kapso pravardė (taip pravardžiuoja dzūkai)" – suvalkiečiuose (Alytus, Miroslavas), *kriùkininkas, krùkininkas* „neprašytas vestuvių svečias" – taip pat suvalkiečiuose, lat. *kūj(i)niẽks, kūjeniẽks* „neprašytas svečias vestuvėse" – Rytų Latvijoje. Vadinasi, stavanoi gyvenviečių reikėtų ieškoti baltų arealo rytinėje pusėje, tiksliau – į pietryčius nuo Lietuvos. Jeigu šios genties vardas kilo iš baltų **stavanaĨ* „turintys jėgų, pajėgiantys ginti, gynėjai", t. y. šis gentivardis priklauso liet. *stavóti (-ója)* (retai ir *stãvoti*) „ištverti; turėti jėgų, pajėgti...", *už-stavóti* „ginti, užstoti" šakniai, stavanų protėvynės taip pat reikėtų ieškoti į pietryčius nuo Lietuvos. Veiksmažodis *stavóti (-ója)* vartojamas žemaičiuose, bet su Gervėčių, Pelesos ir kt. apylinkių lietuvių šnekta žemaičius jungia nemaža izoglosų, pvz., *o* kamieno daiktavardžių vienaskaitos naudininko galūnė *-uo* (*vil̃kuo* „vilkui").

Iš šių rekonstruotų žodžių vedant etnonimą, reikšmė „neprašytas svečias (vestuvėse, talkoje)" neturėtų labai stebinti ir būti čia teigiamos sąsajos kliūtimi. S. indų *aryá-* „ponas", *árya-* „šeimininkas, viešpats", iš kurių kilo senovės indų visuomenės aukštųjų kastų piliečių pavadinimas *arijai,* etimologiškai neskiriamas nuo s. indų *arì-* „svetimas, ateivis; svečias".[295] Kaip minėta, K. Müllenhoffas ir K. Tymieneckis spėjo *Stavanoi* buvus rytų

[294] Endzelynas J. *Baltų kalbų garsai ir formos,* 73.

[295] Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* I, 111-112, 174-175.

lietuvius. Tai visai įmanoma. Viena, čia baltų kalbų medžiaga pagrįsta stavanų etnonimo kilmės ir genties lokalizacijos hipotezė tokiai nuomonei neprieštarauja. Antra, yra duomenų, leidžiančių manyti, kad lietuvių gyvenamas plotas tęsėsi per dabartinę Baltarusijos teritoriją ligi Pripetės upės, galbūt ir dar toliau (žr. p. 279-280). Įdomu, kad stavanams, kurie buvę Ptolemajo sudinų kaimynai, priskiriamos brūkšniuotosios keramikos, iš dalies ir Kijevo tipo archeologinės kultūros.[296]

2. 1. 3.
Igylliōnes (Ἰγυλλίωνες)

Marijampolės rajono miestelio pavadinimas *Igliškẽliai* gali būti asmenvardinės kilmės, plg. pavardę *Iglìškis* (Šilavotas, Prienų r.). Bet ar asmenvardinės kilmės taip pat yra Marijampolės rajono kaimas *Igliáuka,* pasakyti sunku. Aišku tiek, kad *Igliáuka* turi pridėtą priesagą *-ka,* kaip, pvz., *Linkáuka* : *Linkavà, Miniauka* (be kirčio) : *Miniavà, Samáuka* : *Samavà.* Vadinasi, pamatinės formos būta **Iglįava*. Kitas dėmesio vertas dalykas yra tas, kad pro Igliauką teka Yglos upė, vardu *Yglà* (acc. sing. *Ỹglą*) (Igliaukos k., Igliškėliai), dar plg. *Ỹglė* (Šlavantos dešinysis intakas, Igliškėliai).[297] Todėl galima daryti prielaidą, kad *Igliáuka* seniau atrodė **Īglįava*. Kad šaknies ilgasis balsis nedėsningai sutrumpėja, įmanoma. Antai upėvardžio *Udórka* (Širvintos dešinysis intakas, Gelvonai) kamienas seniau buvo **Ūdār-* – tai matyti iš *Ūdarà* (acc. sing. *Ūdarą*) (Širvintos dešinysis intakas, Gelvonai).[298]

**Īglįava* bendrašaknis gali būti upėvardis *Jiẽgliškis* (Krioklės intakas, Naujamiestis, Panavėžio r.), kuris, kaip matyti iš varianto *Jiẽgeliškis,* turėjo kamieną **Iẽgel-* (< **Eĩgel-*). Mat vandenvardžių daromasi ir su priesaga *-išk-,* plg. *Sietuvìškis* (ežeras, Panemunėlis) : *sietuvà*.[299] Nieko bendra *Jiẽgliškis* neturi su kaimo pavadinimu *Aigėlaĩ* (acc. plur. *Aĩgėlus*) (Molėtų r.), nes šis kilęs iš asmenvardžio, plg. pavardes *Eigẽlis* (Debeikiai, Utena), *Eigẽlis* (Ukmergė, Utena) ir kt.

Slavų kalbos turi rus. *iglá (игла)* „adata; virbalas; (ežio) dyglys; (pušies, eglės) spyglys; (ledo) varveklis, žvakė...“, bltr. *igla (ігла)* „t. p.“, lenk. *igła,* dial. *jegła,* „adata; spyglys“, ček. *jehla,* slovn. *ígla* ir kt. Jiems rekonstruojama **jьgъla* (**jьgъlo, *jьgъlъ*) < ide. **ĭgŭlā*.[300] Su šiais slavų kalbų žodžiais ir reikėtų sieti **Īglįava,* taip pat upėvardžius

[296] Мачинский Д. А. Миграция славян в I тыс. н. э. (по писменным источникам с привлечением данных археологии). – *Формирование раннефеодальных славянских народностей,* Москва, 1981, 34.

[297] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 55.

[298] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 181.

[299] Ibid., 175.

[300] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 59; Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* II, 115; *Этимологический словарь славянских языков,* 8, 213; *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы,* III, 365.

Yglà ir *Ỹglė* (< **Īgulā* resp. **Īgul[i]i̯ā*). Vadinasi, **Īgli̯ava* pradžioje tikriausiai buvo kuopinės reikšmės „(pušies, eglės) spygliai“ daiktavardis ir atspindėjo prolytę **īgul(i)i̯a-*. Prie šios ir buvo pridėta priesaga *-ava.* Kad rekonstrukcija **īgul(i)i̯a-* galima, leidžia manyti pr. *ayculo* „adata“, turintis priesagą *-ul-* (Elbingo žodynėlis), ir */aygle/* „adata; spyglys“ (taisoma iš Simono Grunau žodynėlio *angle* ir *augle*). Pastarieji žodžiai šaknyje aiškiai turi priebalsį *g*, leidžiantį spėti, kad ir *ayculo* seniau būta **aygulo,* kurį galima būtų lyginti su sl. **вдъла.*[301] Iš lietuvių kalbos šiai grupei priklausytų žemaičių tarmėse vartojami *aĩgara, aĩgaras* „šapas, šiaudelis; (prk.) truputis, trupučiukas“ (LKŽ I² 34).[302] Iš jų, matyt, kilęs trijų kaimų pavadinimas *Eigarai* (be kirčio) Prūsų Lietuvoje,[303] kuris, galimas daiktas, yra su senesniu šaknies vokalizmu. Bendrašakniu veiksmažodžiu pagrįstai yra laikomas liet. *áigyti* (praes. *-o, -ija*) „badyti, daigyti; raginti, kurstyti; mušti, lupti...“ (LKŽ I² 35).[304] Liet. *aĩgara, aĩgaras,* kaip ir *Jiẽgeliškis* su kamienu **Iẽgel-* (< **Eĩgel-*), turi šaknies cirkumfleksinę priegaidę, rodančią šaknyje buvus trumpuosius balsius ir dvibalsius su reguliaria kaita *oi* : *ei* : *i*. Kita vertus, bendrašaknis veiksmažodis liet. *áigyti* (praes. *-o, -ija*) su akūtine priegaide leidžia įtarti buvus šios šaknies variantą su šaknies vokalizmo pailgėjimu tam tikrose morfemose (**āig-*). Tokio pailgėjimo rezultatu baltų kalbose reikėtų laikyti ir **Īgul(i)i̯a-* šaknies balsį – tai rodo upėvardžių *Yglà* ir *Ỹglė* cirkumfleksinė šaknies priegaidė.

Liet. dial. *yglyčia* (be kirčio) „įrankis tinklui megzti“ (Gervėčiai), „stalo pastolis, pakoja“ (Liškiava [LKŽ IV 22]) pasiskolintas iš bltr. *iglica (иглiца).*

Baltų **īgul(i)i̯a-* „(pušies, eglės) spygliai“ galėjo tapti genties pavadinimu šį *(i)i̯a-*kamienį vardažodį reinterpretavus kaip reiškiantį „(pušies, eglės) spygliams priklausantys (*scil.* žmonės)“, atitinkamai „(pušies, eglės) spyglių žmonės“. *Igyllìõnes* (Ἰγυλλίωνες), matyt, turi svetimų etnonimų pavyzdžiu vėliau pridėtą priesagą **-(i)ōn(es)*. Sunkiau paaiškinti kamieno galo geminatą: gal *Igyll-* atsirado iš **Īguli̯-*, priebalsių junginiui **-li̯-* virtus *-ll-* prieš tai formoje **Īgul(i)i̯a-* sinkopavus balsį *-i-* (plg. *Ỹglė* < **Īgul[i]i̯ā*).

Igyllìõnes (Ἰγυλλίωνες) gentį galima būtų laikyti senovės lietuviais ir lokalizuoti kur nors stavanų kaimynystėje.

[301] Endzelīns J. *Senprūšu valoda,* 137; Mažiulis V. Dėl prūsų etimologijų. – *Kalbotyra,* XIV, 1966, 101; Schmalstieg W. R. *Studies in Old Prussian,* 252. Klaidingai (be reikalo atsisakė savo ankstesnio aiškinimo) Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 51.

[302] Mažiulis V. Dėl prūsų etimologijų. – *Kalbotyra,* XIV, 1966, 101; Schmalstieg W. R. *Studies in Old Prussian,* 252.

[303] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 114.

[304] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 59.

2. 1. 4.
Veltai (Οὐέλται)

Kas buvo Ptolemajo paminėti veltai (Οὐέλται), aiškinama įvairiai. Pradedant F. Miklosičiumi, jų vardas tapatinamas su Meklenburge gyvenusių vakarų slavų vardu,[305] Einhardo *Vita Caroli Magni* IX a. paliudytu *Veletabi* (= sl. **veletove*) pavidalu. Vyraujanti daugelio, ypač lenkų, slavistų nuomonė yra tokia: Ptolemajo veltai neabejotinai buvę vakarų slavai, kuriuos, gyvenusius palei Elbės upę, vėlyvųjų viduramžių šaltiniai (XI–XII a.) vadinę *Veleti,* germanizuotai *Wilten, Wilzen*. Slaviškas esąs taip pat jų vardas – vienų tyrinėtojų vedamas iš **veletъ* bei šaknies **vel-*, plg. lenk. *wiele* „daug", *wielot* „milžinas",[306] kitų siejamas su šaknimi sl.**vel-* „vanduo; drėgmė; pelkė...", iš kurios su formantu *-t-* esą pasidaryti upėvardžiai *Velta (Велта)* (Dysnos pavietas) ir *Volta (Волта)* (Baltarusija).[307] Etnonimui *veltai* (Οὐέλται) S. Rospondas preferavo šaknį **vel-* „vanduo; bala, pelkė", taip pat neatmetė jų galimo istorinio ryšio su polabų veletais.[308]

Bet ne visi slavistai taip manė. Antai H. Schuster-Šewcas teigė, kad Ptolemajo Οὐέλται, tariamai vakarų slavų veletų (Wilzen) vardas, etimologiškai nėra visai aiškus (etymologisch nicht eindeutig gesichert).[309] Ir iš tikrųjų, spėjamoji praslaviškoji šios genties pavadinimo forma **veletoi,* etimologiškai tapatinama su liaudies tikėjimų bei legendų žmonių milžinų pavadinimu ukr. *vélet (вéлет), vólot (вóлот), vóloть (вóлоть),* rus. *vólot (вóлот),* dial. *vélet (вéлет),* bltr. *vólat (вóлат),*[310] fonetiškai pasikeisti į *veltai* niekaip negalėjo (kitas dalykas yra jos virtimas *Wilten, Wilzen* germanų kalbose, kur dėl įsitvirtinusio žodžio pradžios kirčio buvo galimi balsių išmetimai iš žodžio vidurio). Todėl, pvz., M. Rudnickis turėjo pripažinti greta **Vel-t-* egzistavus ir **Vel-et-* – panašiai,

[305] Miklosich F. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen,* Wien, 1886, 394.

[306] Brückner A. – *Slavia,* III, 194-197; Idem. *Słownik etymologiczny języka polskiego,* II wydanie, Warszawa, 1993, 617; Lehr-Spławiński T. *O pochodzeniu i praojczyźnie słowian,* 142, 224; Rudnicki M. *Prasłowiańszczyzna. Lechia. Polska,* I, 128, 161; Milewski T. – *Slavia Antiqua,* XI, 52; Idem. – *Rocznik Slawistyczny,* XXI (1), 1960, 70; Idem. *Z zagadnień językoznawstwa ogólniego i historycznego,* 264.

[307] Rudnicki M. – *Slavia Occidentalis,* XII, 1933, 319; XVI, 1937, 283; XVIII, 1947, 445; Idem. *Prasłowiańszczyzna. Lechia. Polska,* I, 10 ir tolesni; Rzetelska-Feleszko E. Wieleci. – *Słownik staro żytności słowiańskich,* VI (2), Wrocław -Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1980, 430-431. Bet Brückner A. – *Slavia,* II, 1933–1934, 183-184 (hidronimų *Velta [Велта], Volta [Волта]* šaknies nelaikė slaviška).

[308] Rospond S. Struktura pierwotnych etnonimów słowiańskich. – *Rocznik slawistyczny,* XXVI (1), 1966, 26-27.

[309] Schuster-Šewc H. – *Die Welt der Slaven,* 35, 1990, 202 (išn. 6).

[310] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 344; *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы,* II, 189.

kaip šalia **Ven-t-* yra buvęs **Ven-et-* (turimi galvoje slavų etnonimas *vjatiči* < **vent-* ir venetų vardas).[311]

Tačiau buvo ir kitokių aiškinimų. Dar K. Zeussas pastebėjo, kad Ptolemajo tautų lentelėje (in der Völkertafel) Οὐέλται yra maždaug toje vietoje, kur turėtų būti lietuvių vardas, ir todėl pavadinimas Οὐέλται, įvykus priebalsių metatezei, galėjęs atsirasti iš *Litwa*.[312] W. Piersonas Οὐέλται taip pat laikė lietuvių protėviais ir spėjo, kad senovėje lietuviai vadinosi *Wiltai,* o šis jų prievardis vėliau tyčia buvęs iškreiptas į *Litwen*.[313] Vėliau germanų literatūroje ši nuomonė buvo gerokai pakoreguota, ir vietoj slaviškosios Lietuvos vardo formos imta operuoti autentiška forma *Lietuvà*. Antai vokiečių mokslininkas F. Mezgeris struktūrinį santykį tarp Ptolemajo Οὐέλται ir dabartinio vardo *Lietuvà* palygino (jo žodžiais, „Eine ähnliche Gleichung ist vielleicht") su santykiu tarp variagų vartoto Ladogos pavadinimo *Aldegia* ir dabartinio *Ladoga (Ладога)*.[314]

Veltų vardas lygintas ir su atitinkamais baltų vardyno faktais, pvz., *Wilten* (Notanga, Alnos vidurupis),[315] turbūt tiksliau *Preussisch Wilten* (dvaras), *Deutsch Wilten* (bažnytkaimis), *Wylthen* (1425 m.) (Barta, Frydlandas, Dumnava).[316] Be to, iš Mažosios Lietuvos nurodyti *Vilt-kaimis, Vilt-ytai* ir visi kartu laikyti asmenvardinės kilmės, toliau siejant su asmenvardžiais pr. *Wiltam, Wiltico, Wiltut,*[317] sūduvių *Wilto,*[318] lietuvių *Vilteik-ovič (Вилтейк-овичъ)* (Žiežmariai),[319] pavardėmis *Vilč-iùkas, Vilč-iuk-áitis* ir kilme tapatinami su *viltìs* (ir *vìltis*) „tikėjimas...", *vìlti (-ia, výlė)* „teikti tikėjimą...; tikėti, laukti".[320] Rusų mokslininkas N. Veselovskis pareiškė nuomonę, kad veltai buvę lietuviai ir jų vardas buvęs perkeltas slavams, kuriuos Eihardas savo knygoje *Vita Caroli Magni* vadino *Veletabi* ir pan.[321] Teoriją apie veltų lietuvišką kilmę laikė labai patikima ir lenkų mokslininkė A. Brzóstkowska.[322]

Teiginiui, kad veltai galėjo būti senovės baltų gentis, įmanoma pateikti ir kitokio pobūdžio argumentų.

Deltuva su Deltuvėlės kaimu dabar yra Ukmergės rajono miestelis, bet XIII a. tai buvo viena iš Lietuvos žemių, vienas iš politinių junginių, paveldėtų iš gentinės organiza-

[311] Rudnicki M. *Prasłowiańszczyzna. Lechia. Polska,* I, 112.

[312] Zeuss K. *Die Deutschen und die Nachbarstämme,* 271-272, 655, 679.

[313] Pierson W. *Elektron oder Ueber die Vorfahren, die Verwandtschaft und den Namen der alten Preussen,* 32-33.

[314] Mezger F. *Angelsächsische Völker- und Ländernamen,* 22.

[315] Wenskus R., Timpe D. Galinder. Historisches. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* X, 327.

[316] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 446.

[317] Trautmann R. *Die altpreußischen Personennamen,* 156.

[318] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 142.

[319] Ibid., 142.

[320] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 446. Plg. *Lietuvių pavardžių žodynas,* (L–Ž), 1212.

[321] Веселовский Н. Мелкие заметки к былинам. – *Журнал Министерства Народного Просвещения,* VIII, Санкт-Петербург, 1896, 244.

[322] Brzóstkowska A. Weltowie. – *Słownik starożytności słowiańskich,* VI (2), 366.

cijos. 1219 m. lietuvių kunigaikščių sutartyje su Volynės valdovais Deltuva paminėta kartu su Žemaitija, išvardyti keturi jos kunigaikščiai, matyt, buvę ryškūs vietiniai dinastai, tačiau turėję paklusti vyresniesiesiems kunigaikščiams:[323] *a se knjazi iz Djavoltvy – Judki, Pukeik, Bikši, Likiik (а се князи из Дяволтвы – Юдки, Пукеик, Бикши, Ликшик).*[324] Pastarieji du vardai randami 1260 m. Mindaugo akte (spėjama, Livonijos ordino falsifikate): *Bixe, Lygeyke* (aiškiai rašoma *g*).[325] Dabartine kalba tie vardai atrodytų taip:

Judikis, plg. dabartinę pavardę *Judìkis* (Panevėžys) ir kaimo vardą *Jùdikiai* (Vaiguva, Kelmės r.), arba *Juodikis*, plg. dabartinę pavardę *Juodìkis* (Naujamiestis, Pakruojis, Pampėnai, Panevėžys) ir kaimo vardus *Júodikiai* (Agluonėnai, Klaipėdos r.), *Juodikóniai* (Ramygala, Panevėžio r.);

Pukeikis arba *Pūkeikis,* plg. rytų aukštaičiuose vartojamas pavardes *Pùkas, Pùkis, Pukỹs, Pukėnas, Pukėnis,* bet yra ir *Pūkas, Pūkis, Pūkỹs, Pūkėnas, Pūkėnas, Pūkėnis*;

Bikšis arba *Bikšys,* plg. kaimo vardą *Bikšiaĩ* (Smilgiai, Biržų r.), arba *Bykšis, Bykšys,* plg. pavardę *Bỹkšas*;

Ligeikis, plg. rytų aukštaičiuose žinomas pavardes *Ligeĩkis, Ligeikà* ir kaimo vardą *Ligūnai* (Ignalina), arba *Lygeikis,* plg. pavardes *Lygỹs, Lygáitis, Lýgutas* ir kaimo vardą *Lygeĩkiai* (Klykoliai, Akmenės r.).[326]

Remdamasis istorinių šaltinių duomenimis, tačiau kitaip neargumentuodamas, toponimui *Déltuva* A. Salys rekonstravo prolytę **Dėveltuva*.[327] A. Vanagas pirmasis išsamiai išnagrinėjo šio vietovardžio struktūrą bei jo fiksacijas istoriniuose šaltiniuose ir priėjo prie tokių išvadų: 1. Vietovardis *Déltuva* pagal savo struktūrą laikytinas dūriniu. Antrojo sando pirminė, ankstyvoji lytis bus buvusi *-vilt-*. 2. Elementas *-vilt-* fonetiškai virtęs į *-velt-* ir *-valt-* labai sudėtingos konstrukcijos žodyje, ypač kitakalbių lūpose. Įtakos galėjęs turėti ir priebalsio *ł* kietumas: dėl jo *-wiałt-* nesunkiai galėjęs pakisti į *-wałt-* ir panašiai. 3. Vietovardžio *Déltuva* ankstesnė lytis rekonstruotina **Dė-vilt-ava* ir pan., kur *dė-* ir *vilt-* būtų dvikamienio asmenvardžio sandai. 4. Lietuviškų vietovardžių balsis *ė* slaviškuose dokumentuose perteikiamas grafema *ja (я),* pvz., *Nevjaži (Невяжы) – Nevėžis, Pjadi (Пяди) – Pėdžiai, Strjaviniki (Стрявиники) – Strėvininkai*. Vadinasi, *Djaviltovo (Дявилтово)* tipo užrašymus pakankamai pagrįstai galima atstatyti į **Dė-viltava*. 5. Tai būtų *Déltuva* prolytė. Ją galėtume laikyti slaviškos kilmės priesagos *-ava* vediniu iš asmenvardžio **Dėviltas*. 6. Šiuo metu toks asmenvardis nei gyvojoje kalboje, nei raštuose, rodos, neužfiksuotas. 7. Neatmestinas netgi ir paprastesnis variantas, kad galbūt *Déltuva* yra išriedėjęs iš ankstesnės lyties **Dovilt-ava*; mat pavardės su kamienu *Dovilt-* išliko ligi mūsų dienų: *Dóviltis, Dovìltis, Doviĺčius*. 8. Vietovardžio sandas *-vilt-* yra as-

[323] Gudavičius E. *Mindaugas,* Vilnius, 1998, 144-145.

[324] *Полное собрание русских летописей,* II, Санкт-Петербург, 1908, 736; *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai,* I, 34.

[325] Gudavičius E. *Mindaugas,* 144-145.

[326] Plg. (kiek kitaip) Gudavičius E. Bandymas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai.* A serija, 3 (88), 1984, 70-72.

[327] Salys A. *Raštai,* II, 689.

menvardinės kilmės, plg. *Jó-viltas, Vaĩš-viltas,* pr. *Na-wilte, Per-wilte, Po-wilte, Pre-wilte*. 9. Dabartinės pavardės *Déltuva, Déltuvas* yra kilusios iš vietovardžio. Jos neturėtų būti labai senos, nes kartoja dabartinį miestelio vardo *Déltuva* pavidalą. Jos tikriausiai radosi ne tiesiog iš dabartinės lyties *Déltuva,* o buvo „sulietuvintos" iš slaviškųjų formų **Dzieveltovskis, *Deviltovskis* ar pan., nusižiūrėjus į miestelio vardą.

Minėtasis paprastesnis variantas, kaip atrodo, yra pats realiausias vietovardžio *Déltuva* atsiradimo aiškinimas, nes labiausiai sutinka su turimais duomenimis, nežiūrint to, kad A. Vanagas jį atmetė: girdi, laikant prolytėmis **Daviltava/*Dāviltava,* negalima paaiškinti, kokiu būdu **Dā-* virto į **Dė-* (ar galbūt į **De-*). Bet to daryti nė nereikia, nes vietovardis varianto *Déltuva* su **Dė-* tikriausiai niekad ir neturėjo – greičiausiai buvo **Dēveltuva,* kaip teisingai yra atstatęs A. Salys. Galbūt to **Dė-* nebuvo ir iš viso nėra. A. Vanagas mano jį radęs kaimo varde *Dėkintaĩ* (Usėnai, Šilutės r.), atseit kilusiame iš dabar nebežinomo asmenvardžio **Dė-kintas* (pavardę *Dėkontas,* taigi ir *Dėkontas,* jis laiko germaniška). Bet **Dėkintas* (→ *Dėkintaĩ*) su priesaga *-int-* gali būti pasidarytas iš šaknies, kurią turi lat. *dę̃kulis* „bastūnas, valkata" (Naudīte, Duobelės r.) ir *dę̃ka* „nepasisekimas, nesėkmė, nelaimė; nuotykis, avantiūra". Priesagą *-int-* randame ir kituose kaimų varduose, pvz., *Eidiñtai* (Batakiai, Tauragės r.), *Mažiñtai* (Nemakščiai, Raseinių r., Batakiai, Tauragės r.), *Sūdintaĩ* (Ruzgai, Mažeikių r.), kurie taip pat išsivesti iš asmenvardžių atitinkamai *Eĩdintas* ir *Eidìntas, Mažiñtas, Sùdintas* (dėl ilgojo šaknies balsio plg. *Sū́dantas, Sū́dikas*).

Vietovardžio sandą *-vilt-,* kaip minėta, A. Vanagas laikė asmenvardinės kilmės, o kadangi sandai *-velt-, -valt-* asmenvardžių sistemoje, turimais duomenimis, nepaliudyti, darosi suprantamos A. Vanago pastangos vietovardžio *Déltuva* istorinių fiksacijų sandus *-velt-, -valt-* žūtbūt išvesti iš *-vilt-*.

Vietovardžio struktūros analizę bei rekonstrukciją, taip pat kilmės aiškinimą galima pradėti nuo tų dalykų, kuriuos pastebėjo dar A. Vanagas. Pirma, Vilniaus diacezijos 1469 m. dokumente esantis *in Dalwilthowo* gali turėti nedėsningai parašytą priebalsį *l* (greičiausiai dėl *-vilt-* įtakos), todėl tikra lytis gali būti *Dawiltowo*. Antra, Ordino *Wegebericht'ų* užrašymuose *Dewilto* pozicijoje prieš skiemenį su priešakinės eilės balsiu raide *e* gali būti pažymėtas balsis *a* kaip ir kitais atvejais (plg. *Remigale* = *Ramýgala*), kitaip sakant, *Dewilto* gali atspindėti liet. **Davilto*.[328] O kad paskesnio skiemens balsis gali daryti asimiliuojamą įtaką prieš jį esančio skiemens balsiui,[329] matyti ir iš pavyzdžio *Дивилтова* (vietoj *Deviltova*).[330] Fonetiškai atsiradęs **De-* ilgainiui galėjo būti apibendrintas – įsivestas ir į formas su antruoju sandu *-valt-*. Tad variantai *Deviltuva, Develtuva,* labai galimas daiktas, atstoja senesnius **Davilt-/*Davelt-*. Kita vertus, kol dar nėra pakankamai paaiškėjusi nagrinėjamojo vietovardžio istorija, nereikėtų visiškai atmes-

[328] Vanagas A. *Lietuvos miestų vardai,* Vilnius, 1996, 61.

[329] Plačiau apie balsių asimiliacija žr. Skardžius P. Dėl balsių asimiliacijos. – *Archivum Philologicum,* VII, 1938, 40-44 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* IV, 428-432].

[330] *Полное собрание русских летописей,* XVII, Санкт-Петербург, 1907, 249.

ti ir šio **De-* pirmumo galimybės, ypač variantuose su *-valt-*, taigi ir *Devaltuva*. Trečia, kilmės požiūriu nuo jų neskirtinos pavardės, seniau asmenvardžiai *Dóviltis* (Žagarė), *Dovìltis* (Skaistgirys), *Doviĺčius* (Joniškis),[331] kurie tada turėtų kamieno variantą su pailgintu balsiu **Dāvilt-*. Čia reikia pridurti, kad dabar šios pavardės, kaip matyti, vartojamos pačiame šiauriniame vidurio ir vakarų aukštaičių kampe, bet seniau jų būta ir kitose Lietuvos vietose, pvz., Spruogio duomenimis, XVI a. prie Lakaušos upės Liaudoje, Veliuonos vls. (Velenskaja volostь [Веленская волость]), būta dirvos, vardu *Doviltiškia (Довильтишкя)*, taigi Dovilčiui priklausiusi dirva.[332] Tai patvirtina oikonimas *Doviltiškė* (be kirčio) (sodyba, Žagarė). Ketvirta, šios pavardės yra senieji dvikamieniai lietuvių asmenvardžiai.

Svarbiu laikytinas taip pat tas faktas, kad iš Panevėžio apylinkių, taigi iš to paties arealo kaip ir vietovardis, yra žinoma pavardė *Dovintas* (be kirčio) (iš *Do-vint-*), tai pat turinti sandą *Do-*.[333]

Vadinasi, prie senesnių vietovardžio *Déltuva* lyčių **Davilt-*/**Davelt-* reikia pridėti asmenvardžių kamieną **Dāvilt-*. Taigi šių sudurtinių vardų pirmasis sandas reiškiasi **Da-*/**Dā-* (atitinkamai **Do-*/**Dō-*, žr. toliau). Morfemos **Da-*, **Dā-* > *Do-* randamos taip pat kitose pavardėse, seniau asmenvardžiuose, pvz., *Dómantas, Dóvainis, Davaĩnis,* bet jų kilmė nežinoma.[334] R. Trautmannas sandus *Dā-, Da-* yra įžiūrėjęs ir prūsų asmenvardžiuose, pvz., *Dagil, Dogel,* ir juos sulyginęs su lietuvių pavarde *Dogéla*.[335]

Daugiausia *Deltuvos* vietovardis istoriniuose šaltiniuose užrašytas antruoju sandu, turinčiu elementą *-vilt-:* Ordino žvalgų pranešimuose, vadinamuosiuose *Wegebericht'uose*, *Dewilto* (1385 m.) (3 kartai!), Vilniaus diacezijos archyvo dokumente *in Dalwilthowo* (1469 m.) (rašant apsirikta, turi būti *Dawiltowo*), Lietuvos metrikoje *Djaviltovo (Дявилтово)* (1514 m.), *vъ Djaviltogo (въ Дявильтого)* (1516 m.), *vъ Djavilъtove (въ Дявильтове)* (1517 m.), *z(ъ) Djaviltova (з[ъ] Дявилтова)* (1567 m.) (2 x) ir kt. Vietovardžio variantai su sandu *-velt-* istoriniuose šaltiniuose aptinkami visu šimtmečiu anksčiau: *vo Djavelъtve (во Дявелътве)* (1265–1268 m.),[336] *z Dziewialtowa* (1550 m), *niedaleko Dziewialtowa* (1550 m.), *Dziewialtowo* (1606 m.) ir kt. J. Spruogis XVI a. su Žemaičių žeme susijusiuose dokumentuose yra radęs du užrašymus su *-vilt-*: *Djavilьtovo (Дявильтово), Djavilьtovskoe pole (Дявильтовское поле),* o šiaip vyrauja formos su *-velt-*: *Djavelьtovo (Дявельтово), Djavjaltovo (Дявялтово), Dzjavjalьtovo (Дзявяльтово), Djavelьtovъ dvorъ (Дявельтовъ дворъ)* (2 x), *vъ Djavelьtovskoetъ pole (въ Дявельтовскоемъ поле)*.[337] Tačiau bene anksčiausiai pasirodo užrašymai su *-valt-*, pvz.: *iz Djavoltvy (из Дяволтвы)* (1219 m.),[338] *we dworze Dziewaltowskim*

[331] *Lietuvių pavardžių žodynas* (A–K), 518.
[332] Спрогис И. Я. *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтия*, 99.
[333] *Lietuvių pavardžių žodynas* (A–K), 1220.
[334] Ibid., 512.
[335] Trautmann R. *Die altpreußischen Personennamen*, 135.
[336] *Полное собрание русских летописей*, II, 863.
[337] Спрогис И. Я. *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтия*, 107.
[338] *Полное собрание русских летописей*, II, 736.

(1597 m.), *ymienia Dziewałtowskiego* (1610 m.), *Dziewałtow* (1784 m.), *Dziewałtowa* (1847 m.), *Dzewoltowo (Дзевольтово), Dzewaltowo (Дзевальтово)* (1881 m.). Sandus -*vilt-*, *-velt-* ir *-valt-* turi taip pat asmenvardžiai, išsivesti iš vietovardžio, randami XVI a. dokumentuose.[339] Kaip matyti, antrojo sando variantai fiksuojami tuo pat metu, variantai su *-velt-* ir *-valt-* netgi anksčiau. Visiškai aišku, kad šių antrojo sando variantų fonetiškai vieno iš kito išvesti negalima, todėl paprasčiausia būtų pripažinti iš seno buvus morfemą su balsių kaita šaknyje: **-u̯l̥t-/*-u̯elt- /*-u̯olt-*.

Kalbant apie priesagą, tai istorinių šaltinių *Déltuva* formos gali turėti tiek priesagą *-ava,* tiek ir *-uva,* plg. *Djavoltvy (Дяволтвы)* (1219 m.), *Djavelъtve (Дявелътве)* (1265–1268 m.) su *-lъtve* iš **-ltъve*. Dabartinės gývosios formos – vietovardis *Déltuva,* pavardės *Déltuva, Déltuvas* – turi priesagą *-uva*. Tai, kad priesagos *-ava* ir *-uva* būna viena šalia kitos, yra įprastas reiškinys, atskirais atvejais priesaga *-ava* keičiama priesaga *-uva,* plg. *Dotnavà* : *Dotnuvà, Lankavà* : *Lankuvà, Várdava* : *Várduva*. Kaip A. Salys pagrįstai spėjo, ir vietovardžio, ir pavardžių pirminės lyties būta **Dẽveltuva*. Tarp balsių iškritus priebalsiui *v,* balsiai *e* susiliejo. Kad balsio elizija sukelia akūtinę intonaciją, matyti, pvz., iš dial. *dvéitas* num. „du (kalbant apie dviejų daiktų grupę)“, subst. „dviejų grupė, pora“ (LKŽ II 946), sutraukto iš *dvējetas*. Pravartu prisiminti, kad *Dewilto* (1385 m.) (3 x), randamas Vokiečių Ordino *Wegebericht'uose*, priesagų *-ava/-uva* neturi. Vadinasi, šios priesagos vietovardžio *Déltuva* struktūroje, labai galimas daiktas, pasirodė vėliau, ir tai galėjo priklausyti nuo jo reikšmės keitimosi.

Panašius kamienus *Daviln-, Daveln-, Develn-* randame Latvijos vandenvardžiuose, todėl iškyla reikalas pasiaiškinti jų istorinį santykį su nagrinėjamais lietuvių vietovardžio variantais ir asmenvardžiais.

Dóvinė (dešinysis Šešupės intakas, Liudvinavas), *Davilà (-õs, Dãvilą)* (upė, Vyžuonos), *Dãvilas* (ežeras, Utena), *Davi-giliai* (be kirčio) (ežeras, Salakas) (antrasis sandas yra būdvardis *gilùs*), *Devetìškė* (kairysis Kemėšos intakas, Tauragnai),[340] lat. *Dãvainis* (miškas, Stūri, pieva, Blīdiene), *Dãviņi* (sodyba, Vecsaule), *Daviņš* (sodyba, Jaunburtnieki), *Daviņi* (sodyba, Puope), *Davĩna-pļava* (Lugaži), *Davilnĩtis* (ežeras, Ērgļi), *Davitene* (pieva, Skrunda), *Dêvite*[2] (pieva [balsio *i* kiekybė neaiški]), *Dẽvit-ezers* (Dundanga), pr. *Dewythen* (ežeras).[341] Ežero pavadinimas *Davilnĩtis* turi keletą variantų: *Davilnis*, *Davelnĩtis*, *Davelnĩša ezers*, *Davelnĩšu ezers*, *Develnĩša ezers*, *Develnĩšu ezers*, *Delvenĩšu ezers* [342] (su priebalsių *v-l* metateze). Išsiskiria kamienai *Davil-/Davel-/Devel-,* prie kurių yra pridėtas būdingas heteroklitinio linksniavimo šalutinių linksnių formantas *-n-* (plg. liet. *šakarnis* < **šakar-n-*). Šio kamieno variantą turi ir lietuvių limnonimai *Davilà*, *Dãvilas*. Buvus heteroklitinį kamieną rodo ir balsių *e/o* kaitaliojimasis

[339] Vanagas A. Der litauische Stadtname *Deltuva*. – *Linguistica Baltica,* 3, 1994, 62-64; Idem. *Lietuvos miestų vardai,* 52-53.

[340] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 28, 30, 31.

[341] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 200, 202, 211.

[342] *Balode L.* Par dažiem neskaidras cilmes Latvijas hidronīmiem. – *Baltistica,* XXXI (2), 1996, 232.

šaknyje, ir kamiengalio *-l̥-* (>*-il-*)/*-el-* alternacija. Su šalutinių linksnių formantu *-n-* (su skiemens sudaromuoju variantu *-n̥-*), matyt, buvo sudarytos formos **dau-n-* (< **dou-n-*)/ **dāu-n-*, matomos vandenvardžiuose: pirma, lat. *Daviņš, Daviņi, Davîna-pļava,* antra, liet. *Dóvinė* ir lat. *Dāviņi* (< **Dauṇ-*/**Dāuṇ-*). Lat. *Dāvainis* su priesaga *-ain-* yra išsivestas iš pailginto laipsnio vokalizmo šaknies **dāu-*, kurios normaliojo balsių kaitos laipsnio variantą **dau-* turi ir *Davi-giliai* (*-i-* yra jungiamasis balsis). Iš šaknies **dau-*/**deu-*/**dēu-* su priesagomis *-it-, -et-* išsivesti *Devetìškė,* lat. *Davitene,* pr. *Dewythen,* lat. *Dêvite*[2] ir *Dēvit-ezers*. *Dáulia* (upė, įtekanti į Musės ežerą, Paberžė) dėl tvirtapradės priegaidės (plg. *Dóvinė, Dóvainės*) veikiau laikytinas išriedėjusiu iš **Dāu̯el-* arba **Dāu̯il-*, negu vestinas iš asmenvardžių[343] ar gretintinas su trakų vardais (Δαυλία ir pan.),[344] nes jų fonetinis panašumas gali būti atsitiktinis. Panašią struktūrą yra turėjęs bei raidą išgyvenęs ir žodis *sáulė,* kuris, matyt, pakeitęs **sāu̯eliiā-*, plg. gr. ἥλιος, dial. ἀέλιος „saulė" < **sāu̯elios*.[345]

Baltiškoji hidroniminė šaknis **dāu-*/**dau-*/**deu-* (ide. **dhou-*/**dheu-*) etimologiškai pagrįstai tapatinama su s. ind. *dhavate* (be kirčio) „(jis) bėga, teka", *dhā́vati* „(jis) bėga, teka, liejasi, plūsta", *dhautí-* fem. „šaltinis; upė" [346] (< **dhāu-ti-*). Baigiant dar galima pridurti, kad kamienas *Davel-*/*Devel-* tiksliai sutampa su s. ind. kalbos būdvardžiu *dhavaláḥ* „akinamai baltas", kurio ryšio su minėtais senosios indų kalbos žodžiais galimybė neatmetama.[347]

Pradinė vietovardžio *Déltuva* forma **Develtuva*/**Daveltuva* kilmės požiūriu su nagrinėtais vandenvardžiais, atrodo, nieko bendra neturi, nes jos kamienas yra **Develt-*/ **Davelt-*.

Toliau yra tyrinėjamos dvi formaliai ir semantiškai artimų žodžių grupės. Į pirmąją grupę įeina *dvõlikis* (ir *dvólekis* J. Šlapelis) „5–6 gorčių saikas grūdams seikėti", žinomas iš S. Daukanto raštų („2 gorčių saikas [koniuszka]") ir A. Juškos žodyno (: *Siekas nuo šešių gorčių vadinas dvõlikis* J 381) (Būga RR II 294-295, LKŽ II[2] 995-996). Šiaurės rytų dūnininkų šnektose (Užventis) vartojamas *dvõlykis* „5–6 gorčių saikas" su ilguoju balsiu *ī*.[348] Šitas balsis, matyt, yra senų laikų padaras, nes jį turi Zietelos tarmės skaitvardžiai *dvýlyka, dvýlyktas, vienúolyka, vienúolyktas* [349] (o gal šis *y* yra dvibalsio *ie* Zietelos tarmėje pasitaikančios monoftongizacijos padaras?). Antrasis sandas etimologiškai siejamas su veiksmažodžiu *lìkti (liẽka),* plg. *liẽkas* „at-, nu-liekamas",[350] o dėl šaknies bal-

[343] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* Vilnius, 1981, 81.

[344] Топоров В. Н. К фракийско-балтийским языковым параллелям. – *Балканское языкознание,* 46-47.

[345] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* I, 631.

[346] Schmid W. P. *Linguisticae Scientiae Collectanea,* 411; Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 89; Balode L. Par dažiem neskaidras cilmes Latvijas hidronīmiem. – *Baltistica,* XXXI (2), 1996, 232.

[347] Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* I, 783, 790.

[348] Vitkauskas V. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas,* 82.

[349] Vidugiris A. *Zietelos šnektos žodynas,* 172, 769.

[350] Mažiulis V. Apie lietuvių kalbos skaitvardžius. – *Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai,* Vilnius, 1957, 46; *Lietuvių kalbos gramatika,* I, 620; Stang Chr. S. *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen,* 280.

sių santykio galima palyginti *trilìkis, trilykis* (be kirčio) „į vieną pusę muštas (apie audeklą)“ (LKŽ XVI 836); *dvilìpis, dvilỹpis* (LKŽ II² 976) (: *lìpti, limpa, lìpo*), *dvikìbis, -ė, dvìkibis, dvikỹbis* adj. „po du sukibęs“ (: *kìbti, kimba, kìbo*). Daugelyje žemaičių šnektų šie žodžiai yra netekę *v*:[351] *dõlikis* „5 gorčių saikas grūdams seikėti“ (Būga RR II 295), „5–6 gorčių saikas grūdams seikėti“ (M. Valančius, A. Juška, Mosėdis, Plateliai, Salantai, Viekšniai, Žarėnai [Būga RR II 294-295, LKŽ II² 606]). Tai visai suprantama žinant žemaičių polinkį šalinti šitą priebalsį (plg. žem. *torà* vietoj kitų tarmių *tvorà*). Nereikia užmiršti nė A. Juškos žodyne (J 335) randamo *dólikis* (priegaidė neaiški, gali būti ir *dõlikis*) „apvali (5 gorčių) pintinė iš šiaudų ar skalų, plėšų sėti javams“, taip pat iš J. Barono žodyno (1932 m.) žinomo *dólikis* „didelė apvali pintinė pašarui nešti“ (LKŽ II² 606), o Niedermanno-Senno-Brenderio-Salio *Lietuvių rašomosios kalbos žodynas* (I, 1932, 146) duoda *dvõlikis* „medinis ar metalinis indas kaip 5–6 gorčių saikas“. Panašiõs reikšmės, bet kito šaknies vokalizmo yra iš Rietavo apylinkių žinomas *dũlekis* „maždaug gorčiaus talpos medinis indas pienui laikyti“ (LKŽ I 817). Iš pastarųjų žodžių matyti būdas, kuriuo reikšmė „saikas (grūdams seikėti)“ pereina į tokias reikšmes kaip „pintinė pašarui nešti“, „pintinė iš šiaudų ar skalų, plėšų sėti javams, sėtuvė“ ir pan. Šaknies vokalizmu išsiskiria minėtose šiaurės rytų dūnininkų šnektose (Varputėnai, Šiaulių r., rytinė Pavandenės apylinkės dalis, Telšių ir Kelmės r.) vartojamas *duõlikis* „5–6 gorčių saikas“.[352] Sinkopuoti variantai (abu nekirčiuoti) yra M. Miežinio žodyno (1894 m.) *dolkė* „5–6 gorčių saikas grūdams seikėti“ ir Telšių apylinkėse girdėtas *dvolkis* „t. p.“ (LKŽ II² 607, 996), kaip ir skaitvardžiai *vienúolka, dvýlka, trýlka* ir t. t. (Rimšė, Daugėliškis, Veisiejai).

Daugiausia sunkumų vis dėlto sudaro *dũlekis* ir *duõlikis* santykio aiškinimas.

Nagrinėjamų žodžių pirminis šaknies pradžios pavidalas, kaip atrodo, buvo **duą̄-* (žr. toliau), ir jis gerai išlaikytas žemaičių tarmėse. Bet mažai tikėtina, kad *duõlikis* savo *uo* turėtų kilusį iš **uą̄*. Tarus, kad šio žodžio *uo* yra etimologinis, vietoj Rietavo *dũlekis* tikėtumės dial. **dọulekis,* nes Rietavo šnekta priklauso dounininkų tarmei. Bet Rietavo *dũlekis* taip pat negali būti pirminis, nes, turimais duomenimis, toks vokalizmas niekur kitur nepaliudytas, be to, laikant jį pirminiu, negalima paaiškinti šiaurės rytų dūnininkų *duõlikis*. Gyvojoje kalboje šiose šnektose jis dėsningai tariamas *dũlikis* ir sutampa su Rietavo *dũlekis* (balsių *i* ir *e* skirtumas yra antrinis: vienose šnektose yra *i,* kitose – *e*). Kitas dalykas yra tai, kad į bendrinę kalbą jis atstatytas kaip *duõlikis*. Reikalai gerokai supaprastėja padarius prielaidą, kad Rietavo *dũlekis* yra pasiskolintas iš dūnininkų tarmių, juolab kad Rietavo apylinkė yra netoli dūnininkų ir dounininkų tarmių ribos.[353] Ne tik *duõlikis,* bet ir *dũlekis* (← *duõlekis*) tada atstovautų šaknies variantui *duo-* (< **dō-* < **duō-*), matyt, gyvavusiam šalia varianto **duą̄-*

[351] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 20 (išn. 3), 294-295.

[352] Vitkauskas V. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas,* 79.

[353] Apie tarminės leksikos migraciją bei dėl to atsirandančius nedėsningus garsų pakitimus žr. Jonaitytė A. Palatvės vakarų aukštaičių nedėsningos fonetikos žodžiai ir jų kilmė. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XIII, 1972, 31-40.

žodžiuose *dvõlikis,* žem. *dõlikis* su *dõ-* iš *dvo-;* dėl šaknies balsių kaitos *o* : *uo* plg. *dóklas* : *dúoklas* „didelė apvali pintinė pašarui nešti", *lokinti* (be kirčio) : *luõkinti* „naktį su žiburiu žuvis ar vėžius gaudyti", *pósėti (-a, -ėjo)* „laikyti pagarboje, garbinti (ppr. stabus)" : *púoselėti (-ėja)* „rūpestingai auginti, prižiūrėti".

Antrajai grupei priklauso *dvoliktas* (be kirčio) „šeštoji saiko dalis" (F. Nesselmanno, F. Kuršaičio žodynai [LKŽ II[2] 996]), *dvolektis* (be kirčio) „šeštadalis saiko (ein Sechstel Scheffel)" (Priekulė [Būga RR II 295]). *Dvoliktas,* matyt, yra su priesaga *-tas* iš kiekinio skaitvardžio „dvylika" – dabartinėje kalboje *dvýlika,* dial. *dvýleka* – pasidaryto kelintinio skaitvardžio substantyvizuota forma. Liet. *dvolektis* „šeštadalis saiko" sutampa su lat. *dvãlekts, -s, dvãlektis* „viena antroji (pusė), vienas trečdalis, šeštadalis, aštuntadalis, dešimtadalis, viena dvyliktoji dalis saiko (Lof)",[354] turinčiais variantus *dvãlekte, dvãlikte, dvãlikts, -s, dvãliktis, dvãlikts* (ME I 537, EH I 351). Lat. *dvãlekts, -s* ir *dvãlikts, -s,* atrodo, yra *i* kamieno, vadinasi, turi *-ti-* kaip liet. *dešimtìs (-iẽs),* bet kitos formos – tiek liet. *dvolektis,* tiek lat. *dvãlektis, dvãliktis* – yra perėjusios į *io* kamieną, latvių kalboje *dvãlekte, dvãlikte,* be to, – į *ē* kamieną. Šalia jų iš Gramzdos vietovės žinoma forma *dvalikts* su neaiškiu šaknies balsiu (*a* ar *ā*) (ME I 537). Be to, latvių kalba turi *dvãlikts* „apvalus medinis indas, kuriuo atneša virimui žirnius ar kruopas" (EH I 351). Jeigu tai būtų *o* kamieno daiktavardis, jį būtų galima lyginti su liet. *dvoliktas* „šeštoji saiko dalis". Su šiuo latvių kalbos žodžiu reikšme sutinka liet. *dõlikis* „apvali (5 gorčių) pintinė iš šiaudų ar skalų, plėšų sėti javams" (A. Juška) (< **dvol-*), *dvõlikis* „medinis ar metalinis indas kaip 5–6 gorčių saikas". Semasiologinės paralelės būtų *ãktainis* „ko nors aštuntadalis; sieksnis malkų; pūras ar pusė pūro; toks indas"; *ãktelis* „aštuntadalis; sieksnis malkų; toks indas (alui laikyti)" (LKŽ I[2] 87); *bértainis* „ketvirtadalis, ketvirtis; nedidelė statinaitė alui supilti; tam tikras biralų matas..." (LKŽ I[2] 771-772); *gõrčius* „skysčių ar biralų saikas arti trijų litrų; indas gorčiaus talpumo..." (LKŽ III 484); *saĩkas* „biralų, skysčių matas; indas, kuriuo kas seikėjama, matuojama..." (LKŽ XII 9-10).

[354] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 295; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 116; Endzelīns J. *ME,* I, 537. Aiškindami latvių kalbos žodžių reikšmes, K. Mühlenbachas ir J. Endzelynas vartoja Baltijos vokiečių kalbos (das baltische Deutsch) žodį *Lof* „toks javų, bulvių ir kt. saikas", kilusį iš vidurinės vokiečių žemaičių kalbos *lōp* „nedidelės talpos medinis indas (sviestui sverti); saikas (kleiner Scheffel) grūdams, druskai seikėti", – Masing O. *Niederdeutsche Elemente in der Umgangssprache der baltischen Deutschen,* Riga, 1926, 71.

Arealiniu atžvilgiu nagrinėjami lietuvių kalbos žodžiai telkiasi žemaičių tarmėje, daugiausia jos vakarinėje dalyje. Latvių kalbos leksemos žinomos vakarinėje Kuržemės dalyje: *dvãlektis* (Aizpute, Gruobiņa, Pampāļi, Saldus), *dvãlekte* (Dēsele), *dvãlikte* (Dunika), *dvãliktis* (Snēpele, Stende, Tāši), *dvãlikts, -s* (Liepāja), *dvalikts* (Gramzda), *dvãlikts* (Dundanga, Īvande, Sarkanmuiža, Vandzene), *dvãlikts* „indas..." (Lībagi [ME I 537, EH I 351]).

Kad šie žodžiai kažkaip susiję su skaitvardžiu *dvýlika,* dial. *dvýleka,* rodytų iš minėtų skaitvardžių pasidaryti *dvylìkis* „dvyliktoji dalis", *dvylẽkis* „trijų skatikų pinigas; carinė

dviejų kapeikų moneta“ (LKŽ II² 970, 972), taip pat lat. *dvīleksnis* „ein halbes Külmit“ (ME I 538). Teigdamas pradinę reikšmę buvus „dvyliktoji dalis (ein Zwölftel)“, J. Endzelynas kartu atsargiai spėjo, kad šie lietuvių ir latvių kalbų žodžiai vietoj laukiamo *ī* (liet. *dvýlika, dvýleka,* lat. *dvīleksnis*) turi liet. *o,* lat. *ā* dėl skaitvardžio **vienālika* įtakos,[355] o balsio *e* (vietoj *i*) pasirodymą – kaip ir žodyje *klešs* (: liet. *klìšas*) – laikė kuršių kalbos įtaka.[356] Skaitvardžio „11“ pirmąjį sandą buvus **vienā-* patvirtintų liet. *vienogala* (be kirčio) „akloji žarna“ (LKŽ XIX 223). Šitą *o* turi taip pat skaitvardžiai *keturiólika, penkiolika ... devyniólika.* Žodžiuose žem. *dũlekis* (Rietavas), *dvolektis* (Priekulė) balsis *e* negalėtų būti kuršių palikimas, nes skaitvardžiai su dėmeniu *-lek-* vatojami taip pat šiaurės vakarų (apie Šiaulius) ir rytų aukštaičių (Panevėžys, Vabalninkas, Papilys). Iš to, kad priebalsis *l* ten nekietinamas, galima spręsti, jog balsis *e* yra antrinės kilmės, greičiausiai atsiradęs iš *ie*.[357] Bet kadangi balsis *e* pasirodo ir latvių kalboje, šio balsio atsiradimą reikėtų nukelti į tą laiką, kada, matyt, vietoj dvibasio *ie* dar buvo tariamas ilgas siauras balsis **ę̄,* rytų baltų prokalbėje išriedėjęs iš *ei*. Balsis **ę̄* nekirčiuotas sutrumpėjo, plg. dial. *žemilža* (*karvė*) < **žę̄m-* (> **žiem-, žiemà*).

Aiškinant nagrinėjamo žodžių būrio kilmę, arčiau tikrovės, atrodo, yra buvęs W. Smoczyńskis, kuris teigė, kad *dvõlikis* (vadinasi, ir *dvólekis*) „5–6 gorčių saikas grūdams seikėti“ yra anksčiau buvusio *įo* kamieno būdvardžio **dvālikįa-* substantyvizuota forma. Jis remiasi, pirma, S. Daukanto tarp 1850 ir 1856 metų sudarinėto „Lenkų–lietuvių žodyno“ pasakymu *dvolikis saikas,* kuriuo išverstas lenkų kalbos žodis *koniuszka* „2 gorčių saikas“[358] ir kur *dvolikis* eina būdvardžiu, o antra, tuo, kad lygiai tokiu pat būdu, jo nuomone, atsiradę, pvz., *dvylìkis* „dvyliktoji dalis“ arba *dvylìkė* „dvylikta valanda“ (LKŽ II² 972), t. y. iš *įo* kamieno būdvardžio *dvylìkis, -ė* „dvyliktas“, plg. *dvylìkiai metai, dvylìkė valanda*. *Dvõlikis* (vadinasi, ir *dvólekis*) W. Smoczyńskis vedė iš išnykusios kiekinio skaitvardžio formos **dvólika*[359] (atitinkamai **dvóleka*) arba **dúolika,* kurias išstūmęs pagal *trýlika* pasidarytas naujadaras *dvýlika*. Šitoks aiškinimas *mutatis mutandis* visiškai tinkąs ir spren-

[355] Endzelīns J. *ME,* I, 537. Panašiai Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 116. J. Endzelynas, jį kartodamas E. Fraenkelis ir W. Smoczyńskis remiasi forma liet. *vienólika,* kuri tačiau, turimais duomenimis, niekur kitur nepaliudyta ir kuri laikytina klaida, žr. Būga K. *Rinktiniai Raštai,* II, 719, 721. Senuosiuose lietuvių raštuose šis skaitvardis yra rašomas *wienůlika, wienuolika, wienolika* (žr. Bezzenberger A. *Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts,* Göttingen, 1877, 179). Aišku, kad grafema *o* čia yra pažymėtas dvibalsis *uo*.

[356] Endzelīns J. *Darbu izlase,* III(1), 550.

[357] Zinkevičius Z. *Lietuvių dialektologija,* 326.

[358] Daukantas S. *Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas* (A–M), Vilnius, 1993, 295.

[359] Endzelynas J. *Baltų kalbų garsai ir formos,* 144. Plg. Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika,* II, Vilnius, 1981, 62.

džiant lat. *dvãlikts, dvãlekts, -s, dvãlektis* atsiradimą.[360] Iš šių lietuvių ir latvių kalbų substantyvizuotų būdvardžių, W. Smoczyńskio manymu, galima rekonstruoti baltišką skaitvardžio „12" formą **dų̃likā,* kur **dų̃lō-* tiksliai sutampa su **dʒ̑lō-* graikų kalbos žodyje δώδεκα „12". Paskutinis klausimas, į kurį bandė atsakyti šis tyrinėtojas, yra tas, kuriuo būdu žodžiu *dvõlikis* buvo imtas žymėti ne iš dvylikos, bet iš šešių (antriniu būdu – penkių) dydžių susidedantis saikas. Taip atsitikę dėl to, kad *dvõlikis* esąs seniau buvusio dūrinio **pus-dvolikis,* žymėjusio pusę saiko, retrogradinis darinys arba eliptinis trumpinimas. Taip manyti leidžiančios tokios paralelės: *pùsšimtis* „pusė šimto, penkiasdešimt"; *pùsaktainis* „pusė sieksnio (medžių, malkų); pusė ar ketvirtadalis pūro" (LKŽ X 993) (: *ãktainis* „ko nors aštuntadalis; sieksnis malkų; pūras ar pusė pūro..."); *pùsbertainis* „aštuntadalis" (LKŽ X 1000) (: *bértainis* „ketvirtadalis, ketvirtis; tam tikras biralų matas..."). [361] Prie minėtų pavyzdžių dar galima pridėti šiuos: *pusditkis* (be kirčio) „trys skatikai" (LKŽ IX 630) (s. v. *patreĩnis*), *pùsditkė* „pusė ditkos (trys skatikai)" (LKŽ X 1006) (: *ditkà, dìtkė* „senovinis šešių skatikų pinigas" (LKŽ II 594); *pùsgrašis* „toks senoviškas įvairios vertės pinigas, pusė grašio" : *Kad skaudulys augti praded, reik jį su pusgrašiu (2 kapeiki) aptrinti...* (LKŽ X 1016) (: *grãšis* „skatikas, pusė kapeikos..."). Semantinės raidos atžvilgiu ypač vertas dėmesio J. Endzelyno duotas lat. dial. *sãve* „toks senovinis ginklas, alebarda; pusmėnulis" atsiradimo vietoj *ãva, ãve* „toks senovinis ginklas, alebarda" (gauto iš vok. *Haue* senesnės formos *hawe*) aiškinimas: *sãve* buvęs abstrahuotas iš **pus-ãve,* suvokto kaip **pus-sãve*[362] (dėl reikšmių santykio galima palyginti liet. *pjáutuvas* „puslankiu išlenkto peilio pavidalo senoviškas įrankis javams pjauti; kas panašus į šį įrankį (ppr. apie mėnulį)" (LKŽ IX 902-903). Nepaisant nurodytų reikšmės paralelių, semantinė nagrinėjamų žodžių raida ir toliau lieka vienas iš neaiškiausių klausimų. Ir vis dėlto nesunku pastebėti, kad gyvojoje kalboje gali būti nukrypimų nuo dydžių reguliarių santykių, – tai rodo išretinti žodžiai aukščiau duotuose pavyzdžiuose, dar plg. *patreĩnis* „toks senovinis pinigas – trijų grašių vertės sidabrinė moneta, trečiokas; dešimties pfenigų vertės moneta; trijų kapeikų vertės moneta; trys skatikai" (LKŽ IX 629-630), kurio darybos pamatas yra skaitvardis *trỹs* (dėl darybos plg. *pa-trej-ōkas* „prikinkytas prie vežimo trečias arklys") ir ypač *dvylìkis* „dvyliktoji dalis; trijų skatikų pinigas, dvylekis" (LKŽ II[2] 972). Tad visai įmanoma, kad panašiu būdu išriedėjo ir reikšmė „šeši" (vietoj „dvylika") žodyje *dvõlikis*.

Vadinasi, pagrindinis W. Smoczyńskio teiginys yra tas, kad būdvardis *dvylìkis, -ė* „dvyliktas" < **dvīlikʲa-* (plg. *dvylì-*

[360] Smoczyński W. Die Etymologie von litauisch *dvõlikis.* – *Linguistica Baltica,* 7, 1998, 195-198; Idem. Zu baltisch-slavisch **ketur-* und Zubehör. – *Поэтика. История литературы. Лингвистика.* Сборник к 70-летию Вячеслава Всеволодовича Иванова, Москва, 1999, 531-533.

[361] Smoczyński W. Die Etymologie von litauisch *dvõlikis.* – *Linguistica Baltica,* 7, 1998, 197-198; Idem. Zu baltisch-slavisch **ketur-* und Zubehör. – *Поэтика. История литературы. Лингвистика*, 533.

[362] Endzelīns J. *ME,* III, 809; *ME,* I, 245.

kiai metai, dvylìkė valanda) su jo substantyvizuotomis formomis *dvylìkis* „dvyliktoji dalis; trijų skatikų pinigas, dvylekis“ ir *dvylìkė* „dvylikta valanda“ yra su priesagomis *-ịo-, -ē* pasidaryti iš skaitvardžio *dvýlika*. Bet V. Mažiulis teigė, kad nėra teisinga kelintinius skaitvardžius *vienuolìkis, -ė, dvylìkis, -ė* ir t. t. laikyti betarpiškais kiekinių skaitvardžių *vienúolika, dvýlika* ir t. t. vediniais, nes, pirma, taip negalima paaiškinti, iš kur atsirado priesagos *-is, -ė*, ir, antra, kodėl *vienuolìkis, -ė, dvylìkis, -ė* turi kirčiuotą *-lìk-*, kai tuo tarpu kiekiniai skaitvardžiai to *-lik-* niekada nekirčiuoja.[363] Kelintiniai skaitvardžiai *vienuolìkis, -ė, dvylìkis, -ė* ir t. t.[364] esą tiesioginiai senųjų *pirmas liekas* „vienuoliktas“, *antras liekas* „dvyliktas“ ir t. t. palikuonys. Iš pradžių šie žodžių junginiai buvo linkę pereiti į dūrinius **pirmaliekas, *antraliekas* ir t. t. (plg. *ašmaliekas* „aštuonioliktas“ Sirvydo žodyne), bet dūriniai galį būti tik **vienaliekis, -ė, *dviliekis, -ė* ir t. t. kaip *vienakõjis, -ė, dvikõjis, -ė* ir t. t. (nėra **pirmakõjis, -ė, *dvikõjis, -ė* ir t. t.). Šių dūrinių sandas **-liekis, -ė* buvęs siejamas su *lìkęs* (: *liẽka, lìko*), o ypač su *-lik-* skaitvardžiuose *vienúolika, dvýlika* ir t. t., todėl **vienalikis, *dvilikis* ir t. t. galiausiai išvirtę į *vienuolìkis, -ė, dvylìkis, -ė* ir t. t.[365]

Dūrinių, sudaiktavardėjusių būdvardžių, dažniausiai kirčiuojamas pirmasis skiemuo, pvz.: *dvìdesėtkis, -io* „dviejų dešimčių kiekis“ (LKŽ II² 960) (: *desẽtkas* „dešimties kiekis“), *dvìgrašis* „dviejų grašių pinigas“ (LKŽ II² 964) (: *grãšis*), *dvìgrivinis* „dviejų grivinų pinigas“ ib. (: *grìvina*), *dvìkapeikis* (ir *dvikapeĩkis*) „dviejų kapeikų pinigas“ (LKŽ II² 967) (: *kapeikà*), *dvìlemiežis* „dvižagris“ (LKŽ II² 970) (: *lẽmežis* „arklo ar plūgo noragas, žagrė“), *dvìkojis* „pėdelė (žardo)“ (: *kója*), bet *dvikõjis* „kas su dviem kojomis“ (LKŽ II² 968), *dvìžagris* „...arklas“ (LKŽ II² 992) (: *žãgrė*), bet *dvižãgris* (ir *dvìžagris*). Tokie, reikia manyti, yra taip pat *dũlekis, duõlikis, dvõlikis, dvólekis* ir *dvõlykis,* seniau buvusių skaitvardžių **dų̃olika, *dų̃olīka, *dų̃oleika* vediniai. Yra atvejų, kad vokalizmas ide. *ō* reflektuojamas baltų kalbose balsiu *ā* (liet. *o*), pvz., šaknis **dō-* reiškiasi ne tik liet. *dúoti,* lat. *duôt,* bet ir liet. *dóklas, dõtas, dõtalas* „dovana“, pr. *dāt* „duoti“. Dvikamieniai priesagų ir galūnių *-ịo-, -ē* būdvardžiai dūriniai kirčiuojami abejaip – ir pirmajame, ir antrajame skiemenyje, plg. *dvikìbis, -ė, dvìkibis, dvikỹbis* adj. „po du sukibęs“ (LKŽ II² 968); *dvinãgis, dvìnagis* adj. „su dviem nagais“ (LKŽ II² 979); *dvipùsis, -ė, dvìpusis* adj.„su dviem pusėmis“; *dvirãgis, -ė, dvìragis* adj. „kuris su dviem ragais“ (LKŽ II² 983); *dvirãžis, -ė, dvìražis* „su dviem ražais (nagais)“ (LKŽ II² 984); *dvišakas, dvišãkis, -ė, dvìšakis; dvitraũkis*, -ė, *dvìtraukis* „dviejų traukiamas“ (LKŽ II² 990); *dvižãris, -ė, dvìžaris* (LKŽ II² 992). Bet daugiaskiemeniai dūriniai turi polinkį kirčiuoti priešpaskutinį skiemenį: *dvimotẽris* subst. „vedęs antrą kartą“ (LKŽ II² 979), *dvinýtas, -à, dvinỹtis, -ė* adj. „dviem nytim austas“ ; *dviuodẽgis* adj., *dviverpẽtis* adj. Tokie ir yra *vienuolìkis, dvylìkis, trylìkis* ir t. t., tarp jų ir *dvylẽkis* „trijų skatikų pinigas...“, *dvýleka* „dvylika“ vedinys (kaip *dvylìkis* „t. p.“ [LKŽ II² 972] – *dvýlika*

[363] Mažiulis V. Apie lietuvių kalbos skaitvardžius. – *Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai,* 43 (išn. 2).

[364] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 210.

[365] Mažiulis V. Apie lietuvių kalbos skaitvardžius. – *Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai,* 43-45.

vedinys). Iš tikrųjų jie tebefunkcionuoja kaip būdvardžiai, todėl ir jų kirčio vieta antrajame skiemenyje nuo galo yra reguliari, plg. *Vienuolìkė* subst. „vienuoliktosios savaitės po Velykų šventė“, bet *vienuolìkis, -ė* adj. „kuris trunka vienuolika metų; kuris vienuolikos metų“ (LKŽ XIX 247-248); *dvylìkis* subst. „dvyliktoji dalis; trijų skatikų pinigas, dvylekis“, *dvylìkė* subst. „dvylikta valanda; pietūs; dvyliktos savaitės po Velykų šventė“, bet *dvylìkis, -ė* „dvyliktas“, kelintinis skaitvardis: *dvylìkis obuolys, dvylìkė valanda, dvylìkiai metai* (LKŽ II² 972); *trylìkis, -ė* subst. „kas trylikos metų“, bet *trylìkis, -ė* „tryliktas“, kelintinis skaitvardis: *trylìkis kartas, trylìkis vaikas, trylìkiai metai* (LKŽ XVI 836).

Taigi visai įmanoma, kad šios rūšies būdvardžiai, jais funkcionuojantys kelintiniai skaitvardžiai bei sudaiktavardėjusios jų formos su priesagomis *-i̯o-, -ē* išsivesti iš kiekinių skaitvardžių *vienúolika, dvýlika, trýlika* ir t. t. (ar iš pradinių žodžių junginių **veina-, *dvuo-, *trī-* ir t. t. & **lik-, *līk-, *leik-*?).

Metatonija **du̯ṓ* : **du̯ō̃-* aiškintina cirkumfleksinės priegaidės priklausymu nuo paskesnio skiemens priešakinės eilės balsio (**du̯ō-lik-*) – jis, matyt, ir sukelia metatoniją.

Pagal reikšmes nagrinėjami žodžiai pasiskirsto taip: 1) *dvolikis* „2 gorčių saikas (koniuszka)“ (S. Daukanto raštai), taip pat *dvolikis saikas* „dviejų gorčių saikas“ (S. Daukanto „Lenkų–lietuvių kalbų“ žodynas), *dū̃lekis* „maždaug gorčiaus talpos medinis indas...“ (Rietavas); 2) *dvõlikis* „6 gorčių saikas“ (A. Juškos žodynas), *dvõlykis* „5–6 gorčių saikas“ (Užventis), *dvõlikis* „medinis ar metalinis indas kaip 5–6 gorčių saikas“ (NdŽ), *dvõlikis, dõlikis* „5 gorčių saikas“ (M. Valančius ir žemaičių tarmės); 3) *dvoliktas* (be kirčio) „šeštoji saiko dalis“ (F. Nesselmannas, F. Kuršaitis), *dvolektis* (be kirčio) „šeštadalis saiko (ein Sechstel Scheffel)“ (Priekulė). Latvių kalboje *dvãlekts, -s, dvãlektis, dvãlikts, -s, dvãliktis* reikšmės, atsižvelgiant į tarmę, sudaro tokią semantinę skalę: „viena antroji dalis (pusė), vienas trečdalis, šeštadalis, aštuntadalis, dešimtadalis, viena dvyliktoji dalis saiko (Lof)“, be to, *mazais dvãliktis* reiškia „viena aštuntoji dalis saiko“, *lielais dvãliktis* – „viena šeštoji dalis saiko“ (ME I 537). Reikšmės ir formos atžvilgiu sutampančius lat. *dvãlektis, dvãliktis* „viena šeštoji dalis saiko“ ir liet. *dvoliktas, dvolektis* būtų galima laikyti diagnostiniais ir reikšmės „viena šeštoji dalis saiko“ atsiradimą vietoj laukiamos „dvyliktoji dalis“ aiškinti taip, kaip darė W. Smoczyńskis.

Bet latvių kalbos žodžių turinys, išskyrus „vienas trečdalis“, rodo lyginį, porinį dalių skaičiavimą: viena antroji, šeštadalis, aštuntadalis, dešimtadalis, viena dvyliktoji. Latvių kalba galbūt atspindi senesnę skaičiavimo sistemą. Porinio skaičiavimo sistema atsispindi ir lietuvių kalboje: *dvõlikis* „2 gorčių saikas (koniuszka)“, „6 gorčių saikas“. Tai leidžia nagrinėjamąjį reiškinį interpretuoti šitaip: prie lietuvių kalboje paliudytų būdvardžių *likas* (be kirčio), *liẽkas* „neporinis, nelyginis, be poros“ (LKŽ VII 416, 490) (plg. dar *Žąsino plunksnų tur būti lykėms: 5, 7, 9... Jei 19 plunksnų – geras veislei* (Žemalė, Mažeikių r. [LKŽ VII 491], kur pavartotas *lykė* [be kirčio] reiškia neporinį skaičių) pridėjus skaitvardžio „2“ pavadinimą **du̯ō-*, susidarę junginiai **du̯ō- & *lik-, du̯ō- &*leik-* turėjo jau reikšti lyginius, porinius dydžius.

Forma *duo* „du“ žinoma iš A. Baranausko Linkuvos parapijoje užrašytos pasakos teksto: *duo jaucz* „du jaučius“, *dŭò razumñ'n'* „du rozumni“, *duò bróle* „du broliai“ (dėl rašybos plg. *tuò, juòs*).[366] Ji sutampa su žemaičių tarmių *dou*.[367] Latvių kalboje šioms formoms atliepia lejzemniekų tarmių forma *duo,* paliudyta dūrinių *duo-tiek* (1685 m. Adolfi gramatika), *duo-kārt* ir *duo-reiz* (minėtoji Adolfi gramatika ir 1737 m. *Lotavica grammatica*).[368] Šitos formos, matyt, išriedėjusios iš pirmykštės lyties **dvúo* < blt. **d(u)vō* < ide. **d(u)u̯ō*. Kadangi vienskiemeniuose žodžiuose dvibalsis *uo* lietuvių kalboje paprastai išlaikomas (plg. instr. sing. *tuõ, juõ, kuõ*), **dúo* (aukštaičių rytiečių *duo,* žemaičių *dou*) virtimas *dù* negalėtų būti fonetinis, veikiau tai analogijos padarinys: **dúo gerúo namúo* (plg. *gerúoju*) fonetiškai pirmiausia bus pasikeitęs į **dúo gerù namù,* bet vėliau jau analogiškai į *dù gerù namù*.[369] Kitų kalbų atitikmenys yra s. sl. *dъva, dva,* s. ind. (vedų) *d(u)vā,* gr. (Homero) δύω. Be to, manoma, kad šio skaitvardžio būta ir nekaitomos formos ide. **d(u)u̯o* (gr. δύο, got. *twa*).[370] Maža to, ši forma randama arm. *erkotasin* „dvylika“ (*erko-* < **d[u]u̯o*) ir toch. *ñäkte-ne* „dievų pora“ (su *-te-* iš **-to-* < **d[u]u̯o*). Manoma, kad ide. forma **d(u)u̯o* bus atsiradusi šalia **d(u)u̯oh₁* išlaikytos formų s. sl. *dъva, dva,* s. ind. (vedų) *d(u)vā,* gr. (Homero) δύω, prieš pauzę iškritus laringalui.[371] Jos baltiškąjį atitikmenį **d(u)va* būtų išlaikęs lat. dial. *dvalikts* (Gramzda) (jeigu šio žodžio balsis *a* tikrai trumpas).

Šitas istorinis lyginamasis kontekstas pakankamai motyvuotai leidžia teigti, kad pradinės toponimo *Déltuva* lytys buvo **D(u̯)ō-u̯iltuvā*/**D(u̯)a-u̯iltuvā, *D(u̯)ō-u̯eltuvā* /**D(u̯)a-u̯eltuvā, *D(u̯)ō-u̯altuvā*/**D(u̯)a-u̯altuvā* ir turėjo reikšmę „du būriai (karių)“. Kalbant apie pirmąjį sandą, su lat. dial. *dvalikts* (jeigu balsis *a* iš tikrųjų trumpas) sutaptų *Dalwiltwa* (< **Daviltuva*). Iš šių formų balsių asimiliacijos keliu (*a–e*/*a–i* > *e–e*/*e–i*) būtų atsiradusios lytys **D(u̯)e-u̯iltuvā* /**D(u̯)e-u̯eltuvā*. Kita vertus, neatmestina ir pirminio varianto su **Du̯e-* galimybė. Forma **Du̯e-* galėjo būti abstrahuota iš proporcijos *dvejì* : *x* = *trejì* : *trẽčias,* kur *x* = **dve-*.

Panašūs trakų vietovardžiai Δεβελτός, Δευελτός, *Develton* ir kt. istoriškai su nagrinėjamais lietuvių vardais negali ką nors bendra turėti, nes jais žymimi objektai buvo žemose, pelkėtose vietose, pvz., prie marių įlankos ir pan., ir pradžioje juos bandyta vesti iš ide. **dh(e)u̯el-* „sūkuriuoti, drumstis“.[372] Kad iš tikrųjų Δεβελτός skaitytinas su *-b-*, patvirtina Ammianus Marcellinus, pateikęs formą *Dibaltum* (XXXI 8, 9) IV a. antrojoje pusėje. Etimologškai jis jungiamas su frigų vietovės pavadinimu Βέλτη·χωρίον Φρυγικόν Hesychius, toliau šie toponi-

[366] *Litauische Mundarten,* gesammelt von A. Baranowski, Band I: Texte aus dem Weberschen Nachlass herausgegeben von Dr. Franz Specht, Leipzig, 1920, 147, 148.

[367] *Живая Старина,* III, 1898, 526.

[368] Endzelīns J. *Latviešu valodas skaņas un formas,* Rīgā, 1938, 125-126; Idem. *Latviešu valodas gramatika,* 484.

[369] Mažiulis V. Apie lietuvių kalbos skaitvardžius. – *Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai,* 49-50.

[370] Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* I, 762.

[371] Malzahn M. Die nominalen Flexionsendungen des idg. Duals. – *Historische Sprachforschung,* 112 (2), 1999, 207.

[372] Detschew D. *Die thrakischen Sprachreste,* 122-123.

mai siejami su alb. *baltë* „dumblas; molis“, rum. *baltă* „pelkė; stovintis vanduo“, slavų pelkės pavadinimu **bolto* ir liet. *báltas*.[373] Bet jie yra svarbūs kitu požiūriu, būtent, išsiskiriančiu elementu Δε-, kuris traktuojamas kaip skaitvardis „du“. Ilirų vietovardis *Dimallum,* alb. *Dimale* skaidomas į *Di-* ir *-mal-* ir interpretuojamas kaip „du kalnai“,[374] plg. alb. *mal(-i)* „kalnas“, kurio etimologinis atitikmuo yra lat. *mala* „kraštas, briauna; (upės, ežero) krantas“, liet. *lýg-mala* „krašto (indo) aukštis, kranto (upės) aukštis...“, *lýg-malas* adj. „lygus su kraštais, pilnas iki kraštų, sklidinas“ antrasis sandas. Δε-, *Di-* struktūra ir kilmė neaiški, galbūt išsirutulioję iš **dṵe-*, **dṵi-*, tačiau plg. liet. *dvì-gubas, dvì-linkas, dvì-ragis* „kas su dviem ragais“.

Nom.-acc. dualis (*dù*) *výru* turi galūnę *-u,* kilusią iš akūtinės *-úo-* (plg. *gerúoju*), ir todėl ji kartu su gr. -ω (plg. ἵππω „du arkliu“) tęsia ide. **-ṓ* (<**-oh*$_1$) – buvus laringalą rodo lietuvių kalbos akūtinė intonacija. Nom.-acc. dualis fleksijos **-h*$_1$ buvimas jau seniai atpažintas ir tokiose dviskaitos formose kaip liet. *du žmûne* (Daukšos Postilė), gr. πόδε „dvi kojos“.[375] Šių dviskaitos formų fleksija *-e* kartu su tokia pat galūne tocharų kalbose (plg. toch. B *paine,* A *peṃ* „abi kojos“ < prototoch. **pay-ä-n* < ide. **pode*) dabar kildinama iš **-h*$_1$*e,* o pastaroji laikoma apofoniniu nom.-acc. dualis fleksijos **-h*$_1$ variantu.[376] Kadangi nom.-acc. dualis **-ṓ* (<**-oh*$_1$) sutampa su skaitvardžio „du“ formos **d(u)ṵ-oh*$_1$ pabaiga, apofoninis variantas **-h*$_1$*e* galėjo būti analogiškai perkeltas ir į šio skaitvardžio paradigmą: **d(u)ṵ-* + **-h*$_1$*e* > **d(u)ṵ-h*$_1$*e* > **d(u)ṵ-e* > **dṵe* > *de-*. Minėtų toponimų *Di-* galbūt atspindi morfemos **De-* redukuotą balsio *e* variantą: **de-* > **d*^{e}*-* > *di-*.

Lat. dial. *vil̂te* „būrys, pulkas (šunų)“ žinomas iš raštų (pvz., Kaudzyčių „Matininkų laikai“), bet vartojamas ir gyvojoje kalboje: *Suņi gāja viltēm vien* „Šunes ėjo pulkais“ (Vecpiebalga [ME IV 596]). Etimologinis jo atitikmuo galėtų būti tocharų kalbų tūkstančio pavadinimas A *wälts,* B *yaltse,* kuris su priebalsio *t* palatalizacija (> *ts*) prieš priešakinės eilės balsį arba *j* yra išriedėjęs iš prolytės **ṵeltio-m* neutr. su pirmine reikšme „didelis skaičius“ [377] ir kurį dar A. Meillet susiejo su s. sl. *velьjь,* s. sl., s. rus. *velьmi* „daug; labai“, s. sl. *velikъ* „didelis; stiprus, galingas“, taip pat „tūkstantis“.[378] Tad pirminę abiejų daiktavardžių reikšmę galima apibrėžti kaip „(ko nors) didelis skaičius; būrys, pulkas“. Lat. dial. *vil̂te* „būrys, pulkas (šunų)“ ir lietuvių pavardė *Dovil̂tis* rodo šaknyje buvus akūtinę priegaidę: **vílt-* < **-ṵlHt-*.

[373] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A-D), 190; Нерознак В. П. *Палеобалканские языки,* 140-141.

[374] Crevatin F. Note frigie II: „Beltā“. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 87 (2), 1973, 212-213.

[375] Bammesberger A. *Studien zur Laryngaltheorie,* Göttingen, 1984, 52-54.

[376] Oettinger N. Der indogermanische Nominativ Dual aus laryngalistischer Sicht. – *Die Laryngaltheorie,* hrsg. von Alfred Bammesberger, Heidelberg, 1988, 355-359; Malzahn M. Die nominalen Flexionsendungen des idg. Duals. – *Historische Sprachforschung,* 112 (2), 1999, 205, 209 ir tolesni.

[377] Van Windekens A. J. *Le tokharien confronté avec les autres langues indo-européennes,* I, Louvain, 1976, 555; Adams D. Q. *A Dictionary of Tocharian B,* 486.

[378] Meillet A. Les noms de nombres en tokharien B. – *Mémoires de la Société de Linguistique,* 17, Paris, 1911–1912, 292.

Su lat. dial. *vil̀te* „būrys, pulkas (šunų)“, toch. A *wälts,* B *yaltse* „tūkstantis“ (< *„didelis skaičius“) ir reikia sieti vietovardžio *Déltuva* antrąjį sandą *-u̯l̥t-/*-u̯elt-/*-u̯olt-.

Dewilto (1385 m.) (3 x), randamas Ordino žvalgų pranešimuose, kaip minėta, priesagos *-ava* ar *-uva* neturi, todėl, labai galimas daiktas, pagal kilmę yra dviskaitos forma **D(u̯)a-u̯iltō* „du būriu (karių)“, plg. liet. *dù vilkù* (su *-u* iš ide. **-ō*). Atitinkamai būta ir nom.-acc. du. **D(u̯)ō-u̯iltō.* Tad priesagos *-ava, -uva* nagrinėjamo vietovardžio struktūroje bus pasirodžiusios vėliau, kai pradinė dualinė prasmė buvo užmiršta ir jo reikšmė buvo imta suvokti kaip kuopinė, kolektyvinė („būriai [karių]“).

Dabar Lietuvoje pavardę *Déltuva* turi 35 šeimos, jos variantą *Déltuvas* – 20 šeimų.[379] Jų pamatą sudaro, matyt, **Dẽveltuva,* taigi forma, žyminti individą, tačiau neabejotinai ta pati kaip ir miesto vardo, turėjusio kuopinę kolektyvinę reikšmę. Semasiologiniu požiūriu galima palyginti liet. *kéltuva* „galvijas, gyvulys“ : sing. coll. „galvijų būrys; banda“ (LKŽ V 551); vok. *Wache* „sargyba, apsauga“ : „sargybinis“; mold. ir rum. *femeie* fem. (plur. *femeile*) „moteris; žmona“ : lot. *familia* „šeima, šeimyna, namiškiai; šeimyna, tarnai, vergai...“; serb.-kr. *čèljâd (чељâд)* fem. „moterys, šeima; šeimyna, tarnai“ : *čeljáde (челjàде)* „moteris; šeimininkė“;[380] rus. *semjá (семья)* „šeima“ : „žmona“ (šnekamojoje kalboje ir tautosakoje).[381] Kaip matyti, individualioji reikšmė išrieda iš kuopinės, kolektyvinės reikšmės, ir vargu ar galėjo būti atvirkščiai. Todėl vietovardžio *Déltuva* negalima kildinti iš asmenvardžio. Atitinkamai pavardės, pradžioje asmenvardžiai *Dóviltis, Dovìltis, Doviĺčius*, yra su priklausymą žyminčia priesaga *-i(i̯)o-*, taip pat su priesaga *-i̯u-* pasidaryti iš vietovardžio: **D(u̯)ō-u̯ilt-i(i̯)o-* „Deltuvai priklausantys, Deltuvos“ ← **Dōvilt-* ← **D(u̯)ō-u̯iltō*. Kadangi tai vediniai, suprantamas darosi ir jų kirčio vietos svyravimas, o pradinė forma, matyt, turėjo kirtį pirmajame skiemenyje, plg. *Déltuva* (< **Dẽveltuva*) ir *Dóviltis*.

[379] *Lietuvių pavardžių žodynas* (A–K), 482.

[380] Раевский Н., Габинский М. *Скурт дикционар этимоложик ал лимбий молдовенешть,* Кишинэу, 1978, 454.

[381] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* III, 600.

**D(u̯)a-u̯iltō* „du būriu (karių)“, kaip minėta, gali būti dviskaitos forma, plg. liet. *dù vilkù* (su *-u* < **-uo* iš ide. **-ō* < **-oh*$_1$) ir nom. plur. got. *dagōs* „dienos“ (< **-ō-s* < **-o-es*). II a. po Kr. egzistavęs etnonimas *veltai* (Οὐέλται), formaliai žiūrint, laikytinas *o* kamieno nom. plur. forma **u̯eltai* „būriai (karių)“, bet dar neturėjusia sando **d(u̯)ō-* „du“.

Etnonimas *veltai* (Οὐέλται) turi tą pačią galūnę kaip ir to paties Ptolemajo *Geografijoje* randamas vienas iš gentivardžių Γαλίνδαι και Σουδινοί. Galūnių *-ai* ir *-oi* santykį nėra lengva paaiškinti. Galūnė *-oi* čia gali būti *o* kamieno vardažodžių nom. plur. fleksija, plg. dabartinės lietuvių kalbos *vilkaĩ* su *-ai* iš ide. **-oi,* dar plg. gr. λύκοι. Bet kas yra galūnė *-ai,* galima tik spėlioti. Be Γαλίνδαι, ją turi ir Herodoto etnonimai, pvz., Σκύθαι γεωργοί – skitai artojai (Herodot IV 18), Μυκῆναι – Mikėnai, bet jo yra ir Ἀνδροφάγοι su nekirčiuotu *-oi*. Aišku tik tiek: kadangi galūnė *-ai* yra greta *-oi*, iš jos ji negali būti fonetiškai kilusi. Didesnės reikšmės, atrodo, negalima teikti nė tam faktui,

kad galūnė *-ai* yra nekirčiuota, o *-oi* – kirčiuota, taigi manyti, – turint galvoje ide. *o* baltų prokalbėje pakitimą į *a,* – kad *-oi* nekirčiuotas išvirto į *-ai,* o kirčiuotas liko sveikas, neleidžia duomenų trūkumas. Galbūt čia pasireiškė graikų kalbos (informantų ar ir paties *Geografijos* autoriaus) įtaka. Graikų kalba tiek vardažodžių baritonų, tiek oksitonų nom. plur. formoje turi tą pačią galūnę *-oi,* plg. ἵπποι „arkliai" : ἀδελφοί „broliai", bet *ā* kamiene šalia moteriškosios giminės daiktavardžių buvo vartojami ir vyriškosios giminės vardažodžiai (pvz., πῡθιονίκᾱ „Pytijų žaidynių nugalėtojas") su nom. plur. galūne *-αι*.[382]

Kita vertus, atrodo, čia turime morfologinio (bet ne fonetinio) pobūdžio reiškinį. Dabar galima laikyti įrodyta dar pereitame amžiuje indoeuropiečių istorinėje lyginamojoje kalbotyroje (J. Schmidto ir dar prieš jį dirbusių komparatyvistų) iškeltą tezę, kad indoeuropiečių prokalbė ankstyvaisiais raidos etapais moteriškos giminės (femininum) neturėjo. Vietoj jos egzistavo kuopos, kolektyvo kategorija, kurios prigimtis buvusi ne fleksinė, bet derivacinė. Jos formantas buvo **-eh$_2$-* (> **-ah$_2$-* > **-ā-*), o gramatiškai ji reiškėsi kaip bevardės giminės (neutrum) vienaskaita.[383] Indoeuropiečių kalbose paliudytos moteriškos giminės (femininum) daiktavardžių su **-ā-* (< **-ah$_2$-* < **-eh$_2$-*) pamatas pradžioje buvo kuopinės kolektyvinės reikšmės vediniai ir abstraktai, kuriems sudaryti ir buvusi vartojama minėta priesaga.[384] Kadangi kuopos, kolektyvo kategorija buvo derivacinė, indoeuropiečių prokalbėje kolektyvinė forma buvo sudarinėjama ne tik iš bevardės (neutrum), bet ir iš bendrosios giminės (genus commune [masc./fem.]) vardažodžių. Kuopos, kolektyvo kategorijos virtimas daugiskaita (pluralis) implikavo tai, kad kuopos, kolektyvo kategorija iš darybinės pasidarė fleksinė. Tai reiškia, kad iš kuopos, kolektyvo darinių kilusios daugiskaitos formos paprastai buvo ribojamos neutrum sistema, t. y. tik čia jos funkcionavo kaip daugiskaitos formos. Vadinasi, nom.-acc. plur. neutrum formos (plg. lot. *locus* „vieta" : plur. *loca*) pagrindą sudarė kolektyvo vienaskaitos vedinys,[385] mat ide. sinchroninėje sistemoje kuopos, kolektyvo dariniai buvo suvokiami ir funkcionavo kaip vienaskaita. Iš čia eina dvi svarbios implikacijos: pirma, jų predikatas reiškiamas vienaskaitos forma, pvz., gr. τὰ ζῷα τρέχει „gyvuliai (tai yra, visa kas gyva) bėga", o antra, daugelyje ide. kalbų nemažai *o*-kamienių daiktavardžių daugiskaitos forma buvo daroma su neutrum galūne *-ā,* plg. lot. *locus* „vieta" : plur. *loca (locī),* gr. κύκλος „ratas" : κύκλα (κύκλοι).[386] Ypač svarbu, kad tarp tokiu būdu atsiradusių *ā* kamieno daiktavardžių, kurie, kaip sakyta, buvo moteriškos giminės, pasitaiko, tiesa, kur kas mažiau – ir vyriškosios giminės daiktavardžių, kurie yra niekas kitas kaip perįprasminti moteriškos giminės kolektyviniai abstraktai, plg. gr. νεᾱνίᾱς masc. „jaunuolis", s. sl. *junoša* „t. p." su pirmine reikšme „jaunystė, jaunatvė".[387] Baltų kalbose

[382] Rix H. *Historische Grammmatik des Griechischen,* 129-130.

[383] Harðarson J. A. Zum urindogermanischen Kollektivum. – *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft,* Heft 48, 1987, 88.

[384] Ibid., 101.

[385] Ibid., 83-84.

[386] Ibid, 78, 84.

[387] Rix H. *Historische Grammatik des Griechischen,* 129.

taip pat randama nemaža daiktavardžių, anksčiau priklausiusių derivacinei *collectiva* ir *abstracta* kategorijai.[388]

Graikų kalboje *ā* kamieno daiktavardžiai buvo moteriškos ir rečiau vyriškos giminės. Ide. prokalbėje eh_2kamieno vyriškos giminės daiktavardžiai buvo tik šakniažodžiai (Wurzelnomina), tokie kaip **roth$_2$oi-steh$_2$-* (s. ind. *rathe-ṣṭā́-s* „vežime stovintis (tai yra vežimo kovotojas)" arba **en-k^{u}oleh$_2$-* (lot. *incola* „naujakurys"). Manoma, kad *ā* kamieno vyriškos giminės daiktavardžiai graikų kalboje atsirado arba formaliai priderinus prie vėliau išnykusių šakniažodžių, arba iš dalies perįprasminus moteriškos giminės kolektyvinius kuopinius abstraktus, plg. jau minėtus gr. νεᾱνίᾱς masc. „jaunuolis", s. sl. *junoša* „t. p." su pirmine reikšme „jaunystė, jaunatvė", dar plg. vok. *Wache* fem. „sargyba; sargybinis". Tad suprantama, kad nom. plur. formų galūnė graikų kalboje yra *-ai,* plg. gr. τιμαί „kaina; garbė",[389] Kretos-Mikėnų graikų *e-re-ta* subst. masc. nom. plur. = *eretai* „irkluotojai" (nom. plur. *-ai* niekada neatstatoma su *ā*! kaip *e-re-ta-o* gen. plur. = *eretāōn*), plg. gr. ἐρέτης masc. „irkluotojas"[390] (tos pačios šaknies kaip liet. *ìrti* (*ìria, ýrė*) „plaukti laiveliu su irklais, irkluoti"). Šios rūšies galūnę randame ir lotynų kalboje, plg. lot. *terrae* „žemė" su *-ae* iš **-āi*.[391] Tai, kad ši galūnė yra įvardinės kilmės, šiuo atveju yra antraeilis dalykas.

Kita vertus, šios ide. *collectiva* teorijos rėmuose nėra negalimà koncepcija, kad indoeuropiečių prokalbėje ankstyvaisiais raidos etapais kaip nekaitomi bevardės giminės (neutrum) vardažodžiai, turėję kuopinę kolektyvinę reikšmę, galėjo funkcionuoti ir formos su **-ai* (**-oi*)/**-ei*. Skaičiaus kategorija (vienaskaita : daugiskaita) jose, aišku, negalėjo būti skiriama. Mat atskirose ide. kalbose *ā* kamieno paradigmoje pasitaiko nemaža formų su *-ai-,* kurias geriausiai galima paaiškinti suponuojant kamieną **-eh$_2$i* (> **-āi*).[392] Vadinasi, pradžioje galūnės **-ai* (**-oi*)/**-ei* bus funkcionavusios kaip produktyvus formantas būriui, kuopai (žmonių, daiktų ir pan.) reikšti, bet ne kaip daugiskaitos rodiklis. Bet vėliau formos su **-ai* (**-oi*)/**-ei,* būdamos neutrum ir turėdamos kuopinę kolektyvi-

[388] Stundžia B. Dėl baltų *ŏ*-/*ā*-kamienių daiktavardžių gretybių. – *Baltistica,* XIV (2), 1978, 118; Idem. Daugiskaitiniai asmenvardiniai oikonimai ir jų reikšmė linksniavimo bei kirčiavimo sistemų rekonstrukcijai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXI, 1981, 185-196; Дектярев В. И. Рефлексы индоевропейской формы собирательности на **-ā* в балтийских и славянских языках. – *Baltistica, IV priedas,* Vilnius, 1994, 29-41. Dėl kolektyvo kategorijos žr. Valeckienė A. Lietuvių kalbos bevardės giminės įvardžių kilmė. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XVIII, 1978, 73-74; Idem. *Lietuvių kalbos gramatinė sistema,* Vilnius, 1984, 205 (ir tolesni).

[389] Rix H. *Historische Grammatik des Griechischen,* 133.

[390] Молчанов А. А., Нерознак В. П., Шарыпкин С. Я. *Памятники древнейшей греческой письменности,* Москва, 1988, 111, 138.

[391] Meiser G. *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache,* 132.

[392] Rasmussen J. E. Zu den idg. **-eh$_2$i-* Stämmen. – *Studia Linguistica,* 27, 1973, 90 (ir tolesni); Georgijev V. Die luwischen Abstracta auf *-ahi,* die hethitischen Nomina actionis auf *-(a)ai-* und die *ā* Stämme. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 88, 1974, 117-121.

nę reikšmę, galėjo būti įtrauktos į *o*-kamienių vardažodžių paradigmą ir pliuralizuotos.[393] Taip interpretavus formas su **-ai* (**-oi*)/**-ei,* kiek aiškėja ir iš pažiūros keistos prūsų kalbos *ā* kamieno vardažodžių formos. Prūsų kalbos trečiojo katekizmo (III) tekste randamos tokios, atrodo, nekaitomos formos: nom. sing. fem. *nouſā menſai* „mūsų kūnas“ (III 55), *Kērmiſkai īdai* „kūniškas valgymas“ (III 75), gen. sing. fem. *etnīſtis bhe Dāiai [...] madlīt turrimai* „malonės bei dovanos...prašyti turime“ (III 111) ir kt. Įdomu, kad *menſai* yra tolygus Elbingo žodynėlio (E 154) *Menſo,* ir tai savo ruožtu rodo, kad, pirma, *menſai* gali būti kuopinės formos su kolektyvine reikšme reliktas – kaip ir pr. *yccroy* „blauzda (t. y. blauzdos minkštimas)“ < **ikrāi,* plg. liet. *ìkrai* „ blauzdos minkštimas“, ir antra, ji formaliai sutampa su nom. plur. fem. gr. χώραι „vieta; šalis; žemė“, lot. *terrae* „žemė; dirva“ (su *-ae* iš **-āi*).[394] Naujausių tyrimų duomenimis, lietuvių kalbos bevardės giminės forma *taĩ* remiasi kamienu **tā-*,[395] kuris pagal kilmę buvo kolektyvo forma ir žymėjo neskaidomą visumą, pulką, kuopą, krūvą, nediferencijuojamą kontinuumą.[396]

Jeigu taip, galima ryžtis hipotezei, kad paliudyta etnonimo forma *veltai* (Οὐέλται) su šaknies kirčiu atspindi **veltai* ir gyvavo greta kuopinės kolektyvinės reikšmės **Veltā* (kirtis šaknyje) arba – dar geriau – greta *Dewilto* kaip kad *galìndai* (Γαλίνδαι) < **galindai* buvo šalia **Galìndā*. Be to, semantiškai ir formaliai tarp *veltai* (Οὐέλται) ir **Veltā* gali būti toks pat santykis kaip tarp pr. *menſai* (*ā* kamieno nom. sing. fem.), Elbingo žodynėlio *menſo* (greičiausiai nom. plur. neutr., plg. s. sl. *męsa*) ir III katekizmo *mensā,* formaliai tapataus su *menſo,* bet jau suvokto kaip *ā* kamieno nom. sing.[397]

Tarp *veltai* (Οὐέλται) ir vėlesnių priesagų *-ava, -uva* vedinių **(D[u̯]ō)u̯eltava/u̯eltuva,* matyt, būta tokio paties struktūrinio bei semantinio santykio kaip ir tarp, pvz., *Sudi* (plg. *terra Sudorum* „Sūduvių žemė“ [1420 m.], *Sudland* [1422 m.]) = baltų **Sūdai* ir *Zudua* (apie 1230 m.) = **Sūduva, Sūdavà* (acc. sing. *Sū́davą*) (kaimas, Augalai, Vilkaviškio r.); XVI a. (Spruogis) *Korši (Коршu)* (kaimas, Karšuvos vls.) (= liet. **Karšai* arba **Karšiai*) ir *Karšovo (Каршово), Koršovo (Коршово)* (dvarai, Viduklės ir Karšuvos vls.), *Káršuva* (kaimas, Skaudvilė, Tauragės r.); lat. *leĩši* „lietuviai“ < **leitu̯ai* ir *Lietuvà,* dial. *Lietavà*; *Dainiaĩ* (kaimai, Šakių, Jurbarko, Raseinių, Kaišiadorių, Trakų, Ignalinos ir kt. r.): *Dainavà* (acc. sing. *Daĩnavą*) (kaimas, Varėnos, Šalčininkų, Vilniaus, Kaišiadorių ir kt. r.) (kai kuriuose iš jų senovėje galėjo gyventi žmonių iš dainuvių genties). Reikia pabrėžti, kad tarp šių daugiskaitos formų seniau galėjo būti ir archajinių kuopinės kolektyvinės reikšmės formų su **-(i̯)āi*. Vadinasi, *Déltuva* per tarpinę formą

[393] Palmaitis M. L. The New Look of Indo-European Declension (Thematic Stems). – *Indogermanische Forschungen,* 86, 1981, 88-89.

[394] Palmaitis M. L. Borussica. – *Baltistica,* XXV (2), 1989, 126-128; Дектярев В. И. Рефлексы индоевропейской формы собирательности на **-ā* в балтийских и славянских языках. – *Baltistica, IV priedas,* Vilnius, 1994,39.

[395] Valeckienė A. *Lietuvių kalbos gramatinė sistema,* 211.

[396] Stang Chr. S. Zum indoeuropäischen Kollektivum. – Idem. *Opuscula linguistica*. Ausgewählte Aufsätze und Abhandlungen, Oslo, 1970, 16, 23.

[397] Endzelīns J. *Senprūšu valoda,* 62, 68.

**Dẽveltuva* greičiausiai tęsia **D(u̯)a-u̯iltō* „du būriai (karių)“, o etnonimas *veltai* (Οὐέλται), formaliai žiūrint, laikytinas *o* kamieno nom. plur. forma **u̯eltai* „būriai (karių)“, ir II a. po Kr., matyt, dar neturėjo sando **d(u̯)ō-* „du“.

Deltuvos šiaurės vakarų pusėje buvo Šiaulių žemė. Pavadinimas *Šiauliaĩ*, be jokios abejonės, kilęs iš bendrinio daiktavardžio *šiaulỹs* (acc. sing. *šiaũlį*) daugiskaitinės formos *šiauliaĩ* „kas moka šaudyti, medžiotojai; šautuvais ginkluoti žmonės, kariai“ (LKŽ XIV 720).[398] Sprendžiant iš *Lietuvių kalbos žodyno* (XIV 720) duomenų, *šiaulỹs* yra pažįstamas ir vartojamas žemaičių ir vakarų aukštaičių; be to, jis su priesaga *-l-* yra išsivestas iš šaknies, kurią turi žemaičių tarmės žodis *šiáutuvas* (LKŽ XIV 731). Kaip matyti, greta *šáuti (-na, šóvė)* būta tos pačios reikšmės veiksmažodžio **šēu-* (> **šjáu-* > *šiáu-*),[399] iš kurio ir kilo *šiaulỹs* bei Šiaulių miesto vardas. Tad žemei bei joje gyvenusiems žmonėms vardą bus davęs joje dislokuotų karių, gynybinio posto ar forto pavadinimas, kuris pamažu į užmaršt galėjo nustumti genties vardą. Iš istorinių, pirmiausia Vokiečių ordino Livonijos dalies, dokumentų matyti, kad Šiaulių žemės gyventojai buvo žemaičiai.[400] Lietuvių ir Volynės kunigaikščių 1219 m. sutartyje ketvirtoje vietoje minimi lietuvių kunigaikščiai Bulionys, ar Bulioniai, *(a se Buleviči – Višimut, Edivil, Sprudeika [a ce Булевичи – Вишимут, Едивил, Спрудейка])*, istorikų lokalizuojami Šiaulių žemėje, ir pats vardas, kaip matome, atstatomas į lietuvių kalbą *Bulionys* arba *Bulioniai*.[401] Kunigaikščių vardų rekonstrukciją patvirtina realiai egzistuojančios pavardės *Buliónis* (Kaunas – 8 šeimos) ir *Bùlionas* (Šilalė – 1 šeima). Kurtuvėnų apylinkėje (Šiaulių r.) yra kaimas *Bulėnai*, kurio pavadinimas, aišku, yra atsiradęs iš pavardės. Šiaulių apylinkėse bei gretimuose rajonuose paplitusios štai tokios pavardės: *Bulà* (Šiauliai, Pakruojis, Pašvitinys, Radviliškis, Stačiūnai, Pakruojo r.; Pabradė, Švenčionių r.; Šumskas, Vilniaus r.), *Bulỹs* (Šiauliai, Joniškis), *Bùlis* (Žagarė, Žeimelis ir Zarasai), *Buláitis* (Pakruojis ir Kaunas), *Bùlitas* (Joniškis).[402] Šaknies *Bul-* pavardžių koncentraciją Šiaulių apylinkėse bei gretimuose Šiaurės Lietuvos rajonuose galima argumentuotai paaiškinti prielaida, kad Šiaulių žemėje kadaise, patriarchalinės bendruomenės laikais, gyventa to vardo galingos patronimijos, gal ir genties, kurios palikuonys ir buvo minėtos sutarties kunigaikščiai. Šią prielaidą nesunku paremti lingvistiniais duomenimis. Antai vertas dėmesio lietuvių kunigaikščių vardo *Bulionys* (plg. pavardę *Buliónis*) ir ilyrų genties vardo Balkanuose *Buliones* (**Buliōnes*) sutapimas – priesagų ilgųjų balsių *ō* (> *uo*) ir *ā* (> *o*) kaita lietuvių kalboje yra reguliari. Ilyrų etnonimas *Buliones* yra siejamas su miesto pavadinimu *Tri-bulium* ir toliau lyginamas su graikų kalbos žodžiais φυλιος frazėje φυλιοι θεοί „filių dievai“, φῦλή fem. „giminė, gentis; filė (senovės graikų pirmykštės bendruomenės gentinis junginys, susidėjęs iš fratrijų)“, φῦλον neutr. „gentis“. Ilyrų miesto vardą

[398] Būga K. *Rinktiniai raštai*, II, 98, 348, 588.
[399] Ibid., 98, 317, 455, 588.
[400] Salys A. *Die žemaitischen Mundarten*, 34-36 [=Salys A. *Raštai*, IV. Lietuvių kalbos tarmės, Roma, 1992, 174-176].
[401] Gudavičius E. *Mindaugas*, 118, 170-171.
[402] *Lietuvių pavardžių žodynas* (A–K), Vilnius, 1985, 342-344.

Tri-bulium daro aiškų gr. τρί-φυλος „iš trijų filių susidedantis, tris files turintis“.[403] Šių bendrašaknių žodžių šaknyje kaitaliojasi *u* ir *ū* (ide. **bhul-*/**bhūl-*). Iš čia aiškėja, kad senojoje Lietuvoje, matyt, būta atskiros genties **bulā*, o lietuvių kalboje – žodžio **bulā* ir pan. reikšme „giminė, gentis“, iš kurio galėjo kilti visi čia nagrinėti asmenų bei vietų vardai.

Išaiškinus etnonimo *veltai* (Οὐέλται) atsiradimo aplinkybes, šią gentį ar genčių grupę hipotetiškai lokalizavus Viduro Lietuvoje ir konstatavus jos galimą karinį pobūdį, veltų byla toli gražu dar nėra baigta. Tačiau turima informacija ir jos pobūdis verčia prie mums rūpimų veltų eiti aplinkiniais keliais.

A. Sobolevskis iš I Novgorodo metraščio nuo 1198 m. ligi 1245 m. pamečiui išrašė žinias apie dažnus lietuvių puldinėjimus. Antai šis metraštis 1245 m. data pranešė: *Voevaša Litva okolo Toržku i Bežicy ... Pogoniša po nichъ .... so tferiči i dmitrovci ... i biša ja podъ Toropčetь. I knjažici ichъ vъbegoša vъ Toropecь ...* (*Воеваша Литва около Торжку и Бѣжицы ... Погониша по нихъ ... со тферичи и дмитровци ... и биша я подъ Торопчемь. И княжици ихъ въбѣгоша въ Торопець ...*). Pastaboje A. Sobolevskis pažymėjo, kad tuo metu Toržokas, matyt, priklausė Lietuvai.[404] Ir tai suprantama, nes persekiojami lietuviai įbėgo į Toropecą, kur jų niekas toliau nebesivijo. Remdamasis I Novgorodo metraščio, taip pat kitų rusų (pvz., Suzdalės) metraščių pranešimais, A. Sobolevskis iškėlė klausimą, kur galėję gyventi tie lietuviai, kurie taip dažnai puldinėdavę Smolensko, Novgorodo ir Tverės žemes. Į šį klausimą jis atsakė taip: „Aišku, kad ne arti Vilniaus ir Trakų“.[405] Kad iš Vilniaus ir Trakų apylinkių nusigautų iki Velikije Luki, lietuviams būtų reikėję pereiti per rusų gyvenamas Polocko kunigaikščių valdas, o kad iš ten pasiektų Zubcevą, Toržoką ir Bežicą, būtų reikėję perjoti ar pėstiems pereiti milžiniškus plotus. Vadinasi, darė išvadą A. Sobolevskis, lietuviai turėję gyventi ne prie Vilniaus ir Trakų, bet, matyt, rytinėje Polocko kunigaikštystės dalyje, tai yra vėlesnių Vitebsko ir Smolensko gubernijų ribose. Iš puldinėjimų krypties matyti, kad Usvjatas į šiaurę nuo Vitebsko buvo ta riba, už kurios Novgorodo kunigaikščiai toliau nesiryždavo lietuvių persekioti. Matyt, Lietuvių žemė (Литовская земля) prasidėjo į šiaurės vakarus nuo Usvjato Vitebsko gubernijos ribose, tęsėsi Vakarų Dvinos šiauriniu krantu. A. Sobolevskio manymu, be Toržoko, lietuviams priklausė Toropecas, Klinas ir Žižecas, įėję į Smolensko valsčių. Vakarų Dvina nuo Mežos žiočių beveik ligi jos ištakų taip pat buvusi lietuvių rankose. Šiaurės rytuose ribą sudarė Volga. Vazuza taip pat priklausė lietuviams. Protvos aukštupyje, prie dabartinės Verejos, A. Sobolevskio žodžiais, gyveno lietuvių šaka – Goljadь. Apskritai Lietuvių žemė užėmė dabartinių Vitebsko, Pskovo, Tverės, Maskvos ir – tai svarbiausia – Smolensko gubernijų dalį, labiausiai miškingą ir pelkėtą. Iš visų pusių ją supo Smolensko kunigaikščių valdos. Aplink ją įvairiomis kryptimis buvo pastatyti miestukai – tvirtovės.[406]

[403] Mann S. E. *An Albanian Historical Grammar,* Hamburg, 1977, III; Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* II, 1050.

[404] Соболевский А. И. Гдѣ жила Литва? – *Извѣстія Императорской Академіи Наукъ,* VI серіа, томъ V (2), С.-Петербургъ , 1911, 1051 (išn. 2).

[405] Ibid., 1052.

[406] Ibid., 1053.

Draugijos žurnale 1913 m. išspausdintame straipsnyje „Kalbų mokslas bei mūsų senovė“ K. Būga gana kritiškai atsiliepė apie šį A. Sobolevskio tyrinėjimą. Pabrėžęs, kad „Sobolevskio straipsnio nereikėtų praleisti negirdomis: čia liečiamas lietuvių gyvenamojo ploto klausimas, nelabai senų laikų – XII–XIII amžiaus“,[407] ir panagrinėjęs to krašto keletą vandenvardžių bei vietovardžių, K. Būga priėjo prie tokių išvadų: 1) „Nei kronikos, nei kalba visai nerodo, kad XII–XIII amžiuje būtų buvę lietuvių Smolensko kunigaikščių nuovadose“;[408] 2) „Ir Vilniaus bei Trakų lietuviai galėjo pasiekti Novgorodo ir Pskovo žemes, visai nekliudydami rusų gyvenamų Polotsko žemių. Lietuviai Novgorodan ir Pskovan geriausiai galėdavo nukeliauti iš Padauguvio pro Dinabarką ... ir Sėlpilį ... par sėlių (selones) ir latvių *(Лотыгола)* žemes“;[409] 3) „Vadinamoji „žemės kalba“ rodo, jog į vakarus nuo XII amžiaus galindų sienos prieš rusų atkeliavimą gyventa lietuvių giminaičių“;[410] tie lietuvių giminaičiai – tai galindai prie Protvos upės, rusų kronikose vadinami *Goljadь*. Tačiau M. Vasmeris A. Sobolevskiui pritarė ta prasme, kad, ištyręs nemažai Smolensko, Kalugos, Maskvos ir Tverės gubernijų geografinių pavadinimų, konstatavo, jog daugelis jų yra aiškiai baltiški ir, vadinasi, šiose srityse seniau gyventa baltų genčių, kurios pamažu buvo rusų išstumtos.[411]

Nežiūrint tyrinėtojų skepticizmo dėl A. Sobolevskio išvadų, rusų akademikas vis dėlto, atrodo, buvo teisus. Kad tai parodytume, pirma kiek apsistokime prie kalbamojo regiono rusų tarmių ypatybių, taip pat vieno kito ypatingesnio geografinio pavadinimo, po to persikelkime nuo Usvjato kiek toliau į pietvakarių pusę, į Obolę prie Oršos Baltarusijoje.

Rusų tarmėse, kurios dabar yra minėtų gubernijų teritorijoje ir tęsia krivičių tradiciją, dialektologai yra radę tokių fonetinių reiškinių, kurie nebūdingi slavų kalboms, pvz., diftongų (*Jauza* (upė), *Raušskaja* (krantinė), *Lauškin* (pavardė), dvigarsių su nosiniais priebalsiais (*Endova, Lanka, Lomna, Nemda* (vandenvardžiai), priebalsių *s* ir *š*, *z* ir *ž* kaitą (*Sankina* : *Šankinka, Drezna* : *Drežna*), *ch* keitimą *k* (pvz., *chleb* „duona“ tariamas *klep, pachatь* „arti“ – *pakatь*) ir kt.[412] Šios fonetinės ypatybės laikomos substratinių kalbų palikimu – galindų, bet, matyt, ir kitų baltų.

Vakarų Dvinos (Dauguvos) ištakų rajone, Tverės gubernijoje, yra upė *Žukopa*. Jos pavadinimas kilęs iš **Žukapē*, dūrinio, susidariusio iš baltų **žūka-*/**žuka-* „žuvis“ ir **apē* „upė“, plg. pr. *ape* „upė“.[413] Kad buvo **žūka-*/**žuka-* „žuvis“ su šaknies pradžios *ž-* pirmiausia rodo liet. *žùkmistras* „žvejybos vyresnysis, seniūnas“ ir *žùksparnis* „žuv-

[407] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 411.
[408] Ibid., 412, 414.
[409] Ibid., 412.
[410] Ibid., 415.
[411] Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. – *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften,* Phil.-Hist. Klasse, XXIV, Berlin, 1932, 240.
[412] Лекомцева М. И. К реконструкции фонологических систем языков голяди и днепровско-двинских балтов (I). – *Балто-славянские исследования 1980,* 52-61.
[413] Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. – *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften,* Phil.-Hist. Klasse, XXIV, Berlin, 1932, 235.

ėdra“ (LKŽ XX 986) (pirmasis dėmuo yra *žuka-* „žuvis“), dar plg. liet. *žūklỹs, žuklỹs* „žvejys“. Prūsų kalba taip pat turėjo atitkmenį *suckis /zukis/* „žuvis“.[414] Možaisko (Можайск) miesto netoli Maskvos pavadinimas kildinamas iš upėvardžio *Možaika (Можайка),* kurio šaltinis yra lietuviška forma **Mažója,*[415] plg. liet. *Mažóji Ìlma, Mažóji Srúoja, Mažóji Vingrė̃, Mažùpė, Mažė̀lis* (ežeras) ir kt. Svarbi ta ypatybė, kad paminėti upėvardžiai ir vietovardžiai yra išlaikę priebalsius *š* ir *ž,* kurie būdingi lietuvių kalbai (latvių kalboje čia yra *s* ir *z,* prūsų kalba taip pat turėjo *s* ir *z*). Įdomu, kad Tverės gubernijos Toržoko apylinkėse būta kaimo (gal ir dabar yra) *Litva (Литва).*[416] Tai galėtų patvirtinti A. Sobolevskio spėjimą, kad rusų metraščių Litva, puldinėjusi rusus, buvo lietuvių genties liekana, tiksliau – lietuvių tipo genties ar genčių grupės liekana rytuose.

Kamienus *Volotovk- (Волотовк-), Veljatovk- (Велятовк-)* turintys Baltarusijos toponimai dažnai aptinkami XVI–XVIII a. istorinuose šaltiniuose: pvz., *Volotovka (Волотовка)* (1570 m.), *Volotovki (Волотовки)* (1636–1677 m.) (kaimas), *Volotovki (Волотовки)* (1588 m.) (nedidelis miškas vidur lauko – visi Vitebsko vaivadijoje), *Volotovki (Волотовки)* (1618 m.) (nedidelis miškas vidur lauko), *Volotovki (Волотовки)* (1623 m.) (Polocko vaivadija), *Volotovka (Волотовка)* (1714 m.) (Vitebsko priemiestis, slabada už Dvinos), *Veljatovka (Велятовка)* (miestelis, Polocko vaivadija). Nemaža jų žinoma ir iš vėlesnių laikų, iš XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios, ir jie beveik visi telkiasi Vitebsko gubernijos plote: *Volotovka (Волотовка)* (du kaimai Vitebsko ir Polocko pavietuose), *Volotovka (Волотовка)* (dvaras), *Volotovka (Волотовка)* (palivarkas, Polocko pavietas), *Volotovki (Волотовки)* (dideli kaimai, Gorodoko, Lepelio, Nevelio ir Polocko pavietai), *Vlotovka (Влотовка)* (sic!) pilkapis, Veližo pavietas) ir kt. Tokių pavadinimų pasitaiko taip pat Minsko ir Smolensko gubernijose. Gyvojoje baltarusių kalboje daugiausia aptinkami mikroobjektų pavadinimai: *Valatoŭka (Валатоўка)* (laukas, nedidelis miškas vidur lauko, Mozyriaus r.), *Valatoŭki (Валатоўкі)* (laukas, šienaujama pieva, Glybockio r.), *Valatoŭki (Валатоўкі)* (nedideli miškai vidur laukų daugelyje Baltarusijos kaimų). Kamienus *Volotovk- (Волотовк-), Veljatovk- (Велятовк-)* turintys Baltarusijos (mikro)toponimai koncentruojasi Vitebsko apskrityje, Vakarų Dvinos (Dauguvos) šiauriniais pakraščiais, iš dalies pereina į Minsko apskrities ir Pskovo bei Smolensko žemių šiaurinius rajonus, užgriebdami ir pačius rytinius Latvijos rajonus. Turima dialektologinė ir archeologinė medžiaga rodo, kad apskritai daugiausia susikaupę geografinių pavadinimų su kamienu *Volotovk- (Волотовк)* yra šiaurinėje Baltarusijos da-

[414] Mažiulis V. *Prūsų kalbos paminklai,* II, 37, 329.

[415] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 418; Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. – *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften,* Phil.-Hist. Klasse, XXIV, Berlin, 1932, 234; Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 196.

[416] Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. – *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften,* Phil.-Hist. Klasse, XXIV, Berlin, 1932, 231.

lyje – Vitebsko apskrityje, ypač išilgai Vakarų Dvinos (Dauguvos) baseino ir Lužasnjankos, Obolės (kairiojo Dauguvos intako), Lučesos , Berezinos ir Lukomkos upių baseinuose. Įdomu, kad visur šiame plote kartu su gyvenvietėmis ir miškeliais vidur laukų yra išsibarstę ir pilkapiai, liaudies vadinami bendriniu žodžiu *valatoŭki (валатоўкі)*.[417] Žodžio *valatoŭka (валатоўка)* „pilkapis" sinonimai baltarusių kalboje yra *kurgán (курга́н)* „milžinkapis, pilkapis, piliakalnis", *kapéc (капе́ц)* „pasienio, paribio pilkapis; supilta kalva" (iš čia pasiskolintas liet. *kãpčius* „sukastas žemės kauburys lauko ribai, ežiai, sienai pažymėti..."). Jų vartojimo skirtumas tas, kad sukastos, supiltos žemės kauburius seni žmonės vadina *valataŭka (валатоўка)*, o jaunimas – *kurgán (курга́н)* arba *kapéc (капе́ц)*. Be to, senų žmonių įsitikinimu, *valataŭka (валатоўка)* (variantu *vъlataŭka [вълатоўка]*) vadinami apvalios formos pilkapiai, kur palaidoti volotai arba prancūzai, o etnografai yra pastebėję padavimų apie volotus ir pilkapius ryšį su baltarusių protėvių kultu. Kitaip sakant, valataukos *(валатоўкі)* – tai mitologinių volotų kapai. Žodis *valataŭka (валатоўка)* (variantas *vъlataŭka [вълатоўка]*) buvo plačiai vartojamas XV–XVIII a., tačiau tik buvusių Vitebsko ir Polocko vaivadijų žemių baltarusių tarmėse.

Tad kas galėjo būti tie volotai, baltarusių protėviai? Vieni spėjo, kad jie buvo finų gentis *čudь*, kitiems (pvz., M. Jermalovičiui) atrodė, kad jie galėjo būti baltų gentis veletai, krivičių migracijos nustumti į rytus.[418] Prieš šimtmetį ištyręs šešių grupių pilkapius Vitebsko gubernijos Dysnos ir Novoaleksandrovsko pavietuose ir Braslavo ežero pakrantėse, archeologas F. Pokrovskis priėjo prie išvados, kad valataukos šioje teritorijoje yra palikimas dviejų genčių – slavų dregovičių ir lietuvių.[419] Tačiau apskritai įvairiais atžvilgiais patikimesne laikoma prielaida, kad valataukos (валатоўкі) yra volotų, dabartinių baltarusių protėvių, kapai.[420] Šitokią išvadą patvirtina kalendorinės apeigos, egzistavusios atskirose vietose XX a. pradžioje. Antai buv. Dysnos paviete, taip pat Červenės apylinkėse būta papročio sodiečiams, ypač tiems, kurie save vadino šlėktomis, per Radaunicą (atminų dieną, Fomino savaitės pirmadienį arba antradienį) eiti į kapines paminėti velionių, bet pirmiausia būtinai užsukdavę į vieną iš apylinkėje esančių valataukų – pilkapių. Šitai ypač svarbu žinant baltarusių paprotį per Radaunicą minėti, gerbti tik mirusius savuosius, labai artimus giminaičius.

Archeologai mano, kad valataukos – pilkapiai kaip materialinės kultūros ir kulto reiškiniai gali siekti X–XII a., nes juose ryškus kūnų deginimo paprotys, būdingas V–XII a.,

[417] Kapylou I. Тапонімы з лексічнымі асновамі Волотовк-, Велятовк- як сімвал балта-славянскай еднасці. – *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodnio słowiańskich,* VIII, Z języka i kultury pogranicza, Białystok, 2002, 111-116.

[418] Ермаловіч М. *Старажытная Беларусь.* Полацкі і Новагародскі перыяды, Мінск, 1990, 40.

[419] Покровский Ф. В. *Изъ доисторическаго быта на славянско-литовской границѣ*, Вильно, 1894, 4.

[420] Kapylou I. Тапонімы з лексічнымі асновамі Волотовк-, Велятовк- як сімвал балта-славянскай еднасці. – *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodnio słowiańskich,* VIII, 2002, 114.

kada Baltarusijos teritorijoje ėmė klostytis etniniai procesai. Ankstyviausi valataukos – pilkapiai, archeologų nuomone, galėjo atsirasti Bancerovo kultūros periodu (V–VIII a.) šiaurinėje ir vidurinėje Baltarusijos dalyje. Įrodyta, kad Bancerovo kultūros išplitimas sutampa su teritorija krivičių genties, susiformavusios iš atsikėlusių slavų ir jų asimiliuotų vietinių gyventojų baltų. Archeologinės iškasenos patikimai leidžia daryti išvadą, kad šio regiono valataukose – pilkapiuose buvo laidojami slavizuoti baltai arba smarkiai baltiško tipo materialinės kultūros ir papročių paveikti slavai. Būdingas Bancerovo kultūros bruožas yra tas, kad šią kultūrą palikę žmonės gyveno atvirose neįtvirtintose kaimavietėse, – vadinasi, visuomeninė politinė organizacija jau galėjo garantuoti gyventojų saugumą tokioje didelėje teritorijoje, kurią užėmė Bancerovo kultūra. Negana to, prielaidą, kad gynybinę funkciją savo rankose galėjo turėti kariai volotai, remia kalbamojo periodo valataukose – pilkapiuose randami ginklai – ietys, kirviai, strėlės ir kt. Taip pat spėjama, kad jau Bancerovo kultūros laikotarpiu ėmė formuotis pirmieji valstybingumo pradai, kiek vėliau (VIII a.) peraugę į galingą genčių sąjungą, ir kad karinė organizacija, kurią sudarė kariai volotai, buvo valdžios pagrindas.[421]

Visu tuo, kas pasakyta, I. Kapyliovas ir grindė savo hipotezę, kad volotais vadinosi baltų–slavų bendruomenės atstovai, tai yra krivičiai, kurie realiai egzistavę ir socialiai reiškęsi kaip vadovaujanti privilegijuota grupė, iš dalies ir kaip karių sluoksnis. Turint galvoje, kad baltarusių tauta ir jos kalba susiformavo baltoslaviškojo etninio bei kalbinio substrato pagrindu, šio autoriaus supratimu, istorinėje perspektyvoje visiškai pagrįstai esą galima manyti, kad bltr. *vólat (вóлат)* „milžinas, didvyris“ kilme yra susijęs su tokiais baltų ir slavų kalbų žodžiais kaip liet. *valdýti, valdõvas, valdžià,* lat. *valdît* „valdyti“, *valdnieks* „valdovas“, rus. *vladétь (владéть)* „valdyti“, lenk. *władać* ir jų atitikmenimis kitose slavų kalbose.[422]

Apeliatyvo *valatoŭka (валатоўка)* „pilkapis“ ir kamienus *Volotovk- (Волотовк-), Veljatovk- (Велятовк-)* turinčių toponimų arealas maždaug sutampa su krivičių genties gyventa teritorija.[423] Didžiausia šių toponimų tirštuma driekiasi palei buvusį svarbiausią krivičių prekybos kelią, ypač „kelią iš variagų į graikus“, ėjusį Vakarų Dvinos (Dauguvos) upe. I. Kapyliovas spėjo, kad iš čia tikriausiai prasidėjo krivičių migracija į Baltarusijos šiaurę, į Berezinos aukštupį, ir dar toliau į pietryčių bei pietvakarių pusę.[424]

Bltr. *valatóŭka (валатóўка)* „pilkapis, kur palaidoti legendiniai milžinai volotai“,[425] dial. *valatóŭka (валатóўка)* „aukšta smėlėta vieta“,[426] plur. *valatóŭki (валатóўкі)* „ka-

[421] Ibid., 115.
[422] Ibid., 115.
[423] Алексеев Л. В. *Полоцкая земля.* Очерки истории Северной Белоруссии IX–XIII вв., Москва, 1966, 60.
[424] Kapylou I. Тапонімы з лексічнымі асновамі Волотовк-, Велятовк- як сімвал балта-славянскай еднасці. – *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodnio słowiańskich,* VIII, 115.
[425] *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы,* I (А–В), Мінск, 1977, 456.
[426] *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча,* I, Мінск, 1979, 272.

pinės“, senųjų raštų *volotovka (волотовка)* „pilkapis “ (1625, 1627, 1630, 1634 m.), *vlotovka (влотовка)* „t. p.“ (1632, 1634 m.)[427] yra su priesaga *-k-* išsivesti iš adj. *valatovy (валатовы)* (be kirčio), *vólat (во́лат)* „milžinas, didvyris“ vedinio.[428] Bltr. *vólat (во́лат),* plur. *vólace (во́лаце)* „nepaprastos jėgos ir sumanumo pasakų didvyris; aukšto ūgio ir didelės jėgos žmogus, milžinas“,[429] senųjų raštų *volotъ (волотъ)* „t. p.“,[430] *volot (волот)* „t. p.“ (Skorina – XVI a. I pusė)[431] žodžiai giminaičiai kitose slavų kalbose yra: rus. *vólot (во́лот)* „milžinas, didvyris“,[432] dial. *velet (велет)* „t. p.“, s. rus. *volotъ (волотъ)* „t. p.“, ukr. *vélet (ве́лет)* „t. p.“,[433] *véletenь (ве́летень)* „aukšto ūgio ir didelės jėgos žmogus liaudies tikėjimuose ir legendose“, plur. *véletni (ве́летни)*.[434]

Įsidėmėtinas taip pat faktas, kad baltarusių sutartinėje (pvz., elgetų) šnekoje arkliams vadinti yra vartojami žodžiai *vólot (во́лот)* „žirgas“, *volotína (волоти́на)* „arklys“, *volotók (волото́к)* „kumelys“.[435]

Nuo F. Miklosičiaus laikų su šiais apeliatyvais siejami etnonimai *Veletabi* (vakarų slavų gentis, vok. *Wilzen*) (Mecklenburgas, Šiaurės Vokietija) su atstatoma prolyte sl. **Veletove* ir Ptolemajo *veltai* (Οὐέλται).[436] Slavistams sunkumų sudarė nepastovus, svyruojantis šių žodžių šaknies vokalizmas *(o/e)*: A. Sobolevskis mėgino tai aiškinti balsių asimiliacija ir teigė pirminę formą buvus sl. **voletъ*, bet M. Vasmeris taikliai pastebėjo, jog to nepakanka.[437] Šių leksemų etimologiniai ryšiai aiškinti įvairiai: sieta čia su lot. *valeo* „būti stipriam, įstengti, galėti...“, toch. A *wäl,* B *walo* „valdovas, karalius“, A B *wlāw-* „kontroliuoti, valdyti“, čia su s. sl. *velii* „didelis“,[438] čia su rus. *vólos (во́лос)* „plaukas“, *vólotь (во́лотъ)* „siūlas; linų pluoštas; duoninio javo stiebas; varpa...“ ir jų atitikmenimis kitose slavų kalbose.[439]

Iš daugiskaitinės formos *véletni (ве́летни)* matyti, kad ukr. *véletenь (ве́летень)* „aukšto ūgio ir didelės jėgos žmogus liaudies tikėjimuose ir legendose“ pradinės formos būta **veltьnъ*, kuri formos atžvilgiu sutampa su liet. *vel̀tinas* „velnias, blogas žmogus, nedorėlis“ (Gegrėnai, Plungės r. [LKŽ XVIII 688]), vadinasi, tai etimologiniai atitikmenys. Ukr. *véletenь (ве́летень)* (< **veltьnъ*) ir liet. *vel̀tinas* darybos santykis su sl. **veltъ* yra toks

[427] *Гістарычны слоўнік беларускай мовы,* IV, Мінск, 1984, 44, 146.

[428] *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы,* Мінск, II, 1980, 34.

[429] *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы,* I (А–В), 503.

[430] *Гістарычны слоўнік беларускай мовы,* IV, 146-147.

[431] *Слоўнік мовы Скарыны,* I (А–О), Мінск, 1977, 75.

[432] *Словарь русских народных говоров,* 5, Ленинград, 1970, 64.

[433] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 288, 344; *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы,* II, 189.

[434] Иванов В. В., Топоров В. Н. *Исследования в области славянских древностей,* Москва, 1974, 63.

[435] Ibid., 62-63.

[436] Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego,* II wydanie, Warszawa, 1993, 617.

[437] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 288, 344.

[438] Ibid., 288, 344; *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы,* II, 189.

[439] Иванов В. В., Топоров В. Н. *Исследования в области славянских древностей,* 63.

pat kaip, pvz., liet. *pàts, patìs* „vyras (žmonai)“ – *pãtinas* „vyras, pats“, kaip matyti, be didesnio reikšmės skirtumo. Rus. dial. *velet (велет)* „milžinas“ ir ukr. *vélet (вéлет)* „t. p.“ atspindi sl. **veltъ*. Vadinasi, šie slavų kalbų žodžiai ir liet. toponimo *Déltuva* istorinių šaltinių formų, pvz., *vo Djavelъtve (во Дявелътве)* (1265–1268 m.), *Dziewialtowa* (1550 m.), *Djavelъtovo (Дявелътово)* ir kt., *Djavjaltovo (Дявялтово),* XVI a. sandas **-velt-*, taip pat toch. A *wälts,* B *yaltse* „tūkstantis“ (ide. < **u̯elti̯o-m*) struktūriškai, kartu ir etimologiškai yra identiški. Maža to, formaliai sl.**veltъ* sutampa ir su etnonimu *veltai* (Οὐέλται), kurio *o* kamieno nom. plur. forma buvo **u̯eltai* „būriai (karių)“. Lygiai taip pat liet. toponimo *Déltuva* istorinių šaltinių formų, pvz., *iz Djavoltvy (из Дяволтвы)* (1219 m.), *Dziewałtow* (1784 m.), *Dziewałtowa* (1847 m.), antrasis sandas *-valt-* sutinka su bltr. *vólat (вóлат)* „nepaprastos jėgos ir sumanumo pasakų didvyris; aukšto ūgio ir didelės jėgos žmogus, milžinas“ (< sl. **voltъ*).

Vadinasi, bltr. *vólat (вóлат),* senųjų raštų *volotъ (волотъ)* „t. p.“, rus. *vólot (вóлот)* „milžinas“, s. rus. *volotъ (волотъ)* „t. p.“ (< sl. **voltъ*) ir rus. dial. *velet (велет)* „milžinas“, ukr. *vélet (вéлет)* „t. p.“ (< sl. **veltъ*) yra dėsningai susiję reguliaria šaknies balsių kaita (ide. *e* : *o*). Tokia kaita būdinga baltų kalboms, plg. *berčià* „senas išpuvęs, kiauras medis, drevė“ : liet. *barčià* „drevė...“ (LKŽ I² 656, 761); *dervà* „pliauska skaloms skelti; degutas...“ : *darvà* „pliauska skaloms skelti...“ (LKŽ II² 304, 426); *mẽlas* : dial. *mãlas* „t. p.“ (LKŽ VII 1026); *tešlà* „skystyje įmaišytų miltų masė“ : dial. *tašlà* „t. p.“ (LKŽ XV 993).

Apibrėžti šių slavų kalbų apeliatyvų pradinę funkciją leidžia tipologinės paralelės. Vok. *Hüne* „milžinas; karžygys“ (dar plg. jo vedinio *Hünengrab* „pilkapis“ reikšmę!) iš tikrųjų yra iš Azijos stepių atsibasčiusių ir ankstyvaisiais viduramžiais vėlesnės Vengrijos teritorijoje gyvenusių hunų pavadinimas, plg. lot. *Hūn(n)ī* plur.[440] Lenk. *olbrzym* „milžinas, gigantas“ (iš **obrzyn*) yra išaugęs iš slaviškosios avarų, turkų–totorių genties, etnonimo formos *Obry.*[441] Rus. *ispolín (исполúн)* „milžinas, gigantas“, s. lenk. *stolim, stolin* „t. p.“ yra Pietų Rusijos stepėse gyvenusių spalų pavadinimas, plg. Plinijaus *Spalaei.*[442] Kaip matome, tipologinės paralelės patvirtina nuomonę, kad šie slavų kalbų apeliatyvai atspindi realiai egzistavusios genties ar genčių pavadinimą.

Vadinasi, tiek bltr. *vólat (вóлат),* senųjų raštų *volotъ (волотъ)* „t. p.“, rus. *vólot (вóлот)* „milžinas“, s. rus. *volotъ (волотъ)* „t. p.“, tiek rus. dial. *velet (велет)* „milžinas“, ukr. *vélet (вéлет)* gali būti minėtoje Vitebsko gubernijos teritorijoje gyvenusios genties ar genčių grupės pavadinimas **veltai* resp.**voltai*. Be to, būta veltų/voltų ryšio su žirgais – tai matyti iš bltr. *vólat (вóлат)* „nepaprastos jėgos ir sumanumo pasakų didvyris; aukšto ūgio ir didelės jėgos žmogus, milžinas“ (< sl. **voltъ*) ir *vólot (вóлот)* „žirgas“ visiško formalaus sutapimo. Tą genties vyrų ir žirgų ryšį patvirtina ir kiti duomenys. Antai senosios vokiečių aukštaičių kalbos XI a. rankraščiuose yra randama

[440] *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, I, 563-564.

[441] Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego,* 378.

[442] Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego,* 517; Фасмер M. *Этимологический словарь русского языка,* II, 141-142.

glosa *prūʒ* „starke masc. mannus (Pferd)“, *prūz* „equus; mannus (eine Pferdeart)“. Šie baltiškos kilmės žodžiai gali būti bendrašakniai su prūsų etnonimu liet. *prūsas, prūsai,* lat. nom. plur. *prūsi* (be kirčio), *-o-* kam., kurio pradinė forma **prūsai* bus reiškusi „vyrai; žirgai, eržilai“.[443]

Struktūriniu darybiniu atžvilgiu analogiją sudaro vendų (vok. *Wenden*) prie Ventos upės pavadinimas **ventịai* arba **ventai,* s. rus. *Vjatiči* (< sl. **Vętь-itji*), XV a. *Ventzan* (< **Vent-jane*) (Mecklenburgas) ir venetų etnonimas **Venet(h)i,* Οὐένετοι (< **ɰeneto-*): kaip iš ide. šaknies **ɰenH-* „mylėti, mėgti; geisti“ su priesaga *-t-* yra pasidaryti **ventịai* arba **ventai,* sl. **Vętь-* (< **Vent-*), o su priesaga *-et-* atsirado **ɰenetoi,* lygiai taip pat su tomis pačiomis priesagomis iš šaknies **ɰelH-* buvo išsivesti tiek genties ar genčių grupės pavadinimas **veltai* resp.**voltai,* tiek vakarų slavų genties (vok. *Wilzen*) Mecklenburge (Šiaurės Vokietija) etnonimas *Veletabi* (sl. **Veletove* plur., **veletъ* sing.). Šaknį **ɰelH-* „būti stipriam, pajėgiam, turėti galią, valdžią“,[444] be lat. dial. *vìlte* „būrys, pulkas (šunų)“ ir toch. A *wälts,* B *yaltse* „tūkstantis“ (ide. < **ɰeltịo-m*), turi lot. *valeo* „būti stipriam, įstengti, galėti...“, toch. A *wäl,* B *walo* „valdovas, karalius“, A B *wlāw-* „kontroliuoti, valdyti“, taip pat s. sl. *velii* „didelis“ ir liet. *vẽlius* „aukštas vyras“ (Gervėčiai [LKŽ XVIII 636]).

Dabar telieka pasiaiškinti, kiek pagrįsta hipotezė, kad toji gentis ar genčių grupė buvo baltai, konkrečiau – lietuvių tipo gentis ar genčių grupė.

1387 m., antrą kartą krikštijant Lietuvą, katalikų bažnyčios buvo įkurtos Obolcuose ir Hainoje (*Obolcze et Hayna* J. Dlugošo istorijoje). Vadinasi, katalikų bažnyčia Obolcų (rusiškai *Obol'cy [Обольцы]*) parapijoje turėjo 1387 m. fundacinę privilegiją. Šis atvejis ypatingas tuo, kad minėtos dvi parapijos buvo įsteigtos toli už etninių Lietuvos žemių. Haina buvo mažiausiai už 90 km į rytus nuo lietuvių kalbos ploto, o Obolcų parapiją, buvusią vėlesnėje Oršos vaivadijoje, skyrė nuo Lietuvos net 230 km. Natūraliai kyla klausimas, kodėl Lietuvos krikšto metu reikėjo kurti katalikų bažnyčias pravoslaviškosios Rusijos gilumoje. 1387 m. vasario 22 d. Vilniuje išleistame edikte pasakyta: *omnes nacione Lithvanos ... in nostris dominiis Lithvanie et Russie existentes, ad fidem catholicam et sancte Romane Ecclesie obedienciam induere.* Taigi buvo krikštijami ir Šv. Romos bažnyčios paklusnumui lenkiami visi lietuviai, nesvarbu, kur jie gyventų – Lietuvoje ar Rusijoje. Bažnyčių įkūrimas Hainoje ir Obolcuose 1387 m. verčia istorikus manyti tose vietose XIV a. gyvenus didesnes lietuvių bendruomenes[445] – priešingu atveju liktų nesuprantamas bažnyčių steigimo faktas.

XV a. viduryje Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras įvairiems Obolcų valsčiaus gyventojams skyrė dovanojimus. Juos gavo Miloš Vojšvilovič, kunigaikštis Andrej Volodimierovič, ponas Sudimont Dorgevič (du kartus), Sovirim Obolčanin ir Ginivil Visolgo-

[443] Karaliūnas S. Zur Herkunft des Preußennamens. – *Historische Sprachforschung (Historical Linguistics)*, 117. Band, 2004, 146-154.

[444] Rix H. (red.) *Lexikon der indogermanischen Verben,* 617-618.

[445] Ochmański J. Ludność litewska we włości Obolce na Białorusi Wschodniej XIV–XVI wieku. – *Acta Baltico-Slavica,* V, Białystok, 1967,

vič, – ir visi jie buvo lietuviai. Kunigaikščio Andrej tėvas vadinosi *Volodimir Olgirdovič,* tad atitinkamai jų dėdė ir tėvas buvo didysis kunigaikštis Algirdas. Lietuvis buvo ir Sovirim Obolčanin, nes jo dėdė vadinosi *Kurkuti,* be to, panašų asmenvardį aptinkame XVI a.: antai Lietuvos kariuomenės sąrašuose 1528 m. tarp Upytės bajorų paminėtas Vojtko Sov'rimovič, Lietuvos Metrikoje randame du Sovirimus – vieną iš Eišiškių, antrą – iš Kernavės. Tad kas per asmenvardis tas *Sovirim*? Jį paaiškinti leidžia ką tik minėto tėvavardžio *Sov'rimovič* ir dabartinės lietuvių pavardės *Siaurimãvičius* sutapimas. Vadinasi, *Sovirim* atitinka lietuvių asmenvardį *Siaurìmas*: trumpasis balsis *a* reguliariai perteiktas raide *o,* bet žodžio pradžios priebalsio *ś* minkštumas, atrodo, yra pažymėtas raide *i,* nušokusia į žodžio vidurį. *Siaurìmas* lietuvių kalboje yra paliudytas pavardės *Siaurimãvičius* (Panevėžys, Vandžiogala, Kauno r.) ir kaimų pavadinimų *Siaurìmai* (Poškonių apyl., Šalčininkų r.), *Siaurimáičiai* (Kužių apyl., Šiaulių r.). Vardams *Sudimont, Ginivil, Vojšvil* ir tėvavardžiui *Dorgevič* atitikmenis taip pat nesunku rasti Lietuvos kariuomenės sąrašuose, pvz., *Sudimont, Sud'montovič, Ginvilovič, Vojšvilovič*.[446] Asmenvardžių *Kurkuti, Sudimont, Vojšvil* ir tėvavardžio *Dorgevič* tikslūs atitikmenys yra dabartinės lietuvių pavardės *Kurkùtis, Sùdmantas, Vaišvìlas / Vaĩšvilas, Dárgis / Dargỹs.* Tėvavardis *Visolgovič* taip pat yra lietuviškas, plg. pavardę *Visálga* (Lazdijai). *Ginivil* primena dabartinę pavardę *Giñtvilas,* kiek skiriasi tik pirmųjų sandų *Gini-* ir *Gint(i)-* struktūra. *Dovkgird i Kezkgajla* yra tolygūs dabartinėms pavardėms *Daũgirdas,* dial. *Kenzgáila, Kensgáila / Kęzgaila.*

Visi aukščiau minėti gyventojai Obolcuose gavo nedideles valdas. Įdomiausias Sudimonto Dorgevičiaus dovanojimas: *Panu Sudimontu Dorkgeviču u Wobolcoch čotyrnadcat čolovekow: Klimъ, Tričis, Svirklis, Juris, Dobutis, Rimejšis, Kušlevič, Mon'tejko, Dovemiko, Norejko, Mikolaj, Mika, Sudnik, Malaško. Sam velikij knjazь pri pane Dovkgirdu i Kezkgajlu.* Manoma, kad ši privilegija duota tarp 1440 ir 1443 m., nes ponas Daugirdas mirė 1443 m.[447] Dokumente suminėta 14 kaimiečių. Daugumas jų vardų, kaip gana aiškiai matyti, turi lietuviškas galūnes *-is, -a* (rusiška maniera parašyta *-o,* nes lietuvių kalbos trumpasis balsis *a* automatiškai perteikiamas rusų trumpuoju balsiu *o*). Tad iš 14 paminėtų Obolcų valstiečių mažiausiai 9 buvo lietuviai. Jie turėjo aiškiai lietuviškus vardus.

[446] Ibid., 149 (išn. 6).
[447] Ibid., 150.
[448] *Lietuvių pavardžių žodynas* (L–Ž), 228.

Tarp dovanojimo akto asmenvardžių tik vienas yra krikščioniškas – tai *Juris* (plg. rusų *Jurij*). *Mika* ir dabartinė lietuvių pavardė *Mikà* (žinoma žemaičiuose) absoliučiai sutampa. Tiek šie abu asmenvardžiai, tiek ir dabartinės pavardės *Mìkas* (žemaičiai ir Obeliai), *Mikỹs* (žemaičiai) gali būti trumpiniai iš *Mýkolas* arba *Mikalõjus*,[448] bet plg. *mìkis* „mikčius", *mikità* „t. p.", *mikitỹs* „t. p.", *mikėti (mìki, -ėjo)* „kalbant balsą trūkčioti, miksėti" (LKŽ VIII 176), su kuriais šie vardai gali būti bendrašakniai. Ne visai aiškūs asmenvardžiai *Svirklis* ir *Dovemiko*: dabartinės pavardės *Svìrka, Svirkus* (be kirčio) yra atėjusios iš slavų, bet *Svirklis* galėjo būti su priesaga *-l-* išsivestas ir iš veiksmažodžio, atitinkančio liet. *svirkti* (be kirčio) „skilti, irti, pleišėti". Identifikuoti *Dovemiko* padeda Lietuvos inventoriuose XVII a.

fiksuotas tėvavardis *Dov'mejkovič* iš Upytės,[449] rodantis, kad *Dovemiko* skaitytinas */Dōmeika/* : (per)rašant vietomis sukeistos raidės *m* ir *e*; lietuvių kalbos ilgasis balsis *o* /*ō*/pažymėtas raidėmis *ov,* nes rusų ir baltarusių kalbose ilgasis balsis yra *a,* o *o* iš prigimties trumpas. Tad *Dovemiko /Dōmeika/* atitinka dabartines pavardes *Doméika/ Domeikà*. *Klimo* artimas liet. *Klìmas* (šią pavardę turi 300 šeimų), bendrašaknės gali būti *Klìmantas*, *Klimeikà* (čia nesvarbu, ar jos kilusios iš *Clemens, -entis*). *Tričis* tiksliai sutampa su dabartine pavarde *Tričỹs* (Ukmergė) (plg. dar *Trìčas, Trìčius*), o *Norejko* – su *Noréika* (ir *Noreikà*). *Dobutis* ir dabartinės pavardės *Dabùlis, Dabùšis* turi skirtingas priesagas. Panašus darybos santykis ir tarp *Rimejšis* bei dabartinių *Rimeĩsis, Rimeĩkis, Riméika / Rimeikà* (: *Rìmas*). Išskyrus slavišką priesagą, *Kušlevič* atitinka pavardes *Kušlỹs, Kušlis* (be kirčio). *Mon'tejko* šaknis yra ta pati kaip pavardžių *Moñtikas, Mañtvilas, Moñtvilas.*

Antrojo XV a. vidurio dovanojimo sąrašas taip atrodo: *Panu Sudimontu Dorkgeviču u Bolcoch 8 čelovekow: Filit, Troćko, Maželci, Ondruško Ovilt, Tešilo, Malyš, Ejžvid, a zemlja pusta Dovkgev'ščizna.*

Tarp 8 valstiečių baudžiauninkų penki turi lietuviškus vardus: *Troćko, Maželci, Ovilt, Tešilo, Ejžvid.*[450] Dabartinės lietuvių pavardės *Tračkáuskas* (Kaunas) ir *Tračkeičis* (be kirčio) (Kėdainiai) turi šaknį *Tračk-*, su kuria ir sutampa *Troćko*. *Tračk-* yra pavardžių *Traškà, Trãškus* fonetinis variantas (: *traškùs* „smarkus, gyvas, energingas, kalbus...“ [LKŽ XVI 591]). Prie asmenvardžio, atitinkančio pavardę *Mažẽlis* (73 šeimos), matyt, pridėta slaviška priesaga arba seniau gal būta **Maželčius* – taip galėjo atsirasti *Maželci*. *Ovilt* teisingai sulygintas su dabartinėmis lietuvių pavardėmis *Avìltis, Aviltis*.[451] *Ejžvid,* be abejo, atspindi dabartinių pavardžių *Eišvidis* (be kirčio), *Eišvỹdis* (abi Kaunas) pirmojo sando autentišką formą *Eiž-*, plg. liet. *eĩžti (-ia, -ė)* „galuotis, siausti, išdykauti“ (Švėkšna, Šilutės r. [LKŽ II[2] 1108]). Sunku identifikuoti *Tešilo*: galbūt iškreipta arba **Tešla,* plg. pavardę *Tešlà* (Žeimelis, Pakruojo r.), kaimo pavadinimą *Tešliū̃nai* (Troškūnų apyl., Anykščių r.), arba **Teliša* – kaimo pavadinimas *Telišióniai* (Pakruojo r.) rodo buvus pavardę **Telišiónis* (su *-[i]onis* išsivestą iš **Teliša* ir pan.). Pavadinimo *Dovkgev'ščizna* pagrindą sudarė lietuviškas asmenvardis **Daugas* ar **Dauga,* plg. pavardę liet. *Dáugis* ir vietovardį *Daũgai* (Alytus).

Abiejuose dovanojimuose fiksuoti lietuviški asmenvardžiai leidžia manyti, kad nemažą dalį Obolcų valsčiaus gyventojų sudarė lietuviai. Negana to, iš dovanojimo Sovirimui Obolčaninui matyti, kad Obolcų lietuvių vieno kito priklausyta ir aukštesnei klasei, nes kunigaikštis prastiems žmonėms nedovanodavo. Vadinasi, Obolcuose egzistavo grupė vietinės kilmės lietuvių bajorų, kurie drauge su valstiečiais baudžiauninkais šiame valsčiuje turėjo gyventi iš seno.[452]

[449] *Lietuvos inventoriai XVII a.* Sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas, Vilnius, 1962, 14.

[450] Ochmański J. Ludność litewska we włości Obolce na Białorusi Wschodniej XIV–XVI wieku. – *Acta Baltico-Slavica,* V, Białystok, 1967, 152.

[451] *Lietuvių pavardžių žodynas* (A–K), 142.

[452] Ochmański J. Ludność litewska we włości Obolce na Białorusi Wschodniej XIV–XVI wieku. – *Acta Baltico-Slavica,* V, Białystok, 1967, 152, 153.

XVI a. pabaigoje buvo kaimas pavadinimu *Konec Litovski*. Paties valsčiaus pavadinimas *Obolьcy (Обольцы)* taip pat lietuviškas: jis pasidarytas iš upės, prie kurios valsčius ir yra, pavadinimo *Oboljanka (Оболянка)* su variantais *Obolь (Оболь), Obolica (Оболица)*. Tolimųjų ir artimųjų Rusijos miestų sąraše yra *Obolči (Оболчи),*[453] ir ši forma laikytina pirmine. Priebalsis *č* išvirto *c* gyvojoje baltarusių kalboje. Vitebsko srities tarmės įeina į vadinamuoju cokavimo reiškiniu pasižyminčių tarmių plotą, kur, pvz., *дьцкá, цорт* yra tariami vietoj bendrinės kalbos ir daugumos tarmių *дачкá* „duktė“, *чорт* „velnias“.[454] Lietuvos Metrikoje XV a. viduryje paliudytos formos *Bolьce (Больце), Vobolьce (Вобольце), Obolьce (Обольце)*. Fonetinis žodžio pradžios santykis yra toks pat kaip, pvz., Varėnos ir Valkininkų pavadinimų lenkiškų variantų *Worany* : *Orany, Wolkieniki* : *Olkieniki.* Dėl šitokio svyravimo rekonstruotoji forma **Vabalčiai* atsargiai toliau gretinama su Lietuvos teritorijos hidronimais[455] arba *Obelẽ* (Kruojos intakas, Pakruojis, Strėvos intakas, Žiežmariai), *Obelìs* (Nevėžio intakas, Kėdainiai), arba *Vabalà (Vabalẽ)* (Tatulos intakas, Vabalninkas), *Vãbalas* (Šatos intakas, Ylakiai, Barupės intakas, Jonava, Rūdijos intakas, Kelmė), *Vabalỹs* (Palono intakas, Baisogala). Tačiau dėl darybos ypatybių – *Obolči (Оболчи)* afrikatos *č* ir rusų trumpojo balsio *o* – etimonu labiau tinka *Obeltìs* (Verknės intakas, Butrimonys). Šio upėvardžio kamienas, tiesa, yra **Ābel-* su ilguoju žodžio pradžios balsiu, o rusų trumpasis balsis *o* gali perteikti tik trumpąjį liet. *a.* Bet *abuolỹs* (Sirvydo žodynas ir Druskininkai [LKŽ I² 15]) liudija lietuvių kalboje buvus taip pat variantą su trumpuoju žodžio pradžios balsiu, taigi **abeli-* „obelis“, *i* kamieno. Toponimas *Obolči (Оболчи),* tęsiantis lietuvišką prolytę **Abalčiai* (< **Abaltį̃ai*), yra reguliarus daugiskaitinės formos vedinys iš darybos pagrindo upėvardžio **abalti-* „obelis“, *i* kamieno (plg. liet. *Obeltìs*), – dėl tokio darybos būdo plg. *Akmẽnis* (ežeras) : *Akmẽniai* (kaimas, Lazdijų r.); *Baltỹs* (ežeras) : *Balčiaĩ* (kaimas, Utenos r.); *Legetỹs* (upė) : *Legečiaĩ* (kaimas, Šeduvos r.)[456]

Oboljanka (Оболянка) įteka į Lučesą, kurios vardas taip pat baltiškas, plg. liet *Laukesà*.[457] Įdomu, kad yra dar viena Obolė *(Obolь [Оболь])* – tai Vakarų Dvinos (Daugavos) kairysis intakas ir miestelis prie jo. Nuo šių vietovių paėję kiek už Vakarų Dvinos į šiaurės rytus nuo jos dešiniojo intako Mežos žiočių, randame Usvjatą, kur XII–XIII a. pasirodydavo lietuviai ir kurį peržengti nedrįso lietuvius persekiojantys Smolensko rusai. Yra tvirtas pagrindas manyti, kad ir vieni, ir kiti lietuviai buvo autochtonai. Negana to, už 25 km nuo Obolcų yra kaimai *Latygola* ir *Latygovo* – spėjama, kad tai buvusios latvių karo belaisvių gyvenvietės.[458]

[453] *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов,* Москва-Ленинград, 1950, 476.

[454] Блінава Э., Мяцельская Е. *Беларуская дыялекталогія,* Мінск, 1969, 50.

[455] Ochmański J. Ludność litewska we włości Obolce na Białorusi Wschodniej XIV–XVI wieku. – *Acta Baltico-Slavica,* V, Białystok, 1967, 156.

[456] Balčikonis J. *Rinktiniai raštai,* I, 340.

[457] Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 194.

[458] Ochmański J. Ludność litewska we włości Obolce na Białorusi Wschodniej XIV–XVI wieku. – *Acta Baltico-Slavica,* V, Białystok, 1967, 156.

Įdomios informacijos galima gauti taip pat iš lietuviškos kilmės žodžių geografijos baltarusių kalboje. Bltr. *lovž (ловж),* dial. *loŭžê (лоўжê), lobž (лобж)* „šakų krūva“ laikomas pasiskolintu iš lietuvių kalbos, plg. *láužas* „krūva virbų, žabų, šakų, medgalių; suversta kokių nors netikusių, sulaužytų daiktų krūva...“ (LKŽ VII 195). Šio skolinio vartojimo arealas prasideda gerokai už Minsko rytuose, eina pietryčių link anapus Pripetės upės ligi sienos su Ukraina, pietuose, kirsdamas Dneprą, pereina Gomelio sritį ir pasiekia Sožies, kairiojo Dnepro intako, žemupį (užfiksuotas 4 punktuose). Kaip matyti, su lietuvių kalbos plotu šis arealas nesusisiekia. Tačiau *lovž (ловж)* vartojamas ir arčiau Lietuvos sienos, bet kitokiomis reikšmėmis: *loŭž (лоўж)* „arklio išvoliota vieta“ (Balyncy, Verchnedvinsko r.), *loŭžó (лоўжó)* „vilko, lokio guolis“ (Verob'i, Verchnedvinsko r.).[459] Turint prieš akis vien šitą lituanizmą bei jo geografinį paplitimą, gali viskas atrodyti fantastiškai ir kilti abejonių, ar šis žodis iš tikrųjų yra skolinys iš lietuvių kalbos. Tačiau nėra jokio pagrindo netikėti baltarusių arealinės lingvistikos specialistų išvadomis. Juo labiau kad baltarusių kalboje yra konstatuotas nemažas lituanizmų pluoštas.[460] Tiesa, nereikia užmiršti, kad žodžiai, ypač jeigu jie žymi materialinės kultūros objektus, gali migruoti. Bet minėtuoju atveju tokią galimybę reikia atmesti dėl to, kad, kaip sakyta, arčiausiai prie Lietuvos esančiose baltarusių tarmėse šis skolinys turi kitas reikšmes, o migracijos atveju su jomis jis būtų nukeliavęs ir į rytų bei pietų tarmes. Baltarusių *lovž (ловж)* yra reliktinis, autochtoninis žodis.

[459] *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах.* Том I. Раслінны і жывёльны свет, Мінск, 1993, 86 (ir žemėlapis Nr. 191); Непокупный А. П. *Балто-севернославянские языковые связи,* 187, 194.

[460] Urbutis V. Dabartinės baltarusių kalbos lituanizmai. – *Baltistica,* V (1), 1969, 43-68 (*loŭž [лоўж]* p. 64), V (2), 1969, 149-161.

Kaip matome, būta dvejopų veltų: vienų gyventa prie Baltijos jūros („Vėlgi iš eilės Venedų įlanką prie Okeano gyvenantys laiko užėmę veltai“), vėlesnės Vidurio Lietuvos rajone, kitų sodybos buvo prie upės Oboljanka (Оболянка), kairiojo Lučesos intako į šiaurės pusę nuo Oršos, ir, matyt, gerokai toliau į šiaurės rytus. Savo *Geografijoje* pranešdamas apie veltus, Ptolemajas galvoje turėjo vakarų veltus, gyvenusius netoli Baltijos jūros. Bet Ptolemajo laikais II a. po Kr. ir vienu, ir kitu atveju veltų (voltų), galimas daiktas, būta lietuvių ir latvių protėvių, tai yra dar neišsiskyrusių lietuvių ir latvių.

2. 1. 5
Os(s)iai (Ὄ[σ]σιοι)

Kaimo pavadinimas *Asavà* (gen. sing. *Asavõs,* acc. sing. *Ãsavą*) (Liubavas, Marijampolės r.) neskirtinas nuo kaimo vardo *Asavà,* esančio Rodūnios rajono Žirmūnų apylinkėje (Gardino sritis, Baltarusija). Baltarusijos gyven-

vietė savo pavadinimą yra gavusi iš pro ją tekančios upės (Ditvos kairiojo intako) vardo *Asavà* (gen. sing. *-õs*, acc. sing. *Ãsavą*).[461] Hidroniminės kilmės, atrodo, laikytinas ir Liubavo seniūnijos kaimo vardas *Asavà*. Lietuvos teritorijoje yra ir daugiau šio kamieno hidronimų: ežerai *Ãsavas* (Salakas) ir *Asavẽlis* (Salakas, Zarasų r.), ežeras *Asavìlas* (Pabradė, Švenčionių r.). Be to, yra kaimas *Asavýtai* (Ežerėnai, Zarasų r.), kuris, matyt, yra substantyvizuotas būdvardis, turėjęs reikšmę „kas su daug ežerų, ežeringas", su priesaga *-ìt-* pasidarytas iš ežero vardo; struktūriškai ir semantiškai plg. *šaknýtas* „su daug šaknų, šakningas" (LKŽ XIV 419) (← *šaknìs*).

Kamieno *Asav-* vandenvardžių daryboje yra skiriama priesaga *-av- (-ava, -avas)*, ir pamatine forma laikomas hidronimas *Asỹs* (ežeras, Balninkai) (paminima taip pat upė *Asìnis*, Sasnava).[462] Tačiau vėliau, etimologiškai traktuodamas, A. Vanagas juos atskyrė: *Asỹs, Asìnis, Ãsupis, Asupỹs* siejo su *asỹs* „asiūklis", o *Asavà, Asavẽlis, Asavìlas* jau laikė visiškai naujais skoliniais iš baltarusių kalbos. Taigi jų siejimo su hidronimais *Asỹs, Asìnis* atsisakė, tačiau, kaip atrodo, visai be reikalo. Jo nuomone, įmanoma esą juos gretinti su baltarusių vietovardžiais *Asoŭcy (Acoўцы)* (miškas), *Asavec (Асавец)* (kaimas), kilusiais iš *asavéc (асавéц)* „subrukta žemė ant kriaušio, šlaito; vieta, apaugusi drebulėmis", *asavok (асавок)* (be kirčio) „jaunas tankus drebulynas", kurie toliau lyginami su rus. *osóv (осóв), osóvec (осóвец)* „apgriuvęs krantas".[463] Čia yra suplakti du skirtingi slavų kalbų žodžiai. Slavistikos literatūroje gyvenamųjų vietų pavadinimai bltr. *Asavec (Асавец)* (be kirčio), rus. *Osovéc (Осовéц)* iš tikrųjų yra siejami su bendriniais žodžiais bltr. *asavéc (асавéц)* „suversta žemė ant kriaušio, šlaito", rus. *osóvec (осóвец)* „apgriuvęs krantas", kurie etimologiškai priklauso veiksmažodžio bltr. *sovacь (соваць)*, rus. *sovátь (совáть)* „kišti, grūsti" šakniai.[464] Kita vertus, yra nurodoma, kad dalis minėtų baltarusių toponimų gali būti kilę ir iš bendrinio žodžio *asavéc (асавéц)* „drebulynas", kuris kartu su *asavok (асавок)* „jaunas drebulynas tuščioje išvalytoje vietoje; medžių grupė vidury lauko, prie kelio" yra kildinamas iš *asá (acá)* „drebulė", tarpininkaujant būdvardžiui *asovy (асовы)* „iš drebulės, drebulinis". Bltr. *asá (acá)* „drebulė" (dažniau vartojamas *asína [acína]* „Populus tremula") tęsia praslavišką formą **opsa* ir yra liet. *apušẽ* giminaitis.[465]

Vandenvardžių *Asavà, Ãsavas* su *Asavẽlis, Asavìlas* šaknis *As-* etimologiškai tapatinama su bendrinių žodžių liet. *asỹs* „šiurkštusis asiūklis (Equisetum hiemale)", lat. *aši* plur., *ašs* sing. „asiūkliai (Equisetum); vikšriai" šaknimi.[466] Kad semantiniu požiūriu toks siejimas galimas, rodytų, vie-

[461] Balčikonis J. *Rinktiniai raštai*, I, 339 (lokalizuojant klaidingai nurodyta santrumpa Rd. Turi būti Rod [= Ródūnia, Baltarusija]). Plg. *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai*, 15; *Vietovardžių žodynas*, 27.

[462] Savukynas B. Ežerų vardai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai*, III, 1960, 297. Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, 101, 103.

[463] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 48.

[464] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, III, 162; *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, I, 161.

[465] *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, I, 161, 169.

[466] Savukynas B. Ežerų vardai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai*, III, 1960, 297.

na, tas faktas, kad ežero vardas *Asỹs* (Balninkai) formaliai yra tolygus apeliatyvui *asỹs* „šiurkštusis asiūklis (Equisetum hiemale)"; kita, upėvardis *Asiū̃klė* (upė, Debeikiai ir Svėdasai) tiksliai sutampa su apeliatyvu *asiū̃klė* „asiūklis" (ZtŽ 62), o *Aliūklỹs* (acc. sing. *Ãsiūklį*) (upė, Babtai), nors ir kirčiuojama kita kirčiuote, turi bendrinio žodžio *asiū̃klis* (ir *asiúklis*) „asys, triaušys, ožkabarzdis (Equisetum)" (LKŽ I[1] 265, LKŽ I[2] 326) kamieną.[467] Etimologiškai aiškinant verta dėmesio ir tai, kad vietoj aukštaičių tarmių *Ãsupis* (upė, Smilgiai), *Asupỹs* (upė, Eržvilkas) žemaičiuose yra *Ẽsupis* (upė, Alsėdžiai) su šaknies balsiu *e,* bet šiame krašte su tokiu vokalizmu yra ir asiūklio pavadinimas *esỹs* (Salantai, Telšiai [LKŽ II[2] 1154]). *Asỹs* (ežeras, Balninkai) tiksliai atliepia bendrinį žodį dial. *asỹs* „asiūklis (Equisetum)" (DūnŽ 33); su priesaga *-inis* iš jo išsivestas *Asìnis* (upė, Sasnava).

Kad toponimai gali atsirasti iš bendrinių žodžių *asiū̃klis* (ir *asiúklis*) „asys, triaušys, ožkabarzdis (Equisetum)", matyti iš dviejų kaimų ir dviejų viensėdžių pavadinimo *Asiū̃klė* (Ignalinos, Prienų, Vilniaus ir Zarasų r.), absoliučiai sutampančio su *asiū̃klė* „asiūklis" (ZtŽ 62), taip pat iš kaimo vardo *Asiūklỹnė* (Saldutiškio apyl., Utenos r.). Tad *Asiùtos* (kaimas, Mickūnų apyl., Vilniaus r.) irgi gali būti kilęs iš asiūklio pavadinimo **asiuta,* plg. su kitomis priesagomis *asiùkas* „asiūklis" (Aukšdvaris, Trakų r.) ir *asiõkas* „t. p." (Švenčionys, Merkinė [LKŽ I[2] 326]). Latvių kalboje taip pat yra paliudyta moteriškos giminės formų, plg. *ašas* „asiūkliai".

Daugiau vietovardžių, kuriuos įtikinamiau galima sieti su asiūklio pavadinimais, randama Latvijos teritorijoje: *Ašapļava* (Iecava, Bauskos r.), *Aša-rājums* (pieva, Misa, Bauskos r.), *Aša-valks* (Skrunda, Kuldīgos r.), *Ašājs* (pieva [„čia augo asiūkliai"]) Mālupe, Alūksnės r., Sinole, Gulbenės r.), *Ašeja* (pieva, Milzkalne, Tukumo r.), kur gen. sing. *Aša-* yra iš **Asja-*; *Ašuklis* (ir *Ašūklis*) (pieva, Prode, Daugpilio [Daugavpils] r.), *Ašūkles* (pieva, Panemune, Bauskos r.), *Ašūkļu -aũžel[i]s* (valstiečio sodyba, Brukna, Bauskos r.); *Ašu-dīķis* (kūdra, Biksti, Duobelės r., Strutele, Tukumo r.), *Ašu-dęga* (pieva, Zālīte, Bauskos r.), *Ašu-kakts* (laukas, Garoze, Jelgavos r., pieva, Kalncempji, Alūksnės r. ir Jaunlaicene [čia augantys asiūkliai], Alūksnės r. ir kt.),[468] kur *Ašu-* < **asjun* (< ide. **-ōn*) yra gen. plur. forma.

Latvijos teritorijoje esantys *Asupe* (Susėja, Jėkabpilio (Jėkabpils) r.) ir *Asupīte* lyginami su liet. *Asupis,* pr. *Assa-kay*[469] bei vandenvardžiais *Osa* slavų teritorijose, būtent Baltarusijoje,[470] taip pat Vyslos baseine (su variantais *Ossa, Ossa Bach* ir netgi *Osowo*),[471] vedamais iš baltų **Asā* ir toliau siejamais su liet. *Uosis, Uosys, Uosupis, Uosupis*. Dabar, prieš akis turint visą kontekstą, šio lyginimo reikia atsisakyti. Liet. *esė* „brasta?" (LKŽ II[2] 1153), paliudytas J. Bro-

[467] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 49.

[468] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (2), 45-46.

[469] Ibid., 45.

[470] Būga K. Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen? – *Rocznik slawistyczny,* VI, 1913, 16 [= Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 509].

[471] Schall H. Preußische Namen längst der Weichsen. – *Donum Balticum,* 449-450; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 120; Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 347.

dovskio žodyne, semantiškai labai tiktų kaip šių vandenvardžių etimonas, deja, nėra tikrai žinoma jo reikšmė, vadinasi, nė pats žodis nėra tikras. Todėl belieka manyti, kad etimologinį šių onomastikonų pagrindą sudaro asiūklio reikšmės žodžiai *asỹs* „šiurkštusis asiūklis (Equisetum hiemale)" (LKŽ I² 326), *asỹs* „asiūklis (Equisetum)" (DūnŽ 33), *asiũklis* „Equisetum", *asiúkla* fem. (DrskŽ 20), *asiũklė* „asiūklis" (ZtŽ 62), *asiuõklis* „t. p." (LzŽ 24).

Vandenvardžiui *Asavà* tikslus atitikmuo randamas rytuose, slavų žemėse: *Osova (Осова)* (dešinieji Krapivenkos, Pripetės intakai, taip pat kairieji Berezinos, Nedvos, Vet'mos ir Desnos intakai)[472] ir , kaip minėta, *Osowo* (Vyslos baseinas). Tiesa, V. Toporovas ir O. Trubačiovas juos lygino su Dnepro baseino *Osvica (Освица)* ir *Ašvà* (Laižuva ir Švėkšna) Lietuvos teritorijoje ir kildino iš liet. *ašvà* „kumelė". A. Vanagas teisingai pastebėjo, kad *Osova (Осова)* atitinka liet. *Asavà, Ãsavas* ir todėl esą sunku patikėti, kad jie visi būtų kilę iš liet. *ašvà* „kumelė".[473]

Kuršių žemės gyvenvietė ir upė *Osua* (apie 1230 m.), *Hasowe* (1253 m.), *Assaw* (1280 m.), *Hosowe* (1338 m.), *Azow* (1444 m.), *Hasaw* (1553 m.) dabar latvių yra vadinama *Užava,* lybių – *Užàb,* vokiečių – *Hasau* (dvaras ir upė) ir turi aiškiai baltišką priesagą *-(a)va,* be to, vokiškame variante vėliau dar pridėtą *h-*. Šio pavadinimo šaknį V. Kiparskis buvo linkęs tapatinti su finų kalbų asiūklio (Equisetum L.) pavadinimu lybių *vožà, v^{u}ožà* (su antriniu *v-*), estų *osi, õsi,* suomių *hosi, hose, hosia*.[474] Kadangi šio hidronimo bei toponimo priesaga baltiška, todėl yra pakankamas pagrindas jį laikyti baltišku ir tapatinti su upės bei kaimo vardu *Asavà* (Žirmūnų apyl., Rodūnios r. [Baltarusija]). Tai, kad dabar latviai taria *Užava,* yra lybių-latvių bilingvizmo padarinys, sąlygotas to, kad baltišką formą **Asavā/*Asuvā,* kurios pagrindas buvo baltiškasis asiūklio pavadinimas **as(i)i̯o-,* lybiai susiejo su savo asiūklio pavadinimu ir jį tarė pagal savo kalbos dėsnius; ilgainiui tokį tarimą bus perėmę ir bilingviai latviai, iš kurių jis, matyt, pateko ir į monolingvių latvių šneką.

Panašius asiūklių pavadinimus, kaip minėta, turi ir Baltijos finų kalbos: lybių *vožà, v^{u}ožà* (su antriniu *v-*), estų *osi* (gen. sing. *osja*), dial. *oosi* (taigi su ilguoju *õ*), suomių *hosia, hossi, hose,* karelų *huosja* ir kt. Tačiau nėra jokio pagrindo baltų kalbų asiūklio pavadinimus laikyti pasiskolintais iš finougrų kalbų.[475] Naujausiame etimologiniame suomių kalbos žodyne apie baltų kalbų žodžius visai neužsimenama.[476] Geriausia į abiejų kalbų grupių žodžius žiūrėti kaip į bendrą savastį, nes indoeuropiečių ir finougrų kalbos turi bendrų žodžių, kuriems negalima nustatyti skolinimosi krypties ir kurie todėl veikiau laikytini šių kalbų konvergentinės raidos palikimu.[477]

[472] Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 200.

[473] Vanagas A. *Lituvos TSR hidronimų daryba,* 145 (išn. 3).

[474] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 227.

[475] Endzelīns J. *ME,* I, 146-147; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 124.

[476] *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja,* I, 174.

[477] Karaliūnas S. Apie K. Jauniaus finougristinius darbus. – *Kalbininko Kazimiero Jauniaus rankraštinis palikimas,* Vilnius, 1972, 121-124; Kortlandt F. Eight Indo-Uralic verbs? – *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft,* 50, 1989, 79-84.

Kad baltų kalbų asiūklio pavadinimai yra indoeuropietiški veldiniai, pakankamai argumentuotai įrodė slovėnų lingvistas Bojanas Čopas.

Lot. *arista* fem. „(varpos) akuotas; varpa“, dar A. Bezzenbergerio (BB XXIII 298) susietas su liet. *asiaĩ,* lat. *aši,* labai galimas daiktas, per tarpinę formą **as-is-tā* su redukuotu kamieno balsiu (*i* < ^{e}) yra kilęs iš ide. prolytės **es-es-tā*. Toliau jis lyginamas su gr. ἦα nom. plur. „šiaudai; javo stiebas, šiaudas“, kurių nom. sing. neutr. atrodė **ēsi̯o-m* arba **āsi̯o-m,* ir su vid. airių *ēorna* „miežiai“, greičiausiai atspindinčiu prolytę **esor-n-i̯ā.* Šiems gimininginiems žodžiams rekonstruojamas šakniažodis (Wurzelnomen) ide. nom. sing. **Hōs,* acc. **Hos-m,* spėjama, išlaikytas hetitų kalboje su nom. sing. *ha-a-aš,* acc. *ha-ša-an* „skiedra, skeltinis šakalys, skala“. Liet. *asỹs, esỹs* laikomi turintys pradinį adjektyvinį kamieną **as(i)i̯o-, *es(i)i̯o-,* substantyvizuotas būdvardis **ēsi̯o-* arba **āsi̯o-* „smailas, aštrus“ esąs ir minėtas graikiškasis žodis. Vid. airių *ēorna* „miežiai“ ir liet. *asnìs* „žvėrelio kailio ilgesni, prasikišę plaukeliai; rugių želmenys; pjaunamojo ar kertamojo įrankio ašmenys, aštruma“ atrodo priklausę priebalsiniam *r/n* kamienui **Hes-er-/*Hos-er-,* šalutinių liksnių **Hes-en-*. Pirminį vokalizmą buvus *e* rodantys gr. ἦα „šiaudai; javo stiebas, šiaudas“ ir liet. *esỹs,* o liet. *asỹs* šaknies balsis *a* esantis tarminis. Šitoks aiškinimas visai galimas, nes lietuvių kalboje, jos tarmėse žodžio pradžios *a-* : *e-* opozicija yra neutralizuota.

Ide. *substantivum* nom. sing. **Hōs,* acc. **Hos-m,* loc. **Hes-i-* (greta šalutinės fleksijos **Hes-er-/*Hos-er-, *Hes-en-*) žymėjęs aštrias augalų dalis (dyglį, spyglį; ašaką; skiedrą, šakalį; aštrų dantį ir pan.).[478]

Šitą istorinę lyginamąją interpretaciją galima patvirtinti dar kitais baltų kalbų faktais, kiek pataisius šaknies vokalizmo santykius. Kad baltų kalbų asiūklio pavadinimų pirminis šaknies vokalizmas būtų buvęs *e*, nėra tikra. Variantai su šaknies vokalizmu *e* yra reti dialektizmai (sprendžiant iš LKŽ II^{2} 1152, 1153, 1154 duomenų) ir todėl laikytini naujadarais, kurių *e* vietoj etimologinio *a* (< ide. *o*) bus atsiradęs dėl dažnos *e-* : *a-* kaitos žodžių pradžioje: *esỹs* (Kašarauskas, A. Juška, Salantai, Telšiai), *esiūklis* (Kašarauskas, A. Juška, Vabalninkas, Biržų r., Pagiriai, Kėdainių r.), *esiūklė* (be kirčio) (Zarasai), *esiai* (be kirčio), *esai* (be kirčio), *esiū́kai, esiūklės* (be kirčio), *esiū́kliai* (randami prūsų lietuvių žodynuose – Q, R, MŽ, N, [K], K).

[478] Čop B. Etyma balto-slavica IV. – *Slavistična Revija,* XII, Ljubljana, 1959/60, 182-185; Idem. Beiträge zur indogermanischen Wortforschung. – *Linguistica,* X, Ljubljana, 1970, 90-92.

[479] Endzelīns J. *ME,* I, 147 (s. v. *aši*).

Liet. *asỹs* „šiurkštusis asiūklis (Equisetum hiemale)“, *esỹs, esiai* (be kirčio), *esai* (be kirčio) latvių kalboje atitinka *aši* plur., *ašs* sing. „asiūkliai (Equisetum); vikšriai“, *ašas* „asiūkliai“, *ašavi, ašavas, ašuvi, ašenes* „t. p.“ (ME I 146-147, EH I 132-133), tęsiantys prolytes **as(i)i̯o-, *as(i)i̯ā, *as(i)i̯ou̯-, *as(i)i̯uu̯-, *as(i)i̯on-*. Latvių kalba, be to, turi *ašķi* „asiūkliai (Equisetum)“ (rečiau *ažģi* „t. p.“), *asie ašķi* „Equisetum hiemale“, *purva ašķis, ūdens ašķis* „Equisetum palustre, fluviatile“ (ME I 147 ir s. v. *ašķis* 2). J. Endzelynas spėjo, kad *ašķi* greta *aši* atsiradęs arba *ašķi* ir *aši* (su *aš-* iš **as[t]j-*)„arklio uodegos plaukai“ pavyzdžiu, arba iš gretiminės estų *ostja* „asiūklis“ formos.[479] Jeigu *ašķi* „asiūkliai

(Equisetum)“ būtų iš tikrųjų kilęs iš prolytės *astį̀ai nom. plur., lietuvių ir latvių asiūklio pavadinimą būtų galima etimologiškai sieti su liet. *akstìs, i* kam. fem., „smailus pagaliukas, kartelė; žuvies kaulas...“, *ãkstinas* „spyglys, dyglys, gylys; akuotas; žuvies pelekų adata; smulkus žuvies kaulas; nupjautų javų ar stambesnės žolės stiebas, stagaras...“ (LKŽ I[2] 85-87), turinčiais „parazitinį“ *k* ir tęsiančiais baltiškąjį kaulo pavadinimą **asti-/ *astn-*[480] iš ide. **h₂ost-/*h₂estēn-*. Baltų kalbų asiūklio pavadinime būtų išlaikyta ide. šaknis be priebalsio *t*. Įdomu, kad tocharų kalbose paliudyti kaulo žodžiai *āy, āyo* neutr. „kaulas“ irgi šio priebalsio neturi, tačiau jų atsiradimas nėra aiškus. Vieni tyrinėtojai juos kildina iš ide. nom.-acc. sing. **h₂est,* iš kur, reguliariai nukritus žodžio galo priebalsiams, galėjęs atsirasti prototoch. **ā* (greta plur. *āstā*). Kiti čia mato išlaikytą kamieną ide. **as* sing., **ast-* plur.[481] Nežiūrint to neaiškumo, liet. dial. (Lazūnai) *asčiùkas* „ašaka, akuotas; pelėkas“ (LzŽ 24) patvirtina buvus baltų kalbų šaknį **astja-,* leidžiančią be didesnių abejonių jos tęsiniu laikyti ir lat. *ašķi* „asiūkliai (Equisetum)“.

J. Bretkūno Biblijos vertimo *už oščių, užu oščių* „užpakalyje, į užpakalį“ (LKŽ VIII 1021) rodytų buvus *oščiai* „užpakalis“ < **āstį̀ai* „uodegos plaukai“, toliau turbūt lat. *aste* (gen. plur. *ašķu, ašu, astu*) „(gyvulio) uodega“, sl. **ostъ* (rus. *ostь [ostʲ]* „(varpos) akuotas; akstis, dyglys; ašaka; ilgi kailių plaukai“ ir kt.).

Vandenvardžių *Asavà, Ãsavas* su *Asavẽlis, Asavìlas* darybinė bei semantinė paralelė būtų upėvardis *Lakišava* (be kirčio) (Kazlų Rūda), su priesaga *-av-* pasidarytas iš *(i)o̯* kamieno *lakìšis* „graižažiedžių šeimos balų ir pakrančių augalas geltonais žiedais ir labai kibiomis sėklomis“.[482] Bet nagrinėjamų vandenvardžių ir gyvenamųjų vietų pavadinimų daryboje problemiška tai, – ir galbūt tai klaidino tyrinėtojus, – kad iš *io̯* kamieno asiūklio reikšmės žodžio **asio̯-* darantis vardus su priesaga *-av-/-uv-* (**-au̯-/*-uu̯-* neaiški: gali būti ir **-ou̯-/ *-eu̯-*), lauktume **Asi̯ava/*Asi̯uva*. Tai kaip tik ir randame latvių kalboje, plg. priesagos *-av-/-uv-* vedinius *ašavi, ašavas, ašuvi* (ME I 146-147, EH I 132-133) (su *-š-* iš **-si̯-*) iš lat. *aši,* sing. *ašs* „asiūkliai (Equisetum); vikšriai“ (< **as[i]i̯o-*). Tačiau natūrali kalbos raida neretai pateikia netikėtą darybos procesų vaizdą, kurį pamatysime iš toliau pateiktų pavyzdžių. Dešinėje pusėje po dvitaškio surašyti vardai laikomi pamatinėmis formomis: *Dainavà* (upė, Varėna), *Dainupis* (Veiveriai) : *Dainỹs* (upė, Krakės); *Kernavẽ* (upės, Kernavė ir Panevėžys), *Kernavas* (ežeras, Jašiūnai) : *Kernỹs* (ežeras, Degučiai), bet *Kerniavà* (upė, Salos, Ašmenos r., Baltarusija); *Minavà* (Juodupė), *Minupė* (be kirčio) (Užventis) : *Mìnija, Mìnė* (upė, Gargždai), *Minià* (upė, Skaudvilė), bet *Miniaukà* (upė, Rokiškis); *Samavà, Samáuka* (upės, Degučiai ir Onuškis), *Samãvas* (ežeras) : *Sãmė* (upė, Onuškis), *Sãmis* (ežeras, Onuškis); *Lakišava* (be kirčio) (Kazlų Rūda) : *lakìšis* „graižažiedžių šeimos balų ir pakrančių augalas geltonais žiedais ir labai kibiomis sėklomis“.[483] Iš pamatinėmis laikomų *(i)o̯*-kamienių formų, kaip matyti, yra daromasi tiek priesagos **-au̯-,* tiek ir

[480] Karaliūnas S. Aus der baltischen Etymologie. – *Zeitschrift für Slawistik,* XIX (2), 1974, 201-203.
[481] Adams D. Q. *A Dictionary of Tocharian B,* 45-47.
[482] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 103.
[483] Ibid., 101-104.

priesagos *-i̯au̯- vedinių, tačiau vis dėlto daugiau pasidaroma su pirmąja priesaga. Žinant, kad baltų kalbų hidroniminė sistema yra archajiška, ši darybos tendencija verta ypatingo dėmesio. Gilioje senovėje, darantis vandenvardžius, matyt, iš tikrųjų buvo vartojama viena priesaga, bet kalbos vartotojų buvo skirtingai morfemomis skaidomas darybos pamatas. Atskirais atvejais derivacijos procese prie darybos pamato būdavo paliekama dalis kamiengalio, tai yra priebalsis *-i̯-, pvz., *Kerni̯- → *Kerni̯-avā → Kerniavà. Tačiau daugeliu atvejų derivacijos procese, pasirodo, kamiengalis *-(i)i̯o- nuo šaknies ar kamieno būdavo atskiriamas ir darybos pamatu eidavo gryna šaknis arba kamienas kaip, pvz., Lakišava atveju: *lakiš(i)i̯o- → *lakiš([i]i̯o)- → *Lakiš-avā → Lakišava. Vadinasi, ir *asi̯o- →*as(i̯o)- + *-au̯-/*-uu̯- →*as-avā/*as-uvā → Asavà, Osova (Осова), Osua apie 1230 < *Asuu̯ā.

Rytų Baltijoje gyvenusi gentis Os(s)iai ("O[σ]σιοι) galėjo pasivadinti pagal asiūklius: nom. plur. *asi̯oi „asiūkliai (Equisetum)" (> liet. asiaĩ, lat. aši) galėjo būti reinterpretuotas kaip adjektyvinis derivatas *asi̯oi „priklausantys asiūkliams, asiūklių (scil. žmonės)". Etniškai identifikuojant juos labiau reikėtų laikyti šiauriausia baltų gentimi. Belieka pridurti, kad visai be pamato atrodo Os(s)iai lyginimas su salos vardu Osilia (Osele, Oesel, Saaremaa) ir kildinimas iš estų oza (osa) „dalis".[484] Klaidingai čia aiškinamas ir pats Saaremo salos pavadinimas. Osilia (variantai Osele, Oesel) yra skandinaviškos kilmės pavadinimas,[485] atrodęs Eysýsla ir sudėtas iš dviejų žodžių: s. skand. ey „sala" ir sýsla fem. „valsčius, apskritis, apygarda, sritis (Verwaltungsbezirk, Amtsdistrikt, Gebiet)".[486] Jis sudaro opoziciją su Aðalsysla, reiškiančiu „Estija", kur sandas Aðal- yra s. skand. aðal „pagrindinis, svarbiausias".[487] Iš čia gana aiškiai matyti, kad šiais pradžioje administraciniais, vėliau tam tikra prasme ir geografiniais terminais buvo nusakomas skirtumas tarp salos ir žemyno apygardų, sričių.

[484] Saks E. V. *Aestii. An Analysis of an Ancient European Civilization,* 41.

[485] Джаксон T. H. *Древнерусские топонимы в древнескандинавских источниках,* Москва, 2001,19, 21, 27, 29, 30, 35, 71.

[486] Baetke W. *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur,* 325, 632.

[487] Vigfusson G. *An Icelandic-English Dictionary,* 616; Джаксон T. H. *Исландские королевские саги о Восточной Европе,* 244, 258-259.

2. 1. 6. Karvōnes (Κάρβωνες)

Pagal Ptolemają Κάρβωνες – Sarmatijoje, prie Baltijos jūros, toliausiai į šiaurę gyvenusi gentis. Dėl šios genties lokalizacijos bei etninės identifikacijos pareikšta prieštaraujančių nuomonių.

Taręs, kad, kaip spėjama, istorinių šaltinių paliudytas slavų vardas *venetai (venedai)* yra neslaviškas, bet gautas iš slavų nukariautojų venetų-keltų, perėmusių slavų kalbą, V. Rudelevas teigė, kad seniausias iš istorinių šaltinių žinomas slavų pavadinimas vis dėlto bu-

vęs Ptolemajo paminėtas *karbōnes*. A. Udal'covas jį tapatino su rytų slavų genties vardu *kriviči,*[488] bet V. Rudelevas tai kategoriškai atmetė, teisingai pabrėždamas, kad toks tapatinimas ignoruoja kalbos fonetinius dėsnius.[489] Kadangi graikų kalba yra kentuminė ide. kalba, tai graikų *k* atitinkąs tiek ide. *k,* tiek palatalinį *ḱ,* o slavų kalbos yra sateminės ir todėl jos vietoj ide. *ḱ* turinčios priebalsį *s*. Formos *karbōnes* priebalsis *k* galįs atitikti ide. *k,* tada slaviškasis šio etnonimo pavidalas niekuo nesiskirtų nuo Ptolemajo formos, bet tokiu atveju slavų toponimikoje terminui *karbōnes* veltui ieškotume analogijų. Tačiau jeigu graikišku *k* Ptolemajas perdavė palatalinį *ḱ,* tada slavų etnonimikoje šaknį *Karb-* atitinkanti etniminė šaknis *serb-, serv-* (seniau *sьrb-, sьrv-*). Vadinasi, darė išvadą V. Rudelevas, dėsningas *karbōnes* refleksas slavų kalbose yra forma *serby*. Tačiau tai ne vienintelis refleksas. Kitas refleksas esantis *chorvaty,* o tai esą niekas kitas kaip slavų kaimynų sarmatų iranizuotas etnonimas *serby*. Etnonimus *chorvaty* ir *serby* V. Rudelevas laikė vienos iš pačių seniausių slavų genčių vardu, žinomu vakaruose (Lužicos serbai) ir pietuose (serbai bei chorvatai). V. Rudelevo nuomone, būta ir rytinių chorvatų – tai rodą tokie vietovių pavadinimai Baltarusijoje kaip *Korovatiči (Короватичи)* (Polesės sritis), *Rovjatiči (Ровятичи)* (Pinsko r.), *Girvjaty (Гирвяты)* (Molodečno r.). Na, o Kijevo metraštyje *Senųjų laikų pasakojimas* paminėta rytų slavų gentis *sever* esanti tiesioginė praslaviškosios serbų genties atšaka, jų vardas – iškraipytas pavadinimas *serby*.[490] Vadinasi, V. Rudelevo nuomone, archajinis, dar prieš venetus buvęs slavų vardas yra *karbony, karvony,* atsiradęs pagal genties ženklą ragas ir etimologiškai susijęs su gr. χέρας „ragas" bei slaviškuoju karvės pavadinimu **korva* su ide. *ḱ* refleksu *k* vietoj laukiamo *s,* rodančiu, kad slavų kalbas yra veikusi kažkuri kentuminė kalba, kuri greičiausiai buvusi venetų-keltų.[491]

Jeigu *karbōnes,* kaip ką tik matėme, galima laikyti seniausia slavų gentimi, tai ne ką prastesnė būtų hipotezė, kad jie buvę protobaltų giminė. Ir iš tikrųjų, Κάρβωνες dar K. Zeussas laikė kuršiais (šaltiniuose *Cori*).[492] Įdomi nuomonė, kad Κάρβωνες – kaip ir galindai – galį būti su kitomis prūsų gentimis istorinių šaltinių paminėti kontekste, susijusiame su gintaro prekyba, ir kad jų vardas galįs būti išlikęs kaip vienas iš gyvenviečių prie senosios „gintaro trasos" (an der alten „Landstrae") ant pietryčių Aismarių kranto tarp Elbingo ir Karaliaučiaus pavadinimų.[493] Galvoje turimi tokie vietovardžiai kaip vok. *Carben,* pr. *Karwen* (1419 m.), *Carwan* (1423 m.) (Šventapilis, Heiligenbeil), *Karwan* (1449 m.), *Carwen* (1452 m.) (Braunsbergas).

R. Muchas etnonimą *karbōnes* etimologiškai siejo su liet. *kárvė,* sl. **korvā*.[494]

[488] Удальцов А. Д. Племена европейской Сарматии II в. н. э. – *Советская этнография,* 1946, № 2, 43.

[489] Руделев В. Г. К истории этнического племени славян. – *Питання ономастики (Матеріали II Республікньскоі наради з питань ономастики),* Київ, 1965, 281.

[490] Ibid., 281-282.

[491] Ibid., 283.

[492] Zeuss K. *Die Deutschen und die Nachbarstämme,* 272.

[493] Wenskus R., Timpe D. Galinder. Historisches. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* Bd. 10, 327.

[494] Much R. – *Zeitschrift für deutsches Altertum,* XXXIX, 224.

Prieš mėginant šį Ptolemajo etnonimą paaiškinti, reikėtų pažymėti, kad Κάρβωνες formos, matyt, iš tikrųjų būta */Karų̃ones/* – tai rodytų jo variantas Καρύωνες.

Lietuvos teritorijoje randame toponimą *Karvỹs* (gen. sing. *Kařvio*) (kaimas, Maišiagala, Vilniaus r.), aiškiai kilusį iš ežerų vardo *Karvỹs* (gen. sing. *Kařvio*)[495] (Maišiagala ir Rūdiškės), paliudyto dar XVI a. kaip *Korve (Корве)* (Spruogis 143). Toliau minėtini tokie hidronimai kaip *Kařvis* (upė, Plungė), *Kařvė* (Alšios intakas, Aukštdvarys), *Karvė* (be kirčio) (Blendžiavos intakas, Plateliai), *Karvedà* (acc. sing *Kařvedą*) (Stinčiaus intakas, Skaudvilė) su priesaga *-ed-* (dėl jos plg. *Lebedà, Sugedà*). Upės *Kárvinė* (Seirijai), *Karvìnė* (Sarios intakas, Švenčionėliai) čia, matyt, irgi priklauso. XVI a. dar būta *Korviny (Корвины)* (miškas, baltmiškis, krūmokšniai, Ariogalos valsčius) ir *Korvjany (Корвяны)* (kaimas, Plateliai [Spruogis 143]). Pastarąjį atstačius į dabartinę kalbą, būtų **Karvėnai*. Jis su priesaga *-ėnai* pasidarytas iš **karva* „juodžemis" kaip, pvz., kaimo vardas *Dirvónėnai* (Raudėnai, Šiaulių r., Upyna, Telšių r.) – iš *dirvónas*. Pavardės *Kárvaitis* (Telšiai), *Karváitis* (Šeduva) taip pat gali būti su priesaga *-ait-* pasidarytos iš **karva* „juodžemis" kaip, tarkime, *kalvaĩtis* (ir *kalváitis*) „kalvos gyventojas" (LKŽ V 164) yra išsivestas iš *kalvà* „pakili vieta, nedidelis kalnelis..." (nes pavardės **Karvas* nėra). XVII a. pradžioje žinotas taip pat asmenvardis *Karvinis (Korwin)*.[496]

Iš pavardės norima kildinti ir kaimo vardą *Kárvaičiai* (1810 m.), Nerijos kuršininkų *Karviķi,* vok. *Carwaiten* (1785 m.) (Pervalka, Kuršių Neringa)[497] su žodžio pradžios kirčiu kaip vakarinio Lietuvos pakraščio *Kùrmaičiai, Rū̃daičiai, Vė̃žaičiai*. W. P. Schmidas linkęs manyti, kad būtent vietovardis *Kárvaičiai* rodantis kuršius turėjus žodį **karvē* (liet. *kárvė*),[498] vadinasi, toponimą kildina iš šio apeliatyvo. Tačiau Liudviko Rėzos gimtojo kaimo pavadinimo kilmė yra didelė problema. Mat seniausi liudijimai yra *Grawaitten* (1519 m.), *zcu Krawaytenn* (1540 m.), *zcu Grabeytten* (1554 m.), tik vėliau pasirodo *Karweitten* (1614–1615 m.).[499] Žinant priebalsio *r* nepastovumo atvejų (žr. p. 203), – prie jo metatezės labai galėjo prisidėti ir lituanizacija (pvz., tapatinant su *kárvė*), – galima spėti *Kárvaičiai* etimoną buvus kuršių kalbos žodį, atitinkantį lat. *krava* „krantas" (ME II 264). Iš jo su priesaga *-ait-* ir bus pasidarytas šis toponimas.

Daugiau mus dominančių vietovardžių yra paliudyta Latvijos teritorijoje: *Kařva* (arba *Karvis* be kirčio) (valstiečio sodyba, Pāle, Limbažų r.), *Kòrva*[2] (dvaras, Alsviķi, Alūksnės r.), *Karva* (be kirčio) (buvęs valsčius tarp Jaunlaicenų ir Alsviķų, taigi Alūksnės r.), *Kařvis* (valstiečio sodyba, Krimulda, Rygos r.), *Kàrvenes-leja* (Kārķi, Valkos r.), *Kařviņš* (valstiečio sodyba, Puikule, Limbažų r.), *Karvišķe* (be kirčio) (dvaras, Panemunė, Bauskos r.) (arba *Karevišķe,* dabar *Zęmdęgas*), *Karvizar[i]* (be kirčio) (vals-

[495] Balčikonis J. *Rinktiniai raštai,* I, 339.

[496] Zinkevičius Z. *Lietuvių antroponimika,* 151.

[497] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 174.

[498] Schmid W. P. *Nehrungskurisch. Sprachhistorische und instrumentalphonetische Studien zu einem aussterbenden Dialekt,* 30.

[499] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 102.

tiečio sodyba, Jumprava, Bauskos r.).[500] Lyginami jie su liet. *Karvỹs* (dvaras), pr. *Karwen* ir *Carvis* ir abejojant toliau siejami arba su lat. *kařva* „moteris (niekinamai); sena, liesa karvė“, arba su liet. *kárvė*.[501] K. Būga čia matė finų įtaką, lat. *Kařva, Kařviņš* lygindamas su suomių vietovardžiais *Karva, Karvola, Karvonen, Karvila*, ir etimologiškai siejo su suomių *karva* „gaurai“.[502] Paradoksalu, kad šie Suomijos vietovardžiai kildinami iš žodžio, kuris pačių suomių mokslininkų laikomas pasiskolintu iš baltų kalbų: *karva* „plaukai“ iš baltų (su garsų sekos *ur* metateze), plg. liet. *gaurai̇̃*, lat. *gauri* „kūšys“.[503] Tai, be abejo, reiškia, kad, istoriškai žiūrint, nagrinėjami latvių toponimai ir minėti Suomijos vietovardžiai tarpusavy negali nieko bendra turėti.

Formos ir vartojimo ypatybėmis krinta į akis toponimas *Karvišķe* (dvaras, Panemunė, Bauskos r.) su variantu *Karevišķe* (dabar *Zęmdęgas*): pirma, zemgališkosiose vidurio dialekto šnektose po senojo tautosilabinio *r* įspraudžiamas balsis – dažniau *a*, rečiau *e*, pvz., *dar*ᵃ*zi* (: *dārzi* „daržai“), *zir*ᵉ*ks* (: *zirgs* „žirgas“).[504] Tokiu būdu, matyt, ir yra atsiradęs *Karevišķe*. Antra, priesaga *-išķe* rodo šio vietovardžio lietuvišką kilmę. Trečia, *Karvišķe* ir *Zęmdęgas* laikytini sinonimais, vadinasi, gali būti vienas kito vertimas. Tai gali duoti vertingos informacijos identifikuojant šiuos tikrinius vardus bei darant iš jų etnogenetines išvadas.

Paliudyti tokie prūsų vietovardžiai: *Carvis* (1411–1419 m.); *Karwen* (1419 m.), *Carwan* (1423 m.) (vok. *Carben*) (Kr. Heiligenbeil); *Karwan* (1449 m.), *Carwen* (1452 m.) (vok. *Carben*) (Kr. Braunsberg). Toponimai *Pocarwe* (1290 m.), *Pokarwis* (1316 m.), *Pocarben* (1419 m.), *Pockarwen* (1436 m.), vok. *Pokarben* (Kr. Heiligenbeil),[505] *Pokarwen* (1405 m.)[506] skaidomi į priešdėlį *Po- /pa-/* ir pagrindinę morfemą *karv-*.[507] Panašios darybos vardas randamas ir lietuvių kalboje: *Pakarvinẽ* (acc. sing. *Pãkarvinę*) (kaimas, Sariai, Švenčionių r.) su priešdėliu *pa-* iš upėvardžio *Karvìnė* (Sarios intakas, Švenčionėliai). Bet kas yra toji pagrindinė morfema, nesutariama. Spėjama, kad jos būta arba karvės pavadinimo (liet. *kárvė*), kurį bus turėjusi ir prūsų kalba ir su kuriuo tapatintini minėti prūsų toponimai,[508] arba hidronimo,[509] arba bendrinio žodžio **karvē* „į-, išlinkimas“.[510] Daug tikriau minėtus prūsų kalbos vardus sieti su tos pačios kalbos bendriniais

[500] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (2), 54.
[501] Ibid., 55.
[502] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 615, 644.
[503] *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja,* I, 320.
[504] Rudzīte M. *Latviešu dialektoloģija,* Rīgā, 1964, 80-81.
[505] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 128.
[506] Blažienė G. Zu den altpreussischen Ortsnamen des Samlandes. – *Darbai ir dienos,* 10 (19), 1999, 65.
[507] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* III, 309; Blažienė G. Zu den altpreussischen Ortsnamen des Samlandes. – *Darbai ir dienos,* 10 (19), 1999, 65.
[508] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (I–K), 238-241.
[509] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* III, 309.
[510] Blažienė G. Zu den altpreussischen Ortsnamen des Samlandes. – *Darbai ir dienos,* 10 (19), 1999, 65.

žodžiais *karwan, karben, karbis, karbs*[511] – tokiu atveju **Pa-karv-* daryba būtų tokia pati kaip, pvz., pr. *Powunden* 1285 iš **pa-* ir *wundan* „vanduo“ [512] arba liet. *Pãvandenė* (kaimai, Užventis, Kelmės r., Varniai, Telšių r.) iš *pa-* ir *vanduõ*. Tačiau kas yra šie prūsų kalbos bendriniai žodžiai, pasakyti nelengva, nes, kaip teisingai pastebėta, nei jų pamatinė forma, nei reikšmė nėra aiškios, todėl visi ligšioliniai mėginimai atskleisti jų kilmę yra abejotini.[513]

Pirminė šių bendrinių daiktavardžių forma vis dėlto, matyt, yra su *-rv-*, o ne su *-br-*, nes prūsų kalba ne tik įeina į arealą, kuriam būdingas virtimas *-rv-* > *-br-* (plg. slovincų [kašubų] *kårvac* : *kårbac,* vok. *gerwen* : *gerben*),[514] bet ir pati rodo pakitimą *-v-* > *-b-*, plg. *Currwin* : *Curben, Rowithen* : *Robitten*.[515] Toliau verta prisiminti, kad Ordino laikais minėtais prūsų kalbos žodžiais buvo vadinamas priešpilis, kur būdavo laikomi visi ginkluotės reikmenys (Rüsthaus) bei žemės ūkio padargai, kaip antai: pakinktai, ginklai, ratai, plūgai ir kt. Priešpilį, priešakinius tvirtovės įtvirtinimus (Vorwerk) pirmiausia, kaip žinoma, sudarė iš žemių, akmenų ir kt. supiltas pylimas ir iškasti grioviai su atitinkamomis patalpomis, taigi tai buvo tam tikras gynybinis statinys (Werk). Nesunku suvokti, kad priešpilio, priešakinių tvirtovės įtvirtinimų, dominuojantis realus elementas ir sąvokos požymis buvo supilta ir iškasta ž e m ė . Tolesnei interpretacijai informacijos gali duoti vėlgi Ordino laikų vokiečių kalbos *die karwen-stut* iš 1396 m. Mewe inventoriaus, reiškęs „ant *karwan* esantis žirgynas (das Gestüt auf dem *karwan*)“, tai yra l a u k o žirgai (die Ackerpferde).[516] Iš čia aiškėja, kad prūsų kalboje *karwan* ir jo variantai bus reiškę „laukas, dirva, arimai (Acker)“, nors apibrėžti jų morfologinę struktūrą gana sunku: galbūt **karu̯ē, ē* kam., **karu̯e-n-a-, o* kam. (plg. *karwan, karben*) ar **karų̆-(i)į̆ o-, (i)į̆ o-* kam. (plg. *karbis*). Dėl **karu̯en-a-* plg. lat. *Kàrvenes-leja,* dėl **karų̆-(i)į̆ o-* – pr. *Carvis,* lat. *Kařvis,* liet. *Karvỹs*.

Galutinai identifikuojant lemiamą vaidmenį vaidina latvių kalbos duomenys. Rytinėse Latvijos šnektose yra buvęs žodis *karva* (be kirčio) „juodžemis; durpės (dęgzeme)“ (EH I 590). Nagrinėjamų latvių vietovardžių, taip pat lietuvių ir prūsų kalbų toponimų bei hidronimų kilmės ryšį su lat. *karva* „juodžemis; durpės (dęgzeme)“ patvirtina *Karvišķe* (be kirčio) (dvaras, Panemunė, Bauskos r.) (arba *Karevišķe,* dabar *Zęmdęgas*), rodantis, kad *Zęmdęgas* yra *Karvišķe* vertimas, plg. lat. *dęgzeme* „durpės“ su vietomis sukeistais sandais.

Šis latvių kalbos žodis ir minėtos prūsų kalbos leksemos, galimas daiktas, toliau giminiuojasi su tokiu lietuvių kalbos būdvardžiu kaip *karvus* (be kirčio) „plikas, plikagalvis“ (M. Akelaitis [LKŽ V 359]), seniau turėjusiu reikšmę „su balta kakta ar baltu snukiu (apie gyvulius)“, – sema-

[511] Nesselmann G. H. F. *Thesaurus linguae Prussicae,* 66; Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 57, 128; Przybytek R. *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens*, 98. Klaidingai Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 312.

[512] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 133.

[513] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (I–K), 243.

[514] Ibid., 243.

[515] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 220.

[516] Nesselmann G. H. F. *Thesaurus linguae Prussicae,* 66.

siologiškai plg. *laũkas* (ir *láukas*) adj. „su balta kakta ar baltu snukiu (apie gyvulius); praplikusia kakta, plikas“ : *laũkas* subst. „lygi, be medžių vieta; dirbama žemė, pasėlių plotas; tam tikro didumo žemės sklypas...“ (LKŽ VII 177-178). *Karvus* (< **kor-u̯-*) etimologiškai yra priskirtas spalvas žyminčio būdvardžio *kéršas* (ir *keršas*) (< **ker-s-*) „lopais juodas, lopais baltas, lopais baltas, lopais žalas ar žilas, margas; juodas, bet su balto plauko juosta skersai pilvą ar kaklą...“ (LKŽ V 622) šakniai. *Karvus* vedinys gali būti ir balandžių pavadinimas *karvẽlis*.[517] Šiai bendrašaknių leksemų grupei kilmės požiūriu galėtų priklausyti ir hidronimai *Kařvis, Kařvė, Karvė* (be kirčio), *Karvedà*,[518] nes esamus jų kilmės aiškinimus negalima laikyti pasisekusiais.[519] Šių hidronimų spėjamasis etimonas *keřvas* „keverziškas, nerangus“ (LKŽ V 633), vartojamas kalbant apie išgėrusio ėjimą, veikiau yra nesenas darinys negu tolimos senovės veldinys, kaip ir *kervóti (-ója)* „eiti pamažu svyruojant į šalis“ (abudu iš S. Gimžausko raštų), susidaręs interjekcijos *kervi* lėtam ėjimui nusakyti (LKŽ V 633) pamatu. Į tai, kad šių hidronimų kildinimas iš karvės pavadinimo taip pat yra negalimas ir kad jų kamienas priklauso prie archajiškų spalvas žyminčių priesagos *-u̯-* vedinių, dėmesį atkreipė W. P. Schmidas.[520]

Mūsų dėstomą aiškinimą patvirtintų etimologiniai atitikmenys bei jų inkorporavimas į vardyną germanų kalbose. Žodžiams s. vok. aukšt. *horo* „dumblas, maurai, košė; purvas; žemė; pelkė, liūnas“, s. saks. *horu* „purvas; išmatos, mėšlas“, vid. vok. žem. *hôr* „dumblas, maurai; durpėta žemė, durpynas; molis“, dab. vok. žem. *hâr* „ dumblas, maurai; purvas“, s. fryzų *hore* „t. p.“, s. angl. *horu* „purvas, nešvarumai“ atstatoma *wa*-kamienė prolytė **horwa-*, kuri toliau vedama iš tamsią, pilką spalvą su dumblo, purvo atšešėliu žyminčios šaknies **ker-* resp. **ḱer-*. Iš **horwa-* yra kilę nemažai germanų hidronimų.[521]

Prabaltų gentį karvius, istorinių šaltinių *karbōnes,* reikėtų lokalizuoti Latvijos teritorijoje, maždaug nuo Bauskos ir Rygos pietuose ligi Limbažų, Valkos bei Alūksnės šiaurėje. Kaip Ptolemajo spėta, karviai bus buvusi pati šiauriausia baltų gentis, matyt, ji priklausė „žemės žmonių“ būriui. Karvių vardas su priklausomybės priesaga *-(i)į̯o-* gali būti išsivestas iš baltiškojo apeliatyvo **karvā,* atitinkančio lat. *karva* „juodžemis; durpės“ ir pr. *karwan, karben, karbis* „laukas, dirva, arimai“. Jis bus reiškęs „žmonės, priklausantys žemei **karvā,* žemės **karvā* žmonės“. Panašiai traktuotini ir vandenvardžiai: *Karvỹs* (gen. sing. *Kařvio*) < **karu̯i̯o-*, t. y. „žemei **karvā* priklausantis ežeras“; *Kařvis* < **karu̯i̯o-*, tai yra „žemei **karvā* priklausanti upė“.

[517] Plačiau Karaliūnas S. Some Remarks on the Names for Pigeon in Lithuanian. – *Linguistica Baltica,* II, 1993, 110-111.

[518] Ibid., 110-111.

[519] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 148-149; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* III, 309-310.

[520] Schmid W. P. Zur primären *-u̯*-Ableitungen in einigen baltischen Gewässernamen. – *Donum Balticum,* 476.

[521] Udolph J. *Namenkundliche Studien zum Germanenproblem,* Berlin-New York, 1994, 318-319.

2. 1. 7.
Kareōtai (Καρεῶται)

Kareōtus ir salus (Καρεῶται καὶ Σάλοι), kaip minėta, Ptolemajas lokalizavo į rytus nuo karbōnes (Κάρβωνες), kurie gyvenę Okeano – Baltijos jūros (ir turbūt Šiaurės jūros) – pakrantėje, toliausiai šiaurės pusėje. Jų lokalizacijos klausimu yra išsakyta ir tokia nuomonė: Κάρβωνες galį būti su kitomis prūsų gentimis istorinių šaltinių paminėti kontekste, susijusiame su gintaro prekyba, prie senosios „gintaro trasos" (an der alten „Landstrae") ant pietryčių Aismarių kranto. Rytų pusėje nuo jų gyvenę Καρεῶται, kurie dar vikingų laikais buvę susiję su Kranto (Kranz) iškasenų kompleksu Sembos šiaurėje.[522]

Dabartinė lietuvių pavardė *Kārijotas* (Jurbarkas),[523] suprantama, pradžioje buvo asmenvardis. Kaimo vardas *Kariótiškės* (Trakų r.)[524] su būdinga kaimų pavadinimų priesaga *-išk-* bus kilęs iš asmenvardžio *Karjotas*. Długoszo kronikoje paliudytam asmenvardžiui *Koriathus filius Gedimini*[525] K. Būga, atrodo, pagrįstai atstatė formą *Karijótas.* Rusiškųjų istorinių šaltinių *za Korьjata (за Корьiата)* (1350 m.), taip pat patronimines priesagas turinčių *Jurьii Korьjat-ovičъ (Юрьии Корьiат-овичъ)* (1350 m.), *Jurii Koriat-ovičъ (Юрiи Корiат-овичъ)* (1375 m.) pagrindą, jo nuomone, sudarantys liet. *Karijotas* arba *Karjotas*.[526] Iš pavardžių, atitinkamai asmenvardžių kilusių vietovardžių randama Mažojoje ir Prūsų Lietuvoje: *Cariotkyem* (1539 m.), *Cariotkeim* (1540 m.), *Cariathkeim* (1554 m.), *Cariotkem*, *Carjadtkehmen* (1564 m.), vok. *Carjotkehmen*, *Kariotkehmen* (1785 m.) (Darkiemis, Vilemsberkis), tai yra *Karijotkiemis* (V. Kalvaičio 38), sudėtas iš liet. *Karijotas* ir *kiẽmas.*[527] Šios šaknies asmenvardžių prūsų vardyne žinoma gana daug: *Karioth* purus Prutenus (1399 m.), *Carioth*, *Kariothe* (nadruvis, 1392 m.), *Cariothe* (1418 m.), *Korioth* (1540 m.), *Karyothen* (su vokiška plur. galūne) (varmių šeima) (1359 m.), *Cariote* (vienas iš šios šeimos narių) (1361 m.), *Kariote* (sūduvis) (1335 m.), *Kariothe* (1342 m.).[528] Kuršių taip pat turėtas asmenvardis *Kariathe* (1355–1362 m.).[529] Atstatoma **Kar-jot-* (resp. **Kar-jat-*, pvz., Toporovas), kur pirmasis sandas yra **kari-*, bet dėl antrojo sando struktūros nesutariama. K. Būga skyrė priesagą *-ota-* pažymėdamas, kad vardo *Karijotas* priesaga *-otas* galinti turėti deminutyvinę prasmę, ir kamieną **kar(i)ja-*, kurį sudarantys *kārias* „exercitus", *karỹs* „miles".[530] *Lietuvių pavardžių žodyno* autoriai manė čia ra-

[522] Wenskus R., Timpe D. Galinder. Historisches. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* Bd. 10, 327.
[523] *Lietuvių pavardžių žodynas* (A–K), 925.
[524] *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas,* II, 123.
[525] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 162, 163.
[526] Ibid., 228, 238.
[527] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 171.
[528] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 163, 238. Trautmann R. *Die altpreußischen Personennamen,* 43; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (I–K), 216.
[529] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 292.
[530] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 162, 165.

dę asmenvardinį dėmenį *Jo-*, pvz., *Jó-daugas, Jó-vaišas* (bet kas tada *-t-*?), bet kitoje vietoje jau kalba apie atskirą kamieną.[531] V. Pėteraitis skyrė *kar-* ir aiškų *-jot-* kaip *Daũ-jotas, Jó(t)-tautas*.[532] Vis dėlto pirmine forma reikėtų laikyti dūrinį **kari-ją̇t-*, sudėtą, kaip dar K. Būga pažymėjo, iš daiktavardžio *kãrias* „karas; kariuomenė; būrys, pulkas" kamieno **karja-* ir, matyt, veiksmažodžio *jóti (-ja)* išvestinio kamieno **jāt-* su darybine reikšme „raitas karys" arba „karan jojantis",[533] plg. *jótis* „raitelis" (Dotnuva, Kėdainių r.), *jotìs* „jojimas, jotynės" (N, [K]), „raitųjų kariuomenė" (tautosakos tekstai ir Daukantas), *jotas* (be kirčio) „raitelis" (Daukantas), *jótas* adj. „raitas" (Vepriai, Ukmergės r., Liškiava, Varėnos r., Viduklė, Raseinių r.), *už-jotojis* „užpuolikas" (N [LKŽ IV 358, 362]). Dėl *Kãrijotas, Karijótas, Karjotas* (→ *Kariótiškės*) morfemų santykių ir fonemų varijavimo galima palyginti, pvz., *Giriotas* (be kirčio), *Giriõtas, Gìrjotas, Girijõtas, Gìrijotas* (kur sandas *-jot-* laikomas ne priesaga, bet savarankišku kamienu);[534] *Jót-vilas* : *Vil-jotas* > *Viliotas;*[535] *Mìn-jotas, Min-jotaĩ*.[536]

Kãrijotas, Karijótas, Karjotas (be kirčio) (< **kar[i]ja-jāt-*) struktūra ir semantika prilygtų tokiems dūriniams kaip *kariã-vadas* (Bretkūnas), *karia-vedis* (be kirčio) „karo vadas, karvedys" (SD) (iš *kãrias* ir *vèsti [vẽda]*); *pečia-lánda, pečia-lìnda* „krosnilanda (Phyloscopus); urvinė kregždė (Riparia riparia)" (iš *pẽčius* ir *lį̇sti [leñda]*); *jaučia-vagis* (be kirčio) „kas jaučius vagia" (iš *jáutis,* dial. *jáučias* ir *võgti* [*vãgia*]). Pirmuoju sandu eina vardažodis grynuoju kamienu, antroje vietoje yra veiksmažodžio kamienas, atskirais atvejais pasireiškiantis dar šaknies balsių kaita, o pats dūrinys gauna nom. sing. galūnę *-as* arba *-a,* kartais ir *-is*.[537] Šie daiktavardžiai eina asmenų pavadinimais, ir jais nusakomas veiksmo subjektas. Antruoju sandu nurodoma, kokį darbą tie asmenys dirba ar šiaip veiksmą atlieka, o pirmuoju – į ką tas veiksmas yra nukreiptas, kas eina darbo ir veiksmo objektu.[538]

Indoeuropeistai (H. Schrammas, A. Heussleris ir kt.) pastebėjo, kad daugelis indoeuropietiškųjų dvikamienių antroponimų atrodo tarsi forma ir turiniu būtų panašūs į mažus eilėraščių fragmentus, ir spėjo, kad šios rūšies asmenvardžius iš esmės galima traktuoti kaip tam tikrą tekstą. Ypač įdomu, kad juose liečiama tematika ir pasirodantys žodžiai yra būdingi „antrosios indoeuropiečių funkcijos" (pagal Dumézilio koncepciją) atstovams ir, vadinasi, vartojami piešti bei aukštinti idealaus kario arba viešpaties, valdovo bei vado paveikslą, pvz., *karys, kova, kariuomenė, tauta, išmintis, tiesa, teisingumas, garbė, galia, valdžia, kilnumas, grožis* ir t. t.; be minėtų *Karijotas,* pr. *Karioth,* plg. liet. *Giñtautas,* pr. *Gynthawte,* liet. *Taũtginas, Vìsmantas,* pr. *Wyssemanth,* liet. *Jógaudas,* pr. *Jogowde,* liet. *Vaĩšnoras,* pr. *Waysnar* ir kt.

Iš Ptolemajo fiksacijos *Kareōtai* (Καρεῶται) išplaukia, kad vietoj dabartinės lietuvių kalbos fonemos *o* < *ā* anuomet būta garso *ō,* tiksliau *å̄*. Tai neturėtų labai stebinti, nes

[531] *Lietuvių pavardžių žodynas* (A–K), 264, 925.
[532] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 171.
[533] Salys A. *Raštai,* II, 88.
[534] *Lietuvių pavardžių žodynas* (A–K), 675.
[535] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 239.
[536] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 408.
[537] Plačiau Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 203 ir t. t., 223-224.
[538] *Lietuvių kalbos gramatika,* I, 463.

ir pačiõs lietuvių kalbos tarmėse, pvz., žemaičiuose, vietoj bendrinės kalbos *o* (< *ā*) tariamas dvibalsis *uo* (plg. *bruolis* < *brolis*), kilęs iš *ō*. Dalyje prabaltiškųjų dialektų, pvz., tame, iš kurio skolinosi Baltijos finų kalbos, ide. *ā* buvo išvirtęs *ō* (*å̄*), plg. suomių *tuohi* „tošis" : liet. *tõšis,* suomių *vuota* „oda" : liet. *óda* [539] (suomių *uo* kilęs iš *ō*).

Vadinasi, gali būti, kad Ptolemajo *Kareōtai* (Καρεῶται) atspindi baltų pavadinimą **kar(i)ja-jāt-ai*. Reikia manyti, kad tai buvo genties arba patronimijos vardas, reiškęs k a r i u s, bet ne karinės organizacijos pavadinimas, nes ano meto bendruomenėse karinė jėga tikriausiai dar nebuvo išsiskyrusi iš genties organizacijos, be to, šios rūšies visuomeninis susiskaidymas būdingas aukštesniems visuomeninės santvarkos raidos etapams. Remiantis Ptolemajo informacija, Kareōtus reikėtų lokalizuoti Okeano – Baltijos (ir tikriausiai Šiaurės) jūros – pakrantėje, toliausiai šiaurės pusėje, karvių (*karbōnes,* Κάρβωνες) kaimynystėje, taigi iš dalies ir Lietuvos teritorijoje. Labai gali būti, kad **kar[i]ja-jāt-ai,* baltų gentis ar patronimija, kalbėjo tuo dialektu, iš kurio skolinosi Baltijos finų kalbos.

2. 1. 8.
Saloi (Σάλοι)

Ptolemajo pranešimu, už veltų (Οὐέλται) gyvenę os(s)iai (Ὄ[σ]σιοι), į šiaurę nuo jų karbõnes (Κάρβωνες), toliau į rytus kareōtai bei salai (Καρεῶται καὶ Σάλοι). F. Bujako ir J. Powierskio nuomone, kaip jau minėta (žr. p. 225), salai galėję būti vėlesni Latvijos sėliai.

Verifikuojant šią hipotezę, pirmiausia akys krypsta į tokius lietuvių ir latvių kalbų žodžius kaip liet. *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste; dirvos, ariamos žemės plotelis tarp pievų; lauko gabalas, sklypas; pelkėta upės pakrantė" (LKŽ XII 59) ir lat. *sala* „sala; iškilimas, kalva pelkėje; miško, girios žemė; toli nuo namų esantis žemės gabalas" (ME III 664, EH II 423). Bet čia reikia nepamiršti, kad šie žodžiai įtariami esą pasiskolinti iš Baltijos finų kalbų. Argumentuojama tuo, kad, pirma, Baltijos finų kalbos turi panašių žodžių panašiomis reikšmėmis – lybių *sala* „sala", estų *salu* „iškilimas, sausa vieta pelkėje", suomių *salo* „miško tankmė; miškas, giria", samių *suolo* „sala", ir, antra, baltų kalbų žodžiai neturi patikimos etimologijos.[540]

Dėl to pirmiausia reikia pasakyti, kad suomių *salo* „miško plotas, miškinga vietovė" greičiausiai yra pasiskolintas iš baltų kalbų.[541] Toliau – autoritetingi estų ir suomių kalbų

[539] Stang Chr. S. *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen,* 37.

[540] Bednarczuk L. Zapożyczenia ugrofińskie w językach bałtosłowiańskich. – *Acta Baltico-Slavica,* IX, 1976, 52; Idem. Finno-Ugric Loans in Baltic. – *Journal of Baltic Studies,* VIII (2), 1977, 102.

[541] Schmid W. P. *Aura* und *Aurajoki.* – *Baltistica,* IX (2), 1973, 194.

etimologijos žodynai minimus žodžius taip pat laiko baltiškos kilmės skoliniais.[542] Kad panašių žodžių randama Volgos finų kalbose (pvz., ostiakų *sol* „iškyšulys; upės vingis“, jurakų *sal'a, salea* „iškyšulys, ragas“), tai nieko neįrodo, nes šios kalbos taip pat turi baltizmų ir į baltizmus panašių žodžių (gautų, kaip manoma, iš išnykusių baltiškojo tipo dialektų Volgos ir Okos aukštupių regione). Tiesą sakant, J. Endzelynas pabrėžė, jog, skirdami liet. ir lat. *sala* veiksmažodžio *sálti* „tekėti“ šakniai, vietoj paprastojo *sala* veikiau lauktume priešdėlinio vedinio **ap(i)sala,* nes *sala* iš pat pradžių negalėjęs turėti reikšmės „sala, insula“, nebent žodžiu *sala* (kaip sl. **ostrovъ*) pradžioje buvo vadinama upės sala ir reiškė „aptekamoji (Umflossenes)“.[543] Tačiau šitos abejonės tučtuojau išsisklaido, kai pasižiūri į pačių baltų kalbų analogiškus faktus ir tipologinius duomenis, plg. liet. *kalvà* (acc. sing. *kálvą*) „pakili vieta, nedidelis kalnelis; tarp pievų esantis dirbamos žemės sklypas, vidupievis; aikštė miške; seklesnė vieta jūroje“ (Palanga [LKŽ V 164]), lat. *kalva* „nedidelis kalnelis, kalva; iškilimas, kalva pievoje; ganykla, kur vieni viržiai auga; maža sala (tarp dviejų upės atšakų); pusiasalis; sekluma (Sandbank)“, *kalvs* „prieškalnė; ragas, kyšulys (Vorgebirge)“ (J. Langės žodynas (1773 m. [ME II 146-147, EH I 580]); *kalva* reikšme „sala (upėje, ežere)“ vartojamas tiktai Kuržemėje, plačiau latvių kalbos tarmėse jis pažįstamas reikšme „kalva, kauburys, kalnelis pievoje, miške; sausa vieta pelkėje, liūne“.[544] Ypač informatyvus yra daugiareikšmis rusų kalbos žodis *óstrov (ócmpoв),* turintis reikšmes: 1) „sala su pieva upėje; upės apsupta pieva“; 2) „smėlėta sekluma“; 3) „iškili sausa vieta pelkėje; iškili sausa vieta pelkėtoje tundroje; vieta su kietu pamatu tundroje; iškilimas miške, lomoje, slėnyje, kur įsikuria kaimas; iškilimas tarp pelkių, apaugęs mišku, krūmais; iškilimas miške, apsuptas balomis arba lomomis; pievų gabalas tarp balų; kalva, kauburys pelkėse; mišku apaugęs kaukaras; mišku apaugusi vieta pelkėje“; 4) „iškilimas lygumoje; kalva, iškilimas, gūbrys lygumoje“; 5) „miško plotas atviroje vietoje (tarp laukų, pievų); miško plotas tarp pelkių; gyvenvietę, kaimą supantis miškas; miško plotas su aviliais bitėms; vienos rūšies medžių plotelis; pušynas tarp lapuočių ar mišrių medžių; didelis, senas, tankus miškas; didelis miškas toli nuo gyvenvietės...“; 6) „aikštė miške; aukšta žole apaugusi vieta miške“.[545] Ne pro šalį bus prisiminti ir iš germanų kalbų duomenų gaunamą informaciją: pirma, s. isl. *ey* fem. „sala; pieva, lanka“ (< germ. **ahwō*), s. angl. *íeg* „sala“, s. vok. aukšt. *ouwe* „vanduo; srovė; žema, drėgna pieva; sala“ (vok. *Au, Aue* fem. „pieva, lanka“)[546] yra kilę iš germ. **aujō* „vandeninga, vandeniuota (t. y. vandens apsupta ar vandenyje esanti) žemė (wäßriges Land)“ (< germ. **agʷjō*), o ši forma laikoma vediniu iš germ. **ahwō,* randamo žodžiuose s. isl. *á, ǫ́* „upė; vanduo“, s. angl. *éa,* s. vok. aukšt. *aha* „upė“

[542] Toivonen Y. H., Itkonen E., Joki A. J. *Suomen kielen etymologinen sanakirja,* III–IV, Helsinki, 1962–1969, 956; Mägiste J. *Estnisches etymologisches Wörterbuch,* I–XII, Helsinki, 1982–1983, 2686.

[543] Endzelīns J. *ME,* III, 664.

[544] Laumane B. – *Latviešu valodas dialektu atlants.* Leksika, 89.

[545] *Словарь русских народных говоров,* 24, 80-81.

[546] De Vries J. *Altnordisches etymologische Wörterbuch,* 2. verbesserte Auflage, Leiden, 1962, 106;. Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 14-15.

(vok. *Ache*), got. *ahwa* „upė; vandenys“ (< ide. **akᵘā*) = lot. *aqua* „vanduo; vandens telkinys, jūra, ežeras, upė; lietus“.[547] Semasiologiškai dar palyginkime liet. *tėkmė̃* „vandens srovė upėje; upė, upelis; (upės) vaga; duburys gilesnėje upės ar pelkės vietoje; žema pieva tarp dirvų...“, *tekmẽnė* „upė, upelis; klampynė, pelkė“ (LKŽ XV 1131, 1132), veiksmažodžio *tekėti (tẽka)* vedinius; be to, s. isl. *holmr, holmi* masc. „salelė (upėje); pakilimas tarp laukų ir pievų“, vid. vok. žem. *holm* „salelė (upėje)“, s. angl. *holm* „marios; sala (upėje)“[548] (< germ. **hulma-* < ide. **kl̥m-*).

Tad s a l a yra iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas, iškilimas, aukštuma vandenyje, tarp vandenų. Todėl galima, tipologiškai žiūrint, laikyti beveik tikru dalyku, kad salos sąvoka yra susidariusi iškilimo tarp ko nors, vietovės, besiskiriančios kuo nors nuo ją supančios aplinkos, suvokimo pagrindu, plg. liet. *apýrubė* „vietovė, kuri skiriasi kuo nuo supančios ją aplinkos, pvz., miškas tarp balų, laukų ir pan.“: *Viena didelė dauba, kurioje seniau buvo ežeras, o šiandien telkšo pelkė, kartais dar su ežero likučiais, vadinama apyrube* (LKŽ I² 222); lot. *insula* „sala; (perkeltine reikšme) atskirai stovintis namas (su nuomojamais butais), t. y. gatvių apsuptas nuomojamas namas“. Čia verta pabrėžti, kad greta liet. *apýrubė* yra dar *apýruba* „riba, siena, pasienis, apylinkė“, *apýrubis* „viensėdis“, *apìrubas* „apskritas plotas, sritis“ (LKŽ I² 222-223), kurie taip pat kaip *apýrubė* yra priešdėlių *apý-, apì-* vediniai iš *rubà* „riba, linija“ (LKŽ XI 849) (dėl darybos plg. *apýstalė* „vieta apie stalą...“ : *stãlas*; *apýrudenis* „laikas į rudenį“ : *ruduõ*; *apýnasris, apìnasris* „arkliui ar kitam gyvuliui ant galvos maunamas pakinktas“ : *nasraĩ*). Žodžio *rubà* „riba, linija“ vediniai, matyt, yra ir *ãpruba* „viename plote ūkininko žemė“, *aprubỹs* „vienkiemis, viensėdis“, *ãprubė* „viename plote ūkininko žemė; apylinkė“, *ãprubas* „viename plote ūkininko žemė; apygarda“ (LKŽ I² 256), paryškinantys reikšmę „viensėdis“. Nematyti pakankamo pagrindo *rubà* „riba, linija“ laikyti baltarusių kalbos skoliniu,[549] nors šioje kalboje ir randame forma ir reikšme panašių žodžių, plg. bltr. *rubá (pyõá)* „iškirstas takas miške“. Mat *rubà* „riba, linija“, regis, priklauso veiksmažodžių *rubinti (-ina, -ino)* (be kirčio) „krapštyti“, *rùbinti (-ina, -ino)* „...kapoti, kirsti“, *rùbyti (-ija, -ijo)* „t. p.“, *iš-rùbyti* „iškasti“ (LKŽ XI 854-855) šakniai, plg. A. Juškos užrašytą sakinį *Par girią ruba iškirsta, t. y. spindžius* (LKŽ XI 849) (s. v. 1 *rubà*), o šie veiksmažodžiai neskirtini nuo *raũbti (-ia, -ė)* „kasti, rausti“, *ruõbti (-ia, -ė)* „skaptuoti, gremžti; kasti“; be to, *rubinti (-ina)* (be kirčio) „krapštyti“ iteratyvas *rubinėti (-ėja, -ėjo)* turi atitikmenį latvių kalboje – tai *rubinât* „krapštyti, rakinėti“,[550] – dėl darybos ir semantikos plg. *dùbinti (-ina, -ino)* „daryti įdubimus, skobti...“, *dùbyti (-ija, -ijo)* „mušti...“, *į-dubinėti* „padaryti

[547] Meid W. Die Bezeichnungen für „flieendes Wasser“ im Gotischen. – *Florilegium Linguisticum*, 26.

[548] Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch*, 244.

[549] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II, 744.

[550] Būga K. *Rinktiniai raštai*, II, 356. Bet liet. *ruba* „grobstymas, plėšimas, užpuolimas“, *rubyti (-ija, -ijo)* [be kirčio] „plėšikauti“ (LKŽ XI 849, 855) yra slavizmai, žr. Skardžius P. *Die slavischen Lerhnwörter im Altlitauischen*, 192 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai*, IV, 250].

įdubimus“ (LKŽ II² 782) : *daũbti (-ia, -ė)* „duobti, skobti; mušti“, *duõbti (-ia, -ė)* „kasti, rausti; skobti, skaptuoti...“.

Liet. *apýrubė* „vietovė, kuri skiriasi kuo nuo supančios ją aplinkos, pvz., miškas tarp balų, laukų ir pan.“, *ãpruba* „viename plote ūkininko žemė“, *aprubỹs* „vienkiemis, viensėdis“, *ãprubė* „viename plote ūkininko žemė; apylinkė“ ir *apýruba* „riba, siena, pasienis, apylinkė“ reikšmių ryšį reikia aiškinti tuo, kad natūralią, gamtinę ribą, sieną kaip tik ir sudaro ežerai, upės, daubos ir pan., plg. rus. *uróčiščе (урóчищe)* „(gamtinė) riba, siena (pvz., ežeras, upelis, dauba); mažas miškelis (laukuose); apyrubė, vietovė, išsiskirianti iš aplinkos (pvz., miškas vidury lauko, pievos, pelkės ir t. t.)“. Pažymėtina, kad šios ir panašios reikšmės yra giminingos, nes jas turi vienas ir tas pats žodis. Vienkiemis, viensėdis, kurį sudaro viename plote ūkininko žemė ir kuris kiekvienu momentu gali išvirsti į didesnę gyvenvietę, galiausiai ir į kaimą, ir yra tai, kas išsiskiria iš aplinkos.

Taigi J. Endzelyno abejonės ir iškeltos sąlygos dėl *sala* kildinimo iš veiksmažodžio *(at)sálti* yra be rimtesnio pagrindo – kalbos vartotojų tikrovės suvokimas ir jos interpretacija ėjo visai kita semiotine plotme.

Etimologiškai liet. *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste; dirvos, ariamos žemės plotelis tarp pievų; lauko gabalas, sklypas; pelkėta upės pakrantė“ ([LKŽ XII 59]) ir lat. *sala* „sala; iškilimas, kalva pelkėje; miško, girios žemė; toli nuo namų esantis žemės gabalas“ (ME III 664, EH II 423) priklauso veiksmažodžio *at-sálti (-sąla, -sãlo)* „palengva atitekėti“ (Kvėdarna [LKŽ XII 79, 86]) šakniai.[551] Liet. *salijà* „pieva paupyje“ (Ariogala), lat. *saliņa* „eglių arba pušų giraitė“ (ME III 664) yra atitinkamai liet. *salà* ir lat. *sala* vediniai. Liet. *ãt-sala* „upės įsigraužimas į krantą, užtakis; sekluma“ (A. Juška, Kvėdarna, Švėkšna [LKŽ I² 420]) laikytinas priešdėlinės formos *at-sálti* vediniu. Kitos indoeuropiečių kalbos šaknyje **sel-*, kurios atstovai yra minėtos baltų kalbų *sal-* leksemos, turi žodžius su vyraujančia reikšme „šok(inė)ti; bėgti; lėkti, skristi“, pvz., s. ind. (vedų) *ásarat* „jis yra pabėgęs, pasprukęs“, toch. B *säl-* „rodytis, kilti; skristi“, *salãte* „jis šok(inėj)o“, *salamo* adj. „skrendantis, lekiantis“, A *salat* adj. „lekiant, skrendant“.[552]

Kalbamosios ide. šaknies atstovu laikomas ir pr. *salus* „upokšnis (atsiradęs po lietaus)“,[553] jo prolytė atstatoma ide. **solu-*.[554] Nereikėtų tačiau užmiršti, kad indoeuropeistinė-

[551] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 414, 417, II, 304, 554 (siejama su *sálti* „tekėti“; *salà* – tekamóji scil. vietà); Endzelīns J. *ME,* III, 664; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* 758; Karaliūnas S. Pastabos. – Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 114; Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca,* II, 147-148; Pėteraitis V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta,* 150; Smalinskienė G. Lie. *salà,* la. *sala* „kaimas“. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXXI, 1994, 177-179.

[552] Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 705-706, 708; *Lexikon der indogermanischen Verben*. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. Unter Leitung von Helmut Rix, Wiesbaden, 1998, 477-478; Adams D. Q. *A Dictionary of Tokharian B,* 678, 686.

[553] Mažiulis V. *Prūsų kalbos paminklai,* II, 17, 321.

[554] Iš paskutinių darbų žr. Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* IV, 55-56 (su literatūra).

je literatūroje pr. *salus* gretinamas ir su lot. *salum* „nerami, banguojanti jūra; (atvira) jūra; jūros bangavimas, laivo supimas“ bei vid. airių *sal* „jūra“ ir laikomas daugelio Europos hidronimų etimologiniu pamatu, tarp jų ir *Sãlantas* (Minijos dešinysis intakas, Kretinga), *Salótas* (ežeras, Žarėnai netoli Telšių) Lietuvos teritorijoje.[555] Šis lyginimas vertas dėmesio dėl to, kad tiek prūsų, tiek lotynų kalbų žodžiai sutampa netgi kamiengaliu ir tęsia ide. **salu-*. Vadinasi, pr. *salus* ir liet. *salà* bei jo giminaičiai tokiu atveju tarpusavy negali turėti nieko bendra, nes pastarųjų šaknis yra ide. **sol-*, šaknies balsių kaita santykiaujanti su **sel-* „tekėti“.

Kad iš salą žyminčio žodžio gali atsirasti gyventojų pavadinimai, matyti iš keturių kaimų vardo *Salà* ir dvylikos kaimų bei viensėdžių pavadinimo *Sãlos* Lietuvos teritorijoje.[556] *Sãlos* čia funkcionuoja kaip žodžio *salà* paprastoji daugiskaitos forma. Bet greta jos galėjo būti ir, be didesnių abejonių, buvo vartojama ir vyriškosios giminės forma. Buvus plur. **salaĩ* „salos“ patvirtina lat. dial. *sals* masc. „sala“ (Saldus [K. Ulmanio žodynas], ME III 676). Tokiu atveju Ptolemajo *Saloi* (Σάλοι) galima interpretuoti kaip „salininkai, salos gyventojai“.

J. Endzelynas manė,[557] kad *sala* „kaimas“ abstrahavosi iš tokių tikrinių daiktavardžių, gyvenviečių pavadinimų kaip, pvz., *Liep(u)sala(s)*, kuris pradžioje iš tikrųjų reiškęs „liepų miškas“. Greta liet. *salà* „kaimas“ ir lat. *sala* „t. p.“ senovėje galėjo būti taip pat kuopinė daugiskaita **salaĩ* „kaimas kaip neskaidoma visuma“, plg. *líepos,* sing. *líepa,* bet *liepaĩ* „liepynas“; *pėdos,* sing. *pėdà,* bet *pėdaĩ* „kieno nors kojų įspaustos žymės, pėdsakai“.[558] Plur. **salaĩ* „kaimas“ perkeliamas jo gyventojams vadinti ir pamažu išvirsta etnonimu. Bet **salaĩ* „kaimas“ ir Ptolemajo paliudytas etnonimas *Sáloi* (Σάλοι) nesutampa kirčio vieta. Tokio kirčio vietos svyravimo esama ir pačioje lietuvių kalboje – žodis gali priklausyti tiek pastoviojo šakninio kirčio paradigmai, tiek ir kilnojamojo kirčio paradigmai, pvz., *žvỹrai* ir *žvyraĩ, žvìrbliai* ir *žvirbliaĩ, žvir̃gždai* ir *žvirgždaĩ* (LKŽ XX 1131, 1135, 1140). Kad vietos pavadinimas perkeliamas ir jos gyventojams vadinti, matyti iš tokių pavyzdžių: liet. *kiẽmas* „kaimas, sodžius; kaimo gyventojai...“ (LKŽ V 749-750), *sodà* „neišskirstytas kaimas, sodžius || *coll.* tokio kaimo gyventojai“ (LKŽ XIII 272), *sõdžius* „valstiečių gyvenamoji vieta, kaimas || *sing. coll.* sodžiaus gyventojai“ (LKŽ XIII 287), *sodýba* „vieta, žemė apie namus su visais trobesiais || tokioje vietoje esantys asmenys“ (LKŽ XIII 274), *ū́kis* „dirbamos žemės plotas su jo priklausiniais; turtas, nuosavybė, žemės valda; namai, židinys || na-

[555] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 49-50; Schmid W. P. *Alteuropa und der Osten im Spiegel der Sprachgeschichte* (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 22), Innsbruck, 1966, 4; Idem. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 132, 322.

[556] *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas,* II, 270-271; Smalinskienė G. Lie. *salà,* la. *sala* „kaimas“. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXXI, 1994, 179.

[557] Endzelīns J. *ME,* III, 664.

[558] Plačiau žr. Stundžia B. Daugiskaitiniai asmenvardiniai oikonimai ir jų reikšmė linksniavimo bei kirčiavimo sistemų rekonstrukcijai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXI, 1981, 192.

miškiai, gentis...“ (LKŽ XVII 408-409), lot. *civitās, -ātis* „valstybė; miestas; piliečiai, piliečių bendrija“, gr. πόλις „miestas; (laisva) valstybė, respublika; visi piliečiai, civitas“. Tad labai gali būti, kad plur. **salaĩ* „kaimas (kaip neskaidoma visuma)“ ir iš jo kilęs žmonių būrio pavadinimas *Sáloi* (Σάλοι) slepia bendrinį daiktavardį *salà* „sodžius, kaimas“ (LKŽ XII 59), kuris etimologiškai neskiriamas nuo *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste; lauko sklypas; ariamos žemės, dirvos plotelis tarp pievų...“.[559]

Senovėje, saugantis nuo pavojų, gyvenvietės, sodžiai, kaimai dažniausiai kurdavosi neprieinamose ar sunkiai prieinamose vietose – viduryje girių, pelkių, ežerų. Latvių tarmėse (Taurkalnėje) *sala* būtent ir reiškia „kaimas (viduryje pelkės)“.[560] Kad senovės baltų gentys gyvenvietes, stovyklas rengdavosi ežerų salose, yra gerai archeologijos paliudytas faktas. Didelė sėlių gyvenvietė (apie 2700 m^2) atkasta Krīgānų ežero saloje. Šiuo metu žinoma netgi dešimt latgalių stovyklų ežeruose – visos yra iš I tūkstantmečio po Kr. antrosios pusės. Tai patvirtina taip pat rus. *ostrov (óстров),* kuriuo, be kita ko, vadinamas ir iškilimas miške, lomoje, slėnyje, kur įsikuria kaimas, ir gyvenvietę, kaimą supantis miškas, plg. rus. *ostrov (óстров)* reikšmes „iškili sausa vieta pelkėje; iškili sausa vieta pelkėtoje tundroje; vieta su kietu pamatu tundroje; iškilimas miške, lomoje, slėnyje, kur įsikuria kaimas...“ (žr. p. 295).

Atitinkamoje mokslinėje literatūroje, kaip minėta, liet. *salà* „kaimas“ ir lat. *sala* „t. p.“ neskiriami nuo būrio žodžių, žyminčių salą (Insel). Homonimai *sala* ir *sala* „kaimas“ laikomi tos pačios kilmės, tai yra semantiniais homonimais.[561] Tai visai gali būti, nes nesunku iliustruoti tipologinėmis paralelėmis. Kita vertus, naujausiuose tyrimuose į lot. *solum* ir sl. **selo* žiūrima kitaip. Lot. *solum* „žemė, dirvožemis; (kambario) asla, grindys; (kojos) padas; pamatas; dugnas; apačia“, s. vok. aukšt. *sal* masc. „butas; būstas, buveinė; salė“, s. sl. *selo* „dirva, laukas; ganykla; kaimas, gyvenvietė“, rus. *seló (село),* plur. *sióla (сёла)* „kaimas, bažnytkaimis; butas, būstas, buveinė; gyvenvietė, sodžius; laukas, dirbama žemė, žemės sklypas“ skiriami šakniai ide. **sel-* „gyventi, būti“, kuriai atstovauja lot. *soleō, -ēre* „turėti įprotį, būti papratusiam“, got. *saljan* „būti, išbūti, užsibūti, užtrukti, apsistoti“.[562] Taigi liet. *salà* „kaimas“ ir lat. *sala* „t. p.“ taip pat reikėtų laikyti šios šaknies atstovais. Liet. *salà* „kaimas“ ir lat. *sala* „t. p.“ su sl. **selo,* langobardų *sala* „namas“, s. vok. aukšt. *sal* masc. „butas; būstas, buveinė; salė“, s. skand. *salr* „namas; patalpa; salė“, *Vǫluspá*'je „žemė, dirva“, lot. *solum* sieta ir anksčiau.[563]

[559] Endzelīns J. *ME,* III, 664; Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca,* II, 147-148; Smalinskienė G. Lie. *salà,* la. *sala* „kaimas“. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXXI, 1994, 177-178. Kitaip Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 758.

[560] Брейдак А. *Диалектная лексика латгальских говоров вехнелатышского диалекта и ее исторические связи,* 17.

[561] Smalinskienė G. Lie. *salà,* la. *sala* „kaimas“, 179.

[562] Rix H. (red.) *Lexikon der indogermanischen Verben,* 478.

[563] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 333, 602. Trautmann R. *Baltisch-slavisches Wörterbuch,* 248; Fraenkel E.

Daiktavardis *salà* „sodžius, kaimas“ dabar vartojamas pačiose pakraštinėse rytų aukštaičių tarmėse.[564] Šiose tarmėse ta pačia reikšme kaip *salà* randame ir daiktavardį su balsiu *e* šaknyje: *selà* „sodžius, kaimas“ (Breslauja, Apsas, Lazūnai, Baltarusija),[565] jo vedinį *selìnis* adj. „gimęs, augęs seloje, kaime, sodžiuje“ (Lazūnai [LKŽ XII 353]), *selà* „kaimas; (prk.) kaimo žmonės“ su būdvardiniais vediniais *selìnis* „kaimo, kaimietis“, *selõsis* „kaimo, kaimiškas“ (LzŽ 231), *selė̃* „sodžius“ (ZtŽ 582) (su *-ė* greičiausiai pagal liet. dial. *vesė̃, viesė̃* „kaimas, sodžius“ (ZtŽ 760, 770), pasiskolintą iš rus. *vesь (весь)* „kaimas“ arba lenk. *wieś* „t. p.“), *sẽlyti (-ina, -ino)* „kelti gyventojus, apgyvendinti“, *selū̃nas* „sodietis, kaimietis“ (ZtŽ 582). Tai, kad *selà*, *sẽlyti (-ina, -ino)* vartojami lietuviškose salelėse Baltarusijoje, atrodo, beveik akivaizdų daro jų skolinimąsi iš kaimynų baltarusių kalbos:[566] bltr. *sjaló (сялó)* „kaimas“, *sjalícь (сялúць)* „apgyvendinti“, *sjalícca (сялúцца)* „apsigyventi“. Tokiu esant būtų galima įtarti ir *selū̃nas* „sodietis, kaimietis“, nes priesagos *-un-* vedinių turi ir baltarusių kalba, plg. *vesjalún, -luná (весялýн, -лунá)* „linksmas žmogus“. Bet vakarinėje lietuvių kalbos ploto dalyje netikėtai randame žodį, – tiesa, žodynuose pažymėtą nuoroda *pasenęs – seliū̃nas* „seniūnas“ (daugiausia žemaičių tarmės, bet ir Jurbarkas [LKŽ XII 354-355, DūnŽ 318]). Jis, laikoma, su priebalsių *n–n* > *l–n* disimiliacija atsiradęs iš *seniū̃nas*.[567] Tačiau patikimesnė būtų alternatyvinė prielaida, kad *seliū̃nas* „seniūnas“ su priesaga *-ūn-* yra pasidarytas iš seniau lietuvių kalboje plačiau – ypač žemaičių – vartoto daiktavardžio **selā* „kaimas, sodžius“, reguliaria šaknies balsių kaita susijusio su rytiečių aukštaičių tos pačios reikšmės *salà* ir lat. *sala*. Nors priesagos *-ūn-* vediniai daugeliu atvejų lietuvių kalboje eina kaip ypatybės turėtojų pavadinimai,[568] seniau jų būdavo daromasi ir iš vietą žyminčių daiktavardžių, pvz., dabar jau iš aktyvios vartosenos pasitraukęs *namūnaĩtis, -ė* „ūkininko sūnus ar duktė, tėvūnaitis“ (LKŽ VIII 537) su patronimine priesaga *-ait-* yra išsivestas iš **namūnas,* kuris savo ruožtu su formantu *-ūn-* yra pasidarytas iš *nãmas,* plur. *namaĩ,* nes nėra duomenų, kad *nãmas* būtų buvęs *u* kamieno (M. Praetorijaus *namus* yra daugiaprasmis ir todėl nieko neįrodo).[569] Daiktavardis *seliū̃nas* „seniūnas“ pasižymi konservatyviu fonetiniu bruožu (*-l'* < **-lį-*), rodančiu darybos pagrindą buvus *įo-* ar *įā-* kamienį daiktavardį **seliọ-*, **selią̄-* „kaimas“. Vadinasi, *seliū̃nas* negalėtų būti skolinys iš slavų kalbų, kur randame neutrum **selo;* be to, skolinimosi prielaidą kategoriškai neigia geo-

Litauisches etymologisches Wörterbuch, II, 758; Stang Chr. S. *Lexikalische Sonder-übereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen,* 46; Polome E. Germanic and Regional Indo-European (Lexicography and Culture). – *Indo-European and Indo-Europeans,* Philadelphia, 1970, 62, 71.

[564] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 602; *Lietuvių kalbos žodynas,* XII, 59; *Lietuvių kalbos atlasas,* I. Leksika (žemėl. Nr. 9).

[565] *Lietuvių kalbos atlasas,* I. Leksika, 46.

[566] Ibid., 46.

[567] Zinkevičius Z. *Lietuvių dialektologija,* 173.

[568] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 277-280 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

[569] Schmid W. P. [Recenzija:] Manessy J. Les substantifs en *-as-* dans la Rk-Saṃhitā. Contribution à l'étude de la morphologie védique, Dakar 1961. XX, 286 S. – *Indogermanische Forschungen,* 69 (1), 1964, 68-69.

grafinis momentas – tai žemaičių tarmių žodis! Tokiu būdu aiškėja, kad *seliūnas* rodo žemaičių tarmėse buvus daiktavardį **selįo-, *selįā-* reikšme „kaimas“, iš kurio su priesaga *-ūn-* ir galėjo būti pasidarytas seniūno pavadinimas. Daiktavardžio **selįo-, *selįā-* „kaimas“ giminaičiais laikytini tokie kitų ide. kalbų žodžiai kaip het. *šelis* (gen. sing. *šeliįas*) „pieva, lanka“, valų *hêl* (plur. *heloedd*) fem. „sala; įdubimas, dauba“ (< ide. **sēlā*).[570]

Žodžio *seliūnas* autentiškumą bei indigeninį pobūdį patvirtina vietovardžiai *Selūno durpynas* ir *Selūno kalnas* (su kirčiu ant balsio *ū*) (Kulskių k., Paukštakių apyl., Plungės r.),[571] kur *selūnas,* matyt, yra *seliūnas* „seniūnas“ variantas. Formaliai *selūnas* „seniūnas“ sutampa su Zietelos šnektos *selūnas* „sodietis, kaimietis“. Tad šis sutapimas, atrodo, laikytinas svariu argumentu pastarojo žodžio indigenumo naudai.

Grįžtant prie mums rūpimų sėlių etnonimo bei vietovardžio *Sėlė,* dial. *Séla,* verta atkreipti akis į 1977 m. (R. Rutkūnaitės) užrašytą pastabą dėl liaudies etimologijos: „Po maro čia atsikėlusius žmones vadino sėlūnais, iš čia kaimo pavadinimas“.[572] Tai tipiškas liaudies etimologijos atvejis, bet jos realus grūdas yra pavartotas daiktavardis *sėlūnas*. Negali būti jokios abejonės, kad čia kalbama apie paribinėse aukštaičių rytiečių bei žemaičių tarmėse žinomą, bet Sėlės apylinkėse, matyt, realiai jau nebevartojamą žodį *selūnas,* turintį šaknies balsį *ė,* liaudies etimologijos keliu priderintą prie vietovardžio *Séla.* Tai yra pakankamas įrodymas, pirma, to, kad rytų aukštaičiuose seniau plačiau buvo varojamas *selūnas* reikšmėmis „sodietis, kaimietis“ bei „seniūnas“, ir, antra, to, kad *Sėlė*, dial. *Séla* pradžioje buvo apeliatyvas **séla* „kaimas, sodžius“, „sala; iškilimas, kalva pelkėje; miško, girios žemė ir pan.“. Valų *hêl* (plur. *heloedd*) fem. „sala; įdubimas, dauba“ (< ide. **sēlā*) patvirtina buvus šaknies ilgąjį balsį. Šaknies balsių apofonija *e* : *ė* yra reguliarus lietuvių ir apskritai baltų kalbų reiškinys, plg. *žẽbas* „kas daug valgo, rajūnas“ : *žéba* „kas valgo, žėbėja“ (LKŽ XX 222, 223), *žlẽgė* „temimo ar aušimo laikas, apytamsa“ : *žlėgẽ* „t. p.“, *žlėgà* „t. p.“ (LKŽ XX 842), *vẽblas* „neaiškiai kalbantis, šveplas“ : *vébla* „kas neaiškiai kalba“ (LKŽ XVIII 461), *vebrà* „vėpla, žioplys“ : *vébra* „t. p.“ (LKŽ XVIII 463), *vẽbras* „bebras“ : *vẽbras* „t. p.“ (LKŽ XVIII 463), *vedlỹs* „jaunikis, jaunasis...“ : *vėdlỹs* „t. p.“ (LKŽ XVIII 488), *velẽ* „mirusio žmogaus siela...“ : *vėlẽ* „t. p.“ (LKŽ XVIII 606).

Čia vertėtų prisiminti ir prūsų asmenvardį *Selune,*[573] formaliai sutampantį su *selūnas* ir *seliūnas* „sodietis, kaimietis“ bei „seniūnas“. Tad kyla klausimas, ar šis prūsų asmenvardis nebus išriedėjęs iš tolygios kaip lietuvių formos bei reikšmės prūsų kalbos apeliatyvo. Juoba kad su Lietuvos gyvenamųjų vietų vardais *Sėlė, Sėliškės, Selmiestis* yra lyginamas ir prūsų asmenvardis *Selune,* ir išnykęs vietovės pavadinimas *Selnicken* (1458 m.), *Sellnicken* (1670 m.) (Holstein, Kr. Königsberg) (< **Sel-enīk-*).[574] Atrodo, kad vietovardis *Se-*

[570] Mann E. S. *An Indo-European Comparative Dictionary,* 1124. Plg. Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* 901.

[571] Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus vietovardžių kartoteka (s. v.).

[572] Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus vietovardžių kartoteka (s. v.).

[573] Trautmann R. *Die altpreußischen Personennamen,* 91.

elesen, lenk. *Żelazno* (į šiaurę nuo Bujaki netoli Nidzica, Lenkija), istoriniuose šaltiniuose paliudytas kaip *Schelassene, Schönlesen*(1370 m.), *Selesen* (1763 m.), *Seelesen* (1785 m.), taip pat turi baltišką šaknį **sēl-,* bet lieka neaiškus jo formantas[575] – turbūt buvo **Sēl-esn-,* dėl priesagos plg. baltiškos kilmės upėvardžius *Medesna (Медесна)* (Vitebsko gubernija, Baltarusija), *Neresna (Нересна)* (Ubortės ir Pripetės intakai), *Neresno (Нересно)* (Dnepro intakas, Baltarusija), taip pat XVI a. *Debesna (Дебесна)* (ežeras, Pavandenė, netoli Užvenčio [Spruogis 91]) su priesaga *-esn-*.[576] Dar 1972 m. sėlių etnonimas ir upėvardis *Séliupis,* tada interpretuotas kaip „Sėlių upė", buvo susietas su prūsų hidronimu *Zeylaw* (1434 m.) (vok. *Zehlau-Bruch*), vedamu iš šaknies **Sēl-*.[577] Ši hipotezė vėliau pasitvirtino. W. P. Schmidas *Zeylaw* (1434 m.) laikė tik šaknies *Sēl-/Zēl-* rašybos dalyku ir toliau, pirmenybę teikdamas variantui *Sēl-,* lygino jį su vietovardžiais *Sélė, Séliškės, Sėlenaĩ* (acc. plur. *Sélenus*), kurių *Sēl-* yra šaknies **sel-/*sol-* apofoninis variantas.[578]

Kadangi su gyvenamųjų vietų pavadinimais *Sélė, Séliškės* ir kt. bei upėvardžiu *Séliupis* istorine lyginamąja plotme yra siejamas sėlių genties vardas, pats metas atsigręžti į sėlių etnonimą ir pasižiūrėti, kaip jis aiškinamas mokslinėje literatūroje.

M. Skruzītis sėlių vardą kildino iš žodžio lat. *sala* „Insel" ir „kaimas".[579] K. Būga manė, kad sėlių vardas iki šiol yra išlikęs Tauragnų apylinkės (Utenos r.) kaimo pavadinime *Sélė,*[580] kuris istoriniuose šaltiniuose (pvz., 1259 m. Mindaugo donaciniame rašte) paliudytas kaip *Selen*.[581] Dėl kilmės A. Salys 1962 m. atsargiai teigė, kad „vardo kilmė neišaiškinta, bet gal vienaip ar kitaip jis etimologiškai sietinas su *salà, sálti* „tekėti", *seléti* „skubiai pribėgti" ir palyginimui dar nurodė Daugailių apylinkių upelio vardą *Sélupis* (teka per Drusėnų ir Vėleikių k. laukus į Andrajos ež.).[582] Nepriklausomai su šiais bendriniais žodžiais ir vandenvardžiais sėlių etnonimą gretino ir K. Kuzavinis. Jo manymu, iš pirminių hidronimų **Sélia, *Sélė* (jų vediniai esą *Séliupis* ir *Sėliupỹs*), vedamų su šaknies balsio pailginimu iš *seléti* „tekėti", atsiradęs krašto vardas **sélė, *sélia,* „o iš šito kilo etnonimas *séliai* (lo. *selones,* vok. *Selen*)".[583] Siejimui su minimų vandenvardžių ir veiks-

[574] Blažienė G. *Die baltischen Ortsnamen im Samland,* 147.

[575] Biolik M. *Die Namen der stehenden Gewässer im Zufluβgebiet des Pregel und im Einzugsbereich der Zuflüsse zur Ostsee zwischen Pregel und Memel,* 20-21.

[576] Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины,* 147-149.

[577] Karaliūnas S. Sėlių kalba. – *Mokslas ir gyvenimas,* Nr. 1, 1972, 17-19.

[578] Biolik M. *Die Namen der stehenden Gewässer im Zufluβgebiet des Pregel und im Einzugsbereich der Zuflüsse zur Ostsee zwischen Pregel und Memel,* 301.

[579] Skruzīts M. *Sēļi.* Kurzemes augšgala senči, Rīgā, 1889.

[580] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 22; Salys A. *Raštai,* III, 364.

[581] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 109.

[582] Salys A. *Raštai,* III, 364.

[583] Kuzavinis K. Etymologica. 1. Baltų etnonimų kilmės klausimu. – *Baltistica,* I (2), 1966, 180.

mažodžių šaknimi pritarė ir kiti tyrinėtojai.[584] Tačiau buvo pareikšta ir priešinga nuomonė, kad hidronimo *Séliupis* „pirmasis sandas *sél-*, be kita ko, gali būti net iš etnonimo *sélis*“.[585] Tai primena J. Powierskio *Caput fl[uvii] Selliani* iš romėnų žemėlapio *Tabula Itineraria Peutingeriana* kopijos interpretaciją kaip „Sėlių upės žiotys“ (žr. anksčiau). K. Karulis sėlių vardą etimologiškai lygino su s. ind. *sáraḥ* „ežeras; kūdra“, gr. ἕλος „drėgna žemuma; pieva, lanka; pelkė“ ir *sēlis* pirmine reikšme „ežeringos ir pelkėtos vietos gyventojas“ ir kildino iš baltų **sēlas* > lat. **sēls* „ežeras; pelkė“.[586] Darybos požiūriu tai nelabai galima, nes s. ind. *sáraḥ* ir gr. ἕλος yra neutrum giminės daiktavardžiai ir priklauso *es* kamienui, kuris indoeuropietiškuoju lygmeniu atrodė **seles-* neutr. „drėgna žemuma, lanka; pelkė“ ir buvo vartojamas stovinčiam vandeniui vadinti.[587]

Gal kiek ir keista, kad mokslinėje literatūroje, skirtoje sėlių etnonimo etimologijos klausimui, sėlių pavadinimui atitikmenų buvo ieškoma senovės Balkanų toponomastikoje. Iš karto galima pasakyti: kadangi sėlių etnonimo darybą bei kilmę įtikinamai galima paaiškinti baltų kalbų dirvoje (žr. toliau), savaime atkrinta bandymai jį lyginti su senovės Balkanų kalbų (top)onomastika. Be to, nėra duomenų, kad kuri nors Balkanų tautelė ar gentis migruodama būtų pasiekusi Rytų Pabaltijį ir apsigyvenusi tarp Nemuno ir Daugavos. Antai latvių tyrinėtojas K. Kasparsonas pavardę *Sēlis* (Sluokos ir Bigauņciemo apyl.), *Sèļi* (sodžius, Kalsnava), *Sēļi* (dvaras ir valsčius, Valmieros apskr.) ir kt. sulygino su trakų kilties vardu Σελλητες bei vietovardžiu (miesto pavadinimu) Σηλυμβρία ir iš to padarė išvadą, kad dalis trakų genčių nuo Karpatų migravusios šiaurės pusėn ir išlaikiusios „senų seniausią kilties pavadinimą (sensenu cilts nosaukumu)“ – tai ir buvęs sėlių vardas.[588] Gerokai vėliau panašiai pasielgė ir V. Toporovas, sėlių etnonimą susiejęs su Balkanų toponomastika: antroponimu Σήλυς, toponimu Σηλυμβρίη, Σηλυμβρία, *Selymbria* (miestas Propontidoje),[589] ilyrų toponimu Σελλοί.[590] Kadangi Σηλυμβρίη, Σηλυμβρία reiškia Σήλυς'o miestą (plg. trakų βρία „tvirtovė, miestas“),[591] tai šis pavadinimas formaliai sutampa su Henriko Latvio *Castrum Selonum,* lat. *Sēlpils,* vok. *Selburg,* ir todėl V. Toporovas jį interpretavo kaip „sėlių miestas“.[592] Balkanų genčių migracijos į Rytų Pabaltijo

[584] Karaliūnas S. Pastabos. – Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 114-115; Vanagas A. K. Būga – lietuvių onomastikos pradininkas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XX, 1980, 19.

[585] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 295.

[586] Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca,* II, 168.

[587] Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 708.

[588] Kasparsons K. Aizvēstures atbalsis valodā. – *Filologu biedrības raksti,* Rīgā, XIX, 1939, 67.

[589] Топоров В. Н. К фракийско-балтийским языковым параллелям II. – *Балканский лингвистический сборник,* Москва, 1977, 95; Laučiūtė J. Senieji baltų etnonimai indoeuropietiškosios onomastikos fone. – *Baltistica,* XXIV (1), 1988, 58.

[590] Топоров В. Н. Несколько иллирийско-балтийских параллелей из области топономастики. – *Проблемы индоевропейского языкознания,* Москва, 1964, 56.

[591] Detschew D. *Die thrakischen Sprachreste,* 438.

[592] Топоров В. Н. К фракийско-балтийским языковым параллелям II. – *Балканский лингвистический сборник,* 95.

regioną hipotezei pastaruoju metu aktyviai atstovavo H. Kunstmannas: slinkdamos iš Balkanų šiaurės link, Balkanų gentys atnešusios į Rytų Pabaltijį nemaža vietovardžių.[593]

Tiesos dėlei reikia pasakyti, kad baltų-trakų, baltų-dakų, taip pat baltų ir kitų Balkanų tautų kalbinių paralelių žinoma seniai ir daugiau. Pvz., etnonimas Γόνδραι seniai siejamas su liet. *gandraĩ*.[594] Ši tapatybė yra taip suvokiama ir interpretuojama, kad lietuvių kalbos žodį atitinkantį apeliatyvą bus turėjusios ir Balkanų tautos. Yra atvejų, kad sutampa netgi formantai, pvz., vietovardžių Κύψελα – *Kupšẽliai* (kaimas, Kelmės r.), *Scretisca – Skrẽtiškė* (kaimas, Akmenės r.) priesagos *-el-* ir *-isc-/-išk-*, upės Πασπίριος – kaimo *Paspėriaĩ* (Širvintų r.) priešdėliai *Pa-*.[595] Balkaniškųjų vardų kilmė neaiški.[596] Todėl sugretintus vardus geriausiai traktuoti kaip Balkanų ir Rytų Pabaltijo onomastines paraleles.

Panašiai turėtų būti traktuojami ir H. Kunstmanno pastebėti atitikmenys:[597] dabartiniai albanų vandenvardžiai *Osum,* antikos laikų *Asamus, Semen(i),* kuris anuomet vadinosi Ἄψος, *Apsus,* ilyrų upėvardis *Arse,* antikos laikų *Catarum, Catera, Cathara* ir liet. *Ašmenà* (upė ir miestas), *Ãpsas* (ežeras ir miestas) (plg. lat. *apse* „epušė“, pr. *abse* „t. p.“), pr. *Arse* (upė, Nadrava), s. lat. *Arsen,* liet. *Katãrė, Katrà*. Dabartinis albanų upėvardis *Devol* ir liet. *Dáulia* (upė ir kaimas) tikriausiai neturi tarp savęs nieko bendra, nes *Dáulia* (upė, įtekanti į Musės ežerą, Paberžė) dėl tvirtapradės priegaidės (plg. *Dóvinė, Dóvainės*) veikiau laikytinas išriedėjusiu iš **Dāu̯el-* arba **Dāu̯il-* ir priklausančiu s. ind. *dhavate* (be k.) „(jis) bėga, teka“ šakniai (žr. p. 215). Koks nors ryšys tarp ilyrų toponimo *Dõclea,* ilyrų etnonimo Χάονες ir atitinkamai lat. *Dukuļi, Dukuļava,* liet. *Kaũnas* negalimas dėl fonetinių priežasčių. *Pamizania, Pomesania* etc. ir *Pogezania, Pogusania* etc. yra baltų kalbų dirvoje susidarę pavadinimai (**Pa-median* ir **Pa-gudian* : pr. *median* „miškas“, *gudde* „krūmas“, dėl darybos plg. liet. *pagirỹs, pamiškẽ* : *girià, mìškas*) ir turi gyventojus žyminčią priesagą **-i̯ān-*, plg. liet. *danckionis* (be kirčio) „Dancigo gyventojas“,[598] *karaliaučionìs, -iẽs* ir *karaliaučiónis* bei *karaliáučionis* „Karaliaučiaus gyventojas“,[599] *tilžionìs, -iẽs* „Tilžės ar jos apylinkių gyventojas“ (LKŽ XVI 354), *kiemionìs, -iẽs* „kaimo gyventojas, sodietis; žemdirbys“ (LKŽ V 753). Todėl kilmės atžvilgiu nieko bendra negali turėti su Balkanų vardais Παμισός ir Παγασαί, kaip to norėtų H. Kunstmannas.

[593] Kunstmann H. Zur Frage nach der Herkunft der Balten. – *Die Welt der Slaven,* Jg. XXXV (1), N. F. XIV (1), 1990, 19-22.

[594] Detschew D. *Die thrakischen Sprachreste,* 107.

[595] Duridanov I. *Thrakisch-dakische Studien*, I, 12.

[596] Detschew D. *Die thrakichen Sprachreste,* 382, 384-385.

[597] Kunstmann H. Zur Frage nach der Herkunft der Balten. – *Die Welt der Slaven,* Jg. XXXV (1), N. F. XIV (1), 1990, 19-22.

[598] *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*. 1653 metai, Vilnius, 1957, 161, 636; *Sapūno ir Šulco gramatika,* Vilnius, 1997, 99, 277; *Lexicon Lithuanicum,* 115, 494.

[599] *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*. 143, 161, 305, 636; *Sapūno ir Šulco gramatika,* 99, 277; *Lexicon Lithuanicum,* 115, 494.; *Lietuvių kalbos žodynas,* V, 258.

[600] Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – *Arheoloģija un etnogrāfija.* Rakstu krājums, V, Rīgā, 1963, 52; Анцитис К. Я., Янсон А. Я. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. – *Советская этнография,* 1962, № 6, 92-104.

Grįžtant prie sėlių vardo, reikia pasakyti, kad pirmą kartą jis paminėtas 1207 m. Henriko Latvio „Livonijos kronikoje *(Chronicon Livoniae)*“ (parašytoje, kaip manoma, tarp 1224 ir 1227 m.). XIII a. dokumentai mini sėlius buvus Rygos apylinkėse, dėl to manoma, kad sėliai galbūt gyvenę palei Dauguvą ir tarp Kuoknesės bei Rygos.[600] Jau XIX a. buvo atkreiptas dėmesys[601] į romėnų žemėlapį *Tabula Itineraria Peutingeriana,* sudarytą, kaip spėjama, III ar IV a. po Kr., kur yra sužymėti tuo metu žinoti vandens keliai. Vieno tokio kelio pradžia pavadinta *Caput Fl[uvii] Selliani.* Tai interpretuojama kaip „Sėlių upės žiotys“ ir tapatinama su Dauguva.[602]

Mėginant atstatyti sėlių etnonimo autentišką formą, negalima iš akių išleisti viso Henriko Latvio „Livonijos kronikos“ konteksto, kuriame sėlių pavadinimas yra vienas iš daugelio. Be *Selones,* čia randame vartojamus tokius lietuvių, lybių, kuršių ir saksų pavadinimus kaip *Lettones, Lyvones, Curones, Saxones*. Iš čia gana aiškiai matyti, kad priesaga *-ones* yra lotyniška.[603] Pagal *Lyvonia, Livonia, Saxonia* ir kt. prie *Selones* pridėjus lotynišką priesagą *-ia,* atsirado krašto pavadinimas *Zelonia* Hermano iš Vartbergės „Livonijos kronikoje“. Kaip atrodė pačių sėlių vartotas vardas, leidžia numanyti jų pavadinimas *die Sêlen* „Eiliuotojoje Livonijos kronikoje“, *Zelen* Hermano iš Vartbergės metraštyje ir svarbiausia tas faktas, kad latvių kalboje, kiek žinoma, sėlių vardas yra išlikęs vietos pavadinimu *Sēlpils* (vok. *Selburg*),[604] kilusiame iš senesnės formos **Sēlpils*.[605] Tai latviškas ir vokiškas *Catrum Selonum* gyvenvietės kairiajame Dauguvos krante[606] (dabar Jėkabpilio r. Sėlpilio apyl.) pavadinimas. Gyvojoje latvių šnekoje pasakoma ir *Sērpils*. Forma *Sērpils,* reikia manyti, atsirado kontaminavus *Sēlpils* ir lat. *sēre* „sekluma (jūroje); smėlio kopa (upėje); žemas žvirgždėtas krantas; vandens skalaujamos smiltys“ (ME III 828). Tai lengvino *pìe-sēlêt* ir *pìe-sērêt* semantinis sutapimas – abudu veiksmažodžiai reiškia „apnešti smėliu ar dumblu“ (ME III 288).

Lietuvių bendrinės kalbos lytis K. Būgos atstatyta pagal vok. *Sêlen* ir lat. *Sēlpils.* „Tautos vardas *sėlis, sėliai* reikia tarti su tvirtapradžiu *ė* kaip ir žodžiuose: *sėti, dėti*. Sėliai bus vokiškai *Sêlen,* lotyniškai *Selones*“, – rašė K. Būga 1922 m. „Kalboje ir senovėje“.[607] Pats K. Būga jau 1900–1903 m. pasirašinėjo slapyvardžiu K. Sėlis. Kraštui vadinti taip pat

[601] Richter A. *Geschichte der dem russischen Kaiserthum eiverleibten deutschen Ostseeprovinzen,* I, Riga, 1857, 28; Skruzīts M. *Sēļi,* 19-20.

[602] Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – *Arheoloģija un etnogrāfija,* V, 1963, 52; Анцитис К. Я., Янсон А. Я. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. – *Советская этнография,* 1962, № 6, 100; Bojtár E. *Foreword to the Past,* 147. Plg. Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 295.

[603] Salys A. *Raštai,* II, 149.

[604] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 22.

[605] Endzelīns J. *Ievads baltu filoloģijā,* 49 [=Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (2), 388.

[606] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 268.

[607] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 19 (išn. 2).

K. Būgos pasiūlyta *Séla,* nusižiūrėjus į liet. *Prūsa* „Prūsija“ ir lat. *Kursa* „Kuržemė“.[608] Iš šaltinių *Selonia (Zelonia)* K. Būga atstatė *Séla* arba *Séluona*.[609] Kadangi Hermano iš Vartbergės „Livonijos kronikoje“ *Zelonia,* kaip sakyta, turi lotynišką priesagą, tai, anot A. Salio, „bet jau be pagrindo Būgos iš lotyniškosios lyties dar atstatinėta liet. *Séluona*“.[610]

Panašiu būdu yra atsiradęs ir latvių pavadinimas *Sēla* bei naujoviškesnis ir plačiau vartojamas *Sēlija* istorinei etnografinei sričiai Latvijos rytuose vadinti, kartais ji pavadinama ir *Augšzeme* bei *Augšzemgale*.[611]

Turimais duomenimis, gyvenamųjų vietų pavadinimų, labai jau primenančių sėlių etnonimą, yra visoje Latvijoje – Latgaloje, Vidžemėje ir Kuržemėje. Antai Vidžemėje konstatuota: *Sèlnieki* (Saikavos vls.), *Sẹ̀ļi* (Kalsnavos vls., Cėsų aps.), *Sẽliẽtis* (Kuokų vls.), *Sẽļu muiža* (Sėlių vls., Valmieros aps.), *Sẽļu-muiža* (Valkos vls., Valkos aps.). Daugiau jų yra Rygos apskrityje: *Sẽļẽķi* (Ikškilės vls.), *Sẽlis* (Katlakalno vls.), *Sẽles* (Mangalių vls.), *Sẽļi* (Mālpilio vls.), *Sẽļi* (Muorės vls.), *Sẽļa purvs* (pelkė Nītaurės vls.), *Sẽlieši* (Ruopažų vls.), *Sèliškas* (Stukmanių vls.). Valkos apskrityje randame *Sèlieši* (Adulienos vls.), *Sẹ̀ļi* (Jaunlaicenės vls.).[612] Vakarų Latvijoje, Kuržemėje, yra tokie gyvenamųjų vietų vardai: *Sẽleîši (Sẽleîtis),* arba *Sẽlieši*, (Valtaikių vls., Aizputės aps.), *Sẽlieši* (Cuodės vls., Līvės vls., Bauskos aps.), *Sẽlaiši* (variantas *Sẽleiši*) (Zvārdės vls., Kuldīgos aps.), *Sẽļas* (Aizupės vls., Talsų aps.).[613]

K. Būga manė, kad šios gyvenvietės pavadintos sėlių vardu.[614] Gyvenviečių bei sodybų pavadinimai *Sẽleiši, Sẽlieši, Sẽļi, Sẽlẽki* latvių tyrinėtojų taip pat yra laikomi atsiradusiais iš sėlių etnonimo.[615]

Pavadinimą *Sèliškas* (Vidžemė – Stukmanių vls., vėliau Pļaviņų vls., Rygos aps.) dėl priesagos *-išk-* K. Būga laikė lietuvišku: „*Sèliškas* yra atsinešę lietuviai iš sėlių žemės“,[616] t. y. jo darybos pagrindu laikė sėlių etnonimą. Bet dėl jo lietuviškumo pastaruoju metu abejojama. Mat priesaga *-išk-* Vidžemėje yra daug retesnė, negu buvo tikėtasi. Vietovardžiai su *-išk-*, be to, daromi iš latviškų žodžių, ir todėl tie vediniai visai neatrodo lietuviški, plg. *Ņiedriškas* iš lat. *ņiedre* (liet. *néndrė*), *Katliškas* iš lat. *katls* (liet. *kãtilas*), *Zèltiškas* iš lat. *zèlts* (liet. *áuksas*). Todėl ir *Sèliškas* dabar yra laikomas pasidarytu iš sėlių etnonimo latviško varianto *sẹ̀ļi*.[617]

J. Endzelynas yra pastebėjęs, kad sodybų pavadinimuose Latvijoje tautovardžiai būna dažniau, pvz., *Kurši,* arba *Kursieši, Sẽlieši, Sāmieši, Lībieši, Latvieši*.[618] Priesaga *-ietis, -iete* latvių kalboje vartojama asmenų pavadinimams pagal jų kilimo vietą sudaryti, pvz., *latvietis, igaunietis* „es-

[608] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 578 (išn. 3).
[609] Ibid., 274, 578.
[610] Salys A. *Raštai.* III, 364.
[611] Dambe V. *Latvijas iedzīvoto vietu un to iedzīvotāju nuosaukumi,* 142.
[612] Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (1), 37, 49, 53, 59, 61, 62, 66, 71, 74, 85, 95, 103, 114.
[613] Idem., 146, 151, 152, 222, 223.
[614] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 613.
[615] Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – *Arheoloģija un etnogrāfija.* V, 1963, 52.
[616] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 625 (ir išn. 1).
[617] Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – *Arheoloģija un etnogrāfija.* V, 1963, 48-49.
[618] Endzelīns J. *Darbu izlase,* III (1), 432.

tas“ (šalia *igaunis*). Su ja kaitaliojasi priesaga *-aitis, -aite,* iš dalies suartėdama ir reikšme, plg., *tautaitis* šalia įprastesnio *tàutietis* „tautietis; (folklore) jaunikis“.[619] Pagal šitokį modelį iš sėlių vardo *sẽlis,* plur. *sẽļi* ir buvo pasidaryti sėlių pavadinimo variantai su minėtomis priesagomis (kaip *igaunis* : *igaunietis*), išvirtę vienkiemių bei sodybų vardais. Negana to, iš *-aitis, -aite* dėl vadinamojo abliauto nukrypimo gali atsirasti tarminis variantas *-eitis, -eite. Sèlnieki, Sẽlẽki* ir *Sèliškas* rodo, kad šiam reikalui būdavo pavartojamos ir kitos priesagos, pvz., *-(i)niek-, -ẽk-, -išk-*. Katlakalno valsčiaus *Sẽlis* galbūt traktuotinas kaip sėlių pavadinimo nom. sing. forma, Mālpilio ir Muorės valsčių *Sẽļi* – kaip nom. plur. forma. Sėlių valsčiaus *Sẽļu muiža* tada būtų sėlių vardo gen. plur. forma.

Tačiau pelkės pavadinimo *Sẽļa purvs* aiškinimas sudaro problemą: ar tai suvoktina kaip „Sėlio pelkė“? Nītaurės valsčiaus vietovardis *Sẽļa purvs* K. Karuliui atrodė esąs ploenastinis kaip, pvz., *Tīreļa purvs* „Tyrelio pelkė“ greta *tīrelis* „pelkė, liūnas“. Be to, *Sẽļa purvs* galįs turėti **Sẽla* (< *Sẽļa*).[620] Gali būti, kad sudėtinio pelkės pavadinimo *Sẽļa purvs* sandas gen. sing. *sẽļa,* nom. sing. *sẽlis* yra bendrinis daiktavardis ir turi reikšmę „pelkė“. Ypatingos formos yra ir *Sẽles* (Mangalių vls.), *Sẽļas* (Aizupės vls.) bei K. Būgos pateikta *Sẽles muiža.* Tauragnų apylinkės *Sẽlė* ir Vidžemės lat. *Sẽles muiža* K. Būga laikė formaliai tapačiais.[621] Ir iš tikrųjų, lat. *Sẽļas* formaliai tiksliai atliepia kaimo pavadinimą liet. *Sẽlė* nom. sing. (< **Sẽlā*). Lat. *Sẽles* rodytų buvus dar *ē* kamieną. Tad pirmosios dvi, labai gali būti, yra *ē* ir *ā* kamieno nom. plur. formos, pastaroji *ē* kamieno gen. sing. forma. Todėl darosi aišku, kad jos negali būti sėlių etnonimo formos, veikiau nusako reljefo fiziografines ypatybes – pelkėtumą ir pan. Be *Tīreļa purvs* „Tyrelio pelkė“, kitas argumentas Karulio hipotezės naudai yra *Rāvas pļava* (Duobelės vls.), kuris yra pleonazmas, nes *rāva* savo reikšme „pelkė, bala“ (Ulmanio žodynas) pakartoja pažymimąjį žodį *pļava* „pelkė“ (ME III 499).

Kaip *Rõviškiai* (kaimas, Papilys, Biržų r.), tai yra „Rovoje gyvenantys“, taip, matyt, ir *Sèliškas* (Stukmanių vls.) gali panašiai būti padarytas vedinys iš **sẽlis* „pelkė“. Geriau suvokti nagrinėjamų vardų darybinius ir semantinius santykius padėtų štai tokia paralelė: liet. *Rovėjà* (acc. sing. *Rõvėją*) (Apaščios dešinysis intakas, Papilys, Biržų r.) su tiksliu atitikmeniu lat. *Rāvēji* (pieva) ir apeliatyvu *rāvējs* „pelkėta žemė (ein Moorgrund)“ (Ulmanio žodynas [ME III 500]) (s. v. *rāviêns*), *Rõviškiai* (kaimas, Papilys, Biržų r.), tai yra „Rovoje gyvenantys“, lat. *Rāva* (gyvenvietė, Dunalkos apyl., Liepojos r.), *Rāvi,* seniau *Rāvas muiža* (Viesatų apyl., Tukumo r.),[622] *Rāva* (pieva, Valtaikių vls., Aizputės aps.), *Rāvas pļava* (Duobelės vls.), *Rāvas* (arba *Rāvu* Zantės vls., Talsų aps.) *mežs* (dvaras, Rāvos vls., Gruobinios arba Liepojos aps.), *Rāvas* (sodyba, Gaikių vls., Kuldygos apskr.),[623] *Rāvas-upe, Ràv-upe*.[624] Jų da-

[619] Endzelīns J. *Latviešu valodas gramatika,* 388-389.

[620] Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca,* II, 168.

[621] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 241, 254.

[622] Dambe V. *Latvijas iedzīvoto vietu un to iedzīvotāju nuosaukumi,* 130.

[623] Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (1), 146, 165, 193, 209, 239; Endzelīns J. *ME,* III, 499.

[624] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 280.

rybos pagrindas yra apeliatyvai liet. *rova* (be kirčio) „potvynio sąnašos; turinti molio žemė; geležies rūdos nuosėdos“ (LKŽ XI 843), dar plg. adj. *rovas, -a* (be kirčių) „turintis daug molio, kietas“, lat. *rāva* (*ràva* ir *rãva*) „smirdintis rūdinis vanduo; pelkė su rūdiniu vandeniu; pelkė, bala (Ulmanio žodynas); gili vieta jūroje; krioklys, sraunuma“ (ME III 499).

Vertas dėmesio upėvardis *Séliupis* (variantas *Sėliupỹs*) (Šventosios kairysis intakas, Daugailiai; Lėvens dešinysis intakas, Panevėžys), kur, kaip mano tyrinėtojai, gali slėptis sėlių etnonimas – taigi jis būtų „Sėlių upė“. Tačiau patikimesnė atrodo prielaida, kad *Séliupis* (ir *Sėliupỹs*) yra sudėtas iš apeliatyvo **sélā* ar **sélia* „sala; iškilimas, kalva pelkėje...“ ir *ùpė*. Taip manyti leidžia, pirma, XVI a. šaltinių *Selupi (Селупи)* (šienaujama pieva ir dvarelis Viduklės vls.), keletas vietovių pavadinimų: *Selišče (Селище)* (giraitė; dirva Spruogis 288) < **Sēl-istį̄ā* arba **Sel-istį̄ā* (Žemaičių žemė) (dėl darybos plg. *tėviškia* „gimtoji vieta, gimtieji namai“ (LKŽ XVI 152) < **tēv-istį̄ā*) ir lat. *Sēļa purvs* (Vidzemė). Šią prielaidą, antra, patvirtina *Sãlupis* (Šešuvies intakas, Gaurė; Šilupio intakas, Kiduliai) bei *Salùpis* (Nemunėlio intakas, Panemunėlis; Obelės intakas, Stačiūnai),[625] kuriuos sudaro *salà* + *ùpė*. Tad nėra aiškesnių duomenų, kad *Séliupis* būtų buvęs „sėlių upė“.

Kad sėlių vardas iki šiol būtų išlikęs Tauragnų apylinkės (Utenos r.) kaimo pavadinime *Sėlė,* kuris istoriniuose šaltiniuose (1259 m. Mindaugo donaciniame rašte) paliudytas kaip *Selen* (žr. aukščiau), irgi toli gražu nėra tikra. Pirmiausia dėl to, jog Šalčininkų rajono Daučiūnų apylinkėje yra du kaimai – *Dìdžiosios Sėlos* ir *Mãžosios Sėlos* (lenkiškai vadinami *Wielkie Sałki* ir *Małe Sałki*), – kur sėliai niekad negyveno. Negana to, randame mikrotoponimų – priesaginių vedinių, kaip antai: *Sėlinė* (pieva Šakių k., Sugindčių apyl., Molėtų r., bala Karveliškių k., buv. Kuktiškų vls.), *Sėlýnė* (pelkėta pieva Beržynės k., Karsakiškio apyl., Panevėžio r.).[626]

Rytų aukštaičių tarmės šiaurės vakarų šnektose, kiek rečiau rytinių puntininkų patarmėje (Rokiškio, Zarasų, Utenos, Molėtų apyl.) dėl priebalsio *l* veliarizacijos kai kurios vardažodžių *(l)ē* kamieno formos formaliai susilygina su atitinkamomis *(l)ā* kamieno galūnėmis ir yra jų veikiamos. Tačiau *(l)ē-* ir *(l)ā*-kamienių formų sutampančių, homonimininių galūnių atsiradimas sudaro sąlygas veikti ir analogijai. Tada atsiranda ir tokių *(l)ē* ir *(l)ā* kamienų galūnių sutapimų, kurių kilmės vien fonetika nebegalima paaiškinti. Kamienų mišimą bei *ē* kamieno ekspansiją šiose tarmėse lemia ir kirčio atitraukimas bei su juo susijusi galūnių redukcija. Reikia skaitytis taip pat su kamienų apibendrinimo bei paradigmos išlyginimo veiksniais. Dėl minėtų tarpusavyje persipynusių veiksnių senieji *(l)ā*-kaimieniai daiktavardžiai pereina į *ė* kamieną, pvz., *séklė* ir *mokyklẽ*.[627] Dėl šių priežasčių, matyt, ir **Sēlā* turėjo pasikeisti į *Sėlė*.

[625] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 141, 143. Dėl kilmės žr. Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 287.

[626] Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus vietovardžių kartoteka (s. v.).

[627] Vidugiris A. Dėl kai kurių fonetinių ir morfologinių reiškinių santykių lietuvių kalbos šiaurės vakarinėse rytų aukštaičių šnektose. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai,* A serija, 2 (91), 1985, 89-98; Rinkauskienė R. *Rytų aukštaičių uteniškių vardažodis: dabartinė padėtis ir istorinė raida* [Daktaro disertacijos kompiuterinis tekstas], Vilnius, 1999, 45.

Pavadinimas *Sėlỹnė* (kaimas Ragelių apyl., Rokiškio r.) yra naujas, duotas 1929 m. dalijant dvarą.[628]

Latvijos teritorijoje randame tokius gyvenamųjų vietų vardus, kaip antai: *Salnieki* (Bērzaunės vls.), *Sal(e)nieki* (Jumpravos vls.), *Sal(e)nieks* (Baunių vls.), *Salenieki* (Gruostuonos vls., Lazduonos vls., Kārsdabas vls., Ikšķilės vls., Ulbruokos vls.), *Salinieki* (Skrīverų vls., Kalnciema vls., Mālupės vls.) ir kt.[629] Su gyventojus žyminčiomis priesagomis *-enieki, -inieki* jie tikriausiai išsivesti iš bendrinių daiktavardžių lat. *sala* „kaimas", „sala; iškilimas, kalva pelkėje; miško, girios žemė; toli nuo namų esantis žemės gabalas" ir pradžioje bus žymėję apskritai šiais žodžiais vadinamų vietų gyventojus. Ilgainiui jie tapo vietovardžiais. Šitokį aiškinimą remia, pvz., *Salas* (Kuosos vls., Sāvienos vls., Aizkrauklės vls., Bebrų vls.), *Saliņa* (Rankos vls.), *Saliņas* (Kārsdabos vls., Saikavos vls.), *Saliņš* (Lėdurgos vls., Turaidos vls.), ir patvirtina gyvenamųjų vietų pavadinimai *Salieši* (Sėjos vls.) bei *Salieši* (Turkų apyl., Preilių r.), ypač tai, kad sodybų *Sala* (Salnavos apyl., Ludzos r.) ir *Salas* (seniau *Salas muiža*) (Zalvės apyl., Aizkrauklės r.) gyventojai yra vadinami *salieši*.[630]

Panašaus gyventojų pavadinimo pagal gyvenamąją vietą ir tų pavadinimų virtimo kaimų vardais proceso būta ir lietuvių kalboje. Antai *Saliẽčiai* (kaimas Deltuvos apyl., Ukmergės r.) pradžioje buvo bendrinis daiktavardis reikšme „salos (kaimo) gyventojas", panašiai kaip gyvenvietės vardu *Saliniñkai* (Juodšiliai, Vilniaus r.) yra tapęs *saliniñkas* „salietis" (LKŽ XII 80), *salà* „insula" vedinys. Žinoma, esama ir atvirkštinio proceso: *saliẽtis* „Salų miestelio ir jo apylinkių gyventojas" (Debeikiai [LKŽ XII 77]) atsirado su priesaga *-iet-* iš *Sãlos.*

Vadinasi, kaip lat. *Salenieki, Salinieki, Salieši* ir liet. *Saliẽčiai* yra kilę iš *sala,* taip ir lat. *Sèlnieki, Sẽliẽtis, Sẽlieši* gali būti išsivesti iš gyvenamosios vietos pavadinimo **Sẽlā* arba **Sẽlẽ* su pradine reikšme „sala; pelkė" – taigi sėlių etnonimo čia gali ir nebūti. Toliau einant galima daryti prielaidą, kad kaip vietovardis *Salà* (kaimai Smalvų ir Žukliškų apyl., Zarasų r.) yra kilęs iš *salà* „kaimas" resp. *salà* „sala; iškilimas, kalva pelkėje; miško, girios žemė; toli nuo namų esantis žemės gabalas", lygiai taip ir *Sẽlė* (kaimas, Tauragnų apyl., Utenos r.), matyt, yra kaimo pavadinimu tapęs apeliatyvas **séla* „kaimas", „sala; iškilimas, kalva pelkėje..." su ilguoju šaknies balsiu. Kaimo vardas *Séliškės* (Saldutiškio apyl., Utenos r.) taip pat bus išsivestas iš apeliatyvo **séla* „kaimas", „sala; iškilimas, kalva pelkėje..." su priesaga *-išk-*.

[628] Salys A. *Raštai,* III, 364.

[629] Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (1), 17, 22, 26, 37, 38, 43, 45, 49, 52, 57, 69, 71, 72, 83, 89.

[630] Dambe V. Latvijas iedzīvoto vietu un to iedzīvotāju nuosaukumi, 138.

Vadinasi, yra duomenų, rodančių, kad šie hidronimai ir toponimai gali slėpti baltų kalbų apeliatyvą **séla* „kaimas", „sala; iškilimas, kalva pelkėje; miško, girios žemė; pelkė, liūnas ir pan." Tokio daiktavardžio su balsiu *ē* šaknyje buvimą baltų kalbose patvirtina valų (kimrų) kalbos etimologinis atitikmuo *hêl* (plur. *heloedd*) fem. „sala; įdubimas, dauba"

(< ide. *sēlā*). Tad **sélā* „sala; iškilimas, kalva pelkėje; miško, girios žemė; pelkė, liūnas ir pan. yra kiekybine šaknies balsių kaita susijęs su liet. **selā*, **selio-*, **seliā-*, reikšme „kaimas“, sl. **selo* neutr., s. sl. *selo* „dirva, laukas; ganykla; kaimas, gyvenvietė“. Istorinių šaltinių sėlių etnonimas lot. *Selones,* vok. *Sêlen* ir lat. *Sēl-pils* teoriškai gali remtis tiek baltiškąja prolyte **sḗl(i)i̯ai,* kuri su priklausymą reiškiančia priesaga *-(i)i̯a-* greičiausiai yra išsivesta iš **sḗlā* resp. **sḗl(i)i̯ā* „kaimas; sala; iškilimas, kalva pelkėje; pelkė, liūnas ir pan.“, tiek baltų **sēlā* nom. plur neutr. „sėliai kaip neskaidoma visuma“.

Randama izoglosų, sėlių kalbą jungiančių su vakarinių baltų kalbų – prūsų ir kt. – arealu.

Senasis Daugpilio (lat. *Daugavpils,* vok. *Dünaburg*) vardas buvo *Nowenene* (lot. *Novenene*).[631] Ką reiškė šis pavadinimas ir kieno jis buvo, matyti iš to fakto, kad lietuviai Daugpilį vadino *Naujìnis,* arba *Navjinь (Навгинь)* (Lietuvos rusiškai rašyti aktai).[632] Šis vardas, matyt, buvo sėliškojo pavadinimo *Nowenene* vertimas. *Naujìnis,* aišku, su priesaga *-in-* kilęs iš būdvardžio *naũjas*. Vadinasi, sėlių *Nowenene (Novenene)* taip bus susidaręs iš priesagos *-in- (-en-?)* ir būdvardžio **novens* ar pan., reiškusio „naujas“. Lygiai tokią leksemą randame prūsų kalboje: *nawans* „naujas (newe)“.

Sãlakas (ežeras, kaimas ir viensėdis Zarasų r.) su priesaga *-ak-* pasidarytas iš greta esančio vandenvardžio *Salà* (upė, Viešintos, ežeras, Dusetos) (: liet. *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste; dirvos, ariamos žemės plotelis tarp pievų; lauko gabalas, sklypas; pelkėta upės pakrantė“) kaip *Sãrakas* (ežeras, Semeliškės) – iš *Sarià* (upė, Švenčionys) arba *Dãbrakas* (upė, Rietavas) – iš *dãbras* „bebras“.[633] Vandenvardis *Sãlakas* turi tikslų atitikmenį Vyslos baseine: *Sołokija* (variantas *Zołokija*)[634] su kamienu **Solok-*. Yra ir daugiau leksinių izoglosų, Šiaurės Rytų Lietuvos kampą (Dusetos, Zarasai) jungiančių su vakarinių baltų kalbų arealu. *Veñcavas* (ežeras, Dusetos) < **Veñsavas* (plg. rusišką jo variantą *Venusovo (Венусово)* < liet. dial. **Venˀsavas*) atitinka buvusioje jotvingių teritorijoje, dabar Mozūruose, Olecko apskrityje, *Wensowa* (1562 m.) (giria).[635] Į vakarus nuo Zarasų, netoli Latvijos sienos, yra grupė ežerų, turinčių savotiškus pavadinimus *Čičirỹs* (acc. sing. *Čìčirį*) (ir *Čičìris*) (Imbradas), *Čičiráitis* (Imbradas) su į Čičirio ežerą įtekančios upės vardu *Čičìrė* (Antazavė). Dar kiek paėjus į vakarus, Antazavės apylinkėse, yra ežeras, vardu *Zìrnajỹs* (acc. sing. *Zìrnajį*) (ir *Zìrnejas*). Vietoj jo rytų aukštaičių ploto pietų pusėje pasirodo *Žirnajà* (acc. sing. *Žirnają*) (upė, ištekanti iš Žirnajų ežero, Pabaiskas), *Žirnajaĩ* (acc. plur. *Žìrnajus*) (ežeras, Pabaiskas, Ukmergės r.), *Žìrnajis* (ežeras, Tauragnai, Utenos r.). Palyginus su ežero vardu *Žìrnis* (Šeduva),

[631] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert,* 101, 172, 434.

[632] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 412; III, 570, 931.

[633] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 81; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 395-396.

[634] Орел В.Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 351.

[635] Karaliūnas S. Kalbotyros pastabos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXIX, 1991, 73-74.

galima juose skirti priesagą *-aj-* ir nustatyti, kad jų etimonas yra apeliatyvas *žìrnis*, o dėl priebalsio *ž-* šiuos vardus reikia laikyti lietuviškos kilmės. Kadangi *Zirnajỹs* ir *Zìrnejas* yra pagrįstai laikomi sėlių palikimu, todėl ir jų tiek priesaga *-aj-/-ej-*, tiek pats etimonas *zirnis*, matyt, yra ne latvių, bet sėlių kalbos reliktai, nes sėlių kalba turėjo priebalsius *s* ir *z* vietoj lietuvių *š* ir *ž*. Sėlių palikimu laikomi taip pat *Čičiriỹs (Čičìris)* ir *Čičìrė*, ir pradinė jų forma rekonstruojama **ćićir-* < baltų **kikir-*. Įdomu, kad Čičirys (Čičiris) ir Čičirė, viena, ir Zirnajys su Zirnejas, antra, areališkai yra vienas šalia antro, todėl galima daryti prielaidą, kad pirmųjų pavadinimų darybos pagrindas taip pat buvo žirnio leksema, būtent sėlių **ćir-* < baltų **kikir-* „žirnis“. Kitaip tariant, *Čičiriỹs (Čičìris)* ir *Čičìrė* galima traktuoti kaip *Zirnajỹs* ir *Zìrnejas* vertimo rezultatą. Vadinasi, esama pakankamo pagrindo sėlių kalbai rekonstruoti, be **zirnis*, leksemą **kikir-* „žirnis“, kurios etimologinis atitikmuo yra pr. *keckers, keckirs* „žirnis“. Vokiečių–prūsų kalbų Elbingo ir S. Grunau žodynėliuose yra užfiksuoti atitinkamai *keckers* (plg. dar *lituc-kekers* „lęšis“) ir *keckirs* „žirnis (Erweis, Erbse)“.[636]

Kaip sakyta, prūsų lietuviai vartojo *salavà* (acc. sing. *sãlavą*) „sala; iškyšulys, nerija“, su priesaga *-ava* išsivestą iš plačiai vartojamo *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste...“. Labai galimas daiktas, tokį žodį pažinojo ir lietuviai, gyvenantys pačiame šiaurės rytų kampe. Taip spėti leidžia viensėdžio pavadinimas *Salavìškis* (Suviekas, Zarasų r.). Jis galėjo su priesaga *-iškis* atsirasti iš *salavà* „sala“ tokiu pat būdu kaip, pvz., ežero vardas *Sietuvìškis* (Panemunėlis, Rokiškio r.) iš *sietuvà* „gili, plati upės vieta...“.

Šiaurės rytų Lietuvos pakraštyje paplitusi pavardė *Namajū̃nas* (Antalieptė, Antazavė, Dusetos, Zarasų r., Daugailiai, Utenos r., Jūžintai, Rokiškio r., Papilys, Biržų r., Utena) (ją turi 15 šeimų),[637] plg. dar *Namajū̃nai* (kaimas, Kiemėnai, Pasvalio r.) ir pavardę *Namejū̃nas* (Šimonys, Kupiškio r.). Į Gudžiūnus, Kėdainių rajone, ji gali būti atneštinė. Jos kamienui *Namaj-/Namej-* atitikmenį randame prūsų vardyne: *Namoyumpelk* (variantas *Namoyunpelk*) (1343 m.) (pelkė), *Namuynbalt* atspindi **Namujun-pelky* ir **Namujun-baltan,* kur pirmasis sandas yra vardo *Namuj-* (plg. *Namuye*) gen. plur. forma, antruosius sandus sudaro pr. *pelky* „pelkė“ ir **baltan* „t. p.“, plg. sl. **bolto* „pelkė“ (rus. *bolóto [болóто]*).[638]

[636] Karaliūnas S. Kalbotyros pastabos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XLIV, 2001, 98-99.

[637] *Lietuvių pavardžių žodynas* (L–Ž), 293.

[638] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 105.

Svarbiausios tyrimo išvados yra tokios:

1. Ptolemajas savo *Geografijoje* (2-ajame paragrafe) pranešė, kad kartu su Vysla (Οὐιστούλα) į Venedų įlanką (Οὐενεδικὸς κόλπος) įteka *Chronos* (Χρόνος), *Rhudōn* (Ῥούδων), *Turuntēs* (Τουρούντης), *Chersinos* (Χέρσινος).

2. Geografinė orientacija – Venedų įlanka (Οὐενεδικὸς κόλπος) vadinama Baltijos jūros dalis, Gdansko įlanka – leidžia šių upių lokalizacijos ieškoti dabar gyvenamose baltų žemėse, taip pat visame baltiškosios hidronimijos paplitimo areale.

3. Ptolemajo Χρόνον (variantai Χρῶνον ir Χρυνος) galima gretinti su vardais Lietuvos teritorijoje *Krãnis* (ežeras), *Krõnas* (laukas), *Krõnai* (miškas), *Kronaĩ* (laukas), *Krunà* (dešinysis Nemuno intakas). Jų etimonu laikytinas apeliatyvas liet. *krõnas* „didelė krūva sniego, pusnis“. Baltų kalbose archajinių šaknų su ilguoju vokalizmu *ā* (*ō*) nykstamojo laipsnio morfemose pasirodo balsiai *a*/*u*. Pvz., indoiranėnų žodžiui *dānu-* „upė“ baltų kalbose atliepia ne tik lat. *daņava* „klanas, valka“, bet ir lat. *duņavas* plur. „upeliai, upokšniai“.

4. Nemuno šaka nuo Gilijos iki Atmatos dabar vadinama *Rùsnė,* bet senesnės formos būta ir *Rusnìs* (vok. *Rustrom*) – jos abi gali būti išriedėjusios iš archetipo **Rud(e)s-n-*. Spėjimą dėl pirminio *s* kamieno patvirtintų vandenvardžiai *Rudesà* (upė, Molėtai), *Rudesà* ir *Rùdesas* (ežeras, Molėtai), dėl *n* kamieno – *Rudnalė* (be kirčio) (kairysis Jūros intakas). Su kamienu **Rud(e)n-,* matyt, ir reikia tapatinti Ptolemajo *Rhudõn* (῾Ρούδων, gen. sing. ῾Ρούδωνος), suprantamą kaip „Raudonoji (*scil.* upė)“, dėl to, kad jis formaliai gana tiksliai – išskyrus, žinoma, apibendrintą nom. sing. formos kamiengalį **-ōn-* – sutampa su liet. *ruduõ* (gen. sing. *rudeñs,* dial. *rudenès*) „metų laikas tarp vasaros ir žiemos“ (< **rudōn*), priklausančiu būdvardžio *rùdas* šakniai. Vadinasi, Ptolemajo paliudytas *Rhudõn* (῾Ρούδων, gen. sing. ῾Ρούδωνος), labai galimas daiktas, buvo Nemuno žemupio pavadinimas. Tai patvirtina XIV–XV a. dokumentuose minimas upelis, vardu *Rodan*, pvz., *in flumine Rodan* (1420 m.) (dešinysis Nemuno intakas l mylia į vakarus nuo Skirsnemunės).

5. Hidronimo liet. *Krosnà* (acc. sing. *Krõsną*) (dešinysis Kiaūlyčios intakas, Krosna, Lazdijų r.) prolytė **krāsnā* šaknyje turi ilgąjį balsį *ā,* kuris gali būti kiekybinės apofonijos baltų *ā* : *a* (< ide. *a* arba *o*) rezultatas. Tai matyti iš s. isl. *hrǫnn* fem. „banga“, s. angl. *hræn, hærn* „vilnis; srovė, srautas; jūra“ (< germ. **hraznō* < ide. **krosnā*), gr. κρουνός „versmė, šaltinis; srauni srovė, srautas“, dorėnų ir arkadų κράνα, aoliečių κράννα fem. „versmė, šaltinis“ (< ide. **krosnòs*). Bet gr. κρήνη fem. „versmė, šaltinis“ (< **kr̥snā*) pasižymi nykstamuoju šaknies balsių kaitos laipsniu, kurį taip pat turi etimologiniai atitikmenys baltų vardyne – tai, pirma, liet. *Kirsnà* (acc. sing. *Kiršną*) (dešinysis Šešupės intakas, Kalvarija), *Kirsna* (variantas *Kiršna*) (be kirčių), vok. *Kirschna* (kairysis Mauros intakas, Labguva), *Kirsn-upė* (be kirčio) (Kraupiškas) ir, antra, pr. *Kirsn-appe* (1339–1349 m.) (upė Ylava), *Kirsno* ežeras (1336 m.) (Bartos ir Galindos paribys). Gali būti, kad liet. *Kirkšnìs, -iẽs* (ir *Kiřkšnis*) (kairysis Jūros intakas, Rietavas), *Kirkšnó-upis* (Plungė), *Kirkšnóvė* (kairysis Dubysos intakas, Betygala) turi įterptinį (neetimologinį) *k* (po kurio lietuvių kalboje *s* virto *š*), vadinasi, taip pat priklauso šiai „vandens“ šakniai.

6. Kadangi Ptolemajo (II a. po Kr.) Χέρσινος (nuorašuose Χέσινος) = baltų **Kersinas* ir Ammiano Marcellino (IV a.) *Chersynus* (paliudyta *Chesynus*) nuo pr. *Kirsin* (1330 m.) (upė), *Kirsen* (1344 m.) (ežeras), liet. *Kiršinas* (dešinysis Nevėžio intakas, Baisogala) skiriasi tik kitu šaknies balsių kaitos laipsniu, galima daryti prielaidą, kad jie taip pat priklauso kalbamai „vandens“ šakniai ir atspindi priebalsinio kamieno archiformą **Kersn̥-* (su *-un-* ir *-in-* kaip **-n̥-* refleksais).

7. Ptolemajas mus informuoja, kad *Turuntēs* (Τουρούντης) buvo upė, todėl šį antikinį upėvardį galima lyginti su kitais vandenvardžiais, pirmiausia – su senuoju dar Herodoto paliudytu Dnestro vardu *Turēs* (Τύρης). Šis vardas laikomas iranėnų genčių palikimu, ir kilmė aiškinama jų kalbų būdvardžiu **tŭra-*, s. ind. *turá-* „greitas“. Tiek *Turuntēs* (Τουρούντης), tiek ir *Turė* (be kirčio) (Versekos kairysis intakas, Eišiškės) galima laikyti vediniais iš senovėje baltų kalbose egzistavusio būdvardžio **turà-* „greitas“, pirmąjį su priesaga *-unt-* < **-n̥t-*, antrąjį su galūne *-ē* (matyt, iš senesnės *-[i]ją̄*). Turint prieš akis baltiškąją perspektyvą ir tarus, kad čia vis dėlto yra galūnė *-ēs, Turuntēs* galima suvokti kaip daugiskaitinį vardą, plg. *drìgnės, dùlkės, rõgės, stãklės, žìrklės*. *Turuntēs* gali būti senasis Dauguvos, kitaip Dvinos, pavadinimas.

Šį spėjimą patvirtina tas faktas, kad XVI a. rusų dokumentuose, Polocko pavieto aprašyme, randame keletą kartų paminėtą *Turunto (Turonto)* valsčių. Nuo jo pavadinimo, matyt, neskirtinas Latvijos teritorijoje, Liepojos apylinkėse, prie Embūtės, 1503 m. paliudytas ežero vardas *Turandeschen See*. Formantus *-ant- (-unt-) (<*n̥t-)/-and-* gali turėti vienas ir tas pats vardas, plg. liet. *Kùrantas* ir *Kùrandas* (Dubysos kairysis intakas, Betygala).

Kadangi per Polocką ir jo pavietą šita upė kaip tik ir teka, visai įmanoma, kad **Turuntas/*Turandas* buvo senasis Vakarų Dvinos (Dauguvos) pavadinimas.

8. Ypatingo tyrinėtojų dėmesio susilaukė Plinijaus paliudyta Vyslos pavadinimo forma *Visculus*: *Visculus sive Vistla* (*Historia Naturalis* IV 100). Junginio *tl* pakeitimas *kl* yra laikomas ankstyvo baltų buvimo prie Vyslos liudijimu todėl, kad *tl* >*kl* pakitimas būdingas baltų kalboms. Bendrašakniai hidronimai gali būti *Viešà* (acc. sing. *Víešą*) (kairysis Krašuonos intakas, Utena), *Viešià* (acc. sing. *Viẽšią*) (Zversos intakas, Pažaislis), *Víešis* (ir *Viešỹs,* acc. sing. *Víešį*) (ežeras, Utena), *Viešintà* (acc. sing. *Víešintą*) (kairysis Lėvens intakas, Viešintos), *Víešinta* (kairysis Krašuonos intakas, Utena), *Víešintas* (ežeras, Anykščių r.), *Viešmuõ* (acc. sing. *Viẽšmenį*) (1) upė, Joniškėlis; 2) [variantas *Jiešmuõ*] dešinysis Mūšos intakas, Krinčinas). Hidroniminė šaknis **u̯eis-* paliudyta s. ind. *véṣati* „(jis) liejasi, teka“, apeliatyvų s. skand. *veisa* „dumblas; pelkė“ (< germ. **waisōn*), vid. oland. *wisene* „vandens tekėjimas“ ir kt., taip pat liet. *viešmuõ* (acc. sing. *viẽšmenį*) „upokšnis“ (< blt. **u̯eis-m-*).

9. *Chronos* (Χρόνος)/ liet. *Krãnis, Chrõnon* (Χρῶνον)/ liet. *Krõnas, Chersinos* (Χέρσινος)/baltų **Kersinas,* liet. *Kiršinas* turi priebalsius *ch* (*h*) vietoj baltų *k*. Nėra jokio pagrindo manyti, kad šie vardai pateko į germanų kalbas prieš germaniškąją priebalsių perkaitą. Į germanų kalbas jie galėjo patekti ir po priebalsių perkaitos. Tada priebalsiai *ch* (*h*) vietoj baltų *k* galėjo atsirasti dėl germanų tarpininkavimo kaip fonetinės substitucijos rezultatas. Kita vertus, reikėtų pripažinti ir bilingvių žmonių, pirmiausia gintaro prekeivių, tam tikrą vaidmenį adaptuojant ir perteikiant tikrinius vardus.

10. Etnonimo Σούλωνες (variantas Σούλανες) pagrindą gali sudaryti baltų kalbų kamienas **Sul-av-* su priesagos substitucija kaip ir, pvz., Σουδινοί vietoj laukiamo baltų **Sūd-av-*. Vyslos Žulavų rajone ar kur nors netoli jo galėjo egzistuoti baltų etninė grupė,

vadinusis *Sulavai*. Jų vardas, kilęs iš baltų **sulavā* „sala; užliejama ar prie vandens esanti žemė“, greičiausiai tarpininkaujant gintaro prekeiviams, galėjo patekti į itinerarijus, o iš jų apie jį sužinoti Ptolemajas. Yra žinoma, kad Vyslos žiotys lenkų vadinamos *Żuławy* plur., vokiečių – *Werder* „salelė (upėje)“. Anksčiausiai istoriniuose šaltiniuose paliudytas prūsų toponimas *Solowo* (1263 m.), *Solowe* (1316 m., 1423 m.) neabejotinai susijęs su lenkų pavadinimu *Żuławy,* vėlesniuose dokumentuose (XV a.) pasirodančiu kaip *Zolava,* vėliau lenkų *Żuława.*

Buvus pr. **sulavā* „sala; užliejama ar prie vandens esanti žemė“ rodo, pirma, etimologinis atitikmuo Mažosios Lietuvos tarmėse liet. *sulava* (be kirčio) „sala“, antra, prūsiškos kilmės skoliniai, patekę į vakarų slavų tarmes dar prieš jerų vokalizaciją (pr. *u* slovincų kalboje virto *o*, vėliau nekirčiuotas iškrito): lenkų kalbos Vyslos žemupio tarmių *żuława* „žema, šlapia vieta; žemuma, susidariusi iš upės sąnašų“, slovincų *zëława,* paprastai plur. *zëławë* „smėlėtos žemės“, *zława* „žema vieta, žemuma“ (iš **zъlava* su iškritusiu jeru silpnojoje pozicijoje).

Pr. **sulavā* „sala; užliejama ar prie vandens esanti žemė“, liet. *sulava* (be kirčio) „sala“ etimologiškai galima sieti, viena vertus, su pr. *sulo* „sutrauktas, sukrekėjęs pienas“, liet. *sulà* „pavasarį iš medžių (ppr. beržų ir klevų) leidžiamos sultys; sultys, syvai“ bei lat. *sula* „sula, sultys; patiekalas, valgis iš galvijo vidurių, kojų, galvos ir stuburo, minkštai virtas ir sumaišytas su kruopomis bei kraujais...; labai skystas valgis; lašas; skystis apskritai; išrūgos“, kita vertus, su s. vok. aukšt., vid. vok. aukšt., vid. oland., s. fryzų *sol,* s. angl. *sol, solu* „dumblas, purvas; bala, valka, klanas“ (< germ. **su-l-*), šaknies balsių kaita susijusiais su isl. *seyl, seyla* fem. „bala, pelkė, liūnas“, norv. *saula, söyla* „t. p.“, *söyla* „tepti, teršti“, got. *bi-sauljan* „t. p.“ (< germ. **sau-l-*). Bendrašakniai žodžiai gali būti ir liet. *sū̃loti (-oja)* „pamažu tekėti, sunktis“ bei lat. *sūlāt (sùlât², sûlât) (-āju)* „sunktis, šlapiuoti, vandeniuoti; pūliuoti; lašėti, varvėti...“.

11. Dairantis etnonimo Σταυανοί ištakų baltų kalbų dirvoje, atsiveria dvi galimybės, atsižvelgiant į tai, kokį balsį – trumpąjį ar ilgąjį *a* – jo šaknyje matysime. Pirma, iš žemaičių tarmėse vartojamo *stavóti (-ója)* „ištverti; turėti jėgų, pajėgti..“, *už-stavóti* „ginti, užstoti“ atitikmens baltų prokalbės dialektuose su priesaga *-an-* galėjo būti pasidarytas veikėjo pavadinimas nom. plur.**stavanai* „turintys jėgų, pajėgiantys ginti, gynėjai“. Antra, labai galimas daiktas, baltų etninio komplekso priešaušriu nom. plur. **stāvenai* „neprašyti svečiai (vestuvėse)“ (plg. lat. *stāvenis* „neprašytas svečias“) buvo imtas vartoti genties pravarde, ilgainiui išvirtęs genties vardu, etnonimu, kai toji taip pravardžiuojamoji gentis ėmė pati save taip vadinti. Nuo Ptolemajo paliudytos formos *Stavanoî* (Σταυανοί) rekonstruotoji **stāvenai* „neprašyti svečiai (vestuvėse)“ skiriasi tik priesagos balsiu. Baltų kalbų priesagos *-ana-, -anā-* gali tęsti ide. **-eno-, *-enā-*.

Baltiškosios genties ar genčių grupės *Stavanoî* (Σταυανοί) gyvenviečių reikėtų ieškoti baltų arealo rytinėje pusėje, tiksliau – į pietryčius nuo Lietuvos, vėlesnės Baltarusijos teritorijoje.

12. Marijampolės rajono kaimo pavadinimo *Igliáuka* pamatinės formos būta **Īglịava*. Ilgąjį šaknies pradžios balsį rodo pro Igliauką tekančios upės vardas *Yglà* (acc. sing. *Ỹglą*). Slavų kalbų apeliatyvai rus. *iglá (игла́)* „adata; virbalas; (ežio) dyglys; (pušies, eglės) spyglys; (ledo) varveklis, žvakė...", bltr. *igla (igla)* „t. p.", lenk. *igła,* dial. *jegła,* „adata; spyglys", čekų *jehla,* slovn. *ígla* ir kt., kuriems rekonstruojama **jьgъla* (**jьgъlo, *jьgъlъ*) < ide. **ĭgŭlā,* gali būti etimologiniai atitikmenys.

Baltų **īgul(i)ịa-* „(pušies, eglės) spygliai" galėjo tapti genties pavadinimu šį *-(i)ịa-* kamienį vardažodį reinterpretavus kaip reiškiantį „(pušies, eglės) spygliams priklausantys (*scil.* žmonės)", atitinkamai „(pušies, eglės) spyglių žmonės".

Igyllìōnes (Ἰγυλλίωνες), matyt, turi svetimų etnonimų pavyzdžiu vėliau pridėtą priesagą **-(ị)ōn(es)*. Igyllìōnes (Ἰγυλλίωνες) gentį galima būtų laikyti senovės lietuviais ir lokalizuoti kažkur stavanų kaimynystėje.

13. Naujausių tyrimų duomenimis, būta dvejopų veltų: vienų gyventa netoli Baltijos jūros, vėlesnės Vidurio Lietuvos plote (kur yra *Déltuva*). Kitų sodybos plytėjo prie upės Oboljanka (Оболянка), kairiojo Lučesos intako, į šiaurę nuo Oršos Baltarusijoje, ir, matyt, gerokai toliau į šiaurės rytus. Savo *Geografijoje* pranešdamas apie veltus, Ptolemajas galvoje turėjo vakarų veltus, gyvenusius netoli Baltijos jūros („Vėlgi iš eilės Venedų įlanką prie Okeano gyvenantys laiko užėmę veltai"). Bet Ptolemajo laikais – II a. po Kr. – ir vienu, ir kitu atveju veltų (voltų), galimas daiktas, būta lietuvių ir latvių protėvių, tai yra dar neišsiskyrusių lietuvių ir latvių.

Ptolemajo etnonimas *veltai* (Οὐέλται), kurio *o* kamieno nom. plur. forma buvo **u̯eltai* „būriai (karių)", formaliai sutampa tiek su toponimo *Déltuva* (< **D[u̯]a-u̯eltuvā*), antrojo sando forma *-velt-,* tiek su sl. **veltъ*.

Istorinių šaltinių paliudytos toponimo *Déltuva* formos leidžia rekonstruoti **D(u̯)a-u̯iltuvā, *D(u̯)a-u̯eltuvā, *D(u̯)a-u̯altuvā,* kur pirmąjį sandą sudarė skaitvardis „du", antruoju sandu ėjo *-vilt-, -velt-* ir *-valt-* (< **-u̯l̥t-*/**-u̯elt-* /**-u̯olt-*) reikšme „būrys (karių)". Antrasis sandas etimologiškai lyginamas su lat. dial. *vìlte* „būrys, pulkas (šunų)" ir tocharų A *wälts,* B *yaltse* „tūkstantis" (< **u̯eltio-m* neutr. „didelis skaičius").

Rus. dial. *velet (велет)* „milžinas" ir ukr. *vélet (ве́лет)* „t. p.", atspindintys sl. **veltъ,* ir lietuvių toponimo *Déltuva* istorinių šaltinių formų, pvz., *vo Djavelьtve (во Дявельтве)* (1265–1268 m.), *Dziewialtowa* (1550 m.), *Djavelьtovo (Дявельтово)* ir kt., *Djavjaltovo (Дявялтово)* (XVI a.) sandas *-velt-* struktūriškai, kartu ir etimologiškai yra identiški. Lygiai taip pat lietuvių toponimo *Déltuva* istorinių šaltinių formų, pvz., *iz Djavoltvy (из Дяволтвы)* (1219 m.), *Dziewałtow* (1784 m.), *Dziewałtowa* (1847 m.) ir kt., antrasis sandas *-valt-* sutinka su bltr. *vólat (во́лат)* „nepaprastos jėgos ir sumanumo pasakų didvyris; aukšto ūgio ir didelės jėgos žmogus, milžinas", senųjų raštų *volotъ (волотъ)* „t. p.", rus. *vólot (во́лот)* „milžinas", s. rus. *volotъ (волотъ)* „t. p." (< sl. **voltъ*).

Ukr. *véletenь (ве́летень)* „aukšto ūgio ir didelės jėgos žmogus liaudies tikėjimuose ir

legendose“, plur. *véletni (вéлетни)* (< **veltьnъ*) ir liet. *vel̃tinas* „velnias, blogas žmogus, nedorėlis“ sudaro derivacinę ir semantinę paralelę.

Tiek rus. dial. *velet (велет)* „milžinas“ ir ukr. *vélet (вéлет)* „t. p.“, tiek bltr. *vólat (вóлат),* senųjų raštų *volotъ (волотъ)* „t. p.“, rus. *vólot (вóлот)* „milžinas“, s. rus. *volotъ (волотъ)* „t. p.“ gali būti minėtoje Vitebsko gubernijos teritorijoje gyvenusios genties ar genčių grupės pavadinimas **veltai* resp. **voltai*. Toji gentis ar genčių grupė, labai galimas daiktas, buvo lietuvių tipo gentis ar genčių grupė.

Rusų metraščių Litva, XII–XIII a. puldinėjusi rusus, galėjo būti lietuvių genties liekana, tiksliau – lietuvių tipo genties ar genčių grupės liekana rytuose.

Kad tuo metu tose žemėse Baltarusijos rytuose gyventa nemaža lietuvių autochtonų, patvirtina Katalikų bažnyčios Obolcų (rusiškai *Obol'cy [Обольцы]*) parapijoje 1387 m. fundacinė privilegija ir XV a. vidurio Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero dviejų dovanojimų Obolcų valsčiaus gyventojams lietuviški asmenvardžiai.

14. *Os(s)iai* (῎O[σ]σιοι) galėjo pasivadinti ar būti pavadinti pagal asiūklius: liet. *asỹs* „šiurkštusis asiūklis (Equisetum hiemale)“, lat. *aši* plur., *ašs* sing. „asiūkliai (Equisetum); vikšriai“, *ašas* „asiūkliai“, *ašavi, ašavas, ašuvi, ašenes* „t. p.“ tęsia prolytes **as(i)i̯o-, *as(i)i̯ā, *as(i)i̯ou̯-, *as(i)i̯uu̯-, *as(i)i̯on-*. Nom. plur. **asiu̯oi* „asiūkliai (Equisetum)“ galėjo būti reinterpretuotas kaip adjektyvinis derivatas **asiu̯oi* „priklausantys asiūkliams, asiūklių (*scil.* žmonės)“. Kamieno *Asav-* vandenvardžiai ir vietovardžiai telkiasi Rytų ir Pietų Lietuvoje (Salakas, Pabradė, Zarasai, Liubavas) ir Vakarų Baltarusijoje (Rodūnia). Maždaug tose vietose ir reikėtų lokalizuoti šią Rytų Pabaltijy gyvenusią protolietuvių gentį.

15. Pagal Ptolemajo informaciją, *karbōnes* (Κάρβωνες) buvo Sarmatijoje, prie Baltijos jūros, toliausiai į šiaurę gyvenusi gentis. Prabaltų gentį karvius reikėtų lokalizuoti Latvijos teritorijoje, maždaug nuo Bauskos ir Rygos pietuose ligi Limbažų, Valkos bei Alūksnės šiaurėje. Karviai, matyt, priklausė „žemės žmonių“ grupei. Jų vardas su priklausomybės priesaga *-(i)i̯o-* gali būti išsivestas iš baltiškojo apeliatyvo **karvā,* atitinkančio lat. *karva* „juodžemis; durpės“ ir pr. *karwan, karben, karbis* „laukas, dirva, arimai“. Jis bus reiškęs „žmonės, priklausantys žemei **karvā,* žemės **karvā* žmonės“.

16. Ptolemajo *Kareōtai* (Καρεῶται) gali atspindėti baltų pavadinimą **kar(i)ja-jāt-ai,* plg. lietuvių asmenvardžius *Kãrijotas, Karijótas, Karjotas* (be kirčio) (< **kar[i]ja-jāt-, kãrias* „karas; kariuomenė; būrys, pulkas“ + *jóti*). Greičiausiai tai buvo genties arba patronimijos vardas, reiškęs k a r i u s. *Kareōtai* reikėtų lokalizuoti Okeano – Baltijos (ir tikriausiai Šiaurės) jūros – pakrantėje, toliausiai šiaurės pusėje, karvių (*karbōnes,* Κάρβωνες) kaimynystėje, taigi iš dalies ir Lietuvos teritorijoje.

17. Ptolemajo *Saloi* (Σάλοι) galėjo būti vėlesni Latvijos sėliai. Jų pavadinimą galima sieti su liet. *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas plotas...“ ir lat. *sala* „t. p.“ ir interpretuoti kaip „salininkai, salos gyventojai“. *Saloi* (Σάλοι) gali atspindėti kuopinės daugiskaitos formą **salaĩ* „salininkai, salos gyventojai kaip neskaidoma visuma“, plg. *líepos*, sing. *líepa,* bet *liepaĩ* „liepynas“. Liet. dial. (žemaičių) *seliū̃nas* „seniūnas“ rodo buvus **seli̯o-,*

**selį̄-* reikšme „kaimas“. Etimologiniai atitikmenys gali būti s. sl. *selo* „dirva, laukas; ganykla; kaimas, gyvenvietė“, lot. *solum* „žemė, dirvožemis; (kambario) asla, grindys; (kojos) padas; pamatas; dugnas; apačia“, s. vok. aukšt. *sal* masc. „butas; būstas, buveinė; salė“, het. *šelis* (gen. sing. *šelį̆as*) „pieva, lanka“. Greta baltų kalbose būta **sēlį̆o-* „sala; pelkė“, plg. valų *hêl* (plur. *heloedd*) fem. „sala; įdubimas, dauba“ (< ide. **sēlā*). Iš **sḗlā* nom. plur. neutr. „sėliai kaip neskaidoma visuma; kaimas, gyvenvietė“ kilo XIII a. istorinių šaltinių paliudytas sėlių etnonimas.

Šeštoji dalis

VENETAI IR „VENETIŠKOJI LIETUVOS PRADŽIA“

1.

PROBLEMA

Istorinių Prūsijos žemių hidronimija daugeliu atvejų turi tikslius upių ir ežerų Lietuvos, Latvijos ir Baltarusijos teritorijoje vardų atitikmenis, ir šitai tegalima aiškinti tik darant prielaidą, kad šioje didelėje teritorijoje nuo seniausių laikų, kuriuos siekia lingvistinė rekonstrukcija, gyventa etniškai ir kalbiškai giminingų genčių bei kilčių. Tai patvirtina ir tas faktas, kad istorinės Prūsijos teritorijoje maždaug nuo 1000 m. pr. Kr. ligi 500 m. po Kr. gyventa tos pačios kultūros žmonių. Tai matyti iš keramikos formų bei jos puošybos motyvų nenutrūkstamos raidos, taip pat iš kūnų deginimo papročio tęstinumo.[1] Vokiečių priešistorės tyrinėtojai pagrįstai teigė, kad šie gyventojai buvę istorinių prūsų protėviai.[2]

Tačiau lenkų mokslininkas F. Bujakas manė kitaip. Šie žmonės buvę venetai-slavai, kurie Romos imperatorių laikais (1–400 m. po Kr.) turėjo užėmę rytinį Baltijos pakraštį nuo Vyslos ligi Dauguvos, ir jų pėdsakai onomastikoje išlikę ligi šių dienų.[3] Iš pradžių venetai (vendai) gyvenę prie Ventos upės ir čia palikę aiškų savo buvimo pėdsaką upės ir miesto vardu[4] (turimas galvoje upėvardis *Ventà* ir [vokiškai] *Wenden* Latvijoje). Venetiškos kilmės esąs ir lietuvių vietovardis *Vandžiógala*.[5] Seniausiuose istoriniuose šaltiniuose rytinio Baltijos pakraščio tarp Vyslos ir Dvinos (Dauguvos) onomastika, F. Bujako nuomone, pasižymi slavų kalbų bruožais ir siejasi pirmiausia su Lenkijos ir Vidurio Europos vietų vardais.[6] Antai *Apulia* iš IX a. skandinavų dokumentų (dabar *Apuõlė*) pradžioje skambėjusi (slaviškai) *Opole*.[7] F. Bujakas dar spėjo, kad baltų gentys – lietuviai ir prūsai – gotų bei hunų laikais gyvenusios kažkur rytuose, Desnos ir Seimo baseine, ir glaudžiai kontaktavusios su Pietų Rusijos stepių klajokliais. Mat lietuvių ir prūsų kultūroje esama daug klajoklių tautoms būdingų bruožų (pvz., prūsų gėrimas kumyso). Į Nemuno ir Vilijos (Neries) aukštupius lietuviai atsikėlę apie VI a. (po Kr.) pradžią, radę čia gyvenusius venetus-slavus, pasidavę jų kultūrai, bet vėliau juos vis dėlto asimiliavę.

[1] Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais*, 56 ir tolesni; *Lietuvių etnogenezė*, 86-88.
[2] Kilian L. Das Siedlungsgebiet der Balten in der älteren Bronzezeit. – *Alt-Preußen*, 4 Jg., 1939, 110 ir tolesni; Idem. *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*.
[3] Bujak F. *Wenedowie na wschodnich wybrzeżach Bałtyku*, 43.
[4] Ibid., 29, 34.
[5] Ibid., 21.
[6] Ibid., 53.
[7] Ibid., 15, 23.

Prieš pusšimtį metų pasirodžiusios knygos teiginių būtų galima ir neminėti, jeigu šios hipotezės, tiesa, kiek modifikuotos (pirmieji Lietuvos ir Latvijos gyventojai indoeuropiečiai buvę ne baltai, bet venetai), neskelbtų kiti lenkų moks-

lininkai.[8] Antai J. Ochmańskis rašė: „Sūduviai galėjo būti venedų, kurių žemes vėliau užėmė jotvingiai (nuo V a. e. a.), gentis".[9] Venetų buvimą Rytų Pabaltijyje rodą istoriniai šaltiniai ir kalbos duomenys. Pirmą kartą venetus prie Baltijos paminėjęs Klaudijas Ptolemajas II a. (po Kr.), antrą ir paskutinį kartą – Livonijos metraštininkas Henrikas Latvis XIII a. pradžioje. Baltiška laikytina tik brūkšniuotosios keramikos ir kūnų deginimo kultūra, pasirodžiusi maždaug XII a. (pr. Kr.), o prieš tai egzistavusi virvelinės keramikos, laivinių kovos kirvių ir pavienių kapų kultūra esanti venetų palikimas.[10] Spaudžiami pradėjusių migruoti gotų, venetai iš Vyslos žemupio pasislinkę į šiaurę. Venetų pasirodymu Lietuvoje, girdi, aiškintinas ir mįslingas kultūros pasikeitimas Lietuvoje II ir V a. tarpsnyje – kūnų deginimo papročio grįžimas ir kt., kai lietuvių protėviai perėmę venetų kultūrą. Venetų liekanos Lietuvoje išsilaikiusios ilgiausiai, net ligi XII–XIII a., ypač Mūšos ir Ventos tarpupyje. Vendus Latvijos teritorijoje 1206 m. paliudijęs Henrikas Latvis savo *Chronicon Livoniae* (X 14). Tai, žinoma, tikra tiesa ir jos nepaneigsi (žr. toliau). Venetų pėdsakus čia rodąs šios genties bei Ventos (vok. *Windau*) upės vardų tapatumas, o *Vandžiógala* esanti niekas kitas kaip „vendų kraštas". H. Krahe'ės nustatyti Lietuvos teritorijos bendraeuropiniai vandenvardžiai (pvz., *Alùpė, Aluonà, Narùpis, Neris, Nerỹs, Visinčià, Viešintas* ir kt.) taip pat priklausę venetams.[11]

Atskilusios, migravusios ir kitur apsigyvenusios atskiros venetų šakos pirmaisiais amžiais po Kr. (I–III a.) helenizuojamos, lotynizuojamos ir keltizuojamos, bet venetų Livonijos šaka išsiskyrusi ypatingu gajumu, ir tai buvę sąlygota kaimynystėje gyvenusių genčių vienodo kultūrinio lygio, aiškino G. Labuda.[12]

J. Kolendo nuomone, venetus reikėtų lokalizuoti visu Baltijos pajūriu nuo Sembos pusiasalio ligi Nemuno, galbūt ir ligi Vakarų Dvinos (Dauguvos);[13] venetams priklausiusi vakarų baltų archeologinė kultūra;[14] nuo jų pietų pusėje gyvenę Gytones, pietryčių pusėje sodybas turėję *Galindai kai Sudinoi*.[15] Čia pridurtina, kad kai kurių tyrinėtojų nuomone, Gytones buvę gotai, tačiau tai toli gražu nėra tikra (žr. I, p. 95 ir t. t.). Teoriškai neatmestina tikimybė, tęsė J. Kolendo, kad Ptolemajo *Galindai kai Sudinoi* įėję į venetų sudėtį.[16] Tókia prielaida būtų galima paaiškinti mįslingą vendų liudijimą Henriko Latvio „Livonijos kronikoje". Tačiau šitokia venetų lokalizacija, formaliai sutampanti su F. Bujako koncepcija, verčianti pasiaiškinti kai kuriuos dalykus. Tacitas savo *Ger-*

[8] Łowmiański H. *Początki Polski,* I, 56-71, 169-173; Idem. Zagadnienie słowiańskich i bałtyckich nazw plemiennych w Sarmacji Europejskiej Ptolemeusza. – *Acta Baltico-Slavica,* I, 1964, 45; Ochmański J. Weneckie początki Litwy. – *Acta Baltico-Slavica,* III, 1966, 151-158; Ochmanskis J. *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, 10-14.

[9] Ochmanskis J. *Senoji Lietuva,* 15 (išn. 17).

[10] Ochmański J. Weneckie początki Litwy. – *Acta Baltico-Slavica,* III, 1966, 153.

[11] Ibid., 155-156.

[12] Labuda G. Wenedowie. – *Słownik starożytności słowiańskich,* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, VI (1), 1977, 377.

[13] Kolendo J. Wenetowie w Europie środkowej i wschodnej. Lokalizacja i rzeczywistość etniczna. – *Przegląd Historyczny,* LXXV (4), Warszawa, 1984, 644, 650.

[14] Ibid., 647.

[15] Ibid., 643.

[16] Ibid., 644.

manijoje sakėsi nežinąs, prie ko – sarmatų ar germanų – skirti venetus: „Venetai daug ką pasisavino iš jų [sarmatų] papročių, juk plėšikaudami išnaršė visus miškus ir kalnus, dunksančius tarp peukinų ir fenų".[17] Vadinasi, teigė J. Kolendo, Tacito informacija visiškai nesutampanti su čia duodama venetų lokalizacija – venetai buvo užėmę gana nemažus Rytų Europos vidurio plotus. Todėl, kad būtų galima suderinti Ptolemajo ir Tacito informaciją apie venetus, reikią pripažinti buvus dvi skirtingas (ir chronologiškai) venetų grupes: Ptolemajas aprašęs situaciją II–I a. pr. Kr., taigi laikotarpiu prieš pasirodant gotams Rytų Europoje, o Tacitas galvoje turėjęs vėlesnę etninę situaciją.[18] Vieną venetų šaką reikėtų lokalizuoti visu Baltijos pajūriu nuo Sembos pusiasalio ligi Nemuno, galbūt ir ligi Vakarų Dvinos (Daugavos), kita turėjusi gyventi dabartinės Baltarusijos teritorijoje ir šiaurinėje Ukrainos dalyje. Tai venetai-slavai, VI a. gotų istoriko Jordano paliudyti kaip *Venethi, Antes et Sclaveni*. Tuo tarpu venetai, gyvenę prie Baltijos jūros, pirmaisiais amžiais (po Kr.) buvę baltai.[19] Tačiau J. Kolendo pripažino ir tai, kad venetai pradžioje buvo savarankiška indoeuropiečių lingvoetninė grupė, kuri vėliau po migracijos atskirose Europos vietose buvusi asimiliuota: venetai Aremorikoje (Bretanėje) tuo metu, kai su jais kariavo Cezaris, jau buvę keltai; venetai prie Adrijos, III a. pr. Kr. nukariauti romėnų, pastarųjų buvę smarkiai paveikti kultūriškai, iš dalies gavę ir romėnų etninio elemento; Rytų Pabaltijyje gyvenę venetai buvę baltizuoti bei slavizuoti.

[17] Plg. Tacitas P. K. *Rinktiniai raštai,* 31.

[18] Kolendo J. Wenetowie w Europie środkowej i wschodnej. – *Przegląd Historyczny,* LXXV (4), Warszawa, 1984, 649-650.

[19] Ibid., 651.

[20] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 78.

Verifikuoti šiuos kontroversinius teiginius reikėtų pradėti nuo vietovardžių bei vandenvardžių. *Vandžiógala* (*Wandeiagel* [XIII a. šaltiniuose], *Vondziagola [Вондзягола]* XVI a. [Spruogis]) yra sudėtas iš kamieno *Vandži(a)-*, jungiamojo balsio *-o-* ir žodžio *gãlas,* kuris seniau bus reiškęs taip pat „šalis, kraštas, pusė" (plg. lat. *gals* „šalis, kraštas, pusė [Gegend]"). Sandas *Vandži(a)-* (< **Vand[i]ja-*) tapatintinas su asmenvardžiu (pavarde) *Vandỹs* (Čekiškė, Kauno r.) (< **Vandija-*), kuris savo ruožtu kilmės plotme sietinas su tik latvių kalboje išlikusiu veiksmažodžiu *veñst (-žu, -du)* „lipti, ropštis, sunkiai judėti", o šis dėl dvigarsio *en* laikytinas kuršių kalbos liekana. Vadinasi, *Vandžiógala* – tai palyginti vėlyvas lietuvių kalbos darinys. Vietovardis *Apuõlė* (Skuodo r.), paliudytas istoriniuose šaltiniuose *Apulia* (854–855 m.), *Appule* (1253 m.), *Opole (Оноле), Opule (Onyле)* (XVI a. [Spruogis]), greičiausiai yra substantyvizuotas būdvardis liet. *apvalùs,* dial. *ãpvalias, ãpvalas, apalùs, ãpalias, ãpalas, apuolus* (LKŽ I² 183, 276, 278), lat. *apaļš,* dial. *apals, apuols* (be kirčio) (< **apvalus*).[20]

Upėvardis liet. *Ventà,* lat. *Vęñta* (vokiškai *Windau*) paliudytas jau runų įrašuose 1100 m. kaip *Uindau*. Bendrašakniais su liet. *Ventà* (gen. sing. *Ventõs,* acc. sing. *Veñtą*) (upė, Mažeikiai; įteka į Baltijos jūrą), lat. *Vęñta* (upė ir miestas) (plg. dar *Vęñtmalė* „Ventos pusėje" [EH II 771]) laikomi tokie vardai kaip liet. *Ventà (Ventõs, Veñtą)* (upė, Endriejavas), *Véntos* (pievos, Kelmė), *Ažvìntė* (upė, įtekanti į Uteno ežerą, Tauragnai), *Ažvìntis*

(ežeras, Salakas), *Ažvintáitis* (ežeras, Salakas) (sudėti iš priešdėlio dial. *ažu-* ir šaknies *vént-* su aukštaičių rytiečių šnektoms būdingu *en* pakitimu į *in*).[21] Be to, kilmės plotme nuo jų neskirtini *Veñtės rãgas* (vokiškai *die Windeburger Ecke*), taip pat dial. *Veñčio rãgas, Venčiarãgis, Veñtė* (vok. *Windenbug*) (kaimas, Kintai, Šilutės r.), Prūsų Lietuvoje *Wentainen* (1610 m.).[22] Svarbu tai, kad jų atitikmenų randama slavų žemėse: *Vjáta [Bя́ma]* (< **Ventā*) (Dauguvos kairysis intakas, Dysnos ir Breslaujos [1567 m.] pavietai, Baltarusija),[23] *Vjáča [Bя́ча]* (< **Ventjā*) (Svisločės kairysis intakas, Dnepro Berezinos dešinysis intakas), *Vénča (Bе́нча)* (Berezinos kairysis intakas).[24] Todėl, matyt, šių upėvardžių negalima laikyti nei venetiškos, nei finougriškos kilmės, kaip kartais linkstama manyti (juos siejant su est. *väänama, väändma,* suom. *vääntää* „sukti, gręžti; vyti, vynioti [siūlus]“ [25] arba su Suomijos upėvardžiais bei pelkių pavadinimais *Ventojoki, Ventosuo,* kur antrieji sandai yra suom. *joki* „upė“, *suo* „pelkė, bala, palios“, o pirmasis sandas lyginamas su suom. *vento* „klampi, pelkėta vieta; vieta, kur tėkmė yra lėta“).[26] J. Endzelynas šį upėvardį laikė kuršišku ir siejo su slavišku žodžiu **venta-* „didelis“, kurio tepaliudyta aukštesniojo laipsnio forma, plg. s. sl. *vęštijь* „didesnis“.[27] Dėl tokio aiškinimo K. Būga pažymėjo, kad *Venta* nėra „Didžioji“, „nes „didį“ kuršiai yra vadinę ne **venta-*, bet *did'a-*... Be to, Sėlos **Ventai* (> rus. *Vjata ([Bята])* dėl jos mažumo visai nepritinka vadintis „Didėja“.[28] Pastaruoju metu visi šie hidronimai ir toponimai laikomi baltiškos kilmės – su priesaga *-t-* vedami iš šaknies **ųen-* (: got. *winja* „pieva, ganykla“, s. isl. *vin* fem. „ganykla, pieva“, s. vok. aukšt. *winne* fem. „t. p.“ < **ųenjā*), kurią Lietuvos teritorijoje dar turi *Veñys* (upė, Raguva), *Vẽniškės* (pieva, Ramygala), *Vẽnos* (ganykla, Dieveniškės), taip pat latvių *Veņ* (pieva).[29] Galima pridurti, kad šaknies **ųen-* apeliatyvą, tiesa, su pailgintu šaknies balsiu turi ir baltų kalbos, – tai liet. *vénas* „kelias, kuriuo gyvulius gena į ganyklą (paprastai aptvertas), genesys, išgana“ (LKŽ XVIII 703), – semasiologiniu atžvilgiu plg. vok. *Trift* „gyvulių išginimas į ganyklą; kelias, kuriuo genami gyvuliai į ganyklą; ganykla“. Tačiau

[21] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 490, 520; III, 243, 546; Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 55.

[22] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 520; III, 177, 243, 841; Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 251.

[23] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 521, 526; III, 243, 501, 545-546, 881; Рогалев А. Ф. *Этнотопонимия Беларуси* (на фоне этнической истории), Гомель, 1993, 16.

[24] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 462, 521; III, 243, 545; Рогалев А. Ф. *Этнотопонимия Беларуси,* 16; Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 179, 182.

[25] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 250-251.

[26] Bušs O. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni,* Rīga, 2003, 190-192.

[27] Endzelīns J. Die lettländischen Gewässernamen. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* XI, 1934, 126 [=Endzelīns J. *Darbu izlase,* III (2), 173]; Idem. *Darbu izlase,* II, 357-358; Idem. *ME,* IV, 537.

[28] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 243-244. Plg. Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 519-521.

[29] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 372; Schmid W. P. Das baltische Zentrum in der alteuropäischen Hydronymie. – *Baltistica,* XXXIII (2), 1998, 150.

tai anaiptol nereiškia, kad šių hidronimų kilmė tokia ir yra, kaip čia mėginama įrodyti – mat apeliatyvai, iš kurių jie vedami, nėra „vandens“ žodžiai, vadinasi, su hidronimais jie vargu ar gali ką bendra turėti (žr. p. 387).

2.

CHRONICON LIVONIAE VENDŲ KLAUSIMAS

Vendus gyvenus Latvijos teritorijoje paliudijo Livonijos metraštininkas Henrikas Latvis savo *Chronicon Livoniae* (X 14): *Wendi autem humiles erant eo tempore et pauperes, utpote a Winda repulsi, qui est fluvius Curonie, et habitantes in Monte Antiquo, iuxta quem Riga civitas nunc est edificata, et inde iterum a Curonibus effugati pluresque occisi, reliqui fugerunt ad Leththos, et ibi habitantes cum eis, gavisi sunt de adventu sacerdotis* [30] „Vendai tuo metu buvo nuolankūs ir nuskurdę; nuvyti nuo Ventos upės, kuri yra Kurše, iš pradžių jie gyveno Senajame Kalne, prie kurio dabar yra pastatytas Rygos miestas, bet iš ten juos vėl išvijo kuršiai; daugelis jų buvo užmušti, o likusieji bėgo pas latvius, ten gyveno su jais kartu ir labai džiaugėsi dvasininko atvykimu“.[31] Kronikoje taip pat pasakyta, kad 1206 m. vendai buvo apkrikštyti. Iš tolesnių paragrafų sužinome, kad 1209 m. Cėsių magistras Bertoldas su latviais ir „savaisiais“ vendais vyko plėšikauti į Estiją (XII 5). 1210 m. estai (igauniai) kovojo prie senosios Cėsių pilies su riteriais ir vendais (XIV 8). 1218 m. rusai buvo apgulę vendų pilį, vokiečiai jiems vyko į pagalbą. 1221 m. didelė rusų kariuomenė – daugiau kaip dvylika tūkstančių vyrų – priėjo prie Vendeno, kur prie vartų juos pasitiko broliai riteriai su „savaisiais“ vendais, bet, neturėdami jėgų priešintis tokiai gausybei, padegė namus bei kaimus ir pasitraukė į pilį (XXV 3). 1225 m. popiežiaus legatas Modenos vyskupas, atvykęs į Vendeną, sakė pamokslus latgaliams ir vendams, pastariesiems nepagailėdamas pagarbių pamokymų (XIX 3). Iš čia matome, kad vendai mokėjo latviškai, bet kokia buvo jų gimtoji kalba, nežinoma. Paminėti jie taip pat popiežiaus Inocento III 1208 m. sausio 21 d. bulėje.[32] Be to, viename 1253 m. dokumente kalbama apie vietovę (terra, land) *Winda, Wynda,* kiek anksčiau, 1230 m., išskaičiuotos atskiros šios žemės vietos *(Saggara, Langis, Cervigal, Sirien, Udren/Uderene, Lancseden* ir *Lessede)*, kurių vardai, kaip atrodo, yra baltiški.[33]

[30] Генрих Латвийский. *Хроника Ливонии,* Москва-Ленинград, 1938, 292.

[31] Plg. Latvis H., Vartbergė H. *Livonijos kronikos,* Vilnius, 1991, 49.

[32] Mugurēvičs Ē. Komentāri. – *Indriķa hronika,* 368.

[33] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes im Gegenwart und im 13. Jahrhundert,* 194, 343.

Reikia pripažinti, kad Kuršo vendų gentinis priklausymas yra vienas iš neaiškiausių Rytų Baltijos regiono etninės istorijos klausimų. Kuršo vendų problema domėjosi lingvistai, istorikai, archeologai, antropologai. Yra išsakyta įvairių nuomonių, dažniausiai spėliojimų: vendai buvę finougrų gentis votai,[34] Baltijos finai lybiai,[35] kuronizuoti lybiai,[36] Kuržemės lybiai[37] arba jiems artimi,[38] kuršiai,[39] latviai[40] ir kt.[41] Taip pat manyta, kad jie buvę Mecklenburge (sritis Vokietijoje) gyvenę vakarų slavai,[42] kuriuos kaimynai germanai vadinę vendais, arba jų giminaičiai.[43] Prie šio klausimo pastaraisiais dešimtmečiais vėl buvo grįžtama. Antropologai M. Vitovas, K. Markas ir N. Čeboksarovas teigė tarp antropologinių Liepojos ir ypač Ventspilio apylinkių gyventojų ypatybių radę tokių priemaišų, kurios būdingos pietiniam mediteraniniam (tamsiai pigmentuotam mezokefaliniam, daugiau graciliniam) tipui. Tokiais bruožais kaip tik ir pasižymėjusios Pamaryje ir Mecklenburge IX–XII a. gyvenusioms vakarų slavų gentims priskiriamos kraniologinės serijos. Iš to daroma išvada, kad vendai buvę vakarų slavų kilmės.[44] Šių autorių nuomone, vendų slaviška kilmę aiškiai rodąs ir jų etnonimas.[45] Taip pat spėjama, kad vakarinėje Kuržemės dalyje esama slaviškų vietovardžių.[46] Reikia pasakyti, kad tai vargu ar lemiamas argumentas, nes slaviškos kilmės vietovardžių vienas kitas randamas ir visoje Latvijos teritorijoje. Rusų mokslininkui D. Zeleninui, siekusiam paaiškinti panašių fonetinių bruožų buvimą (pvz., priebalsių *c* ir *č* maišymą) šiaurės vakarų slavų kalbose ir didžiarusių bei rusų Sibiro kolonistų

[34] Laakman H. Zur Geschichte Heinrichs von Lettland und seiner Zeit. – *Beiträge zur Kunde Estlands,* XVIII (2), Reval, 1933, 98.

[35] Sjögren A. J. *Reise nach Livland und Kurland,* St. Petersburg, 1847, 125-129.

[36] Šturms E. Die vorgeschichtlichen Probleme Kurenlandes. – *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Rußlands 1934,* Riga, 1935, 20.

[37] Šnore E. Kuršu senlietu atradumi Rīgā. – *Senatne un māksla,* 3, 1936, 72-75; Мугуревич Э. Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии. – *Berichte über den II. Internationalen Kongreß für slawische Archäologie,* II, Berlin, 1973, 291-299.

[38] Mugurēvičs Ē. Komentāri. – *Indriķa hronika,* 368.

[39] Endzelīns J. Valodas sīkumi. 2. Ventas vārds un kūru tautība. – *Dzimtenes vēstnesis,* 1911, Nr. 43, 269 [= Endzelīns J. *Darbu izlase,* II, 357-359].

[40] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes im Gegenwart und im 13. Jahrhundert,* 334-348.

[41] Mugurēvičs Ē. Komentāri. – *Indriķa hronika,* 368.

[42] Харузин Н. Обзор доисторической археологии в Эстляндской, а также Лифляндской и Курляндской губерний. – *Временник Эстляндской губерний,* кн. I, Ревель, 1894, 229; Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – *Arheoloģija un etnografija,* V, Rīgā, 1963, 59.

[43] Watson K. Über den lettischen Völkerstamm. – *Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst,* Bd. II, Mitau, 1822, 260.

[44] Витов М. В., Марк К. Ю., Чебоксаров Н. Н. *Этническая антропология Восточной Прибалтики* [Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. Т. 2], Москва, 1959, 229-230.

[45] Ibid., 230.

[46] Соболевский А. И. Новые русско-скифские этюды. – *Известия отделения русского языка и словесности,* т. XXXI, Москва, 1926.

tarmėse, atrodė, kad vendai buvę Baltijos slavai, t. y. šiaurės vakarų slavai, gyvenę tarp Oderio ir Elbės, migravę į rytus, į Livoniją, iš pradžių apsistoję prie Ventos, vėliau persikėlę prie Vendeno (Cėsių), kol galiausiai apsigyvenę senojo Novgorodo teritorijoje.[47] Latvių tyrinėtojai K. Ancītis ir A. Jansonas taip pat linko į vendų slaviškos kilmės pripažinimą: „Vendu slaviska cilme tiešām iespējama".[48] Savo tezei grįsti jie pateikė antropologinių ir lingvistinių argumentų. Tarp Liepojos ir ypač Ventspilio rajonų gyventojų pastebėta slavų priemaiša, konstatuotos ir Pomeranijos bei Mecklenburgo vakarų slavų tolygios antropologinės ypatybės. Kadangi nežinoma, kada čia vendai atsikėlę, tai kartu šie autoriai nurodė, jog negali būti žinoma ir tai, ar šie atsikėlėliai vendai priklausė tai pačiai etninei grupei kaip kašubai,[49] – arba slovincai, vakarų slavų gentis su atskira (lenkų kalbai artima) kalba, kurią lenkų tyrinėtojai laiko lenkų kalbos tarme, senųjų pamarėnų šiaurės vakarų Lenkijoje palikuonys, – kurių XIII–XIV a. nemažai gyveno Prūsijoje ir kuriuos Ordino šaltiniai vadino vendais (die Wenden).[50] Henriko Latvio vendų slavišką kilmę, manoma, rodytų tokie Latvijos vietovardžiai kaip, pvz., *Venski* (var. *Vencki*) (sodyba Sesavoje), jeigu jie būtų kilę iš **vend-* ir slaviškos priesagos *-sk-*, taip pat gyvenviečių pavadinimai *Vendiņi* (Jėkabpils), *Wendel* (Bebrene), *Wending* (Sigulda) (iš 1638 m. revizijos).[51] Įdomu, kad Jėkabpilio rajone netoli nuo *Vendiņi* yra ir *Cēsi*.[52] Su šia hipoteze susisieja Henriko Latvio „Livonijos kronikos " vertimo į latvių kalbą komentatoriaus latvių archeologo Ē. Mugurēvičiaus spėjimas, kad IX–X a., dar gerokai prieš prasidedant vokiečių ekspansijai į rytus, Kuršo vendų prosenoliai, Brandenburgo, Mecklenburgo ir Lužicos vendai, šiaurės vakarų slavai, susiradę prieglobstį Baltijos jūros rytiniame pakraštyje.[53]

Jeigu Kuršo gentis save vadino vendais, tai šis vardas negali turėti nieko bendra su šiaurės vakarų slavais, kurie vendų vardu niekad savęs nevadino – taip jie buvo vadinami vokiečių. Jeigu Kuršo vendai tikrai buvo vakarų slavai, juos vendais tegalėjo vadinti vokiečiai, tarp jų ir kronikos autorius, kaip kad vardu *venäjä* suomiai vadino Novgorodo slovėnus. Bet vendų kultūra vargu ar buvo slaviška, ji daugiau lybiška, vadinasi, vendai negalėjo būti slavai. Ir toliau lieka neaišku, ar tą kultūrą su vakarų slavų elementais paliko Kuršo vendai. Henriko Latvio paminėti vendai vargu ar galėjo būti slavai dar ir dėl to, kad slaviškų vietovardžių nėra nė kvapo plote nuo Nemuno žemupio, kur prie Ventės rago gyventa ventininkų – iš Ventos žemupio Latvijoje atsikėlusių latvių kolonistų, – ligi šiaurinio Kuršo. Slavų čia niekad negyventa, todėl ir vendų vardo atsiradimą, matyt, reikia kitaip aiškinti.

[47] Зеленин Д. К. О происхождении северновеликорусов Великого Новгорода. – *Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР,* Москва, 1954, № 6, 86.

[48] Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – *Arheoloģija un etnogrāfija,* V, Rīgā, 1963, 59.

[49] Ibid., 59.

[50] Trautmann R. *Die altpreußischen Personennamen,* 196.

[51] Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – *Arheoloģija un etnogrāfija.* V, Rīgā, 1963, 60.

[52] Kasparsons K. Aizvēstures atbalsis valodā. – *Filologu biedrības raksti,* Rīgā, XIX, 1939, 192.

[53] Mugurēvičs Ē. Priekšvārds. – *Indriķa hronika,* 26.

Sodyba *Venski* (var. *Vencki* [be kirčių]) (Sesava, Jelgavos r.) yra pačiame Lietuvos pasienyje, tad pavadinimas gali būti lietuviškas, plg. *Venckaĩ* (kaimas), vok. *Wentsken* (1785 m., Klaipėdos ir Šilutės r., taip pat Pilkalnis Prūsų Lietuvoje). Jo asmenvardinę kilmę (plg. dabartinę pavardę *Veñckus*) patvirtina 1580 m. minimas naujakurys *Wenscke*.[54] Pavardė *Veñckus* žinoma Joniškio, Akmenės (Kruopiai), Mažeikių (4 šeimos) ir kt. rajonuose, vadinasi, pačiame Latvijos pasienyje. V. Dambė nurodė Jėkabpilio rajone esant *Vandāni*.[55] Jo šaknis gali būti ta pati kaip liet. *Vandžiógala,* kurio dėmuo **Vand(i)ja-* tapatintinas su kaimo vardu *Vandžiaĩ* (Raseiniai), asmenvardžiu (pavarde) *Vandỹs* (< **Vandija-*), o *Vendiņi, Wendel, Wending,* matyt, neskirtini nuo liet. *Veñdrė* (kaimas, Radviliškis) ir savo ruožtu kilmės plotme sietini su latvių kalboje išlikusiu veiksmažodžiu *veñst (-žu, -du)* „lipti, ropštis, sunkiai judėti; (refl.) suktis, gręžtis, kreiptis“, kurį dėl dvigarsio *en* reikėtų laikyti kuršių kalbos palikimu. Įdomu, kad *Veñdrė* sutampa su žodžių *vendrýkštis, vendrýkštė* „erškėtinių šeimos pievų augalas“ kamienu *Vendr-*, išplėstu priesaga *-ykšt-*.

Taip pat lieka neaišku, kodėl minėti migrantai savo kalbos ypatybių nepaliko Livonijos teritorijoje gyvenusių vietinių genčių kalboje, kaip kad jie šiuo atžvilgiu paveikė novgorodiečių kalbą. Kad per visus migracijos etapus išlaikytų nepaliestą savo kalbos fonetinę sistemą, reikia manyti, šiaurės vakarų slavai turėjo kraustytis didele mase, tačiau apie tokius didelius gyventojų judėjimus Livonijos teritorijoje istoriniai šaltiniai tyli. Tarus, kad Kuršo vendai tikrai buvo vakarų slavų liekana, reikėtų manyti, kad vendų vardu juos tegalėjo pavadinti metraštininkas Henrikas Latvis, jeigu pagal kilmę ir ne vokietis, tai auklėjimu bei išsimokslinimu tikrai suvokietėjęs. Kaip sakyta, vakarų slavus v e n d a i s vadino jų kaimynai vokiečiai. Latvijos miestas *Cēsis* vokiškai vadinamas *Wenden*. Henriko Latvio liudijimu, jo apylinkėse tarp latvių apsigyvenę ir kuršių iš Rygos išvyti vendai. Būtų galima manyti, kad šitaip Cėsių miestą pavadino vokiečiai pagal vendų vardą. Bet tai nėra tikra, nes Cėsių miestą estai ir šiandien vadina *Võndu,* tačiau manoma, kad šis žodis asmenvardinės kilmės, plg. lybių asmenvardį *Vento (Vendo)*[56] ir suomių pavardę *Vento,* siejamą su apeliatyvu suom. *vento* „svetimas; svetimas žmogus, prašalaitis“.[57] M. Vasmeris irgi neigė šio miesto vardo ryšį su vendų etnonimu.[58] Jeigu etnonimas *vendai* (vok. *Wenden*) buvo Kuršo vendų savivardis, tai Kuršo vendai jokiu būdu negalėjo būti nei vakarų, nei kokie nors kiti slavai, nes, turimais duomenimis, nė viena slavų gentis ar tauta šiuo vardu nesivadino.

Pietinėje Kuržemės dalyje ligi XI a. vyravo senkapiai su mirusiųjų palaidojimais. Šie senkapiai paplitę Tebros upės baseine, rytuose jie siekia Ventos upę. Tuo remdamiesi archeologai teigia, kad X–XI a. pietvakarių Kuržemėje gyveno nuo IX a. istoriniuose šaltiniuose paliudyti kuršiai ir,

[54] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 439.

[55] Dambe V. *Latvijas apdzīvotu vietu un to iedzīvotāju nosaukumi,* 169.

[56] Mikkola J. J. L'avance des Slaves vers la Baltique. – *Revue des études slaves,* I, 1921, 203.

[57] Bušs O. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni,* 191.

[58] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 290.

vadinasi, tada jų gyvenamasis plotas dar nesiekė Ventos žemupio, kur, kaip manoma, buvo vendų žemė Winda, Wynda.[59] Šiaurės vakarų Kuržemė X–XI a. ir anksčiau buvo gyvenama Baltijos finų lybių, – tai matyti tiek iš materialinės kultūros,[60] tiek iš kalbos duomenų (latvių tāmniekų tarmės, vadinamojo lybiškojo latvių kalbos dialekto Kuržemėje, bei finiškos kilmės hidronimų).[61] Cėsių apylinkėse, kur gyveno Baltijos finai, VII–X a. dominavo latgalių materialinė kultūra. Nuo XI a. greta latgalių čia pasirodė materialinė kultūra, kuri skyrėsi tiek nuo latgalių, tiek nuo kuronizuotų lybių, bet turėjo akivaizdaus panašumo su XI–XIII a. šiaurės Kuržemės lybių kultūra. Spėjama, kad šią kultūrą paliko išeiviai iš Kuržemės, kurie negalėję būti kuronizuoti Kuržemės lybiai, kadangi Cėsių apylinkėse jų kultūros randami tik pėdsakai, ir iš to daroma išvada, kad vendai veikiausiai buvę atskira Kuržemės lybių gentis, kurią iš Ventos žemupio, vėliau ir iš Rygos bus išstūmę kuronizuoti lybiai, nes ir Ventos žemupyje, ir Rygos apylinkėse jų kultūros randama gausiai, o šiaurės Kuržemei būdingi palaidojimai XIII a. šiame rajone išnyksta.[62]

Iš archeologinės kultūros (Cėsių Riekstų kalno, dabar parko, Rygos apylinkių ir Ventos žemupio radinių), kurią galima priskirti vendams, sprendžiama, kad vendai buvę artimi Kuršo lybiams.[63] Tačiau vien iš kultūrų panašumo spėti, kad *ventiņi* ir Henriko Latvio paminėti vendai atsiradę susiliejus kuršiams ir lybiams,[64] vargu ar galima, nes kultūrų panašumas galėjo atsirasti dėl ilgaamžės kaimynystės ir intensyvaus bendravimo. Tad taip pat nėra tikra, kad Kuršo vendai galėjo būti finų gentis. Jų finiškumo, matyt, nerodo nė tai, kad, Henriko Latvio liudijimu (XV 3), jų gyvenvietė prie Gaujos upės vadinosi finišku vardu *Wendeculla*. Šį pavadinimą vokiečiai, tarp jų ir metraštininkas Henrikas Latvis, galėjo išgirsti iš kaimynystėje gyvenusių lybių. *Chronicon Livoniae* (X 14) praneša, kad vendai *fugerunt ad Leththos et ibi habitantes cum eis,* o šią gyvenamąją vietą latviai vadino ir dabar tebevadina *Cēsis* (gen. sing. *Cēsu*).[65] Kad tai senų laikų padaras, matyti iš Novgorodo tošių įrašų, kur šis vardas paliudytas su sveiku žodžio pradžios priebalsiu: *Kěsь (Kѣsь).*

[59] Мугуревич Э. Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии. – *Berichte über den II. Internationalen Kongreß für slawische Archäologie,* II, Berlin, 1973, 293.

[60] Ibid., 293-295.

[61] Rudzīte M. Somugriskie hidronīmi Latvijas PSR teritorijā. – *Latvijas Valsts Universitātes Zinātniskie raksti,* 86. sējums, Rīgā, 1968.

[62] Мугуревич Э. Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии. – *Berichte über den II. Internationalen Kongreß für slawische Archäologie,* II, Berlin, 1973, 296-297, 298.

[63] Ibid., 291-299; Mugurēvičs Ē. Komentāri. – *Indriķa hronika,* 368; *Latvijas padomju enciklopēdija,* 10_1, Rīga, 1987, 347.

[64] Cimermanis S. Ventiņi. – *Latvijas PSR mazā enciklopēdija,* III, Rīgā, 1970, 657.

[65] Plačiau, taip pat dėl kilmės žr. Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 296-297, III, 630-631; Endzelīns J. Par Cēsu un Cesveines vārdu. – *Filologu biedrības raksti,* XI, 1931, 198-200 [=Endzelīns J. *Darbu izlase,* III (1), 559-562].

Latvijos teritorijos toponimai *Veñtas* (Sigulda), *Veñta* (Kuldīga) ir *Veñte* (Vecate) neskirtini nuo liet. *Veñtė* (kaimas, Šilutė), vadinasi, priklauso plačiai išnagrinėtai hidroniminei šakniai, kuriai atstovauja *Ventà,* lat. *Veñta* su savo išsimėčiusiais giminaičiais (žr. p. 387).

Kuršo vendų vardas, spėjama, yra kilęs iš Ventos upės pavadinimo: liet. *Ventà* (gen. sing. *Ventõs,* acc. sing. *Veñtą*), lat. *Vęñta* (vok. *Windau*).[66] Taip manyti leistų tas faktas, kad, pirma, kaip liudija Henrikas Latvis, vendai buvo kilę nuo Ventos ir, antra, Ventos paupio nuo Abavos įtakų ligi Ventos žiočių gyventojai vadinami *ventiņi*.[67] Tai patvirtintų, pvz., ir lat. *veñtiņš* „Alsungos apylinkių latvis" (EH II 771). O šie pavadinimai yra pasidaryti iš Ventos upės vardo. Vok. *Windau* leidžia spėti buvus gretiminę formą *Ventava* [68], ir tokį spėjimą patvirtina vietovardis *Ventava* (Ventspilio r. Vārvės apyl.).[69] Ir Ventos paupio, ir *Vęñta* vadinamų (pagal upę) vietų gyventojai gyvojoje latvių kalboje kitaip yra vadinami *ventenieki, ventnieki*.[70] Lietuvos pusėje kaimo *Veñtė* (Kintai, Šilutės r.) gyventojai yra *veñtininkai*.[71] Kad Ventės rage gyventa kuršininkų, matyti ir iš trijų čia esančių kaimų vardų, kurių du yra latviški: be minėto *Veñtė, Šturmaĩ* (iš latviškos pavardės *Šturms*) ir *Muĩžė* (iš bendrinio latvių kalbos žodžio *muĩža* „dvaras; graži valstiečio sodyba"; iš čia gautas ir liet. dial. *muĩžė* „dvaras"). Iš šių pavyzdžių matyti, kad gyventojai iš tikrųjų gali būti vadinami tiek pagal jų gyvenamąją vietą, tiek pagal šalia tekančią upę, ir jų pavadinimas daromas iš gyvenamosios vietos ar upės vardo. Tad nėra negalima prielaida, kad Kuršo vendų vardas buvo išsivestas iš Ventos upėvardžio ir pradžioje skambėjo **ventịai* arba **ventai* (vėliau vidurinėje vokiečių kalboje išvirtęs į *Wenden, Winden*). Latvių mokslinėje literatūroje, kaip minėta, vendai kartais pavadinami *ventiņi,* bet atrodo, kad su Ventos hidronimu jų vardas nieko bendra neturi – ir tuo labiau kad tokiam aiškinimui yra ir alternatyva (žr. toliau).

Nedera pamiršti, kad egzistuoja kita nuomonė, jog vendai galėjo būti etninė kuršių kilties grupė, galbūt ir atskira kuršiams bei latviams artimai gimininga, tačiau pereinamojo tarp jų pobūdžio baltų gentis. J. Endzelynas juos vadino *ventiņi* ir laikė baltų gentimi, pridurdamas, kad „jie buvo tik viena didelės kuršių kilties dalis".[72] Turint galvoje dabartinę kontroversinę Kuršo vendų tyrimo padėtį, galima pasakyti, kad apskritai dėl Kuršo vendų baltiškumo tebegalioja tai, ką beveik prieš šimtmetį (1911 m.) pasakė K. Būga: „Ventinių" b a l t i š k a kilmė, mano nuomone, dar nėra kaip reikiant išrodyta".[73]

[66] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes im Gegenwart und im 13. Jahrhundert,* 193-194, 344, 358-359; Генрих Латвийский. *Хроника Ливонии,* 496; Cimermanis S. Ventiņi. – *Latvijas PSR mazā enciklopēdija,* III, 657.

[67] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes im Gegenwart und im 13. Jahrhundert,* 344.

[68] Endzelīns J. *Darbu izlase,* II, 358.

[69] Dambe V. *Latvijas apdzīvoto vietu un to iedzīvotāju nosaukumi,* 174.

[70] *EH,* II, 771; Dambe V. *Latvijas apdzīvoto vietu un to iedzīvotāju nosaukumi,* 174.

[71] Kuzavinis K. Lietuvių upėvardžiai *lie-* (*lei-*). – *Kalbotyra,* XVII, 1967, 135. Plg. *Lietuvių kalbos žodynas,* XVIII, 715.

[72] Endzelīns J. *Darbu izlase,* II, 359.

[73] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 841.

Kad Kuršo vendų baltiška kilmė būtų įrodyta, reikia išsiaiškinti venetų etninės tapatybės klausimą. Bet prieš tai verta pasidomėti lingvoetniniais santykiais priešistoriniais laikais teritorijoje į pietryčius bei pietvakarius nuo Baltijos jūros.

3.

BALTŲ, VENETŲ IR ILYRŲ KALBŲ SANTYKIAI

Baltų ir senųjų Balkanų bei Šiaurės Italijos genčių (venetų, ilyrų, panonų, mesapų ir kt.) kalbų atitikmenų, pasirodo, yra ir vardyne, ir žodyne. H. Krahe'ės stebėjimais, iš vadinamųjų „senųjų Europos" („alteuropäisch") kalbų, t. y. keltų, germanų, italikų ir venetų, ilyrų ir baltų (iš dalies ir slavų), pastarosios dvi – ilyrų ir baltų – yra susijusios ypač glaudžiais ryšiais. H. Krahe pabrėžė, kad čia nekalbama apie bendrus šių dviejų kalbų grupių vandenvardžius, kurie šakninėmis morfemomis ir būdingomis darybos priemonėmis veikiau priklauso senajai Europos hidronimijai [74] (žr. toliau). Baltų-ilyrų vandenvardžių atitikmenimis laikytini tik tokie vardai, kurie neturi senajai Europos hidronimijai būdingų darybos priemonių ir pačiu pavidalu nepasitaiko anapus baltų ir ilyrų teritorijų. Šias sąlygas, suprantama, atitinka palyginti nedaug vandenvardžių.[75] Ir vis dėlto H. Krahe rado nemažai baltų bei ilyrų kalbų vardyno bendrybių:

'Ασων (gen. sing. του 'Ασωνος), dabar *Osum* (Apso intakas, Pietų Ilyrija)[76] : pr. *Assun* (1384–1392 m.), vok. *Assaunen* [77] (*-au-* rodo buvus ilgąjį *-ū-*), lat. *Asūna* (ežeras ir gyvenvietė netoli Daugpilio, Latvija), *Osyna (Осына)* (ežeras buv. Aninsko vls., Sebežo aps., Baltarusija) (iš baltų **Asūnā*). Bet tikslesnis atitikmuo – *Asõnas* (ežeras, Aukštdvarys, Lietuva);

Δώδων (upė, Epyras) : *Dodo* (upė į rytus nuo Deimenos, Prūsija).[78] Iš Mažosios Lietuvos dar galima paminėti *Dod-upe* (Pilkalnis) (< baltų **Dōd-*) su antruoju dėmeniu *upė*. Iš jo pasidarytas kaimo vardas *Dodupėnai,* minimas 1554 m. dokumentuose (dabar išnykęs).[79] Latvių *Duõdes* (valstiečio sodyba, Līgatne), *Dùodine²* (laukas, Preiļi);[80]

[74] Krahe H. *Sprache und Vorzeit.* Europäische Vorgeschichte nach dem Zeugnis der Sprache, Heidelberg, 1954, 108-110.

[75] Krahe H. Baltico-Illyrica. – *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956,* Wiesbaden, 1956, 245.

[76] Krahe H. Die Gewässernamen im alten Illyrien. – *Beiträge zur Namenforschung,* 14. Jg., H. 1, 1963, 3, 17; Idem. Vom Illyrischen zum Alteuropäischen. – *Indogermanische Forschungen,* 69, 1964, 201-212.

[77] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 462, 510, 529, 547; III, 536.

[78] Krahe H. *Sprache und Vorzeit,* 108-110; Idem. Baltico-Illyrica, 245.

[79] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 106.

[80] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 247.

Κακύπαρις (upė, Sicilija) (su antruoju dėmeniu *-up-* kaip ir lietuvių bei latvių kalbose!) : liet. *Kakupis* (be kirčio) (upė, Kuliai), lat. *Kaķupe;*[81]

Lacus Labeatus, palus Labeatis (Ilyrija) : pr. *Labelles* ([1318 m.] ežeras) su priesaga *-el-*, liet. *Labà* (upė, Naujamiestis), priklausantys lot. *lābēs* „griūtis, griuvimas; (žemės) įsmukimas, įdubimas ...“ šakniai,[82] liet. *lóbas* „dauba, slėnys; upės vaga; klanas, pelkutė“. Dar galima pridėti Lietuvos teritorijoje *Labupė* (be kirčio) (Šilutė), *Labẽ* (ežeras, Tauragnai), *Labẽlis* (ežeras, Tauragnai); pastarasis, be to, priesaga sutampa su prūsiškuoju ežero vardu;

Lika (upė Kroatijoje, kur antikos laikais buvo Liburnija [šiaurinė Dalmatijos pakrantė su salomis]), *Licus* (upė, Noricum, dabar (vokiškai) *Lech,* dešinysis Dunojaus intakas), *Pocco-licus* (upė, Regium, Žemutinė Italija) : *Liẽkė* (ir *Liekẽ*) (Nemuno intakas, Lekėčiai), *Leikà* (upė, Girkalnis). Jų šaknimi laikomi liet. *líekna* „klampi pieva, raistas, pelkė...“, *líeknas* „šlapia, klampi pieva, pelkė, bala; liūnas...“.[83] Belieka nurodyti ir tikslius atitikmenis baltų areale, likusius nežinomus tyrinėtojams, būtent: *Lìkė,* vok. *Licke* (Salutės intakas, Įsrutis),[84] *Lìk-upis* (Šilalė), *Lik-upỹs* (Kupiškis; Pašušvys);

Λούγεον (pelkė Iapodes sr., Ilyrija) : *Liűg-ežeris* (ežeras, Užpaliai), *Liūgnės* (be kirčio) (upė, Kaltinėnai), *Lũgas* (upė, Ariogala, ir penki ežerai, Babtai, Jūžintai, Kėdainiai, Raudondvaris, Vilkija), *Lūgaĩ* (upė, Šiluva), *Lűgnas* (ežeras, Tauragė), lat. *Ļũgas* (gyvenvietė, Sesava) : alb. *lëgatë* „klanas, bala, pelkė“,[85] liet. *liũgas, liũgnas,* „nedidelė bala, klanas, valka; purvynas, mulvė; liūnas, klampynė; iš upės išsiliejęs ir likęs lankoje vanduo“, *lűgas* (ir *lũgas*) „upės užliejama dubi vieta; klampi upės atšaka; liūnas, klampynė...“ (LKŽ VII 602-603);

Νάρων (upė, antikinė Ilyrija), dabar *Narenta* : liet. *Narañtis* (dešinysis Šventosios intakas, Svėdasai), liet. *Narva* (be kirčio) (dešinysis Nemuno intakas, Pelesa, Baltarusija) (< **Narų̃ā*), lat. *Nařva* (pieva, Vaidava), pr. *Narwomede* (miškas). Be to, minėtini liet. *Narõtis* (upė, Šilalė), *Narùtis* (ežeras, Vadokliai), *Nar-ùpis* (upė, Lapės), o iš Vyslos baseino vardų dar – *Narewka, Narev,* gen. sing. *Narvi* (< **Narūs*), *Narwa* (Vyslos intakai), pr. *Narus* (upė, 1306 m.) (plačiau p. 357-358);

Neretva (upė [įteka į Adrijos jūrą] Bosnijos ir Hercegovinos teritorijoje) : *Nęrę̃ta* (Dauguvos ir Mėmelės intakai ir kt., Latvija) (< **Nęrę̃tva* kaip lat. *Trikāta* ir *Tricatua* [XIII a.]), rus. *Neretva (Неретва),*[86] liet. *Neretà* (upė, Papilys) : liet. *nérti (nėria, nėrė)* „staigiai lįsti, leistis (ppr. į vandenį); plaukti po vandeniu; greitai plaukti...“, *nerìs* „bebras“;

Titus (upė, Liburnija) : *Týtuva* (upė ir ežeras, Tytuvėnai), *Titva (Тимва)* (kairysis Snovo intakas, o Snovas yra

[81] Krahe H. *Sprache und Vorzeit,* 108-110; Idem. Baltico-Illyrica, 245.

[82] Krahe H. Baltico-Illyrica, 245. Plg. Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 113-114.

[83] Krahe H. Baltico-Illyrica. – *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956,* 246-247.

[84] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 117-118.

[85] Krahe H. Die Gewässernamen im alten Illyrien. – *Beiträge zur Namenforschung,* 14. Jg., H. 1, 1963, 5, 16, 120.

[86] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I(2), 476-477.

dešinysis Desnos intakas) (< *Tītъvā < balt.*Tītuvā).[87] H. Krahe spėjo esant tos pačios šaknies kaip lot. *titus* su galima reikšme „genijus, tokia dvasia“ bei asmenvardis *Titus*.[88]

Asūna – Ἄσων, *Titus* – *Týtuva, Lũgas* – Λούγεον ir *Narev, Narva, Narañtis* – Νάρων H. Krahe laikė Baltijos–Adrijos paralelėmis.[89] Jis pabrėžė, kad tokių vandenvardžių, kurie plačiau paplitę, negalima laikyti ilyriškais, nes tai yra senieji Europos hidronimai, atsiradę prieš išsiskiriant ide. kalboms. O baltų-ilyrų paralelės galėtų būti suprantamos kaip atitinkamų žodyno ir darybos elementų, iš seno buvusių bendrų (urverwandt) su šiaurėje esančiomis kalbomis, palikimas. Kita vertus, bent jų dalis galėtų būti kito, neilyriško sluoksnio (arba galbūt kelių sluoksnių) liekana (Reste eines anderen, d. h. nichtillyrischen Stratums [oder gar mehrerer Strata] sein).[90]

H. Krahe taip pat atkreipė dėmesį į panašų marių pavadinimo vartojimą baltų ir venetų kalbose. Kaip žinoma, liet. *mãrė, marià,* ppr. plur. *mãrės, mãrios* žymi kopomis nuo jūros atskirtą įlanką; šiais žodžiais iš dalies, o pr. *mary* „marios (Haff)“ (< **marī*) ištisai vadinamos Kuršių marios,[91] ir tuo šie žodžiai skiriasi nuo kitų ide. kalbų, pvz., lot. *mare,* gal. *mori-* (air. *muir*), s. vok. aukšt. *meri* ir kt., žyminčių jūrą. Plinijus *Naturalis historia* (III 119-120) liudija, kad, įtekėdama į Adrijos jūrą, Po upė taip plačiai išsilieja, jog žiotys atrodo kaip seklios įlankos arba užutėkiai, atskirti nuo jūros susidariusių smėlio nerijų, ir kad šios pelkėtos lagūnos vadinamos *Septem Maria* („Septynios marios“). H. Krahe laikė tikru dalyku, kad *Maria* čia negalįs būti lotyniškas žodis *mare,* bet turįs būti vietinių gyventojų, vadinasi, venetų, marių pavadinimas, vartotas ta pačia reikšme kaip minimi baltų žodžiai.[92]

Ypatingą reikšmę apibūdinant baltų ir ilyrų-venetų kalbų praeities santykius turi gyvenamųjų vietų vardų sutapimas. Pr. *Bolausen* (1423 m., Balga), *Speriti* (1282 m., netoli Mehlsacko) atliepia ilyrų *Balauson* ir Σπερέτιον.[93] Pr. *Blandaw* (1359–1370 m.) (plg. liet. *Blándžiai* [Kėdainių r.]) – ilyrų *Blandōna* (Liburnija) (jeigu *an* čia yra iš ide. *on*); *Petiniškas* (be kirčio) (Latvija) – *Petinisca* (Šveicarija); pr. *Schirteynen* (1419 m.), *Schirtany* (1423 m., Heiligenbeil) – *Scirtiana* (Lynkestis); pr. *Scherde* (1331 m.), *Paskerden* (1367 m., Semba) – Σκερδά (sala, Ilyrija), tos pat šaknies kaip liet. *skiřsti (skiřdo)* „skeldėti, eižėti“; pr. *Pomauden* (1396 m., Vėluva), *Mauden* (Allensteinas) – *Pamodos* (sala prie Liburnijos) (su *o* iš *au*) su tuo pačiu priešdėliu *po-, pa-*; pr. *Drawdyen* (1423 m., Balga), liet. *Draudẽ-*

[87] Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. – *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften,* Phil.-Hist. Klasse, XXIV, Berlin, 1932, 663. Plg. Būga K. Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen? – *Rocznik Slawistyczny,* VI, 1913, 38 [=Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 530].

[88] Krahe H. Die Gewässernamen im alten Illyrien. – *Beiträge zur Namenforschung,* 14. Jg., H. 1, 1963, 6, 8.

[89] Ibid., 120.

[90] Ibid., 123-124.

[91] Senųjų žodynų bei kitų raštų duomenis žr. Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 268-272. Be to, plg. *Lietuvių kalbos žodynas,* VII, 848-849, 858, 862-863.

[92] Krahe H. Baltico-Illyrica. – *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956,* 247.

[93] Krahe H. *Sprache und Vorzeit,* 108-110.

niai (kaimas Tauragės r.) – *Draudacum* (įtvirtinta pilis Penestae sr.); pr. *Curicken* (1460 m., Semba) – *Curicum* (vietovė Dalmatijos saloje Curicta).

Nemažai baltų ir ilyrų-venetų vietovardžių paralelių anksčiau išryškino latvių tyrinėtojas K. Kasparsonas savo straipsniuose apie baltų ir antikos laikų Balkanų bei Apeninų pusiasalių šiaurinės dalies išnykusių kalbų (trakų, ilyrų, venetų ir kt.) santykius, o savo paskutinį darbą jis paskyrė vien baltų ir ilyrų kalbų santykių problemai.[94] Gyvenamųjų vietų vardų srityje iš jo pastebėtų – papildžius dabar lietuvių kalbos medžiaga – minėtinos tokios paralelės, kaip antai: Λαρίνη ir *Larinum* (vietovės) : lat. *Lariņi* (gyvenvietė); Κούσινες : lat. *Kusiņi* (gyvenvietė), *Kusini* (bažnytkaimis); Κύδραι (miestas) : lat. *Kudrava* ir *Kudrica* (gyvenvietės) (plg. liet. *Kùdrė* [vienkiemis, Utena], *Kudriaĩ* [kaimas, Vilnius]); ilyrų Σύβοτα (sala) : lat. *Subata* (miestas), *Subate, Subat-iški* (gyvenvietės) (plg. liet. *Subat-ìškė* [kaimas, Švenčionys], *Subat-ìškis* [kaimas, Zarasai], *Subãt-iškė* [kaimas, Zarasai]), plg. liet. *subatis* (be kirčio) „draugas, bičiulis" (LKŽ XIV 21); ilyrų Κανδαυία (gyvenvietė) : lat. *Kandava* (miestas), *Kandavas* (pievos) ir kt.[95] Kai kurių ilyrų asmenvardžių atitikmenų jis rado tarp latvių gyvenamųjų vietų vardų, kurie daugeliu atvejų yra asmenvardinės kilmės, pvz., ilyrų *Bato* : lat. *Bati* (gyvenvietė ir bažnytkaimis) (plg. lietuvių pavardes *Batis* [be kirčio], *Batỹs* ir *Batáitis,* plg. minėtą liet. *subatis* iš priešdėlio *su-* ir šaknies **bat-*); ilyrų Γράβος: lat. *Grabi, Grabes* (gyvenvietės), *Grabis* (pavardė) (plg. liet. *Grabỹs,* pavardė); ilyrų *Namare* : pr. *Namer, Nameris* (vardai), *Nameriten* (vietovė) ir kt.[96] Kasparsonas vykusiai parinko ilyrų gyvenamųjų vietų pavadinimų priesagų atitikmenų iš latvių, prūsų ir vieną kitą iš lietuvių vardyno, kai kuriais atvejais rado netgi viso kamieno sutapimų. Tokio pobūdžio paralelės yra ypač išraiškingos, ir tai sudaro K. Kasparsono straipsnių vertę, pavyzdžiui, ilyrų *Bigeste* (vietovė) : lat. *Bīgastēni* (gyvenvietė) (priesaga *-est-/-ast-*); ilyrų Στραγόνα : lat. *Stragone, Stragoņas* (pievos) (priesaga *-on-/-ōn-*); ilyrų *Almana* : lat. *Almane* (dvaras), *Almāni* (gyvenvietė); ilyrų Ἄλδανες : lat. *Aldiņi* (gyvenvietė) (tikslesnis atitikmuo liet. *Aldõn-iškis* [kaimas, Radviliškis]); Βέρζανα : lat. *Bēržani* ir *Bērzaiņi* (gyvenvietės) (tikslesnis atitikmuo liet. *Beržãnai* [kaimas, Raseiniai]) (priesaga *-an-/-ān-*); ilyrų *Masurius* (asmenvardis) : lat. *Mazuri* (gyvenvietė) (priesaga *-ur-*); ilyrų *Siparis* : lat. *Sipars* (gyvenvietė); ilyrų Τιτάριον : lat. *Titer-iški* (gyvenvietė) (priesagos *-ar-/-er-*); ilyrų *Neretum* (miestas) : lat. *Nereti, Neretas* (gyvenvietės) (priesaga *-et-*).[97]

Yra ir daugiau stebėtinų sutapimų. Senovės Dalmatijos ilyrų vardą Αὐσανκαλεί K. Kas-

[94] Kasparsons K. Zavētājs un zavatnieks. – *Filologu biedrības raksti,* Rīgā, XVII, 1937, 11-19; Idem. Parallēles. – *Filologu biedrības raksti,* XVIII, 1938, 52-65; Idem. Aizvēstures atbalsis valodā. – *Filologu biedrības raksti,* XIX, 1939, 57-74; Idem. Illyrica. – *Filologu biedrības raksti,* XX, 1940, 188-204.

[95] Kasparsons K. Parallēles. – *Filologu biedrības raksti,* XVIII, 1938, 52-61.

[96] Ibid., 59-60.

[97] Kasparsons K. Parallēles. – *Filologu biedrības raksti,* XVIII, 1938, 54-59; Idem. Aizvēstures atbalsis valodā. – *Filologu biedrības raksti,* XIX, 1939, 59-64.

parsonas[98] sulygino su latvių gyvenviečių pavadinimais *Aûskalēji*[2] (Uolaine, Vidzemė), *Aũskalēji, Aûz(u)kalēji*[2] ir *Aũsukalēji* (Vārma, Kurzemė), *Aũskaļi* ir *Aûskaļi*[2] (Ruba, Kurzemė),[99] *Aũskaļi* (Ezerė).[100] Tai dūrinys, kurio pirmasis sandas yra *Aus-* /*Auz-*. Remiantis liaudies dainos fraze *sijājuot auzas* (var. *zęlts*) *bira, niekājuot sidrabiņš* (BW 8202) „sijojant auksas byrėjo, niekojant sidabras", spėjama, kad *auzas* yra iškreiptas **aus(a)s* „auksas" ir kad todėl šių vietovardžių pirmąjį sandą sudaro aukso pavadinimo – lietuvių *áuksas,* dial. *áusas,* pr. *ausis* – latviškas atitikmuo.[101] Antruoju sandu eina veiksmažodžio *kaĺt (kaļu, kalu)* „kalti" šaknis. Lietuvių kalbos bendriniai žodžiai *áukskalis* (var. *aũkskalis, aukskalỹs*) ir *auksakalỹs* (acc. sing. *áuksakalį*), *áuksakalis* „kas dirba iš aukso visokius daiktus" (LKŽ I[2] 478, 483) patvirtina, kad šitokia šių vietovardžių analizė teisinga. Ar lietuvių kalboje tokios rūšies gyvenamųjų vietų vardų būta, neaišku.[102] Latvių kalboje pirmuoju sandu, atrodo, eina grynas kamienas *Ausa- (Auza-),* bet *Aũsukalēji (Aûzukalēji*[2]) forma *Aũsu- (Aûzu-),* žiūrint fonetikos, gali būti tiek acc. sing **ausan* (< ide. **-on*), tiek gen. plur. **ausōn* refleksas – kaip, atrodo, ir ilyrų Αὐσαν-καλεί su *-an* iš ide. acc. sing ar gen. plur. **-on*. Lat. *Aũskaļi* (ir *Aûskaļi*[2]) sandas *-kaļi* yra *(i)o* kamieno nom. plur. forma su fleksija **-oi,* o ilyrų *-καλεί* gali būti *o* kamieno to paties linksnio forma su galūne **-ei,* išsivesta iš baltų „kalti" (lat. *kaĺt,* liet. *kálti*) veiksmažodžio ilyriškojo atitikmens.

Nemažai bendrybių randama asmenvardžių srityje: liet. *Kabẽlis,* pr. *Cabilo* – ilyrų *Cabalio, Kabaletus*;[103] reikia pridurti, kad tikslų atitikmenį *Kabal-* turi kaimo vardas *Kabalìškiai* (Pakruojo r.). Liet. *Kárpis* – ilyrų *Carpus, Carpia*; tačiau tikslesnis atitikmuo yra pavardė *Kárpus*. Pr. *Licke, Na-licke,* liet. *Lìkas – Licca, Licco, Licaus*; be to, minėtinos lietuvių pavardės *Likà, Lìkis, Lìkus, Likáitis, Lìk-petris.* Pr. *Mandio, Po-manda – Mandeta,* Μανδύλας; iš lietuvių asmenvardžių minėtinos pavardės *Mandeikà, Mandeĩkis, Mandžiùkas* ir kaimo vardas *Mandùtiškės* (Vilniaus r.). Lat. *Meinates* – ilyrų Μείνατος; be to, minėtini asmenvardžiai pr. *Meynote,* liet. *Meĩnius, Meĩnikas, Meĩnikis.* Pr. *Minate* – Μίνατος; iš lietuvių minėtini *Mìnetas* (rašoma *Mìniatas*) ir *Mineta* (be kirčio). Pr. *Penke* (skalvis), liet. *Penka* – mesapų asmenvardžiai *penkeos* gen. sing., *penkahehe* gen. sing.; dar reikia pridėti liet. *Peñkus, Penkáitis, Penkiū̃nas,* lat. *Penka.* Pr. *Pinno,* liet. *Pinno* (1302 m.) [104] – *Pinnes, Pinneus, Pinnius*; plg. liet. *Pìnas, Pináitis, Pinẽlis, Pinìkas.* Pr. asmenvardis **Plaste-* vietovardžiuose *Plaste-wiken, Plast-wyten, Plast-wik,* taip pat dvikamienis asmenvardis **Plaste-wayn* (plg. liet. *Dárgvainis*) vietovardžiuose *Plostwayn, Plastwan* ir *Plastewayn* – mesapų asmenvardis *Plas-*

[98] Kasparsons K. Parallēles. – *Filologu biedrības raksti,* XVIII, 1938, 53-54; Idem. Aizvēstures atbalsis valodā. – *Filologu biedrības raksti,* XIX, 1939, 60; Idem. Illyrica. – *Filologu biedrības raksti,* XX, 1940, 200.

[99] Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (1), 72, 217, 221; *ME,* I, 231 (s. v. *àuza*); *EH,* I, 188.

[100] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 56.

[101] Endzelīns J. *ME,* I, 231 (s. v. *àuza*).

[102] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 59.

[103] Krahe H. Baltico-Illyrica. – *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956,* 249-250.

[104] *Scriptores rerum Prussicarum,* I, 166.

tas; be to, liet. **Plastịa-* gali turėti pavardės *Plasčiáuskas* ir *Plaščáuskas*. Dėmesio vertas taip pat dvikamienis ilyrų asmenvardis *Scerdilaidas* iš III ir II a. pr. Kr. Jo pirmasis sandas įrašuose iš Grahovo (Juodkalnija) paliudytas ir savarankišku asmenvardžiu *Scerdis,* kurį H. Krahe pagrįstai sulygino su liet. *Skerdys,* pridurdamas, kad etimologiškai pastarojo negalima atskirti nuo *skeřdžius* „vyriausias piemuo".[105] Reikia pabrėžti, kad pavardė *Skerdys* (be kirčio) žinoma iš Klaipėdos, taigi iš vakarų Lietuvos, o tarmėse, be to, vartojami vyriausiojo piemens pavadinimo variantai, viena, *skerdỹs* bei *skeřdis* (LKŽ XII 815), antra, *keřdžius, kerdis* bei *kerdenykas* (be kirčio) (LKŽ V 600). H. Krahe toliau nurodė, kad žodžio pradžios *(s)k-* – kaip priešprieša got. *haírdeis* „piemuo", *haírda* „banda" ir s. ind. *śardhas-* „banda, būrys" – paliudytas tik baltų ir ilyrų kalbose ir dėl to negalima liet. *skeřdžius* ir jo šeimą laikyti, kaip kartais atsitinka, skoliniais iš germanų kalbų. Antrąjį asmenvardžio *Scerdilaidas* sandą šis tyrinėtojas rado pasikartojant tokiuose ilyrų asmenvardžiuose kaip *Laidius, Laedio, Laidietis* su etimologiniais atitikmenimis vėlgi baltų kalbose: mesapų asmenvardis *po-laidehias,* išskyrus darybinę morfemą *-ei̯o-,* sutinka su lietuvių kalbos būdvardžiu *pa-láidas,* veiksmažodžio *léidžiu, léidmi* vediniu. Dėl vieno mesapų antkapinio užrašo iš Alezio likimo deivės prievardžio (Beiname) *laidehiabas* dat. plur. semantinio ryšio, H. Krahe'ės nuomone, galima esą galvoti apie liet. *láidoti*.[106]

Turimais duomenimis, baltų ir venetų kalbų vardyno paralelėmis galima laikyti G. Soltos pastebėtą gyvenamųjų vietų vardų *Kremon* (1423 m.) (< **Kremōn*) (Bartensteinas, Prūsija) ir Κρεμῶνα (dabar *Cremona,* Šiaurės Italija), taip pat vandenvardžių *Plavỹs* (ežeras, Dusetos) ir *Plavis* (dabar *Piave,* Šiaurės Italija) panašumą.[107] Pastarųjų prolytė **Ploų̯is* pasižymi venetų kalbai ir baltų kalboms būdingu ide. *o* virtimu *a* ir priklauso liet. *plãvoti (-oja)* „dažnai plauti, mazgoti" bei *pláuti (-na, -ja, plóvė)* „mazgoti, skalbti, prausti; leisti per vandenį, pilti vandeniu, skalauti..." šakniai. Pirmuoju atveju tikslių atitikmenų pasitaiko taip pat į vakarus nuo Vyslos, Mecklenburge: *Kremon* stagnum (1332 m.), bala, pelkė, *Cremon* (1374 m.), dabar *Cramon, Cremun* (1178 m.), *Cremon* (1285 m.), *Cremmon* (1381 m.), dabar *Kramon* (Schwerinas).[108] Jų etimonas randamas latvių kalboje: *krams, krems* „titnagas" (dar plg. alb. *karmë* „uola"), o tikslesnis – slavų kalbose: s. sl. *kremy* (gen. sing. *kremene*) „t. p."[109] < **kremōn* (kaip s. sl. *kamy* „akmuo" < **kamōn*).

W. Porzigas dar pridėjo kalno Ilyrijoje vardą *Scordus mons,* Σκάρδον ὄρος, susiejęs jį su liet. *skardùs* „status", *skařdis, skardỹs* „status šlaitas, krantas, stati atkalnė", ir apelia-

[105] Krahe H. Die Sippe *laid-* (*laed-*) und *led-* im Illyrischen. – *Corolla Linguistica*. Festschrift F. Sommer, Wiesbaden, 1956, 131-132; Idem. Baltico-Illyrica. 250-251.

[106] Krahe H. Baltico-Illyrica. – *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956,* 251.

[107] Solta G. R. – *Die Sprache,* V, 1959, 208.

[108] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (K–L), 176-177.

[109] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 218; Endzelīns J. *ME,* II, 258; Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* II, 370. Plg. *Этимологический словарь славянских языков,* 12, 118-122 (čia lat. *krams, krems* klaidingai laikomi skoliniais iš slavų kalbų).

tyvų paralelę makedonų γράβιον „deglas, fakelas; ąžuolas“, umbrų *Grabovio-* (Iguvinų dievo epitetas), pr. *wosi-grabis* „ožekšnis (Evonymus), Spindelbaum“ su antruoju sandu pr. **grabīs,* atspindinčiu balt. **grabas* „skroblas (Carpinus betulus)“.[110]

E. Polomé turėjo priekaištų dėl kai kurių čia suminėtų baltų-ilyrų vardyno bendrybių. Kaip minėta, ilyrų upėvardis Τῖτος, *Titius* yra sulygintas su liet. *Týtuva* (p. 332-333). Beje, Latvijoje, netoli Rundbāržų, teka upė, vardu *Tituone*. H. Krahe prie jų pridėjo vietovardį *Tituli* (pradžioje etnonimą) ir toliau susiejo su lot. *titus* galima jo reikšme „genijus, tokia dvasia“ bei iš jo kilusiu asmenvardžiu (prievardžiu, *praenomen*) *Titus,* interpretuojamu kaip „turintis didelį penį“.[111] E. Polomé stebėjosi, kaip galima teigti šį baltų hidronimą esant tos pačios kilmės visai nepatyrinėjus, kiek pagrįstas mitologinis ryšys tarp falinės romėnų dievybės (pavaizduotos kaip falas, vyriškosios lyties organas) ir ilyrų upėvardžio.[112] Šis priekaištas atrodo pagrįstas ta prasme, kad minėtas lotynų kalbos apeliatyvas bei asmenvardis formaliai (dėl trumpojo šaknies balsio) ir semantiškai nelabai tinka būti kalbamųjų hidronimų etimonu. Daug tikriau juo laikyti s. skand. *þíðr* „ati-, ištirpęs“ (< **tih$_1$-tó-*) greta s. angl. *ðīnan* „drėkinti; drėgti“ ir het. *zēari* „verda“ (< **teih$_1$-*) su apibendrintu **ti-(t)-* iš infiksinių prezento formų * *ti-n-h$_1$-* (plg. air. *tinaid* „tirpsta, nyksta“)[113] arba veikiau tapatinti su liet. *týtveikas, týtvaikas* „daugybė, gausybė“ (LKŽ XVI 449-450) pirmuoju sandu *týt-*. Toliau E. Polomé nurodė, kad germ. **skarð-,* reiškęs pralaužtą, išmuštą skylę, spragą (plg. s. skand. *skarð* neutr. „įduba, tarpeklis“, s. angl. *sceard* „kalnų perėja, tarpeklis“), duoda pakankamą pagrindą kalnų pavadinimo motyvacijai. Be to, reikią gerai patyrinėti geografiniu atžvilgiu, kas – reikšmė „status“ ar „rantytas, dantytas, nelygus“ – geriau tinka kaip etimonas tokių upėvardžių bei vietovardžių kaip ilyrų *Scardōna* (vietovė ir sala, Liburnija), *Ascordus* (upė, Makedonija), Σκαρδαμύλαι (vietovė, Lakonija) derivacijai.[114] Tačiau reikia pasakyti, kad šaknies germ. **skarð-* galo priebalsis nėra aiškus: mat germanų kalbų fonema *ð* gali būti kilusi tiek iš ide. *dh,* tiek iš *t*. Teigdamas pradinę žodžio *skeřdžius* priebalsių porą *sk-* buvus senesnę ir turimą tik baltų bei ilyrų, H. Krahe neatsižvelgęs į E. Fraenkelio pastabą, kad *skeřdžius* priebalsį *s-* gavęs iš *sérgėti.*[115] Ilyrų asmenvardžių *Skerdis, Skerdilaedus* šaknį **skerd-* geriau esą balsių kaita sieti su **skord-* kalno varde *Scordus mons,* ir jų lyginimas su germanų kalbų atitikmenimis **skert-* : **skort-* (s. skand. *skart* „neaiškus rodymasis“, vid. vok. aukšt. *scharz* „šuolis“, *scherzen* „iš džiaugsmo šokinėti“), E. Polomé nuomone, „certainly makes better sense“, juoba kad ir pats H. Krahe minėto asmenvardžio sandą *-laed-* lyginąs su gr. λαιδρός „drąsus, įžūlus“.[116]

[110] Porzig W. *Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets,* 148.

[111] Walde A., Hofmann J. B. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch,* II, 686.

[112] Polomé E. G. The Position of Illyrian and Venetic. – *Ancient Indo-European Dialects.* Edited by Henrik Birnbaum and Jaan Puhvel, Berkeley and Los Angeles, 1966, 61.

[113] *Lexikon der indogermanischen Verben,* 561.

[114] Polomé E. G. The Position of Illyrian and Venetic. – *Ancient Indo-European Dialects,* 61.

[115] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 242 (su senesne literatūra).

[116] Polomé E. G. The Position of Illyrian and Venetic. – *Ancient Indo-European Dialects,* 62-63.

Išlikusiuose ilyrų įrašuose yra užfiksuotas asmenvardis *Teutmeitis*: *[I]ulio Teutmeitis fil(i)o*. Tai dūrinys, kurio pirmasis sandas randamas kompozituose Τευτί-απλος (vyro vardas), Τρι-τεύτα (ilyrų karaliaus Pinneso motina, III a. pr. Kr.), be to, pasirodo jis ir atskirai varduose, tokiuose kaip Τεύτα (ilyrų karalienė, III a. pr. Kr. pabaiga), Τεῦτος („sikanų" karalius), taip pat varduose su priesagomis Τεύταμος (makedonas), *Teuticus* (ilyrų karaliaus Gentijaus pasiuntinys), *Teutomus* (panonas).[117] Minimo asmenvardžio antrasis dėmuo išlaikytas ilyrų asmenvardžio *Meitime* (moters vardas).[118] Jau seniai atkreiptas dėmesys į tai, kad ilyrų dvikamienio asmenvardžio *Teut-meitis* abu dėmenis pakartoja latvių liaudies dainose dažnas junginys *tautas meita* (arba *tautu meita*).[119] Tačiau dainų tekstuose ne retesnis nė dūrinys *tàutmeîta* „mergina iš kitur, iš toli; subrendusi mergina" (ME II 592, IV 141). Negana to, lat. *meîta* „mergaitė, mergina; duktė; tarnaitė" stebėtinai sutampa su Panonijos bei Noriko ilyriškų moterų vardu *Meita,* kurio vedinys – įrašuose dažnesnis *Meitime*.[120] Nėra abejonės, kad tai (plg. dar panašiai sudarytus ilyrų *Meitime* ir lat. dial. *meîtine* „mergaitė, mergina") baltų ir minėtų senųjų šiaurės Balkanų kalbų išskirtinė leksikos paralelė. Kaip pabrėžė H. Krahe, ši paralelė neleidžia lat. *meîta* (ir *meîte*) laikyti skoliniu iš vidurinės vokiečių žemaičių kalbos.[121] Dokumentuose šis žodis žinomas jau 1419 m. ir, matyt, tada jis pateko į Baltijos vokiečių kalbą,[122] be to, etimologiškai jis neskirtinas nuo tokių latvių kalbos žodžių kaip *miêti, miêtus* „mainai, apsi-, pasikeitimas", *mitêt* „keisti, mainyti, kaitalioti", turint galvoje, kad archajinėje dualinės egzogamijos organizacijoje pasikeitimas santuokos partneriais galėjo būti žymimas šaknimi **mei-* (lat. *mît [miju]* „mainyti, keisti").[123]

Venetų ir ilyrų įrašuose yra paliudyta asmenvardžių, tokių kaip venetų *voltiχenei, voltiiom(m)noi, voltiiomnos, voltio,* ilyrų *Voltimesis, Voltius* masc., *Voltia* fem. Greta vyraujančio pirmojo sando *volti-* ilyrų asmenvardžiuose yra ir *voltu-*: *Voltuparis, Volt(u)reg-* (nom. sing. *Voltrex, Voltrecs*).[124] Asmenvardis *voltiiom(m)noi, voltiiomnos* su pirmine reikšme „pageidaujamasis" esąs buvusio veiksmažodžio **volti-i̯o-ō* esamojo laiko medialinis daly-

[117] Krahe H. *Lexikon altillyrischer Personennamen,* Heidelberg, 1929, 115, 158, 159.

[118] Ibid., 73.

[119] Pirmasis tai pastebėjo P. R. Murphy savo straipsnyje žurnale *Harward Studies in Classical Philology,* 53, 1942, 180 (Tačiau neteisingai paaiškino lat. *meita* reikšmę kaip „strainger maiden").

[120] Krahe H. *Sprache und Vorzeit,* 65, 113; Idem. Baltico-Illyrica. – *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956,* 250; Blesse E. Lettische Etymologien. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 75, 1957, 115.

[121] Krahe H. Baltico-Illyrica. – *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956,* 250. Pastaruoju metu dėl *meîta* kaip germanizmo: Hinze F. Zwei deutsche Lehnwörter im Baltischen. – *Baltistica,* XXI (1), 1985, 33-34.

[122] Kiparskis V. Par latviešu vārdu *dukte* 'laivas detaļa'. – *Baltistica,* IV (1), 1968, 94.

[123] Karaliūnas S. Notes on Latvian Etymology. – *Symposium Balticum,* 178-180. Plg. Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca,* I, 577-579.

[124] Krahe H. *Lexikon altillyrischen Personennamen,* 130, 158.

vis. Visų jų – ir šio veiksmažodžio denominatyvo, ir minėtų asmenvardžių kamieno, ir jų dūrinių pirmojo sando[125] – pagrindu laikomas seniau egzistavęs *i* kamieno daiktavardis **voltis* „noras, pageidavimas“, kilęs iš ide. **u̯lti-* ir todėl tiksliai sutampantis su liet. *viltìs*.[126]

Mesapų tikrinį vardą *polaidehias* kilmės plotme H. Krahe susiejo su lietuvių kalbos būdvardžiu *paláidas*.[127] Turėdamas galvoje, kad parašymas *-hi-* žymi intervokalinį *-į-* ir balsis *ē* prieš *-į-* tikriausiai išliko sveikas (nevirto *a*), W. P. Schmidas šią baltų-ilyrų (mesapų) kalbų leksinę izoglosą patikslino ir *polaidehias* = **polaidēi̯ās* sulygino su latvių kalbos *nomina agentis palaidēja* fem., *palaidējs* masc. „kas paleidžia“, tokiu būdu teigdamas šias kalbų grupes turėjus ne tik tą pačią šaknį, bet ir priesagą *-ējo- (-ējā)*.[128]

Jau seniai etimologiniais liet. *núoma,* lat. *nuõma* „nuoma, nuomojimas“atliepiniais mesapų kalboje yra laikomos formos *noman* acc sing. ir *nomais* dat.-instr. plur.,[129] kurių reikšmė nėra dar kaip reikiant nustatyta, bet įrašuose iš Brindisi ir Monopoli, kur šios formos paliudytos, gana aiškiai kalbama apie piniginius reikalus.[130] Įdomu, kad *nomais* dat.-instr. plur. fleksija tiksliai sutampa su lietuvių kalbos *o* kamieno daiktavardžių to paties linksnio galūne *-ais* (plg. liet. *vilkaĩs*) ir abi kartu atspindi ide. **-ōis* (plg. s. ind. *vr̥kaiḥ* „vilkais“).

Sintaksinę, iš dalies ir semasiologinę šių kalbų grupių paralelę sudaro taip pat konstrukcija *genityvas + postpozicija no* mesapų kalboje ir *prepozicija nuo + genityvas* lietuvių ir latvių kalbose su ta pačia *no* ir *nuo* reikšme abiejose kalbų grupėse.[131]

Stebinantis sutapimas yra ir fonetikos srityje. Leponto įrašuose (I a. pr. Kr.), rastuose Pietų Šveicarijoje ir Šiaurės Italijoje, *o* kamieno daiktavardžių vienaskaitos naudininkas turi galūnę *-ui,* kilusią iš ide. **-ōi,*[132] – lygiai kaip ir lietuvių kalboje, plg. *vil̃kui* su *-ui* iš ide. **-ōi*. Kaip matyti, diftongas ide. *ōi* fleksijoje yra visai panašiai, tačiau nepriklausomai kitėjęs abiejose kalbų grupėse.

Tyrinėtojų dėmesio yra susilaukęs spėjamosios venetų deivės vardas *Loudera* (etruskų šriftu *Louzera*) dėl jo formalaus panašumo ne tik į romėnų derlingumo deivės *Lībera*

[125] Haas O. – *Die Sprache,* II, 1950–1952, 223-224.

[126] Untermann J. Die venetische Sprache (seit 1950). – *Kratylos,* 6, 1961, 8.

[127] Krahe H. Die Sippe *laid-* (*laed-*) und *led-* im Illyrischen. – *Corolla Linguistica,* 134-136.

[128] Schmid W. P. Messapisch-Baltische Kleinigkeiten. – *Indogermanische Forschungen,* 65 (1), 1960, 24-26.

[129] Ribezzo F. *La lingua degli antichi Messapii,* Napoli, 1907, 92.

[130] Krahe H. *Die Sprache der Illyrier,* 1. Teil: Die Quellen, Wiesbaden, 1955, 16; Idem. Baltico-Illyrica. – *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956,* 251; Schmid W. P. Messapisch-Baltische Kleinigkeiten. – *Indogermanische Forschungen,* 65 (1), 1960, 29.

[131] Schmid W. P. Messapisch-Baltische Kleinigkeiten. – *Indogermanische Forschungen,* 65 (1), 1960, 29.

[132] *Indogermanische Grammatik,* I (1). Einleitung von Warren Cowgill, Heidelberg, 1986, 57.

(vėliau tapatintos su Prozerpina, Bakcho seserimi) vardą, bet ir į mitinių būtybių pavadinimus liet. *laũmė* bei lat. *laũma* (kaip spėjama, iš balt. **loudhmā*) kaip galimos italikų, venetų ir baltų kalbų izoglosos prasme.[133] Deja, *louderai* paliudytas ant urnos iš Valle di Cadore ir todėl esąs veikiau asmenvardis, o ne teonimas.[134] Etimologiškai jį ir toliau galima sieti su lot. *līber* „laisvas", *līberī* masc. „laisvųjų (ne vergų) vaikai" (< **leudher-*), vadinasi, ir su venetų *louderobos* dat. plur. „vaikams". Šiai šakniai priklauso taip pat germanų ir baltų kalbų žmonių pavadinimas s. vok. aukšt. *liut,* s. angl. *lēod,* burgundų *leudis* „laisvasis, paprastasis (der Gemeinfreie)", liet. *liáudis* ir kt. Tačiau baltų laumės vaizdinys susijęs su šviesos ore sąvoka, plg. *laũmė* „vaivorykštė" (Simnas), *laũmės juosta, laũminės (skaros)* „vaivorykštės spalvų..." (Salamiestis, Panevėžys [LKŽ VII 190]), lat. *laũma* „in der Gestalt eines feurigen Streifens..."; *Lauma bij gaisu dieviete* „Lauma buvo oro deivė" (EH II 428) (plačiau žr. p. 149).

Iš venetų kalbos likučių[135] vis dėlto galima susidaryti apytikrį jos santykių su kalbomis seserimis vaizdą. Antai asmeninis įvardis „aš" buvęs toks pat kaip lotynų bei graikų kalbų: venetų *εχο,* lot. *ego,* gr. ἐγώ. Bet pagal šio įvardžio vienaskaitos galininko formą venetų kalba jau atsistoja į vieną gretą su germanų kalbomis, plg. venetų *μεχο,* got. *mik,* s. vok. aukšt. *mih* (bet lot. *mē,* gr. με), t. y. venetų kalboje – kaip ir germanų kalbose – būdingas vardininko gomurinis elementas (got. *ik* „aš", s. vok. aukšt. *ih*) buvo perkeltas į galininko formą. Kitą įvardžio srities izoglosą sudaro identifikuojamasis įvardis „pats": venetų *selbo-* (< **selbho-*), got. *silba,* s. vok. aukšt. *selb*; izoglosa sustiprinama dvinariu pavartojimu venetų *sselboi sselboi* „sibi ipsi", s. vok. aukšt. *der selb selbo*. Venetų bei germanų kalbų bendrybių (kurių, deja, nėra daug) atsiradimą, atrodo, geriausiai galima paaiškinti darant prielaidą, kad priešistoriniais laikais venetų ir germanų protėvių vienu metu gyventa kaimynystėje. Bet čia negalima iš akių išleisti tos aplinkybės, kad venetų vardas – Plinijaus ir Tacito *Venedi* arba *Venethi,* Ptolemajo Οὐενέδαι – paliudytas Vyslos baseine ir turintis germaniškosios priebalsių perkaitos požymių *(-d-, -th-),* yra ne Italijos, bet prie Baltijos jūros gyvenusių venetų.

Istorinių lyginamųjų tyrinėjimų nustatyta, kad priešistoriniais laikais Vidurio Europoje būta glaudžių kontaktų tarp ilyrų, venetų, italikų, keltų, germanų ir baltų protėvių. Šiuos kontaktus iškalbingai iliustruoja abstrakčią socialinę sąvoką „gentis, giminė; tauta", taip pat „žemė; šalis, kraštas" reiškiančio žodžio ide. **teutā* vartojimas, bendras baltams (liet. *tautà,* lat. *tàuta,* pr. *tauto* „žemė; šalis, kraštas"), germanams (got. *þiuda,* s. vok. aukšt. *diot* „tauta" ir kt.), italikams (oskų *touto,* umbrų *totam* acc. sing. „piliečių bendrija;

[133] Gāters A. Die baltische *Lauma* bzw. *Laumė* und die venetische *Louzera.* – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 73, 1956, 52-57; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 345-346; Prosdocimi A. Litewskie *Laũmė,* łacińskie *Libera.* – *Acta Baltico- Slavica,* III, 1966, 137-141.

[134] Untermann J. Die venetische Sprache (seit 1950). – *Kratylos,* 6, 1961, 6.

[135] Jų sistemingą apžvalgą žr. Untermann J. Die venetische Sprache (seit 1950). – *Kratylos,* 6, 1961, 1-15.

valstybė"), keltams (air. *tūath* „tauta, gentis, giminė; šalis, kraštas", gal. *Teuto-, Touto-* tikriniuose varduose) ir ilyrams su pastarųjų gausiais asmenvardžiais Τεύτα (ilyrų karalienė, III a. pr. Kr. pabaiga), Τεῦτος („sikanų" karalius), taip pat priesagėtais vardais kaip Τεύταμος (makedonas), *Teuticus* (ilyrų karaliaus Gentijaus pasiuntinys), *Teutomus,* netgi jų dūriniais Τευτί-απλος (vyro vardas), Τρι-τεύτα (ilyrų karaliaus Pinneso motina, III a. pr. Kr.) ir kt. Tokia svarbi socialinio gyvenimo sąvoka ir jos kalbinė raiška, reikia manyti, tegalėjo natūraliai atsirasti minėtoms indoeuropiečių gentims gyvenant kaimynystėje, be to, intensyviai tarpusavy bendraujant.[136] Šios išvados neturėtų neigti nė tas faktas, kad ide.**teutā* „gentis, giminė; tauta" atitikmenį, kaip atrodo, turėjo ir iranėnai, plg. dabartinės persų kalbos *tōda* „krūva", sogdų (krikščionių) *twdy,* sogdų (budistų) *twδ'k* „minia, sambūris". Kai kurie tyrinėtojai atitikmenimis laiko taip pat graikų linijinio B rašto *teutarakoro* (manoma, funkcionieriaus pavadinimas) ir het. *tuzzi-* (spėjama iš **teuti-*)[137] „kariuomenė; karinio dalinio jėga; kariuomenės stovykla", bet fonetiniu požiūriu tai vargiai įmanoma.

Venetų kalbą nuo lotynų ir kitų italikų kalbų skiria ide. *ǵh* ir *gh* refleksas χ (t. y. *g*) – vietoj jų lotynų kalba turi *h*: venetų asmenvardis *χalχno.s.* (gen. sing.) tęsia ide. **ǵhalgh-,* iš kurio kilę taip pat bendriniai žodžiai liet. *žalgà* (ir *žálga*) „lanksti kartelė, didelė ilga vytis", got. *galga* „stulpas; kryžius".

Skiemens sudaromieji sklandieji (likvidiniai) ide. sonantai *l̥, r̥* venetų ir ilyrų kalbose išvirto *ol, or,* plg. minėtą venetų bei ilyrų *Volti-,* rodantį buvus **voltis* „noras, pageidavimas", kilusį iš ide. **u̯l̥tis* ir todėl, kaip minėta, tiksliai sutampantį su liet. *viltìs*. Kadangi lotynų kalba turi lygiai tokį pat šių skiemeninių sonantų refleksą (plg. lot. *mors* „mirtis" < **mortis* = s. ind. *mr̥tiḥ,* liet. *mirtìs*), šis fonetinis pakitimas rodytų buvus glaudžius šių kalbų ryšius tiek tarpusavy, tiek su lotynų kalba. Bet skiemens sudaromųjų nosinių sonantų *m̥, n̥* likimas to nepatvirtina. Lotynų kalboje, iš dalies ir kitose italikų kalbose (oskų, umbrų) jie yra išvirtę į *em, en,* pvz., *decem* „dešimt" (< **dek̑m̥*), *mens,* seniau *mentis* „protas; siela; (ap)mąstymas, (ap)galvojimas; mintis..." (<**mn̥tis*) = s. ind. *matiḥ,* liet. *mintìs*. Vietoj jų ilyrų ir venetų kalbose randame *am, an*: ilyrų *Amantia, Tigantia,* venetų *iiuvants* nom. sing. masc. su *-ant-* iš **-n̥t-*. H. Krahe didelę reikšmę teikė žodžio galo *-m* likimui: lotynų kalba jį išsaugojo, o venetų – kaip ir ilyrų – kalba pakeitusi priebalsiu *-n,* plg. acc. sing. formas venetų *aisun* „dievą" (< **aisum*), ilyrų *veinan aran* „suum agrum, savo lauką". Bet dabar šis venetų kalbos atskirumo nuo lotynų kalbos argumentas atkrinta, nes Làgole di Calalzo įrašuose žodžio galo *-m* yra išlaikytas.[138] Skirtingi

[136] Krahe H. *Das Venetische. Seine Stellung im Kreise der verwandten Sprachen* [Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philisophisch-historische Klasse, Jahrgang 1950, 3. Abhandlung], Heidelberg, 1950, 13-17. Apie baltų ir ilyrų kalbų santykius dar žr. Krahe H. Illyrica. V. Baltisch und Illyrisch. – *Indogermanische Forschungen,* 49, 1931, 271-273; Idem. *Sprache und Vorzeit,* 108-114.

[137] Kronasser H. Illyrier und Illyricum. – *Die Sprache,* XI, 1965, 176.

[138] Untermann J. Die venetische Sprache. – *Kratylos,* 6, 1961, 3.

fonetinės raidos rezultatai venetų kalbą aiškiai skiria nuo italikų kalbų grupės ir ją suartina su ilyrų bei kitomis ide. (pvz., baltų ir kt.) kalbomis.[139]

Morfologijos srityje venetų kalbą su italikų grupės kalbomis artina spėjamoji *o* kamieno gen. sing. galūnė *-ī* ir to paties kamieno dat. ir abl. plur. galūnė *-obos* (su *-b-* iš *-bh-*), plg. venetų *louderobos* „vaikams". Bet čia esama ir esminio skirtumo, pasireiškiančio kalbamosios galūnės distribucija, būtent: **-bhos* venetų kalboje vartojama *o* kamieno vardažodžių formose, taigi ten, kur lotynų kalba šios galūnės niekad neturėjo, plg. lotynų *o* kamieno dat. ir abl. plur. *amīcīs* „bičiuliams; bičiuliais", *verbīs* „žodžiams; žodžiais". Galūnes *-ī* ir **-bhos,* be to, turi ilyrų bei keltų kalbos. Šiuo atžvilgiu venetų ir ilyrų kalbos smarkiai nutolsta nuo baltų ir germanų kalbų su jų gen. sing. **-os(į)o* (plg. pr. *deiwas* „dievo") ir dat. plur. *-m-*. Bet nuo italikų kalbų venetų kalbą kardinaliai atskiria aoristo vienaskaitos 3-iojo asmens galūnė *-to,* sutampanti su to paties asmens medialine galūne *-to* graikų ir indoiranėnų kalbose (gr. ἔδοτο = s. ind. *ádita*), plg. venetų *donasto* „jis dovanojo", *doto* „jis davė" (< **dō-to*), *vhagsto* „jis padarė" arba „jis atnešė" (< **dhə-k-s-to*). Deja, nežinoma, kada susidarė lotynų kalbos 3 p. sing. pasyvinė galūnė *-tur* (< **-tor*), suponuojanti tiek formų su **-to,* tiek formų su **-r* buvimą lotynų kalboje senovėje.

Leksikos srityje jau minėti venetų *donasto* „jis dovanojo" ir *vhagsto* „jis padarė" arba „jis atnešė" sutampa su lot. *dōnāre* „dovanoti; duoti" ir veiksmažodžio *facere* „daryti" formomis *faxo, faxim*. Bendras yra ir vaikų pavadinimas venetų *louderobos* dat. plur. „vaikams", lotynų *līberī* masc. „laisvųjų (ne vergų) vaikai" (< **leudher-*). Venetų *aisun* acc. sing. „dievą" yra pasiskolintas iš etruskų-italikų *ais(o)-* „dievas".

I tūkstantmetyje pr. Kr. ligi pat paskutinio jo šimtmečio venetų kalba, paliudyta atskirų įrašų nuo VI a. pr. Kr., buvo vartojama Šiaurės Italijoje palei Adrijos jūrą, nuo Po ir Adigės žemupių ligi Veronos bei Piavės upės ir toliau į šiaurės rytus ligi Tagliamento. Jos palikimas yra miesto vardas *Venezia.* Iki XX a. vidurio buvo rasta keli šimtai trumpų įrašų venetų kalba daugiausia iš senojo kultūros centro Ateste (dabar Este), taip pat iš kitų vietų (Padujos, Vicenzos, Piavės upės slėnio, netgi iš Gurinos ir Würmlacho Karintijoje, dabartinės Austrijos teritorijoje). Venetų kalbos pažinimo situacija smarkiai pasikeitė 1949 m., kai Piavės slėnio šiaurinėje dalyje, netoli nuo Làgole di Calalzo vietovės, archeologai atkasė venetų šventovę, kur buvo rasti 54 įrašai venetų kalba vietiniu, vadinamuoju etruskų šriftu ir 12 daugiau ar mažiau lotynizuotų tekstų lotynų alfabetu iš paskutinio šimtmečio pr. Kr. Nauji įrašai ir nauji seniau žinomų tekstų perskaitymai gerokai pakeitė venetų kalbos vaizdą, padėjo tiksliau nustatyti šios kalbos santykius su kitomis indoeuropiečių kalbomis. Dabar jau atsisakyta nuomonės, kad venetų kalba buvo ilyrų kalbos dialektas vakarinėje Balkanų pusiasalio dalyje arba kad abi šios kalbos sudarė atskirą ide. kalbų šaką, kuriai priklausė taip pat albanų kalba. Bet klausimas dėl venetų kalbos giminystės ryšių su kitomis ide. kalbomis, kitaip tariant, dėl jos vietos ide. kalbų šeimoje, tebėra diskutuojamas. M. Beeleris manė, kad venetų kalba esanti arti-

[139] Krahe H. *Das Venetische. Seine Stellung im Kreise der verwandten Sprachen,* 25-29.

ma lotynų kalbos giminaitė, vadinasi, priklausė italikų kalbų grupei.[140] Panašios nuomonės buvo M. Lejeune'as, A. Martinet, E. P. Hampas, W. Porzigas ir kt. Tačiau H. Krahe grindė teiginį, kad venetų kalba buvusi atskira, savarankiška ide. kalba.[141] Panašiai manė G. B. Pellegrini, E. Polomé, V. Pisani ir kt.

Pagrindiniai venetų kalbos bruožai, bendri su lotynų ir kitomis italikų kalbomis, galėjo atsirasti vėliau Italijos dirvoje kaip tų kalbų konvergencijos rezultatas dėl ilgaamžių kontaktų ir intensyvaus bendravimo. Tad bendri venetų ir italikų kalbų reiškiniai vargu ar rodo, kad nuo pat pradžios, nuo jų išsiskyrimo iš ide. kalbinės bendrystės, tarp venetų ir italikų kalbų būta ypač artimų ryšių. Apie pradinį venetų kalbos savarankiškumą galima spręsti ir iš šios kalbos bei germanų kalbų bendrybių – nebuvus jai savarankiškai, specifinės šių kalbų bendrybės kažin ar būtų atsiradusios. H. Krahe'ės išvadą dėl venetų kalbos vietos ide. kalbų šeimoje, kad „Das Venetische ist ein selbstsändiger Sprachzweig des Indogermanischen",[142] dabar gal reikėtų tikslinti ta prasme, jog venetų kalba, tikriausiai būdama savarankiška ide. kalba (kaip, tarkim, graikų ar albanų), užėmė tarpinę padėtį tarp italikų kalbų pietuose ir germanų kalbų šiaurėje, tam tikromis izoglosomis siedamasi čia su viena, čia su antra ide. kalbų grupe.[143]

Venetų kalbos santykius su kitomis ide. kalbomis tyrinėjęs E. Polomé taip pat priėjo prie panašios išvados: nei iš šios kalbos reliktų žinomos fonetinės, nei gramatinės ypatybės, nei leksiniai duomenys neduoda jokio pagrindo teigti glaudų venetų kalbos ir italikų šakos kalbų genetinį ryšį. Be to, šio tyrinėtojo nuomone, turint prieš akis dabartinę ilyrų ir venetų kalbų pažinimo padėtį, taip pat negalima įrodyti šias kalbas buvus glaudžiai susijusias nei su viena iš ide. šiaurės vakarų grupės kalbų, kurioms jos galėjo priklausyti.[144]

Suprantama, į visus klausimus, susijusius su venetų kalbos giminystės ryšiais, vienareikšmiškai atsakyti negalima dėl labai mažai išlikusių duomenų apie venetų kalbą.

Šiaurinėje (nuo graikų ir makedonų) Balkanų pusiasalio dalyje ir Šiaurės Italijoje archeologijos ir onomastikos duomenų pagrindu skiriamos trys sritys. Pirmoji yra į pietus bei rytus nuo Cetinos (antikos laikais Hippijaus) upės, ir jos vardyną bei nedidelį skaičių rastų glosų tikriau galime laikyti senųjų šios srities gyventojų palikimu, sąlygiškai vadinti ilyriškais, taigi ilyrams (Illyrii, Ἰλλυριοί) priklausiusiais, ir ilyrų kalbą laikyti albanų kalbos pirmtake. Antroji sritis – Balkanų vakaruose – apima Romos imperijos laikų Dalmatiją ir plotą tarp Dravos bei Savos upių, archeologiškai pasižymintį mirusiųjų deginimu bei urnų kapinynais, ir ją adekvačiau galima vadinti panonų, arba, tiksliau, dalmatų-panonų sritimi. Tačiau lieka neaišku, kiek jos gyventojų vartota kalba skyrėsi nuo ilyrų kalbos. Ono-

[140] Beeler M. S. *The Venetic Language,* Berkeley, 1949; Idem. Venetic and Italic. – *Hommages Niedermann* [Collection Latomus, 23], Brüssel, 1956, 38-48.

[141] Krahe H. *Das Venetische. Seine Stellung im Kreise der verwandten Sprachen;* Idem. *Sprache und Vorzeit,* 114-122.

[142] Krahe H. *Das Venetische. Seine Stellung im Kreise der verwandten Sprachen,* 35.

[143] *Indogermanische Grammatik,* I (1), 57.

[144] Polomé E. G. The Position of Illyrian and Venetic. – *Ancient Indo-European Dialects,* 71-76.

mastikinę trečiąją sritį sudaro antikos laikų Liburnija ir Istrija išilgai Dalmatijos šiaurės vakarų pajūrio, ir toji sritis aiškiai siejasi su venetų kalba Šiaurės rytų Italijoje, žinoma iš įrašų paskutiniais šimtmečiais pr. Kr.

Apie 200 km į vakarus nuo venetiškosios srities, ežerų Lago di Como, Lago di Lugano, Lago Maggiore ir Lago d'Orta rajone, taip pat Pietų Šveicarijoje rasta nemažai paskutiniais amžiais pr. Kr. datuojamų vadinamųjų Leponto įrašų, parašytų etruskų alfabeto šiauriniu variantu. Jų kalbą, jeigu ji iš viso buvo indoeuropiečių, būtų galima interpretuoti kaip savarankišką keltų kalbų tipo idiomą. Priešingame Italijos kampe, toliausiuose jos pietryčiuose, tyrinėtojai yra radę 300 su viršum laikotarpio tarp 500 m. ir I a. pr. Kr. mesapų (Messāpii, Μεσσάπιοι) įrašų. Juos perskaičius, pasirodė, kad jų kalba yra neabejotinai indoeuropietiška ir nepriklausė italikų grupės kalboms, taigi nebuvo jų giminaitė. Daugelis tyrinėtojų ją laiko artima ilyrų kalbai, kiti – netgi jos dialektu.[145] Tokią nuomonę patvirtintų antikos autoriai, mesapus laikę ilyrais, ir dažni sutapimai Pietų Italijos ir Balkanų hidronimijoje. H. Krahe skyrė Balkanų ilyrų kalbą (das „Balkanillyrische") ir ilyrų kalbą Italijoje (das Illyrische in Italien), t. y. mesapų kalbą (das Messapische).[146] S. E. Mannui atrodė, kad venetų kalba nepriklausė albanų kalbų grupei (į kurią įėjo ilyrų), bet greičiausiai (kaip kentuminė) buvo italikų (lotynų, oskų, umbrų ir kt.) kalbų giminaitė.[147] Šio autoriaus nuomone, ilyrų kalba buvusi albanų kalbos prosenelė [148] ir – kaip ir albanų – priklausiusi ide. *satəm* kalbų grupei.[149] Išskyrus vieną neaiškų trijų žodžių įrašą,[150] ilyrų kalbos paminklų nėra rasta. Visa informacija apie ilyrų kalbą gaunama iš geografinių bei asmenų vardų ir vienos kitos glosos antikos autorių raštuose.[151] Antai ilyrų genties vardas *Buliones* ir miesto pavadinimas *Tribulium* yra panašios darybos kaip gr. *phūlios* „genties, gentinis" ir *tri-phūlos* „trigentis". Nemažą galvosūkį tyrinėtojams sudarė spėjamas ilyrų asmenvardis Dalmatijoje *Vescleves* – plg. dar iš jo išsivestus moteriškus patronimus *Avita Suioca Vesclevesis, Roesia Vesclevesis* ir pan., – istorine lyginamąja plotme sulygintas su s. ind. *vásu-śravas-* „kas turtais žinomas, garsus", nes jame vietoj laukiamo ide. *ḱ* palatalinio reflekso yra *k*. Jeigu šis asmenvardis ir jo patronimai iš tikrųjų buvo ilyrų palikimas – tai toli gražu nėra tikra (galbūt

[145] *Indogermanische Grammatik,* I (1), 55-58.

[146] Krahe H. *Das Venetische. Seine Stellung im Kreise der verwandten Sprachen,* 28 (išn. 71).

[147] Mann S. E. *An Albanian Historical Grammar,* Hamburg, 1977, IX-X.

[148] Ibid., II.

[149] Ibid., IV.

[150] Spėjamasis ilyrų įrašas žiede graikų alfabetu pasirodė esąs viduramžių (XIII a.) krikščionių albanų tekstelis, žr. □abej E. Ringinschriften aus Nordalbanien. – *Lingua Posnaniensis,* IX, 1963, 98-102.

[151] Kronasser H. Illyrier und Illyricum. – *Die Sprache,* XI, 1965, 175-179; Cimochowski W. Die sprachliche Stellung des Balkanillyrischen im Kreise der indogermanischen Sprachen. – *Studia Albanica,* I, 1973, 137-155; Idem. Stanowisko języka Ilirów bałkańskich w indoeuropejskiej rodzinie językowej. – *Lingua Posnaniensis,* 18, 1975, 9-28; Pająkowski W. *Ilirowie = 'Ιλλυριοί = Illyrii proprie dicti; siedziby i historia*. Próba rekonstrukcji, Poznań, 1981.

gautas iš kažkurios nežinomos kalbos),[152] – ilyrų kalboje turėtume tą patį palatalinio *ḱ* kentuminį refleksą kaip ir baltų kalbose, plg. liet. *klausýti*, lat. *klàusît*, – jeigu, žinoma, ilyrų kalba tikrai buvo sateminė kalba, o tai dėl duomenų stokos nėra įrodyta. Ir vienoje, ir kitoje kalboje ide. *ḱ* asibiliaciją galėjo sutrukdyti greta buvęs priebalsis *l*.[153] Bet iš ilyrams priskiriamų asmenvardžių *Acra-banus* ir *Bal-akros* sando, atitinkančio ide. **akro-* „aštrus“, matyti, kad čia vietoj laukiamo palatalinio gomurinio yra veliarinis priebalsis, taigi kaip gr. ἄκρον ir lot. *ācer*, bet ne kaip liet. *aštrùs*. Tad ilyrų kalba galėjo būti ir *kentum* kalba.

Ilyrų kalbą nuo graikų, venetų ir italikų kalbų skyrė ide. aspiruotųjų priebalsių *bh, dh, gh* virtimas paprastaisiais *b, d, g*.[154]

H. Krahe kėlė klausimą, ką rodančios aukščiau plačiai apibūdintos baltų ir ilyrų kalbų vardyno bei žodyno bendrybės, ir į jį taip atsakė:

Šios bendrybės jokiu būdu nerodančios atskiros, iš bendrųjų senosios Europos rėmų išeinančios „genealoginės“ baltų ir ilyrų kalbų bendrystės. Tam nėra būdingų bendrųjų inovacijų fonetikos srityje. Ide. skardžiųjų ir skardžiųjų aspiruotųjų priebalsių sutapimas, be baltų ir ilyrų, žinomas ir daugelyje kitų ide. kalbų. Tas pat pasakytina ir apie ide. *o* virtimą *a*, kuris ilyrų kalboje gana vėlyvas. Priebalsių junginio *sr* virtimas *str* ir grupė *st* būdingi ne tik baltų ir ilyrų, bet ir daugeliui kitų ide. kalbų ir todėl taip pat neturi įrodomosios galios. Tokie atvejai kaip, tarkim, liet. *klausýti* su *k* vietoj laukiamo ide. *ḱ* reflekso, lyginant su, atrodytų, panašiu reiškiniu ilyrų kalboje (plg. jau minėtą **Vesclevos* ir mesapų *klaohi* „klausyk“), nieko nesako, nes baltų kalbos yra *satəm*, o ilyrų kalba greičiausiai buvusi *kentum*. Beje, mesapų kalbos spėjamoji optatyvo forma *klaohi* lyginama su s. indų vienaskaitos antrojo asmens imperatyvo forma *śroṣi* „klausyk“, kur *ś* yra ide. palatalinio *ḱ* refleksas, ir tocharų B kalbos *klyauṣ*. Tai tas pats veiksmažodis kaip liet. *klausýti*, lat. *klausīt*, pr. *klausīton*. Beėndra baltų ir mesapų kalboms čia būtų ide. *eu* virtimas *au* resp. *ou* ir ide. *ḱ* depalatalizacija prieš *l*.[155] Vadinasi, mesapų kalba tikriausiai buvo *satəm* kalba kaip ir baltų kalbos, ir todėl šiuo depalatalizacijos atveju jos dar labiau suartėja. Ta proga verta dar prisiminti, kaip kai kurias mesapų įrašų vietas skaitė bei interpretavo V. Pisani. Įraše iš Muro jis išskyrė *hazavaθi* ir jį analizavo kaip indikatyvo 3 p. sing. praes. formą su tematiniu balsiu *-a-* ir galūne *-ti*, sudėtą iš priešdėlio *ha-*, atitinkančio liet. bei lat. *sa-*, ir ide. šaknies **ǵheu-* „lieti, pilti“. Vadinasi, *hazavaθi* reikštų „aukoti (auką)“.[156] Reikia pridurti, kad ide. šaknies **ǵheu-* „lieti, pilti“ refleksas latvių kalboje yra veiksmažodis *žaût (žaunu, žāvu)* „lieti, pilti; smarkiai lyti“ (ME IV 793) (< **zi̯āu-* < balt. **źēu-*) su *z* iš ide. *ǵh*. Jeigu toks skaitymas ir analizė teisingi,[157] tai patvirtintų prielaidą, kad mesapų kalba buvo sateminė, ir kartu turėtume dar vieną

[152] Kronasser H. Illyrier und Illyricum. – *Die Sprache*, XI, 1965, 177-178.

[153] Mann S. E. *An Albanian Historical Grammar*, IV.

[154] Ibid., V.

[155] Polomé E. G. The Position of Illyrian and Venetic. – *Ancient Indo-European Dialects*, 68-69.

[156] Pisani V. *Le lingue dell'Italia antica oltre il Latino*, Torino, 1953, 232.

[157] Dėl kitokių kalbamojo įrašo interpretacijų žr. Polomé E. G. The Position of Illyrian and Venetic. – *Ancient Indo-European Dialects*, 69 (su literatūra).

ryškią baltų ir ilyrų-mesapų kalbų paralelę. Kitas atvejis, kur V. Pisani rado ide. palatalinių priebalsių sateminį refleksą mesapų kalboje, yra parašymas σελτη. Čia jis skyrė reikšmę „auksas", lygino su spėjamuoju trakų kalbos aukso pavadinimu ζηλτα kontroversiniame žiedo iš Ezerovo įraše[158] ir siejo su lat. *zèlts* „auksas" (< ide. **ǵhelto-*).[159] Kadangi venetų kalba, atrodo, buvo kentuminė, vertas dėmesio ir E. Polomé' ės teiginys, kad venetų *Goltanos* gali būti tos pačios šaknies, kaip ir aukso pavadinimas baltų (latvių), slavų ir germanų kalbose.[160]

Apskritai, kiek leidžia spręsti iš negausių ir ne visai aiškių glosų bei tikrinių vardų turima informacija apie ilyrų kalbą, baltų ir ilyrų kalbos smarkiai skiriasi ide. labioveliarinių priebalsių traktavimu, taip pat sonantinių sklandžiųjų bei nosinių priebalsių likimu. Apie šių kalbų santykius morfologijos srityje nieko tikriau negalima pasakyti dėl skurdžių pastarosios kalbos paminklų. Bet žinomi vardažodžių fleksijos atvejai kaip *o* kamieno gen. sing. galūnė *-ī* arba dat.-abl. plur. galūnės su formantu *-bh-* rodo ilyrų kalbą buvus artimesnę italikų bei keltų negu baltų kalboms. Bendri ilyrų ir baltų kalbų žodžių darybos formantai tokie kaip, pvz., *-op-*, *-st-* ir *-nt-* vargu ar yra pakankamai būdingi, kad būtų galima teigti artimą genetinį ryšį tarp baltų ir ilyrų kalbų. Patarasis sutapimo atvejis veikiau iliustruoja tai, ką rodo vardyno bendrybės, būtent baltų ir ilyrų genčių, H. Krahe'ės terminais, geografinę kaimynystę (räumliche Nachbarschaft arba Grenznachbarschaft). Indoeuropiečių „senosios Europos" bendrijoje, viena vertus, ilyrai, matyt, buvo baltų ir germanų genčių kaimynai, kita vertus, jie tikriausiai intensyviai bendravo su italikų bei keltų giminėmis.[161]

H. Krahe'ės hipotezės pagrindinis teiginys yra tas, kad vakarų indoeuropiečių kalbos yra išgyvenusios bendrąją raidos pakopą, vadinamą „senąja Europos kalba (Alteuropäisch)". Toji kalba nustatyta analizuojant Europos hidroniminę sistemą, rekonstravus jos archajiškiausią sluoksnį, ir yra remiama žodyno elementų bei gramatikos reiškinių. III tūkstantmečio pabaigoje – II tūkstanmečio pr. Kr. pradžioje, taigi tuo metu, kai graikų, indų ir hetitų kalbos greičiausiai jau buvo savarankiški vienetai, lotynų, oskų-umbrų, keltų, ilyrų, venetų, germanų ir baltų kalbos į šiaurę nuo Alpių, matyt, dar sudarė reliatyviai vienalytį bendrą junginį (Vorform), kurį H. Krahe pavadino „senąja Europos kalbine

[158] Detschew D. *Die thrakischen Sprachreste,* 566-582 (ypač 570 ir 574).

[159] Pisani V. *Le lingue dell'Italia antica oltre il Latino,* 232.

[160] Polomé E. G. The Position of Illyrian and Venetic. – *Ancient Indo-European Dialects,* 73.

[161] Krahe H. Baltico-Illyrica. – *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956,* 252. Plg. Hamp E. P. OPruss. *Soye* 'rain'. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 74, 1956, 127-128. Dėl venetų kalbos santykių su kitomis ide. kalbomis, be to, žr. Hamp E. P. Relationship of Venetic within Italic. – *American Journal of Philology,* 75, 1954, 183-186; Kronasser H. Zum Stand der Illyristik. – *Linguistique Balkanique,* IV, 1962, 5-23.

bendryste“ (die alteuropäische Sprachgemeinschaft).[162] Atsargiau sakant, III tūkstantmečio pabaigoje – II tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje teritorijoje į šiaurę nuo Alpių pamažu ima ryškėti keturių didelių dialektų grupių kontūrai – vėlesnės italikų, keltų, germanų ir baltų kalbos. Atradus šią tarpinę stadiją buvo nutiestas tiltas per prarają, kurios vienoje pusėje buvo istoriškai fiksuotos atskiros ide. kalbos (Einzelsprachen), kitoje – rekonstruota indoeuropiečių prokalbė (indogermanische Grundsprache).

Ide. prokalbės egzistavimo ir atskirų ide. dialektų, vėliau kalbų formavimosi ir išsiskyrimo chronologijai svarbiu reikia laikyti tą faktą, kad XVIII–XIII a. pr. Kr. pasirodo tekstai trimis jau atskiromis ide. kalbomis: seniausi indų Rigvedų himnai, dantiraštiniai hetitų tekstai ir graikų Mikėnų linijinis B raštas. Ligi tol šios kalbos privalėjo turėti ilgą tradiciją, nes tai buvo r a š t o kalbos, taigi mirusios kalbos. Atsiskirti nuo kitų indoeuropiečių jų vartotojai turėjo gerokai prieš 3000 metų (pr. Kr.). Indoeuropiečiai IV tūkstantmetyje pr. Kr. pažino beržą, augantį tarp Reino ir Altajaus, patyrė žiemą ir sniegą, vertėsi žemdirbyste, jodinėjo žirgais, veisė raguočius, avis ir ožkas, nes jiems vadinti savo kalboje turėjo atitinkamus žodžius, todėl, matyt, indoeuropiečių pirmapradiškai negalima lokalizuoti kažkur kalnuose ar stepių dykumose.

Manoma, kad ide. kalbos Apeninų pusiasalyje yra ateivės, nes čia indoeuropietiškieji vandenvardžiai sudaro naujesnį, vėlesnį klodą ant senosios neide. Europos hidronimijos sluoksnio. Prieš tai žalvario amžiuje, manoma, lotynų ir oskų-umbrų protėviai turėjo gyventi į šiaurę nuo Alpių ir palaikyti ryšius su germanais: mat jie turi bendrą žalvario pavadinimą: lot. *aes* (gen. sing. *aeris*) „varis; bronza; žalvaris“ (iš **aiios*, gen. sing. **aieses*), got. *aiz* „bronza“ (< *germ. **a[i]iz-*) < ide. **h₂eies-*). Be lotynų ir oskų-umbrų, į Apeninų pusiasalį bus nusikraustę ir venetai bei kitos indoeuropiečių gentys, dabar nebevadinamos vardais (buvusiose Ligūrijoje, Apulijoje ir Kalabrijoje).[163] Kad kažkada senovėje baltų protėviai buvo kaimynai su italikais, matyti iš bendro jų kalbų aukso pavadinimo: liet. *áuksas* (su įterptiniu *k*), dial. *áusas* (Linkmenys [LKŽ I² 500]), pr. *ausis* nom. sing. (Elbingo žodynėlis, 523 m.), *ausin* acc. sing. (Enchiridionas), *o* arba *i* kamienas, lot. *aurum* neutr. (< **ausom*), sabinų *ausom*, jeigu baltų kalbų žodžiai nėra prekybos ir mainų keliu pasiskolinti iš Mediteranijos, o tai irgi visai įmanoma.[164]

Tarpkario metais, pirmiausia tokių mokslininkų kaip lingvistai N. Joklis, J. Pokornis, H. Krahe ir kt. pastangomis (žr. toliau) buvo suformuluota ir grindžiama tezė apie ilyrų ekspansiją Europoje, nieko bendra neturėjusi su antikos laikų ilyrais. Pagal šią tezę ilyrai gyvenę ne tik Balkanuose, bet ir Dunojaus bei Alpių kraštuose, pirmiausia Norike, toliau Panonijoje, Bohemijoje (dabartinėje Čekijoje), galiausiai netgi Rytų Vokietijos ir Lenkijos žemėse ligi pat Baltijos jūros. Archeologai G. Kossina, R. Pittioni ir

[162] Krahe H. *Sprachliche Aufgliederung und Sprachbewegungen in Alteuropa,* 12 ir tolesni.

[163] Ibid.

[164] Pisani V. Rom und die Balten. – *Baltistica,* IV (1), 1968, 11; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 123; Топоров В. Н. *Прусский язык. Словарь* (A–D), 168-169.

kt. tvirtino, kad Lužicos kultūra ir visas urnų laukų kultūros kompleksas Dunojaus baseine ir Vidurio Europoje esąs ilyrų palikimas. Šių archeologinių kultūrų išplitimas iš dalies sutapo su lingvistų apibrėžtu spėjamųjų ilyriškų hidronimų bei toponimų arealu. Taigi lingvistų ir archeologų tezės viena kitą tarsi parėmė, ir „panilyrizmo" hipotezė padarė ilyrus didžiausia senosios Europos tauta. Istorinis ir etninis ilyrų branduolys vakarinėje Balkanų pusėje tokiu būdu tapo didžiosios Ilyrijos pietine periferija, į kurią jau nebebuvo reikiamai atsižvelgiama. Būtent čia ir yra pati silpniausia panilyrizmo hipotezės vieta, nes senoji Ilyrija, kur susikūrė ilyrų valstybė, su gretimomis sritimis Vakarų Balkanuose, graikų laikytomis etnografiškai ilyriškomis, urnų laukų kultūros nešėjų kaip tik ir nebuvo pasiektos ar kiek paliestos. Senoji Ilyrija – tai ta sritis, kuri kalbos atžvilgiu mažai ką bendra turėjo su tariamąja iš hidronimų bei toponimų rekonstruota ilyrų kalba Dunojaus–Baltijos regione. Dar galima pridurti, kad panilyrizmo hipotezės recidyvas yra teiginys, jog ilyrai (venetai) nuo II tūkstantmečio pr. Kr. tarp Oderio ir Vyslos gana daug amžių (iki ilyrams išnykstant apie II–III a. po Kr.) ribojosi su vakarų baltų regionu,[165] ir ilyrų etnonimo spėjamosios protoformos **u̯isluri-* kildinimas iš Vyslos pavadinimo **u̯islā*.[166] Kaip rodo šio upėvardžio fiksacijos antikos šaltiniuose (pvz., *Vistla, Vistula*), pamatinės kalbamojo hidronimo formos būta **Vīstlā* (žr. p. 194). Ilyrų gentivardis iš tikrųjų priklauso pačių archajiškiausių etnonimų sluoksniui, jų kilmė daugeliu atvejų dar nėra kaip reikiant išaiškinta. Galimas daiktas, *Illyrii*, Ἰλλυριοί vienaip ar kitaip yra susijęs su gyvatės (žalčio) pavadinimu, randamu hetitų tekstuose, tačiau taip pat nenustatytos etimologijos: *illu̯anka-* „gyvatė; gyvatės pavidalo pabaisa, slibinas":[167] mat mitinis didvyris *Illyrios* turėjęs gyvatės pavidalą.

Po Antrojo pasaulinio karo panilyrizmo hipotezė ėmė netekti turėtos reikšmės pirma archeologijoje, po to istorinėje lyginamojoje indoeuropiečių kalbotyroje, ir mūsų laikais visa, kas susiję su ilyrais, aiškinama kitaip, ypač po Sarajevo simpoziumo 1964 m., turėjusio didelę reikšmę metodologine prasme: 1) ilyrų tyrimas grįžo ten, kur jam priklauso – į Vakarų Balkanus; 2) dar kartą įsakmiai buvo pabrėžta, kad nei urnų laukų kultūros žmonių, nei archeologinės Halštato kultūros Alpių rytuose atstovų jokiu būdu

[165] Mažiulis V. Apie senovės vakarų baltus ir jų santykius su slavais, ilirais ir germanais. – *Iš lietuvių etnogenezės*, 8. – Bet baltai galėjo turėti kontaktų su Balkanuose gyvenusiais trakais, ypač su jų šiaurine gentimi dakais (getais), žr. Russu I. *Limba traco-dacilor*, Bucureti, 1959, 97-100139-140; Sulimirski T. Ancient Southern Neighbours of the Baltic Tribes. – *Acta Baltico-Slavica*, V, Białystok, 1967, 15; Duridanov I. *Thrakisch-dakische Studien*. I. Die thrakisch- und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen, Sofia, 1969; Karaliūnas S. Trakiškosios lietuvių kilmės teorija. – *Pergalė*, 1, 1971, 140-150; Дуриданов И. *Езикът на траките*, София, 1976; Топоров В. Н. К фракийско-балтийским языковым параллелям – *Балканский лингвистический сборник*, 81 ir tolesni.

[166] Трубачев О. Н. Illyrica. – *Славянское и балканское языкознание*, Москва, 1983, 50-51.

[167] Tischler J. *Hethitisches etymologisches Glossar*. Mit Beiträgen von Günter Neumann, II, Innsbruck, 1978, 355.

negalima tapatinti su ilyrais, t. y. atsisakyta tezės apie ilyrų ekspansiją, didelių Rytų Europos plotų kolonizavimą; 3) iškelta svarių argumentų grįsti teiginį, kad ilyrų etnogenezė vyko vakarinėje Balkanų pusiasalio dalyje ir kad tai buvo ilgas savaiminis procesas, kurio pradžia nukeltina į žalvario amžių.[168] Ilyrai *(Illyrii,* Ἰλλυριοί*)* politine prasme – tai tie, kurie sukūrė ilyrų valstybę. Ilyrų sukurta valstybė antikos laikais (V a. pr. Kr. pabaiga – IV a. pr. Kr. pradžia) tęsėsi nuo Epyro pietuose ligi Kotoro įlankos šiaurėje (ir kiek toliau). Kitaip sakant, ilyrų valstybė buvo į šiaurę nuo Epyro ir į šiaurės vakarus nuo antikinės Makedonijos. III a. pr. Kr. viduryje toji valstybė jau siekė Kotoro įlanką šiaurėje. Ilyrais senovės graikai vadino įvairias gentis, gyvenusias Balkanuose nuo Epyro pietuose ligi Drilono (dabar Drino) ir Neretvos upių šiaurėje. Antai Herodotas (*Istorija* I 196) kalba apie „ilyriškuosius enetus" ir prie Adrijos, šiaurinėje jos pusėje, gyvenusius (V)enetus. Tad, atrodo, ilyrais graikų buvo laikomos ir tokios šiose vietose gyvenusios gentys kaip liburnai, histrai ir japodai (pastarieji, anot Strabono, buvę ilyrų ir keltų mišinys) ir kt. Romėnų nukariautos Šiaurės vakarų Balkanų ir gretimos Dunojaus sritys dar smarkiau išplėtė ilyrų ir Ilyrijos *(Illyricum)* sąvoką, kuri iš tiesų pasidarė politinė-administracinė. Todėl dabar, mūsų laikais, sunku rasti du mokslininkus, kurie būtų tos pačios nuomonės, ką iš senovės tautų bei genčių laikyti ilyrais ir kokias antikos sritis vadinti Ilyrija.

Vakarinė Balkanų pusiasalio dalis iš pietų ir pietryčių migruojančių genčių užimama viduriniame bronzos amžiuje, maždaug tarp 2200 ir 1800 m. pr. Kr. Ateiviai Šiaurės ir Šiaurės vakarų Balkanų srityse įsikuria vėliau, tarp 1800 ir 1600–1550 m. pr. Kr. Kita vertus, archeologai visiškai neatmeta nė gyventojų judėjimo pietų link iš Rytų Alpių bei šiaurinių Dunojaus sričių galimybės. Tolesnė raida etnine prasme, atrodo, buvo pastovi ligi pat istorinių laikų. Iš to daroma išvada, kad tie atvykėliai galėjo būti indoeuropiečiai. Taip padedamas pagrindas vėlesnės ilyrų genčių etnogenezės substratui – senųjų mediteraninės kilmės gyventojų ir vėlesnių atvykėlių iš Alpių krašto ir, atrodo, iš Dunojaus baseino susiliejimui. Todėl ankstyvajame bronzos amžiuje Balkanai indoeuropeizuojami galutinai.[169] Nenutrūkstamas gyvenviečių ir kultūros tęstinumas ligi pat istorinių laikų leidžia manyti, kad tie konsolidavęsi gyventojai buvo protoilyrai.

Tarp XIII ir IX a. pr. Kr. vakarinėje Balkanų pusėje, kaip ir visur Vidurio ir Pietų Europoje, bet užgriebdama tik pačius šiaurės ir šiaurės vakarų jos pakraščius, išplinta urnų laukų kultūra. Geležies amžiuje (VIII–VI a. pr. Kr.) susiformuoja teritoriškai atribotos kultūrinės grupės, kurias jau galima susieti su rašytinių šaltinių paminėtomis gentimis, tokiomis kaip istrai (arba histrai), liburnai, japodai, dalmatai ir kt. vėlesnių Istrijos, Slovėnijos, Šiaurės Kroatijos ir Šiaurės Bosnijos teritorijoje. Kita vertus, išilgai Adrijos jūros kranto ir Dinarų Alpių masyve, susidariusi senojo žalvario amžiaus substrato pagrindu, toliau egzistuoja

[168] Čović B. Die Ethnogenese der Illyrier aus der Sicht der Vor- und Frühgeschichte. – *Ethnogenese europäischer Völker.* Aus der Sicht der Anthropologie und der Vor- und Frühgeschichte. Herausgegeben von Wolfram Bernhard und Anneliese Kandler-Pálsson, Stuttgart-New York, 1986, 55-60.

[169] Ibid., 65-66.

kultūrinė grupė, kur antikos laikais yra paliudyti ilyrai ir kur jie sukuria savo valstybę. Tai ilyrai siaurąja šio vardo prasme. Nuo Vidurio Albanijos ligi Drinos upės tęsėsi didelė giminingų genčių bendrija, Glasinac-Mati kultūros turėtojai. Kadangi pietinės jos dalies (Mati grupės Albanijoje) ilyriškasis pobūdis geografiniu bei istoriniu atžvilgiu nekelia abejonių, šią genčių grupę taip pat galima vadinti ilyrais. Tačiau nėra pakankamo pagrindo – taip daryti neleidžia mums žinomos jų etnografinės ypatybės – ilyrų vardą taikyti į šiaurę ir šiaurės vakarus nuo Neretvos upės gyvenusioms gentims, nors jos ir buvo daug artimesnės tikriesiems ilyrams negu anos geležies amžiuje susidariusios gyventojų grupės toliau šiaurėje, daugiausia kilusios iš Dunojaus urnų laukų kultūros atstovų.[170]

Keltų vardas graikams buvo žinomas jau VI a. pr. Kr. Herodotas savo maždaug tarp 460 m. ir 430 m. parašytoje *Istorijoje* (IV 49) užsiminė, kad keltai gyvenę Istro upės, taigi Dunojaus, ištakose, vadinasi, pačiame Europos centre. Herodoto informacija pasitvirtino. Rytų Prancūzijos ir Pietų Vokietijos vėlyvojo bronzos amžiaus urnų laukų archeologinė kultūra ir ankstyvojo geležies amžiaus Halštato kultūra priklausė keltams. Tų kultūrų laipsniškas perėjimas į vėlesnę Latène'o kultūrą buvo autochtoninėje visuomenėje vykęs kultūrinis procesas. Tyrinėtojai daro logišką išvadą, kad Vidurio Europoje būta pastovaus tam tikro gyventojų branduolio nuo II tūkstantmečio pr. Kr. 3-iojo ketvirčio ligi pat romėnų okupacijos pradžios maždaug apie Kristaus gimimą. Čia jau kalbotyra tarė lemiamą žodį. Italijos ir Prancūzijos plotų į pietus nuo Alpių, taigi ten, kur būta minėtų archeologinių kultūrų, hidronimija turi aiškų indoeuropietišką sluoksnį, senesnį negu germanų ir keltų kalbos, bet vėlesnį negu rekonstruotoji indoeuropiečių prokalbė. Iberijos pusiasalio keltų kalbos pasirodė esančios galų kalbōs archajiškos atšakos, be to, dalis salų keltų kalbų (Inselkeltische), būtent goidelų kalbos, pasižymi ypatingai archajiškais bruožais, – visa tai suponavo teiginį apie ankstyvą keltų išplitimą, migraciją po didelius Europos plotus iš vieno pradinio centro, kuris greičiausiai buvo Alpių regionas pačiame Europos centre. To centro vietą ir laiką leidžia apytikriai apibrėžti VI a. pr. Kr. Italijoje rastuose įrašuose neseniai perskaityti ir išaiškinti keltiški vardai.[171]

[170] Ibid., 68-71.

[171] Fischer F. Die Ethnogenese der Kelten aus der Sicht der Vor- und Frühgeschichte. – *Ethnogenese europäischer Völker.* 214-217.

4.

SENOJI EUROPOS HIDRONIMIJA IR BALTŲ KALBOS

Jau seniai pastebėta, kad dalis baltų žemių, ypač pietinių (jotvingių kraštas, Prūsija), ir Lenkijos teritorijos Vyslos bei Oderio tarpupio geografinių

vardų yra panašūs į Pietų Europos, ypač ploto tarp Dunojaus ir Šiaurės Italijos, taip pat Balkanų, kur, kaip manoma, I tūkstantmetyje pr. Kr. gyveno ilyrų, venetų, italikų ir keltų gentys, toponimus bei hidronimus. Kilo įtarimas, kad tie panašūs vardai kai kuriais atvejais, atsižvelgiant į jų atsiradimą, gali būti tapatūs. Todėl tarpkario metais tyrinėtojai nemažai šių vardų Lenkijos teritorijoje, ypač Vyslos ir Oderio tarpupyje, laikė ilyriškos bei venetiškos kilmės. Antai jau 1929 m. M. Vasmeris pastebėjo *Germania Magna* teritorijoje esant, jo manymu, senovinių ilyriškų vietovardžių, kurie leidžia senuosius šios teritorijos gyventojus susieti su Panonijos gyventojais ilyrais. Tokie toponimai bei hidronimai kaip, pvz., lenkų *Noteć*/vokiečių *Netze, Drawa*/*Drage, Śrem*/*Schrimm, Radęca*/*Rednitz, Drwęca*/*Drewentz, Ina*/*Ihn,* čekų *Nísa*/vokiečių *Neiße, Drama* ir *Opava* nesą nei slavų, nei tuo labiau germanų padaras, nes jie neturį germaniškosios priebalsių perkaitos žymių (kitaip būtų **Trawa, *Ratętza*), ir spėjo juos esant ilyriškus.[172] Ilyriški galintys būti tiek dabartiniai, tiek istorinių šaltinių vardai, pvz., *Tharandt* (saksų žemėje), *Setovia,* Ἀρσόνιον, *Cusus,* čekų *Morava*/vokiečių *March, Narew,* – pastarieji du lygintini su antikos laikų Balkanų Μάργος, Νάρων,[173] – taip pat pavadinimai *Kwa, Gwda,* Dunojaus intako vardas *Cusus* (etimologiškai lyginamas su lat. *kûsât* „virti, kunkuliuoti", *kûsuls* „versmė, šaltinis") ir jau minėtas *Tharandt*.[174] Be M. Vasmerio, nemažai tokių paralelių išryškino J. Pokornis,[175] H. Krahe,[176] J. Rozwadowskis[177] ir kt. Dėl nepaprastų, nuostabių ilyrų kalbos paralelių, kaip tuomet buvo manoma, baltų kalbų vardyne bei žodyne H. Krahe ilyrų protėvynę lokalizavo į šiaurę nuo Alpių, germanų ir baltų kalbų kaimynystėje.[178] Vokiečių archeologas L. Kilianas, remdamasis proistorės ir kalbotyros argumentais, teigė, kad Rytų Vokietijos teritorijoje randamos archeologinės kultūros nuo akmens amžiaus pabaigos yra vietinės ir gali būti ilyrų bei protobaltų (Urbalten) palikimas, nuspalvintas stiprios germanų genčių įtakos.[179]

Ar teritorijoje į vakarus nuo Vyslos randami ir ilyriškais-venetiškais laikomi vietovardžiai (pvz., upėvardis *Persante,* kaimo vardas *Paculene*) yra baltiški ar venetiški, diskutavo L. Kilianas ir H. Krahe[180] (žr. p. 353-354).

[172] Vasmer M. Beiträge zur alten Geographie der Gebiete zwischen Elbe und Weichsel. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* V, 1929, 360-370.

[173] Vasmer M. Beiträge zur slavischen Altertumskunde. 1. Nochmals die Nordillyrier. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* VI, 1929, 145-151.

[174] Vasmer M. Beiträge zur slavischen Altertumskunde. VI. Neues und Nachträgliches. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* VIII, 1931, 113-119.

[175] Pokorny J. *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier,* Halle, 1938.

[176] Krahe H. *Die Sprache der Illyrier,* I.

[177] Rozwadowski J. *Studia nad nazwami wód słowiańskich.*

[178] Krahe H. *Sprache und Vorzeit,* 111.

[179] Kilian L. Zur Rasse und Herkunft der Slawen. – *AltPreußen,* 4. Jg., H. 2, Königsberg Pr., 1939, 43 (su žemėlapiu).

[180] Kilian L. Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel? – *Alt-Preußen,* 4. Jg., 1939, 67-68; Krahe H. Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel. – *Alt-Preußen,* 8. Jg., 1943, 11-12. Iš pastarųjų darbų plg. Brauer W. R. *Baltisch-Prußische Siedlungen westlich der Weichsel.* Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreuens, Münster/Westf., 1988.

Venetiškos kilmės vardų Lenkijos teritorijoje ir jai artimose srityse su atitikmenimis Balkanuose T. Lehr-Spławińskis viso labo priskaičiavo keturiolika: *Odra, Drawa, Drwęca, Drama, Radęca, Mroga* (< **Morga*), *Sawa, Noteć, Ina, Śrem, Łupia, Opawa, San/Sana* ir *Raba*.[181] T. Milewskis taip pat manė radęs lygiai tiek pat ilyriškos-venetiškos kilmės hidronimų (ir toponimų): Καρπάτης ὄρος (Karpatų kalnai), Οὐιαδούας (senasis Oderio pavadinimas), lenk. *Śrem*/vok. *Schrimm* (miestas prie Wartos upės, Poznanės vaivadija), *Raba* (dešinysis Vyslos intakas, Pietų Lenkija), *Sawa* (dešinysis Visłoko intakas, Łańcuto pavietas, Lenkija), *Drawa* (dešinysis Notećies intakas [išteka iš Drawsko ežero]), *Drama* (įtekančios į Oderį Kłodnicos intakas, Šląskas), *Tatry* (vakarinis Karpatų kalnų masyvas), *Drwęca/Drewentz* (dešinysis Vyslos žemupio intakas), *Opawa /Oppa* (upė ir miestas, kairysis Oderio intakas, Šląskas), *Noteć/Netze* (dešinysis Wartos intakas), *Nieca* (taip vadinamas Notećies žemupys; iš čia vokiška Notećies forma) ir *Wierzyca* (kairysis Vyslos žemupio intakas Pamaryje).[182] Dėl keleto vardų buvo dvejojama, ar jie yra slavų ar ilyrų-venetų, būtent: *Ina/Inn* (dešinysis Oderio intakas, Pamarys), *Minia* arba *Mienia* (kairysis Bugo intakas [iš čia miesto vardas *Mińsk* arba *Mieńsk Mazowiecki*]), *Mroga* (į Vyslą įtekančios Bzuros dešinysis intakas), *Odra/Oder* (didžiausias Baltijos jūros intakas) ir *Osa/Ossa* (dešinysis Vyslos žemupio intakas žemiau Grudziądzo).[183]

Proistorės mokslo įrodyta, kad Rytprūsių kultūrinės grupės (kapinynų palaidojimai) Nemuno žemupyje, Semboje ir Vakarų Mozūruose be perstojo tęsėsi nuo Kristaus laikų ligi pat Vokiečių Ordino karų.[184] Teritorija tarp Vyslos rytuose, Notećies (Netze) pietuose ir Persantės vakaruose, proistorės mokslo duomenimis, senajame žalvario amžiuje (apie 1500 m. pr. Kr.) priklausiusi kultūrinei sričiai, kuri turi būti laikoma baltiška.[185] Tačiau joje labai ryški germaniškųjų kultūrų ir Lužicos kultūros įtaka. Šis faktas ir neleido archeologams teritorijos į vakarus nuo Vyslos priskirti baltams. Kaip pagrįstai pažymėta L. Kiliano, viską lemia kalba, kuria kalbėjo minimos kultūros atstovai, o ji vargu ar galėjo būti germanų, ilyrų ir baltų kalbų mišinys netgi tuo atveju, jei anuo metu, apie 1500 m. pr. Kr., šios trys kalbos turėjo tarpusavy būti dar artimesnės. Betgi germanų ir spėjamųjų ilyrų-venetų kultūrų elementų randama ir į rytus nuo Vyslos, vadinasi, baltų gyventoje teritorijoje, ypač pajūrio ruože, netgi pačiame Prūsijos centre, Semboje, o šią sritį laikyti nebaltiška būtų absurdas. Į rytus bei į vakarus nuo Vyslos veikiausiai matome svetimos įtakos iš gretimų germanų ir ilyrų-venetų sričių pasireiškimą, ir nieko daugiau, tvirtino L. Kilianas. Gyventojų tarp Persantės vakaruose ir Vakarų Dvinos (Dauguvos) rytuose, taigi ir abipus Vyslos, kalba maždaug nuo 1800 ligi 1000 metų buvo ta pati – baltų.[186] Toliau

[181] Lehr-Spławiński T. *O pochodzeniu i praojczyźnie słowian*, 68-72.

[182] Milewski T. Nazwy z obszaru Polski podejrzane o pochodzeniae wenetyjskie lub iliryjskie. – *Slavia Antiqua*, XI, 1964, 53-71.

[183] Ibid., 71-76.

[184] Engel C. *Vorgeschichte der altpreußischen Stämme*, Königsberg, 1935, 81.

[185] Kilian L. Das Siedlungsgebiet der Balten in den älteren Bronzezeit. – *Alt-Preußen*, Jg. 3, H. 4, 1939, 107-112.

[186] Kilian L. Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel? – *Alt-Preußen*, Jg. 4, H. 3, 1939, 67.

į vakarus nuo Vyslos, ypač Rytų Pamaryje (in Ostpommern), suprantama, baltiškų vietovardžių buvimo tikimybė nedidelė, bet tai kažin ar reikštų, kad bronzos amžiuje baltų čia iš viso nebūta: dėl etniškai skirtingų gyventojų keitimosi istorijos tėkmėje baltiški vardai galėjo išnykti arba būti neatpažįstamai pakeisti. Be to, susiduriama su didžiuliais sunkumais atribojant baltiškus vardus nuo kitos, pvz., ilyriškos-venetiškos, kilmės.

Labai vertinant minėtų mokslininkų tyrinėjimų rezultatus ir jais remiantis, vis dėlto prieš akis reikia turėti tai, kad tarpkario metais buvo populiari vadinamoji „panilyrizmo" teorija, kuriai iš dalies buvo pasidavęs ir toks kritiškas bei savarankiškas tyrinėtojas kaip H. Krahe. Reikėtų pasakyti, kad minėti L. Kiliano teiginiai taip pat yra daugiau „panilyrizmo" hipotezės sąlygoti, negu galėtų plaukti iš objektyviai egzistavusių aplinkybių, ir ta proga pridurti, kad jeigu, tarkime, panašus vandenvardis randamas Vakarų Balkanuose ar Šiaurės Italijoje, kur gyveno venetai bei ilyrai, vargu ar tai reiškia, jog toks hidronimas Pietryčių Baltijoje, tarp Vyslos ir Oderio ir pan., yra venetiškos kilmės – jis gali priklausyti senajai Europos hidronimijai (žr. toliau).

Venetiškų-ilyriškų vandenvardžių ieškojimas minėtame Europos regione ėmė keistis po to, kai tam pačiam H. Krahe'ei pavyko įrodyti, kad Europoje prieš atskirų ide. kalbų susidarymą egzistavo „senasis europietiškosios" („alteuropäisch") hidronimijos sluoksnis[187] ir kai paaiškėjo baltiškosios hidronimijos archajiškumas.

L. Kilianas, norėdamas įrodyti kalbamų teritorijų baltiškumą, toliau pateikė aštuonis – tarp jų ir tuomet laikytus ilyriškais-venetiškais – baltiškos kilmės vietovardžius iš Rytų Pamario.[188] Jam pritarė H. Krahe, nes tie vietovardžiai, anot jo, „visi neabejojamai prisijungia prie grynai baltiškos žodyninės ir vardyninės sudėties (sämtlich einwandfrei Anschluß an echt-baltisches Wort- und Namengut finden)"[189] ir detaliau paanalizavo *Persante* bei *Paculent*.

Pr. *Perses* (1326 m., miškas Bartos ir Notangos paribyje) J. Loewenthalis sulygino su ilyrų vietovardžiu *Persetis*.[190] H. Krahe įrodė, kad pr. *Perses* negali turėti ką nors bendra su šiuo ilyrų vardu, kadangi pagal ilyrų kalbos dėsnį *Persetis* yra išriedėjęs iš senesnės formos **Bersetis* ir todėl veikiau yra susijęs su tokiais ilyrų vardais kaip *Berselum, Bersula*.[191] Pamario upės, įtekančios į Baltijos jūrą, vardą *Persante* L. Kilianas pagal priesagą sulygino su pr. *Perwante* (ežeras Ortelsburgo aps.), o H. Krahe galutinai įrodė jo baltišką darybą, taigi ir kilmę. Hidronimo *Persante* (vok.)/*Parsęta* (lenk.) istorinių šaltinių formų *Parsan-*

[187] Krahe H. Indogermanisch und Alteuropäisch. – *Saeculum*, VIII, 1957, 1-16; Idem. *Vorgeschichtliche Sprachbeziehungen von den baltischen Ostseeländern bis zu den Gebieten um den Nordteil der Adria*, Wiesbaden, 1957; Idem. *Sprachliche Aufgliederung und Sprachbewegungen in Alteuropa;* Idem. *Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie*, Wiesbaden, 1963; Idem. *Unsere ältesten Flussnamen*.

[188] Kilian L. Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel? – *Alt-Preußen*, Jg. 4, H. 3, 1939, 67-68.

[189] Krahe H. Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel. – *Alt-Preußen*, Jg. 8, H. 3, 1943, 11.

[190] Loewenthal J. – *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, V, 1929, 59.

[191] Krahe H. Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel. – *Alt-Preußen*, Jg. 8, H. 3, 1943, 11.

di (1159 m.), *Persandi* (1179 m.), *Parszandi* (1184 m.), *Parzand* (1183 m.), *Parzandr* (1216 m.), *Persantam* (1251 m.), *Persandam* (1265 m.), *Parsandam* (1266 m.), *Persantam* (1283 m.), *Persanthe* (1299 m.)[192] skirtumus *(a/e, t/d)* H. Krahe laikė grynai grafiniais kaip ir, pvz., prūsų *Parspangen/ Perspangen, Parwissen/ Perwissen* ar *Gundeynis/Guntieynis.* Tad aiškinimą galima pradėti nuo formos, panašios į dabartinę *Persante* (su *e* ir *t*), grynai gramatiškai lyginti su pr. *Perselen* (1419 m.), *Persem* (1405 m.), minėtu *Perses* bei lat. *Pērses upe* ir vesdinti iš ide. šaknies **pers-* „trykšti, tyškėti; dulksnoti, lynoti", kurios atstovai yra het. *papparš-* „purkšti, šlakstyti, laistyti", s. ind. *párṣati* „jis teškia, šlekia", s. skand. *fors* „krioklys", ček. *pršeti* „ trykšti, tyškėti; dulksnoti, lynoti", lat. *pērsla,* liet. *puršlas*. Darybos atžvilgiu *Persante* priklauso vadinamiesiems priklausomybės vediniams, aiškiems priesagos *-nt-* dariniams iš daiktavardžių kaip, pvz., pr. *Perwante* (: liet. *pervė* „išneršusi žuvis" [be kirčio]), *Iwanthi* (: liet. *ývas* „didysis apuokas"), liet. *Kregždañtė* (: *kregždė̃*), *Laukañtė* (: *laũkas*).[193] Iš lietuvių kalbos arealo dar galima pridurti *Peřsas* (ežeras, Seirijai) (dėl išlikusio *s* po *r,* matyt, laikytinas jotvingišku), *Peršėkė* (Nemuno kairysis intakas, Balbieriškis), *Peršokšnà* (acc. sing. *Peršókšną*) (Lakajos kairysis intakas, Švenčionėliai),[194] *Peršokšnaĩ* (acc. plur. *Peršókšnus*) (ežeras, Linkmenys), turinčius *š,* kilusį iš ide. *s* po *r,* ir priesagas *-ėk-* bei *-okšn-*.[195] Baltišką *Persante* kilmę patvirtina atitikmuo Pripetės baseine, būtent *Peresuta (Пересута)* (kairysis Gorynės intakas),[196] kuris formaliai taip santykiauja su *Persante,* kaip Pamario vietovardis *Pirsna* – su Dnepro baseino *Peresna (Пересна).*

Teiginį, kad toponimas *Paculent* (kaimas 10 km į pietus nuo Greifenhageno, Pamaryje) galėtų būti laikomas venetišku ir vedamas iš asmenvardžio (moters vardo) *Pacula,* H. Krahe atmetė remdamasis tuo, kad daryba su *-nt-* iš asmenvardžių ilyrų kalboje nepaliudyta. H. Krahe tarė jį esant baltišką ir etimologiškai siejo su liet. *pãkulos*.[197] Įdomu, kad iš priešdėlio *pa-* vedinio (plg. lat. *pastala* „naginė") gali būti išsivestas ir kitas prūsų vietovardis Pavyslyje, būtent 1234 m. Ordino sugriautos prūsų pilies pavadinimas *Pastoline* (1236 m.), *Pastelina* (1249 m.), *Postelin* (1284 m.) (< pr. **Pa-stal-inē*).[198] H. Krahe pabrėžė ir tą aplinkybę, kad šie baltų vietovardžiai bei vandenvardžiai neturi germaniškosios priebalsių perkaitos žymių, o tai reikštų, kad Pamario sritys germanų buvo užimtos jau po *Lautverschiebung'o* ir kad baltų čia gyventa nuo senojo žalvario amžiaus (apie 1500 m. pr. Kr.).

[192] Plačiau žr. Rzetelska-Feleszko E., Duma J. *Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą,* 85.

[193] Krahe H. Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel. – *Alt-Preußen,* Jg. 8, H. 3, 1943, 11-12.

[194] Schall H. Baltische Gewässernamen im Flußsystem „Obere Havel". – *Baltistica,* II (1), 1966, 11 (išn. 14). Be to, plg. Топоров В. Н. К вопросу о топонимических соответствиях на балтийских территопиях и к западу от Вислы. – *Baltistica,* I (2), 1966, 106; Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 299.

[195] Dėl priesagų žr. Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 112, 187.

[196] Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины,* 166.

[197] Krahe H. Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel. – *Alt-Preußen,* Jg. 8, H. 3, 1943, 12.

[198] Schall H. Preußische Namen längst der Weichsal. – *Donum Balticum,* 453-454. – Tad lat. *pastala* gali ir nebūti slavizmas.

Be jau minėto *Persante,* L. Kilianas dar nurodė septynis vietovardžius kaip galimus baltiškus su paralelėmis daugiausia iš prūsų vardyno:

Saulin (gyvenvietė ir ežeras Lauenburgo aps., Pamaryje į rytus nuo Oderio [in Hinterpommern]), plg. pr. *Saulisken, Saulon* (: *saule* „saulė"). Dar galima paminėti Latvijos gyvenvietes *Saule* (Valkos r.), *Saulaine* (Bauskės r.), *Saulīte* (Jelgavos ir Saldaus r.) ir kt.;

Labehn (gyvenvietė Lauenburgo aps.), plg. pr. *Labayn,* dabar *Labehnen* (: *labs* „geras"). Lietuvoje yra *Labà* (kaimas Radviliško r.), *Labū́nai* (kaimas Kelmės r.) ir keli kaimai *Labū́nava* (žr. toliau);

Labuhn (gyvenvietė Lauenburgo ir Regenwaldės aps.), plg. pr. *Labū́ne,* dabar *Laabe, Labune* (miškas) (: *labs* „geras"). Toliau tiktų juos lyginti su Lietuvos teritorijos vandenvardžiais *Labà* (Šuojos dešinysis intakas, Naujamiestis), *Labupė* (iš raštų) (Šilutė), *Labẽ* (ežeras, Tauragnai), *Labẽlis* (ežeras, Tauragnai), *Labū́nava* (ežeras, Užventis), *Labanóras* (ežeras, Labanoras) ir kt. ir jų šaknį *Lab-* balsių kaita sieti su bendriniu žodžiu liet. *lóbas* „dauba, slėnys; upės vaga; klanas, pelkutė",[199] lot. *lābēs* „griūtis, griuvimas; (žemės) įsmukimas, įdubimas ...";

Straduhn (gyvenvietė prie Schönlankės), plg. pr. *Stradawnn,* dabar *Stradaunen,* asmenvardį *Stradune*. Nėra abejonės, kad jų pagrindą sudaro strazdo pavadinimas, plg. lat. dial. *strads* šalia bendrinės kalbos *strazds* ir liet. *strãzdas*. Iš jų yra kilusios pavardės, o iš pastarųjų atsirado gyvenviečių vardai, kaip antai: lat. *Stradi* (Balvų vls., Gulbenės ir Jėkabpilio r.), *Stradišķi* (Daugpilio ir Preilių r.), *Strazde* (Talsų r.), *Strazdiņi* (Balvų r.), liet. *Strãzdas* (pavardė), *Strazdaĩ* (kaimai Marijampolės, Šiaulių, Šilutės, Širvintų ir Utenos r.) ir daugelis priesagų *-iškė, -iškės, -iškis, -iškiai* vedinių. Priesaga *-ūn-* lietuvių kalboje yra vienas iš dariausių asmenvardžių (pavardžių) formantų. Ji nereta nė prūsų kalboje tiek asmenvardžių (plg. *Bandune, Dirsune, Kanthune*), tiek vietovardžių (*Sirgun* [upė], *Scalune* [miškas], *Raudune* [upė]) sistemoje;[200]

Powalken (gyvenvietė prie Konitzo), plg. pr. *Walken, Valkana*. Tiksliai atliepia kaimo vardą *Pavalkiai* (Vilniaus r.);

Rutzau (lenkiškai *Rzuczewo*) (Putzigo aps.), plg. lat. *Rucava,* vok. *Rutzau,* liet. *Rùkiava* Kurše, pr. *Rutczow* (ežeras);

Karwen (Stolpo ir Putzigo aps.), plg. pr. *Karwen, Karwis* ir daugelį kitų, liet. *Kárvaičiai,* vok. *Carwaiten* (buvęs kaimas Kuršių nerijoje į šiaurę nuo Preilos), *Karvỹs* (kaimas ir ežeras netoli Vilniaus).[201]

Toliau mėginama minėtą hidronimų (bei toponimų) grupę panagrinėti platesniu kontekstu turint prieš akis dabartinę Europos hidronimijos tyrimo padėtį, kad būtų išsiaiškinta, ar jie tikrai yra ilyrų-venetų palikimas.

[199] Plačiau žr. Schall H. Baltische Gewässernamen im Flußsystem „Obere Havel". – *Baltistica,* II (1), 1966, 20-21.

[200] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 254.

[201] Kilian L. Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel? – *Alt-Preußen,* Jg. 4, H. 3, 1939, 67-68.

Drama tipo vandenvardžių plotas apima Balkanus, Vidurio Europą ir Rytų Baltiją: *Drama, Dramica* (Makedonija), *Dramme* (upė, Göttingenas, Vokietija), *Dremùtiškis* (< **Drem- ut-*) (upė, Alanta, Lietuva), *Dramuļi* (valstiečio sodyba, Lauciene, Latvija). Etimoną randame senovės indų (*drámati* „jis bėgioja, laksto"), graikų (δρόμος „bėgimas, lenktynės") ir senovės anglų (*trem, trym* „kojos pėdsakas") kalbose.

Lenk. *Drwęca*/vok. *Drewentz* (< sl. **Drъvǫtja* < ide. **Druvontjā*) giminaičiai yra keli upėvardžiai Prancūzijoje: *Durance* (Ronos intakas), *Druentia* (Livijus), *Druantia* (Plinijus); *Drance, Dranse* (taip pat Ronos intakas), *Drance, Dranfe* (įteka į Ženevos ežerą), *Durance* (Merdereto intakas), *Drouance* (Noireau intakas, Normandija) (< **Druantia*/**Druentia*); be to, plg. *Dryviaty (Дрывяты)* (ežeras, Breslauja, Vitebsko sr., Baltarusija) (< liet. **Drùvintas* < **Dru[ų]n̥tos*).[202] Tad visiškai tebegalioja K. Būgos beveik prieš šimtą metų padaryta išvada: „In diesem Falle wäre **Drùvintas* verwandt mit poln. *Drwęca* aus **Druvontjā*".[203] Visi jie yra priesagos *-nt-*/*-n̥t-* vediniai iš šaknies **dreu-*/**dru-* „bėgti, skubėti" (s. ind. *drávati* „jis bėga, lekia, skuba").

Lenk. *Ina*/vok. *Ihn* (dešinysis Oderio intakas), istorinių šaltinių *Yna* (1220 m., 1233 m., 1295 m.), *Ynam* (1233 m.), *Inem* (1237 m.), *Ine* (1226 m.), *Ina* (1248 m.), *Jna* (1300 m.), *Ihna* (1305 m.) ir kt.[204] atstatoma praforma **Enįos*;[205] toliau jis lyginamas su lietuvių vandenvardžiais *Anykštà* (acc. sing. *Anýkštą*) (Šventosios intakas, Anykščiai), *Anýkštė* (upė [įteka į Anykščio ežerą], Butrimonys), *Anýkštis* (ežeras, Butrimonys), be to, su vokiečių *Ahne, Ana* ([1154 m.] Fuldos intakas), *Anner, Anara* ([959 m.] Lahno intakas), besiremiančiais vandens žodžiu vid. air. *en* „vanduo", *enach* „pelkė".[206] Istorinių šaltinių duomenys veikiau rodytų čia buvus formą su ilguoju balsiu šaknyje *(*Īnįos)*. Tokiu atveju *Ina*/*Inn* sietinas su lietuvių upėvardžiais *Eĩn-upis* (Žeimis), *Eináutas* (Gruzdžiai) (dėl priesagos plg. *Víešnautas* : *Víešn-upis*) bei latvių *Ainas-upe* ([be kirčio] Malta) (< **Ein-* ?). Jų etimonu galbūt laikytinas senosios indų kalbos būdvardis *énī-* fem. „margai tviskanti, spalvas kaitanti (kalbant apie antilopes, paukščius, upes)" (vyriškosios giminės forma yra *étaḥ* „margas, mirgantis..."). Kadangi *énī-* vartojamas kalbant ir apie paukščius, verta prisiminti A. Juškos žodyne užfiksuotą tokio stambaus stepių paukščio (Otis tarda, Otis tetrax) pavadinimą *éinis*. Gyvojoje kalboje (Salantai) juo vadinamas stambus, stiprus, bet tingus žmogus ar gyvulys (LKŽ II[2] 1068).

[202] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 55; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 141-146.

[203] Būga K. Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen? – *Rocznik Slawistyczny,* VI, 1913, 7 [=Būga K . *Rinktiniai raštai,* I, 501].

[204] Rzetelska-Feleszko E., Duma J. *Nazwy rzeczne Pomorza między Dolną Wisłą a Dolną Odrą,* 43.

[205] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 105.

[206] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 408. Kitaip, bet neatmesdamas baltiškos kilmės galimybės Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 337.

Ptolemajo *Geografijos* (III 5, 8) Karpatų kalnų pavadinimas Καρπάτης ὄρος neskiriamas nuo salos vardo Κάρπαθος, laikomas trakų-dakų palikimu ir siejamas su alb. *karpë* „uola“.[207] Remdamasis santykiu alb. *malësuar* (tokia albanų etninė grupė) : alb. *mal* „kalnas“ ir lenk. *górale* „kalniečiai“ : *góra* „kalnas“, M. Vasmeris su alb. *karpë* „uola“ taip pat siejo istorinėse Trakijoje bei Dakijoje paliudytą etnonimą Κάρποι (var. Καρπίδες, Καρπιανοί)[208] bei Καρποδάκαι, sudėtą iš Κάρποι ir Δάκαι. Įdomu, kad hidronimo Κάρπις (Herodotas), vietovardžių ilyrų Κάρπις, *Carpius*, *Carpus*, prūsų *Carpaw* (1419 m., Brandenburgas, Prūsija), hidronimų *Karpa* (Narevo intakas), liet. *Kárpis* (upė, Kupiškis), *Kárpiškis* (Linkuva), *Kárpentis* (Viekšniai), *Karpõčius* (Jankai), lat. *Kārpa* (upė, įtekanti į Durbę), *Kārpene* (upė ir pieva) šaknis irgi yra ta pati,[209] plg. norv. *skarv* „uola“, alb. *karpë* „t. p.“, liet. *kir̃pti (ker̃pa)*.[210]

Greta *Minia*, arba *Mienia* (kairysis Bugo intakas Vyslos ir Wartos baseine), dar yra *Mienia, Mianka* (var. *Mieńka, Mienka, Manka, Mień*); čia priklauso ir Berezinos intako Dnepro baseine vardas *Mjana (Мяна)*.[211] Jie yra išriedėję atitinkamai iš **Mein-* ir **Moin-*. Pradinė forma sl. **Mĕnь* (< **Moin-*) sutampa su *Máinia* (ežeras, Daugai), bendriniu žodžiu lat. *maiņa* „pelkė“, plg. dar liet. *máiva* „klampi bala“ su kitu formantu. Todėl neatmetama šio hidronimo baltiškos kilmės galimybė.[212] Tačiau, turint omenyje tokius Europos vandenvardžius kaip *Main, Moenus* (Plinijus, Tacitas), taigi *Moinos* (upė Vokietijoje), *Maín, Maoin* (upė Airijoje), taip pat keltų kalbų apeliatyvą s. air. *móin* „pelkė“, juos veikiau reikėtų traktuoti esant senosios Europos veldinius.[213]

Narew (dešinysis Bugo intakas Mazovijos [Mazowsze] šiaurėje), istorinių šaltinių *Nary, Nari* (1379 m. ir kt.) yra laikomas baltiškos kilmės (**Narūs*, gen. sing. **Narų̃es*) kaip ir *Nara (Нара)*, kairysis Okos intakas Kalugos ir Maskvos apylinkėse, kur istoriniai šaltiniai mini gyvenus baltų gentį *Goljadь*, todėl kad teka per istorinę jotvingių žemę ir baltų kalbose jo vardas turi etimoną[214]: liet. *narà* „srovė“, *nãras* „...nėrimas į vandenį; urvas, ola“, *nérti (nẽria, nérė)* „staigiai lįsti, leistis (ppr. į vandenį); plaukti po vandeniu; greitai plaukti...“. Tai patvirtina ir morfologiškai tikslūs atitikmenys baltų vardyne, plg. *Narovlja (Наровля)* (dešinysis Pripetės intakas) (< balt. **Naravi̯a* arba **Naruvi̯a*), *u* kamieno pr. *Narus*,[215] liet.

[207] Detschew D. *Die thrakischen Sprachreste*, 230.

[208] Vasmer M. Kritisches und Antikritisches zur neueren slavischen Etymologie. – *Rocznik Slawistyczny*, V, 1912, 152.

[209] Топоров В. Н. К фракийско-балтийским языковым параллелям. – *Балканское языкознание*, Москва, 1973, 55.

[210] Detschew D. *Die thrakischen Sprachreste*, 230.

[211] Орел В.Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996*, 343.

[212] Ibid., 343.

[213] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*, 93, 98; Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996*, 343.

[214] Milewski T. Nazwy z obszaru Polski podejrzane o pochodzeniae wenetyjskie lub iliryjskie. – *Slavia Antiqua*, XI, 1964, 52-53.

[215] Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья*, 197.

Narva (be kirčio) (dešinysis Nemuno intakas, Pelesa, Baltarusija) (< **Narų-ā*),[216] lat. *Narva* (pieva, Vaidava), pr. *Narwo-mede* (miškas). Be to, minėtini liet. *Narõtis* (upė, Šilalė), *Narùtis* (ežeras, Vadokliai), *Nar-ùpis* (upė, Lapės), *Narañtis* (upė, Svėdasai), o iš Vyslos baseino vardų dar – *Narewka, Narwa, Narwica, Naranka*. Pastarasis gali būti baltų *Narañtis* perdirbinys.[217] Kita vertus, seniai pastebėti jų ryšiai su senosios Ilyrijos vandenvardžiais *Nar,* Νάρων, *Narenta,*[218] škotų *Narunn* (upė, D. Britanija).[219] Be to, lat. *Naruža* (< **-uzi̯ā*) (Ugrės intakas) bei pr. *Naruse, Narussa* su priesaga *-uz* sutampa su *Năruja* (upė, Rumunija) (iš dakų **Naruža*)[220]. Vadinasi, šie vandenvardžiai iš tikrųjų priklauso senajai Europos hidronimijai, t. y. jie bus susidarę dar prieš išsiskiriant baltų, slavų, ilyrų, dakų ir keltų kalboms. Tad Narevo upės vardo negalima laikyti ilyrų-venetų palikimu, kaip kartais buvo spėjama.

Noteć, istorinių šaltinių *Notesz, Notes* (1234 m., 1296 m.), *Nothes* (1234 m., 1297 m.) (< slav. **Notьsъ*), antikos *Natiso,* Νατίσων, Νατίσσα (upė, tekėjusi į Adrijos jūrą netoli Akvilėjos), kaip atrodo, neskirtini nuo pr. *Notis,* liet. *Nočià* (acc. sing. *Nõčią*) (upė, Rudnia), *Notà* (acc. sing. *Nótą*) (upė, Žasliai), *Nõtė,* var. *Notijà* (upė, Salantai), *Notiškis* ([be kirčio] ežeras, Riešė).[221] Spėjamieji bendrašakniai apeliatyvai arba gr. *νότιος* „šlapias“, germ. **nata-* „t. p.“, lot. *nato, -āre* „plaukti; tekėti, plūsti; užlieti, užtvindyti“, arba liet. *nõterė,* lat. *nātre,* pr. *noatis* „dilgėlė“, germ. **natilōn* „t. p.“ randami taip pat šiaurės ir vakarų germanų bei senuosiuose Europos hidronimuose.[222] Kad šis upėvardis nieko bendra neturi su slavų kalbomis, matyti iš to, jog formoje **Notьsъ* priebalsis *s* po *i*>*ь* išliko nepakitęs (nevirto *ch*).

Iš paralelinės formos **Netisā* yra išriedėję *Netisse* (1205 m.), vok. *Neetze* (Ilmenau intakas Elbės žemupyje netoli Lüneburgo), taip pat Noteći̯es žemupio pavadinimas *Nieca,* vok. *Netze*.

Opawa (var. *Opawica, Opa, Opava, Opavice, die Oppa*) (kairysis Oderio intakas, Šląskas), *Opawica* (var. *Opavice, Złota Opawica, die Gold Oppa*) (keli Opavos intakai) darybos atžvilgiu labai primena baltiškąją formaciją, plg. pr. *ape* „upė“, *apus* „šaltinis“ ir dėl priesagos *Oława* (vok. *Ohle, Ohlau*), pr. *Alowe,* liet. *Ãlovė* (< balt. **Al-āvi̯ā*); dar plg. *Kirkšnóvė, Malštóvė, Ringóvė, Vieštóvė* lietuvių vardyne. Vok. *die Oppa* atspindi **Apā*. Tačiau nagrinėjamuosius vandenvardžius labiau tiktų laikyti taip pat priklausiusiais senajai Europos hidronimijai, kadangi ide. **ap-* „vanduo; upė“ kaip šaknies elementas ir dūrinių antrasis dėmuo paplitęs po visą Europą, taigi ir ilyrų bei venetų krašte Balkanuose,[223] be to,

[216] Ванагас А. Гидронимия Пелясы. – *Балто-славянские этноязыковые контакты,* Москва, 1980, 196.

[217] Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 345.

[218] Vasmer M. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* VI, 145-147; VII, 301; Krahe H. Die Gewässernamen im alten Illyrien. – *Beiträge zur Namenforschung,* 14. Jg., H. 1, 1963, 17.

[219] Duridanov I. *Thrakisch-Dakische Studien,* I, 92.

[220] Ibid., 49, 92.

[221] Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 346.

[222] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 420.

[223] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 42.

priesagą *-āu̯- turėjo taip pat ilyrų (plg. *Telavius*) bei venetų (plg. *Timāvus, Iuvāvus*) kalbos.[224]

Raba (dešinysis Vyslos intakas, Pietų Lenkija), vengrų *Rába,* vok. *Raab* (dešinysis Dunojaus intakas, Vengrija), antikos šaltinių (Ptolemajas ir kt.) Ἀραβών, *Arabō, Arabōna* (< **Arəbhō-[n]*) rekonstruojama protoforma ide. **Arəbh-*, kuri ilyrų kalboje fonetiškai pakito į *Arab-* „laukas". Kaip manoma, sudėta iš priesagos *-bh-* ir apeliatyvų ilyrų *veinan aran* acc. sing. „suum agrum, savo lauką", lat. *ara, are* „dirva, arimas" (< ide. **arā-*/**arə-*: liet. *árti,* lot. *aro, -āre* ir kt.).[225] Nėra jokio pagrindo šį hidronimą laikyti ilyrų palikimu, nes ide. **ə* virto *a* ir kitose Europos kalbose.

Wierzyca (kairysis Vyslos intakas netoli Gniewo), šaltinių *Verissa* (1192 m., 1198 m., 1262 m., 1269 m.), *Verissam* (1229 m., 1245 m.), *Verisse* (1245 m., 1281 m.), *Veryssam* (1269 m., 1275 m. ir kt.), *Werizam* (1323 m.), *Werzisa* (1329 m. ir kt.)[226] turi atitikmenį *Werse, Weresi* (VIII a., Emso intakas, Vokietija) taip pat su priesaga *-isa-*.[227] Kitą priesagą turi ir kito laipsnio vokalizmą rodo *Varusa* (Tabula Peutigeriana), dabar *Versa* (Po intakas, Italija).[228] Vandens žodžiu **u̯er-*/**u̯or-* (s. ind. *vā́ri* „vanduo; lietus", toch. A *wär,* B *war* „vanduo") baltų vardyne remiasi *Veretà* (acc. sing. *Vēretą*) (Ylakiai; taip vadinamas Apšės aukštupys), *Verỹs* (ežeras, Zarasai), *Ver-ùpė, Ver-upỹs* (upė, Babtai) ir su kitu vokalizmu *Var-upė* ([be kirčio] Pilkalnis, Prūsų Lietuva).

Kad Οὐιαδούας ir *Odra*/*Oder* eina gerokai iš priešistorinių laikų, kai indoeuropiečių kalbos Europoje dar nebuvo išsiskyrusios į atskiras kalbų grupes, jau buvo kalbėta (žr. p. 90-91). *Tatry* kilmė neaiški, bet vandenvardžiai *Drawa,* lenk. *Śrem*/vok. *Schrimm* (< **Sermos*), *Sawa, Mroga* (< **Margā*) ir lenk. *Osa*/vok. *Ossa* (<**Apsā*)[229] yra aiškūs senosios Europos hidronimijos elementai (žr. toliau).

Kokias išvadas galime padaryti remdamiesi išnagrinėta medžiaga ir žiūrėdami hidronimų arealinio išsidėstymo? Pirma, Europoje prieš atskirų ide. kalbų susidarymą egzistavo „senasis europietiškosios" hidronimijos sluoksnis. Antra, baltų (prūsų, lietuvių, latvių) hidronimija sudaro Europos senosios hidronimijos centrą. Kaip teigia W. P. Schmidas (žr. toliau), kur bebūtų senieji Europos hidronimai – Vokietijoje, Skandinavijoje, Prancūzijoje, Balkanuose ar Juodosios jūros šiaurinėje pusėje, – beveik visada randame jų atitikmenų baltų areale. Tai reikia aiškinti tų hidronimų nepaliestumu, nepertraukiamumu, nenutrūkstamu perdavimu iš kartos į kartą, kontinuitetu ir visa tai ypač ryškiai pasireiškė baltų kalbų areale, ir į tai tyrinėtojai dėmesį atkreipė gerokai anksčiau. Antai prieš

[224] Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 346.

[225] Milewski T. Nazwy z obszaru Polski podejrzane o pochodzeniae wenetyjskie lub iliryjskie. – *Slavia Antiqua,* XI, 1964, 61.

[226] Rzetelska-Feleszko E., Duma J. *Nazwy rzeczne Pomorza między Dolną Wisłą a Dolną Odrą,* 133-134.

[227] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 338, 421.

[228] Ibid., 132.

[229] Kitaip, bet ne taip tikra: Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 347 (sieja su pr. *Ossa,* liet. ežerų vardais *Úosis, Uosỹs* ir laiko baltišku).

trisdešimt metų jauna vokiečių tyrinėtoja D. Schmidt savo disertacijoje apie dešiniuosius Reino intakus nustatė tokius jų pavadinimų atitikmenis lietuvių hidronimijoje[230] (čia dar nurodomi baltiški apeliatyvai, kai jie yra): *Deile* (< germ. **þidila*) – *Tìdis* (dešinysis Palos intakas, Tverai), *Tidìkas* (dešinysis Mituvos intakas, Jurbarkas); *Düsel – Dusẽlė* (Dusos intakas, Pampėnai; ežeras, Ūdrija), *Dusà* (Lėvens intakas, Pampėnai), *Dusià* (ežeras, Seirijai) (plg. liet. *dùsas* „toks balų paukštis“ [LKŽ II[2] 917]); *Hälver – Kálvė* (ežeras, Dusetos) (plg. liet. *kalvà* „seklesnė vieta jūroje“ [LKŽ V 164]); *Lingese – Lingumà* (upė, Alsėdžiai) (plg. liet. *lingýnas* „klampi vieta, pelkė“ [LKŽ VII 527]), *léngė* „klonis, slėnys, loma, dauba“ [LKŽ VII 330]); *Möhne – Máinia* (ežeras, Daugai) (plg. lat. *maiņa* „pelkė“ [be kirčio]); *Neger – Nagà* (Ašvinės intakas, Joniškis); *Ruhr – Revuonà* (acc. sing. *Revúoną*) (kairysis Nemuno intakas, Prienai), *Rẽvas* (keturios upės, Plokščiai, Salakas, Veliuona, Žasliai) (plg. *rẽvas* „tarpeklis, dauba, griova“, *rẽvas* „vandens kritimas užtvankoje“ [LKŽ XI 498]); *Vielser-bach* (< germ. **Filisa*) – *Pelesà* (ežeras, Rudnia; Ūlos intakas, Rodūnia) (ide. **pelesā* „uola, didelis akmuo“, plg. s. vok. aukšt. *felisa* fem. „ uola“ [IX a.], vok. *Fels, Felsen* „uola“); *Valme* (< germ. **Falma*) – *Palminỹs* (acc. sing. *Pálminį*) (upė, Anykščiai) (plg. pr. *palwe* „plikas raistas, tyruma, apaugusi samanomis ir krūmokšniais“, iš čia pasiskolintas[231] liet. *palvė* „žemuma tarp apsauginės kopos ir slenkančių kopų“ [LKŽ IX 279]; priebalsių *m* ir *v* kaita galima); *Volme* (< germ. **Ful[i]mana*) – *Pulìmas* (ežeras, Paberžė), *Pulьmo (Пульмо)* (ežeras Pripetės ir Vakarų Bugo aukštupiuose), matyt, jotvingių palikimas (plg. liet. *pulìs* „banga, vilnis“ [LKŽ X 879]).

Kad būtų aišku ir suprantama, apie ką čia kalbama, toliau duodamas nemažas pluoštas hidronimų iš įvairių Europos kampų su tiksliais atitikmenimis baltų gyvenamose ar gyventose žemėse:

Aisne (Oise ir Ourthe upių intakai, Prancūzija), antikos *Axona* < kelt. **Apsōna* (su keltų kalboms būdingu *-ps-* virtimu *-ks-*) : *Apsuonà* (gen. sing. *Apsuonõs*, acc. sing. *Apsúoną*) (Nemuno intakas, Kruonis, Lietuva) : su priesaga *-ōn-* iš **Ap-sa*, **Ap-sos* [232] (žr. toliau);

Aka (upė, Norvegija), *Ake* (Saalės intakas, Thüringija [Vokietija]) : *Aga* (upė, Alsunga, Kuršas [Vakarų Latvija]), liet. *Agilà* (vok. *Agilla Bach*) (upė, Labguva), *Agìlos ragas, Agìlos įlanka* (Kuršių nerija [tarp Juodkrantės ir Nidos]), *Agiõnė* (upė, Panevėžys), *Ãgumas* (upė, Viduklė) : s. ind. *ájati* „veja, gena“, *ajiráḥ* „greitas“ < ide. **aǵ-*;[233]

Ala (upė, Norvegija), *Ala* (upė ir miestas prie Etscho upės, Šiaurės Italija) : *Ala* (upė, Kalncempji, Latvija), *Ola (Ола)* (kairysis Berezinos intakas, Bobruisko aps., Baltarusija),[234] *Ale (Але)* (ežeras, Velikije Luki, Pskovo gub., Rusija)[235] : liet. *alėti (ãli)* „tekėti, varvėti“, lat. *aluõts* „šaltinis“ (← ide. **el-/*ol-* „tekėti, bėgti“);[236]

[230] Greule A. [Recenzija]. – *Indogermanische Forschungen*, 78, 1973, 352.

[231] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, III, 216.

[232] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*, 42; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 184, 213.

[233] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 54, 338, 420.

[234] Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 535.

[235] Schmid W. P. *Aura* und *Aurajoki*. – *Baltistica*, IX (2), 1973, 194.

[236] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*, 35.

Alia ir *Allia* (upė, Latiumas [Italija]) < **Alįa* : *Alỹs* (ežeras, Širvintos, Lietuva) < **Al(i)įo-* (toliau žr. s. v. *Ala*);[237]

Alsa (upė, įtekanti į Adrijos jūrą netoli Akvilėjos [Plinijus]), dabar *Ausa, Als, Alsa* (1136 m.) (upė prie Vienos, Austrija), *Alsa* (upė, Danija) : *Alsà* (acc. sing. *Alsą*) (trys upės, Akmenė, Šimkaičiai, Viduklė [Lietuva]),[238] *Alsava* ([be kirčio] upė), *Alsupes* (viensėdis, Latvija) : ide. **ol-s-* (← ide. **el-/*ol-* „tekėti, bėgti");[239]

Apsa (upė Vidurio Italijoje), *Assa, Asse* (< **Apsa*) (kelios mažos upės Prancūzijoje, Vakarų Šveicarijoje ir Šiaurės Italijoje), *Abs* (Bobro intakas, Silezija [Vakarų Lenkija]) (< **Apsa*) : *Apsa* (pieva, Sunākste, Latvija), *Opsas-ezers* (Dagda, Latvija);

Apsus, Ἄψος (upė, [teka į Adrijos jūrą], Taulantija, Ilyrija) : *Ãpsas* (ežeras ir vietovė Breslaujos r., Baltarusija), *Apsi* (žemė, Ļaudona, Latvija) : šv. dial. *afse* „upelis" < ide. **apsos,* val. (kimrų) *aches* „šaltinis; srovė, srautas" < **aps-istā.* Iš ide. **ap-* „upė" (pr. *ape* „upė", *apus* „šaltinis" ir kt.) + *-s-*;[240]

Ἀρβατίας (tvirtovė Dakijoje), keltų *Arbat-ilicus pagus*;[241] su jais priesagos atžvilgiu sutinka Ilyrijos upėvardžio Κατ-αρβάτης antrasis sandas; bendrašakniais, be to, laikomi Dalmatijos salos vardas *Arba,* Ilyrijos vietovardžiai Ἄρβανον ir Ἄρβων[242] : liet. *Arbatìnė* (upė, Eržvilkas) (vardas, matyt, perįprasmintas liaudies etimologijos dvasia pagal polonizmą *arbatà*), pr. *Areboten* (1290 m.), *Arobiten.*[243] Galimas daiktas, rekonstruotinos prolytės **ArH-bh-at-* bei **ArH-bh-* ir sietinos su het. *arra-* „mazgoti" (< **arH-*);

Arga (Ebro intakas, Navarra, Šiaurės Ispanija), *Arga* (1050 m., upė Buchs ir Grabs St. Galleno kantone, Šveicarija), *Arguna* (770 m.), dabar *Argen* (upė, įtekanti į Bodeno ežerą) : *Argà, Argo* (1576 m., 1584 m.) (upė, Gastos, Pakalnės aps., Prūsų Lietuva),[244] *Argirdžiùkas* (ežeras, Švenčionėliai, Lietuva) (tikriausiai sudėtas iš **Arg-* ir antrojo sando *-gird-,* kuris yra veiksmažodžio *gìrdyti [gìrdo, -ė]* „skandinti; apsemti vandeniu..." [LKŽ III 333] šaknis) : het. *harkis* „baltas; šviesus, skaistus", toch. A *ārki,* B *ārkwi* „baltas", s. ind. *árjunaḥ* „šviesus, skaistus; baltas" (< ide. **Harǵ-*);[245] šios ide. šaknies gali

[237] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 35; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 326.

[238] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 417.

[239] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 37; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 337, 420.

[240] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 42; Idem. Die Gewässernamen im alten Illyrien. – *Beiträge zur Namenforschung,* 14. Jg., H. 1, 1963, 9.

[241] Detschew D. *Die thrakischen Sprachreste,* 21.

[242] Krahe H. Die Gewässernamen im alten Illyrien. – *Beiträge zur Namenforschung,* 14. Jg., H. 2, 1963, 115, 122-123.

[243] Топоров В. Н. К фракийско-балтийским языковым параллелям. – *Балканское языкознание,* Москва, 1973, 35-36.

[244] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 238; Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 65-66.

[245] Krahe H. Die Gewässernamen im alten Illyrien. – *Beiträge zur Namenforschung,* 14. Jg., H. 2, 1963, 113-114; Idem. *Unsere ältesten Flussnamen,* 53; Idem. Alte Gewässernamen zwischen Weichsel und Memel. – *Beiträge zur Namenforschung,* 16. Jg., 1965, 3;. Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 278.

būti (bet su veliariniu gomuriniu priebalsiu) spėjamojo lenkų–jotvingių žodynėlio *argikas* „vaivorykštė“;[246]

Arsa (Quarnero intakas, Istrija), *Arsia* (Plinijus) : *Arse* (upė, Nadruva, Prūsija) < **Arsē* ← **Arsi̯ā* : s. ind. *árṣati* „bėga, teka“, het. *arš-* „tekėti“;[247]

Arsia (Plinijus), dabar *Arsa* (Istrija) (abiejų pradinė forma **Orsi̯ā*) : pr. *Arse* (upė, Nadruva). Su formantais *-ana* ir *-ina* ši hidroniminė šaknis (het. *arš-* „tekėti“ ir kt.) pasirodo Westfalijos vandenvardžiuose *Ahse ir Erse;*[248]

Attel, Attula (807 m., Inno intakas, Vokietija) (< **Adula*) : *Adula* (Tirzos intakas, Latvija), *Odła, Odla (Oðла)* (1540 m., upė į pietus nuo Gardino, Lenkija) su iš jo pasidarytu miesto vardu *Odelsk,* aiškiai rodančiu buvus slavišką, bet baltiškos kilmės kamieną **Adɔla* [249] : su formantu *-l-* iš ide. **adu-* „vandens tekėjimas“, plg. av. *aδu-* „upelis; kanalas“, s. pers. *adu-* „vandens kanalas“;

antikos *Atesis, Athesis,* dabar *Etsch* (upė Šiaurės Italijoje) : *Atesỹs* (acc. sing. *Ãtesį*) (ežeras, Simnas), *Atesẽ* (acc. sing. *Ãtesę*) (upė, Simnas, Lietuva), *Ata* (ežeras, Krāslava, Latvija) : su priesaga *-es-* iš šaknies, kuri matyti lot. *annus* „metai“ < **atnos,* got. *aþna-* „t. p.“, s. ind. *átati* „jis eina, vaikščioja“;[250]

Aura (kelios upės, Norvegija), *Vallée d'Aure,* seniau *Aura (vallis)* (Aukštutiniai Pirėnai, Prancūzija), Αὔρας (Istro [Dunojaus] intakas, Balkanai),[251] *Ohrn* (Kocherio intakas), *Oorona* (795 m., Vokietija) < **Aurana, Ahrn,* istorinių šaltinių *Aurina* (slėnis Pietų Tirolyje) : pr. *Aure* (1352 m., upė), vok. *Auerfluß* (Insterburgo aps.), *Aurin* (ežeras, Seeburgas), *Aurow* (vietovė prie Auros upės), liet. *Aurytė* ([be kirčio] upė), *Aura,* vok. *Auer* (vietovė, įkurta 1565 m., Labguva [iš upės vardo]), *Auryčiai,* vok. *Auriethen, Auritten* (kaimas, Juknaičiai, Šilutė), kuršių *Aurytten* (1540 m.),[252] lat. *Aura,* vok. *Auer* (Lielupės dešinysis intakas),[253] *Àurava*[2] (sodyba), *Aũra-purvs* (pieva), *Aũrens* (pieva ir kt., Latvija), *Aura-joki* (upė, tekanti per Turku/Åbo miestą, Suomija) : s. skand. *aurr* „vanduo“, s. angl. *éar* „jūra“, s. isl. *aurigr* „šlapias“, gr. ἄν-αυρος „be-vandenis“;[254]

[246] Zinkevičius Z. Lenkų–jotvingių žodynėlis? – *Baltistica,* XXI (1), 1985, 69.

[247] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 47; Idem. Alte Gewässernamen zwischen Weichsel und Memel. – *Beiträge zur Namenforschung,* 16. Jg., 1965, 3.

[248] Krahe H. Baltico-Illyrica. – *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956,* 246. Plg. Pėteraitis V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta,* 66-67.

[249] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 788.

[250] Schmid W. P. Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa. – *Indogermanische Forschungen,* 77, 1972, 7-8 [= Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 181-182]. Be to, plg. Schmid W. P. Zum litauischen Flunamen *Aitra.* – *Baltistica,* VII (1), 1971, 41, išn. 20.

[251] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 44; Idem. Alte Gewässernamen zwischen Weichsel und Memel. – *Beiträge zur Namenforschung,* 16. Jg., 1965, 4.

[252] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 62.

[253] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 275.

[254] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 275; Vasmer M. Alte Flußnamen. 2. Αὔρας. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* I, 1925, 101; Schmid W. P. *Aura* und *Aurajoki.* – *Baltistica,* IX (2), 1973, 189-194.; Idem. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 274, 338.

antikos *Dravos*, Δράβος (Strabonas), *Draus* (Plinijus) (dabar vok. *Drau*, serb.-kr. *Dráva*), *Drava* (dešinysis Notećies intakas, Pamarys, Lenkija) : *Drawe* (1303 m., Mohrungeno aps., Prūsija), *Sandravà* (acc. sing. *Sándravą*) (upė, Šiluva, Lietuva) < **San-drav-* : ide. **droṷos* „upės bėgimas", s. ind. *drávati* „jis bėga, lekia, skuba";[255]

Drawen (XV a.), *Drewen* (apie 1700 m.) (Edwy upės intakas, Velsas, D. Britanija), *Trewina* (890 m.) dabar *Drän* (upės Drau intakas, Karintija [Kärnten]), Pietų Austrija) < **Dravina* : *Drãvinė* (upė, Jūžintai, Lietuva) : su priesaga *-in-* iš *Dravos, Drawe* (žr. s. v.);[256]

Eisa (upė Norvegijoje) < **Aisā* (pirminė forma **Oisā*) : *Aĩsė* (upė, Veiviržėnai, Lietuva) (< **Aisi̯ ā*) : *Jasá (Ясá)* (upė, įtekanti į Lepelio ežerą, Vitebsko gub., Baltarusija) < balt. **Aisā*[257] : s. ind. *éṣati* „jis slysta, lekia, skuba", s. skand. *eisa* „puldinėti" < ide. **eis-*/ **ois-* „smarkiai, greitai judėti";[258]

Fala (Norvegija) – *Palà* (gen. sing. *Palõs*) (Mūšos intakas, Pakruojis; Minijos intakas, Tverai);[259]

Fils (Neckaro intakas, Vokietija), *flumen quod vocatus Filisa* (IX a.) : *Pelesà* (gen. sing. *Pelesõs*, acc. sing. *Pelẽsą*) (upė ir kaimas), *Pẽlesas* (ežeras, Rodūnia, Varanavo r., Baltarusija) (priesagų germ. *-is-* : balt. *-es-* gretybė žinoma ir iš kitur) : vok. *Fels* „uola", s. vok. aukšt. *felis* masc., *felisa* fem., s. saks. *felis, filis* < germ. **feleza-* < ide. **peleso-*, *-ā* greta s. skand. *fjall* „kalnai" < germ. **felzá-* < ide. **pelsó-*, gr. πέλλα „akmuo" < ide. **pelsā;*[260]

Ijssel (Reino žiočių šaka), *Iselam fluvium* (765 m., Olandija), *Isla* (upė, Visloko baseinas, Galicija, Lenkija) (bet pagal K. Būgą Ščaros dešinysis intakas iš baltų **Eislā* [261]) : *Jieslà* (acc. sing. *Jiẽslą*) (upė, Krakės, Lietuva) < **Eislā* : ide. **eis-l-* su formantu *-l-* iš ide. **eis-*/**ois-* „smarkiai, greitai judėti";[262]

Latis (upė Italijoje), *Latavio* (laukas, dirva *[saltus praediaque]*), *Latium* (Vidurio Italijos sritis tarp Etrūrijos ir Kampanijos su svarbiausiu miestu Roma) : *Latuvà* (acc. sing. *Lãtuvą*) (Žąsos kairysis intakas, Joniškėlis), *Latavà* (var. *Latuvà* ir *Lãtupis*) (Šventosios intakas, Anykščiai), *Lãtupis* (Striūnos intakas, Vilkija), *Latupỹs* (Kruosto intakas,

[255] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*, 44; Idem. Alte Gewässernamen zwischen Weichsel und Memel. – *Beiträge zur Namenforschung*, 16. Jg., 1965, 4; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 130, 182; Karaliūnas S. Iš lietuvių kalbos *i̯o*-kamienių veiksmažodžių istorijos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XIV, 1973, 11.

[256] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*, 45; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 182.

[257] Būga K. *Rinktiniai raštai*, I, 504-505; III, 501, 526, 880.

[258] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*, 55-56; Idem. Alte Gewässernamen zwischen Weichsel und Memel. – *Beiträge zur Namenforschung*, 16. Jg., 1965, 1; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 182, 213.

[259] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 184.

[260] Schmid W. P. Zur primären *-u̯*-Ableitung in einigen baltischen Gewässernamen. – *Donum Balticum*, 474; Idem. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 184, 341, 409.

[261] Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 525.

[262] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*, 56-57; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 143, 182.

Dotnuva; Alko intakas, Dotnuva), *Lãtviškis* (upė, Zarasai; ežeras, Dusetos) (< **Lãtviškis*) : s. vok. aukšt. *letto* „molis“ (< **lat(i)i̯a-*);[263]

Lek (antra didelė Reino žiočių šaka), *Laca* (IX a., Olandija), vėliau *Lecca* (< **Lakja*) : *Laka* (upė, Jaunpilis, Latvija), *Lãkesas* (ežeras, Nemenčinė), *Lakajà* (acc. sing. *Lãkają*) (upė, Švenčionėliai), *Lakajaĩ* (acc. plur. *Lãkajus*) (ežeras, Molėtai), *Lakmenià* (acc. sing. *Lãkmenią*) (upė, Šimonys, Lietuva) : lot. *lacus* „ežeras“, s. isl. *lǫgr* „jūra; vanduo“ (< germ. **lakú*), s. skand. *lā* „pajūrio vanduo“ (< germ. **lahō*), s. air. *loch* „ežeras, kūdra“ (< keltų **laku*), s. sl. *loky* (gen. sing. *lokъve*) „klanas, valka“, liet. *laknà* „purvynė“, *lakmenà, lakméinia, lakméinė* „purvynas; purvinas kelias“;[264]

Leam, Limenan (956 m.), *Leomanan* (1033 m.) (upė, įtekanti į Avoną prie Warwicko, Britų salos), *Lymn, Limine, Limina* (XII–III a.) (upė, įtekanti į Washą, Lincolnshire'as), *Lympne, Liminœa, Liminœ* (VII–VIII a.) (upė, įtekanti į kanalą prie Rye, Kentas, Britų salos) (< keltų **Limena* /**Limona*) : *Limenė* ([be kirčio] upė, Anykščiai, Lietuva), *Lìminas* (15 ežerų Aukštaitijoje, daugiausia jos rytinėje pusėje), *Limonja (Лимоня)* (Ščaros kairysis intakas, Slonimas, Baltarusija) (< liet. **Limania*), *Lemna (Лемна)* (upė Drisos paviete, Livnos kairysis intakas, Smolensko gub.), *Lemno (Лемно)* (kaimas), *Lemanka (Леманка)* (upė Drisos paviete, Baltarusija) < s. rus.**Лытынā* „upė“, **Лытыно* „ežeras“ = *Lìminas*[265] : gr. λιμήν, -ένος „uostas; jūros įlanka“, λίμνη „stovintis vanduo, kūdra, ežeras, pelkė“, toch. B *lyam*, A *lyäm* „ežeras“, plur. *lymanta;*[266]

Moder (upė, Elzasas, Rytų Prancūzija), nuo 702 m. paliudytas kaip *Matra* (< **Mātra*), *Marne* (upė, Prancūzija), *Matrona* (Cezario *De bello galico*), *Matrinus* (upė, Picenumas [Strabonas, Ptolemajas]) [267] : *Matrūnà* (gen. sing. *Matrūnõs*, acc. sing. *Matrũną*) (upė, Dieveniškės, Lietuva), *Matarà* (var. *Matarõs ẽžeras, Matarũ ẽžeras, Matarýčių ẽžeras*) (ežeras, Pelesa, Baltarusija), *Mataryčià* (ir *Matarýčia*) (upė, Rudnia, Lietuva) < **Mater-*,[268] *Moterà* (gen. sing. *Moterõs*, acc. sing. *Móterą*) (upės, Pakuonis, Rumšiškės), *Moteriškė* (upė, Giedraičiai), *Mótertis* (upė, Alovė) : liet. *mótera* (ir *moterà*), *moteriškė* (ir *móteriškė*), dial. (žemaičių) *mótrė, mótriška, motriškė* „moteris; žmona, pati“ (LKŽ VIII 361-364, 372), bet šių apeliatyvų archajiška reikšme „motina“ [269] (plg. liet. *mótė*, gen. sing. *mótės, moteres, móters* „motina...“, lot. *māter, -tris* „motina“, *mātrōnā* „matrona, garbinga ištekėjusi moteris, šeimos motina“, s. ind. *mātā́* „motina“ ir kt.). Mat reikšmė „motina“ gali išriedėti

[263] Schmid W. P. Das Lateinische und die Alteuropa-Theorie. – *Indogermanische Forschungen*, 90, 1985, 140 [= Idem. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 327].

[264] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*, 97; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 182-183, 320-321.

[265] Būga K. *Rinktiniai raštai*, I, 505, III, 529.

[266] Būga K. *Rinktiniai raštai*, I, 505; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 167-169, 173, 183.

[267] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*, 100; Schmittlein R. Matra et Matruona. – *Revue Internationale d'Onomastique*, 17 (3), 1965, 190.

[268] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, 98; Ванагас А. Гидронимия Пелясы. – *Балто-славянские этноязыковые контакты*, 196.

[269] Schmittlein R. Matra et Matruona. – *Revue Internationale d'Onomastique*, 17 (3), 1965, 190.

į reikšmę „upės vaga“, plg. portugalų *madre* „upės vaga“ : lot. *māter, -tris* „motina“; alb. (gegų) *amë* „upės vaga“ : (gegų) *amë,* (toskų) *ëmë* „motina“; est. *Emajõgi* (upė, tekanti per Tartu) iš estų *ema* „motina“ ir *jõgi* „upė“.[270] Tai patvirtina ir Henriko Latvio „Livonijos kronika“, kur upė *Emajõgi* vadinama *Mater Aquarum* „Vandenų motina“: *in provinciam Tharbitensem ... transeunt flumen, quod dicitur Mater Aquarum* (XV 7).[271] Liet. *Matrūnà* tikriausiai yra pakeitęs senesnę prolytę **Matruonā* < **Matrōnā* dėl *-ūn-/-uon-* kaitaliojimosi, plg., *Beržūnà* : *Beržuonà, landūnė, landūnis* „votis piršto gale, ėduonis“ : *landuõnė, landuonẽ, landuonìs* „t. p.“, *pirmūniai* „derliaus, maisto germenys“ (Bretkūno Biblija) : *pirmuõnys, pìrmuonys* „t. p.“.[272] *Mótertis,* be to, turi pridėtą priebalsį *-t-,* kuriuo išplečiamos priebalsinio kamieno formos, plg. *Obelìs* (upė, Kėdainiai) : *Obeltìs* (upė, Butrimonys).[273] *Matarà, Mataryčià* (ir *Mataŕýčia*) < **Mater-* šaknyje turi trumpąjį balsį *a* (ide. **a* arba **ə*), plg. liet. dial. *mãtė* „motina“, *mata* (be kirčio), *matùšė* „motušė“, *matùžė* „motužė“ (LKŽ VII 927), pasitaikančius daugiausia tautosakos tekstuose, bet vietomis ir gyvojoje kalboje (*mãtė* [Pušalotas], *matùšė* [Užventis, Vidsodis]);

Morava, vok. *March,* s. vok. aukšt. *Maraha, Maros, Marus* (Tacitas), kairysis Dunojaus intakas : *Marà* (upė, Kapčiamiestis, Lietuva), *Mor-ozero (Мор-озеро)* (Uchtoma, Novgorodo gub., Rusija) : lot. *mare* „jūra, marios“, liet. *mãrės, mãrios* ir kt.;[274]

Morava (Dunojaus dešinysis intakas, Jugoslavija), antikos laikais – *Margus,* Μάργος : *Margà* (acc. sing. *Márgą*) (upė, Paberžė), *Márgis* (ežeras, Trakai), *Margõtė* (upė, Seirijai, Lietuva), *Mārgava* (upė, Alsunga, Latvija) : av. *marγā,* pers. *marg* „pieva“ (su veliariniu *-g-*);[275]

Nahe (Reino intakas prie Bingeno, Vokietija), *Nava* (Tacitas) < **Nāva* : *Nóva* (upė, Griškabūdis, Lietuva).[276] Dar K. Būga atpažino, kad šis vandenvardis yra ne keltiškas, bet indoeuropietiškas;[277]

Nuhne (upė, Vokietija) < **Nāu̯en-* : *Novenà* (acc. sing. *Nóvenį*) (upė, Linkmenys, Lietuva), *Nāvene* (pieva, Ciecerė, Latvija) : su priesaga *-en-* iš **Nāva;*[278]

Neta (upė, Norvegija), *Nette, Netze* (kelios upės, Vokietija), Νέδα (kalnų upė, Arkadija, Graikija), Νέδων (upė, Peloponesas, Graikija), *Nedao* (upė, Panonija, Balkanai) : *Nedėjà* (acc. sing. *Nedėją*) (upė, Rumšiškės), *Nedìngis* (ežeras, Varėna, Lietuva), *Nediene* (Amatos intakas, Latvija) : s. ind. *nadī́* „upė“, got. *natjan,* s. vok. aukšt. *nezzen* „drėkinti“ (< ide **ned-/nod-* „šlapias; upė“);[279]

[270] Vasmer M. Die Namen des *Embach.* – *Zeitschrift für slavische Philologie,* 16 (3/4), 1939, 337.

[271] *Indriķa hronika,* 40, 162, 164.

[272] Plačiau Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 333 ir tolesni.

[273] Apie šį reiškinį plačiau Eckert R. *Baltische Studien,* Berlin, 1971, 70-72.

[274] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 47; Schmid W. P. *Aura* und *Aurajoki.* – *Baltistica,* IX (2), 1973, 194.

[275] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 126, 183, 213.

[276] Ibid., 183, 213.

[277] Būga K. Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen? – *Rocznik slawistyczny,* VI, 1913, 4 [=Būga K *Rinktiniai raštai,* I, 499]; Idem. *Rinktiniai raštai,* III, 510, 889.

[278] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 183.

[279] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 47-48; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 339, 366.

Sala (upė, Norvegija), *Sale, Saale* (kelios upės, Vokietija), *Zala, Szala,* Ptolemajo Σάλα (upė ir vietovė, Vengrija) : *Salà* (upė, Viešintos, ežeras, Dusetos, Lietuva), *Sãlupis, Salùpis* (4 upės, Gaurė, Kiduliai, Panemunėlis, Stačiūnai), *Salõtė* (upė, Kapčiamiestis), *Salõtis* (upė, Švenčionys; ežeras, Alanta), *Salótas* (ežeras, Žarėnai, Lietuva), *Sola (Сола)* (vietovė), *Solka (Солка)* (upė, Luga, Peterburgo gub., Rusija)[280] : lot. *salum* „nerami (banguojanti) jūra; atvira jūra", vid. air. *sal* „jūra", pr. *salus* „upokšnis (nuo lietaus)"; čia skiriamas ir liet. *salà* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pelkėta upės pakrantė...";[281] suom. *salo* „miško plotas, miškinga vietovė" yra pasiskolintas iš baltų;[282]

Sáva (Dunojaus intakas prie Belgrado, Jugoslavija), Σαῦος (Strabonas), *Savus, Saus* (Plinijus), *Save* (upė, Pietų Prancūzija), *Savo* (Plinijus), *Savone* (upė, Kampanija) ir kt.: *Savẽlis* (upė, Pakruojis, Lietuva), *Savėnė* (upė, Paberžė), *Savìstas* (ežeras, Daugai), *Sovo (ozero) (Сово [озеро])* (Ostrovas, Pskovo gub., Rusija) < balt. **Sava-*[283] : ide. **soṷos* „kas šlapias; skystis", s. ind. *saváḥ* „Somos sunkimas" ir kt.;[284]

Vaire, Veyre (dvi upės, Prancūzija), antikos *Varia* : *Vãrė* (upė, Kaltinėnai, Lietuva), *Vãrės* (ežeras, Skaudvilė) (< **Varịā*) : s. ind. *vā́ri* „vanduo; lietus", toch. A *wär,* B *war* „vanduo".[285]

Iš to, kas išdėstyta, gana akivaizdžiai matyti susidarančios štai tokios struktūriškai motyvuotos senosios Europos hidronimijos vedinių eilės:

Ala : Alma : Almana : Alna : Alantia : Alisa (šaknis **el-/ol-* „tekėti, varvėti": liet. *alėti [ãli, -ėjo]* „tekėti, varvėti");

Sala : Salma : Salmana : ø : Salantia : Salisa (šaknis **sel-* „bėgti, tekėti": liet. *sálti [są̃la, sãlo]* „palengva tekėti, tvinti", pr. *salus* „upokšnis", vid. air. *sal* „jūra", lot. *salum* „nerami, banguojanti jūra");

Vara : Varma : Varmena : Varna : Varantia : Varisa (šaknis **u̯er-* „trykšti" : liet. *vìrti* [*vérda, vìrė*] „burbuliuojant, kunkuliuojant veržtis iš požemių (apie šaltinį)", s. ind. *vā́rii,* toch. A *wär,* B *war* „vanduo").[286]

W. P. Schmidas suformulavo tokius senosios Europos hidronimijos identifikavimo principus: 1) vandenvardžio negalima paaiškinti ta kalba, kuria kalbama ar buvo kalbėta prie to pavadinimo upės arba ežero krantų; 2) vardas turi K_1eHK_2- morfologinės struktūros leksemą, kurios semantika gali būti aprašoma „vanduo", „tekėti" reiškiančiais žodžiais arba tam tikrais vandeniui būdingas spalvas žyminčiais būdvardžiais; 3) prie tokios leksemos gali būti prisijungę tam tikri sufiksai, kurių archajiškumą turi garantuoti lingvistinė analizė ir geografinis paplitimas; 4) prie sufik-

[280] Schmid W. P. *Aura* und *Aurajoki.* – *Baltistica,* IX (2), 1973, 194.

[281] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 49-50; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 71-72, 132, 160, 396.

[282] Schmid W. P. *Aura* und *Aurajoki,* 194.

[283] Ibid., 194.

[284] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 50; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 259-260.

[285] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* 39; Schmid W. P. Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa. – *Indogermanische Forschungen,* 77, 1972, 1-18 (ypač 10-11); Idem. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 181-184, 327.

[286] Schmid W. P. *Alteuropa und der Osten im Spiegel der Sprachgeschichte,* 4.

so prisijungiantys fleksijos elementai gali būti priderinti prie dabartinės kalbos; 5) tarp atskirų punktuose (2)–(4) nurodytą struktūrą turinčių vardų galima nustatyti atitikimo taisykles; kitaip tariant, galima kalbėti apie tam tikrą vandenvardžio landšaftą, paplitimo erdvę; 6) leksemas ir jų priesagas galima paaiškinti ide. šaknų inventoriaus duomenimis ir ide. žodžių darybos taisyklėmis.[287]

Pastebėta (beje, lietuvių kalbotyroje taip pat A. Vanago[288]), kad baltų hidronimijos areale matyti didelė senųjų indoeuropietiškųjų, tarp jų ir senųjų Europos, vandenvardžių sankaupa; baltų hidronimijos masyve koncentruojasi indoeuropietiškosios hidronimijos izoglosos. Indoeuropietiškieji, tarp jų ir senieji Europos, vandenvardžiai tolygiai pasiskirsto po visą baltiškosios hidronimijos plotą. Iš to galima daryti išvadą, kad senovės baltų kalba, kurios pamatu formavosi vandenvardžiai, ypatingu archajiškumu mažai skiriasi nuo seniausiųjų indoeuropiečių dialektų.

Baltų kalbos kaip sudedamoji dalis įėjo į senosios Europos (Alteuropäisch) kalbinę bendriją, kuri buvo kentuminė. Bet į ją įėjo ir slavų kalbos (tiesa, šitai W. P. Schmidas neigia). Baltų kalbų arealas, taigi ir senosios Europos (Alteuropäisch) kalbinė bendrija – t. y. hidronimijos arealas – rytuose baigėsi Dnepro aukštupiu, pietuose ribą sudarė Pripetė ir Desna su Seimu, kur protobaltiškieji dialektai ribojosi su iranėnų kalbomis. Į pietus nuo Pripetės ir į vakarus nuo Dnepro driekėsi slavų kalbų masyvas. Todėl baltų ir slavų kalbų bendrieji reiškiniai, W. P. Schmido nuomone, yra ne pirminiai (ursprünglich), bet atsiradę antriniu būdu, nors ir gana anksti – prieš 1500 m. pr. Kr., – dėl iš indoiranėnų kalbų ploto einančio satemizavimo bangos, kuri baltų ir slavų kalbas įtraukė į *satəm* kalbų grupę. Iš kilmės pirminėmis laikytos baltų ir slavų kalbų bendrybės iš tikrųjų yra antrinės, vėliau atsiradusios.[289] Baltų gyvenamose ir gyventose žemėse matyti pastovus senųjų europietiškųjų hidronimų virtimas tiesiog baltiškaisiais be tarpinės baltoslaviškosios stadijos. Baltų-slavų kalbinė bendrystė – glaudūs baltų ir slavų kalbų kontaktai – atsiradę vėliau dėl tų kalbų satemizacijos ir slavų išplitimo.[290]

Sprendžiant etnogenezės problemas, nustatant išnykusių tautų ir genčių gyvenamuosius plotus, kontrolinis vaidmuo tenka hidronimijai. Upių ir ežerų vardai priklauso seniausiam kalbos sluoksniui, leidžia nustatyti senuosius dabartinių indoeuropiečių kalbų grupių arealus. Vokiečių indoeuropeistas H. Krahe pagal hidronimų etimonus bei darybines morfemas (pvz., *-on-/ōn-*, *-nt-*, *-st-* ir kt.) identifikavo tapačių hidronimų zoną tarp Atlanto ir Baltijos, zoną, kuri sudaro chronologinį tarpsluoksnį (Zwischenschichte), viena vertus, tarp dar nesuskilusių indoeuropiečių ir, kita vertus, tarp keltų, germanų ir baltų. Šitas chronologinis ide. hidronimijos

[287] Schmid W. P. *Aura* und *Aurajoki*. – *Baltistica*, IX (2), 1973, 189; Idem. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 119-133.

[288] Ванагас А. П. Максимальный ареал балтской гидронимии и проблема происхождения балтов. – *Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов*, Рига, 1980, 119-122.

[289] Schmid W. P. *Alteuropa und der Osten im Spiegel der Sprachgeschichte*, 11-12.

[290] Schmid W. P. Baltoslawische Spracheinheit. – Idem. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 213.

tarpsluoksnis ir buvo pavadintas „senąja Europos hidronimija“ („Alteuropäische Hydronymie“).[291] H. Krahe taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad palyginti didelį skaičių Rytų Prūsijos hidronimų tarp Vyslos ir Nemuno nesunku susieti su senųjų Europos hidronimų šaknimis, be to, daugeliu atvejų jie turi iš dalies tikslias, iš dalies nežymiai besiskiriančias (pvz., balsių kaita šaknyse) paraleles kitose Europos srityse. H. Krahe'ės nuomone, tai rodą, kaip ilgai į senąją Europą atsiremiantis kalbos ir vardyno klodas baltų kalbų areale išliko gyvas ir produktyvus. Tokių atvejų H. Krahe savo straipsnyje „Senieji vandenvardžiai tarp Vyslos ir Nemuno“ iš viso išnagrinėjo 24.[292]

Visa tai patikslino ir išplėtojo W. P. Schmidas, baltų kalboms, be to, priskyręs pagrindinį vaidmenį sklindant į vakarus indoeuropiečiams, taigi ir senajai Europos hidronimijai. Baltų kalbos užima centrinę padėtį ide. kalbų šeimoje dėl to, kad: 1) nėra kitos tokios kalbų grupės, kuri turėtų vienodus giminystės ryšius su kitomis ide. kalbų grupėmis; 2) per visą senosios Europos teritoriją išsibarstę hidronimai dažniausiai turi atitikmenų būtent Rytų Baltijoje.[293] Žinoma, gali pasirodyti keista ir ne visai suprantama, kad centrinę padėtį užima viena kalbinė grupė. Bet Europos senosios hidronimijos tiršta Rytų Baltijoje ir anksčiau gyventose baltų žemėse Rytų Europoje – tai ir leido W. P. Schmidui šį regioną pavadinti Europos senosios hidronimijos centru ir baltų kalbas laikyti tam tikru atramos, atskaitos tašku (Bezugssprache). W. P. Schmido sukurto indoeuropeistinio modelio vidiniame rate, kaip matome, iš vakarų į rytus išsidėsto germanų, italikų (su tendencija į išorinį ratą), ilyrų, albanų, trakų, slavų ir indoiranėnų (su tendencija į išorinį ratą) kalbos. Išorinį ratą iš vakarų į rytus užima keltų, graikų, frygų, hetitų, armėnų ir tocharų kalbos. Iš šio modelio interpretacijos galima daryti tokias svarbesnes su ankstyvąja ide. kalbų diferenciacija susijusias išvadas: 1) išorinį ratą užima *kentum*, o ne *satəm* kalbos; vadinasi, gomurinių palatalinių priebalsių satemizacija yra palyginti vėlyvas reiškinys, pasirodęs vidinio rato kalbose (t. y. ide. prokalbė jo galėjo dar neturėti); 2) istoriškai geografiškai žiūrint, išorinio rato kalbos (keltų, graikų, frygų, hetitų, armėnų ir tocharų) nėra autochtonės – tik gerokai vėliau jos atsikraustė į istorines gyvenamąsias vietas; 3) centro kalbos ir vidinio rato kalbų struktūrų panašumai gali būti sąlygoti ilgaamžės šių kalbų kaimynystės; 4) hetitų kalba arba – geriau – anatolų grupės kalbos turi tuo tarpu žinomus seniausius indoeuropiečių kalbos paminklus, rodančius žymiai paprastesnę struktūrą; 5) vadinasi, graikų, lotynų kalbų ir sanskrito bendrybės gali nebūti iš „seno giminingos“ („urverwandt“), nes reikia atsižvelgti į jų vėlesnių bendrų naujadarų atsiradimo galimybę.[294]

[291] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*.

[292] Krahe H. Alte Gewässernamen zwischen Weichsel und Memel. – *Beiträge zur Namenforschung*, 16. Jg., 1965, 7-8.

[293] Schmid W. P. Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa. – *Indogermanische Forschungen*, 77, 1972, 1-18 (ypač 10-11); Idem. Baltisch und Indogermanisch. – *Baltistica*, XII (2), 1976, 115-122.

[294] Schmid W. P. Indogermanistische Modelle und osteuropäische Frühgeschichte. – Idem. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 233-236.

Tačiau dabar galima pridurti, kad ide. gomurinių palatalinių priebalsių asibiliacijos reiškinys baltų kalbas smarkiai suartina su anatolų kalbomis, nes tokį pat reiškinį rodo vakarų anatolų kalbos. Jose ide. palataliniai gomuriniai priebalsiai *ḱ, ǵ, ǵh* taip pat virto šnypščiamaisiais, plg. luv. *zart-, zarza,* luv. hierog. *zarza* „širdis" : liet. *širdìs,* lat. *sirds,* pr. *seyr /sēr/* (< ide. **ḱer[d]-*); luv. *za-/zi-* „šis" : liet. *šì-s,* lat. *ši-s* (< ide. **ḱi-*). Iš čia gana aiškiai matyti, kad ide. palataliniai gomuriniai priebalsiai *ḱ, ǵ, ǵh* buvo asibiliuoti, taigi virto pučiamaisiais ir šnypščiamaisiais priebalsiais, tikriausiai gana anksti, dar ide. prokalbės laikais (prieš III tūkstantmetį pr. Kr.).

Centrinę baltų kalbų padėtį ide. kalbų tarpe patvirtino ir vokiečių tyrinėtojo J. Udolpho tyrimų išvados: kaip centras vis labiau pasireiškia baltų kalbų grupė (Als Zentrum stellt sich immer mehr die baltische Sprachgruppe heraus).[295] Tačiau iš tyrimų paaiškėjo ir tai, kad šita senoji hidronimija Europos teritorijoje yra pasiskirsčiusi nevienodai. Vienur, pvz., Rytų Pabaltijyje ir Vidurio Vokietijoje, ji sudaro telkinius, kitur jos beveik nėra, kartais tik vienas kitas atvejis kaip, pvz., Jutlandijos pusiasalyje. Baltiškoji hidronimija senosios Europos centro prasme reiškia, kad kur nors Europoje iškilęs senas priešistorinis vandenvardis Rytų Baltijos regione turi fonetinėmis bei morfologinėmis taisyklėmis pagrįstą atitinkamą hidronimą-giminaitį (su viena kita išimtimi). Kyla klausimas, kaip tokią Europos senosios hidronimijos koncentraciją Rytų Baltijos regione reikia suprasti ir aiškinti. Vandenų (upių, ežerų) gausumas ar trūkumas, buvimas ar nebuvimas čia niekuo dėtas. Toliau, vengiant nesusipratimų, reikia žinoti, kad Europos senosios hidronimijos baltiškasis centras yra gryna onomastikos sąvoka, kuri su baltų kalbomis *per definitionem* – bent jau pirmiausia – nieko bendra neturi. Mat senieji Europos upių ir ežerų vardai taip apibrėžti, kad jie negali būti etimologiškai paaiškinti duomenimis tų kalbų, kuriomis kalbama ar kalbėta prie taip pavadintų vandenų krantų.[296] Antai didžiausių Latvijos upių vardai *Dvina/Düna* (Dauguva), *Venta, *Mūsa* (Lielupė), *Gauja, Aiviekste* (← **Avista*) yra indoeuropietiški, kitaip tariant, jie yra senieji Europos hidronimai. Vadinasi, jie nėra finougriški. Bet jie ir nebaltiški! Taip yra todėl, kad baltų kalbų duomenimis jų paaiškinti negalima: morfologinė jų struktūra tokia kaip iš ide. prokalbės paveldėto žodžio, semantika apibrėžta vandeniu bei jo tekėjimu. Tai reiškia, kad tokie vardai lygiai taip pat gali pasirodyti germanų teritorijoje arba Balkanuose. Kai jų etimonas randamas baltų kalbose, suprantama, jie yra baltiški. Ir vis dėlto jie turi liudijimo galią baltų kalbų naudai, būtent: šie senieji Europos vandenvardžiai yra Baltijos regione ir tokiu būdu, be to, savo tradicija bei tąsa šį regioną susieja su kitų Europos kalbų arealais.[297]

[295] Udolph J. Zur frühen Gliederung des Indogermanischen. – *Indogermanische Forschungen,* 86, 1981, 69.
[296] Schmid W. P. Das baltische Zentrum in der alteuropäischen Hydronymie. – *Baltistica,* XXXIII (2), 1998, 145.
[297] Ibid., 151.

Baltų hidronimijos paplitimo areale koncentruojasi indoeuropietiškosios hidronimijos izoglosos, kurios šį baltiškąjį arealą nevienodai susieja su kitais atitinkamais van-

denvardžių arealais. Antai apstu izoglosų, baltiškąjį arealą jungiančių su teritorija, kur dabar yra Vengrija, Austrija, Slovėnija bei Kroatija, o su Adrijos jūros šiaurine dalimi tarsi tiltas jungia pluoštas hidroniminių paralelių. Šitokį reiškinį gali padėti paaiškinti, J. Udolpho nuomone, baltiškųjų vandenvardžių paplitimo arealas (istorinė prūsų žemė, Lietuva, Latvija, Baltarusija) kaip Europos senosios hidronimijos centras, suvaidinęs, kaip manoma, svarbiausią vaidmenį šiai hidronimijai sklindant po Europą: pietuose aptinkami hidronimai galėjo būti atnešti iš Vidurio Europos protėvynės rytinių sričių (vakarų) indoeuropiečių grupių.[298] Vadinasi, kiek supaprastinant situaciją, galima sakyti, kad daugelis vandenvardžių Vyslos–Oderio baseine ir gretimuose rajonuose buvo atnešti ne iš Balkanų ir Šiaurės Adrijos spėjamųjų venetų ar ilyrų, bet atvirkščiai – jie buvo nunešti į Balkanus ir Šiaurės Adriją iš Rytų Baltijos arealo, baltų gyventų plotų. Prie tokios išvados priėjo jau H. Krahe. Jis teigė, kad senosios Europos kalbinio arealo skaidymosi procesas gana aiškiai vyko iš Baltijos jūros žemių pietų link į Aukštutinę Italiją ir Ilyriją (eine in ihrem effektiven Vorhandensein ganz klare Ausgliederungsbewegung aus dem alteuropäischen Sprachgebiet, welche von den Ostseeländern südwärts nach Oberitalien und Illyrien zielt).[299]

[298] Udolph J. Zur frühen Gliederung des Indogermanischen. – *Indogermanische Forschungen*, 86, 1981, 61-62.

[299] Krahe H. *Vorgeschichtliche Sprachbeziehungen von den baltischen Ostseeländern bis zu den* Gebieten *um den Nordteil der Adria*, 121.

5.

VENETŲ ETNINĖ TAPATYBĖ IR JŲ VARDO KILMĖ

Turėdami galvoje visa, kas jau pasakyta, galime konstatuoti, kad teritorijos tarp Baltijos jūros ir Dunojaus hidronimai, – archajiškiausias vardyno sluoksnis, – turintys atitikmenų Balkanuose, Adrijos jūros šiaurės regione ir kitur Europoje, priklauso senajam Europos hidronimijos elementui, taigi nėra kurios nors genties ar genčių grupės (pvz., ilyrų ar venetų) palikimas. Nėra duomenų, kurie leistų manyti, kad pietinės indoeuropiečių gentys ilyrai ar venetai būtų migravę į šiaurę ir apsigyvenę tarp Dunojaus ir Baltijos jūros. Iš tikrųjų būta dvejopų venetų – vienų gyventa Šiaurės Italijoje prie Adrijos jūros, kitų glaustasi Baltijos pajūryje Vyslos regione. Kadangi iš pietų niekas tikriausiai neatsikėlė, reikėtų manyti, kad antikos rašytojų prie Baltijos paminėti venetai buvo autochtonai. Tada kyla klausimas, kas buvo šie venetai etniniu ir lingvistiniu požiūriu. Nereikia nė sakyti, kad klausimas, kas buvo venetai, yra sudėtingas ir sunkus, svarstytas daugelio įvairių sričių mokslininkų. Čia mėginama kiek galima glaustčiau tuos svarstymus bei samprotavimus apžvelgti.

Vyrauja nuomonė, kad po venetų vardu slepiasi slavai, kuriuos venetais tikriausiai vadinę germanai. Venetų pavadinimą jie ir bus perkėlę slavams. To įrodymas esanti Jordano nedviprasmiška informacija (žr. toliau) ir tas faktas, kad viduramžiais ir vėliau slavus germanai vadino *Wenden*, o suomiams *Venäjä* ir dabar yra Rusija.[300] Ir iš tikrųjų, venetų vardas tebėra gyvas vokiečių kalboje. Vardu *Wenden* (adj. *wendisch*) vokiečių yra vadinami Lužicos sorbai, seniau buvo vadinami visi vakarų slavai. Austrijoje pavadinimas *Winden* (adj. *windisch*) taikomas Alpių slavams (slovėnams Styrijoje, Karintijoje/vok.Kärnten, Krainoje), plg. vietovardžius *Windischgrätz, Windischberg, Windischhütten*. Vokišką slavų vardą turi ir bendrinės vokiečių kalbos žodis *Windhund* „kurtas (medžioklinis šuo)", tai yra „slaviškasis šuo". Tai seniausias s v e t i m a s slavų pavadinimas, nes nėra jokių duomenų, rodančių, kad taip būtų vadinusis kokia nors slavų gentis. Faktas, kad gentis ar tauta kaimynų vadinama kitaip, negu ji pati save įvardija, yra gerai žinomas. Tačiau svarbu įsidėmėti, kad prievardį (Beiname) *Winden* – antai VII a. frankų metraštininkas Fredegaras rašė *Sclavi coinomente Winidi* – vokiečiai ir austrai pradžioje, matyt, taikė tik tiems slavams, kurie patys vadinosi iš gentivardžio kamieno *slovėn-* išsivestais vardais, būtent: 1) Pamario (Pomeranijos) *slowiency*, arba *slowincy;* 2) minėtos sorbų gentys; 3) slovakai (fem. *slovenka*, adj. *slovensky*); 4) slovėnai (fem. *slovenka*, adj. *slovenski*) ir 5) kroatai kaikavai, kuriuos kiti kroatai vadina *slovinci*. Kitaip tariant, nei serbai, nei tikrieji kroatai, tuo labiau nei čekai, lenkai ar rusai germanų, pirmiausia vokiečių, nėra ir, atrodo, nebuvo vadinami *Winden*. Tai turint galvoje, galima manyti, kad Baltijos finai vardu *Venet-* gilioje senovėje vadino šiaurės rusų protėvius, kurių savivardis buvo *slovėne*, taigi vadinamuosius Novgorodo slovėnus. Tad su germanais simbiozėje gyvenę Baltijos finai jų vartojamą *Venät* tik iš nuogirdų žinomiems slavams kaip visetui žymėti pagrįstai jį pritaikė Novgorodo slovėnams, vėliau perkėlė krivičiams, kai finai su jais susidūrė maždaug VII a. tarp Ladogos ir Ilmenio ežerų, juoba kad tuo metu kalbiškai šios slavų gentys vargu ar skyrėsi.[301]

Kadangi nė viena slavų gentis tokiu vardu nesivadino, pakankamai aišku, kad Baltijos finai vardus *Venät* „rusų, rusiškas", *Venäjä* „Rusija" pasiskolino iš germanų: *Venät*, gen. sing. **Venäden* (< germ. **Weneð-*). V. Kiparskis spėjo, kad kalbiškai dar nesusiskaidę Baltijos finai germanišką slavų vardą galėję išgirsti Tacito laikais. Mat, jo nuomone, vakarų slavų protėviai šiaurės vakarų kryptimi pradėję migruoti

[300] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes im Gegenwart und im 13. Jahrhundert*, 334-348; Laakmann H. Estland und Livland in frühgeschichtlicher Zeit. – *Baltische Lande*, I, Leipzig, 1939, 207; Lehr-Spławiński T. O pierwotnych Venetach. – *Inter Arma*, Kraków, 1946, 21-50; Czekanowski J. Nazwa miasta Wenden na Łotwie w świetle antropologii. – *Rocznik Historyczny*, 23, Warszawa, 1957, 27-34. Milewski T. Nazwy z obszaru Polski podejrzane o pochodzenie wenetyjskie lub iliryjskie. – *Slavia Antiqua*, XI, 1964, 58; Labuda G. Udział Wenetów w etnogenezie Słowian. – *Etnogeneza i topogeneza Słowian*, Warszawa-Poznań, 1980, 31-32.

[301] Kiparsky V. Finnougrier und Slaven zu Anfang der historischen Zeit. – *Ural-Altaische Jahrbücher*, 42, Wiesbaden, 1970, 7-8.

anksčiau negu rytų slavų protėviai *(Antes)* slinkti į šiaurės rytus. Seniausi germanų-slavų kontaktai (pvz., skolinimasis) galėję prasidėti maždaug tuo pačiu metu kaip ir seniausieji germanų-finų kontaktai. Trys didelės slavų gentys *Venethi, Antes, Sclaveni* (Jordanes *Getica*, cap. 23), kuriuos tyrinėtojai paprastai laiko vėlesniųjų vakarų, rytų ir pietų slavų protėviais, imami skirti tik VI a. Germaniškos formos **Weneð-* ir iš jos kilusi **Winið-* (germanų dialektuose ide. trumpasis balsis *e* virto *i*) kaip slavų pavadinimas išliko ligi pat švedų variagų ir rusų susidūrimo epochos. Tik nuo Karolio Didžiojo laikų Vokietijoje kaip kuopinis atskirų slavų genčių pavadinimas iškyla *Sclavi(ni), Sclaveni, Sclavoni*. Vardas *Русь*, graikų šaltinių Ῥῶς iš pradžių reiškė švedų variagus ir, tik šiems surusėjus (apie 900 m.), perkeliamas vadinti visiems *Русь* valdžioje buvusiems gyventojams.[302]

T. Sulimirskio nuomone, Žemutinė Saksonija buvusi venetų protėvynė; apie 900–800 m. pr. Kr. jie užkariavę Pamarį (Pommern) ir atsidūrę Vyslos žemupyje. Vietinių gyventojų užkariautojai neišnaikinę ir neišviję, atvirkščiai – venetai buvę vietinių gyventojų asimiliuoti, o jų – valdovų – vardas antikos rašytojų buvęs perkeltas pajungtoms gentims vadinti. Štai tokiu būdu pirmąkart pasaulio istorijoje slavai pasirodę vendų (venetų) vardu, ir taip jie buvę ilgus šimtmečius vadinami. Venetų kalbos kaip superstrato palikimas esantys slavų kalbų žodžiai su kentuminiais elementais, nes venetų kalba priklausė indoeuropiečių kalbų *kentum* šakai.[303]

Kontroversiškiausias dalykas T. Sulimirskio koncepcijoje yra tas, kad ankstyvojo bronzos amžiaus (1400–1300 m. pr. Kr.) Lužicos kultūra (Lausitzer Kultur), pasižyminti kūnų deginimo papročiu, aukšto techninio ir meninio lygio keramika, žemdirbyste bei gyvulininkyste, amatais, buvusi slaviška. Kad Lužicos kultūra buvo slavų, atrodo tik lenkų autoriams. Su tuo nesutinka daugelis archeologų, nes Lužicos kultūros slaviškumas nėra įrodytas. Galimas daiktas, Lužicos kultūra Vidurio Europoje priklausė kuriai nors kitai indoeuropiečių grupei, kuri dėl skitų, vėliau dėl keltų veržimosi sunyko.[304] IV a. pr. Kr. keltai pasiekė Oderį, ir jau III a. pr. Kr. rytinė Vidurio Europos pusė buvo sukrėsta keltų ekspansijos – jie įsigalėjo vėlesnių Silezijos, Pietinės Lenkijos ir Ukrainos teritorijoje. Stipri keltų kultūros (vadinamosios Latėne) įtaka siekė ne tik Lenkiją, bet ir Rytprūsius, nes toji įtaka matyti iš papuošalų formos. Bet čia keltų kultūros pobūdis buvo daugiau komercinis, ryškėjantis iš tam tikro skaičiaus importuotų dalykų.[305]

[302] Ibid., 7-8.

[303] Sulimirski T. Die Veneti-Venedae und deren Verhältnis zu den Slawen. – *Berichte über den II. Internationalen Kongreß für slawische Archäologie*, II, Berlin, 1973, 381-386.

[304] Gimbutienė M. Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga. – *Mažoji Lietuva*, New York, 1958, 60.

[305] Ibid., 51, 62.

Senųjų slavų ir venetų-ilyrų lingvoetninius santykius panašiai aiškinti linkę ir mūsų dienų tyrinėtojai. M. Gimbutienės nuomone, būsimus slavus smarkiai paveikę lužitėnų, arba Lužicos, kultūros atstovai, kurie greičiausiai buvę venetai ir ilyrai. O Lužicos kultūra, kaip žinome, priklausė Vidurio Europos urninių kapų kultūrai tarp Reino ir Vyslos ir sudarė jos dalį. Urninių kapų kultūra susidėjo iš daugelio gimininių grupių. Po XV ir

XIII a. pr. Kr. ekspansijų į vakarus, pietus bei pietryčius iš atskirų šios kultūros grupių, kaip manoma, išriedėjo keltai, italikai, venetai, albanai, frygai ir ilyrai. Iš čia XIII a. pr. Kr. į baltų žemes atėjo kūnų deginimo paprotys.[306] V a. pr. Kr. tarp Pamario ir Dnestro susiformavo nauja kultūra, pavadinta varpinių kapų kultūra. Iš laidosenos ir keramikos formų kitimo spėjama, kad ji susidarė baltiškosios Pamario kultūros ir lužitėnų kultūros hibridizacijos būdu su stipria pastarosios kultūros substrato įtaka. Varpinių kapų kultūra tarp 400 m. ir 100 m. pr. Kr. apėmė Vyslos vidurupį ir Vartos baseiną.[307] V. Sedovo nuomone, maždaug apie 550 m. pr. Kr. Pamarių kultūros gentys ėmusios pamažu slinkti pietų kryptimi. Per du šimtus metų jos užėmusios Pavyslį ir visą Oderio baseino rytinę pusę, kur ligi tol gyveno lužitėnų kultūros rytinės gentys (vadinamieji senieji vakarų europiečiai). Pamarių kultūros genčių migraciją lėmęs skitų įsiveržimas ir šio regiono nuniokojimas. Pamarių kultūros ir lužitėnų kultūros gentys pamažu susiliejo – susidariusi nauja kultūra su būdingu ritualu: sudegintų kūnų liekanos laidojant apvožiamos dideliu puodu kaip varpu. Taip atsirandusi vadinamoji varpinių kapų kultūra, kurią V. Sedovas linkęs laikyti ankstyviausia slavų kultūra. Nuo šio momento esą galima pasekti kultūros raidos pereinamumą ligi neabejotinai slavų genčių ankstyvaisiais viduramžiais, tai yra nuo 400 m. pr. Kr. ligi slavų įsiveržimo į šį regioną VI–VII a. (po Kr.). Vadinasi, sprendžiant iš archeologinių kultūrų raidos ir tęstinumo, V. Sedovo nuomone, slavai, kaip savarankiška lingvistinė grupė, susiformavo I tūkstantmetyje pr. Kr. dėl lužitėnų kultūros vakarinių genčių (kalbėjusių senųjų vakarų europiečių protoslaviškuoju dialektu) ir į šią teritoriją atsikėlusių Pamarių kultūros kilčių (vartojusių baltų periferinį dialektą) sąveikos bei metizacijos. Tiesiogiai iš Pamarių kultūros kilčių kalbos esą gauta daugelis slavų kalbos ypatybių, kurios slavus kalbiškai suartino su baltais, ypač su vakarų baltais, ir kurios leido atsirasti hipotezei apie baltų ir slavų kalbų bendrąją egzistenciją senovėje.[308] Lingvisto V. Martynovo nuomone, slavų prokalbė susidarė vakarų baltų substrato pamatu į jį įdiegus keltų ir ilyrų-venetų kalbinį „ingredientą“.[309] Tačiau hipotezė, kad varpinių kapų kultūra yra visų slavų pradžia, įtartina dėl to, jog jos laikantis slavų prokalbės ir kultūros susiformavimas nukeliamas į nesenus laikus, net maždaug 2000 metų vėliau už baltų susidarymą.[310]

Naujesniuose istorinės lyginamosios kalbotyros tyrinėjimuose linkstama į tą hipotezę, kad baltų-slavų izoglosinė bendrystė (Isoglossengemeinschaft) egzistavo II tūkstantmečio pr. Kr. pirmoje pusėje (maždaug 2000–1500 m. pr. Kr.)[311] arba 2500–1500 m. pr. Kr. ir savarankiškas slavų etnoso bei kalbos periodas prasidėjęs ne vėliau kaip 1000 m. pr. Kr.[312] Dėl tokios chronologijos, suprantama, galima ginčytis žinant, kad

[306] Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais*, 83-84.
[307] Ibid., 84.
[308] Sedovs V. *Balti senatnė*, 77-79.
[309] Мартынов В. В. *Язык в пространстве и времени*, Москва, 1983.
[310] Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais*, 85.
[311] Karaliūnas S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai*, X, 1968, 95-97.
[312] Gołąb Z. *The Origins of the Slavs*, 182-183.

savarankiško slavų etnoso susidarymas yra palyginti vėlyvas reiškinys ir kad slavų gentys į istorinius šaltinius patenka taip pat vėlai (VI a. po Kr. Jordano „Gotų istorijoje").

A. Pleterskis toliau plėtojo, jo teigimu, perdėm tiesmuką slovėnų lingvisto F. Bezlajaus tezę, kad slavų prokalbė esanti venetizuota baltų kalba (das Urslawische sei venetisiertes Baltisch). Slavams priskiriamose archeologinėse kultūrose (pvz., Zarubincų kultūroje) A. Pleterskis rado svetimų elementų, atėjusių, pvz., iš Pamarių varpinių kapų kultūros (Pommerschen-Glockengräber-Gruppe), kultūros, priklausiusios venetams. Pakeliui į Juodąją jūrą germanai pirmiausia susidūrę su venetais, vėliau su slavais, kurie jiems pasirodę esą „tie patys" („gleich"), todėl slavus germanai ir pavadinę venetų vardu.[313] Bet šis tyrinėtojas vis dėlto pripažino ir tai, kad dalis venetų buvo apsigyvenę tarp slavų, teigdamas, jog antikos šaltinių (Plinijaus, Tacito, Ptolemajo) duomenis geriau galima suprasti bei paaiškinti tarus, kad dalis venetų migravo į rytus. Šie antikos autoriai, girdi, rašę apie dvi venetų grupes – vieną prie Baltijos jūros (am Balticum), kitą kažkur Ukrainoje ir Baltarusijoje. Buvus dvejopus venetus patvirtinanti ir viduramžių *Tabula Peutingeriana,* nurodydama venetus ir venetus sarmatus. Todėl, A. Pleterskio nuomone, reikią skirti *Veneti proprie dicti* ir venetus-slavus, kaip darė lenkų istorikas J. Kolendo (žr. p. 323). Bet faktas lieka faktu, kad slavai patys venetų vardu nesivadinę.[314]

Svarstant venetų ir slavų etninių ryšių klausimą, vertėtų prisiminti, kad venetai Ptolemajo paminėti vieni iš pirmųjų tarp Sarmatijos „didžiųjų tautų", bet kartu jis pabrėžė ir tai, kad venetai gyvenantys prie Okeano, vadinasi, prie Baltijos jūros. Bet Tacitas pranešė, kad venetai bastosi didžiuliuose plotuose tarp finų ir peukinų. Kaip šį prieštaravimą aiškinti? H. Steche[315] ir juo sekdamas H. Łowmiańskis[316] teigė, kad Vyslos venetus reikia skirti nuo venetų-slavų, nes Rytų Baltijoje, ypač Mozūrų–Varmijos ruože, randama Europos senosios hidronimijos reliktų, kurie gali būti venetų palikimas. Senųjų venetų lokalizacijai Vyslos žemupyje kaip jų centrui pritartų gana ryškus archeologinės kultūros pasislinkimas II a. (po Kr.) ligi pat Góra Dylewska, spėjamų Venedų kalnų.[317] Iš Ptolemajo pavadinimo *Venedikos kolpos* (παρ' ὅλον τὸν Οὐενεδικὸν κόλπον) matyti, kad šie venetai šiaurėje siekė Baltijos jūrą. Tačiau apie Tacito venetus *(Venethi),* gyvenusius toliau į rytus nuo Vyslos, negalima tikrai pasakyti, ar jie buvo gryni slavai, ar, kaip rodo vardas, veikiau koks genčių mišinys, susidedantis iš slavų ir priešslaviškųjų gyventojų liekanų. Vokiečių mokslininko K. W. Struwe'ės nuomone, ar I ir II a. po Kr. antikos rašytojų minimi venetai iš tikrųjų buvo istoriniai slavai ar kurių nors senųjų Europos gyventojų palikuonys, tuo tarpu lieka neišspręsta problema, nors kai kurie duomenys liudytų už pirmąjį požiūrį, nepai-

[313] Pleterski A. Balten in der Ethnogenese der Slawen. – *Res Balticae,* 1997, 82-84.

[314] Ibid., 82.

[315] Steche H. *Altgermanien im Erdkundebuch des Claudius Ptolemäus,* Leipzig, 1937, 118-124.

[316] Łowmiański H. *Początki Polski,* I, 169-174.

[317] Okulicz J. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e.*, 347.

sant trūkstamų archeologijos argumentų.[318] Naujausioje slavistikos literatūroje pagrįstai pabrėžiama, kad slavų tapatinimas su Plinijaus, Tacito ir Ptolemajo I ir II amžių venetais negali būti paremtas jokiu kalbiniu argumentu. Šis tapatinimas remiasi *a priori* hipoteze, kad žemės tarp Oderio ir Dnepro minėtais amžiais jau buvo gyvenamos slavų.[319] Venetų vardas slavams vadinti turėjo būti perkeltas prieš VI a., nes Jordanas tuo vardu jau vadino slavus [320](žr. toliau). Čia vertėtų pridurti, kad vardo perkėlimas visai galimas, tokie perkeltiniai yra, pvz., ir etnonimai *rusai, bulgarai*.

Iš archeologinių radinių ir toponimikos sprendžiama, kad slavai plotuose į vakarus nuo Vyslos ir Sano pasirodė ne anksčiau kaip V a. (po Kr.) antrajame ketvirtyje.[321] Taip visai galėjo būti, nes sritys į rytus nuo Vartos, tarp Elbės ir Oderio, buvusios dykuma. Istorikas Prokopijas, Jordano amžininkas, savo veikale *De bello Gothico* (II 2, 15) aprašė herulių kraustymąsi iš Juodosios jūros stepių ir Krymo. Pirmiausia jie perėję slavų gyvenamą teritoriją, toliau keliavę „milžiniška dykuma", kol galiausiai kelyje į dabartinės Danijos teritoriją vykę per varnų (Warnen) kraštą prie Baltijos jūros. Minėtoji „milžiniška dykuma", t. y. negyvenama teritorija, galėjo atsirasti išsikrausčius rytų germanų gentims.

Kad kalbamose srityse slavai ir germanai gyveno kartu, rodytų slavų perimti germaniški genčių vardai, pvz., *Rugii* : *Rujanen, Helveones* : *Heveller, Silingi* : *Slezi*.[322]

Labai galimas daiktas, kad Jordanui VI a. viduryje gentivardžiai *Venethae, Uenethi* ir *Sclaveni* „slavai" iš dalies jau buvo sinonimai. Vadinasi, venetų vardu vadinami slavai, ir tai būtų pirmasis slavų vardo paminėjimas istoriniuose šaltiniuose. Tiesa, savo veikale *De origine actibusque getarum* (III 34-35) Jordanas rašė, kad vakaruose bei pietuose slavų gyvenvietės siekiančios Dnestrą *(ad Danastrum)*, šiaurėje jos nusidriekiančios ligi Vyslos. Tačiau jis užsiminė ir apie tai, kad venetai *(Venethae, Uenethi)* vadinami d a u g i a u s i a *(principaliter)* slavais *(Sclaveni)* ir piečiau – tarp Dnepro ir Dnestro – antais *(Antes)*: *ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetharum natio populiosa consedit. Quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutentur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur* [323] „nuo upės Vyslos ištakų neaprėpiamuose plotuose yra įsikūrusi gausinga venetų kiltis. Nors jie dabar turi įvairius vardus pagal gimines bei vietoves, vis dėto daugiausia yra vadinami slavais ir antais". Pridėdamas *d a u g i a u s i a (principaliter)*, Jordanas, matyt, norėjo pasakyti, kad venetų vardu ne vien slavai buvo vadinami.

[318] Struwe K. W. Die Ethnogenese der Slawen aus der Sicht der Vor- und Frügeschichte. – *Ethnogenese europäischer Völker*, 318.

[319] Popowska-Taborska H. *Wczesne dzieje słowian w świetle ich języka*, Warszawa, 1993, 54.

[320] Łowmiański H. *Początki Polski*, I, 169-174; Popowska-Taborska H. *Wczesne dzieje słowian w świetle ich języka*, 54-55.

[321] Jankuhn H. Germanen und Slawen. – *Berichte über den II. Internationalen Kongreß für slawische Archäologie Berlin 24.-28. August 1970*, I, Berlin, 1970, 66.

[322] Ibid., 67.

[323] *Jordanis Romana et Getica* recensuit Theodorus Mommsen [*Monumenta Germaniae Historica* auctorum antiquissimorum tomi V pars prior], Berolini, MDCCCLXXXII [= 1882], 62-63.

Kyla klausimas, kas dar, be slavų, tuomet galėjo būti vadinami venetų vardu.

Manoma, kad slavų kalbinė bendrystė, vadinamoji slavų prokalbė, suiro palyginti vėlai, ir VI a. (po Kr.) jau buvo išsiskyrusios ne trys gentys ar – veikiau – genčių junginiai, *Venethi, Sclaveni et Antes*, kaip liudijo Jordanas, bet, matyt, gerokai daugiau. Tik slavai ir antai tikriausiai buvo geriau pažįstami VI a. graikų ir romėnų autoriams. Bet bendras ir greičiausiai senesnis slavų pavadinimas, matyt, buvo *Venethi*, nes slavams vadinti Šiaurės Europoje jį vartojo slavų kaimynai germanai ir Baltijos finai. O ir Jordano pasakyta, kad „daugiausia yra vadinami slavais ir antais" *(principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur)* (bet ne venetais !). Bet iš pradžių vis dėlto, matyt, venetais buvo vadinama tik viena kuri gentis ar genčių grupė, gyvenusi pietinėje Baltijos jūros pusėje, tik vėliau šis vardas germanų buvo apibendrintas visiems slavams.[324]

Atsakyti į klausimą, kuri gentis ar kiltis tai buvo, reikėtų pradėti nuo venetų etnonimo. Kaip įtikinamai yra pabrėžęs M. Vasmeris, *Venethi, Venedi,* Οὐενέδαι – labai senas indoeuropiečių gentivardis (ein uralten idg. Stammesname).[325] To kaip tik ir nereikėtų pamiršti mėginant atskleisti kalbamojo etnonimo ištakas.

Tacitas savo *Germania* (*caput* 46) vartojo *Venethi,* gen. plur. *Venethorumque*. Plinijaus *Naturalis Historia* (IV 97) paliudyta venetų vardo forma *Venedi*: *Quidam haec habitari ad Vistlam usque fluvium a Sarmatis, Venedis [...]*. Ptolemajo *Geografijoje* (III 5, 7-8) randame Οὐενέδαι, acc. plur. Οὐενέδας. Tai venetai, gyvenę prie Baltijos jūros, Vyslos žemupyje. Iš čia radosi ir tokie geografiniai pavadinimai kaip „Venetų įlanka" (Οὐενεδικὸς κόλπος) ir „Venetų kalnai" (τὰ Ουενεδικὰ ὄρη), kurie, be jokios abejonės, yra pasidaryti iš venetų etnonimo. Tačiau reikia pabrėžti, kad Baltijos venetai toli gražu nebuvo vienintelė tokio vardo gentis. Homero *Iliadoje (*B 852) VIII ar VII a. pr. Kr. užsimenama apie Ἐνετοί Paflagonijoje, Mažojoje Azijoje. Venetus buvus prie Adrijos mini graikų istorikai Herodotas V a. pr. Kr. (Ἐνετοί) ir Polybijas II a. pr. Kr. (Οὐένετοι). Kad venetai (*Venet[h]i*) gyveno Balkanų vakaruose, prie Adrijos jūros, davė vardą Venecijos miestui ir siekė Rytų Alpes, liudija lotynų šaltiniai ir patvirtina Bodeno ežero pavadinimas *lacus Venetus*. Negana to, I a. pr. Kr. venetų būta Galijoje prie Atlanto vandenyno, Aremorikos provincijoje, – juos aprašė Cezaris savo aštuonių knygų veikale *De Bello Gallico*. Galijos venetų vardo pėdsakas yra Prancūzijos provincijos Atlanto pakrantėje, į pietus nuo Loaros žiočių, pavadinimas *Vendée,* taip pat Bretanės miesto vardas *Vannes*. Šis vardas tebėra gyvas keltų lingvokultūroje ir šiandien – tai bretonų *Gwenet,* valų *Gwynedd,* reiškiantys „Šiaurės Valija".

[324] Wenskus R. *Stammesbildung und Verfassung*. Das Werden der frühmittelalterlichen Gentes, Köln-Graz, 1961, 33.

[325] Vasmer M. Beiträge zur alten Geographie der Gebiete zwischen Elbe und Weichsel. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* V, 1929, 361.

Kaip matome, buvo žinomi du venetų vardo variantai – su priebalsiais *-d-* ir *-t-*. Manoma, kad istoriškai senesnė forma yra *Venet[h]i,* o gretiminės formos su *-d- Venedi,* Οὐενέδαι atsirado dėl germanų kalbų įtakos: s. vok. aukšt. *Winida,* s. angl. *Winedas* (var.

Weonodas), s. isl. *Vindar* „vendai (slavai)“ kildinami iš germ. **Winiða-* < **Weneþa-* (< ide. **u̯eneto-*), o skardžiojo priebalsio *d*/*ð* atsiradimas aiškinamas Vernerio dėsnio veikimu (ide. *t* virto *þ* ir prieš kirtį suskardėjo) ir germanų kalboms būdinga gramatine priebalsių kaita (*ð*/*þ* < ide. *t*). Germanai su venetų vardu, kaip manoma, turėjo susipažinti prieš germaniškąją priebalsių perkaitą (*Lautverschiebung*'ą) maždaug I tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje arba jai dar nepasibaigus ir todėl šį pavadinimą traktavo pagal savo kalbos dėsnius, tarp jų ir pagal vadinamąją „gramatinę priebalsių kaitą“: intervokalinėje pozicijoje spirantas *-þ-* (< ide. *-t-*) prieš kirtį suskardėjo ir išvirto *-ð-* >*-d-*.[326]

Naujesniuose tyrinėjimuose pabrėžiamas nuostabus šio etnonimo paplitimo faktas nuo Homero laikų Mažosios Azijos per Balkanus, Aukštutinę Italiją, Galiją iki Baltijos jūros Gdansko įlankos ir daroma išvada, kad šis etnonimas veikiausiai atsiradęs prieš atskirų ide. kalbų grupių susidarymą. Tad maža pasakyti, kad visų Europos venetų vardas yra tas pats – ta pati yra jo fonetinė forma ir funkcija! Jeigu taip, tai, istoriškai traktuojant, Baltijos venetų, matyt, negalima atskirti nuo Atlanto – pakrantės ir salų – venetų, kurie, suprantama, buvo keltų giminės, taip pat nuo Adrijos venetų, kurių etninis priklausymas nėra pakankamai paaiškėjęs – vieni teigia juos buvus italikus, kiti – Balkanų paleogentį, ilyrų giminaičius.[327] Tad kas tada buvo Baltijos venetai?

Bet prieš pereinant prie šios sunkios problemos sprendimo, verta prisiminti sociologų pareikštą nuomonę, kad klajojantys venetai, kuriuos tyrė H. Krahe, buvę transetninis elementas, kilęs iš klajojančių giminių (von wandernden Gentes oder Sippen) ir plačiai pasklidęs įsitaisydamas, įsikurdamas poliniuose pastatuose (Gdansko įlanka, Venecija, Bretanė), o idiotikonas **u̯enetos* „mylimasis“ rodantis buvus ne etnikoną, bet giminės, šeimynos arba jų kelių susivienijimo pavadinimą (Gentilname).[328] Turimi istorinių šaltinių duomenys ir istorinės lyginamosios indoeuropiečių kalbotyros išvados dėl venetų etninio priklausymo neleidžia taip siaurai venetų problemos traktuoti.

[326] Krahe H. *Sprache und Vorzeit,* 44; Schwarz E. *Germanische Stammeskunde,* 33; Much R. *Die Germania des Tacitus.* Dritte, beträchtlich erweiterte Auflage, 1967, 524-525; Wenskus R. *Stammesbildung und Verfassung,* 228.

[327] Steche H. *Altgermanien im Erdkundebuch des Claudius Ptolemäus,* 118-124; Tymieniecki K. Wenetowie. Nazwa i rzeczywistość historyczna. – *Slavia Antiqua,* I, 1948, 248-259; Krahe H. Das Venetische. – *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften,* Philologisch-historische Klasse, 3, 1950, 12; Idem. *Die Sprache der Illyrer,* I. 10; Untermann J. Die venetische Sprache (seit 1950). – *Kratylos,* Jg. 6, H. 1, Wiesbaden, 1961, 1-15; Devoto G. *Origini indoeuropee,* Firenze, 1962, 316-317; Milewski T. *Z zagadnień językoznawstwa ogólnego i historycznego,* 267-271; Labuda G. Wenedowie. – *Słownik starożytności słowiańskich,* VI, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977, 373-378; Витчак К. Т. О первоначальных венетах. – *Этимология 1986–1987,* Москва, 1989, 107-113.

[328] Mühlmann W. Ethnogonie und Ethnogenese. Theoretisch-ethnologische und ideologiekritische Studie. – *Studien zur Ethnogenese,* Opladen, 1985, 16.

Indoeuropeistikoje ir proistorės moksle įprasta manyti, kad Baltijos jūros pakrantėje, prie Vyslos, gyventa Adrijos, arba ilyriškųjų, venetų. Nuomonė, kad pasiekusi pietrytinę Baltijos pakrantę ir čia apsigyvenusi buvo Adrijos venetų šaka, grindžiama hidronimų paralelėmis pietryčių Baltijoje ir istorinėje ilyrų teritorijoje Balkanuose.[329] Italokeltiškieji venetai iš Adrijos jūros regiono į Baltijos pakrantę prie Vyslos atsikėlę prieš naujosios eros pradžią, nes I a. romėnų rašytojai Plinijus ir Tacitas jau žinojo juos gyvenus Pavyslyje.[330]

L. Kilianas Lužicos archeologinę kultūrą skyrė ilyrams.[331] H. Krahe taip pat ją laikė ilyrų palikimu.[332] Halštato archeologinė kultūra Dunojaus slėnyje, dabartinių Vakarų Vengrijos ir Austrijos teritorijoje, apie 900–400 m. pr. Kr., kaip manoma, taip pat buvusi ilyrų-venetų. Teigiama, kad II tūkstantmečio pr. Kr. viduryje Žemutinė Saksonija (Niedersachsen) germanų dar nebuvo gyvenama. Kalbėta čia vis dėlto indoeuropiečių kalba, germanų bei keltų kalbų giminaite, kuria esą galima laikyti ilyrų arba venetų kalbas, juoba kad Vezerio baseine, kaip manoma, randama venetiškos kilmės vardų.[333] T. Sulimirskio nuomone,[334] Žemutinė Saksonija (dabartinė Olandija, dalis Belgijos ir Šiaurės vakarų Vokietija) buvusi venetų protėvynė, iš kur jie tarp 1400 ir 1200 m. pr. Kr. migravę į vakarus (Bretanę), pietryčius (Adrijos pajūrio venetai ir Mažosios Azijos enetai), gerokai vėliau (apie 900–800 m. pr. Kr.) jie užkariavę Pamarį (Pommern) ir atsidūrę Vyslos žemupyje. Nuomonę, kad Baltijos jūros pakrantėje, prie Vyslos, gyventa atsikėlusių Adrijos, arba ilyriškųjų, venetų, arba kad Žemutinė Saksonija ir pan. buvo gyvenama ilyrų, dabar galima drąsiai atmesti kaip sukritikuotos panilyrizmo hipotezės apraišką.

Kita vertus, daugelio tyrinėtojų laikoma, kad visi minėti venetai iš kilmės yra vienos ir tos pačios senosios indoeuropiečių kilties – kalba bei kultūra artimai giminingų genčių grupės – ātplaišos, nes, girdi, priešingu atveju esą sunku suvokti ir paaiškinti vardo tapatumą. Nuomonė, kad Baltijos venetai galį būti nediferencijuotų vakarų indoeuropiečių liekana, tikrai pareikšta. Žymus lenkų istorikas H. Łowmiańskis teigė, kad Ptolemajo paminėti venetai prie Venedų (Gdansko) įlankos buvusi atskira nedidelė senoji Europos gentinė grupė, nes Ptolemajas juos apgyvendinęs siaurame kampe tarp Baltijos jūros ir

[329] Krahe H. Illyrica. V. Baltisch und Illyrisch. – *Indogermanische Forschungen*, 49, 1931, 271-273; Idem. *Sprache und Vorzeit*, 108-114; Idem. Baltico-Illyrica. – *Festschrift für Max Vasmer zum 70 Geburtstag am 28. Februar 1956*, 245-251; Топоров В. Н. Несколько иллирийско-балтийских параллелей из области топономастики. – *Проблемы индоевропейского языкознания*, 52-58.

[330] Milewski T. Nazwy z obszaru Polski podejrzane o pochodzenie wenetyjskie lub iliryjskie. – *Slavia Antiqua*, XI, 1964, 58.

[331] Kilian L. Zur Rasse und Herkunft der Slawen. – *Alt-Preußen*, 4. Jg., H. 2, 1939, 43 (su žemėlapiu).

[332] Krahe H. *Sprache und Vorzeit*, 111.

[333] Hachmann R., Kossak G., Kuhn H. *Völker zwischen Germanen und Kelten*, Neumünster, 1962.

[334] Sulimirski T. Die Veneti-Venedae und deren Verhältnis zu den Slawen. – *Berichte über den II. Internationalen Kongreß für slawische Archäologie*, II, 381-386.

Vyslos, kur viduramžiais gyvenę prūsai.[335] Tie nediferencijuoti vakarų indoeuropiečiai – tai vėlesnių keltų, Adrijos, arba ilyriškųjų, venetų ir italikų protėviai, iš kurių išriedėję ir Baltijos venetai.[336] Bet E. Schwarzas pagrįstai pabrėžė, kad klausimas, ar paminėjimas prie Vyslos venetų yra venetų indoeuropiečių atminimas, liekąs atviras (Ob es eine Erinnerung an die indogermanischen Veneter ist, steht dahin), ir kad tiek tegalima pasakyti, jog tėvynėje pasilikusių venetų liekanos įsiliejo į jų krašte apsigyvenusius vakarų slavus.[337] Šis autorius pastebėjo ir tai, kad Ptolemajas apgyvendino venetus palei Baltijos jūrą į šiaurę nuo gotų, galindų bei sudinų ir dar nurodė Venetų kalnus kaip pietinę, o Venetų įlanką kaip šiaurinę jų krašto ribą – visa tai niekaip nesiderino su jo meto slavais, kurie iš savo pirmykščių gyvenviečių Dnepro baseine ir Volynijoje jau buvo pasistūmę ligi Vyslos.[338]

Vidurio Europa maždaug III tūkstantmečio pabaigoje – II tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje, kaip jau minėta (žr. p. 346-347), buvo gyvenama indoeuropiečių, keltų, italikų, germanų, venetų ir baltų protėvių. Šiuos indoeuropiečius galime pavadinti **teutā* bendrijos vardu, nes to žodžio tęsinį turi arba turėjo visos čia paminėtos kalbos. Toliau rutuliojantis ir skylant šiai bendrijai, pagal vyraujančią nuomonę, susidarė vėlesnės indoeuropiečių grupės – keltai, italikai, germanai, baltai ir venetai. Augant gyventojų skaičiui, taip pat iš reikalo ieškoti tinkamesnių gyvenimo sąlygų jos migruoja. Kaip keltai iš Vidurio Europos atsiduria Britų salose, Pirėnų pusiasalyje ir Mažojoje Azijoje (pvz., Naujajame Testamente minimi galatai buvo keltai), taip ir venetai, antikos autorių liudijimu, gyvenę ne tik Mažojoje Azijoje, Paflagonijoje, bet ir prie Adrijos jūros, Atlanto vandenyno ir Vyslos žemupyje.

Bet ar migracija galima viską paaiškinti? Nevertėtų iš akių išleisti tos aplinkybės, kad venetų vardu besivadinančios gentys paliudytos indoeuropiečių arealo periferijoje. Naujesnėje germanistinėje literatūroje laikoma ginčytinu dalyku ir tai, ar tie venetai, kurių kalba tarp VI ir I amžių pr. Kr. yra fiksuota epichorinių įrašų rytinėje Šiaurės Italijos pusėje, turėjo ką nors bendra su Vyslos žemupio venetais.[339] Mat anksčiau buvo teigiama, kad Tacitas ir Ptolemajas, rašydami apie venetus prie Baltijos, greičiausiai galvoje turėję žalvario amžiaus etnoso liekaną – t. y. protėvynėje į šiaurę nuo Alpių pasilikusio gyventi etnoso, kuris paskutinis iš trijų – italikų, ilyrų ir venetų – ėmęs keliauti pietų pusėn už Alpių. Šiai hipotezei kalbotyros aspektu dabar prikišama tai, kad venetų ir germanų kalbų bendrybių yra stebėtinai nedaug ir todėl bendravimas tarp šių kalbų vartotojų negalėjo būti intensyvus, nors, kaip atrodytų iš kalbamos hipotezės, venetai iš minėtų trijų etnosų privalėjo

[335] Łowmiański H. *Początki Polski* (Z dziejów słowian w I tysiącleciu n. e.), I, Warszawa, 1963, 169-174; Idem. Zagadnienie słowiańskich i bałtyckich nazw plemiennych w Sarmacji Europejskiej Ptolemeusza. – *Acta Baltico-Slavica*, I, 1964, 45.

[336] Powierski J. Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich. – *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 2 (88), Olsztyn, 1965, 156-166.

[337] Schwarz E. *Germanische Stammeskunde*, 225-226.

[338] Ibid., 225.

[339] Much R. *Die Germania des Tacitus*. Dritte, beträchtlich erweiterte Auflage, 525.

turėti daugiausia sąlyčio su germanais.[340] Dabar venetai griežtai skiriami nuo ilyrų, ir etnonimas *Venet(h)i* nebelaikomas bendruoju, kuopiniu Lužicos kultūros atstovų pavadinimu.[341]

Svarbių galimo venetų etninio identiteto ir jų vardo prasmės bruožų atskleidė vokiečių tyrinėtojai. Antai pareikšta nuomonė, kad venetų etnonimas buvo kuopinis, kolektyvinis pavadinimas, kuriuo greta venetų Tacito laikais buvo suprantami ir baltai:[342] „Es wird sich [...] um eine Sammelbezeichnung handeln, unter der sich neben den Venetern zu Tacitus' Zeit auch Balten verstanden".[343] Panašiai, pvz., vardu **Walhōz* germanų buvo vadinami ne tik keltai, bet ir romanų tautos (plg. per slavų kalbas atėjusį liet. *valãkai* „Italijos, Valakijos gyventojai" [LKŽ XVII 1014]).[344] Turėdamas galvoje Henriko Latvio kronikoje paminėtus vendus, jau R. Hennigas spėjo, kad venetų vardas apėmė ir baltų tautas.[345] R. Wenskus pabrėžė, kad negalima žinoti, ar venetų vardo reikšmę išplėtė germanai, ar čia pasireiškė protovenetiškos kilmės vietinė tradicija (ob einheimische Tradition urvenetischer Herkunft vorliegt).[346] Galima pritarti R. Wenskaus teiginiui, kad nėra pakankamai aišku, kas antikos šaltiniuose po šiuo pavadinimu slypi.[347] Kaip pažymėjo R. Wenskus, seniausios žinios apie Vyslos–Oderio arealą yra Ptolemajo. Dalis jo žinių apie šio regiono vietoves ir tautas tikriausiai siekia laiką, kada germanų genties vandalų čia dar nebuvo. Priešingu atveju būtų neįmanoma paaiškinti vieningą negermanišką (centro europietišką, iš dalies dakišką) vietovardžių į pietus nuo Netze upės pobūdį. Todėl, R. Wenskaus nuomone, turime pripažinti svarbiausioje magistralėje, gintaro kelyje, keletą šimtmečių egzistavus ir išlikus reliktinį gyventojų sluoksnį.[348] Ptolemajo forma Οὐενέδαι turi germaniškąją priebalsių perkaitą, tad šis vardas, kaip ir visa informacija apie venetus, Ptolemajo buvo gauta iš autoritetingų germanų žmonių, ir šis vardas tikriausiai žymėjo ne vien venetus, bet taip pat jau baltų gentis (Der Name bezeichnete vielleicht nicht mehr Veneter allein, sonder auch schon baltische Stämme).[349] Tacitas savo *Germanijoje* (*caput* 45) vietoj venetų vartojo aisčių vardą, kurį į Vyslos žemupį iš Skandinavijos galbūt atnešė gotai ir kuris buvo skandinaviškas baltiškosios rytų pakrantės pavadinimas, išstūmęs baltams ir slavams perkeltą venedų vardą, nes šis jau buvo priklijuotas slavams, nors slavai vendais ar vindais niekad nesivadino.[350] Iš pradžių šiaurės pusėje venetų vardas galėjo žymėti kurią nors Rytų Pabaltijo senąją Europos gentį (einen alteuropäischen Stamm). Venetų vardas buvo perkeltas rytuose gyvenusioms gentims vadinti maždaug II a. pr. Kr., kai šiaurės (rytų) germanų gentys įsiveržė į vėlesnės Rytų Vokietijos ir Lenkijos teritoriją,

[340] Ibid., 526.
[341] Ibid., 525.
[342] Krahe H. *Sprache und Vorzeit*, 44; Wenskus R. *Stammesbildung und Verfassung*, 228-229.
[343] Jankuhn H. – Much R. *Die Germania des Tacitus*. Dritte, beträchtlich erweiterte Auflage, 524-525.
[344] Okulicz J. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e.*, 347.
[345] Hennig R. – *Westdeutsche Zeitschrift*, 8, 1898, 6.
[346] Wenskus R. *Stammesbildung und Verfassung*, 229 (išn. 587).
[347] Ibid., 229.
[348] Ibid., 229-230.
[349] Ibid., 232 (išn. 598).
[350] Ibid., 233.

bet negalima nustatyti šio perkėlimo motyvo.[351] R. Wenskaus nuomone, Ptolemajo informacija apie etninius santykius Vyslos žemupio regione atspindi jų padėtį II a. pr.Kr.[352]

Jau Th. Steche nurodė, kad Vakarų Mozūrai, Varmija, taip pat ta sritis, kuri vokiškai vadinama *Oberland*, – t. y. teritorija nuo Dancigo ir Varmijos į rytus tarp Vyslos upės ir Pasargės aukštupio, – vadinasi, baltų genčių teritorija, buvusi gyvenama venetų.[353]

Dėmesio verti vokiečių mokslininkų teiginiai, kad, pirma, venetų vardas, be kitų, apėmė ir baltų gentis, nepaisant to, kad lieka neaišku, ar venetų vardo reikšmę išplėtė germanai, ar čia pasireiškė protovenetiškos kilmės vietinė tradicija; antra, turime pripažinti svarbiausioje magistralėje, gintaro kelyje, keletą šimtmečių egzistavus ir išlikus reliktinį gyventojų sluoksnį ir, trečia, pradžioje šiaurės pusėje venetų vardas (turimi galvoje Henriko Latvio metraščio vendai) galėjo žymėti kurią nors Rytų Pabaltijo senąją Europos gentį.

Pasirėmus šiais vokiečių mokslininkų teiginiais, pirmiausia tuo, kad venetų vardas, be kitų, apėmė ir baltų gentis ir kad pradžioje tuo vardu galėjo vadintis kuri nors Rytų Pabaltijyje gyvenusi senoji Europos gentis, ir kiek šiuos teiginius patikslinus, galima žengti paskutinį, lemiamą žingsnį ir prieiti prie išvados, kad Baltijos venetai Vyslos baseine buvo niekas kitas kaip reliktinė baltų tipo gentis ar genčių grupė. Reikia pasakyti, kad tai jau yra padaryta, ir tai anksčiau atliko rusų kalbininkas D. Bubrichas, o mūsų laikais lenkų lingvistas K. Witczakas, naujai ir savitai pažiūrėję į venetų etninio priklausymo ir paties vardo atsiradimo problemą.

Antikos autoriai, minėdami venetus prie Baltijos jūros, kaip pažymėjo jau D. Bubrichas, jokiu būdu negalėjo galvoje turėti slavų, nes šie prie Baltijos priėjo daug vėliau. O baltų gentis priskirti prie venetų germanai turėjo pakankamą pagrindą – baltai juk turėjo savivardį *Vent-*. D. Bubricho nuomone, istorinių šaltinių vardų *Veneda-* (vėliau *Vinida-*), t. y. *venetai*, ir baltų *Vent-* tapatinimas, fonetiškai žiūrint, turįs tą sunkumą, kad tarp *n* ir *d* (< *t*) pasirodo balsis. Tačiau ide. prokalbėje būta būdingos šaknies balsių kaitos, kur trumpieji balsiai kaitaliojosi su redukuotaisiais balsiais arba su nuliu ne tik pradiniame, bet ir paskesniuose, pvz., antrajame, skiemenyse (**Ven^{e}t-* > **Venit-* arba **Vent-*).[354]

[351] Ibid., 233.

[352] Ibid., 233.

[353] Steche Th. *Altgermanien im Erdkundebuch des Claudius Ptolemäus*, 118-119.

[354] Бубрих Д. В. О названии *АНТЫ* и связанных с ним названиях. – *Известия Академии Наук СССР.* Отделение литературы и языка, том V, выпуск 6, Москва, 1946, 478-483.

[355] Thomsen V. *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog*, Kbenhavn, 1890.

Kad teisingai atsakytume į klausimą, kokia istorija slypi po visais šiais etnonimais, toliau dėstė D. Bubrichas, būtina suvokti jau V. Thomseno nustatyto fakto,[355] jog šimtmečiais prieš pat Kristaus erą Pabaltijo finų kalbos buvo smarkiai paveiktos baltų kalbų, reikšmę. Didžiulė baltų kalbų įtaka Baltijos finų kalboms, pirmiausia suomių kalbai, reiškėsi dar prieš germanų ir kur kas vėlesnę slavų kalbų įtaką (daug vėlesniais laikais rusų kalba smarkiai yra paveikusi karelų ir vepsų kalbas). Šitokį D. Bubricho teiginį patvirtina tai, kad

Baltijos finų kalbose mūsų laikais tyrinėtojai randa nemažai (arti 400 žodžių) baltiškos kilmės skolinių,[356] kurie, sprendžiant iš fonetinių pakitimų, į finų kalbas turėjo patekti ypač anksti – dar prieš *ti* virtimą *si*, priebalsių *š* ir *ž* pasikeitimą į *h* ir pan. Baltijos finų kalbų baltizmai yra iš žemdirbystės, daržininkystės, gyvulininkystės, namų statybos, aprangos, valgymo ir gėrimo, giminystės santykių, žodinės kūrybos, religijos ir kt. sričių. Beje, nemaža dalis Baltijos finų etnonimų taip pat yra susidariusi iš bendrinių baltų kalbų daiktavardžių.

Su mitologija ir religija susiję tokie skoliniai kaip, pvz., suom. *taivas*, est. *taevas* „dangus", lybių kalbos atitikmuo reiškia „audra, vėtra; blogas oras, dargana" (< balt. **deivas*, plg. liet. *diẽvas*, lat. *dìevs*, pr. *deiw[a]s, deywis*) su antriniu dvibalsiu *ai* finų kalbose[357] kaip, pvz., suom. *aika* „laikas" : liet. *eigà* „eisena, ėjimas; vyksmas, procesas...";[358] est. *sain* „siena" (pietinės tarmės), *sein* „t. p." (šiaurinės tarmės) : liet. *síena*; suom. *perkele*, gen. sing. *perkeleen* „velnias", est. *pergel, põrgel* „velnias; pragaras" iš baltų **perkel-* arba su priesagos substitucija iš baltų **perkūn-* (plg. liet. *perkūnas*, lat. *pẽrkūns, pẽrkuons*, pr. *percunis*). Greičiausiai baltizmai yra ir *kouko* „šmėkla; lokys, vilkas; plėšrusis žvėris; utėlė; aukšto ūgio žmogus" bei *kurko, kurki* „pikta dvasia, velnias" (plg. liet. *kaũkas* „turtus nešanti namų dvasia, aitvaras; velnias...", pr. *curcho* „metų derlių saugantis dievas", liet. *kùrkėti [-ėja/-i, -ėjo]* „skurdžiai, nevešliai augti"), nors dėl jų kiek abejojama. Iš intelektualinės sferos žodžių stebina baltiškos kilmės tūkstančio pavadinimo buvimas suomių ir estų kalbose: suom. *tuhat*, gen. sing. *tuhannen* (< **tuhant-*), est. *tuhat*, gen. sing. *tuhande* (< balt. **tū[k]štant-*), plg. liet. *tū́kstantis*, senųjų raštų *tūkštantis*, lat. *tũkstuotis*, dial. *tũkstaĩts*[2] (pastarasis iš kuršių kalbos).

Jūrą žymintis žodis suom. *meri*, gen. sing. *meren*, est. *meri*, gen. sing. *mere* ir kelio pavadinimas suom. *keli* „gatvė; rogių kelias" taip pat gauti iš baltų kalbų, plg. liet. *mãrios*, pr. *mary* ir liet. *kẽlias*, lat. *ceļš* (< balt. **kelia-*).

Baltiškos kilmės yra ir žuvų pavadinimų, kaip antai: suom. *ankerias*, dial. *angerjas, anger, änger*, est. *angerjas* „ungurys", plg. liet. *ungurỹs*, pr. *angurgis*; est. *eherus, iherüs* „upėtakis", plg. liet. *ešerỹs*, lat. *asaris, aseris*; šiaurės samių *luossâ*, suom. *lohi* (gen. sing. *lohen*), est. *lõhi* (gen. sing. *lõhe*), plg. liet. *lãšis* (ir *lašìs*), *lašišà* (< ide. **loḱs-iḱ-*), pr. *lasasso* (paliudyta *lalasso*), oset. *læsæg* „upėtakis" (< ide. **loḱs-oḱ-*) iš balt. **loši-* < ide. **loḱsi-*, plg. toch. B *laks, läkṣi-* „žuvis"; lyb. *vägal* „vėgėlė", plg. liet. *vėgėlẽ*, lat. *vẽdzele*.

Nemažai baltiškos kilmės skolinių yra susiję su žemės ūkiu bei gyvulininkyste. Antai suom. *karsina* „aptvaras naminiams gyvuliams, gardas, apluokas, tvartas ir t. t." (su *-si-* iš *-ti* arba *-di-*) atitinka liet. *gardinỹs* (gen. sing. *gařdinio*) „atitverta tvarto dalis; aptvaras lauke ar ganykloje gyvuliams" (< balt. **gardiņa-*), kuris yra *gařdas* „t. p." vedinys; su liet. *dař-*

[356] Vaba L. Die baltischen Sonderentlehnungen in den ostseefinnischen Sprachen. – *Itämerensuomalaiset kielikontaktit Läänemeresoome keelekontaktid*, Helsinki, 1990, 125-139.

[357] Senn A. Zu litauisch *diẽvas* ‚Gott' und finnisch *taivas* ‚Himmel'. – *Die Sprache*, I, 1949, 1-10 (ypač p. 5-6).

[358] Liukkonen K. *Baltisches im Finnischen*, Helsinki, 1999, 18-20.

žas sutampa suom. *tarha* „aptverta vieta gyvuliams; drignė, ratas apie mėnulį ar saulę“. Iš baltų (plg. lat. *luksts* „klampi, šlapia žema vieta“, liet. *pẽlūs* „pelai“, *sémenys, vagà* ir *vìlna*) gauti ir Pabaltijo finų žodžiai *luhta* „pakrantės pieva, lanka, apsemiama vandens“, *pelu* „kraikas, pelai, kapojai“, *siemen* „sėkla“, *vako* „vaga“ ir *villa* „vilna“.[359]

Skolintasi ir būdvardžių, pvz., spalvų žodžiai suom. *haljakka* „šviesus, vaiskus“, *harmaa* „pilkas“ ir *kelta* „geltonas“, plg. liet. *žãlias, šařmas* „apsitraukęs šarma; pilkšvas, širmas“, *gel̀tas* „gelsvas, geltonas“; kulinariniai terminai kaip suomių būdvardis *rieska* „šviežias, be raugalo, saldus“, plg. *préskas* „švelnaus skonio, nerūgštus, nesūrus; neraugintas, saldus“, ir daiktavardis suom. *puuro,* est. *pudr* „ruginė košė; kruopos, grucė“, plg. liet. *putrà.* Estų kalbininko P. Ariste'ės nuomone, esama daugiau pagrindo vot. *sūra* „sūris“ laikyti baltizmu negu slavizmu, kaip buvo anksčiau manoma, nes lietuvių kalba turi žodžių, kurie fonetiškai ir semantiškai yra artimesni šiam votų kalbos žodžiui, plg. liet. *sū̃ras* „pasūdytas (ppr. per daug)“, *sū̃ris* „pieno produktas iš varškės“.[360]

Pastaruoju metu konstatuota grupė skolinių, susijusių su vedybomis ir jų atributika. Be iš seniau žinomų *morsian* „sužadėtinė; nuotaka, jaunoji“ (: liet. *martì,* lat. *mãrša* „brolienė, brolio žmona; marti“, pr. *mārtin* „marti“,), *nuode* „svainis, dieveris“ (: lat. *znuõts* „žentas“), šios rūšies baltizmais yra laikomi suom. *hää̈t* „vestuvės“ (< fin. **šaa* < balt. **žangā*), plg. liet. *žánga* „žengimas“; *lanko* „žmonos brolis, vyro brolis; sesers vyras; giminaitis...“, plg. liet. *núolanka* „vyro tėvai, broliai ar seserys, kuriems reikia nusilenkti, įtikti“; *lapsi* „vaikas“ (< fin. **lapes* < balt. **lāpis*), plg. liet. *lopšnà žmona* „nėščia...“ (Kvėdarna [LKŽ VII 655]); *sulhanen* „sužadėtinis; jaunikis, jaunasis“, kurio giminaičiai estų ir lybių kalbose reiškia „tarnas“, plg. lat. *sulaîn̄is* „tarnas“, ir *vakahainen* „mažas vaikas“, plg. liet. *vaĩkas.*[361]

D. Bubricho nuomone, didžiulė baltų kalbų įtaka Baltijos finų kalboms buvusi galima todėl, kad baltų protėvai anuomet buvę ne tik šiaip sau pietiniai finų kaimynai, bet didžiojo kultūros kelio Baltijos atkarpos šeimininkai, kelio, ėjusio nuo Juodosios jūros aukštyn Dnestro upe arba (nuo Olvijos) Pietiniu Bugu, rytiniais Vyslos, Sano ir Vakarų Bugo intakais, galiausiai pačia Vysla į Baltijos jūrą. Tai buvęs kelias, kuriuo į pietus leidęsis gintaras, į šiaurę kilusi kultūra. Reikšmės šis kelias netekęs tik tada, kai prasidėjęs kelias „iš variagų į graikus“. Būtent šioje magistralėje nuo seniausių laikų ir dominavęs *Vent-/Vont-* pavadinimas, kurio archajiškumą patvirtinanti balsių kaita *e* : *o*. Šis pavadinimas anksti, dar prieš germaniškąją priebalsių perkaitą, patekęs į germanų akiratį, juo germanai vadinę baltoslavus. Šioje didžiulėje vandens magistralėje ir atsi-

[359] Suhonen S. Die baltischen Lehnwörter der finnisch-ugrischen Sprachen. – *The Uralic Languages,* 596-615; Vaba L. Die baltischen Sonderentlehnungen in den ostseefinnischen Sprachen. – *Itämerensuomalaiset kielikontaktit Läänemeresoome keelekontaktid*, 125-139; Sabaliauskas A. Baltų ir Pabaltijo suomių kalbų santykiai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* VI, 1963, 109-135.

[360] Cituojama pagal: Suhonen S. Die baltischen Lehnwörter der finnisch-ugrischen Sprachen. – *The Uralic Languages,* 607-608.

[361] Liukkonen K. *Baltisches im Finnischen*, 56, 79, 80, 129, 149.

skleidžianti didžiulė senovinė baltoslavų galia, esmingai paveikusi šiaurinius kaimynus Baltijos finus tiek kalbos, tiek dvasinės bei materialinės kultūros srityse.[362]

Chronologijos nustatymo reikalui atkreipsime dėmesį į vieną itin archajišką indoeuropiečių kalbų šaką. Ide. kalbų pietų anatolų grupė susideda iš dantiraštinės luvių kalbos (rašto paminklai siekia XVII–XIII a. pr. Kr.), hieroglifinės luvių kalbos (rašto paminklai pradedant XVII a. pr. Kr.), lykių kalbos, žinomos iš antikos laikų įrašų (tarp jų lykių-graikų-aramėjų trikalbių tekstelių), pisidų ir kitų mažiau ištirtų kalbų. Ši anatolų kalbų grupė taip pat vadinama vakarų anatolų kalbomis, kadangi anksčiau, dar prieš rašytinę tradiciją, jų vartotojai gyveno toliau į vakarus – Egėjo jūros salose, netgi žemyno Graikijoje, kur, vėliau čia atsikėlus graikams, liko nemažai luvių kalbos substrato elementų. Mums čia svarbu tai, kad keletas izoglosų jungia pietų anatolų kalbas su kitomis ide. kalbomis, tarp jų ir su baltų kalbomis. Viena tokia izoglosa yra ide. palatalinių gomurinių priebalsių *ḱ, ǵ, ǵh* asibiliacija, šias anatolų kalbas smarkiai suartinanti su baltų kalbomis, plg. luv. *zart-, zarza,* luv. hierog. *zarza* „širdis" : liet. *širdìs,* lat. *sirds,* pr. *seyr /sēr/* (< ide. **ḱer[d]-*); luv. *za-/zi-* „šis" : liet. *šì-s,* lat. *ši-s* (< ide. **ḱi-*); luv. hierog. *wiza-* „važiuoti" (< ide. **u̯eǵh-sḱe/o-*) : pr. *kelle-wesze* „ratavežys (Wagenreiber)"[363] (< **kela-vezē,* plg. liet. *vèžti*). Iš čia gana aiškiai matyti, kad ide. palataliniai gomuriniai priebalsiai *ḱ, ǵ, ǵh* buvo asibiliuoti, taigi virto pučiamaisiais ir šnypščiamaisiais priebalsiais, palyginti anksti, dar ide. prokalbės laikais (prieš III tūkstantmetį pr. Kr.). Manoma, kad ankstyvasis finų prokalbės periodas (tarp 1500 ir 1000 metų pr. Kr.) pasibaigė po to, kai prasidėjo kontaktai tarp Baltijos finų ir baltų protėvių. Tik taip galima paaiškinti apie 20 baltiškos kilmės žodžių, patekusių į samių (lapių) kalbą.[364] Todėl čia pateikiama fonetinių procesų (pvz., palatalinių gomurinių priebalsių asibiliacijos) chronologizacija netrukdo baltų ir finų – samių (lapių) kalbų kontaktus datuoti III tūkstantmečio pabaiga ir II tūkstantmečio pr. Kr. pirmaisiais šimtmečiais.

K. Witczakas, kaip minėta, pirmiausia kategoriškai pasisakė prieš teiginį, kad indoeuropiečių etniniame kamiene egzistavo atskiras, ypatingas venetų etnosas – tokio etnoso – atskiro, didžiulio, galingo – nebuvę. Adrijos venetai, Herodoto (*Istorija* IV 9, 2) Ἐνετοὶ οἱ ἐν τῷ Ἀδρίῃ, maždaug dabartinės Venecijos teritorijoje, kalbos atžvilgiu, K. Witczako nuomone, greičiausiai buvę artimi italikams. Balkanuose, Makedonijoje, gyvenę venetai pagal Herodoto (*Istorija* I 196: Ἰλλυριῶν Ἐνετοὶ) etninę klasifikaciją priklausę ilyrams, o venetai Atlanto pakrantėje vartoję keltų tipo idiomą.[365] Pagal paplitusį požiūrį venetų vardu prie Vyslos ir Dnepro figūravę kalbiškai jau išsiskyrę slavai, tuo tarpu prie Ventos Kurše gyvenę venetai, K. Witczako nuomone, atstovavę ne baltams, bet kažkokiam kitam

[362] Бубрих Д. В. О названии *АНТЫ* и связанных с ним названиях. – *Известия Академии Наук СССР.* Отделение литературы и языка, том V, выпуск 6, Москва, 1946, 478-483.

[363] Иванов Вяч. Вс. Балто-южноанатолийские изоглоссы. – *Балто-славянские исследования,* XV, Москва, 2002, 217-218.

[364] Korhonen M. The History of the Lapp Language. – *The Uralic Languages,* 263.

[365] Витчак К. Т. О первоначальных венетах – *Этимология 1986–1987,* 109 ir tolesni.

etnosui.[366] Pastarasis teiginys koreguotinas – Kurše gyvenę venetai galėjo būti baltų gentis (žr. toliau). Kaip matyti, ātskiros venetais vadintos genčių grupės vartojo jų geografinėje aplinkoje funkcionavusias kalbas, ir todėl, Witczako nuomone, tik tezė apie nepriklausomą venetų nomenklatūros išlikimą atskirose ide. kalbų grupėse gali patenkinamai paaiškinti venetais vadintų genčių margumyną, kartu dėl spėjamosios jų migracijos iš protėvynės atmesti iš vieno kelmo išaugusių venetų kalbinės asimiliacijos prielaidą. Krinta į akis tas faktas, kad venetų nomenklatūra išsibarsčiusi vos ne po visą Europą ir pirmiausia etninės indoeuropiečių kolonizacijos periferijoje, kaimynystėje su gyventojais neindoeuropiečiais – Baltijos pajūryje prie Ventos su finų giminėmis, Adrijos pakrantėse su etruskais ir retais (*Raeti*). K. Witczako nuomone, tai patvirtina teiginį apie venetų etnonimo reliktinį pobūdį, jį kaip išimtinį archaizmą, išlaikiusį atminimą apie nuo amžių buvusią indoeuropiečių genčių giminystę. Apskritai paėmus, venetų etnonimas susidarė ide. prokalbėje – kaip ir etnonimas **bhr̥ǵhn̥t-es* (žr. toliau); archeologiškai tai periodas tarp 1500 ir 800 metų pr. Kr., kuomet stabilizavosi Vidurio Europos kultūros arealo kolonizacija (apgyvendinimas).[367]

K. Witczako nuomone, pats venetų etnonimas – t. y. **u̯enHtói* su variantu **u̯enHetói* – išsilaikęs nepriklausomai, kaip senosios indoeuropiečių bendrijos palikimas. Žinoma, taip manyti visai galima, kadangi genčių pavadinimai galėjo būti paveldėti iš ide. prokalbės ir vėliau vartoti kilčių bei tautų, kurios ilgainiui ėmė kalbėti skirtingomis kalbomis, kaip, pvz., vokiečių ir anglų saksai arba slovėnai Balkanuose, Lenkijos teritorijoje Pamaryje (slovincai, arba kašubai) ir Šiaurės Rusijoje prie Ilmenio ežero. Remdamasis šveicarų tyrinėtojo W. Borgeaud mintimi, K. Witczakas rekonstravo ide. prolytę **u̯enh₁tói* nom. plur. tiek Henriko Latvio vendų pavadinimui *Wendi* ir rytų slavų etnonimo s. rus. *vjatiči (вятичи)* XII a. (< **vętitji*) šakniai, tiek germ. **Winðai* bei suom. *Venäjä* (< **Venätái*), kadangi, jo nuomone, šie etnonimai remiasi baltoslaviškąja lytimi **vēntái* nom. plur. (3-ioji akcentinė paradigma). Prolytę **u̯enHtói* reikią laikyti pagrindine, nors ir nesą galima visiškai atmesti to, kad kitose ide. kalbose (pvz., keltų) kalbamasis etnonimas turėjo variantą **u̯enHetói*.[368] Kaip matome, iš tikrųjų čia skiriama šaknis **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti“ (žr. toliau) ir dvi priesagos *-to-* bei *-eto-*, o semantiškai venetų etnonimas interpretuojamas kaip „draugiškieji; susigiminiavusieji ir pan. (scil. žmonės)“.

[366] Ibid., 111.
[367] Ibid., 113.
[368] Ibid., 109.

Visiška ypač archajiško venetų etnonimo pobūdžio ir jo nepriklausomos tradicijos analogija ide. lingvoetninio arealo periferijoje, K. Witczako nuomone, būtų kilmės požiūriu (ide. **bhr̥ǵhn̥t-es*) tolygūs gentivardžiai *Brigantes*, keltų gentis Britanijoje, *Burgundi*, germanų gentis prie Maino, *Brigantii*, gentis Raetijoje, netoli Bodeno ežero.

Apie venetų nomenklatūros nepriklausomą tradiciją galima esą spręsti iš laringalo skirtingo traktavimo: laringalo kritimas, šaknies balsio pailgėjimas ir ide. **u̯enHtói* virtimas **vēntái* nom. plur. su 3-iąja akcentine paradigma baltų bei slavų kalbose; laringalo

vokalizacija (> *e*), analogiška, pvz., procesui ide. **dh₃tos* > venetų *zotos*, ir todėl ide. **ḵenh₁toi* pakitimas į **Venetói* Adrijos venetų areale; laringalo kritimas ir ide. varianto **ḵenHetói* su priesaga *-et-* buvimas keltų lingvokultūroje.

Apibendrindamas K. Witczakas konstatavo: 1) etnonimas **ḵenHtói* susidarė ide. prokalbėje; 2) venetų nomenklatūra yra reliktinio pobūdžio, ji nepriklausomai išsilaikė ide. kalbų arealo periferijoje; 3) atskiras venetų etnosas neegzistavo ir 4) venetų bendrija bei indoeuropiečių komunikacinė bendrija yra tapačios vėlyvuoju pastarosios gyvavimo periodu.[369]

Remiantis D. Bubricho ir K. Witczako išvadomis galima teigti, kad Baltijos venetais buvo vadinamas iš Vidurio Europoje egzistavusios senosios indoeuropiečių **teutā* bendrijos išsirutuliojęs vakarų baltų idiomos dialektą vartojęs etnosas, kaimyninių genčių vadintas ir, matyt, pats save vadinęs v e n e t a i s. Iš atskirų jo genčių ilgainiui galėjo išriedėti taip pat slavai, irgi vadinti venetais. Kitaip sakant, Baltijos venetus galima laikyti archajiška vakarų indoeuropiečių, padėjusių pamatus baltiškojo tipo vakarų dialektui, liekana. Tad Baltijos venetai greičiausiai buvo baltiško tipo etnosas, vartojo baltiško tipo dialektą lygiai taip pat, kaip kad Atlanto pakrantės bei salų venetai buvo keltai su keltiško tipo kalba. Kitaip sakant, Ptolemajo paminėti venetai prie Baltijos, labai galimas daiktas, buvo baltiškųjų venetų šaka, kaip kad Galijos venetai sudarė keltų dalį.

[369] Ibid.,110.

[370] Joki A. J. Zur Geschichte der uralischen Sprachgemeinschaft unter besonderer Berücksichtigung des Ostseefinnischen. – *The Uralic Languages*, 592.

Tačiau tai tik hipotezė, kurią reikia įrodyti.

Teiginį, kad venetų vardas pradžioje buvo taikomas ir baltų gentims vadinti, dar patvirtintų štai kas: chronologiškai vėliausia skolinių grupė suomių kalboje yra slavizmai, atėję iš senosios rusų kalbos apie 600 metus (po Kr.). Suomių *Venäjä* „Rusija“, tarmėse taip pat *Venät, Venähä* „Rusija“, *venäläinen* „rusas; rusiškas“ atitinka liudų (lüdischen) ir vepsų *veńa*, estų *vene*, bet estų tarmėse *vendläne* ir *vend* reiškia „rusas; rusiškas“; be to, yra paliudytas (1388 m.) lybių vietovardis *Vendeculle* (rusų kaimas). Šio etnonimo senoji forma buvo *venät*, gen. sing. **venäδen*. Vadinasi, tai venetų vardas ir tai skolinys iš germanų kalbų. Juo pirmiausia buvo vadinami vendai, slavų gentis pietinėje Baltijos pakrantėje, bet apskritai taip pat slavų kaimynai.[370] Savo ruožtu mes dabar galime pridurti, kad tie slavų kaimynai tikriausiai buvo pietvakarių baltų gentys.

Svarus argumentas venetų etnoso baltiškojo priklausymo hipotezės naudai yra ir tai, kad tas darybos modelis, kuriuo aiškinamas venetų etnonimo atsiradimas, būdingas ir lietuvių kalbai.

Indoeuropeistinėje literatūroje pastaruoju metu etnonimas *Venet(h)i*, Οὐένετοι (< **ḵeneto-*) skiriamas šakniai **ḵen-* (: got. *winja* „pieva, ganykla“ < **ḵenjā*) pagal struktūrinę analogiją *Alse* : *Alsetà, Neris* : *Neretà, Veryš* : *Veretà* baltų kalbose ir semantiškai interpretuojamas kaip „ganyklų, lygumų gyventojai“. Galima pridurti, kad tipologiniu at-

žvilgiu šitokia prielaida visai galima, plg. genties vardus germanų *vangiones* ir slavų *poljane*, išsivestus atitinkamai iš got. *waggs* „lygi pieva, lanka“ ir sl. **pole* „laukas“. Sprendžiant iš darybos būdo, etnonimas *Venet(h)i* galįs būti tiek baltiškas, tiek venetiškas, tiek keltiškas, kadangi šitoks darybos būdas paliudytas visose trijose kalbų grupėse, plg. venetų įrašų iš Estės *Lemetoi* šalia *Lemetorei*; keltišką Bodeno ežero pavadinimą *Lacus Venetus*. Bet šakniai **ue̯n-* skiriami ir upėvardžiai liet. *Ventà* (gen. sing. *Ventõs*, acc. sing. *Veñtą*) (upė, Mažeikiai [įteka į Baltijos jūrą]), lat. *Vęñta* (upė ir miestas), kurie laikomi priesagos *-t-* vediniais.[371] Šiai šakniai priklauso taip pat liet. *Venỹs* (upė, Raguva), *Vėniškės* (pieva, Ramygala), *Vėnos* (ganykla, Dieveniškės), lat. *Veņ* (pieva). Taigi turime santykį *Venỹs* (: *Ventà*) : **ue̯neto-*. Tačiau šitokį aiškinimą reikia kiek patikslinti.

Hidronimai *Vjača (Вяча)* (Svisločės kairysis intakas, Dnepro Berezinos dešinysis intakas), *Venča (Венча)* (Berezinos kairysis intakas), liet. *Ventà*, lat. *Vęñta* giminaičiai, atspindi baltiškąją prolytę **Ventį̯ā*, kuri darybos atžvilgiu – turi bendrą formantą **-tį̯ā* ! – sutampa su senovės skandinavų upėvardžiu *Uðr* < **Unþį̯ō* < **Untį̯ā*. Jų žodžio pradžios skirtumas aiškintinas šaknies balsių kaita (**ue̯n-* : **un-*). Bet germanų kalbose randame ir apeliatyvų: s. skand. *unnr, uðr* fem. „banga“, s. angl. *uð, yð*, s. saks. *ūthia, ūdia*, s. vok. aukšt. *undia* „t. p.“ (< germ. **unþį̯ō*).[372] Baltų ir germanų **Ventį̯ā*/**Untį̯ā* (> germ. **Unþį̯ō*) yra lyginamas su *r/n* kamieno het. *hu(wa)nhueššar, hunhu(wa) neššar* nom.-acc. sing. arba plur. neutr. „banga (bangos); bangavimas; srovė“, kurį hetitologai laiko reduplikaciniu daiktavardžiu **hu(wa)nhu(wa)na-* ir toliau gretina su tokiais vandenį reiškiančiais žodžiais kaip didžiausio Švedijos ežero vardas *Vänern* (s. skand. *Vænir* < germ. **Wēnjaz*).[373]

Šaknis het. *h(u)wan-* gali atspindėti arba ide. **Hu̯on-*, arba – o tai yra labiau patikima – **Hu̯ᵉn-* (su redukuotu balsiu). Kalbamoji ide. šaknis **Hu̯en-* „banguoti (banga)“ nieko bendra neturi su ide. šaknimi **(a)u̯ed-* „vanduo“, nes pastaroji nėra laringalinė, – tai matyti iš het. *watar*, gen. sing. *wetenaš*.[374] Vadinasi, visa, kas išdėstyta, etnolingvogenezės aspektu reikštų, kad baltų hidroniminis elementas **ue̯n-t-* priklauso vienai šakniai (protoide. **Hu̯en-* „banguoti“), o etnonimas **ue̯neto-* – visai kitai, būtent šakniai **ue̯n-* „mylėti“ (žr. toliau). Tad belieka prisiminti tą išvadą, kurią prieš keletą dešimtmečių padarė K. Būga: „Tokiu būdu išeitų, kad *Ventos* upės vardas nieko bendra neturi su tautos vardu **Venetoi*“.[375]

Venetų vardo *Venet(h)i*, Οὐένετοι (< **ue̯neto-*), kaip jau minėta, skiriama šaknis **ue̯n-* ir priesaga *-eto-*, ir toliau jo atsiradimas gana paprastai ir lengvai aiškinamas italikų ir keltų kalbų duomenimis. Kaip keltų *cingeto-* „karys, tai yra (į karą) einantis“ (pvz.,

[371] Schmid W. P. *Linguisticae Scientiae Collectanea*, 422.

[372] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, 635; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch*, 129; Magnússon A. B. *Íslensk orðsifjabók*, 1081, 1088.

[373] Čop B. *Indogermanica minora*, I, Ljubljana, 1971, 35-37; Puhvel J. *Hittite Etymological Dictionary*, III, 426-428.

[374] Čop B. *Indogermanica minora*, 37.

[375] Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 841.

keltų asmenvardyje *Ver-cingeto-rix*, pažodžiui „didžiųjų karių karalius“) greta s. air. *cingim* „einu“ arba gr. κλειτός „garsus, garbingas“ (< *κλεϝετός : ide. **kleu-* „girdėti, klausytis“) su priesaga *-eto-* yra išsivesti iš veiksmažodinių šaknų, lygiai taip ir **u̯eneto-* kildinamas iš šaknies **u̯en-* „mylėti, mėgti“, kurią turi, pvz., lot. *venus, -eris* „geismas, meilės troškimas, meilė“, *venustus* „gražus, žavus; mielas, malonus“, *veneror* „gerbiu, garbinu“, keltų *veni-* „giminė“ (pvz., galų asmenvardyje *Veni-carus*), s. air. *fin* „šeima“, *fine* „giminystė; giminė, šeima“ (< **venia*), bret. *gwen* „giminė; rasė“.[376] Pasak H. Krahe'ės, autoritetingo šios srities specialisto, venetų vardas **u̯enetòi* (o formos Οὐένετοι kirčiavimas jau lotyniškas) semantiškai traktuotinas arba kaip „mylimieji (die Geliebten)“, arba kaip „susidraugavusieji, susibičiuliavusieji (die Befreundeten)“ (plg. s. vok. aukšt. *wini* „draugas“), arba kaip „giminės, giminaičiai (die Verwandten)“ (plg. s. air. *fine* „giminystė; giminė, šeima“).[377]

Čia svarbu konstatuoti, kad panašų darybos tipą randame ir lietuvių kalboje, pvz., *klegẽtas* „kas klegesį kelia, triukšmautojas“ : *klegėti* (3 p. praes. *klẽga*) „garsiai kalbėti, vienas kitą perrėkiant šūkauti...“; *meketà* „mikčius, meknys“ : *mekénti, meknóti* „mikčioti, užsikertant kalbėti“; *raukẽtas* „susiraukėlis, paniurėlis“, *rauketà* (ir *raũketa*) „t. p.“ : *raũkti (-ia); terškẽtas* „plepys, tauškalius, tarškalas“ : *terškéti (térška)* „greitai, trankiai kalbėti, plepėti, taukšti“.[378] Visi jie yra *nomina agentis*, su priesaga *-et-* išsivesti iš veiksmažodžių, ir tai patvirtina W. P. Schmido prielaidą, kad etnonimas *Venethi* savo daryba galįs būti tiek baltiškas, tiek venetiškas, tiek keltiškas. Maža to, jeigu pavardę *Venỹs*, iš kurios kilę kaimų dalių pavadinimai *Veniaĩ* (Užventis, Kelmės r., ir Varniai, Telšių r.), laikysime su priesaga *-iio-* atsiradusia iš **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti“, tai struktūrinis santykis tarp *Venỹs* ir **u̯enetoi* būtų toks pat kaip ir, pvz., tarp lietuvių asmenvardžių *Benỹs* ir *Bènetas*.

Ide. šaknis **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti“ baigiasi laringalu, plg. s. ind. (vedų) *vánate* „(jis, ji) myli, mėgsta, turi malonumą“ (< **u̯énH-e-*), toch. A *wañi* „malonumas“ (< **u̯ēnHiu̯o-*), B *wīna* „t. p.“ (< **u̯n̥Heh₂*).[379] Tokios senosios indų kalbos (vedų) formos kaip *vanitā-* fem. „mylimoji, žmona“, vedų *-vāta-* ir av. *-vāta-* „mylimas, -a“ [380] verčia atitinkamai rekonstruoti ide. **u̯enḥtós* (su skiemens sudaromuoju laringalu) ir **u̯n̥Htós*, ir tai patvirtina K. Witczako rekonstrukciją.

[376] Krahe H. Beiträge zur illyrischen Wort- und Namenforschung. – *Indogermanische Forschungen*, 58, 1941, 137-141; Idem. *Die Sprache der Illyrer*, I. 68-69, 113.

[377] Krahe H. Beiträge zur illyrischen Wort- und Namenforschung. – *Indogermanische Forschungen*, 58, 1941, 137-140.

[378] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, 338-339 [=Skardžius P. *Rinktiniai raštai*, I]. Plg. *Lietuvių kalbos gramatika*, I, 333 (duodami tie patys kaip P. Skardžiaus pavyzdžiai, nenurodant, iš kur jie paimti, ir net jų reikšmių nesuderinant su akademinio *Lietuvių kalbos žodyno* duomenimis).

[379] Adams D. Q. *A Dictionary of Tocharian B*, 601-602.

[380] Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, III, 141-142; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, II, 501; *Lexikon der indogermanischen Verben*, 623-624.

Jordano *Geticoje* paliudyta venetų etnonimo forma *uethos* acc. plur. (1x), tiesą sakant, *hapax legomenon,* galbūt skaitytina */uenthos/*; tokiu atveju ji sutaptų su čia rekonstruota **u̯enHtói* nom. plur.

Kad prabaltiškieji dialektai taip pat turėjo šaknį ide. **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti", leidžia manyti liet. *pasi-võnioti (-iojasi)* „pasilakstyti (apie kalę)" (LKŽ XIX 946), turintis šaknį **u̯ān(H)-* su pailgintu šaknies vokalizmu greta pamatinių jos alomorfų **u̯onH-*/ **u̯enH-*. Latvių kalbos įvardis *viņš,* fem. *viņa* „kitas, -a" (< baltų **u̯en[i]i̯a-*/**u̯iniia-*), etimologiškai susijęs su germanų kalbų daiktavardžiais s. isl. *vinr* (dabartinės isl. *vinur*), norv. *ven,* šv. *vän,* s. angl., s. fryz. *wine,* s. saks., s. vok. aukšt. *wini* „draugas" (< germ. **weni-*), tęsia šaknį ide. **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti" (žr. toliau). Bet prieš pateikiant kitus atitinkamus baltų kalbų duomenis ir juos istoriniu lyginamuoju metodu analizuojant, būtina išnagrinėti ir įvertinti slavistų iškeltas hipotezes dėl galimo slaviškųjų gentivardžių istorinio ryšio su venetų vardu ir kai kuriais rekonstruojamais baltiškais etnonimais.

Istorinių šaltinių vardu *Winidi, Wenedi, Winadi,* o šiandien *Wenden, Winden,* kaip jau minėta, vokiečiai ir austrai viduramžiais vadino ir dabar tebevadina kaimynines slavų gentis polabus, lužitėnus (sorbus) ir toliau į pietus gyvenančius slovėnus. Europos šiaurės rytuose suomiai, kaip sakyta, rusus vadina *Venäjä* (iš senesnės formos **Venätä,* pasiskolintos iš germanų **Venäde*). Ši aplinkybė davė slavistams pagrindą teigti, kad venetų vardas *Venethi,* Οὐένετοι toliau gyvuojąs kai kuriais slavų etnonimais, pirmiausia s. rus. *vjatiči (вятичи)* (< sl. **vęt-itji*) ir pan.

M. Rudnickio manymu, kaip šalia **Vel-t-* buvęs **Vel-et-* (turimi galvoje Ptolemajo *Veltai* ir XI–XII a. vakarų slavų gentis *Veletabi*), lygiai taip pat vienas šalia antro galėję būti ir **Ven-t-* bei **Ven-et-*. Abu kamienai esą vediniai iš slavų kalbų šaknies **ven-*/ **van-*, kurią turintys vietovardžiai *Wienia, Wieniawa, Wania, Wana, Wańsk, Wonieść,* etimologiškai susiję su s. ind. *vánam* „vanduo"[381] (iš tikrųjų šis s. indų kalbos žodis reiškė „miškas; medis"). Kaip matyti, autorius operavo vien tikriniais vardais, nenurodė nė vieno slaviško apeliatyvo, todėl negalima žinoti, ar šie vardai tikrai slaviški ir kokia jų pirminė reikšmė. Šaknis **u̯en-* „vanduo" slavų kalbose nepaliudyta. A. Brückneris venetų etnonimą siejo su slavų **vętj-* (s. sl. *vęštii* „daugiau", lenk. *więcej* „t. p.") šaknimi, bet jo neskyrė nuo keltų ir Adrijos venetų vardo, pridėdamas ide. šaknį **u̯en-* „mielas; mylėti" (plg. lot. *Venera, venus, -eneris* „geismas, meilės troškimas, meilė", *venustus* „gražus, žavus, patrauklus; mielas, malonus...") ir pabrėždamas, kad nuo senų laikų germanai taip vadinę vakarų slavus.[382] T. Lehr- Spławińskis venetų vardą laikė senu Europos etnonimu, tačiau

[381] Rudnicki M. Denominacja etniczna *Veneti*. Germanie i Słowianie. – *Slavia Occidentalis,* IX, 1930, 358-402; Idem. Sur la méthode d'étudier la toponymie et l'anthroponymie (L'étymologie du nom de la Vistule et de la dénomination *Veneti*) – *Slavia Occidentalis,* XVII, 1938, 120-141; Idem. *Prasłowiańszczyzna– Lechia– Polska,* I, 112.

[382] Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Przedruk z pierwszego wydania, Warszawa, 1993, 620-621.

vedė iš slavų šaknies **vętj-* (s. sl. *vęštii* „daugiau“, lenk. *więcej* „t. p.“), netiesiogiai visa tai siejo su baltarusių upėvardžiais *Vjata (Вята)* < **Vęta, Vjača (Вяча)* < **Vętja*. Įdomu, kad šiuos upėvardžius jis toliau lygino su liet. *Ventà*, taip pat su kitais šios šaknies vardais ir juos laikė baltiškais. *Vjatiči* (< sl. **Vęt-itji*) jam buvo „prie Vjatos upės gyvenantys žmonės“.[383] S. Rospondas pažymėjo, kad lingvistinės analizės požiūriu etnonimą **Ven-et-* sunku laikyti išskirtinai slavišku, bet kad jis aiškiai susijęs su slavais esą matyti iš to, jog slavai tuo vardu vadinami germanų ir suomių. Kad venetai buvę slavai, leidžiantys manyti Jordano kontekstas ir slavų lokalizacija. Tai seniausias etninis slavų pavadinimas **Ven-et-i* ir **Ven-t-i*.[384]

Šiuos slavistinius etnonimo *Veneti* kilmės aiškinimus kaip nepagrįstus atmetė T. Milewskis. Baltijos venetų vardo esą negalima atplėšti nuo Adrijos, Atlanto ir kt. venetų pavadinimo, kurio šaknis yra **u̯en-* „mylėti“, taigi *Veneti* reiškė „žmonės, mylintys savo giminę, priklausantys savo giminei“.[385]

Z. Gołąbo nuomone, esą du būdai lingvistiškai įrodyti galimą venetų slavišką charakterį Vyslos baseine apie Kristaus gimimą: pirma, kalbamojo regiono hidronimų slaviškas pobūdis ir, antra, paties venetų etnikono slaviška etimologija.[386] Dėl pirmojo argumento galima iš karto pasakyti, kad didesniųjų Vyslos baseino upių pavadinimai priklauso Europos senosios hidronimijos sluoksniui, ne vienas jų, kaip, pvz., Vyslos vardas, yra baltiškos kilmės (žr. p. 193-194). Z. Gołąbo slaviškas venetų etnonimo aiškinimas yra nepatikimas kad ir dėl to, jog autoriui nepavyko savo teiginių paremti slavų kalbų duomenimis, kadangi slavų kalbose jų nėra nė vieno paliudyto, be to, sl. **vętjь(jь)* „didesnis“ yra dirbtinai prikergiamas: protoslavų socialinis terminas **veneti* (**venete* ?)/**vęti* (< ide. **u̯en-et-oi*/**u̯enH-t-oi*) žymėjęs į vakarus migruojančių slavų vadovaujantį (valdantį) karių sluoksnį (their leading [ruling] warrior-class) ir esąs pasidarytas iš ide. šaknies **u̯en(H)-* „siekti, trokšti ko, veržtis į ką“, „norėti, mylėti“ ir pan. Bet rusų etnonimą *Vjatiči* gretinti su venetų vardu galima (žr. toliau).

H. Popowska-Taborska taip pat kritiškai pažvelgė į minėtus aiškinimus. Kartu ji pabrėžė, jog teisūs tie slavistai, kurie kategoriškai atmeta visus mėginimus interpretuoti *Veneti* remiantis slavų kalbų duomenimis, turėdama galvoje, kad šaknis **u̯en-* slavų kalbų apeliatyvuose nėra paliudyta, etnonimo *Veneti* daryba neduoda pagrindo jį laikyti slavišku dariniu. Vadinasi, šis etnonimas nėra slaviškas, nes slavai jo niekad nevartojo, slavams jį primetė svetimos gentys ir kiltys, taigi jis yra svetimos kilmės.[387]

[383] Lehr-Spławiński T. *O pochodzeniu i praojczyźnie słowian*, 17, 147 .

[384] Rospond S. Struktura pierwotnych etnonimów słowiańskich. – *Rocznik Slawistyczny*, XXVI (1), 1966, 25; Idem. Etnogeneza Słowian w świetle terminologii topograficznej. – *Onomastica Jugoslavica*, IX, 1982, 107-120.

[385] Milewski T. Nazwy z obszaru Polski podejrzane o pochodzenie wenetyjskie lub iliryjskie. – *Slavia Antiqua*, XI, 1964, 56-57.

[386] Gołąb Z. *Veneti/Venedi* – The oldest name of the Slavs. – *The Journal of Indo-European Studies*, vol. 3, No. 4, 1975, 321-336; Idem. *The Origins of the Slavs*, 270-252.

[387] Popowska-Taborska H. *Wczesne dzieje słowian w świetle ich języka*, 53-54.

Etnonimo formų *Venet(h)i, Venedi,* Οὐένετοι, vakarų slavų pavadinimo vok. *Wenden, Winden,* suom. *Venäjä* atstatoma pradinė šaknis **u̯ent-* (> sl. **vęt-*), kuri, kaip manoma, rytų slavų kalbose dėsningai pasirodė *vjat- (вят-)* pavidalu, todėl čia skiriamas ir s. rus. *vjatiči (вятичи)* (< sl. **vęt-itji*), o formų *Venet(h)i, Wenedi,* Οὐένετοι antrasis balsis *e* laikomas vėliau įspraustu.[388] Tačiau pabrėžta ir tai, kad vargu ar galima šį senovės rusų gentivardį sieti su *Venet(h)i, Wenedi,* Οὐένετοι, kadangi tarp priebalsių *n* ir *t* nėra balsio *e*.[389]

R. Jakobsonas venetų etnonimo su slaviškaisiais gentivardžiais negretino, bet laikė esant galima *vjatiči (вятичи)* sieti su *Antes,* Ἄνται ir vok. *Wenden.*[390] Pradėjus kalbą apie *Antai,* reikia pasakyti, kad tai vienas iš neaiškiausių slavų etnonimų, tyrinėtojų mėgintas vienaip ar kitaip traktuoti: sietas čia su slavų kalbų anties pavadinimu,[391] čia laikytas svetimos kilmės ir tapatintas netgi su etruskų ἄνδας „šiaurė“[392] arba su vengrų asmenvardžiais *Antus* (808 m., 1237 m.), *Ont* (1275 m.), *Onthus* (1222 m.).[393] Tačiau pastarieji yra vardo *Anton* formos. F. Filinas gana kategoriškai atmetė bet kokį *Antai* ryšį su bet kokiais rytų slavų etnonimais ir, turėdamas galvoje staigų šio gentivardžio pasirodymą istoriniuose šaltiniuose ir išnykimą iš jų, teigė antus buvus prievartinius avarų sąjungininkus ir jų vardą vedė iš tiurkų kalbų žodžio *ant* „priesaika“.[394]

Tačiau S. Rospondo nuomone, rytų slavų vardas *Antai* (Ἄνται) kildintinas iš **Ven(e)t-*, nes inicialės grupė *u̯* + *vocalis* galėjusi kaitaliotis su grupe be *u̯*, pvz., sl. *osa* : liet. *vapsvà*.[395] Slavų kalbų šaknis **vęt-* (< ide. **u̯ent-*) buvusi tipiška onomastikinė bazė, reiškusi vietovės fiziografines ypatybes (dirvonuotą ir miškingą lygumą) ir kilme susijusi su got. *winja* „ganykla“ ir s. ind. *vánam* „miškas“. Gerokai vėliau šioje vietoje pasirodę Nestoro *Vjatiči* su tos pačios šaknies vardu. S. Rospondas pridūrė, kad etnonimo *Antai* (Ἄνται) užrašymo nederėtų suvokti kaip **ǫtъ* (< **anətis*) transliteraciją ir kildinti iš anties pavadinimo (sl. **ǫty,* plg. liet. *ántis*).[396]

Bet V. Georgijevas Jordano *Antes* (var. *Antei, Hentes*), graikų šaltinių Ἄνται drąsiai siejo su liet. *ántys* nom. plur. ir spėjo, kad šis paukštis buvęs šių slavų genčių totemas.[397] VI a.

[388] Будимир М. Protoslavica. – *Славянская филология,* II, Москва, 1958, 128-129; Хабургаев Г. А. *Этнонимия „Повести временных лет“,* 96, 140, 197.

[389] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 376 (su nuorodomis į ankstesnę literatūrą).

[390] Jakobson R. [Recenzija]. – *Word,* VIII, 1952, 389.

[391] Брим В. Племенное название „Анты“. – *Яфетический сборник,* V, Ленинград, 1927, 23-31.

[392] Merrigi B. *Anti-Veleti,* Roma, 1958, 18.

[393] Погодин А. Л. *Сборник статей по археологии и этнографии,* Санкт-Петербург, 1902, 164.

[394] Филин Ф. П. Заметка о термине „Анты“ и о так называемом „антском периоде“ в древней истории восточных славян. – *Проблемы сравнительной филологии. Сборник статей к 70-летию члена-корреспондента АН СССР В. М. Жирмунского,* Москва, 1964, 266-270.

[395] Rospond S. Struktura pierwotnych etnonimów słowiańskich. – *Rocznik Slawistyczny,* XXVI (1), 1966, 26.

[396] Ibid., 28.

[397] Georgiev V. I. Illyrier, Veneter und Urslawen. – *Linguistique Balkanique,* XIII (1), 1968, 13.

venetus jis neabejodamas laikė slavais.[398] Jordano *Getica* nuorašuose eilutėje *post Herulorum cede item Hermanaricus in Venethos arma commovit* (XXIII 119) „Nukariavęs herulius, Hermanarikas nukreipė ginklus prieš venetus" randame pavartotus variantus *uenethos, uenetos* ir *uethos* acc. plur. (1 x).[399] V. Georgijevas spėjo, kad trumpoji forma *uethos* skaitytina */uenthos/* ir ją esą galima laikyti slaviška forma **vęti*.[400] Šią formą V. Georgijevas toliau lygino su s. sl. komparatyvu *vęštii* „daugiau" ir iš jos taip pat vedė senovės rusų etnonimą *vjatiči (вятичи)* <**vęt-itji*, nes, Laurentijaus kronikos liudijimu, *vętiči otъ lęchovъ*, tai yra vjatiči kilę iš vakarų slavų – lechitų.

Įdomių pastebėjimų dėl etnonimo *Antai* pareiškė rusų kalbininkas D. Bubrichas. Jo nuomone, istorinių šaltinių formos *Antai (Antes)* atspindinčios sl. **o^{n}t-*, o s. rus. *vjatiči (вятичи)* tęsiantys prolytę sl. **ve^{n}t-*. Abi prolytės susijusios reguliaria šaknies balsių kaita *e* : *o*; jos skiriasi tik tuo, kad viena forma žodžio pradžioje turėjo priebalsį *v-*, kita jo neturi. Slavų prokalbėje tokios inicialių opozicijos nebuvę paprasčiausiai dėl to, kad priebalsis *v-* žodžio pradžioje prieš **o^{n}-*, taigi prieš nosinį balsį *ǫ*, fonetiškai buvęs negalimas ir todėl išnykęs.[401] Šiam aiškinimui galima pritarti, nes yra aiškių tokio fonetinio pakitimo atvejų rytų slavų kalbose, plg. kad ir rus. *úzel (ýзел)* „mazgas; ryšulys" (< sl. **vęzlъ*) greta veiksmažodžio *vjazátь (вязáть)* „rišti, sieti" (< sl. **vęzati*). Bet D. Bubrichas pabrėžė ir tai, kad formos **o^{n}t-* (= sl. **vǫt-*) ir sl. **ve^{n}t-* (= sl. **vęt-*) nesiribojančios vien slavų kalbomis. Mat etnonimai *Antai (Antes)* ir *vjatiči (вятичи)* įeinantys į grupę gentivardžių, paplitusių po didelę teritoriją. Pirmiausia tai Ventės rago gyventojų vardas *veñtininkai* Lietuvoje ir prie Ventos upės Latvijoje gyvenusių žmonių pavadinimas *ventiņi*. Toliau germanų genčių grupės pavadinimas (Plinijaus) *Vandili*, germanų genties vardas *Vandali*, kurių elementas *Vand-* (su *a* iš *o* ir *d* iš *t*) atitinkantis sl. **vo^{n}t-*. Istorinių šaltinių *Veneda-* (vėliau *Vinida-*), t. y. *venetai*, buvęs dar nesuskilusių baltoslavų pavadinimas – dėl to negalį būti jokių abejonių, nors gerokai vėliau šio pavadinimo apimtis susiaurėjusi ligi vakarų slavų. Kad venetais buvę kadaise vadinami visi slavai, esą matyti iš to, jog suomiai vadina rusus vardu *Venäjä* (nom. sing. dial. *Venät*). O kad šis pavadinimas pradžioje buvo taikomas ir baltų gentims vadinti, aiškėja iš to, jog nė vienas antikos autorius nepaminėjo atskiro baltų etnonimo, vadinasi, jo nežinojo, jeigu neskaitysime Tacito *Aestii*, tačiau šis buvęs ne etninis, bet geografinis pavadinimas, skirtas „Gintaro žemei" – Sembos pusiasaliui vadinti.[402] Čia D. Bubrichas iš tikrųjų išdėstė T. E. Karsteno požiūrį.

Terminą *baltoslavai* pakeitus terminu *(proto)baltai* ir patikslinus kai kuriuos dabar jau pasenusius teiginius, čia pavaizduoti lingvoetniniai santykiai ir jų istorinis kontekstas

[398] Ibid., 11, 13.

[399] *Jordanis Romana et Getica* recensuit Theodorus Mommsen [*Monumenta Germaniae Historica* auctorum antiquissimorum tomi V pars prior], Berolini, MDCCCLXXXII [= 1882], 88.

[400] Georgiev V. I. Illyrier, Veneter und Urslawen. – *Linguistique Balkanique*, XIII (1), 1968, 11, 13.

[401] Бубрих Д. В. О названии *АНТЫ* и связанных с ним названиях. – *Известия Академии Наук СССР.* Отделение литературы и языка, том V, выпуск 6, Москва, 1946, 478-483.

[402] Ibid., 478-483.

beveik atitiktų tą vaizdą, kuris atsiskleidžia iš naujausių tyrimų duomenų. Iš tikslintinų teiginių pirmiausia toks yra Ventės rago gyventojų pavadinimas *veñtininkai,* išsivestas iš toponimo *Veñtė,* kuris yra bendrašaknis su hidronimu *Ventà* (dėl jo formos ir kilmės žr. p. 387). Germanų etnonimai *Vandili, Vandali* yra visai kitos šaknies,[403] nes jie kilme neskiriami nuo tokių germanų kalbų veiksmažodžių kaip vok. *wandeln (sich)* „keisti(s), pa(si)keisti", *wenden* „(ap-, iš)versti; sukti, kreipti...", *winden* „vyti, vynioti, sukti", kurių šaknis dabar atstatoma ide. **u̯endh-*.[404]

Išdėstyta D. Bubricho hipotezė įgijo vertę naujausių tyrinėjimų šviesoje. Slavų genties vardas *vjatiči* (< sl. **vę̑t-itji*) yra vedamas iš baltiško etnonimo *(*ventis),* kuriuo buvo vadinamos Okos aukštupio Moščino kultūros gentys, artimos galindų (rusų metraščių *Goljadь [Голядь]*) giminaitės.[405] Čia minimi *vjatiči (вятичи)* – tai toliausiai į rytus vėlesnių Kalugos, Tulos ir Oriolo gubernijų teritorijoje gyvenusi senovės rusų gentis. Pastaruoju metu, kaip minėta, K. Witczakas rekonstravo ide. prolytę **u̯enḫtói* nom. plur. tiek Henriko Latvio vendų pavadinimui *Wendi* ir rytų slavų etnonimui s. rus. *vjatiči (вятичи)* XII a.(< **vę̑titji*), tiek germ. **Winđai* bei suom. *Venäjä* (< **Venätái*), kadangi, jo nuomone, šie etnonimai remiasi baltoslaviškąja lytimi **vēntái* nom. plur. (3-ioji akcentinė paradigma).

Versija, kad senovės rusų vjatičių gentis drauge su radimičiais kilo iš pietų, iš lechitų arealo, paliudyta rusų metraščiuose: *Radimiči bo i Vjatiči o[t] Ljachovъ bjasta bo 2 brata v Ljaseě[ch]. Radimъ a [drugii] Vja[tko] i prišedъša. sědosta Radimъ na Sъžju [i] prozv[a]šasja Radimiči. a Vjatъko sěde sъ rodomъ svoimъ po Oče. o[t] nego že prozvašasja Vjatiči (Радимичи бо и Вятичи о[т] Ляховъ бяста бо 2 брата в Лясѣе[х]. Радимъ а [другии] Вя[тко] и пришедъша. сѣдоста Радимъ на Съжю [и] прозв[а]шася Радимичи. а Вятъко сѣде съ родомъ своимъ по Оцѣ. о[т] него же прозвашася Вятичи.)*[406] „Nes radimičiai ir vjatičiai iš liachų [kilę]. Buvo du broliai liachuose. Ir atvyko Radimas ir [kitas] Vjatko. Apsistojo Radimas prie Sožo [upės] [ir] pasivadino radimičiais. O Vjatko įsikūrė su savo gimine prie Okos. Nuo jo pasivadino vjatičiais". Atitinkamoje mokslinėje literatūroje yra iškeliama faktų, patvirtinančių šitą seniausio rusų metraščio „Būtųjų laikų pasakojimas" informaciją apie senovės rusų genčių vjatičių ir radimičių kilimą iš vadinamojo lechitų, vakarų slavų, arealo.[407] Be kita ko, metraštininko versiją patvirtintų ir etnonimo *vjatiči (вятичи)* kilmė, jeigu jį laikysime bendrašakniu su *Venethi,* vok. *Winden.* Vjatičių gyventa teritorija Okos upyne susisiekia su plotu, kur rusų metraščiai liudija XI a. viduryje buvus baltų gentį *Goljadь.* Tad kita vakarų baltų kilmės

[403] Schönfeld M. *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen,* 256.

[404] *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen,* II, 1569.

[405] Хабургаев Г. А. *Этнонимия „Повести временных лет"*, 140.

[406] *Полное собрание русских летописей,* II (Ипатьевская летопись), Москва, 1962, 12.

[407] Хабургаев Г. А. *Этнонимия „Повести временных лет"*, 134-142 (su gausios lingvistinės, istorinės ir archeologinės literatūros kritine apžvalga).

gentis ar kitas genčių junginys pagal G. Chaburgajevą galėjo būti **ventis* (tokios pat struktūros kaip **Galindis*).[408] G. Chaburgajevas atsargiai rašė: „...fiziniai *vjatičių (*ventis?)* protėviai galėjo būti baltų kalbą vartojusi gentis, tačiau galėjo būti ir archajiško slavų dialekto vartotojai – kitaip negu *Goljadь (*galindis)* protėviai".[409]

G. Chaburgajevo hipotezės patvirtinimą randame Pietų Baltijoje, vakarų slavų regione. Negalėtų būti atsitiktinis tas dalykas, kad pavadinimas *Fentzahn,* XV a. *Ventzan,* kurį turėjo 28 Mecklenburgo gyvenvietės, yra tas pats vardas kaip ir slovincų (kašubų) *Wicon* (< **Vent-jan-*), lenkų *Wiączan* (vartotas Mažojoje Lenkijoje), t. y. *Wiącan,* ir jie visi rodo buvus sl. **Vent-jan-,* plur. **Vent-jane.*[410] Su gyventojus žyminčia priesaga *-jane* jis taip pat bus struktūriškai išsivestas iš baltiško genties ir žemės vardo **ventis* kaip, pvz., slavų *poljane* – iš sl. **pole* „laukas". Kita vertus, visai galimà ir ta prielaida, kad vakarų slavų **Vent-jane,* rytų slavų genties vardas *Vjatiči* (< sl. **Vęt-itji*) ir Henriko Latvio kronikos paliudytas Kuršo vendų vardas vok. *Wenden* (balt. **ventịai* arba **ventai*) yra bendrašakniai.

Antai (Ἄνται) Bizantijos autorių VI a. antrojoje pusėje (tarp 554 ir 602 m.) vartotas terminas vadinti rytų Balkanuose gyvenusias slavų gentis (vėlesnių bulgarų ir makedonų protėvius) Dnepro ir Dnestro tarpupyje, ir jis greičiausiai nebuvo slavų savivardis.[411] Antų etnonimas paliudytas Jordano *Antes* (V 35, XXIII 119), Menandro Ἄνται (I 3), Prokopijo (II 14) ir Teofilakto (VIII 5, 13) Ἄντες.

VI–VII a. slavų archeologinė kultūra Dnepro ir Dnestro tarpupyje sudaro regiono, kurį Jordanas skyrė antams, rytų dalį. Šios kultūros paminklai dabar gerai žinomi Tjasmino, dešiniojo Dnepro intako, ir Pietų Bugo baseinuose. Tose vietose randamos ir vėlesnės negu VII a. slavų kultūros senienos. Tad reikia manyti, kad dalis senųjų gyventojų slavų čia pasiliko gyventi arba išliko ir po avarų antpuolių ir buvo vadinami tai *uliči (уличи),* tai *ugliči (угличи)* arba *ulutiči (улутичи)* ir pan., kaip spėjama, tuo pačiu vardu, kurį – dar be slaviškos priesagos *-iči* – išgirdę graikų autoriai VI a. ir perteikė kaip Ἄνται (rytų slavų **a°nt- > ut- [ym-]*),[412] ir tuo labiau kad, kaip galima spręsti iš istorinių šaltinių duomenų, dalis uličių migravo į Dnestro baseiną, kur juos ir fiksavo Nestoro kronika: *Uliči sědjachu po Dněstru [Оуличи сѣдяху по Днѣстру]* (nuorašuose pridurta: *i po Bugu [и по Бугу]*).[413] Tad *uliči (уличи)* buvo senovės rusų gentis, gyvenusi pačiame pietvakariniame Rusios kampe.

O. Trubačiovas etnonimo *uliči (уличи)* neskyrė nuo jo varianto *ugliči (угличи)* ir vedė iš **ǫngliči* nurodydamas Dnepro vingį (rus. *ugol [угол]* „kampas, kertė") spėjamosios jų tėvynės teritorijoje, o fonetinį pakitimą *gl > l* aiškino tiurkų kalbų įtaka.[414] Tačiau O. Trubačiovas tokiu būdu išsprendė tik dalį problemos – liko nepaaiškintos formos *uluči*

[408] Ibid., 140.
[409] Ibid., 198.
[410] Rudnicki M. Spór o zapis Geografa bawarskiego z IX w. „Verizane". – *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk,* XX, 1956, Poznań, 1957–1958, 19.
[411] Хабургаев Г. А. *Этнонимия „Повести временных лет"*, 100-101, 153.
[412] Ibid., 101, 153.
[413] Ibid., 156, 191.
[414] Трубачев О. Н. О племенном названии *уличи*. – *Вопросы славянского языкознания,* V, Москва, 1961, 186-190.

(улучи), улучичи (улучичи), улутичи (улутичи) ir pan. Nereikia pamiršti, kad seniausi Nestoro metraščio (pvz., Laurentijaus, Radzivilo ir su jais susiję) nuorašai etnonimo varianto *угличи (угличи)* kaip tik ir neturi – jis yra tik vėlesniuose nuorašuose, todėl galima manyti, kad buvo sugalvotas vėliau dirbusių metraštininkų, neaiškiam vardui paaiškinti liaudies etimologijos būdu,[415] ir – galima pridurti – jį susiejus su Volgos vingio pavadinimu, kaip ir spėjo O. Trubačiovas, plg. s. rus. *Ugleče pole (Углече поле)* (1149 m., 1231 m.) Laurentijaus metraštyje. Galima pritarti G. Chaburgajevui, kad gentis šiuo pavadinimu „mįslinga"[416] ir kad „nėra perspektyvu jų [t. y. uličių] pavadinimo darybinio kamieno ieškoti slavų kalbinėje aplinkoje".[417] Pats Chaburgajevas linkęs neaiškų etnonimą *uliči (уличи)* traktuoti kaip kalbos superstrato, greičiausiai tiurkų kilmės, palikimą, susijusį su VI a. Jordano paliudytu Ἄνται, kuris, kaip jau minėta, kartais irgi kildinamas iš tiurkų kalbų žodžių šaknies.[418]

Istoriniuose šaltiniuose paliudytos šio etnonimo formos yra: *uliči (уличи), ulici (улици), улъси (улъци), ugliči (угличи), uluči (улучи), uločiči (улучичи), ulutiči (улутичи), улъči (улъчи), улъci (улъци), lutiči (лутичи),* Bavarų geografo IX a. *Unlici,* Konstantino Porfirogeneto X a. Οὐλτινοί, viduramžių vakarų šaltiniuose *Uglici, Ulici, Unlizi.*[419] Iš Bavarų geografo ir viduramžių vakarų šaltinių formų *Unlici, Unlizi* matyti, kad kalbamojo etnonimo šaknyje būta priebasio *n.* Todėl pamatine forma galima laikyti *uliči (уличи)* (< **ǫliči*). Kita vertus, iš istorinių šaltinių formų *ulutiči (улутичи), uločiči (улучичи), uluči (улучи), улъči (улъчи)* ir *lutiči (лутичи),* atmetus elementus *ul- (ул-)* ir *l-,* atrodo, galima atstatyti taip pat etnonimo prolytę **utiči,* kilusią iš protoslaviškos formos **ǫtitji* (< ide. **u̯ontītīoi*). Elementą *uluč-* turintys etnonimo variantai galėjo atsirasti kalbos vartotojams kontaminavus dvi pagrindines kalbamojo etnonimo formas – pirminę **utiči* (< **ǫtitji*) ir antrinę **uliči,* atsiradusią dėl asociacijos su kampo žodžiu **ǫliči* (< **ǫngliči* su dėsningu *gl* virtimu *l* tiurkų kalbose):

**utiči* (< **ǫtitji*) + **uliči* (< **ǫliči* < **ǫgliči*) → **(u)lutiči* ‖ **ul(u)tiči*

(plg. Konstantino Porfirogeneto Οὐλτινοί) su balsio *u* afereze ir sinkope. Formos *улъči (улъчи), улъci (улъци),* atrodo, tėra rašybos dalykas (raide *ъ* gali būti pažymėtas slavų kalbų balsis *u*).

Protoslaviškosios formos **ǫtitji* (< ide. **u̯āntītīoi*) šakninė morfema **u̯ānt-* sutampa su istorinių šaltinių gr. Ἄνται, lot. *Antes,* kurių pagrindą, matyt, sudarė slaviškoji forma **u̯ānt-*. Tad labai galimà prielaida, kad Jordano minimos slavų genties vardas Ἄνται, *Antes,*[420] šiaip jau kildinamas iš s. ind. *ántaḥ* „galas; riba; kraštas",[421] yra netekęs šaknies pradžios priebalsio **u̯-,* taigi tikriausiai buvo **u̯āntes* (dėl

[415] Хабургаев Г. А. *Этнонимия „Повести временных лет"*, 191.
[416] Ibid., 199.
[417] Ibid., 199.
[418] Ibid., 200. Iš tiurkiškos šaknies kildina, pvz., Филин Ф. *Образование языка восточных славян,* Москва-Ленинград, 1962, 61.
[419] Трубачев О. Н. О племенном названии *уличи.* – *Вопросы славянского языкознания,* V, 186; Хабургаев Г. А. *Этнонимия „Повести временных лет"*, 191.
[420] Хабургаев Г. А. *Этнонимия „Повести временных лет"*, 140.
[421] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I.

ilgojo šaknies balsio plg. liet. *Vántainiai* su akūtine šaknies priegaide). Tai priebalsinio kamieno nom. plur forma su galūne *-es* (kaip, pvz., liet. dial. *šir̃des* nom. plur.). Toliau gr. Ἄνται, lot. *Antes* (< **ą̄ntes*) galima gretinti su baltiškųjų asmenvardžių ir vietovardžių kamienais **Vanta-*, **Vant-(i)ja-*, kuriuos rodo asmenvardžiai *Vančỹs* (Žygaičiai, Tauragės r.) ir XVII a. pradžios *Wantul-aytis*,[422] kaimų vardai: *Vántainiai* (Krakės, Kėdainių r., Aukštelkai, Radviliškio r.), *Vantainẽliai* (Aukštelkai, Radviliškio r.), *Vantiškiai* (be kirčio), vok. *Wantischken* (1785 m.) ir prūsų vietovardis *Want-lavke* (1351–1382 m.).[423]

Visi šie etnonimai etimologiškai susisieja su būriu lietuvių ir latvių vardų.

Jau latvių filologas K. Kasparsonas venetų etnonimą lygino su tokiais latvių asmenvardžiais kaip Ventos upyne *Ventis* (Nīgranda), *Wente* ([be kirčio] Bāta, Briņķi), Bartos upyne *Wente* (Pērkuone), *Vents* (Dundaga), pridėdamas dar gyvenviečių pavadinimus *Vę̃ntas* (Sigulda [Gaujos upynas]), *Vente* (Vecate [Salacos upynas]).[424] Daryta ir ta prielaida, kad Kuršo vendų vardas yra tos pačios kilmės, tik turintis germanizuotą fonetiką (*vindai* < **vint-*/ **vent-*), kaip ir vandenvardžiai bei vietovardžiai *Ventà, Až-vìntis, Veñtė* Ventės rage, o iš čia visai nebetoli ir iki viduramžiais prie Baltijos jūros gyvenusios slavų genties pavadinimo *vendai*, o nuo jų – iki antikos venetų vardo.[425] Dabar mes jau žinome, kad ką tik paminėti lietuvių hidronimai priklauso visai kitai šakniai (žr. p. 387).

Lietuvių pavardės *Veñtė* (Biržai), *Ventis* ([be kirčio] Biržai) negali būti pasiskolintos iš latvių kalbos, nes, pirma, jų vartojama ir kitur Lietuvoje, pvz., *Vent-aitis* ([be kirčio] Raseiniai), *Veñčius* (Kaunas [6 šeimos], Rusnė, Šilutės r. [7 šeimos]). Antra, atitinkamos minėtos latvių pavardės ir gyvenviečių pavadinimai telkiasi Kuržemės vakaruose (Ventos, Bartos, Gaujos, Salacos upynas).[426] XVII a. pradžioje Vilniuje buvo vartojami asmenvardžiai *Ventas, Ventelis* ir dūrinys *Liu-ventas* su antruoju sandu *-ventas* (kaip *Liu-bartas*).[427] Vietovardis *Ventvidoiti (Вентвидоўти)*[428] rodo lietuvių kalboje XVI a. buvus sudurtinį asmenvardį **Vent-vydas*.

Tad tiek gr. Ἄνται, lot. *Antes* (< balt. **ą̄ntes*), tiek s. rus. *Vjatiči* (< sl. **Vęt-itji*) bei XV a. *Ventzan* (< **Vent-jane*), tiek Henriko Latvio kronikos vendų (vok. *Wenden*) pavadinimas **ventjai* arba **ventai* integruojasi į lietuvių ir latvių kalbų kamienų **Vanta-* ir **Venta-* toponimų bei antroponimų sistemą, todėl yra pakankamas pagrindas laikyti juos baltiškos kilmės.

1230 m. dokumente, kalbant apie vietovę *Vanese, ab opposito Goldinghen* (vokiškajame variante *Vense, gegen Goldinghen*), vieną kartą randame parašyta *Venetis* (var.

[422] Zinkevičius Z. *Lietuvių antroponimika*, 215.

[423] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*, 432.

[424] Kasparsons K. Aizvēstures atbalsis valodā. – *Filologu biedrības raksti*, XIX, 1939, 59.

[425] Laučiūtė J. Senieji baltų etnonimai indoeuropietiškosios onomastikos fone. – *Baltistica*, XXIV (1), 1988, 59.

[426] Kasparsons K. Aizvēstures atbalsis valodā. – *Filologu biedrības raksti*, XIX, 1939, 59.

[427] Zinkevičius Z. *Lietuvių antroponimika*, 168, 216, 248.

[428] Спрогис И. Я. *Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтія*, 43.

Venelis).[429] Bet ar *Venetis* yra klaidingai parašytas vietoj *Venesis*, ar jo *t* atitinka tikrovę ir rodo venetų vardą, ir jeigu taip, koks jo santykis su variantu *Venelis*, negalima žinoti. Gal vis dėlto vertėtų čia prisiminti kitų senųjų indoeuropiečių dialektų atvejus, kur genčių pavadinimuose priesagos *-et-* ir *-el-/-il-* eina kartu, plg. Baltijos venetų *Venet(h)i* ir germanų langobardų senąjį etnonimą *Vin(n)ili*, keltiškoje Bretanėje (dabartinėje Prancūzijoje) *Veneti* ir *Venelli*. Ar negalėjo pora *Venetis* ir *Venelis* egzistuoti taip pat Rytų Baltijos regione? Žemaičiuose yra pavardė *Venãlė* (Seda, [var. *Vinãlis*], Tirkšliai, Mažeikių r.),[430] su tarmine priesaga *-al-* vietoj kitų lietuvių tarmių *-el-*. Ji vartojama buvusiame kuršių kalbos plote.

Šiame kontekste įdomus tampa tas faktas, kad Lietuvos teritorijoje yra *Venècija* vadinamas kaimas (Dumsiai, Jonavos r.), o istoriniuose šaltiniuose paliudytas prūsų vietovardis *Venedien* (1332 m.), *Venedige* (1419 m.)[431] labai jau primena vokišką Venecijos vardą (*Venedig*). Tiesa, *Venècija* atsiradimo tikrosios aplinkybės aiškėja iš XVIII a. Kauno dekanato parapijų sąrašo, kur randame: *Wenecya wieś nad Wilią biskupa Kossakowskiego pod wschodem letnim pół mile mierne*.[432] Tad vyskupas savo dvarą ant Neries kranto pavadino Italijos miesto gražuolio vardu. Bet minėti prūsų pavadinimai ir toliau lieka mįsle.

Apie vendų vardą ypatingos informacijos gauname iš kitų šaltinių, pirmiausia iš istorinių šaltinių paliudyto kuršių krašto srities pavadinimo *Wannenia* (varianto *Wanneman*), kuris, labai galimas daiktas, atspindi kuršių **Vanen-(i)į̇ā* „Mieloji, mylimoji, mėgstamoji (scil. žemė)“. Iš tos pačios šaknies gali būti išaugęs ir jos gyventojų vendų pavadinimas **ventįai* arba **ventai*. Jų tęsinys galėtų būti taip pat *ventiņi*, kuriuo kartais pavadinami vendai, jeigu tai būtų realus šnekamosios latvių kalbos faktas.

Kuršių žemės srities pavadinimą *Vannenia* (var. *Vanneman* [433]) randame paliudytą 1230 m. Livonijos ordino dokumente: *pagani de Curonia, scilicet de Bandowe, de Wannenia* [var. *Wanneman*], *de citra Winda, de villis, quarum nomina haec sunt: Rende, Walegalle, Matichule, Wanne, Pyrre, Ugenesse, Candowe, Anzes, Talse, Arowelle, Pope, et pluribus aliis*.[434] Sritis *Vannenia* yra lokalizuota tame rajone, kurį vokiečių šaltiniai vadino *Vredecuronia*.[435] Šios kuršių srities ribas yra aprašęs K. Būga: „*Vanenės* sritis, arba *Vredecuronia*, apima visą Abuvos upyną, kitaip sakant – visą pajūrį nuo Lielupės žiočių (išskirtinai) iki Nabos upei (Lyserort). Vanenės sritį XIII amžiuje dariusios šios šiandienykščios parapijos: Tukumo (visa), Kánduvos (visa), Sabilos (visa), Vařmės (dalis), Tálsų (visa), Arluvos (visa), Dùndangos (visa) ir Piltenės (dalis) parapija“.[436]

[429] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes im Gegenwart und im 13. Jahrhundert*, 195.

[430] *Lietuvių pavardžių žodynas* (L–Ž), 1186.

[431] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen*, 199.

[432] Taluntytė N. *XVIII a. Kauno regiono oikonimai: struktūriniai semantiniai tipai* [Daktaro disertacijos kompiuterinis variantas], Kaunas, 2003, 164.

[433] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*, 186, 259, 420.

[434] Ibid., 420.

[435] Ibid., 179, 259, 304; Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 164.

[436] Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 164.

Pats pavadinimas *Wannenia* aiškintas kaip sudėtas iš lybių *vanà* „senas“ ir *mō* „žemė“.[437] *Vanneman* pabaiga iš tikrųjų gali būti priderinta prie lybių *mā, mō* „žemė“. Istorinių šaltinių *Wanne* (1230 m.), *Wane* (1252 m.), *Wane* (1503 m.) mėginta lokalizuoti ten, kur dabar yra vietovė *Vāne* Tukumo r. (seniau *Vâne(s muiža)*), vok. *Wahnen,* ir pavadinimas sietas su lybių *vanà* „senas“ bei asmenvardžiu *Wane*.[438] Bet sieti su ką tik minėtais lybių kalbos faktais neleidžia *Vāne* ilgasis šaknies balsis. Wierzyca (šaltinių Verissa), Vyslos žemupio intakas, seniau buvo vadinamas *Wansca* (1229 m.); pastarasis vardas įėjo į vietovės pavadinimo *Wansksive Gmew* (1282 m.) (dabar lenkų Gniew, vok. Mewe) sudėtį. Kadangi šis Vyslos žemupio intakas turi savo atskirą hidroniminį pavadinimą (*Verissa*!, plg. tos pat šaknies liet. *Verėmka* [upė, Lazūnai], *Veretà* [upė, Ylakiai], *Vereĩbė* [upė, Raseiniai], *Veriẽšė* [pieva, Rokiškis], *Verijà* [kalva, Telšiai], *Veringà* [kalnas, Vainutas, Šilutės r.]), *Wansca* jam galėjo būti prikergtas pagal gyvenamąją vietą. *Wansca* ir *Wansksive* su priesaga *-isk-* (< **Vān-isk-*) tapatinami su kuršių krašto *Vāne,* vok. *Wahnen,* taip pat su *Wannenia* ir rekonstruojama jų prolytė **Vă̄n(i)a-*.[439] Dėl ilgojo šaknies balsio ir priesagų aiškiais jų atitikmenimis pirmiausia laikytini Lietuvos kaimų vardai *Võniškės* (Varėna), *Võniškiai* (Šakiai) (< **Vān-*), kurių šaknies niekas netrukdo tapatinti su lietuvių kalbos veiksmažodžiu *pasi-võnioti (-iojasi)* „pasilakstyti (apie kalę)“ (Marcinkonys, Varėnos r. [LKŽ XIX 946]), turinčiu šaknies **u̯en(H)-* „mylėti, mėgti; geisti“ apofoninio varianto **Van-* pailgintąjį balsių kaitos laipsnį. Vadinasi, liet. *pasi-võnioti (-iojasi)* „pasilakstyti (apie kalę)“ patvirtina prielaidą, kad prabaltiškieji dialektai taip pat turėjo šaknį **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti“.

Kuršių krašto srities pavadinimo *Vannenia* skiriama priesaga *-ene* kaip ir žiemgalių vietovardžių *Dobene, Terwetene*.[440] Todėl galima drąsiai teigti, kad variantas *Wannenia* turi priesagą *-en-* ir, matyt, pridėtą lotyniška galūnę *-ia*. Identifikavimo reikalu ieškant giminaičių, pirmiausia reikėtų pradėti nuo to, kad Lietuvos teritorijoje randame vietovardį *Vanžãdiškė* (kaimas Alytaus r.), išsivestą su priesaga *-iškė* iš asmenvardžio (pavardės) *Vañžadas*. Paliudytos tarminiais pavidalais pavardės *Voñžadas* (Kaunas [4 šeimos]), *Voñžodas* (Jonava, Kaunas, Lapės, Kauno r. [12 šeimų], Vandžiogala, Kauno r., Radviliškis), *Vonžutas* ([be kirčio; matyt, perdirbta iš *Voñžodas*] Kaunas) tikriausiai tęsia (su *-an-* > dial. *-ọn-*) senąjį dvikamienį baltų asmenvardį **Van(a)-žadas.* Kad čia būtų morfema **Vān-*, tikimybė nedidelė, nes lietuvių kalboje tokios šaknies asmenvardžių (pavardžių), kiek žinoma, dabar neturime. Tiesa, kaip minėta, yra kaimų vardų, pvz., *Võniškės*

[437] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert,* 179, 185-186, 259; Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 242.

[438] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert,* 185-186, 259, 420.

[439] Schmid W. P. Weiteres Material zu den preußisch-kurischen Sprachbeziehungen. – *Linguistic and Oriental Studies from Poznań,* vol. 2. Contributions to Baltic Linguistics, Poznań, 1993, 70-71.

[440] Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert,* 185-186.

(Varėna), *Võniškiai* (Šakiai) (< **Vān-*), kurių pagrindas teoriškai galėtų būti šaknies **Vān-* asmenvardžiai. Antrąjį jų sandą sudaro *žãdas* „galėjimas kalbėti, kalba“ arba *žãdas* „žadėjimas, pažadas“. Kai kuriais atvejais, atrodo, jis priderintas prie *žõdis* „šneka, kalba...; susitarimas, pažadas“. Jo pirmąjį sandą galima tapatinti su s. ind. *vánate* „jis myli, mėgsta“ (< ide. **u̯enH-*). Iš čia galima spręsti, kad tos pačios šaknies kaip asmenvardžių sandas **Van(a)-* tikriausiai yra ir *Wannenia,* matyt, buvęs suvokiamas kaip kuršių **Van-en-(i)i̯ā* „mieloji, mylimoji, mėgstamoji (scil. žemė)“. Tai patvirtina istorinių šaltinių vokiškas variantas *Vredecuronia* „taikusis (t. y. taiką mylintis, mėgstantis) Kuršas“ su pirmuoju sandu vid. vok. žem. *vrēde* „taika; santaika; ramybė“, matyt, baltiškosios formos vertimas. Lybių bus išsiverstas kaip *Wanneman*: balt. **Vana-*, matyt, sutapatinus su savosios kalbos žodžiais *vanà* „senas“ ir *mā, mō* „žemė“. Piesaga *-en-* baltų kalbose vartojama, be kita ko, darytis vietų pavadinimus, plg. lat. *smiltene* „smėlynė“, *kapenes* „kapinės“, vietovardžius *Gulbene, Rubene*.[441] Siejimą su šaknimi **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti“ patvirtintų minėti vietovardžiai lat. *Vāne* ir liet. *Võniškės, Võniškiai*.

Informaciniu atžvilgiu svarbi ta aplinkybė, kad pavardės, iš kilmės asmenvardžiai *Vam̃butas* (Kuršėnai, Kražiai, Šiauliai [7 šeimos], Ukmergė [11 šeimų]), *Vambutis* ([be kirčio] Kaunas) yra sudurtiniai, taigi turi **Van(a)-but-* arba **Van(i)-but-* (: *bùtas*), ir kad šalia jų yra ir pavardė *Vem̃butas* (Šaukėnai, Telšiai),[442] rodanti pirmąjį sandą buvus **Vena-* arba **Veni-* su reguliaria šaknies balsių *a* (< o) : *e* kaita. Iš pavardžių (asmenvardžių) kilę kaimų pavadinimai *Vembūtaĩ (Vembūtų̃, į Vembūtùs)* (Varnių ir Viešvėnų apyl., Telšių r.) antruoju sandu turi *bùtas* variantą **bū́tas* su šaknies balsio pailgėjimu, dar plg. *Nárbūtas, Nórbūtas* (Lietuvių pavardžių žodynas (L–Ž), 297, 332), bet ir *Bū̃tnoras, Būtrìmas, Bū̃tvydas, Bū̃tvilas* (Lietuvių pavardžių žodynas (A–K), 370-371). Kamienų **Vana-, *Vena-* resp. **Vani-, *Veni-* būta ir prūsų kalboje, plg. *Wan-alge, Ey-wan, Per-wan, Lang-wenne, Rad-wen*.[443]

[441] Endzelynas J. *Baltų kalbų garsai ir formos,* 74.

[442] *Lietuvių pavardžių žodynas* (L–Ž), 1158, 1186.

[443] Trautmann R. *Die altpreußischen Personennamen,* 155.

[444] Спрогис И. Я. *Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтія,* 35, 61.

[445] *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai,* I, 34; Gudavičius E. Bandymas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai.* A serija, 3 (88), 1984, 74; Idem. *Mindaugas,* 118.

Tai, kad pirmasis vardų *Vanžãdiškė, Voñžadas, Voñžodas* < **Van(a)-žadas* arba **Van(i)-žadas* sandas yra senas elementas, matyti iš. J. Spruogio surinktų XVI a. duomenų: *Vanžadyški (Ванжадышки), Vanžadaiti (Ванжадайти)* (dvarai buv. Raseinių vls.), *Vanringi (Ванринги)* (dvaras, Viduklė), *Vongiry (Вонгиры)* (laukas, Josvainiai [netoli Kėdainių]).[444]

1219 m. lietuvių kunigaikščių sutartyje su Haličo-Voluinės kunigaikščiais randame paminėtą vieną iš Ruškaičių *(Rušьkoviči [Рушьковичи])* kunigaikščių vardu *Vonibut (Вонибут).*[445] Tikroji lytis turėjo būti **Vanibutas*. Su šio kunigaikščio vardu istorikai atsargiai linkę sieti minėtą kaimų vardą *Vembūtaĩ* Varnių ir Viešvėnų apyl., Telšių r. ir

Šaukėnų valsčiaus (dabar Kelmės r.) *Vambutiškės* dvaro pavadinimą (pagal pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenis).[446]

Kamieno *Vambut-* asmenvardžiai (pavardės) ir iš jų kilę gyvenamųjų vietų pavadinimai areališkai daugiausia telkiasi Vakarų Lietuvoje: Kėdainiai, Raseiniai, Kražiai, Kelmė, Kuršėnai, Šiauliai (bet *Vam̃butas* ir Ukmergė!). Vadinasi, jie gravituoja į kuršių gyventą plotą.

Lietuvių pavardės *Veñtė* (Biržai), *Ventis* ([be kirčio] Biržai), *Veñčius* (Kaunas [6 šeimos], Rusnė, Šilutės r. [7 šeimos]) ir XVII a. pradžios šios šaknies asmenvardžiai *Went*, fem. *Wentowa* su slaviška priesaga, taip pat Vilniuje vartoti asmenvardžiai *Ventas, Ventelis* ir dūrinys *Liu-ventas* su antruoju sandu *-ventas*, atitinkamos latvių pavardės Kuržemės vakaruose *Ventis, Wente, Vents*, vietovardžiai *Vę̃ntas, Vente* turi baltų kamieną **Venta-*, **Ventja-*. Apofoninis jo variantas *Vant-* išlaikytas lietuvių asmenvardžių *Vančỹs*, XVII a. pradžios *Wantulaytis*, kaimų pavadinimų *Vántainiai, Vantiškiai* (be kirčio) ir prūsų vietovardžio *Want-lavke* (1351–1382 m.).

Lietuvių ir latvių kalbų asmenvardžių ir vietovardžių kamienai **Venta-* ir **Vanta-*, **Ventja-* ir **Vant-(i)ja-* skiriasi nuo asmenvardžių kamienų **Vana-*, **Vena-* resp. **Vani-*, **Veni-* „mielas, mylimas, mėgstamas ir pan." tik priebalsiu *-t-*, – dėl tokio darybos modelio plg. *báltas* : *bãlas* (LKŽ I² 587); *biñgtas* „gražus, puikus" : *bingas* (be kirčio) „t. p." (LKŽ I² 831). Todėl asmenvardžių bei vietovardžių kamienus **Venta-* ir **Vanta-*, **Ventja-* ir **Vant-(i)ja-* taip pat galima su priesaga *-t-* ir šaknies balsių kaita vesti iš ide. **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti" (plg. s. ind. *vánate* „jis myli, mėgsta"), – dėl tokios darybos plg. *biñgtas* „gražus, puikus" (LKŽ I² 832) : *biñgti (-sta, -o)* „dideliam darytis, įsigalėti..."; *rū̃stas* „piktas, žiaurus; liūdnas" (LKŽ XI 1020) (< **rūd-to-*) : *rū̃sti (-ta, rū̃da, -do)* „liūdėti, graudintis; raudoti".[447] Formanto *-to-* vediniai, pradžioje buvę neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyviai, vėliau daugeliu atvejų subūdvardėjo.

Tiek upėvardis liet. *Ventà*, lat. *Vę̃nta* (vokiškai *Windau*), tiek genties pavadinimas **ventjai* arba **ventai* vokiečių tartyje dėsningai turėjo išvirsti į *Wind-* (kaip, pvz., vid. vok. žem. *winte* iš *wente* „iki"; s. skand. *hringr* „žiedas; ratas" šalia suomių kalbos germanizmo *rengas* „t. p."; s. skand. *lind* „liepa" greta liet. *lentà*). Bet priebalsio *-d-* atsiradimo vietoj *-t-* fonetiškai negalima paaiškinti. Veikiausiai jis atsirado pagal analogiją nusižiūrėjus į tokius pavyzdžius kaip vid. vok. žem. *wint* : *windes* „vėjas".

Tad istorinių šaltinių paliudytas kuršių krašto srities pavadinimas *Wannenia* (variantas *Wanneman*), labai galimas daiktas, atspindi kuršių **Van-en-(i)jā* „Mieloji, mylimoji, mėgstamoji (scil. žemė)". Bet iš tos pačios šaknies gali būti išaugęs ir jos gyventojų pavadinimas **ventjai* arba **ventai*. Jo tęsiniu galėtume laikyti *ventiņi*, kuriuo kartais pavadinami vendai, jeigu tai būtų realus šnekamosios latvių kalbos faktas.

[446] Gudavičius E. Bandymas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai.* A serija, 3 (88), 1984, 74-75; Idem. *Mindaugas*, 262-263.

[447] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, 319 [=Skardžius P. *Rinktiniai raštai*, I].

Tolygią semantinę paralelę sudarytų kitõs istorinės kuršių srities pavadinimo kilmė. Istorinių šaltinių *Megowe* (1252 m.), *Megowen* (1253 m.), *Megowe* (1291 m.) (< kuršių **Mẽgava* arba **Mẽguva*) yra lyginami su lat. *Medze, Medce* (1253 m. [vok. *Medsen*], dvaras Liepojos r.), *Mędzūla (Mędzaule, Mędzuole)* (Maduonos r.), liet. *Mėgė* (be kirčio),[448] *Mẽgė* (piliakalnis Kalvalių k., Upynos apyl., Šilalės r.) ir etimologiškai siejamas su lat. *mẽgt (-dzu)* „mėgti, turėti įpratimą ką daryti; paprastai būti, vykti“, liet. *mégti (-sta, -o), mėgẽ* „noras, pamėgimas, skonis“.[449]

Čia duodamą nagrinėjamų etnonimų kilmės aiškinimą patvirtina ir tai, kad ide. šaknis **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti“ (plg. s. ind. *vánate* „jis myli, mėgsta“) baltų kalbose paliudyta ir apeliatyviškai.

Latvių kalbos parodomasis įvardis *viņš*, fem. *viņa* „kitas, -a“ yra perėmęs asmeninio įvardžio funkciją ir pakeitęs lat. *jis, ji* tokiu pat būdu, kaip lietuvių rytiečių tarmėse *jìs, jì* vietą užėmė parodomasis įvardis *anàs, anà*, virsdamas *ãnas, anà* (plur. *ãnys, ãnos*).[450] Rytų augšzemniekų tarmių šnektose (Pilda, Zvirgzdine) vartojamas įvardis *veńīs*, fem. *veńei* (EH II 771), *veņdien* „anądien“ (ME IV, 538) reikšme „jis, ji; kitas, -a“ turi normaliojo laipsnio šaknies vokalizmą su *(i)i̯o* kamienu **u̯en(i)i̯o-*, fem. **u̯enī-/ u̯eni̯ā-*.

Todėl galima rekonstruoti pralatvių dialektų alternuojančios šaknies **ven-/*vin-* (<**u̯n̥-*) įvardį, turėjusį reikšmę „kitas“ ir funkcionavusį dviem kamienais: 1) normaliojo laipsnio šaknies vokalizmo *(i)i̯o* kamienu **u̯en(i)i̯o-*, fem. **u̯enī-/ u̯eni̯ā-* ir 2) nykstamojo laipsnio šaknies vokalizmo *i̯o* kamienu **u̯ini̯o-*, fem. **u̯ini̯ā-* (<**u̯n̥-i̯o-*, fem. **u̯n̥-i̯ā-*). Istorine lyginamąja plotme šitas baltų kalbų įvardis, labai galimas daiktas, yra susijęs su tokiais germanų kalbų daiktavardžiais kaip s. isl. *vinr* (dabartinės isl. *vinur*), norv. *ven*, šv. *vän*, s. angl., s. fryz. *wine*, s. saks., s. vok. aukšt. *wini* „draugas“ (< germ. **weni-*). Iš kitų kalbų čia priklauso s. air. *coi-bnius* „giminystė“, s. bret. *co-guenou* „vietinis, čionykštis“. Jie visi yra laikomi keltų *veni-* „giminė“ (pvz., galų asmenvardyje *Veni-carus*), s. air. *fin* „šeima“, *fine* „giminystė, giminė, šeima“ (< **venia*), bret. *gwen* „giminė; rasė“ giminaičiais.

Ide. **u̯en-(i)i̯o-/*u̯n̥-i̯o-* „draugas“ virtimas baltų **u̯en(i)i̯a-/*u̯ini̯a-* „kitas“, matyt, yra pagrįstas abipusiškumo idėja, kuri buvo būdinga indoeuropiečių mainų ir keitimosi dovanomis bei socialinėmis paslaugomis sistemai ir, be to, turėjo k i t o (svetimo, priešiško) konotaciją, plg. tos pačios semantinės struktūros senovės slavų *drugъ druga* „vienas kitą“, kaitomą pagal būdvardžių fleksiją nom. sing. * *drugъjь*, gen sing. **drugogo*, dat. sing. **drugomu* ir t. t. (greta daiktavardžio *drugъ* „draugas“), hetitų *araš aran* „vienas kitą“ (šalia *araš* „draugas“).[451]

Lingvistiniu etimologiniu aspektu čia atskleistas priešistoriniais laikais buvęs ryšys tarp Šiaurės rytų ir Pietryčių Baltijos kraštų. Kaimyninės gentys – pirmiausia ir daugiau-

[448] Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 170.

[449] Kiparsky V. *Die Kurenfrage*, 125-126.

[450] Endzelīns J. *Latviešu valodas gramatika*, 517.

[451] Karaliūnas S. Kalbotyros pastabos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XLIV, 2001, 96-98.

sia germanai – baltų venetų vardą perkelia vadinti slavų gentims; iš dalies baltiškais vardais vadinosi pačios slavų gentys, nes, labai galimas daiktas, jos kilo ir išaugo iš vakarinio venetiškojo baltų etnoso. Belieka išryškinti tų lingvoetninių santykių geografinį arealinį aspektą. Bet prieš tai šiuo aspektu dar pasižiūrėkime į etnonimų pasiskirstymą:

Šiaurės rytų Europa (Rytų Baltija)	Vyslos-Elbės regionas (Pietų Baltija)
vendų (vok. *Wenden*) pavadinimas, **ventịai* arba **ventai* prie Ventos upės	*Venet(h)i*, Οὐένετοι (< **u̯eneto-*)
s. rus. *Vjatiči* (< sl. **Vętitji* < **Vent-*)	*Ventzan* (< **Vent-jane*) XV a. 28 gyvenvietės Mecklenburge, lenkų *Wiączan* Mažojoje Lenkijoje
liet. *-vilt-*, *-velt-* ir *-valt-* (< **-u̯lt-*/**-u̯elt-*/**-u̯olt-*) reikšme „būrys (karių)“ Vidurio Lietuvoje	Ptolemajo *veltai* (Οὐέλται) II a. po Kr.
rus. dial. *velet* (*велет*) „milžinas“, ukr. *vélet* (*вéлет*) „t. p.“, bltr. *vólat* (*вóлат*), s. bltr. *volotъ* (*волотъ*) „t. p.“, rus. *vólot* (*вóлот*) „milžinas“, s. rus. *volotъ* (*волотъ*) „t. p.“; Vitebsko gubernijos teritorijoje gyvenusios baltų genties ar genčių grupės pavadinimas **veltai* resp. **voltai*	Einhardo *Vita Caroli Magni* IX a. paliudyti *Veletabi* (= sl. **veletove*), Mecklenburge gyvenusių vakarų slavų pavadinimas
Galindai, s. rus. *Goljadь* prie Protvos upės Okos aukštupyje	Ptolemajo *Galindai* (Γαλίνδαι) II a.
	IX a. Bavarų geografo *Galensizi* prie Moravų vartų, čekų *Holasizi*, *Golazici* (< vakarų sl. **Golędzici*), baltų **Galind-ītịoi* su slaviška prieasaga **-ītịoi* Petro Dusburgiečio *Galindite* XIV a. prūsų žemėje.

Norėdamas įrodyti teritorijos į vakarus nuo Vyslos baltiškumą, kaip jau minėta, L. Kilianas pateikė aštuonis – tarp jų ir tuomet laikytus ilyriškais-venetiškais – baltiškos kil-

mės vietovardžius iš Rytų Pamario: *Persante, Saulin, Labehn, Labuhn, Straduhn, Powalken, Rutzau, Karwen*.[452] H. Krahe jam pritarė ir detaliau paanalizavo *Persante* bei *Paculent* (plačiau žr. p. 351, 353). Nuo spėjimų ir atsargių teiginių praėjo penkiasdešimt su viršum metų, ir dabar tyrinėtojai jau drąsiai kalba apie baltiškus vandenvardžius bei vietovardžius ne tik tarp Vyslos ir Persantės, bet ir tarp Oderio bei Elbės. Be to, aptikti baltiško tipo dialektų pėdsakai ne tik tarp Vyslos ir Persantės, Rytų Pamaryje (Pommern, Pomerellen), bet ir Vokietijos teritorijoje, istorinėse Mecklenburgo ir Brandenburgo (su Berlynu) provincijose [453] (žr. toliau).

Tad baltų gyventa ir kairiajame Vyslos krante. Kadangi šaknis **gud-* apeliatyviškai paliudyta baltų kalbose (plg. pr. *gudde* „krūmai"), neatmetama *Gdańsk/Danzig* ir *Gdynia/ Gdingen* baltiška kilmė (žr. p. 168). *Gdańsk/Danzig*, iš dalies ir *Gdynia/ Gdingen* baltiškumą remia ta aplinkybė, kad per Gdanską tekančios upės vardas *Motława* (lenk.), *Motlau* (vok.) taip pat yra baltiškas (pr. **Mutulava* arba **Mutulōva*), plg. ežerų vardus pr. *Mutilis* (1346 m.), *Muteling* (1406 m.), lat. *Mutulīte* ir apeliatyvus liet. *mutulỹs* „verdančio skysčio iššokęs pakilimas", lat. *mutulis* „verpetas, sūkurys".[454] Pagaliau yra ir istorinių liudijimų, kad prūsai (pramaišiui su vokiečiais) gyveno į vakarus nuo Vyslos, Rytų Pamaryje, o Gdansko apylinkėse prūsų dar būta netgi 1348 m.[455]

Šia proga verta prisiminti ir tokį nepaprastą dalyką. Iš 1299 m. dokumento matyti, kad Vladislavas Lokietka tuoj už Vyslos esančiam Tczewo miestui atidavė pirtis ir gretimą kalvą, kuri vėlesniuose dokumentuose vadinosi *Samaytenberg*.[456] Šis pavadinimas laikomas pr. **Samaitengarbis*, sudėto tikriausiai iš lietuvių žemaičių vardo ir prūsiško žodžio *garbis* „kalnas", vertimu.[457] Paralelę galima nurodyti iš Pietryčių Lenkijos: Rzeszówo vaivadijos Brzozówo paviete yra kalnas pavadinimu *Danowa* (var. *Danawa*), iš jo kilo upėvardis *Pod Danową* Sano baseine. Šis oronimas vedamas iš jotvingių toponimo ir etnonimo *Dainavà*.[458] Vokiečių mokslininkas H. Schallis detaliai išnagrinėjo prūsiškus vardus palei Vyslą pagal Luco Davido „Prūsijos kroniką" (1576–1583 m.) ir nustatė, kad Vyslos kairysis krantas, taip pat jos delta su Nogatu buvo prūsų apgyventa.[459]

[452] Kilian L. Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel? – *Alt-Preußen*, Jg. 4, H. 3, 1939, 67-68.

[453] Kitokį požiūrį žr. Witkowski T. Baltische Ortsnamen westlich der Oder? – *Donum Balticum*, 562-573.

[454] Lorentz F. Preußen in Pommerellen. – *Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins*, 32, 1933, 53-54; Idem. Preußische Ortsnamen und Appellative in Namen im Raum links der unteren Weichsel. – *Zeitschrift für Slawistik*, XI (2), 1966, 245; Udolph J. Alteuropa an der Weichselmündung. – *Beiträge zur Namenforschung*. Neue Folge, 15 (1), 1980, 28; Schmid W. P. Beiträge zur Bestimmung der baltischen Westgrenze. – *Baltistica*, XXIII (1), 1987, 7.

[455] Lorentz F. Preußische Bevölkerung auf den linken Weichselufer. – *Archiv für slavische Philologie*, 27, 1905, 470-474. Brauer W. *Prußische Siedlungen westlich der Weichsel*, 71-74.

[456] *Słownik Geograficzny*, XII, Warszawa, 1892, 273.

[457] Górnowicz H. – *Gdańskie Studia Językoznawcze*, II, Gdańsk, 1979, 24.

[458] Непокупный А. П. *Балто-севернославянские языковые связи*, 110.

[459] Schall H. Preußische Namen längst der Weichsel. – *Donum Balticum*, 448-464.

Naujausių tyrimų duomenimis, Vyslos ir Oderio baseinai beveik ištisai priklauso baltiškosios hidronimijos paplitimo arealui. Aptinkama apie pusšimtį pavadinimų. Štai keletas pavyzdžių iš Oderio baseino: *Będzin, Bandin* : pr. *Bandun, Banduken,* liet. *Bandõs upẽlis, Bandzupis* (be kirčio), *Bañdžia-duobė*; – *Brzuno* : liet. *Briaũnis*; – *Deka* : lat. *Daikas, Daiks, Daik-ezers*; – *Karsin, Karsino* : pr. *Carsow, Karschaw, Karslauken*; – *Galina* : liet. *Galìnė, Galìnis, Galinupė* (be kirčio); – *Ina, Ihna* : liet. *Ýnauja,* pr. *Inacus*; – *Mintawa* : liet. *Mìntauja* (lietuviškas Jelgavos pavadinimas); – *Nida,* vok. *Neid Graben* : pr. *Nyda, Neide,* liet. *Niedà, Niedùs*; – *Sawina* : liet. *Savìnė, Savẽnė, Savẽlis*; – *Stobna, Stobno, Stobnica* : pr. *Stabayen, Stabingen,* liet. *Stãbė, Stabìngis,* pr. *stabis* „akmuo"; – *Tobolka* : liet. *Tabãlis*; – *Werdała,* vok. *Werder* : liet. *Verdél-upis, Verdẽnė, Verdingis* (be kirčio); – *Widawa,* vok. *Weide* : liet. *Vidáuja*; – *Warszyn* : liet. *Viršýtis, Vìršupis/Viršupis*; – *Wodra* : *Vãdrė*.[460] Nemažai (apie 30) hidronimų randame Vartos baseine, pusė jų telkiasi aukštupyje: *Bosia* : liet. *Bošà, Bošẽ, Bóšinis*; – *Butra* : lat. *Butra, Butrēji*;– *Kotara* : liet. *Katãrė*; – *Kowla* : liet. *Kaulìnė*; – *Kurp* : liet. *Kuřpiškė* (krūmai), *Kurpiõkas* (pieva), lat. *Kurpes-grāvis, Kurpītes-purvs*; – *Leta* : liet. *Leità, Leĩtė*; – *Łosonia* : liet. *Alsũnė*; – *Margesz* : liet. *Margà, Márgis, Márgupis/Mařgupis*; – *Mękwa* (< balt. **Menkuva*) : liet. *Meñkas, Meñkupė*; – *Nart, Narty* : *Nařtas* (ganykla, akmenų iškyšulys į Nemuną), *Nartavẽlė*; – *Pisia* (septynių mikrobjektų pavadinimas) : liet. *Pisà,* pr. *Pissa, Pisse*; – *Rzekta* : *Rekta (Ректа), Rechta (Pexma)* (baltizmai Dnepro baseine).

Vartos, Oderio intako, baseino hidroniminis baltizmas, matyt, yra ir *Maskawa* (var. *Moskawa*) (dešinysis Vartos intakas) su atitikmenimis *Maskalis, Mozgawa* (seniau *Muscawa*), *Mozgawka* ne tik Nidos, kairiojo Vyslos intako, baseine, bet ir *Moskva (Москва), Moskъva (Москъва)* (upė ir miestas Okos baseine) bei galimais etimonais liet. *maskéti (mãska, -ėjo)* „greitai bėgti, skubėti, lėkti", *išmaskatúoti (-úoja, -ãvo)* „išteliūskuoti, išmakaluoti, išplakti; išskalauti laisvai plakant vandenyje (skalbinį)...", *mazgóti (-ója, -ójo)* „vandeniu valyti, plauti" (LKŽ VII 892, 958.).[461] Keliamas klausimas netgi dėl galimos Varšuvos vardo baltiškos kilmės: linkstama *Warszawa* neskirti nuo hidronimo *Warszyn* (žr. aukščiau) ir jo galimų giminaičių Lietuvoje.[462] Mat kiek toliau į šiaurės rytus Narevo ir Vakarų Bugo santakos srityje aptinkama baltizmų sankaupa (daugiau kaip 20 baltizmų): *Linda, Lidzianka* : pr. *Linde-lawke, Linden-medie, lindan* „slėnys"; *Mroga* neskirtinas nuo

[460] Орел В. Э. Из этимологических наблюдений над гидронимами бассейна Варты. – *Onomastica,* 33, 1989, 109-121; Idem. Балтийская гидронимия и проблемы балтийского и славянского этногенеза. – *Советское славяноведение,* 2, 1991, 83-86; Idem. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 333 ir tolesni.

[461] Топоров В. Н. "Baltica" Подмосковья. – *Балто-славянский сборник,* Москва, 1972, 226-231.

[462] Орел В. Э. Балтийская гидронимия и проблемы балтийского и славянского этногенеза. – *Советское славяноведение,* 2, 1991, 84; Idem. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* 353.

Dnepro baltizmo *Moroža (Морожа)*, liet. *Margà, Márgis* (žr. aukščiau); *Nizia* : *Nìžis, Nýžuva*; *Pisia* : pr. *Pissa, Pisse*; *Sumin* : pr. *Sumyn*. Hidroniminiai baltizmai sudaro kompaktinį arealą Vakarų Bugo baseine: *Gdola* : liet. *Gudėl-upis*; *Neretwa* : liet. *Nereta, Rata* : liet. *Ratà, Rãt-upis,* lat. *Rata, Rat-upe*; *Sołokija* : *Sãlakas*.[463]

Vaizdo iš esmės nekeičia nė nevienoda baltiškų vandenvardžių koncentracija atskirose šio arealo srityse. Apskritai paėmus, baltiškų hidronimų skaičius mažėja einant iš rytų į vakarus bei iš periferijos į centrą. Vadinasi, baltiškosios hidronimijos išplitimo riba vakaruose kiek svyruodama eina nuo Baltijos jūros dešiniuoju Oderio krantu, toliau nuo Bobro (lenk. *Bóbr*) įtakų Oderio ir Bobro tarpupiu. Pietinę baltizmų ribą iš vakarų į rytus sudaro Krkonošės, Jeseniko ir Slovakijos Beskidų kalnų šiauriniai šlaitai, toliau baltiškieji hidronimai giliai įsiterpia į Tatrus ir Beskidus (lenk. *Bieszczady*), t. y. baltiškosios hidronimijos arealas prasideda tuojau pat į šiaurę nuo Jeseniko–Beskidų senosios Europos hidronimijos arealo.

Didelė baltizmų koncentracija aptinkama Pietryčių Lenkijoje, Sano, dešiniojo Vyslos intako, aukštupyje, ligi pat Beskidų kalnų[464] ir todėl šį kampą tyrinėtojai yra linkę laikyti baltų genčių (jotvingių ir kt.) gyvenamojo ploto pietine riba. Kita vertus, šis arealas prasitęsia ligi Aukštutinio Dnestro, kur aptinkama nemažai vakarų Balkanų tipo hidronimų, rytuose susisiekiančių su pietine Dnepro baltų riba. Tuo remiantis daroma gana patikima išvada, kad Beskidų kalnai ir Sano aukštupys buvo ta vieta, kur iš seno kontaktavo baltų ir vakarų Balkanų gentys (ilyrai ir kt.). Protoalbanų pėdsaką čia linkstama įžiūrėti pirmiausia Beskidų pavadinime, taip pat Aukštutinės Obros baseino hidronimuose *Beska* ir *Beszka* (iš albanų *bjeshkë* „kalnų ganykla“ < **beskā*).[465]

Baltiškųjų hidronimų gausa Pietryčių Lenkijoje, Sano, dešiniojo Vyslos intako, aukštupyje, ligi pat Beskidų kalnų, aiškinama tuo, kad jotvingiškos onomastikos paplitimo arealas siekia Sano ir Dnestro aukštupius,[466] o būtent čia, Galicijoje, kur Sano vidurupio rajonas viduramžiais buvo Haličo-Voluinės kunigaikštystės pasienis, rasta *Jatvezь (Ятвезь), Jatvjagi (Ятвяги)* tipo vietovardžių, taip pat virtinė vardų, kilusių iš *Dainavà*, kito jotvingių etnonimo, kaip, pvz., Pietryčių Lenkijos Rzeszówo vaivadijos Brzozówo pavieto vietų vardai *Dynów* (kaimas [istoriniuose šaltiniuose nuo 1423 m., taip pat XVI a. minimas kaip *Denow, Denowe*]), *Denowecz* (1424 m., kaimas), *Denowka* (1462 m., upė), *Denowyecz* (1496 m., upelis), *Danowa* ([var. *Danawa*] kalnas su iš jo kilusiu upėvardžiu *Pod Danową*), antroponimas *Stanislao de Denow* (1478–1479 m.) ir kt.[467] Įdomu, kad šiame bal-

[463] Орел В. Э. Балтийская гидронимия и проблемы балтийского и славянского этногенеза. – *Советское славяноведение*, 2, 1991, 84.

[464] Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996*, 355-356.

[465] Орел В. Э. Балтийская гидронимия и проблемы балтийского и славянского этногенеза. – *Советское славяноведение*, 2, 1991, 85-86.

[466] Орел В. Э. Хелимский Е. А. Наблюдения над балтийским языком польско-„ятвяжского“ словарика. – *Балто-славянские исследования 1985*, 132.

[467] Непокупный А. П. *Балто-севернославянские языковые связи*, 106, 110.

tiškosios onomastikos paplitimo areale lokalizuojami jotvingių ir vengrų kontaktai buvę dar prieš pastariesiems apsigyvenant dabartinės Vengrijos teritorijoje (prieš IX a. pabaigą) ir atsispindėję spėjamosios jotvingių kalbos skoliniuose iš pravengrų kalbos: *alm* „obuolys", *chad* „namas", *fała* „mėsa", *wał* „buvo" ir galbūt *mard* „žmogus".[468]

Šioje dėstymo vietoje reikia atkreipti dėmesį į vieną įdomią aplinkybę. Bizantijos imperatorius Konstantinas Porfirogenetas savo veikale *De administrando imperio* (X a. vidurys) mini vietovę Ἀτελκούζου. Šį vardą leidžia paaiškinti vengrų pavadinimas *Etelközu*, reiškiantis upių kraštą, sudėtas iš tiurkų kalbų žodžio *itil/etel* „upė" ir vengrų *köz* „tarp". Ypač svarbu, kad Bizantijos imperatorius paminėjo ir tas upes, kurios sudarė šį tarpupį, būtent: Dnepras, Pietų Bugas, Dnestras, Prutas ir Seretas. Kodėl nurodyta tokia milžiniška vengrams priklausiusi teritorija, suprantama – vengrai tuo metu dar buvo klajokliai. Tik apie 892 m. jie pradėjo žygį iš Juodosios jūros šiaurinių plotų į vakarus, į dabartinės Vengrijos teritoriją. Kita vertus, suprantama ir tai, kad tokioje teritorijoje turėjo gyventi ir kitų tautų, pvz., slavų ir, matyt, ne vien jų. Iš Konstantino Porfirogeneto informacijos nematyti, kiek toli į šiaurę tęsėsi Atelkuzu, bet galima spėti, kad vengrai siekdavo ir Kijevo–Krokuvos kelią. Kad taip galėjo būti, o būtent, kad vengrai gyveno mažlenkių-vyslėnų kaimynystėje, patvirtintų tokie faktai: pirma, archeologai 1976 m. prie Przemyślio-Zasanie atkasė IX–X a. vengrų kapines. Laidoti ne tik kariai raiteliai, bet ir moterys bei vaikai. Tai rodytų, kad vengrų buvimas prie Sano nebuvo trumpalaikis. Antra, iš lendzanų – Konstantino Porfirogeneto veikale jie paminėti kaip Λενζανῆνοι ir Λενζενίνοι – vienos slavų genties, mokėjusios Kijevo Rusiai duoklę ir gyvenusios kažkur lenkų–rusų pasienyje, vengrai pasiskolino vardą (sl. **lędjane*) ir juo (s. vengrų *lengyen*, dabartinės vengrų *lengyel*) ėmė vadinti visus lenkus. Iš tų pačių lendzanų vardo, tik kitos jo formos *(*lęchъ)* lenkų pavadinimą yra gavę ir lietuviai *(lénkas)*. Trečia, vengrus (*Ungare*) lokalizuoti Przemyślio apylinkėse leidžia ir paties Bavarų geografo duomenys, nes čia tuoj po vengrų (*Ungare*, plg. s. rus. *ugъri* [*угъри*]) eina mažlenkiai – vyslėnai (*Uuislane*, plg. lenk. *Wiślane*).[469] Visa tai etnolingvistiškai interpretuojant, daroma išvada, kad šis plotas buvo baltų pietinių sodybų dalis,[470] ir tuo labiau kad, paėjus šiaurės rytų kryptimi, pietinėje Pripetės pusėje, prasideda Padneprės hidroniminių baltizmų masyvas.[471] Tačiau šis masyvas nuo Sano baltiškosios onomastikos ploto yra atskirtas Dnestro aukštupio ir Pietų Bugo baseino, kur baltiškosios hidronimijos neaptikta. Tad Sano upyno baltizmai ir atskiros, izoliuotos baltizmų salelės Pietų Bugo

[468] Орел В. Э., Хелимский Е. А. Наблюдения над балтийским языком польско-„ятвяжского" словарика. – *Балто-славянские исследования 1985*, 123-126.

[469] Витчак К. Т. Из проблематики древних славянских племен. 1. Этноним *Fresiti* у Баварского Географа и его локализация. – *Этимология 1988-1990*, Москва, 1993, 30-34.

[470] Орел В. Э., Хелимский Е. А. Наблюдения над балтийским языком польско-„ятвяжского" словарика. – *Балто-славянские исследования 1985*, 132.

[471] Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины*, 284-285.

baseine, manoma, sudaro tam tikrą realią etnolingvistinę sieną, skyrusią baltus nuo kitų lingvoetnosų.[472]

Kita vertus, šitoje apibrėžtoje teritorijoje tyrinėtojai randa nemažą arealą tarp Bugo ir Vyslos į šiaurę nuo Vepro (lenk. Wieprz), dešiniojo Vyslos intako, žiočių, kairiuoju Vyslos intaku Pilica einantį ligi Šventojo Kryžiaus kalnų (Gory Świętokrzyskie) ir Sano įtakų į Vyslą, kur baltiškos kilmės hidronimų nėra. Svarbu pabrėžti, kad šis arealas – kaip ir likusi Lenkijos dalis (išskyrus Pamarį) – pasižymi slaviškos kilmės hidronimų gausa. Tai bene vienintelis arealas, kur slaviškosios hidronimijos nelydi baltiškoji.[473] Kartu šis arealas gana pagrįstai laikomas slavų lingvoetnoso susidarymo vieta. Be to, kalbamojo arealo konfigūracija, būtent praktiškai uždara nedidelė erdvė, sala, iš visų pusių apsupta baltiškos kalbinės jūros, bent jau hidronimijos prasme leidžia numatyti prioritetinę praslavų kilmės versiją baltų atžvilgiu: slavų sala susidarė n e š a l i a baltų, bet išaugo iš baltiškosios hidroniminės medžiagos žinomos V. Toporovo hipotezės prasme.[474] Kitaip sakant, slavų prokalbė susiformavo iš periferinio vakarų baltų dialekto. Mes dabar žinome, kad jis greičiausiai vadinosi v e n e t ų d i a l e k t u (žr. p. 386).

J. Udolphas ir W. Schmidas, tyrinėdami hidronimus ir apeliatyvinę leksiką, žyminčią balas, pelkes, valkas bei stovintį vandenį, priėjo prie panašios išvados: Galicijos Karpatų arealas laikytinas vėlesnių slavų kalbų iradiacijos centru, bet čia yra hidronimų, kurių negalima paaiškinti slavų kalbų medžiaga ir kurių dalis papildo senąją Europos hidronimiją. Iš šio centro slavų gentys vėliau galėjo sklisti šiaurės vakarų, šiaurės rytų kryptimi, migruoti į abi Karpatų puses.[475]

Vadinasi, aiškiai baltiškos hidronimijos arealą apibrėžia dabartinė Latvijos siena su Estija, Rusijos teritorijoje – Pskovas, Toropecas, Zubcovas, Tverė iš šiaurės pusės, Maskva, Kaluga, Oriolas, Kurskas rytuose, maždaug Seimas, kairysis Dnepro intakas, Pripetė ir Vakarų Bugas iš pietų pusės ir apytikriai Vyslos upė vakaruose; kitaip tariant, tai Nemuno, Berezinos, dešiniojo Dnepro intako, Aukštutinio Dnepro, Sožies ir Desnos, kairiųjų Dnepro intakų, Narevo ir iš dalies Pripetės baseinai, kur baltiškos hidronimijos buvimas nekelia jokių abejonių. Nuo apibrėžtos teritorijos į pietryčius, pietus ir pietvakarius plyti Europos senosios hidronimijos, atitinkamai Balkanų senosios hidronimijos arealas. Jis tęsiasi šiauriniais Karpatų šlaitais, Žemųjų Beskidų kalnų ruožu, Brenies, Vislokos, dešiniųjų Vyslos intakų, ir Visloko, kairiojo Sano intako, baseinais, taip pat Šv. Kryžiaus kalnų zona bei abipus Vyslos į viršų nuo Sano įtakų ir Vakarų Bugo kairiuoju krantu.[476] Čia, Bugo baseine, šis arealas jau susi-

[472] Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996*, 356.

[473] Ibid., 356.

[474] Ibid., 356-357.

[475] Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*, 622 (žemėlapis p. 118); Schmid W. P. Urheimat und Ausbreitung der Slawen. – *Zeitschrift für Ostforschung*, 28, 1979, 410-415 [= Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 258-263].

[476] Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996*, 354-355.

siekia su Dnestro aukštupiu, kur Balkanų tipo vandenvardžių buvimas yra pakankamai įrodytas[477] ir kur ne visada galima atskirti baltiškus hidronimus nuo Balkanų tipo hidronimų: pvz., *Cerem (Черем)* (kairysis Slučės intakas, dešinysis Gorynės intakas) yra laikomas baltišku (plg. *Sérmas, Sérma* [kairysis Akmenos intakas, Šilalė]), bet su tokiu pat pagrindu jį galima traktuoti kaip balkanišką (ilyrišką),[478] plg. Σέρμη, Σέρμιον (Hebro intakas Balkanuose, s. ind. *sármaḥ* „tekėjimas"), t. y. šis hidronimas priklauso Europos senosios hidronimijos sluoksniui. Pietvakarių pusėje Europos senosios hidronimijos, atitinkamai Balkanų senosios hidronimijos pavyzdžių aptinkama Vyslos ir Vartos tarpupyje, maždaug tarp Varšuvos ir Poznanės, taip pat į šiaurę nuo Poznanės. Šios rūšies vandenvardžių yra taip pat Jeseniko ir Slovakijos Beskidų kalnų ruože, apimančiame Vyslos ir Oderio aukštupius bei pačias Vyslos ištakas.[479] Toliau Europos senoji hidronimija pereina į Elbės baseiną.

Teritorija tarp Vyslos ir Elbės Europos senosios hidronimijos atžvilgiu ilgą laiką sudarė „spragos problemą (Problem der Lücke)".[480] Tačiau iš naujausių tyrimų išryškėjo, kad į Baltijos jūrą įtekančių Pamario upių vardai daugeliu atvejų priklauso Europos senosios hidronimijos sluoksniui, bet turi ir atitikmenų baltų gyvenamose ir gyventose žemėse, be to, dalis jų gali būti baltiškos kilmės:[481]

lenk. *Gardeja*/vok. *Garnsee, Garzanum* (1285 m.), *Gardzey* (1323 m., 1334 m.), *Garnsee* (1361 m.), *Garsei* (1400 m.), *Gardtzei* (1404 m.), *Gartsee* (1434 m.) ir kt., vietovė, pavadinimą gavusi iš upėvardžio *Gardęga* (var. *Gardzięga, Gardeja, Jardęga*), istoriniuose šaltiniuose paliudyto kaip *Gardenga Fluss* arba *Gardenfliess* ir rodančio prolytę **Gardingā*; kita vertus, minėti vietovardžiai verčia pripažinti buvus vedinių ir su kitomis priesagomis, pvz., **Gard-ējā*; atitikmenų gausu baltų žemėse: *Gardyna* (vok. *Gardiene*) (upė, Rytų Prūsija), liet. *Gardėliai* (ežeras, Semeliškės), *Gařdinas* (upė, Panevėžys), *Gárdupis* (var. *Gardupỹs*) (upė, Surviliškis), *Garduvà* (upė, Gudžiūnai), *Gárduva* (var. *Gárdena*) (upė, Laukuva), lat. *Gardupe* (Annenieki), *Gardauņa* (upė ir ežeras); **Gard-ējā* tiksliai atliepia *Gorodzeja (Horodzeja)* (upė, Naugardukas [Novogrudok], Baltarusija);

lenk. *Gdańsk*/vok. *Danzig* ir lenk. *Gdynia*/vok. *Gdingen* kamienais **Gudān-*/**Gudōn-* ir **Gudūn-* tiksliai sutampa su lietuvių vandenvardžiais *Gudõnas* (upė, Židikai, Mažeikių r.; ežeras, Telšiai), *Gudūnėlė* (upė), *Gudūniškis*

[477] Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины*, 276-284.

[478] Ibid., 193-194, 206, 284.

[479] Орел В.Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996*, 354-355.

[480] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*, 86.

[481] Udolph J. Alteuropa an der Weichselmündung. – *Beiträge zur Namenforschung*, N. F., Band 15 (1), 1980, 25-39. Be to, žr. Топоров В.Н. К вопросу о топонимических соответствиях на балтийских территориях и к западу от Вислы. – *Baltistica*, I (2), 1966, 107; 103-111; Schmid W. P. Beiträge zur Bestimmung der Baltischen Westgrenze. – *Baltistica*, XXIII (1), 1987, 4-12; Idem. Spuren baltischer Sprachen in Pommern. – *Hydronimia słowiańska*, [I], Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łodź, 1989, 119-128.

(ežeras, Joniškis [Nemenčinė]); etimonas gali būti pr. *gudde* „krūmai“; *Gdańsk/Danzig*, iš dalies ir *Gdynia/Gdingen* baltiškumą remia ta aplinkybė, kad per Gdanską tekančios upės vardas *Motława* (lenk.)/*Mottlau* (vok.) taip pat yra baltiškas (pr. **Mutulāva* arba **Mutulōva* [žr. toliau]); kita vertus, Pamario vardai *Gdańsk* ir *Gdynia* turi tikslių atliepinių kituose kraštuose, pvz.: *Gdansk* (*Гданск*) Vakarų Ukrainoje (taip vadinami dešinieji Ikvos, Styros ir Pripetės intakai), vietovardžiai *Kdanice* ir *Kdyně* Čekijoje, *Gdinj* (gyvenamoji vieta netoli Pago) ir *Dinjiška* (< **Gъdyn-* < **Gudūn-)* (upė prie Hvaro Kroatijoje); todėl *Gdańsk/Danzig* ir *Gdynia/Gdingen* veikiau laikytini Europos senosios hidronimijos atstovais (plačiau žr. p. 168-170);

lenk. *Gniew*/vok. *Mewe*, istorinių šaltinių *Gimen* (1245 m.), *Gymeu* (1279 m.), *Gymew* (1281 m.), *Gmew* (1282 m.), *Gemeve* (1292 m.) < sl. **Gъmenъ* < ide. **Gumenu-* : liet. *Gumiltà* (Aunuvos kairysis intakas, Šaukėnai), *Gumýža* (Kražantės intakas, Kelmė) ir kitur Europoje : ide. **ǵheu-* „lieti, pilti“, plg. s. indų *homan-* „auka (pilant)“;

lenk./vok. *Jurata*, baltiškos kilmės pavadinimas, plg. liet. *Jūra* (Nemuno dešinysis intakas, Tauragė), *Jūrė* (upė, Kazlų Rūda), *Jūrupis* (Juostos dešinysis intakas, Troškūnai) : liet. *jūra*, lat. *jūra*, dėl priesagos *-at-* plg. liet. *Am-atà* (upė, Pušalotas), *Rob-atà* (upė, Pampėnai);

Motława (lenk.)/*Mottlau* (vok.), *Mothlavia* (1356 m. [: *ubi Orana intrat Mothlaviam*]) taip pat yra baltiškas (pr. **Mutulāva* arba **Mutulōva*) : prūsų ežerų vardai *Mutilis* (1346 m., Heisberg), *Motyn* (1388 m., Sensburg), *Motyngen* (1397 m., Rössel), *Muteling* (1406 m., Wartenburg), prūsų liet. *Mutainė* ar *Muteinė* (be kirčių) (upė, Girdava), liet. *Mutėnė* (upė, Dubingiai), lat. *Mutulīte, Mutiļ-avats* arba *Mutęl-avats (avuots)* : liet. *mutulỹs* „verdančio skysčio iššokęs pakilimas; kupulas, kunkulas“ (LKŽ VIII 486), lat. *mutulis* „verpetas, sūkurys“;[482]

lenk. *Oliwa*/vok. *Oliva* (vietovė prie upės *Oliwski Potok*): pavadinimai priderinti prie buvusio cistersų vienuolyno vardo *Góra Oliwna* (pagal lot. *Mons Olivarum* Jeruzalėje); tad kilę iš upėvadžio **Olava*, plg. pr. *Alowe* (1355 m., ežeras, Parkyčiai, Heilsberg), liet. *Ãlovė* (kaimas, apylinkė Alytaus r. [iš upėvardžio]), *Ãlava* (Mauros dešinysis intakas, Aukštagiriai, Labguva), lat. *Alave* (upė, Duobelė) su atitikmenimis kitur Europoje : ide. šaknis **el-*/**ol-* „lietis, tekėti“, liet. *alėti (ãli, -ėjo)* „tekėti, varvėti“;

lenk. *Orunia*/vok. *Ohre* (vietovė, jos pavadinimas kilęs iš vandenvardžio, plg. *Orania* 1356 m. [: *bona ville dicte, ubi Orana intrat Mothlaviam*]); dabar *Oruński Potok*: *-un-* vietoj pirminio *-an-* yra atsiradęs slovincų (kašubų) tartyje; *Orania* (< **Arōniā*) lyginama su *Aruona* (Aiviekstės intakas), *Aruonītis* (ežeras, Lubeja, Latvija), liet. *Ãruonė* (gyvenvietė, Gryvõs parapija, Latvija) : ide. šaknis **er-*/**or-* „lietis, tekėti“, bet etimoną randame hetitų kalboje: *aruna* „jūra“[483] (dėl priesagų plg. liet. *Sakuonà* [upė, Pernarava] : het. *šakuni-* „šaltinis“);

[482] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, 132; Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*, 127.

[483] Karaliūnas S. New findings in Prussian etymology. – *Colloquium Pruthenicum Primum*, Warszawa, 1992, 15-17.

lenk. *Puck*/vok. *Putzig*, vietovardis, per šią vietovę teka upė *Putnica, Putnitza* (1285 m. ir kt.), sl. **Putn-* < **pout(n)-* : pr. *Pauta* (1242 m., upė, Elbingas), *Pauten* (ežeras), liet. *Šun-paũtis* (upė [lokalizacija nežinoma]), *Paũt-upis* (Krosna), *Pautiẽnė* (upė, Molėtai), lat. *Paûtu-strauts* (upė, Aizpute), *Pàutaiņu ęzęrs* (Līksna), *Paûtene* (pieva, Grenči), *Paũtene* (pieva, Liepa) ir daugelis kitų [484] : siejama arba su liet. *pũti (pũva, pùvo)*, lat. *pũt (pũstu, puvu)* šaknimi, [485] arba su pr. *pawtte*, liet. *paũtas*, lat. *pàuts* „kiaušinis“; [486] pastaruoju atveju informatyvus liet. dial. *pjautuváitis* „kiaušinio duobelė, „pūčka“ (LKŽ IX 902), leidžiantis įtarti šio kiaušinio pavadinimo ryšį su veiksmažodžiu *pjáuti (pjáuna, pjóvė)* – dar plg. liet. *pa-pautis* (be kirčio) „nuospauda, sąvėlė; piršto pilvelis, raumuo“ (LKŽ IX 351), o semasiologiškai *pūčkà* „bukasis kiaušinio galas, storgalys; tuštymė, esanti kiaušinio gale ar šone; piršto galo minkštoji vieta...“ (LKŽ X 939) – ir manyti buvus baltų **pēu-t-* „pjaunama pelkė, loma; per pievą tekantis upelis“, plg. liet. *pjaunỹs* „krūmokšnių priaugusi pjaunama pelkė, loma, kur pavasarį ir rudenį laikosi vanduo“: *Pjaunỹs yra upelis nesraunus, be vagos, per pievą tekantis* (A. Juška [LKŽ IX 886-887]);

lenk. *Reda*/vok. *Rheda, Redau* (apie 1400 m.), *in taberne Rede* (1433 m., vietovardis), pavadinimas kilęs iš upėvardžio *Reda, Rada* (1235 m.), *Roda* (1323 m.), *Rada* (1342 m. ir kt.) (< **Rada*), *Radew* (Persantės intakas), liet. *Radeĩkis* (upė, Leliūnai), *Rãdiškis* (upė, Baisogala), *Radùtė* (upė, Jūžintai; ežeras, Leliūnai), *Radunia, Radunam* (1209 m.), *Radun* (1220 m., upė, Pamarys), *Radunia* (upė, Mozyrius), *Radunka*, liet. *Ródūnia* (Ditvos intakas, Baltarusija [iš čia ir miestelio pavadinimas]), liet. *Ródumas* (upė, Eržvilkas) : ide. **rodhos* „srovė, srautas; vandens tekėjimas; upė“ (plg. sl. **rodnikъ* „šaltinis“) ir **rādho-* (**rōdho-*) „t. p.“; šios šaknies vandenvardžių centrą sudaro baltų gyventasis plotas (Baltarusija), bet jų nemažai fiksuojama ir šiaurinėje Lenkijoje, būtent Pamaryje;

lenk. *Rumia*/vok. *Rahmel, Monasteria Romnam* (1178 m.), *Rominam* (1215 m.), *Rumina* (1220 m.) (< sl. **Rumьna*); per šią vietovę teka upė *Zagórska Struga*, šaltiniuose paliudyta kaip *Rumna* (1283 m., 1291 m., 1342 m. ir kt.), *Romna* (1323 m., 1342 m.); šis upėvardis lyginamas su *Rhume* (Leinės intakas Pamaryje), *Rumacz* (Vyslos baseine), *Rumejka* (Narevo upyne), *Ruminka* (Baltarusijoje), liet. *Rū́mė* (upė, Raudėnai) ir atstatoma jo prolytė **Rūmina*; tad čia – kaip ir *Jurata* atveju – nėra slavų kalboms būdingo fonetinio pakitimo *ū* > *y* : ide. šaknis **ru-*/**rū-* „rausti, kasti, versti“; [487] veikiau sietina su balt.-sl. **reu-* „tekėti, bėgti, sruvėti, plūsti“, plg. liet. *raujas* (be kirčio) „sraunus“ (LKŽ XI 289);

Rurzyca (Oderio intakas, Pamarys), *Roreke* (1234 m., 1235 m.), *Rurika* (1235 m.), *Rurka* (1235 m.), *Rorka* (1237 m.) (< **Rurika*), liet. *Rūrà* (upė, Antazavė), *Rũra-revis* (upė,

[484] *Latvijas vietvārdu vārdnīca (Paaglis – Piķu-)*, 191-194.

[485] Udolph J. Alteuropa an der Weichselmündung. – *Beiträge zur Namenforschung*, N. F., Band 15 (1), 1980, 31-32.

[486] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 250; *Latvijas vietvārdu vārdnīca (Paaglis – Piķu-)*, 194.

[487] Udolph J. Alteuropa an der Weichselmündung. – *Beiträge zur Namenforschung*, N. F., Band 15 (1), 1980, 33-34; Idem. *Ruhr, Rhume, Rumia, Ruthe, Ryta* und Verwandtes. – *Hydronimia słowiańska*, II, Kraków, 1996, 93-105.

Plokščiai), *Rūrà* (pieva, Giedraičiai), *Rũros* (arimai, Daugai) < **Rū-r-* : ide. šaknis **ru-*/**rū-* „rausti, kasti, versti"; veikiau sietina su balt.-sl. **reu-* „tekėti, bėgti, sruvėti, plūsti", plg. liet. *raujas* (be kirčio) „sraunus" (su slavizmu *rūrà* „vamzdis; užpakalis" nieko bendra neturi);

Ryta (Skawos intakas [Skawa yra Vyslos aukštupio intakas]), *(Malaja) Ryta* (Vakarų Bugo intakas), liet. *Rũt-upis* (Varduvos intakas, Židikai) (< **Rū-t-*) : ide. šaknis **ru-*/**rū-* „rausti, kasti, versti"; veikiau sietina su balt.-sl. **reu-* „tekėti, bėgti, sruvėti, plūsti", plg. liet. *raujas* (be kirčio) „sraunus".

Nors Rūgeno sala yra toliau į vakarus nuo Oderio žiočių, jos pavadinimas vertas paminėjimo, nes turi ryškių paralelių Rytų Baltijos vardyne. Pirmiausia istorinių šaltinių formos *Ruiacensis insule Slauos* (844 m. [su lotyniška priesaga *-censis* kaip, pvz., *Rostoccensis* – iš *Rostock*]), *Ruiam insulam* (1178 m.), *Roja* (1193 m.), *terre Rugie* (1296 m.), *terram Ruye* (1322 m.) ir kt. atitinka Latvijos teritorijoje *Ruõja* (gyvenvietė ir upė Talsų r.),[488] šaltiniuose paliudytą *villa Roye* (1387 m.), *Roge* (1456 m., upė), *up der Roije* (1500 m.).[489] Tačiau įstabiausias yra salos vardo variantų *regione Ruiana* (1149 m.), *terram Ruianam* (1197 m.), *terram Ruyanorum* (1326 m.) ir latvių vietovardžio *Rūjiena*, seniau *Rūjene* (gyvenvietė[490] Valmieros r.), kilusio iš upėvardžio *Rūja* (Burtniekų ežero intakas), kamienų sutapimas. Jų etimoną randame slovincų (kašubų) kalboje – tai *rẽja* „pelkė; dumblas; properša" (< **rūja*), einantis taip pat slovnc. *Reja* ir pr. *Roje, Rogin* (XIV a., Olsztyn /Allenstein) hidronimų pamatu (su abliautu *u* : *ū* : *uo*).[491] Bendrašakniais, be kita ko, laikytini taip pat, pirma, *Revuonà* (acc. sing. *Revúoną*) (kairysis Nemuno intakas, Prienai), liet. *raujas* (be kirčio) „sraunus": *Rauja upė teka* (Salakas [LKŽ XI 289]); antra, lat. *Raũna* (upė Cėsių r.), lat. *raũnas* „kačių poravimosi metas", *rũte* „šunų rujos metas", *rūja* „(gyvulių) ruja, poravimosi metas", *rùoja*[2] „(gyvulių) ruja, poravimosi metas" (ME III 487, 568, 574, 578); trečia, ček. *říje*, s. ček. *říjě, říjě* „(gyvulių) ruja, poravimosi metas" (: balt.-sl. **reu-* „tekėti, bėgti, sruvėti, plūsti"), – semasiologiškai plg. rus. *téčka (méчка)* „(gyvulių) ruja, poravimosi metas" : *tečь (течь)* (1 p. praes. *tekú [текý]*) „tekėti, bėgti, sruvėti, plūsti...". Tai etimologiniai atitikmenys, todėl nėra pagrindo lat. *rùoja*[2] ir *rūja* laikyti pasiskolintais iš slavų kalbų.[492]

Kad Vyslos žemupio baseinas yra slavų gyvento ploto periferija, rodo tiek baltiškų vandenvardžių buvimas, tiek

[488] Schall H. Baltische Dialekte im Namengut Nordwestslawiens. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 79, 1964, 146; Топоров В. Н. К вопросу о топонимических соответствиях на балтийских территориях и к западу от Вислы. – *Baltistica*, I (2), 1966, 107.

[489] Kiparsky V. *Die Kurenfrage*, 233.

[490] Schall H. Baltische Dialekte im Namengut Nordwestslawiens. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 79, 1964, 147-148.

[491] Schmid W. P. Weiteres Material zu den Preußisch-kurischen Sprachbeziehungen. – *Contributions to Baltic Linguistics*, Poznań, 1993, 70; Idem. Altpreussisch-lettische Sprachbeziehungen. – *Baltistica*, XXXIII (2), 1998, 201.

[492] Лучиц-Федорец И. И. О возможных древних чешско-балтийских лексических связях. – *Baltistica*, III (1) priedas, 1989, 172.

tai, kad tie vandenvardžiai neturi slavų kalboms būdingo fonetinio pakitimo *ū* > *y (Jurata, Rumia),* taip pat sklandžiųjų priebalsių metatezės (plg. lenk. *Elbląg*/vok. *Elbing,* žr. p. 108-110). Vadinasi, Vyslos žemupio baseino priešslaviškieji vardai – kitaip negu Vyslos aukštupio ar Vakarų Bugo vandenvardžiai (plg. hidronimą *Ryta* su ide. *ū* > sl. *y*) – slavams tapo žinomi tada, kai minėti fonetiniai procesai jau buvo pasibaigę. Slavų apsigyvenimą šiame Vyslos regione leidžia datuoti Karolio Didžiojo vardo (VIII a. pabaiga) slaviškoji forma, patekusi į slavų kalbas dar prieš sklandžiųjų priebalsių metatezę. Taigi Vyslos žemupio baseine yra hidronimų, kurie nėra slaviški ir kurie, viena vertus, priklauso Europos senosios hidronimijos sluoksniui, kita vertus, juose gana aiškiai tiek šakninėmis morfemomis, tiek darybos priemonėmis (formantais) reiškiasi ir baltiški elementai.[493]

Tad čia apibrėžto baltiškosios hidronimijos arealo ir Dunojaus baseino bei Balkanų pusiasalio vandenvardžių atitikmenis patikimiausia būtų priskirti senajai Europos hidronimijai, susidariusiai greičiausiai dar prieš atskirų indoeuropiečių kalbų išsiskyrimą, ir juos laikyti šios hidronimijos palikimu.

Išsamios istorinės lyginamosios vietovardžių, visų pirma vandenvardžių, studijos ne tik nustatė, kad vakarų baltų gyvenvietės plytėjo ir kairiuoju Vyslos krantu,[494] bet ir išryškino tokias tų vietovardžių bei vandenvardžių fonologijos bei žodžių darybos ypatybes, kurios vertė pripažinti, kad tarp Vyslos ir Persantės egzistavo atskiras (nuo prūsų), savarankiškas baltų dialektas ir kad į Jordano (VI a.) vidivarijų, *ex diversis nationibus adgregati,* sudėtį neabejotinai įėjo ir baltų gentys.[495] Šis vakarų baltų dialektas pasižymėjo tokiomis fonetinėmis fonologinėmis ypatybėmis: ide. *ei* išlaikomas sveikas, ide. *ō* išvirtęs *ā,* priebalsiai *s* ir *š* sutapę, nėra dantinių priebalsių *t, d* palatalizacijos pozicijoje prieš *i*. Tokio atskiro baltiško dialekto buvimą tarp Persantės ir Vyslos rodo ir slavų pamarėnų kalbų (pvz., slovincų ir kt.) bei kuršių izoleksos, pvz., slovincų *kuńa* „kalė“ ir lat. *kuņa* „t. p.“, slovincų *plëtë* „sekli vieta jūroje“ ir kuršių *plūt* „properša“,[496] slovincų *rëja* „pelkė; dumblas; properša“ (< **rūja*), hidronimai kašubų *Reja,* pr. *Roje,* XIV a. *Rogin* (Allenstein/Olsztyn) ir lybių-latvių *Ruõja, Roye* (1387 m., gyvenvietė), *Roge* (1456 m., upė) (su ab-

[493] Udolph J. Alteuropa an der Weichselmündung. – *Beiträge zur Namenforschung,* N. F., Band 15 (1), 1980, 38-39.

[494] Lorentz F. Preußen in Pommerellen. – *Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins,* 32, 1933, 53 ir tolesni; Krahe H. Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel. – *Altpreußen,* VIII (3), 1943, 11-12; Lorentz F. Preuische Ortsnamen und Appellative in Namen im Raum links der unteren Weichsel. – *Zeitschrift für Slawistik,* XI (2), 1966, 243-250; Labuda G. Zagadnienie osadnitctwa ludności bałtyckiej na lewym brzegu dolnej Wisły. – *Konferencja Pomorska,* Wrocław etc., 1979, 13-34; Górnowicz H. Staropruskie nazwy wodne na Powiślu Gdańskim. – *Acta Baltico-Slavica,* 13, 1980, 25-35; Brauer W. *Prußische Siedlungen westlich der Weichsel,* 71-74; Топоров В. Н. Новые работы о следах пребывания пруссов к западу от Вислы. – *Балто-славянские исследования 1982,* 263-273.

[495] Schmid W. P. Beiträge zur Bestimmung der Baltischen Westgrenze. – *Baltistica,* XXIII (1), 1987, 4-12.

[496] Ibid., 9-10.

liautu *u* : *ū* : *uo*).[497] Šio baltiškojo dialekto pamatu laikui bėgant galėjo susiformuoti vienas iš slavų kalbų dialektų, kurio vartotojai kaimyninių genčių, pirmiausia germanų, ir galėjo būti vadinami venetais. Į atskirą lingvoetninį venetą išriedančios slavų gentys turėjo savo pavadinimus ir venetais pačios tikriausiai nesivadino. Šio baltiškojo dialekto vartotojai ir galėjo būti venetai.

Manoma, kad Ptolemajo minėti venetai galėjo palikti Pamario archeologinę kultūrą (plačiąja prasme). Ankstyvuoju Latène'o periodu šios kultūros atstovai siekė Nidicos upę, o Nidicos aukštumose dalis tyrinėtojų kaip tik ir lokalizuoja Ptolemajo minimą Venetų kalvyną.[498] Bet Pamario archeologinė kultūra, kaip minėta (žr. p. 373), yra baltiška, ir ją palikusios kiltys vartojo baltų periferinį dialektą.

Vakarų Latvijos, kur gyveno vendai, archeologiniai akmens amžiaus paminklai, taip pat bronzos amžiaus radiniai turi nemažai panašumo su Baltijos jūros pietų pakrantės archeologinėmis kultūromis, kur I a. po Kr., antikos autorių liudijimu, gyvenę venetai.[499] Kuršių gyventą arealą su teritorija į pietvakarius nuo Vyslos, Pamariu ir toliau, pvz., Mecklenburgu ir Schleswigu-Holsteinu, jungia pluoštas specifinių izoglosų, kurios patvirtina priešistorinių kontaktų tarp šių regionų buvimą. Vieną iš tokių izoglosų sudaro baltiškieji vendų ir ano regiono etimologiškai tapatūs etnonimai, tarp jų pirmiausia vienos kilmės Kuršo vendų ir venetų vardai. Kad Ventos žemupio ir Pamario, Mecklenburgo bei kitų pietrytinės ir pietinės Baltijos regionų gyventojų būta panašių kultūra bei antropologija, nereikėtų labai stebėtis – juk Mecklenburgo ir Schleswigo Holsteino apylinkėse aptinkama taip pat baltiškos kilmės vietovardžių bei vandenvardžių (žr. p. 428 ir t. t.). Matyt, tų regionų gyventojų būta baltoidų.

[497] Schmid W. P. Weiteres Material zu den Preußisch-kurischen Sprachbeziehungen. – *Contributions to Baltic Linguistics,* Poznań, 1993, 70; Idem. Altpreussisch-lettische Sprachbeziehungen. – *Baltistica,* XXXIII (2), 1998, 201.

[498] Astrauskas A. K. Ptolemėjo minimų sūdinų lokalizavimo problema. – *Lituanistica,* Nr. 4, 1990, 7.

[499] Мугуревич Э. Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии. – *Berichte über den II. Internationalen Kongreß für slawische Archäologie,* II, Berlin, 1973, 295 (išn. 23); Мугуревич Э. С., Таутавичюс А. З. Состояние и задачи археологического изучения этногенеза балтских народов. – *Из древнейшей истории балтских народов* (по данным археологии и антропологии), Рига, 1980, 7-13.

6.

HIDRONIMAI BEI TOPONIMAI TARP ODERIO IR ELBĖS IR JŲ BALTIŠKOS KILMĖS PROBLEMA

Vokiečių kalbininkas H. Schallis tyrinėjo kai kurių Vokietijos regionų vandenvardžius bei vietovardžius. Istoriniu lyginamuoju metodu kruopščiai išstudijavęs atitinkamų regionų upių bei ežerų vardus, jis nustatė, kad šie vardai priklauso trims chronologiniams sluoksniams: vokiškajam (naujosios vokiečių aukštaičių, [vidurinės] vokiečių žemaičių kalbos), slaviškajam ir baltiškajam. Seniausią sluoksnį sudaro baltiškos kilmės hidronimai. Tarp Elbės ir Oderio, Mecklenburgo, iš dalies ir Holsteino istorinėse srityse, kur anktyvaisiais viduramžiais gyveno obodritų, polabų ir kitos vakarų slavų gentys, slaviškų vietų ir vandenų vardų masyve H. Schallis rado keliasdešimt vietovardžių, turinčių atitikmenų baltiškajame vardyne.[500] Nemažai baltiškų vandenvardžių (iš viso 28) H. Schallis aptiko taip pat Aukštutinio Havelio, didžiausio Elbės dešiniojo intako, baseine, kur įeina ir Berlynas.[501] Šis atradimas leido tyrinėtojui nustatyti, kad jie yra baltų dialektų palikimas ir kad, be to, šie dialektai buvę skirtingų baltų kalbų raidos etapų. Nustatyti baltiškos kilmės vietovardžiai bei vandenvardžiai fonetiniu atžvilgiu atrodo vis dėlto artimesni prūsų ir latvių, tiksliau kuršių-sėlių, negu lietuvių vardams.[502] Pvz., Aukštutinio Havelio baseino ežerų vardai *Zinow-See* (< **Cinava*) arba *Lanz-See* (< **Lancava*) atspindi kuršių, latvių ir sėlių dialektams būdingą priebalsio *k* pakitimą prieš priešakinės eilės balsius, bet, pvz., *Görtow-See* (< **Gertava*) šio fonetinio pakitimo nerodo. Kad jie greičiausiai yra baltiškojo tipo genčių palikimas, daugeliu atvejų didesnių abejonių nekyla, nes jų baltiškumas matyti ne tik iš fonetikos ypatybių, bet pirmiausia iš baltų kalboms būdingų darybos elementų ir šaknų. Ypač krinta į akis tas faktas, kad esama pirminių baltiškųjų elementų semantinio vertimo, kalkiavimo atvejų, rodančių buvus intensyvius interlingvalinius kontaktus, taip pat bilingvizmo periodą ir patvirtinančių tyrinėtojo pasirinkto analizės ir rekonstrukcijos metodo teisingumą: *Baalen-See* < **Bala-*

[500] Schall H. Baltische Sprachreste zwischen Elbe und Weichsel. – *Forschungen und Fortschritte,* Jg. 36, 1962, 56-61; Idem. Die baltisch-slavische Sprachgemeinschaft zwischen Elbe und Weichsel. – *Atti e memorie del VII Congresso internationale di scienze onomastiche,* II, Firenze, 1963, 385-404; Idem. Baltische Dialekte im Namengut Nordwestslawiens. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 79, 1964, 123-170; Idem. Kurisch-Selische Elemente im Nordwestslawischen. – *Proceedings of the Eighth International Congress of Onomastic Sciences,* The Hague-Paris, 1966, 450-462.

[501] Schall H. Baltische Gewässernamen im Flußsystem „Obere Havel". – *Baltistica,* II (1), 1966, 14-36.

[502] Ibid., 13.

ma(s) (: liet. *bãlas* „baltas“): atitinkamas vokiečių vandenvardis yra *Weißer See* (: vok. *weiß* „baltas“). *Leussow-See* < **Laisava* (: pr. *layso* „molis“) atliepia *Lehm-See* (: vok. *Lehm* „molis“). *Langhäger See, stagnum Lanckauel* (1257 m.) < **Lankavel(is)* (: liet. *lankà* „didelė lygi pieva, dažniausiai prie upės, potvynio metu užliejama vandens; klonis, slėnys, pakalnė“, *lánka* „kas nors sulenktas, suriestas; sulenkimo vieta, rumbė; įlanka, užutekis“): dėl priesagos plg. teonimą *Teliavelis,* o senoji prasmė gerai išlaikyta upėvardžiuose su skoliniu iš baltų vok. žem. *Lanke: Krumme Lanke* (ežeras, Berlin-Zehlendorf), *Die Krumme Lanke* (upė Berlyno pietuose), atitinkamai vokiečių yra *Krumme See, Krumme Bach* (: vok. *krumm* „kreivas“, *krümmen* „lenkti“). *Pagel-See* (iškreipta, matyt, priderinus prie vid. vok. žem. *page* „arklys“), *stagnum Paule* (1257 m.), *Pawel* (1358 m.) < **Pavele* „vieta prie ežero, kur skalaujama“ (: liet. *velėti [-ėja, vėli]* „skalbti, plauti drabužius (ppr. daužant kultuve)...“: Mecklenburge yra atitinkamų vandenvardžių *Wasch-See, Wasch-Bach* (: vok. *waschen* „skalbti, mazgoti“).

XII–XIV a. dokumentuose regione tarp Vyslos ir Elbės, Brandenburge, Mecklenburge ir Lužicoje (Lausitz), slaviški vietovardžiai dominuoja. Čia, kaip minėta, randama taip pat baltiškų – dalis prabaltiškų, dalis jų primena kuršių, sėlių ir žiemgalių kalbų ypatybes. Su tuo sutinka ir tas faktas, kad Brandenburge randama baltams būdingų senienų, leidžiančių manyti, kad XII ir XIII amžių sandūroje tarp vakarų slavų dar būta baltiškai kalbančių gyventojų.[503] Pietiniame Baltijos pajūryje, tarp Vyslos ir Elbės, vakarų slavų gentys vendai gyveno dar XII–XIII a. Iš archeologinių iškasenų gana patikimai sprendžiama, kad slavų gentys į dabartinės Rytų Vokietijos teritoriją atsikėlė tarp VI ir VII a. Čia jos rado germanų genčių likučius, tas gentis, kurios per didįjį Europos tautų kraustymąsi pasiliko vietoje, neemigravo, ir, kaip manoma, per ilgesnį germanų ir slavų simbiozės laikotarpį buvo absorbuotos gausesnių slavų kilčių. Tuo metu slavai iš germanų bus perėmę ir dalį vietovardžių, ypač vandenvardžių, kurie daryba bei fonetinėmis ypatybėmis yra aiškiai priešslaviški, taigi atsiradę prieš VI a.[504] Vieni iš tų priešslaviškų hidronimų yra pasidaryti iš germanų kalbų bendrinių žodžių, kiti priklauso senesniam sluoksniui, vadinamajai Europos senajai hidronimijai.[505] Ir iš tikrųjų, ne vienas G. Schlimperto nagrinėtas Havelio ir Spree upių baseino vandenvardis turi atitikmenį Lietuvos ir Latvijos teritorijoje, plg. *Dahme* (kairysis Spree intakas), *der Dame* (1336 m.), *dame* (1440 m.) (< germ. **dēm-*) : liet. *Dėmė* (upė, Švenčionėliai), *Dėmenas* (ežeras, Degučiai), *Dėm-pilis* (upė, Šilutė) : norv. *daam* „tamsus“, *daame* „debesis, rūkas“ (< ide. **dhēm-*); *Dosse* (Havelio intakas Prignitzo apylinkėse), *Doxam* (1172 m.), *dossa* (1274 m.), slavų etnonimas *Do-*

[503] Mugurēvičs Ē. Priekšvārds. – *Indriķa hronika,* 25.

[504] Schlimpert G. Germanisch-slawische Kontakte im Lichte der Namen Brandenburgs. – *Berichte über den II. Internationalen Kongreß für slawische Archäologie,* II, Berlin, 1973, 471-477.

[505] Eichler E. Grundsätzliche Bemerkungen zur Erforschung des vorslawischen Substrats in der altsorbischen Onomastik. – *Zeitschrift für Archäologie,* II, 1968, 117-125; Fischer R. E., Schlimpert G. Vorslawische Namen in Brandenburg. – *Zeitschrift für Slawistik,* 16, 1971, 661-697.

xani (< germ. **Dassa* resp. **Daksa*) : lat. *Dakšas* (pieva, Blīdiene), *Dakšu-dambis* (pelkė, Alsviķi), *Dakšu-purvs* (pelkė, Veselava), liet. *Dõkselis* (upė, Veliuona) (su balsių kaita); *Müggelsee* (ežeras, Berlin-Köpenick), *Miggel* (1394 m.), *Miggelseh* (1387 m.) : liet. *Migul-iùkas* (ežeras, Semeliškės) : oland. *miggelen* „dulksna, lynojimas", liet. *miglà*. Pro Leipcigą teka keturios upės: *Pleiße, Elster, Bardaw* ir *Luppe*. Upėvardis *Bardaw* dokumentuose paliudytas kaip *Pardam* (acc.) (1021 m.), *Parde* (1156–1170 m.) su balsiu *a* < ide. *o* šaknyje.[506] Lietuvos teritorijoje randame *Perdãlė* (ežeras, Kelmė), *Perdal-iùkas* (ežeras, Kelmė) (su variantu *Pirdal-iùkas*), *Pir̃dė* (Gėgės intakas, Pagėgiai), *Pirdùkas* (ežeras, Kurtuvėnai), lat. *Pir̃dul-aine* „pelkė, lieknas". Jų šaknis vok. *Pard-*, liet. (lat.) *Perd-/Pird-* toliau, rodos, neskirtina nuo lat. *pir̃dêt*[2] *(-ēju)* „smirdėti" ir toliau nuo lat. *pę̃rdas, pirdas* „perdimas", *perdas, pę̃rda* „išrūgos" (ME III 201, 222, EH II 236), liet. *peř̃dis, pir̃dis* „su balsu išeinančios vidurių dujos" (LKŽ IX 817, 1087). *Luppe* sutinka su liet. *Lupõnė* (Ringuvos intakas, Šiauliai), lat. *Lupstiķi* (pieva, Mālpils) – jų šaknis yra ide. **leu-p-/*lu-p-* „purvas, dumblas". Vakarų slavai, kaip spėjama, buvo galutinai asimiliuoti nuo VIII–IX a. čia pradėjusių keltis vokiečių tik XIV a. pabaigoje, kai visame plote vyraujanti kalba pasidarė vokiečių žemaičių.[507] P. Einhornas savo „Latvių istorijoje" rašo, kad latviai, kurie supranta ir vokiškai, gyveną visu jūros pakraščiu beveik ligi Gdansko ir patys nebeatsimeną, kada jų protėviai čia apsigyveno ir iš kur atsikraustė.[508] Suprantama, nėra negalima, kad priešistoriniais laikais gyventojai iš Kuršo, Žiemgalos ir Sėlos nusikraustė dar toliau, anapus Oderio, į vėlesnių Brandenburgo, Mecklenburgo provincijų žemes. Kita vertus, be vėlesnių imigrantų, minėtose Vokietijos provincijose galėjo būti taip pat autochtonų vakarų baltų liekanų.

Žemutinės Saksonijos hidronimija bei toponimija taip pat turi ryšių su baltų gyvenama teritorija, su Rytų Baltija. Pvz., upėvardis *Dautphe* (Kur-Hessen), istorinių šaltinių *Dudephe* (1238 m.) (iš **Dūd-apa,* kur antrasis sandas yra **apa* „upė", plg. pr. *ape* „upė") tiksliai atliepia liet. *Dūdupỹs* (upė, Viduklė), lat. *Dūdupe* (Āzviķi). Čia skiriamas ir Žemutinės Saksonijos hidroniminės kilmės vietovardis *Duderstadt, Dudersteti* (927 m.), *Tutersteti* (929 m.) ir kt., kurio pirmuoju sandu eina vandenvardis **Dūd-*. Šaknies *Dūd-* upėvardžių Lietuvos teritorijoje yra ne vienas, plg. *Dūdà* (upė, Dūkštas), *Dũda-ravis* (Rudamina), *Dũdiškė* (Smilgiai), *Dũdiškis* (Marijampolė). Jų etimonas randamas kitose ide. kalbose: s. ind. *dódhat-* „smarkus, staigus, audringas; šėlstantis, dūkstantis", *dúdhi-, dúdhra-* „šėlstantis, dūkstantis", gr. τευθίς, τευθός „sepija (kas vandenį drumsčia, jaukia)".[509] Baltų kalbų vardynas ir atitinkami apeliatyvai įgalina gerai

[506] Eichler E. Zur ältesten Flußnamenschicht im Leipziger Land. – *Florilegium Linguisticum,* 115, 116, 122.

[507] *Die Slawen in Deutschland.* Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neisse vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch. Hrsg. von J. Herrmann, Berlin, 1985.

[508] Einhorn P. *Historia Lettica,* Dorpt, 1649 [= *Scriptores rerum Livonicarum,* II, Riga-Leipzig, 1848]. Plg. *Endzelīns J.* Darbu izlase, III (1), 576.

[509] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 143; Udolph J. Baltisches in Niedersachsen? – *Florilegium Linguisticum,* 489.

paaiškinti nemažai Šiaurės Vokietijos tikrinių vardų, šiaip jau neaiškios ar ginčytinos kilmės pavadinimų. Tyrinėtojai pabrėžia keistą faktą, kad jų nepavyksta susieti su germanų kalbų medžiaga. Pvz., vietovardis *Bordenau* (Neustadt, Kreis Hannover), istorinių šaltinių *Portanaha* (889 m. ir kt.), *Bortfeld* (Wendeburg, Kreis Peine), *Bortuelde* (1169 m. ir kt.) turi nykstamojo laipsnio šaknį germ. **burd-/*bord-* (< ide. **bh̥rdh-*) su tiksliu atitikmeniu lietuvių kalboje: *birdà* (acc. sing. *bir̃dą*) „skystas purvas ant kelio“ (LKŽ I² 841) greta normaliojo laipsnio vokalizmo *bradà* „didelis purvas, klampus kelias, šlapia vieta; brasta...“ (ide. **bhrodh-*). Vietovardžio *Bründeln* (Hohenhameln, Kreis Peine), *in Brundelem* (1237 m. ir kt.) šaknis germ. **brund-l-* (< ide. **bhrn̥dh-*) apeliatyviškai paliudyta baltų kalbose, plg. liet. *brį́sti (-sta, brìndo)* „brinkti, pūstis, purpti; tinti, storėti...“, *brę́sti (-ta, bréndžia)* „baigti augti, nokti, prieiti (ppr. apie javus, riešutus)...“ (LKŽ I² 1031, 1059). Vietovardžio *Groß, Klein Denkte* (gyvenvietė Wolfenbüttelio sr.), *Dengdi* (965 m.), *Dencthe* (1202 m. ir kt.) šaknį germ. **dang-* taip pat randame baltų kalbose – tai lat. *dañga* „kelyje išmušta duobė“, kuršių *danga* „ežero įlanka; žemės gabalas, iš trijų pusių apsuptas pelkių ar vandens“. *Dolgen* (ant aukštumos išsidėsčiusi gyvenvietė netoli Hannoverio), *Thologun* (973–975 m. ir kt.) tęsia germ. **þl̥g-* (< ide. **tl̥gh- /*telgh-/ *tolgh-*), plg. liet. *tul̃žti (-ta, -o)* „mirkti, tilžti, vandenyti; tvinti, plūsti...“ (LKŽ XVII 15), *tel̃žti (-ia)* „smarkiai lyti; merkti, šlapinti, drėkinti...“ (LKŽ XV 1185). Toponimo *Dransfeld* (vietovė netoli Göttingeno), *Trhenesfelde* (960 m.; turbūt vietoj **Threnesfelde*) ir kt. atstatoma pamatinė forma **Thranis-feld* ir pan., ji siejama su tikriniais vardais liet. *Tranỹs* (upė, Krakės), lat. *Trani, Tranava* bei bendriniu žodžiu liet. *trenė́ti (-ėja, trẽna)* „virsti trūnėsiais, trešti“, lat. *trenêt (trenu)* „t. p.“ ir nurodoma trakų vietovardžių paralelė *Tranupara* Balkanuose. Tačiau tikresnis etimologinis pamatas būtų liet. dial. *nu-tranė́ti (-ėja)* „gausiai plūstant pakenkti, numirkyti“ (LKŽ XVI 564). Vietovardžio *Jürsebostel* (apleista gyvenvietė, ištuštėjęs kaimas į pietus nuo Mellendorfo, Hannoverio sr.) pirmasis sandas paliudytas upėvardžio *Jürsenbach* (upė, Leine intakas), žinomo ir kaip *Jürse*. Atstatoma pagrindinė forma **Jurisa,* be jokių abejonių, tapatinama su ide. **jūr-* bei jo variantais, labai gerai paliudytais Rytų Baltijoje: *Jura* (Narevo intakas, Lenkija), liet. *Jū́ra* (Nemuno intakas, Tauragė), *Jū́rė* (upė, Kazlų Rūda), *Jū́rupis* (Troškūnai), lat. *Jūra* (pieva, Purmsāti), liet. *jū́ra,* bendriniu žodžiu, kuriuo aiščiai, anot K. Būgos „senų senovėje bus vadinę ne tikrąsias jūrias (Meer), bet taip sau didelius vidaržemio ežerus (Binnensee), kurie ilgainiui galėjo nusekti ir pavirsti *jáura,* t. y. pelke, raistu“.[510]

[510] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 275.

Tarp jų esama netgi sensacingų sutapimų. Pvz., *Ihme* (vietovės ir upės Hannoverio sr. vardas), *Herimannus de Imina* (1091 m.), *ripa Himene fluminis* (1124 m.), *Ymene* (1347 m. ir kt.) turi *n* kamieno prolytę **Imina, *Imena*. Vyriškosios giminės formą **Eimenos* yra išlaikęs vietovardis *Ehmen, Eemen* (1224 m. ir kt.). Jų atitikmuo randamas lietuvių kalbos teritorijoje – tai *Eimenys* ([be kirčio] Įsruties intakas, Kraupiškas, Prūsų

Lietuva).[511] Šių toponimų ir hidronimų pamatą sudaro lietuvių kalbos apeliatyvai *eimena, eimenas* (be kirčių) „upelis, tėkmė" (LKŽ II[2] 1067), su indoeuropietiška dalyvine priesaga **-meno-* pasidaryti iš ėjimo, judėjimo veiksmažodžio ide. **h₁ei-* (liet. *eĩti*, s. saks. *īlian* „skubėti" ir kt.). Turimais duomenimis, šitokio dalyvinio vedinio pėdsakų germanų kalbose nerandama.

Lühnde (vietovė, Hildesheim), *in villa Lulende* (1117 m.), *in parochia Liulinde* (1178 m. ir kt.) germanų teritorijų vardyne yra izoliuotas, bet atitikmenų turi baltų kraštuose: prūsų vietovardžiai *Lulegarbis, Lulegarbs* (1331 m.) (antrasis dėmuo yra pr. *garbis* „kalnas", Elbingo žodynėlyje klaidingai paliudytas *grabis*), liet. *Liùlenčia* (ežeras, Sangrūda), *Liūlỹs* (acc. sing. *Liūlį*) (upė, Smilgiai), *Liū́liupis* (Užpaliai). Etimologine plotme juos gerai paaiškina veiksmažodžiai *liūlė́ti (liū̃la, liū̃li)* ir *liulė́ti (liùla, liùli)* „liūliuoti, siūbuoti, vilnyti; tekėti, sroventi...", *liūliúoti (-iúoja, -iãvo)* ir *liuliúoti* „banguoti, vilnyti, siūbuoti; būti išsiliejus, tyvuliuoti..." (LKŽ VII 605-606, 608-609). Kadangi šis vokiečių vietovardis yra kilęs iš **Lulindi* (< ide. **Lulint-*), savo formantu jis suartėja su liet. *Liùlenčia* (< **Lį ul-ent-įā*), turinčiu tą patį formantą, besiskiriantį tik kitu balsių kaitos laipsniu.

Vietovės netoli nuo Hildesheimo pavadinimas *Sarstedt* dar neišaiškintas. Istorinių šaltinių liudijimai *Scerstete* (1046–1056 m.), *Scherstede* (1222 m. ir kt.) leidžia teigti buvus praformą **Skerd-ithi* ir todėl jos atitikmenų galima rasti ne tik Balkanuose (plg. *Scordus mons, Scardona*), bet ir baltų žemėse. Lietuvoje tai keli upėvardžiai: *Skeřdupis, Skerdìmas* (4 upės), *Skérdžia* (upė, Molėtai), *Skeřdžius* (ežeras, Švenčionys) ir kt. Juos visus paaiškina liet. *skardùs* „status, staigus", *skařdis* „status šlaitas, krantas", *skařdžius* „status šlaitas, krantas; įdubimas, dauba, tarpukalnė, griova" (LKŽ XII 751-752, 755).[512]

Iškyla sudėtinga, sunkiai sprendžiama hidronimų bei toponimų atitikmenų baltų gyvenamose ar gyventose žemėse ir plotuose į vakarus nuo Vyslos – Pamaryje, Mecklenburge, Holsteine, netgi dar piečiau Brandenburge su Berlynu – lingvoetninės interpretacijos ir tų vardų santykio su slaviškaisiais vardais problema. Juk šie hidronimai bei toponimai su gana aiškiais baltiškaisiais atitikmenimis šiaip ar taip paliudyti istorinėse šiaurės vakarų slavų žemėse. Bet šių vardų, išskyrus aiškiai slaviškus, matyt, negalima laikyti slaviškais, nes jų tikslūs atitikmenys randami prūsų gyventose žemėse, Lietuvoje ir Latvijoje, kur apie jų slavišką priklausymą negali nė kalbos būti.

Baltiškos išvaizdos, baltiško „nukalimo" (Namen baltischer Prägung) gyvenamųjų vietų ir vandenų vardus nuo senų laikų slavams priklausiusiose žemėse H. Schallis rekomendavo vadinti terminu *slavobaltiškas (Slawobaltisch)*. Kitaip tariant, šiuo terminu gali būti vadinami vardai, kurių n ė r a geografiškai uždaroje baltų kalbinėje teritorijoje, bet kurie randami aiškiai apsiribojančiose dabartinėse slavų gyvenamose srityse.[513] Bet H. Schallis kalbėjo ir apie „bal-

[511] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, 220; Pėteraitis V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*, 86.

[512] Udolph J. Baltisches in Niedersachsen? – *Florilegium Linguisticum*, 493-504.

[513] Schall H. Berlin – ein slawobaltischer Flurname. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 78 (1-2), 1963, 126.

toslaviškąją kalbinę bendrystę (die baltisch-slavische Sprachgemeinschaft)". Jam pritarė V. Toporovas, šį santykį suvokdamas kaip tam tikrą baltų-slavų kontinuumą. V. Toporovo interpretacijos esmė yra tokia:[514]

Panašūs ar tapatūs hidronimai bei toponimai baltų regione ir istorinėse šiaurės vakarų slavų žemėse tarp Vyslos ir Elbės, kai jie yra baltų areale, laikytini baltiškais, o kai jie fiksuojami minėtoje slavų teritorijoje, gali būti traktuojami tiek kaip slaviški, tiek kaip baltiški. Ir iš tikrųjų, kai kuriuos iš jų galima paaiškinti tiek slavų, tiek baltų kalbų medžiaga, vadinasi, jie yra baltoslaviški, pvz., *Schwentine* (upė), *Zuentina* (apie 1075 m.), *Zwentine* (fluvius, 1222 m.), aqua *Zwanthe* (1312 m.), stagnum *Swante* (1511 m. ir kt.) (iš sl. **svętъ*), bet prūsų *Swent* (upė, XV a.), *Swentegraben* (1351 m.), *Swentgriff* (ežeras, 1447 m.), *Swentyn* (ežeras, 1297 m.), *Swynthey* (1263 m.), *Swynteyen* (1407 m.), *Swyntayen* (1418 m.) (iš pr. *swints, swyntas* [gen. sing.]).[515] Aiškiu baltizmu Mecklenburge laikytinas, pvz., ir toponimas *Suckow, Sucowe* (1226 m.), *Sucowe* (1328 m.), *Sukowe* (1344 m. ir kt.), kurį prūsų krašte atitinka *Sukyn* (1316 m.), *Sukeyn, Suken, Suckym, Suckeym* (apie 1400 m.). Kad jis veikiausiai kilęs iš pr. *suckis* „žuvis" (bet ne iš sl. **žukъ* "vabalas"), patvirtintų, pirma, Mecklenburgo 1186 m. dokumento *piscator, cui nomen erat Suk*, be to, plg. *Suxdorf* iš *Sukesdorp*; antra, iš prūsiškojo žuvies pavadinimo atsiradę vardai *Žukopa (Жукона)* (dešinysis Volgos intakas) (iš balt. **Žuk-apē*, plg. pr. *suckis /zukis/* „žuvis" ir *ape* „upė") bei *Žuklja (Жукля)* (Černigovo gubernijos kaimas).[516] Pastaruoju atveju vertėtų kalbėti bent jau apie bendrąjį baltų-slavų vardų fondą, terminą „baltų-slavų" suprantant ne įprastine prasme kaip bendrąjį baltų ir slavų kalbų šaltinį, bet kiek kitaip, būtent: kad tam tikroje teritorijoje tam tikru laiku būta vandenvardžių bei vietovardžių, apie kuriuos būtų netikslu sakyti, kad jie yra arba tik baltiški, arba tik slaviški – juk juos galima laikyti ir baltiškais, ir slaviškais! Todėl veikiau reikėtų taip samprotauti: šios rūšies hidronimus bei toponimus tiksliau būtų vadinti „baltoslaviškais" minėta prasme; teritoriją, kur jie randami, – „baltoslaviškų" reiškinių paplitimo vieta; laiką, kuriam šie vandenų ir vietų vardai tenka, – „baltoslaviškuoju" periodu. Teritoriniu atžvilgiu šis „baltoslaviškasis" kontinuumas, matyt, šliejosi prie istorinių baltų žemių iš vakarų, pietų ir pietryčių. Chronologiniu atžvilgiu jis tikriausiai ėjo po senųjų baltų dialektų epochos, bet prieš išsiskiriant iš jų toms periferinių baltų dialektų grupuotėms, kurios vėliau bus išriedėjusios į slavų kalbas. Šitaip traktuodamas panašius, o kartais ir tapačius hidronimus bei toponimus baltų regione ir istorinėse šiaurės vakarų slavų žemėse tarp Vyslos ir Elbės, V. Toporovas rėmėsi savo koncepcija apskritai dėl baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių pobūdžio.

[514] Топоров В. Н. К вопросу о топонимических соответствиях на балтийских территориях и к западу от Вислы. – *Baltistica*, I (2), 1966, 103-111.

[515] Ibid.,108.

[516] Ibid., 109.

IV Tarptautiniame slavistų suvažiavime Maskvoje 1958 m. V. Ivanovas ir V. Toporovas skaitė pranešimą apie seniausiuosius baltų ir slavų kalbų santykius ir suformulavo visiškai naują požiūrį. Užuot kėlę tradicinį metafizinį klausimą, ar baltų-slavų prokalbė

buvo ar ne, jie pabandė vidinės rekonstrukcijos metodu nustatyti seniausius fonologinius ir morfologinius šių kalbų modelius kiekvienai kalbų grupei atskirai ir juos palyginti. Pasirodė, kad seniausieji baltų ir slavų kalbų struktūriniai modeliai sutampa ir kad jie iš esmės skiriasi nuo indoeuropietiškojo modelio. Be to, baltų ir slavų kalbų modelių negalima sukelti į vieną chronologinę plokštumą: slavų kalbų modelis atsiradęs vėliau, ir jis yra baltų kalbų struktūrinio modelio pakitimo rezultatas;[517] kitaip tariant, slavų prokalbė išriedėjo iš periferinių baltiškojo tipo dialektų.[518]

Aukščiau minėti vokiečių lingvistų H. Schallio, E. Eichlerio, J. Udolpho ir kt. išnagrinėti pietinės ir pietrytinės Žemutinės Saksonijos vandenvardžiai bei vietovardžiai su jų nustatytais stebėtinai tiksliais atitikmenimis, ne vienu atveju ir etimonais baltų kalbose, viena vertus, patvirtina centrinę baltų kalbų padėtį Europos senosios hidronimijos sistemoje. Kaip jau sakyta (žr. p. 368), Europos senosios hidronimijos sistemoje baltų kalbos užima centrinę padėtį. Mat šios hidronimijos sistemoje nustatyta nemažai atitikmenų tarp Rytų Baltijos, nuo seniausių laikų baltų tautų ir kilčių gyvenamos teritorijos, ir kitų Europos regionų, kaip antai: Baltarusijos, Rusijos, Lenkijos, Žemutinės Saksonijos (Vokietija), Pietų Vokietijos, Bodeno ežero regiono, Mozelio baseino, Danijos, Skandinavijos, Britų salų, Italijos, Balkanų, Graikijos ir Mažosios Azijos. Kita vertus, Žemutinės Saksonijos vandenvardžiai bei vietovardžiai su jų nustatytais stebėtinai tiksliais atitikmenimis baltų kalbose rodo glaudžius Rytų Baltijos regiono priešistorinius ryšius su Šiaurės ir Šiaurės rytų Vokietija, ypač su Žemutine Saksonija. Kaip pažymėjo J. Udolphas, netgi gali susidaryti įspūdis, kad vardų Žemutinei Saksonijai davę baltai (Balten hätten in Niedersachsen Namen gegeben), – čia prisiminkime kad ir *Dransfeld, Ihme, Jürse, Lühnde*! – arba, H. Schallio žodžiais, kad lauktini „tarp Elbės ir Vyslos baltų kalbų reliktai (Baltische Sprachreste zwischen Elbe und Weichsel)", bet viso to negalima esą interpretuoti ta prasme, kad kalbama apie reliktus, kuriuos paliko baltai. J. Udolpho nuomone, veikiausiai čia susiduriame su tokia prieš atskirų kalbų susiformavimą buvusio kalbos sluoksnio liekana (voreinzelsprachliche Reste einer Sprachschicht), kuri turėjo ypač glaudžius ryšius su baltų kalbomis arba kuri iš dalies ypač gerai išsilaikė baltų kalbose.[519] Pvz., toks gali būti vok. *Teltow*, plynaukštės į pietus nuo Berlyno pavadinimas, tęsiantis šiaurės vakarų slavų formą **tьlt-ov-*, kilusią iš balt. **tilt-av-*, plg. liet. *tìltas*; dėl darybos dar plg. vėlyvą priesagos *-av-* vedinį liet. *tiltavà* „mokestis už tiltą" (LKŽ XVI 347). Tad J. Udolphas įtikinamai parodė, kad, atsižvelgiant į baltų kalbų duomenis, daugelį labai ginčytinų Žemutinės Saksonijos (Niedersachsen) vardyno dalykų galima kur kas geriau paaiškinti, negu iki šiol buvo daro-

[517] Иванов В. В. и Топоров В. Н. *К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков*, Москва, 1958, 39.

[518] Топоров В. Н. К проблеме балто славянских языковых отношений. – *Краткие сообщения Института Славяноведения*, Москва, 33-34, 1961, 213. Plg. Karaliūnas S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai*, X, 1968, 46.

[519] Udolph J. Baltisches in Niedersachsen? – *Florilegium Linguisticum*, 505.

ma. Negalima istorine prasme nesuteikti reikšmės tam faktui, kad tarp Žemutinės Saksonijos vandenvardžių bei vietovardžių, kaip minėta, H. Schallis rado nemažai baltiškos kilmės vardų, tarp jų ir Berlyno (Berlin) vardą (iš balt. **Burlīn-*).[520]

Ėmęsis nagrinėti Berlyno pavadinimo istoriją ir kilmę, H. Schallis konstatavo Vokietijos teritorijoje tokius vietovardžius ir vandenvardžius, jo nuomone, turinčius etimologinių atitikmenų baltų areale: 1) *Börln, de Burlin* (1244 m., gyvenamoji vieta), *Berlinstücken* (laukai ir pievos [Flur]), *Berlein-feld, -wiesen* (laukai ir pievos), *Berlin-grund, -gründe, -stücken* (laukai ir pievos) ir kt. (Osterlandas-Anhaltas); 2) *Berlinchen* (laukai ir pievos), *Berlin(i)chen* (kelios gyvenamosios vietos), *Berlin* (laukai ir pievos), *Die Berline,* sorb. *Barliny* masc. plur. (laukai ir pievos ir kt., Žemutinė Lužica [Niederlausitz]); 3) Mittelmarko-Brandenburgo srityje – *Berlínikin, Berlíniken* (laukai ir pievos); į šį regioną įeina ir Vokietijos sostinė Berlynas: *Berlin,* laukų ir pievų pavadinimas (Flurname), vėliau vietovardis (Ortsname), pradžioje taip vadinta sala Spree upėje, vėliau Berlyno rajonas, vadinamasis Sostinės Berlyno Centras (Bezirk Mitte der Hauptstadt Berlin); įdomu, kad šitoje *Berlin* vadinamojoje saloje slavų gyvenviečių tikriausiai nebuvo – bent jau naujausių archeologinių kasinėjimų seniausios saloje Šv. Nikolajaus bažnyčios teritorijoje neaptikta jokių slavų buvimo pėdsakų;[521] 4) tarp Oderio ir Vyslos vietovardžiai *Berlinek,* vok. *Berlinchen* (Myśliborzo pavietas [Kreis Soldin, Neumark] ir Inowrocławo pavietas, Lenkija), *Bärlín* (vok. *Berlin*) (dvaras, Karlikowo gmina, Weyherowo pavietas, Lenkija); 5) Rytų Baltijoje (im Baltikum) *Burluny* (dvaras ir kaimas [folwark], Sereje gmina ir parapija, Seinų pavietas, Lenkija) (lietuviškai **Burliūnai* nom. plur.),[522] lat. *Burliņi* (sodyba [ant jūros kranto Rygos įlankos vakarų pusėje], Nogale, Talsų r.); 6) Pietvakarių Ukrainoje *Berlin* (gyvenamoji vieta, Brody r.), *Berlinka* (upė prie Berlino, Brody r.), *Berlińce polove* ir *Berlińce lasove* (gyvenvietės, Mohiliovo r.), *Burlovica* fem. (upė, Danilovka, Ostriho r.), *Burlanka* (upė, Umano r.); 7) Rytų Rumunijoje *Burla* (kaimas, Bukovina) ir kt.[523]

H. Schallio analizės procedūra tokia: vokiečių kalbos formos – aukštaičių *Berlin, Berlinchen* ir žemaičių *Berlín, Berlínikin, Berlíniken* – turi mažybines priesagas *-chen, -kin, -ken.* Šie vietovardžiai yra vakarų slavų gyventose ar gyvenamose srityse, todėl traktuojami kaip „germanizuoti“: mat prieš juos sorbai dažnai deda žodį *Mały,* kurio prasmė vokiečių kalboje perteikiama mažybinėmis priesagomis. Daugiskaitinės formos vok. *Die Berline,* sorb. *Barliny* rodytų šiuos vietovardžius pradžioje vartotus daugiskaita. Vokiškos formos paskutinio skiemens kirčiavimas atskleidžia jų svetimą

[520] Schall H. Berlin – ein slawobaltischer Flurname. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 78 (1/2), 1963, 126-146.

[521] Schall H. Der Name Berlin. – *Berliner Heimat,* 1, 1957, 1-8. Idem. Berlin – ein slawobaltischer Flurname. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 78 (1/2), 1963, 132 (išn. 1).

[522] Schall H. Berlin – ein slawobaltischer Flurname. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 78 (1/2), 1963, 134 (išn. 2).

[523] Ibid., 127-134, 142.

kilmę su išlaikytu senuoju slaviškų šaknies balsiu *e*. Sorb. *Barlin* nom. sing., *na Barlińu* loc. sing. verčia rekonstruoti **Berliń* su minkštuoju žodžio galo priebalsiu ir kildinti iš sl. **Bъrlinъ*. Bet pažymėtina, kad slovincų (kašubų) forma *Bärlïn* turi kietąjį žodžio galo priebalsį. Visi turimi vakarų slavų duomenys verčia rekonstruoti prolytę **Burlīņi*. Tokiu būdu nustatyta ir atstatyta vakarų slavų forma **Bъrlinъ* atliepia dabartinį latvių vietovardį (greičiausiai kuršiškos kilmės) *Burliņi* nom. plur.: trumpasis šaknies *u* davė slavų *ъ*, trumpasis žodžio galo *i* virto slavų *ь*, kuris vėliau sąlygojo priebalsių minkštumą arba be pėdsako išnyko.[524]

Į šitą H. Schallio hipotezę griežtai reagavo T. Witkowskis. Jis teigė, kad tarp Šiaurės rytų Vokietijos vandenvardžių bei vietovardžių nėra jokių baltiškos kilmės reliktų.[525] J. Udolphas pamėgino ją paneigti.

Kamieną **Brlin-* turintys vandenvardžiai ir vietovardžiai labiausiai paplitę vakarų slavų plote, ypač sorbų ir pamarėnų gyvenamose srityse, mažiau jų randama Šiaurės ir Vakarų Lenkijoje, tik vienas kitas – Čekijoje. Bet ypač svarbu, kad reliatyvinė jų koncentracija matyti Galicijoje ir gretimoje Podolėje, vadinasi, toje teritorijoje, kuri buvo slaviškojo geografinių objektų įvardijimo centras, plg. *Berlin* (upė, Brustury), ukr. *Berlyn (Берлын), Berlin* (1515 m., upė ir gyvenamoji vieta, Brody), *Berly* (upė), *Berlianka* ir *Berlianek* (vandenvardžiai). Todėl ši kamieno **Brlin-* toponimų grupė bet kuriuo atveju laikytina slaviškos kilmės ir yra neabejotinai susijusi su vardais (buvusiame) vakarų slavų plote. J. Udolpho nuomone, vietovardžio *Berlin* (įskaitant ir Vokietijos sostinę) slaviškojo aiškinimo svarba tokiu būdu žymiai padidėja. Jo pradinė šaknis rekonstruotina **bъrl-*, bet ukrainiečių kalbos apeliatyvai rodo buvus taip pat šaknies variantą **bъrl-*. Abu šaknies variantai yra protoslavų **bŗl-* refleksai. Prie šios šaknies pridėjus priesagą sl. *-in-*, susidarę nagrinėjamieji vardai. Tai reiškia, toliau dėstė J. Udolphas, kad nuošalyje nuo Berlyno vardo turi likti viena vertus, Vidurio ir Vakarų Europos *Berlach, Berlichingen* tipo vardai ir, kita vertus, H. Schallio mėginimas *Berlin* susieti pirmiausia su baltų kalbų apeliatyvais ir tikriniais daiktavardžiais. Dalykas atrodąs kaip tik atvirkščiai: *Berlin* rūšies vardai turėtų būti slavų kolonizacijos liudininkai.[526] Dėl etimologinių atitikmenų baltų kalbose (pvz., liet. *bùrlas*) ir jų ryšio su slavų kalbų žodžiais (ukr. *bórlo [бóрло]* „bala, pelkė (su stovinčiu dvokiančiu vandeniu)", sorb. aukšt. *bórlo* „užutėkis, įlanka...", serb.-kr. *brlja* „balos, pelkės vanduo; klanas") J. Udolphas tik tiek tepasakė, kad, turint galvoje, jog prūsų kalboje vietovardžių nėra paliudytų, lietuvių ir latvių kalbose jų žinoma mažai (pvz., liet. *Berlė*, lat. *Berliņa, Berliņi*), taip pat atsižvelgus į jų šaknies vokalizmą (*e*), negalima atmesti jų ankstyvo skolinimosi iš slavų kalbų galimybės, nors tam ir prieštarauja šaknies priegaidė (plg. liet. *bùrlas*), – čia autorius nurodė, kad remiasi W. P. Schmido informacija ir aiškinimais.[527]

[524] Ibid., 134-136.

[525] Witkowski T. Berlin – ein baltischer Name? – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 80, 1966, 262-270; Idem. Die Bedeutung des Baltischen für die slawische Namenforschung in Deutschland. – *Onoma*, 14, 1969, 215-227; Idem. Baltische Ortsnamen westlich der Oder? – *Donum Balticum*, 562-573.

[526] Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*, 83-86, 89-91.

[527] Ibid., 91-92.

Vokietijos Kottbuso sritis (vok. Kreis Cottbus, sorbiškai Choćebuz) yra Žemutinės Lužicos (Niederlausitz) centras. Žemutinės Lužicos vietovardžiams *Berlinchen* (laukai ir pievos), *Berlin(i)chen* (kelios gyvenamosios vietos), *Berlin* (laukai ir pievos), *Die Berline,* sorb. *Barliny* masc. plur. (laukai ir pievos) ir kt. irgi niekas netrukdo atstatyti šaknį **Bъrl-* (< **Burl-*). Jero ъ likimas kirčiuotoje pozicijoje vakarų slavų, vadinasi, ir sorbų, kalbose matyti štai iš tokių leksinių gretimybių: lenk., ček. *sen* „miegas", bet sorb. aukšt. *són,* žem. *son* : s. sl. *sъnъ*; lenk., ček. *mech,* sorb. žem. *mech* „samanos", bet sorb. aukšt. *moch* : s. sl. *mъchъ*; sorb. aukšt. *dešć,* sorb. žem. *de(j)šć* „lietus" : s. sl. *dъždь*; sorb. aukšt. *krej,* sorb. žem. *kšej* „kraujas" : s. sl. *krъvь*[528] (plg. liet. *krùvi-nas*). Todėl sorb. *Barliny* vietoj laukiamos formos **Borliny* jau gali būti sorbų bilingvių šnekos dalykas (sorb. *o* > vok. *a*). Vadinasi, šaknies **Bъrl-* (< **Burl-*) pasikeitimas į *Berl-* Lužicos teritorijoje istorinės fonetikos požiūriu laikytinas dėsningu reiškiniu. Kadangi lat. *Burliņi,* kuris greičiausiai atsirado iš ten pat vartojamos pavardės *Burliņš,* tegali būti baltų **Burliņiai,* Vokietijos sostinės vardą *Berlin* kaip „slavobaltiškąjį" pavadinimą per tarpinę stadiją sl. **Bъrlinъ* reikėtų kildinti iš prolytės **Burlīnas,* ne iš **Bъrlinъ.*

Pietvakarių Ukrainos ir Rytų Rumunijos vietų ir upių pavadinimuose *Burlanka, Berlinka, Berlińce, Burlovica* antrinės slaviškos priesagos yra *-ovica* ir *-ka,* o kitas H. Schallis kildina iš baltų kalbų, būtent iš prolyčių **Burlan-, *Burlīni* nom. plur. ir **Burlīniki* nom. plur. (su priesaga **-īniki* > *-ińce*).[529] Ta proga galima pažymėti, kad Pietvakarių Ukrainos upėvardžiai *Burlovica* ir *Burlanka,* kurie, matyt, yra substratiniai, ir ypač *Burla* (kaimas Rytų Rumunijoje), aiškiai liudija, jog jų šaknies fonetinės struktūros būta **Burl-*, atitinkančios sl. **Bъrl-*. Gyvenamosios vietos Osterlande-Anhalte pavadinimas *Börln, de Burlin* (iš 1244 m. dokumento) taip pat rodo šaknį **Burl-*.

Kita vertus, ne taip jau lengva vienareikšmiškai identifikuoti Pietvakarių Ukrainos toponimų bei hidronimų šaknį: *Berlin* (gyvenamoji vieta, Brody r.), *Berlinka* (upė prie Berlino gyvenvietės, Brody r.), *Berlińce polove* ir *Berlińce lasove* (gyvenvietės, Mohiliovo r.) ir kt. Iš visa ko atrodo, kad jų šaknies pirminis pavidalas buvo **Bьrl-* (< **Birl* < ide. **bhṛl-*). Tačiau iš ide. **bhṛl-* gali būti išriedėjęs ir šaknies variantas **Bъrl-* < **Burl-*. Šitokių alomorfų buvimas vienas šalia antro yra normalus baltų ir slavų kalbų reiškinys, plg. sl. **grьměti* : liet. *grumėti*; liet. *minià* : sl. **mъnogo*; liet. *gìlti, gilsnóti* : pr. *gulsennin* acc. sing. „skaudėjimas"; liet. *giñti* : pr. *guntwei* „varyti"; lat. *timsa* „tamsa", *timss* „tamsus" : *tumsa, tumss*.[530] Be to, iš nagrinėjamo ploto (Žemutinės Lužicos) turime upėvardį *Mulde,* istoriniuose šaltiniuose paliudytą kaip *Milde*.[531]

[528] Поляков О. *Славянские языки,* Vilnius, 1998, 43, 61.

[529] Schall H. Berlin – ein slawobaltischer Flurname. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 78, 1963 (1/2), 144.

[530] Stang Chr. S. *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen,* 78.

[531] Eichler E. Fragen der onomastischen Rekonstruktion unter besonderer Berücksichtigung von Gewässernamen im deutsch-slawischen Sprachgebiet. – *Hydronymia słowiańska* pod redakcją Kazimierza Rymuta, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1989, 38.

Seinų pavieto polonizuoto kaimo vardo *Burluny* rekonstrukciją **Burliūnai* H. Schallis rėmė tokiais, jo žodžiais, akivaizdžiai gimininga is lietuvių kalbos faktais kaip *burliuñgė* „skystas purvas“, *burliūgà* „skysta purvynė, makalynė“ bei *burlungis* (be kirčio) „purvynė“ ir pateikė semasiologinę paralelę *liūlýnas* „linkstanti samanų pluta pelkėje, prie pelkėjančių ežerų ar upių; klampynė, marmalynė“ : *liūlėti (liūla, liūli, -ėjo)* „siūbuoti, vilnyti; liumpsėti, linksėti; dribsėti, linguoti (iš riebumo)...“. Tiek lat. *Burliņi*, tiek liet. **Burliūnai* šio tyrinėtojo yra laikomi daiktavardiškai vartojamais postverbaliniais adjektyvais, o tas galimas veiksmažodis esąs *buřlyti (-ija, -ijo)* „burbuliuoti įkišus snukį, purlyti, turlyti“.[532]

Tačiau teigdamas, kad lat. *Burliņi* žodžio gale turi iš kilmės trumpąjį balsį *i*, H. Schallis bus suklydęs. Lat. *Burliņi*, kuris greičiausiai atsirado iš ten pat vartojamos pavardės *Burliņš*, tegali būti baltų **Burliņiai*. Lat. *Burliņi* – tai sodyba (ant jūros kranto Rygos įlankos vakarų pusėje) Nuogalės apyl., Talsų r.[533] Nuogalėje būta ir pavardės *Burliņš*. Vietos gyventojai tvirtino, kad žodis *burliņš* vienaip ar kitaip yra susijęs su žvejyba, bet niekas negalėjo tiksliau paaiškinti (latvių kalbininkės V. Dambės informacija).[534] Kita vertus, H. Schallis teisingai nustatė, kad asmenvardis *Burliņš* ir vietovardis *Burliņi* su priesaga *-in-* yra išsivesti iš šaknies *burl-*.[535] Taip pat reikia pridurti, kad daugiskaitinė vietovardžių *Burluny* (dvaras ir kaimas [folwark], Sereje gmina ir parapija, Seinų pavietas, Lenkija) (*Słownik Geograficzny*, I, 475), lietuviškai **Burliūnai* nom. plur., forma liudytų šio kaimo pavadinimą kilus iš pavardės **Burliūnas*, kuri su patronimine priesaga *-ūnas* bus išsivesta iš anksčiau egzistavusio asmenvardžio **Burla*, **Burlius* ar pan. Tarp *burl-* šaknies žodžių yra ir tokių, iš kurių lengvai randasi asmenvardžiai, plg. *burlià* „kas burlioja, valgydamas ar ėsdamas apsilaisto, susitepa; riebus, nutukęs žmogus“ (Kabeliai, Marcinkonys [3x], Varėnos r.). Kaip matyti, geografine arealine plotme šis apeliatyvas gravituoja į vietovardžio *Burluny* pusę.

Jau minėta, kad šiuos lietuvių ir latvių toponimus H. Schallis etimologiškai susiejo su liet. *buřlyti (-ija, -ijo)* „burbuliuoti įkišus snukį, purlyti, turlyti...“ šaknimi. Svarbu, kad jis atkreipė dėmesį į *buřlyti (-ija, -ijo)* „burbuliuoti įkišus snukį, purlyti, turlyti; turlyti, knėzoti“ ir liet. *puřlyti (-ija, -ijo)* „taškyti, laistyti; turlyti; tepti, purvinti“ semantinį artimumą ir kartu konstatavo etimologinius atitikmenis serbų-kroatų kalboje: *brljati* ir *prljati* „purvinti, teršti; jaukti“. Visų jų šaknis esanti **burl-*, tai yra ide. šaknies **bher-* „nešti“, kurios atstovas yra lietuvių kalbos veiksmažodis *beřti (bẽria, bẽrė)*, nykstamojo šaknies balsių kaitos laipsnio variantas **bhr̥-* su pridėtu formantu *-l-*.[536]

Kalbant apie H. Schallio teigiamą ir J. Udolpho neigiamą minėtų Vokietijos teritorijos ir slavų žemių hidroni-

[532] Schall H. Berlin – ein slawobaltischer Flurname. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 78 (1/2), 1963, 137, 139.

[533] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi*, I (1), 147.

[534] Schall H. Berlin – ein slawobaltischer Flurname. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 78 (1/2), 1963, 134 (išn. 2).

[535] Ibid., 144.

[536] Ibid, 139-140.

mų bei toponimų ryšį su atitinkamais baltiškaisiais vardais, negalima tylomis apeiti to fakto, kad Lietuvos teritorijoje taip pat yra čia nagrinėjamos šaknies vandenvardžių. Antai upėvardžių *Burliõk-ravis* (Kražantės intakas, Kelmė), *Burliõk-upis* (Novos intakas, Griškabūdis), *Burliokìnė* (Pilvės intakas, Sasnava) sandas *Burliõk-* (nom. sing. būtų **Burliõkas*), matyt, laikytinas substantyvizuota būdvardžio *burliokas* (be kirčio) „purvinas, maknotas, pažliugęs" (A. Juška [LKŽ I² 1193]) forma: vedinio ir darybos pamato opozicijai paryškinti, be to, pavartota metatonija; adj. **burliókas* „purvinas, maknotas, pažliugęs" su priesaga *-(i)ok-* pasidarytas iš adj. **burlas* resp. **burlias* „purvinas, pažliugęs", – plg. *burlùs* „kuris lengvai teršiasi" (LKŽ I² 1193), o dėl darybos plg. *stačiõkas* subst. „kas šiurkštus, storžievis; kas status, ne gulsčias..." : *stačiókas* adj. „gana stačias" (ir *statókas*) (LKŽ XIII 621, 715) : *stãtas* adj., *stãčias*; *puikiókas* „gana puikus" (ir *puikókas*) (LKŽ X 853) : *puĩkas, puikùs*; *sunkiókas* „kuris gana didelio svorio" (ir *sunkókas*) (LKŽ XIV 161), 162 : *suñkas, suñkus, sunkùs.*

Vertas dėmesio ir lietuvių kalbos šaknies *burl-* žodžių arealinis išsidėstymas: *bùrlas* „purvas, makalynė" (A. Juškos žodynas; Marcinkonys, Varėnos r.), *burlýnas* „purvynas" (JD [A. Juškos dainos], K. Maciaus raštai ir A. Juškos žodyno papildymai), *burlỹnė* „purvynė" (JD ir A. Juškos žodynas), *burliūgà* „skysta purvynė, makalynė; prasta sriuba" (Leipalingis, Rodūnia), *burliuñgė* „skystas purvas; prasta sriuba" (Alytus; Daugėliškis; Nemunaitis, Alytaus r.; Kalesninkai, Šalčininkų r.; Daugai, Alytaus r.), *burliungis* (be kirčio) „klampynė, mulvė" (Karaliaučiaus archyvo vadinamasis Krauzės XVII a. žodynas, Kurzmanno XVII a. žodynas, [K]), *burlungis* (be kirčio) „purvynė" ([K] [LKŽ I² 1192-1193]). Kaip matyti, leksemos telkiasi pietinėje lietuvių kalbos arealo pusėje pereidamos į Prūsų Lietuvą. Bet nei prūsų kalbos rašto paminkluose, nei vietovardžiuose, turimais duomenimis, šios šaknies nieko nėra paliudyta. Latvių kalba šaknies **burl-* apeliatyvų taip pat neturi.

Kaip pažymėta W. P. Schmido,[537] šių lietuvių kalbos žodžių skolinimosi iš slavų kalbų hipotezei prieštarauja akūtinė šaknies priegaidė (plg. liet. *bùrlas*). Todėl liet. *bùrlas* „purvas, makalynė" kartu su *burlùs* „kuris lengvai teršiasi" veikiau laikytini slavų kalbų žodžių bulg. *bralo (брало)* „mažas upelis; tėkmė; liūnas",[538] serb.-kr. *brlja* „balos, pelkės vanduo; klanas", sorb. aukšt. *bórlo* „užutėkis, įlanka...", ukr. *bórlo (бóрло)* „bala, pelkė (su stovinčiu dvokiančiu vandeniu)"[539] etimologiniais atitikmenimis.

[537] Cituojama pagal: Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*, 91-92.

[538] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 62.

[539] *Słownik prasłowiański*, I, Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdańsk, 1974, 430.

Lietuvių kalboje randame *berlùs* „birlus, trupus" (A. Juška [LKŽ I² 766]), latvių kalba turi *bę̀rlas*[2] „trupi, biri varškė" (EH I 213), todėl verta prisiminti H. Schallio teiginį, jog **burl-* yra ide. šaknies **bher-* „nešti", kurios atstovai yra lietuvių kalbos veiksmažodžiai *beřti (bẽria, bẽrė), bìrti (bỹra, bìro)*, nykstamojo šaknies balsių kaitos laipsnio variantas **bhr̥-* su pridėtu formantu *-l-*. Be to, baltų kalbose yra vietovardžių, turinčių šaknį *Berl-*.

Lietuvių kalboje tai kaimo pavadinimas *Berlaĩniai* (Babtai, Kaunas) (plg. ir pavardes *Berlìckas, Berlieta* ir kt.), upėvardis *Berlẽ* (ir *Beřlė*) (Tatulos intakas, Krinčinas, Pasvalio r.), kalno vardas *Berlýnas* (Kapčiamiestis, Lazdijų r.) (su A. Vanago atsargia pastaba: „jeigu, žinoma, šio kalno vardas nėra perkeltinis iš Europos miesto vardo *Berlýnas*“).[540] Iš latvių kalbos minėtini *Bęrlava* (sodyba, Lielzalva), *Berliņa* (sodyba, Gaujiena), *Bęrlīne* (sodyba, Kastrāne), *Berlĩne* (linmarka, Mūrmuiža), *Bęrlīni* (ir *Berlĩni*) (sodyba, Nīgranda) (kartu su liet. *Berlinė* [viensėdis] iš vok. *Berlin*? – atsargiai klausiama).[541] Kadangi baltų balbų vardyne priesaga *-īn-* yra palyginti dari,[542] maža tikimybė, kad į šių kalbų vardyną būtų perkeltas Vokietijos sostinės vardas. Veikiau tiek kalno vardas *(Berlýnas)*, tiek sodybos pavadinimas *(Bęrlīni)* bus atsiradę su šia priesaga iš vandenvardžių arba asmenvardžių (plg. kaimo vardą *Berlaĩniai*) šaknies *Berl-*. Kai kuriems gyvenviečių pavadinimams ir asmenvardžiams gal ir galima skirti šaknį *berl-* su byrėjimo sąvoka susijusia reikšme, bet tai toli gražu nebūdinga vandenvardžiams. Todėl reikia dairytis kitų šaknų.

Ide. šaknį **bher-* „tekėti, sroventi; čiurlenti“ gali turėti lietuvių kalbos žodis *birdà* (acc. sing. *bir̃dą*) „skystas purvas ant kelio; buza“ (LKŽ I² 841), nenustatytos etimologijos upėvardžiai *Bìr-upis* (ir *Bir-pỹs*) (Vikšrupio intakas, Pernarava), *Ber-upė* ([be kirčio] Raudondvaris), *Berupẽlis* (Ramygala) ir su jais šaknies balsių kaita santykiaujantys *Barỹs* (Jūros intakas, Šilalė) bei *Bar-ùpė* (Nevėžio intakas, Vandžiogala). Kalbamoji šaknis žinoma ir kitose ide. kalbose, pvz., iranėnų, kur jos kontinuantai *bār* „krantas; pajūris“, *juy-bār* „vandeninga vietovė“ šaknyje turi pailgintąjį balsių kaitos laipsnį.[543] Būtent iš jos nykstamojo šaknies balsių kaitos laipsnio varianto **bhr̥-*, pridėjus formantą *-l-*, ir bus susidariusi antrinė hidroniminė šaknis **bhr̥-l-*, tolesnėje baltų kalbų raidoje fonetiškai išvirtusi į **bur-l-* (po gomurinių ir greičiausiai taip pat po lūpinių priebalsių skiemens sudaromojo priebalsio *r̥* refleksas buvo *ur*[544]).

[540] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 62.

[541] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi*, I (1), 99-100.

[542] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, 166-167.

[543] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea*, 259.

[544] Plg. Stang Chr. S. *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen*, 798.

[545] Schall H. Berlin – ein slawobaltischer Flurname. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 78 (1/2), 1963, 145.

Vadinasi, turėdami prieš akis visą čia išryškintą istorinį lyginamąjį kontekstą, galime konstatuoti, kad Vokietijos sostinės vardas *Berlin* (< sl. **Bъrlinъ*) kaip „slavobaltiškasis“ pavadinimas **Burlīnas*, kurio pradinę reikšmę H. Schallis apibūdino kaip „mažos skystos pelkėtos vietos (kleine dünnflüssig-morastige Stellen)“,[545] turi tikslų etimoną lietuvių kalboje – tai *burlýnas* „purvynas“ (A. Juškos dainos [LKŽ I² 1192]). Bet tai ne vienintelis atvejis.

Toponimas *Kösen* (Bad Kösen an der Saale), sorbų gyvenamosiose srityse istoriniuose šaltiniuose paliudytas *villa Kusénti* (1040 m.), *Cusentin, Chusinza, Cusene, Kusenze* (XI a.), *Cusene, Cusende* (1200 m. ir kt.), traktuojamas kaip priesagos *-nt-* vedinys iš

šaknies *kūs-/*kus- „virti, kunkuliuoti; vilnyti, siūbuoti“, kurią turi lat. *kûsât (-âju)* „virti, kunkuliuoti; veržtis, lietis per kraštus“, serb.-kr. *kisati* „virti, kunkuliuoti“. Ryšium su juo prisimenamas Tacito paliudytas *Cusus* vadinti Dunojaus intakui vok. Waag, slovk. Váh. Tiek jo šaknis, tiek priesaga *-nt-* kelia problemų: ar gali būti, kad priešslaviškieji balsiai *ū* ir *u* čia yra išlikę nepakitę? Juk gerai žinome, kad daugeliu kitų atvejų šie ide. balsiai yra perduodami slaviškaisiais garsais, šiuo atveju būtų *y* ir *ū*. O gal reikėtų skaitytis su variantais, turint galvoje, kad slavų kolonistai apgyvendindami kraštą susidūrė su germanų naujakuriais, kurie užkonservavo tarimą su *ū* ir *u* ir jį perdavė kaimynams slavams, nes šie pakitimą *ū* > *y* seniai buvo išgyvenę ir jį užmiršę? O gal reikėtų daryti prielaidą, kad kai kuriais atvejais slavų garsas *y* pozicijoje po *k* buvo vokiečių suvokiamas ir perimamas kaip *u*? Vieninteliu galimu formos **Kūs-nt-* aiškinimu tyrinėtojai laiko variantų egzistavimo nuolatinės interferencijos sąlygomis prielaidą.[546] Slavų kalboms būdingo fonetinio pakitimo *ū* > *y* nėra ir Vyslos žemupio baseino hidronimuose, pvz., *Jurata, Rumia* (žr. p. 409, 410).

Iš šių svarstymų bei prielaidų aiškėja, kad germanų (pradedant maždaug 400 m. pr. Kr.), galbūt dar ir slavų (apie 600 m. po Kr.)[547] kalbamojo Europos regiono kolonizacijos (Landname) metu, labai galimas daiktas, būta kažkokio trečiojo – autochtoninio – lingvoetninio komponento, iš kurio katra kolonistų grupė, matyt, atskirai ir viena nuo antros nepriklausomai skolinosi vietų ir vandenų vardus. Kas tai galėjo būti, matyti iš čia duodamo pavyzdžio:

Lat. *kûsât (-âju)* „virti, kunkuliuoti; veržtis, lietis per kraštus“, *kūsuls* „versmė, šaltinis“ (ME II 337-338) ir serb.-kr. *kisati* „virti, kunkuliuoti“ šakniai, matyt, priklauso taip pat liet. *Kũš-upis* (Vilkijos intakas, Skaistgirys, Joniškio r.), galintis turėti šaknies galo priebalsį *-š-*, kilusį iš *-s-* pozicijoje po *-ū-*. Latvių kalboje randame *Kūsītis* ([be kirčio], pieva, Kandava), *Kũsīts* (pieva, Renda), *Kupl-kũsis* (miškas, Kalnciems), *Kūšu-purvs* (pelkė, Asīte, Vecumnieki), *Kùšu²-upīte* (Lėdmane), *Kũš-rags* (pieva, Sarkanmuiža) (kamieno variantas *Kūš-* yra apibendrintas iš **Kūsi̯a-*). Kyla įtarimas, kad *Kūsītis* ir *Kũsīts* atspindi prolytę **Kūs-n̥t-* su dėsninga formanto *-n̥t-* > baltų *-int-* > lat. *-īt-* raida. Vadinasi, labai gali būti, kad vietovardis *Kösen, villa Kusénti* (1040 m. ir kt.) ir Tacito paliudytas *Cusus* yra, H. Schallio terminu, „slavobaltiškieji“ pavadinimai.

Kaip jau minėta, daugeliu atvejų neturėtų kilti didesnių abejonių, kad šie tikriniai vardai ir pluoštas kitų pavadinimų gali būti genčių, vartojusių baltiškojo tipo idiomas, palikimas, nes jų baltiškasis pobūdis matyti ne tik iš fonetikos ypatybių, bet pirmiausia iš baltų kalboms būdingų darybos elementų ir šaknų. Krinta į akis tas faktas, kad esama pirminių baltiškųjų elementų semantinio vertimo, kalkiavimo atvejų, rodančių buvus intensyvius interlingvalinius kontaktus, taip pat bilingvizmo periodą ir patvirtinančių H. Schallio pasirinkto analizės ir rekonstrukcijos metodo teisingumą. Su tuo sutinka ir

[546] Eichler E. Fragen der onomastischen Rekonstruktion unter besonderer Berücksichtigung von Gewässernamen im deutsch-slawischen Sprachgebiet. – *Hydronymia słowiańska*, 36-37.

[547] Ibid., 35.

tas faktas, kad Brandenburge randama baltams būdingų senienų, leidžiančių spėti, jog netgi XII ir XIII amžių sandūroje tarp vakarų slavų dar būta baltiškai kalbančių gyventojų.[548] P. Einhornas savo „Latvių istorijoje" rašė, kad latviai, kurie suprantą ir vokiškai, gyveną visu jūros pakraščiu beveik ligi Gdansko ir patys nebeatsimeną, kada jų protėviai čia apsigyveno ir iš kur atsikraustė.[549] Kita vertus, be vėlesnių imigrantų, minėtose Vokietijos provincijose galėjo būti taip pat vakarų baltų–autochtonų liekanų. Tai turint galvoje, nereikėtų labai stebėtis nė dėl to, kad Ventos žemupio ir Pamario, Meklenburgo bei kitų Pietrytinės ir Pietinės Baltijos regionų gyventojai buvo panašūs kultūra bei antropologija.

Šiame kontekste ypatingo dėmesio vertà pastaruoju metu išsakyta hipotezė, kad Kuršo vendai gali būti ankstyvaisiais viduramžiais ar vikingų laikais jūros keliu iš Pietinės Baltijos atsikėlusi vakarų baltų gentis.[550] Šiam teiginiui kaip argumentą galima pateikti pluoštą baltų gyvenamųjų žemių, pirmiausia Kuršo Latvijoje, ir Mecklenburgo bei Schleswigo-Holsteino Baltijos jūros pietinėje pusėje gyvenviečių, vandenų ir pelkių pavadinimų gana akivaizdžių sutapimų. Iš gyvenamųjų vietų vardų minėtini:

Bandowe (1194 m., Ort am Bannauer Moor, N. Gudow Hzm. Lauenburg), *Badowe* (1230 m., Kreis Schwerin), *Bandowe* (1274 m., Kreis Güstrow) : kuršių *Bandowe* (1230 m., 1253 m.), *Bandow* (1503 m.) Latvijos vakaruose : lat. *bañda, bañds* „samdiniui ūkininko duodamas pasisėti lauko gabalas ar jo pasėliai..." (pasiskolintas iš kuršių ar lietuvių kalbų), liet. *bandà* „samdininko, ūkininko sūnaus ar jaunesniojo brolio pasisėti javai ar linai; žemė, kurioje seniau buvo sėjama banda...";

Birznig (beržynėlis [Birkenwäldchen bei], Limes Saxonie, Holstein) : pr. *Bersnickenn* (1339 m.), *Bersenik* (1422 m.), vok. *Bersnicken* (Kreis Fischhausen), lat. *Biẽrznik* (Zlėkās, Zūrās), *Biržnieki* (Ādaži) ir daugelis kitų,[551] liet. *Béržininkai* (dial. *Bérž[i]nykai*) (4 kaimai Ignalinos, Joniškio ir Vilniaus r.), *Biržininkai* (kaimas, Priekulė, Klaipėdos r.) : pr. *berse* „beržas", liet. *béržas, biržlis* „beržo šaka", *bìržtva* „beržynas";

Bucus vetus (po 1186 m. Sidonis versus de vita Vicelini), vėliau *Bucu locus* : pr. *Buchotin* (1250 m.), *Bochotin* (1294 m.) : su priesaga *-ōt-* iš pr. *bucus* „bukas (medis)",[552] kuris, kaip ir liet. *bùkas, bũkas* „parkuose auginamas ąžuolinių šeimos medis (Fagus)" yra skolinys;[553]

in tota Circipen (1173 m.), *in Circipene* (1178 m.) istorinė sritis Rytų Pomeranijoje; pavadinimas traktuojamas kaip sudėtas iš priešdėlio **cirs(i)-* ir upėvardžio *Peene,* taigi būtų „sritis anapus Peenės",[554] plg. pr. *kirscha(n)* „virš, ant",[555]

[548] Mugurēvičs Ē. Priekšvārds. – *Indriķa hronika,* 25.

[549] Einhorn P. *Historia Lettica* [= *Scriptores rerum Livonicarum,* II]. Plg. Endzelīns J. *Darbu izlase,* III (1), 576.

[550] Krastiņa M. *Vendi un viņu izcelsmes jautājumi,* Sollentuna [Sverige], 2001, 32.

[551] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 112-113.

[552] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 23.

[553] Iš pastarųjų darbų žr. Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 262-263; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 165.

[554] Schall H. Kurisch-Selische Elemente im Nordwestslawischen. – *Proceedings of the Eighth International Congress of Onomastic Sciences,* 450-464.

[555] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* II, 196-198.

liet. *(s)kirs-* „per, anapus; virš“[556] : lat. *Cirspene* (bažnytkaimis, sodžius, Dundanga, Talsų r.)[557] iš *cirs-* „per, anapus; virš“ ir **Pien-*, **Pēn-*, plg. lat. *Piēnava* (upė), liet. *Pienià* (acc. sing. *Piēnią*) (žr. toliau) arba lat. *Pèņa-pļava, Pèņu-kalns* (Veclaicene), *Pèni-birzs* (Pelši); [558]

Dabele (1386 m.) (iš **Dobel*), *Dobel* (1486 m.) : lat. *Duõbele* (rajono centras); šių vardų ypač daug pajūryje: *Duõbelis* (pieva, Aistere), *Duobeļi* (valstiečio sodyba, Bārta, Liepojos r.) ir kt.;[559]

Griewe (kaimas, Kreis Güstrow) : lat. *Grīva* (be kirčio), Daugpilio miesto dalis, lietuvių vadinama *Gryvà* (gen. sing. *Gryvõs*, acc. sing. *Grývą*),[560] lat. *Grīva* (gyvenamoji vieta, Zemgalė), *Grĩva* (upės, balos, pelkės, ypač jų daug Kuržemėje [Dundanga, Bārta ir kt.]),[561] liet. *Gryvà* (acc. sing. *Grývą*) ir *Grýva* [562] (dešinysis Ventos intakas, Kuršėnai) : lat. *grĩva* „upės žiotys“;[563]

Griuele (1341 m.), *Grivele* (1426 m.) : lat. *Grìvuļi*[2] (sodžius, Makašėni, Rėzeknės r.); su priesagomis *-el-*, *-ul-* išsivesti iš *Griewe, Grīva*;

Grobe (1294 m., villa in terra Malechin) : lat. *Gruõbas* (Īslīce, Bauskės r.), *Grùobe* (Ēvele, Valkos r.), *Gruôbis* (Skaņkalne, Valmieros r.), valstiečių sodybos, *Gruõbiņa* (apylinkės centras Liepojos r.,[564] lietuvių vadinamas *Gruobýnas*) [565] : balt. **grōb-* „skroblas (Carpinus betulus)“ greta **skrōb(l)-* (iš **grōb-* su *s-* mobile), plg. liet. *skrúoblas* „beržinių šeimos medis su kieta mediena(Carpinus betulus); bukas (Fagus)“ (LKŽ XII 1100);

Kriweser Berg (1375 m., am West-Ufer der Müriz bei Röbel), *Criwize* (1185 m., Kreis Calbe), *Criwitze* (1251 m.), *Criwiz* (1294 m.), Oppidum *Criwitze* (1302 m.), Stadt *Criwitz* (altes **Krivec*, identisch mit *Criwiyz* Süd Ost von Lüchow), *Kriewitz* (Kreis Naugard), *Criwe* (1312 m., Westprignitz) : lat. *Krives-pakalne* (Kalncempji, Alūksnės r.), *Krivuskas* (valstiečio sodyba, Vecsaule, Bauskės r.), *Krivuška* (žvejojama vieta, [566] Malta, Rėzeknės r.), *Krivinišķi* (gyvenvietė, Medumi, Daugpilio r.), liet. *Krìvakalnis* (kalnas [161 m aukščio], Nemajūnų kaimas, Šventežeris, Lazdijų r.),[567] *Krivaĩ* (kaimas ir palivarkas, Riešė, buv. Vilniaus vls.), *Kriváičiai* (kaimas, Klovainiai, Pakruojo r.), *Krivãsalis* (kaimas, Linkmenys, Ignalinos r.), *Krivelkiškis* (kaimas, Musninkai, Širvintų r.), *Krivėnai* (kaimas, Panevėžiukas, Kauno r.), *Kriviliaĩ* (acc. plur. *Krìvilius*) (kaimas, Vydeniai, Varėnos r.), *Krivuliaĩ* (acc. plur. *Krìvulius*) (kaimas, Petriškiai, Panevėžio r.), *Krivitiškiai* (kaimas, Čiulėnai, Molėtų r.), *Krivónys* (kaimas, Leipalingis, Lazdijų r.), *Krivónys* (2 kaimai arba jų dalys Kaišiadorių r.), *Krivonėliai* (2 kaimų dalys Kaišiadorių r.),

[556] Karaliūnas S. Скирстомони „Skirsnemunė“. – *Baltistica*, XXVI (1), 1990, 56-58.
[557] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi*, I (1), 168.
[558] *Latvijas vietvārdu vārdnīca* (*Paaglis – Piķu-*), 325.
[559] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi*, I (1), 246.
[560] *Vietovardžių žodynas*, 125.
[561] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi*, I (1), 327-328.
[562] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, 53; *Vietovardžių žodynas*, 125.
[563] Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 524.
[564] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi*, I (1), 333-334.
[565] Būga K. *Rinktiniai raštai*, II, 225; III, 736, 935; *Vietovardžių žodynas*, , 125.
[566] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi*, I (1), 140.
[567] Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus vietovardžių kartoteka (s. v.).

pavardės *Kriváitis* (Alvitas, Vilkaviškio r.; Marijampolė; Pagėgiai), *Krìvas* (Druskininkai, Merkinė [8 šeimos], Rokiškis [5 šeimos], Šiauliai [2 šeimos], Varėna [17 šeimų]), *Kriwis* (V. Kalvaičio *Lietuviškų vardų klėtelė* [p. 12]), *Krivelis* (paliudyta *Krivel*) (Daugėliškis), *Krivónis* (Druskininkai; Lazdijai; Simnas, Alytaus r.) (neaiškūs yra *Krìvičiai* [kaimas, Skudutiškis, Molėtų r.] ir pavardė *Krìvičius,* kuri gali būti atėjusi iš slavų kalbų).

Kriweser Berg (1375 m.) šaknis **Kriv-* sutampa su kalno Lietuvoje pavadinimo *Krìvakalnis* sandu *Kriva-. Criwize, Criwitz(e)* ir t. t., išriedėję iš senesnės slaviškos formos **Krivec,* gali atspindėti prolytę **Krivit-ja-* (balsis *e* kilo iš sl. *ь* < *i*; **-tj[a]-* vakarų slavų kalbose dėsningai virto *-c[a]-*), kuri identiška kaimo vardo *Krivitìškiai* kamienui *Krivit-*; lietuvių kalboje gerai paliudyti ir apeliatyvai, kaip antai: *krìvis, krìvė* „kreivas, sukrypęs žmogus ar daiktas; kairys", *krìvas* adj. „kreivas" (LKŽ VI 658, 660), dar plg. *krivùtis* „kas kryvuodamas eina" (LKŽ VI 662) su priesaga *-ut-* greta priesagos *-it-* kaimo varde *Krivitìškiai* (iš asmenvardžio **Krivitas, -is* ir pan.);

Corow (1307 m.), parrochia *Kurowe* : pr. *Curow* (1297 m.), vėliau *Kurau* (Kreis Braunsberg) (< **Kurav-*), *Curicken* (1460 m., Semba),[568] liet. *Kuraĩ* (kaimas, Radviliškis), *Kùras* (kaimas, Zapyškis, Kauno r.), pavardės *Kùras, Kurỹs, Kuráitis, Kureĩkis* ir kt. : liet. *kùrti (kùria, kūrė)* „greitai, bėgti, eiti, dumti" (LKŽ VI 975);

Corouiz (1211 m.), *Curau* (1348 m., Lübeck), *de Kuren* (1216 m.), vėliau *Kuren villae* (Kreis Plön), *Curiauiz* (Ort in terra Ylow), *Kuren* (1426 m.), vėliau *Kühren* (Kreis Plön) : a) liet. *Kūris* (be kirčio) (kaimas buv. Smilgių vls., Panevėžio aps.), *Kūriniaĩ* (acc. plur. *Kūrinius*) (kaimas, Kaltanėnai, Švenčionių r.), pavardės *Kūrà* (Laukuva, Šilalės r.), *Kūras* (be kirčio) (Kybartai, Vilkaviškio r.; Pakuonis, Prienų r.), lat. *Kūras* (valstiečio sodyba, Annenieki, Bērsmuiža, Svēte) : lat. *kūriņš* „kas, nepaisydamas kitų, ima, savinasi geriausią dalį" (EH II 684); b) *Kūrà* (Mūšos dešinysis intakas, Joniškio ir Šiaulių r.), lat. *Kūra* (upė, Latgala), *Kūra-pļava* (pieva, Ranka), *Kūrītis* (ežeras, Lazduona)[569] : lat. *kûre* „karosas" arba *kūris* „tinklas";

Kurschowe (1194 m.), *Korschove* (1194 m.), *Curschowe* (1230 m.) (Razzenburg) : lat. *Kuŕši* (valstiečio sodyba, Ciecere, Kuldīgos arba Saldaus r.), *Kuŕši*[2] (valstiečio sodyba, Bunka, Liepojos r.; Puope, Ventspilio r.), *Kùrsenes* (valstiečio sodyba, Skujene, Cėsių r.), *Kursīši* ([be kirčio], apciems Krimulda, Rygos r.) ir kt., *Kuŕsa*[2] kuršių žemė,[570] liet. *Kuršaĩ* (kaimai Telšių ir Ukmergės r.), *Kuršiai* (kaimai Kelmės, Panevėžio ir Varėnos r.; kaimas buv. Ragainės aps.), *Kuršėnai* (miestelis Šiaulių r.), *Kuršas* (istorinė sritis Kuržemė, vakarinė Latvijos dalis [Kurzeme]);

Lesten (1194 m., Hztm. Lauenburg), *Lesten* (1271 m., Leisten Kreis Waren), *Lesten* (1326 m., Lehsten Kreis Waren) : lat. *Lestene* (dvaras, Lestene, Tukumo r.), *Lestene* (ir

[568] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 76-77. Plg. Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (K–L), 307-308.

[569] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 527, 626; Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (2), 189.

[570] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (2), 181-182.

Lesten) (miškas, Ēduole, Kuldīgos r.), *Lest-pļava* (Engure, Tukumo r.) ir kt., liet. *Lẽstis* (ežeras, Plateliai), *Lẽst-upis* (Notijos intakas, Plateliai) : lat. *leste* „plekšnė“, liet. *lestė* (be kirčio) „upinė plekšnė“ (LKŽ VII 378);

Lipenitze (1448 m., bei Güstrow) : pr. *Lippeniken* (1419 m.), *Lipeniken* (1420 m.) *Lipniken* (apie 1419 m.) (Kreis Heiligenbeil, Brandenburg), liet. *Lìpnikai* (Suviekas, Zarasų r.) (gali būti iš senesnio **Lìpenikai*);

Lypiz insula (1186 m.), Insel *Lieps* (im Schweriner See), *Lypez insula* (1266 m.), Insel *Lieps* (vor Wismar), *Lypin* (1247 m.), *Liepen* (Kreis Malchin), *Lipa* (1288 m.) (identisch mit *Liepe*, Usedom), *Lipe silva* (1290 m.), Dorf *Liepe* (Kreis Ludwigslust), *Lype* (1496 m.), *Lypen* (1518 m.), *Liepen* (Kreis Rostock) : pr. *Lipa* (1338 m.), *Lieppe* (1446 m.), lat. *Lìpa* (dvaras, Laža, Liepojos r.) (čia yra ir *Lìpes-kalns*), *Līpenes-lauks* (Īvande, Kuldīgos r.) : pr. *lipe* „liepa“ (< **līpē*); tačiau čia skiriamas liet. *Lýpjaunis*[571] (miškas Antapusinio k., Viduklės apyl., Raseinių r.) šaknyje turi *ī*, kilusį iš *ie* (*líepa* + *pjaunỹs*, *pjaunė̃* „krūmokšnių priaugusi pjaunama pelkė, loma, kur pavasarį ir rudenį laikosi vanduo“ [LKŽ IX 886]);

Metzen (1230 m.), *Metzen* (1335 m., Kreis Schwerin) : istorinė sritis *Megowe* (1252 m.), *Megowen* (1253 m.), *Megowe* (1291 m.) (< kuršių **Mẽgava* arba **Mẽguva*), lat. *Medze, Medce* (1253 m., [vok. *Medsen*] dvaras Liepojos r.), *Mę̂dzūla* (var. *Mę̂dzaule, Mę̂dzuole*) (Maduonos r.), liet. *Mėgė* (be kirčio),[572] *Mẽgė* (piliakalnis Kalvalių k., Upynos apyl., Šilalės r.) : lat. *mêgt (-dzu)* „mėgti, turėti įpratimą ką daryti; paprastai būti, vykti“, liet. *mégti (-sta, -o)*, *mėgė̃* „noras, pamėgimas, skonis“;[573]

Novdyn (1343 m.), *Naudin* (Kreis Wismar), *Nauden* (SW Lüchow) : pr. *Nauden* (1348 m.), *Naudelauken* (1411–1419 m.) (Liebstadt), *Naudithen* (1339 m.) (Leunenburg, Kreis Rastenburg), *Nawdisken* (su priesaga *-isk-*) (1405 m.) (Kreis Labiau),[574] lat. *Naûdine* (pieva, Preilių apyl. ir r.; pelkė, Kalupe, Daugpilio r.), *Naûdiņas²-kalns* (Dunalka, Liepojos r.), *Naûdene²* (pieva, Ezere, buv. Kuldīgos aps.), *Naûdenes²* ir *Naûdenes² -kal̀va* (pieva, Alsunga, Kuldīgos r.), *Naudīte* (kaimo gyvenvietė Duobelės r.) ir kt.;[575]

Plawe (1235 m.), vėliau *Plawe* ir *Plau* (miestas), *Plauer See* (ežeras, Kreis Parchim), taigi senas lauko, dirvos ir pievos pavadinimas (Flurname), taip pat vietovardis : prūsų liet. *Plauen* (1539 m.), *Plawenn* (1557 m.), *Plawischken* (1785 m.), *Plaviškiai* (be kirčio), Galdapė,[576] *Plavìškės* (kaimas, Užpaliai, Utenos r.), *Plavėjaĩ* (acc. plur. *Plavėjùs*) (kaimas Sokiškių apyl., Ignalinos r.), *Plavỹs* (ežeras, Dusetos, Zarasų r.), *Plãvos* (bala, Sasnava, Marijampolės r.) : liet. *plãvos* „baltosios (plūdai)“, *plãvoti (-oja, -ojo)* „dažnai plauti, mazgoti“ (LKŽ X 119), *pláuti (-na, plóvė)*; lat. *Pļavas*, vėliau *Pļav-muiža* (gyvenvietė Laucienės apyl., Talsų r.), *Pļaviņas* (miestas; deja, neaiški šaknies struktūra);

[571] Ibid., 323.
[572] Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 170.
[573] Kiparsky V. *Die Kurenfrage*, 125-126.
[574] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen*, 106.
[575] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi*, I (2), 471.
[576] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*, 308.

Priedoli (1221 m.), *Predole, Pridole* (Kreis Plön) : lat. *Priedala* (gyvenamoji vieta, Kauguri) : lat. *priedala, priedals* „pušynas“, *priẽde* „pušis (Pinus silvestris)“;

Sylowe (1261 m.), *Sylow* (Kreis Waren) : lat. *Silava* (gyvenamoji vieta, Kauguri), *Silavas* (gyvenamosios vietos Jėkabpilio, Uogrės ir Preiļų r.), liet. *Šilavà* (viensėdis, Traupis, Anykščių r.), *Šìluva* (miestelis Raseinių r.) : lat. *silava* „(pušų) miškelis, giraitė“, lat. *sila, sils*, liet. *šìlas*;

Robole (1214 m.), *Robole* (1227 m.), Land *Robele* (1237 m.), Antiquita civitas *Robele* und Nova civitas *Robele* (1261 m.), *Robele* (1283 m.), Stadt *Rōbel* „Hautburg des alten Wendentums“ : liet. *Robliaĩ* (acc. plur. *Robliùs*) (kaimas, Panemunėlis, Rokiškio r.), *Robatà, Robãtė* (Lėvens dešinysis intakas, Pampėnai),[577] pr. *Robotthen* (1455 m., pelkė, Semba), *Robutte* (asmenvardis)[578] : liet. *roblóti (-ója, -ójo)* „ropoti; sunkiai eiti klampiu keliu“, *robedỹs* (acc. sing. *rõbedį*) „tingintis, mėgstantis atsidrėbęs kur būti žmogus“ (LKŽ XI 777);

Wentzkowe (1330 m.), *Wentzowe* (Kreis Wismar) (< **Vengiavā*), *Wentsen-dorf* (1428 m.), *Wentzen-dorp* (1485 m., Ort bei Criwitz) : lat. *Vendzava* (Užavos apyl., Ventspilio r.) (< **Vengiavā*), liet. *Vengélka* (viensėdis, Inturkė, Molėtų r.), *Vengerìnė* (kaimas, Žiobiškis, Rokiškio r.) : a) lat. *veñdzele* „kranto įdubimas“ arba b) lat. *veñdzele* „vėgėlė“ (ME IV 537), liet. *vengìris* „graužavirba, vingilis“ (LKŽ XVIII 708), *vingìris* „t. p.“, *vingìlis* „vijūnas, pyplys“ (LKŽ XIX 457-458, 459);

Vepro (1178 m.), *Veprove terra* (1186 m.) „heißt später Land Röbel“ (< **Veprā* nom. plur. coll.) : lat. *Vepri* (gyvenamoji vieta, Upmala, Preiļų r.), liet. *Vẽpriai* (miestelis, apylinkės centras ir kaimas Ukmergės r.) : lat. *vepris* „meitėlis“.

Nemaža yra ir tapačių ar panašių vandenvardžių, taip pat balų bei pelkių pavadinimų:

Babiz (1267 m.), upelis, *Bach Babitz* (1292 m.) : lat. *Babîts*[2] (ežeras, Lielauce), *Babītis* (ežeras, Kalnciems, Sluoka), *Bab-ęzęrs* arba *Babītes ęzęrs* (Sala), *Babīte* (gyvenvietė Rygos r.) ir kt., liet. *Babùlis* (Virintos intakas, Alanta) : lat. *babīte* (taip Kurše vadinama daugelis ežerų);[579]

Grinawe aqua (1167 m.), upokšnis : lat. *Grîņ-ęzęrs* (Saka, Liepojos r.), *Grĩniņ-valks* Padure, liet. *Grýn-ravis* (Milžtės intakas, Šiluva), *Gryn-upỹs* (Ramygala) : lat. *grìns* „sukrus, standus..., liet. *grýnas* „švarus, nesuterštas...“;

Kryuitz aqua (1339 m.) : lat. *Krīvupīte* (*Latvijas Daba*, VI, 372), liet. *krývа* „kuris krypuodamas eina“, *kryvélda* „kas kreivas“, *kryvúoti (-úoja, -ãvo)* „kreivai suktis...“;

Lanke (1215 m.), lyguma, plynė netoli Oldeburgo, *Lanka* (1232 m.), lyguma, pieva prie Lanken ežero į pietryčius nuo Preetz, *Lank* (lyguma, pieva į šiaurės rytus nuo Röbel), *Lancken aqua* (1348 m., dabar *die Lanke*), šiaurinė Plauer ežero (Plauer See) dalis : lat. *Laña* (pieva, apie 20 pavadinimų Latvijoje, daugiausia vakaruose, Tukumo, Ventspilio ir

[577] Kitaip Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 279.

[578] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen*, 143.

[579] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi*, I (1), 74.

Liepojos r.), liet. *Lankà* (6 upės Lietuvos teritorijoje) ir *Lañk-upis* (3 upės Lietuvos teritorijoje), *Lañkos* (ežeras, Daugailiai ir kt.) : lat. *lañka* „užliejama pieva, lanka“, liet. *lankà* „didelė lygi pieva, dažniausiai prie upės, potvynių metu užliejama vandens...“;

Lebbus See (1358 m., dabar *Labus See*) : lat. *Labais-purvs* (pelkė, Ķemerė, Valkos r. ir kt.), liet. *Labà* (upė, Radviliškio ir Panevėžio r.), *Labẽ* (ežeras, Tauragnai, Utenos r.), *Labãžė* (upė, Linkmenys), *Labẽlis* (ežeras, Tauragnai), pr. *Labelles* (1318 m.) (ežeras, Seeburg) : lat. *labs* „geras“, liet. *lãbas*, pr. *labs*;

Lyneiezere (1300 m.), *Lyniezer* (1342 m.), *Linnow See* : lat. *Lĩņ(u)-ęzęrs* (Ādaži, Rygos r.; Kūdums, Cėsių r. ir kt.), liet. *Lýnežeris* (Rudnia, Varėnos r.) : lat. *lĩns, lĩnis* „karpinių šeimos žuvis (Tinca vulgaris)“, liet. *lýnas* + lat. *ęzęrs*, liet. *ẽžeras*;

Lubbesse (1218 m.), *Lübesse* (ežeras, Kreis Schwerin), *civitas Lubes* (1232 m.), *Lubbetze* (1441 m., ežeras), *Lübsee* (Kreis Güstrow) : pr. *Luben* (ežeras), *Lubano* (upė), lat. *Lub-ezere* (gyvenvietė), *Lubāns* (ežeras), *Lubānes* (pieva), *Lubene* (pieva), liet. *Lubẽlis* (ežeras, Leipalingis), *Lubìnis* (ežeras, Utena), *Lubõnė* (upė, Betygala, Raseinių r.) : baltų **lu-b(h)-* „suterštas, nešvarus“, plg. lot. *polluō, -ere* „suteršti, sutepti“ (< **por-luō*), *lutum* „purvas, dumblas; molis; durpės“, s. air. *loth* fem. „purvas, dumblas“, liet. *liútinas* (ir *liũtinas*) „purvinas, nešvarus“, *liūtýnas* „purvynas, liūgynas“ (su ekspresyviniu *l'* iš **lu-t-*);

[580] *Latvijas vietvārdu vārdnīca (Paaglis – Piķu-)*, 325.

Pene flumen (1053 m., vėliau *Peanis fluvium*) : lat. *Piẽnava* (upė), *Piẽnava* (kaimo gyvenvietė, Džūkstės apyl., Tukumo r.), *Pienavīte* (be kirčio) (upelis), *Piẽna-kule* (pieva), *Piẽna-pļava* (pieva), liet. *Pienaujà* (upė, Kvėdarna), *Pienià* (acc. sing. *Piẽnią*) (Šventosios dešinysis intakas, Kavarskas) : lat. *piẽns*, liet. *píenas, pýti (pỹja, pìjo)* „gerti drėgmę, bjurti, žliugti, tižti; atleisti pieną“ (LKŽ X 40); arba lat. *Pẹ̀ņa-pļava, Pẹ̀ņu-kalns* (Veclaicene), *Pèni-birzs* (Pelši);[580]

Plave (1235 m.), *terra Plave* (1235 m.), vėliau *stagnum Plave* : liet. *Plavỹs* (ežeras, Dusetos), *Plavẽlė* (upė [iš Plavelio ežero], Dusetos), *Plavẽlis* (ežeras, Dusetos, Zarasų r.), *Plãvos upẽlis* (Kazlų Rūda), *Plãvos* (bala, Sasnava, Marijampolės r.) : liet. *plãvos* „baltosios (plūdai)“, *plãvoti (-oja, -ojo)* „dažnai plauti, mazgoti“ (LKŽ X 119), *pláuti (-na, plóvė)*;

Warnowe (1171 m.), gyvenvietė (pavadinta pagal upę), *Warnou flumen* (1186 m., vėliau *Fluß Warnow*), *Warne* (1399 m., vėliau *stagnum Depe Warne*) : lat. *Vārnava* (gyvenvietė, Salos apyl., Jėkabpilio r.), *Vārnavas purvs, Vārniene, Vārnupe*, liet. *Vařnas* (Šešuvies intakas, Gaurė), *Vařnė* (Balčios intakas, Nemakščiai), po keletą *Várn-upė, Varn-ùpė, Várn-upis, Varn-upỹs* : pr. *warnis, warne*, lat. *vārna*, liet. *vařnas, várna*;

Wilci und Wiltzi (800–809 m.), *Wilz stagnum* (1241 m.), *Vilz See* (Kreis Stargard, SW Wesenberg) : lat. *Vilces ezers, Vilce* (gyvenvietė Ausmos apyl., Jelgavos r.), liet. *Vìlk-eželis* (Onuškis), *Vìlka* (Gėgės dešinysis intakas, Pagėgiai; Minijos dešinysis intakas, Telšiai), *Vìlkė* (Seiros dešinysis intakas, Leipalingis) ir kt. : lat. *vìlks*, liet. *vìlkas, vìlkė*;

Zwentine fluvius (1222 m.), dabar *die Schwentine* (su *Sv-* vokiečių kalboje /*Šv-*/) (įteka į Kielio įlanką) : pr. *Swentyn* (1297 m., ežeras, Kreis Marienwerder, Pamarys), liet. *Šveñtas* (ežeras, Joniškis, Nemenčinė ir kt.), *Šveñt-ežeris* (Rietavas), *Šventóji* (Timbros kairysis intakas, Labguva; Neries dešinysis intakas, Anykščiai; Darbėnai [įteka į Baltijos jūrą]), lat. *Sventāja* ir daugelis kitų : pr. *swints* „šventas", liet. *šveñtas.*[581]

Matyt, negali būti didesnių abejonių dėl to, kad šie istoriniuose šaltiniuose paliudyti vietovardžiai bei vandenvardžiai Šiaurės Vokietijoje į vakarus nuo Oderio yra baltiškojo tipo dialektų palikimas. R. Trautmannui nepavyko rasti daugelio šių vardų atitikmenų slavų kalbose. Kontaktų – prekybinių, kultūrinių ar kitokių – būdu šitokie vardyno sutapimai negalėjo atsirasti. Jie tegali būti įtikinamai paaiškinti ta prielaida, jog Šiaurės Vokietijoje, Mecklenburgo ir Schleswigo–Holsteino žemėse, nuo laikų dar prieš didįjį tautų kraustymąsi (IV–VI a. po Kr.) ar dar anksčiau gyventa baltų tipo genčių, kurių palikimas, matyt, ir yra šie hidronimai bei toponimai. Tarp jų randame tokių, kurie yra kilę iš baltų kalbų medžių pavadinimų, kaip antai: *Grobe* (1294 m.), lat. *Gruõbas, Grùobe,* kurių lietuviškasis atitikmuo *Gruobýnas* netgi pasidarytas su kuopinės reikšmės priesaga *-ynas* (plg., *beržýnas, liepýnas*); toponimai *Priedoli* (1221 m.), *Predole, Pridole* atspindi lat. *priedala, priedals* „pušynas", daiktavardžio *priẽde* „pušis (Pinus silvestris)" vedinį; *Sylowe* (1261 m.), *Sylow* atsirasti baltiškas pagrindas buvo apeliatyvas, tiksliai atitinkantis lat. *silava* „(pušų) miškelis, giraitė", lat. *sila, sils* (plg. liet. *šìlas*) vedinį. Be to, į akis krinta baltiški gyvulių ir žuvų pavadinimai: vietovardis *Vepro* (1178 m.) suponuoja baltišką lytį **Veprā* nom. plur. coll., išsivestą iš lat. *vepris* „meitėlis"; pirmasis *Lyneiezere* (1300 m.), *Lyniezer* (1342 m.) sandas turi lat. *lìns, lìnis* „karpinių šeimos žuvis (Tinca vulgaris)", liet. *lýnas* atitikmenį. Upėvardyje *Warnou flumen* (1186 m.) slypi baltiškasis varnos pavadinimas.

[581] Krastiņa M. *Vendi un viņu izcelsmes jautājumi,* 19-22. Vietovardžių ir vandenvardžių duomenys imti iš: Trautmann R. *Die slavischen Ortsnamen Mecklenburgs und Holsteins,* 2. Aufl., Berlin, 1950.

Dariausia baltų vietovardžių ir vandenvardžių priesaga *-ava(s) (-owe)* išlaikyta pavadinimų *Bandowe, Grinawe, Silowe/Sylow, Warnowe, Veprowe.* Su ja pasidarytas ir toponimas *Kurschowe* (1194 m.), *Korschove* (1194 m.), *Curschowe* =**Kuršava* kaip tam tikras darybinis lat. *Kuŕsa*[2], kuršių žemė, variantas. Priesagą *-el-*, galbūt ir *-al-* turi, pvz., *Dobele/Dobole, Grivele, Priedoli* ir *Robole/Roboli.* Yra ir baltiškojo tipo (kaip kuršių ir latvių) fonetinių pakitimų: antai *Lipenitze* (1448 m.), *Wilci und Wiltzi* (800–809 m.) turi *tz* /*c*/, kilusį iš *k* prieš priešakinės eilės balsius. Atitinkamą pakitimą (*tz* /*dz*/ iš *g*), matyt, rodo *Metzen* (1230 m.), *Metzen* (1335 m.) (< **Mẽgi̯a-*) ir *Wentzowe* (< **Vengi̯avā*).

Stebinančios Šiaurės Vokietijos ir Rytų Baltijos, ypač kuršių gyventų žemių, vietovardžių bei vandenvardžių paralelės ir darybos elementų – priesagų, netgi priešdėlių (**cirs[i]-*) – sutapimai leidžia teigti, kad Šiaurės Vokietijos žemės, matyt, ligi I tūkstantmečio (po Kr.) vidurio, gal ir dar vėliau buvo gyvenamos baltų tipo genčių ir kad iš ten į Rytų Baltiją migravę ne tik kuršiai, bet ir vendai (venetai) greičiausiai buvo baltų giminės.

Ypač svariu argumentu laikytinas paliudytas baltų vyriausiojo šventiko Krivės vardas. Schwerino miesto Centriniame archyve saugomas dokumento originalas, iš kurio matyti, kad 1312 m. markgrafas Waldemaras pardavė vienuolynui lauką, kuris vadinosi *villa Criwe*.[582] Tame pačiame dokumente paminėtas ir kitas baltiškas pavadinimas, būtent *Cirsowe (Cyrsowe)*, plg. pr. *Kirsey* (1346 m.), *Kirsin* (1330 m.), *Kirsinen* (1334 m.), *Kirsiten* (1423 m.), lat. *Cîrseņi* (valstiečio sodyba, Susėja), *Cîrši* (sodžius, Višķi; valstiečio sodyba, Sunākste), *Ciršava* (bažnytkaimis, sodžius, Bukmuiža). Iš istoriniuose šaltiniuose paliudytų vietovardžių bei vandenvardžių Šiaurės Vokietijoje į vakarus nuo Oderio matyti, kad šitų baltų genčių kalba turėjo būti artimiausia kuršių kalbai. 973 m. dokumente minimą gentį *Zirzipani* (jos pavadinimas, manoma, sudėtas iš priešdėlio **cirs[i]-* ir upėvardžio *Peene*), istorinės srities Rytų Pomeranijoje gyventojus, H. Schallis linkęs laikyti baltų reliktu prie Peenės upės Oderio žiotyse.[583] Galimas daiktas, kad *Zirzipani* įėjo į *Wilten (Wilzen)* genčių junginį, kuriam, be *Lutiči*, priklausė gentys *Tolosanti, Reteri* ir *Chizini*, ir kad šis junginys susidarė iš baltiškojo tipo genčių kaip jų etninės ir kalbinės transformacijos rezultatas. Šia prasme vertas dėmesio M. Krastiņos teiginys, kad švedų kronikų paliudyti Pietų Pabaltijo slavų vendų ir Latvijos teritorijos kuršių santykiai, taip pat dalies vendų, kaip manoma, slavų, atsikraustymas ir apsigyvenimas Latvijos pakraštyje (Winda) galėtų būti naujai aiškinami keliant hipotezę, jog žmonės *Zirzipani* buvo pietiniame Baltijos pajūryje gyvenusi baltų gentis, jūros keliu atvykusi į rytinį pakraštį, čia apsigyvenusi tarp kuršių ir su jais bendradarbiavusi, o istorijai palikusi nežinoma todėl, kad jos vardas niekieno nebuvo nagrinėtas ir aiškintas.[584]

Iš istorinių šaltinių sužinome ir tai, kad 1194 m. vyskupas Isfriedas nusprendė kanauninko kapitulai (Domkapitel) atiduoti Razzenburgo dvaro žemes *Bandowe, Lestene und Kurschowe*.[585] *Kurschowe*, t. y. **Kuršava*, atitinka kuršių krašto pavadinimą lat. *Kursa*, liet. *Kuršas*. Pavadinimas *Lestene* visiškai sutampa su *Lestene*, vietovių, lokalizuotų Latvijos vakaruose (Tukumo ir Kuldīgos r.), kuršių gyventose žemėse (vandenvardžiai liet. *Lẽstis* ir *Lẽst-upis* taip pat yra buvusioje kuršių tėvynėje) vardu. Lauenburgo, Schwerino ir Güstrowo apskričių vietovardis *Bandowe* (1194 m.) ir kuršių krašto srities maždaug Ventos vidurupyje pavadinimas *Bandava* yra identiški. Archeologai spėja, kad Bandavos apylinkėse maždaug Ventos vidurupyje kuršių apsigyventa tik vėlyvojo geležies amžiaus antroje pusėje.[586] Beveik tikra, kad baltų genčių migracija vyko Baltijos pajūriu arba jūra iš pietų į šiaurę kryptimi, bet ne atvirkščiai. Tokia pat kryptimi – iš pietų į šiaurę – keliavo ir ne sykį jau minėtos slavų gentys vjatičiai bei Novgorodo slovėnai.

[582] *Mecklenburgisches Urkundenbuch*, Bd. I (786–1250), Schwerin, 1863, 82.

[583] Schall H. Kurisch-Selische Elemente im Nordwestslawischen. – *Proceedings of the Eighth International Congress of Onomastic Sciences*, 450-464.

[584] Krastiņa M. *Vendi un viņu izcelsmes jautājumi*, 32.

[585] *Mecklenburgisches Urkundenbuch*, Bd. I (786–1250), 152-154.

[586] *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Sastādījis A. Caune, Rīga, 1999, 62.

Prie Ventos Kurše gyvenę venetai, Henriko Latvio vadinti vendais, labai galimas daiktas, buvo iš Pietryčių Baltijos atsikėlusi archajinė vakarų baltų liekana.

Kad gerokai toliau į vakarus iš tikrųjų gyventa baltų genčių, yra ir istorinių šaltinių liudijimų – tai *Galensizi* prie Moravų vartų (die Mährische Pforte)!

Lenkų mokslininkai J. Otrębskis ir M. Rudnickis Bavarų geografo etnonimą *Golensizi* laikė lechitiškos (lenkiškos) kilmės ir darybos įžvelgdami **lęchъ* (plg. s. rus. *ljachъ [ляхъ]*, liet. *lénkas*), o M. Rudnickis – dar ir priešdėlį *go-*. Pradinė forma **Go-lęch-iti* lechitų kalbų dirvoje virtusi **Golęš-ici* ir Bavarų geografo buvusi užfiksuota *Golensizi* pavidalu, o senojoje čekų kalboje atsispindėjusi kaip *Holasici*.[587] Reikia pasakyti, kad, nepaisant M. Rudnickio pastangų, priešdėlio **go-* buvimas slavų kalbose ir toliau lieka neįrodytas. Vietų ir vandenų vardus, kuriuose šis autorius primygtinai ieškojo kalbamojo priešdėlio,[588] įmanoma patenkinamai paaiškinti tokios morfemos juose neišskyrus. Antai ežero vardą *Gopło* niekas netrukdo laikyti sudėtu iš priesagos *-l-* ir hidroniminės šaknies *Gop-*. Šią šaknį gali turėti, pvz., prūsų *Gapo-wido* (1305 m., miškas, Kreis Heilsberg), šaknies balsių kaita (*a* : *e*) susijęs su Lietuvos teritorijos vandenvardžiu *Gepū̃ ežeras* (Onuškis) ir XVI a. toponimais *Gepaite (Гепаўте)* (kaimas, Kražių vls.), *Gepotei (Гепотеи)* (dvaras) bei *Gepušras (Гепушрасъ)* (šienaujama pieva, Josvainių vls.)[589] Šaknies variantas **Gāp- (*Gōp-)* su pailgintojo laipsnio vokalizmu matyti *Gopiū̃tės* (ir *Gopiū̃tė*) (pelkėti krūmokšniai, Varėnos r.), *Guopỹs* (ir *Guõpis*) (Šuojos intakas, Naujamiestis) ir *Gapa (Гапа)* (kairysis Peščatkos intakas ir dešinysis Bugo intakas, Volynės aps., Ukraina).[590]

Ne ką geresnis atrodo nė S. Rospondo aiškinimas, kad etnonimas *Golensizi* pradžioje buvęs topografinis terminas **Golenie* „girėnai“, pasidarytas iš senosios lenkų kalbos žodžio *gola* „tyrai; giria“,[591] nes lieka nepaaiškintas priebalsių junginys *-ns-*. Perspektyvesni atrodo tie interpretacijos mėginimai, kur motyvuotai atskleidžiama kalbos fakto struktūra. Tą prasme verta dėmesio A. Brücknerio pastaba, kad *Golensizi* primenąs prūsų *Golęda*. Nors šis autorius ir stebėjosi, kokiu būdu prie Moravų vartų (Morawska Brama) galėjo atsidurti prūsai, bet tuojau pat pridūrė, kad *Golęda* buvusi žinoma net gotų Ispanijoje.[592]

[587] Otrębski J. Miscellanées onomastiques. – *Lingua Posnaniensis,* II, 1950, 73-74; Rudnicki M. [Recenzija]. – *Slavia Occidentalis,* 8, 1929, 521; Idem. *Golensizi = *Gołężycy ?* – *Slavia Occidentalis,* 19, 1949, 377-378; Idem. *Prasłowiańszczyzna. Lechia-Polska.* II, 36, 251-252.

[588] Rudnicki M. *Gopło* i *Pelso*. – *Slavia Occidentalis,* 3/4 , 1925, 282-323; Idem. *Gopło*. – *Slavia Occidentalis,* 7, 1927, 505-507.

[589] Спрогис И. Я. *Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтія,* 71.

[590] Непокупный А. П. *Балто-севернославянские языковые связи,* 144.

[591] Rospond S. *Dzieje polszczyzny śląskiej,* Katowice, 1959, 53.

[592] Brücknер A. *Dzieje kultury polskiej,* III wydanie, I, Warszawa, 1957, 56.

Šitokią aiškinimo galimybę vėliau numatė ir ją argumentuotai grindė rusų mokslininkai V. Vilinbachovas ir N. Engovatovas,[593] O. Trubačiovas,[594] V. Toporovas.[595]

Ir iš tikrųjų, tarus, kad galindų etnonimas, patekęs į slavų kalbas, buvo natūraliai slavizuotas, t. y. be slaviško fonetinio apvalkalo dar gavo patroniminę priesagą *-ītį̯o- (plg. slavų etnonimus *vjatiči, kriviči, ljutiči*), gražiai galima paaiškinti *Golensizi* ir čekų *Holasizi, Golazici* atsiradimą: pradinė forma **Galind-ītį̯oi* vakarų slavų kalbose virto **Golędzici,* Bavarų geografo buvo atspindėta kaip *Golensizi* ir toliau dėsningai pasikeitė ne tik į senosios čekų kalbos *Golazici,* bet ir į *Holasizi.* Mat pastarojo vardo raidė *s* gali žymėti priebalsį *z,* kilusį iš *dz* (< *d* prieš *i*), – dėl fonetinio santykio plg. lenk. *miedza* ir ček. *meze* „ežia" iš sl. **medjā.* Kad galindų vardas tarp slavų tautų buvo žinomas ir paplitęs, matyti iš antroponimų bei toponimų, kuriuos, be to, galima laikyti galindų pėdsakais slavų teritorijoje. Štai senojoje lenkų onomastikoje randame *Ser(vus) ... Golandin* (apie 1065 m.), *Contra... Andream Golanda* (1458 m.);[596] iš istorinių šaltinių žinomi vietų vardai *Golentkowo* (1240 m.), *de Golanthkowo* (1426 m.), *Golątkowo* (1576 m.) ir kt.; tarp dabartinių lenkų vietų vardų yra *Golędzin* prie Radomo, *Golędzinów* netoli Varšuvos, *Golędzkie* prie Kutno, *Golądkowo* netoli Pultusko.[597]

Vadinamojo Bavarų geografo *(Geographus Bavarus)* sudarytame (kaip manoma, tarp 840 ir 870 m.[598]) „Šiaurinės Dunojaus pusės miestų aprašyme" *(Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii)* tuoj po slavų genčių *Lupiglaa* ir *Opolini* eina *Golensizi [habent] civitates V*[599] „Golensizi [turi] 5 miestus" (tiksliau būtų sakyti: „pilis"). *Golensizi* – tai gyventojai vėlesnės (negu IX a.) vadintos *Golazici* arba *Holasizi* provincijos Čekijoje su centru Opavos miestu[600] prie Moravų vartų Sudetų ir Karpatų kalnų slėnyje, kur antikos laikais ėjo gintaro kelias iš Baltijos į Pietų Europą. Svarbus ir tas faktas, kad tokios genties bei jos pilies (ar penkių pilių) buvimą gerokai vėliau, 1150 m., patvirtino Vroclavo bulė paminėdama *gradice Golensizesche* tarp Cieszyno ir Otmuchovo. Lotynų kalba rašytuose XII–XIII a. čekų dokumentuose ši vietovė pasirodo tokiais pavadinimais, kurie XIII a. jau įgijo čekų kalbos bruožų (pvz., *h* vietoj *g* ir kt.), kaip *villa Holasicz, Holachiz, Golesisc(o), Golasiz, Golaschiz* ir pan.,[601] *provincia Gollasizch, in provincia Gollassizch*

[593] Вилинбахов В. Б., Энговатов Н. В. Предварительные замечания о западных галиндах и восточной голяди. – *Slavia Occidentalis,* 23, 1963, 242-243.

[594] Трубачев О. Н. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян. – *Вопросы языкознания,* 1974, № 6, 65.

[595] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (Е–Н), 140.

[596] *Słovnik staropolskich nazw osobowych,* II, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968, 153.

[597] *Słovnik geograficzny Krolewstwa Polskiego,* II, Warszawa, 1881, 652, 654-655.

[598] Fritze W. Die Datierung des Geographus Bavarus. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* 21, 1952, 326-342.

[599] Horák B. a Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). – *Rozpravy Československé Akademie věd,* Ročník 66, řada SV, zešit 2, Praha, 1956, 3.

[600] Ibid., 55; Tyszkiewicz J. Golęszycy. – *Słownik starożytności słowiańskich,* II, 130.

[601] Gebauer J. *Slovník staročeský,* I, 452.

(1201 m.), *Holachiz* (1218 m.), *diocesum Golasisco* (< čekų **Golašicko*).[602] Tyrinėtojai pabrėžia, kad tas pavadinimas – kaip ir, pvz., *Glogov* ar *Nemci* – senesnis negu čekų ir lenkų kalbų išsiskyrimas.[603]

Grindžiant teiginį, kad Bavarų geografo minimas pavadinimas *Golensizi* pasidarytas iš galindų vardo, svarbios dar dvi aplinkybės. Pirma, čekų vietovardis *Holedeč* yra vedamas iš **Golęd-ьcь*, kurio būdvardiniu vediniu, pasirodo, remiasi kitas čekų vietos pavadinimas, būtent *Holedcův dvůr*.[604] Antra, pavadinimas *Golensizi*, be to, pasikartoja ne tik Čekijoje, pvz., *Holenschau* – taip vadinamas miestelis į pietus nuo Přerovo, – bet ir Vokietijos pusėje, pvz., Saksonijoje (1013 m. dokumente randame parašyta: *in pago Gudice nomine Golenciza*). Šiuo atžvilgiu be galo svarbus tas dalykas, kad *terra Gudekus* yra paliudyta taip pat istorinėje Galindoje tarp Alnos aukštupio ir Pasargės (plg. istorinių šaltinių *Gudicus* [1342 m.], *Godekus* [1346 m.], *Godeke* ir *Gedeke* [1417 m.], vok. *Göttkendorf* Allensteino apskrityje).[605] Neatsitiktina, matyt, nė tai, kad baltų vardynas turėjo ir atitinkamų asmenvardžių, pvz., liet. *Gudikis* (šaltinių *Gudzikis*),[606] pr. *Gudeike, Guddenne*.[607] Ta proga verta prisiminti ir kraštą *Golanda*, paminėtą Pauliaus Diakono „Langobardų istorijoje" (*Historia Langobardorum*, VIII a.), kur, kaip manoma, panaudotas ankstesnis neišlikęs VII a. vidurio šaltinis ir kur, be kita ko, sakoma, kad žemė *Golanda* ribojusis su šalimi *Mauringa* kažkur lenkų–čekų pasienyje.

[602] Malicki J. *Nazwy miejscowe Śląska w języku czeskim*, Wrocław, 2002, 51, 53, 67, 116, 204 (žr. žemėlapį).

[603] Ibid., 114.

[604] Топоров В. Н. Галинды в Западной Европе. – *Балто-славянские исследования 1982*, 130.

[605] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen*, 47; Wenskus R., Timpe D. Galinder. Historisches. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, X, 328-329.

[606] Zinkevičius Z. *Lietuvių antroponimika*, 146.

[607] Trautmann R. *Die altpreußischen Personennamen*, 36-37.

Svarbesnės šio tyrimo išvados būtų tokios:

1. Sprendžiant etnogenetines problemas, nustatant išnykusių tautų ir genčių gyvenamuosius plotus, kontrolinis vaidmuo tenka hidronimijai. Upių ir ežerų vardai priklauso seniausiam kalbos sluoksniui, leidžia nustatyti senuosius dabartinių indoeuropiečių kalbų grupių arealus.

2. Vokiečių indoeuropeistas H. Krahe pagal hidronimų etimonus bei darybines morfemas (pvz., *-on-/ōn-, -nt-, -st-* ir kt.) identifikavo tapačių hidronimų zoną tarp Atlanto ir Baltijos, zoną, kuri sudarė chronologinį tarpsluoksnį (Zwischenschichte), viena vertus, tarp dar nesuskilusių indoeuropiečių ir, kita vertus, tarp keltų, germanų ir baltų. Šitas chronologinis ide. hidronimijos tarpsluoksnis ir buvo pavadintas „senąja Europos hidronimija" („Alteuropäische Hydronymie").

3. Baltų hidronimijos areale matyti didelė senųjų indoeuropietiškųjų, tarp jų ir senųjų Europos, vandenvardžių sankaupa; baltų hidronimijos masyve koncentruojasi indoeuropietiškosios hidronimijos izoglosos. Indoeuropietiškieji – tarp jų ir senieji Europos – vandenvardžiai tolygiai pasiskirsto po visą baltiškosios hidronimijos plotą. Iš to galima

daryti išvadą, kad senovės baltų kalba, kurios pamatu formavosi vandenvardžiai, turėjo pasižymėti ypatingu archajiškumu, mažai besiskiriančiu nuo seniausiųjų indoeuropiečių dialektų.

4. Senieji Europos upių ir ežerų vardai taip apibrėžti, kad jie negali būti etimologiškai paaiškinti duomenimis tų kalbų, kuriomis kalbama ar kalbėta prie taip pavadintų vandenų krantų. Taip yra todėl, kad baltų kalbų duomenimis jų paaiškinti negalima: morfologinė jų struktūra tokia kaip iš ide. prokalbės paveldėto žodžio, semantika apibrėžta vandeniu bei jo tekėjimu. Tai reiškia, kad tokie vardai lygiai taip pat gali pasirodyti germanų teritorijoje arba Balkanuose. Kai jų etimonas randamas baltų kalbose, suprantama, jie yra baltiški. Ir vis dėlto jie turi liudijimo galią baltų kalbų naudai, būtent: šie senieji Europos vandenvardžiai yra Baltijoje ir tokiu būdu, be to, savo tradicija bei tąsa šį regioną susieja su kitų Europos kalbų arealais.

5. Senosios Europos hidronimijos tiršta baltų gyvenamose ir gyventose žemėse, todėl Rytų Baltijos regionas buvo pavadintas Europos senosios hidronimijos centru. Baltiškųjų vandenvardžių paplitimo arealas (istorinė prūsų žemė, Lietuva, Latvija, Baltarusija) suvaidino, kaip manoma, svarbiausią vaidmenį šiai hidronimijai sklidant po Europą. Kad ir kur būtų senieji Europos hidronimai – Vokietijoje, Skandinavijoje, Prancūzijoje, Balkanuose ar Juodosios jūros šiaurinėje pusėje, – beveik visada randame jų atitikmenų baltų areale. Tai reikia aiškinti tų hidronimų nepaliestumu, nepertraukiamumu, nenutrūkstamu perdavimu iš kartos į kartą, kontinuitetu ir visa tai ypač ryškiai pasireiškė baltų kalbų areale.

6. Tarpkario metais pirmiausia tokių mokslininkų kaip lingvistai M. Vasmeris, N. Joklis, J. Pokornis, H. Krahe ir kt. pastangomis buvo suformuluota ir grindžiama tezė apie ilyrų ir venetų ekspansiją Europoje, nieko bendra neturėjusi su antikos laikų ilyrais ir venetais. Pagal šią tezę ilyrai ir venetai gyvenę ne tik Balkanuose, bet ir Dunojaus bei Alpių kraštuose, pirmiausia Norike, toliau Bohemijoje (dabartinėje Čekijoje), galiausiai netgi Rytų Vokietijos ir Lenkijos žemėse ligi pat Baltijos jūros.

7. Istorinis ir etninis ilyrų branduolys vakarinėje Balkanų pusėje tokiu būdu tapo didžiosios Ilyrijos pietine periferija, į kurią reikiamai jau nebebuvo atsižvelgiama. Būtent čia ir yra pati silpniausia panilyrizmo hipotezės vieta, nes senoji Ilyrija, kur susikūrė ilyrų valstybė, su gretimomis sritimis Vakarų Balkanuose, graikų laikytomis etniškai ilyriškomis, urnų laukų kultūros nešėjų kaip tik ir nebuvo pasiektos ar kiek paliestos. Senoji Ilyrija – tai ta sritis, kuri kalbos atžvilgiu mažai ką bendra turėjo su tariamąja iš hidronimų bei toponimų rekonstruota ilyrų kalba Dunojaus–Baltijos regione.

8. Po Antrojo pasaulinio karo panilyrizmo hipotezė ėmė netekti turėtos reikšmės pirma archeologijoje, po to istorinėje lyginamojoje indoeuropiečių kalbotyroje, ir mūsų laikais visa, kas susiję su ilyrais, aiškinama kitaip, ypač po Sarajevo simpoziumo 1964 m., turėjusio didelę reikšmę metodologine prasme: 1) ilyrų tyrimas grįžo ten, kur jis priklauso – į Vakarų Balkanus; 2) dar kartą įsakmiai buvo pabrėžta, kad nei urnų laukų kultūros žmonių, nei archeologinės Halštato kultūros Alpių rytuose atstovų jokiu būdu negalima

tapatinti su ilyrais, t. y. atsisakyta tezės apie ilyrų ekspansiją, didelių Rytų Europos plotų kolonizavimą; 3) iškélta rimtų argumentų grįsti teiginį, kad ilyrų etnogenezė vyko vakarinėje Balkanų pusiasalio dalyje ir kad tai buvo ilgas savaiminis procesas, kurio pradžia nukeltina į žalvario amžių.

9. I tūkstantmetyje pr. Kr. ligi pat paskutinio jo šimtmečio venetų kalba, nuo VI a. pr. Kr. paliudyta atskirų įrašų, buvo vartojama Šiaurės Italijoje palei Adrijos jūrą, nuo Po ir Adigės žemupių ligi Veronos bei Piavės upės ir toliau į šiaurės rytus ligi Tagliamento. Jos palikimas yra miesto vardas *Venezia*. Dabar jau atsisakyta nuomonės, kad venetų kalba buvo ilyrų kalbos vakarinėje Balkanų pusiasalio dalyje dialektas arba kad abi šios kalbos sudarė atskirą ide. kalbų šaką. Venetų kalba tikriausiai buvo atskira, savarankiška ide. kalba (kaip, pvz., graikų ar albanų), tačiau galėjo užimti tarpinę padėtį tarp italikų kalbų pietuose ir germanų kalbų šiaurėje, tam tikromis izoglosomis siedamasi čia su viena, čia su antra ide. kalbų grupe. Pagrindiniai venetų kalbos bruožai, bendri su lotynų ir kitomis italikų kalbomis, galėjo atsirasti vėliau Italijos dirvoje kaip konvergencijos rezultatas dėl ilgaamžių kontaktų ir intensyvaus bendravimo.

10. Baltų–ilyrų ir baltų–venetų kalbų paralelės gali būti suprantamos kaip atitinkamų žodyno ir darybos elementų, iš seno buvusių bendrų tarp Balkanų kalbų ir Europos šiaurėje gyvavusių kalbų, palikimas. Pvz., *Asõnas* – Ἄσων, *Týtuva* – *Titus*, *Lũgas* – Λούγεον, *Narañtis* – Νάρων ir *Nęręta* (< **Nęrętva*) – *Neretva* galima laikyti išskirtinėmis Baltijos–Adrijos hidroniminėmis paralelėmis. Baltų ir venetų kalbų vardyno paralelės gali būti gyvenamųjų vietų vardai *Kremon* (1423 m.) (< **Kremōn*) (Bartensteinas, Prūsija) ir Κρεμῶνα, (dabar *Cremona*, Šiaurės Italija), taip pat vandenvardžiai *Plavỹs* (ežeras, Dusetos) ir *Plavis* (dabar *Piave*) (< **Ploųis*) (Šiaurės Italija). Jų etimonai yra lat. *krams*, *krems* „titnagas“, alb. *karmë* „uola“ ir liet. *plãvoti (-oja)* „dažnai plauti, mazgoti“. Senovės Dalmatijos ilyrų vardą Αὐσανκαλεῖ atitinka lat. *Aûskalēji*[2], *Aũsukalēji*, kur pirmąjį sandą sudaro **aus(a)s* „auksas“. Antruoju sandu eina veiksmažodžio lat. *kal̂t (kaļu, kalu)* „kalti“ ir jo Balkanų kalbų atitikmens šaknis.

Pastebėtas panašus marių pavadinimo vartojimas baltų ir venetų kalbose. Liet. *mãrė, marià*, paprastai plur. *mãrės, mãrios*, žymi kopomis nuo jūros atskirtą įlanką, šiais žodžiais iš dalies, o pr. *mary* „marios (Haff)“ (< **marī*) ištisai vadinamos Kuršių marios. Plinijus *Naturalis historia* (III 119-120) liudija, kad, įtekėdama į Adrijos jūrą, Po upė taip plačiai išsilieja, jog žiotys atrodo kaip seklios įlankos arba užutėkiai, atskirti nuo jūros susidariusių smėlio nerijų, ir kad šios pelkėtos lagūnos vadinamos *Septem Maria* („Septynios marios“).

Išlikusiuose ilyrų įrašuose yra užfiksuotas asmenvardis *Teut-meitis*, kurio antrasis dėmuo, be to, išlaikytas ilyrų moters vardo *Meitime*. Abu šiuos dėmenis pakartoja latvių liaudies dainose dažnas junginys *tautas meita* (arba *tautu meita*), dūrinys *tàutmeîta* „mergina iš kitur, iš toli; subrendusi mergina“.

Venetų ir ilyrų įrašuose yra paliudyta asmenvardžių venetų *voltiχenei, voltiiom(m)noi, voltiiomnos*, ilyrų *Voltimesis* su pirmuoju sandu *volti-*, rodančiu buvus fem. *i* kamieno

daiktavardį **voltis* „noras, pageidavimas“, kilusį iš ide. **ů̯lti-* ir todėl tiksliai sutampantį su liet. *viltìs*. Mesapų tikrinis vardas *polaidehias* = **polaidēi̯ās* sulygintas su latvių kalbos *nomina agentis palaidēja* fem., *palaidējs* masc. „kas paleidžia“, iš kur aiškėja, kad šios abi kalbų grupės turėjo ne tik tą pačią šaknį, bet ir priesagą *-ējo-* (fem. *-ējā*). Jau seniai liet. *núoma*, lat. *nuõma* „nuoma, nuomojimas“ etimologiniais atliepiniais mesapų kalboje yra laikomos formos *noman* acc. sing. ir *nomais* dat.-instr. plur. Įdomu, kad *nomais* dat.-instr. plur. fleksija tiksliai sutampa su lietuvių kalbos *o* kamieno daiktavardžių to paties linksnio galūne *-ais* (plg. liet. *vilkaĩs*) ir abi kartu atspindi ide. **-ōis* (plg. s. ind. *vŕ̥kaiḥ* „vilkais“). Sintaksinę, iš dalies ir semasiologinę šių kalbų grupių paralelę sudaro taip pat konstrukcija *genityvas + postpozicija no* mesapų kalboje ir *prepozicija nuo + genityvas* lietuvių ir latvių kalbose su ta pačia *no* ir *nuo* reikšme abiejose kalbų grupėse.

11. Istorinių lyginamųjų tyrinėjimų nustatyta, kad priešistoriniais laikais Vidurio Europoje būta glaudžių kontaktų tarp ilyrų, venetų, italikų, keltų, germanų ir baltų protėvių. Šiuos kontaktus iškalbingai iliustruoja abstrakčią socialinę sąvoką „gentis, giminė; tauta“, taip pat „žemė; šalis, kraštas“ reiškiančio žodžio ide. **teutā* vartojimas, bendras baltams (liet. *tautà*, lat. *tàuta*, pr. *tauto* „žemė; šalis, kraštas“), germanams (got. *þiuda*, s. vok. aukšt. *diot* „tauta“ ir kt.), italikams (oskų *touto*, umbrų *totam* acc. sing. „piliečių bendrija; valstybė“), keltams (air. *tūath* „tauta, gentis, giminė; šalis, kraštas“, gal. *Teuto-*, *Touto-* tikriniuose varduose) ir ilyrams su pastarųjų gausiais asmenvardžiais Τεύτα (ilyrų karalienė, III a. pr. Kr. pabaiga), Τεῦτος („sikanų“ karalius) ir kt.

12. III tūkstantmečio pabaigoje – II tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje teritorijoje į šiaurę nuo Alpių ima skirtis keturios didelės dialektų grupės – vėlesnės italikų, keltų, germanų ir baltų kalbos. Indoeuropiečių „senosios Europos“ bendrijoje, viena vertus, ilyrai ir venetai, matyt, buvo kaimynai su baltų ir germanų gentimis, kita vertus, jie tikriausiai intensyviai bendravo su italikų ir keltų giminėmis. Apskritai, kiek leidžia spręsti turima informacija apie ilyrų ir venetų kalbas iš negausių ir ne visai aiškių glosų bei tikrinių vardų, ilyrų-venetų ir baltų kalbų vardyno bendrybės, taip pat žodžių darybos formantai tokie kaip, pvz., *-op-*, *-st-* ir *-nt-*, rodo buvus baltų ir ilyrų-venetų genčių geografinę kaimynystę minėtoje „senosios Europos“ bendrijoje.

13. Turėdami galvoje visa, kas pasakyta, galime konstatuoti, kad teritorijos tarp Baltijos jūros ir Dunojaus hidronimai, archajiškiausias vardyno sluoksnis, turintys atitikmenų Balkanuose ir kitur Europoje, priklauso senajam Europos hidronimijos elementui, taigi nėra kurios nors genties ar genčių grupės (pvz., ilyrų ar venetų) palikimas. Nėra duomenų, kurie leistų manyti, kad pietinės indoeuropiečių gentys ilyrai ar venetai būtų migravę į šiaurę ir apsigyvenę tarp Dunojaus ir Baltijos jūros. Iš tikrųjų būta dvejopų venetų – vienų gyventa Šiaurės Italijoje prie Adrijos jūros, kitų glaustasi Baltijos pajūryje Vyslos regione. Kadangi iš pietų niekas tikriausiai neatsikėlė, reikėtų manyti, kad antikos rašytojų prie Baltijos paminėti venetai buvo autochtonai.

14. Labai galimas daiktas, atskiras venetų etnosas neegzistavo, ir venetų bendrija bei indoeuropiečių komunikacinė bendrija galėjo būti tapačios vėlyvuoju pastarosios gyvavimo periodu. Yra pagrindas Baltijos venetus laikyti archajiška vakarų indoeuropiečių, padėjusių pamatus baltiškojo tipo vakarų dialektui, liekana, t. y. Baltijos venetai greičiausiai buvo baltiško tipo etnosas, vartojo baltiško tipo dialektą lygiai taip pat, kaip kad Atlanto pakrantės bei salų venetai buvo keltai su keltiško tipo idioma.

Baltijos venetai Vyslos baseine greičiausiai buvo niekas kitas kaip reliktinė baltų tipo gentis ar genčių grupė.

15. Venetų etnonimas paliudytas Tacito *Venet(h)i,* Plinijaus *Venedi,* Ptolemajo Οὐενέδαι. Tačiau Baltijos venetai toli gražu nebuvo vienintelė tokio vardo gentis. Homero VIII ar VII a. pr. Kr. užsimenama apie Ἐνετοί Paflagonijoje, Mažojoje Azijoje. Venetus buvus prie Adrijos mini graikų istorikai Herodotas V a. pr. Kr. (Ἐνετοί) ir Polibijas II a. pr. Kr. (Οὐένετοι). Be to, I a. pr. Kr. venetų būta Galijoje prie Atlanto vandenyno, Aremorikos provincijoje, juos aprašė Cezaris. Tad venetų vardu besivadinančios gentys paliudytos indoeuropiečių arealo periferijoje.

16. Venetų vardo buvo žinomi du variantai – su priebalsiais *-d-* ir *-t-*. Istoriškai senesnė forma yra *Venet[h]i,* o gretiminės formos su *-d- Venedi,* Οὐενέδαι greičiausiai atsirado germanų kalbų dirvoje: ide. **u̯eneto-* dėl priebalsių perkaitos dėsnio veikimo virto **Weneþa-*, skardžiojo priebalsio *d/ð* atsiradimas aiškinamas Vernerio dėsniu (germ. *þ* prieš kirtį suskardėjo) ir germanų kalboms būdinga gramatine priebalsių kaita (*ð/þ* < ide. *t*).

Venetų vardo *Venet(h)i,* Οὐένετοι (< **u̯eneto-*) skiriama šaknis **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti“ ir priesaga *-et-*. Ide. šaknis **u̯enH-* baigiasi laringalu, plg. s. ind. (vedų) *vánate* „(jis, ji) myli, mėgsta, turi malonumą“ (< **u̯énH-e-*), toch. A *wañi* „malonumas“ (< **u̯ēnHiį o-*), B *wīna* „t. p.“ (< **u̯ n̥Heh*$_2$). Tokios senosios indų kalbos (vedų) formos kaip *vanitā-* fem. „mylimoji, žmona“, vedų *-vāta-* ir av. *-vāta-* „mylimas, -a“ verčia atitinkamai rekonstruoti ide. **u̯enḥtós* (su skiemens sudaromuoju laringalu) ir **u̯n̥Htós.*

Etnonimo formos **u̯enHtoí* ir **u̯enHetoí* susidarė ide. prokalbėje. Venetų nomenklatūra yra reliktinio pobūdžio, ji nepriklausomai išsilaikė ide. kalbų arealo periferijoje.

17. Panašų darybos tipą randame ir lietuvių kalboje, pvz., *klegẽtas* „kas klegesį kelia, triukšmautojas“ : *klegėti* (3 p. praes. *klẽga*) „garsiai kalbėti, vienas kitą perėkiant šūkauti...“; *meketà* „mikčius, meknys“ : *mekénti, meknóti* „mikčioti, užsikertant kalbėti“; *raukẽtas* „susiraukėlis, paniurėlis“, *rauketà* (ir *raũketa*) „t. p.“ : *raũkti (-ia); terškẽtas* „plepys, tauškalius, tarškalas“ : *terškėti (térška)* „greitai, trankiai kalbėti, plepėti, taukšti“. Maža to, jeigu pavardę *Venỹs,* iš kurios yra kilę kaimų pavadinimai *Veniaĩ,* laikysime su priesaga **-iį̃o-* atsiradusia iš **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti“, tai struktūrinis santykis tarp *Venỹs* ir **u̯enetoi* būtų toks pat kaip ir, pvz., lietuvių asmenvardžių *Benỹs* ir *Bènetas*.

18. Kad prabaltiškieji dialektai taip pat turėjo ide. šaknį **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti“, leidžia manyti, pirma, liet. *pasi-võnioti (-iojasi)* „pasilakstyti (apie kalę)“, turintis morfemą **u̯ān(H)-* su pailgintu šaknies vokalizmu greta pamatinių jos alomorfų **u̯onH-/*

u̯enH-. Antra, latvių kalbos parodomasis įvardis *viņš*, fem. *viņa* „kitas, -a“ (< balt. **u̯inia-*), augšzemniekų tarmių įvardis *veńīs*, fem. *veńei* (EH II 771), *veņdien* „anądien“ (ME IV 538) reikšme „jis, ji; kitas, -a“, kuris turi normaliojo laipsnio šaknies vokalizmą su *(i)i̯o* kamienu **u̯en(i)i̯o-*, fem. **u̯enī-/ u̯eni̯ā-*. Etimologiškai jie yra susiję su germanų kalbų daiktavardžiais s. isl. *vinr* (dabartinės isl. *vinur*), norv. *ven*, šv. *vän*, s. angl., s. fryz. *wine*, s. saks., s. vok. aukšt. *wini* „draugas“ (< germ. **weni-*), kurie taip pat priklauso ide. šaknies **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti“.

19. G. Chaburgajevo hipotezę, kad fiziniai vjatičių protėviai galėjo būti baltų kalbą vartojusi gentis, patvirtina pavadinimas *Fentzahn, Ventzan* (XV a.), kurį turėjo 28 Mecklenburgo gyvenvietės ir kuris yra tas pats vardas kaip ir slovincų (kašubų) *Wicon*, lenkų *Wiączan* (vartotas Mažojoje Lenkijoje) – visi jie rodo buvus sl. **Vent-jan-*, plur. **Vent-jane*. Su gyventojus žyminčia priesaga *-jane* šis etnonimas gali būti išsivestas iš baltiško genties ir žemės vardo **ventis* kaip, pvz., slavų *poljane* – iš sl. **pole* „laukas“. Visai galimà taip pat prielaida, kad vakarų slavų **Vent-jane*, rytų slavų genties vardas *vjatiči* (< sl. **vęt--itji*) ir Henriko Latvio kronikos paliudytas Kuršo vendų vardas vok. *Wenden* (baltų **ventiai* arba **ventai*) yra bendrašakniai, kadangi šie etnonimai remiasi baltiškąja lytimi **vēntai* nom. plur. (< ide. **u̯enḥtói* nom. plur).

20. *Antai*, Ἄνται, Ἄντες yra Bizantijos autorių VI a. antroje pusėje (tarp 554 ir 602 m.) vartotas terminas vadinti Šiaurės rytų Balkanuose, Dnepro ir Dnestro tarpupyje, gyvenusias slavų gentis (vėlesnių bulgarų ir makedonų protėvius). Labai gali būti, kad šis etnonimas, kuris greičiausiai nebuvo slavų savivardis, yra netekęs šaknies pradžios priebalsio **u̯-*, taigi tikriausiai atrodė **u̯ānt̂es* (dėl ilgojo šaknies balsio plg. liet. *Vántainiai* su akūtine šaknies priegaide). Tai priebalsinio kamieno nom. plur forma su galūne *-es* (kaip, pvz., liet. dial. *šìrdes* nom. plur.).

21. Tiek s. rus. *vjatiči* (< sl. **vęt-itji*) bei lenkų *Ventzan* XV a. (< **Vent-jane*), tiek Henriko Latvio kronikos vendų (vok. *Wenden*) pavadinimas **ventiai* arba **ventai*, tiek *Antai*, Ἄνται, Ἄντες (< **u̯ānt̂es*) integruojasi į lietuvių ir latvių kalbų kamienų **Venta-* ir **Vanta-* toponimų bei antroponimų sistemą, todėl yra pagrindas juos laikyti baltiškos kilmės. Su šaknies **u̯ent-/*u̯ēnt-* (> sl. **vęt-*) etnonimais bendrašaknės gali būti lietuvių pavardės *Veñtė, Ventis* (be kirčio), *Vent-aitis* (be kirčio), *Veñčius* (13 šeimų). XVII a. pradžioje žinomi šios šaknies asmenvardžiai *Went*, fem. *Wentowa* (su slaviška priesaga), taip pat Vilniuje vartoti asmenvardžiai *Ventas, Ventelis* ir dūrinys *Liu-ventas* su antruoju sandu *-ventas*. Vietovardis *Ventvidoiti (Вентвидоймu)* rodo lietuvių kalboje XVI a. buvus sudurtinį asmenvardį **Vent-vydas*. Latvių pavardės *Ventis, Wente* (be kirčio) (tai Ventos upynas), *Wente, Vents* (tai Bartos upynas) telkiasi Kuržemės vakaruose, plg. dar *Vęntas* gyvenvietė (Gaujos upynas), *Vente* gyvenvietė (Salacos upynas).

Formą **u̯ānt̂es* galima gretinti su baltiškais asmenvardžiais liet. *Vančỹs* ir XVII a. pradžios *Wantul-aytis*, vietovardžiais *Vántainiai, Vantainėliai, Vantiškiai* (be kirčio), vok. *Wantischken* (1785 m.) ir prūsų vietovardžiu *Want-lavke* (1351–1382 m.).

22. Istorinių šaltinių paliudytas kuršių krašto srities pavadinimas *Wannenia* (variantas *Wanneman*), turintis priesagą *-en-* (kaip, pvz., lat. *Dobene, Terwetene*), labai galimas daiktas, atspindi kuršių **Van-en-(i)ią* „Mieloji, mylimoji, mėgstamoji (scil. žemė)". Tai patvirtina istorinių šaltinių vokiškas variantas *Vredecuronia* „Taikusis (tai yra Taiką mylintis, mėgstantis) Kuršas" su pirmuoju sandu vid. vok. žem. *vrēde* „taika; santaika; ramybė", matyt, baltiškosios formos vertimas.

23. Lietuvių ir latvių kalbų asmenvardžių bei vietovardžių kamienai **Venta-* ir **Vanta-*, **Ventįa-* ir **Vant-(i)įa-* skiriasi nuo asmenvardžių kamienų **Vena-*, **Vana-* resp. **Veni-*, **Vani-* „mielas, mylimas, mėgstamas ir pan." tik priebalsiu *-t-*, – dėl tokio darybos modelio plg., liet. *báltas* : *bãlas*; *biñgtas* „gražus, puikus" : *bingas* (be kirčio) „t. p.". Todėl asmenvardžių bei vietovardžių kamienus **Vent-a-* ir **Vant-a-*, **Ven-tįa-* ir **Vant-(i)įa-* taip pat galima su priesaga *-t-* ir šaknies balsių kaita (*e* : *o* > baltų *a*) vesti iš ide. **u̯enH-* „mylėti, mėgti; geisti" (plg. s. ind. *vánate* „jis myli, mėgsta"), – dėl tokios darybos plg., liet. *báltas* : *bálti (bą̃la, bãlo); biñgtas* „gražus, puikus" : *biñgti (-sta, -o)* „dideliam darytis, įsigalėti..."; *rū́stas* „piktas, žiaurus; liūdnas" (< **rūd-to-*) : *rū́sti (-ta, rū́da, -do)* „liūdėti, graudintis; raudoti". Formanto *-to-* vediniai, pradžioje buvę neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyviai, vėliau daugeliu atvejų subūdvardėjo.

24. Manoma, kad Ptolemajo venetai galėjo palikti Pamario archeologinę kultūrą (plačiąja prasme). Ankstyvuoju Latène'o periodu šios kultūros atstovai siekė Nidicos upę, o Nidicos aukštumose dalis tyrinėtojų kaip tik ir lokalizuoja Ptolemajo minimą Venetų kalvyną. Pamario archeologinė kultūra yra laikoma baltiška, vadinasi, ją palikusios kiltys vartojo baltų periferinį dialektą.

Išsamios istorinės lyginamosios vietovardžių, visų pirma vandenvardžių, studijos ne tik nustatė, kad vakarų baltų gyvenvietės plytėjo ir kairiuoju Vyslos krantu, bet ir išryškino tokias tų vietovardžių bei vandenvardžių fonologijos ir žodžių darybos ypatybes, kurios vertė pripažinti, kad tarp Vyslos ir Persantės egzistavo atskiras (nuo prūsų), savarankiškas baltų dialektas ir kad į Jordano (VI a.) vidivarijų, *ex diversis nationibus adgregati,* sudėtį neabejotinai įėjo ir baltų gentys. Šis vakarų baltų dialektas pasižymėjo tokiomis fonetinėmis fonologinėmis ypatybėmis, kaip antai: ide. *ei* išlaikomas sveikas; ide. *ō* išvirtęs *ā*; palataliniai priebalsiai *ǩ, ģ* asibiliuoti; priebalsiai *s* ir *š* sutapę; nėra dantinių priebalsių *t, d* palatalizacijos pozicijoje prieš *i*.

Tokio atskiro baltiško dialekto buvimą tarp Persantės ir Vyslos rodo ir slavų pamarėnų kalbų (pvz., slovincų ir kt.) bei kuršių izoleksos, pvz., slovnc. (kašubų) *kuńa* „kalė" ir lat. *kuņa* „t. p.", slovnc. *plëtë* „sekli vieta jūroje" ir kuršių *plūt* „properša", slovnc. *rëja* „pelkė; dumblas; properša" (< **rŭ̃ja*), hidronimai slovincų (kašubų) *Reja,* prūsų *Roje,* (XIV a.) *Rogin* (Allenstein/Olsztyn) ir lybių-latvių *Ruõja, Roye* (1387 m., gyvenvietė), *Roge* (1456 m., upė) (su abliautu *u* : *ū* : *uo*). Šio baltiško tipo dialekto pamatu laikui bėgant galėjo susiformuoti vienas iš slavų kalbų dialektų, kurio vartotojai kaimyninių genčių, pirmiausia germanų, ir galėjo būti vadinami venetais. Į atskirą lingvoetninį viene-

tą išriedančios slavų gentys turėjo savo pavadinimus ir venetais pačios tikriausiai nesivadino. Šio baltiško tipo dialekto vartotojai ir galėjo būti venetai, protobaltų gentis ar genčių grupė.

25. Vakarų Latvijos, kur gyveno vendai, archeologiniai akmens amžiaus paminklai, taip pat bronzos amžiaus radiniai turi nemažai panašumo su Baltijos jūros pietų pakrantės archeologinėmis kultūromis, kur I a. po Kr., antikos autorių liudijimu, gyvenę venetai. Kuršių gyventą arealą su teritorija į pietvakarius nuo Vyslos, Pamariu ir toliau, pvz., Mecklenburgu ir Schleswigu-Holsteinu, jungia pluoštas specifinių izoglosų, kurios patvirtina priešistorinių kontaktų tarp šių regionų buvimą. Vieną iš tokių izoglosų sudaro baltiškųjų vendų ir ano regiono etimologiškai tapačių etnonimų buvimas, tarp jų pirmiausia vienos kilmės Kuršo vendų ir venetų vardai. Kad Ventos žemupio ir Pamario, Mecklenburgo bei kitų pietrytinės ir pietinės Baltijos regionų gyventojų būta panašių kultūra bei antropologija, nereikėtų labai stebėtis – juk Mecklenburgo ir Schleswigo-Holsteino apylinkėse aptinkama taip pat baltiškos kilmės vietovardžių bei vandenvardžių. Matyt, tų regionų gyventojų būta baltoidų. Iš istoriniuose šaltiniuose paliudytų vietovardžių bei vandenvardžių Šiaurės Vokietijoje į vakarus nuo Oderio matyti, kad šių baltoidų kalba struktūriškai turėjo būti artimiausia kuršių kalbai.

26. Mecklenburgo ir Schleswigo-Holsteino žemėse nuo laikų dar prieš didįjį tautų kraustymąsi (IV–VI a. po Kr.) ar dar anksčiau gyventa baltų tipo genčių, kurių palikimas, matyt, ir yra šie hidronimai bei toponimai. Ypač svariu argumentu laikytinas paliudytas baltų vyriausiojo šventiko Krivės vardas: 1312 m. markgrafas Waldemaras pardavė vienuolynui lauką, kuris vadinosi *villa Criwe.* Lauenburgo, Schwerino ir Güstrowo apskričių vietovardis *Bandowe* (1194 m.) identiškas kuršių krašto srities maždaug Ventos vidurupyje pavadinimui *Bandava.* Tarp jų randame tokių, kurie yra kilę iš baltų kalbų medžių pavadinimų, kaip antai: *Grobe* (1294 m.), lat. *Gruõbas, Grùobe,* kurių lietuviškasis atitikmuo *Gruobýnas* netgi pasidarytas su kuopinės reikšmės priesaga *-ynas* (plg., *beržýnas, liepýnas*); toponimai *Priedoli* (1221 m.), *Predole, Pridole* atspindi lat. *priedala, priedals* „pušynas“, *priẽde* „pušis (Pinus silvestris)“ vedinį; *Sylowe* (1261 m.), *Sylow* atsirasti baltiškas pagrindas buvo apeliatyvas, tiksliai atitinkantis lat. *silava* „(pušų) miškelis, giraitė“, lat. *sila, sils* (plg. liet. *šìlas*) vedinį. Į akis krinta baltiški gyvulių, paukščių ir žuvų pavadinimai: vietovardis *Vepro* (1178 m.) suponuoja baltišką lytį **Veprā* nom. plur. coll., išsivestą iš lat. *vepris* „meitėlis“. Pirmasis *Lyneiezere* (1300 m.), *Lyniezer* (1342 m.) sandas turi lat. *lìns, lìnis* „karpinių šeimos žuvis (Tinca vulgaris)“, liet. *lýnas* atitikmenį. Upėvardyje *Warnou flumen* (1186 m.) slypi baltiškasis varnos pavadinimas.

Baltų dariausia vietovardžių ir vandenvardžių priesaga *-ava(s) (-owe)* išlaikyta *Bandowe, Grinawe, Silowe/Sylow, Warnowe, Veprowe.* Su ja pasidarytas ir toponimas *Kurschowe* (1194 m.), *Korschove* (1194 m.), *Curschowe* = **Kuršava* kaip tam tikras darybinis lat. *Kuŕsa*[2], kuršių žemė, variantas. Priesagą *-el-*, galbūt ir *-al-* turi *Dobele/Dobole, Grivele, Priedoli* ir *Robole/ Roboli.*

Yra ir baltiškojo tipo (kaip kuršių ir latvių) fonetinių pakitimų. Antai *Lipenitze* (1448 m.), *Wilci und Wiltzi* (800–809 m.) turi *tz* /c/, kilusį iš *k* prieš priešakinės eilės balsius. Atitinkamą pakitimą (*tz* /dz/ iš *g*) rodo *Metzen* (1230 m.), *Metzen* (1335 m.) (< **Mẽgia-*) ir *Wentzowe* (< **Vengiavā*).

27. Kurše prie Ventos gyvenę venetai, Henriko Latvio vadinti vendais, labai galimas daiktas, buvo iš Pietvakarių Baltijos atsikėlusi archajinė vakarų baltų liekana. Beveik tikra, kad baltų genčių migracija vyko Baltijos pajūriu arba jūra iš pietų į šiaurę kryptimi, bet ne atvirkščiai. Tokia pat kryptimi – iš pietų į šiaurę – keliavo ir slavų gentys vjatičiai bei Novgorodo slovėnai.

28. Kad Pietų Baltijoje viduramžiais ir anksčiau gyventa baltų tipo genčių, patvirtina Bavarų geografo *(Geographus Bavarus)* (IX a.) minimas pavadinimas *Golensizi*, kilęs iš galindų vardo: pradinė forma **Galind-ītiọi* vakarų slavų kalbose virto **Golędzici. Golensizi* – tai gyventojai vėlesnės (vadintos *Golazici* arba *Holasizi*) provincijos Čekijoje su centru Opavos miestu prie Moravų vartų (die Mährische Pforte) Sudetų ir Karpatų kalnų slėnyje.

Summary

Part One

HERODOTUS' SCYTHIA

Herodotus informs us that Budins were the only people in the whole region that eat fir-cones. This information, however, was evidently the result of an erroneous interpretation of the probability that their ethnic name is a word which denotes a squirrel that was called "an eater of fir-cones" in their language. This assumption is proven by the fact that in Chinese one of the nomadic tribes is called *ting-ling*, which also contains a word for squirrel. A fir-cone may have been a totem of the Budins tribe. Rather surprisingly, we find words with the meaning of fir-cones in Lithuanian. Therefore, on the basis of this interpretation of Herodotus' information that the Budins were the only people in the whole region that eat fir-cones, the ethnonym Βουδῖνοι can be with the suffix *-īn-* derived from the forms **buda-/ *budi̯a-*, which are found in Lith. *budùkas* "fir-cone, pine-cone", in derivational aspect cf. Lith. *laužýnas* "sloven, careless, good-for-nothing man" : *láužas* "scrap, fragments, rubbish"; *žmogýnas* "little fellow" : *žmogùs* "man, person".

In all probability the Budins were a Finno-Ugric tribe. Nevertheless, its name may have had Baltic origin and in this respect it would be no exception, e. g., Estonian *vadja*, a denomination of the Baltic Finnic nation, whom the Germans call *die Woten*, is derived from a Baltic loanword, the Estonian *vai* (gen. sing. *vaja*), Finnish *vaaja* "wedge", cf. Lithuanian *vãgis*, Latvian *vadzis* "wedge, hook".

On the basis of Herodotus' information, many researchers suppose that the Gelons were Hellenes or at least hellenized Scythians and the town of Gelonos presented itself as a Greek factory in the land of the Budins. But we can infer quite another sort of information regarding the ethnic identity of the Gelons, which comes from a legend of the Pontus Greeks about the descent of the Scythians. This legend says that Heracles, on his way to find his missing mares, met in the land of Hileya a creature that was part girl and part serpent, and with whom he begat three children. Their names were Agathyrsos, Gelonos and Scythes. The mother turned Agathyrsos and Gelonos out of the country, as they were not able to fulfil the task their father had given them—to draw the father's bow and fasten on his belt, but left with herself the youngest son Scythes. All Scythian kings were thus descended from the youngest son Scythes.

It seems hardly possible to interpret this passage literally, as some scholars do, that the Gelons were also a Scythian tribe, who were banished from Scythia and were made to settle in the country of the Budins. This passage also denies that the Gelons

were Hellenes, as was suggested by Herodotus himself. In all probability, the legend of the Pontus Greeks reflects in a mythical way the origin of the Scythians, Agathyrsi and Gelonoi, the north-east and north-west neighbours of the Greeks: the Scythians were the Iranians, the Agathyrsi are thought to have belonged to the Thracians, and the Gelonoi must have been an ancient Baltic tribe. The last assumption may be proved right by linguistic data.

It was assumed long ago by scientists that the encroachments—the attack of "serpents"—on the land of the Neuroi should be understood and interpreted as an invasion of a tribe with a serpent totem. In this context, it is worth remembering that grass-snakes were treated with consideration among the Old Lithuanians. What is of great importance is the fact that in the Baltic languages we find a word with a meaning for serpent similar to the ethnonym of the Gelonoi: Lith. *geluonìs* (gen. sing. *geluoniẽs*, acc. sing. *gẽluonį*) fem. as well as masc. "sting (of a bee and serpent); core", Latvian *dzęluonis* "sting (of an insect); thorn, prickle", *i* stem (cf. gen. plur. *dzęluoņu*), *dzęluons* "id.", *o* stem, which in the old writings were also used with the meaning "venom". Latv. *dzęluons* (< Baltic **gelōnas* < IE. **ghelōnos*) coincides formally with the names of the tribe *Gelonoí* (Γελωνοί) and of the town *Gelōnós* (Γελωνός). The meanings "sting (of a serpent)" as well as "venom" are well attested to in Lithuanian and Old Latvian, therefore, there are grounds for assuming that the word **gelōnos* meant *pars pro toto* a serpent in the remote past (before VI cent. B. C.) in ProtoBaltic dialects.

Therefore, there are also good grounds for the hypothesis that, first, the ethnonym *Gelonoi* (Γελωνοί) was of Baltic origin and the tribe belonged to the Baltic people; second, a tribe with a serpent totem that made the Neuroi flee their country was the Gelonoi; third, it was the Gelonoi, not the Neuroi, who found their home in the Budins' country; fourth, the news of the founding of the town Γελωνός was most likely mixed up with another event—the flight of the Neuroi from their country.

Archeologists suggest that a tribe that bore the Milograd culture most likely was the Neuroi. As the area of this culture fully coincides with the extension of old Baltic names of rivers, investigators have drawn the conclusion that was summarized by T. Sulimirsky as follows: "Most likely, the Neuri were a Baltic speaking people, the bearers of the Milograd culture".[1]

[1] Sulimirski T. Ancient Southern Neighbours of the Baltic Tribes – *Acta Baltico-Slavica*, 5, 1967, 15.

It is possible to connect etymologically the ethnonym *Neuroi* (Νευροί) with Gr. νεῦρον "sinew, tendon; cord, bowstring; nerve; strength, vigor", Lat. *nervus* "id." (< **neuros* with *-ur-* metathesis), toch. B *ṣñaura* "sinew, tendon", that come from IE. **(s)neurom.* It may be also assumed that their counterparts in Lithuanian are *nauriùkas*, *naurùkas* "handle (of a scythe), grip; haft" with the

diminutive suffix *-(i)uk-* and it would be more reliable to explain the difference in their root vocalism assuming the same change that took place, e. g., in Lith. *tautà* "people, tribe; country, land" from IE. **teutā* (cf. Goth. *þiuda*, Illyrian personal name *Teuta*). That is to say the primitive forms **neura-*, **neuŗ̥a-* changed their root vocalism from *eu* to *au* and became **naura-*, **nauŗ̥a-* in the Baltic languages. Baltic **neuroi* plur. may have gotten its meaning of "crowd, company, regiment" as well as tribe on the grounds of "sinew, tendon; cord, bowstring; nerve", cf. semasiologically Lith. *viřvė* "cord, string; row, line, company", Latv. *vàlgs* "rope, cord", *valdziņi* plur. "rows, lines, companies". The meaning "handle (of a scythe), grip; haft", as it seems, should be understood as a means to fasten, to tie up, to connect (for instance, a scythe or the handle of a reaper or a mower).

Part Two
PLINY THE ELDER'S NORTH EUROPE

Antiquity learned much about North-eastern Europe because of the amber trade route. During the 1st and 2nd centuries. C. E. the Sambian peninsula became an amber trade center. The Baltic people most likely had a monopoly on the amber trade, and the period from the 2nd to the 5th centuries C. E. is thought to have been the Balts' "Golden Age", since they conducted much trade in amber with the Mediterranean countries.

It is assumed in the present study that the names of the "Amber island" *Baltia*, *Balcia*, *Basilia*, *Abalus* and *Abalcia* attested to by Pliny the Elder and his informants in his *Naturalis Historia* most likely referred to the Sambian peninsula. The Old Prussian land, Sambia, as well as the Sambian peninsula was surrounded by waters from all sides—the Baltic sea, Frisches Haff (Aismarės), the Curonian Bay, the Pregel and Deime rivers—and it might have appeared to a stranger as an island not the less than Scandinavia or Jutland did. The possibility can not be ruled out entirely that these names referring to the "Amber island" in the Northern ocean, meant also the Baltic sea in ancient Rome.

As is assumed, there is no traditional connection between the names of the "Amber island" *Baltia*, *Balcia*, *Basilia*, *Abalus* and *Abalcia* in Antiquity and that of the *Mare Balticum* of Adam von Bremen. On the other hand, their rise from the same source seems nevertheless to be quite possible.

F. G. Möhl, K. F. Johansson were the first to declare that the name of the Baltic sea *Mare Balticum* (and *Sinus Balticus*), attested first by Adam von Bremen in the 11th cent., was of Baltic origin. Adam von Bremen ascertains that this name was used by

the local inhabitants. The adjectives *Balticus*, *Balticum* most likely were derived from *Baltia*, the name of the Baltic sea, which was used by local inhabitants, the Baltic peoples, and therefore may be of Baltic origin, cf. **baltan* neuter "marsh, bog, swamp, quag" in Old Prussian, an exact correspondent of Old Church Slavonic *blato* "id.".

The names of the "Amber island" *Baltia*, *Balcia*, *Basilia* (supposedly from **Balsia* by metathesis of the consonants *s* and *l*), *Abalus*, *Abalcia* attested by Pliny the Elder in his *Naturalis Historia* seem to be derivative variants of the same Baltic root **bal-* "grow white; white; marsh, bog, swamp" enlarged by *-t-*, *-k-* and *-s-* . It is important to note that we find exact equivalents to all of these variants in the stock of proper names of Lithuanian as well as Latvian and Prussian:

1. The name of the " Amber island" *Baltia* corresponds to the Lithuanian river name *Bálčia* (< **Balt[i]i̯ā*). From the latter form, the names of the Baltic Sea *Mare Balticum* and *Sinus Balticus* seem to have been created with suffix *-icus* in the Middle Ages, most likely by Adam von Bremen himself.

2. The stem **Balk(i)i̯a-* of the Lithuanian river name *Bálkis* equals Antiquity's *Balcia*.

3. *Basilia* of Pytheas and Timaios as well as Βασίλεια of Diodoros of Sicily (most likely from **Balsia* by metathesis of the consonants *s* and *l*) imply the stems **Bals(i)i̯ā* resp. **Bals(i)i̯a-* which are presented in the Lithuanian lake names *Bálsis*, *Bal̀sis* and *Balsỹs*, Latv. *Bal̀sis* (nom. sing.).

4. *Abalus* of Pytheas resembles in shape Latv. *atbala* [*adbala*] "the brightness of the beginning day".

5. *Abalcia* of Solinus may have been contaminated from *Balcia* and *Abalus*.

These Baltic names, which are sort of denominations of the Baltic Sea, and which might have been interpreted as "the island of enormous magnitude", migrated into the Mediterranean region together with amber artifacts approximately from the 4th cent. B. C. on from the south-eastern sea-shore of the Baltic Sea—the space inhabited by the ancient Balts. One thousand five hundred years later these denominations of the Baltic Sea might have fallen into the horizon of Adam von Bremen, the greatest German explorer of Northern Europe.

Metuonis presents itself as the oldest attested-to toponym in Northeastern Europe, which is what makes it priceless.

Pliny and his informant Pytheas inform us that a bay in the Northern Ocean (*aestuarium oceani*), called *Metuonis*, was 6,000 stadia long. On the basis of this information—in an attempt to confine *Metuonis* to within a particular part of the Baltic Sea—D. Stichtenoth has calculated that 6,000 stadia are equal to 1,100 kilometres, which is exactly the distance between Lübeck, Germany and Åbo (Turku) in the Bay of Finland, and has come to the conclusion that Pliny and his informant Pytheas meant namely this coastal space of the Baltic Sea.

The main forms of the denomination of this bay of the Baltic Sea are *Metuonis* (with its form of casus obliqui *Metuonidis*, variant *Metuodinis*), *Metonis*, *Metonomon*, *Mentonomon*, *Meconomon.* It may be suggested that *Metuonis* and its form of casus obliqui *Metuonidis* came into being in analogy with Greek *i* stem nouns as, e. g., ἐλπί-ς "hope" : gen. sing. ἐλπίδ-ος. Thus, the *d* stem of this word seems to be secondary, but an original form must have been *i* stem *Metuonis*, which is most likely derived from **Metu̯oni-*. Consequently, of primary importance seems to be Latv. *mẽtuonis* "dam of a water-mill", *(i)i̯o* stem word, derived from **metu̯ōn-*.

The variants *Metonomon*, *Mentonomon*, *Meconomon* (in all probability, this variant was a result of a tangling of the characters *t* ir *c*) may be interpreted as compound words, the first component of which could have been **Met-* or even **Met(u̯)on-* (cf. the variant *Metonis*), whereas the second component seems to have been the name of the largest river in Lithuania *Nemunas*, that is **Nomon-* (with the two short vowels *o*) or **Nomun-* (a short vowel *u* may have been marked with a letter *o*). Similar forms exist, cf. *Nẽmanas* (the river Nemunas is called so in Žemaičiai), *Nemanýnas* (this river falls into Curonian Bay at Gilija in former Prussia). If *-nomon* is not a spelling error by copyists, the vowel *o* in the root of this word may have been substituted for *e* because of regressive assimilation, or perhaps the name *Nẽmunas* was mispronounced by men speaking different languages (travellers, traders). And, quite similarly, if *Mentonomon* is not a spelling error by copyists, it might have come into being by assimilation—a transference of the consonant *n* into the root of the first component.

Our hypothesis about the migration of the Baltic names to the Mediterranean region may be supported by the fact that amber denominations evidently of Baltic origin are found scattered over the Continent to the South and even further, cf. Lat. *sūcinum*, *succinum* "amber" (< **sŭcinum* or **sŏcinum*) from Lith. **sakinas* "a large piece of resin", a derivative of Lith. *sakaĩ* "resin, tar"; according to Pliny, the Old Egyptians used *sakal* "amber", which most likely came from Baltic **sakalai* plur. "pieces of resin" (← Lith. *sakaĩ* "resin, tar").

Part Three
ON SOME ASPECTS OF THE CONTACTS BETWEEN THE BALTIC AND THE GERMANIC LANGUAGES IN THE PAST

Existing hypotheses regarding the origin of Lith. *gùdas* "Byelorussian; (sometimes) Polish or Russian; an unbaptized infant" and Latvian *guds*

"Byelorussian raftsman; retailer, huckster" are examined. There is no sufficient evidence to prove that these Baltic words are the name for the Goths (*gut-þiuda*) borrowed by the Balts in prehistoric times, as was suggested by many scholars. It is *guti* "crusaders, German knights" that is the most likely reflex of the name of the Goths in Baltic. It is also improbable that Lith. *gùdas* (and Latvian *guds*) primarily was a Slavic tribal name taken up by the Lithuanians, since such a Slavic tribe never existed.

The method of internal reconstruction made it possible to detect the existence of the polysemantic adjective **gud(r)-* (as well as **gūd[r]-*) "light, bright; clear, transparent; small, little; poor, of little importance; simple, common, plain ordinary..." in the derivatives *gū́drumas/gūdruma*, *gùdrumas/gudrumà* (acc. sing. *gùdrumą*) "the very middle (of a day, night, summer, winter...)" as well as in the first components of the compounds *gùdnoterė/gudnóterė*, *gùtnoterė*, *gùdnotrėlė* "stinging nettle", *gùdobelė* "hawthorn", *gùdkarklis* "willow; osier", *gùdžiakarklis* "id.", *gùdžvirblis* "tree sparrow" as opposed to *nóterė*, *notrėlẽ* "dead nettle", *obelìs* "apple-tree", *kařklas* "willow; osier", *žvìrblis* "sparrow".

According to G. Khaburgaev, the Dregoviči, the Proto-Byelorussian people, were originally a slavicized Baltic tribe. Its name represents the root **drъg-/ *drъg-* "light, bright, shining; clear, transparent", which etymologically belongs to the Lith. *drìgnė* "halo, corona; rainbow", *driugnẽ* "rainbow". Lith. *gùdas* "Byelorussian", as the substantivized adjective **guda-* "light, bright; clear, transparent...", seems to be a sort of translation of the Dregoviči ethnonym. The names *Mazowsze* and *mazury* have been etymologically related by M. Vasmer and O. Trubačev to Lith. *mãžas* "small, little". This suggestion may be now corroborated by *mažugas* "Pole", found in a recently discovered vocabulary *Pogańske gwary z Narewu.* Consequently, Lith. *gùdas* "Pole..." can be understood as the result of a substantivization of the adjective **guda-* "small, little; poor, of little importance; simple, common, plain, ordinary..." on the basis of translation of the primary meaning of this Mazurian ethnonym.

Contacts between the Baltic tribes and the Goths as a consequence of living in the neighbourhood of the Low Vistula region are reflected in few loanwords from Gothic into Prussian. They were taken over from Gothic after the Germanic *Lautverschiebung*, cf. Prus. *kelmis* "hat", *ilmis* "shed, hayloft"; *rikis, rikijs* "ruler, sovereign, master" (< **rīkīs*), *rīki, rijks* "kingdom", cf. got. *reiks* "ruler, sovereign", *reiki* "state " (< germ. **rīk[jj]a*)-; Old Prus. *salmis* "helmet" was borrowed from Germ. **helmaz* "id." most likely through the mediation of the Germanic loanword **šolmъ* in West Slavic (cf. Old Church Slavonic *šlěmъ*, Russian *šelom* [*шелом*] etc.). Recent investigation in the field of the Baltic lexical stock disproved the Germanic origin of many words of the Baltic languages, which had earlier been suggested as loanwords from the Germanic languages, e. g., *alùs* "beer", *midùs* "mead", *pẽkus* "cattle, herd", *kviečiaĩ* "wheat", *gãtvė* "street".

Part Four

TACITUS' *AESTIORUM GENTES*

Several suggestions have been put forward to answer the question of the ethnic identity of the Aistians: 1) the Aistians were Baltic tribes (K. Zeuss, K. Müllenhoff, R. Much, K. Jaunius, K. Būga, J. Endzelīns, W. La Baume, E. Blesse, E. Fraenkel, W. R. Schmalstieg and others); 2) the Aistians were Finno-Ugrians (O. Bremer, G. Kossinna, J. Rozwadowsky and others); 3) the Aistians were Germanic tribes who lived in the East Baltic region (T. B. Karsten, V. Kiparsky, E. Sittig, I. Jonynas, R. Schmittlein, D. Stichtenoth and others); 4) the ethnonym *Aesti(i)* originally meant the Baltic tribes was transferred to the Finno-Ugrians by Germanic people (K. Müllenhoff, R. Much, W. Laur and others) and, 5) Germanic people called *Aistians* all tribes who lived in the East Baltic area disregarding their ethnic identity (A. Gāters and others).

Wherever the truth lies in this debatable question, there are grounds to believe that Tacitus' *Aestiorum gentes* referred to the Baltic tribe the Prussians, as it will be developed below.

The following explanations concerning the origin of the ethnonym *Aesti(i)* have been proposed:

I. The hypothesis suggesting a Germanic origin of the name:

1) Gothic *aistan* "be afraid of, feel shy; honour, respect", *Aestii* meant "honourable, respectable, estimable (people)" (K. Zeuss, K. Müllenhoff);

2) Middle Low German *êste*, Dutch *eest* "barn", Old English *āst* "kiln" (< Germ. **aist*-) with a primitive meaning "who live in oasts, drying kilns" (R. Much);

3) In the beginning *Aestii* might have been a topographical name: a) it is cognate with the first element of Wulfstan's *Éstmere* (variant *Eastland*) in Alfred the Great's Orosius translation, of Old North *Eistland*, German and Swedish *Estland* (T. E. Karsten); b) it is cognate with Old Icelandic *eista* neutr. "egg (testiculum)" (< Germ. **aista*- < IE. **oid-st*-), and **Aist-landa*- is to be interpreted as "sea-coast, sea-shore which waves overflow, beat" (H. Lindroth); c) the component **Aista*- of Eistland represents itself as an enlargement of Old Icelandic *eið* neutr. "isthmus, spit of land" (< **aiða*-) (Th. von Grienberger, K. Wiklund);

4) The name *Aestii* is etymologically connected with Lat. *aestuārium* "delta; bay, creek"; the Aistians were "inhabitants of a bay (Haffanwohner)" (D. Stichtenoth).

II. The hypothesis suggesting the Baltic origin of the name:

5) The name *Aestii* etymologically belongs to the root of Latvian *ìsts* "genuine; true, real" , *ìstenieks* "near relative", then to Lith. *ỹsčias* "clear; distinct", *ýškus* "id." and *áiškus* "id."; the Aistians were "real, true people; close relatives" (K. Jaunius, K. Būga);

6) The name *Aestii* arose from the protoform **aų̂-ist-* "inhabitants of water, belonging to water (Anwohner eines Wassers, dem Wasser angehörig)", derived with the suffix *-ist-* from a Baltic root **au(e)-* "water; stream", found in river names Lith. *Ovà*, Latvian *Avikne* (< **Avitne*), Old Prussian *Aweyken* (A. Gāters);

7) *Aestii* was derived from the Lithuanian river name *Aistà* (acc. sing. *Aĩstą*) (J. Basanavičius, K. Kuzavinis); etymologically *Aistà* is connected with Lat. *aestus maris* "rough, stormy sea; tide", *eastuārium* "delta; bay, creek" (W. P. Schmid);

8) *Aestii* belongs to the Latvian place names *Aĩstere* (German *Aistern*), *Aĩsteres-purvs*, *Aistir* (in a document from 1811) (J. Endzelīns).

Recent investigations as well as new data in Baltic archeology, as well as in Lithuanian and Latvian folklore studies suggest that the picture of the Aistians drawn by Tacitus was rather authentic. The existence of a cult of the Mother of gods (*Mater deum*) in the philosophy of life of the ancient Balts as farmers and agriculturists seems to be out of question. In Latvian folk songs one comes upon *Dieva māte* "God's mother", *Diev' māmiņa* "God's mummy" and even *Kaŗa māte* "Goddess of war". Laumė, Perkūnas' wife and mother of his children, also may have played the role of The Mother of gods. There are some Lithuanian folklore texts in which conjugal ties of Laumė and Perkūnas are mentionned. Some Latvian folk songs refer to Pērkuons family, his wife, called *Pērkuona māte* "Goddess of Pērkuons", her sons, called brothers, and her daughters—sisters. A mental image of the Baltic *laũmė* "witch" seems to have been associated with a notion of light in the air, therefore we have now *laũmė* "rainbow", especially *laũmės júosta* "id.", which is corroborated by Latv. *Lauma bij gaisu dieviete* "Lauma was a goddess of the air". The original forms might have been nomina actionis **loukm(į)ē*, **loukmā* "radiance, shine, glow".

The amber word *glēsum* (*glaesum*) attested to by Pliny and Ptolemy, on the one hand, may well be of Germanic origin, since Middle Low German *glār* "resin, tar", Old Saxon *glēr* "id.", Old English *glær* "amber; resin" are cognates with Old and Middle High German *glas* "glass", Old Saxon *glas*, *gles*, Old English *glæs* "id." (< Germ. **glasa-* < IE. **ǵhləs-*). On the other hand, the evidence of the Baltic languages may also suggest its Baltic origin, cf. Lith. *iš-glė́sti* "go out, die away (of ember)", *glìsti* (*glỹsta*, *glìso*) "burn down, go out, burn to ashes", that continue Baltic **glēs-* "burn, blaze, smoulder". It follows then that Baltic **glēso-* (cf. Latvian *glīsis* "amber", a possible borrowing from Old Prussian **glēso-*) and German **ghlēso-* may represent an item of common lexical stock in the Baltic and Germanic languages as do, e. g., Baltic **gintara-* "amber" and Germanic **kundjan* "burn; set on fire, kindle".

The Baltic peoples' activities in the amber trade are demonstrated by the fact that Latin words *sūcinum* (the long *ū* possibly came into being by association with Lat. *sūcus* "sap, juice"), *succinum* "amber" (< **sŭcinum* < **sŏcinum*) and Egyptian *sakal* "amber" are most likely borrowings from Baltic: **sakinas*, **sakalai* are regular

derivatives of Lith. *sakaĩ* "resin, tar". These words for amber seem to confirm the hypothesis that Tacitus's *Aestiorum gentes* were Baltic tribes that took part in the amber trade.

Etymological equivalents as that of Greek ἤλέκτωρ "amber" (< **eh₂lek-*) and Lith. *lakaĩ* "resin, tar", Latvian *lakts* "blaze" (< **h₂lh₂k-*), Lith. *lokis* "a piece of resiniferous tree, out of which light is made" (< **h₂leh₂k-*) possibly display past contacts or even neighbourhood of the Greeks and the Baltic people.

In order to identify Old English *Osti*, the fact that there are *Osti þa leode* in the text of Alfred the Great's Orosius translation, instead of *Éste* in Wulfstan's voyage report, seems to be of great importance. Evidently, it means that both relations historically deal with one and the same tribe, and, linguistically, *Osti* as well as *Éste* seem to be variants of one and the same ethnonym. *Éste* is identical with Tacitus' *Aestii* and Scandinavian *Eistr*. It is evident that *Osti* was borrowed from German Saxons (Sachsen) and it came into being from the name *Ésti* (*Éstas*) as a result of folk etymology. Most likely, the name *Osti* originated when Old Scandinavian *Eistr*, *Eistir* "the Aistians" were understood and interpreted by the German Saxons as variants of Old Scandinavian *Eystr*, *Eystir*, which sprang up in Old Scandinavian because of the identification with the word *austr*, meaning east, as well as because of the *i* umlaut and of the association with the name of the Baltic Sea *Ostsee* in German as a sort of a folk etymology, and of the geographical location of the Baltic tribes eastwards (: German *Ost* "east"). Later on, it might have been transmitted to the Danes and the Anglo-Saxons, where the forms *Éste*, *Éstas* must have been expected instead. An association with the word for *east* is indicated by the fact that out of eleven references to the Aistians and their country, it is written three times with the letters *ea*: *Eastlande* (line 118), *Eastlande* (line 122), *Eastum* (line 158) in Wulfstan's voyage report.

It is possible that *Éste* represents an *i* stem, although we can derive it from a consonantal stem as well. Twelfth century Scandinavian sources with their *Eistr*, *Eistir* (< **Aistir*) most likely reflect nom. plur. **Aistes*. A regular phonetic development would look like this: **Aistes* > **āstiz* > **ǣsti-* > **ēste*.

Íste (*Ístas*), in the poem *Widsith*, was another name of the Aistians in Old English. *Íste* (attested dat. plur. *mid Ístum*), apparently an *i* stem form, is thought to have been the same name as Wulfstan's *Éste*, phonetically derived not from **aist-*, but only from **aust-* "east" (**Austi* > **Easti* > **Iesti* > **Ýsti* > *Íste*). Folk etymology made the name of the Aistians sound similar to the familiar word *east* (< **aust-*), cf. *Eastum*, *Eastlande* in Wulfstan's voyage report.

Idumingas (attested dat. plur. *Idumingum*) in *Widsith*, most likely referred to inhabitants of Ydumea, a historical district of Latvia, rather than to the Biblical *Idumea*. The suffix *-ing-* might have been added in analogy to numerous ethnonyms like, e. g., *Sercingas*, *Sēringas*, *Lidingas*.

Old English had *willa*, *-an* masc., *will*, *-es* masc. "mind, understanding, disposition, affection, wish, consent, intention; strong desire, lust, sensual pleasure", *willa*, *-an* masc. "will, the faculty of willing...; a pleasant, desirable thing", casus obliqui *willana*, *wilna*; *wil[l]*, *-es* neutr. "will, pleasure; a pleasant or desirable thing", *wiln* subst. (noun) "a wish, desire", while *willa*, *-an* masc. "a pleasant or desirable thing" represents the *n* stem and *wilna* in the phrase *wiolane & wilna* is thought to have been a genitive plural form. But we do not find **wilna*, **wiola* in the meaning "riches, treasures" in Old English. Therefore, another origin for *wiolane* may be suggested, namely *wiolana* in the phrase *wiolane & wilna* may be a result of an *a* umlaut, and then it could have been normalized into *weolena*—this would indicate *welena* (*weolena*) in Alfred's *Pastoral Care*. In such a case *weolane* may reflect the original **wel'ōna* (or **wel'āna*?), which may be the name of the Lithuanian town *Veliuonà* (acc. sing. *Veliúoną*) (< **Vel'ōna* < **u̯eli̯ōnā*), in historical sources attested to as *Wilhun*, *Welun*, *Welyn*, *Weluw*, *Welun*, *Wiliona*, *Veluna*. Moreover, *wilna* would reflect the name *Vìlnia*, that is to say *Vilńa* (with a palatalized consonant *n*), the name of the capital of Lithuania.

These identifications are proven by the fact that *Íste* (*Ístas*) and *Idumingas* in Old English *Widsith* refer to the East Baltic region.

Adam von Bremen in the 11th cent. attested *Haisti*, the Aistians, which he evidently took from Einhard, and *Aestland*, which, however, was the land of contemporary Estonia.

Saga Ólafs konungs Tryggvasonar chapters VI-VIII deal with king Ólaf's journey to Holmgarð (Novgorod) when he was attacked by pirates, who were the Aistians (*þat varu Eistr*). The forms *Eistr* and *Eistir* are attested to in the Icelandic sagas, while we find the name of the country *Aistland* for the first time in Gutasaga.

One can also find the form *Eistrar* with *-r-* in the manuscripts of *Frissbók* and *Jöfraskinna*. In a manuscript of the *Historia Norvegiae* there are also *Eistri* and *Eistria*. We find *Eistra dolgi* "the Aistian enemy" in the genealogical rhyme *Ynglingatal*, composed in the 9th cent. by skald Þjóðolfr ór Hvini("Thjodolv from Hvini").

There are some Aistians' personal names attested to in Old Icelandic sagas, first of all in the *Saga Ólafs konungs Tryggvasonar*: 1) *Klerkón* (variant *Clerkón*, 2) *Klerkr* (variant *Clercr*), 3) husband *Eres*, *Réas*, *Réass*, 4) his wife *Rekni*, *Rekin*, *Rekoni* and 5) their son *Rekni*, *Rekón*. The name *Recón*, particularly *Rekóni* may have come from the protoform **rīkūnī*, since the long vowels *ō* and *ū* may be marked with the letters *e* and *o*, in such a case it would conform with Lith. *rykūnia*, and its variant *rykūnija*, which may continue Lith. **rīkūnī*. These words were a denomination of a female manor serf responsible for raising the productivity of animal husbandry in farms. As a grapheme *o* may represent a long vowel *ū* in loanwords, the name *Klerkón* (*Klercón*) can render Baltic **Klerkūnas*, a derivative with suffix *-ūn-* from *Klerkr* (< Old Norse **KlerkaR* < Baltic **Klerkas*), cf. Lith. *klérkas* "snipe".

If the name *Eres* represents **Erįes* (from **Erįas* resp. **Arįas*), it may be identified with the Lithuanian personal name *Arỹs*, which may be a cognate of Old Indian *arya-* masc. "master of the house." If *Eres* had come from **Eresas* resp. **Aresas*, we could etimologically compare it with Lith. *ãrasas* (as well as *arãsas*) "a kind of small bird, ouzel".

The spelling *Réas* suggests the original form **Revas* as well as **Rēvas*. We find such Lithuanian surnames as, on the one hand, *Reva* (without an accent mark), *Rẽvas*, *Reváitis*, *Revetà*, *Rèvetas*, on the other, *Rėvà*. Most likely they belong to IE root **reu̯(H)-* "to open; open space", cf. Tocharian A B *ru-* "to open", Lat. *rūs* (gen. sing. *rūris*) "village, the country; open land" (< **reu̯os*), Old Irish *roe*, *roi* fem. "field, open land" (< **rōu̯i̯ā* or **rou̯esi̯ā*), Av. *ravah-* neutr. "wide open space" (< **reu̯es-*/**rou̯es-* or **reu̯os-*/**rou̯os-*). It seems that Proto-Baltic possessed **reu̯a-* as well as *es-/os-* stem **reu̯es-*/**reu̯as-* "wide, broad; open; free; open land, space".

These names, however, look like denominations of occupation and functionaries rather than personal names.

Part Five
PTOLEMY'S EUROPEAN SARMATIA

Claudius Ptolemaeus in his *Geography* (§ 2) informs us that together with the Vistula (Οὐιστούλα), four other rivers *Chronos* (Χρόνος), *Rhudōn* (Ῥούδων), *Turuntēs* (Τουρούντης), *Chersinos* (Χέρσινος) to the east of it fall into Venedic bay (Οὐενεδικὸς κόλπος), which, as it is supposed, referred to a part of the Baltic Sea, contemporary Gdansk Bay. This circumstance allows us to locate these river names in the area of the Baltic Sea, and to suppose their Baltic origin.

The forms Οὐιστούλα of Ptolemy and *Visculus sive Vistla* of Pliny the Elder could have come into existence by making them from Latin words and suffixes *-ul-*, *-il-* (e. g., *pōculum* "goblet"), as the sequence of consonants *-stl-* was absent in Latin. The form *Vistla* is considered to be primary, consisting of the root *Vis-* (< **u̯īs-*) and the suffix **-tlā*. The root **u̯eis-* "to stream, pour, flow" is present in Old Indian *véṣati* "id.", Old Norse *veisa* "silt; swamp, bog" and Middle Dutch *wisene* "flow of water". Investigators have paid considerable attention to the form *Visculus* attested to by Pliny the Elder, as the change *tl* > *kl* is characteristic of the Baltic languages and serves as an indication of the early presence of the Baltic tribes in the region of Lower Vistula.

The river name Χρόνον (with variants Χρῶνον ir Χρυνος) may be related to such names as *Krãnis* lake, *Krõnas* field, *Krõnai* forest, *Kronaĩ* field, *Krunà* right tributary of Nemunas in the Lithuanian territory. Lith. *krõnas* "big snow-drift" may be their

etymon. In the Baltic languages, word roots with the long vocalism *ā* (*ō*) get apophonic variants with reduced grade vowel *a/u*, e. g., correspondents of Indo-Iranian *dānu-* "river" in the Baltic languages are not only Latv. *daṇava* "puddle, pool", but also *duṇavas* plur. "small rivers, streamlets".

Rhudōn (~Ρούδων, gen. sing. ~Ρούδωνος), which formaly coincides with the word for autumn in Lithuanian, *ruduõ* (gen. sing. *rudeñs*, dial. *rudenès*) (< **rudōn*), most likely was a denomination of the Lower Nemunas. This suggestion is corroborated by *Rùsnė* (< **Rud[e]s-n-*), the name of a branch of the mouth of Nemunas, as well as by *Rodan*, the name of a right tributary of Nemunas in XIV-XV cent. sources. Scandinavian *Ruđur* (< **RuđaR*), the name of a river in hell, could reflect Baltic **Rudas*, which, etymologically, would coincide with Lith. *rùdas* "brown", cf. Lith. *Rùdė*, a name given to four different rivers.

On the basis of the 16th century Russian documents that refer to the district of *Turunto (Turonto)* in the territory of Polock, it may be supposed that *Turuntēs* (*Τουρούντης*) (< **Turn̥t-*) was an ancient name for West Dvina (the Dauguva). Historically this name can not be separated from the name *Turandeschen See*, a lake in medieval Latvian territory, then the formants *-ant-/-unt-* (< **-n̥t-*) */-and-* go together, cf. Lith. *Kùrantas* ir *Kùrandas*.

Ptolemy's Χέρσινος= Baltic **Kersinas* formally differs only in its root vocalism from Prussian *Kirsin* 1330 river, *Kirsen* 1344 lake, Lith. *Kiršinas* river. Its consonantal protoform **Kersn̥-* (with *-in-* as a reflex of **-n̥-*) belongs to a "water" root, reflected in Lith. *Kirsnà* (acc. sing. *Kiršną*) river and the Greek appellative κρήνη fem. "spring" (< IE **kr̥snā*).

Χρόνος/*Chronos* resp. Scandinavian *Horn*, Χέρσινος/*Chersinos* have consonants *ch/h* instead of anticipated *k* . Therefore, some scholars have suggested that these water names were borrowed by the Germanic speaking population before the Germanic sound shifting (*Lautverschiebung*). On the other hand, one can not entirely deny the part played by bilingual people in transforming the phonetic indications of these names, that is to say, the mediation of the Germanic speaking people might have resulted in the consonants *ch/h* instead of the anticipated *k* as was the case, e. g., in *Vacalus/Vahalis*, *Carvium/Herwen.*

Ptolemy mentioned two Baltic tribes *Galindai kai Sudinoi* (Γαλίνδαι καὶ Σουδινοί) in his *Geography* (III 5, 21). It was not difficult to identify them, since Galindians and Sudovians were well-known in medieval sources; moreover these names coincided with *Galindite et Sudowite* in Peter of Dusburg's *Chronicle of the Prussian Land* of the 13th century.

The Galindians and the Sudovians are the Baltic tribes that got as early as possible—in the 2nd century C. E. according to historical sources. The fact of their names being in an excellent state of preservation for more than thousand years is of great

importance, since it testifies to a very early Baltic settlement of the Vistula region where it meets the Baltic Sea.

L. Bednarczuk read Βορουῦσκοι as */p°rū(si)skai/* "scil. people" and identified it with the forms *prūsiskan* adj. acc. sing., *prūsiskai* adv. of the Prussian ethnonym, attested to in the Prussian Enchiridion.

Other ethnonyms found in Ptolemy's *Geography* can be counted as Baltic only on highly hypothetical grounds, then nothing of the kind we find neither in later medieval historical sources, nor in the languages, dialects and culture of the Baltic nations. There are two reasons for claiming that these ethnonyms are of Baltic origin: the fact of the extension of the area of the Baltic water (river and lake) names in North-Eastern Europe, and the possibility of easily finding etimons for them in the Baltic languages. Actually we prove here the hypothesis put forward earlier by many scientists of the 19th and 20th centuries, who suggested that some of the tribes mentioned in Ptolemy's *Geography* are of Baltic origin.

The ethnonym Σούλωνες (variant Σούλανες) may have continued a Baltic stem **Sul-av-* with a substituted suffix as is the case in Σουδινοί instead of a the Baltic **Sūd-av-*. This Baltic tribe evidently occupied the Żuławy region in Vistula delta, then Polish *Żuławy* comes from the Baltic ethnonym **Sulavai*, which is etymologically derived from Baltic **sulavā* "island (in a river)", cf. Lith. *sulava* "id." as well as Polish *żuława* "low, moist place; lowland with alluvial deposits", Slovinzian *zëława* "sandy soil", which are Baltic loan-words.

Σταυανοί may represent either Baltic nom. plur.**stavanai* "who are full of strength, able to defend, protect", cf. Lith. *stavóti* (*-ója*) "bear, endure; be able, have strength; defend, protect", or **stāvenai* "unasked, unbidden guests (in wedding)", cf. Latvian *stāvenis* "unasked, unbidden guest". Their settlements should be looked for in the south-eaštern part of Lithuania, in Byelorussian territory.

Ἰγυλλίωνες with the suffix **-(į)ōn-*, which was evidently later added in analogy to other ethnonyms of this suffix, and with the primitive meaning "men of needles, men belonging to needles" most likely rests upon Baltic stem **īgul(i)ja-* "needle", presented in Lith. toponym *Igliáuka* (← **Īglįava*), cf. Russ. *iglá* (*игла́*), Polish *igła*, dial. *jegła* "needle" etc. (< Slavonic **jьgъla* < IE. **ĭgŭlā*).

According to recent research data, there were two tribes of Veltai (Οὐέλται): some of them settled not far from the Baltic Sea, in former Middle Lithuania, where the Deltuva now is. The other tribe had their settlements at the river Oboljanka (Оболянка), the left tributary of Lučesa, to the north of Orša in Byelorussia. Reporting about Veltai in his *Geography*, Ptolemy referred most likely to those Veltai who lived not far from the Baltic Sea. There is some evidence for hypothesis, that in Ptolemy's times, in the 2nd cent. C. E., both Veltai might have been forefarthers to the Lithuanians and the Latvians, that is to say the yet-to-diverge Lithuanians and Latvians.

It is most likely that Ptolemy's Οὐέλται represents itself *o* stem form nom. plur. **u̯eltai* "detachment (of warriors)" and formally conforms with the second component **-velt-* of the toponym *Déltuva* (< **D[u̯]a-u̯elt-uvā*) as well as with Slavonic **veltъ* (see below).

Forms attested to in historical sources make it possible for the Lithuanian toponym *Déltuva* to reconstruct the protoforms **D(u̯)a-u̯iltuvā*, **D(u̯)a-u̯eltuvā*, **D(u̯)a-u̯altuvā*, where the component **D(u̯)a-* was the cardinal *du* and the second component was made of **-vilt-*, **-velt-* ir **-valt-* (< **-u̯l̥t-*/**-u̯elt-* /**-u̯olt-*) with the primitive meaning "detachment (of warriors)", cf. Latvian dial. *vil̂te* "pack (of hounds)", Toch. A *wälts*, B *yaltse* "thousand" (< IE. **u̯eltḭo-m* neutr. "large quantity") as possible etymological equivalents.

Russian dial. *velet* (*велет*) "giant", Ukrainian *vélet* (*вéлет*) "id." (< Slav.**veltъ*), on the one hand, and the second component **-velt-* in *vo Djavelъtve* (*во Дявелътве*) 1265-1268, *Dziewialtowa* 1550, *Djavelъtovo* (*Дявелътово*), *Djavjaltovo* (*Дявялтово*) in the 16th cent., which were found in historical sources referring to the Lithuanian toponym *Déltuva*, on the other hand, are identical. In an equivalent manner, the second component **-valt-* of the historical forms *iz Djavoltvy* (*из Дяволтвы*) 1219, *Dziewałtow* 1784, *Dziewałtowa* 1847 of the Lithuanian toponym *Déltuva* corresponds with Byelorussian *vólat* (*вóлат*) "hero of quick wits and immense strength, giant in popular fairy-tales ", Russian dial. *vólot* (*вóлот*) "giant" (< Slav. **voltъ*).

Russian dial. *velet* (*велет*) "giant", Ukrainian *vélet* (*вéлет*) "id." (< Slav.**veltъ*), as well as Byelorussian *vólat* (*вóлат*) "hero of quick wits and immense strength, giant in popular fairy-tales ", Russian dial. *vólot* (*вóлот*) "giant" (< Slav. **voltъ*) most likely are of Baltic origin and may represent **veltai* resp.**voltai*, the names of a Baltic tribe or a group of tribes who inhabited Vitebsk province. It may be suggested that this tribe or a group of tribes were yet-to-diverge Lithuanians and Latvians.

The fact, that in the 12th and 13th cent., in regions of Byelorussia, there still lived many autochthonous Lithuanians, is corroborated by the Lithuanian personal names in the foundation privilege of Catholic church in Obol'cy (Обольцы) parish in 1387 and in two gratifications of Grand Duke of Lithuania Kazimieras to the inhabitants of Obol'cy district in the middle of 15th cent.

The ethnonym *Os(s)iai* (Ὄ[σ]σιοι) may be related to the Baltic words for horsestails (Equisetum hiemale) Lith. *asỹs*, Latvian *ašs* sing., plur. *aši*, *ašas*, *ašavi*, *ašavas*, *ašuvi*, *ašenes*, which are derived correspondently from the protoforms **as(i)i̯o-*, **as(i)i̯ā*, **as(i)i̯ou̯-*, **as(i)i̯uu̯-*, **as(i)i̯on-*. As the water and place names with the stem *Asav-* (cf. *Asavà* village and river, *Asavýtai* village, *Ãsavas*, *Asavẽlis*, *Asavìlas* lakes) are concentrated in East and South Lithuania, it may be supposed that Os(s)iai were Proto-Lithuanians, who settled in this region.

According to Ptolemy's information, the karbōnes (Κάρβωνες) were the northernmost-dwelling tribe in Sarmatia. Their primary habitat may be located approximately in contemporary Latvia, in the stripn from Bauska and Riga in the south to Limbaži, Valka and Alūksne in the north. This Baltic tribe may be numbered among the "land people", as their Baltic name *karviai* was most likely derived with the suffix of dependence **-(i)i̯o-* from the noun **karvā*, cf. Latvian *karva* "black soil; peat", Old Prussian *karwan*, *karben*, *karbis* "ploughed field, soil, ground".

Kareōtai (Καρεῶται) may well continue the Baltic protoform nom. plur. **kar(i)jajāt-ai*, which can be supposed to be formed on the ground of Baltic equivalents of the Lithuanian personal names *Kārijotas*, *Karijótas*, *Karjotas* and that most likely represented a tribal or patronymic name, derived from the etymological equivalents of Lith. *kãrias* "army; detachment, regiment" and *jóti* "ride". Kareōtai (Καρεῶται) may be confined within a small area in the north near the Baltic Sea in close vicinity to the karbōnes (Κάρβωνες).

It was supposed, that Ptolemy's *Saloi* (Σάλοι) was the oldest ethnonym of the Selonians of Livonia in the Middle Ages. It seems to have represented an archaic collective plural form **salai* "inhabitants of an island", derived from the Baltic **salā* "island", cf. Lith. *salà* "island; village" ir lat. *sala* "id.". The existence of such a word in East Baltic is confirmed by Lith. dial. (Samogitian) *seliūnas* "village elder, headman" with suffix *-ūn-* derived from **seli̯o-*, **seli̯ā-* "island; village". Their etymological counterparts in other IE languages may have been Old Church Slavonic *selo* "ploughed field, soil, ground; pasture; village, settlement", Hittite *šelis* (gen. sing. *šeli̯as*) "(water-) meadow, grassland". The fact, that Proto-Baltic possessed also the form **sēlā* "island; swamp, marsh; village" with long root vocalism, may be suggested by Welsh *hêl* (plur. *heloedd*) fem. "island; hollow, cavity, ravine" (< IE. **sēlā*). The ethnonym **sēl(i)i̯ai* of the Selonians referred to in historical sources of the 13th century must have been derived from **sēlā* "island; swamp, marsh; village" with a suffix of dependence **-(i)i̯o-*.

Part Six
THE VENETI AND "THE VENETIAN ORIGIN OF LITHUANIA"

In the years between the two World Wars, a theory about the expansion of the Illyrians and the Venetians in Europe has been put forward by linguists (Max Vasmer, Norbert Jokl, Julius Pokorny, Hans Krahe and others) and archeologists. According to this theory, the Illyrians and the Venetians resided not only in the Balkans and the north of Italy, but also in the region of the Danube and

the Alps, first of all in Noricum, then in Bohemia, as well as in the lands of contemporary Eastern Germany and Poland down to the Baltic Sea. A historical and ethnic kernel of the Illyrians in the western part of the Balkans was neglected, as it became in that way a southern periphery of greater Illyria. But this was the most vulnerable point of the "panillyrianism" hypothesis. Ancient Illyria, where an Illyrian state emerged, with adjacent provinces in the Western Balkans, that the Greeks regarded as ethnographic Illyria, were not affected at all by the people of the Urn Field Culture. That is to say, linguistically ancient Illyria had nothing to do with the so called Illyrian language reconstructed on the basis of hydronyms and toponyms in the Danube—Baltic area.

After the World War Two the "panillyrianist" hypothesis gradually lost its significance; first in archeology, later on in the Indo-European historical comparative linguistics, and nowadays all that is connected with the Illyrians is explained and interpreted differently, especially after the Sarayevo symposium in 1964 with its important methodological demands: 1) research work on the Illyrians returned to what it belongs—to the West Balkans; 2) it was stressed once more that neither the Urn Field Culture, nor the Iron Age Hallstatt culture in the east of the Alps can be assigned to the Illyrians; that is to say, the postulate of the Illyrian expansion was abandoned; 3) arguments have been advanced for the proposition that the Illyrian ethnogenesis took place in the western part of the Balkan peninsula and that it was a long process that began in the Bronze Age.

During the end of the 3rd millennium and the start of the 2nd millennium B. C. in the northern part of the Alps, four large groups of Indo-European dialects—the Italic, Celtic, Germanic and Baltic protolanguages—began to emerge out of a western Indo-European dialect. In the frame of the "Ancient European" linguistic community, on the one hand, the Illyrians and the Venets might have been neighbours with the forefathers of the Balts and Germans, on the other, they could intensively communicate with Italic and Celtic tribes. As far as the available glosses and proper nouns allow us to judge the character of the Illyrian and the Venetian languages, common proper names of the Baltic and the Illyrian-Venetian languages as well as word-building formants such as, e.g., *-op-*, *-st-* and *-nt-*, show that the forefathers of the Baltic and the Illyrian and Venetian tribes might have inhabited areas adjacent to the frame of the "Ancient European" linguistic community.

In view of all that has been said, there is much probability that the hydronyms in the area between the Danube and the Baltic sea, the most archaic layer of proper names, with their equivalents in the Balkans and elsewhere in Europe, form the archaic European hydronymy—that is to say, this hydronymy can not be the heritage of a tribe or a group of tribes (e. g., of the Illyrians and the Venets). There is no evidence to prove that any southern Indo-European tribes, e. g., the Illyrians and the Venets,

migrated to the north and settled down in the territory between the Danube and the Baltic Sea. What is of great importance is the fact that there were two different groups of the Venets—one group lived in North Italy by the Adriatic Sea, the other in the Vistula region near the Baltic Sea. As there is little probability of migration from the South, we may suppose that the Venets near the Baltic Sea referred to by antique authors (Tacitus *Venethi*, Plinius *Venedi*, Ptolemy Οὐενέδαι) were autochthons.

There is a great probability that the Venetic linguistic community and the Indo-European community were identical during the last period of the existence of the latter; that is to say, there is little probability of the existence of an independent Venetic ethnic community. Therefore, in all probability the Venets by the Baltic Sea were archaic survivors of the Western Indo-Europeans whose dialect became a western idiom of the Baltic type. This means that the Venets by the Baltic Sea most likely were an ethnic community of the Baltic type, and used a dialect of the Baltic type in the same way as the Venets by the coast and on islands of the Atlantic Ocean were Celts, who used an idiom of the Celtic type.

The ethnonym *Venet(h)i*, Οὐένετοι from IE. **u̯eneto-* (the variant *Venedi*, Οὐενέδαι with *-d-* as is assumed was a result of the Germanic consonant shift with the effect of Verner's law) derived with a suffix *-et-* from IE. root **u̯enH-* "to love, be fond of; to long for, desire", cf. Old Indian (Vedic) *vánate* "he loves, is fond of" (< **u̯énH-e-*). Such Old Indian (Vedic) forms as, e. g., *vanitā-* fem. "sweetheart, beloved; wife", Vedic *-vāta-* and Avestian *-vāta-* "dear, loved" as well as Toch. A *wañi* "pleasure" (< **u̯ēnHi̯o-*), B *wīna* "id." (< **u̯n̥Heh*$_2$) make it possible to reconstruct correspondingly IE. **u̯enḥtós* and **u̯n̥Htós*. The forms **u̯enHetoí* and **u̯enHtoí* of this ethnonym were built in IE. protolanguage. This nomenclature is a relic and is preserved in the periphery of IE. territory.

In connection with this, it is worthwhile pointing out that quite a similar derivational pattern can be found in Lithuanian, cf., e.g., *klegẽtas* "brawler, noisy person" : *klegėti* (3 p. praes. *klẽga*) "clatter, make a noise". Moreover, if we derive the surname *Venỹs*, which gives the toponym *Veniaĩ*, with a suffix *-i̯o-* from the root **u̯enH-* "to love, be fond of; to long for, desire", we will arrive at the conclusion that a structural relationship between *Venỹs* and **u̯enetoi* is exactly the same as in the case of the Lithuanian proper names *Benỹs* and *Bènetas*.

The possibility that the Proto-Baltic dialects possessed the root **u̯enH-* "to love, be fond of; to long for, desire", may be confirmed by Lith. *pasi-võnioti* (*-iojasi*) "become impregnate" (<**u̯ān[H]*)- as well as by the Latvian pronoun *viņš*, fem. *viņa* "he, she; other, another" (< Baltic **u̯en[i]i̯a-*/**u̯ini̯a-*), which, etymologically, coincides with Old Islandic *vinr* (Islandic *vinur*), Norw. *ven*, Swedish *vän*, Old English, Old Friesian *wine*, Old Saxon, Old High German *wini* "friend" (Germ. **weni-* < IE. **u̯en-[i]i̯o-*/**u̯n̥-i̯o-*), which all are Germanic derivatives of the IE. root **u̯enH-* "to love, be

fond of; to long for, desire" (as far as the sememes "he, she; other, another" and "friend" are concerned, cf. Lith. dial. *ãnas*, *anà* "he, she; other, another" (plur. *ãnys*, *ãnos*); Old Church Slavonic *drugъ druga* "one another" : *drugъ* "friend"; Hittite *araš aran* "one another" : *araš* "friend").

The names *Antai*, Ἄνται, Ἄντες were used by Byzantine authors in the second half of the 6th century to denote the Slavonic tribes, living in the northeast of the Balkans (the ancestors of the Bulgarians and the Macedonians). These names may have lost an initial consonant **u̯-*, so earlier this ethnonym looked like **u̯ānt̯es*.

The ethnonyms Old Russian *vjatiči* (< Slav. **vęt-itji*) and Polish *Ventzan* 15th century (< Slav. **Vent-jane*) as well as the name of the Kurland's Vends *Wenden* (< Baltic **vent̯ai* or **ventai*) and the Slavonic *Antai*, Ἄνται, Ἄντες (< Baltic **u̯ānt̯es*) seem to have been of Baltic origin, as they integrate themselves into the Lithuanian and Latvian anthroponymic and toponymic system with its stems **u̯ent-*/**u̯ēnt-* and **u̯ant-*/**u̯ānt-*. The root **u̯ent-*/**u̯ēnt-* (> sl. **vęt-*) may be present in the contemporary Lithuanian surnames *Veñtė*, *Ventis*, *Vent-aitis*, *Veñčius* (possessed by 13 families), as well as in the personal names of the 17th century *Went*, fem. *Wentowa* (with the Slavonic suffix *-owa*), *Ventas*, *Ventelis* (in the city of Vilnius), the compound *Liu-ventas* with the second part *-ventas*; the 16th century place name *Ventvidoiti* (*Вентвидойти*) testifies to the compound personal name **Vent-vydas*. The surnames *Ventis*, *Wente* (Venta river-basin), *Wente*, *Vents* (Barta river-basin) are present in Latvian and they assemble themselves in the west of Kurland, cf. also the settlement names *Vęntas* (Gauja river-basin), *Vente* (Salaca river-basin).

Concerning the long root-vowel of *Antai*, Ἄνται, Ἄντες (< Baltic **u̯ānt̯es*) cf. the Lithuanian place name *Vántainiai* with the acute intonation pointing to a former long vowel in the root. The protoform **u̯ānt̯es* may be identified with the Baltic personal names Lith. *Vančỹs* and *Wantul-aytis* in the 17th century, the place names Lith. *Vántainiai*, *Vantainẽliai*, *Vantiškiai*, *Wantischken* 1785 as well as Old Prussian *Wantlavke* 1351–1382.

The name of the Kurland district *Wannenia* (variant *Wanneman*), testified to in historical sources, possesses the suffix *-en-* (the same as, e.g., in the Latvian place names *Dobene*, *Terwetene*) and most likely reflects a Curonian protoform **Van-en-(i)i̯ā* "Dear, beloved, favourite (scil. land, soil)". This interpretation would agree with the Germanic name of this district, *Vredecuronia*, which was in all probability a kind of translation of an original Baltic form and has in its first component Middle Low German *vrēde* "peace; harmony; rest" and, therefore, means "Peaceful (that is peace Loving, Fond of peace) Kurland".

The Baltic stems **Venta-* and **Vanta-*, **Vent̯ia-* and **Vant(i)i̯a-*, that are present in the personal and place names mentioned earlier, differ from the stems **Vena-*, **Vana-* resp. **Veni-*, **Vani-* "dear, beloved, favourite" of certain personal names only

in having a formant *-t-*, cf. Lith. surname *Venỹs* and toponym *Veniaĩ*. This derivational pattern is really found in Lithuanian, cf., e. g., *báltas* "white": *bãlas* "id."; *biñgtas* "beautiful, nice" : *bingas* "id.". Therefore, we have good grounds to believe that the stems **Venta-* and **Vanta-*, **Ventịa-* and **Vant(i)ịa-* have been derived with the suffix *-t-* and the root vowel interchange (*e* : *o* > Baltic *a*) from the IE. root **ǫenH-* "to love, be fond of; to long for, desire", the more so that the existence of this derivational model in Baltic is proved by, e. g., Lith. *báltas* "white" : *bálti* (*bą̃la*, *bãlo*) "grow white"; *biñgtas* "beautiful, nice" : *biñgti* (*-sta*, *biñgo*) "increase, strengthen, become consolidated..."; *rū́stas* "angry; wrathful, cruel; sad, sorrowful" (< **rūd-to-*) : *rū́sti* (*-ta*, *rū́da*, *rū́do*) "grieve, be sad; regret, be sorry; sob, weep".

As it is assumed in the scientific literature, the Venets attested to by authors in Antiquity were bearers of the Pomeranian archeological culture. During the early Latène period, this culture extended up to Nidica river, and the Nidica hills are assumed by some scientists to have been the habitat of the Venets. Nevertheless, the Pomeranian culture is supposed to have belonged to the Baltic tribes, consequently, we may assume that these tribes must have been using a Baltic periphery dialect.

Extensive studies of toponymy, particularly hydronymy, not only proved that there were settlements of the West Balts on the left river-side of the Vistula, but also revealed such phonological and derivational properties that made it possible to acknowledge that in the area between the Vistula and the Persante, there existed a separate (from the Prussian), independent West Baltic dialect and that the Baltic tribes certainly made a part of the Jordan's (VI cent.) Vidivarii, *ex diversis nationibus adgregati.* The West Baltic dialect might have been characterized by some phonetic and phonological properties as, e. g., the intact IE. *ei* (in East Baltic it became *ie* in certain position); IE. *ō* became *ā*; IE. palatal consonants *ắ*, *ǵ* were assibilated (> *s*, *z* resp. *š*, *ž*); *s* and *š* (as well as *z* and *ž*) coincided; there was no palatalization of the consonants *t*, *d* in the position before *i*.

Some isolexes between the Pomeranian languages (e. g., Slovincian/Kashubian) and the Curonian also show the existence of an independent Baltic dialect in Vistula-Persante region, cf., e. g., Slovincian *kuńa* "bitch"—Latvian *kuņa* "id."; Slovincian *plëtë* "shoal"—Curonian *plūt* "glade, crack in the ice"; Slovincian *rëja* "swamp, marsh; silt; glade", hydronym *Reja* (< **rŭ̃ja*)—Livian-Latvian *Ruõja*, *Roye* 1387 settlement, *Roge* 1456 river (with the apophony *u* : *ū* : *uo*). On the basis of this dialect of a Baltic type, one of the Slavonic dialects could have over time developed, the users of which might have been called Venets by neighbouring tribes, first of all by the Germans. It may be also suggested that the Slavonic tribes gradually became an independent linguoethnic unit and never called themselves Venets. The users of this dialect of the Baltic type most likely were the Venets, a Proto-Baltic tribe or a group of these tribes.

The archeological Stone Age evidence in West Latvia, where the Vends (German

die Wenden) once lived, as well as Bronze Age findings much resemble the archeological cultures in southwest of the Baltic Sea, where, according to authors of Antiquity, in the 1st and 2nd centuries C. E. the Venets lived. A number of specific language isoglosses connects the Curonian area in Latvian territory with the territory to the southwest of the Vistula, with Pomerania and further with Mecklenburg and Schleswig-Holstein, which confirms the existence of prehistoric contacts between these two regions. One of these isoglosses is the etymologically identical ethnonyms of the Baltic Vends in Curonia, as well as of those tribes that lived in Pomerania, the names of the Curonian Vends and the Venets among them; the more so since researchers find toponyms and hydronyms of Baltic origin in Mecklenburg and Schleswig-Holstein. In accordance with these findings, one can assume that the inhabitants of these regions were the Balts. As far as we can judge on the basis of peculiarities of toponyms and hydronyms found in historical sources, the language of these Balts must have been structurally the closest to the Curonian language.

Before the great migration of peoples in Europe during the 4th–6th centuries C. E. and evidently much earlier, there lived most likely Baltic-like tribes in the lands of Mecklenburg and Schleswig-Holstein, whose heritage seems to have been these hydronyms and toponyms. What is extraordinary about this is the fact that we find the name of the chief priest of the Balts *Criwe*: margrave Waldemar in 1312 sold a field to a monastery, that was called *villa Criwe.* The toponym *Bandowe* 1194 in the districts of Lauenburg, Schwerin and Güstrow is identical with the name *Bandava* in medieval Curonia. Among the toponyms we find some that are derived from Baltic tree denominations: *Grobe* 1294—Latvian *Gruõbas*, *Grùobe*, in Lithuanian this place is called *Gruobýnas* with a collective meaning as in Lith. *beržýnas* "birch grove", *liepýnas* "lime grove" with suffix *-ynas* and derived from **(s)grōb-*, cf. Lith. *skrúoblas* "hornbeam (Carpinus)"; the toponyms *Priedoli* 1221, *Predole*, *Pridole* reflect Latvian *priedala*, *priedals* "pine forest", cf. Latvian *priẽde* "pine (Pinus silvestris)"; *Sylowe* 1261, *Sylow* exactly coincide with the Latvian appellative *silava* "coniferous forest", a derivative of Latvian *sila*, *sils* "pine forest", cf. Lith. *šìlas* "id.".

Our attention has been drawn by the Baltic names of animals, birds and fish: the toponym *Vepro* 1178 presupposes a Baltic protoform **Veprā* nom. plur. coll., derived from Latvian *vepris* "boar"; the hydronym *Warnou flumen* 1186 contains a Baltic crow-name, cf. Latvian *vãrna*, Lith. *várna*; the first component of *Lyneiezere* 1300, *Lyniezer* 1342 is Latvian *lìns*, *lìnis* "tench (Tinca vulgaris)", cf. Lith. *lýnas* "id.".

The productive Baltic suffix *-ava(s)* is maintained in the names *Bandowe*, *Grinawe*, *Silowe/Sylow*, *Warnowe*, *Veprowe.* It was also used in forming the toponym *Kurschowe* 1194, *Korschove* 1194, *Curschowe* (= **Kuršava*), a kind of a derivational variant of Latvian *Kuŕsa*[2], the name of Curonia. The toponyms *Dobele/Dobole*, *Grivele*, *Priedoli* and *Robole/ Roboli* possess the suffix *-el-*, may be also *-al-*.

The fact that there were phonetic changes characteristic of the Baltic languages, is also of great importance, as for instance *tz* /c/ and /*dz*/ from *k* and *g* in the position before front vowels and the consonant *j* in *Wilci und Wiltzi* 800/809, *Lipenitze* 1448, *Metzen* 1230, *Metzen* 1335 (< **Mēgi̯a-*) ir *Wentzowe* (< **Vengi̯avā*).

The Venets who lived near the river Venta in Curonia and who were called the Vends (German *die Wenden*) by Heinrich von Lettland, in all probability were archaic survivors of the West Balts who migrated from the southwest of the Baltic. It is quite reliable that the migration of the tribes of the Western Baltic type went along a sea-coast or by sea from the south to the north, but hardly that it went in the opposite direction. It was in this direction—from the south to the north—the Slavonic tribes of Vyatiči and Novgorod Slovenes also migrated.

The assumption that in the Southwest Baltic there lived Baltic-like tribes in the Middle Ages, and evidently much earlier, may be corroborated by the fact that the tribe Golensizi is mentioned by Bavarian Geographer (*Geographus Bavarus*) in the 9th century and whose name is of Baltic origin (*Golensizi* < Baltic **Galind-ītį̯oi* through mediation of the Slavonic form **Golędzici* with the Slavonic suffix **-ītį̯oi*). The Golensizi must have been inhabitants of the province later called *Golazici* or *Holasizi* with the town Opava as a centre at the Moravian Gate (die Mährische Pforte) in Czechia, in the valley between the Carpathians and the Sudeten Mountains.

I tomo atitaisymų sąrašas

p.	išspausdinta	turi būti
15	'Απόδεχις	'Απόδεξις
23	*Gelnos*	*Gelonos*
47, 80	tributyvinis	atributyvinis
78	suartėja	suartėja su
91	*Odmenį*	*Ōdmenį*
124	**balto*	**bolto*
147	Brcknerio	Brücknerio
151	*poe*	*poļe*
156	*Reue*	*Reuße*
156	*Russe*	*Ruße*
156	*Weier*	*Weißer*
158	reiškią	reiškiąs
208	*Gtar*	*Gøtar*
214	etniskā	etniskā piederība
217	ide. *ghud-*	ide. **ghud-*

Karaliūnas, Simas

Ka389 Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose / Simas Karaliūnas; Lietuvių kalbos institutas. – Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004 – .

ISBN 9986-668-69-7
T. 2. – 2005. – 472 p. – Santr. angl. – ISBN 9986-668-87-5

Monografijoje, remiantis baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų apeliatyvine leksika ir vardynu, nagrinėjamos istoriniuose šaltiniuose (Herodoto *Istorijoje*, Ptolemajo *Geografijoje*, islandų sagose ir kt.) minimų tautų lokalizacijos ir etninės identifikacijos problemos. Pateikiama šios temos literatūros ir ankstesnių hipotezių apžvalga, iškeliama naujų. Monografiją sudaro du tomai ir žodžių rodyklė.

UDK 808.8+808.82+808.8-54

Simas Karaliūnas

BALTŲ PRAEITIS ISTORINIUOSE ŠALTINIUOSE II

Redaktorės:
Vilija Niauronytė,
Rita Petrokienė,
Dovilė Svetikienė
Tekstus kompiuteriu tvarkė
Nijolė Vinikaitė
Maketavo:
Neda Kostkienė,
Audronė Stanislovaitienė
Dailininkas
Alfonsas Žvilius

SL 655. 2005-12-23.
Tiražas 1000 egz.
Užsakymas Nr.278.
Išleido Lietuvių kalbos institutas,
P. Vileišio g. 5,
LT 10308, Vilnius
Tel./faksas (+370 2) 34 72 00
Spausdino UAB *Petro ofsetas*,
Žalgirio g. 90,
LT-09303, Vilnius
Tel./faksas (+370 2) 73 33 47